

İBN-İ SÎNÂ

El-Kânûn Fi't-Tıbb

ÜÇÜNCÜ KİTAP-1

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
YAYINLARI

T.C. BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 471
Araştırma-İnceleme Dizisi: 124

ISBN: 978-975-16-2975-3 (TK.)
978-975-16-3295-1 (1.C.)

İBN-İ SİNÂ

Çeviren: Prof. Dr. Esin KÂHYA

EL-KÂNÛN Fİ'T-TİBB
Üçüncü Kitap-1
©Atatürk Kültür Merkezi-2017

Üçüncü Baskı: 2000 Adet

Atatürk Kültür Merkezi
Ziyabey Cad. No.: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel.: 0312 284 3418
Belgegeçer: 0312 284 3465
www.akmb.gov.tr

Grafik Tasarım
ALEF Tanıtım Organizasyon Yapım ve Danışmanlık Hiz.
İbrahim ALTUNCU
www.aleftanitim.com
Arka Kapak Resmi: Şevki DEMİRCAN
İç Düzen Uygulama: A. Turgut YOZGATLI
Baskı: Semih Ofset (Sertifika No: 12613)
Basım Tarihi: Ocak, 2017

İbn-i Sînâ (980-1037)

El-Kânûn fi't-tıbb / İbn-i Sînâ ; çeviren: Esin Kâhya .— 3. baskı Ankara :

At atürk Kültür Merkezi, 2017.

3. c. 1. k (xxiv, 678 s.) ; 24 cm .— (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 471

. Araştırma-İnceleme ; 124)

bibliyografik bilgi içerir.

ISBN: 9789751629753 (tk.)
9789751632951 (1.c.)

1. İBN-İ SİNÂ, 980-1037. EL-KÂNÛN Fİ'T-TİBB
 2. TIP, TÜRK
 3. TÜRK TIBBI
 4. BİLİM -- TARİH -- İSLAM İMPARATORLUĞU
 5. TIBBİ BİTKİLER
- I. Kâhya, Esin, 1941- II.E.a. III. Dizi

İBN-İ SÎNÂ

EL-KÂNÛN Fİ'T-ṬİBB

ÜÇÜNCÜ KİTAP
BİRİNCİ KISIM

Çeviren
Prof. Dr. Esin KÂHYA

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
YAYINLARI

Prof. Dr. Esin KÂHYA

1941 yılında Ankara'da doğdu. 1964 yılında DTCF'den mezun oldu, 1971'de aynı fakültede doktorasını verdi. 1973-1974 yıllarında İngiltere'de burslu olarak görev yaptı ve bu süre içinde Wellcome Institute ve British Library'de de araştırmalarını sürdürdü. 1974 yılında Cambridge Üniversitesi'nde Felsefe Bölümü'nde konusıyla ilgili derslere devam etti. 1974 yılı ikinci yarısında Fransa'da Paris'te Bibliotheque Nationale'da araştırmalar yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra, 1977 yılında doçent, 1982 yılında da profesör oldu. 1986 yılında DTCF'de dekan yardımcısı olarak, 1994-1997 yılları arasında aynı fakültede Bölüm Başkanı olarak görev yaptı.

Prof. Dr. Esin Kâhya, uzun yıllar Atatürk Kültür Merkezi'nde üye olarak görev yaptı. Ayrıca Uluslararası Tıp Tarih Kurumu, Türk Tıp Tarih Kurumu, Uluslararası Bilim Tarihi Kurumu, Türk Bilim Tarihi Kurumu, Türk Felsefe Derneği üyesidir.

Esin Kâhya konusu ile ilgili muhtelif ulusal ve uluslararası toplantılara katılmıştır. Esin Kâhya'nın 18 kitabı ve 70'den fazla yayınlanmış makalesi bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	XXI
ÖN SÖZ	XXIII

EL-KÂNÛN Fİ'Ṭ-ṬİBB

ÜÇÜNCÜ KİTAP

BİRİNCİ FEN	3	
Baş ve Beyin Hastalıkları Hakkında	3	
Bu fen beş makaleden meydana gelmiştir	3	
Birinci Kısım	Baş ve Kısımlarının Özellikleri Hakkında	3
İkinci Kısım	Beynin Anatomisi	4
Üçüncü Kısım	Bütün Baş Hastalıkları ve Baş Hastalıkları Hakkında Verilen Açıklamalar	13
Dördüncü Kısım	Beynin Durumunu Bildiren Deliller	15
Beşinci Kısım	Beynin Durumunun Beyin Fiilleriyle Belirlenmesi	16
Altıncı Kısım	Bu Konuda Verilecek Diğer Açıklamalar	17
Yedinci Kısım	Beynin Fiillerinden İstidlal Edilen (Çıkarılan Hükümler hakkında)	25
Sekizinci Kısım	Doğal Fiillerden Elde Edilen Delillerin Açıklanması	26
Dokuzuncu Kısım	(Nefsani Hareketlerden Yapılan Çıkarsamalar) Mizaca Uygun ve Zıt olan Nesneler ile Süratli ve Ağır Reaksiyonlarla Beynin Hallerinin Belirlenmesi Konusunda Açıklamalar	29
Onuncu Kısım	Doğal Fonksiyonlardan Elde edilen Deliller (Başın Ölçüsünden Elde Edilen Sonuçlar)	32
On Birinci Kısım	Bulunduğu Yerden Elde Edilen Deliller ve İtirazlar Başın Şeklinden Çıkarılan Sonuçların Açıklanması	34

On İkinci Kısım	Baş Ölçüsü ve Benzerlerinden Çıkarılan SonuçlarBeynin Dokunma Duyusu Yoluya Hissetiği Baş Ağırlığı, Hafifliği, Sıcaklık ve Soğukluğu ve Ağrılarından Elde Edilen Sonuçların Açıklanması.....	34
On Üçüncü Kısım	Başın Şeklinden Çıkarılan Sonuçlar Göz, Dil, Yüz ve Bunların Yolları ve Levezetan (Bademcik iltihabı) ve Boyun ve Beyinden Çıkan Sinirler gibi Beynin Kısımları Olan Organların Halleri.....	36
On Dördüncü Kısım	Beyne Yakın Olup Beyne Ortaklık Eden Organlarla Beynin Durumunun Belirlenmesi Hakkında Açıklamalar.....	39
On Beşinci Kısım	Beynin İştiraki Nedeniyle Çektiği Eziyet ve Sıkıntılar Hakkında Açıklamalar.....	40
On Altıncı Kısım	Mutedil Olan (Dengeli) Beynin Delilleri.....	42
On Yedinci Kısım	Beynin Mizacının Asıl Yaradılışta Kötü Olduğunun Delilleri.....	43
On Sekizinci Kısım	Farklı Açıklamalar Verilen Baş Hastalıklarından Her Birinin Belirtisi ve Komşu Kısımlardaki Kötü Mizacın Belirtileri.....	46
On Dokuzuncu Kısım	Tedavinin Yasaları.....	49
İKİNCİ MAKALE	63
Baş Ağrıları ve Baş Ağrılarının Çeşitleri.....		63
Birinci Kısım	Baş Ağrısı Hakkındaki Sözler.....	63
Üçüncü Kısım	Teferrük-ü İttisalden (Sürekliliğin Kesintiye Uğraması, Dieresis) Oluşan Baş Ağrıları.....	68
Dördüncü Kısım	Beyindeki Şişler Dolayısıyla Görülen Baş Ağrıları.....	69
Beşinci Kısım	Hastalıklar Dolayısıyla Görülen Baş Ağrısının Ne Keyfiyetle Arız Olduğu Hakkında.....	69
Altıncı Kısım	Ortaklık Dolayısıyla Oluşan Baş Ağrısı.....	72
Yedinci Fasil	Baş Ağrısının Sınıfları ve Nevileri ile İlgili Delillerin İşaretleri.....	73
Sekizinci Kısım	Baş Ağrısı Belirtilerinin Açıklaması.....	78

Dokuzuncu Kısım	Baş Ağrısının Bütün Tedbirleri.....	79
Onuncu Kısım	Güneş'ten ve Başka Yollardan Oluşan Yanmalar Sebebi ile Fazlalıklar Olmaksızın Ortaya Çıkan Baş Ağrıları ve Safravi ve Demevi (Kan Nevinden) Maddelerin Oluşturduğu Baş Ağrılarının Tedavileri.....	81
On Birinci Kısım	Maddesi Olmayan Sevdavi Soğuk Mizaç ile Yahut Balgami Sevdavi Maddenin Oluşturduğu Baş Ağrılarının İlaçları.....	85
On İkinci Kısım	Soğuk Baş Ağrısına Yararlı İlaçlar Başın Dışından İçine Giren Buharlardan Meydana Gelen Baş Ağrısının Tedavisi.....	87 92
	Dışarıdan Başa İsabet Eden Kötü (Zararlı) Buharlardan Meydana Gelen Baş Ağrısının Tedavisi:.....	93
On İkinci Kısım	Baştaki Ağrılık.....	106
On Üçüncü Kısım	Şakika (Yarım Baş Ağrısı).....	109
ÜÇÜNCÜ MAKALE		113
Beynin Şişleri ve Şişlerin Yerlerinin Farkı		113
Birinci Kısım	Kranitis Hakkında Açıklama	113
İkinci Kısım	Kranitiste Beyinde Görülen Müşterek Alametler	116
İkinci Kısım	Kandan Oluşan Hakiki Beyin Hummaları	120
Üçüncü Kısım	Beyin Humması Çeşitlerinin Tedavisi	121
Dördüncü Kısım	Beynin Cevherindeki Balgam Kaynaklı Arızalar	125
Beşinci Kısım	Beyindeki Humret (Kızillık, Kızarma) ve Kabarcık Hakkında	126
Altıncı Kısım	Subara (Beyin İltihabından Kaynaklanan Delilik).....	127
Yedinci Kısım	Lisergus (Unutkanlık).....	128
Sekizinci Kısım	Kafatası İçinde Mayı Birikmesi	131
	Kafatası Dışındaki Şişler ve Başın Dışındaki Su (toplanması) ve Çocuklara Arız olan Aksırıklar:	132

Dokuzuncu Kısım	Subat-ı Seheri (Uyuşukluk, Baş Dönmesi, Lethargic).....	134
Onuncu Kısım	Baş Arız Olan Yara ve Baş Derisinin Kesilerek Birleştirilmesi	136
DÖRDÜNCÜ MAKALE		139
Baş Hastalıkları Hakkında		139
Uyku ve Uyuşukluk Hakkında		139
Uyuşukluğun Sınıflandırılmasının Belirtileri.....		142
Birinci Kısım	Uyuşukluğun ve Hummalardaki Ağır Uykunun Tedavisi	145
İkinci Kısım	Uyanıklık ve Uykusuzluk.....	147
Üçüncü Kısım	Zihnin Afetleri Hakkında.....	150
Dördüncü Kısım	Zihnin Karışıklığı ve Hezeyan.....	152
	Rüyalar, Uykudaki Görüntüler	152
Beşinci Kısım	Bunaklık (Raunet) ve Ahmaklık	154
Altıncı Kısım	Konuşma Bozukluğu.....	156
	Hastalığın Sebeplerinin Belirtileri ve Sınıflamaları.....	156
Yedinci Kısım	Bozuk Hayal Etme İşlevi	158
Sekizinci Kısım	Manya ve Kuduz	160
Dokuzuncu Kısım	Malihulya.....	163
Kısım	Grupların Belirtileri.....	168
Üçüncü Kısım	Kutrub (Epilepsi, Mania)	177
Onuncu Kısım	Aşk.....	178

BİRİNCİ FEN

BEŞİNCİ MAKALE		183
Beynin Hastalıkları Hakkında (Beyin Hastalıkları ve Bozuklukları)		183
Birinci Kısım	Devar (Baş Dönmesi, Vertigo)	183
İkinci Kısım	Luk (Kıvrırmak, Kıvrılmak, Bükülmek).....	191
Üçüncü Kısım	Kâbus	192
Dördüncü Kısım	Sara (Epilepsi)	193
Beşinci Kısım	Sekte (Durma)	216

İKİNCİ FEN

SİNİR HASTALIKLARI		225
(Bir makaleden meydana gelmiştir. Gereksiz ayrıntıdan kaçınılmıştır)		225

Birinci Kısım	Sinir Hastalıkları Hakkında.....	225
İkinci Kısım	Sinirlerin Mizaçlarının Düzeltilmesi	227
	Falic (Felç) ve İstirha (Zihin Zaafı)	228
Üçüncü Kısım	Teşennüc (Kasların Spazmı, Kramp).....	239
Dördüncü Kısım	Soğuktan Titreme ve Çok Şiddetli Titreme ve Organların Gevşeyip Uzaması.....	251
Beşinci Fasil	Lakve (Ağız veya Yüzün Paralizle Bir Tarafa Eğilmesi).....	259
	Titreme, Sarsılma, Sınıfları ve Tedavileri	264
Dördüncü Fasil	Uyuşukluk.....	268
	İhtilaç (Seyrime)	271
	Kısa Aralıklı Tekrarlayan Titreme Tedavisi.....	271
ÜÇÜNCÜ FEN		
DÖRDÜNCÜ MAKALE		273
Göz Anatomisi, Halleri ve Hastalıkları		273
Birinci Kısım	Gözün Anatomisi	273
Onuncu Kısım	Gözün Mizaçları ve Gözde Oluşan Bütün Hastalıklar.....	279
Onuncu Kısım	Gözün Durumlarının Açıklaması	281
Dördüncü Kısım	Gözün Bütün Hastalıkları	282
Beşinci Kısım	Gözün Hıfzısıhhası ve Gözde Mevcut Şeylerin Açıklaması	284
Beşinci Kısım	Remed (Göz İltihabı) ve Dem'a (Gözün Yaşarması).....	285
Altıncı Kısım	Göz İltihabının Nezle ile olan Ortak Tedavisi....	292
Sekizinci Kısım	Demevi (Kansal) ve Safravi Göz İltihabının Tedavisi.....	298
Dokuzuncu Kısım	Soğuk Göz İltihaplarının Tedavisi Hakkında	300
Onuncu Kısım	Verdinec (Göz Kayması, Şaşılık).....	301
On Birinci Kısım	Rüzgârlı Göz İltihaplarının İlaçları Hakkında....	302
On İkinci Kısım	Göz İltihabında Kullanılan İlaçlar	302
İKİNCİ MAKALE		305
Birinci Kısım	Nufâhat (Kornea Tabakasında Su Birikmesi).....	305
Üçüncü Kısım	Göz Yaraları ve Kornea Yırtıkları.....	306
Dördüncü Kısım	Kornea Tabakası Yarılması (Yırtığı).....	308

Beşinci Kısım	Göze Arız Olan Beser (Gözdeki Şişler, Yara Başlangıçları) 312
Altıncı Kısım	Kornea Altındaki Maddeler Hakkındaki Kısım 312
Yedinci Kısım	Göze arız Olan Seretan (Kötü Huylu Ur) 313
Sekizinci Kısım	Garb (Göz Kapağı Şişleri) ve Muk (Gözün İç Köşesi Şişleri) 313
Dokuzuncu Kısım	Göz Kapaklarındaki Etin Az ya da Çok Olması 318
Onuncu Kısım	Göze Arız Olan Beyazlık (Katarakt?) 319
On Birinci Kısım	Subl (Çapaklı Kanlı Göz ve Gözde Damarlarıda Kanama) 321
On İkinci Kısım	Zıfr (Pterygium) 323
On Üçüncü Kısım	Tarfe (Göz Kırpma, Göz Seyrimesi) 325
On Dördüncü Kısım	Dem'a (Göz Yaşarması) 327
On Beşinci Kısım	Havl (Şaşılık) 328
On Altıncı Kısım	Cuhuz (Büyük ve Fırlak Göz) 329
On Yedinci Kısım	Gözün Guuri (Gözün Dibe Kaçması ve Küçük Olması) 331
On Sekizinci Kısım	Gözün Zerkali (Maviliği) 332
ÜÇÜNCÜ MAKALE 335
Göz Kapağı Bozuklukları ve Göz Kapağında Olanlar 335
Birinci Kısım	Göz Kapağında Kaml (Bit) Oluşması 335
İkinci Kısım	Sulak (Göz Kapağındaki Ülser) 335
Üçüncü Kısım	Cesai el-Ecfan (Göz Kapaklarının Sertleşmesi, Boynuzsu bir Yapı Kazanması) 336
Dördüncü Kısım	Ağır Göz Kapakları 337
Beşinci Kısım	Teheyyüc (Göz Kapaklarının Toz Bulutuna karşı Yaptığı Hareket, Kırpıştırma) 338
Altıncı Kısım	Göz Kapaklarının Ağırlaşması 338
Yedinci Kısım	İltisak-ı Cefn (Göz Kapaklarının Yapışkanlığı) .. 338
Sekizinci Kısım	Göz Kapağının Dönmesi 339
Dokuzuncu Kısım	Berde (Göz Kapağı İçindeki Taşlaşmış Kütle) 340
On Birinci Kısım	Şair (Kıl) 340
On İkinci Kısım	Şırnak (Syle, İt Dirseği, Arpacık) 341
On Üçüncü Kısım	Tuse (Göz Eti, Fazlalık Et) Hakkında 342

On Dördüncü Kısım	Tehaccür (Gözde Oluşan Taşlar) Hakkında.....	342
On Beşinci Kısım	Göz Kapakları Kuruluşu.....	343
On Altıncı Kısım	Göz Kapaklarındaki Uyuz (Kaşıntı, Psorasis) ..	343
On Yedinci Kısım	İntifah (Şiş).....	344
On Sekizinci Kısım	Tarfe (Göz Kırpma, Göz Çırpınması)	345
On Dokuzuncu Kısım	Kirpiklerin Yayılması (Dökülmesi)	345
Yirmi Birinci Kısım	Dönmüş Kirpikler Hakkındaki Kısım	347
	Fazla Kirpikler Hakkında Açıklama	348
Yirmi İkinci Kısım	İltisak-ı Eşfar (Göz Kapaklarının Yapışık Olması).....	350

ÜÇÜNCÜ FEN

30 Makaleden Meydana Gelmiştir. Görmenin Gücü ve Görme Fonksiyonu Hakkındadır. Her Bir Makale ve 4 Kısımdan Meydana Gelmiştir.

Birinci Kısım	Görme Zaafı	351
İkinci Fasl	Görme Zarının İşlevleri Hakkında	359
Üçüncü Fasl	Aşa (Gece Körlüğü)	360
Dördüncü Kısım	Cehre (Gündüz Körlüğü)	361
Beşinci Kısım	Hayalât (Hayal Görme)	361
	Görüntü ve Hayalin Kesişmesi	363
Altıncı Kısım	Gözbebeği Büyümesi	366
	Göz bebeğinin Genişlemesi Hastalığında Yararlı İlaçlar.....	368
Yedinci Fasl	Gözbebeği Darlığı	368
Sekizinci Fasl	Gözc İnen Su (Katarakt)	370
Dokuzuncu Fasl	Görme Kaybı	375
Onuncu Fasl	Gözdeki Işık Işınları	376
On Birinci Kısım	Kar Körlüğü (Nipalepsia).....	377

DÖRDÜNCÜ FEN

KULAK	379
Birinci Kısım	Kulak Anatomisi	379
İkinci Kısım	İki Kulağın Hıfzısıhhası.....	380
Üçüncü Kısım	İşitme Bozukluğu.....	380
Dördüncü Kısım	Kulak Ağrısı.....	387
Beşinci Kısım	Çınlama ve Zil Sesi Duyuma ve Islık Sesi Duyuma Açıklaması	393

Altıncı Kısım	Kulakta Olan Uzama ve İrin ve Kulak Yaraları ve Tedavileri.....	397
Yedinci Kısım	Kulaktaki Kan Akıntısı.....	399
Sekizinci Kısım	Kulakta Olan Tıkanıklık.....	400
Dokuzuncu Kısım	Kulaktaki Tıkanıklık ve Benzeri Şikâyetlerin Tedavisi.....	401
Onuncu Kısım	Kulağa Arız Olan İncinme ve Darbe.....	402
On Birinci Kısım	Kulağın Kaşıntısı.....	402
On İkinci Kısım	Kulağa Su Kaçması.....	403
On Üçüncü Kısım	Kulağa Dışardan Hayvan Girmesi ve Kulakta Kurt Oluşması.....	403
On Dördüncü Kısım	Kulak Kökünde Olan Şişler.....	404
On Beşinci Kısım	Yüksek Titreşimli Sesten Kulağın Harabiyeti.....	406

BEŞİNCİ FEN

Burnun Halleri İki Makaledir

BİRİNCİ MAKALE	407	
Koklama ve Bozuklukları ve Burun Akıntıları	407	
Birinci Kısım	Burnun Anatomisi	407
İkinci Fasl	Burnun Hastalıkları	408
Üçüncü Kısım	Koku Almanın Bozulması.....	409
Dördüncü Kısım	Burun Kanaması	412
Beşinci Fasl	Nezle ve Burun Akıntısı.....	418

İKİNCİ FEN

İKİNCİ MAKALE	427
Birinci Kısım	Burunda Olan Kötü Koku 427
İkinci Fasl	Burundaki Yaralar 428
Üçüncü Kısım	Hılve (Bir Nevi Burun Yarası)..... 430
Dördüncü Kısım	Burun Deliklerindeki Tıkanıklıklar..... 431
Beşinci Kısım	Burundan Konuşma ve Tedavisi..... 431
Altıncı Kısım	Burun Ezilmeleri 432
Yedinci Kısım	Burundaki Fazla Etler..... 432
Sekizinci Kısım	Aksırma 436
Dokuzuncu Kısım	Aksırığa Engel Olan İlaçlar 437
Onuncu Kısım	Buruna Çekilen İlaçlar..... 438
On Birinci Kısım	Burna Çekilen Hafif Droglar 438
	Burun Boşluğunda Olan Şey 438

On İkinci Kısım	Burun Boşluğu.....	438
On Üçüncü Kısım	Burun Kaşıntısı.....	438

ALTINCI FEN

Dişlerin Durumu (Bir makaledir)

Birinci Kısım	Dudak ve Dilin Anatomisi.....	439
İkinci Kısım	Dil Hastalıkları.....	440
Üçüncü Kısım	Tat Duyusunun Bozulması.....	442
Dördüncü Kısım	Dil Gevşekliği ve Ağır Dil ve Konuşma Bozukluğu.....	443
Beşinci Kısım	Dilin Kasılması.....	445
	Dil Büyümesi.....	446
Yedinci Kısım	Dilin Kısılması.....	447
Sekizinci Kısım	Dil Şişleri.....	447
Dokuzuncu Kısım	Konuşma Bozukluğu.....	449
Onuncu Kısım	Dil Altı Kisti (Ramulus).....	450
On Birinci Kısım	Dil İrritasyonu (Yanması?).....	450
On İkinci Kısım	Dildeki Çatlakların Tedavisi.....	451
On Üçüncü Kısım	Dilin Ağızdan Dışarı Sarkması.....	451
On Dördüncü Kısım	Dudak Uçukları.....	451
On Beşinci Kısım	Ağız Yarası (Boğaz Yaralarından Dolayı Olan) ve Ağızda Olan Başka Kötü Yaralar.....	452
On Altıncı Kısım	Uykuda Tükürük ve Salgı ve Ağız Suyunun Çok Olması.....	455
On Yedinci Kısım	Yenenlerden Yiyeceklerden Ağza Arız Olan Kötü Kokular ve Ortadan Kaldırılması.....	455
On Sekizinci Kısım	Ağızdan Kan Gelmesi.....	456
On Dokuzuncu Kısım	Nefesin Kokması.....	456
Yirminci Kısım	Kalıcı Ağız Kokusu (Halitosis).....	457

YEDİNCİ FEN

Dişlerin Durumu Hakkındadır. Bir makaleden meydana gelir

Birinci Kısım	Dişler Hakkında Bütün Açıklamalar.....	459
İkinci Kısım	Dişlerin Sağlığının Korunması.....	460
Üçüncü Kısım	Diş İlaçları ve Dişler İlgili Bütün Açıklamalar....	461
Dördüncü Kısım	Diş Ağrıları.....	464
Beşinci Fasil	Çözölmeye İhtiyacı Olan Diş Ağrısında Alınmasına Gerek Duyulan İlaçlar.....	467

Altıncı Fasıl	Ağrı Kesici Olan Diş İlaçları	469
Yedinci Kısım	Dişlerin Sallanması	470
Sekizinci Kısım	İnsan Dışında Oluşan Delik	471
Dokuzuncu Kısım	Dişlerin Dağılması ve Kırılması	473
Onuncu Kısım	Dişlerin Renginin Değişmesi	473
On Birinci Kısım	Dişlerin Kolayca Çıkması	474
On İkinci Kısım	Diş Etlerinin Çekilmesinde Alınacak Önlemler	475
On Üçüncü Kısım	Yenmiş Dişin Ufalanması ve Ağrı Olmaksızın Diş Çekimi	476
On Dördüncü Kısım	Diş Kurtları	476
On Beşinci Kısım	Dişleri Gıcırdatma	477
On Altıncı Kısım	Uzayan ve Normalden Uzun olan Dişler	477
On Yedinci Kısım	Dişlerin Kamaşması (Bir Nevi Uyuşukluk?)	477
On Sekizinci Kısım	Dişin Sıvısının Kaybolması	478
On Dokuzuncu Kısım	Zayıf Dişler	478

SEKİZİNCİ FEN

Diş Etleri Şişi ve Dudak Hastalıkları Tedavisi

Bu Fen bir makaleden meydana gelmiştir

Birinci Kısım	Diş Eti Şişleri	481
İkinci Kısım	Diş Etleri Kanaması	482
Üçüncü Kısım	Diş Etleri Çatlakları	482
Dördüncü Kısım	Diş Eti Yaraları	483
Beşinci Kısım	Diş Eti Kokusu	484
Altıncı Kısım	Diş Eti Eksilmesi ve Yok Olması	484
Yedinci Kısım	Diş Etlerinin Gevşekliği	484
Sekizinci Kısım	Diş Etlerinde Fazla Et Oluşması	485
Dokuzuncu Kısım	Dudak ve Hastalıkları	485
Onuncu Kısım	Dudak Çatlakları	485
On Birinci Kısım	Dudakların Şişi ve Yarası	486
On İkinci Kısım	Dudaklardaki Kanamalı Şişler	486
On Üçüncü Kısım	Dudak Titremesi (Ataxia)	487

DOKUZUNCU FEN

Boğazın Durumu hakkındadır.

Birinci Kısım	Boynun Anatomisi	489
İkinci Kısım	Boğazda Olan Organların Hastalıkları	490
	Çok Fazla Yiyecedan Dolayı Boğazda Oluşan Tıkanma	490

Üçüncü Kısım	Boğazı Engelleyen Diken ve Onun Yolundan Geçen Nesneler..... 490
Dördüncü Kısım	Yırtık Oluşturan Kurt (Sülük?)..... 491
Beşinci Kısım	Boğaz İltihabı ve Kabakulak 493
Altıncı Kısım	Boğazda Arız Olan Şişlerin Tedavisi 499
	Angina (Boğaz İltihabı) ve Bütün Boğaz İltihaplarının Sebebi 500
Dokuzuncu Kısım	Bademcik ve Küçük Dil Hastalığı..... 507
Onuncu Kısım	Küçük Dilin Düşmesi 509
On Birinci Kısım	Küçük Dil ve Bademciklerin Kesilmesi Konusunda Birkaç Söz 510
On İkinci Kısım	Bademciklerin Kesilmesinin Yarattığı Sıkıntılar Hakkında Açıklama 512
	Küçük Dil ve Bademciklerin Kesilmesinden Oluşan Kanamanın Tedavisi 512

ONUNCU FEN

GÖĞÜS VE AKCİĞER HASTALIKLARI

(5 Makaleden meydana gelmiştir.)

BİRİNCİ MAKALE 513
Sesler ve Solunum 513
Birinci Kısım	Boğazın (Larynx) ve Bronşların Anatomisi ve Akciğerin Anatomisi..... 513
Kısım	Akciğerin Mizaçları ve Akciğerin Hallerinin Belirtileri 518
Üçüncü Kısım	Akciğere Arız Olan Hastalıklar 520
Dördüncü Kısım	Akciğerdeki Maddeler, Onlar Hakkındaki Düşünceler ve Tedavileri 521
Beşinci Kısım	Göğüste Basit ve Mürekkep İlaçların Kullanımları..... 522
Altıncı Kısım	Solunum Hakkında Açıklama..... 523
Yedinci Kısım	Nefesin Çok sayıda Olması veya Nefesin Az Sayıda Olması, Sebepleri ve Delillerinin Açıklanması 526
Sekizinci Kısım	Şiddetli Solunum 529
Dokuzuncu Kısım	Yoğun Nefes..... 530
Onuncu Kısım	Sayıcı Nefesin Az Olması 530

	Uzun Nefes.....	530
On Birinci Kısım	Kısa Nefes.....	530
On İkinci Kısım	Sık Nefes.....	531
On Üçüncü Kısım	Yavaş Nabız.....	531
On Dördüncü Kısım	Peş peşe Nefes.....	531
On Beşinci Kısım	Soğuk Nefes.....	532
On Altıncı Kısım	Kokan Nefesi	532
On Yedinci Kısım	Sayıca Nefesin Çok Olması, Sayıca Nefesin Az Olması, Seri Nefes ve Değişken Nefes Aralarındaki Görülen Geçiş.....	532
On Sekizinci Kısım	Sıcak Nefes veya Pislüklerin Atılması	533
On Dokuzuncu Kısım	Kötü Solunum Konusundaki Bütün Açıklamalar.....	533
Yirminci Kısım	Nefes Darlığı	533
Yirmi Birinci Kısım	Birbirine Zıt Nabızlar	535
Yirmi İkinci Kısım	Zayıf Nefes	535
Yirmi Üçüncü Kısım	Vasat (Ortalama) Nefes.....	535
Yirmi Dördüncü Kısım	Solunum Güçlüğü.....	535
Yirmi Beşinci Kısım	Nefesin Yükselmesi (Artması?)	536
Yirmi Altıncı Kısım	Solunumun Tabiatları ve Solunumda Dışların Hali Konusundaki Bütün Açıklamalar.....	537
Yirmi Yedinci Kısım	Yiyeceklerden, Organların İlişkisinden, Karında Su Toplanması Gibi Sebeplerden Oluşan Nefes Tıkanıklığı.....	537
Yirmi Sekizinci Kısım	Sıcak Nefse	537
Yirmi Dokuzuncu Kısım	Uyuyan Kişinin Nefesi	538
Otuzuncu Kısım	Göğüs Organlarında Ağrı Olanların Nefesi	538
Otuz Birinci Kısım	Hangi Sebeplerle Olursa Olsun, Nefes Darlığı, Astım ve Ağır Nefes Alıp Verme	538
Otuz İkinci Kısım	Uzun Soluklu İnsanların Nefesi.....	538
Otuz Üçüncü Kısım	Angine Pectoris ve Boğmaca Olanların Nefesi ...	539
Otuz Dördüncü Kısım	Astım Hakkında Özet Açıklama	539
	Nefes Darlığı (Astım) Tedavisi ve Nefes Darlığının Artışı	541
Otuz Beşinci Kısım	Başka Bozuk Solunum Gruplarının Tedavisi	547
Otuz Altıncı Kısım	Solunum Zorluklarında Kullanılan İlaçlar	548

ÜÇÜNCÜ KISIM ONUNCU FEN

İKİNCİ MAKALE	551
Sesin Hakikati ve Genel Olarak Sınıflaması	551
Birinci Kısım	Sesin Tarifi ve Hastalıkları
İkinci Kısım	Sesin Kesintiye Uğraması.....
	Haşın ve At Gibi Ses Çıkarmanın Tedavisi
	Güzel Sesin Korunmasında Etkin İlaçlar
	Hakkında Bütün Sözler
	Sert Ses ve Tedavisi.....
Üçüncü Kısım	Kısa Ses.....
Dördüncü Kısım	Yoğun Ses.....
Beşinci Kısım	İnce Ses.....
Altıncı Kısım	Sıkıntılı ve Üzgün Ses
Yedinci Kısım	Titrek Ses.....
ÜÇÜNCÜ MAKALE	559
Öksürük ve Kan Tükürme Bu makale iki kısımdır	559
Birinci Kısım	Öksürük.....
İkinci Kısım	Kan Tükürme
DÖRDÜNCÜ MAKALE	579
Nazari Yöntem Hakkında	579
Kalp Dışındaki Göğüs Organlarının Kuruluk ve Şişleri ile	
İlgili Bilimsel Yöntem	579
Birinci Kısım	Göğüste ve Göğsün Yan Taraflarında ve
	Göğüsteki Örtülerde ve Diyafragmada ve
	Kaslarda Olan Şişler
	Zatülcenbin Belirtileri
	Hakiki Zatülcenp (Pleurisy) ve Hakiki
	Olmayanlar
	Kötü ve İyi Zatürriye Belirtileri
	Zatülcenbin Görüldüğü Vakitlerin İşaretleri.....
	Sebepleri Bakımından [Zatülcenbin]
	Gruplarının Belirlenmesi
	Zatürriyenin [Akciğere] Geçiş Belirtileri.....
İkinci Kısım	Zatülcenp Oluşmasından İkinci veya
	Üçüncü Gününde Oluşan Kanlı Tükürüklerle
	İlgili Açıklamalar
	Zatülcenp Buharları.....

Üçüncü Kısım	Zatürrie.....	594
Dördüncü Kısım	Akciğerde Olan Katı Şiş	597
Beşinci Kısım	Akciğerde Olan Gevşek Şiş	597
Altıncı Kısım	Akciğer Püstülleri	597
Yedinci Kısım	Akciğerde Su Toplanması	597
Sekizinci Kısım	Bronşlarda Görülen Şiş ve Cerahat.....	598
Dokuzuncu Kısım	Cerahat ve Bütün ([Göğüste Bulunan Fazlalık] Maddelerin Açıklaması	598
Onuncu Kısım	Göğüs ve Akciğer Yaraları.....	601
	Akciğer Yaralarının Sebepleri	603
	Akciğer İltihabı Belirtileri.....	607

BEŞİNCİ MAKALE 607

Buradaki Fonksiyonların Yöntemleri Hakkında

Beş Makaleden Meydana Gelmiştir 607

Birinci Kısım	Akciğer Civarında ve Akciğerdeki Şişlerinin Tedavisi.....	607
İkinci Kısım	Zatülcenb Tedavisi	609
	Zatürriye ve Tedavisi.....	617
	İltihaplanma.....	618
Üçüncü Kısım	Göğüs Bölgesindeki Yaralar ve İltihapların Tedavisi.....	621

ON BİRİNCİ FEN

Kalp Hastalıklarının Tedavisi

Bu Fen iki makaleden meydana gelmiştir

BİRİNCİ MAKALE 629

Birinci Kısım	Kalp Anatomisi.....	629
İkinci Kısım	Kalp Hastalıkları.....	632
Üçüncü Kısım	Kalbin Halleri ile Oluşan Durumlar ve Sekiz Durum	634
	Kalbin Doğal Mizaçları	637
Dördüncü Kısım	Kalp Hastalıklarının Belirtileri	638
Beşinci Kısım	Kalbin Şişlerinin Delilleri	639
Altıncı Kısım	Kalpte Görülen Hastalıkların Sebepleri.....	639
Yedinci Kısım	Kalbin Tedavisine İlişkin Bütün Tedavi Kuralları.....	640
Sekizinci Kısım	Kalp İlaçları	643

İKİNCİ FEN

İKİNCİ MAKALE	645
Kasların Kısımları	645
Birinci Kısım	Çarpıntı ve Sebepleri 645
	Kalp Çarpıntısı Tedavisi..... 648
	Sıcak Kalp Çarpıntısının Tedavisi..... 650
İkinci Kısım	Bayılma ve Bayılma Sebepleri ve Ölümüne Götüren Sebepleri..... 653
Üçüncü Kısım	Ani Güç Düşmesi 665
Dördüncü Kısım	Kalpteki Sıcak Şişlerde Görülen Belirtilerin Tedbirleri 667

ON İKİNCİ FEN

Meme ve Memenin Halleri [Bir makaleden ibarettir]

Birinci Kısım	Meme Anatomisi..... 669
İkinci Kısım	Sütün Bolluğu 669
Üçüncü Kısım	Süt Azlığı ve Sütün Yoğun Olmasının Engellenmesi 673
Dördüncü Kısım	Göğüste Peynirleşen Süt 674
Beşinci Kısım	Memelerde Sütün Donması ve Bozukluk ve Memelere Arız Olan Doluluk ve Arız Olan Hastalıklar 675
Altıncı Kısım	Memelerdeki Sıcak Şişler ve Ağrılar 675
Yedinci Kısım	Memelerde Soğuk Balgamdan Oluşan Şiş..... 676
Sekizinci Kısım	Memelerin Sertliği ve Memelere Arız Olan Çatlaklar ve Bezler ve Ergenlikte Arız Olan Meme Büyümesi..... 676
Dokuzuncu Kısım	Memelerde Olan Şiş..... 677
Onuncu Kısım	Memelere Arız Olan Yaralar ve Doku Yenmeleri..... 677
On Birinci Kısım	Küçük Memelerin Korunması ve Yapılması Gerekenler, Memelerin Düşmesine Engel Olanlar ve Küçük Çocukların Testislerinin Büyümesine Engel Olanlar 677

TAKDİM

Büyük Türk bilgini, filozof ve hekim İbn-i Sina'nın bundan bin yıl önce, milâdî 1014 yılında yazmayı tamamladığı ve adına haklı olarak "El Kânûn Fî't-Tıbb" dediği bu anıt eser, Türk kültür tarihinin mühim bir cüzü olmakla beraber tıp tarihimizin de en kıymetli başyapıtıdır. Milletimizin gurur duya-cağı abidevi bir eserdir.

Kurumumuzun kurucu başkanı ve ilk bilim tarihçisi merhum Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın öğrencilerinden olan çok değerli bilim tarihçimiz Prof. Dr. Esin Kâhya, büyük emek ve özveri ile eseri günümüz Türkçesi ile ve ilk kez tam metin olarak hazırladı. Kendisine Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı olarak milletimiz ve kültürümüz adına teşekkür ediyoruz.

Buhara'nın Afşin kasabasında doğup Buhara'da okumuş olan İbn-i Sina, devrin hemen bütün bilginleri gibi eserini Arapça kaleme almıştır. Eser, Latince başta olmak üzere çok sayıda dünya diline çevrilmiş, Selçuklu ve Osmanlı da-rüşşifalarında asırlarca özgün diliyle ders kitabı olarak okutulmuştur. 18'inci asırda Tokatlı Mustafa tarafından o günkü Osmanlı Türkçesi'ne de çevirisi yapılmıştır, ancak bazı kısımları atlanmış olduğu için eksik bir tercümedir. Prof. Dr. Esin Kâhya bu nüshadan ziyade Süleymaniye Kütüphanesi'nde Turhan Sultan 265'teki yazma nüshaları esas almış ve tam bir metin ortaya koyma amacında olmuştur.

Tamamı 5 kitap halinde yazılmış olan eseri biz de 5 kitap olarak bilim dün-yasına sunuyoruz. Ancak elinizdeki üçüncü kitap, hacmi sebebiyle iki cilde bölünmüş halde basıldı. Böylece külliyyatın 1, 2, 3-1, 3-2 ve 5. kitaplarının çevirisi ve baskısı tamamlanmış oluyor. Dördüncü kitabın çevirisi ise halen devam etmektedir.

Bu baskının bizi sevindiren bir yönü de eserin yazılışının 1000'inci yılına denk gelmesidir. Böyle anlamlı bir tarihte, bu muhteşem eserin daha önce basılan 3 kitabının yeniden, üçüncü kitabın da iki cilt halinde ilk kez bilim dünyasına sunulması güzel bir tevafuktur.

Bizi biz yapan kurucu ve inşa edici temeleserlerimizi yayımlamaya özen gös-teren "Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları"nın, El Kânûn Fî't-Tıbb ile daha bir zenginleşmiş, kültürümüzün, medeniyetimizin kaynaklarının tes-pit ve gelişimine katkı yaparak milletimize hizmet görevini yerine getirmiş olduğunu düşünüyoruz.

ÖN SÖZ

İbn Sina'nın el-Kânûn fi't-Tıbb adlı eserinin üçüncü kitabının Arapçadan Türkçeye çevirisi, diğer 4 kitaba nispetle çok daha uzun ve ayrıntılı açıklamalar içermektedir. Bunun sebebi muhtemelen, eserde sistematik olarak sadece hastalıklarla ilgili bilgi verilmeyip, günümüz patoloji kitaplarını anımsatır bir şekilde, hastalığın bulunduğu organın anatomisi, işleyişi ile ilgili kısa açıklamalar verildikten sonra, hastalıkların ele alınıp anlatılması ve daha sonra da o hastalığın tedavisi, ilaçları ve ilaçların hazırlanışı ve uygulanışı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmesidir.

Bu kitabın önemli özelliklerinden biri eserdeki sistematik sınıflamadır. İlk baş hastalıklarından başlanıp, göğüs hastalıklarının sonuna kadar olan hastalıklar ele alınıp, her biri tek tek açıklanmıştır. Burada dikkati çeken husus hastalıkların tek tek açıklamalarının yanı sıra, birbirini etkileyen ve tetikleyen hastalıkların da söz konusu edilmesidir. Örneğin baş ağrısı sadece baş hastalıklarıyla bağlantılı olarak oluşmaz denmekte ve onun bağlantılı olduğu ya da araz olarak kendini gösterdiği hastalıklardan da tek tek söz edilmektedir.

Bu eserde dikkati çeken önemli noktalardan biri de yazarın klasik tıp bilgisini aktarmakla yetinmemesi ve kendi deneyimlerini de aktarmasıdır ki eserin ilginç kulan noktalardan biri de bu açıklamalardır.

Bu eseri okurken şu noktayı da unutmamak gerekir. İbn Sina iyi bir hekim, iyi bir gözlemcidir ve sadece tıp alanında değil, fizik ve kimya ile de ilgilemiştir. Ancak o aynı zamanda İslam Dünyasında yetişmiş en önemli filozoflardan biridir. Dolayısıyla zaman zaman yorumlarında ve sistematik tutumunda bunu belirleyebiliyoruz.

Eserin bu üçüncü kitabının çevirisini tamamlamam konusunda beni cesaretlendiren ve yazılışının 1000'inci yılında basılmasını sağlayan Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın kıymetli başkanı Prof. Dr. Turan Karataş ve yardımcısı Şaban Abak başta olmak üzere emeği geçenlere teşekkür ediyor, başarılarının devamını diliyorum.

El-Kânûn fi't-Tıbb'ın Üçüncü Kitabının düzeltmelerinde bana yardımcı olan Sevgili Ablam Nevin Kâhya'ya burada teşekkür etmek isterim. Bu uzun soluklu çalışmayı Rahmetli Annem Sadriye Kâhya ve Babam Hamdi Kâhya'ya hediye ediyorum.

Prof. Dr. Esin KÂHYA

Ankara 2014

*Sevgili annem Sadriye ve babam Hamdi Kâhya'nın
aziz hatıralarına ithaf ediyorum.*

Prof. Dr. Esin KÂHYA

Bismillahirrahmanirrahim
(Bağışlayan ve Yarlıgayan Allah'ın Adıyla)

Allah'a şükürler olsun ve Allah'ın seçkin kullarına selam olsun ve ayrıca Allah'ın peygamberlerine selam olsun.

Biliniz ki Birinci Kitap'ta tıp biliminin teorik kısmını ve aynı şekilde, İkinci Kitap'ta basit ilaçların açıklamasını bitirdik ve Üçüncü Kitap'ta pratik [tıp] kısmının mevcut sağlığı koruyan kısmı ile hastalık dolayısıyla, kaybolan sağlığı geri veren kısmını söz konusu edeceğiz. Üçüncü Kitab'ı 22 fen'e böldük ve her fenni de çeşitli makalelere ayırdık ve her makalede çeşitli Kısımları ele aldık ve o kısımlarda in-sanda görülen ve görülmeyen doğal hastalıkların her birini zikrettik.¹

¹ TM: ve ol hastalıklara ait olan işleri ve yapılması gereken müdahaleleri açıklarız ve o organların hastalıklarını açıklamaya başlarken ilkin organların anatomisini ve organın yararını (fonksiyonunu) zikrederiz, ve sonra organın sıhhatini koruyan nesneleri genel durumuyla bildireceğiz ve organın hastalıkları ve sebeplerinin tamamının açıklamasını vereceğiz ve hastalıkları ve sebepleri tayin ve teşhisinde delillerle sonuç çıkarmanın yoluna gideceğiz ve hastalıkların ilaçla tedavisinin genel açıklamalarını vereceğiz. Bu işleri tamamladıktan sonra, bulaşıcı hastalıklara dönüp, o konuya başlayacağız ve genel olarak her bir kısım hastalığının tarifine ve sebeplerine ve delillerini genel ifade ile açıklayıp, işaret edeceğiz ve onlardan kısmi hükümlere ulaşacağız. Sonra, tedavinin genel kanunlarını bildireceğiz. Daha sonra basit veya kompleks ilaçlarla kısımların tedavilerine geçeceğiz. Bu şekil üzere, 22 fennin mesafelerini kat edip, tamamlayıp, 22 fennin sonuna ulaşınca, üçüncü kitabın başına kadar gelmiş olacağız ve kitabı tamamlayacağız. Kanun için vaktini harcayan ve çalışmalarını buna hasreden abd dai der ki tasnif eden Yüce Allah ona rahmet etsin; her bir organın hastalığını açıklamada şekillenen genel hükümlerin tamamını anlamak ve idrak etmeye başlayıp, her bir hastalığın tedavisinin kolayca anlaşılması için yardımcı olup, onların başlangıçtaki izlerini (arazlarını) belirlemek ve sebeplerini kapsamlı olarak tespit edip, hatırdı tutmak suretiyle, düzenleyip, çevrilmesi gereksiz olanları bir tarafa bırakarak, burada sunmak üzere, beş makale üzere tertip ettik.

BİRİNCİ FEN
Baş ve Beyin Hastalıkları Hakkında
Bu fen beş makeden meydana gelmiştir.

BİRİNCİ MAKALE
Baş ve Beyin Hastalıkları Hakkında Genel Hükümler
Birinci Kısım
Baş ve Kısımlarının Özellikleri Hakkında

Galen'de², zikredilmiş olduğu gibi, başın yaratılmasının amacı, beyin korunması olmadığı gibi, ıştırma, koklama, dokunma ve tat alma kuvvetlerini ve bu kuvvetlerin organlarının yerlerini korumak olduğunu söyledi. Çünkü zikredilen beyin ve kuvvetler, başı olmayan hayvanlarda da vardır. Onlar da başı olan hayvanlar gibi, ıştırır ve tat alırlar ve de koku, dokunma kuvvetleri ve beyinleri vardır. O kuvvetler kafa olmaksızın, korunur.³ Başın yukarıda yaratılmasının sebe-

² TM: Hayvanlar iki cins olur. Bir cinsinin başı olur ve bir diğer cinsinin başı olmaz. Baştan kast edilen şey baş anatomisinde yazıldığı üzere, beyin ve beyni içine alan kemikleri, zarları, arterleri ve venleri olur. Yılanlar, akrepler ve diğer küçük böceklerde duyu aletleri (aygıtları) bedenlerinin bir tarafına bitleştirildiğinden insanların dillerinde o yere baş adı verilir, ama tabiplerin hükmüne bakıldığında baş adı verilmez. O hayvanlarda her ne kadar dıştaki beş duyu var ise [de] zikr olunan bölümler bulunmadığı için tabipler o böceklerin başı yoktur der. Başı olan hayvanlarda baş kemiğinin yararı vardır.

³ TM: Belki başın zikrolunan kısımlardan meydana gelip, diğer organlardan yüksekte olmasının asıl hedefi, hikmet ve iş görmenin gözlerin tasarrufunda olmasıdır. Çünkü gözün diğer organlarla kıyası, casusun askere kıyası gibi olur; uzak ve yüksek yerlerde durmak suretiyle casus askeri görebilir. Göz de yüksekte, nesneyi her yönden görebilmek için, başın en yüksek kısmına konmuştur; aynı şekilde başı olan diğer hayvanlarda olduğu gibi. Bu durum hayvanların gözlerinin anatomisinde de yazıldı. Gözün yukarıda olması hayvanların ön tarafı görebildikleri gibi, sağ tarafını görebildikleri mükemmellikte sol taraflarını da görebilmelerini sağlar.

bi gözün yumuşaklığı olup, bu tip hayvanlarda göz yukarıda olmak zorundadır. Onun, gözü yuvasında döndüren kasları ve sinirlerinin göze gelmelerinin gereğinden; bütün olarak, bu ince kısımlara sahip olduğundan -onları korusun diye- o hayvanların başları kemikten yapılmıştır. Ancak, başı olmayan birçok hayvanda onlar (gözler) için iki çıkıntı yaratılmıştır ve onlar üzerinde gözler bulunur. Onlar yukarıda olup, görme gibi şerefli bir işlev yaparlar. Bundan başka gözün başta yaratılmasının bir sebebi başın gözü [herhangi bir] afete karşı korumasıdır.

Gözün yukarıda olması gereken hayvanlarda gözün altında onun hareketini sağlayan sinirler vardır; bu sayede, göz, göz çukurunda hareket eder. Onun gibi yaratılmış organların iyi korunması gerekir. Biz, bunları gözle ve başla ilgili kısımda anlattık. Baş ilkin saç, sonra deri, sonra et, sonra zar (pericranium), sonra kafatası kemiği (cranium), sonra kalın zar (dura mater) sonra ince zar (leptomeninx encephali: arachnoidea encephali et pia mater encephali), sonra beyin cevheri ve karıncıkları [ventriculi] ve geri kalan kısımlardan meydana gelmiştir. Onun altında iki zar (dura mater encephali et leptomeninx encephali) vardır ve sonra rete mirabilis vardır; sonra kemik vardır ki bu kemik beyin oturduğu yerdir (basis cranii).⁴

İkinci Kısım

Beynin Anatomisi

Eğer beyin dediyssek kastımız beyin asıl üç cevheridir: örtü cevheri, ikincisi *muh* (ilik) dedikleri beyin cevheri ve Üçüncü de karıncık şeklindeki boşluklar, yani boş yerlerdir ki bu kısımlar ruhla (hayvani ruh) doludur. Ama sinirler beyin asıl kısmından değildir. Muhtemelen beyinden çıkarlar ve etrafa yayılırlar. Beyin uzunluğuna iki kısımdan (hemispheria cerebri) oluşur. Beynin iki kısımdan meydana gelmesinin kafatası ve beyin örtüleri için muhtemelen bir yararı vardır.⁵ Çünkü bu kısımlardan birine zarar gelirse, diğerine geçemez.

⁴ TM: Allah isterse.

⁵ TM: Beyin uzunluğuna iki bölümdür ve ikiye bölünmesi beyin cevherine, örtüsüne ve boşluklarına ulaşır.

Bölünmüş olması dolayısıyla, beyin ikiye ayrılmış gibi görünür. Beynin üç karıncığından birinci karıncıkta, söz konusu edildiği gibi, bu bölünme daha çok görülür. Beynin cevheri, yani beynin maddesi dedikleri kısmın tabiatı soğuk ve rutubetlidir. Soğuk olmasının sebebi, beyne çok fazla sıcaklık yönelmiş olmasıdır.

Beyin, eğer soğuk olmazsa, sıcaklığı çok kolay kabul edip, etkilenir; beynin rutubeti süratle kaybolup, beynin harap olmasına sebep olur. Beyne sıcaklığın yönelmesinin sebebi şunlardır: beyin sinirlerin çıktığı yerdir ve sinirlere hareketleri dolayısıyla arız olan sıcaklık beyne ulaşır. Aynı şekilde, beyin duyuların madenidir. Kötü etkiler dolayısıyla, duyulara arız olan sıcaklık beyne ulaşır ve aynı şekilde, beyin nefsanî ruhun da kaynağıdır; düşüncenin, hayalin ve konuşmaya dönüşmesi, beynin tabiatı ve yaradılışının soğukluğu vasıtasıyla mümkün olmaktadır. İkinci sebebi şudur: beyne gelen arter dallarından iki dal kalpten çıkar ve kalbin ruhlarının şiddetli sıcaklığı beynin soğukluğu ile değişip duyu ve hareket kuvvetlerini oluşturarak, organlara ulaştırır. Beynin nemli ve soğuk yaratılmasının sebebi sinirlerin ruhları, diğer ruhlar gibi nesnelerin hareketleri dolayısıyla beyin kurumaz. Böylece duyuların hissettiği şeylerin suretleri kolayca beyinde birleşir ve bunu da sağlayan beynin soğuk ve rutubetli olmasıdır.

Aynı şekilde, beyin yumuşaktır.⁶ Beynin yumuşak olmasının sebebi ise hissedilen başlangıçtaki özelliğin kolayca tespit edilmesi içindir. Bu da Galen'in ifade etmiş olduğu gibi olur. Ben diyorum ki, bana göre sinirler bazı besinlerini beyinden alırlar. Bunun için de beyin yumuşak yaratılmıştır. Katı, sağlam sinirler, tedricen beslensin ve korunsun diye beynin rutubeti yağlıdır. Güçlü olan sinirlerin besini yağlı olup, biraz yumuşak olduğundan, organları harekete geçirmeye uygun hale gelir. Beyinden çıkan sinirlerin çıktığı yere yakın olan yerler daha yumuşak olup, kolayca eğilip bükülebilir, yani zorlanmaz ve kopmaz; sağlamdır. Bundan dolayı o sinirler, çıktığı yerden uzaklaştıkça katılığı artar. Bu şekilde olan sinirlerin organlarda dağılımı

⁶ TM: ve yağlı yaratılmıştır. Yağlı olmasının sebebi şudur: beynin yağlı olması dolayısıyla, beyinden biten sinirler yağlı olur ve yağlı olan şeyler de sakız gibi yapışkan olup, çoğunlukla organlara yapışıp, onunla birleşir.

güzel ve mükemmel olur. Aynı şekilde, beyin ruhları bazı kere süratle hareket edebilmelidir.⁷

Beynin her cevheri, yani beyin ne kadar yumuşak olsa da, beynin ön tarafı (telencephalon) daha yumuşak, arka tarafı (cerebellum) daha serttir ve her iki tarafı kalın bir örtü (tentorium cerebelli) birbirinden ayırır. Beynin ön kısmı çok yumuşaktır. Bundan dolayıdır ki, genellikle, hislerin korunması ve özellikle işitme ve görme işlevini yerine getiren sinirler beynin ön tarafından köken alır. Beynin bu kısmı yumuşak olduğundan bu kısımdan köken alan sinirler de, yumuşak olup, onun latif hislerle ilgili olması uygundur. Beynin arka tarafının, beynin ön tarafından daha katı olmasının [sebebi], organları hareket ettiren sinirlerin bazısının oradan çıkmasıdır. Aynı şekilde, omurilik (medulla spinalis) beynin arka tarafından kaynaklanır. Omurilik sert omur deliklerinden (foramen vertebrale) çıkar⁸ ve her iki omur arasında dayanıklı organlarda bulunan birer çift sinir biter ve sağlam ve sert organlarda bulunan sinirlerin sağlam olması uygundur. Sağlam ve sert sinirlerin çıktığı yer olan omuriliğin sağlam olması gerekir ve sağlam ve katı olan omuriliğin doğduğu yer ve aynı zamanda hareket sinirlerinin çıkış yeri olan beynin arka tarafının, beynin ön tarafına göre daha sağlam ve sert olması uygun olur.

Yumuşak olan beyin cevheri ile katı olan arka kısmı arasında söz konusu edilen kalın zar (tentorium cerebelli) bulunur, böylece beynin arkası daha iyi korunmuş olur. Beyin arka tarafından zarar görmez.⁹ Ön beyine giren arterler ve venler ve oraya giren diğer şeyler de gerçekten yumuşak yapıdadır. Beynin ön kısmının zikrolunan örtü ile yani sargı ile sarılma ve örtülmesinin başka yararları da vardır. Bunun yararları şudur: baştan beyne venler gider ve beyinde o damar-

⁷ TM: O ruha kuruluk arız olur ve beynin rutubetinden destek alarak, yine rutubeti tazelenir. Aynı zamanda beyin yumuşak kabarık yani gevşek olduğundan ve gevşek olan [da] hafif olduğundan başa ağırlığı olmaz.

⁸ TM: Omurilik de sırt omurlarının delikleri [foramen vertebrale] nin yoluna uygun olur.

⁹ TM: Yumuşak olan beyin cevheri ile katı olan beynin arkası arasına adı geçen örtünün [tentorium cerebelli] girmesinin sebebi budur ki o örtü aralığa girdiği için beynin önu beynin arkasından ayrı tutulmuş olur ve beynin arkasının sertliği ile yumuşak olan beynin önu zarar görmez.

ların dalları dağılır. O dallar yumuşak ve ince olup, kendisi bir yerde durmaya kadir olmadığından, dayanacak ve yaslanacak bir desteğe ihtiyacı vardır ve beyin dura materle çepeçevre sarıldığından ona dayanıp, yaslanır. Bu [zar], ön beyni çepeçevre sardıktan sonra, ense tarafına doğru gider. [Bu kısımda] meyilli boş bir kısım vardır; ona *ma'sara* (confluens sinuum; torcular Herophili) derler. Beyne çıkan kan o kısma dökülür ve o yerden ince yollar bulup (sinus durae matris et venae cerebri), dağılır ve oradan da beynin içine dağılır ve beynin cevherinden o kan beyin cevheri içindeki damarlara gelir. Bütün kan iki damar (venae jugularis interne) içinde toplanır. Biz o iki damarın anatomisini inşallah, onların anatomisinde zikrederiz.

Beynin ön kısmında kafa kemiğinin suturlarının karşı tarafından ince iplik gibi bağlar biter. O bağlarla beynin kalın zarına bağlanır. Ön beyinden iki çıkıntı biter. Bunlar memelerin iki ucu gibidir, yani meme başları gibidir (*hılmetân*; bulbus olfactorius) ve koklama gücü bu çıkıntılarda olur; kokuyu onlarla alırız ve o çıkıntılar beyinden katı, sinirlerden yumuşak olur. Beynin ön tarafının tamamını iki zar örter. Onlara *gışa-i mücellil* (dura mater encephali ve leptomeninx encephali) derler. Bu iki zarın biri ince ve latif ve diğeri nispeten sert ve kalındır. İnce olan diğeri (pia mater encephali) beyine doğrudan temas eder. Sert ve kalın olan doğrudan kafatasına temas eder. Bu iki zar beynin kafatasının sertliğinden beynin zarar görmesini engeller. Eğer onlar olmasaydı, beyin doğrudan kafatası kemiğine temas edip, zarar görecekti.

Onların yararlarından biri de beyin büyüdüğünde ve genişlediğinde o zarlar beynin kafatasına temas etmesini engeller; aksi takdirde beyin kafatasına temas ederdi. Çünkü beynin iki hareketi vardır. Birine *inkıbaz* (kasılma, contractio) hareketi derler ve diğerine genişleme *inbisat* (gevşeme, dilation) hareketi derler.¹⁰ Genişleme hareketiyle beyin genişler. O zarlar olmasa, bu durumda kemiğe temas eder. Bu temas her zamanki gibi bir temastır. Bazı defalar rahatsızlık sebebiyle temas olur. Mısela sağlık dolayısıyla bazı kimselerin beyni yukarı doğru kalkıp, beyin kemiğe değeri, ona temas eder. Bu sırada, zar ke-

¹⁰ ÇN: İki hareket birlikte beyin pulsasyonu olmalıdır.

miğin katılığıının ve sertliğinin beyine zarar vermesi engeller. Bundan dolayı o zarlar sertlik ve yumuşaklık arasında bir yapıdadır. O iki zarın beyinle temas edeni ince zar ve kemiği hissedeni daha kalın ve daha ağırdır. O iki zar beyin etrafında adeta birbirine karışıp, kaynaşmış, adeta tek bir yapı gibidir.

Bu zarlar beyni korudukları, onu esirgedikleri gibi, aynı zamanda beyne nüfuz eden nabız damarlarına (atardamarlar, arteriae) ve kan damarlarına (toplardamarlar, venae) da bağ gibidir. O damarlar bu yapıları birbirine bağlar; yerinden çıkmalarını engeller; ana karnında cenini (foetus) bağlayan *meşime* (chorion) gibidir. Beyin içinde olan damarların birbirlerine örülmesini ve sarılmasını ve damarların yerinde tutulmasını bu zarlar sağlar. [Onlar] aynı zamanda, suturlardan beyin içine girenleri de bağlar. Bu zarların koruyucu olması beyinle ilgilidir; ona aittir. Beynin arka tarafında o zarlar kesilir, kaybolur, çünkü beynin arka tarafı sağlam ve yoğun olduğundan korunması gerekmez. Kalın olan zar, beyinle onun arasında bir zar daha olması dolayısıyla beyinle doğrudan yapışmamıştır, onunla birleşmemiştir ve aynı zamanda dura mater ve pia mater birbirine birleşik, tek yapı haline gelmemiştir. Muhtemelen bu iki zar özellikleri bakımından ayrı ve müstakildir ve söz konusu damarlar ilkin dura matere, sonra pia matere girerler ve onların arasında da damarlar vardır. Dura mater kalın bağlarla kafatası kemiğine tutunmuş olup, bu bağlar dura materden çıkarak, baş kemiğine bağlanır. Böylece dura mater beyne yük olmaz ve bu bağlar suturlara ulaştıklarında, suturlar arasına girip, kafa kemiğinin dışına çıkar ve kafanın dışına çıktığında, bu bağlardan bir örtü (pericranium) meydana gelir. Bu örtü sayesinde dura materin kafatasına yapışması daha sağlam ve daha sıkıca olur.

Beynin uzunluğuna üç karıncığı vardır. Bu üç karıncık da enine iki kısma ayrılmıştır. Bunların biri sağda ve diğeri soldadır ve birinci karıncığın iki kısmı olduğu [ventriculi laterales] hisle anlaşılır. Birinci karıncık havayı çekmekle görevlidir ve aynı zamanda aksırık ile fazla olan çekilmiş maddeyi atar. [Havanın] içeri girmesi belirli ölçüde mümkündür. Ruh dolayısıyla, onun organlara gönderilmesinde, bölünmesinde ve karıncıkta olan, idrak güçlerinden hayal gücüne, tam

anlamıyla, yardımcı olur.¹¹ Ancak arka karıncık, yani beynin uzunluğuna olan üç karıncığından üçüncüsü de büyük bir karıncıktır (ventriculus quartus).¹² O karıncık büyük bir yeri ve geniş bir kısmı kaplar ve aynı zamanda beynin devamı olan omurilik, yani murdar ilik diye bilinen çoğunlukla sinirlerin doğduğu ve beynin arka kısmından biten o büyük şeyin (pons, medulla oblongata et medulla spinalis) yerinin de büyük olması gerekir ve hafıza kuvvetinin fiilleri o yerde olur. İkinci arka karıncık küçüktür. Muhtemelen öndeki karıncığın enine olan iki kısmının her birinden arka karıncığın tamamı küçüktür.¹³

Ancak beynin ikinci karıncığı (ventriculus tertius) birinci karıncıkla (ventriculi laterales) üçüncü karıncık (ventriculus quartus) arasında adeta bir geçit gibidir; bir yol gibidir. Bundan dolayı ikinci karıncık büyük ve uzundur. Zira ikinci karıncık büyük olan birinci karıncıktan bir yol olur ve ruhlar bu yolla ulaşır.¹⁴ O iki büyük kısım arasında aracı olan bu kısım da büyüktür. Bundan dolayı karıncığın başlangıç kısmı kemer (tak) şeklinde bir çatı gibi olup, beynin o kısmı da kavisli uzun bir çatı (fornix cerebri) şeklindedir. Bu şekilde çatı dolayısıyla orta karıncık menfez (geçit, yarık) olur ve çatının kavsi vasıtasıyla zardan, sıkıntıdan uzak olur. Beynin ön tarafındaki dura mater o çatı kısmına dayandığından dolayı güçlüdür. Beynin ön tarafındaki iki karıncık kavis hizasında bir araya gelir, öyle ki o iki karıncık arkadaki karıncıkla karşı karşıya gelirler. Bundan dolayı o kısma iki karıncığın birleşme yerine *mecmuatül-batneyn* (foramen interventriculare) derler ve oradaki geçit arka karıncık ve iki ön karıncığı birbirine bir-

11 TM: Hassas ruhu organlara dağıtmaya, bölmeye ve karıncıkta olan idrak (anlama) kuvvetlerinden hayal gücü ile ilgili olan kuvvetlerin aktifliğine bütünüyle belirlenmiştir.

12 ÇN:Çağdaş sınıflamada beyin ventrikülleri dört tanedir. Lateral ventriküller I. ve II. olarak kabul edilir. İbn Sina ise lateral ventrikülleri 1. Karıncık (boşluk) olarak almaktadır. Bu nedenle çağdaş sınıflamada III. Ventrikül (Ventriculus tertius) ve IV. Ventrikül (Ventriculus quartus) olarak bilinen yapılar, İbn Sina'da sırasıyla II. ve III. Karıncıklar (boşluklar) olarak görülmektedir.

13 TM: Bu arka karıncığın ikinci kısmı ilkininkinden ve üçüncüsü ikincisinden küçük olur. Aynı şekilde, sonuçta aleti küçüktür. Bunun gibi, diğerlerinin de ön kısımları (başlangıçları) arkalarına nisbetle daha kalın olur. Hatta omur iliğin kaynağı olan üçüncü karıncığın arka kısmı nisbeten daha küçüktür ve daha sert ve sağlamdır.

14 TM: Ön karnın ruhu arka karna o yoldan ulaşır. Hatıra getirilen hayaller de o yoldan ulaşır.

leştirir. Ön karıncıkta olan koruyucu güç dolayısıyla, bu geçit ve yol hayal ve düşünce kuvveti için çok uygun bir yerdir. Açıklandığı gibi, üç karıncık, gizli hislerin yeri olduğundan, ilkin orada bir rahatsızlık meydana geldiğinde, his fiilli yok olur.¹⁵ İnce örtü bu üç karıncığı tamamen örtmez; muhtemelen ortadaki karıncığın üst kısmına gelinceye kadar uzar ve birinci karıncığın üst kısmını örter; geçidin ağız kısmında biter. Arka karıncık, yapı olarak kalınlaşıp, sertleştiği için, ayrıca bir örtüye ihtiyacı yoktur.

Ancak beyin üç boğum (karıncık) ve her boğumda *zerdler* (birbirine girmiş örülmüş kısımlar, gyrus, gyrii) içerir ki, bunun sebebi ise nefsanî ruhun beyne nüfuz etmesi gerekliliğidir. Çünkü bazen ruh çok olur ve beyinde gereği kadar yer yoktur, ancak beyin söz konusu boğum yerlerine ruh nüfuz etmek suretiyle kendisine yer bulur. Eğer o boğumlar olmasaydı, beyin kasıldığında söz konusu ruhun beyne nüfuz etmesi mümkün olmazdı; yer olmadığı için ruh harap olurdu. Bu karıncıklar kalpten çıkıp, beyne gelen ruhun değişmesi görevini de üstlenmiştir. Bu değişim sayesinde nefsanî ruh meydana gelir. Bu değişim kalbin ruhunun (hayati ruh) beyinde pişip, beyin mizacına uygun olan nefsanî ruhun meydana gelmesidir. Kalp ruhu (hayati ruh) beyne geldiğinde ilk boşluğa gelir, beyin boştur; ruh gelip, orada pişer ve sonra bu ruh ikinci karıncığa geçer. Pişme işlemi o karıncıkta da devam eder. Oradan ruh üçüncü karıncığa geçer; orada pişme ve kaynama işlemi tamamlanır ve lakın beyin ruhlarının olgunlaşma işlemi, bu işlemden sonra, onların (ruhların) beyin maddesiyle karışıp, kaynaşmasıyla tamamlanır. Çünkü pişen ve pişirilen kaynaşmaksızın bu pişme işi olgunluk kazanmaz. Bundan dolayı besin karaciğerde piştikten sonra o besin karaciğerin içine geçer; onu adeta sarar. Daha sonra konuya yeniden temas edilecektir.¹⁶

¹⁵ TM: O geçidin kendisi bir karıncık iken iki ön karında olan zihinde şekillendirmenin, arka karında olan ezberleme (hatırda tutma) kuvvetine ulaşmasına geçit ve yol olduğundan, hayal etme ve düşünme kuvvetine yer olmaya fazlasıyla uygun oldu. Anıldığı şekilde, üçüncü karıncık bilindiği üzere havâss-ı bâtına (içteki beş duyu: hiss-i müsterek, hayal, vehm, hafıza, mutasarrıfa) yeri olduğundan, o yere büyük bela eriştiğinde duyusunun işi bâtıl (boş, çürük) olduğu için ya da o işe zarar gelmesiyle anlaşılır.

¹⁶ TM: Pişmenin olgunlaşması ile ilgili açıklama İnşaaallah karaciğer anatomisiyle ilgili kısımda açıklanır.

Beynin her iki karıncığında da zerdler (boğumlar) vardır. Mesela bir organı iple boğsalar nasıl boğumlar meydana geliyorsa, bu karıncıklar da öyledir. Bu şekilde bir yapının sebebi, oraya ulaşan bir rahatsızlığın belli yerlerde engellenmesi ve daha ileri kısma ulaşmasının önlenmesidir. Çünkü herhangi bir yapı bu şekilde iple bağlanacak olursa, rahatsızlığın daha ileri geçmesi engellenerek, o boğumun daha ilerisi korunmuş olur. Burada iki boğum arasında belli mesafe vardır. Bu boğumlar ve karıncıklarda fazlalıklar birikir. Beyne çıkan iki büyük damar (Arteriae carotis internae) orada dallara ayrılıp, beynin içine dağılır; burada adeta plasentadaki gibi bir dallanma meydana gelir. Bu yapıya *cürm-ü şebekiyye* (rete mirabile) denir. Bu yapı beynin alt kısmında bulunur. Bu yapının etrafında bir nevi bez gibi etten bir yapı ile doludur. Çünkü damarlar, her ne zaman ağ gibi olup, aralarında boş yerler ve aralıklar olursa, o aralıklar bez yapısında etle dolar ve o dalların aralarını dolduran bez neviden yapısında, o damarların dallarında uygun şeklidir. O dalların dokunması şöyle olur: bu damarlar ilkin dardan genişleyen adeta bir çam kozalağı şeklinde bir yapı teşkil ederler; bunun araları bez gibi etle dolmuş uzunluğuna bir yapıdır (choroid plexus?).

Beynin orta karıncığının üst tarafı *dûd* (kurtçuk) şeklindedir; insanda solucan dedikleri kurt şeklindedir; onun yan kısımları yapıya bağlanmıştır. Bu yapı hareket ettiği gibi, yukarı kısmının hareketi ile de hareket eder. Beynin kurtçuğunun ve orta karıncığın alt kısmı zarla örtülmüştür [tela choroidea]. Bu zar ön karıncığa doğru yayılıp, yukarı doğru devam ederek, arka tarafındaki iki uzantının yanına kadar gelir; onların üzerine uzanır. Bu iki çıkıntı gerektiğinde hareket edebilmesi için veter adı verilen bağlarla birbirine bağlanmıştır. Ne zaman bu iki uzantı gevşeyip, uzarsa, onların genişliği daralır, incelir; birbirine basınç yaparlar; birbirlerine yaklaşırlar. Bu arada orta karıncığın yolu uzar. Kurtçuklar uzunluğuna toplanıp, büzüştüklerinde, genişlikleri artar ve uzantılar birbirinden uzaklaşır; orta karıncığın da genişliği artar. Bu çıkıntıların arka kısımdan beyinle birleşen kısımları çok incedir ve mümkün olduğunca meyillidir. Bu çıkıntılar, beynin arka tarafta [cerebellum] ve kurtçukla [vermis cerebelli] adeta sarılmıştır. Bu organ arkadan o organa girmiş gibidir. O çıkıntıla-

rın ön tarafları, arka taraftan beynin dayanabildiği ölçüde kalın olur. Bu çıkıntılara inebiyye adı verilir denmiştir. Burada kalça gibi olan kısımlara inebiyye diye adlandırılmaz; inebiyye diye adlandırılan *hılmetan*'dır (corpus mamillare).¹⁷

O iki uzantı kurt gibi değildir; onlar düz olup, genişleyip, gevşediklerinde yolun genişliği artar. İki uzantının üzerinde olan beyinle *dudiye*'nin (kurtcuğun) kısımlarının gevşemesi sonucunda bu iki uzantı birbirine yaklaşır ve kasılmalarıyla, daralır. Çünkü düz olan iki organın birbirine teması çok olur ve bundan dolayı da harekete meyli çoktur. Beynin fazlalığını atması için iki yol vardır; birincisi ön karıncıktır; fazlalıklar ön karıncığın orta karıncıkla birleştiği yerde olur. Fazlalıkların bulunduğu diğer bir yer, orta karıncıktır. Buradan fazlalıkların arka karıncığa geçişi yoktur, çünkü bu karıncık arka tarafa doğru olup, ön karıncığa göre, daha küçüktür ve arka karıncıkta

¹⁷ TM: Beynin orta karındaki olan parçasının üst tarafdaki parçaları düd şeklindedir, yani yerinin boğumları ile uzunluğuna boğulmuş olup, insan beyinde soğulcan dedikleri kurd şeklinde [tenia choroidea?] olur ve o boğumların bazısına bağlı olur. Solucanın açılıp yumulma ile hareket etmesi gibi, o ayıran parçaların açılıp yumulmayla hareket ederler. Orta karında olan beynin üstünde var olan kurt parçasının altında olanları bir örtü gizler [tela choroidea] ki o örtü ön karından çıkmış ve orta karnı uzunluğuna kuşatmış ve iki uyluk gibi uzanmış olan o uylukların [crus fornicis] ki başlangıçları birbirine yaklaşmış ve derece derece uzaklaşmıştır. Arka karnın başlangıcına uzanan iki kabartının [corpora quadrigemina] üzerine döşenir. O iki kabartılık uygun yerlerinden hareket etmesinler diye veterât (tendon) [brachium colliculi superioris (brachium conjunctiva)] adı verilen bağlar ile birbirine bağlanır. Her ne zaman kurtlar uzarsa kurtların eni dar olur ve kabartıları sıkıştırıp birbirine yaklaştırır, orta karnın yolunu tıkar. Aynı zamanda kurtlar uzunluğuna sıkışsalar eni genişler ve o kabartılar beyinden uzaklaşır ve yolun tıkanıklığı açılır. O kabartıların beyin arkasına yakın olan tarafları fazlasıyla ince olur ve bulunduğu kadar kamburlaştırmaya meyillidir. O kabartıların beyin arkasıyla kavuşmaları, sargılar ile sarılırken bir organ diğer bir organa girmiş gibi olur. O çıkıntıların önü arkasından beyin dayanma miktarı genişlikte olur. Adı geçen kabartılar at-beteyn [corpora quadrigemina] olarak isimlendirilir. Tab ile olan nüshalarda 'inebeteyn [olarak] isimlendirilir diye anılmıştır. Görünen budur ki birinci nüsha daha doğrudur, çünkü uyluk gibi olan nesne 'inebiye [olarak] isimlendirilmez. Belki 'inebiye adı verilen tarafında olan halemeler [corpus mamillare?] olur. O iki kabartı düz ve her tarafları birdir. Onlarda kurtlar gibi boğum olmaz ve düz olmaları ile genişleme zamanında yolun kapanması fazla olur. İki kabartının üzerinde olan beyinde kurt parçasının genişlemesi ile kabartılar fazlasıyla yakınlaşmış olurlar ve kasılması ile uzaklaşırlar, çünkü düz olan iki organın birbirleriyle birleşmesi ve teması fazla olur ve tek sebep ile harekete itaat fazla olur.

delikler yoktur Orta karıncıktaki yollar onun için yeterlidir; fazlalıkları kabul etmez. Belki orta karıncığın geçidinden arka karıncığın fazlalığı (orta karıncık) geçer; oranın kanalı vasıtasıyla sevk edilip, gönderilir. Bu kanal orta karıncık ve arka karıncık arasında müşterek olur. Özellikle arka karıncığın devamında, oradan köken alan olan omurilikten, fazlalığın bir kısmı atılır. Geriye kalan fazlalıklar çok az olduğundan, başka geçide gerek yoktur. Beynin ön ve ortasındaki geçitlerden her biri kendi kanallarından başlayıp, beynin içine gelip, onun içine nüfuz eder. O iki geçit, ince ve derin delik hizasındadır; orası ince zarla örtülüdür (pia mater); sonu kalın zar (dura mater) hizasındadır. Buradaki delik küçüktür; adeta bir şeyin kolu gibidir; tepeden başlar ve yavaş bastırır; bundan dolayı o deliğe *kam'* (huni, infundibulum) derler ve yine ona *mustanka* (yıkama yeri) de derler. O söz konusu geçit dura matere nüfuz ettiğinde, küre gibi olup (hypophysis), o kürenin üst tarafı ve aşağı kısmı bu örtü içinde karıncıkla birleşir. Bu yol üst çenenin yolu arasında olur.¹⁸

Üçüncü Kısım

Bütün Baş Hastalıkları ve Baş Hastalıkları

Hakkında Verilen Açıklamalar

Bu¹⁹ makale başta olan saç gibi şeylerin hastalıklarını anlatır. Bundan dolayı biz deriz ki baş sadece beyin ve beyin zarlarından meydana gelir. Aslında başta olan saç ve deri gibi nesnelerin hastalıkları da baş hastalıklarındandır ve yine biz deriz ki, başın kötü mizacı se-kiz çeşittir ve bunun da maddi ve gayri maddi çeşitleriyle toplam on altı tip kötü mizaç başa arız olur. Maddi olanların maddesi pis buğulardır, ya da diğer hıtların kıvamının yoğun olmasından kaynaklanır. Başta rutubet fazlalıkları dolayısıyla meydana gelen hastalıklara sıkça rastlanır. Çünkü beyin ilk yaradılıştaki çok rutubetli olur ve fazla olan rutubetleri rahimde (uterus) yahut uterustan çıktıktan sonra tenkiye olunmazsa, beyin için tehlikeli olur. O kötü mizaç-

¹⁸ TM: O geçitten dışarı atılması gereken fazlalıklar *azm-i muşâşıyye* (delikli kemik; lamina cribrosa os ethmoidale) den yani *mişât* (*süzgeç kemiği*, *ethmoid kemik*) denen kemikten geçip, burun deliklerinden dışarı atılır.

¹⁹ TM: Biz bu makalede başta olan tüyler gibi şeylerin hastalıklarına girişmeyiz.

ların çeşitlerinin tamamı, beynin kendisine veya beyinde²⁰ hastalık meydana gelmesine sebep olur. Mesela ön taraftadır ve gereğinden çok daha azdır yahut gereğinden fazladır ya da doğal şekilde değildir. Bu sebeplerden dolayı onun faaliyetleri gereği gibi olmaz ya da hastalığın meydana getirdiği maddeler beynin muhtelif geçitlerinde ve kanallarında toplanmış ve onlarda tıkanıklık meydana getirmiştir. Beyinde olan tıkanıklık onun ön karıncığında ya arka karıncığında olur veya iki karıncıkta da bulunur ve bu tıkanıklıklardan her biri tam yahut da nokсандır. Tıkanıklık venlerde, arterlerde ya da sinirlerin çıktığı yerlerde olur. Başta hastalık meydana gelmesi başın zarlarının bağlarının kopmasından da kaynaklanabilir. İki kısma ayrılmasından başta hastalık meydana gelir. Kendisiyle ya da arter ve venleriyle veya örtülerinde veya bütünündeki bozulmadan ve farklılaşmadan başta şiş meydana gelebilir.

Şiş beynin kendine ya da ince zar [pia mater] veya kalın zar [dura mater] veya şebekiyye [rete mirabile] veya kafatası dışında olan zarlarda [pericranium] olur ve söz konusu edilen şişlerin hemen hepsi sıcak hıtlardan yahut da soğuk hıtlardan olur. Soğuk hıtlardan olan şişler de iki kısma ayrılır: çok iltihaplı şişler soğuk hıtlardan meydana gelir. Örneğin kötü, bozuk balgamdan meydana gelen şişlere *evrâm-ı hâre* (sıcak şişler) denir, çünkü balgamın mizacı her ne kadar soğuk ise de, bu bozulma dolayısıyla sıcak olur. Bundan dolayı maddesi bozuk balgam olan şişler, *evrâm-ı hâre* (sıcak şişler) olarak kabul edilir; bunlara *evrâm-ı bâride* (soğuk şişler) olarak kabul etmek doğru olmaz. Ancak maddesi balgam ya da sevda olup, iltihaplı olmayan şiş, soğuk şiş diye adlandırılır. Soğuk yerlerde, bozukluğa yakın olmayıp, sakın olanlardan da şişler meydana gelir. Sen, beyin hastalıklarında zikrolunan kısımların dışında başka kısımlar bulunmadığını, okuyup, öğrenmelisin. Sen [hastalık olarak] ne bulursan, o bulduğun şey, bu hastalıklardan birine ait veya onunla ilgili olur ya da onun arazından olur.²¹ Ortaklık dolayısıyla, hastalık arız olmuşa, ancak bazılarında

²⁰ TM: olan damarlara ya da beynin örtülerine (zarlarına) gelir. Beyne karışık (birkaç şeyden birleşik) hastalıklar da gelir.

²¹ TM: Beyne hastalıklar bazen özellikle (özel olarak) ve köklü (esas olarak) gelir.

bu ortaklık büyük olduğunda, [görülen hastalık] asıl hastalık gibi olur. Hatta ölümle sonuçlanabilir. Çok kere zatülcenp hastalığında [plörezi] ve hannak (boğmaca ya da iltihaplı boğaz ağrısı) hastalığında öldürücü ve boğucu olan maddeler beyne gönderilip, müşterek hastalık dolayısıyla [hasta] harap olur. Bazen beynin hastalığı paylaştığı organ dolayısıyla, beyin de rahatsız olup, *sekte* (durma) arız olur. Ancak Allah'ın izniyle asıl ve ortak hastalıklar bilinebilir.

Dördüncü Kısım

Beynin Durumunu Bildiren Deliller

Beynin durumları ve özelliklerinin şekillenmesine vasıta ve başlatıcı olan beynin his faaliyetidir, yani beyin onu tabiatıyla işler, iradeye gerek kalmaz. Bu işlevler şunlardır: *tezekkür* (hatıra getirme, *zikretme*) ve *tefek্কür* (düşünme), *tasavvur* (zihinde şekillendirme, *hayal etme*), *vehm* (kuruntu etme) ve *hads* (zannetme, *sezme*) fiilleridir. Bizim isteğimiz dâhilinde olan fiiller sinirler vasıtasıyla organları harekete getiren beynin faaliyetleridir ve beyinden atılan fazlalığın kıvamı ve rengi ve tadı ile de beynin durumu anlaşılır. Tattan kastedilen o fazlalıkların yakıcılığı, doluluğu, sarı safraya meyilli oluşu ve tatsız olmasıdır. Aynı şekilde beyinden atılan fazlalıkların niceliğinden beynin hali anlaşılır, yani fazlalıkların çok ya da az tutulmasından da tamamen anlaşılır. İlaçların ve yiyeceklerin beyine uygun olması ve olmamasından da durum anlaşılır. Ayrıca başın büyük ya da küçük olmasından, kemikler kısmında yazılan baş şekillerinin kötü huylu olmaktan uzak olmalarından da anlaşılır.

Başın hafifliğinden ve ağırlığından da anlaşılır ve başın çıkıntılarından, renginden, baş damarlarının renginden, baş derisine arız olan yaralardan ve şişlerden ve gözün renginden ve göz damarlarından ve gözün iyi olmasından ya da hasta olmasından da anlaşılır. Özellikle ışığı alışından ve bunu engelleyen durumlardan, baştaki saç miktarının azlığından veya çok olmasından, saç tellerinin kalın ya da ince olmasından, ya da saçların dökülmesinden ve renginden, siyahlığından ve açık renk olmasından ve sakinliğinden ve saçların ağarma hızından ve hareketlerindeki yavaşlıktan ve sağlıklı halinin ısrarlı oluşundan, yani şeklinden ve yayılışından ve kötü huylu oluşundan ve

saçların diğer durumlarından anlaşılır. Boynun durumundan, onun ince olmasından ya da kalın olmasından, sağlıklı olmasından, şişlerin olmasından, boyunda kötü huylu tümörlerin çok sık görülmesinden veya az olmasından da beynin durumu anlaşılır.²² Beyne iştiraki olan sinirsel organların güçleri ve beynin faaliyetlerinden de beynin durumunu anlamak mümkündür. Beyinle ortak olan sinirsel organlar, mide, uterus ve mesane gibi organlardır. Beynin durumuna ortaklık etmeleri dolayısıyla olan sonuç iki şekilde ortaya çıkar:

1. Beyne arız olan ortak hastalık, ortak organda olan hastalıkla karşılaştırılır. Ortak olan organda olan hastalık hangi yolla meydana geldiyse, beynin durumu o şekilde [etkilenmiş] olur. Örneğin ortaklık eden organın hastalığı beyini etkilerse, beynin rutubetli olduğu kabul edilir ve bu sonuca göre, hastalık hakkında karar verilir.²³

2. Beyne ortaklığı dolayısıyla rahatsız eden (hasta eden) organ, hangi organ ise, o özel organdan ve o organda olan elemenden ve eziyet veren ne ise, onun zaman zaman beyinde hala mevcut olup olmadığı arazlarla istidlal olunur ve bazısı ile beyine daha sonra arız olacak olan arazlarla belirlenir. Uzun süren hüznün ve korkunun vücutta daha sonra muhtemelen malihulya meydana gelmesine veya yakın geçmişte *kutrub* (sara; melankoli çılgınlığı, manya) meydana getirebileceği sonucuna varılır; sebepsiz şiddetten sara ve sıcak olan malihulya ve manyaya işaret olunur; sebepsiz gülmekten orada *humke* (aptallık) veya *ruunet* (bönlük, sünepelik) olduğuna karar verilir.

Beşinci Kısım

Beynin Durumunun Beyin Fiilleriyle Belirlenmesi

Beynin beş duyusunun işlevleriyle ilgili sonuç şudur: beynin fonksiyonları sağlıklı olduğunda, beynin de sağlıklı olduğuna işaret eder, ancak beynin fonksiyonlarında bozukluk olduğunda, beyinde afet olduğuna işaret eder. Biz beynin fonksiyonlarındaki bozukluğun, 3 sebepten kaynaklandığını açıkladık.

²² TM: Yinc Hânek (damak) ve levzetcynin (bademciklerin, tonsillerin) ve dişlerin durumundan da bilinir.

²³ TM: Geri kalanı da bu kıyaslama üzerine olur.

1. Zaaf
2. [Zihinde] *teşevvüş* (karışıklık)
3. [Şuurun] boş ya da terkedilmiş olması.²⁴

Fonksiyonlarla ilgili olarak, varılan genel hüküm şudur: beynin fonksiyonlarının yokluğu ya da eksikliği, soğuk dolayısıyla ortaya çıkar ve rutubet yüzünden ruhlar yoğunluk kazanır ve aynı şekilde tıkanıklık dolayısıyla beynin fonksiyonları durur ya da eksik olarak yapılır. Sıcaklık sebebiyle, beyin fonksiyonları yok olmaz ya da eksilmez, ancak sıcaklık çok fazlaysa, bu durum gücü keser, ancak [zihinsel] karışıklık fonksiyonlara ve hareketlere uygun olarak tegayyüz (kızgınlık) bazen sıcaklıktan ve bazen de kuruluştan dolayı ortaya çıkar.

Altıncı Kısım

Bu Konuda Verilecek Diğer Açıklamalar²⁵

Bu söz konusu fonksiyonlara bozukluğun arız olması açıklanacağı gibi, ya olmayan ya da zaaf ya da karışıklığına ve değişikliğinin birinden kaynaklanır. Bu örneklerde duyulardan görme ile başlayalım. Çünkü görmeye arız olan bozukluklar görmeyi ya tamamen ortadan kaldırır ya da görmeyi zayıflatır veya görmeyi karıştırarak (*müşevveş*) bozar ve doğal yolundan çıkarır ve cismen mevcut olmayan şeyleri görür; hayal, sinek, ışık, duman gibi aslında olmayan nesneler görür. Bunun gibi şeyleri görmek, gözünde belli özellikleri olmayan kişilerde görüldüğünde bu kişilerin beyinlerinde bazı bozukluğun bulunduğu da işaret eder. Bazı kere, görünen hayaller renkleri dolayısıyla maddeye işaret eder. Örneğin görülen hayallerin renkleri beyazsa, bu balgama işaret eder ve sarı olursa, safraya işaret eder. Eğer göz sağlıklı ise, görülen renk maddenin rengidir. Örneğin gözün mizacı sağlıklı iken, o göz beyaz renkte hayaller görüyorsa, bu balgamın

24 TM: Birincisinin za'f (zayıflık), ikincisinin tagayyür (değişme, bozulma) ve teşevvüş (karışıklık), üçüncüsünün butlân (boşluk, çürüklük) olduğunu bildirdik.

25 TM: Duyuların [Nefsani] Fonksiyonları ve Vücuda Hizmet Eden ve Hareketlerle İlgili [Nefsani] Fonksiyonları Kapsayan Hükümler ve Onlara Yardımcı Olan Organlardan Belirlenen Vücudu İdare Eden Fonksiyonlar İle İlgili Hükümler

ağırlık taşıdığına işaret eder. Ancak 'gözün mizacı dengeli olursa'²⁶, o gözün gördüğü hayallerin rengi, her ne kadar beyaz olursa da, bu soğuk balgama işaret etmez. Hastalık dolayısıyla, göze arız olan rahatsızlık, o yerdeki sıcaklık dolayısıyla meydana gelir. Ancak işitme fonksiyonlarının iç işitme gücü zayıf olup, yakın yerden yüksek sesleri işitip, onun dışındakini duymaz yahut işitme karışıp, dışarıda olmayan şeyleri²⁷ [işitmeye örnek teşkil edip, bu bozukluk tedavi edilir.] İrmak sesini ve yağmurun sesini²⁸ ve işeme sesini²⁹ ve rüzgar estiğinde ağacın yapraklarının çıkardığı sesi ve rüzgarın sesini duyar; kulağında o sesin benzeri oluşur. Bu söz konusu edilen [örneklerden] beynin ortasında kuru mizacın bulunduğu sonucu çıkarılır ya da beynin ortasında, yel ve buğuların hapsolmuş olduğunun yahut da yel ve buğuların kulağa ulaştığı sonucuna varılır ve buna benzer şeylerle [aynı sonuç] çıkarılır.

İşitme işlevinin içe ait kısmı³⁰ işitmenin (fonksiyonunun) arızalı olması ile de olur. Buna ilave olarak, işitmenin zaafı ve olmayışı ile de olur. Yakın yerlerdeki seslerin uzaktaki bir ses gibi işitilmesi rutubetten ileri gelir. Bozukluğun işitme ile ilgili olması yok olması veya zayıflamasında olduğu gibi. Benzeri durum koklamanın karışıklığı halinde de olur. Eğer o kişinin kokladığı şeyin herhangi bir özelliği yoksa dışarıda olmayan bir kokunun varmış gibi duyulması şeklinde ortaya çıkar. Genellikle buna benzer koku almanın olması hıltın beynin ön tarafına hapsedilmiş olduğuna işaret eder.³¹

Ancak tat alma ve dokunma bozukluğunun oluşması da yukarıda söz konusu edilen duyu bozukluklarında olduğu gibidir. Tat alma ve dokunma duyusunun bozuklukları genellikle beynin alt taraflarında³²

²⁶ TM: hasta olmasa

²⁷ TM: işitmekle olur örneğin o devîler ile olur ki

²⁸ TM: çekiç sesini

²⁹ TM: davul sesini

³⁰ TM: İşitmeye afetin girmesi

³¹ TM: Ama bozukluğun (afetin) koklamaya girmesi (gelmesi) koklamanın yokluğu ya da zayıflığı ile ya da koklamanın karışıklığı olup, dışarıda olmayan kötü kokuların ve kötü kokuşmanın olmasıyla olur. Bunun gibi durumlar özellikli ve olağan değil ise çoğunlukla bu gibi kötü kokusu olan kişide hıltın ön beyinde hapsedildiğine işaret eder.

³² TM: yakın olan aletlerinde

bozulma olduğuna işaret eder. Örneğin tat alma hissinin değişmesi hastanın ağzında hastalık olduğuna işaret eder. Dokunma duyusundaki değişiklik ise elin rahatsızlığına işaret eder. Bazen nadiren beyinde bir bozukluk olup tat alma ve dokunma duyusunda değişiklik olur; bu da beyinle bu duyuların ilişkili olduğuna işaret eder. Bu işaret bütün vücutta zaaf ve uyuşukluk olduğunda³³ görülür. Bazı kere duyular beyne bir nevi zaaf ve kuvvette ortaklık edip bu ortaklık beyinde özel bir durumun olduğunu gösterir. Genellikle görme zaafı beynin küdüretine (bulanıklığına) işaret eder; çoğunlukla ışığın çok olduğu yerlerde geçeni görmez, lakin geçen şeye yaklaşırsa ve ışık da azalırsa o ince ve dakik şeyleri görür. Buna benzer bir zaaf beyinde bulanıklık olduğunu göstermez; muhtemelen beynin temizliğine (saflığına) işaret eder. Sonuç olarak saflık (berraklık) güçle birlikte olduğu gibi zaaf ile birlikte de olur. Ancak bulanıklık güçle birlikte olmaz. Bulanıklık her zaman maddeye işaret eder ve berraklık kuruluğa işaret eder. Bazen de söz konusu bulanıklık hâkim olup sedere (baş dönmesi) meydana gelir. Bundan dolayı ortaya çıkan bulanıklık şuna işaret eder: beyinde ve beynin damar ağında buhar nevinden maddeler vardır ve bu bozukluklar ile elde edilen sonuç şudur: o bozukluklardan karışıklık ve değişim yoluna geçen bozulma çoğunlukla sıcak ve kuru mizaca işaret eder.

Hislerin zayıf ve noksanlaşmağa başlamasıyla ilgili bozukluk çoğunlukla mizacın soğukluğuna işaret eder. Ancak duyularında zaaf ve noksan olan kimselerde bozukluk güçlü olup ve güç azalması görülürse, bazen o bozukluk sıcaklığa işaret eder. Ancak sıcaklık soğuklukla karşılaştırıldığında³⁴ daha mülayimdir. O halde mizacın bozulması ve zaruri olarak artmasının güçlerin ısısının noksanlığından kaynaklanması gerekmez ve bozukluğun şiddetli olmaması uygun olur ve güç düşmesinin yoğun olmadığı yerde belirsiz duyuların mizacı sıcaklığına veya soğukluğuna karar verilmemelidir. Bilmelisin ki, diğer deliller araştırılmalıdır. Eğer duyu noksanlığı olan kimsede sıcaklığın başka delili bulunursa sıcaklığın mevcut olduğuna karar verilmeli-

³³ TM: kuvvetli

³⁴ TM: güçlere uygun ve mülayim olur.

dir. Eğer soğukluğun başka bir delili bulunursa, soğukluğun olduğu anlaşılmalıdır. Duyu olmamasının sebepleri bazen beyinle doğrudan ilgilidir; bazen de beyinle ilgili sebeplerden kaynaklanır. Bazen de o duyunun altında bozukluğun olmasından kaynaklanır. Örneğin organda bozukluk³⁵ veya tıkanıklık olduğundan duyu yok olur. Organda duyunun geçmesine engel olan bir nesnenin bulunması gerekir.³⁶

Bazen de duyunun olmamasının sebebi duyu organlarının kendisinde bulunur. Duyuların bazıları beyne çok yakındır; işitme ve koklama duyuları beyne çok yakındır. Bundan dolayı bozuklukların çoğu beyin ve duyu organları arasındaki iştirakten kaynaklanmaktadır, ancak bozukluğun sadece birinde olması nadir rastlanan bir durumdur. Genellikle duyularda hastalık oluşup, mizacın değişmesi ile sonuçlanır ve bu bozukluk³⁷ ortadan kaldırılamaz ise onun sebebi genellikle beyinde bulunur.

O halde bütün duyulardan herhangi birisi özellikleri bakımından incinmiş olsa, duyuda sıcaklık ve kuruluk olduğuna işaret etmez; çünkü sebebin beyinde olması ihtimali vardır. Ancak hastalık hafiflerse,³⁸ o zaman hastalanmış olan duyu organında sıcaklık ve kuruluktan söz edilebilir ve özelliği açısından, rahatsızlanmış olan duyu organı koklama ve işitme duyu organı ise o incinme ya da hastalık onların gücünü azaltmamışsa, bu organların hastalığının sebebinin beyinde olduğu muhakkaktır. O iki duyu beyine yakın olmaları dolayısıyla bu zikr olunan açıklamalar 5 duyunun hepsi için geçerli açıklamalardır. Ancak vücudun yaptığı hizmetle ilgili açıklamaları, bozuk beyinle³⁹ yapılan fonksiyonların faaliyetleri sırasında gösterdiği gücün değerlendirmesinden çıkan sonuç şudur: kuruntu ve tahmin güçlerinin çok olup olmaması bütün olarak beynin⁴⁰ mizacının gücünü gösterir. Kuruntu ve tahmin güçlerinin zaafı beynin karıncıklarından birinde

³⁵ TM: inkıtâ' (kesilme)

³⁶ TM: bulunması olur.

³⁷ TM: tenkıye ve mizacın düzeltilmesi ile

³⁸ TM: tcezzi (incinme) kuvveti düşürürse

³⁹ TM: bâtın-ı dimâğda (beynin karıncıklarında) olan kuvvetlerin işlerinden çıkarılan hükümler budur:

⁴⁰ TM: tamamı

zaaf olduğuna işaret eder. Bu özellikler görüldüğünde karıncıkların diğer işlevlerine bakılır; hangisinde rahatsızlık olursa, onun üstlendiği faaliyette de zaaf olduğu kesinleşmiş olur. Bozulup da faaliyetini yapamayanlardan biri de hayal ve düşünce güçlerinin bozulmasıdır. Bu güçler yoğun olduğunda, beynin ön kısmının sağlıklı olduğu anlaşılr. Bu 2 kuvvetin özel gücü kendi şeklini koruyup, insan vücudundaki yerinde gücünü koruyabilirse, o insanda yenen şeylerin lezzetini alma ve işitilen sesleri gerektiği şekilde işitilebilme gücü korunmuş olur; o insanda duyu güçleri tamdır. Bazı insanda bunun korunması sapma gösterir. Hatta bazı bilgili mühendislerin geometride çizilen çizgilere bir bakıp, nefsiyle (ruhiyle) o çizgilerin şekillerini ve harflerini çizip, probleme bir defa daha bakma ihtiyacı duymaksızın tarif edebilirler. Aynı şekilde, bir kavim de müziği bir kere duymakla, alıp korur. Zevkler de bu şekildedir. Nabzın korunması da bu şekildedir, çünkü nabzı dokunarak korumak, çizgilerini nefse nakşetmek güçlü hayale⁴¹ ihtiyaç gösterir ve⁴² tasavvur güçleri bozuk olursa, eğer o hayal kaybolursa, belli özelliklere sahip olan şeyin şekli kaybolduktan sonra, hatırlama o kadar güçlü olmaz. Bilmelisin ki [o kişi] o cismi hatırlamak için tekrar duyumsamaya ihtiyaç duyar.

Hayal ve tasavvur gücündeki bozukluklar nadiren zaaf ve nadiren noksan ve nadiren de o güçlerin doğal yoldan sapması şeklinde görülür. Örneğin cismi olmayan nesneleri hayal eder ve düşünür. Sonuç olarak, o güçlerin zaafı ve fonksiyon yokluğu çoğunlukla beynin ön tarafında soğğun veya kurunun yahut da nemin varlığına işaret eder. Bozukluklara bizzat soğuk sebep olur. Kuruluk ve soğukluk temel sebeptir. Bundan dolayı nem ve kuruluk soğğu çeker ve soğuk o bozukluklara sebep olur ve⁴³ [sonuçta] bu söz konusu edilen hıtların genellikle [mevcut olduğuna] sonucuna varılır.

Hekimlerin duyuları güçlüdür ve bu söz konusu hastalık yani [zihinsel] karışıklık akıllı kişilerde görülür. Bunların idrakleri tamdır; güzeli, çirkinden ve sağlıklıyı hastadan rahat ayırdedebilir; konuşmaları

⁴¹ TM: hilce

⁴² TM: hayal ve

⁴³ TM: tasavvur ve hayal güçlerinin değişmesi ve karışması sıcaklığın kuvvetine işaret eder ve bu anılan hükümler genel hüküm olur

yerinde ve zamanındadır. Ancak onlar yanımızda olan bir kavmi hayal ederler, öyle ki o kavim sanki yanımızda yokmuş gibi ve davul sesini işittiklerini söylerler, ancak öyle bir ses yoktur. Galen bunu şöyle anlatır: Proclos adlı hekimde böyle bir durum görüldü. [Onun] düşünce ve hayal gücünün kaybolmasından⁴⁴ beyninin durumu belirlendi.

Eğer [hastalık] onun beynindeki fonksiyon yokluğundan meydana gelmişse (beynin fonksiyonunu yapmaması) buna *zihab el-akl* (akıl kaçıklığı) denir. Eğer zaaf nedeniyle olursa, ona *humuk* (aptallık) derler. Bu gücün yokluğu ve zaafın sebebi beynin ortasında soğuk yahut nem veya kuruluştan birinin varlığıdır ve bu sonuç geneldir. Fikir ve hayal etme gücünün bozukluğu karışıklık ve değişme olarak görülüp, onun zihni o kadara karışıktır ki, mevcut olmayan nesneler, sanki mevcut ve doğruymuş gibi olur⁴⁵. Bu durum⁴⁶ sıcak ve kuru olan saf-ravi maddeye işaret eder. Bu [durum]⁴⁷ *delirme hastalığı* diye adlandırılır. Onun sebep olduğu karışıklık kötülük ve saldırganlık ile olur veya karışıklık sevdavi maddeye işaret eder. Onun hastalığına *malihulya* (*melankoli*) derler. Onun akıl karışıklığı *su-i zan* (kötü tahmin) ile olur. Onda aslında mevcut olmayan fikirler oluşur ve bu malihulya sahibinde deliliğe ve korkuya eğilim varsa, soğukluğun varlığına çok iyi bir delil teşkil eder. Eğer onda⁴⁸ cesarete eğilim varsa ve gazap da olursa bu hastalık sıcaklığın varlığına işaret eder. Bunların yapısının farkını belirlemek gerekir. Bundan sonra o farkları açıklayacağız.⁴⁹ Bazen bu hastalıklar beynin diğer organlarla olan münasebetinden⁵⁰ ortaya çıkar; daha az görülenlerini bundan sonra anlatacağız. Sonuç olarak [diyoruz ki,] fikirlerin çok hareketli olması kafada karışıklık yaratırsa,⁵¹ bu karışıklık maddesi sıcak olan hastalığın olduğunu gös-

⁴⁴ TM: bozulmasından

⁴⁵ TM: ise ona ihtilât-ı akl (akıl karışıklığı) derler.

⁴⁶ TM: ya şişliğe ya da

⁴⁷ TM: cünûn-i seyyî (kötü delilik)

⁴⁸ TM: cüret ve

⁴⁹ TM: Allah'ın izniyle.

⁵⁰ TM: ortaklığı ile olur ve ortaklık nedeniyle olan küçük deliller ile bilinir ve o küçük delilleri bundan sonra biz döşeriz.

⁵¹ TM: Fikirler çok hareket eder, karışır ve parçalanırsa o hareket sıcaklığa işaret eder

terir. Bazen de bu zihin⁵² karışıklığı maddesi soğuk olan hastalıklarda görülür, eğer o soğuk maddede bir nevi sıcaklık varsa *Lisergus* (*unutkanlık, lethargus*) *ihtilât-ı akl* (*zihinsel karmaşa*) soğuk maddeden ortaya çıkar. İdari bozulmuş fonksiyonlardan elde edilen delilin biri de *tezekkür* (*hatıra getirme*) gücünde olan bozukluktur.

O bozukluk konuşmada zaaf ya da fonksiyonun tamamen kaybolması şeklinde ortaya çıkar. Galen şöyle bir hikâye anlatmıştır: Habeş diyarında (Habeşistan'da) bir kasabada veba görülmüştü. Ne var ki halk arasında ölüm çok fazla olup, leşlerin çok fazla olması ölümle sonuçlanan vebadan kaynaklandı ve bu veba Habeş'ten Yunan diyarına geçti ve Yunan halkına o vebadan dolayısıyla unutkanlık o kadar yoğun bir şekilde arız oldu ki, kişi kendi adını ve babasının adını hatırlamaz oldu. Çoğunlukla düşünceye arız olan zaaf beynin arkasında, soğukluk dolayısıyla veya rutubetten ve kuruluktan birisi nedeniyle bozulma sonucu olur. Bazen de hatırlama (konuşma) gücünde olan bozukluk, zihindeki karışıklık dolayısıyla ortaya çıkar. Kişi yapmadığı şeyleri yapmış gibi söyler; yaptığı şeylerin ne olduğunu unuttuğu gibi, yapması gereken şeyleri de unuttur. Bu zihinsel karışıklık kötü ve sıcak mizaca işaret eder.⁵³ Hatırlama (konuşma) bozukluğunun ve karışıklığının sebebinin kuru maddeler olması gerekir. Zihinsel karışıklığı meydana getiren sebeplerin hepsi, mizaç korunmaz ise güç kaybı oluşturur.

Burada özet olarak bozulup, yapılamayan fonksiyonların ya beynin maddesinde soğukluğun hâkim olmasından kaynaklanır ve bu yokluk bir süre devam eder ya da soğuğun boşluklara hâkim olmasından kaynaklanmış olabilir. Bazen soğukluk nemle birlikte olabilir. Bazen de soğukluğa kuruluk hâkim olur ve onda nem olmaz. Aynı zamanda o işlevlerin zaafının özet açıklaması şöyle olur: bazen zihindeki karışıklık şişler, safravi mizaç veyahut sevdavi mizaç nedeniyle ya da bilinmeyen bir cisimden kaynaklanır.⁵⁴

Ancak bu durum rahatsızlığın sahibinde, birçok hastalıktan sonraki günlerde yavaş yavaş ortaya çıkar. Bir organda *istirha* (*gevşeklik*)

⁵² TM: fikir

⁵³ TM: Bu karışıklık maddeye ulaşmış ya da maddesiz olan kötü sıcak mizaca işaret eder.

⁵⁴ Bu makalede biz Sultan nüshasını kullandık.

gösteren şeylerin sebebi bazen o özel organda olan hastalık dolayısıyla olur ve bazen de beyinde olan ve o organa fazla dökülen maddelerden kaynaklanır. Ancak hareket organının değişmesi⁵⁵ söz konusu olursa, yine o kısmın ya da organın nemli olduğunu gösterir. Eğer bu yavaş yavaş olursa, o organda kuruluk olduğunu gösterir.

Ancak eğer değişimin sebebi beyinle ilgili ise *teşennücü* (*kasılma, gerilme*) yaygın olan sara hastasının hareketlerinin değişmesi gibidir. Buna benzer bir değişme, ancak nem dolayısıyla olur. Diğer organlarla ortak olarak sarada görülen hareketlerdeki değişimin sebebi beyindedir. Beyinde olgunlaşmamış *suddeye* (*tıkanıklık yapan madde*) işaret eder. Beyinle ilgili değişmelerin biri de başta olan *titremedir* (*raşe*). Bu değişimlerin hepsi o hastalıkların bulunduğu taraftan beyinde ağır madde olduğuna işaret eder veya zaaf ve kuruluktan birisine işaret eder. Eğer o değişmeler bir başka hastalıktan sonra görülürse ve ortaya çıkışı yavaş yavaş olursa ve o değişme⁵⁶ beyinden kaynaklanırsa, onun sebepleri tekrar bizim zikrettiğimiz şekilde olur ve bu zikredilen hastalıklar doğal yolun dışında olan hastalıklardır. Biz deriz ki, insan doğal hareketlerini yaparsa, onun beyninin mizacının sıcak ve kuru olduğuna işaret eder ve eğer hareketinde *kesalet* (*uyuşukluk*) ve gevşekliğe eğilimi varsa, mizacın soğuk veya nemli olduğuna işaret eder. Eğer hastalıklı olup, hareketleri ıstıraplı olursa, sıcak mizaç olduğunu gösterir. Sonuç olarak, görülen rüyalarla bozulan fonksiyonlardan elde edilen sonuçlara bazı ilaveler yapmak gerekir. O halde sarı olan nesneler ve aynı zamanda sıcak olan şeyleri düşte sık sık görmek safranın vücuttaki hâkimiyetine işaret eder. Her mizacın renk ve niteliğinde ona uygun olan şeyleri sık sık rüyada görmek o mizacın hâkim olduğunun belirtisidir. Bunları tek tek saymaya gerek yoktur. Ama karışık düşler mizacın sıcaklık ve kuruluşunu gösterir. Bundan dolayı karışık rüyalar görmek beynin sıcak mizacına işarettir. Korkulu düşler de karışık düşler gibi olur. Eğer kişi düşlerini hatırlamıyorsa, hafızasında saklaya-

⁵⁵ TM: birdenbire

⁵⁶ TM: olan organ beyinden uzak ise

mıyorsa, bu durum onun soğuk mizacına ve nemliliğine işarettir. Dışarıda olup bitenleri oluş sırasına göre görmek mizacın dengeli olduğunu gösterir.

Yedinci Kısım Beynin Fiillerinden İstidlal Edilen (Çıkarılan Hükümler hakkında)⁵⁷

Hareket fonksiyonunda görülen bozukluk yok olma yahut zaaf gösterme ise, o hareketin organında olan nemin fazlalığına işaret eder ve de hareketin zaafi ya da kaybolması, hangi organda olursa olsun, beyinde rahatsızlık olduğunu gösterir. Ancak sekte (durma, stroke) gibi vücudun tamamında olan kayıp veya felçte⁵⁸ olan gevşeklik şeklindeki hastalıklar beyin bir tarafında harabiyet olduğunu gösterir. Ayrıca, başka işaretler de bunu gösterir. Bazen hareket kaybı, bir başka organın zaafi ile birlikte görülür, yani vücuttaki bir organda hareket kaybı olduğunda diğer birisinin hareketi zayıflar. Bu belirtiler, beyin⁵⁹ sıcaklık ve kuruluşuna işaret eder ya da beyinden çıkan sinirler gibi yapılarda harabiyet⁶⁰ olduğunu gösterir. Eğer harareti sükûnet şeklinde olup, güçten düşüş güçlü olmazsa, onun mizacı soğuğa meyllidir. Beynin durumuyla ilgili olarak, burada uyku ve uyanıklık durumu ile ilgili bilgi vermek gerekir.

Bilinir ki, uyku nemli ve hasta olan kötü mizaçta dondurucu soğuğu doğurur ve kötü mizacı duyuların gücüne arız olup, onları hareket ettirip, nefsanî ruhun o hareketle bozulması sebebi ile yahut madde- nin sindirimini sağlayan güçlerin bozulmağa başlaması ile kuvvetlerin bağlı olduğu ruhların da bozulmağa başlaması sebebiyle olur. Yemekten sonra arız olan uyku bu son sebepten dolayı görülür ve bu uyku doğal değildir; doğal halle ve hareketle de ilişkisi yoktur. Bu-

⁵⁷ TM: Mantıki Hareket Fiilleri (Hareket İşlevleri) ve Onlara Uygun Uyku ve Uyanıklık Konusunda Açıklamalar

⁵⁸ TM: gevşek olan lakve (ağız çarpılması) gibi bedenin bir tarafında olan butlan (fonksiyon yitimi) beyin bozukluğuna özel ve delili çok açık olur.

⁵⁹ TM: kendisinde

⁶⁰ TM: sıcaklık ve kuruluktan biri olduğuna işaret eder

nun sebebi kişinin rutubet yahut buharlı dumanlı⁶¹ olmasıdır. Onda bu buhar ve dumanların toplanmasının⁶² sebebi mevcut değilse, söz konusu edilen şeylerde soğğun delilleri de mevcut olmasa, o uykunun sebebi rutubet olur. Bundan sonra biz diyoruz ki, her rutubetin uyku oluşturması gerekmez, çünkü şeyh ve pir olanların rutubetleri çoğunlukta olmasına rağmen, geceleri uyku uyuyamama durumu söz konusudur ve bu çoğunlukla görülen bir durumdur. Galen diyor ki 'bunun sebebi şudur: yaşlıların rutubetleri sıkıntı yaratan neviden ve buruk ise beyni incitir ve gece uykusuzluğu meydana gelir. Lakin kuruluk herhalde gece uykusuzluğunun sebebidir'.

Sekizinci Kısım

Doğal Fiillerden Elde Edilen Delillerin Açıklanması

Vücuttan atılan şeyler ve vücutta oluşan⁶³ kuvvetlerde ve aynı zamanda vücuttan kaynaklanan şişler ve yaralar gibi şeylerden beynin durumu hakkında karar verildiğinden dolayı, bu bölümde ele alınır. Doğal fonksiyonlardan elde edilen deliller şunlardır: fazlalıkların dışarı çıkmasının nicelik ve niteliğinden beynin durumu anlaşılır ve aynı zamanda beynin fazlalıkların alıkonmasından da anlaşılır. Beynin fazlalıklarının dışarı atılması çene,⁶⁴ burun ve kulaktan olur. Başta görülen yaralar, bozukluklar,⁶⁵ şişler ve saçların bitmesiyle olur. Çünkü baştaki saç beynin fazlalıklarından biter ve beynin haline saçın süratle veya yavaş yavaş bitmesinden açıklama getirilir. Diğer saydığımız bozuklukların niteliğinden de aynı sonuç elde edilir. Söz konusu edilmiş yollardan beynin fazlalıklarının çıkmasıyla elde edilen sonuçları burada ele alalım. Beynin fazlalıklarının çoğu dışarı çıkarsa, zikrolunan maddelere işaret eder ve bundan önce bildirdiğimiz gibi, dışarı atılan fazlalıkların sebebinin ne olduğunu gösterir, yani dışarı atılan fazlalıkların beyine hâkim olması sıcaklık ve soğukluk ve

61 TM: donukluk

62 TM: donmanın

63 TM: tüylerden doğru olan

64 TM: hanek (damak)

65 TM: besere (ufak çıban)

kuruluk ve nemlilik meydana getirir.⁶⁶ Ancak beynin fazlalıklarının dışarı atılmasına engel olunup, beyinde fazlalık tutulursa veya çok az miktarı dışarı atılır. Beyinde⁶⁷ sanki onu bir şey dürtüyormuş gibi bir his oluşur veyahut hafifçe yanma, çekme, nabzın atması (pulsasyon)⁶⁸ veya bunlardan biri hissedilirse. Bu durum beyinde tıkanıklık olduğuna ve dışarı atma gücünde zaaf olduğuna ve beyinde doluluk olduğuna işaret eder.

Maddenin cinsi de bu fazlalığın belirlenmesiyle olur. Eğer fazlalık yakıcı ve özellikle yanma hissi oluşturuyorsa,⁶⁹ [baştaki ağırlık hissi] az ve yüzü ve gözü sarartmışsa bu beyindeki fazlalığın safravi olduğunu gösterir. Ancak nabızda atma varsa ve başta ağırlık hissediliyorsa, yüzü kızarmışsa, damarlar bozuk ve kabarmışsa,⁷⁰ beyindeki fazlalığın kan cinsinden olduğuna işaret eder. Ancak fazlalığı olan kimse aptal ve tembel olup, yüzünün ve gözünün rengi kurşuni olursa ve uykusu ve baş dönmesi⁷¹ çok olursa, fazlalığın balgami olduğuna delalet eder. Ama bu haller mevcut olup, yüzün ve gözün rengi siyah da olursa ve işittiği nesneleri aklında tutamıyorsa⁷² ve başında ağırlık varsa, uykusu zikrettiğimiz şekilde olmazsa ve diğer fazlalıkların belirtileri bulunmazsa, fazlanın sevdavi hılt olduğuna işaret eder. Bu durumlarda bozukluğun sebep olduğu vertigo ve baş dönmesinden birisi olsa, o gazlı maddenin koku ve buhar içerdiğini anlarız.⁷³ Beyinde bu şikâyetler varsa, bunları yapan o şeyler de vardır. Ancak bu fazlalıkların beyinde tutulmaması ve dışarı atılması gerekir. Eğer o kimsenin başında hafiflik hissi olursa, bu⁷⁴ beyinde kuruluk olduğunu

⁶⁶ TM: İşte bu dört niteliğin hangisinin sebep olduğunu gösterir. : O fazlalıkların çok çıkması atma kuvvetinin zayıf olmadığını da işaret eder.

⁶⁷ TM: de ağırlık ya da

⁶⁸ TM: devâr (baş dönmesi, vertigo), tanîn (çınlama, tinnitus)

⁶⁹ TM: yakıcı, dürtücü ve hareket ettirici olup ağırlığı az ve

⁷⁰ TM: şişirip kabartırsa

⁷¹ TM: nu'ası (uyuşukluk, stupor)

⁷² TM: zikri bozuk olursa yani işlediği şeyleri hatırına getiremezse ve başında olan ağırlık hafifse

⁷³ TM: Bu durumlar ile birlikte tanîn (çınlama) ve devâr (vertigo) ve intikalden biri olursa gösterir ki o madde rihî (yeli), nefhî (üfürme?, koku?) ve buharı oluşturmuştur. Beyinde o nesneleri oluşturan sıcak fail vardır.

⁷⁴ TM: genellikle

gösterir Bizim söz konusu ettiğimiz bu deliller maddenin niceliğiyle⁷⁵ ilgili belirlemelerdir.

Ancak, atılmış⁷⁶ ve hapsedilmiş olan fazlalıkların nitelikleriyle ilgili sonuç şudur: fazlalığın rengi sarıya meyilli ve yoğunluğu ince ise ve terde idrar olursa ve sıcaklığı da varsa, beynin maddesinin safravi olduğuna işaret eder. Ama fazlalıkta kızılık ve tatlılık olup, yüzde ve gözde kızılık olursa *demevi* madde denir. Ama maddenin tadında⁷⁷ tatlılık olursa diğer belirtiler ve incelik (yumuşaklık) olmayıp dokununca⁷⁸ sıcak veyahut soğuk olmazsa, bu nitelik balgama işaret eder. Ona sıcaklık hâkim olmuştur. Fakat zikrolunan maddenin tadı yoksa kıvamı kalın ve dokununca soğuk ise balgamidir; yara açılmasına sebep olur. Bu deliller dışarıdan alınan besinlerin yenmesinden sonra, rengin değişmesi ve dokunulduğunda yoğunluk elde edilirse bunlara dayanılarak başta meydana gelen bozukluğun ne olduğu hakkında karar vermek mümkün olur.⁷⁹ Başta soğukluktan kaynaklanan bozukluk olduğunda şu belirtiler görülür: kötü koku ve onunla birlikte görülen sıcaklık. Kokunun olmaması bazılarında soğukluğa işaret eder. Lakin bu görülen diğer özellikler koku kadar güçlü bir şekilde bozukluğun sebebinin sıcaklık olduğunu göstermez. Ancak başın etrafında yaralar ve incinmeler görülürse bunlar genellikle beyinde madde olup, geçmiş zamanda bozuk madde olduğunu gösterir.⁸⁰ Eğer söz konusu şişler ve yaralar uzun zamanda ortaya çıkarsa, bu durum beyinde bozukluk olduğunu gösterir. Bu konuda bizim daha önce vermiş olduğumuz açıklamalardan sen bilgi edinebilirsin. Sıcak şişle-

⁷⁵ TM: ölümüyle

⁷⁶ TM: bozulmuş

⁷⁷ TM: tuzluluk ya da

⁷⁸ TM: zarar vermediğinde

⁷⁹ TM: Bu açıklamalar dışarı çıkan maddenin tadında, renginde, dokunulmasında ve kıvamında olan deliller ile açıklama idi. Ama koku ile açıklama budur: kokunun pisliği ve şiddeti sıcaklığa işaret eder. Kokunun yokluğu bazen soğukluğa işaret eder ama bu işaret anlatılan kokunun sıcaklığa işaret etmesi gibi kuvvetli olmaz

⁸⁰ TM: Ama başın derisi üzerinde ve başa yakın olan yerlerde yaralar, küçük çıbanlar ve şişler gibi ortaya çıkan şeyler çoğunlukla beyinde geçmiş zamanda madde olup bozulduğuna işaret eder, halen beynin durumuna açık bir delille işaret etmez.

rin ve yine soğuk ve sert (katı)⁸¹ iyi huylu şişlerin, kötü huylu şişlerin, ilerleme özelliği gösteren yaraların ve iyi huylu yaraların hangi madde sebebiyle oluştuğunu sen bilirsin. Başta olan şişler hangi cinstense, beyinde o şişin hangi maddeden meydana geldiğini belirlersek,⁸² *Birinci Kitap*'ta yazıldığı gibi, saçın çıkması ve onların dökülmemesinin sebeplerini de sen öğrenirsin.⁸³ Ancak Allah isterse, bu konuyu ayrı bir konu olarak ele alırız. Bu söz konusu olan durumlardan kafadaki saçlarla beyin arasında ne gibi münasebet kurulacağı anlaşılır. Burada daha fazla sözü uzatmamak için saçların ve beynin durumu hakkında hüküm vermek için onu kendi konusuna bırakıyoruz.

Dokuzuncu Kısım (Nefsani Hareketlerden Yapılan Çıkarsamalar) Mizaca Uygun ve Zıt olan Nesneler ile Süratli ve Ağır Reaksiyonlarla Beynin Hallerinin Belirlenmesi Konusunda Açıklamalar

Uygun ve zıt olanlardan her birisi sağlıklı⁸⁴ halde hissedilir. Rüya yahut uyanıklık durumu hastalıkla hissedilir. Fakat sağlıklı halde olan uygun mizaca benzer ve uygun olan şeylerdir ki, o şeyler ile beyin asıl mizacının korunduğu sonucu çıkar ve sağlıklı halde olan o zıt şeyler zıt mizacı oluşturur. Ama sağlık hali, hastalık haline uygun olmayan veya zıt olan şeylerden oluşur. Onlar sağlıklı mizaca zıt olur. Ama hastalık halinde zıt olan nesneler bu zikredilenlerin aksidir, yani hasta haline uygun olan sağlıklı mizaca zıt olur. Hastalık halinin sağlıklı mizaca zıt olması uygundur. Bu daha önce bizim açıkladığımız gibi, vücuttaki organların hepsi bir mizaç üzere olmaz. Vücuttaki organın bazıları sıcak, bazıları soğuk ve bazıları da nemlidir; bazıları kurudur ve bazıları da bu keyfiyette mutedildir. Yine açıkladığımız gibi, vücudun mizacı sıhhatin bir sebebidir. Ama o beden başka bir mi-

⁸¹ TM: salabetlü

⁸² TM: Başta ortaya çıkan şiş hangi cinsten ise beyinde o maddenin olduğuna onunla çıkarımda bulunursun

⁸³ TM: Yine Birinci Kitap'ta yazıldığı gibi tüylerin varlığının sebebi, donukluğu, uzunluğu, incelik ve kalınlığı, sıklığı ve ağarmasının hızı ve yavaşlığının nedenleri de sen bilirsin.

⁸⁴ TM: ya da hastalıklı halde

zahta olsa hastalığa sebep olması mümkün olur.⁸⁵ Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, her vücudun mizacının miktarı o bedende o mizacın cinsinin ifratı ile de anlaşılır. Örneğin sıcak olan mizacın iki sıcaklığı olan nesnelerden (şeylerden) zarar görmesi mizacının her birinin sıcaklığının bir kısmı olduğuna işaret eder ve buna kanaat etmeyip, o mizacın zıddına da bakmak gerekir. O mizaç sıcak ve iki kısım sıcak olan şeyden zarar gördükten sonra buna karar verilir. Eğer bir kısım soğuk olan şeylerden zarar görmeyip, iki kısım soğuk olanlardan zarar görürse, o zaman o mizacın miktarı da sıcaklığı bir kısmının olduğu anlaşılır. Kötü mizaç sıcak olan beynin soğuk yerlerden ve soğuk dallardan ve soğukluğu olan kokuları koklaması yararlıdır.⁸⁶ O soğuk koku, gerek ısıtıcı, gerekse dalaktan kaynaklanan kötü koku olabilir. Aynı şekilde kötü sıcak mizaçlı kimseler dua ve sükûndan da yararlanır, yani sıcak havalar ve iyi kokulardan yararlanırlar. Kötü soğuk mizacı olan kimselere bunun zıddı da yararlı olabilir, yani iyi etki yaratan sıcak havalar da yararlı olabilir ve aynı zamanda kötü soğuk mizaç ve kötü kuru mizacı olan kimseler riyazet ve hareketle tedavi edilir. Kötü kuru mizaçlı kimseler kusmadan incinir ve kötü mizaçlı rutubetli olanların kusmadan zarar görmemeleri için o kişinin ısısının hızla arttığını gözlenir.

Birinci Kitapta zikredilen ve açıklanan şartlara uyduğunu kabul edip, soğukun sebebinin de aynı şekilde oluştuğunu söyleriz.⁸⁷ Bu soğuk ve kuruluğun ortaya çıkması bazı kere rutubetin azlığı yahut da rutubetin inceliği veya mizacın sıcaklığı dolayısıyla olur. Mizacın kuruluğu dolayısıyla, kuruluğun sebepleri hızla hafiflemiş maddenin sebepleri ile deliklerden fark edilir.⁸⁸ Bundan dolayı bazı çocuklarda

⁸⁵ TM: Yine bildirdik ki: Bir mizaç bir bedende sıhate neden olur, ama o mizaç başka bedende olursa hastalığa neden olması mümkün olur

⁸⁶ TM: O soğuk kokular gerekirse kafuriye, sandaliye ve nilüferiye gibi güzel olsun ve

⁸⁷ TM: Yine soğukluk sebeplerinden hemen soğuma soğukluğa ve kuruluk sebeplerinden hemen kuruma kuruluğa işaret eder. Ama kuruluk sebeplerinden hemen kurumamanın ortaya çıkması bazen rutubetin azlığı ya da rutubetin inceliği ya da mizacının sıcaklığı nedeniyle olur.

⁸⁸ TM: Mizacın kuruluğu nedeniyle kuruluk nedenlerinden hemen kuruma, başka sebepler ile kurumadan şu şekilde ayrılır: Birinci şekilde beynin kuruluğunun seher (uykusuzluk) gibi diğer işaretleri var olur. İkinci şekilde beyne kuruluğun gelmesi ara sıra olur.

kuruluk beyinde uykusuzluk gibi başka bazı belirtiler verir ve ikinci şekilde beyinde kuruluğun ortaya çıkışı çok seyrekler. Hareket azlığı ve şiddetli sıcaklık ve diğer kuruluktan kaynaklanan sebeplerden bu mecraya gelen nesnelerin gelmesi durumunda beyinde kuruluk hâsıl olur ve diğer durumlarda beyinde kuruluğa işaret eden şeyler bulunmaz ve mizacın sıcaklığından dolayı ortaya çıkan kuruluk durumunda diğer sıcaklık sebepleri de görülür. Ancak, hızla rutubetin sebebi de” bazı kere beynin cevherinin sıcaklığı dolayısıyla olur ve bazen beynin cevherinin soğukluğundan dolayı görülür; bazı kere de beynin cevherinin⁸⁹ rutubeti dolayısıyla ortaya çıkar. Bazı kere de asıl mizacı kuru olduğundan olur. Eğer beynin süratle rutubetlenmesi beyinde sıcaklık olduğundan ortaya çıkmışsa, sıcaklığın diğer belirtileri de ortaya çıkar ve sıcaklıkla arız olan rutubet daimi olmaz. Belki fazla sıcaklıktan sonra ortaya çıkar, çünkü vücudun rutubetlerini beyinde olan fazla sıcaklık beyne çektiğinden, hızla beyne fazla rutubet gelir. Eğer beyinde olan mizacın sıcaklığı şiddetli ve sürekli ise, beyinde hâkim olan rutubet süratle kuruluğa dönüşür, çünkü şiddetli hararet dolayısıyla beynin rutubetini eksiltip, silker ve kuruluk oluşur. Eğer rutubet sıcaklığa galip gelirse, o zaman beynin mizacı soğuk ve nemli olur.⁹⁰ Sıcaklık dolayısıyla çekilmiş olan rutubet baskın değildir. Beynin sıcaklığı fazlaysa, ağırlıklı ise o sıcak acayip rutubet ve acayip fiiller ortaya koyar ve hastalığa sebep olur. Ancak beynin hızla rutubeti kabul etmesi beynin mizacının soğukluğundan dolayı ise rutubetin beyne uzun günler boyunca yavaş yavaş ulaşarak, orada biriktikten sonra, bir defada ve hızla beynin bu rutubeti almasıyla olur, yani beyne rutubetin ulaşmasından hemen sonra beynin rutubetli olması gerekmez; o rutubet beyinde yavaş yavaş birikir.

Sonra beyin rutubetli hale gelir. Rutubet sebebiyle beyin rutubetli hale geliyorsa, yani beynin bizzat kendi rutubetinden kaynaklanıyorsa, bu süratle rutubetli hale dönüşme iki sebepten ortaya çıkar:

⁸⁹ TM: asıl mizacı olan

⁹⁰ TM: Eğer sıcaklık rutubet ile eşit olursa, çoğunlukla ufunet (iltihap) ortaya çıkar, iltihabi hastalıklara ve şişlere sebep olur. Çünkü bedenden beyne sıcaklık nedeniyle çekilmiş olan rutubet doğal değildir. Beynin sıcaklığı normal olsa da o sıcaklık doğal rutubette garip fiiller işler ve iltihaba neden olur.

1. Rutubet soğukta yapıcı rol oynar ve soğuk da beynin sindirme ve güçlerini yok ederse; beyne ulaşan besini o güçler alamazlar; besinin rutubeti ile beyin hızla nemlenir. Soğukun beyne arız olması birden bire olursa, beynin rutubetlenmesi de o soğukluğun oluşmasından sonra hızla ve bir defada oluşur. Genellikle soğuktan dolayı beyin kanallarında *südde* (tıkanıklık) görülür.

2. Beynin rutubeti dolayısıyla arız olan soğukluğun oluşturduğu tıkanıklık gerekli ve sürekli olup, o tıkanıklık dolayısıyla, beyindeki fazlalıklar nedeniyle rutubet hemen oluşmaz.⁹¹ Bundan dolayı [bu] ikinci durumun ortaya çıkması daha sıkça görülür.

Beynin hızla nemli hale gelmesi beynin kuruluşundan kaynaklanıyorsa, bunun sebebi şudur: Beyin kuruluşundan dolayı rutubet hemen (hızla) yayılır. Rutubetin hızla yayılması kuruluktan dolayı olursa; beynin kuruluk belirtileri daha önceden vardır. Bunlar beynin tepkilerin belirlenen işaretleridir. Çünkü bu sebeplerden güçler zayıflayıp (zayıf düşüp) dört keyfiyette arıza olur

Onuncu Kısım

Doğal Fonksiyonlardan Elde edilen Deliller (Başın Ölçüsünden Elde Edilen Sonuçlar)

Sözü geçen uygun ve zıt olanların hepsinin uygunluğu ya da zıtlığı sadece nitelik dolayısıyla görülmez, belki de bazen uygun ya da zıt olması nicelik dolayısıyla da ortaya çıkmış olabilir. Başta *heyza* (*cephalalgia congestiva*) dedikleri hastalığa tutulmuş olanların daha çok sırt üstü yattıklarını görürsün. Bu durum şuna işaret eder: hareketin de [rahat olamadığı için] hastalıkta rolü vardır.

Ancak beynin büyük ya da küçük olmasından şu anlaşılır:⁹² asıl yaradılıştaki başın küçük olduğu, damarların, maddenin yani *nutfenin* (*sperm*) azlığından ve başın büyüklüğü maddenin çok olmasından ortaya çıkar. Maddenin azlığı, *musavvire-i ulâ* (*ilk şekillendirici*) dedikleri kuvvetin kuvvetine oranlı ise, baş küçük olunca hayal gücü

⁹¹ TM: O tıkanıklık nedeniyle fazlalıklar beyne birden ulaşmaz ve beynin de fazlalıklar nedeniyle olan rutubetlenmesi birden olmaz. Çoğunlukla bu ikinci durum oluşur.

⁹² TM: Ama beynin durumunu başın büyük ve küçük olması ile bilmenin yolu budur.

küçük, baş büyük olunca hayal de büyük olur. Baş küçük olduğunda şekli gayet güzeldir. Onun sıkıntısı azdır. Ancak, baş küçük fakat şekli çirkinse, bu durum beyin güçlerinin zayıflığını gösterir. Eğer baş küçük, ancak şekli güzelse, hayal gücü güçlü olabilir; Allah onun yardımcısı olur.⁹³ Beyin küçük olduğunda damarları, kanalları dar olduğunda, bozulma ve çözülme meydana gelir. Bundan dolayı bilgin ve ferasetli kişiler böyle durumlarda, bu şeklin belirtilerini tespit ettikten sonra, bu tip başa sahip olanların inatçı, korkak ve çabuk kızan kişileri olduğunu; işlerinde şaşkın olduklarını söylediler. Galen bu konuda şöyle dedi: Her ne kadar başın büyüklüğü her zaman iyi hale işaret etmezse de, başın küçüklüğü beynin şeklen bozukluğuna işaret eder. Ancak baş büyük olup, şekli iyi ve boynu kalın ve göğüs geniş olursa, o kişinin başı⁹⁴ gerçekten iyidir. Göğsün geniş olması kalçanın ve genel olarak vücut kaslarının gelişmiş ve güçlü olduğuna işaret eder. Omuriliğin güçlü olması da beynin güçlü olduğunu gösterir. Çünkü bu durum maddenin çok olduğunu ve dolayısıyla tasavvur gücünün de kuvvetli olduğunu gösterir; baştaki söz konusu edilen özellikler sayesinde olur.

Başın bu özelliklerini diğer vücut organlarıyla uyumlu olması onaylar. Eğer madde çok olup, yani çok sayıda olup, şekillendirme gücünde zaaf olursa, o başın şekli bozuk ve boynu zayıf ve kalçası (omurgası olmalı) küçük olur. Bazılarında göğsün dar olduğu belirlenir. Göğsün içinde bulunan organlar ve etrafındaki kısımlar bozuk olur.⁹⁵ Bazı kişilerde hastalık dolayısıyla baş büyük olur. Çocukların başı normalden çok daha büyük olup, zaman içinde daha da büyür, ancak o büyüme normal değildir; muhtemelen hastalık dolayısıyla meydana gelmiştir; onun sebebi fazla madde olup, bu maddenin ga-

⁹³ TM: Maddenin azlığı musavvire-i ulâ dedikleri kuvvetin kuvvetine yaklaşmış olursa, o başın miktarı küçük olur ama şekli güzel olur. Onun fenalığı küçük olup, şeklinin kötü ve çirkin olmasıdır. Noksan olur çünkü miktarı küçük ve şekli çirkin olan baş, beyin kuvvetlerinin zayıflığına işaret eder. Ama şekli her ne kadar güzel ise de küçük olması sebebiyle fenalıktan kurtulmuş olmaz. Çünkü küçük başın görünen şekli musavvirenin kuvveti nedeniyle güzel olur ise de beynin görünümü değişmiş olur ve kesinlikle kuvvetlerine zayıflık ve içteki duyularına ve dıştaki duyularına beynin yolları dar olduğu için bozulma ve fenalık gelir.

⁹⁴ TM: onun gibi başta kesinlikle beyin iyi olur.

⁹⁵ TM: ve omurilikten çıkan sinirler de bozuk olur.

leyana gelip, kaynamasından ortaya çıkar. Aynı zamanda bu durum gelişmiş kişilerde ortaya çıkarsa, baş ağrısına ve çocuklarda da bozulma dolayısıyla, başta büyümeye yol açar.⁹⁶

Bazen beyin üzerinde kırmızılık görülüp, *yafuhu* (*bingıldak; sinciput*) küçültür ve *sudgu* (*şakak; tempora*) da çöker. Buraya kadar başın büyük ve küçük olmasıyla beynin durumuyla ilgili delilleri bildirdik. Beynin iyi olduğunu gösteren bir işaret de şudur: iyi olan beyin şarabın buharı ile daha sonra belirteceğimiz gibi, o buharla etkilenip, zihin gücü artar.

On Birinci Kısım

Bulunduğu Yerden Elde Edilen Deliller ve İtirazlar Başın Şeklinden Çıkarılan Sonuçların Açıklanması

Baş kemiğinin açıklanmasında biz başın doğal şeklini tarif edip, kötü ve bozuk şekillerini bildirdik.

Başın şeklinin bozuk olmasından bazı zihinsel bozukluklarla fonksiyon bozukluklarının meydana gelebileceğini bildirdik.⁹⁷ Galen bu konuda şöyle demektedir: insanın doğduğu memleket ve mekân daima suçlanır ve başın iki tarafında şiş varsa yine hastalık sebebi olarak gösterilir. Ancak, eğer başta söz konusu şiş varsa ve düşün gücü yoğun ve güçlü ise burada bozukluktan kötü olarak bahsedilemez; hayal ve düşün gücünün kuvveti boyun ve göğsün şeklinden anlaşılır.⁹⁸

On İkinci Kısım

Baş Ölçüsü ve Benzerlerinden çıkarılan Sonuçlar Beynin Dokunma Duyusu Yoluya Hissettiği Baş Ağırlığı, Hafifliği, Sıcaklık ve Soğukluğu ve Ağrılarında Elde Edilen Sonuçların Açıklanması Başın ağırlık veya hafifliğinden elde edilen delil şudur: ağır baş daima başta fazla madde olduğuna işaret eder. Ancak madde safravi olursa

⁹⁶ TM: Yine büyük ve baliğ olan kişilerde de şiddetli baş ağrılarında çocuklar gibi kabarma (şişme) gelir, baş büyük olur.

⁹⁷ TM: Yine bildirdik ki baş şeklinde bir parçada bozukluk olsa, beynin, o parçanın karşısında olan bölümünde de ve o bölüme özgü olan fiillerde de bozukluk olur.

⁹⁸ TM: Uzun olan kafa ve kare olan kafa daima beğenilmemiştir ve iki tarafında çıkıntı (şiş) olan baş da beğenilmemiştir. Ancak o çıkıntıya (şişe) sebep musavvire (şekillendirici) kuvvetin gücü olup, fiilinde aşırı olması olursa o çıkıntıda fenalık olmaz. Şekillendirici kuvvetin gücü boynun şeklinden ve miktarından ve göğüsten bilinir.

ağırlığı kötü olur ve ateşi daha şiddetli olur Maddenin sevdavi olması, ağırlığın safravi maddeden kaynaklanması hali daha sık rastlanan bir durumdur. Bu durumda pıhtı ve kanla ilgisi maddeler ağır olur: İkisinden daha sık görülenidir. Bu durumda nabız gibi vurma ve gözlerde kötü⁹⁹ ağır olur. Sıcak keymusun içeri girmesi dolayısıyla, göz damarlarında kırmızılık ve şiş çok görülür. Balgam nevinden maddenin yoğunluğuna da sıkça rastlanır, ancak bunun yoğunluğu dolayısıyla görülen ağrı, kan nevinden olan maddenin fazlalığında ortaya çıkan ağrıya göre daha az olur. Balgam nevinden madde çok ve yoğun halde olduğunda uyku hali olur, ancak bu durum, sevdavi maddenin fazlalığında görülen uyku haline göre daha yoğundur. Bu durumda kalp körlüğü ve depresyon olur; sevinci az olur. Ancak beynin sıcak ve soğukluğundan kaynaklanan belirti şunlardır: Eğer başta geçici olarak sıcaklık görülürse, kalıcı olan beyin mizacı soğuksa, sıcaklık beyinde rahatsızlık yaratır.

Eğer tam tersi olarak, soğukluk geçici olarak beyinde görülmek-
teyse bu soğukluğa bağlı olarak beyinde sertlik ve kuruluk oluşur. Beyinde, soğukluk olmayıp, beyinde yine de sertlik ve kuruluk olsa, sıcaklık ve soğukluğu karşılaştırılır ve bu özellikler (sertlik ve kuruluk) sürekli ise, onun beynin kendi mizacından kaynaklandığına karar verilir. Ancak bu özellikler sonradan ortaya çıkmışsa ve sıkıntı yaratmışsa, kuruluk geçicidir; onun mizacından kaynaklanmamaktadır. Eğer beyinde rutubet olursa, bu verilen açıklamalarla karşılaştırılarak, değerlendirilmelidir. Eğer beyinde rutubet daimi olursa, o mizaçtan kaynaklanıyor demektir. Eğer rutubet sonradan, arızı olarak ortaya çıkmışsa, o rutubet beyni adeta yer; baştaki bu ağrıya *yiye ağrı (ekkal)* denir. Bu ağrı beyinde hiddetli madde olduğunu gösterir. Beyindeki bu ağrı adeta nabız vurur gibidir. Bundan dolayı ona *darbani* de denir. Bu durumda damarlar çok hareket eder. Nabızın hızlı attığı belirlenir. Bu tip hareketten beyin zarar görür. Bu tip ağrılar beyinde şiş olduğuna da işaret eder. Eğer ağrı ile birlikte ateş de varsa, bu ateş, beyinde şiş olduğunu onaylar. Bu öyle bir ağrıdır ki, kişi beyninin adeta sıkıştırılıyor gibi his eder ve bu hissi yoğun olarak duyar. Ona *vec-i sakil (ağır baş ağrısı)* derler. Bu ağrı beyindeki soğuk maddenin

⁹⁹ TM: gözlerinin köklerinde ağır olur.

varlığına işaret eder. Beyne gerginlik veren *ağrı* (*vec-i mü'med*) beyinde yelli maddenin olduğunu gösterir. Eğer baş ağrısı, bir taraftan diğerine geçiyorsa, yani başta geziyorsa, bu da beyindeki maddenin yelli olduğunu gösterir. Eğer baş ağrısı, ağır ve adeta çekiçle vurur gibi ise (*müttarak; dubus: Türkçe topuzdan gelmektedir*) denir; göz ağrısı, şakak ağrısı dedikleri ağrılar baş ağrısının şiddetlenen nitelikte olduğunu ve ağrıların yerleri ve niteliklerini de gösterir. Örneğin beyinde ağrı üst kısımda ise karaciğerdeki ağrı ile ortak olarak görülüyorsa, bunun anlamı daha farklıdır. Biz onları daha sonra açıklayacağız.

Beyinde olan ağrılar devamlı olup olmamaları bakımından da farklı işaretler taşırlar. Örneğin ağrı beyin ön tarafında ve sürekli ise ya da beyin arka tarafında ve sürekli ise buna *kranitis* (*phrenitis, beyin iltihabı*) denir.

On Üçüncü¹⁰⁰ Kısım

Başın Şeklinden Çıkarılan Sonuçlar Göz, Dil, Yüz ve Bunların Yolları ve Levezetan (Bademcik iltihabı) ve Boyun ve Beyinden Çıkan Sinirler gibi Beynin Kısımları olan Organların Halleri

Ancak göz ile gözün kısımlarının [hastalıkları] hakkında belli sonuçlar sadece damarlar vasıtasıyla elde edilir.¹⁰¹ Gözde ağırlık ve *üstünlük*¹⁰² ile olur. Gözün şekli yahut büyüklüğü veya *gözlemciliği* veya kızılık renklerine yakınlığı ile belirlenir. Beynin kendinde olan nesnelere işaret ettikleri ile de sonuç çıkarılabilir¹⁰³ ve aynı zamanda göze arız olan *yumukluğu* ve *göz hadakasının* (*göz bebeği*)¹⁰⁴ yukarı kalkması, büyük ve küçük olması ve ağrıları ile de belirlenir. Ancak gözün kuruyup ondan yaş çıkmaması beyin kuruluşuna işaret eder ve gözden hızla kan akması beyin ön kısmının rutubetini gösterir.

¹⁰⁰ TM : *On Beşinci*

¹⁰¹ TM: Ama göz ile sonuç çıkarma gözün bütün bölümleri ile olur ya da yalnız damarlar ile olur ve yalnız gözde olan ağırlık ile olur. Gözün sarı ya da kömür ya da kurşuni ya da kızıl renkleriyle olur. Yine gözün dokunulması ile de olur. Bu delillerin hepsinin işareti birbirine yakın olur.

¹⁰² TM : *On Beşinci*

¹⁰³ TM: ve bazı defa gözde olan gözyaşı (yaşlanma) ve göz çapağı dedikleri rutubet ile de sonuç çıkarılır.

¹⁰⁴ TM: değirmilenmesi (yuvarlaklaşması) ve

Eğer gözün kendisinde hastalık olmazsa, gözün damarlarının büyük olması beynin cevherinin (maddesi) iyi olduğuna işaret eder. Görülen bir sebep olmadan gözdeki bozukluk (rahatsızlık) sıcak baş hastalıklarına ve beynin ateşli olduğuna ve aynı zamanda beyinde, özellikle de gözde şişler olduğunu gösterir. Eğer gözlerden birinden yaş akıyorsa, söz konusu organlarda bozukluk olduğunu gösterir.¹⁰⁵ Eğer [gözde] örümcek ağı gibi bir oluşum (çapak) görünüp, birikirse, o zaman ölüm vakti gelmiş demektir. Göz sürekli olarak açıktır; tekrar kapanmaz; sürekli olarak açık kalır.¹⁰⁶ Bu durumun benzeri durumlar kranitis (*sıcak beyin humması*) ve unutkanlık (*soğuk beyin humması-letarji*) hastalığında da görülür. Aynı zamanda göz yumulduğunda açılması güç oluyorsa, bu durum *unutkanlık* hastalığında sık sık görülür. Bazen *kıranitiste* kuvvetin kaybolması şeklinde de olur. Bu durumlar beyinde büyük hasar olduğuna işaret eder.

Gözün çok açılıp kapanması beyinde ateş olduğuna ve sıcaklığına ve *cumbuna* (*delilik*) işaret eder. Kafası karışıklığına (nesneleri birbirine karıştırma, müberhem) ve vesvese ve malihulyaya işaret eder. *Ayn-ı müberheme* (*Gözün nesneleri karıştırması*) diye, bir şeye sürekli bakmak, gözünü alamamak, gözünü ayıramamak hastalığına denir.¹⁰⁷ Gözün hareketinden beyinde *gazap* (*hiddet, öfke*), gam (kaygı), korku, aşk gibi kuruntuların olduğu sonucuna varılır. Gözün *cuhuzu* (gözün küresinden öne doğru çıkıntı yapmasıdır; dışarı fırlak göz demektir-*exophthalmus*); gözün şişine¹⁰⁸ işaret eder. *Gözün çok hareketli olması* (*guyar*), gözden su gelmesi (gözün sulanması) bozulmaya işaret eder. Nitekim *seher* (*uykusuzluk*), *kutrub* (*delilik*) ve aşk hastalıklarında çok hareket görülür. Ancak bu hastalıklarda hareketlilik çok farklı şekillerde olup, her birinde bir başka çeşitte araz ve sebep söz konusudur. Biz onları buradaki bir kısımda açıklayacağız. Aynı zamanda gözün hareketliliği beyinde *humret* (kızılık) dedikleri kanama, şiş ve *kuba* (*kurtcuk*)¹⁰⁹ olduğuna

105 TM: özellikle gözün ancak birinden yaş akarsa çoklukla adı geçen hastalıklara işaret eder.

106 TM: tarfe yani yummaya o hasta kadir olmaz.

107 TM: O göze müberheme dedikleri gibi ayn-ı müberseme de derler.

108 TM: şişliklere ve damarlarının doluluğuna işaret eder.

109 TM: yani temregi

işaret eder. Ama dilin durumundan elde edilen delil şudur:¹¹⁰ dilin beyaz olması *unutkanlık* hastalığına işaret eder ve dil bu rahatsızlıkta sarı renk alır; eğer siyah renkte ise kuranitis hastalığına işaret eder ve dilde sarı renk hâkim olup, dilin altındaki damar yeşil renkte ise hastalığın şiddetli¹¹¹ olduğunu gösterir.¹¹² Beynin durumu ile göz rengi arasında ilişki kurarak, beyin hakkında hüküm vermek yeterli olmaz. Şüphesiz, beyin ve göz arasında güçlü bir ilişki vardır ve beyinde herhangi bir rahatsızlık olduğunda bunu göz rengiyle belirlemek mümkündür. Ancak beyinde bir rahatsızlık olduğu başka delillerle de belirlenirse, örneğin dilin rengi ile beyin arasındaki ilişkiden de yararlanılsa, pek de kötü olmaz. Ancak yüzün rengi daha çok mizaçla ilgilidir; tekrar tekrar verilen delillerden sen bunu gayet iyi anladın. Yüzün tombul ya da zayıf olmasından elde edilen delil şudur: yüzün tombulluğu ya da kuru oluşu kanın çokluğuna ve kanın hâkim unsur olduğuna işaret eder.

Yüzün yumuşak ve sarımtırak olması, o kişide safranın hâkimiyetini gösterir.¹¹³ Yüz heyecanlanmış gibi kızarıksa kanın hâkim olduğuna ve sululuğuna işaret eder. Ancak bu durumlar kişi normal durumda iken belirlenir.¹¹⁴ Ancak kişinin başındaki hastalık yüzünden de anlaşılabilir. Ancak başka delillerin de beyinde hastalık olduğunu onaylaması gerekir ve [bu işaretler] diğer organlarda hastalık olduğunu gösteren deliller olmamalıdır. Boyundan elde edilen delil şudur: eğer boyun güçlü¹¹⁵ ise, bu beynin de sağlıklı olduğunu gösterir. Bazen boyunda rahatsızlıklar olur; burada herhangi bir sebep belirlenemeyebilir.¹¹⁶ Bu

¹¹⁰ TM: ki çok kere dil rengi ile beynin durumuna işaret eder.

¹¹¹ TM: masruiyye

¹¹² TM: dilin rengiyle beynin durumları hakkında sonuç çıkarmak, gözün rengi ile sonuç çıkarmak gibi kuvvetli olmaz. Çünkü gözün beyne bağlanması kuvvetli ve hissetmesi sağlamdır. Ancak dilin rengiyle bazen midenin durumuna da sonuç çıkarılabilir, ama beyinde afet olduğu diğer delille sabit olursa o zaman dilin rengiyle beynin durumuna sonuç çıkarmak uzak olmaz.

¹¹³ TM: Yüz arık (zayıf) olup, yüzün rengi kömür gibi olsa sevdavi kuruluğa işaret eder

¹¹⁴ TM: ama bu işaretler o şartla olur ki o işaret eden durum arız olanı durum olup, asıl durum olmasın

¹¹⁵ TM: ve kalın olur

¹¹⁶ TM: beynin kuvvelerinin güçlü olduğuna, çokluğuna ve bolluğuna işaret eder. Bazı boyun hanazıra (sıraca) yatkın olup pek az sebep ile onda hanazır ve diğer şişler ortaya çıkar.

durum fazlalıkların olduğuna işaret eder. Bu durum boğazda bu fazlalıkların atma güçlerinin zayıflığından dolayı ortaya çıkmaz; aynı zamanda boyunda olan rutubet ve fazlalıkları dışarı atma gücünün zaafından da ortaya çıkmaz, fakat daha sonra söz edeceğimiz, beyindeki sindirim zaafından kaynaklanmış olabilir. Beyin bazı fazlalıkları boğazdaki¹¹⁷ etsi bezlere gönderir. Bunlar boğazda bazı şişlerin oluşmasına sebep olur.¹¹⁸ Ne zaman boğazda¹¹⁹ sindirim gücü yeterli derecede güçlü olsa oradaki maddeyi sindirip kendi maddesine katar ve beyin güçlenir. Söz konusu edilen kötü maddeler meydana gelmez. Küçük dil (*luhat*) ve bademcikler (*levzetan, tonsiller*) ve dişlerin durumundan beyin bu durumu konusunda bir çıkarsama yapıp, bu konuda karar verilebilir. Ancak buradan elde edilen delillerin karındaki mide ve uterus gibi sinirli organlardan elde edilecek sonuçlarla ne derecede ortak olduğuna dayanarak belirleme yapılmalıdır. Çünkü her sinirli organ da sinir organı değildir. Sinir ise ya beyinden ya da omurilikten çıkar. Sinirli organların bozuklukları güçlü olursa, o güçlü rahatsızlık beyin, herhangi bir aracı olmaksızın ya da omurilikten çıkan sinirler vasıtasıyla etkileyebilir. Dolayısıyla bu sinirli organların hastalıkları beyin vasıtasıyla belirlenebilir.

Ancak bazen asıl rahatsızlık beyinde olur; beyindeki bu şikâyet sinirli organları etkileyebilir. Bu organlarla beyin ortaklığı bu yoldan belirlenir. Ne zaman sinirler güçlü olup, onlarla örülmüş sinirli organlar güçlü olursa, bu durum¹²⁰ [kişinin] sağlıklı olduğunu gösterir.

[On Dördüncü Kısım]¹²¹

Beyne Yakın Olup Beyne Ortaklık Eden Organlarla Beyin Durumunun Belirlenmesi Hakkında Açıklamalar

Beyne ortaklık eden organlar ne zaman güçlü olursa, beyin güçlü olur. Ancak ortak organlarda çok sık bozukluk olursa, o bozuklukların görülmesinin sebepleri dışarıdan bir şey olmazsa, beyin zayıf¹²² ve

117 TM: gevşek ve

118 TM: zikr olunan hanazır ve diğer şişler boğazda ortaya çıkar.

119 TM: beyin

120 TM: ister istemez beyin selametine ve kuvvelerinin sağlıklı olduğuna işaret eder.

121 TM: Bu kısım var

122 TM: hastalanmış olduğu sonucu çıkarılır.

beyne bağlı nedenlerden oluştuğuna karar verilir. Asıl hastalık beyinde olup, ortaklık ettiği organlar da bu hastalığa ortaklık ederler. Örneğin hasta olan kişinin idrarı ve ifrazatı beyinde fazlalık olup olmadığını gösterir, çünkü o fazlalıklar ve kanallarında güçsüzlük vardır, ancak bunu beyindeki güçsüzlükten dolayı hissedemez. Buna bağlı olarak fazlalıkları dışarı atma isteği oluşur, ancak bu gereksinimine rağmen bu fazlalıkları dışarı atamaz. Bu şikâyet unutkanlık¹²³ hastalığında görülür. Kranitis ve *beyin hummasında*¹²⁴ da bu durum görülür. Hastalık dolayısıyla hastanın hareketleri ağırdır; hatta hareket edemez. İdrarını hisseder, kusma isteği vardır, ancak hareketlerdeki ağırlık dolayısıyla, her ikisini de yeterli derecede yerine getiremez. İdrarını kaçırabilir; rahatça def-i hacet edemez. Cinsi münasebette de durum böyledir. Beyninde bozukluk olan kişi rahatça cinsi münasebet yapamaz.¹²⁵ Aynı zamanda yemek yerken lokmalarını rahatça yutamaz.¹²⁶ Tükürüğünü dahi yutmağa kadir olamaz. İşitme bozukluğu vardır. Bu arazların tamamı daha çok ölüme yakın hastalarda görülür. Nefisten (nefesten) elde edilen deliller gibi, deliller de beyinle ortaklık gösterdiğine işaret eder.¹²⁷ Çünkü *hacat-ı münassafa* (fazlalıkların tamamının atılamaması) o hastalıktan dolayı görülür. Aynı zamanda, nefes darlığı, sık sık nefes alma, sürekli uykusuzluk şikâyetleri de *unutkanlığa* işaret eder.¹²⁸

[On Beşinci Kısım]¹²⁹

Beynin İştiraki Nedeniyle Çektiği Eziyet ve Sıkıntılar Hakkında Açıklamalar

Organın (Beynin) ortaklık etmesi dolayısıyla birçok durumda sıkıntı çekip hastalanır.¹³⁰ [Bu durumda] beyinde hasta olan organın işlev-

¹²³ TM: ve sübât-i seheri

¹²⁴ TM: kranitis dedikleri beyin humması hastalığında da

¹²⁵ ÇN. Cinsi münasebetle ilgili kısım TM'de yoktur.

¹²⁶ TM: Bazen kuruma da gelir, dışarıdan bir şey yok iken

¹²⁷ TM: Nefes ile de ortaklık sebebiyle beyin durumuna delil getirilir. Çünkü bazen, beyinde olan afetin, ortaklıkla göğüste olan hicâb-ı münassafa [mediastinum] isabet edip bulaşması nedeniyle nefes kesilir, soluk alıp veremez.

¹²⁸ TM: Yine nefesin büyük ve ulu olması beyinde olan subara hastalığına ve nefesin küçük olup darlığı subat-ı seheri ve lisergusa işaret eder.

¹²⁹ TM'de var.

¹³⁰ TM: Beynin ortaklık etmesi nedeniyle çoğunlukla sıkıntılı ve cemli olduğu organ midedir.

leriyle, yani arzu ve sindirimle ilgili olarak geçirmek, acayip sesler çıkararak kusmak ve hafakan (kalp çarpıntısı) belirlenir. Bu söz konusu belirtiler tespit edildiğinde, bizim zikredeceğimiz midenin durumları ile ilgili açıklamalar verilirken; midenin doluluğu ile ilgili açıklamalar arasında, ele alınacaktır. Çünkü midenin doluluğundan, mide zaafından, diğer mide hastalıklarından ve safra kesesi sorunlarından beyin rahatsız olur. Aynı zamanda midede olan bozukluklardan da beyin etkilenir. Mide boş olduğunda da beyin rahatsız olur. Çoğu kez midenin doluluğu beynin mizacını etkiler; onda değişiklik olmasına sebep olur. Midedeki dolulukla onda oluşan buharla mide arasına şiddetli ısı girip bu buharların kanallara geçip, atılmasını engeller; beyin o buharlarla ısı kazanamaz. Burada hastalığın en belirgin arazi, ağrının mevzi olmasıdır, yani hasta olan organın bulunduğu yerde olmasıdır. Örneğin ağrı yâfûh (bingıldak-fontanel; sinciput) başlayıp, sonra omuz başına inerse ve sindirimde ağrı şiddetli olursa, bu ağrı beyin ve mide arasında bir ortaklık olduğunu gösterir

Bazen karaciğerle ortaklığı olması dolayısıyla başta ağrı olur. Bu gibi durumlarda baş ağrısı sağ taraftadır. Dalakla olan ortaklığından dolayı başta görülen ağrı ise sol tarafa meyillidir. Çoğu zaman beyin boyundaki bezler ve tükürük bezleriyle olan ortaklığından dolayı rahatsızlanır.¹³¹ Bu durumda baş ağrısı başın ön tarafındadır. Kadınlardaki baş ağrısının bazen sebebi uterusu olan sorunlardan kaynaklanır.¹³² Uterusla ilgili hastalıklar kendi konusunda ele alınacaktır. Bu organla olan ortaklığından kaynaklanan baş ağrıları başın ortasındadır (başın tepesindedir).

Eğer beynin diğer organlardan çıkan buharlar ile ortaklığı varsa, bundan dolayı hasta olan organ vücudun ne tarafında ise ağrı başın o tarafında görülür. Bu da hastalığın hangi organda olduğunu gösterir. Eğer hastalık hançerede ise ilkin o kısımda bir gerginlik ve beyne yakın damarlarda vurma gibi atış hissedilir. Bu suretle baş ağrısı, il-

¹³¹ TM: Çok defa beyin meraktan şerâsîfi koruyan tarafa ortaklık nedeniyle eziyet çeker. O zaman da başta olan ağrı başın ön tarafında olur.

¹³² TM: Kadınlarda olan baş ağrısı bazen rahme (uterusa) ortaklık nedeniyle olur. O baş ağrısında rahim ağrıları da vardır ve rahim ağrılarının delilleri bölümünde bahsedilir. O baş ağrısı başın ön kısmında olur.

kin başın ön tarafında görülür.¹³³ *Encerenin (urtica)* diğer organlardan başa çıkmasının yolu kafa tarafından olur ise başın ağrısı başlangıçta ense tarafında hissedilir; ense tarafında olan arterlerde gerginlik hissedilir ve yine ense tarafında olan arterlerde nabız gibi vuruşlar olur. Bazı diğer hastalıkların sebebi beyinde olup, ortak organda olan lakin asıl hastalığın sebebi gizli olmakla asıl hastalık da ortak hastalık, ortak hastalık asıl hastalık zan edilebilir.¹³⁴ Örneğin, midede *gaseyan (kusma)* olduğunda, onun görülmesinin iki ihtimali vardır. Bunlardan birisi midede kusma hastalığının olmasıdır ve baş ona ortaklık ediyor olabilir. İkincisi ise beyinde olan afet asıl hastalık olur, ancak sebebi bilinmez; gizlidir. Bundan dolayı da asıl hastalık bilinemez. Midede kusma olduğu için asıl hastalığın mideden kaynaklandığı zan edilir. O halde senin yapman gereken asıl hastalıkla ona ortaklık edeni ayırt etmektir. Bizim *Kanun*'da açıkladıklarımıza uyararak, asıl hastalıktan ona ortak olan hastalığı ayırt edip, tedbirde hatadan kaçınabilirsin.

[On Altıncı Kısım]¹³⁵

Mutedil Olan (Dengeli) Beynin Delilleri

Beynin mizacının dengeli olduğunun delilleri beynin his, hareket ve temayülleriyle ilgili işlevlerinin de dengeli olmasıdır. Dengeli olan beyin kendinde sarsıntı yapacak ve daha sonra lazım olacak olan fazlalık ve rahatsız eden maddeleri sarsar; tutulma ve bırakabilme için gerekli olan besinleri tutar ve diğer organlardan kaynaklanan buhar ve isleri ve rahatsız edici maddeleri atmaya muktedir olur; onları hızla dışarı atar; fazlalık olan maddeleri kabul etmez.¹³⁶ Dengeli beyin

¹³³ TM: Beyne suud iden buharların yolu şerasif ön tarafı olursa, o yükselmenin belirtisi budur: önce epigastriumda üst tarafına uzama ve kiriş gibi gerginlik hissedilir ve epigastriuma yakın olan damarlarda nabız gibi vuruşlar da hissedilir. Bu şekilde baş ağrısı başlangıçta başın ön tarafında ortaya çıkar.

¹³⁴ TM: Bazen asıl hastalık beyinde olup, ortaklık eden organda olan ortaklık eden hastalık olur. Ama asıl hastalığın sebebi gizli olduğundan ortaklık eden hastalık, asıl hastalık; asıl olan ortaklık eden hastalık sanılır.

¹³⁵ TM'de var

¹³⁶ TM: Mizacı mutedil olan beyin kendisinden saçılması ve atılması gerekli olan fazlayı ve eziyet eden maddeleri saçar ve tutulması (habs) ve perhizi (imsak) gereken gıdayı perhiz eder ve diğer organdan gelen buhar, dumanlar ve eziyet eden maddeleri gidermeye kadir olup, def eder ve kabul etmez.

olanların çocuklukta saçları açık renk¹³⁷ olur ve zamanla o renk kızzılığa doğru dönüşür; gelişimini tamamlamış olan insanlarda o renk siyaha dönüşmüştür. Onun saçları ne kıvrıkcık ve de çok düzdür. Saçların çıkması da mutedildir; ne çok fazla saçı vardır ne de çok azdır. Saçların bitme süresi de ne çok geç ne de çok hızlıdır. Saçlarının ağarması da ne çok erken ne de çok geçtir. Dengeli beyni olan kişilerin saçları çok çabuk dökülmez.

[On Yedinci Kısım]

Beynin Mizacının Asıl Yaradılıştaki Kötü Olduğunun Delilleri

Galen şöyle tahmin etmektedir: Beynin sıcaklığı aklın ve konuşmanın bozukluğunda hezeyan oluşturur ve onları harap eder; zihin karışıklığı, dikkat bozukluğu, korku gibi duygular oluşturur; kalbin atışları sık sık değişir. Ancak bu değişimler dengeli değildir. Bütün bunlar o kişinin aptallığını gösterir. Onların anlayışları yavaş fikirleri basit ve düşünme hızları yavaştır.¹³⁸ Bu arazlar beynin kuruluşuna işaret eder.¹³⁹ Bazılarında uykusuzluk görülür. Eğer uykusuzluk artan rutubetten meydana gelmiyorsa, kişinin beyninin kuru mizaçlı olduğunu gösterir. Eğer kişinin uykusu derinse, bu nemliliğe işarettir. Bazen de artan bir rutubet gösterir, ancak incelik açısından aynı değildir. Galen bu durumla ilgili şu görüşü verir: Beyinde kötü mizaçlar olduğunun belirtileri varken, ondan maddelerin akmaması o kötü mizacın basit olup, madde içermediğini gösterir. Ancak hem kötü mizacın belirtileri varsa, hem de madde akışı varsa, bu durum kötü mizacın madde ile ilgili olduğunu gösterir. Lakin biz deriz ki,

¹³⁷ TM: aşkar-ı nâri olur.

¹³⁸ TM: Galen düşünür ve sanır ki beynin sıcaklığı akıl karışıklığı ve saçma sapan konuşmayı ve onlara karışan anlamsız ve korku üzerine olmayı, kalbine her saat bir çeşit ve bir birine zıt nesneler akla gelmesini, bir gidiş üzerine olmayıp, amaçlarının dağınık olmasını, sersemliğin soğukluğunu ve hareketin sakinleşmesini meydana getirir. Anlayışın yavaş ve geç olması sersemliğe karışır.

¹³⁹ TM: Beynin kuruluşu uykusuzluk meydana getirir. Eğer uykusuzluk büraki nemliliklerden ortaya çıkmazsa ve yine beyinde ağırlık ve fazlalıkların atılması ve diğer büraki tuzların nemliliklerinin delilleri bulunmazsa beynin kuruluşunu gösterir. Ama, yakinen adı geçen burakiyyet ve malihyyet nitelikleri o rutubetlerde olmazsa, nem aşırı uykuyu meydana getirir.

maddenin akması madde ile ilgili kötü mizaca işaret eder; [madde akışı] beyinde zaaf olduğunun belirtisidir.¹⁴⁰ Bazen beynin kötü mizacı orada bulunan bazı maddelerin dışarı atılamamasından dolayı oluşan tıkanıklıktan kaynaklanır.¹⁴¹ Beynin sıcaklığının belirtileri şunlardır: ilk işaret saçların çok hızla çıkmasıdır. Muhtemelen henüz anne karnında iken saç biter ve bu saçlar siyah renktedir;¹⁴² genellikle kıvrıkcıktır. Saçların kıvrıkcık olması sıcaklığın işaretidir. Saçların kıvrıkcık çıkması ve sağlığın süratle bozulması ve gazlar nevinden nesnelerle beynin ağırlaşması ve doluluğu ve hiddetli gazlarla (yel) beynin sıkıntıya sokulması ve beyinde korku oluşması, uykunun azalması ve gözdeki damarların görünür hale gelmesi ve düşük zekâ seviyesi,¹⁴³ görünüşün bozulması, bir işi yapmağa karar verdikten sonra tam tersinin yapılması, süratle gidişinin değişmesi gibi deliller sıcak mizaçlı beynin [dengesinin normal olmadığının] delileridir. Mizaç sıcak olduğu için renk kırmızı olur.¹⁴⁴ Soğuk mizaçla karşılaştırılınca, sıcak mizaçta olan beyinde beyinden çıkan fazlalıklar¹⁴⁵ mutedil olur.

Soğuk mizaçlı beynin belirtileri şunlardır: fazlalıklar çok fazla atılır.¹⁴⁶ Söz konusu edilen şartlar bulunursa, çoğunlukla eksiklik soğuk beyne işaret eder. Soğuk mizacın diğer işaretleri saçların dökülmesi ve saçların siyahlığı ve ağarmasının hızı, arazlara beynin süratle tepki vermesi¹⁴⁷ ve çok sık nezle olması, göz damarlarının görülmez olması

¹⁴⁰ TM: Ama biz deriz ki maddenin akmasının mizacın kötülüğünün maddesel olduğuna işareti, beyinde tıkanıklık ve beynin defedici (itici) kuvvetinde zayıflık olduğu zamanda olur.

¹⁴¹ TM: Bazen beynin kötü mizacı maddesel iken tıkanıklık ve defetme zayıflığı nedeniyle fazlalıklar akmaz.

¹⁴² TM: Tüyler önce biterken siyah çıkar ya da önce kırmızı renkte çıkıp, hızla siyaha döner.

¹⁴³ TM: bir nev' (bir çeşit) zeka bulunması

¹⁴⁴ TM: dökülen ve bozulan maddeler olgun ve pişkin olur.

¹⁴⁵ 'I'M: fazlaların kıvamı

¹⁴⁶ TM: Ama beynin mizaclarından soğuk mizacın işareti bunlar olur. Fazlaların bozulması (çözülmesi) çok olur. Sözü edilen şartlar bulunursa bozulmanın (çözülmenin) çokluğu beynin soğukluğuna işaret eder.

¹⁴⁷ TM: ulaşan afetlerden beynin süratle incinmesi (etkilenmesi) ve nezlelerin çokluğu ve zükâmın (nezlenin) pek az sebep ile gelmesinin çokluğu

(saklı olması), uykunun çok olması,¹⁴⁸ göz kapaklarının hareketlerinin ağır olması, yaşlılardaki gibi büyüme göstermesidir. Zikredilenlerin hepsi de soğuk mizacın belirtileridir. Beynin kuru mizaca sahip olduğunun belirtileri de şunlardır: burunda koku ve gözde, başta ve diğer kısımlarındaki bilinen rutubetlerden o yollar temiz ve boş olduğunda şuur *koz* (*düşüncenin kıvraklaşması*) olur, denmiştir.

Kişinin *mizac-ı dubani* (*buharlı mizaç*) olduğunda saçlar hızla biter ve bu fonksiyon seri halde olur; saçları kıvrıkcık olur, ama ancak, beynin mizacının rutubetli olduğunun işaretleri de zikredildiği gibidir. Saçları dökülüyorsa, saçları geç bitiyorsa, *sal'* (*kellik*) olur ve özellikleri çok belirgindir. Bu fazlalıkları olanlar çok sık nezle olur ve kusma görülür. Bu beyin mizacı basit mizaçtır. Eğer mizaç karmaşık ise, yani sıcak ve kuru ise, fazlalıkların olmaması ve duyuların berraklığı, sakin olması ve güçlü uykusuzluk veya uykunun az olması, saçların kıvrıkcıklığı sevdavi hıltların ağırlığı ve kişinin hızla kelleşmeye doğru gitmesi, temasın sıcaklığı ve kuru olması, başın kızarması ve çoğunlukla kararsız olması ve sürekli olarak bir durumdan diğerine geçmesi, kararlarında dönüş yapması, anlama ve konuşmasındaki süratle ve de hareketlerindeki hızla belirlenir.

Sıcak ve nemli olan mizacın belirtileri şunlardır: Sıcak ve rutubetli mizaçtaki kişi dengeden fazla uzak olmazsa, rengi güzel olur; damarları belirgindir; dokunulması ılımlıdır ve sıcaktır; fazlalığı çok olup, olgundur. Güçleri dengelidirsa saçları kestane renklidir; çabuk biterse de, çabuk dökülmez, mutedil nem ve yağ içerir; mizaçta denge vardır.¹⁴⁹ Ancak sıcak ve rutubetli mizaç gerçekten dengede değilse, kişi sık sık hastalanır; sağlıksız olur. Soğuk ve sıcakın oluşturduğu bozuklukları sıkça gösterir.¹⁵⁰ Beyni sık sık hastalanır; beyinde kişiyi çok rahatsız eden hastalıklar görülür.¹⁵¹ Gözleri zayıf olur; uykuya dayanamaz; çokça neşeli düşler görür. Ama beynin mizacı soğuk ve kuru olursa, onun dokunuşları soğuk olur; rengi bozuktur; baş ve göz damarları görülebilir; saç geç biter; saçları kızıl ve ince tellidir; ya-

¹⁴⁸ TM: görünüşünün boyun eğen kimsenin görünüşü gibi olması

¹⁴⁹ TM: sıcaklık ve rutubet sebepleri ile ısınması ve nemlenmesi hızlı olur.

¹⁵⁰ TM: Soğuğun ve sıcakın hasarlarını çok kabul eder.

¹⁵¹ TM: Beynin cevherinde iltihaplı hastalıklar olur. Beyni o mizaç üzere olanın duyuları ağır ve bulanık şekilde olur.

vaş dökülür. Eğer o kişinin mizacında baskın olanı soğukluk değilse, saçının dökülmesi de geç olur. Soğüğün mizaçta baskın olması, onu rahatsız eder; onun sağlığına zarar verir.¹⁵² Bu mizaçtaki kişinin yaşı ilerledikçe hisleri zayıflar; bedenlen güçsüzleşir¹⁵³ ve titreme görülür; beli bükülür ve başının yan taraflarında kasılmalar olur; hızla ihtiyarlar ve sağlığını kaybeder. Başı hafif ve başının kanalları açıktır. Ancak bunun aksi, yani ağır başlı ve baş hareketlerinde ağır olanlar da vardır.¹⁵⁴ Mizacın soğuk ve nemli olmasının belli başlı işaretleri şunlardır: Bu mizaçtaki kişilerin uykusu çok ve derin olur; hisleri kötü olur; aptallık, sersemlik ve sarsaklık görülür;¹⁵⁵ fazla kusar; saç çok dökülür. Sık sık neler olur? Onda beyin şişleri görülür, ancak bu hastalığı biz şişler konusunda daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

On Sekizinci Kısım¹⁵⁶

Farklı Açıklamalar Verilen Baş Hastalıklarından Her Birinin Belirtisi ve Komşu Kısımlardaki Kötü Mizacın Belirtileri

Baştaki Sıcak [Maddesiz] Mizaçlar Hakkında: Maddesi [kötü] olmayan, ancak sıcak mizaçlı olanlarda [eğer rahatsızlık varsa], onda başında ağrısı olmayan iltihap olur O kişi uykusuzluk çeker; hareketinde huzursuz eden bir ısırap vardır. Hareketleri düzensizdir; titreme görülür; gözü kırmızıdır ve çabuk sinirlenir. O kişi için soğuk şeyler yararlıdır. Sıcak besinlerden zarar görür.

Baştaki Maddesiz Kötü (Bozuk) Soğuk Mizaçlar Hakkında: Beyinde fazlalıklardan kaynaklanmayan rahatsızlıklardan biri de ağrısız soğukluk hissedilir. Burada tembellik, gevşeklik vardır;¹⁵⁷ yüzün ve gözün¹⁵⁸ rengi beyazdır; hayal gücü noksandır; çok korkak olur. Bu kişi için soğuk besinler yararlıdır.

¹⁵² TM: Eğer geçmişte bulunan şart bulunur ise soğukluk verenlerin kullanılması zararlı olur. Gençlik zamanında duyularının berraklığı olur.

¹⁵³ TM: kocama (herem) gelir

¹⁵⁴ TM: Bir defa başı hafif ve başında olan yollar açık olur. Bir başka defa, zıt olarak başı ağır ve yolları kapalı olur.

¹⁵⁵ TM: uyuşukluk (keselân) ve sersemlik (belâdet) üzere olur.

¹⁵⁶ TM'de var.

¹⁵⁷ TM: tembellik (kesel) ve bezginliği (fütûr) olur.

¹⁵⁸ TM: yüzün rengi beyazdır.

Baştaki Maddesiz Kötü (Bozuk) Kuru Mizaçlar Hakkında: Maddesiz kuru mizaç çoğunlukla beyinden dışarı [fazla] atmalardan kaynaklanır. Bu mizaçta burundaki hava geçidinde kuruluk vardır; uykusuzluk hâkimdir.

Baştaki Maddesiz Kötü (Bozuk) Rutubetli Mizaçlar Hakkında: Beynin kendi mizacının maddesiz rutubetli mizaç olduğunun belirtileri şunlardır: o mizaç sahibinde tembellik ve gevşeklik olur, ancak saçları azdır; beyin fazlalıkları dengeli veya az akar; çok unutkandır; uyku galip gelir

Mürekkep (Kompleks) Mizacın Alametleri Hakkında: yaklaşık elli maddesiz karmaşık kötü beyin mizacı vardır. Bunlar da 4 kısımdır: kötü kuru-sıcak mizaç, kötü nemli-sıcak mizaç, kötü nemli-soğuk mizaç ve kötü kuru-soğuk mizaç. Bu mürekkep mizaçlardaki iki basit mizacın alametlerinin hepsi birden mürekkep mizaçların belirtilerini oluşturur. Örneğin beyin mizacı sıcak-kuru olsa o mürekkep mizaç hem hararetin hem de kuruluğun mevcut olduğunu gösterir alametleri verir. Onun alametlerinin hepsi sıcak kuru mizaca işaret eder. Diğer mizaçlarda da bunda olduğu gibidir.¹⁵⁹ Ancak, sıcak-kötü karmaşık mizacın iki kısımdan baskın olanının ortaya çıkmasından kaynaklanır.¹⁶⁰ Sıcak-kuru mizaçtan kötü olanda, soğukun hâkim olması demek olan *cumud* (*aptallaşma, apatetik*) olarak bilinen, oluşum ortaya çıkar ve benzer arazların görüldüğü hallerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Bazen soğukun hâkimiyeti o mizacın nefsinde söz konusu olur.

Sıcak ve rutubetli olan mizaçta rutubetin hâkimiyetine uykunun hâkimiyeti ve *sübât-ı yesire* (*kolayca uykuya dalma*) ile belirlenir. Soğuk-rutubetli mizaçta soğukun hâkimiyeti devamlı uyku hali¹⁶¹ ile belirlenir; diğer durumlar da bu durumla mukayese edilerek belir-

¹⁵⁹ TM: Ama kötü mürekkep mizacın iki bölüm basitinden üstün olan bölümünün galip geldiği sonucu da çıkarılır.

¹⁶⁰ TM: Sıcak-kuru mizaçta sıcaklığın üstünlüğüne uykusuzluk (seher) ve akıl karışıklığı (ihtilâl-ı akl) ile sonuç çıkarılır. Soğuk-kuru olan kötü mizaçta soğukluğun üstünlüğüne cümüd (aptal, letarjik, apatetik olma) olarak bilinen hastalığa benzer hastalığın gelmesi ile sonuç çıkarılır.

¹⁶¹ TM: nevm-i sübâti

lenir, yani her karmaşık mizaçta hangi basit hâkimse, mizaçta da o baskın olur.

Safravi Maddelerin Baskın Olduğunun Alametleri: [Bu maddelerin baskın olduğu mizaçlarda] başta ağırlık olur, ancak çok fazla olmaz ve iltihap vardır; şiddetli yanma ve kuruluk, kusma, uykusuzluk, yüzde sarılık ve terleme ve uykuya meylin olması, kolayca uyuması söz konusudur.

Demevi Maddelerin Baskın Olduğunun Alametleri: Bu gibi durumlarda başta yoğun ağırlık olur; *nabız gibi vurmalar (daraban)*, yüz ve gözün hareketliliği ve kırmızılığının çok olması ve *dururati (akıntısı)* gösterir.

Balgami (Flegmonik) Maddelerin Baskın Olduğunun Alametleri: Balgamî maddelerin baskın olduğunun belirtileri, soğukluk hissi, soğukluk hissinin uzayıp sürekli hale gelmesi, yüzünde ve gözünde kırmızılığın az olması ve başta ağırlığın çok fazla olması *kesel (tembellik)*, kolayca uykuya dalmak ve unutkanlık bulunması ve yüzünün, gözünün ve dilinin *kurşun* rengine olmasıdır.

Sevdavi Maddelerin Baskın Olduğunun Alametleri: Bu kişilerde ağırlık az olur; uykusuzluk, vesvese, düşünce karmaşıklığı¹⁶² olur; yüz, göz ve bütün organların rengi değişir.¹⁶³

Sıcak Şişlerin Alametleri Hakkında: Bu kişilerde *humma-i lazime (sürekli ateş)*, ağır vurmalar ve şiddetli ağrı olur, öyle ki bu ağrı göze kadar ulaşır. Bazen bu ağrı gözün kısımlarında görülür; bazen de gözün köküne kadar ulaşır. Bu rahatsızlıklarda yüksek ateş olur. Eğer şiş beynin kendisinde olursa nabız şiddetli olmaya meyilli olur. Eğer rahatsızlık beynin zarlarında ise elem daha yoğun olarak hissedilir; *nabız testere gibi (münşariyet)* olmaya meyilli olur.¹⁶⁴

Balgami (Flegmonik) Şişlerin Alametleri: Balgami şişlerde unut-

¹⁶² TM: fıkır-i fâsîd (bozuk, bozucu fikir)

¹⁶³ TM: yüz, göz ve bütün organlarının rengi kömürt (siyah) gibi olur.

¹⁶⁴ TM: Sıcak şişlerin belirtileri bunlardır: hummâ-i lâzime (sürekli ateş), ağırlık ve nabız gibi vurma olur. Gözün köküne ulaşan ağrı olur ve bazen bu ağrı ile cuhûz-ı ‘ayn (ekzoftalmus) da ortaya çıkar. Akıl karışıklığı, nabızın hızlı olması ve harareti olur. Eğer şiş beynin kendisinde olursa nabız mevciyye (dalgalı) meyilli olur. Eğer şiş beynin örtülerinde olursa ağrısı şiddetli olur ve nabız minşariyye (testere gibi) meyilli olur.

kanlık, kolayca uykuya dalma, ağırlık hissi, *dalgalı* (*mevci*) ve çarpıntılı nabız [görülür].

Sevdavi Şişlerin Alametleri: Bu kişilerde, uykusuzluk, aynı derecede ağır ve sert (tok) nabız belirlenir.

Burada zikri gerekli olanlardan kısaca söz edildi; geri kalanları *suda'* (*baş ağrısı*) ile ilgili kısımda ele alacağız.

On Dokuzuncu Kısım¹⁶⁵

Tedavinin Yasaları

Biz maddeleri çıkarmak istediğimizde, kustuğumuzda, kusmukla beraber kan gelirse, bu delil olarak değerlendirilmelidir. Balgam veya safra ya da sevda olsun, kan alma kısmında söz konusu edilen baş damarlarının arka tarafında rahatsızlık olduğunu gösterir. Eğer hastalık önemli ise ve kan da baskınsa, kan hıltı baskın olsa da kan alma ile istenen hıltı ortadan kaldırırız. Yine biz oruçla başlarız. Çünkü oruçla 4 hılt arasında ortaklık vardır. Oruçla baskın hılt dışarı atılır. Bu kusma ile ya da diyetle olur. Eğer söz konusu edilen hılt kan maddesinden olursa o zaman o hıltı göre muamele (tedavi) yapılır. Eğer onun hâkimiyeti bütün vücut için söz konusu ise, bu durumda hılt kendine özgü olarak bütün vücuttan atılır. Sonra tekrar diyet uygulanır; kusma önerilmez. Bundan dolayı o fazla madde pişirilmek suretiyle rahatsızlık tedavi edilir. O fazla madde dışarı çıkarılıp, çok ağır ve çok ince olan madde atılır; mutedil olan korunur. Ama beyin hastalandığı zaman fark ederiz. Önce pişirip, lapa yapmak için oluşturulan malzemeyi sağlamak ve onu pişirmek gerekir. O zamanda yalnız baştan maddeyi çıkartan şeylerle gargara yapıp çıkarırız. Eğer akciğerlerde hastalık oluşmasından korkulmazsa ve o gargara ile dışarı atılan madde gevşek hıltlar olmazsa ve hastanın akciğerinde hastalık oluşması uygun olmazsa hastalığın akciğere inmesi engellenebiliyorsa, başta olan fazlalıkların atılmasında, akciğerlere dikkat edilirse, aynı şekilde, söz konusu edilen beynin tedavisinde açan ve kusturan kokular ve çekilen *maddeler* (*atusat*) ve indirici maddeler verilir. Böylece baştaki fazla maddeleri dışarıya atmak ve bölgesel hılt-

¹⁶⁵ TM'de var.

ları çıkartmak için çözen ilaçlarla yakı yapılır. Eğer o yakının mizacı daha kötü yapacağından korkulursa bu yakı bırakılır ya da ona itiraz edilir.

Zira eğer madde pişip dışarı atılması kolay ve rahat olursa ve bu hıltların tamamında soğuk balgam çıkarıldıkta maddenin incesi dışarı atılıp, ağır olan kalırsa, o kimseye yumuşatıcı ve pişirici ilaçlar veririz. Sonra dışarı atıcı ilaçlar emeriz. Her zaman yumuşatıcılardan sonra, bu işlemi yaparız ve hiddetli hıltın dışarı atılmasında bazı kere biz *eyaric* (*laksatif tıbbi terkipler*) ve sabun ve *turbid* (*Purgatif bir bitki kökü*) öneririz. Biz o sıcak fazlalıkları kötü, sıcak mizaç kalmasını diye ve gargara yaptıktan sonra, onun sıcak fazlalıklarının atılabilmesi için soğuk maddelerle yakı yaparız. Yine biz o hararetli müşhil ilaçlar ve kusturucular (dışarı atmayı sağlayan maddeler) öncelikli olarak çekilmeden önce, hastanın mizacındaki zararlı maddeler atılıp, eğer bizde korku oluşmuşsa ve sıcak ilaçlar hastaya verilmişse, sıcak oluşturan maddeleri kusarak veya müşhillerle atıp, böylece fazlalıkların dışarı atılması sağlanır. Bundan dolayı, ona ısıtıcı özelliği olan ilaçlar verilir.

Ancak bazen verilen kusturucu ve müşhiller, hastadaki atılması gerekli fazlalıkların atılmasını sağlamadığı gibi, gerekli maddelerin atılmasına sebep olup, vücudu helak edebilir. Eğer verilen ilaçlar pişirme özelliğine sahip değilse, söz konusu edilen nesnelerle pişirici özelliğe sahip unsurları da veririz. Eğer dışarı atılan madde vücudun alt kısmındaki organlarda olursa veya bütün bedende olursa, o yukarı çıkan uygun maddeleri aşağıdaki organlara, kısımlara toplarız; hastanın ayak parmaklarını sıkıştırırız. Sonra o organdan maddeyi dışarı atarız. Mesela bu fazlalık maddeler midede olursa, *eyaric* (*laksatif tıbbi terkipler*) vererek, dışarı atarız ve eğer madde dalakta ise, onu özel ilaçlarla dalaktan dışarı atarız. Diğer organlarda da, aynı şekilde, onların fazlalıklarını, kendilerine ait ilaçlarla dışarı atarak onları boşaltır ve uygun tedbirleri alırız. Bu söz konusu edilenler, maddeler kısmında olan kanunların tamamıdır. Madde atıldıktan sonra vücutta, kötü bir mizaç ortaya çıkarsa, biz onu zıddı ile tedavi ederiz, yani sıcak mizaçları soğutan ilaçlarla tedavi ederiz. Eğer söz konusu olan kötü soğuk mizaçsa, ısıtıcı ilaçlarla tedavi ederiz. Diğer tek ya da karmaşık mizaçlar da bu şekilde tedavi ederiz.

Başta olan rutubetin giderilmesi için bütün rutubetli hastalıklarda yararlı olan bir tedavi şekli vardır ki, o ilaç deriye parmakla işaret parmağıyla veya başparmakla burnun üzerine sürülür. Baştan ne şekilde sonuçlandırılırsa ve (ilaçla geçmezse) ağrıyan yer dağlanır ya da bir kulaktan diğerine kadar, dolu olan boyundaki spinal kordun yarısı ile yine burun tarafından baş mesh olunur; o kısmın son bulduğu yere kadar, baştan itibaren, o kısım dağlanır. Ancak, dağlamadan önce baş tıraş edilip, sonra dağlama işlemi uygulanır. Şimdi biz genel açıklamadan ayrıntıya dönelim.

Eğer kan bütün vücuda dengeli bir şekilde yayılmışsa, başta da madde bol ve çoksa sen koldaki cephalic venden kan alırsın. Eğer kan henüz başta birikmiyorsa ya da başta kan birikmesi yoksa o zaman median venden kan alırsın. Eğer birikme henüz gerçekleşmemiş, ancak daha sonra birikmesi söz konusu ise, bu durumdan korkmalısın. Bu durumda basilik venden kan almalısın. Eğer başın etrafındaki maddesi başa doğru çekilirse bu durumda çok fazla sıcaklık var demektir veya darbe gibi çekişme, mücadele sebepleri söz konusudur. Eğer basilik damardan kan alma uygulanarak, çok fazla madde damardan kan alınmak suretiyle atılıyorsa, uygun bir hacamat yeri yukarı taraftır dersek de, bu durumda ayak damarlarından kan alırız. Eğer rahatsızlık iki organ arasında ortak ise, yani bazen bir organ ve o organın ortağı olan diğer organda olursa o zaman o iki organ arasında müşterek damardan kan almak gerekir. Eğer her iki organdan da maddeyi çıkarıp atmak istersek, bu şekilde hareket ederiz. Eğer sadece ortak organlardan birinden fazlalık maddeyi atmak istersek, o maddeyi önce bulunduğu organdan diğerine çekmemiz gerekir. Maddenin bulunduğu ortak organlardan kan almak istersek, başın arkasında olan damardan kan alırız. Biz deriz ki kanı başa doğru yönlendirmemiz gerekir. Fazla kan başın kökünde olursa, o zaman düşünmek gerekir. Kafatası üzerindeki örtüdeki bazı önemsiz hastalıklar dolayısıyla ortaya çıkan kan fazlalıklarını daha sonra ayrıntılı olarak ele alıp anlatacağız. Eğer fazlalık maddenin sebep olduğu ağrı uygun olmayan, kötü bir yere yakın bir yerde görülecek olursa ve sen onları hafif ilaçlarla tedavi etmek istersen, başın arka tarafındaki çukurdan hacamat etmen gerekir. Eğer kan aortada olup, bu boşluktan

hacamat ile kan alınması mümkün görünmüyorsa, o zaman alın damarlarından kan alırsın.

Eğer ağrı başın arka tarafında ise, kan alındıktan sonra helile ve her türlü yenebilir meyvenin suları alınıp atılan maddelere dönüştürülür; atılması gerekenler atılırken lavman yapılır. Eğer o hastanın şikâyeti kanın durgunluğu, sakinliğinden kaynaklanan baş ağrısı ise jugular venden kan alınır. Ama humorları çözen ilaçlar verilmesinin açıklaması şöyledir: Eğer balgam nevinden maddesi veya kan nevin-den maddesi olan hıltları pişirmek ve onları çözmek için olan ilaçlardan alınması gerekir. Bunlar mercanköşk, asma yaprağı ve odun kurdu ve pelin gibi bitkileri bir araya getirip, papatya, sarıyonca, çıyan otu benekli eğrelti otu ve küsküt gibi bitkilerle karıştırmalıdır. Bu droglardan ikisi, yani çıyan otu ve küsküt kara safra maddelerinde daha çok kullanılır. Aynı şekilde vass olunan yabancı kekik, yarpuz otu, çördük otu ve sedef otu ve pelin gibi droglar da yararlıdır. *İkinci Kitap*'ta, incelenen ve anlatılan ve kaydedilen diğer sıcak olan ilaçlar gibi. Bu ilaçlar balgami ve sevdavi olan maddeleri çözer ve açığa çıkarmada aynıdır. Ancak bu ilaçlar ile balgami ve sevdavi maddelerin tedbirleri farklıdır. Biz Allah isterse, o yolları ayrıntılı olarak anlatırız.

Bu ilaçların derecesi maddelerin miktarı ve keyfiyeti çok ve keskin olursa sıcak ilaçlar güçlendirici olarak kullanmamız gerekir. Hatta o hıltların oluşturduğu hastalığın tedavisi için *akakir* (*akkar, şarap*), *hakber*, sütleğen zımkı gibi maddeleri de diğerleri ile birlikte kullanırız. Lakin maddeler şiddetli olabilir. Çünkü orada birçok madde olup, şiddet olursa, organdaki rahatsızlığı uzatır ve uzatılması ile elem artar ve şiş ortaya çıkar. Sonuçta, o gibi organlarda zikredilen şiddetli hararetin ilaçlarla dışarı atılmasına cesaret edilemeyip, o maddeden bir şeyi atarak, başlayıp sonra geri kalanı derece derece atmağa çalışılmalıdır. Mülayim olan hıltları onları pişiren iyi gelecek yakılar şeklindeki mutedil ilaçlarla tedavi olunur. Onun hastayla olan bağlarını ılımlı bir şekilde kurmak gerekir. Böylece ortak kısımlarlarda madde oluşabilmelidir. Eğer maddenin niceliği az olursa veyahut maddenin niteliği zayıf olursa az pişmiş hafif ilaçlardan biraz vermekle yetiniriz.

Eğer madde nitelik ve nicelik olarak mutedil ise, o zaman orta derecede pişmiş ilaçlardan veririz. Eğer fazlalık maddeler sevdavi

ise mutedil ilaçlarla tedavi etmekle yetinemeyiz, çünkü bu durumda bu mutedil ilaçlar maddeyi yeterli derecede çözemezler; ağırlığında ortalama bir ölçü tutturmak da yeterli değildir. Ancak genel olarak herhangi bir organda birikmiş sevdavi maddelerin azaltılması, hafifletilmesi yararlı olur; özellikle de bu sevdavi madde doğal değilse ve yanma söz konusu ise bu tedavi yararlıdır. Bunun gibi sevdavi maddeler pişmeleri ve zararlarının ortadan kaldırılabilmesi için tedaviye ve ilaca ihtiyaçları vardır. İkinci derecede çözücü ve pişirici ve zarar vermeyen ilaçlar kullanırız. Yumuşatıcı ve düzenleyici ilaçlar verildikten sonra, o maddeler katılaştıran ve çözen ilaçlarla toplanıp, birlikte verilmelidir. Ancak sıcak maddenin pişmesi yoğun olmayan sıvılarla, keçi sütü, yoğurt gibi yağı ve rutubeti soğutup yıkayan maddelerle tedavi edilir. Çünkü onlar gibi soğutan ve rutubetlendirenler sıcak maddeyi toplar; onları açar. Lakin baş ağrısı şikâyeti olup, kuvvetinde zaaf olanlar süten ısı alırlar; ısınırlar. Sıcak olan maddenin pişmesi pişirici maddelerle olur. İçinde söğüt odunu ve menekşe ve nilüfer ve çobandeğneği *İkinci Kitab'*ın başında zikredilen basit ilaçlar cetvelindeki, söylendiği şekilde pişirilip, pişmiş olarak verilirken, ona biraz da sirke karıştırılır. Bu pişmiş maddenin vücutta etkin olabilmesi için, o maddenin terkinde ağırlık, yoğunluk olduğunda, papatya ve hatmi karıştırılır. Eğer hastalık sahibi uykusuzluktan şikâyet ediyorsa, bu terkibe pişmiş haşhaş kabuğu da katılır.

Burada¹⁶⁶ kullanılan bütün ilaçlara, gerek sıcak mizacın, gerekse soğuk mizacın ilacı olsun, sirke karıştırılır. Çünkü sirke vücudun iç tarafına nüfuz edip, yararlı olur. Ancak, sirke karıştırılırken, sıcakken sıcaklığın soğukken soğukluğun artmasından korkulur. Sirkenin bazı ilaçlarla karıştırılarak, onun soğutma ve vücuda nüfuz etme gücü iptal edilebilir. Onun diğer yararları ve zararları giderilerek, soğuk hastalıkların tedavisinde kullanılabilir. Ancak sıcak hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlara karıştırıldığında sirkenin soğutucu gücünün çok olmasına gerek yoktur. *Akrabadin'*de zikre edilen bitkisel sıcak yağlar, soğuk maddeleri pişirir ve eğer soğuk maddelerin soğukluğu şiddetli ise veya miktarı çoksa veya çözümleri zorsa o zaman

¹⁶⁶ TM: Sahib-i Kanun derki

sıcak amonyak zamlından alınan yağlarla karıştırılır. Mesela, kokulu baharatlar ve *ban otu* yağı ile cıva ve nergis ve süsen ve erguvan ve defne ve mercanköşk ve sümbül yağları ile zeytinyağı karıştırılır. Bunlara sedefotu suyu ve yarpuz suyu ve dereotu ve papatya suyu ile edilir veyahut da benzerleri bir araya konup, hepsi birlikte pişirilir.

Bütün bu ilaçlarla soğuk maddeler pişirilir. Aynı zamanda damla dökerek de onlar istenen kıvama getirilebilir, ama *pelesenk* yağı ince olması sebebi ile kolayca çözülebilir; yağlar ve rahatlatan maddeler ile güçlenmez. Organda güç olmadığı için biz iki işlem üzerinde dururuz: a. kusma; kusarak maddeyi atma; b. onu zıddı maddelerle dışarı çekme. Bazen ikisi de kullanılır. Bazen de ona zıt olan maddeyi dışarı çekerek aynı işlem yapılabilir. Örneğin maddeyi el ve ayaklara doğru çekmek gibi olur. Omurilikle mizacın gerektirdiğince, menekşe yağı ve papatya yağı ile ve ayakta delik açarak (hacamat?) tıkanıklıklarla ilgili kısımda açıklandığı gibi, yeterince perhiz yaptırılarak hastanın rahatlatılması önerilir. Lakin perhiz sırasında vücut kontrol altına alınıp, başın hareket etmemesi sağlanır. Burada hasta oturur ve bacaklarını sarkıtır, ancak baş dâhil olmak üzere, üst kısmını hareket ettirmez. Bu tedavi, ancak, kusmadan sonra uygulanmalıdır; etrafı delik edip (ayaklarda delik açarak) üst taraftan kusturarak bu iş yapılır.

Besinlerde uygulanan kontrolde, hareketin de yararı olur. Bazı durumlarda sadece baştaki fazlalıkları atmak yeterli olur. Tıkanan kısmın açılması, uzanıp yatmak, hatta saçını taramak bile hafif tedavi edici olur. Salıncakta sallanmak da kendisine mahsus bir tedavi uygulamasıdır. Bu sağlığı koruyucu hareketler *Birinci Kitap'ta* da verildiği gibi, *unutkanlık* hastalığından sonra uygulanır. Bu iki çeşit tedbiri tamamlamak lavman ve yükleme, devretme ve açma olur. Bu işlem yoluyla madde ve güç yönünden hasta toparlanmış olur. Bunların tamamı *Akrabadin'*de yazılmıştır. Ama vücutta olan ilişkisi dolayısıyla başta oluşan maddeyi dışarı atmak, yararlı olan müşhil nevinden lapa ve hap şeklindeki ilaçlar ve Hindistan cevizi habbesi ve lavanta çiçeği gibi maddeler olur. Bu haplar o yakıcı hıltların atılmasında başarılı olurlar. Çok safra maddesinden yanma ve ağrı ve onda ağırlık olur; muhtemelen balgam maddesi de yanmış maddeye iştirak eder. Hasta, bunların hepsinden dışarı atarak kurtulabilir. O içilebi-

lir halde öd ağacı ve hindiba ile alınarak atılabilir. Özellikle sabrın kuvvetlisi, maddeyi baştan kolayca çıkarır. *Akrabadin*'de yazılan sabır, bunun kuvvetli olanıdır. Aynı şekilde içilerek, ona karşı yapılacak yakı şeklindeki ilaçlarla ki buna sabır yakısı da denir, tedavi edilir. Ayrıca, [baştaki fazlalık maddeleri] sirkeli balla ve *sarmak-ı farisi* de denen *sarmak* (*orage, bir nevi ot*) verip, kusturma yoluyla temizlenir. Ama helile ve şahtere otu pişirilip, onun şarabıyla ve menekşe şarabıyla ya da sinameki ile pişirilip, bu pişmiş ve adeta hamurlaşmış maddeler verilerek, o hılt istenen hılt dönüştürülür.

Eğer vücut daha sonra vücutta ateş varsa veya ateş olmadığı halde, acı varsa ve yaş ve kuvvetle acılık hissediliyorsa, mahmude kısa mahmude otu gibi ilaçlarla desteklenir. Ama *erkaganis yakısı*, *Rufus yakısı*, *lugazya yakısı* ve *Galen yakısı lacivert taşına* ve *çöpleme* bizim zikrettiğimiz ve zikredeceğimiz şekilde ve hap şeklinde alınmalıdır. Bunlar ağır hıltlar ve sevdavi maddelerden oluşan fazlalıkları atmakta yararlıdır. Aynı şekilde içeriğine *lavanta* giren yumuşak ilaçların hepsi ağırsa, sevdavi maddelerin atılması için kullanılması uygun olur. Aynı zamanda o maddelere ballı sirke suyu ve turp tohumu, ebu-cehil karpuzu kokusu ile kusmayı ve diğer ağır hıltları dışarı atacak olan ilaçları biz zikrettik; Bunların hepsinin genel olarak yararı vardır. *Akrabadin*'de söz konusu kusturucu ilaçların listesi vardır. Birinci sırada kusturucu lapalar ve türpit kökü, küsküt ve sarımsak ve kunduzhayası ve bunun gibi maddelerden hazırlanır. İkinci sırada ince tohumlar ve üçüncü sırada ise, lapalar ve dördüncü sırada çöpleme ki çöpleme kara safrayı dışarı atar ve beyaz çöpleme balgamin atılmasını sağlar. Ancak onların kullanılması zararlı olarak görülüp, itiraz edenler vardır. Lakin lacivert taşı ve Ermeni taşıyla sevdavi hıltların fazlalarının atılmasına gerek yoktur.

İlkin zayıf olan ilaçlarla kusmanın sağlanması gerekir; sonra yavaş yavaş daha güçlü ilaçlar verilir. Hatta söz konusu edilen ilaç listelerinde hangi durumda hangi ilacın alınması gerektiği ve hangisinin dışarıda bırakılacağı verilmiştir. Baştaki ince maddeleri dışarı atan; onları baştan temizleyen müshiller ve içecekler vardır. Onlardan hap yapılır. Bunlar ince olur, ancak geniş yuvarlaktır, dolayısıyla içindeki etkin madde yeterli olduğundan etkisi de çok olur; her bir dozda

ağırlığı azaltıldığı için tekrar tekrar alınması gerekmez. Hapları uzun süre alanların, onu aldıktan sonra uyumaları gerekir, çünkü hareket o hapların etkisini yok eder. Bu haplarda yasa şudur: hapın kırmızılığı sabır yakısı olur. Burada hapla midenin güçlendirilmesi isteniyorsa su ile verilir. Eğer madde oluşup, başa çıkan buharı baştan uzak tutmak kan almakla oluyorsa, o hap (çöpleme hapı) da alınır. Eğer o hap safravi hıltlar oluşmasına sebep oluyorsa, mahmude otu ile tedavi desteklenir.

Bazı kere başı temizlemek için ya da mideyi tenkiye etmek için geri dönüp, sabır yaprağı gibi nüfuz eden ilaçlar ile mahmude otu alınır. Lakin mideyi temizlemek için tekrar verilmesi gereken ilaçla mahmude otu birlikte alınır. Çünkü tekrar verilen ilaçlar midedeki etkisi tenkiye şeklindedir; bu işlevde onlar ortaktır. Onların midede yaptığı temizlik işi beyin için de yararlıdır; beyinde bozulma, afet meydana gelmesini engellerler. Bundan sonra bunun gibi durumlar da tekrar tekrar mahmude otu alınır. Mahmude otunun midede uzun süre kalması nedeniyle etkisi uzun olur ve tekrar tekrar ilacın alınması mideyi harekete geçirir ve fazlalığın tamamını mideden atar. Söz konusu edilen hapın balgam hıltlarının atılmasında da yararlı olması istense, *cucumis colocynth* his kokusu, zencefil ve türbid ve lavanta çiçeği gibi maddelerle desteklenir.

Sevdavi hıltların dışarı atılmasına yardımcı olmak istenirse, çöpleme biraz etkili olmak şartıyla, küsküt ve çıyan otu gibi müshiller yardımcı olarak alınır ve sebzeler ve biraz da hububat alınır. Böylece değişik terkipler oluşturulabilir. *Akrabadin*'de sen o hapların muhtelif nüshalarını bulursun. Her bir terkinin hangisinin daha yararlı olduğunu anlarsın. Ancak özellikle bunlardan çoğunluktakiler başı temizleme özelliğine sahip olanlardır. Bunların başında gargaralar gelir. Gargaralara yemek borusu da dâhildir. Ama baştaki fazlalık maddeler safravi iseler gargara önerilmez, çünkü bu durumda bu maddelerin göğse inmesinden korkulur. Gargaranın kendi şiddetinden başka tenkiye olarak alınan gargaradan da şiddet oluştuğundan bunda heyecan olur. Güçlü olmayan gargaranın beynin temizlenmesinde yararı olamaz; onlar baştaki safrayı temizleyemezler, ancak başı temizlemekte gargara olarak kullanılabilecek bir madde varsa, o da

hindiba ile ballı sirke tabletleri olur. Ballı sirke, mahmude otu, tahl tanesi suyu, erik suyu, menekşe şarabı, demirhindi ile karıştırılarak yapılır. Az bir miktar mahmude otuyla müşhillerden ve benzerlerinden alınarak ilaç yapılır. Ama başta olan hıltlar kast edilirse, onun gargarası mahmude otu ve sabır otuyla olur veya yakılarla sekincebin tohumları (buzur) ve ballı sirke ve ada soğanıyla olur. Senin için gargarayı mahmude otu ve türbidle biraz destekleyerek yapman uygun olur. Ancak bunların üzerine diğer ilaçlardan ilave etmek uygun olmaz.

Ama başta olan ağrının sebebi balgami hıltlarsa, zikrolunan gargara üzerine *cucumis colocynthis* yağı ve zencefil ve lavanta çiçeği ve türbid ve *erkaganis yakısı* ve bu nevi ilaçlar çok miktarda uygulanabilir. Bazı ilgili çözen, dağıtan yakılar *Beşinci Kitab*'ta kaydedilmiştir. Bunlarla birlikte hardal ve sıcak, nezle otu alınmasına gereksinimi olabilir. Biberle Arap zambkı bu ilacın işlevini destekler, takviye eder. Bundan dolayıdır ki, eğer şiddetli hıltlar kuvvetlenirse, bu ilaçlarla desteklenir. Aynı şekilde başın tenkiyesi için bu ilaçlar çiğneyerek alınabilir. Nezle otu, biber ve zencefil ve bunun gibi nesneler çiğneyerek ve bazı kere gargara yaparak, diğer ilaçlarla, yani çördük otu, tarçın, Çin tarçını, öd ağacı ve Hint keneviri, kökünün kabuğu ve yarpuz otu, ve bunların benzeri mecrasına giren ilaçlarla karıştırılıp verilir. Ama başta tenkiye için aksırtan ilaçlarla yemek borusundaki hıltları temizlemek istenirse, o aksırtan ilaçların içine az miktarda mahmude içeren sirke konur; burada aksırtan onun içine konan sirkenin buharıdır. Keskin ve ekşi nesneyi koklamak yararlı olur. Balgami hıltların aksırıkla atılması için biber, soğan, sarımsak ve su teresi, hardal ve yakıcı tohumlar ve bunların benzeri olan ilaçlar verilebilir. Bazı kere bu maddelerden yakılar da yapılır. Şakaklar için önerilenlerden bu ilaçlar yapılır. Ancak baştaki maddelerin temizlenmesi için alınan keskin kokulu destekleyici şeylerin bazılarının soğutucu özellik taşıması beklenir. Kemikten de çözülmesi istenir. Eğer başkaca nesnelerle de desteklenmek istenirse ve çözücü keskin kokulu destekleyici maddeler yavaş yavaş verilmelidir, yani o keskin kokulu şeyler, öncelikle gül yağı ile yahut süt ile karıştırılıp, tedavisi yapılacak yerlere dışarıdan uygulanır. İkinci defada pancar usaresi aynı miktarda verilir Üçüncü defada mercan köşk, farekulağı sütü gibi maddeler verilir. Eğer başta

olan maddenin buharı midenin başı (cardia) olursa o zaman midede bulunan hıltların cevherlerini senin bilmen ve onları dikkate alarak mide ve hastalıkları kısmında yazılan alametlerle o hıltın hangi cinsten olduğu ve o hıltın hangi ilaçlarla dışarı atıldığını tarif etmelisin. Ancak başta olan buharlı madde ve orada tutulmuş olan kokular varsa, onun tahlili pelin otu, küsküt, yabani kekik ve o kısımda söz konusu olan diğer ilaçlar ile yapılmalıdır. Aynı zamanda yasemin yağı ve mercan köşk, farekulağı ve defne yağı hastanın kulağına damlatılması gerekir.

Senin keskin kokulu nesneler verip beynin kendisini takviye etmen ve midede mevcut olan hıltların yemek borusuna ve başa çıkmasını engellemek gerekir. O hastalık çoğunlukla meyveler yenerek, bertaraf edilebilir. Çoğunlukla nar gibi meyveler ve az miktarda ve hızla yenmelidir ve özellikle o ekşi maddelerden sonra bunlar tüketilmelidir. Ama başta olan birikmiş maddelerin ve tortuların tedavisi daima açıcı olan maddelerin kaynatılıp, onları ağrıyan yere dökmekle¹⁶⁷ olur. Daha sonra, karaciğer bahsinde [de belirtildiği gibi], onun şikâyet edilen kısmının üst tarafına, yani çeşitli kısımlarında olan tortuların veya bez gibi birikimlerin üstüne yukarıdan suyun dökülmesi fevkalade yararlıdır. Bu bezler zayıfsa söz konusu inen maddenin yüksekliği, mesafesi, zaafa göre ayarlanır; ilaçların etkisi de, ona uygun şekilde olmalıdır. Başın işlevlerinde bingildak üzerinde kötü bir durum söz konusu ise, bu uygulamanın başa ait olması gerekir. Sonra, başın arka tarafındaki kuvvetli kemiklere ulaşır; etkisi çok yoğun olur. Aynı zamanda baştaki tıkanıklıkların tedavisi küçük yiyecek parçacıkları ve sarısabır habbeleriyle ve incinme için kullanılan yağlarla da olur. Eğer baştaki elemin sebebi midede olan kokular ise, mideye verilen bazı temizleme özelliği olan maddeler verilerek, o kokudan mide temizlenir; yıkanır. Daha sonra o hastaya tatlı badem yağında pişmiş kökler ve süt yağı (tereyağı) ve Karaman kimyonu ve bunun gibi ilaçlar kene otu yağı, defne yaprağı ve öd ağacı yaprağı ile pişirilerek verilir.

Başta sıcak şişler meydana geldiğinde, tedavisi şöyle olmalıdır: ilkin dışarı atan ilaçlar önerilir ve sirkeyle ve gül suyu ile karıştırılıp,

¹⁶⁷ Nutul'un manası ilaçlarla pişirilen suyun başa üst tarafından döküp, yıkanmasıdır.

verilir. Eğer ağrı şiddetli ise o zaman sirke verilmesi önerilmez. Belki ona yararlı olan gül yağından uygun miktarda sirke içine döküp, uyanırken, hastanın göğüs ve başına uygulanır. Aynı şekilde, hastanın it üzümü, karanfil, safran ve sandal ve Manisa macunu ve mercimek ve bunun gibi meyveleri tüketmesi uygun olur. Aynı şekilde, onda kabızlık varsa ilaç, sularla verilir. Aynı şekilde şişleri olan kimselerde aynı uygulama yapılır. Çünkü mizacında sıcak kabız olanlarda görüldüğü gibi, sıcak kabız mizaçlı kişilere, bu ilaçların terkibine bal gibi ilaçlar da dâhil edilerek verilmelidir. Senin şiddetli soğuk olan ilaçlardan çekinmen gerekir. Hastaya afyon gibi ilaçlar vermemelisin. Eğer onları vermen gerekirse, o zaman dışarı atma miktarına dikkate almalısın. Bunlar beldeki şiddetli ağrı, organın kökünün kesilmesi dolayısıyla ve his için verilir; sıkılıp usaresi çıkarılmış olan bitkilerin sularıyla başın yıkandığı maddeler önerilir; örneğin papatya olabilir; daha sonra kökünün kesilmesiyle kuvveti kırılır. Başta olan hastalıklar kusma ile tedavi edilemez; kusmanın ona yardımı olmaz. Lakin başın rahatsızlığı başka bir organla olan ortaklığı dolayısıyla, meydana gelmişse, o hastalığın tedavisinde kullanılan ilacın çok iyi ve yararlı olması gerekir. Galen der ki: 'Baş ağrısı ne kadar şiddetli olursa olsun, kökünün kesilmesi ihtiyacı kuluncun kesilmesi ihtiyacından daha az olmaz. Zira kuluncun ağrısı, zaman içinde azalır ve kesilir.'

Ama baş ağrısı çoğunlukla kesilmez ve söz konusu edilen hastalığa sebep olan maddeler şiddetli olursa, yukarıda zikredilen sıvı içilir, daha gerektiğinde kalan madde pişirilerek, sabit hale getirilir, sonra çözülebilir sularla verilir. O suda *keşk* (bir *nevi buğdaydan yapılmış çorba*) ve bit otu kökü bulunmaktadır. Yine koyu papatya yağı yalnız, ya da gül yağı ile pişirilerek alınır. Hastalığın şiddeti ve maddenin kuvveti zaman içinde son bulur; hemen sonrasında bazı ilaçlar diğerlerine tercih olunur. Bunlardan sonra meyveler de ilaç olarak kullanılabilir. Bunlar arasında kereviz ve bunun gibi bitkilerin kökleri ve *nuha* (ilik?) ve kereviz tohumları, çemen otu, hatmi, sarıyonca, papatya pişirilmiş et ve yağlardan sabit yağlar ilaç olarak verilir. Hatta sonuna doğru sabit bir yağ verilir. Hatta daha sonra da, çözülme tamamlanıncaya kadar bu söz konusu edilen maddeler pişirilip verilir.

Dışarı atan (kusturan) maddeler zehir içeren sıvılardan seçildiğinde o hastanın beslenmesine dikkat etmen gerekir. Yüzde, çene- de safravi şişleri olan hastaya ilk günlerde basit kusturucu besinler ve rutubetli yiyecekler verilir. Yüz şişlerinde tedaviye, soğuk şişlerin tedavisinde kullanılan besinler verilmekle başlanır, daha sonra *huru' yağı* (*ricinus communis*) ve badem yağı, sarı sakız yağı ve *fıkara* gibi dışarı atmayı sağlayan ilaçlar verilir. Aynı şekilde, kök suları olarak bilinen içecekler verilir. Başlangıçta, duygularda ani değişiklik yapan gül yağı, yumuşatanlardan yabani kekik, nane ve kunduzhayası karıştırılıp o karışım verilir ve onunla da yetinilir. Ondan sonra mümkün olursa, ham ada soğanı su ile yakı yapıp ve de gargara şeklinde verilir. Bazen de kunduz hayasından 1 miskal 2 sülüs (1 tam 2/3 kg) miktarında hastaya içiririz. Sonra o bu tedaviden yorgun düşer. Onun yatıp dinlenmesi gerekir, böylece çözülme kolay olur. Biz o yorgunluğu bundan önce zikrettik ve bunlarla tedbir edip, şiş zamanı sona yaklaştıkça soğuk ve sıcak şişlerin hepsinde rahatlatma belirlenir. Ancak soğuk şişte tam rahatlaması meyveler ve yakılar ve yağlardan karıştırılarak oluşturulmuş terkip sayesinde olur.

Bilinmelidir ki, başında madde birikiminden ortaya çıkan bir hastalığı olan o kimse sıcaktan ve hamamda çok kalmaktan zarar görür. Beyin zarında hastalık ve afet olan kimsede cidden soğuk olan sudan zarar görür. Kötü sıcak mizacın tedavisi soğuk olanlar ile ayıdır. Aynı zamanda gül yağı ve zıt etkili yağlar ve nilüfer yağı mesela soğuk yağlardandır ve bunun gibi yağların iyisi gül yağı ve kabak çekirdeği yağı ve marul tohumu ve haşhaş tohumunun yağı olur. Bazı kere ağrı şiddetlendiğinde ban otu yağı verilir. Bu yağların daha yararlısı zeytinyağıdır; tuzlanmayıp hemen yüzeye çıkan zeytinyağında zikr olunan ilaçların kuvveti ortaya çıkarılır. Hangi çiçek o zeytinyağına atılsa, onun yaprağı çok olup terütaze olur.

Soğuk hakkında söylenenlerin hepsini sen bilirsin. Bu bilgiye göre, marul ve yeşil bitkiler (sebzeler) ve bal kabağı benzerlerinin parçaları ve söğüt yaprağı ve nilüfer yaprağı, salep yaprağı ve çobandeğneği ve dam koruğu olur ve başlangıç ilaçlarındandır. Hıyar suyu ve bal kabağı ve sirke ile karıştırılmış arpa suyu ve gül suyu ve kâfur ve sandal ve Arapzamlı ve sirke ile gül yağından oluşan lahlaha (*aromatik sefa-*

lik hoş kokulu maddelerden oluşturulmuş pastil) yapılır. Dolayısıyla soğuk hıtlardan oluşan hastalıklarda tedavi gerektiğinde onu kullanılması uygun değildir. Hekimler, bu söz konusu edilenlere benzer nesnelerin bu bakımdan değerlendirilmesi yapıp, uçucu maddeleri ve katı cisimleri değerlendirip, bu durumda soğuk hıtlara karşı kullanılacak ilaçlarla tedavi yapılmalıdır, dediler. Sirkenin alınması gerektiğinde verilen sirkenin hiddete ve şiddete eğilimli olmamasına dikkat etmelidir. Eğer tersi nitelikte sirke kullanılırsa zararı büyük olur.

Burada kullanılacak ilaçlar soğuk hıtlar için olan yani soğutucu ilaçlar olmalıdır. Karnıyarık usaresi, kişniş suyu ve yaprağı ve söz konusu edilen soğuk maddelerden oluşan nesneler sinirlerin kökü olan arka beyinde kullanılmamalıdır. Çünkü bu durumda beyne güç bınıgıldak yağı da denenden maddeden biraz alınıp ve dışarı atan maddeler ve bal kullanılmalıdır.

Beynin arka tarafındaki kemikte ve beyinde yağların yararı olduğu gibi, beynin arkasının omuriliğin bazı organlarının bittiği yerdeki rahatsızlıklar [beyinde olan rahatsızlık] sinirleri ve omuriliği de etkiler. Kötü mizaç tedavisinde, soğuk kokular koklamak ve söz konusu edilen soğuk yağlar ve sıvılar almak ve mercimek ve keşk ve ıspanak ve kara pazı ve tafşil ve bunlar gibi besinlerle beslenmek ve aynı zamanda zikrolunan soğuk mizaçlardan oluşan hastalıklarda soğutucu yapraklarla müsekkinler ve soğuk dallardan yapılmış odada oturmak iyi gelir. Hekimlerin önerdikleri müsekkinler içinde fesleğen, kına, *faguiyyes* (sarı renkte Hindistan'da yetişen kokulu bir bitki, lily cinsinden veya iris nevinden) bulunmaktadır.¹⁶⁸ Zannederim ki, o müsekkine benzeyen fesleğenin suyu yararlı olur.

Aynı şekilde, soğuk hıtlar dolayısıyla hastalanmış kişinin pişmiş meyveler ve buz ve birçok meyve dahi yemesi gerekir. Sıcak ve kötü mizacı olan kişide soğukluk olmayıp, her ne kadar beynin cevherinde nadir olarak görülürse de, o hararetle maddesiz rutubet bulunur ise ona verilen yağlar, geren, hoş, tatlı meyve suları ile kaplanır. Biz bunu daha önce söyledik. Özellikle bu meyve sularının sıcak şişlerin başlangıcında uygulanması yararlı olur. Söz konusu edilen hastalıklar karna doğru olan nefsanî hareketi engellerler. Gözleri de benzer

¹⁶⁸ *El-bınna* kına çiçeğidir (kına çiçeği) ve *Kanun*'un yazarı bu konuda şöyle der:

ince şeylere defalarca bakmaktan ve bir parlayıp çakan ışıklı şeylere ve hatta göze uygun ve güzel nesnelere bakmayı dahi engeller. Aynı şekilde o hastanın işitme gücü hafifler; katı sestten ve ince müzik parçaları gibi sesleri, melodileri ayırt edemez.

Eğer kötü soğuk mizaç olursa, tedavisi yapılacak o kimse sıcak droglardan yapılan yakılar ve meyveler ve sıcak yağlarla tedavi edilir ve özellikle sedef otu yağı ısıtılarak verilir. Eğer çok fazla desteklemek gerekiyorsa, ona sütleğen zambak yahut da taflan yağı ve mercan köşk yağı ve benzeri yağlar karıştırılarak verilir.

Eğer kötü soğuk mizaç sevdavi olursa ve sevdavi hılt doğal olursa veyahut balgami olursa, o mizacı sen belirlersin ve ona göre ilaçları kullanırsın. Eğer soğuk sevdavi mizaç safravi olursa ve toz şeklinde bir defa tek doz alınan ilaçlardan ve ısıtıcı özellikteki (*musahhan*) ilaçlardan sen sakın. Ban otu ve başa sürülen yağları ve insanda besinlerden oluşan ilaçların verilmesi kısa kesilmelidir. Eğer soğuk kötü mizaç ile kuruluk da olursa, tertip ile ısıtma işini sen bir arada ele al. Eğer soğuk olan nemli de olursa zikri geçen söküp atan (*hafregati*) ilaçları ver. Sen tedavide hararet ve emici olan ilaçları ver. Onun gibi ilaçlar *İkinci Kitap*'taki cetvelde sunuldu.

Bilinmelidir ki, sıvı ilaçlar başa damlatılmak suretiyle kullanılır. Biz onu anlattık. Bazen de belli bir yere konmak suretiyle alınır. Benzeri sıvı ilaçlar bir kıta keten veyahut sof (yün) içine sarılarak tepeye konur ve ilacın uygulanacağı yer, bingıladağın olduğu yerin ön kısmıdır. Eğer başa uygulanan ilaç yumuşaksa, o başta çok uzun süre tutulmayıp, çabucak alınıp, onun yerine yenisi konulmalıdır. Zira sütün değişimi ve kokması çabuk olur. Çok absorbe eden maddelerle yapılan yakı zararlı olur ve baştan boğaza doğru akar. Tamamen başa uygulanan rahatlatıcı yakı tıraştan sonra, uygulanır. Başta birikmiş fazla madde olduğunda, o kısımları besleyip etrafını biraz ovalayıp, baş tarafına defeden ilaçlar kullanılarak o kısma destek olunur. Nite-lik ve nicelik olarak hastalık zamanında ve çoğunlukla hastalığın geri kalan zamanında ne yapılacağı ve hastanın ne yemesi gerektiği hususunda karar verdiğin besinler, *Üçüncü Kitap*'ın Beyin Hakkındaki ilk makalesinde açıklandı. Allah'a şükür olsun.

İKİNCİ MAKALE

Baş Ağrıları ve Baş Ağrılarının Çeşitleri¹⁶⁹

Birinci Kısım

Baş Ağrısı Hakkındaki Sözler

Bazı¹⁷⁰ baş ağrıları mizacın birinden diğerine dönüşmesinden meydana gelir. Örneğin sıcak mizaç soğuk mizaca dönüşürse, bu baş ağrısına sebep olur; onun aksi mizaç da, yine baş ağrısına sebep olur. Bazen baş ağrısının sebebi çok daha farklıdır; iki organ birbirinden ayrılırsa, yani (iki baş organı farklı mizaçlara sahip olursa) baş ağrısının meydana gelmesine sebep olur. Bazen de bu 2 sebeple birlikte ortaya çıkar, yani hem mizaçta değişme olmuş, hem de organda bölünme olmuştur. Kötü mizaçların sebep olduğu baş ağrıları 16 grupta toplanabilir. Bunların sebepleri kitabın başında açıklanmıştır. Her bir mizaç değişikliği baş ağrısı sebebidir. Ayrıca içinde rutubet olan organda değişiklik baş ağrısına sebep olur. Çünkü rutubet baş ağrısı meydana getirmez.¹⁷¹ Lakin rutubetli olan maddi kötü mizacın maddesi hareket edip, organın oluşumundan ayrılacak olursa, organdan ayrılmasıyla ağrı meydana gelir. *Birinci Kitab*'ın '*Hastalıklar Kısımında*' açıklandığı gibi, bağlanmakta farklılaşmanın manası ve sebebi ile ilgili kısımlar ve sınıflamasını sen bilirsin. İki sebebin, yani, kötü mizaç ve farklılığın hastalık oluşmasına sebep olduğunu sen biliyorsun. Bazen beynin cevheri, bazen de *beynin ince zarı*'nda (*arachnoid*

¹⁶⁹ Bu ikinci Makale Baş ağrıları hakkındadır; baş ağrıları ve baş ağrılarının sınıflandırılması ve kısımları hakkındadır. İkinci Makale baş ve onun kısımları hakkında söylenenlerin tamamı hakkındadır. Baş ağrısının tarifi budur. TM

¹⁷⁰ TM: Baş ağrısının tarifi şöyledir: Baş ağrılarından birine *özriyye* deler ki Bu baş ağrısı başta olan organlar dolayısıyla meydana gelen ağrıdır. Her ağrının sebebi bu organlardan biri olabilir.

¹⁷¹ Tagyir-i mizaç (mizaç değişikliği) ile zıt mizaç arasında fark vardır. Her sıcak mizaç derecesi ikinci dereceye ulaşsa buna mizaç değişmesi derler, ancak eğer sıcak mizaç soğuk mizaca dönüşse buna zıt mizaç derler

mater) bazen de beynin zarlarından ikisinde de hastalık görülür. Bu ağrı ve afetlerin, söz konusu edilen organlardan kaynaklandığı kesin olup, asıl hastalık olur. Bazen de hastalık başka bir organdan kaynaklanır; bu organla beyin arasındaki ortaklıktan ortaya çıkar. *Asan-ı sağır* (vagus?) dolayısıyla mide, bağırsak, uterus, diyaframa ve göğüs arasındaki ortaklıktan olup, bundan dolayı o organlardaki hastalıklar dolayısıyla, beyinde humma ve baş ağrısı görülür. Beyin ve diğer organlar arasında arterler ve venler yoluyla bir ortaklık söz konusudur. Kalp, karaciğer ve dalağın ortaklığı da böyledir. Beyinle de söz konusu organların böyle bir ortaklıkları vardır. Örneğin akciğerlerle beyin arasında da benzeri bir ilişki vardır. Akciğerin afeti beyne söz konusu ortaklık dolayısıyla erişir. Beyinle diğer organlar, örneğin böbreklerle de aynı sebepten bir ortaklık söz konusudur. Karaciğer, beyin ve böbrekler arasında da bir ortaklık söz konusudur. Bazı kere bütün beden beyne ortak olur ve bundan dolayı baş ağrısı görülür. Baş ağrısının devri ve ortak organın devri ve nöbetler dolayısıyla, safra maddeleri, gün aşırı mideye dökülüp, ateşi olursa o ateşin göstergesi baş ağrısıdır; safranın dökülmesinin sonucu olarak gün aşırı nöbet görülür.

Baş ağrısı başka bir şekilde de sınıflandırılır. Çünkü bazen baş ağrısı bir başka sebepten meydana gelir; ateşli hastalıklardan dolayı meydana gelen hastalıklar gibi. Eğer o ağrı başta ısrarlı ise asıl hastalık olarak kabul edilmez. Lakin o ağrı daimi olarak yoğun ateşten ve çoğunlukla diğer sebeplerle olup, baş ağrısı asıl hastalığa dönüşür ve aynı şekilde baş ağrısı soğuk sebeplerden olan sarımsak gibi sıcak nesneler ve yiyeceklerle de olur. Bazı kere de, baş ağrısının sebebi sürelili olup, sonra da önceki sebebe ulaşır. Örneğin doluluk dolayısıyla baş ağrısı olup, sonra da, doluluk maddesi oluşur. Bozukluk sebepleri oluşuktan sonra, baş ağrısı sürekli olur ve bazı kere baş ağrısı bir hastalığın arazi iken ısrarlı hale geldiğinde asıl hastalık olur. Ateşli hastalıklarda, bütün ilaçların en hafifi verildikten sonra, eğer baş ağrısı hala devam ediyorsa, o baş ağrısı, asıl baş ağrısıdır; beyinle ilgilidir. O halde bunun gibi ateşli hastalıkların görülmesinden sonra, devam eden baş hastalıkları hasta beyine işaret eder. Vücutta ateş oluşturan maddeleri doğal olarak yahut benzeri nesneyle tamamen ve mükemmelen temizleyip atarak bertaraf edilemez. Burada başka maddelerin

olmaması, *sebat* (uyuşukluk), *sukkat* (sürekli susma, hiç konuşmama), *cünun* (delilik) ve kötü maddelerden etkilenme durumu gibi şeylerin maddelerinin cevheri dolayısıyla ve yüksek ısı sebebiyle ortaya çıkması beklenir. Baş ağrısında sınıflaması, ağrının baştaki yerine göre yapılır. Örneğin eğer ağrı başın iki yanında ise ona şakak ağrısı, eğer bir tarafında ise ona yarım baş ağrısı denir. Bazen baş ağrısı başın ön tarafında olur ve bazı kere de bir yanında olur. Bu ağrılardan bazıları başın çevresinde görülür. Bu tip baş ağrılarına *beydiyye* (*cephalgia congestiva*) derler. Bunlara *huze* (*egoist*) de derler. Bu tip baş ağrıları başı çepeçevre sarar; yumurtadaki kılıf gibi başa adeta giydirilmiştir; hastada zaaf vardır. Baş ağrısı sınıflamaları ağrıların şiddet ve zaafına dayanarak da sınıflandırılır. Bir kısmının ağrısı kısmen şiddetli olur. Şiddetli bir şekilde o ağrı bingıldığa isabet etse çocuğun kemikleri mülayim olmak hasebiyle bingıldak olan kemiğe paralar ve derzini (süturlarını) ayırır. İkinci kısmı gayet zayıf ve hafif olur. Çoğunlukla *littergus* denen baş ağrısı gayet zayıf olur ve bu zayıf olan baş ağrısı bazen lazım ve daimi olur ve bazı kere de gereksizdir. Zaaftan kaynaklanan baş ağrısında hissi güçlü olan kişilerde *sudde* (tıkanıklık) hâsıl olur ve hissi zayıf olanlarda ağrı olmaz. Sonuç olarak, güçlü hisleri olanlarda çoğunlukla baş ağrısının en küçük bir oluşum sebebini hisseder. Genel olarak, baş ağrısının sebepleri kabul edilen 2 yönden meydana gelir. Birincisi beynin zaafından kaynaklanan ve tıkanıklık dolayısıyla görülen baş ağrısıdır. Bu baş ağrısında, beynindeki tıkanıklıktan dolayı, hızla etkisini gösterir. Sen *Külliyat*'tan zaafın kötü mizaçta doğal olarak ortaya çıktığını öğrendin. Baş ağrısının ikinci sebebi hissin gücüdür. Bundan dolayı adına da uygun olarak hissedilen baş ağrısı denir. Ancak o ağrı hafif olur.

Yine baş ağrısı 2 kısma ayrılır: birinci kısım ağrı diğer organlarla ilgili değildir; onlarda arıza olmaz. İkinci kısım baş ağrısı, diğer organlardaki arazlardan kaynaklanır. Örneğin o baş ağrısı sinirlerin kollarına ve köküne zarar geldiğinde görülür. Baş ağrısının sebeplerinden biri de mideyle ilgili olup, midede oluşan hastalıklardan dolayı görülür. İştihâ azalması, *fuvak* (hıçkırık) ve *gasyan* (*kusma*) ve sindirim zaafi gibi midedeki bozukluklar baş ağrısına sebep olur. Bilinmelidir ki, kronik baş ağrısının sebebi bazen balgamdır veya sevda yahut da

başın zaafı olur ve bazı kerede baştaki katı ve sıcak şiş olur. Aslında onların başlangıçta katılığı olmaz; katılığı daha sonra oluşur (ortaya çıkar). Çoğunlukla kronik baş ağrısının sebebi katılığı ve yoğunluğu sonradan oluşan şişlerdir.

Genel olarak baş ağrısı ve diğer hastalıklar ikiye ayrılır:

1. İyi huylu (tedavi edilebilir) hastalıklar.
2. Kötü huylu (tedavi edilemeyen) hastalıklar.

Birinci gruptaki hastalıklar tedavi edilebilir. Onların tedavisine bir engel yoktur. İkinci gruptaki hastalıklarda, aslında birbirine yakın 2 hastalık bir aradadır, ancak onların tedavileri birbirine zıttır. Örneğin baş ağrısı olan kimsenin nezlesi de olur. Baş ağrısının tedavisi kusma ile olur; nezlenin ilacı kasılma ile olur ve hangisi ile tedavi olursa, hastalığın birine yararlı olan tedavi şekli, diğerine zararlı olur. Bu şekilde tedavisinde zıtlık gösteren hastalıklara *tedavisi mümkün olmayan* hastalıklar denir.

Bazen de baş ağrısı sıcak mizaç dolayısıyla ortaya çıkar. Yine bir başka sınıflandırma ile sınıflandırılır. Çünkü bazen baş ağrısı herhangi bir hastalığı olmayan sağlıklı kişilerde de görülür. Bazen de vücut baş ağrısına yatkındır. Böyle vücutların baş ve diğer organları zayıftır; onlarda buharlar oluşur ve midelerine safravi hıtlar birikir. Bunlar da baş ağrısı yapar ve kan alma ve safran, tarçın ve güvercin tersi ve bunun benzeri maddelerle yapılan ilaçlarla baş soğutulur. Ancak bu 2 çeşit buharlı madde birbirini izlerse zarar vermezler. Her birinin oluşturduğu buharları diğeri dışarı atar. Sıcak buharlar soğuk buharlar üzerine alınırsa yahut da aksi olsa, soğuk buğular sıcak buğular üzerine gelse, hiçbir hastalık meydana gelmez. Eğer sıkıntısı sadece durumu dolayısıyla ortaya çıkmışsa verilen ilaçlar yararlıdır. Eğer hem keyfiyet hem de kemiyeti dolayısıyla sıkıntı olursa o zaman verilecek ilaçların pek de yararı olmaz. Bu ilaçların zararı olabilir. Kış günlerinde yapılan yakılar yapma genellikle çok baş ağrısı oluşturur. Eğer yaz günlerinde rüzgârlar kuzeyden eser ve yağmur olsa, genellikle delilik görülür. Fazla yağmur olursa, bu durumda da baş ağrısı çok olur ve çoğunlukla arterler habis buharları başa götürüp başta hapseder.

Kötü mizaçlarda görülen baş ağrısı: Biz zikir olunanların hepsini ayrıntılı olarak ele alacağız. Denir ki, sıcak, rutubetli ve kuru mi-

zaçların her birinden baş ağrısı oluşabilir. Söz konusu edilen mizaçların hepsi hakkında verilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, kuru mizaç baş ağrısı oluşturur. Ancak rutubetli mizaç baş ağrısı oluşturmaz. Ancak rutubetli mizaçtaki maddenin seyrettiği yolda ve ruhların bağlarındaki farklılık baş ağrısı olmasına sebep olur. Kuru-sıcak ve soğuk-kuru mizaçların her birisi ikişer keyfiyetleri dolayısıyla ağrı olmasına sebep olur. Aynı şekilde, o mizaçlarda farklı bağlantılar söz konusu olan kişide, hareket dolayısıyla ağrı meydana getirir. Ama sıcak-rutubetli olan mizaç, sıcak ve soğuk olması bakımından ağrı meydana getirmez ve aynı şekilde soğuk-rutubet mizaçlı olanlarda sıcak-rutubet bakımından ağrı meydana getirmezler. Ancak maddelerinin farklı bağlantılar söz konusu olduğunda, ağrı oluşmasına sebep olur.

Sıcak mizacın sıcaklığı, bazı kere sıcak olan demevi madde veya safravi maddeden kaynaklanır yahut da bu ikisinden kaynaklanıp, hiddetli ve iltihaplı olur. Daha sonra bu mizacın fiili ve etkisi, keyfiyeti sebebi ile sıcak ruhlar ve buhar olur. Bazen de bedene ait ya da nefsanî hareketler sıcak mizaçlara sebep olur. Kitabın *Külliyat'*ında¹⁷² olan ayrıntılı açıklamada da verildiği üzere, sıcakla uğraşma ve Güneşte çok ısınma ve yanma ve ısınmış besin ve ilaçların alınması sıcak mizacın sebebi olur. Sıcaklığı olan organ diğer organların yardımı ya da iştiraki ile o ilk organın sıcak mizacına zemin hazırlar; sıcak olmasına sebep olur. Ancak soğuk mizacın sebebi söz konusu olan sıcak mizacın zıddıdır. Hekimlerin başka sözüne gerek yoktur.

Sıcak mizacın sebebi kurumuş olanın çözülmesidir. Onlar yandıkları için kuruluk oluştururlar ya da kuru mizacın sebebi hıltları ayırıp çözen nesneler olmalarıdır. Onların bazıları doğaldır; bazıları da arızı olup, tedrici olarak bir araya gelmişlerdir. Onlar beyne giden ve nüfuz eden besinlerden dolayı oluşan donmuş maddeleri bir araya getirip, bedeni boşaltıp, boşluk oluşturur. Çünkü bedene ait rutubet de çözülür ve donma dolayısıyla içilen maddenin bırakılmasıyla tertip edilecek olan ilaçlar düzenli olarak organlara ulaşmaz. Bundan dolayı da bedende boşluklar meydana gelir yahut kuru mizaç dolayısıyla, iç

tarafıta bir boşluk oluşmuştur. O boşluk rutubeti çözer ve onun dışarı atılmasını sağlar; mizaca kuruluk verir.

Aynı zamanda, iç tarafıta oluşın nesnelerin kendinde boşluk oluşturma gücü görülür yahut da değışenlerin kuru besinlerle beslenmesi gerekir veya çok az rutubet olur ya da kuru organlarla iş birliği veya ortaklık olması dolayısıyla, sıcak organın mizacı da kuru olur ve bedeni veya nefsanî gereğinden fazla olan hareket kusma ve çözölme dolayısıyla boşluklar oluşturur. Aynı şekilde, cinsi münasebet ve idrar atma, güçlü bir riyazetin (diyet), hepsinde de söz konusu edilenler boşluk olurlar. Bu fonksiyonlar organlarda fazlalıkları boşaltır; onları dışarı atarlar. Dışarı atmanın çeşitleri vardır; kimi başın dışındaki organlardan dışarı atar. Baştan dışarı atma da onlara benzer. O da 2 şekilde olur; baştaki fazlalıkları, bütün olarak vücuttan hiç ayırt etmeden dışarı atar. Örneğın fazlalıklar sadece mideden veyahut yalnız karaciğerden dışarı atılmaz, başta da ona benzeri olanları dışarı atma işlemini yapılır. Bazı dışarı atma işlemleri sadece başta olur. Nezle ve grip ve burun iltihabı gibi hastalıklarda [fazlalıklar] baştan dışarı atılır. Eğer kesintiye uğrayıp yenen maddenin dışarıya atılması engellenmezse, burnunu çekme ve hıçkırıkla çözen organın rutubetinin hepsini baştan atar.

Üçüncü Kısım

Teferrük-ü İttisalden (Sürekliliğın Kesintiye Uğraması, Dieresis) Oluşın Baş Ağrıları

Dieresis (sürekliliğın kopması) bazen beynin zarlarına arız olur ve bazı kere de beynin kendisinde görülür. Damarlardaki bağlantılara arız olup, yarılr ve iki şak olur ve dieresisin bazen öncelikli olarak sebebi, bildiğın gibi, buharların, buğuların hareketidir. Bazen o hareketler dieresisin şiddetli olmasına sebep olur. Bazen de bunun sebebi yenen maddelerden oluşın kötü hıltlardır (maddelerdir). Vurma ve düşme de bu hastalığa sebebi olabilir. Dışarıdan yapılan kesikler bağlantılarda, benzer farklılaşmaya sebep olurlar. Ancak içten olan farklılaşma bazen bütün bunlar olmaksızın, orada oluşın yaralardan ve onların orada oluşup kalmasından ortaya çıkar; baş ağrısı süreklidir. Ama darbe (vurma) ve düşmeden meydana gelen rahatsızlıkta baş

ağrısı genellikle daha hafiftir; o tedavi edilebilir. Bazı kere darbe ve düşmeden oluşan beyin rahatsızlıkları çok ıstıraplıdır; hastayı helak eder. Hintli hekimler şöyle demişlerdir: bazı kere başın bir tarafında bir kurt oluşur ve onun beyni yemesi ve hareketinden başta ağrı meydana gelir. Hintlilerin bu açıklamasını bir grup hekim de onaylar, ancak Hintli hekimlerin verdikleri bu açıklama doğru değildir, çünkü bu tip kurtcuk şeklindeki oluşumlar, çoğu kez beynin ön tarafı ile *hayşum* (burnun arka boşluğa doğru uzanan borusu, foss, kıkırdak ve kemikler dâhil) arasından ortaya çıkar ve beyin zarlarının katlarında oluşur. Bu durum, dieresis sık sık görülmez.

Dördüncü Kısım

Beyindeki Şişler Dolayısıyla Görülen Baş Ağrıları

Bazen baş ağrılarının sebebi şişlerdir. Eğer beynin zarında sıcak şişler varsa ona *beyin humması-ı har* denir. Bazen de hicab soğuk olup yine beyin zarlarında şiş oluşur; onlara *unutkanlık* denir. Unutkanlık da diğer baş ağrılarından ayırt edilir. Bazı kere de şiş beyin zarlarındaki sıcak maddelerden meydana gelmiş olup, sadece bir sebepten meydana gelmemiştir. Bu tip baş ağrılarının sahibinde sürekli uykusuzluk olur.

Bazen şiş beyin zarında olmayıp, beynin kendisindedir. O şiş eğer sıcak şişlerdense, ona *humret* (sıcak şiş) veya demevi şişler derler. Ancak, şiş soğuksa, onlara flegmonik şişler denir. Safravi olan şişler de soğuk şişlerdir. Şişler konusundaki açıklamalar Allah izin verirse, yeri geldiğinde verilecektir. Bu şişler baştaki kulak gibi organlardan irin ve *sadid* (acıyan yerden akan pis kokulu sıvı) ve sıvı akmasından belirlenebilir. Bu sıvılar incelenip, hastalık bertaraf edilebilir.

Beşinci Kısım

Hastalıklar Dolayısıyla Görülen Baş Ağrısının

Ne Keyfiyetle Arız Olduğu Hakkında

Baş ağrısını meydana getiren maddeler bazen bizzat baş ağrısına sebep olduğunu, bazen de onun dolaylı olarak baş ağrısının başka bir sebepten dolayı meydana geldiğini söylüyoruz. Bu sonuncu durumda mizaç değişmesi meydana gelmiştir. Organ madde değişimlerini hisseder ve bunu elem olarak bize aksettirir. Maddeler dolayısıyla

vücutta meydana gelen değişiklikler iki türdür: Birincisi organın maddesi ile ilgili olup, söz konusu madde sıcak ise vücudu ısıtır. Soğuk madde ise organı soğutur, ancak madde çözülüp, organdan atılır hale geldiğinde sıcaklığı veya soğukluğu kaybolur ve bunun herhangi bir izi kalmaz; soğukluğu ve sıcaklığı kaybolur. Maddelerin organı ısıtması ya da soğutması güçlü olursa o maddelerin atıldıktan sonra sıcaklık etkisi kalıcı olur atılan maddenin artığı gibi olur. Bu da mizacın değişmesine sebep olur. Ama maddelerin yaptığı değişikliği hisseden organ bunu baş ağrısı oluşturarak gösterir. Bu değişim dolayısıyla baş ağrısı meydana gelir. Bozuk olan madde hareket edip, vücuda ve beyne nüfuz edip bu bozuk maddeyi yediğinden onda bozulma oluşmuştur ve bu da baş ağrısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda genellikle bazı buğular oluşur. Çoğunlukla bu gazlar sıcaklığın arız olduğu soğuk maddelerden meydana gelir, yani ona sıcaklık arız olmasından ortaya çıkar. Bazen de buğular besinler dolayısıyla ortaya çıkar. Ancak organı yiyip helak eden sıcak hıltlardır. Bunun sonucu olarak görülen baş ağrısını oluşturan, sıcak ve soğuk tıkanıklıklardır, yani orada tutulmuş maddelerdir. Bundan önce senin de bildiğin gibi, tıkanıklık mizaç değişmesinde ve birleşmelerin ayrışmasına sebep olur. Bunun açıklaması şöyledir: doğa vücutta olan maddeleri iki bakımdan tahrik eder ve harekete geçirir. Birincisi nüfuz etme yoluyla, bedenden atma ve bedeni temizleme kan alma yoluyla olur. İkincisi iyi besinleri organlara paylaştırıp, her organın hissesini ayırt etmekle yapılır. Her defasında organa göre onu harekete geçirecek ve içindeki fazlalıkları atacak maddeler verilir. Lakin doğal yüklemeler yerine ve bu yolla atılmak yerine, tıkanıklık olduğunda, bunu gidecek saf maddeler yoktur. Doğa da, ancak tıkanıklığa karşı koyup, direnir, bu maddelerin olduğu yerin çekilmesini sağlar. Söz konusu edilen karşı koyma öncekinin orada kalmasına sebep olur. Bu maddelerin orada yarattığı tıkanıklıkta, baş ağrısına sebep olur. Bazı kere beyinde olan venler veyahut arterlerde tıkanıklık olur ve bazı kere de beyni örten zarlardaki damarlarda tıkanıklık olabilir.

Ancak tıkanıklık yaratan maddenin yumuşak veya ağır ve katı olması hıltarla ilgilidir. Hıltların çok olması tıkanıklığa sebep olur. Gevşeklik dolayısıyla, tıkanıklık olmasının sebebi balgami madde-

ler ve yoğun küre gibi olan balgami ve sevdavi tıkanıklık oluşturan maddelerdir.

Bundan dolayı, o durumda balgamın gevşekliği ve ağırlığı dolayısıyla orada tıkanıklık meydana getirir; tıkanıklık oluşturan madde hem ağır hem de çoktur. Sevdavi maddelerde gevşeklik olmaz. Safravi maddeler eğer çok fazla ise tıkanıklık meydana getirir, ancak o maddelerde de gevşeklik ve ağırlık olmaz. Hastalıkların buhranından da baş ağrısı meydana gelir. Buhran durumunda, bu maddeye nüfuz eden unsur baş ağrısına sebep olur. Bazen baş ağrısı yemek yedikten hemen sonra görülür. Bu durum besin maddesinin organlarda bölünüp, onlara paylaştırılmasından dolayı organın tahrikinden kaynaklanır. Ancak maddenin organdaki yeri ve keyfiyeti konusunda Allah isterse, bazı açıklamalar vereceğiz. Senin orada maddelerinin yerini ve daha önce besinlerin nasıl alındığını, cevherin oluşumunu ve keyfiyeti ve keyfiyetinin kötü olup olmadığını, keymustan madde olup olmadığını belirlemen gerekir. Yine burada besinin kötü maddelerden oluşup oluşmadığını, miktarını ve sindiriminden mi bu şikâyetlerin ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemek gerekir.

Yine burada ilgili kısımda söz konusu edilen diğer bozukluklar var mıdır? [Bilmen gerekir.] Bunları bilmenin sonucu olarak, organdaki maddenin yeri ve miktarı konusunda sen bilgi sahibi olabilirsin. Soğan, sarımsak ve hardalın değişiminden (etkisinden) oluşan baş ağrıları ve maddeden başka, [onların dışında], hareket sonucunda da baş ağrısı görülür. Baş ağrısı yapan buharlı maddelerin hepsinden baş ağrısı meydana gelir ve baş ağrısı oluşturan kokuların olduğu yerde uzun süre kalmakla da baş ağrısı olur. Buğuların doğal delikleri (çıkış yerleri) dar olursa ve cidden geçmek için dar olduğunda veya buğuların yönelmesi gereken doğal deliklere doğru gitmeyip, yeni delikler aramalarından da baş ağrısı oluşur. Bazen kişinin sahip olduğu hıltların tahriki ile tıkanmanın oluşması daha çok mümkündür. Dumanlar ve buğular bazı kere vücutta oluşur ve beyin kendisinde de oluşabilir. Bazen de dışarıda olan buğular ve gazlar parçalanıp, kısımlara ayrılarak, karına kadar gelir veya vücut deliklerinden dışarı çıkar ve karında olan gazlar beyne nüfuz eder ve beyinde kafatasının içinde hapsolup, baş ağrısı oluşmasına sebep olur. Bunun gibi orada

oluşan veyahut orada kalan kokuların baş ağrısı oluşturduğu bilinmelidir. Balgam nevinden olan buğular, kokular ve dumanlar ağır ve hareketli ise bulunduğu yerde hapsolür. Onlardan sevdavi olanları sabit olup, korkutucu olur; miktarı azdır; kötü özelliği çok baskındır; ancak sıcak kokulu hıtlara dönüşmez. Ondan buharlar meydana geldiğini bil. Demevi (kan özelliği taşıyan) buğular besleyicidir. Diğer buharların zararları daha az olur. Safravi buharlar hiddetli ve ziyade iltihabi olur. Ben dediklerimizin tamamını burada kaydettim.

Altıncı Kısım

Ortaklık Dolayısıyla Oluşan Baş Ağrısı

Ortaklık dolayısıyla başta görülen ağrı iki çeşittir. Burada organlardan birisi kesin ortak ise buna *müşareket-i mutlak* (mutlak ortaklık) denir. Bu baş ağrısında ortak organdan beyne cismani bir nesnenin ulaşması gerekmez. Ancak sadece hasta organın sıkıntısı beyne ulaşır. Bu da baş ağrısına sebep olur. Ortaklığı kesin olmayan organın rahatsızlığından dolayı oluşan baş ağrısında, örneğin böbreklerden başa buhar ulaşırsa bu da baş ağrısına sebep olur. Titreme, gevşeme ve *uzama* (*extension*) ve kötü kokular görülür; eklem ağrıları, nikris ve *ırk-ı nisa* (*siyatik*) hastalıkları mutlak ortaklıktan kaynaklanır. Bu durumda beyinde sıcaklık veya soğukluk oluşur. Sıcaklığın derecesi ile soğukluğun derecesi dengeli olduğundaki gibi olmaz. Belki beyne ortak organdan ulaşan fazla sıcaklık ve soğukluk mevcut olmayan kuruluk oluşturur. Çünkü bazen ortak organdan ortak organ cevheri kötü keyfiyeti olan bazı maddeleri beyne ulaştırır. Bazen de beyne ulaşan garip bir madde olmayıp belki de doğal bir maddedir. Hastalık ancak durumu dolayısıyla oluşmuş ortaklığından veyahut miktarının çok olmaması ile olur. Bazı kere de beyne ulaşan maddelerin bir kısmı orada bozulma ve kokuşma oluşturur. Bu nevi yakıcı oluşum rahim (uterus) ya da cinsel münasebetin uzadığı zaman görülür. Bazen de bu gibi şikâyetlerde acayip uyuşukluk ve kol ve bacaklarda da, aynı şekilde uyuşukluk olur.

Bazen de ortak organlardan beyne bir keyfiyet ulaşır, o durum beyinde söz konusu maddelerin meydana gelmesine sebep olabilir. Bu durum iki sebepten meydana gelir: Birincisi beyinde görüldüğü bölgenin mevcut iyi yapısını ya da beyinde mevcut besini bozar. İkincisi o durum do-

layısıyla beyin gücü zayıf olur, ortaya çıkan bozuk maddeyi kabul eder.

Ancak bütün olarak beyin vücutla ortaklığı da iki şekilde olur. Bütün vücutta açıkça bozuk bir durum görülmesinden ya da bütün olarak vücutta bozuk madde olması dolayısıyla görülür. Ateşli hastalıklarda ve aynı zamanda buhranlarda bütün olarak beyin ve vücut arasındaki ortaklık, bütün vücutta açığa çıkmış ve yayılmış halde olan madde olduğunda görülür. Had derecedeki baş ağrısı şiddetlenirse kötüye işaretler ve bazı kere öldürücü de olabilir. O ağrıdan başka diğer kötü işaretler de varsa ve alametlerde baş ağrısının şiddetli oluşundan başka belirti olmaz ise, o buhranın *ruaf* (*burun kanaması*) olduğunu gösterir. Bazen de baş ağrısının şiddetli olması buhranın dağlama ile tedavi olması gerektiğine işaret eder. Başla ilgili olan organların ilki midedir. Çünkü midede fazla hılt olduğunda ve bazen midede kokuştugu için ve de midede safra olduğunda olur. Bu zaman zaman olan bir baş ağrısı değildir; [süreklilik gösterir]. Bizim konusunda zikrettiğimiz gibi, safradan mideye ağır safra dökülür; ince olanı dökülmez ve midede bozulan kötü karakter kazanan safra bazı kokular da oluşturur ve bu durumda baş ağrısı görülür. Baş ağrısı şöyle olur: sıcaklığın (sıcak hıltların?) fazla olmasından dolayı olur ve sıcaklık dolayısıyla başa soğukluk gelir ve başın etrafı nazik olması dolayısıyla ve uterusun da beyne ortaklığından dolayı kuvvetli bir ortaklık olur. Aynı şekilde safra kesesi, karaciğer, dalak, diyaframa, böbrekler ve ayaklar tarafındaki organların tamamının beyinle ortaklığı vardır. Öncelikli olarak beyinle ve kafatasındaki zarların ortaklığı söz konusudur.

Genel olarak bazı baş ağrıları beyin ve karın organlarının ortaklığından kaynaklanmaktadır. Organın heyecanlanıp, onda kötü kokular oluşması sonucunda beyin ve o organ arasındaki ortaklıktan dolayı, başta ağrı oluşabilir.

Yedinci Fasil¹⁷³

Baş Ağrısının Sınıfları ve Nevileri ile İlgili Delillerin İşaretleri
Darbe ve düşmeler ve benzeri durumlar ve sıcak ve soğuk nesnelerle ilgili olarak hafifletilmiş olan zehirli ve hafif maddeler ve gerek

¹⁷³ TM Yedinci Fasil

tedaviye konu olan yakıcı ve şiddetli kokular ile kulak ve burunda kokuların hapsedilmesi ve de diğer dış sebepler görüldüğünde hastalığın ne olduğu belli olur. Örneğin baş ağrısından önce düşme dolayısıyla oluşan nesneler baş ağrısına sebep olur. Geri kalanları da bunun gibidir. O sebepler ve kuvvetlerden [baş ağrısının] sebepleri ortaya çıkarılabilir. Bizim ileride açıklayacağımız gibi. Bu sebepler onların[hekimlerin] eserlerinden elde edilebilir. Zaaf beyinde oluşan baş ağrısına işaret eder. Kötü baş ağrısı heyecan, hareket ve hislerin gücünün ve beyin fonksiyonlarının bozukluğunu gösterir. Beyinde olan his kuvveti de baş ağrısına işaret eder. Kötü sebeplerden ve kötü kokulara karşı beyin gösterdiği tepki, örneğin bozuk sesler ve kötü kokuları beyin his eder ve onlar baş ağrısına sebep olur. Bu baş ağrısının sebebi beyin bunları hissetmesidir. Lakin bilinmeyen his gücü ile kötü sebepten ortaya çıkan baş ağrısı olmaz. Beyinde his gücü ve zekâ olup, yolları da *nukye* (yavaş ve zayıf iyileşme) ve beyin fiilleri ağır mahvedici olursa o zaman burada sebep bizzat beyin olup, baş ağrısı görülür. Ancak maddi sebeplerden görülen baş ağrısı tamamen başta ağırlık ve ağrı meydana getirir. Bu durumda burun delikleri nemlidir ve baş ağrısı yaratan madde sıcaksa baş da ağır ve bunun yanı sıra sıcak olur; ateş vardır. Özellikle ağır maddelerde bu daha belirgindir. Bazı kere o başta vurma gibi bir his olur. Ama buharlı rutubetli ağır maddede [baş ağrısı] azdır. Bunun gibi baş ağrılarında şiddet ve ateş olmaması beyinde zararlı madde olmadığını göstermez. Eğer başta ağırlık varsa, ama öncelikle safravi maddeler mevcutsa gevşeme, şiddetli yanma görülür. Bu safravi maddeler sıcak maddelerde çok olur.

Kuruluk, ateş ve uykusuzluk ve rengi safravi rengi olursa başta ağırlık azdır. Ancak soğuk maddenin çok olması idrar ve ağrının müzmin olması ve renk bu hastalığın belirtileridir. Eğer maddenin doluluğu *hazımsızlık (töhme)* ile olursa, iştihanın azalması ve *depresyon (kesl)* ona işaret eder. Rutubetli maddeler gerek sıcak, gerekse soğuk olsun onun işareti sabittir; [rutubetli maddelerin sıcak veya soğuk olması fark etmez]. Balgamsı maddeler ve sevdavinin rahatsızlığı şiddetli olmaz ve kuru maddelerde ağırlık azsa uykusuzluk çok olur. Soğuk maddede iltihap olmaz. Kötü fikirler olur; miktar olarak çok olur.

Her bir hılttaki fazlalık yüzün ve gözün rengi ile belirlenir. Bazen bu belirtinin aksi olup, kan bakımından baskı olduğu yerlerde yüz ve göz kırmızı olmaz; sarı da olmaz. Bu farklılık iki sebepten olur. Bunlardan birincisi o yerde iltihaplanmış olan hıltın ince ve derine nüfuz etmiş olması ve orada hapis olmasıdır. Sıcaklığın yukarı çıkması ile renk farklılığı oluşmaz. Baş ağrısını oluşturanların ikinci sebebi, soğuk maddelerdir. Ağrı olduğunda etrafındaki sıcak madde ağrıyı çeker ve kaçınılmaz olarak o cezp edilen sıcak maddeler sıcaklık sebebi ile yüzde ve gözde görülür. Ağrıya sebep olan soğuk maddeler olmakla birlikte o rengi kişi göremez. Bu gibi ağrılar dolayısıyla ağrıyan yer ve etkileyen hılt çoğunlukla kandır ve diğer çekilenler canlandırıcı, tahrik edici olur.

Kokulardan olan baş ağrısının belirtileri şunlardır: Onda ağırlık azdır ve gerginliği çoktur ve bazı kere hissizlik olur; sancı olur ve çoğu kere benzeri haller gösterir. Ama buğulardan oluşan baş ağrısının belirtileri şunlardır: Başta asla ağırlık olmaz; bazı kere baş ağrısının belirtisini gösteren buharlı koku vardır; kulakta uzun süren veya devamlı etkisi vardır. ve bazı kere buharlardan dolayı oluşan baş ağrıları *vidac damarlarından (jugular venler)* [kaynaklanabilir]; karında iltihap ve bozukluk olur. Koku ve buğulardan kaynaklanan baş ağrısının bazısında ağrı bir yerden diğerine gider. Buharlar çok olduğunda arterlerin atışı çok olur; kötü boşaltım olur; [hastada] gidip gelen mizaç olup [şikâyetler] periyodik olur.

Ancak belli bir madde etkisiyle meydana gelmeyen meydana gelen kötü mizaçtan dolayı görülen baş ağrısının belirtileri bunlardır: o ağrı gerekli özellikleri gösterir. Örneğin maddeye dayalı olmaksızın görülen kötü mizaç sıcak baş ağrısı oluştursa, başta sıcaklık hissedilir. Diğer durumlar da buna göredir. Başta ağırlık olmaz ve şiddetli kuruluk olur. Maddesi olmayan başka bir mizacın ona sebep olduğunu gösteren kuruluk ona uygun işaretlerdir. Özellikle sıcak mizacın baş ağrısına sebep olduğunun işareti şudur: Hasta olan kişinin başında yumuşaklık olmamalıdır; başta sıcaklık ve iltihap hissedilir ve o hastanın gözünde kırmızılık oluşur. Hastanın soğuk maddeler alması gerekir.

Ama baş ağrısına sebep olan kötü soğuk mizacın sebep olduğu baş ağrısının belirtileri şunlardır: [Hastanın] yüzünde zayıf bir hoşluk ve

zarafet vardır; kırmızı renk olmaz. Baş ağrısı her ne kadar hissedilse de, çok şiddetli değildir.

Kuruluktan dolayı görülen ağrının işaretleri şunlardır: Ağrı görül-
düğünde kişi çok kusar ve düzensiz olup, uykusuzluğu çok olur. Aynı
zamanda uzun zaman endişe, üzüntü ve ateşli hastalık olması gibi,
bu söz konusu edilen baş ağrılarının hepsinde, arazların hepsinde gö-
rülen baş ağrılarının sebebi kuruluktur. Bir başka belirtisi de bu baş
ağrısında ağrı tekrar eder ve ağrı şiddetlidir.

Ortaklık dolayısıyla olan baş ağrılarının belirtileri bunlardır: or-
taklık dolayısıyla ortaya çıkan ağrı daimi değildir; bir görünür bir
kaybolur; şiddetli bir şekilde görülebilir, daha sonra kaybolur. Bu
zıtlık ortak organla olan ihtilaftan kaynaklanır. Baş ağrısının sebebi
ortağı olmayıp belki de hastalık beyinden kaynaklanmaktadır. Bey-
nin diğer fonksiyonlarında da afet olabilir. Süreklilik ve sürekli ağır-
lık gibi beynin kısımlarının dışındaki organlarda bozukluk olmazsa,
beynin ve ortak olduğu organların fonksiyonları netleşir; açık ve
seçik hale gelir.

Eğer beynin zarlarında bozulma varsa belirtileri şudur: baş ağrı-
sı gözlerin köküne ulaşır. Eğer bozulma kafada olan zarlarda olursa
veyahut diğer bir yerde olursa, ağrı gözlerin köklerine ulaşamaz ve
başta olan deri elle okşansa o okşama bile ağrıya sebep olur. Mide
ile ortaklığı olan baş ağrısının işareti endişe ve kusma ve iştihanın
azalması veyahut yok olması ve sindirimin kötüleşmesi, bozulması
veyahut azalması veya tamamen yok olması durumunu ortaya çıkarır.
Eğer bu hastalıklarda baş ağrısı bu arazlardan önce görülürse ve eğer
mide ile ortaklık eden bozulmalarda, safranın mideye ulaşması dola-
yısıyla olursa, açken veya açlık durumunda ağrı şiddetlenir. Bazen baş
ağrısı asıl hastalık olup, midenin sayılan fonksiyonlarındaki bozulma
mide ile beyin arasındaki ortaklık nedeniyle olur. O halde, ısınıp her
birisinin ne halde olduğunun bilinmesi gerekir. Hangisinin asıl has-
talık olduğu hangisinin görülen hastalık olduğu açıklanır. Görünen
her belirti değerlendirilmelidir. Asıl hastalık çoğunlukla önce ortaya
çıkır ve önce hastalığı olanın hastalığının asıl hastalık olması gerekir.

Midede afet olduğunun belirtileri şunlardır: Mide ve sindirimin
hali çeşitlidir. Aynı zamanda midenin hali doluluğu dolayısıyla, çe-

şitli olur Çünkü midenin rahatsızlığına sebep midenin boş olması halinde safra hareket eder.

Mide hastalığı soğuk hıltan dolayı meydana gelmişse, mide boş olduğunda rahatsızlık sakinleşir ve genellikle soğuk maddeden dolayı meydana gelmiş olan rahatsızlığı sakinleştirir. Lakin bazen çok miktardaki soğuk maddenin dumanı olur ve o buğu rahatsız eder. Bu rahatsızlık ve sıkıntı yemek yendiğinde çoğunlukla sakinleşmez. Bazen de nadiren de olsa, yemek yemek soğuk maddelerin oluşturduğu sıkıntıyı giderir. Bu şekilde o sıkıntı safradan veya soğuk maddeden oluşanlarla benzer etki yapar. Çünkü her iki durumda da ortaya çıkan rahatsızlık yenen maddelerle teskin edilir. Söz konusu edilen birçok eziyet orada görülmez. Lakin diğerinin durumu farklıdır. Çünkü söz konusu edilen madde safra ise midede iltihap olur ve *hırkat (yanma hissi)* ve *ceşa (geğirmek)* görülür. Diğer maddelerde bunlar olmaz. Geçirmenin görülmesi hastalığın yerini göstermez. Aynı şekilde mide bahsinde midenin rahatsızlığı sıcak maddelerden veya benzer maddelerden olduğunda sıkıntısını ve etkilerini biz mide bahsinde anlatırız. İnşaallahu Taala. (Allah isterse).

Mideden kusma ile dışarı atılanlar rutubetli hıltlara da işaret ederler. Midede oluşan maddenin yandığını gösterir. Baş ağrısının durumunda tersliği ve birçok kişinin midelerinde devretmek suretiyle safra ve yorgunluk oluşturur ve yorgunluk hissedildiğinde, o kimsenin baş ağrısı harekete geçer; yemek yerse, baş ağrısı sakinleşir, iyi olur. Bu durum o kişide mide ile o baş ağrısının ortak olduğunu gösterir. Bundan dolayı bu baş ağrısının mide ile başın ortaklığından kaynaklandığı sonucuna varırız. Bu ağrı bingıladağın ön tarafında görülür. Bazen bingıladağın ortalarına kadar uzanır. Sonra aşağı iner ve başın sağ tarafına doğru meyleder.

Beynin dalakla ortaklığından dolayı, görülen baş ağrısı sol tarafına erişir. Boğazın da ortaklığı ile ağır eskiden kalmış [madde] ön tarafa ulaşır ve uterusun da iştiraki ile ağır [madde] *yafuhun (bingıldak)* tam ortasında olur. [Baş ağrısı] uterusun da iştiraki ile meydana gelmişse, ekseriyetle oraya söz konusu ağır madde ulaştıktan sonra veya kadın düşük yaptıktan sonra görülür. Regl kanının hapsedilmesinden sonra da olur. Bu tip baş ağrısı regl kanının azlığından da olabilir.

Hintli hekimlere göre, kurtçuktan oluşan baş ağrısının delili şudur: çok yiyecek yemek, beyinde hissedilir ve kötü koku olur. Hareket ettikçe baş ağrısı daha şiddetlenir ve hasta sakinleştikçe ağrı da sakindir. Böbrekler ve omurların da ortaklığı ile olan ağrı başın arka tarafına ve ense tarafına meyillidir. El ve ayaklardaki kısımların da iştiraki ile baş ağrısı acının istidadı ve heyecanı durumunda baş ağrısı ortaya çıkar ve o zamanda baş ağrısının görülmesi, diğer ağrı ve sızılarla ortak olduğunu gösterir. Isı ve buhranlar sırasında görülen baş ağrılarının belirtisi ateşli hastalığın ve buhranın baş ağrısının bu heyecanla harekete geçmesidir. Onların sükûn ve kesintisinde ve aynı zamanda zaafalarında baş ağrısı da durur. Hummanın şiddeti başı ağrıyan kişinin idrarının beyaz olmasından da anlaşılır. O baş ağrısı hummanın arız olduğunu gösterir. Çünkü idrarın o durumunda beyaz safranın çok fazla yönlendirildiğine işaret eder. Gereksiz fazlalık gösteren şiddetli safra meydana gelir. Bazıları ince nesneler her ne kadar sıcak olmayıp soğuk ise de, ateşli hastalığa sebep olur. Çünkü latif olan buharları temizleyip bozar. Örneğin ballı sirke soğuk iken, bazen buharların yolunu açıp başa doğru giden maddeleri beyne doğru yönlendirilir.

Şakika denen baş ağrısı yarım baş ağrısı olarak bilinen baş ağrısıyla karıştırılır. Genellikle baş ağrısının tedavisi için kendi tedbirlerini almak gerekir, ancak o ağır tedbirler bırakılıp, daha hafif tedbir alınsa, onun hastalığı *şakika* olur. Ne zaman baş ağrısı şiddetli olsa onun tedbirlerini de yoğunlaştırmak gerekir. Bu kısımda bunları açıkladığımızı bil ve kaydet.

Sekizinci Kısım

Baş Ağrısı Belirtilerinin Açıklaması

Hastanın idrarı kırmızı olursa, o hastalıktan önce baş ağrısı varsa, bu durum hastalığın tırmandığını gösterir ya da işe karışan baş ağrısı vardır ya da daha sonra, gelecekte baş ağrısı görülecektir. Aynı şekilde idrarın sıcaklığı ve buharında beyazlık olduğunda madde- nin başa geçtiğini göstermekte olup, kaçınılamaz baş ağrısına işaret eder.

Dokuzuncu Kısım

Baş Ağrısının Bütün Tedbirleri

Sen bilirsin ki, baş ağrısının tedavisi diğer hastalıkların tedavisiyle ortaktır, yani belli yasaya bağlı olarak, baş ağrısı diğer hastalıkların tamamının yönlendiricisidir. O yasa şudur: ilkin sebep kesin olarak belirlenmelidir ve daha sonra onu oluşturan etkenlerin zıtları ile tedavi olunması gerekir ve bundan sonra baş ağrısının giderilmesi için yiyecek ve içecek ayarlaması yapılmasında yarar vardır. Özellikle şaraptan ve çok uykudan kaçınmak çok yararlı olacaktır. Yiyecek ve şarap fazla alınmamalıdır ve azaltılmalıdır, aksi halde zararlı olur. Sıcak baş ağrısının zararı olur ve sıcak baş ağrısı müzminleşirse bunun sebebi çok yiyip içmektir; bunlar zarar verir. Bu durumda sükûnet yararlıdır ve baş ağrısı olan beyin için fikir gibi hareketli nesneleri terk etmek çok yararlı olur ve baş ağrısını azaltmak için ihtimam gösterilmelidir. Her ne kadar o sıcak maddelerin çekilmesi lavmanla yapılsa da bu tedbirler terk edilmemelidir. Yine baş ağrısında kusma oluşturan ilaçlarla lavman yapılan maddelerle destek olunmalıdır, öyle ki bu destek sayesinde baş ağrısı oluşturan maddeler kusma ile mide ve karaciğerden atılır. Baş ağrısı meydana getiren maddeler aşağı çekilip, söz konusu baş ağrısından kurtaran ilaçların kuvvetlisinden verilmelidir. Baş ağrısı olan kişinin iki ayağını ovarak rahatlatmak gerekir. Ekseriya rahatlayan kişide uygun maddelerle o zararlı nesneler aşağıya çekilip, ağrı kalır ve sen istersen o kişiye lapa ve yakı uygulayabilirsin. Eğer hastalık gerek sıcak gerekse soğuk olsun müzmin olursa önce hastanın başını tıraş etmen gerekir. Zira ilacın gücü taze tıraş olunan başa iyice nüfuz eder. Aynı zamanda alınan ilaçların kuvvetle nüfuzu da kesinleşir. O ince ilaç olursa onun akmasını engeller ve havanın onu tahribinden korur. O ilacın üzerini bir lapa ile ya da bir kat sof ile örtmek gerekir.

Filagrus (?) bir hekimdir; o 'alın damarından kan alıp başın alt tarafını etle kaplamak gereklidir' der. Elleri ve ayakları ovma ve kol ve ayakları sıcak su içine koymanın ağrıyan yeri biraz hareket ettirmenin faydalı olduğu ve aynı zamanda ekşi ve sindirimi zor olan besinleri bırakmanın çok yararlı olacağını söyler. O kişilerde baş ağrısının geçmesini isteyip, bir daha dönmesin diye tedavi ederler. *Kanun*'un

yazarı der ki, çok kere başı ağrıyanın ayaklarına sıcak su dökmemiz yararlı olur.

Hasta baş ağrısının baştan ayağa doğru indiğini zanneder [ve böylece vücuttan gittiğini kabul eder]. Hâlbuki bu böyle olmaz. Bilinmelidir ki, ekşi yiyecekler baş ağrısı olan kişilere iyi gelmez. Eğer baş ağrısı mide ile ortak olarak ortaya çıkmışsa, ekşi besinler midenin ağzını güçlendirip, takviye ederse o baş ağrısı mülayim olur. Eğer baş ağrısı yoğunsa hastanın çektiği sıkıntıdan maddenin mideye dökülmesi alıkonur. Mideye bir nesne daha hâkim ve arız olursa tedavisinde bu nokta dikkate alınarak, o nesne ne kadar varsa asıl hastalık olan baş ağrısı o kadar güçlü değildir. Nesnenin ne olduğu dikkate alınmazsa hasta olan kişiye verilen ilacın etkisi olmaz. Örneğin baş ağrısı olan kişinin baş ağrısı çok fazlaysa, baş ağrısının şiddetli olmasına sebep olur ve burada hastalığın başa gelmesini engelleyen ilaçlar uygulanmalıdır. Tatlı kabak yağı ve söğüt yağı ve nilüfer yağı gibi maddeler ve kâfuru ile belli miktarda yoğurt gibi ilaçlarla tedavi edilmelidir. Belki bazen onu az miktarda uyuşturucu ve uyku verici ilaçlarla tedavi etmek zorunda kalırsın. Nezleden kaynaklanan baş ağrısının tedavisinde soğuk yağlar verilmesi ile baş rutubetlendirilip düzenlemek ve belki kusturma ve el ve ayakları ovarak güçlendirmek ve ılık suya koyup soğutmakla meşgul olmalıdır. Başa yararlı olması için hastanın başına ilaç koymak istersen bingıldak üzerine ve beynin ön tarafındaki *derz-i ikil* (*taç suturu, coroner suture*) üzerine koymak gerekir. Sen başın arka tarafına ilaç koymaya ihtiyaç duymamalısın. Çünkü ilaç bu yerlerden başın arka tarafına nüfuz eder. Beynin arka tarafının kemikleri çok serttir ve sağlamdır; oradan ilaç beyne nüfuz edemez; eğer nüfuz etse bile bingıldak ve başın ön tarafından nüfuz eden ilaçlar kadar yararlı olamaz. Ancak başın ön tarafı ile birlikte arka tarafına da ilaç uygulanabilir. Eğer ilaç soğuk ise ilkin organlara zararlı olduğu açıkça belli olur.

Darban (*nabız gibi atan*) cinsten baş ağrısı başta soğuk olan şişlere benzer. Nabız gibi vuran baş ağrısı büyük nabız gibi hareket hissedilen ağrıdır. O vurmalarla birlikte sıcak şişler olursa, onda yumuşak bir soğukluk oluşur ve aynı zamanda bu tip baş ağrılarında kol ve bacaklar bağlanarak, boynun arka tarafındaki çukur kısımdan hacamat

ile kan alınır. Eğer şiş soğuk ise, yara açan maddeler, meyilli seyreden damarlara birkaç ukiye soğuk ilaçları karıştırıp, uygulanır; örneğin sedef otu, nane ve gül yağı ile karıştırıp uygulamalıdır. Bazen de bunun gibi baş ağrısı çok şiddetli olursa, hatta çocuklarda görülürse, bu durumda o çocuğun baş süturları ayrılır ve çıkarılır. Onun tedavisi tahmin edilmelidir. Güzelce ısıtılan damarı, yani safra damarı dedikleri damarın tedavisinde, gül yağı ve sirke ile karıştırılıp yapılan ilaç, baş su ve tuz ile yıkadıktan sonra sürülmelidir. Eğer sen [hasta-ya] çözülmesi güçlü olan şarap ya da güçlü ekşi maddeler verirsen, *Kanun*'da yazıldığı üzere, [hastanın onu] yavaşça içmesi gerekir. Bu kısımda mümkün oldukça çökmeye meyletmemelisin. Uyuşturucu ile baş ağrısının sakinleşmesinin gereklerini Allah isterse, biz kendi kısmında söz konusu ederiz. Bilinmelidir ki, baş ağrısında dağlama tedavi şekli olmaz. Belki de dağlamanın baş ağrısına zararı olur. Lakin bazen de baş ağrısı mide hareketinden kaynaklanmışsa bu tedbirle, o baş ağrısının dağlama ile tedavisinde yarar vardır.

Başın arka tarafında olan baş ağrısı hummadan dolayı değilse, onun tedavisi ilkin pişmiş maddelerle bu kadar güçlü değilse kusma ve açmakla olmalıdır. Baş ağrısı başın bir yerinden diğer bir yerine geçiyorsa ve ona soğuk isabet ettiğinde sakinleşiyorsa, ondan kan almak gerekir veyahut ilaçlarla fazlalıklar başa yönlendirilmediği takdirde hacamat yapılması uygun olur.

Onuncu Kısım

Güneş'ten ve Başka Yollardan Oluşan Yanmalar Sebebi ile Fazlalıklar Olmaksızın Ortaya Çıkan Baş Ağrıları ve Safravi ve Demevi (Kan Nevinden) Maddelerin Oluşturduğu Baş Ağrılarının Tedavileri

Bu baş ağrılarının tedavisinde başlıca alınacak önlem başın kendisi ile ilgilidir. Bu cins baş ağrılarının başlangıcında saf, halis ve taze olan gül yağından daha faydalı bir ilaç olamaz. O yağ başa dökmek suretiyle uygulanır. Ondan da daha yararlı olanı, daha önce söz konusu edildiği gibi, bingıladağa uygulanıp sof veyahut homojen bir şekilde o yağın sürüldüğü keten uygulamasıdır. Daha sonra o yağ uygulanmaz. Eğer bingıldak üzerine gül yağının sürülmesi herhangi bir yarar sağlamıyorsa,

söylenen bitkilerin öz suları ile karıştırılıp soğuk bitkiler diye sınıflan-
dırılanların sularından da karıştırılır. Bazı ilaçların tekrar uygulanması
iyi olur ve bu yararlıdır. Süt, menekşe yağı ve gül yağı da [tedavide
kullanılabilir]. Onlar soğutucu özellikte, kar üzerine konulmak sure-
tiyle soğutulmuş olmalıdır. Bunun gibi ilaçlarla tekrar tedavi etmek
çok yararlıdır. Gül yağına sirke konsa bu da ilaç olarak yararlı olur.
Çünkü sirkenin özelliği ilacı nüfuz edici kılmaktır. Lakin *Kanun*'da
zikredilen kurallara uymak gerekir. O baş ağrısına su ile karıştırılmış
sirke içirmek, suyu fazla olmak şartıyla çok yararlıdır. Özellikle, Gü-
neşte yanmaktan dolayı olan baş ağrısının tedavisinde hava değişimi
ve kemiklere lapa uygulamak, serinletecek şeyler vermek, doğal olarak
soğuk, gerekirse karla soğutulmuş olan ilaçları vermek ve çok ihtimam
etmek iyi olur. Aynı şekilde *nüşukat* (*koklatarak verilen ilaç*) ve *kutu-
rat* (*damlalar*) ve kokular da verilmelidir. Bunları sen tarif edip, bildir.
Bu baş ağrısında ve diğerlerinde maddeyi burun ile çekmekten, tahrik
eden siyah maddelerden, fazla cinsi münasebetten çekinilmelidir.

Güneşten yanma dolayısıyla olan baş ağrısının tedavisi kolaydır.
Lakin onun teşhisi ihmal edilse ve tedavi ertelense, tedavisi zor olur
dersen, yanlış olmaz veyahut onun tedavisinde verilecek olan ilacın
daha etkin olanlardan seçilmesi gerekir. Güneşte yanma dolayısıyla
olan baş ağrısı Güneşin sıcaklığından olduğu gibi, bazı kere de Gü-
neşten dolayı olan baş ağrısı buhardan olur. Buharlar ve diğer sakin
olan maddelerle tedavi yapılırsa onların hareketlerinden baş ağrısı
ortaya çıkar ve bunun gibi baş ağrısının tedavisinde kusma tedavi
olarak uygulanabilir. Bazen Güneş doğduktan hemen sonra yemek
yemek yalnız buharları hareket ettirip o yenen yiyecekleri harekete
geçirmez. Hareket eden buharlardan yalnız baş ağrısı olur. Onun gibi
baş ağrısı da her ne kadar belli bir madde tarafından oluşturulmuş-
sa da, tedavisinde yine de hasta kusturulur.

Eğer bedende doluluk olup ve elem yaratan maddenin çekilme-
sinden korkulursa senin bildiğin gibi, eğer ihmal olunup, daha sonra
kusma yaptırılsa afet oluşup oluşmamasından emin olunmaz. Büyük
bir ihtimalle dolu olan madde hızla hareket edip beyne çıkar ve daha
sonra alınacak tedbirle hızla kaybolan baş ağrısı hızla geri gelir. Bu
korkuyu gidermek ve maddenin tamamen atıldığından emin olmak

için kusturmak gerekir. Sıcak baş ağrısının bütün çeşitlerinde baş cidden iltihaplanıp, sükûneti cidden artarsa ve kalıcı olursa, soğuk kıl ile biraz keten alınıp çobandeğneği suyu ile yoğrulup ve soğutulmuş başa yakı şeklinde uygulanır.

Ama ateşli baş ağrısında kan neviden maddeden oluşursa süratle kan alma uygulanmalıdır ve ihtiyaç olduğu miktar belirlenerek ve uygun olduğu kadar kan alınmalıdır. Eğer kolda olan damarlardan kan alma ile yetinmeyip, kusma ile atılmasını gereken maddeler atılmazsa ve damarların durumu aynen devam ederse ve genel olarak damarlarda doluluk olursa ve gözde ve başta doluluk olursa, beyindeki fazla maddenin boşaltılmasını sağlayan damarlardan kan alınmasını gerekir. Burnun iki tarafından kan alınmalıdır ve alın damarlarından kan alınır. Zira alın damarlarından kan alma çoğunlukla başta olan ağrıları def eder. Baş damarlarından kan almada ağrı yerinin hangi tarafta olduğuna dikkat etmelidir. Eğer ağrı arka tarafta ise başın ön tarafına gelen ağrının karşısında olan damardan kan alınmalıdır. Eğer ağrının karşısına gelen damardan kan almak için damar bulunamazsa, kan almak için onun yerini alacak damara gereksinim vardır.

Hekim Erkiganis dedi ki: eğer söz konusu edilen damarlardan kan alma yararlı olmazsa *kahil* (*median ven*) üzerinden kan alma uygulanır; ondan çok kan akıtılır ve sonra hacamat yerine tuz dökerek sıvanır ve bir parça bez saf zeytinyağına batırılıp, o hacamat yerine konur. Eğer o yerde ertesi günü cerahat varsa ilaç uygulanır ve bu ilaç sadece bu baş ağrısına özgü değildir. Hangi maddeden ortaya çıkarsa çıksın, bu ilaç bütün kötü (zararlı) maddelerden dolayı ortaya çıkan baş ağrılarının hepsinde kullanılabilir. Bu nevi maddelerin fazlalığından ortaya çıkan baş ağrısı örneklerine safenden kan almak çok kere yararlı olur.

El ya da ayak bileği üzerinden hacamat da yararlıdır. Bu söz konusu tedaviler baş maddesinden olan baş afetiyle ilgili olup kan alınarak tedavi edilir. Baş ağrısında kan maddesine safra karıştığı hissedilirse bizim safravi baş ağrısı kısmında zikredeceğimiz tabiatı yumuşatıp, maddeyi rutubetlendiren ve boşaltma özelliği olan maddelerle ile genel olarak, kismada çekince yoktur. Sonra o gibi baş ağrıları olanlar *neşter* (?), *nişukiye* (?), kayısı ve belli bir miktar çorba tabiatlarını ra-

hatlatıp maddeleri dışarı atarlar ve aynı zamanda mercimek ve bezelye gibi maddelerden yapılan çorbayı da yararları için tüketirler. Lakin bu söz konusu edilen maddelerin kendilerini yiyemez ve çorba yemeği ile beslenmeye katlanırlar. O hastalıklar kuruluğa ve ağırlığa ve kabıza meyilli soğuk kan oluşturan soğuk madde ile beslenirler. Örneğin sumak ve nar gibi besinlerle mercimekle karıştırılıp onlardan mürekkep olmalıdır. Bu hasta o besinlerle beslenir. Lakin mizacın kuru olmasından korkulur. O zaman bunun gibi besinler yenmez. Sen baş hastalıklarının tedavisinde yumuşatıcı tabiata çok ihtiyaç varsa ve zikrolunan kabız edici maddeler yumuşatmaya gereksinim olduğunda kudret helvasını, gibi yiyeceklerle ve diğer yumuşatıcı ve boşaltıcı olanlar ile o kabız halinin değişmesini sağlamak gerekir. O alınan besinlerin kimisi iyi olur. Miktarı az olmalıdır. O normal hale dönene kadar verilen ilaçlar değiştirilmemelidir. Ne zaman baş ağrısında yakılar ve rahatlatıcı maddeler verilse, onlardan soğutan ve tertibi çok karmaşık yapıda olmayan maddeler alınmalıdır. Belki o alınan rahatlatıcı maddeler de kötü mizacı gereği kabızlık yapabilir; nar suyu gibi. Aynı şekilde meyvelerden ve yapraklardan ve köklerden soğuk kabız özellik taşıyan öz suları gibi. Sirke ile karnıyarık salyası ve çobandeğneği gibi nesneler ile karıştırılır. Ama safravi maddeden arız olan baş ağrısında kanında kötü hareket hissedilirse onun ilacı biraz kan alma ve ondan önce de hastayı kusturmaktır.

Eğer kanda hareket olmaz ise öncelikli olarak, helile vererek, kusturmak iyi olur. Eğer ateşi yoksa ve eğer o safravi baş ağrısında ateş varsa kaygan olan ilaçlarla kusturulur. Eğrelti otu ve şarap verildikten sonra ara verilip benzeri meyvelerle kusturulur. Aynı zamanda, bazen de şahtere otuyla yumuşak lavman uygulanır. Baş ağrısı ağır safradan kaynaklanıyorsa, midenin tabakalarına o ağır safra nüfuz etmiştir. Bu durumda, hasta kusturulur. Eğer kusması mümkün olmuyorsa, yani bu yolla midedeki olan safra, müshil yapan ilaçlarla mevcut maddede atamıyorsa o zaman yazılan maddelere uygun yakıları *fiykare* ile mahmude otu içip maddeyi kusarak veyahut kaygan kusturucu maddelerin terkibindeki yakıları belli bir miktar mahmude otu ile güçlendirirsek veyahut pişmiş helile ile *Akrabadin*'de görüldüğü üzere dışarı atarsın. Sonra soğuk ve rutubetli olan nesneler ile mizacını

değiştirirsin. Ama dengesiz mizacını yiyecek ve içeceklerle değiştirirsen hastanın başının mizacını da yiyecek ve içeceklerle değiştirirsin.

Eğer sebep sadece başta olursa *Kanun*'da yazılan ilaçlarla bütün kuru kötü mizaçların tedavisini sağlayabilirsin. Genel olarak kuruluğun çekilmesini mümkün kılan sebepleri ortadan kaldırmak için istimal olunan ilaçlarla başın mizacını değiştirirsen baş ağrısı için haricen uygulayacağın bu ilaçlar yararlı olur. Safran tabletlerinin ve bu hapın sabah alınması da yararlı olur. Safiran 7 miskal, saf sarı sakız 1,5 miskal ve yemen şapı, 8 miskal, demir oksit 5 miskal olmak üzere bu droglar alınıp, öğütülüp, mazı suyuyla yoğrulup, hap yapılır. Gerektiğinde o haplardan biri gül suyu ile sirke karışımı içinde hal olunup baş ağrılarında alınır. Hummalarda baş ağrısı sıcaklığı artırır. Bu zararlı maddeyi başa meyllettiren ilaçla alınmasıyla ve sirke ve gül koklamakla baş ağrısı geçer.

On Birinci Kısım¹⁷⁴

Maddesi Olmayan Sevdavi Soğuk Mizaç ile Yahut Balgami Sevdavi Maddenin Oluşturduğu Baş Ağrılarının İlaçları

Bu ilaçlar söz konusu edilen ağrılara bütünüyle yararlı olur. Fiilen ısıtan hırkalar ve bir arpa tanesi miktarında ısıtıcı [maddelerle] ve sıcak bir ortamda başı yıkayıp temizlemek gerekir. Lakin arpa tanesi ısıtıcı diğer temizleyen maddelerden daha latif ve baş ağrısının hepsinde yararlı olur ve özellikle soğuktan oluşan baş ağrısına yararlı olur. Baş açıp Güneş ışıklarına karşı karşıya geldiğinde ağrıyı yapan madde çözülüp, baş ağrısı geçinceye kadar Güneşte oturmak [uygun olur]. Eğer o ağrı sahibinin bedeni maddeden yoksunsa, Güneşte oturarak rahatsızlık yapabilecek maddelerin hareketinden korkulursa, ona Güneşte oturmak uygun değildir, ancak, yarası ve beresi olan kişinin besinini azaltıp, soğuk yiyecekler vermek gerekir ve zararlı maddeleri dışarı atacak ilaçlar verilmelidir. Bu dışarı atma işlemi lavmanla yapıldığında, yüce ve nefsanî hareketten ve fikir hareketlerinden kendini çekmelidir, sakınmalıdır; soğuk içeceklerden kaçınmalıdır.

Soğuk yerlerde bulunmak ve soğuk nesneler yemek [zararlıdır]. Soğuktan başı ağrıyan kişilerin hepsinin içinin temizlenmesinden sonra,

¹⁷⁴ TM: Bu kelime yok

zaten söz konusu edilmiş olan yayılan kötü kokulardan kaçınmalıdır ve güzel kokularla ve lapalarla (doku üzerine uygulanan çeşitli terkip-ler) desteklemeli ve çokça baş okşanmalıdır; yararlı olur. Bu durumda, tenkiye sonrasında [ilaç] alınması gerekirse, bu adı geçenler alınır. Bunlar onlara yararlı şeylerdir. O içilen ince reyhan şarabı, kereviz tohumu, rezene tohumu ve anzarot ve doymama hali için kimyon tohumları, yabani havuç ve mantar verilir; onlar ishale iyi gelir ve tedavi bu olaylarda kullanılan diğer tohumlar ile desteklenmelidir. Lakin bu kuvvetlendiricilerle desteklenen şarap alındığında midede harekete ve yayılmağa meyilli hıtlar oluştuğunu bilmelisin. Eğer mide karışırsa, bu alınan maddelerden ve hastanın şikâyetle edebileceğinde korkuyorsan, ona bu gibi içecekler vermemelisin. Aynı zamanda, o baş ağrısına, hardal yakısı gibi pamuktan (tohumundan ayrılmış) yapılan yakılar ve özellikle bu yakıların terkinde hardal ve dağ otu zambak olanlar çok yararlı olur ve terkip nar sirkesi ile karıştırılrsa soğuk baş ağrılarına iyi gelir ve tercih edilen bir ilaç olur. Aynı zamanda safran damlaları lavantanın tohumu ile karıştırılrsa yararlı olur. Bunların hepsinin baş tıraş edildikten sonra haricen uygulanması gerekir.

Soğuk baş ağrısı sarımsak yenmesi ile kesilir. Ancak soğuk baş ağrısı balgami maddelerden meydana gelmişse, onun tedavisi bedenden balgamı tamamen atmamakla mümkündür. Eğer hılt bütün bedende yaygın halde ise onu dışarı attıktan sonra biraz latif yiyecekler verilmelidir. Baş ağrısında alınması gerekmeyen hoş şeyler de alınmalıdır. Bunlara ilave olarak, adı geçen olgunlaştıran ve kusturan ilaçlar da hastaya verilir, ancak bu yedirilecek şeyler azdan başlayıp, azar azar miktarını artırarak yapılmalıdır. Daha sonra karın hastalıklarında *Kanun*'da¹⁷⁵ adı geçen diğer ilaçlar verilir ve yine ağrı ve sızıları teskin eden ilaçlar da verilir. Soğuk ve rutubetli olan hastalıkların tamamında alınan ilaçların hepsi de balgami baş ağrısında alınabilir. Haftada bir kere tiryak özelliğindeki macunlar alınır ise yararlı olur.

Ama soğuk baş ağrısı sevdavi madde ile ortaya çıkmışsa ve kötü mizaçlı ise veya kan alma bırakılsa ve şikâyetler yoğunsa, kan alma ile başlayıp, daha sonra şikâyetlerin mutedil hale geldiğinde, fazlalığın

¹⁷⁵ TM: Bu kelime yok

dışarı atılması gerekir. Daha sonra söz konusu yol üzere, mizaç değişikliği yapıp latif kan ve rutubet oluşturan besinler verilmelidir. Bundan önce bu konuda verilen açıklamalar tam anlamıyla yararlı olur. Bu soğuk sevdavi baş ağrısı için yararlı olan ilaçlardan biri de karanfil tohumlarıdır. Bu kısımla ilgili Erkiganis adlı hekimin zikrettiğimiz tedavisini kan alma kısmında ele alacağız.

On İkinci Kısım

Soğuk Baş Ağrısına Yararlı İlaçlar

Burada ve şimdiki halde soğuk baş ağrısına yararlı olan haricen uygulanan maddelerin sıfatını söylemeliyim. O maddelerin istimalinin açıklaması şöyledir: ilkin başın tıraş olunması gerekir. Daha sonra *sütleğen otundan* bir miskal ve borakstan bir miskal ve yabani sedef otundan iki miskal ve hardal tohumundan bir miskal ve hardaldan iki miskal alınıp, ondan yakı hazırlandıktan sonra mercanköşk suyu ile yoğrulup başı ağrıyan kişinin başına uygulanır. Diğer başa uygulanacak sevdavi baş ağrısına yararlı terkiibi kısaca anlatalım: Biber bir miskal, safran yağının alt kısmı yani tortusu üç miskal, taze sütleğen bir miskal ve güvercin tersi iki miskal. Bu terkip iyice ovulur. Sonra terkip başı ağrıyan kişinin başına uygulanır. [Bu terkip] ılık sütleğen otu sütü, tuz ve boraksla karıştırılır. Sonra sütleğen öz suyu beklemiş mercan köşk, Arap zamkı, kunduz hayâsı, sedef otu suyu ile karıştırılıp hastaya verilir. Daha sonra, soğuk ve hasta olan yere uygulanır. Bu terkip şakaklardaki baş ağrılarına iyi gelir ve haricen uygulanan terkiptir. Kronik soğuk yarım baş ağrısı ve *huzeye* (baş miğfer gibi kavrayan ağrı) iyi gelen yağlı terkipler¹⁷⁶ göğsün orta kısmının kemiğine de uygulanır. Çünkü bu karışımın yararı başın çevresindeki soğuk ağrıya ve aynı zamanda soğuk olan yarım baş ağrısına ne kadar yararlı ise bu ağrıların müzmin olarak görüldüğü yerlerde de çok yararlı olur. [Bu terkip] beyaz biber iki dirhem ve safran iki dirhem, sütleğen öz suyu bir dirhem yabani güvercin tersi bir buçuk dirhem olarak alınır. Bunların hepsi sirke ve balla birlikte karıştırılır. Daha sonra bu terkibe mercan köşk, sütleğenin usaresi, kunduzhayası, küsküt, akasya, biber alınıp, eski şarapla karıştırılarak hazırlanır.

176 TM: Bu kelime yok.

Bir diğer ilaç güvercin tersi ile yapılan güçlü bir ilaçtır. O ilacın terkihi şöyledir: Söz konusu edilen hapın terkihi, biber iki miskal, safran iki miskal, sütleğen usaresi yarım miskal ve güvercin tersi bir buçuk miskaldir. Bu ilaçlar gerektiğinde sirke ile birlikte alınır.

Bu ilaçlar terkip olunduktan sonra, bazen sütle ve yumurtayla karıştırılıp verilir, bazen de tek başlarına verilir, lakin dozları farklı olur. Aksırtıcıların özelliği şudur: Soğuk baş ağrısı için verilen aksırtıcılardan biri acı nesnelerdir. Çörek otu aksırtıcıdır. Bir diğeri aksırtıcı da kunduzhayasıdır ve misk ile *bumbar* (*büyük sosis*) da aksırtıcıdır. Bazen hekimler, 7 yabani kekik yaprağı ve hardaldan yapılan tabletlerin yararlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu denenmiş aksırtıcılar yararlıdır. Misk ve onunla birlikte amber, bunların hepsiyle birlikte gerektiğinde birleştirilip verilen miktarlarda karıştırılarak merhem hazırlanır. Bu terkip soğuk baş ağrısı için verilen ilaçlardandır. Çekirge yağı veyahut içinde eşek gırtlak suyunun eritildiği yağ ile hazırlanan bu tip aksırtıcı terkipler baş ağrılarını sakinleştirmekte kullanılır. Orada birikmiş, ancak oraya ait olmayan maddeler de dışarıya atılıp baş ağrısı bertaraf edilir.

Bir grup sorumlu kişi soğuk baş ağrısının bir [başka] ilacının bu aksırtıcı terkiplerden daha güçlü olduğunu söyler. O aksırtıcı terkip *hac* (*deve burnu*, *alhagi maurrorum*) yaprağı öz suyundan yapılır. Bu öz suyuna o yaprak bastırılır; ona su katılmaz ve alınan öz suyundan o başı ağrıyan kişinin burnuna, kan alırken, üç damla dökülür ve bir saat sonra menekşe yağı püskürtülür. Hasta çok yağlı üstübeç yudumlayıp içer; değişir¹⁷⁷ ve terkip bu adla bilinir. Kestaneden ve o gözün safrasından üç dirhem ile mumdan iki dirhem, miskten bir dirhem ve kâfurudan yarım dirhem alınıp, keskin bir koku oluşturulur. [Yine buna ilave olarak,] keskin kokulu zamktan (*safıya*) bir miskal ve yarım miskal saf bal, bir buçuk miskal pazı kökünün öz suyunun çok küçük miktarı ile bir araya getirilip, keskin bir koku oluşturulur. Bu terkip burun açılır. Diğer bir ilaç sütleğen otu alınır ve o alınan maddenin üçte biri kadar *hazzaz-i hindi* (*Berberis Lycium* öz suyu) alınıp, pancar öz suyu ile yoğrulur ve keskin bir koku oluştu-

¹⁷⁷ TM:Bu kelime yok

rana kadar muamele edip, buruna çekilir. Kuru günlükten sekiz miskal ve borakstan dört miskal ve sumaktan dört miskal alınıp, güzelce ovulur ve keskin koku oluşunca, hasta kişinin başı kaldırılıp kuvvetle buruna çekilir. Diğer [bir tedavi şeklinde] dört miskal çörek otu yeterlidir, ancak iki miskali kuvvetle içe çekilmelidir. Diğer [bir tedavi şekli] dört miskal çörek otu ve iki miskal eşekhiyarının öz suyu ile iki miskal nışadır alınır. Bu toplam maddeden kına yağı ve eşekhiyarının yağı ile macun yapılır burnun içine konduktan sonra hasta başını kaldırıp kuvvetle o birleşğin kokusunu içine çeker. O koklama sıcakta uygulanır ve [terkibin kokusu] hemen başında bulunan şeyi oradan indirir ve o vakit hasta ılık su ile burnunu yıkamalıdır.

Soğuk Baş Ağrısında Uygulanacak Başka İlaçların Terkibi: Soğuk baş ağrısı olanların başları yağlarla ovulur. Soğuk baş ağrısında sıcak olan her şeyin yağı yararlı olur. Onda dereotu, yarpuz, mercanköşk, pclin otu, yabani kekik, sedef otu ve defne, yaprağı pişirilir ve kullanılır. *Kanun*'da sözü geçenler yararlı olur. Pelesenk yağı *Kanun*'da açıklandı.

¹⁷⁸**Müzmin Baş Ağrısına Yararlı Olan Hoş Kokular:** ¹⁷⁹Eşekhiyarının özsuğu veya biraz saf kara kimyon alınır ve hıyarın öz suyu ile karıştırılıp, hastanın burnuna çekmesi söylenir.

Kuru Baş Ağrısı İlacı:¹⁸⁰ Kuru baş ağrısı safravi ve kan nevinden madde nedeniyle oluşan baş ağrısıdır. Bundan önce biz ondan bahsettik. Ancak maddesi olmayan kuru baş ağrısı kaldı. Kuru baş ağrısı, özellikle, kuru tarçınla tedavi edilir. Kuru baş ağrısında özellikle, kan ilacı nevinden ilaçlar hastaya verilerek tedavi edilir. Bu drogların kimisi iyidir; özellikle yumurta sarısı ve yağlı piliç çorbası ve gri keklik, incik çorbaları ve rutubetli yağlarla terbiye edilmiş yağlı bulamaçlar hastaya verilmelidir.¹⁸¹

Sonra o hastanın mizacında sıcaklık ya da soğukluktan hangisi az ise mizacını ona uygun olan yöne meylettirmek gerekir. Kuru tarçın

¹⁷⁸ TM'de bu başlık yok.

¹⁷⁹ TM: Bundan sonra açıklayacağımız her türlü burundan çekilerek alınan keskin kokulu maddeleri damlatmak da iyi olur. Müzmin baş ağrısına üflemede yararlıdır.

¹⁸⁰ TM: İlaç hakkında

¹⁸¹ TM: Sen [hastayı]bu besinlerle tedavi etmelisin.

baş ağrısına yararlı olur. İyi, kaliteli yağlar ile keskin kokulu, örneğin badem yağı ve kabak yağı ile kötü mizacı iyiye döndürmek ve o yağlardan biri ile sıcaklık ve soğuklukta değişikliğe ihtiyaç olursa onu eşit miktarda olmak üzere, yağlardan bir ile değiştirmek gerektir.

Bazen kuruluk dolayısıyla beyindeki bir hıltta eksiklik olabilir. O zaman koyun ve buzağı kollarının iliği iyice temizlenip, onunla koku alınmalıdır. Tavuk yağı ve *derac* (*Afrika ve Asya'da bulunan bir nevi keklik*), gri keklik ve biraz keçi daha çok da inek iliği ile de keskin koku alınır.

¹⁸²İnce *faluzec* (*pirinç veya buğday unundan yapılan cıvık kıvamda yiyecek*) ile hastanın başına yakı yapmak iyi olur. O hamurun hazırlanışı şöyledir: buğday ve arpa, şekerle karıştırılır.¹⁸³ ve badem yağı veyahut kabak (bal kabağı) yağı ile *faluzec* (*faluz; buğday ve pirinç unu ile hazırlanan jel kıvamında bir yiyecek*) yapılır. Terkip yakı şeklinde bingıldak üzerine uygulanır veya *faluzec* bingıldak üzerine uygulanıp, akıntıyı engellemek içinde uygun yiyecekler alınır.

Şiştten Kaynaklanan Baş Ağrısı Hakkında Açıklama:¹⁸⁴ Diğer baş ağrısı çeşitlerinden [biri] olup, ikinci makaleden sonraki makalede farklı kısımlarda zikredeceğiz.

Tıkanıklığın Sebep Olduğu Baş Ağrılarının Tedavisi:¹⁸⁵ Tıkanıklığın sebep olduğu baş ağrılarının tedavisi ilkin bildiğin adı geçmiş ilaçlarla yapılır. Sonra o yerde bulunan maddenin dışarı atılması ve sarısabır ve tahılların tüketilmesi ile ve sonra dışarıdan uygulanacak bazı preparatlar ve onlara ilave olarak, uygun kokular koklatılarak ve gargara ile dışarı atılması sağlanır. Geriye kalan maddeler ise tekrar pişirilip dışarı atmak ve onların çözülmesini sağlamakla olur. Sebep ortadan kalkıncaya kadar bu söz konusu edilen dışarı atma işlemi ve çözme işlemi tekrarlanır. Bundan önce pişirilme, dışarı atma ve çözme işlemlerinin yapılma şekli açıklandı; sen daha önce bu konularda bilgilendirildin. Eğer başın mizacı hiddetli ise ve tıkanıklık varsa (tortu birikmişse) ve o ağrırsa, onun ilacı keskin kokular koklatmaktır.

¹⁸² Kuru baş ağrısı için burada söz konusu edilenlerin hepsi de yararlıdır.

¹⁸³ TM: simit kıvamına getirilir; sekiz yumurta ile

¹⁸⁴ TM: Fî Halic-i Sudağ

¹⁸⁵ TM: Fî Selac-ı Sudağ el-Suret

Ona sıcak açıcı maddeler verilip, tıkanıklığı açmak gerekir. Eğer baş ağrısı heyecan verirse veyahut sıcaklıktan baş zarar görürse Hint karanı, [uygulanır]; onun zararı yıkayan, temizleyen ve tutmayan soğuk maddelerle giderilir ve bundan sonra elem sakinleştiğinde tıkanıklık açılınca hastaya, o açıcı sıcak maddeleri tekrar verirsın. Bunların tekrar açıklanması gerektir.

*Ağır Sıcak Buharlar ve Dumanlardan Ortaya Çıkan Baş Ağrısı.*¹⁸⁶ İlkin duman ve buharı olan yiyeceklerin yenmesinden kaçınılarak tedavi edilir. Gerek soğuk gerekse sıcak olsun, ceviz, hurma ve hardal gibi buharlı ve kokulu olan, maddeler verilir. Sözü geçen her baş ağrısında uygulanan ilaçlar ve yakılar alınır. *Kanun*'da anlatılan kokular alınır ve özellikle kunduz hayâsı ve misk ve mum alınır. Aç karna hammama girmek bu baş ağrısına yararlı olur. Bu ağır buharların kaynağı mide olursa onun tedavisinde adı geçen ilaçlar (belli dozda hazırlanmış ilaçlar) alınır. Özellikle dışarı atan nesnelerden belli dozda alınır. Bunlar kunduz yağı veyahut onun bedeli olan eski zeytinyağıdır.

Bu baş ağrısında kimyon veyahut hastaya mide ile bilgi verilirken, yazılan kimyon benzeri ilaçlar alınır. Bunlardan sonra, bit otu yağı, la-den reçinesi ve süsen yağı ile servi, beyaz ılgın ve yararlı öz suları ile hasta sakinleştirilip, sıkıştıran, tutan diğer ilaçlarla baş desteklenir. Aynı zamanda bu ilaçlarla zarar veren maddeleri aksi yöne çekmek gerekir.

Buharlardan olan baş ağrısında, eğer baş ağrısına sebep olan buharlar başta ortaya çıkarsa hastada mide kokusu ve bağırsaklarında guruldama olmaz ve o ağrı doluluk zamanında artmaz ve havanın çözülmesiyle, yani mide boş olduğunda eksilmez. Aynı zamanda çok buharlaşan yiyeceklerin değişmesinden artmaz ve az miktarda bilinen buharlaşan yiyecekler ile eksilmez ve bu durumda baş ağrısı ilacı olarak buharları dağıtıcı olarak bilinen lapa vb. haricen uygulanan ilaçlar alınır ve başı tutması kolay olan o yere ait ilaçlarla tedavi desteklenir. İnce, latif kokular ile bu tedavi yapılır. Bu kadar tedbir o baş ağrısı için yeterlidir. Eğer o buharlı baş ağrısı mideden kaynaklanıyorsa mideyi takviye eden ilaçlar da yararlı olur; mastik zâmk ve gül reçeli gibi. Bunlardan sonra kimyon gibi ilaçların alınması yararlıdır. Hasta ne

¹⁸⁶ TM: Fi İlac-ı Sudag'... scbeeb-i har min beyn el-riyah

zaman yemek yese, onda buhar ve baş ağrısı olursa, yemeğin üstüne karnıyarık öz suyunu kişniş şekerle muamele ederek alması gerekir.

Biraz ketenle midneyi soğutmaktan korkulursa kuru kişniş ile keten tohumu istimal olunur. Açıklandığı gibi, ilaçla ağrı teskin edildikten sonra baş takviye edilir. Haricen uygulanan ilaçlar, koklatılanlar ve özelliklerine göre mercanköşkle ve bazı kere yalnız mercanköşkle bu baş ağrısından tamamen kurtulması sağlanır. Bu baş ağrısında zararlı maddeler aksi tarafa çekilecek şekilde tedavi yürütülür. Buharlı maddenin çok sıcak olduğu sıcaklığa işaret eden alametlerden hissedilirse, sütleğen otu gibi güçlü kabız yapan maddelerden ve etkisi fazla olan yerlerden sen kaçınmalısın. Ancak o zaman sen öncelikle buharlı maddeyi zıt tarafa çekmekle ve gargara ve tenkiye ile ve sonra mutedil olan haricen uygulanan lapa ve benzerleri ile tedavi edebilirsin.

Başın Dışından İçine Giren Buharlardan Meydana Gelen Baş Ağrısının Tedavisi¹⁸⁷

Başın dışında olan yaralar baş ağrısına sebep olursa veya dışarıda olan yararlı buharlar beyne girip onda baş ağrısı oluştursa, o buharlar dışarıdan bertaraf edilir. O saf buhar mı yoksa kış rüzgârı mı belirlenir. Daha sonra beyne hangi yoldan girdiği belirlenip tarif edilir. Eğer beyne ulaşan buhar sıcak ise ve onun kulaktan girdiği bilinirse, o kulağa gevşetici papatya yağı ve bir parça yararlı yağlarla¹⁸⁸ biraz da gül yağı iyice karıştırılıp kulağa damlatılır. Aynı şekilde, sıcak gazlar burundan içeri girmişse, o ilaç buruna damlatılır. Bizim zikrettiğimiz sıvı olup, dışarıdan uygulanan terkiplerle birlikte, bu ilaçlar kullanılarak, kötü sıcak mizaç oluşursa, o arız olan sıcak mizaç ile ortak olarak, tedavi edilip, ilkin biraz açıcı ilaçlarla başlanır. Eğer onun yararı olmazsa, bu ilaçlardan biri ile tedaviye devam edilir. Ancak beyne giren gezici soğuk buğular (gazlar) kulak ve burundan hangi yoldan girmişse o yola sıcak damlalar damlatılır ve damlatılan sıvıların kunduz yağı ve misk içermesi gerekir. Bu iki maddenin miktarı bunlara olan ihtiyaca göre belirlenir. Söz konusu edilen sıcak lapalar

¹⁸⁷ TM: İlaç Hakkında

¹⁸⁸ TM: avucu

ve yakular ve çözücü haplar alınır veya haricen uygulanır Yararlı ve yumuşatıcı olan şeyler alınır.

Dışarıdan Başa İsabet Eden Kötü (Zararlı)

Buharlardan Meydana Gelen Baş Ağrısının Tedavisi:¹⁸⁹

¹⁹⁰*Reddiye (kötü baş ağrısı)* dışarıdan beyne giren sıcak buharlarla ve dumanlardan meydana gelir; az miktarda da küf bağlamış olan, soğuk dumanların olduğu yerlerden beyne gelir. Bu sıcak dumanlar mutedil lapalar vb. ile çözülür. Eğer o buharlardan ve dumanlardan çok şey beyne hapsolup, o kişide göğüste afetlere sebep olmuşsa ve baş dönmesi gibi afetler oluşturmuşsa, mutedil iyi huylu kokular koklanmakla çözülür. Gül suyu ve gül yağı ve nilüfer ve menekşe yağları koklatılır. Eğer başta şiddetli sıcaklık hissedilirse, kâfur ve sandal koklatılır ve o hasta hamama sokulur; sıcak şeylerle hatmi ile başı yıkanır veya bütün olarak hasta su ile yıkanır. Ancak beyinde kötü mizaçlı soğuk dumanlar oluşmuşsa o hastaya misk ve kunduzhayası yağı koklatmak yararlıdır. Ona tedavi için bu koklatma yeterli olur.

Eğer beyinde hapis olmuş buhar ve dumanlar hapsolmuşsa ona daha güçlü bir ilaç vermek gerekir. Zikredilen buharlar (dumanlar) ve rutubetli maddelerle ilaç yapılır ve onlara benzer buharlar, hastanın burnuna uygulanır. Bu yolla o buharlar şiddetle parçalanır; burnun üst tarafına yağlarla uygulanıp, daha sonra bu uygulama yukarıda korunarak, damlatılan yağın inmesi engellenir. Yağın gücü beyne ulaşır, sonra yukarıda hapsedildiğinde, iyice içe çekilemeyen yağlar atılır. Bu daima uygulanır. Hatta o kendi kendine akar.¹⁹¹ Aynı zamanda hastanın gül-suyu, kabak suyu ve söğüt suyu gibi maddelerle yıkanmalıdır. Bu sular çok miktarda buhar içerir. Eğer o buhar afet ve kötü mizaç gösterirse, çoğunlukla kükürtlü dumanlar ve cıva buharları ve diğer müshillerin buharlarının beyinde hapsedilmesi afet kötü mizacı gösterir. Bu durum

¹⁸⁹ TM: Reddiye (Kötü Baş Ağrılarının) Tedavisi:

¹⁹⁰ TM: *Reddiye (Kötü baş ağrısı)* isabet eden beyne dışarıdan giren buharların tedavisi içten gelen giren buharın tedavisi gibidir. Genel olarak

¹⁹¹ *Kanun*'da bu açıklamadan şu anlaşılmaktadır: yayılması uygun değildir. Muhtemelen kendi haline bırakılması daha uygundur. Bundan dolayı parçalanmış yağlar o buhar ve duman çözülmeye kadar yenilenecek muamele tekrarlanır.

ve kabak ile kâfuru gibileriyle tedavi edilir. Çünkü kâfur soğutur ve kabak yağı düzene koyar ve sıcak kuru yağların zararlarını def ederler.¹⁹²

Aynı zamanda kâfuru yağı marul yağı ile alınır. O hastanın bulunduğu yere söğüt yapraklarıyla oluşturulan güzel kokular uygulanır.

Güzel Kokulardan Oluşan Baş Ağrısının Tedavisi: Eğer baş ağrısı güzel kokulardan oluştu ise ve o güzel koku sıcak ise zararı kuruluğu dolayısıyla olmayıp, bilakis sıcaklık ve o güzel kokudan kaynaklanır. Tedavisi safran ve buna ilave olarak, kâfuru, sandal koklatmakla olur. Aynı zamanda kâfuru koklatmaktan olan zarar misk ve safran koklatmakla da engellenmiş olabilir. Ama güzel kokunun zararında kuruluk varsa ve boşluklara girerse o surette miskin zararını ortadan kaldırmak için yapılan tedavide kâfuru koklamakla yetinmemelidir. Belki soğutmak mümkün olursa, rutubetli dumanları içine çekirmekle gördüğü zarar giderilir. Rutubetli dumanlar yeterli olmaz ise o zaman bu dumanlara kâfuru ilave edilir. Bunların aksi durumda da, bu tedavi mukayese edilerek yapılır, yani içe çekilen soğuksa veyahut sıcak olup, terkihi ile zarar verirse, bu durumda zararlı olabilir. Her ne kadar bu zikredilen durumlar nadiren görülse de, onların ortaya çıktığı durumlarda zıtları ile tedavi edilip onlara misk ve safran koklatılır ve kuru dumanlar hastanın içine çektirilir.

Kötü Kokulardan Oluşan Baş Ağrısının Tedavisi: [Kötü kokulardan oluşan baş ağrısının tedavisi fazla güzel olan kokulardan oluşan baş ağrısının tedavisi gibidir. Bu kokular baştaki boşlukları dolduran nilüfer ve menekşe gibi droglarla tedavi edilir. Bütün bu drogların güzel kokularıyla olduğu gibi, bu drogların yağları uygulanır, ancak bu yağların doğrudan uygulanmasıyla değişim ve düzelme mümkün olur.]¹⁹³

Şaraplardan Oluşan Baş Ağrısının Tedavisi Hakkında:¹⁹⁴ Baş ağrısı tedavilerinde öncelikle, midenin temizlenmesi gerekir. Bunun için ılık su ile ballı sirke, turp tohumu öz suyu içilip kusulur veyahut¹⁹⁵ senin bildiğin yumuşak kusturucular ve vasat kusturucularla

¹⁹² TM: Allahın izniyle

¹⁹³ TM'de yok.

¹⁹⁴ TM Fi İlac-ı Sudg

¹⁹⁵ TM: *Akrabadin*'de zikredilir

tenkiye yapılır. Eğer kişiyi kusturmak gerekirse veyahut kusturmak gereksiniminin yanı sıra, kanda tamamen temizlik olmayıp belki midede madde kalırsa, o zaman yakılarla dışarı atmak gerekir. Midede daha fazla kalmaması için o yakılar kısa mahmude otu ile takviye olunur. Eğer o kişi de ateşli hastalık olup, sıcak müshiller alması zararlı olursa, o zaman hastanın tabiatı dolayısıyla, helile benzeri çözen, rahatlatan ilaçları içmesiyle yetinilir veyahut çözücü olan, rahatlatan şarap öncelikle verilir. Eğer hasta nefsi bunları geri çıkarır, kabul etmezse o hastanın doğası nar suyu içirerek gevşetilir, lakin içirilen nar suyu yağlı olup kısa mahmude otuyla az miktarda takviye olunmalıdır. Kısa mahmude otunun sıcaklığından korkulmamalıdır. Zikrolunan değişme engelleyici olup, verilen hiçbir maddenin etki etmesi mümkün olmazsa, o zaman hastanın midesinde mevcut olan şarabın sindirimine yardımcı olacak droglar verilir; bunların uyutucu olması gerekir. İdrarın renginin şarap renginde olduğu görülür. O hastanın ayakları menekşe yağı ile ovulur ve kol ve bacaklarına papatya yağı uygulanır. Daha sonra o hasta hamama sokulup çok soğuk olmayan gül yağı ile başı ovulur; koruk ve mercimek gibi yiyeceklerle beslenir. Aynı zamanda lahana ile beslenmesi o kısma hassasiyet verir; baştaki dumanı engeller.

Galen '[bu durumda] ateşi olan hastayı güvercin palazıyla beslemenin baş ağrısını ve ateşini atma özelliği vardır', der.¹⁹⁶ Çünkü güvercin palazı ince kan içermekle şaraptan meydana gelen dumanın başa girmesini engeller. Senin o hastaya kasılmayı (tutmayı) açıcı ilaçlar vermen gerekir. Senin içtiğin şarap soğuk olup, diğer şarabı sen hastaya içirirsin. Ancak o hastanın midesi zayıf olup gevşek mideden korkulur ise soğuk su ile şarabı azaltmaktan kaçınırsın. Ona ekşi nar suyunu ve *ravend* suyunu ve özellikle ravendin suyunu ve ağaç kavunu ve ekşisini ve iyi olmazsa özellikle, o ekşinin arkasına içirirsin. O hastaya kuru kişnişi ona eşit miktardaki şekerle karıştırıp bir terkip hazırlarsın ve ona verirsın. Bunun gibi basit ilaçlar (droglar) ateşli baş ağrısı olan hastaya yakı gibi dışarıdan uygulanır. Bunlardan sonra o hastayı iyi ve teskin edersin, yani hareketten

¹⁹⁶ TM: Şeyh Ali Reis der ki

men edersin. Bu cins baş ağrısının asıl ilacı uyku ve sükûnettir, ayrıca bunlar iyi gelir. İlaçlardan sonra baş ağrısı, hareket olduğunda hala devam ediyorsa, bu ilaçlara ertesi gün de devam edersin. Ona soğuk yiyecekler ve soğuk olarak hazırlanmış besinler verirsin. Yumurta sarısı gibi yiyeceklerle desteklersin. Hastayı çok sarsarsın; bundan sonra, onu uyutmağa uğraşırsın.

Hastayı uyutmayı başarırırsan, o hastayı biraz da kusturman gerekir. Eğer o hastayı kusturup onun bünyesini temizledikten sonra, hala baş ağrısı varsa, ona verdiğin ilacın içinden gül yağını çıkarıp diğerleri ile tedaviyi tekrar edersin. Çünkü o sırada gül yağı fazla sıcaklık yapar. Bu arazlar görüldüğünde, gül yağı vermekle baş ağrısının tedavisi desteklenir; dumanların başa girmesi engellenir; onlar hava haline getirilerek ihtiyaç karşılanmış olur. Eğer, bu durumda gül yağı ilaçlardan çıkarılırsa, onun yerine papatya yağı verilir; beyindeki buharlar çözülsün diye, o yağ bütün başa sürülür. Eğer papatya yağı ile de baş ağrısı geçmezse, süsen yağı gayet yerinde olur. Bunlardan sonra *humar* (uyuşukluk) hafifleyip azalırsa, hastayı o zaman sen yavaş yavaş yürütürsün veya salıncakta sallarsın ve onun ağrısı için, o zaman balıketi ve söylendiği üzere, pişirilip soğutulmuş piliç eti verirsin. Bu hasta söz konusu edilen besinlerle besleyip daha sonra yürümekten men edilmesi uygundur. Belki yemek yedikten üç saat sonra yürütülebilir. Özet olarak uyuşukluğu olan kişi, ilkin uyku ile yahut uzun sukutla sindirime hazır hale getirilip, midesi tepki gösterecek kadar hafifletilir. Ondan sonra, eğer o kişi [hala] uyuşuk durumda ise şeker ballı sirke ile karıştırılıp verilmelidir. Eğer o hasta rutubetli ise onun ilacı ballı sirkedir. Ondan sonra ayakları dikkate alınıp, zarar vermeyecek ölçüde hareket ettirilmelidir veyahut rahatsız olmayan diğer yönüyle ayakları uyarılır. O hasta yalnız sirke ve sarı sakız yemekten kaçınmalıdır. Eğer sirkenin değiştirilmesi gerekiyorsa, o zaman iyi cins sirke ekmekle yenir, yani ekmek gibi bir nesneyi iyi kalitede olan sirkeye batırıp yenir. O hastanın mutedil yakırlarla tedavi edilmesi ve hafif olan etlerle beslenmesi gerekir.

Şarap İçin Uygun (İyi) Olan İlaçlar¹⁹⁷ Biraz hindiba, biraz kereviz ve temizleyen soğuk amber hapı, [sumak tohumu, mercimek

¹⁹⁷ TM: İlaçların Sıfatları

kabuğu,]¹⁹⁸ gül ve tebeşir olmak üzere onların hepsi aynı miktarda alınır; bir araya getirilir, bundan üç dirhem miktarı alınıp, bir kırat kâfuru ile bir kıyye (bir okka) nar suyu veyahut ravend suyu veyahut ağaç kavunu suyu veyahut ağaç kavunu kabuğu ile içilir.

Cinsel Münasebetten Oluşan Baş Ağrısı:¹⁹⁹ Cinsel münasebet dolayısıyla olan baş ağrısının sebebi yoktur. Cinsel münasebet dolayısıyla beynin kuruluşu ortaya çıkar ve kuruluştan baş ağrısı oluşur. Onun tedavisi kuruluk kısmında anlatılan ilaçlardır. Mizaç rutubete meylettikten sonra, o ilaçlarla vücut rutubetlendirilir. Bazen de cinsi münasebetten sonra baş ağrısı oluşur; sebebi vücutta görülen doluluktur. Cinsel münasebet dolayısıyla vücut ve burun hareketlerinden oluşan doluluk üzerine [baş ağrısı] görülür, [çünkü cinsel münasebet] salgıları harekete geçirir ve temiz olmayan buharlar yayılıp başa gidecek baş ağrısı oluşturan dumanı meydana getirir. Cinsi münasebetten sonra, vücutta doluluk baş ağrısı oluşturan nesneler oluşur. Bu durumda ilkin kan alınır ve sonra ishal yapan nesnelerle vücut temizlenir.

Eğer ikisi de (kan alma ve müşhille temizleme) gerekirse veyahut daha sonraya bırakmak gerekirse, bu durumda, cinsel münasebetten sonra, güçlü yağlarla beyin takviye edilir. Gül yağı ve bit otu, yağı gibi beyni güçlendiren yağlar ve aynı zamanda gül ve bit otu suyu gibi güçlü özsuları ona verilir. Aynı zamanda o hastalığa iyi gelen ve kolayca sindirilerek keymusa dönüşecek besin maddeleri yenmelidir. Baş ağrısına sebep olan cinsel münasebet bırakılmalıdır. Eğer cinsel münasebeti bırakmak mümkün olmuyorsa aç karnına cinsel münasebetten kaçınmalıdır.

Darbe ve Düşme Sonucunda Oluşan Baş Ağrısı:²⁰⁰ Bu şekilde olmuş baş ağrılarında senin yapman gereken öncelikle düşmeden kaynaklanan ağrıyı sakinleştirmek olmalıdır. Maddeyi elem hissedilen yerden uzaklaştırmalı; oradan atmalıdır, ya da bulunduğu yerin aksi tarafına çekmelidir. Eğer düşme ve vurmada dolaylı iltihap oluşmuşsa, o cerahat apse olup şişmesin diye, apse giderici ilaçlarla tedavi edi-

¹⁹⁸ TM: Bu kelime yok.

¹⁹⁹ TM: Dumandan oluşan Baş Ağrısı Hastalığı

²⁰⁰ TM: Fi ... Sudg tedbir fi yuarriid li zagzaga el-dimağ ve'l-sücce

lir. Eğer o yerdeki cerahatte kötü mizaç belirlenemiyorsa, cerahatin bulunduğu yerin etrafının mizacını değiştirecek ilaçlar verilmelidir; daha sonra iç kısım tedavi edilmelidir.

Bilinmelidir ki, bu afetin sahibinde ateş oluşursa ve akli karışıkla ve şişme başlarsa, ilkin onun yapısından kaynaklanan kafatası veya *ekhel* (*median ven*) damarlarından kan alınır ve bununla şişler engellenir. Eğer o hastada doluluk olursa sıcak lavmanlar uygulanması gerekir. Hatta *hanzel* (*ebucehil karpuzu, cucumis colocynthis*) yağı ile lavman yapılır. Lakin hastanın ateşi varsa, sadece lavman yapılır. Eğer lavman yapılmasına engel varsa, o vakit ateşi olmayanlara güzel kokulu ilaçlar verilerek kusturulur. Lakin o kişide ateş değil, ama biraz hararet varsa, yine o haplarla kusturulur ve kusmada az hararet olduğu için bu tedavi şekli bırakılmaz. Şişin zarar verdiği kesinse o hastaya sen bakmalısın. Eğer darbe ve düşmeden cerahat olursa ilkin o cerahat olan organın mizacını değiştirip ve iltihabı iyi eden maddelerle cerahati tedavi etmelisin. Sütleşen otu sözü geçen cerahatin bulunduğu yere uygulanır. Hastanın mizacında değişme olmadıkça o tedavi edici, cerahat apse yapıp şişmez. Eğer orada biraz cerahat varsa dıştan uygulanacak makul ilaçlarla cerahat olan yere, cerrahi yapı yapıp tedavi edilir. O yakının [terkibi] bit otu suyu ve söğüt suyu gibi sularla, onların yağları ve aynı zamanda bit otu, süsen ve gül yağlarından meydana gelir. Bu ilaçlar kasıcı, büzücü ve latif vb. olmalıdır. Bu ilaçlar gül, sarıyonca, kan dindiren sapları ve papatya, ermeni kili ve Yemen şapı gibi droglarla hazırlanmış olup, reyhan şarabı katılarak dışarıdan uygulanmalıdır.

²⁰¹[Bazen de] o yağların verildiği kişi, yağları yanlış değerlendirip, onları hastalık sebebi olarak değerlendirir. Zira o yağların biraz soğuk oluşundan ağrı oluşur ve bunun yerleşmesinden korkulur. O halde onu yemek, şarapla ve hamamla almak gerekir. Aynı zamanda buharlı ve teskin edici olan yiyeceklerden kaçınmak gerekir. Eğer darbe ve düşme yerinde hassasiyet görülmeğe başlarsa o zaman kabızlığın (tutma) güçlü olması gerekir. Soğutucu özellikte olan nar kabuğu, gül suyu, mercimek ve gül suyu gibi droglar kabız yapar. Bu kabız yapan

²⁰¹ Bazen bu ilaçların içinde kısıtlama yapılarak, yalnız yağlarla terkip hazırlanır

maddeler su ile yıkanır ve dışarıdan sözü edilen yere uygulanır. Böylece onda kabız ve soğumadan başka incelik de olur. Bundan sonra şu ilaçları almalıdır: Servi sıvısı, *tarafen (ekşimiş sütün güneşte kurutulmasıyla elde edilen bir nevi peynir)* ve günlük vb. benzerleri. Başta darbe etkisi olduğunda çok uğultu olursa ve su ile ya da bal suyu ile birlikte, ona karabaş içirilmelidir. Çünkü *uğultunun (za'za'a)* vereceği zararlardan hasta ancak bu yolla kaçınmış olabilir.²⁰²

Eğer baştaki ağrı ve elem beynin zarlarına ulaşmışsa onda tehlike büyük olur. Eğer darbe ile beyinden kan çıkmışsa mümkün olduğu durumlarda o hastaya tavuk beyni verilmesi gerekir. Onun üzerine genellikle nar suyu dökülür. Bu ilaç ile şişleri çözmek mümkün olur, yani beyinden kanın çıkması (beyine bağlı kanama) kesilirse o zaman tavuk beyninin suyunu verirsın. Üçüncü günden sonra ve kan aldıktan sonra bu ilacı içirirsın.²⁰³

Başın Zaafından Ortaya Çıkan Baş Ağrısının Kötü Mizacını Değiştirilmesi: Başın mizacında[değişiklik] güçlü ve olgun yiyeceklerin değişmesi ile olur. Onda latiflik ve kabızlık özellikleri vardır. Baş ağrısının tedavisi sebebin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olur, yani *Külliyat*'ta geçtiği gibi kaidelere göre, zaaf baş ağrısı sebebidir. Bazen o söz konusu sebep, yani mevcut fail sebep gerek sıcak gerekse soğuk hıtlar ve kötü mizaçlı maddenin midede toplanmasıdır. Bu durumda orada toplanan, ancak atılması gereken şeyler ilaçlarla dışarı atılır. Çünkü söz konusu dışarı atma işlemi olmadıkça somut bir yarar sağlanamaz. Dışarı atılan maddelerden sonra, o hastaya besin olarak her bakımdan yararlı olan ve onda güçlü organı oluşturup, sindirimini yapabileceği besinler verilmelidir. O halde bu tip besinler bütün yiyecekler için söz konusu edilemez. Ancak yiyecekler iyi bir sindirim ve hem de kendiliğinden o organda güç oluşur. Bu iki özellik kendinde bulunan besin alınmazsa, o zaman o iki özellikten hastanın hangisine ihtiyacı varsa, onun ihtiyacının şiddetine göre, hastaya o besinin verilmesi öncelikli

²⁰² TM: Allah iyilik versin

²⁰³ TM: Bazı nüshalarda bu durumda 'şiş oluşmuşsa, ilaç verildikten sonra kan alınır ve üç gün sonra tekrar kan alınır. Asıl nüshada bedende çoğunlukla şiş olmuştur' şeklindedir. Diğer terkip birinci nüshadaki gibidir. İ.akin kısaca, diğer nüshası (daha sonraki şekli) olması gerekiyor gibi görünür. Allah en iyisini bilir.

olur. Hastayı besleme ve hastalığın öncelikli olarak göz önüne alınmasının arkasından onların zıddı özellikte besinler verilmesinden kaçınılmalıdır. Besin olarak kuru hurma, zeytin ve peynir verilmelidir. Çünkü bu yiyecekler mide ağzını destekler ve güçlendirir.

Meşhur hekim Hippokrates bu hastaya mutlaka şarap içirilmesini önermektedir. Ancak Galen der ki: o hasta şarabı bir parça su ile ya da rakik reyhan şarabı veya o iki şarabı karıştırıp içmelidir. Bu da üçüncü bir seçenektir.

Beynin Hissetme Gücü Gibi Güçlerinden Oluşan Baş Ağrısı.²⁰⁴ Beynin hissetme gücü dolayısıyla görülen baş ağrısının tedavisi beynin hissinin uyuşturulması ile olur, yani hissin algı gücü bertaraf olunur. Eğer hastanın sindirimi güçlü olursa beynin gerekli besinle beslenir. Hastaya beyni besleyen, buğday, arpa ve inek eti her fırsatta hastaya yedirilir. Eğer sindirim gücü zayıfsa marul, semizotu ve balıketi ile beslenir. Haşhaş şarabı gibi içecekler içirilir. Bazı kere de şarap ve haşhaşla hastanın başına uygulanır.

Şiddetli Hastalığın ve Hummanın Belirtilerinden Olan Baş Ağrısı: Kişinin hastalığı şiddetli olduğunda [ve ateş] görüldüğünde, hastalık yoğun değilse, hafifse, kendiliğinden geçer.

Baş ağrısının bir kısmı da geçmeyip hastalığın hafiflemesinden ve hummanın azalmasından sonra da devam eder. Humma sırasında oluşan baş ağrısı hastanın kulağında ısırap yaratır. Hatta o baş ağrısı, her ne kadar ateşin belirtisi ise de, kulak ve onun ısırabı dolayısıyla humma artar. O baş ağrısında idrar ilkin beyaz olur; idrarın kırmızı olması baş ağrısının devam ettiğini gösterir. O halde iki husustan birisi belirlemede diğerine öncüllük eder. Bu tip baş ağrısının tedavisinde kullanılacak zeytinyağı ve gül yağı alınıp o yağlar haricen uygulanır. Aynı zamanda o hastalık için gül yağı ile sirkeden pastil hazırlanır. Bu ilaç kış günlerinde ve ateşin hafiflediği zamanda destekler niteliktedir. Yaz günlerinde yüksek ateşte soğukluk oluşturulur. Eğer ateş vücuttaki buhar veya dumanının şiddeti dolayısıyla baş ağrısı olursa, o baş ağrısı için arpa, haşhaş, menekşe ve gül pişirilip kaynatılır ve haricen uygulanması yararlı olur. Eğer baş ağrısının

hiddeti dolayısıyla değilse, belki azalması içinse, tedavide, söz konusu edilen ilaçların hiç biri kullanılmaz. Eğer sen o hafif buharları onaylar ve uygularsan, belki hastayı kusturup, ona benzer olan tedavi uygulanır; örneğin zeytinyağı verirsin. Onunla birlikte çobandeğneği veyahut mercanköşk pişirilip haricen uygulanır. Hatta bazı akıllı yaşlı kişiler şöyle dediler: az buhardan olan baş ağrısında papatya lapası uygulanır. Eğer şiddetli ağrı dolayısıyla, uyuşturucu ve ateş için kullanılan ilaçlardan alınmasına gereksinim duyarsan o ilaçları da, ancak kullandığın ilaçları desteklemek üzere verirsin.

Bazen verilen maddelerin başa yükselmesi ve yukarıya yönelmesi bu hastalığa daha başlangıçta engeller. Bunun için keten tohumunu soğuk olarak içirerek verirsen uygun olur. Bazı kere de kişniş ve gül yağı ile bu şikâyet engellenebilir. Bu hastalıkta bazen hamam tedavisi de iyi gelir Bu hastalıkta hastanın el ve ayaklarını çizip, su içine koydurursun. Bütün bu ilaçlar ile o baş ağrısı yok edilmezse, hastanın başı tıraş edilip papatya, hatmi, menekşe ve demirdikeni karıştırılıp, yakı olarak uygulanır. Bazı kere, hacamata ve kan almaya gerek vardır. Bazen de humma ve ateşli hastalıklar geçtikten sonra, baş ağrısı devam eder. Onun tedavisi o kişinin yiyeceklerini soğuk olarak vermekle ve başını gül yağı ve papatya yağı ile desteklemekle olur. Her gün iki kere akşam ve sabah hastanın el ve ayaklarına ılık su dökülür ve menekşe yağı ile el ve ayakları ovulur. Hastalığın sona yaklaştığının belirtileri görüldükçe, güzel sözler söyleyerek destek olunur.

Buhranlı Baş Ağrısı Tedavisi: Buhranlı baş ağrısından şikâyetçi olan hastaya bakılır ve eğer onda kusma, solunum değişikliği, hastanın dudaklarında titreme ve baş dönmesi varsa ve sonuç olarak beklenenin daha ötesinde belirtiler olursa, hastaya ılık ballı sirke ve soğuk güçlendirici maddeler içirilir.

Eğer hastanın bağırsaklarda guruldama ve iki tarafında yeller varsa ve bunlar hareketli ise, sonuç olarak maddelerin aşağı tarafa meyline dair işaretler görüldüğünde, onun tabiatını yumuşatacak, uygun yiyecekler verilir. Erik şarabı, gül suyu ve süsenin içine konan şeyler daha lezzetli olsun diye güçlendirilmiş bir parça erik suyu ilave edilir. O hastaya ondaki [hastalığı oluşturan maddeleri] yumuşatmak için menekşe şarabı, demirhindi şarabı ve *şirhist* (bir çeşit manna, kudret

helvası) verilir. Bu yolda geçerli olan yumuşatıcılardan beş dirhem miktarında verilir; bundan fazla verilmez. Eğer baş ağrısı buhranı olan hasta böbrekleri tarafında ve yan taraflarında, arkaya meyilli ağırlık hissederse ve bununla beraber maddelerin idrar yoluna meyli hissedilirse, o hastaya idrar söktürücü olan sirkeli bal içine kavun çekirdeği ve hıyar tohumu yarımşar kısım konup, verilir ve hastanın bu ilacı uzun süre yemesi önerilir. [Ayva da bu şikâyet için iyi gelir.]²⁰⁵ Çünkü bu ilaç hem idrar söktürür hem de baştaki dumanlara engel olur. Eğer baş ağrısı buhranı olan hastanın gözüne ılık gibi nesneler görünüyorsa, gözünün önünde karanlıkta sinekler uçuşur gibi hayaller olmuşsa, uzun süre burnu kanamışsa, o hastanın burnuna sirke buharı tulup, burnu tahrik edilir ve aksırması sağlanır. Bu terkip, burnun açılmasını veya aniden Güneş ışınlarının hastanın gözüne gelmesi, onun rahatlamasını sağlar.

Eğer mümkünse bundan sonra nabza bakılır. Eğer kalbin atışı sırasında, hasta acı hissediyorsa ve cildi yumuşaksa, ona *nefes açan maddeler (muarrika)* verilir. Bu da gerek alınan o ilaçla, gerekse şarap ile ve gerekse de başa uygulanarak sağlanır. O nefes açan madde çok sıcak ya da soğuk olmayacak şekilde, mutedil olarak uygulanmalıdır. Eğer buhranlı baş ağrısı olan hastanın kulağının arkasında veya kulaklarında veyahut da *erbiyelerinde (uyluğunun ve kasık yerleri)* gevşeklik olup, acı olursa ya da ayağında acı varsa, acı hissedilen yere çörek otu ve kereviz ile bit otu tohumu ve müşhil nevinden nesnelerle lavman yapmak yararlıdır. Bazı kere herhangi bir şart olmaksızın o yerlerde büyüme görülür. Bunun sebebi baştaki maddelerin o yere inip, orada şiş oluşturmalarıdır.

Kurt Sebebiyle Oluşan Baş Ağrısı Tedavisi.²⁰⁶ Baş ağrısı ve benzeri hastalıkların tedavisinde, genellikle tenkiye uygulanmıştır; daha sonra haricen ilaçlar da kullanmışlardır. Her kısımda bu açıklamalar birkaç kere tekrar olunur. Burun hastalıkları kısmında zikrettiğimiz ilaçların tamamı, burada da verilebilir. Karında görülen kurtçukları

²⁰⁵ TM: Bu kelime yok

²⁰⁶ Fı söz konusu edildiği gibi ve Hintli hekimlerin de söylediği gibi, bazen beyinde maddeler tutulur ve bu durum ondan baş ağrısı oluşmasına sebep olur. Bazılarına göre, onların iddialarını inkar edip, beyinde tutulmaz derler. Hintlilerin söyledikleri

öldüren ilaçların hepsi alınmalıdır. Şeftali yaprağının öz suyu ve dut ağacının kökünün suyu ve sabır gibi ilaçların hepsi alınabilir. Bunlardan sonra, senin bildiğin gibi, beyni açan koku ve aksırtan maddelerin hepsi yararlıdır.

Uyku ve Uyuşukluğun Arkasından Oluşan Baş Ağrısı Tedavisi: Yakında açıklandığı üzere, bu şikâyetlerin hepsinde vücut ve baş tenkiye olunmalıdır. Bu şekilde tedavi etmek, baş ağrısına da yararlı olur. Baş ağrılarında hastanın alınına nar ve sirke ile yakı yapmak iyi gelir. Nardan da daha faydalısı incir ağacı külüdür.

*Beyinle Ortaklığı Olan Organlardan Kaynaklanan Baş Ağrısı Tedavisinin Sınıfları.*²⁰⁷ Beyinle ortaklığı olan organlardan biri organın tedavisi de ortak olacağı için dikkat etmek gerekir. Dışarı atmayla ilgili olan ilaçlar uygulanarak, o organdaki fazlalıkları temizlenmelidir. O organın mizacı değiştirilir ve bu tedbirle birlikte baş güçlendiricilerle takviye olunur. Başa çıkan baş ağrısının sebebinin kabul edilebilmesi için ve tedaviye destek olabilmek için baş ağrısının başlangıcındaki soğuk güçlendiricilerin verilmesi zorunluluğudur; gül yağı gibi ve sirke gibi. Başlangıçtan sonra ona yakı uygulanır. Eğer sıcak madde ve sıcak keyfiyet olursa, yine sürekli olarak soğuk yiyeceklerle baş takviye edilir. Soğuk madde, başlangıçta zikredilen yiyeceklerin verilmesinden, sonra ilkin geri kalanı bit otu yağı ile takviye olunur. Onda servinin zamkı karıştırılmış ve eritilmiş olmalıdır ya da servi yaprağı yağı ve öz suyu daha sonra verilmelidir. Sen bunları düşünmelisin. Bu kısım beyinde değişikliğe uğrayarak asıl hastalığa dönüşmüş müdür? Ortaklığı dolayısıyla oluşan baş ağrısı daha sonra tekrar ele alınacaktır.

Ama onu tarif edip bilmelisin. Aynı zamanda maddeyi ve keyfiyetini de belirlemen gerekir. Sıcak madde sıcak nitelikli madde midir, yoksa aksi midir; bilmelisin. Tarif üzere her birinin tedavisini bildiğin gibi yaparsın. Ama baş ağrısı bacaklardaki afet dolayısıyla beyinde görülür. Onun sahibi bacaklarından başa doğru bir şeyler çıktığını hisseder. Eğer o baş ağrısı çeken kişide doluluk varsa, *safen* (yukarı çıkan aorta, aorta ascendes) dedikleri damardan ve boyundan kan almak

²⁰⁷ TM: Fî: Tedbir Hakkında Biz bu tedbirin açıklamasında ilkin deriz ki

gerekir; vücudu *istim haykum* (veya *istimbikan: bir nevi purgatif*) ile tenkiye yapılmalıdır.

Eğer o hastada doluluk görülmüyorsa, iki bacağı kasıklara varıncaya kadar kuvvetlice birleştirilip ayakları tuz ve iyi bir yağla ovulmalıdır. Eğer ayaklar o afetin başladığı yer olarak biliniyorsa dağlama yapılır ve dağlanan yere yara ilaçları kullanılarak, yara iyi edilir; iltihabı giderilir. Ama bütün bedenden ve bedendeki buharların, organlardan yukarı çıkmasıyla, oluşan baş ağrısının ilacı, dumanları oluşturan ateşli hastalıklar gibi hastalıklar görüldüğünde, nöbette önce, hastaya açıcı yiyecekler yedirmek gerekir. Açıcı yiyecekler bulunamaz ise, ona soğuk su içirilir. Her ne kadar [hastanın] salyası bozuk olsa da, söz konusu edilen yiyecek ve içeceği bırakmamak gerekir. Meyveler arasında bu hastaya en uygun olan ayvadır. Kişniş de bu kısımda yararlı olur. Kişniş buharı hıtların yukarı çıkmasını engeller. Karaciğerin ortaklığı ile oluşan baş ağrısının ilacı da bu şekildedir. Baş ağrısı karaciğere ve idrara ait hastalıklarda görüldüğünde, ona ilaç verilmez. Karaciğerden başa maddenin çıkması ile baş ağrısı arız olduğunda yakı ile tedavi olur.

Baş Ağrısının Tasnifi Hakkında²⁰⁸ Midenin ve özellikle de midenin ağzının zaafı dolayısıyla görülen baş ağrısının sınıflaması hakkındadır. Mide bozulduğunda diğer yerlerde biriken maddeleri alır ve ondaki yutma bozukluğu olması baş ağrısına sebep olur. Bundan dolayı görülen baş ağrısı, kişi aç olduğunda harekete geçer. Onun ilacı şudur: yiyeceklere birkaç damla koruk suyu veya papaz ravendinin suyu konur veya verilecek sıvının kokusu hoş olup, tutmaya yarayan meyve sularından oluşmalıdır. Önce ekmek [verilir] veya bulamaç pişirilip, verilir. Nar taneleri ile mayalandırarak (ekşitilerek) verilir ve bir defaya mahsus olmak üzere, ekşi sınırlaması artırılrsa, bu ilaç mide ağzını (carnia) güçlendirir. Bu sırada kusabilirse, hasta kusturulur. Bu kusma ile safra dışarı atılıp, hasta rahatlatılır ve midede bu şikâyet varken, soğuksa bu şeylerin kokusu iyi ise ve sıcak mizaçlı olan baharatlar ile alınır veyahut baharatlara gül suyu konup sıcak olan güzel kokulu nesnelerle birlikte alınır ya da baharatlar alınıp gül suyuna bastırılıp, onunla birlikte verilir. Eğer ekşilik mideye gevşeklik

vermişse, ona sadece gül suyu vermek yetmez. Eğer baharat vermek gerekirse onunla birlikte sedef otu veya baharatla karıştırılmış gül suyu verilir. Bunun gibi baş ağrısı olan insan soğuk yiyeceklerle beslen-
diğinde, baş ağrısı kaybolacaktır. Daha önce etle bulamaç hazırlanıp
içirilmelidir. Midenin ağzında korunma ve sindirimi hissederse, o sı-
kıştırma özelliği olan nar, ekmek gibi yiyeceklerden²⁰⁹ veya ekmekle
hurma yedirilir ya da zeytin ve ekmek yedirilir.

Ama baş ağrısının, midede olan hıtlar sebebi ile arız olan çeşidinin
tedavisinde ilkin soğutucu ilaçlar verilmeli, sonra tenkiye yapılmalı-
dır. Tenkiye esnasında latif ve hoş, sindirimi kolay, iyi besinlerle hasta
beslenmelidir. Sonra midenin durumunun gerektirdiği ve onun duru-
munu değiştiren çözme özelliği olan ilaçlar verilmelidir. Söz konusu
edilen dört özellik bütün besinlerde bulunmaz; bu özelliklerden birisi
kolay sindirilebilme ve iyi keymus oluşturan besin maddeleri olmalıdır.
İyi kan oluşturan besinlerle, kolay sindirilen besinler tercih edilmelidir
veya buna meyilli olmalıdır. Hastanın beslenmesinin hamamdan sonra
olmaması gerekir. O hastanın buharlarını azaltır ve onları çözer. Eğer
midede olan hıtlar safra kesesinde ise onu sen bizim *Kanun*'da zik-
rettiğimiz ilaçlarla tedavi etmelisin. Bu beyni gül yağı ve bit otu yağı
ile desteklemekle olabilir. Eğer midede olan hıtlar soğuk ve balgami
ise ona daha güçlü olan kusturucular (emetikler) ve hoş, hafif ilaçlar
[vermelisin]. Eğer onlarla da giderilemezse²¹⁰ *akantiyun* (*akantimun*,
bir newi diken) lapası ile tedavi bu hastalığa yararlı olur.

Baş ağrısında iki arteri kesmeli veya iki damar üzerine hafif dağ-
lama yapmalıdır. O dağlama başı yakmamalıdır ve lakin arterleri da-
raltmalıdır. Çok kere arterlerin bulunduğu yer çekilip sonra kesilir
veyahut dağlanır.²¹¹ Dağlamanın uygulamasında önce arter açılıp
kendisi bizzat dağlanmalıdır, öyle ki onun izi deride kalmamalıdır.
Arter açılmadan önce dağlama aleti, yani *misille* (*büyük iğne*, *çırval-
dız?*) alınıp, kızdırılıp hazırlanmalıdır. Sonra arter açılıp uygun bir
süre dağlama yapılır. Bu dağlama başa maddenin çıkmaması ve eğer

²⁰⁹ TM: birkaç parça iyi huylu meyve içine konup, öyle yenir veya meyvenin kendini yer
ya da hastaya

²¹⁰ TM: Karaciğer yakısı

²¹¹ TM: Çekmenin şekli külliyatta (*Kanun*'da) ayrıntılı bir şekilde anlatıldı.

çıkılmışsa, oradan atmak için, uygulanması gerekir. Eğer orada bir madde birikimi yoksa ya da o madde ilaçla atılabiliyorsa, dağlamaya cesaret edilemez ve özellikle yaz günlerinde ilaçlarla tedavi yapılır. O hastanın içmesi gereken ilaçlarla tedavi yapılması gerekir. Muhtemelen onun gıdası bulamaç gibi nesneler olup çiğneyerek yemelidirler. On gün kadar bulamaç ile beslenmelidirler ve eğer o tedavi yaz günlerinde yapılıyorsa o hastanın beslenmesi soğuk vakitte yani akşam ve sabah olmalıdır. O hastanın çok konuşması doğru değildir; zararlıdır. Onun arterleri üzerine kabız olan ilaçlar uygulanır veya onlar ağızdan uygulanır ve o kabız ilaçlar, örneğin anzarut olmalıdır. Arter üzerine konacak büzen özellikteki ilaçları, Allah isterse, *Akrabadin*'de zikrederiz. Bazı kere nabızın hareketi *tasdiğe* (*şiddetli baş ağrısı*) sebep olmasın diye, arterlerin üzerine kurşun yahut da ağır ve sert şimşir gibi ağaç konup parmakla bağlanır. Güçlü baş ağrısına uygulanan dağlamalar altı çeşittir. Üç dağlama başın üst tarafından, yani başın köküne ateşli hastalıklarda uygulanır. İki baş ağrısında uygulanır ki bunlardan birisi başın arka tarafında bulunan çukur üzerinden yapılır ve o sıcak baş ağrısı olan kişinin her duruma hazır olması gerekir. Eğer baş ağrısının sebebi mideden yükselen buharlarsa, onun tedavisinde güçlü içeceklerden almasını istediğimiz zaman, bütün tedavilerin uygulanması gerekir.

Zira mideden buharın yükselmesi zaaf dolayısıyla olur ve mide zafarının mevcut ilacı az reyhan şarabı içmektir. Lakin o buharlı şarabı içerken dikkatli davranmak ve biraz su karıştırmak gerekir. Bu şarabın alınması mideyi gevşetir ve onu sarması için karıştırılarak içilir. Baş ağrılarından böbrek, safra kesesi, uterus ve bunun gibi organların, korunması ve tedavisinde, bizim üçüncü kitabımızda kaydettiğimiz tedavi senin için yeterlidir. Hummalarda görülen baş ağrısının ilacı hummalar kısmında ²¹² açıklanacaktır.

On İkinci Kısım Baştaki Ağırılık

Başına ağırılık arız olan kişinin kusması ve sarı sabır olursa yararlı olur. Eğer o ağırılık kan hıltına bağlı olarak ortaya çıkmışsa tedavisi

²¹² TM: Allah isterse

kan almaz, yani vücuttan kanı dışarı atan damardan ve sonra alın damarlarından kan alınır. Özellikle ağırlık arka tarafına meyilli ise o tarafta olan damardan kan almak yararlı olacaktır. Aynı şekilde *haşadan* (kulak arkasındaki kılcal damarlar?)²¹³ kan alınır. Kulağın arka tarafında olan arterlerden de kan alınır. Özellikle ağırlık hissi baştan ayak tarafına doğru olursa bu şekilde kan almanın yararı çoktur.²¹⁴

Baş Mengene Gibi Saran Ağrı²¹⁵ Başta alışıldığı üzere arız olan baş ağrılarında *yumurta* ve *huze* (miğfer) derler. Bu iki sözün her biri de miğfer manasına gelir, yani harpte başı korumak için giyilen yumurtaya benzer keklığın başındaki gibi olan tase derler; onu insanlar başına giyer. Başı saran miğfere *beyda* (yumurta) derler ve ona *huze* de derler. Bu ağrı bütün başta görülür ve sabittir. O müzmin bir hastalıktır. Her zaman daha kötü bir sebeple harekete geçer. Kötü hareketten, kötü sıcaklıktan, onu haberdar edilen değişikliklerden ve şiddetli sesten harekete geçer. Bazı kerc normal olandan dahi etkilenir, hatta o baş ağrısının sahibi sesten ve ışıktan hoşlanır. O baş ağrısının sahiplerine verilen ilaçlar çeşitlidir. Bazısında söz konusu edilen şeyler incitir; kimine de diğer şeyler zarar verir. O hasta, her saat başına vuruluyor veyahut saat başı, başı çekiliyor veyahut başı ikiye ayrılıp parçalanıyor zan eder ve onun sıkıntısı gözlerinin köküne ulaşır. Galen dedi ki: bu hastalığın ortaya çıkmasının sebebi beynin zaafıdır ve şiddetli kuruluk oluşturur. Onun sebepleri, gül gibi hılt oluşturan veya sıcak ve soğuk olan şişlerin görülmesi ve çok kere sevdavi ve katı olan şişler oluşması onun sebebidir. Ekseriya bu durumda baş ağrısına sebep olan şiş, beyin zarlarının üzerinde ve ortasında olur. Lakin kimisi de kafa tarafında olur ve kimisi de kafatasının dışında olur.

Bundan önce sen biliyorsun ki şiş kafatası içinde olan örtüde olursa ağrı göz tarafına meyilli olur. Eğer şiş kafatasının dışında olan zar da olursa o yere elle dokunulsa ve okşansa ağrı hissedilir. Hasta yerin üzeri ve burun kaşınsa kişi ağrı hisseder ve o ağrı artar. Bu durumda *beyda* (baş ağrısı) hastalığı o kişiye arız olduğu anlaşılır. Hastalıktan

²¹³ TM: dedikleri kulak arkasından giden damardan

²¹⁴ TM: Risale-i bi Fıdlâ'da şöyle bir açıklama vardır: 'kulağın arka tarafındaki haşa denen kıl gibi damarlardan kan alma faydalı olur.'

²¹⁵ TM: Fı ve Nezde

önce o kişiye ne arız olursa, öncelikle diğer hastalıkları bertaraf eder. Beynin ve kafatasının iç ve dış zarlarında zaaf oluşup, bedeninin hareketinden yiyeceklere ve duman neviden olanların dışarıdan gelen rahatsız edici hareketleriyle beyinde bozulma olup, söz konusu zaafıktan dolayı oluşan gereksiz maddeyi kabul eder.

Bazı hekimler *beydanın* (bir çeşit baş ağrısı) açıklanan bu sebeplerini kabul etmeyip, başın tamamını kapsayan baş ağrısı, eğer *beyda* adı verilen baş ağrısı olursa, kafatasının dışında ya da içinde olsun, sebebinin midede ya da başta buhar ya da safra olmasından yahut da beynin kendisi veya zarlarında olan balgami maddeden kaynaklandığını söylemişlerdir. O şiş balgami olduğunda başta ağırlık, vurmalar ve zonklamalar olur. Bazı kere mcngene gibi ağrının beyinde ve zarlarında ateş oluşturur. Başta iltihap ve gevşeklik vardır. Eğer ateş alametleri olmayıp ve başta ağırlık ve soğuk hıltların alametleri varsa, ağırlık azdır veyahut o beyda diğer hıltlar sebebiyle ortaya çıkar. O halde bu ağrı benzer hastalık grubunun tedbirleriyle tedavi edilir. Lakin dürüst hekimlere göre, *beyda* denen baş ağrısı bizim zikrettiğimiz şartlarda görülen baş ağrısıdır.

Tedavisi: Bilirsin ki, çoğunlukla baş ağrısının görülmesinde sebep kandır. Bu durumda kan alırsın. Ama hıltların soğuk olduğunun delilleri ve alametleri varsa ve hastalıkta uzun süredir devam ediyorsa, hastalık görüldüğünde *revulsive* (*şiddetle geri çeken, radiat*) ilaçlar ve haricen uygulanan gevşetici ilaçlar ve lapalar vermek suretiyle tedavi edersin. Bunların kolay yapılan ve güçlü ilaçlar olması gerekiyorsa, büzülme ve kasılma varsa, Mekke eriğinin çiçeği gibi ve papatya ve çörek otu gibi ilaçlarla tedavi edersin. Bunların dışında, *Kanun*'da gördüğün bunun benzeri ilaçlarla da tedavi edebilirsin. Dışarıdan uygulanacak zayıf derecede ilaçlar, kuvvetli bir uygulama ile soğuk hıltları dışarı atarlar. Sarısabır (öd ağacı) hapını üç gecede bir kere vermek suretiyle hastayı tedavi etmek ve nasıl tedavi edeceğini iyice öğrenip, hastaya güzel kokularla vermek uygun olur. Eğer sarısabır hapından daha güçlü olan kusturucuya ihtiyaç duyarsan, bunlardan sonra sinamekiyi pişmiş olarak 4 miskal kunduz yağı ile vermelisin.

Bilinmelidir ki, bu zikredilenler ile zararlı maddelerin dışarı atılmasından sonra beynin kendisini ve zarlarını bizim sana bildirdiği-

miz ilaçlarla temizlemeye ihtiyaç duyarsın. Tenkiye terkiibini hazırlamak için kullanılan maddeler misk ve amberdir. Onları kâfuruyla ve sarısabırla karıştırırsın. Tedavi ilaçlarla desteklendiği gibi onlarla çözülmesi de sağlanmış olur. O hastaya sıcak yakılar ve *uyuşturucu* lapalar uygulamalısın. Bundan önce o yakıları biz sana bildirdik. Ne zaman hastalık kötüye gitse o ateşli ve güçlü yakıları kullanmalısın. Ama hastalık henüz başlangıcında ise, o zaman maddelerin sıcak olduğunu bilmelisin. Beynin korunması konusunda önerilen tedavi ile birlikte, korunması için sinameki ve badem yağının birkaç gün birbiri arkasına içilmesi iyi olur. Bazı mum cinsi ilaçlar da tedavide yararlı olabilir.

Bilinmelidir ki, ne zaman baş ağrısı uzun müddet sürerse mizacı soğuğa döner. Her ne kadar ağrının ortaya çıkmasının sebebi sıcak maddelerse de bilinmelidir ki müzmin baş ağrısı ancak güçlü çözme özelliği olan maddelerle tedavi edilebilir. Bazı kere *yıldız hapları*(?) (*ikras-ı kevakib*) ve *şelişa* (*paraliz veya ağız distortionlarına karşı kullanılan bir ilaç*) ve misk beyin ve kafasındaki hastalıkları tedavide yararlı olur. Bunlardan hangisi verilirse verilsin kız sütü ile karıştırılıp sonra verilir. Özellikle, hastanın ağrısı şiddetli olursa ve uykusuzluk galip gelirse, o zaman kız sütü verilmesi çok yararlı olur. Ama dağlama yapılması şartıyla bu geçerlidir. Bazı hasta kişilerin ne yemeleri gerektiğini bilmeleri gerekir. Bunlar bildiğin yiyeceklerdir. Hatta hasta tatlı badem, buğday ekmeği ile beslenir. Eğer hastalık soğuk mizaçlardan kaynaklanıyorsa, buharının az olduğunu hissederek onların serbestçe beslenmesinde sakınca yoktur, ancak baş ağrısına bazı merhemler (yağlar) uygulanması gerekir. O yağlar çözücü ve biraz da uyarıcı olmalıdır. Bu terkip o yağlardan biridir: Afyon, kardeşkanı, safran. Bu maddelerden yapılan ilaçlar damlatılmak suretiyle gerektiğinde baş ağrısında uygulanır; safran *ikras-ı kevakib*, mazı gibi maddelerden hazırlanan bu ilaçlarla alın ovulsa ve onlar ağızdan verilse yararlı olur. Geri kalan ilaçlar için, *Akrabadin* ve basit ilaçlar listesine başvur.

On Üçüncü Kısım

Şakika (Yarım Baş Ağrısı)

Şakika (*yarım baş ağrısı*) dedikleri ağrı başın bir tarafındaki olan ağrılar olup, heyecan verir. Ama Galen onu sınırlayıp der ki başta olan

şikâyetlerden oluşan vasat bir ağrıdır. Bazen yarım baş ağrısının oluşmasının sebebi kafatasının içindeki ve bazen de kafatasının dışındaki olan zardadır. Bazı hallerde ise baş ağrısı kazalardan kaynaklanır. Ama dışarıda olan yarım baş ağrısı bazen öyle bir hal alır ki ağrının olduğu yere el ile mes etmeye hasta tahammül edemez. Yarım baş ağrısının olduğu yerde toplanan, biriken maddeler dışarıda olan damarlardan veya arterlerden gelir ya da beyinden ve beynin zarlarından gelir. Beyinden ve zarlarından ulaşan maddelerin çoğunda o seviyede ortaya çıkar. Bazen yarım baş ağrısının sebebi buharlar olup, bunları bütün vücuttan atmak gerekir. Bazen yarım baş ağrısı hangi tarafta ise o tarafta olan organların birinden hıltların atılmasıyla olur. Ekseriya yarım baş ağrısının ortaya çıkışı devreler halindedir ve esas sebep hıltların görülmesidir. Kötü mizacı açıkça görülen yarım baş ağrısına o kadar itibar olunmaz. Hıltlardan oluşan yarım baş ağrısı bazı kere sıcak hıltlardan olur ve bazı kere de soğuk hıltlardan ortaya çıkar ve bazen de buharlardan olur. Senin bildiğin gibi, bunların alametleri soğuk maddelerden olan soğuk yarım baş ağrısı sıcakta ortaya çıksa ağır ağır sakinleşir. Soğuk yarım baş ağrısı uzun sürelidir. Sıcak yarım baş ağrısı yavaşça sükûnet bulur. Bu baş ağrılarında zonklama olur ve sakin uygun bir yerde istirahat iyi gelir ve aynı zamanda soğuk olan yarım baş ağrısında şiddetli ağrı olduğunda, oraya sanki soğuk bir şey konmuş gibi hissedilir. Sıcak yarım baş ağrısında ise, hasta, sanki ortada sıcak bir şey varmış gibi hisseder.

Tedavisi: Baş ağrılarından mengene gibi olan *beyda* (baş ağrısı) hakkında bilgi verilirken söylendiği gibi, [burada da tedavi için] kan alma önerilir. [Bu tip baş ağrısında] alın üzerindeki, baş ağrısı damarları dediğimiz damarlardan kan alınır ve ishal eden ilaçlarla lavman yapılır. Ayrıca başın arka tarafına uyanık tutan ilaçlar uygulanır. Bunların miktarının sınırı *Kanun*'da bütün olarak açıklandı. Sıcak yarım baş ağrısına şu ilaçlar yararlıdır: sarısabır, hindiba suyunda muamele edilip verilir. Bu terkip de *Akrabadin*'de zikredilmiştir. Zonklamalar ve benzerleri için 1 ukiyeden 6 ukiyeye kadar verilir. Bu sıcak yarım baş ağrısında şakaklardan ve burun damarlarından kan almak cidden yararlıdır. Çoğunlukla yarım baş ağrısı ile birlikte baş dönmesi de olursa kan almadan önce beden tenkiye edilir ve tenkiyeden sonra

mizaç değiştirilmelidir. Eğer madde sıcak olursa o hastanın baş ağrısı için afyon, adamotu, kökünün kabuğu, dereotu, ban otu ve kâfur gibi droglar kullanılmalıdır ve ağrının yerinin *Kanun*'da zikrolunduğunu bilmelisin. Bazıları, kitapta (*Kanun*) yazılan terkiplerin ağrının bulunduğu tarafa uygulanmasının yararlı olduğunu söylemişlerdir. Hasta kişinin alnına safranin da sürülmesinin, bu hastalıkta yararlı olur. Sedef otu, çörek otu, ekmek ve zeytinyağı birlikte uygulanır. Aynı zamanda parçalayan, bölen hapların uygulanmasında da yarar vardır. O haplar *Akrabadin*'de zikredilmiştir. Aynı zamanda taze ilik ve sedef otu yaprağı gibi iki drog ağırlıkta aynı olmak üzere verilir. Birinin yarısının ağırlığı kadar sedef otu suyu ile bir araya getirilip terkip şeklindeki yakı hazırlanır. Rüzgârlardan oluşan kuduzda uygulanacak dağlama için mumlu bez alınıp, ağrı hissedilen yere konur ve o kısım kabarıncaya kadar yakı orada bırakılır veya rüzgârı kıran dedikleri ilaçlardan terkipler yapıp verilir. Bu terkip yaralar içindir. Onların yararı vardır.

Eğer soğuk madde cidden şiddetli soğuk olursa sütleğen otu ve hardal ve diğer yara ve bunun gibi durumlarda uygulanan nesneler dışarıdan uygulanır. Ama o yarım baş ağrısının müddeti uzayıp müzminleşirse, sebebi gerek sıcak ve gerekse soğuk olsun, o yarım baş ağrısı bütün olarak soğutur. O halde onun çözücülere ve sakinleştiricilere ihtiyacı vardır. *Akrabadin*'de biz o terkipleri zikrettik. Bunlardan kimisi baş ağrısı ile ortaktır ve kimisi sadece yarım baş ağrısına aittir. Sen öncelikle, bedendeki gereksiz maddenin dışarı atılmasını sağlamalısın. Bundan başka, ağrının zonklaması şiddetli olup sakinleştirilmeğe ihtiyaç olursa, sakinleştirici yağlar uygulandıktan sonra, ağrı tarafında olan baş ağrısının olduğu yerdeki kasları parmaklarıyla ve antidotlarla ovalamalısın. Bazı kere ağrı yeri olan alında, baş ağrısı sırasında, alın damarı (arteri) afyon, anzarut vb. gibi sıkıştıran (kabız özellikte) ilaçlarla tedavi edilmesinin yararlı vardır. Bazı kere de nabızı güçlendiren ve zonklamadan arteri men edip, ağrıyı teskin etmek için o arter üzerine kurşun ya da bakırdan bir parça bağlanır. Bu konuda *Kanun*'da daha önce bilgi verdik.²¹⁶

²¹⁶ TM: Yarım baş ağrısının söz konusu ilacını tedavisini bir hatun kişide denendiğini ve

Her ne zaman bu şekilde tedavi yapıldığında o yarım baş ağrısı hummadaki ağrıya benzese de, humma cinsinden olmaz; yarım baş ağrısı bu ilaçlarla sakinleşir. Yarım baş ağrısı için yararlı yakılardan biri de hardal yakısıdır. Yarım baş ağrısı için kullanılan yakılardan hiç biri hardal yakısının yerini tutmaz. Ne zaman hastalık uzun zaman devam etse *safiya* (*thapsia aselepium zamkı*), kebere kökünün kabuğu, soğan ve sütleğen otu ile yakı yapılır. Eczacılar reyhan şarabı alınmasını önermişlerdir. O yarım baş ağrısına yararlı olan yakı şeklinde uygulanan bir ilaç da şöyledir: İlk hastayı hamama sokmak gerekir; ancak bunu, onu sıcak buharları tuttuktan sonra yapmalıdır. Sonra fıstık ile güzel koku oluşturmak gerekir. Çünkü bu ilaç ile ağrı hastanın başından boynuna iner ve bundan sonra ilaçlar hazırlanıp, önerilen şekilde uygulanır. Bu ilaç *Akrabadin*'de ve [*Basit İlaçlar Kısmında* zikredildi. Allah'ın izniyle]²¹⁷

sonuç alındığını bazı güvenilir kişiler söylediler. Ancak onun yararı pek açık değildir. O ilaç şudur: hastaya, uyuşukluk durumunda eşek hıyarı, *fēsnetin* (*bir çeşit yağ*), ve zeytin yağı iyice karıştırılıp pişirilir. Bu karışım başın ağrıyan kısmına sıcak olarak uygulanır.

²¹⁷ TM: Lakin Sultani nüshasının kenarına *unk* (*boyun*) yazılıp nüsha işaretlenmiştir. Görülen budur ki hamişe yazılan nüsha hazır ve doğru nüshadır. Zira ağrıya baştan göze indirmek baş ağrısı için daha iyi ve şerefli olur.

ÜÇÜNCÜ MAKALE

Beynin Şişleri ve Şişlerin Yerlerinin Farkı²¹⁸

Birinci Kısım

Kranitis Hakkında Açıklama

İki noktalı kaf ile *kranitis beynin sıcak humması (sebat-ı har)* demektir. O hastalık sıcak bir şiştir. Beynin iki zarından birinde olur. İnce zar (pia mater ve arachnoid mater) veya kalın zarda (dura mater) oluşur. Bazı kere beynin kendisinde daha önce ifade edildiği gibi, şiş oluşur. Lakin beyinde oluşan şiş *kranitis* diye adlandırılmaz. O ad ancak zarlarda olan sıcak şişlere verilir. Bazı tabipler beynin kendisinde şiş olmaz derler ve onların delili ise şudur: her nesne uzamaz ve uzamayan cisimlerde şişler oluşmaz. O halde beyin çok gevşek ve yumuşak olması dolayısıyla, onda şiş olur. Aynı zamanda, kemiklerin çok katı sağlam olmaları dolayısıyla, onlarda uzama olmaz. Uzama olmayan nesnelerde şişler de olmaz. Bazılarına göre, bu sözler doğru değildir. Çünkü beyin uzar ve yumuşak ve gevşek olması dolayısıyla, onda şiş olabilir. Hatta kemiklerde de şiş olabilir. Galen beyinde ve kemikte şiş olduğunu söylemiştir. Dişlerle ilgili bilgi verirken bunun açıklaması verildi.

Beslenen her kısım, her yapı uzama kabiliyetine sahiptir. Onların uzaması iki bakımdan söz konusu olursa, nefsi az olur ve bu uzama dolayısıyla, o cisim büyür veyahut onun uzaması fazla olursa, bu uzama dolayısıyla, şiş oluşur. Beynin ve kemiklerin uzaması ve büyümesiyle bunun arasında benzerlik yoktur. Onlarda fazla şüphe çeken bir durum olmaz. Ancak beyindeki şiş *kranitis* ve *beyin humması (zihnin karışık olması, aptallık)* diye adlandırılır.²¹⁹ Ancak hakiki sıcak beyin humması hezeyan ve akıl karışıklığı ve hareketli sıcaklık oluşturur. Halktan kişiler, onlara beyin humması belirtileri derler. Beyinde olan

²¹⁸ TM: BİRİNCİ FEN'İN BEŞİNCİ MAKALESİ: Beyinde olan Şiş ve Şişin Yerinin Farklılığıyla İlgili ve Alelade Fazlalıkların İçerikleri ile İlgilidir. TM

²¹⁹ Haktan [zihin veya beyin] en geniş anlamıyla alındığında sorgulamaya izin veren şekilde yapılmıştır.

sıcak şişlerde de aynı belirtiler olduğu için, ona da *beyin humması* derler. Hislerde, biraz gidip gelme oluyorsa o hal, beyinde sıcak şişi oluşturur veya bunun benzeri şikâyet ortaya çıkar. Soğuk beyin hummasında unutkanlık vardır. Çünkü soğuk beyin humması belli bir maddeden dolayı meydana gelir ve hastalığın oluşması için oradaki gereken maddeye *soğuk şiş* adı verilir.

Bazı kişiler *beyin hummasını*, başka hastalığa benzeterek, *bersam* (*pleurisy, hepatitis veya benzer göğüs hastalığı*) demişlerdir. Bu aslında *zatülcenp*'tir. Teknik sözcükleri bilmeyenler zannederler ki, *beyin humması* bir göğüs hastalığıdır. İkisi de beyindeki sıcak şişlere verilen addır. Eğer şiş şiddetli olursa ona *beyin humması* derler; eğer hafif olursa ona *bersam* derler. Lakin onların bu zannı hatalıdır. Zira Farsça sözlükte ser baş manasınadır ve *ber* ise göğüs anlamına da gelir. *Beyin humması*, şiş ve hastalık anlamına gelir. *Beyin hummasının* anlamı baş şişi ve *bersamın* anlamı göğüs şişi demektir. O halde başta olan şişe *beyin humması* adı verilmesi uygundur. Lakin hezeyan ve akıl karışıklığına ve ateş belirtileri gösteren beyin hummasının çeşitleri vardır. Bazı kişiler bu hastalığın hıtlar dolayısıyla ortaya çıktığını söylemişlerdir. Bazıları da *bersamın* onunla ortak olduğunu iddia etmişlerdir, yani göğüste olan örtü ve diğer kasların şişleriyle birlikte görülür. Bazılarına göre ise, mide ve rahmin ortaklığı ile olur ve bunların hepsi hakiki beyin hummasının belirtilerini göstermekte olup, beyin hummasını sınıflandırılmasında bu sebepten anlaşmazlık vardır.

Aslında beyin humması beyin zarlarından olan şiş olarak kabul edilir ve bazı kere zarlarda olan sıcak şişe ortaklık ederek beynin cevherinde şiş oluşturur; oradan beyin cevherine geçerek, orada şiş meydana getirir. Bu durumdaki *beyin humması* gayet kötüdür; dördüncü günü öldürür. Eğer hasta dördüncü günü geçirirse, kurtulur.

Beyin humması verdiği zarara göre, ayrı ayrı sınıflandırılır. Yüksek ateş dolayısıyla oluşan şiş bazı kere beyin iki yarısında da olur. Bazı kere bu şekilde bütün beyni sarar. Bütün beyni sardığı durumlarda uygun bir karar alıp o şişin kaynağını belirlemek ve böylece de sebebini bulmak gerekir. Bazen bu hastalık ağır safra dolayısıyla meydana gelmiştir, ya da ağır ateş dolayısıyla, ortaya çıkmıştır ya da şişin başlangıcı yakıcı safradan kaynaklanır; sevdaya meyilli olur, lakin diğer kısım iyi olur. Ekseri-

yetle beyinde ona benzeyip iyi huylu olan sıcak şiş, temiz ve halis olan kandan olmaz. Aynı şekilde bu şiş duhani (duman cinsinden) olamaz. Belki kandan kaynaklanır. Bu şiş bitmek tükenmek bilmez ve yok olmaz gibi görünmektedir. Ancak terleme ve burnun kanamasıyla geçer.

Başın dışındaki zarlar ve damarlar şişer, öyle ki damarların şişleri o kadar açık ve seçiktir ki, dışarıdan içeriye nüfuz ettiği durumda suturlar açılmağa ve adeta ayrılmağa başlar. Köke arız olan²²⁰ hıltlar²²¹ mürekkep olup, saatler sonra ortaya çıkar. Bu işaret bozulma belirtisidir.

Eğer *beyin humması* akciğerlerden kaynaklanıyorsa,²²² o *beyin humması* hıltın sıcaklığına işaret eder. Aynı zamanda zatürriyenin şişi hakiki olmayan *beyin humması*na da geçerse, yine hıltın aşırı sıcaklığını gösterir.²²³ Eğer görülen beyin hummasında başta şikâyet ve akciğerlere sürekli ağırlık arız olsa, o hasta süratle helak olur. Hasta bir ya da iki gün içinde helak olur; iki günü geçmez. Bu süre içinde hastanın güçlü olduğu da görülebilir. *Kranitiste* hastanın hareketleri sağlıklı ise o hastalık *beyin humması*dır. Ateşlendiğinde görülen hezeyan nöbeti geçtikten sonra hasta konuşur; hafızası yerine gelir.

Beyin humması olan kişide makad damarlarında doluluk olup, bu doluluk boşalırsa, iyidir. *Beyin humması* olan kişinin gözlerinde *şahsa olsa* (yani bir gözünü bir taraf dikip, o tarafa daimi olarak bakma), kan kussa ve zaaf gösterse, hasta harap olur. Eğer her şeyi kırmızı gören şahsın *beyin humması* güçlü olursa, iki gün içinde ölür ve o kişinin beyinde şiş vardır. Onun idrarı su gibi ise o kişi şişten kolayca kurtulur. Çok kere bu tutulan maddelerin akması ile *beyin humması* oluşur. Bazı sıcak *beyin humması* hafifleyip unutkanlığa dönüşür ve bazı kere de *beyin humması* geçer ya da delilik ortaya çıkar. Çoğu kere de hakiki olmayan *beyin humması*, hakiki *beyin humması*na dönüşür. *Kranitise* meyilli olan olgun kişiler ve yaşlılar o hastalıktan kurtulamazlar; kurtulanları nadirdir ve sayıca çok azdır.

220 TM: yemekten oluşan

221 TM: *ban* (at turbu, moringa pterygosperma ile dabk'ten (zahk, taze tereyağı veya beyaz bal)

222 TM: akciğerde olan şişi oluşturan maddeler beyne geçip ulaşır; akciğerdeki şiş geçer. Ancak şiş beyinde görülürse

223 TM: Ama beyin hummasının benzer organlardan geçmesi zaman içinde olmayıp, hastalığın görülmesiyle birlikte ortaya çıkar.

Hekimler şöyle demişlerdir: bir hastalık vardır ki, onda ateş görülmez; onun ağırlığı da olmaz, ancak *kranitise* benzer. Onda şiddetli kulak ağrısı ve şiddetli huzursuzluk olur. Hastalık sahibinde kararsızlık vardır; sakın değildir; vurur, kırar tenkit eder, suçlar; hançeresi ve boğazı daralır; ateşi yüksektir. Su içince boğulur gibi olur; boğazı daralır, yutamaz; yine dışarı doğru atar; şiş oluşturur. Bu durumların görüldüğü hallerde, genellikle, hastalık sahibi ölür. Bazen hastalık dört gününü dolduruncaya kadar devam eder; daha sonra hastayı öldürür. Bu hastalıktan kimse kurtulamaz. Belki o kişinin yüzü ve dili siyahlaşır; gözleri anlamsız bakar, yani gözünün ışığı sönüp gitmiştir. Onların hali kalbi sıkışan insanınki gibidir. Bunlardan başka, onun hareketleri yumuşak ve nabızı düşük olur; hasta helak olur; çok kere de onlar boğuluyormuş gibi olur. Bütün bu arazları sen görürsün. Hasta koşar ve daha sonra düşer ve ölür. Bu hastalıkta beyinde arızalar görülmesinden dolayı, mütemadiyen titreme veyahut diğer kötü belirtiler görülür. Ağrı damak tarafındadır. Bununla birlikte beyinde bozukluk arız olur; akıl karışıktır ve baş, boğaz bölgesinde ve göğüs boşluğunda bozukluk ve ateş görülür.

İkinci Kısım

Kranitiste Beyinde Görülen Müsterek Alametler²²⁴

Sıcak hakiki *sersam*la (*beyin humması*) kranitis arasında ortak belirtiler şunlardır: Hastanın ateşi düşmez ve mizacı kurudur; çoğunlukla humma sırasında ateşi yükselir; o hezeyan ifrat derecededir; zaman zaman kesintiye uğrar; konuşması bozuktur, kesik kesiktir; aklı karışıktır. Çoğunlukla o hıltlar dördüncü gün gibi, yakın zamanda bu arazları oluşturur; hasta nefes alıp vermekte zorlanır; nefesi düzgün değildir. Lakin nabızı çok atar ve göğüs kısmının yukarı tarafında çok uzun süren gerginlik olur. Bu hastalıkta titreme olur; organlar titrer. Eğer bu belirtiler varsa, hastalığın beyin humması olduğu da kesindir. Bazı kere beyin hummasında uyku olur; ıstırapından kurtarabilmek ve sağlığına kavuşturmak için bazen hastayı uykusuz bırakırlar. Çoğunlukla hastanın uykuları kısa süreli olup,

²²⁴ TM: Kranitiste Beyinde Görülen Alametler

çarpıntılı olur; şekerleme şeklinde uyumaları kısa kısa olup, sağlıklarına zor kavuşurlar. Bu hastalıkta hasta arsız ve cesaretlidir; gazapları da şiddetli olur; alışlageldiği üzere sıkıntıları çok büyük olur; ışıktan şikâyet edip aydınlıktan rahatsız olurlar ve dilleri şiddetli ıstıraptan mustarip olur ve sertleşir; suçlayıcı ve aşağılayıcı sözler eder. Hatta nabızı gibi dilleri de şişer çoğu kez sesleri kesilir; suyu arzular, ancak az içer. Az su içmelerine karşın, su içme arzuları az değildir. Bazı kere dışarısının soğuk olmamasına karşın, elleri ve ayakları bu hastalık dolayısıyla, soğuktur. Ama idrarları beyaza meyilli ve incedir; nabızları serttir.

Şişin sinir sisteminde olması dolayısıyla hastanın nabızı düşük olur. Damarda gevşeklik ve kuvvette zaaf olduğundan ve madde kuvveti azalttığından, nabız da güç hissedilir. Ancak başa yakın olduğunda asla güçlü değildir. Onlarda olan kuruluk nabızı şiddetlendirir; kasılma ve gevşeme birbirini izler. Nabızlarının durumu da buna benzer; çabuk hisseder. Çünkü beynin cevheri rutubetlidir. Rutubetten nabza his gelir.²²⁵ Bazen onların nabızları düzenini kaybeder. Bu durum acil müdahaleye gerektirir. Bu konuda birçok yorum vardır. İlaçların uygulanmasında da çeşitlilik vardır. Hastada titreme, zıt hareketler ve bayılma görülür. Lakin bazen titremeden dolayı bir nevi nabız oluşur ki, bu durum damarların katı ve gücün yerinde olmasını gerektirir. O nevi titreşimler bayılma oluşturmazlar. Bazılarının nabzında titreme arız olup, titreme hastalığının oluştuğuna işaret eder.

Sen hastalıklardaki sıcak maddenin rahatsız edici belirtilerini bilirsen ve onları görürsen, o alametlerin sahibinin tabiatında kasılmalar varsa, o belirtiler beyin humması olduğuna işaret eder ve bu görülenler zararlı olan belirtilerdir. Bir kimsede beyin humması görülürse *kranitis* onu izler. Yakında vukuu bulan şeyi unutmak bile bu hastalıkta görülen alametlerdendir; kötü belirtiler görmek ve delilik,²²⁶ *kranitis* ortaya çıktıktan sonra görülür. Daha önce [bu arazlar] yoktur. Ama *kranitis* görülmeden önce yüz küçük olur ve uzun süren uykusuzluklar görülür ve gün ıstıraplıdır. Madde beyne yöneldiğinde

225 TM: Bazı kere onların nabızları arızalanır ve gereksinim çok olur

226 TM: Kel kafalılık ağırlık ve doluluk olması gibi arızalar

damarlarında dolaşım bozukluğu ile zikrolunan uzun uykusuzluk ve ıstıraplı uyku gibi afetler görülür.

O madde beyne yakın olduğunda veya madde beyin tarafından alındıkta, ilkin başın ense tarafından başlayan baş ağrısı oluşur. Özellikle safravi maddeler bu ağrıya sebep olur. Beyin şişip beyin humması olmadan önce onların gözlerinde şiddetli kuruluk görülür ve sonra gözleri yaşarmağa başlar ve özellikle gözlerin birinde gözyaşı ve çapak çok olur ve çoğu kez göz damarlarına kızılık arız olup, şiddetli bir kırmızılık oluşur. Bazen bu kırmızılığın arkasından burundan damla damla kan gelir ve bazen de onun gözü kapanır [ve bu durum çoğunlukla bedende düşmeye] doğru meyleder. Ancak hastanın el ve ayakları hareketlidir; elleri acayip bir şekilde oynar ve havlunun havını yolup kaldırır. Bazen o hasta gözünü yumar ve zaman zaman gözünü dikip bakar ve sağlığına kavuşur. Bazen de o hastalar kelimeleri açık bir şekilde söyleyemezler; bazen de idrarları damla damla gelir. Bazen bu damla damla gelen idrarı fark ederler; bazen de bunu anlamazlar. Bütün bu deliller hummanın beyin humması olduğunun açık delilidir. Bu hastalar vücutlarındaki elem ve sızıntıları anlamazlar. Belki vücutlarında ağrısı olanların burnu üzerine dokunulsa elemelerini anlamazlar.

Beyin hummalarının alametleri açıklanırken, biz açıklamayı daha da yoğunlaştırıp deriz ki, hastanın beyninin ön tarafında bozukluk oluşmuştur ve havlunun havını ve duvarda olan saman çöpünü söker ve dikişten iplik gibi şeyleri yolar. Onun vücudu şekilsizleşir; belli bir vücut şekli olmaz. Eğer dumandan oluşan şiş beynin orta kısmına doğru meylederse, o şiş düşünceyi bozar ve fonksiyonlarında karışıklık olur ve hezeyan artar. Beyin karıncıklarındaki şiş, başın arka tarafında olursa, görüp işittiğini unuttur. Hatta unutkanlığı o seviyeye ulaşır ki, bir şeyi ister; önüne konduğunda onu istediğini bilemez. Bazı kere de idrar kabını ister ve taşıtını ister, getirildiğinde istediğini bilemez. Beyinde şiş olduğunun belirtileri görülse, burada söz konusu edilen alametlerin hepsi görülür. Beynin kendisinde şiş olsa yüzü ve gözü kırmızı olur. Gözü dikkatle muayene etmek gerekir. Kanlanma nedeniyle gözü kırmızı olur ve sarı madde ise gözleri sarartır.

Eğer bu hastalığın sebebi safra ise, bu arazlarla birlikte beyinde karışıklık görülür. Vücudun diğer organlarında da kötü hal görülür. O organın yardımcılarının hıltlarının şiddeti ile daha da şiddetlenir. Yardımcıları ile onun arasında hafif karışıklıklar olur ve fazlasıyla fonksiyon eksiliği olur. Ama beyinde, beyin hummasından dolayı yavaşça hafif karışıklık ortaya çıkar. Hakiki olmayan beyin humması alametlerinden önce, o organda bu hastalık görülür; daha sonra beyin humması alametleri görülür.

Burada göğüsteki zar ve göğsün diğer kaslarının da ortaklığı ile olan beyin hummasının ve zatülcenbin belirtileri görülür. O belirtiler şunlardır: göğsün iki tarafında da ağrı hissedilir; teneffüs ettiğinde o ağrı görülür; nefes almada zorluk olur. Bazı olaylarda *testere gibi (münşari) kuru öksürük* olur. Sonra ekseriya rutubetli öksürük oluşur. Genellikle onda ateş vardır. Genellikle gündüz ve akşamüstü ateş olur. Hakiki beyin hummasında başta ateş olur ve testere gibi bir öksürük, yukarı doğru yükselir. Hakiki beyin hummasında bunlar hissedilir. Bıngıldak, yani baş kemiği üzerinde acı²²⁷ vardır. Söz konusu belirtiler hakiki beyin hummasında çoğunlukla olmaz. Hâkim şartlarda nefesi zayıftır ve bazı kere de nefes alıp verme sinek vızıltısı gibi olur. *Zufre* nefesin bir süre tutulup daha sonra çıkmasıdır. Ancak sıcak olan kranitiste nefesi yoğun olur. İki *beyin hummasında*, yani sıcak beyin humması ve soğuk beyin humması zihin gücünün karışması bakımından ortakdır. Lakin diğer soğuk organ ile olan *hakiki beyin humması* ortaklık eder. Çünkü diğer organda doğal olan beyin humması o organın hummasına tabi olur.

Beyin hummasının gücü ile güçlü bir zaaf ortaya çıkar ve midenin ağzında gevşeklik oluşur; kusma, ateş ve ağızda safra vardır. Diğer organlarla ortaklığı dolayısıyla, oluşan beyin hummasının o organdaki şişlerinden dolayı ortaya çıktığı bilinir. Zira organın durumu açık ve seçik olmadıkça o organın afeti aklın karışıklığına ve beyin hummasına sebep olmaz. Bu zikredilenler bilinmelidir ve kaydedilmelidir.

²²⁷ TM: ayrıca başa mil çekiyor gibi

İkinci-Kısım

Kandan Oluşan Hakiki Beyin Hummaları²²⁸

Hakiki beyin humması şöyle tarif edilir: Kandan oluşan hakiki beyin hummasının ortak belirtisi hastaya gülme arız olmasıdır. O kişilerde burun akar; sık nefes alır. Gözünde yaş ve *remes* (*iltihaplı ophthalmia; kirpik dipleri iltihabı*) olur; uykusuzluk hakiki olmayan *beyin humması*ndaki gibi fazla olmaz ve dilde sertlik olup, sonra kara safra fazlalığı olur; dili ağırlaşır; hatta konuşamaz hale gelir; kırmızı şekiller oluşur ve yüzünde olan damarlar kırmızılaşır. Aynı zamanda doluluk vardır. Diğer belirtilere gerek olmaksızın kalkıp oturması artar ve hareketleri değişken olur.

Ama hakiki beyin hummasında safra iyi huylu ise; uykusu fazla ve gözlerinde şiddetli yanma (kuruluk) ve dilinde şiddetli sertlik olur; dil ilkin sarı olup, daha sonra siyaha dönüşür; humması şiddetli olur; uzun süre gözlerini ovuşturur ve sarı şeyler gördüğünü hayal eder. Ahlakına hâkim olamaz ve onu idare edip, yönlendiremez; şiddet ve hırs durumları görülür ve benzeri hastalar gerçekten hastadır ve bütün vücudu savaş halindedir; burunları ince olur; özellikle yanları çok incedir ve alınlarının üst tarafında şiddetli çekilme hissederler. Ama safradan dolayı meydana gelen hakiki beyin humması kötü huylu ve öldürücüdür. Onda öncelikli olarak *delilik* (*cünun*), *zucret* (*üzüntü, sıkıntı*) görülür; sık sık nefes alıp verir; gözleri bulanık olur; demirhindinin meyvesine benzer; demirhindi meyvesinin kendisi de ilaç olarak kullanılır.

Ama bu beyin hummasının geçişinin belirtisi, unutkanlık hastalığının geçiş alametinden Farklı olursa, onun sağlıklı olduğu anlaşılır. Hastalığın diğer alametleri gözlerin çukura kaçması, yumuk yumuk olmasıdır. Ağzından salyası akar; nabızı ağır ve gevşek olur. Ama o beyin humması şakaklara geçerse onda iyiliğe doğru gidiş alametleri görülür. Gözlerinin siyahı kaybolur; beyaz olur; cevap vermekten kaçınır ve reddeder, *istiskadan* (*dropsy*) kaçınılamaz. Karnı şişer ve bunun süresi uzar; organları çok titrer, yani seyirir. Beyin hummasının iyi olmaya başlamasının belirtisi gözlerin çukurlanması ve humma-

²²⁸ TM: Üçüncü Kısım Beyin humması Çeşitlerinin Tedavisi

nın had seviyeye ulaşması, yani mülayimleşmesidir. Bedeni titrer, irkilir; nabzı küçülür ve sertleşir. Ama beyin hummasının titremesinin geçmesi hastalığın geçtiğini gösterir. İnşallah biz bu konuyu *teşennüc (titreme)* konusunda ele alacağız.

Üçüncü Kısım

Beyin Humması Çeşitlerinin Tedavisi

Hakiki beyin hummasının hepsinde ortak olan tedavi kafatasından kan almaktır. Kanı çok alma gerçekten iyi gelir. [Ancak] başlangıçta yağları karıştırıp, hasta kişiye iyi etmek için, vermek gerekir. Eğer güçlü yağları vermek için bir engel varsa, söz konusu olan kan alma işlemi uygulanır. Kan alma işlemi dikkatle uygulanıp, hastanın sarf ettiklerini ve dışarı gereksiz atılan maddeleri araştırmalıdır; hastanın gereksiz maddeleri dışarı atıp atmadığı belirlenmelidir. Hastalık son dönemindeyse veya son dönemine yakınsa, kan alma işlemine son verilmelidir. Lakin bu işte dikkatli olmak gerektir. Zira afetler ve bayılma durumları ve gizli belirtiler, birbirinden farklı olup, onlar birbirinden ayırt edebilmelidir. Ancak nabzın farklı olduğu belirlenir. Nabızda korku olup, düzeni farklı farklıysa, hatta nabız önce ve sonra küçükse, bayılmanın yakın olduğunu gösterir.²²⁹ Hatta hastanın hareketi ıstırapı ile azalmaz, zira hasta ıstırapı olduğunda, organların çözüldüğünü bilemez ve kanın akışı bayılmanın başlangıcı olur. Aynı şekilde sinirlerin sıkıca bağlanmasının kendisinde hayal bozulmasına sebep olduğunu, dolayısıyla bandajların çözülmesinin yararı olduğu düşünüp çözer.²³⁰ Bu kan alma işleminden sonra, alın damarından da kan alınır. Eğer gücü çok olursa, o durumda, alın damarından kan almak gerekir. Eğer hastalık güçlü ise ve hasta zaaf içinde ise kan almaya izin verilmezse, alın damarından kan alınamıyorsa, el damarından kan alınır. Eğer hasta süratle solgunlaşırsa ve daralma hissederse, o zaman alın damarından kan alınıp ilkin sıcak sirke gül yağı ile soğutulup veya soğuk öz sularıyla birlikte başına lapa şeklinde uygulanmalıdır.

²²⁹ TM: Kan alınacak yerin sargısının sağlam olması gerekir.

²³⁰ Ama bandajlarda sıkılık ve sağlamlık olduğunda hayallerde çözülme olur ve hayal etmek bittikten yaradılış mümkün olmaz.

Safravi beyin hummasına arpa yaprağı ile yakı yapmak çok yararlı olur. Onun havası mutedilse ve başka bir özelliği yoksa başka bir şey ilave etmeksizin biraz sedef otu konur. Zira gereğinden fazla bir şey ilave edilirse bu maddenin onların vücuduna damlatıldığında onun gizli çözülüp yayılımı artar. [Bu durumda] eziyet söz konusu olur. Zira çok vermek beyne ve zarlarına zarar verir. O hastaya verilen müsekkinin yanı sıra, nilüfer, menekşe, gül, kâfuru ve bizim *Kanun*'da kaydettiğimiz bilinen soğuk müshiller uygulanmalıdır. Ona sülün eti vermelisin ve hoş ve güzel anılarını hatırlatıp, onunla sohbet etmelisin. Aynı zamanda başka kişilerden söz edip, kişileri hayal ederken, ıstırap hissetmesinden ve kızmasından kaçınmalısın. [Eğer] hasta sağlıklı ise ve gayretliyse uyutucularla da tedavi edilir. Eğer gücü yerinde ise alnına ve burnuna afyon koyup bu şekilde tedavi edilir. Eğer gücü yoksa güç zaafı varsa afyon uygulaması uygun değildir. Çünkü bu hastaya afyon verilmesi onu harap eder.

Gücü zayıf hastanın uyku verici ilaçlarla iyileşmesine yetecek kadar vakti yoktur; ertelemek zarar vermezse kan almayı erteleyip 2 gün veya 3 gün söz konusu tedbirlerle yetinmelidir. Sonra kan alma işlemi uygulanmalı, ancak bu işi de abartmamalıdır. Hatta onda kalan kan buhran zamanında savaştığı hastalıkla ilişkilidir. Beslenmede abartıya kaçmamak, tasarruf etmek gerekir. Bundan dolayı kan aldıktan sonra, yeterince iyi bir şekilde beslenmelidir. Gül yağı ve arpa suyu ile ya da zeytin suyu öz suyu ile lavman yapılır ve söz konusu edilen yumuşatıcı lavmanlardan daha güçlü olan lavmanlara ihtiyacı olursa, onlardan güçlü olanlarla lavman yapılır; ancak bunu iyi ayarlamak gerekir. Bütün maddeleri vücudun altına çekmek için çeşitli müshiller kullanılır. Belki güçlü ya da şartlı olarak hacamat yapıp maddeyi beyinden ayaklara çekmek gerekir. Bu çekme işi hummanın şiddetlenmesinden önce ve devam eden zamanda olmalıdır.

Bazen hastalık görüldüğünde yaşlılara ilkin hacamat yapılması gerekir. Sen o hastanın hastalığın başlangıcında yiyeceğini gayet hoş kılmakla önlem alırsın; hatta yiyeceğini ballı sirke karıştırıp bir gün yahut iki gün sonra ballı sirke ile ince arpa suyunu besin olarak verip sonra yoğun arpa suyu verirsin.

Yiyeceğin verdiği güçle hastalığın arazlarının şiddetlendiğinin

görülməsi, yiyeceklerde abartıya gidildiği şeklinde yorumlanır. Eğer kuvvetin düşmesinden korkulursa abartmak gerekmez. Gücü korumak ve gücün düşmesine mani olunacak şekilde besin vermek gerekir. Şiddetli soğuk sıvıların verilmesi durumunda özellikle diyaframda ve bağırsaklarda şiş varsa hastanın soğuk içecekler alması engellenmelidir. Sen hastalık sırasında tedaviyi ara vermeksizin sürdür. Yiyecekleri yavaş yavaş artır. Besinlere kabak ve diğer soğuk sebze ve yaş ve kuru soğuk hububat katılırsa bu besinler yararlı olur veyahut soğuk ekşi meyvelerle ekşi kılınıp verilir. Yine iniş vaktinde soğuk su içinde veyahut kar ile iyice soğutulmuş gül suyu ile pansuman yapılır. Yağlı *huloz*'la (ekmek) değişime uğrayıp, şişme olur. O zaman başlangıçta engelleyici tedbirler alınır. Lakin beyin hummasının yarattığı sorun büyükse ilkin başın dışındaki damarlar zarlarla birlikte şişer. Beyin hummasında başlangıçta rahatsızlıklar (şikâyetler) azsa, ağrının sakinleştirici ilaçlarla giderilmesi gerekir.

Hastaya daha sonra kabız yapacak ilaçlar verilir. [Doğru karar verilerek] ancak lavmana başvurulur. Bunlardan sonra, kabız yapma özelliği olmayan soğuk ilaçlar haricen uygulanır. Bu terkiplerin içine az miktarda haşhaş suyu konur; haşhaşa dayanabilsin diye onun içine papatya da katılır.

Bu ilaçlarla hastalık hafifleyince, inek memesinden alınan süt hastanın başına konur; onun yerine yoğurt da konabilir. Eğer hastanın gücü kuvveti yerindeyse, [bu uygulama ile] hastalık geçer. Süt ve yoğurtla başa birlikte uygulanmalıdır. Eğer hasta güçlü değilse, süt ve yoğurt miktarı eşit tutulur. Bu terkip başa uygulandıktan bir saat sonra, mutedil terkiplerle baş yıkanır. Bu terkiplerin içinde menekşe, süsen kökü, papatya ve diğer soğutucu özellikte olanlar bulunur. Bu *Akrabadin*'de²³¹ verilmiştir. Eğer hastalık uzayıp, ağır maddeler kalıcı hale gelirse, öncelikli olarak da, zorlayıp sükûneti hareketinden fazlaysa, onun tedavisine son verilir. Yedi gün sonra güçlü soğutucu özellikteki maddeler ve özellikle haşhaş bırakılır; söz konusu edilen yedinci gün sonunda, dışarıdan uygulanan maddeler tamamen bırakılır ve yarpuz otu, sedef otu, çörek otu usaresi ve sarıyonca verilir,

²³¹ TM: Hippokrat

keten tohumu öz suyunu zeytinyağı ve su ile karıştırıp, başına sürülür. Vücudu daima yağla ovma ve böylece diri tutmak [uygun olur].

Sen istersen yedi gün boyunca bu öz sularını başa uygulayabilirsin. Bu süre sonunda hasta gücüne kavuşur. Ona biraz şarap içirilir. Çoğu kez beyin hummasında kusma görülür. Bazıları bu hastalara soğuk yağa su katıp içirir. Bu terkibi içen hastanın dışarı attıkları maddeler ve kusmukları bulanık olur. Beyin hummasında hastanın aklı olmayıp hisleri azalırsa, idrar atamazsa mesanesi ılık yağlarla ovulur. Bu konuda yararı olan yağlardan en yararlı olanı zeytinyağıdır veya papatya lapası olup, suyu da mesaneye zerk edilir. İdrarını yapana kadar mesane ovulur. Bu tedbire itina ve ihtimam edilip sürekli olarak böyle yapılmalıdır. [Hasta] idrar atacağı zaman mesanesinde yanma hissi devam ederse, bir süre ovma ile idrarı atamazsa, dışarıdan uygulanan zikrolunan maddeler mesanenin içine verilir. Eğer onda çok büyük değişiklik ve ıstırap olursa, değişim sebebiyle zarar görürse, özellikle kan alma suretiyle yumuşar ve rahatlama sağlanır; ıstırapı engellenir.

Beyin humması nedeniyle sahibinin ıstırapı sürekliyse, hastayı sıkıştırıp, bağlanmalıdır. Hastalığın kesintiye uğraması söz konusu olup, kesilmesinden sonra dikkatle bakıp incelenmelidir. Hastalığın çoğu geçip, kısmen devam ediyorsa, ona kaydedilenler gibi tedbirle sallayıp, harekete geçirip, sıcak havalarda, planlı bir şekilde Güneşten ve zehirli maddeden de uzaklaştırılmalıdır. Böylece hastalık azalana kadar da tedaviye devam ettirilir. Eğer ılık su ile yıkamak istenirse hafif ısılı sert su ile yıkayıp uyutmalıdır. Çünkü onlara uykunun yararı çoktur. Onlara hafif olan etlerden yedirilir ve onunla birlikte böbreklerin tedavisinde zikredilen ilaçlar verilir. Burada önemli olan şişin hangi maddeden meydana geldiğidir. Çünkü hastalığı meydana getiren maddelere göre tedavi yapılır ve onlara uygun olarak tedbir alınır. Safravi maddelerden meydana gelen beyin hummasında ishal yapan ilaçlarla tedavi yapılır; kan almaya pek ihtiyaç yoktur. Safravi madde çok olduğunda ince kaygan nesneler ve suda bırakılmış nesneler içirilmekle hastanın zararlı maddeleri dışarı atması sağlanır. İshal yapan maddelerin alınması ile zararlı hıtlar atılabilir. Eğer bilersen, bütün durumlar doğal şekilde olur. Bazen o müşilde kısa mahmude otu da uygularsın. Doğası gereği hastalığın ne duruma geleceğini bilir-

sen, kan aldıktan sonra, bayılma yaklaşıpna kadar kanını akıtmazsın. Bayılma görülürse, kan alma ile tedavi edersin. Kan almadan sonra, hastanın ishal olmasını sağlarsın ve soğuk rutubetli ilaçlar verirsin.

Ancak kan kökenli hıltlar için soğuk mizaçlı ilaçlar kullanılmalıdır; kabız yapan ilaçların kullanılması da uygundur. İshal ve lavman yapılamadığında koruk, nar, ayva ve elma gibi kabız yapan besinler verilmesi uygun olur. Ama safravi olanlara bunun gibi kabız edici besinler uygun olmaz; safravi hıltlar hastalık sebebi ise *kurabe* ve *keşkiyye* (*ekşimiş süt kurusu*) ile elde edilen terkip arpadan alınan öz suyu ile birlikte verilir; aynı zamanda *esfid baciyye* (*beyaz nitrat*) ve beyaz üzüm gerektiği kadar verilir. Bunlar tuz ve sirke ile veya şeker kamışı yahut da erik ile ekşi hale getirilir. Onlardaki eksiklik bu ekşi maddelerdir.

Bilinmelidir ki, safravi beyin hummasında kan cinsinden mizaçtan çözülmeğe çok ihtiyaç vardır. Safravi soğukluğun mevcut olduğu kan cinsinden nesnelerin fazla miktarda olmaması gerekir. Safravi soğuk hıltların tamamen ortadan kalkmasını ve onların mevcut olmamasını sağlamalıdır. Hasta çok fazla soğuk su içmemelidir. Mizaç safravi olduğunda uyku çok yararlıdır. Ekseriya uyku veren ilaçlar dışarıdan uygulanan (lapalar vb.) olup, bu lapaların hazırlanmasında marul yağı ve çeşitli meyvelerin kabuklarının yağı ve bunlara benzer yağların kullanımları çok yararlıdır. Onlarla o meyvelerdeki safravi madde bir araya gelip, yoğunlaşır. Sen onların tertibine yardımcı ol. Onlardan yapılan soğutulmuş ve rutubetli lavmanları uygulamaya olanak bulursun.

Dördüncü Kısım

Beynin Cevherindeki Balgam Kaynaklı Arızalar²³²

Bilinir ki, onun maddesi kanı harcar. O halde, bazen beyin cevherinde terkihi bozuk kanda balgamsı hılt görülür. Bazı kere onun içindeki bu zararlı maddeler o kadar fazla olur ki, o şişler baş kemikleri suturlarını ayırır; beynin altında kasılmış olan şebekeyi (*choroid flexus*) çözer. Şiş dolayısıyla baş [kemikleri?] ayrılır. O şiş dolayısıyla ağrı şiddetli olur ve gözler kırmızılaşır; gerçekten gözlerde *cabize* (*göz küresinin büyümesi*)

²³² TM:Fi... Balgam Mizacında Şişler

olur. Çeneleri, yani yanakları cidden kırmızı olur. Midenin hastalığa ortaklık etmesi dolayısıyla bazı kere hastada kusma görülür ve alışılmı-şın dışında arkaya doğru meyli olur. Bundan dolayı arız olan flegmoni (balgamsı hıltlar), genellikle üçüncü günü toplanır; bir araya gelir ve üçüncü günü öldürücü olur; üçüncü günü geçirirse, hastanın sağlığına kavuşması konusunda ümit vardır. Bilinmelidir ki, bu hastalık cidden rutubetli ve zor bir hastalık değildir. Ancak cidden tedavisi zor olsa idi, beyin gibi güçlü ve şerefli olan organlar ona dayanamazdı. Bu zor hastalık dolayısıyla helak olurdu. Beyinde olan balgamın tedavisi beyin humması tedavisi gibi olur ve dilin altında olan damardan kan alma, bu hastalık için yararlı olur ve yararı çok hızlı olur. Ancak *ekhel* (*brachial arter veya median vein*) damarından ve diğer damarlardan kan [alındıktan sonra] dilin altında olan damarlardan kan alınır.

Beşinci Kısım

Beyindeki Humret (Kızılık, Kızarma) ve Kabarcık Hakkında²³³
[*Humret (kızarıklık)* sadece safradan oluşan şişlere denir. *Kuba (kabarcık)* demir anlamındadır.]²³⁴ Beynin cevherine *humret (kırmızılık)* denen şiş ve *kuba* arız olur. Onların oluşmasında ağrı ve iltihap çok yoğundur; lakin yüzü soğuktur. Harareti gizli olduğundan dolayı, yüzü sarı olur; özellikle safrası çok olur; yayılanın safra olmasından dolayı bu durum arız olduktan sonra, tekrar tekrar ateş görülür; yüzü ve gözü kızarır. Ama baskın durumu soğuk ve safraviye meyillidir. Ağzında şiddetli soğukluk olur. Bu hastalıkta sürekli ateş olmaz. Ama balgamsı baş ağrısında süreklilik vardır; korkutucudur; ateşi yüksek olur ve onun ilacı sabretmektir; ekseriya üçüncü günde hasta ölür. Eğer hastalık üçüncü güne kadar devam ederse ve hasta üçüncü günü atlatırsa, kurtulur. Çocuğun beynine ateş arız olursa, bingıldak ve gözler çukurlaşır. Onun gözleri sarıdır ve bütün bedeni kurur; dışarıdan [başa] yumurta sarısı ve gül yağı uygulanır. Bu ilaç her saat başı tekrarlanır. Soğuk rutubetten oluşan öz suları, burada söylendiği şekilde başa uygulanır ve özellikle, kabak ve kavun kabuğu ile başa uygulanır.

²³³ TM: Safradan Oluşan Şişler

²³⁴ TM'de yok

Altıncı Kısım

Subara

(Beyin İltihabından Kaynaklanan Delilik)

Sıcak safravi beyin hummasında bazen ifrat halde delilik (hezeyan) oluşur; hatta hasta deli gibi ıstırap çeker; hezeyan eder. O beyin hummasıyla birlikte olan had derecedeki deliliğe *subara* derler. *Kranitis*le hezeyan ve akıl karışıklığı aynı gibidir. Fakat *kranitiste* delilik görülmez. Eğer delilik de olursa ona *subara* derler.

Yine hekimler derler ki, bu tip delilik *manya* ile *kranitis*in birlikte görülmesidir. Nitekim *kranitis* şiş ve hummadan oluşan malihulyaya benzer. Çok kere *kranitisten* önce delilik olur; sonra şiş ve ateş onu izler. Bu *kranitise subara* denir. Onun oluşumu kırmızı ve saf olan safradan ya da hareketli safradan olur. Çünkü bu maddelerin beyne ulaşması deliliği oluşturur. Onunla birlikte veya ondan sonra şiş oluşur. O halde *kranitiste* delilik şişten oluşur ve *subara* denen delilikte şişle birlikte safravi madde ortaya çıkar; daha sonra ateşin yükselmesine sebep olmaz. Lakin bazen birinin diğerinden fazla olmasına sebep olur.

Ne zaman beyinde iltihap görölse, uykusuzluk uzar ve uyku ıstıraplı olur. Uykusu hemen hemen yok gibidir; uykuda sıçrar ve sık nefes alır ve nefesi düzensizdir; unutkanlık vardır; öksüremez; gözleri kırmızıdır. Gözlerinde rahatsızlık hisseder ve ağırlık vardır. Tonsilleri (bademcikler) kurumuş yağ kitlesine benzer. Bazen de, söz konusu edilmiş olduğu gibi, sarılık vardır. Bu durumda hasta kafasında inatçı bir ağrı hisseder. Sıvı kaçışı olması dolayısıyla, aynı zamanda gözlerinin birinde istem dışı kanama olur ve ne zaman hastalık olursa ateşte yükselme, dilde sertlik ve kuruluk olur; deliliğin hareketleri olur. Gücü az olması dolayısıyla, vücut hareketi, hatta göz kapaklarının hareketleri bile zayıftır. Onda delilik eseri, hezeyandan başka bir nesne kalmaz; zayıf ve güçsüz olmasından dolayı az konuşur; ekseriya hastalık ilerledikçe bezleri, örtüleri toplar; yani duvarlardaki taşları koparmağa çalışır; nabızı küçüktür; zayıftır ve sertliği artar. Kuruluk dolayısıyla bazı kere *subaranın* ağrısı saf olmayıp karmaşık olur. O delilikte (*subara*) hastanın konuşması ve hareketi farklı farklıdır. Hareketleri bazen düzenli bazen düzensizdir. Onun arazlarında düzen

olmaz. *Subaranın* tedavisi beyin hummasınıninki gibidir. Lakin *subarada* hasta yırtıcı ise, beyin hummasının safravi olanının tertibindeki ilaçlar çoğunlukla pek de yararlı olmaz. *Subarada* hastanın çevresini dikkatle gözleyip, hastayı, göstereceği şiddete karşı korumak için bağlamak gerekir.

Yedinci Kısım

Lisergus (Unutkanlık)

Lisergus (unutkanlık) kafanın içinde balgami şişler olmasına denir. O balgami *beyin humması*dır ve çoğunlukla²³⁵ balgamdan kaynaklanan beyin humması ekseriya beynin cevherinin yollarında görülür. Balgam beynin zarlarına ve karıncıklarına ve beynin cevherine bir ölçüde nüfuz eder. Yiyecekteki katılık ve beynin cevherinde gevşeklik olması dolayısıyla, zatülcenp hastalığında bile, ekseriya safravi maddenin fazlalığı hastalığın sebebidir. Balgami maddenin zatülcenbe sebep olmasına çok az rastlanır. Çünkü göğsün zarları ince ve katıdır. Balgamın onlara nüfuz etmesi çok rastlanan bir olaydır. Ancak balgami hıltlar safravilerle karıştığında göğsün söz konusu kısımlarına nüfuz edebilir. *Sebat-ı barid (soğuk beyin humması)* bazen beynin cevherinde, zarlarında görülür.

Lisergud'un manası unutmak demektir. Aslında bu hastalığın asıl sebebi şişler olup, unutkanlık bu şişler dolayısıyla görülmektedir. Bazı hekimler hastalığın arazının unutkanlık olmasından dolayı onu asıl hastalık olarak kabul etmişlerdir. Ancak asıl hastalık şiştir. Hekimler bütün soğuk şişleri, soğuk ya da sevdavi olsun, unutkanlık olarak adlandırmışlardır. Ancak bazı hekimler unutkanlık ismini sevdavi olan soğuk şişlere vermezler; bazıları ise balgami olan hastalıklar için bu adı kullanmışlardır. Senin bu adı iki çeşide vermek doğru olur. Bu hastalığa sebep olan madde, sıcaktan bayılmaya sebep olan maddelere benzer. Lakin unutkanlıkta maddenin etkisi yoğundur. Bu hastalıkta balgami hılt oluşur. [O] buharlı nesnelerden ortaya çıkar. Bun-

²³⁵ TM: *Lisergus (unutkanlık)* soğuk *beyin humması* hakkındadır. Ona unutkanlık da denir. Bu hastalığa tutulan kişi unutkan olduğu için *lisergus* başın içinde balgamdan dolayı meydana gelen şişlerdir.

dan dolayıdır ki soğan yemek hastalığı artırır. Hazımsızlık çekenler, çok fazla sıvı içecek ve çok meyve yiyenlerde görülür.

Unutkanlığın alametleri şunlardır: hafif baş ağrısı, hafif ateş. Çünkü [bu şikâyet] zararlı hıltan oluşan şişin sebep olduğu ateşten dolayı ortaya çıkar. Lakin şişin maddesi soğuk olduğundan ateş hafiftir ve unutkanlık bu ateşin devamlılığından anlaşılır. Sabit ateşi olmaz ve bazen unutkanlıkta olan ateş hissedilmez. Onun özelliği sürekli olmasıdır. Hatta hasta gözünü açtığında, saatinde yine gözünü yumar. Unutkanlık hastalığı olan kişiye unutma arız olur ve nefsi çözülme gösterip cidden yavaşlar. Genel olarak, nefes darlığı gözlenir, yani ağzını çok açıp kapar. Bazen ismi gibi nesnelere ağzını açar; hasta ağzı açıldığı için uyanabilir ve ağzını yummak aklına gelmez; ağzı açık kalır. Ağzını kapamak istese de kasılmadan dolayı kapatamayabilir. Midenin ortaklığı dolayısıyla dili beyaz olur. Sürekli gözünü açıp kapar.²³⁶ Hastanın idrarı kırmızıdır.²³⁷

Bazı kere unutkanlık hastalığına tutulanlarda bayılma arız olur ve el ve ayakları terler. Bu durum *kranitiste* görülenin aksine bir durumdur. Çünkü unutkanlık hastalığına tutulanlarda hastalık aşağı doğru yayılır. Ama *kranitis* hastası yukarı doğru çıkar ya da ilerlemez; olduğu gibi kalır; gücü artar. Unutkanlık hastalığında nabız sert ve yavaş olur; titreşimli olur ve dalgalı olur. Onun nabızı zatürree hastalığına tutulana benzer. Lakin genişliği ve boyutu azdır. Uyumu kranitisten daha fazladır. Zıtlıkları kranitisinkinden az olur. Bundan dolayı kranitisin ağrısı unutkanlık hastalığınıninkinden daha azdır. Soğuk beyin hummasında ise nabız yoğundur. Çünkü soğuk beyin hummasında hayvani güç daha iyidir; onun ateşi düşüktür. Kalpten uzaklaşmış olmasından dolayı, daha çok durumunu korur; zatürreede ise azdır. Çünkü soğuk beyin hummasında madde beyin kendisindedir, ama zatürreede madde akciğerdedir.²³⁸ Bazı hekimlerin dediğine göre, sevdavi olan beyin şişlerini soğuk beyin humması ve unutkanlık olarak adlandırmıştır. Bundan dolayı sevdavi şişlerin alametlerini de burada söz konusu etmek gerekir. Sevdavi olan beyin hummasında ağrı daha

²³⁶ TM: Akli karışıktır; bağ kurmakta zorlanır. Eğer ağzı kuru olursa kuruluğu zararlı olur.

²³⁷ TM: çek idrarı gibidir.

²³⁸ TM: Beyinde bulunan madde çıkan maddeyle düzen oluşturur ve bu söz konusu olan alametler balgami olan beyin hummasının alametleridir.

şiddetlidir ve can sıkıntısı ve hezeyan olur ve de göz açıktır; iyi olma ihtimali yüksektir. Sevdavi unutkanlık hastalığı beynin cevherinde ise sabitlik olur ve hareket zorluğu vardır ve ağrı rahatlamaya meyillidir. Unutkanlık eğer beynin zarlarında ise ağrı çok şiddetlidir ve daha korkutucudur. Ondaki unutkanlık dolayısıyla idrar sisteminde oluşan zaaf nedeniyle idrar tutulması çok görülür. İnsanın unutkanlığa uygun ve yatkın olmasının alameti başta çok titreme olmasıdır.²³⁹

Ne zaman unutkanlık arazi şiddetli ise ve *soluk verme (ırk)* çoksa cidden o hastalık öldürücüdür; kuvvetinin azalmasından dolayı bu sonuç ortaya çıkar. Ne zaman nefeste genişleme olup arazda kesinti olsa, alameti iyidir; kurtuluşa, iyileşmeye meyilli olur. Kulak arkasında şiş olması da, aynı şekilde hastalığın alametidir. Çünkü beynin sıkıntılı dur

Tedavisi: Eğer engel yoksa ilkin kan al, sonra sıcak lavman uygularsın ve böylece maddeleri aşağıya çekersin ve bal yedirerek, hardalı bulaştırıp onunla hastayı kusturursun; [daha sonra] hastayı aydınlık bir odaya yatırırsın ve burada yatarken kusmasını engellersin. Uyarma önemlidir; ısrarla bunu sağlarsın. Öncelikli olarak gül yağı ve sirke ile maddeyi men eder ve almasını engellersin. İki gün geçtikten sonra, gül yağı, sirke ve kunduz hayâsını karıştırırsın ve sirkeyi yabani soğan ile muamele edersin. Ona soğuk su içirmezsin. Eğer soğuk su içirirsen, bunu az içirmelisin.²⁴⁰ Lakin hastalık iyileşmeye doğru giderken, kesinlikle yasaklarsın. Bu tedbirlerden sonra, bedeni zeytinyağı ile natron ve bazı ısırgan otları tohumu, mezeryon tohumu, biber, yapışkan otu, nezle otu ve bunlara benzer maddelerle merhem yapıp ovarsın; çözünümü güçlü olan merhemlerle tedavi edersin. Aynı zamanda bazı zehirli maddeler, içe çekilen maddeler, hoş gargara yapılacak maddeler ve *Kanun*'dan öğrendiğin diğer ilaçları verirsin. Eğer hastanın başı üzerine yabani soğan uygularsan çok yararlı olur ve özellikle uyguladığın yabani soğan rutubetli ve taze olmalıdır.

Aynı şekilde diğer ısıtıcı maddeler de uygulamalısın. Hatta hastanın el ve ayakları kızarıp acı hissedene kadar bu maddelerin içine batırıp, ovarsın. Bu uygulama ve ovmanın çok yararı vardır. O hasta

²³⁹ TM: çok seyrir ve tembelleşir ve ağırlaşır.

²⁴⁰ TM: hastanın soğuk su içmesini engellersin.

dinlenerek derinlere daldığında saçlarını uzatır, çekersin. Bazı saçlarını da parmağına dolayıp yolarsın. Başında nikristen dolayı ateş olmayan durumlar yoluyla hastalığı belirlersin. Bazen kanın dışarı atılmasına ihtiyaç olduğu için, onların yiyeceklerine böğürtlen suyu, ekşi sıvılar ve keşk suyu konmasını şart koşarsın. Onların yiyeceklerini bu şekilde verdikten sonra, ellerini ve ayaklarını birkaç saat terki bin içine batırırsın. O buharlı terkip yukarı çıkışı engeller.

Hastalık uzayıp, zararlı maddenin dışarı atılması gerekirse, özellikle hastada titreme görülürse, bir miskal kunduzhayasına üçte biri kadar mahmude otu katıp, içmesini sağlayarak tedavi edersin. Eğer ateşi fazla yüksekse, ondan korkmalısın. Bu durumda mahmude otu konmayıp yalnız kunduzhayası verilir. Kusma olduğunda mizaç değişikliği olacağından hasta kusturulmayıp mizacın değişmesini sağlayan ilaçlar verilir. Ancak bundan önce lavman yaparak [zararlı maddeler] dışarı atılması gerekir. Lavman dışında, hastanın bazı maddeleri dışarı atma ihtiyacı varsa, ebucehil karpuzu yağı dört dirhem, helile meyvesi üç dirhem ve mastikadan bir danek alıp, terkip haline getirip hastaya içirilmelidir. Güven ve itimadın varsa, onu uygularsın veyahut macunla [tedavi edersin] Eğer gerekiyorsa, hem müshil içirirsin, hem de zorlayarak yukarıdaki ilacı birlikte kullanıp hastanın ishal olmasını sağlamalısın. O hastayı uyararak, yoğun bir şekilde ihtiyacını gidermesi önerilmelidir. O hastaya sık idrar atma ve biraz unutkanlık arız olursa, iki göğüs ve karnına o [madde] pişirilerek bu terkip uygulanır: Papatya, sarıyonca, menekşe ve süsen kökü pişirilip böylece hastanın zorla idrarını atması sağlanır. Hastalık sonlanırsa, onu döndürüp, kaldırılıp, daha sonra hafif hareketler yaptırmalıdır, yani salıncakta sallanır. Bunlardan sonra nekahet devrindeki tedbirler uygulanır.²⁴¹

Sekizinci Kısım

²⁴²Kafatası İçinde Mayı Birikmesi

Bazen kafatası içinde fazla sıvı toplanır. Kafatasının dışında(kafatassı kemiği dışında), da sıvı artabilir.²⁴³ Eğer o sıvı kafatasının içinde

²⁴¹ TM: bağırsak kurdu ve kurt tedavilerde kullanılan ilaçlarla kullanılmalıdır.

²⁴² TM: Kelle Kemiği İçinde Hapis Olan Maiyet

²⁴³ TM: Onun kasları bu hastalığın alametlerini yaklaşık olarak açıklar. Allah isterse.

olursa onun yeri kalın zarın (dura materin) üstündedir. O sıvının kalın zarın üzerinde toplanmasının belirtisi, kafatasında ağırlık hissedilmesi, gözü yummanın zorluğu ve belki çoğunlukla imkânsız olmasıdır.²⁴⁴ Hastanın gözü rutubetli olur ve sürekli olarak gözyaşı akar ve bozulma hayli yoğundur; tedavi kabul etmez.

Kafatası Dışındaki Şişler ve Başın Dışındaki Su (toplanması) ve Çocuklara Arız olan Aksırıklar.²⁴⁵

Başın dış tarafında olan zarın bulunduğu yerde sıcak ya da soğuk şişlerden biri oluşur. Bazen de o yerde sıvı toplanır. Özellikle çocuklarda, bazen başın dış zarında bazen de iç zarında sıvı toplanır. Özellikle çocuklarda kafa kemiğinin dış tarafındaki zarda sıvı toplanması sıkça görülür. Bazen de yaşlılarda olur. Bu hastalıkta başın derisi ile kemiği arasında sıvı toplanır; bazen de başı saran iki zar arasında sıvı olur.²⁴⁶ O zarlar beyni sarmıştır. Ancak başı dıştan saran zar tektir; başı koruyucu bir zardır.²⁴⁷

Çocuğun bingildağının olduğu kısımda el ile gezdirilirse, o yer ayırt edilir; oradaki damarların ağızlarının açık olduğu ve derinin altına buradan sıvı akıp orada toplandığı fark edilir. Bazen akan madde farklı hıtlardır.²⁴⁸ Dokunulduğunda sıvı durumunun aksine, yani elle muayene edildiğinde, içine batır.²⁴⁹ Bu durumda çocuğun başında bu sıvının artmasından [şiş oluşmuştur]. Başın durumu anlaşılıp, ovulur. Başta o sıvının çok olup olmadığına bakılır; o sıvı bastırılıp, baş kuvvetle ovalansa dışarıdan içeri etki ediyor mu veyahut mukavemet etmeyip, iniyor mu; ya da inmeye karşı mu-

²⁴⁴ TM: kaçınılması gerekir.

²⁴⁵ TM:.....**Fasıl** Kafatasında olan Şişler ve Kafatası Dışında Toplanan Sıvı ve Çocukların İtasını, yani Sabilere Arız olan Aksırıklar

²⁴⁶ TM: veyahut daha önce söz konusu edilen beynin iki zarı, dura mater ve arachnoid mater arasında olur.

²⁴⁷ TM: Bu hastalığa tutulan çocukta uykusuzluk, çok ağlama olur. Çocukta bu hastalığın görülmesinin sebebi çoğunlukla kabilenin hatası olarak ortaya çıkar.

²⁴⁸ TM: Başın derisinin rengi el renginde olup, üst tarafta birikim vardır. Lakin üzerine elle bastırıldığında o birikim aşağı doğru iner. Eğer baş derisi rengi değişkense çukur kese orada madde toplandığına işaret eder.

²⁴⁹ TM: Basılmakla çukurlaşırsa veyahut onda ağrı ve gevşeklik hissedilirse o toplanmış olan madde şiş olur.

kavemet ediyor mu, belirlenir. Eğer madde çok olup atılamıyorsa tedavi bırakılır. Eğer madde az olup, deri ve kafatası arasında ısrarlı ve kararlı olursa, keşk ile tedavi edilir ve arızı olarak, maddenin çokluğu ya da azlığına göre, bir kesik veya birbirini kesen iki kesik yapılarak, o kısım açılır veyahut birbirini kesen üç kesik yapılır. Bu madde dışarı atıldıktan sonra o yerdeki kesik birleştirilip, üç gün durumuna göre belli bir miktarda zeytinyağı ve şarap konup, sonra oradaki cerahatin çözülmesine gereksinim duyulursa, cerahatine merhem sürülür. Keserek tedavi edildiğinde, kesilen yere merhem uygulanmasına gerek yoktur; o kısım dikilir.²⁵⁰ İnce bir aletle kemiğin üzeri kazınıp, baş temizlenir ve bu engel kalktığında, yeni et biter.²⁵¹

Başta olan şişlerin sıcak mı soğuk mu olduğunu dokunma ile belirlersin ve renginden anlarsın. O şişlere uygulananların [uygun olup olmadığını] şişin iyi olmasından ya da tersi gelişme göstermesinden anlarsın.²⁵² O şişler, gerek sıcak ve gerekse soğuk olsun, kafatasında çok elem hissedilir ve el ile dokunulduğunda dahi elem hissedilir. O halde, kafatasının dış tarafında olan bu şişlerde beyin humması tedavisinin yanı sıra, bu güçlü tedaviyi de uygularsın. Zarar vermeyeceğinden emin olursan, hastalığın tedavisinde hacamat uygula. Kan almanın çok faydası vardır. Ancak, çocuğa aksırık arız olduğunda, hasta çocuğa arpa suyu veyahut soğuk arpa suyu içirerek tedavi edilir. Eğer çocuk ishalse, kavrulmuş *tebaşirden* (*kamıştan elde edilen silisli madde*) bir miktar ve kavrulmuş semizotu tohumu ile içirilir. Söz konusu olan ilaçlarla ishalin kesilmesi gerekir; hastalık ılık su içilmesinden kaynaklanır. Çocuğun bingıladağına menekşe yağı konmalıdır.

²⁵⁰ TM: ve uygunsa, süturları bir parça bez gibi birleştirilip, dikilir. O kısım yavaş yavaş etlenir (yara kapanır). Ateş geç düşerse, o zaman hekimler baş kemiğinin üzerindeki saçları tıraş eder, yani elin bitmemesi kemiğin sathında etin bitmesine engel olan şeyler

²⁵¹ TM: Başın dış tarafında olan sıvı cidden iyi olursa kemikte hal etmek (sorunu çözmek) senin için yeterlidir.

²⁵² TM: Soğuk yerin üzerine herhangi bir nesne konsa, örneğin, bir şişe o yere konsa, maddenin ve şişin soğuk olduğunu bilirsin ve soğuk nesne konsa şişe uygulamak uygun olursa şişin soğuk olduğunu bilisin.

Dokuzuncu Kısım

²⁵³Subat-ı Seheri (Uyuşukluk, Baş Dönmesi, Lethargic)

Bazı hekimler bu hastalığa *şuhuz* (yükselme) da derler.²⁵⁴ Belki *şuhuz* bir nevi donup kalmadır. Biz deriz ki, *subat* (uyku hali, koma?) dedikleri beyin humması illetidir. Sıcak beyin humması ve soğuk beyin humması karmaşık olursa böyle adlandırılır. Zira uyku şeklindeki hastalığın şişi balgam ve safradan meydana gelmiştir. Onların heyecan ve hareketine sebep o doluluktur. Hasta nefesi açan şeker yemelidir; şarap içmelidir. Bu iki hılt, yani balgam ile safra bazı kere mutedil olur ve bazı kere de safra balgama veyahut balgam safraya üstün gelir. Eğer balgam safraya üstün gelirse ona *sıbat-ı seheri* (uykusuzluktan oluşan baş dönmesi) derler. Eğer safra balgama üstün gelirse, ona *seher-i sıbati* (uykusuzluk, *insomnia*, *comates*) derler.

Bazen bazı kişilerde zikredilen hastalık birinde balgam safra üzerinde hakim olup, baş dönmesi, düşkünlük ve gözde *kırpıştırma* (*tagmiz*) oluşturur. Öncelikle öksürükten dolayı, onun cevap vermesi zordur; cevap süresi uzundur ve biraz düşündükten sonra cevap verir. Yine omzunda bir başka zamanda safra hâkim olursa o safraya meyilli olur, yani uykusuzluk ve hezeyan ve buna bağlı olarak uyarılma [söz konusu olur].²⁵⁵ Gözünü açar ve yumamaz. Belki beyin humması sahibinde olduğu gibi, göz kapağı yukarıya doğru çeker (göz açık durur).²⁵⁶ Yüz meyilli olur ve çoğunlukla durumda göz kapağı yukarıya çekilir.²⁵⁷ Biraz sıvı alındığında çok kere idrar tutulması arız olur

²⁵³ TM Fasil (?) Subat-ı Seheri (Uyuşukluk, Baş Dönmesi, Lethargic)

²⁵⁴ Lakin bu hastalık *şuhuz* değildir. TM

²⁵⁵ yani nazari olarak daimi olarak bitişmiş olduğu yerde kalır. Biz o kişinin baş dönmesini atmasını sağlayıp, bu çalışmayı tamamlarız. Hali üzere dışarı atma terk edilemez. Çünkü küçükken hakim olan baş dönmesi olan uyarma da uyarılmış olur ve balgam galebesinden ortaya çıkan baş dönmesi ağır olur ve büyük ağrı vermesi bertaraf dilip yumuşaklığı sağlansa, göz kapaklarını engelleyip kendi kendine kapanır ve safradan olan baş dönmesi uyarılarak harekete geçirilir; hezeyan olur ve hareket etmeyi ister ve TM

²⁵⁶ Doğal olmayan *istilka* (*sırt üstü yatma*) ve yüzünde *tehyicle* (*harekete getirmek*) olur. TM

²⁵⁷ suya batmış, uykuda horlayan kişi gibi horlar ve gözünü açsa donmuş kişiler gibi açar, yani göz kapağının açılması yukarıya çekilme şeklinde olur; dibe batarak veya yana çekerek olmaz. Konuşması düzenli değildir; içtiği şeyler boğazından aşağısına inmez. Bazı kere burnundan çıkar. Aynı zamanda bulamaç [da boğazdan geçmez] ve hisler azdırılıp yiyeceklerdeki sertlik *şevk* (*diken*) oluşturur. Boğazdan geçmez. Bu alametlerden baş dönmesindeki uykusuzluk kötü alamettir. TM

veyahut ikisinde de azalma olur ve nefes darlığı arız olur ve kadın hastalarda çoğunlukla rahimde kasılma görülür.²⁵⁸ Eğer histeria kalırsa bu hastalık unutkanlıktaki arızalara benzer. Lakin ağrısı farklı olur.²⁵⁹ Bu durumda ateş şiddetlidir. Bu hastalık kranitise de benzer. Kranitisten farkı bu hastalıkta baş dönmesi olur. Ekseriya hezeyan az olur.²⁶⁰

Ama bu hastalık benzerlerinden nabız bakımından farklıdır. Baş dönmesinde nabız seri ve değişken olur. Şiş ve ateş oluşturan hıltlar dolayısıyla, unutkanlık olanların nabzına zıt olur. Şiş ve balgam dolayısıyla, ateşi olan kişinin nabızı yoğun olur.²⁶¹ Kranitiste ise nabızı daha zayıf olur.²⁶²

Tedavisi: Başı dönen kişiyle nabızı çeşitli olan hasta arasında [kranitisle] ortak nokta, her ikisinde de tedavinin kan alma olmasıdır; sonra nefes alamama, nefes alamamanın şiddeti ve yumuşak maddeler dolayısıyla nefesin çok azalmasıdır. Maddenin özelliği adı geçen belirtilerden anlaşılır. Baş dönmesi olanlarda balgam ve mutedil safra ya da balgam veya safranin daha baskın olması zikredilen alametlerdendir. Kranitis olanlarda besin yasaklandığı gibi, baş dönmesi olanlarda nabzından dolayı besin yasaklanır. Özellikle, ekseriya yemekten kaynaklanan baş dönmesinde yiyecekten men etme çok mühimdir. Baş dönmesinin ekseriya yiyecekten kaynaklanan, çeşidinde tedavi kusturarak yapılır; madde dışarı atılır; midesi temizlenir. Eğer sebep şeker ise şeker kesilene kadar tedavi olmaz. Şeker kesildikten sonra baş, rutubetli ilaçlarla tedavi edilir ve rutubetli ilaçlar başa uygulanır; sonra diğer ateş düşürücü ilaçlarla tedavi edilir. Baş dönmesinin çeşitlerinin tedavisinde hepsi birden,

²⁵⁸ TM: Lakin rahmin kasılmasında sağlık durumuna uygun olarak kalıcı olur. Baş dönmesi bildiğin gibi, değişken olursa ve rahmin kasılması (histeria) ile [ilgili ise], diğer haller kısmında ele alınır. Bu hastayı konuşması için zorlamak gerekir. Anlamak için de zorlamak olası olduğunda rahimde histeria hastalığı olduğu olasıdır. Konuşma ve anlama için zorlamak mümkün değildir.

²⁵⁹ TM: bu **shen**... baş dönmesi söz konusu olduğu üzere sıhhat gibi olur; değişiklik olmaz. Lakin unutkanlıkta değişme olur.

²⁶⁰ TM: ve kranitis kötü mizaçlı olur.

²⁶¹ TM: Yoğun olması onun arazıdır. Bundan dolayı kranitisin nabızı farklı ve değişken olur. Bunlardan başka baş dönmesinde nabız söylediğim nabız gibidir.

²⁶² TM: O kişinin nabızı sürekli çarpıntı (titreme) gösterir; farklı olmaz. Rahimde histeria olduğunda bu nabızlar değişken olur.

dışarıdan uygulanan eriyik ve yakılarla birlikte uygulanır. Bunun yanı sıra, kolay nefes almak için, hafif, dışarı atan maddelerle tedavi desteklenir. Baş dönmesinde kullanılan ilaçlar, kranitiste önerilmiş olduğu gibi kullanılmaz.²⁶³ Muhtemelen, baş dönmesinde alınan ilaçların soğukluğu kranitiste kullanılan ilaçların soğukluğundan daha azdır. Aynı zamanda kranitis ilaçlarının yoğunluğu, baş dönmesi ilaçlarının ve unutkanlık ilaçlarınınkinden daha azdır. Muhtemelen, baş dönmesinin ilaçları soğuk ilaçlar yerine, sıcak olan ilaçlardan oluşur. Baş dönmesinin maddelerinde safra ve balgamdan hangisi hâkim olursa, galip olanın mizacına uygun olan ilaçlar çok kullanılır.²⁶⁴ *Kanun*'da bu ilaçların sözü geçti ve safranın ne gibi ilaçlarla tedavi edileceği açıklandı.²⁶⁵

Burada kullanılan ilaç cüzleri senin için *Ankarabadin*'de verildi; [oradan alıp] yararlanman gerekir. Ama bu hastalığın sonunda ve zaman geçtikçe soğuk eriyiklerden kaçınıp bildiğin latif ilaçları vermelisin. Sonra hastayı *mim sıvısı* (şarap?) ile yıkayıp, hastalıkların nekahet devrinde uygulanan tedbirlerini uygulamalısın.

Onuncu Kısım

Başa Arız Olan Yara ve Baş Derisinin Kesilerek Birleştirilmesi²⁶⁶

²⁶⁷Başta olan farklılaşma deri ile etin birleştiği yerde veya kemikte görülür. Başın o kısmında olan kırık, deri ve etin kesilmesiyle kemik ortaya çıkar ve sonuçta kemik iyice kırılıp parçalanır ve kemik kırıldığında, ayrıca onun bir kısmında değişim olup, dışarı çıkar veyahut

²⁶³ Aynı zamanda liscergusta (unutkanlık) önerilmiş olduğu gibi de olmaz. TM

²⁶⁴ Örneğin safra çoksa soğuk mizaçta ilaçlar çok kullanılır ve balgam çoksa sıcak ilaçlar daha çok kullanılır. TM

²⁶⁵ Genel olarak açıklandığı ve gerektiği üzere, baş dönmesinde eğer safra hakim olursa onun dışarıdan uygulanan maddelerde söğüt yaprağı ve menekşe ve süsen kökü ve arpa ile papatya ve sarı yonca ve semizotu alınır. Bazı kere haşhaş şarabı verilir. Eğer o hastaya balgam hakim olmasından korkulmazsa hastaya haşhaş şarabı içirilir, çünkü baş dönmesi olan hastaya uygun olan uyku vermektir. Eğer baş dönmesinin maddesi safra ve balgam çsit miktarda olup birinde hakimiyet olsa bu ilaçlar ile pelin otu ve fare kulağı çok kullanılır. Eğer balgam hakimse defne yaprağı, sedef otu yarpuz otu, zufa otu, kunduz hayası ve mercanköşk çok olur ve çoklukta da bu durum üzere olur.

²⁶⁶ TM: Fi'l-Şucce ve Kat'ı Cildi'l-Re' ve ma yerci Mecra

²⁶⁷ TM: Bu kısım başa arız olan farklılaşma ve baş derisi kesilip birleştirilmesi hakkındadır.

ufalanır; parça parça olur. Kafatasının kökündeki çözülmüş olan zarın adı *sembaktır* (*pericranium*). Burada kırık olduğunda *pericranium* kesilir. O zar dışarıdan görünür. *Pericranium*un çeşitlerinden biri de *fatr* (*fissure*) diye adlandırılır. Bu çeşitte *pericranium* berelenir; şişerek büyür; şişi zehirlidir; örtü gibi dışarı çıkar. Onun için o kırığın adına *fatre* (*fissure*) derler.²⁶⁸

Yara beynin zarına ulaştığında, yara tarafındaki gevşeme olan kısmın aksi tarafında titreme oluşur. Eğer yara dura materi bozup beyne ulaşmazsa, daha iyi olur. Beynin bağının kesilmesi ve farklılaşması söz konusu olursa (bağı kesilir ve farklılaşırsa) ateş ve kusma olup, nadiren kurtuluş olur. Bunlardan sonra kurtuluşa yakın olan iki ön karıncık yaralardan *fitre* (doğal?) diye adlandırılan yaraya meyleder. Zira süratle önlem alınırsa yara düzene girer. Ama arka karıncıklar-daki yaralar daha yoğundur ve orta karıncıktaki yaraların tedavisi arka karıncıktan daha zordur ve önceki haline zor döner. Ama yaraları süratle tedavi etmek gerekir. İlk başın ve beynin dayanabildiği kadar şişin oluşumuna mani olan ilaçlardan alınmalıdır. O tedavinin ayrıntısını deri ve kaslarda olan yaraların ayrıntılı olarak tedavilerini uygun yerlerde ele alıp anlatırız. Kemiğin kırılması ve birbirinden ayrılmasını kırık bahsinde zorunlu olarak söz konusu ederiz. He-kimlere göre, söz konusu edilen kafatasındaki kırığın tedavisi için iki yol vardır. Bunlardan birincisi tedavide onu iyi eden ve sakinleş-tiren ilaçlar kullanılmasıdır. Lakin daha çok üstünde durulan acı ve ağrının sakinleştirilmesidir. İkinci tedavi yolu o kırıkta [ve yarada] etkisi güçlü olan ilaçların verilmesidir. Ancak kırık kemikler (kemik parçaları) kafatasının birleşim yerlerinde ise kesilip, kırılan parça ta-

²⁶⁸ TM: Kırığın iki çeşidi vardır; birine *ümm* (*anne*) ve diğerine *caifé* (*karıncığa kadar inen derin yara*) derler. *Ümm* o *succedir* ki beynin dura mater denen zarına ulaşır. Beyni çev-releyen kalın zarı [dura materi] ve ince zarı ise [arachnoid materdir]. *Kanun*'ün sahibi derin yaranın beyinle ilgili olduğunu söylemek istemiştir. Onlar beyinde öyle bir yaradır ki beyin damarlarının da farklı olup beynin kendisinde ortaya çıkar. Derin yara o cerahattir ki boşluğa ve karıncıklara ulaşır. Sınıflama başta ilkin kırıkları sınıflamakla [başlar]; onların üç boşluğa ulaşmasıyla hastalık oluşur. Buna dayanarak denilebilir ki, beyinde bu boşlukların önemli bir yeri olduğu açık ve seçiktir. Hatta İmam Muham-med Hazretleri kırıklardan söz ederken beyinde bu hastalığın baskın olarak görüldü-günden söz etmedi. *Kanun*'ün sahibi (İbn Sina) der ki

mamen ayrılır. Eğer parça içerde kaldıysa o kırık kemik dışarı alındıktan sonra tedavi yapılır. Çoğunlukla kemikler dışarıdan kırığın üzerine ilaçlar konularak çekilir. Çektikten sonra çözücü maddeler konup, yıkanır ve üzerinde çeşitli merhemler konur. İkinci tedavi yolunda gaye hastalıktan kurtulmaktır. Karıncıklarda hastalık şiddetli ise burada güçlü ilaçların alınması uygun değildir. Galen kalın zarın (dura materin) mizacının kuru olduğunu söylemiştir. Bu hastalıkların tedavisi daha zordur.

DÖRDÜNCÜ MAKALE

Baş Hastalıkları Hakkında²⁶⁹

Başta olan hastalıklar hakkındadır. Bu hastalıklarının çoğu his ve karar verme fonksiyonlarıyla ilgilidir.²⁷⁰

Uyku ve Uyuşukluk Hakkında²⁷¹

Uykunun had derecede ağır olmasına *sıbat* denir. Ancak bütün ağır uykulara *sıbat* denmez; müddeti uzun olan ve ona göre özellikleri olan uykuya *sıbat* denir. Onun en önemli özelliği ağır olmasıdır;²⁷² his ve hareket fonksiyonlarından yoksundur; hayatın devamı için zorunlu olan solunumdan başka fonksiyonları yapamaz. Hâlbuki doğal uykuda besin sindirilip kendine yararlı hale getirilir. Orada bitkisel ruh (nefsani ruh) da karına geri gönderilir. Çoğunlukla içeri çekilen (emilen) ince, narin cisimlerden birisi hareket etse, diğerleri de ona uyar.²⁷³ Çünkü kökeninde farklı olan parçacıklar toplanır ve eriyen, çözen parçacıklar oluşur ve zaafı güçleninceye kadar²⁷⁴ o sürede his ve hareket organları etkilenmiş olarak kalır ve fonksiyonlar dinlenme halinde olup, adeta uykuda gibidir. Hastada kuruluk arazi karşı konulmaz bir şekilde artarsa, uyku ortaya çıkar.

Lakin bu gibi uyku uzun ve karşı konulmaz halde olursa, iyiye işaret etmez. Bunun gibi uykunun kötü etkileri, birçok maddenin kusturucu

²⁶⁹ TM: Fasl

²⁷⁰ TM: yani bu bilinen hastalıkların fazlalığından görünen beş duyu ve gizli beş duyunun işlevlerinde [bozukluk] olur.

²⁷¹ TM: **Fasıl** ... Sıbat... (Baş Dönmesi Hakkında)

²⁷² Baş dönmesi [fazla olursa] uyku olur, yani işitme süresi uzun ([ve bütün vücut] olarak çok güçlü olup, genel olarak güçlüdür. Uyandırılması çok zor olursa ve bu iki bakımdan had safhada olursa ona baş dönmesi denir.) sürede değilse uykusu ağır olana baş dönmesi denmez, ve mutlaka uykunun doğal bir çeşidi olur ve bu çeşitte uyku ağırdır. Diğer bir çeşidi de *subat-ı müstagriktir* (karşı konulmaz baş dönmesi). Genel olarak üçüncü çeşit uykunun özelliği his ve hareket organlarının kaynağı olmasıdır, yani beyne dönmesidir. Burada söz konusu organların işlevleri ağırlaşır. TM

²⁷³ TM: Boşluğun zorunluluğu bazı uykularda ruhların kökeninin rahat etmesi için olur.

²⁷⁴ TM: kökeninden etkilenip

ilaçlarla dışarı atılması ile giderilir. O uyku yararlı olup, dışarı atmayla eksilen gücü artırır ve bir nevi uyku arız olur ki bu uyku doğal uykudur ve his ve hareket organlarının hareketi kesilmez ve bütün güç tam olarak aslındaki haline döner. Bu uyku güçlü perhizle ve yorgunluktan sonra görülür. Bu uyku ile zikredilen uykunun farkı, onun güçlü perhizle bitip tükendikten sonra uyku ile tedavi edilmesidir. Dolayısıyla, çok dışarı atma hali hastanın kusmadan sonra görülen uyku hali gibi olur. Nitekim sağlıkta doğanın besin ihtiyacı doğal ve daimi olur. Su kaybı çok olanlar ve kronik ishale duçar olanlarda gerekli olan besin isteği arızı ve doğal olmadığı gibi, yorgun olanların ve perhiz dolayısıyla olanların uyku isteği de doğal değildir.

Bunun yanı sıra, doğal olmayan uykunun bir zaafı da dışarıdan soğuk veyahut soğukluğu olan ilaçlar verilmesinden dolayı ortaya çıkar. Zira söz konusu edilen cevherin soğukluğu ruha yararlı olur. Bedene soğuk nesneler isabet ettiğinde, nefsanî ruh organın kaynağına dönüp, his ve hareket işlevlerini dengeler. Ancak, uyuşturan maddelerle nefsanî ruhun mizacı bozulur ve başlangıçta nefsanî ruh bozuk mizaçlı ruhtan yararlanamaz. Aynı zamanda, organlarında hissizlik dolayısıyla, hareket olmayıp, doğal olmayan uyku ortaya çıkar. Ona *nazik durum* denir. Bazen doğal olmayan uyku belli tertipte olan ilaçlardan dolayı meydana gelebilir. Çünkü bazı tertipteki ilaçlar his ve hareketi düzenler ve ruh cevherini yönlendirir. Ruhun işlevini ve yollarını tıkar ve tıkanıklığın olduğu yerdeki sinir ve kasların cevherini gevşetir. Bu uykunun şekli şekerin oluşturduğu uykuya benzer; ona yakın olur. [Bedende görülen] sindirim bozukluğu yenen yiyeceklerin midede uzun zaman kalması dolayısıyla ortaya çıkar ve bunun işareti de uykudur. Bu durumdaki uyuşukluk kusma ile geçmez. Baştaki uyuşukluğun (baş dönmesinin) çoğunlukla iki sebebi vardır: şeker ve yenen yiyeceklerin midenin ağzında toplanması. Eğer yiyecekler orada kalırsa uyuşukluğa sebep olurlar.

Bazen uykuya sebep soğuk ve rutubetlerin bir arada olmasıdır. Lakin öncelikle sebep soğukluk olup rutubet ona yardımcı olur. Nitekim bazen sıcak ve kuruluğun birlikte ortaya çıkmasının uykusuzluğa sebep olması gibi; kuruluk ona yardımcı olur. Bu söz konusu edilenlerden başka, uyuşukluğun başka sebepleri de vardır. Onlardan birisi şiddetli

humma nöbetleri dolayısıyla, doğanın bütünüyle hastalığa yenilmesidir ve bozulan maddesinin altında bastırılmasıdır. Nefsani ruh da bu doğal maddeye uyar; kendi başına hareket edemez; fonksiyonları ağırlaşır; baş dönmesi ve uyuşukluk ortaya çıkar. Özellikle hummayı oluşturan balgamsa, uyuşukluğun o maddenin sebep olduğu görüşü güçlenir. Çünkü soğuk balgam rutubetlidir. Onun kötü sıcaklığı arıza dolayısıyladır. Rutubetli soğukta, uyuşukluk çok olur. Baş dönmesinin ikinci sebebi kötü hıtlardır. Onlar mide ve akciğer organlarında, öncelikle beyne zarar verir ve baş dönmesine sebep olur. Midede olan kurt bulunduğu yeri yer ve kabak çekirdeği ile tedavi etmek mümkündür. Uyuşukluğun bir başka sebebi beynin nefsinin kafatası altında veyahut yan tarafında ya da zarında sıkışmış olmasıdır. Bu durumlar kafatasına isabet eden darbeye hâsıl olup, baş dönmesi olur. Beynin karıncıklarının herhangi birinin kesilmesi ve orada şiş oluşması dolayısıyla ortaya çıkan gevşeklik uyuşukluğun güçlü bir sebebidir. [Ama dışarıdaki soğukluktan uyuşukluk olur. Şüphesiz başın dışarıdan şiddetli soğukla yönlendirilmesinden veya bedeninin ve beynin soğukluğundan olabilir.]²⁷⁵

O uyuşuklukta kaslarda şiddetli [ağırılık] olur veya midenin ağzında veyahut rahimde olan incinme ile birlikte görülür. Çünkü onlarla ortaklıktan dolayı beyin kasılıp hassas ruhun yollarını kapar ve sonuçta uyuşukluk ortaya çıkar.

Uyuşukluğun bir başka sebebi ruhların şiddetli zaafidir. Çözülmenin çokluğu dolayısıyla beynin alt kısmında hareket zor olduğundan, ne zaman uyuşukluk şikâyeti olsa hislerde ilk kaybolan görme ve işitme hisleridir.²⁷⁶ Uyuşuklukta, bozukluğun (harabiyetin) beynin ön tarafında olması gerekir. Zira görme ve işitme hissini ifade eden sinirler beynin ön tarafından biter ve bu fonksiyonları yapan beynin ön tarafı olduğu içindir ki, beynin ön kısmındaki bozukluktan dolayı duyma ve görme hissi kaybolur ve çözülmenin bozulması, onlarla birlikte ortaya çıkar. Lakin hareket güçleri kalır. Zira hareketi sağlayan sinirlerin kaynağı beynin arka tarafındadır. Ama hastalık sırasında vücudun ölümünde

²⁷⁵ TM: Bu durumda sıkıştırma güçlü bir sebeptir. O, uyuşukluğa üç karıncıktan hangisinin güçlü sebep olduğu daha sonra zikr olunur.

²⁷⁶ TM: Onun tarafından yapı bilinir.

görülen katılığı ve hareketsiz hale gelmesi hislere zarar verir. Yine baş dönmesinde ruhun tikanıklıklarının tam olarak açılmamış olması gerekir. Solunuma zarar gelmesi için kötü mizacın oluşması gerekir.

Uyuşukluk için ilkin soğuk kötü mizaçtan ve ikinci kötü rutubetli mizaç meydana gelir. Bazı kere zatülcenbe ve zatürree gibi hastalıklar baş dönmesine dönüşür. Bazı insanlarda hıltların geciken oluşumunda sakinleşip hareketi gecikmez. Bazı insanlarda hıltların dengelenmesi gecikir; hareketlerinde gecikme olmaz. O kimseye uyukulu bir sersemlik hâkim olup, bir tarafa yatırıldığında [ondan beyne buharlar çıkar]. Sıcak hareket çekilip sakin hıltları tahrik eder; hıltların kaynamaması halinde, uyku inatçı olur ve [zararlı hıltlar] bertaraf edilemez ve uykusunda dışarı atamaz. Bunun gibi kuru hıltlı mizaçta olanlarda bu durum çokça görülür. O kişilerde bu durum gecikip bayılma ve yoğun uyku hali olsa, yani kişiye uyku galip olsa kusma görülür. Nar suyu gibi öz suları, midede uzun süre kalır ve buharları bozar ve uykuya mani olur; besini değişime uğratar. Yan yatanların bütüne uygun olanlarını biz açıkladık. Lakin bu durumda biz deriz ki, kişi arkası üstü yatıp sırtının üstüne yaslanmalıdır. Çok sırt üstü yatanlar ve dinlenenlerin tedavisi çok kolaydır.²⁷⁷ Güneşte uyumaktan dolayı başın gördüğü zardan korkmak gerekir.²⁷⁸ Ayın ışıklarının hıltları tahrik etmesi horlamanın sebebidir. Dudaklar ve göğsün iki tarafı birbiri üzerine kapanır ve gevşek rutubetle dudaklar birbirine yapışır.²⁷⁹

Uyuşukluğun Sınıflandırılmasının Belirtileri²⁸⁰

[Şüphesiz baştaki uyuşukluğun dışarıdan belirtisi başın yönlendirilmesi pozisyonu ile anlaşılır].²⁸¹ Aynı zamanda²⁸² dövülme olursa; yüzde ve göz kapaklarındaki *katı ur* (*scirrhus*) olmaması halinde, ren-

²⁷⁷ TM: yani amuda kalkıp bu şekilde çok engellenmek o zayıflığın tedavisidir.

²⁷⁸ TM: Ayda uykuya *nevüm-i tenbih* (içine alan uyku) denir.

²⁷⁹ TM: Bu durumda nefesin çıkışı parçalanır, bölünür, yani dudaklar zorla açıldığında horlama olur.

²⁸⁰ TM: *El-Fasl Alamat fi Esnaf el-Subat*

²⁸¹ TM: Bütün baş dönmeleri için alametler dışarıdan birer basit sebep ile arız olan baş dönmesi alametleri görülür; ilkin başa dışarıdan şiddet isabet edince, ondan sonra baş dönmesi görülür.

²⁸² TM: içeriden isabet eden bilmece gibi bir problem oluşunca arkasından.

gi belli bir özellik gösteriyorsa; nabızı uzun aralıklı, sertliğe meyilli ve kuvvetli olduğunda hastalığa yakalandığına işaret eder. Uyuşukluk oluşturan afyon, ban otu, adamotu ve şeytan şalgamı tohumu, ceviz, mantar, yani mideyi tahrik eden kötü küzbere (kişniş), keten tohumlarının çoğu gibi inciten drogaların öz sularından dolayı ortaya çıkan alametlerin her birini biz²⁸³ zehir kısmında ele alıp anlatacağız.

Bu durumda sağlığın bozuk olduğu ve muhtemelen, bazen de hastalığın cidden güçlü olduğu belirlenir. Genel olarak, uyuşukluğun tanımı şöyledir: hastalık fikrin ve zihnin bozukluğudur.²⁸⁴ Kendi yerinde Allah isterse zikrederiz.

Normal olan kişide bunun dışında rahminde yara ve soğukluk, dil yarası ve kokusu ve değişimi olsa, nabızda gevşeklik ve nem varsa ve de onda değişim söz konusu ise, o kurtçuk var gibi ve nemli olur. Ancak onun değişimi harabiyetten yokluğa geçer ya da ayrılma ya da farklılaşma olursa düzensiz bir şekilde geçiş olur veya gevşeklik olup, değişmeden harabiyete geçer. Bu belirtilerden anlaşılır ki, o rahatsızlığın sebebi yedirilmiş veya içirilmiş söz konusu ilaçların her biridir. Bu belirtilerin hangisinin hangi zehri içmeyi gerektirdiğini belirlenmesi için açıklanır.

Bazı insanlar onlar hakkında şöyle dediler: soğuk tarçın yaprakları gibi olan rutubetli maddelerin sebep olduğu uyku hali daha hafif ve daha kolay tedavi edilebilir. Lakin bu açıklamanın doğru olduğu kesin değildir. Muhtemelen soğuk tarçın, sabit rutubetli maddeden bazen cidden güçlüdür. Beynin cevherine soğuk isabet ettiğinde oluşan uyku halinin bütün çeşitleri ve aynı zamanda yararlı içeceklerden oluşan uyuşukluğun çeşitleri ve kötü fikirler doğal olarak ortaya çıkar. Kötü değişmeyen bir mizaç görülse onun belirtisi şöyledir: o kişide kan belirtisi görülmez ve ağır balgam da olmaz ve sabit rutubetli maddeden balgam oluşmuşsa onun belirtisi doluluk ve bozulup kokuşmadır ve çok şey içmekten kaynaklanan düşük ve yumuşak nabzın ortaya çıkmasıdır. Bu durum, aynı zamanda uyku halinin balgamla

²⁸³ TM: Allah isterse

²⁸⁴ TM: Ne zaman başı ağrıyan kişide diğer arazlardan rahmin sıkışması (boğulması) ve etrafın kesilmesi (el ve ayaklarda kesilme), soğuk olması, dilin şişmesi ve kokunun değişimi olsa nabızda düşme ve nem olup, o değişke olur.

ilgili olduğunu gösterir. Uyuşukluğun bütünüyle hâkim olması ve ağır uyuşukluk yüzün ve gözün ve dilin beyaz olmasından ve baştaki ağırlıktan anlaşılır.²⁸⁵ Başın soğuk olmasından önce görülen araz, yani başta uyuşukluk arız olmadan önce yemek yemekten ve içmekten oluşan balgamın değişmesinden, baştaki uyuşukluğun kandan olduğu anlaşılır. *Vidac (jugular ven)* damarlarının şişmesi (iltihaplanması) ve gözlerinin ve çenelerinin ve dilin kırmızı olması ve başında sıcaklık hissetmesi ve bunun gibi şeyler ve senin bildiklerinin tamamı baştaki uyuşukluğun kandan oluştuğuna işaret eder. Kanla balgam birlikte [fazlalık] gösterdiğinde ikisi birlikte baştaki uyuşukluğa sebep olursa, o uyuşuklukta *kranitis* alameti ve unutkanlık alameti veya *uykusuzluktan baş dönmesi (sıbat-ı seher)* alameti olur. Baş dönmesi ne zaman hummada yükselen buharlardan ortaya çıkarsa, özellikle de zatürree ve akciğer ağrısı buharlardan ortaya çıkıyorsa veyahut mide buharlarından ortaya çıkarsa, bu baş uyuşukluğunun açıklaması şöyle olur: Mide buharlarından ortaya çıkan baş dönmesinden önce *sedere (vertigo) ve devvar (baş dönmesi)* ve *tanin (vızıltı, zil sesi gibi sesler duyma)*, *hayal görme* belirlenir. O uyuşukluk açlıkta azalır ve karın tokken (dolulukta) artar. Akciğer tarafında ve göğüste artan buharlar sebebi ile olursa, o baş dönmesinin ortaya çıkmasından önce yoğun ağrı veya göğüs bölgesinde ağrı, nefes darlığı, öksürük, zatülcenp ve zatürree arazı görülür. Aynı zamanda baş dönmesine sebebi olan buharlar, karaciğerden yükselen buharlardan olursa, karaciğer hastalıklarından kaynaklanan baş dönmesinden önce baş hastalıklarını gösteren baş ağrısı ortaya çıkar. Başta uyuşukluk yapan buharlar sıkıntı yaratmaya yatkınsa bu baş dönmesi rahmin hastalıklarının delilidir. Başına aldığı darbeden dolayı ve kayma (sapma) sebebiyle ortaya çıkan baş dönmesi olursa, bu durum baştaki uyuşukluktan anlaşılır.

Uyuşuklukla *sektenin (durma)* arasındaki fark, uyuşukluk olan kişide şüpheli bir durum vardır ve uyarma ile uyarılması mümkün olur. Hislerin hareketi hızlıdır. Ama sekte olan kişiyi hareketleri ve hisleri durur; katılıp kalır. İlis ve hareketler tamamen durur. Uyuşukluk olan kişinin his ve hareketleri aynı zamanda durmaz. Kalbin zaafi dolayı-

²⁸⁵ TM: Göz kapaklarında ur olması ve gevşemesi

sıyla bayılma arız olan kişinin uyuşukluk görülenle farkı, uyuşukluk görülen kişinin nabzının daha güçlü olmasıdır. Onun nabzı, sağlıklı olan kişinin nabzına benzer. Bayılan kişinin nabzı daha zayıf ve serttir. Bayılma yavaş olur ve bayılan kişinin rengi sarıya meyleder ve ölünün renginden farklıdır; elleri ve ayakları soğuk olur. Uyuşukluk olan kişinin renginde farklılık olmaz. Belki sıhhatte olan kişinin renginden, bayılan rengi daha güzeldir. [Akciğerlerinde ağrı olanların akciğerlerinde, karaciğerlerinde ağrı olanların karaciğerlerinde hastalık olduğuna işaret eder].²⁸⁶ Rahminde sıkışma olanların gereksiz acılarını anlamak mümkün olur. Lakin elbette uyuşukluk olan kişinin hareketlerinin ve özellikle boyun ve başın ve ayakların hareketlerinin kolayca olması mümkün değildir. Rahmi sıkışanların hisleri vardır ve göz kapaklarını kolayca açarlar ve sıkışma bir nesnenin atılmasının sebebidir hâkim görüşü geçerlidir.

Sonuçta, hastalık iyileşmeye doğru yönelir veya öldürür; çok uzatmaz. Ama uyuşukluk olanların durumu farklıdır ve sağlığın kazanılması çok yavaş olabilir. Ağır uyku ile başlar. Ancak uyuşukluğun sebebi dışarıdaki soğuğun etkisiyle olursa, o uyuşukluğun²⁸⁷ tekrarlaması, yeniden ortaya çıkması söz konusudur. Bunlar kesin hükümler olarak bilinmelidir.

Birinci Kısım²⁸⁸

Uyuşukluğun ve Hummalardaki Ağır Uykunun Tedavisi

Vücut organlarından birinde hastalık olduğunda, o hastalığa ait uyuşukluk ortaya çıksa kendi asıl hastalığını²⁸⁹ tedavi etmenin yolu asıl hastalığın görüldüğü yeri temizleyerek, kan alma ile organ uyumlu hale getirmektir. Hatta beynin diğer organlardan etkilenecek, hastalanan yerlerin hastalık oluşturan maddelerini kabul etmeyip, kuvvetle dışarı atması gerekir. Baş dönmesi olan kişi uykulu halini atması

²⁸⁶ TM: Rahminde kasılma, sıkışma olan kadınlar ile bayılma olanın farkı bayılan kişinin konuşma ve anlayışından belirlenir.

²⁸⁷ TM: veya soğuğa karşı şuruplar olursa

²⁸⁸ TM: *Fi İlac-ı Sıbat ve Nevv el-Fassl el-Semin fi Humeyyat* (Baş Dönmesi Tedavisi ve Hummalardaki Zehirli İlaçların Kullanımı Kısımındaki Uyku Hakkında)

²⁸⁹ TM: tedbir alınıp o organdan hastalığı bertaraf etmek ve beyin de takviye olunup

için, ilkin birçok halde yalnız gül yağı verilir. Beyin desteklenmek istenirse, güç veren meyve suları verilir ve bundan sonra soğutan eriyikler dışarıdan uygulanmak suretiyle tedaviye devam edilir. Bunlardan sonra da beyne hapsolmuş madde kalırsa onlar hıtlara karışır. *Kanun*'da bu konularda sana bilgi verilir. Hummaların başlangıç döneminde arız olan baş dönmesi için soğutan maddeler verilmesi gerekir; hastanın el ve kolu bağlanıp ona aksırtıcı, onu tahrik eden ilaçlar verilir. Sirke ve sirkenin buharı koklatılır. Gül yağı ve sirke ile başa uygulanır veya koruk, nar ve diğer kabız yapan nesnelerin suları ile baş ve vücutta maddeyi indiren veya dışarı atan içecekler verilir. Baş dönmesi tedavisinde kullanılan indirme, dışarı atma özelliği olan maddenin tiryakı *musriditus* (*içine ekmek ufalanmış bir nevi çorba*) ve misk içirilir. Sedef otu, kunduz hayası, nezle otuyla pişirilip hastanın başına uygulanır ve başı ban ve nardin ve kunduzhayası parçacıkları karıştırılıp yapılan merhemle ovulur. Aynı şekilde Arap kustusu ile misk yağı kunduzhayası ile karıştırılıp baş dönmesi olan kişinin başına uygulanır. O merhemlerden biri de iki kısım kunduz hayası ve bir kısım ada soğanı katıp misk ilave edilerek elde edilir. Hastaya daima misk koklatılır. Kasılma (kramp) için beyinle ilgili olarak zikredilen hafif ilaçlar burun yoluyla verilir. Kanın hâkim olmasından kaynaklanan baş dönmesi tedavisinde kıldan (koldaki cephalic ven) kan almak için acele etmek gerekir. Ön koldan hacamat yoluyla veyahut safenden (ayağın iç tarafındaki büyük ven) kan alınmalıdır ve hastaya hafif lavman yapılmalıdır. Hastaya yeterli derecede besin ve su verilmelidir.

Daha sonra kötü mizacın rutubetinden kaynaklanan baş dönmesinin tedavisinde hariçten uygulanan ilaçlar verilmelidir. [Bunlar] kunduzhayası, Mekke eriği çiçeği, Arap kustusu, selvi meyvesi, sütleşen otu usaresiyle yapılan ilaçlardır. Hastaya hafif yiyecekler verilmelidir. Buhardan ve dışarıdan uygulanan eriyiklerden kaçınılmalıdır. Eğer onların uygulanması gerekirse dikkatli davranılmalıdır. Çünkü buharların tertibi bazen ilaçların etkisini engelleyebilir. Ancak ilaçların güçlü olması gerekir. O zaman buharın gücü ilaçların gücüne hâkim olamaz. Misk koklatıldığında başın düzeni zorunlu olarak yenilenir. Ama baş dönmesine sebep olan kötü mizaçlı rutubet balgamsa ilkin,

balgam güçlü lavmanlarla dışarı atılmalıdır ve hastayı kusturmak için gereği yapılmalıdır. Baş dönmesine sebep olan balgam ekseriyetle mide salgıları olup, midenin balgamdan temizlenmesi gerekir. Tek başına beynin temizlenmesi ile yetinilmemelidir. Bu mideyi temizleyici maddeleri,²⁹⁰ biz anlayacağız. Baş dönmesi olan kişinin güçlü maddelere ihtiyacı vardır; *aksırtan maddeler (suutat)*, *koklanarak alınanlar (utu)* ve gargaralar ve *Kanun*'da söz konusu edilen mazi, sarı sakız ve diğer ilaçlar da verilir. Baş dönmesi olan kişinin tedavisinde alması gereken nesneler onun görme ve işitmesine de [yararlı olmalıdır.] Zira bu ilaçlar zihni zayıflatan ve anlayışı donduran hastalıkların yarattığı sıkıntıların tamamında yararlı olur. Bu hastalıkla genel olarak bilinen ilaçlarla tedavi edilir. Burun deliklerini demir sülfat yüzüne sirke ile mes etmek ve aşağıdaki organları güçlendirmek ve bazıları koklanarak alınan ilaçlar vermek gerekir.

İkinci Kısım

Uyanıklık ve Uykusuzluk

Uyanıklık hayvanlarda görülen bir durumdur. Nefsani ruh his ve hareket organlarına geçip, o organlara nüfuz ettiğinde söz konusu haller ortaya çıkar. Ama uykusuzluk söz konusu edilen uyanıklığın doğal süresinden daha uzun olmasıdır. Mizaç dolayısıyla ortaya çıkan uykusuzluğun sebebi sıcaklık ve kuruluktur. Zira bu mizaçta ruhlar daima dışarı doğru hareket eder ve ruhun dışarı doğru hareket etmesi uykusuzluğa sebep olur. Çünkü uyku ruhun içe doğru hareketinden ibarettir. Bu mizaç, uykusuzluğun hiddetinin gerektirdiği diğer gereksinimleri yerine getirir. Bazı kere uykusuzluk beyinde hapsolmuş olan ince rutubet, ağrı ve elem oluşturan fikirler dolayısıyla da olur.

Bazen uykusuzluk ışığın kötü düzenlenmiş olmasından dolayı meydana gelmiştir. Uykusuzluk çeken kişide olduğu gibi, baş dönmesi olan kişi gibi, kapalı yerlerde oturduğunda uykusuzluk arız olabilir. Hızlı sindirimden, doluluktan ve benzeri durumlardan [da uykusuzluk görülebilir.]²⁹¹ Karışık durumlarda da uykusuzluk ortaya

²⁹⁰ TM: Allah isterse

²⁹¹ TM: Ruhların cevheri ışıklı olmakla dışarıdaki ışığı toplarsa uykusuzluk olur.

çıkarak. Doğanın daha yavaş olmasından dolayı söz konusu olan uyarıyı içeren madde verildiğinde değişiklik olur. Hummalarda gevşeten buharlar ve kuruluşun beyne çıkmasından dolayı ve ağrıdan uykusuzluk arız olur. Benzeri durumlarda uykusuzluk hıltlarında soğukluk ve tuzluluk olup beynin cevherindeki kuruluştan dolayı uykusuzluk hâsıl olur. Bazen de beynin etrafında sevda mizaçlı olan şişler ve karıncıklarda görülen kanser dolayısıyla, uykusuzluk olur. Bir kişinin çok [gizli] sırrı olup, o kişiye bu gizli şeyler hakkında soru sorulsa, o kişide uykusuzluk görülür. Biz uyku bahsinde uygun olanları anlattık.

Belirtiler:²⁹² Madde olmaksızın kötü kuru mizaç görülüp sıcaklığa yakın olmayan kişinin uykusuzluğunun belirtileri hislerinin ve kafasının ayrıntıya takılmasındandır. Gözün, dilin ve burun deliklerinin güçlü olması ve burada görülen yoğun sıcaklık ve soğukluk durumunun hissedilmemesinden ortaya çıkar. Madde olmaksızın sıcaklığa yakın olan kuruluştan ortaya çıkan uykusuzluğun belirtileri iltihap ve yanmadır. Bazen bu belirtilerden birisi ateşin yükselmesidir; bazen de gözde yanma hissedilir. Boyundaki hıltların sebep olduğu uykusuzluğun alametleri burun deliklerinde yaşlık olması ve gözün çapaklanması, ağırlık hissedilmesi, uykudan süratle uyanmak ve vücutta rutubet hissedilmesidir. Bu durumda uykusuzluğun gösterdiği düzensizliklere karşı öncelikle tedbir almak gerekir. Bu durum yaşla da ilgilidir. Hastanın bulunduğu yerin aydınlık olmasından ve değişik besinler nedeniyle ortaya çıkan uykusuzluğun alametleri o şeylerin varlığıdır.

Sevdavi şişler dolayısıyla olan uykusuzluğun alameti tekrarlayan akıntıdır. Ağrılar, üzücü fikirler ve hummalardan kaynaklanan uykusuzlukların alameti o sebeplerden ortaya çıkar.

Tedavi:²⁹³ Sebebi kuruluk olan uykusuzluğun tedavisi o hastaya belli tertipte besinlerin yedirilmesidir. Hasta ılık su ile yıkanmalıdır. Eğer hamamdan sonra o hasta uyuyamazsa, hastanın bedeninin mutedil olmadığı anlaşılır; onun mizacı da iyi değildir. O hastada kuruluk baskın olup az miktarda kötü hıltların dumanı vardır. İmam

292 TM: Hıltlar

293 TM: İlacı

onu heyecanlandırıp, tahrik etmişse uykuya mani olabilir. Bu durumda, o kişinin [uyutmayan] fikirlerden uzaklaşması, yorgunluğunu atması ve cinsi münasebeti terk etmesi, sükûn ve rahata yönlenmesi zorunludur. Zikri geçtiği gibi, başa rutubetli dumanlar nüfuz ederse o kişi başına yoğurt koymalı ve daha önce adı geçen merhemlerden uygulamalıdır.²⁹⁴ Aynı zamanda, zikredilen yağlar burna çekilmesi ve kulağına damlatılmalıdır. Özellikle bu nedenle verilen nilüfer yağı fevkalade yararlı olur. O yağlar diğer maddelerin alınmasıyla da desteklenir. Bunların ayakların altına da uygulamak²⁹⁵ yararlıdır. Uykusuzluğun sıcaklığa yakın olup, kuruluştan kaynaklanan çeşidinin tedavisi söz konusu edildiği gibi, [örneğin] kabak kabuğu, bakla (ahmak baklası), keten tohumu usaresi, çobandeğneği ve bir yıllık olmayan bitkiler ve bunlara benzerleriyle eşit miktarda karıştırılmasıyla yapılan ilaçlar kullanılarak yapılır. Bu terkiplerin acı olmaması, hafif ve lezzetli olması, gerekir. Bunları tamamlayıcı olarak, uyku vermek için akan su sesi de kullanılır. Bu sıvıların akarken çıkardığı seslerin ve kokularının hafif olması gerekir. Onların sesi hastayı sakinleştirip, uyku verir.

Ağrıdan kaynaklanan uykusuzluğun ilacı ağrıyı teskin eden tedbirlerdir. Bu ağrı kesicilerin her bir çeşidi müsekkin niteliğinde olan ilaçların anlatıldığı kısımda ele alınmıştır. Hummalardan kaynaklanan uykusuzluk ekseriya afyon ve Hint sünbülünden hazırlanan içeceklerle verilir. Bunlar uyku yapar. Uykusuzluk çeken kişi yüzünü yıkamalı ve başına bazı eriyikler (merhemler) sürmelidir. Haşhaş yağı ve marul yağı ile alnını ve şakaklarını ıslatmalıdır. Yediği bulamaca beyaz haşhaş tohumları karıştırılmalıdır.²⁹⁶ Sıcak baş ağrıları kısmında zikredilen haplar, safran, haşhaş usaresidir. Haşhaş, marul ile pişirilir ve içine gül suyu konup oluşan terkip alnın üzerine uygulansa yararlı olur.

Uykusuzluk için bunlar denenmiş ilaçlardır. Katran, afyon, safran alınıp gül yağı ile iyice karıştırılıp eriyik haline getirilir ve buruna

²⁹⁴ TM: yani sütü olan hayvanın başını örtüp sütünü sağmaları gibi. Bundan dolayı o yoğurdun yararı çok olur.

²⁹⁵ TM: Aşağı kadar tıkamak da

²⁹⁶ TM: Bazen *Akrabadin*'de de zikredilen narkotiklerden (uyuşturuculardan) tütsü yapılır.

uygulanır. Yine uykusuzluğa yararlı olur ve denenmiş ilaçlardan olur. Haşhaş kabuğu ve adanotuyla karıştırılıp iki şakağa uygulanır. Onları koklamak da iyi gelir. Bu ilaçlardan burçak tanesi kadar alınıp sakın bir uyku sağlanır. Eğer beyne ağır dumanlar çıkarsa, sarıyonca, papatya ve kaynamış üzüm suyu ile yakı yapılır. Ateşli hastalığa yakalananlar ve diğerleri ve bu terkibi alırsa uyurlar. Uykusuzluğu olan kişinin el ve ayakları bağlanır ve önüne lamba (ışık) konur. Onun yağmur gibi gözyaşı dökene ve huzura erip sakinleşene kadar konuşması emir olunur. Sonra bağları çözülür; lamba kaldırılır ve konuşanların konuşmaması söylenir. Bu şekilde uyuyamayanlar uyur.

Boyundan kaynaklanan uykusuzlukta o hastanın zıt ve tuzlu besinlerden kaçınması gerekir. Baş, balık yiyerek desteklenmelidir. Hastaya hafif etlerden hazırlanmış, az tuzlu çorba verilmelidir; biraz şarapla dışarı çıkması sağlanmalıdır. Besindeki dumanlardan dolayı hastanın baş ağrısı devam ediyorsa, bu tedavi ile birlikte başın üst kısmından aşağı doğru bastırılır. Bu işaret edilmiş rutubet ve tuzlar sebebiyle ortaya çıkan araz yaşlılıkta görülse, ondan kurtulması güçtür. Ancak makul bir uykusuzluğu olan kişi uygun merhemlerle tedavi edilebilir. Suda mercanköşk ve papatya pişirilip, hazırlanan terkipile baş ovulmalıdır. Her gece bu terkip başa uygulanırsa, [hasta] düzenli bir uykuya kavuşur. Sonra ilaca gerek kalmaz. Aynı şekilde papatya yağı, iris yağı ve safran yağı ile karıştırılıp [başta uygulanmalıdır]. Bazen uykusuzluk ifrat derecededir ve bu [yoğun uykusuzlukta]²⁹⁷ uyumak için bir kırat ölçüsünde afyon içmelidir. Aynı zamanda, uykusuzluk halinde, ifrata kaçmadan yapılan perhiz ve hamam uyku getirmek için yeterlidir. Yıkandıktan sonra yemek yemeden önce tutan yiyecekler içip arkasından uykuya dalınır. Bu durumda kişinin uykusu dengeli olur.

Üçüncü Kısım Zihnin Afetleri Hakkında

Beynin fonksiyonlarına isabet eden zararın iki sebebi vardır. Bunlar üç belirtiyile anlaşılır. Kişinin sağlıklı olup, uyku ve uyanıklığı da

²⁹⁷ TM: kuvvetin çözülmesi gerekirse

sağlıklıysa bazı şeylerin düşüncesi doğru olarak oluştuktan sonra, o durum kaybolup bir müddet unutkanlık görüls[e] (zihinde afet olduğunu gösterir). Eğer öncelikle düşünülen şeyi görüp özelliklerini duyduğunda geçmişteki düşüncesi kaybolmuş olup, onu geri çağırmağa (hatırlamağa) muktedir olamazsa, onun beynindeki bozukluğun beyninin ön kısmında olduğunu gösterir. Onun konuşmasında bozukluk vardır. Eğer onun konuşmasında bozukluk yoksa güzel, hoş olmayan şeyler söyleyip, yapılmaması gereken ve istenmeyen şeyleri yapıyorsa, onu koruyacak şeylere karşı çıkıyorsa, görmede düzenlenmiş olması gereken ve alışlagelmiş şekilde düzenlenen şeyleri görmekten aciz oluyorsa, bütün bu belirtiler, o kişilerin fikirlerinde bozukluk olduğunu gösterir. O işlev bozukluğu beynin orta karıncığında olur.

Ama söz konusu olan bu şikâyetler bulunmayıp, konuşması mümkünse, ancak bir ölçüde özel düşünce ve kesin olanlardan atılacak şeyleri bir araya getirmede başarısız olursa, kalede yaşayan şahısların, ateşler ve sular görmesi gibi, gerçekte olmayan ve hiçbir şekilde var olmayan şeyler görüyorsa veya uyku ve uyanıklığında şahısların şekillerini düşünmesi ve hayal etmesinde zaaf varsa, bütün bu arazlar onun beyninin ön karıncığında afet olduğunu ve güçlü hayalleri olduğunu gösterir. Bu alametlerin iki türü birlikte görülürse, şişin iki karıncıkta olduğuna ve üç türü birlikte olursa, şişin üç karıncıkta olup, onunla birlikte düşüncede de bozukluk ve kusur olduğunu gösterir. Düşüncedeki eksiklik bozuk konuşmayla birlikte görülür. İlk konuşmada bozukluk olur; sonra düşünceye bozukluk isabet ederse, düşüncenin konuşmayla ortak olduğuna işaret eder. Bu durum konuşmanın düşünceye ortaklığından daha kolay ve beklenen bir durumdur.²⁹⁸ Bozukluk az olup, onda sıkıntı olmazsa, bu durum bozukluğun soğuk sebebi ile olduğunu gösterir. İstiraba meyli olan bozukluk sıcak buharlardan kaynaklanır.

Bazen hekimler zihnin bozukluğunu beyin cevherinin noksanlığa meyilli olmasından dolayı ortaya çıktığını düşünmüşlerdir. Bazen bu tahminler doğru olmaz. Genellikle zihin bozukluklarının asıl sebebi

²⁹⁸ yani asıl olan düşünce olup konuşmayla bozuklukta ortaklığı olduğu daha kolayca anlaşılır.TM

ya nefis ve beyindir veya diğer bir organdır. Bazen vurma ve düşme gibi hareketler bozukluğa sebep olur; dudak üzerinde ülserleşmiş yara gibi. Beynin tedavisinde bizim *Kanun*'da zikrettiğimiz yöntem ve kaidelere güvenilmelidir. *İkinci Kitap*'ta baş ilaçları levhasındaki yararlı olan ilaçlar bu tip bozukluklarda alınıp kullanılmalıdır. Zararlı olan besin maddeleri yenmemelidir.

Dördüncü Kısım Zihnin Karışıklığı ve Hezeyan

Zihnin bozukluğu, zihnin karışık olması ve hezeyan beyin kendisinden kaynaklanıyorsa, onun sebebi o sevda veya yanmış sıcakkan veyahut kırmızı kandan olur.²⁹⁹ [Bir başka sebeple] sıcak madde olmaksızın beyin kendisinde oluşan buhar gibi rutubet nedeniyle zihinde oluşan karışıklık ve hezeyanın tedavisi doğal nitelikte ve hafif olur. [Bu hastalığın bir başka sebebi de] kuru baş dönmesi yapan kuru hıltlar içeren bir beyin olur; kurudur ve uykusuzluk çeker ve fıkırın önceden oluşmasından [diğer hafif arazlar] ortaya çıkar. Bu hıltların oluşmasının bütün sebeplerini bilersen ve başka [bir organda] sıkıntı olursa, o başka organ mide veya midenin ağzına veya yemek borusuna veya uterusu veyahut humma (ateşli hastalık) gibi hastalıklarda bütün bedene yayılır ve bunun olması bütün vücut organlarında ve beyinde sıkıntı oluşturur. Nitekim el ve ayak parmaklarından biri şişse bu sıkıntının ortaya çıktığı görülür veya bu hastalığın sebebinin o organlardan beyne ulaşan safra ve akışkan ve kokuşmuş balgamdan ortaya çıkan sıcak buhar olduğu belirlenir. [Daha iyi hılt akılcıcadır (akla uygundur). O güldürür ve sakinleştirir ve kötü olanlar daha önceki ıstırap ve sıkıntıyı ortaya çıkarır.]³⁰⁰

Rüyalar, Uykudaki Görüntüler

Belirtiler:³⁰¹ Bilinmelidir ki, çok şiddetli ağrı olduğunda, o kişi bunu hissedip anlamazsa, [bu durum] o kişide akıl karışıklığı olduğunu

²⁹⁹ yani kan hıltının değişmesinden kaynaklanır. Onun rengi kırmızıdır. TM

³⁰⁰ Daha iyi hılt etkiden uzak bir gücü sükunetle ortaya çıkaran hıltlardır ve hıltların kötüsü öncelikli olarak ıstırap, sıkıntı veren hıltlardır.

³⁰¹ TM'de yok

gösterir. Bazen güçlü bir ateşli hastalığın görülmesi de hıtlara işaret eder. Sevdadan dolayı olan karışıklıkla, sıkıntı, zan ve malihulya alametleri görülür. Biz onları konusunda ele alacağız. Eğer sevda safravi olursa o hıtların sahibi inançlı ve sebatkâr olur. Eğer demevi sevda olursa, o kişideki hıtların karışımı güldüren ve canlı olur; onlardan çok sayıda olur. Ama safradan dolayı görülen iltihap, sıcaklık, sıkıntı, kötü oluşum, yoğun ısırap, ateş ve kıvılcım çakmaları tahayyül eder ve dilde hareket olur. Aynı şekilde rengi safra gibi sarı olup, başında iltihap vardır ve alın derisinde doluluk vardır; karşısındakine boş gözlerle bakar; şüphecidir.

Sıcak safra sahibinde burada zikredilen belirtiler bulunur. Bazen hummalarda ve özellikle vebadan olan ateşlenmelerde arız olan akıl karışıklığı sıcak safra dolayısıyla olur; sıcak ve kuru mizaç dolayısıyla oluşan kötü mizaç hasebiyle olan hıtlarla ağırlaşma olmaz. Ayrıca, *Kanun*'da zikredilen istenen belirtilerle de olmaz; oluşan akıcı ve kokuşmuş balgamdan akıl karışıklığı ve ağırlık vardır. Elleri ile kaşlarını iyice kaldırır. Hastanın başında ağırlık olur. Balgam maddesinin soğuk olması dolayısıyla, baş ağrıları olur ve o balgamda kötülük ve kötü ateş olması akılları karıştırır. Onlar tuttukları nesneleri bırakmazlar. Bazen onlar kendilerini vahşi hayvan zannederler. Bütün söylenecek şey, eğer hıtlar sıcak hıtlardan oluşursa, uykusuzluğa işaret ettiğidir. O sıcaklık ve kanın rutubeti kötü huylu balgamdan kaynaklanırsa, baş dönmesiyle belirlenir. Bu organdan yükselen buhardan hastalığın ortaya çıktığı anlaşılır. O organın durumu, bütün vücutta oluşan yukarı yükselen buharlardan dolayısıyla, oluşan vücut halinden anlaşılır; genel olarak vücuttaki hummalarda olduğu gibi. O halde bütün vücutta ve beyinde olan eziyetin durumu doğal mıdır, yoksa onunla birlikte ortaya çıkan hastalık mıdır, bilinmesi ve bu durumun tarif edilip belirlenmesi gerekir. Bunların hepsinin alametleri baş ağrısı kısmında ele alındı.

Tedavisi: Zikredilen zihin karışıklığı sevdavi olup, malihulya ile birlikte olanların ilacı malihulya kısmında anlatılır. Kan sebebi ile olan karışıklığın tedavisi ve tedbirinde karar verip, kan almaktır. De-

ğışmış ve soğumuş kanın]³⁰² süratle tedavisi yapıлып, düzeltilmelidir. Safradan ve ateşten hasta kurtarılıp kusturulmalıdır ve mizaç değiştirilmelidir. O kusturma gereği üzere, bütün vücuttan veyahut yalnız baştan fazlalıkların atılmasını sağlar.] *Kanun*'da zikredilen soğutma ve düzenleme işlemi yapılmalıdır. Baş tıraş edilip hasta yatıştırılmalıdır. Ekseriya hıltların bozukluğu çok artar ve güçlenirse engelleme tedbiri ile tedavi edilmelidir. Sıcak hıltlar zihni düzeltir. Bunun için soğuk mumlu bez (kuruti) alınıp, gül yağı ile sirkeden yapılan olunan karışım, bingıldağın üzerine konur veyahut o mumlu bezin üstüne menekşe yağı ve sütle yapılan karışım sürülür. Lakin süt çökeleğinden humma için ilaç olmaz; tedavi için, gül yağı ve haşhaş ile yakı yapıp uygulanır. Buharlar beyne yönelerek kendini korur.

Eğer bozulmuş hıltlar uykusuzluk oluştursa, bütün bu eriyiklerin başa uygulanması yararsızdır. Bazen yakı uygulamasında beyinde olan buharı his edip çok zarar verir. Yukarı çıkarsa, bu durum buharın beyne doğru çekilmesine sebep olur. Belki uykusuzluğu yapan hıltlar yumuşatıcı, çekici maddelerle tedavi edildiğinde organ da ona ortaklık edip karışımlarla desteklenir; soğutan ilaçlar verilerek madde ters tarafa doğru çekilir. Bütün olarak bu sözü geçenler açıklandı. Eğer hıltlardan zaaf ve şiş olursa, bu alametlerin olduğu kişiye elle şiddetle vurulur. Sadece nabza doğru elle vurulmakla yetinmeyip, kırbaç gibi aletle vurulur. Bu darbelerle kişi biraz sakinleşir. Bazen dağlama yapmak gerekebilir. Hastanın başına haç şeklinde dağlama yapılır. Eğer zikrolunan uygulamaların yararı olmazsa, karışım şeklinde ilaçlar hazırlanır, onların yararı olur. Uygun otlar pişirilip, başa uygulanır. Bu tedavi çok defa iyi gelir. Tedaviler, tek başına veya diğer zikredilenlerle birlikte güzelce düzenlenip içerikleri ile birlikte açıklandı.

Beşinci Kısım

Bunaklık (Raunet) ve Ahmaklık

Zihin karışıklığı ile bunaklık ve ahmaklık aklın bozukluklarından-
dır. İkisinin de sebebi zihinsel bozukluktur. Bazen beynin karıncık-

302 TM'de yok

larından orta karıncıktaki bozukluktan dolayı ortaya çıkar. Lakin ikisi arasındaki fark, zihnin karışıklığı, zihnin düşünce fonksiyonlarında karışıklık olmasıdır. Bunaklık ve ahmaklıkta düşüncede değişiklik olmaz, ancak eksiklik veya fikir yokluğu görülür. Bunaklık ve ahmaklık görülen kişinin düşüncesi aptalca ve çocukçadır. Bozukluğa yakın durum üç çeşit olup, değişme, titreme ve konuşmasında eksiklik ve yokluk ortaya çıkar. Bunak ve ahmak kişinin sesi o soğukluk dolayısıyla huzursuzdur. Buradaki bozukluk uzun süre beyinde orta karıncıkta yer alır. Bu bozukluğun bir başka sebebi soğuk balgam olur. Soğukluk ve balgam karakterindeki hıltlar beyindeki damarların boşluklarında oluşur. Eğer sıcaklık onun oluşmasının sebebi olursa (fail sebebi olursa) manadan uzak, noksan düşüncelerden ibaret olan bunaklık olur. Belki onun sebebi olan soğukluk içerideki maddeleri tutar.

Bu hastalık beyni ısıtıp, düzene sokarak tedavi edilir. Eğer sebebi olan soğukluk kuruluğa yakınsa ve beyinde olan maddeleri çözerek, eritirse [bu durumda] hasta sirkeli bal, deniz marulu ve turp tohumu gibi ilaçlarla kusturularak tedavi edilir.

³⁰³Öncelikle, eğer maddede soğukluk varsa, hastanın kalbi uyarma özelliği olan ilaçlarla tedavi edilmesi gerekir. Bu durumda, misk, *meserditus* (*mezariditus*?) ve bunun gibi kalbi takviye eden ve uyarıcı ilaçlar verilir. Bunun gibi ilaçların alınması gerekir. *Kanun*'da [bu ilaçlar] anlatıldı. Bu konuda uzun uzun konuşmak bize uygun değildir ve gerekli de değildir. Söz konusu olan ahmak kişi aydınlık odada oturtulmalı, vaktinde uyutulmalı ve besinleri ince ve çözen neviden olmalıdır. Kuru mizaç ve ince kandan olan mizaç, biraz dengeli ve sıcak meyilli hale getirilmelidir. Sıcak kanın şiddetli olmaması ve de sıcak ve ince olması sağlanmalıdır. Bu zikrolunan tedbir zihni zeki ve saf yapar. Yiyecekler ve içecekler ile doluluk kötü etki eder; yağ kötü etki yapmaz. Kuruluk çok daha olumsuz etki yapar, ancak kuruluğun kötü etkisinin az olmasından kaynaklanmaz. Ancak beyinde ruhların hareketi gereğinden fazla hale gelirse, hızlı hareket edip zekası da hakim hale gelir. Ona çekim gücü denir. Zihne zarar veren şeylerden

birisi kuruluştur. Kuru olan beyinde ruhlar az maddeye sahip olup, hareketle eriyip çözülürler.

Altıncı Kısım Konuşma Bozukluğu

Konuşma bozukluğu bunaklığa benzer. Lakin konuşma bozukluğu beynin arka kısmından olur. Bunaklık ise orta karıncıktan olur. Zira konuşma bozukluğu beynin arka tarafındaki faaliyetlerdeki noksanlık yahut yokluğa ilişkin olarak ortaya çıkar. Galen konuşma bozukluğunun birinci sebebinin soğukluk veya kuruluğa yakın soğukluk olduğunu söylemiştir. Bu iki mizacın biri beyne arız olsa, uygun şeyler ve diğer buna uygun olanlar onda sağlıklı şekillerle ortaya çıkmaz. O halde hasta konuşamaz; gözyaşı gibi rutubetler bozulmaya sebep olur. Bu mizaçta ilkin elbette geçmişteki işleri (olup bitenleri) hatırlaması ve maziden bir zamanı hatırında tutması mümkün olmaz. Eğer sebep doğal soğuksa, hafif baş dönmesi ve duyarsızlık olur. Bazen bozulmaya sebep hem sıcaklık hem de kuruluştur. Bu halde zihin karışır. O sıcak ve kuruluğun beynin maddesine ve karıncığa veya damarlara etkisi ile kötü hıtlar oluşur. Onların kötü etkisi beyne ulaşıp diğerlerini de bozar. Bu sebep daha önce anlatılmıştı. Bu sebep kesin olarak belirlenmiş ve gözlenmiştir. Ekseriyetle unutkanlığın ve konuşma bozukluğunun sebebi soğuk ve rutubetten kaynaklanır. Bazen de bu araz (konuşma bozukluğu) beynin şişlerinden ve özellikle de soğuk olan şişlerinden ortaya çıkar. Bilinmelidir ki, sağlıklı olan kişiye unutkanlık arız olsa, beynin hastalıklarından güçlü bir hastalık isabet etmiş olmalıdır.

Hastalığın Sebeplerinin Belirtileri ve Sınıflamaları

³⁰⁴Bunların alametleri *Kanun*'da ele alınıp anlatılmıştır. Bu konuda, burada açıklama vermemiz gerekmez.

Tedavi: Sıcak ve kuru hıtlar sebebi ile ortaya çıkan konuşma bozukluğunun tedavisi kolaydır. Onun tedavisi hastayı dengeli ve düzenli beslemektir. Hastaya perhiz yaptırılır. Baş sıkı bir şekilde bastır-

rılarak ovulur, böylece el ve ayaklar harekete getirilerek, başka güçlü perhizlerle, zihin disiplin altına alınır. O perhiz hastayı acıktırır, bir miktar yiyecek vermek ve dua, sükûnet, uyku ve banyo ile sağlanır. O hastaya söz konusu olan yakılar hacamat ile birlikte uygulanır. Tedavi şartsız olarak, hastanın başına uygulanır. Kızdıran ilaçlar verilir. Bazen kafasının arkasında iki yerden dağlamaya gereksinimi vardır. Papatya, sarıyonca ve keçinin paçası (ayakları) pişirilip verilir. Yağlardan süsen yağı ve nergis yağı gibi yararlı yağlar uygulanır.

Konuşmanın kötü olmasının sebebi soğukluk ve rutubetli madde ise, söz konusu edilen bildiğin ilaçlar ile evvela maddesi olgunlaştırılıp, kusturularak dışarı atılır. Hastaya aydınlatan ve rahatlatan ilaçlar ve öncelikle de kusturan terkipler verilir; ebucchil karpuzu yağı ve kunduz hayası verilip, yavaş yavaş beklemiş yakı ile tedavi edilir; kötü sıcak mizaç olduğundan emin olunursa, Malaka fasulyesi macunu yapılıp, verilir. Bu güçlü macun zihnin tamamını daha güçlendirir ve sağlığın korunması açısından yararı açıktır. Aynı zamanda diğer ısıtıcı maddeler, gargaralar ve koklanarak alınan bazı ilaçlar verilir. Bildiğin gibi, [bunlar verildiğinde hastaya yararlı olur]. Rutubeti boşluğa yavaş yavaş yönlendirmek değil, hastanın asıl rutubetinin bozulmasından sakınmalıdır. Çünkü rutubetin kötüsü ve soğuğa meyilli olanı, unutkanlığa sebep olur. O hastanın sinirlenmekten, rüzgârdan ve doluluktan sakınması gerekir. Söz konusu olan bir konu da sıcak ve soğuk sularla yıkanmasıdır. Çünkü sıcak su ile yıkanması gevşeklik yaratır ve soğuk su ile yıkanması his ruhunu köreltir. Eğer onda doluluk görülürse hassas bir şekilde tedbir alınmalıdır. Bir miskal bile uyuşturucu almamalı; tükürük kadar bile olsa, bu ilaçlardan kaçınmak gerekir. Çünkü bunların birikmesi halinde zararlı olurlar. Şarabın azı nefse sevinç verir; ruhu takviye eder ve temizler; fazlası üzerine su içilse daha zenginleşir; yağlı suyun fazlası gibi, onun da fazlası vücudunda zarar verir; ondan kaçınmak çok yararlı olur. Helilenin çoğu engelleyicidir; tıkanıklık yapar. Düşüncesinde bozukluk olanların hepsi için çok uyku zararlıdır. Özellikle mide dolu iken uyku çok zararlıdır.

Aynı şekilde çok uykusuzluk da ruhu zayıflatır ve beyni buharlarla doldurur. Çoğunlukla, yemek yemek ve sivri biber yemenin bu hastalığa iyi geldiği deneme ile belirlenmiştir. Bu iki yiyeceğin hafızayı

güçlendirdiği gözlenmiştir. Zihni' güçlendiren ve denenmiş ilacın terkihi şöyledir: kendir, beyaz biber, safran, sarı sakız, balla birlikte karıştırılıp, güçlü kokulu ilaçlar olarak, macun haline getirilir. Bu terkip bir miktar gülle karıştırılıp, yenir. Biber, kimyon 2 cüz, şeker, *tanarzed* (*tabarzed, bir nevi şeker*) 3 cüz alınıp karıştırılır. Bu terkip de macun haline getirilir. Bu terkipten her gün 1 dirhem yenir. Bu ilaçtan bir miskal miktarında aç karna içilir. Bu terkinin de tedavide yardımcı olduğu gözlenmiştir. Kendir 3 rab, biber bir rab ve ballı sirke ile 5 cüz kimyon, bir cüz biber, iki cüz havlıcan, iki cüz kara helile, iki cüz bal, bir cüz beladur, bir cüz hurma alınır; hepsi karıştırılarak hazırlanan bu ilacın iki katını kullanmak tedavi için yeterlidir.

Kanun'un İkinci Kitabı'nda hasta başlar için önerilen basit ilaçlarla ilgili levhalara başvurulmalıdır. Orada verilen bilgiden yararlanılmalıdır. Beyne arız olan şişlerin tedavisi kranitis, unutkanlık uykusuzluktan kaynaklanan baş ağrısının tedavisi bu ilaçlar kullanılarak yapılır.

Yedinci Kısım Bozuk Hayal Etme İşlevi

Bozuk hayal etme işlevi de, aynı şekilde hareketlerde bozukluklara sebep olur; belirtileri de onların belirtileridir. Lakin bozuk hayal beynin ön kısmındaki bozukluktan dolayı ortaya çıkar. Hayal etmedeki bozukluktan kastedilen mevcut olmayan nesneler hayal etmedir veya olmayan nesneleri gördüğünü zan etmektir. Bu yüzden bu bozukluk madde olmaksızın kötü sıcak mizacın beynin ön kısmında hâkim olmasından dolayı, bozuk hayal ve bazen de bozuk hayal etme gücü ve hayal etme gücünün noksanlığından kaynaklanır. Hayal etme işlevini yeterince idrak edemezler ve hayal etme güçleri zayıftır. Zeki kişiler az rüya görürler ve onu da unuturlar. Hissettikleri özel şeyleri sorgularlar ve ne keyfiyette olduğunu kurgularlar, ancak hayal edemezler. Hayal etme gücü bozuk olduğunda, bundan dolayı, konuşma bozukluğu da olur. Lakin konuşma bozukluğunun ortaya çıkışı, ekseriya soğuk ve rutubetten kaynaklanır; pek azı da kuruluştan olur. Bu nevi hayal etme bozukluğu çoğunlukla kuruluştan ve nadiren de soğuk ve rutubetten kaynaklanır. Hayal etmedeki rahatsızlıkta beynin ön kısmı gevşek ve yumuşak olur. Hissedilen şeyin şeklinin kolayca algılanması bozukluğun düzelmesine işarettir. Hayal gücü ve

konuşma bozukluğunun düzelmesi için söz konusu beynin katı, sağlam olması gerekir. Onda resmedilen şeklin hızla kaybolması ve konuşmanın bozulması, ona ait önemli duyuların (zihinsel hayallerin) ve terkinin bozulmasından kaynaklanır.³⁰⁵ Bu bozukluk, soğuk ve rutubetten veyahut kuruluştan oluşan daha güçlü olan uykunun delilidir. Uykusuzluk hali ve gözün ve burnun nemli veyahut kuru oluşu, dilin rengi ve rutubeti veyahut ikisi birlikte olması hastalığın belirlenmesinde yardımcı olur. Eğer hayal gücünde bozulma olup, hayal gücü noksanlığı his edilmezse, o bozukluğun sevdadan veya saf radan ya da basit sıcak mizaçtan meydana gelmiş olduğuna işaret eder. Bundan önce zikredilen hastalıkların her birinin zikredilen belirtilerini sen biliyorsun. Bunların tedavisi hastanın daha önceki tedavisi gibidir. Ancak diğer ilaçlar hissin başlangıç yerinde etkin olur. Baş ovulur ve ilaç başın ön tarafına dıştan uygulanır.³⁰⁶

³⁰⁵ TM: Bu durum hayal etmedeki bozukluk şeklinde olur. Bundan dolayıdır ki bu durum tabii ilimlerde bilinir. Bu çeviriyi yapan kişi der ki makamına şükürler olsun ki (beynin) iç halini zikrelemekde sakınca görülmemektedir. Görülen beş his tetkik edildiği gibi gizli olarak beş his daha vardır. Hekimlere göre, bu da incelenmiştir. Gizli olan hisler ya kendisi olur veya belirli hislerle ilgilidir. Onlar da iki kısım olur. Bir kısmı hissedilenin şeklini ve benzerlerini idrak eder veyahut onlarla beraber olanları idrak eder. Bunlar zihinsel imajlardır ya da hafızada ortaya çıkarlar veya kullanımda ortaya çıkarlar. Hafızada ortaya çıkanlar şekilleri idrak eden özelliklerde ortaya çıkar. Bütün olarak gizli duyular beş his olup özel şekilleri hisseden beyin gücü beynin ön karıncığında oluşur. Buna ortak his derler, ona ait olan güç söz konusu olan ön karıncığın arka tarafında olur. Onun adına hayal denir. Mana kısımlarını idrak eden güç üçüncü karıncığın önünde ve aklın yanında orta karıncığın arkasında olur. O gücün kuvveti korku gibidir. Onun hareketi (işlevi) şöyledir: Zeyd'e adil olmayan kişiyi Zeyd görse Zeyd'din zihninde özel sureti ortak hisle resmolduğu gibi, bazılarına göre, Zeyd'de oluşmuş olan mananın alışılacılığı gücü korku idrakı hafızada belirli gücü olan üçüncü karıncığın gücünde ve onun arkasındadır. İdrak güçlerini (100/b) harcamada belirli olan beşinci his beynin ortasında olan kurtçukta olur, yani konuşmasını beynin anatomisinde geçtiği üzere, orta karıncıkta, elzec (gevşeklik) altında ve iki güçle kurt gibi boğumda oluşur. Onların orta kısmında olanlar olur ve bu güçte yaşlılardaki (kahice) gibi akıl olur. Bundan dolayı onun adına müteferrik (farklılaşmış) denir. Olgun akla ters olan şeylerde korku, endişe meydana gelir. Örneğin var olmayan aptal şeylerde (nesnelerde) düşünür. Bundan dolayı ona hayal edilmiş denir ve bu gücün işlevi analiz (çözümleme) ve sentez yapar. Olgun şekli (suret, form) şekilden (suretten) veyahut manayı manadan ve şekli çözer (çıkartır). Zaman zaman sureti suretle ve manayı mana ile ve sureti mana ile sentezleyebilir. *Kanun*'un yazarının hayal bozukluğundan kast ettiği ortak histe ve hayalde görülen afettir (bozukluktur). Burada konuşmadaki bozukluktan kasedilen vehimde (korkularda) ve hafızada olan bozukluktur. Yine biz çeviriyi başlayalım].

³⁰⁶ TM: Sen bildiğin gibi uygulamayı yap.

Sekizinci Kısım Manya ve Kuduz

Manyaya delilik derler. Bu hastalıkta hasta yırtıcı hayvan gibi hareket eder; karşılaştığı kişilere saldırır. Kuduz da bir nevi manyadır. O hastanın saçı başı karışıktır; tükürükler saçar. Aynı zamanda, sıkıntısı belli bir yönde toplanmıştır; on bir gün ısıtır; on ikinci gün ona kuduz adı verilir. Davranışlarının köpeğin hareketlerine benzediği bilinmelidir. Delilikte manya hastalığı beynin cevherinden kaynaklanır. Aslında her iki deliliğin (manya ve kuduzun) fail maddesi (etkin maddesi) beynin cevheridir. Her iki hastalığın maddesi de sevdavidir. Ancak bu iki hastalığın sevdavi maddesinin çeşidi farklıdır; birbirine aykırıdır. Yırtıcı deliliğin etkin sebebi safra olup tahrik edicidir veyahut çok kötü nitelikteki sevdadır. Malihulyanın faili olan doğal sevdanın çoğu balgamdan ve hiddetli yanmış kandan oluşmuş sevdadan olur. Yakıcı balgam delilik yapan balgamdan ve hiddetli kandan yanan sevdadan olur. Yanmış balgamdan delilik olmaz. Çoğunlukla malihulya, beyinde sevdanın oluşmasından olur. Malihulya, özellikle sevdanın beynin ön kısmının maddesinde oluşmasıyla ortaya çıkar. Nitekim kranitis de beynin cevherindeki sevdavi hıtlardan olur. Malihulyada kötü tahmin ve düşünce, korku ve sükûnet olup, ıstırabı şiddetli olmaz. Ama manyanın tamamında hastanın ıstırabı şiddetlidir. Hastada atlama, zıplama, *köpek gibi atlama (viola canina)* ve yırtıcı bir hayvan gibi hareketler görülür. Bakışları insana benzemez. Yırtıcı hayvan bakışlı olur. Kranitiste delilik olur; manya kranitise benzer, lakin farkı şudur: Manyada ekseriya humma olmaz. Ama kranitiste ateş vardır. Kuduz, zikredildiği gibi, bir nevi manyadır.

Kuduzda şiddet ve nezaket ortaklık eder; kavgaya yatkındır, yani dostça davranırken, aniden sıkıntı yaratır. Kuduzda kötü anlayış olmaz ve manyadaki gibi onu oluşturan sevdavi maddenin tamamı kana yakındır. Manya çoğunlukla sonbaharda görülür. Çünkü o mevsimde kötü hıtlar oluşur ve kış ve yaz mevsiminde de bu hastalıklar sıkça örülür. Kuzey rüzgârı ile birlikte manya tahrik olur ve hastanın heyecanı artar. Çoğu kere kişilerde manya veya kuduz görülür, ancak hastalık çözülür ve hastalık atlatılır. Manya oluşmasının arkasından su içme isteği arız olur. Bu da rutubet oluşturur ve manyanın atla-

tılmasını sağlar. Özellikle manyanın sebebi karaciğerinde sıcaklık ve kuruluk oluşmuş olması olabilir. Çoğu kere manya mide ile ortak olup, bu durumda kusma hastalık için yararlı olabilir; hasta şifa bulur.

Belirtiler: Manyanın iki türlü belirtisi vardır. Manyanın bir çeşidi tamamen beynin iştirakiyle ortaya çıkar. Diğer çeşitlerin başka başka belirtileri vardır. Bütün çeşitlerin ortak belirtileri şunlardır: manya olan kişilerin hareketleri daha önce anlatılmış olduğu gibi hareketlerinde farklılık gösterir. O kişilerde manyayı hatırlatan alametler olur. Beynin sıcaklığı ile kâbusun belirtileri ve ayaklarının kan ile dolu olması, kırmızı olması gibi belirtiler görülür. Kadınların memelerinde kan toplanır. Zikredilen bu belirtiler kanın bozuk olduğunu gösterir. Manya oluşan kişilerde, kâbuslarla birlikte, beyinde sıcaklık varsa, gelecekte kanın da bozulabileceğini gösterir. Zira şiddetli ateş sıcak olmayan organın kanı beyinde bir nevi kötü oluşumu meydana getirirken, beyinde bozulma meydana gelirse, kanın temizlenmesine çalışılması gerekir. Manyadan sonra ilk işaret, beynin sıcaklığı ve kâbusun birlikte olmasıdır. Bu durum manyanın inişe geçtiğini gösterir. Baş dönmesinin belirtileri manya oluştuğuna işaret ettiği gibi, çok kere manya yalnızlık durumunda da ortaya çıkabilir. Buhranın geçmesi, kaybolması, hastanın sağlığına kavuştuğuna işaret eder. Mevcut diğer belirtileri ise manya oluşumunda iyi buhranın oluşmasıdır. Bazen manya hastalığı kimde görülse, hastalık şiddetli olur ve manyanın buhranı şiddetini gösterir. Beynin bu belirtisi manya çeşitlerinde ortaktır.

Ancak yakıcı sevdanın oluşturduğu manyanın belirtisi, deliliktir ve bu delilikte saldırganlık vardır; düşüncesi dengeli değildir; bozuktur. Suskunluğu ve sükûneti bir süre devam eder, sonra harekete geçer, ancak konuşmaz. Konuştuğunda mantıklı şeyler söyler; ara ara susar; davranışı değişkendir; farklı farklıdır; bir kelimeyi söyleyemez; tutulmuştur, ancak zorlanıp o kelimeyi söylemeye çalışırsa, ondan kurtulması mümkün olmaz; sürekli tekrar eder. Sevdavi manyada vücut zayıftır; rengi siyaha meyillidir. Kötü ve korkulu rüyalar görür. Bazı kere kusar; kusmuk ekşidir; kusmuğun düştüğü yerde toprağı kaynatıldığı görülür. Ama sevdavi hıltı safraya meyilli ise hastanın hareketleri bozuktur; seri hareket eder, ancak bozuk olan hareketleri kolayca ve

hızla sakinleşir. Konuşması bozuksa da, daha öncekine nispetle daha iyidir. Hasta daha hareketlidir; ıstırabı çoktur.

Tedavi: Manya olan kişide doluluk olursa kan alınmaz; idrarından ve diğer arazlardan manyanın mevcut olduğu anlaşılırsa belirtileri (idrar dahil) dikkatle incelenir. Eğer hastalığın sebebi sevdavi safra ise küsküt (cinsaçı) veya helile (pişmiş helile) ile bu bozuk madde kusturulur. Eğer hastalık sevdanın sarf edilmesinden kaynaklanmışsa sekiz dirhem ballı sirke ve lapis lazuli (laciverd taşı) ile kusturulur. Bundan sonra baş [ve sevd] kontrol edilir. Eğer başta kandan dolayı doluluk varsa, dilin altındaki damardan kan alınmalıdır ve böylece doluluk bertaraf edilmelidir. Aynı zamanda aşağıda terkibi verilen hapla hasta kusturulmalıdır: bir kısım küsküt ve lavanta çiçeği, birer kısım mahmude otu yarım kısım, helile bir kısım olarak alınır. Bu droglar alınıp, bir terkip oluşturacak şekilde karıştırılır. Hastalık yapan bu madde vücuttan tamamen atılana kadar her gece bu terkipten iki dirhem verilir. Bu hapın hastalığa yararı vardır. Bu hapın bir başka terkibi küsküt ve çıkan otundan (polypodium vulgare) her birinden beş dirhem olmak üzere, Ermeni taşı bir dirhem, Hint tuzu ve ebucehil karpuzundan dört dirhem, helile üç dirhem, turpet kökü yirmi dirhem, ballı sirke ile karıştırılıp macun haline getirilir. Ballı sirke ile kısa mahmude otu da verilip gargara yaptırılır; sarısabır da verilir. Ancak ifrata kaçmamalıdır.

Muhtemelen bir süre bu ilaçlar verilmeğe devam edilir; daha doğrusu hastalık hafifleyene kadar bu ilaçların verilmesine devam etmelidir. Kötü sıcak mizaç görüldüğünde artık sarısabır verilmez. Bu hapla beyinden fazlalıkların boşalımı tamamlandıktan sonra, dıştan uygulanan merhem ve başka ilaçlarla ve alınan tedbirlerle beyin soğutulup, bazen günde beş defa bu hariçten uygulanır. Böbrek ve paça pişirilir ve bu hastanın başına dışarıdan uygulanır. Başına yoğurt sürülür; kaymakla yakı yapılır. Senin bu uygulamaların hepsinde amacın başı soğutmak olmalıdır. Lakin terkip olan ilacın tamamı soğuk olur. Soğuk olarak hazırlanan ilacın rutubetli olmaması gerekir. O halde söz konusu şekilde soğuk olarak hazırlanan ilaçlar papatya ile karıştırılarak hastaya verilir. Bazen uyku için koza da³⁰⁷ nar suyu ile içirilir. Eğer yumuşatmak iste-

³⁰⁷ TM: verilir. Onları tatlandırmak için bu terkip

nirse, nar suyu tatlı şarapla karıştırılıp içirilmelidir. Aynı şekilde, uyku için bunlar pişmiş haşhaş ile birlikte verilir. Lakin haşhaş bir miktar haşlanmış papatya ile karıştırılarak verilirse daha yararlı olur. Başa yoğurt uygulanır. Bu hastalıkta bu bitkilerin yağları gerçekten yararlıdır. Hastaya zikrolunan eriyik ve lapalar (yakılar, eriyikler ve merhemler) haricen uygulanmalıdır. Daha sonra hemen uyku veren eriyikler verilmelidir. Baş dönmesine karşı özel yağlar uygulanır. Arpa suyu gibi içecekler hastaya verilebilir. Ballı sirke gibi olanları ve etkisi hafif ya da etki etmeyecek terkipler hastaya verilmemelidir.

Eğer hastanın gözlerinde sorun yoksa ona lavman uygulanabilir, böylece kötü buharların başa çıkması engellenmiş olur. Onların içtikleri sulara rezene kökü ve tohumu karıştırılmalıdır; yabani asma da yararlıdır. Her gün 1 miskal yabani asma verilir. Eğer kendisi yemeğini çiğneyemiyorsa besin ezilip yedirilir. Hasta utandığı ya da çekindiği kişilerin karşısına oturtulur ve el ve ayakları bağlanır. Onun bu şekilde oturtulmasının sebebi buharların aşağıya çekilmesini sağlamaktır. Eğer hastanın kendisine zarar vermesinden korkuluyorsa manya olan hasta sıkıca bağlanıp bir kafes içine konur ve kafes yüksekçe bir yere asılır. Onların beslenmesi kafese bağlanan besinlerle yapılır. Ona rutubet oluşturacak besinler verilmez, çünkü o tip besinler kanallarını tıkar ve hastaya ciddi zararlar verir. Bu gibi hastalara çok zararlı olan besinler verilmez, çünkü bu tip besin maddelerinin yaptığı zarar idrarda gözlenir. Diğer malihülyada da verilmekten kaçınılması gereken ilaçlar inşallah malihulya kısmında açıklanacaktır. Manya sona erdiğinde, hasta çok miktarda su ile karıştırılmış şarap içince başında yanma olmaz. Bu gibi şarabı hastaya içirmek hastalığının düzene girmesini sağlar ve hastayı uyutur. Hastaya sıcak nesneler vermekten kaçınmalıdır.

Dokuzuncu Kısım

Malihulya

Malihulya tahmin ve düşüncenin doğal yolundan çıkıp, kötüye gitmesidir. Malihulya ani değişikliklere yol açar. Bazen ani değişiklikler görüldüğünde malihulya olarak anlamlandırılır. Bu değişikliğin sebebi sevdavi mizaçtır. Malihulya beynin ruhunda heyecan yaratır ve zahmeti dolayısıyla, korku oluşur. Nitekim dışarıdaki ruhun karanlığı

heyecan yarattığında, korkutucu olduğu gibi, beynin ruhunun karanlık olması da korku oluşturur. Bu durum özellikle sevdavi mizaçtaki ruhun soğukluğu ve kuruluğuna atfedilir. Nitekim şiddetli sert mizaçtaki sıcaklık ve rutubet ruha rahatlık ve güç verir. Malihulyada şiddetli sıkıntı, atlama ve sıçrama belirlenirse, bu durum malihulya dolayısıyla meydana gelmiştir, denir. Ona *manya* adı verilir. Bu hastalığa malihulya denmesinin sebebi sıcaklıktan dolayı yanmış olan sevda dolayısıyla görülmüş olmasıdır.

Malihulya beynin kendisinden veya beynin dışındaki nedenlerden, yani beynin kendisinde olan kuru ve soğuk mizaçtan kaynaklanır. Beynin maddesine, o mizaç bağlanıp ışıklı (aydınlık) olan ruhun, mizaçtan dolayı karanlığa meyletmesiyle ortaya çıkar veyahut hastalık beyinden kaynaklandığında sebep sıkıntılı kötü bir mizacın oluşmuş olmasıdır. O madde bazen beyinde bilinen bir başka yere gider. Bazen de beyin damarlarında olan sevdavi besin değişir ve değişim yanma ile [sıcaklığın artmış olmasından] kaynaklanır. Bir başka durumda malihulya karışıklık dolayısıyla ortaya çıkabilir. Çoğunlukla damarlardaki hıltların karışık olması sonucunda sevdaya dönüşüm olur veya oradaki madde beynin maddesinde hapis kalır ve beyinde soğuk besin olmaz. Bazen de maddenin kemiyet ve keyfiyeti dolayısıyla söz konusu sıkıntı meydana gelir ve karıncığa (beyin) ulaşır. Burada karıncıktan kastedilen beynin maddesi içindeki güçlü boşluklardır. Malihulya çok kere saradan oluşur.

Ama sebep beyin olmayıp beynin dışındaki bir sebebe dayanıyorsa, bu durumda, sebep hangi organsa, beyindeki malihulya afeti o organın hastalığı ile birlikte görülür. Zira o organdan beyne ulaşan ve beyne çıkmış olan kötü buharlar malihulyaya sebep olurlar. Bazen bütün beden beynin hastalığına iştirak eder. Bu durumda vücuda sevdavi mizaç hâkim olup, beyin de bu duruma ortaklık eder. Eğer beyin bu durumda sadece dalağa ortaklık ediyorsa, o zaman dalakta sevgi sevdası olur. Vücudun hafif temizleyici maddelerle temizlenmesi kolaydır. Dalağın çekiş gücü zayıf olup, kandan sevdayı temizlemekte aciz kalır veya dalakta diğer bazı afetler olduğundan dolayı bu durum ortaya çıkmıştır. Malihulyanın sebebi karaciğerin şiddetli sıcaklığı olabilir veyahut o hastalığa sebep safra kesesi olabi-

lir.³⁰⁸ Bunun da sebebi safra kesesine ulaşan besinler çok fazladır veya bağırsaklarda oluşan buharlar deliklerden nüfuz edip safra kesesine ulaşmıştır. Onda zikrolunan fazlalıklar veya buharlar birikip toplanır. Rutubetlerin toplanmasıyla yanıp bazen safra kesesinde şiş oluşturmamasından bu kötü durum ortaya çıkar.³⁰⁹ Galen'e göre, bunun gibi safravi hıltların yakmasının sebebi çoğunlukla bu hastalığın karaciğer kısmında olup, karaciğerin önündeki damarların toplanmasından kaynaklanır. O kötü şişkinlik oluşturan sıcaklık (ateş) safra kesesinde toplanarak hıltları yakar; safravi hülya meydana getirir. Rufus Efesos der ki, 'safravi hıltları yakan karaciğerin sıcaklığı ve bağırsakların sıcaklığıdır.' Karaciğer ve bağırsakların sıcaklığı şiddetli olursa, safravi hıltlar yanıp, bundan dolayı safravi malihulya meydana gelir.

Bir başka malihulya sebebi ise mide, karaciğer ve diğer organlar (bağırsaklar) arasında mezenter denen küçük damarlardan oluşan yapıdaki tıkanıklıktır. Çünkü midede ve bağırsaklarda ortaya çıkan keylus hapsolup karaciğer ve damarlara nüfuz edip habis hale gelir. O afete sebep olur. Bazıları da derler ki bu afet humma (ateş) ve safra kusması olmayan şiş sebebi ile görülür. O şişte uzun süre besin pişmeden kalır ve bu afet ortaya çıkar. Bazen de maddenin oluşumu mide gibi organların arka tarafında olur. Bunların kötü buharının kökeni beyindir. Örneğin midede sıcak şiş oluşmuşsa onun kokuşmasının oluşturduğu sıcaklık beynin hıltlarını yakıp, o bozukluğu ortaya çıkarır. Rahmin şişi ve diğer beyne ortak olan organların şişleri de malihulya hastalığını ortaya çıkarır.

Söz konusu edilen, beyinden kaynaklanan sebeplerden [biri de] madde olmaksızın soğuk ve kuru olan beyinle kalbin ortaklık oluş-

³⁰⁸ TM: Safra kesesi iç organların bulunduğu boşlukta olup, onları çevreleyen periton ve omentum gibi örtülerle örtülmüştür. Üç zar sindirim ve solunum organlarını ayırır. Bu zarların hepsinin müşterek adı hicab-ı haciz (diyafragma)dır. Besinlerin keskinliklerinin oluşturduğu buharlar ve dumanlar kalbe ve solunum organlarının fonksiyonlarını engellerse o zaman malihulya arızasının safra kesesi ile ortaklığı olduğu ortaya çıkar.

³⁰⁹ TM: Bazen de bu birikmiş olan buharlar şiş oluşturmaz. Bu iki ihtimal üzere yakıcı hıltlardan oluşan doğal olmayan sevdanın zararlı olan buharları beyne çıkmasına sebep olup beyinde afet oluşturur. Bundan dolayı ortaya çıkan beynin hastalığına nefha-ı merakiyye (safradan oluşan şiş, tümör) denir. Malihulya üfleyen, rüzgar nevinden, patlayan ve safravi malihulya olarak anılır.

turmasıdır. Bazen kalpte, madde olmaksızın, soğuk kuru madde ile mizaç değişimi nedeniyle sevdavi mizaç hâsıl olur. Kalp beyine soğuk ve kuru mizaç oluşturan madde olmaksızın, iki şekilde ortaklık eder. Kalp hayvani ruhun başlangıcıdır ve hayvani ruh beyinde olan nefsanî ruhla birleşip kalbe arız olan sevdavi mizaca iştirak eder. Beynin kuru soğukluğu bazen beyni soğutur ve kurutur; başka sebeplerle de bu durum ortaya çıkabilir. Yalnız kalpteki sıcaklık ortaklığı sağlamaz; Her durumda kalple beynin ortaklığının belli bir şartı olması gerekir. Belki kalbin kısımlarının sevdavi mizaçta olması gibi, birden fazla sebepten kaynaklanabilir. Bundan dolayı hastalığın tedavisinde beynin tedavisi ile kalbin tedavisinin birlikte düşünülmesi gerekir.

Bilinmelidir ki ince kan saf, cilalı ve rahat olursa, beyinde olan bozulmaya karşı koyma gücü azalır. Bu durumda beyinde bozulma olduğunda, kalpte de bozukluk olması gerekir. Belki de kalpte düzensizlik olur; bozulur, ancak beynin bozukluğunun ona iştirak etmesi gerekmez. Başlangıçta beyin bozulduğunda, kalp de ona ortaklık ederse, tıkanıklık oluşur. O bozulma ile hayvani ruh sertleşir ve korkutucu hale gelir; nefsanî ruh da sertleşir, zalimleşir ve malihulya hastalığı olmasına sebep olur. Bu suretle, her ne kadar malihulyanın sebebi beyin olsa da, bunu kalpteki bu bozulma da destekler; ona yardımcı olur. Bazı maddi hastalıklardan sonra ve özellikle sıcak maddelerden oluşan hastalıklardan sonra malihulya görülür ve [bu durumda] malihulya hastalığı ölümün belirtisidir. Bu şekildeki ölüm kasılması çok söz konusu edilmiştir.

Sonuç olarak, sevdanın çeşitleri çoktur. Bazı kere karaciğerden kaynaklanır. İki sebepten biri çoğunlukla karaciğeri tahrik eder ve sevda doğal halinden çıkar. Bunlardan ilki kanın karaciğerde uyarılması, harekete geçirilmesi ve bu harekete geçirilen kanın dalakta sevdavi hıltı oluşturmalarıdır; ikincisi ise, dalağa gelen fazla ve gereksiz olan besini dalağın atamaması ve bundan dolayı onun orada sevda oluşturmalarıdır. Bazen karaciğerin sevdası ve dalağın fazlalıkları diğer organlara gider. [Bunun sebebi] diğer organda görülen harekete getiren besinlerin olmasıdır veya fazla olanın dışarı atmakta aciz kalınmasından kaynaklanmaktadır. Zira fazla besinlerle karışmış olarak kaba ve ince olan çözülüp erir ve yoğunla ince birleşir; miktar olarak

artar; sevdavi hılt oluşur. Besinden fazla sevda olmasının bazen sebebi, o fazlalığın soğuk veya kuru bir nesne ile karışmış olup, onu çok soğutması ve kurutmasıdır veya hafifleyerek sevdaya dönüşmesidir. Bazen sevda oluşturan besin değişmeye yol açar. Bazı hekimler malihulyanın cin nevinden olup, onun fail sebebinin cin olduğunu söylemişlerdir. Biz tıp biliminde ondan söz etmeyiz. Zira cinden olduğu takdirde besin de cin olmalıdır ve bunun kanı sevdaya dönüştürmesi gerekir. Malihulyanın yakın sebebi, yine sevda olur. Hekimlere göre, sevdanın sebebinin cin olduğu veya bir başka nesne olduğu iddiaları tıpta söz konusu edilemez. Bir başka nesne olduğu iddiaları da tıpta söz konusu olmaz.

Malihulyanın sebepleri çok güçlü üzüntü ve çok korku olabilir.³¹⁰ O üzüntü ve sıkıntı balgamın yoğunluğu veya yanıp sevdaya dönüşmesinden ortaya çıkar. Lakin balgamdan, dönüşerek oluşan sevdanın sebep olduğu malihulyanın saldırganlığı az olur veya malihulya sebebi olan sevda yoğun bir şekilde yanmamışsa, malihulyayı oluşturan pişirme veya yoğunlaşma ile kandan oluşmuş olan sevdadır. Ama saf-ravi hıltın yanması söz konusu olursa, onun sevdası yalnız malihulya oluşturmaz, belki manya ile karışır. Sevda çeşitlerinden herhangi biri beyinde söz konusu edilen konularda ortaya çıkarsa malihulya oluşur. Lakin kimisi yalnız malihulya ve kimisi de hayal hastalığını ortaya çıkarır.

Malihulyanın daha iyisi beynin pisliğinden ortaya çıkandır. Hül-yası rahatlatılır ve çoğu kez malihulyada basur memeleri ve baş dönmesi arazları görülür. Bazen derisinin rengi beyaz olur. Toplu kişilerde malihulya nadiren görülür; buğday tenli olanlarda şişleri olanlarda ve zayıf ve ince yapılı olanlarda çok sık görülür. Kalbi cidden sıcak olanlarda çok görülür. Zira kalbin sıcaklığı sevdayı oluşturur ve beynin rutubeti sevdayı beynin kabul etmesine sebep olur. Kişi kelimeleri yanlış telaffuz ediyorsa ve kendisi hiddetli, kötü dilli, sert bakışlı olup, çabuk çabuk konuşuyorsa; yüzü kırmızı ve bir başka sebepten dolayı, yüzü zeytin rengine ise ve özellikle, göğsünde siyah kalın tüyler olup damarlarında keylus olursa, dudakları kalınsa, bu insanlar,

³¹⁰ TM: Bilinmelidir ki cinlere sebep malihulyaya sebep olan doğal sevda nevindendir.

kendilerine mahsus bir malihulya olmaya yatkın olurlar. Çünkü bu alametlerin bazıısı sıcak kalbe işaret eder ve bazıısı beyinde rutubet olduğunu gösterir. Konuşması burundan olanlar, sıcak kalpli olup, hastalığa yatkındırlar ve de rutubetli beyni olanların hastalığa yatkınlığı vardır. [Bu hastalık] balgam mizacında olanlarda sıkça görülür.

Malihulya hastalığı erkeklerde çok sık görülür. Kadınlarda ise yoğun düşünceye sahip olanlarda, yaşlılıkta ve yükseklerde yaşayanlarda çok görülür. Hastalık kış mevsiminde azalır ve yazın ve ilkbaharda artar. Bazen hıltların hareketiyle çok artar. Çünkü sonbahar hıltları harekete geçirir; karıştırır. Bu hastalık çoğu kez heyecan oluşturur. Sevdanın heyecanını devretmesiyle malihulyanın heyecanı da devredilir: malihulyaya yatkın kişilere korku, sıkıntı ve uykusuzluk arız olduğunda yahut o kişilerde kanın akışkanlığının alışıktığı şekilde olduğu zamanda devretmeyip tutulsa onda hızla malihulya oluşur.

Kısım

Grupların Belirtileri³¹¹

Malihulyanın başlangıçtaki belirtileri, kötü tahminler ve sebepsiz korku ve çabuk öfkelenme ve sevginin gizlenmesi ve organlarında titreme olmasıdır. Baş dönmesi ve homurtu gibi sesler çıkarma görülür; özellikle kaprisli malihulyalarda baş dönmesi ve homurtu sesleri çok görülür. Bu hastalığın oluştuğunun belirtisi korku ve yanlış tahmin, vahşi düşünceler ve sözlerdeki hezeyandır; şehvete düşkünlük görülür. Çünkü bu hastalıkta korkular bir araya toplanır. Korku bu hastalığın oluşmasında etken sebep olur, yani heyulası güçlü kişilerin, kimisi vücudu olmayan (cismi olmayan) şeylerden ve kimisi cismi olanlardan korkarlar. Korktukları şeylerin belli bir şeye aidiyeti olmayabilir. Hatta bazıları göksel gürültülerden bile korkarlar. Bazısı bulunduğu yerin kendisini sarıp yutmasından korkar; bazıısı da cinden veya sultandan veya hırsızdan korkar; bağlanmaktan ve zorla alıkonmaktan emin olmak ve hazır olmak ister. Bazen korkularında geçmişteki olaylar etkin olabilir. Örneğin bazı kişiler yere batıp he-lak olduğunu sanır. Bunlarla birlikte bazen de, vücudu (cismi) olma-

yan nesneleri hayal eder. Bazı kere kendilerini bir paşa olarak hayal ederler ve yine bazen kendilerini av [olarak görürler] veya şeytanlar, kuşlar ve sanat aletleri olarak hayal ederler. Kimisi güzel şeyler hayal eder; özellikle hülyasına kan hâkim olanlarda gülme hâkim olur. Gülme genellikle, hülyaları hoş ve rahat olanlarda görülür. Özellikle sevdadan kaynaklanan korkularda bu böyledir. Kimisi de ölümü düşünüp korkar; ölümü sıkıntı konusu yapar.

Bu hastalık beynin cevherinde oluşmuşsa, bu durum düşüncenin ifrata kaçtığına işaret eder ve devam eder ve sürekli olan bir şeye bakıp ve daima söylenen her şeyi dikkate alırlar. Başının, gözünün rengi ve saçlarının siyahlığı, çokluğu ve uykusuzluğa meyli, güneş gibi nesnelere yaklaşımı, yani onların anlamlandırması ve diğer kişilere yaklaşımı, diğer beyin hastalıklarına göre, hastanın durumundaki bu belirtiler yardımıyla saptanır. Beyne ortak olan diğer organların hastalıklarında zikrettiğimiz belirtiler mevcut olmadığından, malihulyanın beyne mahsus bir hastalık olduğu belirlenir.

Malihulya hastalığının beynin diğer hastalıklarıyla ortaklığıyla ortaya çıktığı ve o diğer organ tedavi edilip, sağlığına kavuştuğunda, eğer bu tedavi malihulyaya yararlı olmuyorsa, bu hastalığın beyne ait olduğunu gösterir. Aynı şekilde arazın şiddeti de hastalığın beyne ait olduğunu gösterir. Ama hastalığın bütün vücutta olduğu, vücuttaki siyahlık, zayıflık, midenin alışlagelmiş tutukluğu, idrardaki fokal madde ve kusarak çıkarılan nesnelerin pisikliği ve tutulan maddenin şiddeti, ekşiliği, fazlalığından anlaşılır. *İkinci Kitap*'tan öğrendiğin maddelerle sevdavi hıta [besin olan] yumuşama ve karışık müzmin humma sinirinin güçle bir araya gelmesi, bu söz konusu beyin hastalığının ortaya çıkışının bedenle ortak olduğunu gösterir.

Dalağın iştiraki ile beyinde malihulya ortaya çıktığında, sindirim zayıf ve şehvet çok olur; sol tarafta çok bağırsak gurultusu ve dalakta şiş olur. Bu yel atma belirtisi, o hastalık sahibinin hastalıkları devam ettiği sürece, aynı kalır. Bu şişkinlik damarlarında da çoktur. Bazen dalaktan kaynaklanan malihülyada dört günde bir nöbet yapan humma görülür. Bazen gevşek tabiatla bu hastalık ortaya çıkar, yani kolayca ve belli bir sıkıntı görülmeksizin ortaya çıkar. Bazen de yanma safra oluşturup, sıkıntı meydana getirir. Mideden kaynakla-

nan hülyanın belirtisi mide hastalıklarında olan şiş, yine midede olan doluluk ve kaslarındaki bozukluğun yoğun olması ve aynı zamanda gittikçe bu bozukluğun artması ile ortaya çıkar. Çok kere [hasta] yemek yemek istemez; sindirim oluncaya kadar hülya artar. Sindirimden sonra [hasta] sakinleşir.³¹² Eğer o hastalıkta ateş varsa, onunla birlikte heyecan olur ve hasta aptallaşır. Malihulyası olan hastaların yan kısımlarında acı vardır; midenin daima salgı salması habis ve kötü sindirime işaret eder. Kustuğu safrada iltihap vardır; aksırır.

Ağzında olan bazı şikâyetin rutubeti ve gurultusu ve buharların hastanın ağzından adeta alev çıkarması ve mide ağrısı iki omuz arasındaki ağrı, özellikle bu ağrıların yemekten sonra görülmesi ve sürekli olarak da bu durum tekrar etmesi malihulya belirtisidir.³¹³ Onun birazı balgam ve safra nevinden olur. Sindirim dolayısıyla, vücudu hafiftir ve sindirim eksikliği biraz fazlaca görülür. Bazı kere malihulya ile safra kesesinde şiş olur, yani ikisi aynı zamanda görülür. Bazen de şiş, malihulyadan daha önce görülür. İki durumda da safra kesesinde vakit vakit titreme, gerilim olur; hazımsızlık halinde hastalık artar; sindirim hızlı olur ve malihulyaya sebep demevi sevda olursa, o malihulyada gülme ve ferahlık olur; onda şiddetli sıkıntı görülmez. Balgam hastalığa sebep olmuşsa, o hastalıkta tembellik ve hareket azlığı ve sükûnet görülür. Eğer fail sebep safra olursa, onda ıstırap ve delilik görülüp manyak gibi olur. Eğer fail sebep sevda olursa hasta düşüncelidir; aklın zarar gördüğü söylenebilir. Lakin tahrik olursa can sıkıntısı verir. Bundan dolayı ona idarecilik yaptırılamayacağı bir gerçektir.

Tedavi: Malihulyanın öncelikli olarak tedavisi gerekir. Zira bu hastalıkta tedavi kolaydır. Sakin bir şekilde tedavi yürütülmelidir. Hasta ferahlatılmalı ve sakin bir yerde oturtulmalıdır. Onu sakinleştirecek ilaçlar verilmelidir. Sakinleştiren ilaçların buharlarını düşünüp sakinleştirilmelidir. Daima güzel kokular koklatılmalıdır. Hastalara zarar

³¹² TM: Bazılarında da sindirim sırasında huzursuz olan hülyası açlık halinde hareket ve heyecan oluşturur; sonra sakinleşir.

³¹³ TM: Bazen bu hastalığa eşlik eden balgamı atar. Bazen de dişi ağrıtabak miktarda ekşiliği olan hıltı atar. Bu arazlar ona yiyeceğin değişime uğradıktan birkaç saat sonra arız olur (ortaya çıkar).

vermeyen, olumlu etki yaratan besinler verilmelidir. [Bu yolla] tedbir alınıp vücudu kurutan uygun yiyecekler ile beslenmelidir. Yemekten önce hamam yaptırılmalıdır. Onun sıcaklığı fazla olmamalıdır; başına su dökülmelidir. Hamamdan çıktıktan sonra, biraz ateş görülür. Ona biraz su içirmenin bir sakıncası yoktur. Sağlığının korunması için söz konusu olan vücuda yararlı maddelerde verilmelidir. Senin o kişiye yardımın, daha çok onu sakinleştirmek şeklinde olmalıdır. Malihulya olan kişi cinsel temastan, çok terlemeden, bakla, pastırma, mercimek ve et yemekten ve ağır şarap içmekten, tuzlu yiyeceklerden, keskin ekşi besinler yemekten kaçınmalıdır. Onlara uygun besinler sulu ve tatlı nesneler verilmelidir. O hastayı uyuttuktan ve kan aldıktan sonra, haşhaş ve papatya sularıyla başı ovalamalıdır. Zira uyku onlara diğer ilaçlardan daha iyidir. O hastaya haşhaş zarar verir. Lakin haşhaşın verdiği uyku dolayısıyla oluşturduğu fayda o zararı telafi eder.

Maddesi kötü, soğuk mizaçtan ve diyabetten (?) oluşan malihulyanın tedavisinde, kalbin düzene sokulmasıyla ilgilenmek uygun olur. Onun ferahlatılması için misk, nemlendiren maddeler ve gücü artırma özelliğine sahip macunlar verilmelidir. *Raunet* (aptallık, kendini yüksek görme?) kısmında adı geçen sularla bu şikâyet tedavi edilmelidir. Ateşli hastalıklardan sonra arız olan mali hülya çok güçlü olur. Lakin tedavisi kolay olup, basit değişiklikler yapan ilaçlarla bu şikâyetler giderilebilir.

Sevdavi maddeden arız olup, o madde beyinde yerleşmişse, onun tedavisinin üç yolu vardır. İlk hastalık yapan zararlı hıltların dışarı atılması gerekir. Bu dışarı atma işlemi bazen kusma ile yapılır; bazen de lavmanla yapılır. Ancak midesi zayıf olanlarda ve safravi olanlarda kusturarak, o zararlı maddenin dışarı atılması uygun olmaz.

Dışarı atmanın ikinci yolu lapalar ve sıcak yakıların uygulanması ile olur. Bu lapaya papatya, turek otu (turk otu?) ve sarıyonca ve süsen kökü konur. Zira bu maddeler karıştırılmazsa, söz konusu edilen lapaların çözme gücü olmayacak ve hıltı ağırlaşacaktır. Bunlara karıştırılan maddeler hastanın ağır tabiattan çıkmasını sağlar. O halde bu maddeler karıştırılıp değişikliğe uğrattılırlar. Eğer sevda harareten uzaklaşırsa, yani zikrolunan ısıtıcıların ısıtması uygun olmayıp, zıt etkiler yaratırsa, isyan ettirici etki yaratırsa, o maddelerin üzerine *tesbih*

(*melia azedarach*) ve defneyaprağı konur; kuruluşundan korkulmaz; balığın sıcakkandan küçük taşları oluşturmaları gibi. Aynı zamanda hasta, hafif etlerle beslenir; bu etler beyaz şarapla karıştırılıp verilir. Yeni ve güçlü olan şarap verilemez.

Üçüncü boşaltım şekli güçlü kalp oluşturmaktır. Eğer kalbin mizacında soğukluk hissedilirse, ona sıcak, ferahlatıcı maddeler verilir. Ama kalbin mizacında sıcağa meyil hissedilirse, ona mutedil ve ferahlatıcı maddeler verilir. Eğer yoğun hararet olursa, ona soğukluğu ifrat derecede olmayan ve ferahlatıcı maddeler önerilir. Kalbin sıcaklığı ve soğukluğu nabızla belirlenir.

Biz diyoruz ki, bu zikredilen yolun özetinin şimdi de ayrıntısına girelim. Dışarı atılma işleminin ayrıntısı şöyledir: ne zaman o hastanın damarları dolu olursa, kan sevdavi olursa *ekhel damarından* (*median vein, brachial vein*) kan alınır. Bu gibi durumlarda tedaviye kan almakla başlamak uygun olur. Lakin kan almanın hastayı çok fazla halsiz bırakacağı hissedilirse veya o hastada madde az olursa ve bu beyne ait olup diğer organlarda yoksa ve onun mizacında kuruluk varsa, kan alınarak tedavi edilmez; kan almaktan vazgeçilir. Kan alındığında hastadan çıkan kan ince olursa, kanın inceliğinden hastalığın iyileştiği sonucu çıkarılıp, kanın çıkmasına müsaade edilir. Çünkü çoğunlukla kan ilkin ince ve sağlıklıdır; sonra ağır sevdavi kan çıkar. Bundan dolayıdır ki, kanın akışı biraz uzun tutulmalıdır, ancak böylece kan süzülüp ince kısmı çıkıp ağır kısmı kalmaz ve fazla yoğun olmaz. Hastanın başına bak. Baş kemiği tarafı ağırsa, onu belirle. Kafanın sağ tarafı mı, yoksa sol tarafı mı ağır; onu belirle ve hangi tarafı ağırsa, o taraftaki *basilik venden* kan al. Bazen ağırlık iki tarafta da olur. Bu durumda her iki taraftaki basilik damardan da kan almak gerekir. Bazı hekimler alın damarından kan alınır, maddeyi çok fazla tahrik ettiğini söylerler. [Eğer bu genel belirtiler varsa sonra hakiki soğuk hılt bulunursa ve soğumaya doğru gidiyorsa kusturucu maddeler verilmelidir.]³¹⁴

Burada küsküt, sarısabır ve çöpleme, hububatla birlikte vücuttaki fazlalıkların atılması için hastaya verilir. Bu terkip ilkin haricen uygula-

³¹⁴ TM: yani o yerin dışarı meyli çok olur. O halde dışarıdan bilindiği kadıyla sevdavi hıltın yeri ve meyli soğuğa olur.

nır; sonra hafif ilaçlarla hastalığın sebebi olan fazla maddenin atılması sağlanır. Bu ilaçların içine küsküt, ebuçhil karpuzu ve az miktarda kısa mahmude otu katılarak, bu terkip hastaya verilir. Bundan sonra sarısa-bır ve sarımsak pişirilip, zararlı veya fazla maddenin dışarı atılması için hastaya verilir. Eğer bu şekilde hastalık sebebi olan madde tam olarak dışarı atılamıyorsa ve vücut bu maddelerden temizlenememişse, misvak ağacının meyveleri ile dışarı atılır. Eğer bundan sonra ihtiyaç varsa [korkuyla ve dikkatle lapis lazuli ve ermeni taşının büyücek olanları alınır.]³¹⁵ Ama bu iki adı geçen taşın verilmesi³¹⁶ pek de uygun değildir. Söz konusu edilen ilaçlarla cin suyu iki defa verilir. Bazen bu su yararlı olabilir. Ancak bu tedavi sürdürüldüğünde ilaçların dozları azaltılır. Eğer cin suyu ile tedaviden yarar sağlanamazsa, terkibi söz konusu edilen ilaçlara geri dönersin. Onlardan küçük haplar yapıp bir kerede dışarı atılması [gereken maddeyi böylece atması sağlanır.] Söz konusu olan cin suyunun pişmiş sarıyonca ve helile meyvesi ile bu şekilde içilmesi denenmiştir. Buna göre helile meyvesi üç dirhem, sarıyoncadan bir dirhem, yakı yapıp hastaya yarım dirhem uygulanır. Bu ilaçlar söz konusu edilen miktarlarda alınıp içilir. Her ay bir kere bu güçlü bekletilmiş yakı ile fazlalık maddeler dışarı atılır.

Bu şekilde fazlalıklar atılabildiği gibi, onlar kusarak da dışarı atılabilir. Özellikle midede bir rahatsızlık olsa, onun fazlalıkları malihulyanın artmasına sebep olur. Midedeki zaaf şiddetli değilse, yarpuz otu, deve diken, enginar zamkı, turp sularıyla kusturulmalıdır. Turpun kendisi çöpleme ile parçalanıp birkaç gün bekletilir. Hatta çöplemenin gücü turba doğru sapar ve sonra turp usaresi ballı sirke ile yenir veya o zikredilen turp ballı sirke içinde değişir. Ballı sirke miktarı 3 istar olmalıdır. Öz suyunun miktarı bir istar olmalıdır. Bu sırada, bünyenin zaafına göre, çok ya da az verilir. Zararlı hıtları dışarı atma sırasında gerektiğinde, kalbi desteklemek ve ona yardımcı olmak gerekir. Kalbe onu güçlendiren tonik verilmesini önermişlerdir. Burada küsküt vermek yararlıdır.

³¹⁵ TM: siyah *hazık* (*huzk?*) (*siyah ip?* siyah bağ) alınır veya *lapis lazuli* (*laciverd taşı*) ve ermeni taşının büyücek olanları alınır. Ancak siyah ip (bağ?) uygulanması dikkatle yapılmalıdır.

³¹⁶ TM: suçlamadan dolayı

Eğer hastalık müzminse, çöpleme ile hasta kusturulur. [Bu ilacın yararlı olduğu tecrübeyle sabittir].³¹⁷ Eğer madde safraya meyilli ise, küsküt, pişmiş mutedil ilaçlarla birlikte, fazlalık maddeyi dışarı atmak için kullanılır. Bazen, safranın dışarı atılması sırasında, söz konusu edilen ilaçlar yakıcı safrayı bacak ve ellerin tarafına atar. Bu müzmin malihulyanın ilacının tertibi yoğun, sıcaklığı azdır, lakin kullanılan bir miktar papatya ve papatya gücünde olan maddeleri onlara katmak gerektir. Lapalar verilmesi istenirse, hastanın başını soğutulmuş, yararlı ilaçlarla ovalamak uygun olur. Bazı kişiler bu gibi durumlarda, her gün az miktarda öd ağacı meyvesinden veyahut çöplemenin pişirilmesiyle elde edilen sudan 3 ukiyye, pişmiş tahrin veyahut çöplemenin pişmiş öz suyunda çözüp karıştırılıp, özeyip ısıtılıp vermeyi tercih ettiler. Aynı zamanda her gece iyice ezilmiş ada soğanı alınmasını önerdiler. Ancak ben bu hastalıkta insanların tepkisinden çekinirim. Çünkü hastanın tepkileri bilinmelidir. Bu hastalık iyi safradan oluşmuştur; o sıcak maddedir. Bundan dolayı ondan olumlu şeyler oluşur. Özellikle ada soğanı ezilip, çözerek veyahut bu terkip ballı sirke ile karıştırıp verilir. Ona yavşan veyahut loğusa otu karıştırılmış olmalıdır. Yine bunların hepsinin karışımı yararlıdır. Eğer beyne o malihulyanın arazları ile ortak olarak dalakta da sıkıntı olursa, onun kokusundan anlaşılır. Onun oluşumunu sağlayacak nesneler tıp için uygun olup, ilacının terkiibinde kâfur ve misk, menekşe yağı olmalıdır. Menekşenin kokusu kâfur ve miskin kuruluşuna baskın olacak kadar yoğun olmalıdır; özellikle nilüfer ilacın terkiibinde bulunmalıdır.

Malihulyanın sebebi mide ve diğer iç organlarının şişleri ise veya mide ve iç organlarının mizacında hareketli sıcaklık olursa, o şişte sıcaklık, hararet ortaya çıkar. Zikrolunan organdan [kısımlara] ayrılmış maddeleri almasın diye baş soğutulur; desteklenip güçlendirir ve rutubetli hale getirilir. Eğer malihulyanın sebebi safradan kaynaklanmışsa, maddenin kokusu ve sesi keskinleşirse ve safra kesesinde şiş olursa şişi inceleyip, onun tedaviye uygun olduğu görülür. Şişler kısmında bunu ele almamız gerekir. Başı güçlendirip onun daha iyi hale gelmesini sağlarsın. Buna büyütme ve hacim-

317 TM'de yok.

lendirme denir. Fazlalıkları dışarı atarsın ve bunun gibi durumlarda karaciğerin ısıtılması uygun olmaz. Muhtemelen hastalığın sebebi karaciğerin ısınıp kanı yakmasıdır. Bunun için karaciğerin soğutulması gerekir. Yine dalağın desteklenmesi gerekir. Safra kesesi üzerinden kan alma uygulanır. Aynı şekilde hardal konmalıdır. Bundan dolayı, dalağa ilaç uygulandığında safra kesesinde şiş olduğundan, fazla ifrazat akışı olmaz; çözülme olmaz. Eğer safra kesesi soğuk mizahta ise ve orada ateşin hızla yükselmesi söz konusu ise veya ince akıntı yoksa hastadan pişmiş pelin öz suyunu içmesi istenir. Zikrolunan sıcak lapalarla preparatlarla [hastanın] midesi ovulur ve söz konusu yakılar uygulanır. Ona beş parmak otu, sedef otu tohumu ve süsen kökü, yulaf ile birlikte yapılan yakı uzun süre haricen uygulanır. Yakı uygulandığında, uygulanan yerde sıcak suya batırılmış bir pamuk veyahut bir parça sünger konup, iki avuç hardal yakısı *ve zerunakis (derunakis, beyaz ve sarı nergis)* yakıları konması yararlıdır. O yakılar *Akrabadin'*de yazıldığı gibi, herhangi bir ön şartı olmamak üzere uygulanır.

Lakin safra kesesinde şiş ve ağrı olursa, herhangi bir şartı olmadan uygulanırsa onlara zarar verebilir. Malihulya safradan dolayı görülürse, çok kere soğuk şeyler yararlı olur; kereviz tohumu, kimyon ve anason gibi. Onun içindir ki, soğuk şeylerde sevdanın rutubeti kuruluğa dönüşür. Bu durumda sedef otu ve beş parmak otu tohumları verilmelidir. Beyaz çöplemenin hastayı kusturmak için verilmesi gerekir. Bu tohumlar pişirilip suyu hastaya içirilir ve sedef otu ve dereotu, aynı şekilde buradaki yel (gaz) ve buhar oluşmasına engel olur. Her ne kadar soğuk nesneler tedavi edici maddeye sahip değilse, ancak zikrolunduğu gibi, uygulama yararlı olur. Bilinmelidir ki, bazı oluşmuş balgam nevinden maddeler, ağır tedbirle sevdaya karşı koyar ve zararlı maddeyi atar ve daha sonraki hafif ve latif tedbiri kolayca kabul ederler; bazen de malihulya oluşur. Bazı kişiler vücuttaki bazı maddelerin dışarı atılmasıyla yarar sağlandığını ve hastalığın bertaraf edildiğini zannederler. Belki balgamın çıkmasıyla karna yararlı çok miktardaki balgam nevinden hoş olmayan (pis) hıtlardan vücudun kurtulması ile hasta hafıza zaafından da kurtulabilir. Bu hastalıkta kendisi yararlı olan sevdavi nefis dışarı atılır.

Malihulya tedavisinin kanunu şudur: tertipte abartı vardır ve bununla birlikte bu sevdanın dışarı atılması artırılmalıdır. Eğer malihulya olan kişilerin karınlarındaki yiyecek bozulursa, onların atılması sağlanmalıdır. Bu da hastayı kusturmakla ve özellikle hastanın ağzında ekşilik hissi varsa, çok fazla kusturarak yapılmalıdır. O sırada diğer şeylerde (hıltların dengesinde) değişim olması tıbben yasaklanır. Belki o hastaya midenin ağzını güçlendirecek maddeler vermek şiddetli sıkıntı yaratacaktır. O kişilerin midesinde kötü besinler varken, üzerine ilaç almaları iştihayı artırır. Malihulya hastalarında, artan sıcaklık rahatsız eder. Hastalığın bulunduğu yerde sıcaklık ve tutukluk vardır. Aynı şekilde, hastalığın oluştuğunu gördüğümüz kişilere beyaz şarap ilaçlara karıştırılıp verilmemelidir. Bu kişiler sıcaktan ve tutukluktan (dışarı atamama) zarar görür. Çünkü sıcaklık ve dışarı atamama onlarda keder veya korku oluşturur. Bir fikirle meşgul olup, bozuklukları artar; hastalıkları hızla ilerler. Söz konusu edilen meşguliyetle düşüncesi kötüye sapar ve o bozukluk kesinleşir. Zira onların hastalıklarının arazi bozuk düşüncelerdir.

Malihulya sahipleri tedavilerinin aslı ve şekli şöyledir: eğer o hastalığa sebep [akışı gereken] menstrual kan ve beklenmeyen rutubet ve bunun gibi nesnelerin tutulması ise onların tedavisinde dışarı akış sağlanmalıdır. Hastalarda sükût ve arzu olursa, bu durum hastalığın görüldüğüne işaret eder. [Onların] vücutlarında yaralar görülse, ölümün yakın olduğuna işaret eder. Onların hangisinin vücudunda sevda hareketliyse, o hasta tedaviyi kabul eder; İdrarda ve biraz da cildin renginden [bu durum belirlenebilir]. Sevdası hareket üzere olanların sevdası esastır. [Bu hastalık] *lepra* (behak), *kelfe* (ciltteki lekeler, çiller) ve yaralar, *kaşıntı* (uyuz, cerb), *devali* (varikosel) ve *da-i fil* (elephantiasis) ve makattan çıkan nesneler ve benzeri nesnelerden ortaya çıkar. Bütün bunlar sevdanın hareketini gösterir ve alametleri iyi olur. Çünkü sevdanın kandan olduğu kabul edilip, tedavinin mümkün olduğu düşünülür. O hastalığın görüldüğü kişilerde ishal ve dışarı atma işlevinden (kusma) sonra titreme arız olursa, onların tedavisi ılık suya oturtularak, gül suyu ve biraz şarap içine iyice karıştırılmış ekmek yedirilerek yapılır. Bu karışım suyla içilmelidir. Sonra [hasta] uyutulur ve sonra banyoya sokulur. Banyodan sonra yiyecek verilir.³¹⁸

³¹⁸ TM: Allah en iyisini bilir.

Üçüncü Kısım

Kutrub (Epilepsi, Mania)

[*Kutrub (sara, epilepsi)* çoğunlukla Şubat ayında görülen bir nevi malihulyadır.]³¹⁹ [Bu hastalığa yakalananlar] insandan kaçır ve gizli kalmak için her şeyi yapar. Bu durumda bile, bir yerde bir saat sakin duramaz. Belki tereddüt eder ve yer değıştirir; değışik yönler e gider. Bazen sağ tarafa bazen sol tarafa doğru gider; hareketi tek yönde olmaz. Bu birbirinden farklı yönde hareketi insanlara karşı olan hislerinden kaynaklanır. Bazılarının gaffeti hâkim olur ve gördüğünü ve gözlediğini şeyleri bilmez; farkında değildir; taştan ağacı, ölüden diriye ayırt edemez. Bundan dolayı bu gibi epilepsili kişilerde, şuur kaybı olduğundan dolayı kaçamazlar; daima sakindirler. Onlar daima çatık yüzlüdür; üzüntülü bir ifadeleri olup, yüzleri sarıdır; dilleri kurudur; ateşleri vardır; tedavi edilmeyen çok sayıda yaraları vardır; kaçma eğilimlidirler. Onlardaki yaraların sebebi bozuk sevdâ hıtları olmasıdır; ayakları çok hareketlidir. Zira hareket ile bozuk madde kollarına iner ve kolları bu bozuk hıltın inişini kabul edip orada tedavi edilemeyen yaralara sebep olur; özellikle el ve ayaklara etki eder, hasta uygun ilaçlarla tedavi edilirse [iyi olabilir] veya o madde ayakları köpek ısıtır gibi kavrır. Bu durumda maddenin daha aşağılara inmesine sebep olur. Bu yaralar tedavi kabul etmez. Onların gözlerinde yaş olmaz; gözleri zayıftır ve dibe doğru batır. Bu arazın görülmesine sebep göz mizacının kuru olmasıdır. *Kutrub-u berduybe (kutruben li hurb)* şöyle olur: hasta düzensiz hareket eder; suya dalıp onunla mücadele eder; daha sonra sudan çıkıp görünür. Bazıları *berdurbe'*ye *duybiyye-i mai'*den (su ayısı) başka bir şey olmadığını söylemiştir. Bu hastalar

³¹⁹ TM: Kutrub (epilepsi) dedikleri hastalık beyinde ortaya çıkar. Kutrubun aslı hakkında: bir nevi küçük böcek etidir ki, bu böcek sürekli hareket halindedir; asla istirahat etmez. Onun için Sibeveyh dilenci soyundan gelen Muhammed b. El-Mastır hazretlerine kutrub demiştir. Bu konuda Muhammed el-Kazvini'nin *Şerh el-Mucez'*inde bilgi vardır. Bu hastalıkta çöplere geceyi aydınlatan Güneş gibidir. Onun içindeki bir öçek adamotu ise onun ışıklı lambasıdır. Adamotundan da gece parlama olduğu için [böyle denmiştir]. Kutrub (epilepsi) konusunda çok şey söylenmiştir. Çoğunda hareket vardır. Bu hastalıkta da hareket görülmekle birlikte ona epilepsi denmiştir. O halde sahib-i *Kanun* der ki epilepsi olan kişi insan kisvesinden çıkar ve ölümleri zorunludur. Onların sonu kabirdir. Hayatına kast eder. Gündüz saklanır, gece ortaya çıkar.

asla dinlenmezler. Bazıları da demiştir ki, *kutrubun (epilepsi)* unsurlarının ele alınması gerekir. Bazıları da *zib-i emata* (bağırsak kurdu?) şeklinde yorumlamıştır. İlk anlam buna uygundur. Bu hastalığın sebebi yanmış safravi sevdadır.

Tedavi: Bu hastalığın tedavisi sevda ve yanmış safra sebebiyle görülen malihulyanın tedavisi gibidir. Bu hastalıkta kan alma uygulanmalıdır. Bayılma yaklaşına kadar çok miktarda kan almalıdır. Mahmude otu ile sıcak ve rutubetli maddelerle tedavi edilmelidir. Üç gün ona peynir suyu içirilmelidir. Bu tedbirlerden sonra *erkifanis yakısı* uygulamasıyla hasta uyutulur. [Zararlı maddelerin] dışarı atılmasından sonra, tiryak ve damarlarına nüfuz eden macun ile desteklenir. Bununla birlikte hastanın rutubeti yeniden ayarlanır. Dışarıdan uyku veren ve aşağı çeken maddeler uygulanır. Zikrolunan ilaçlar sıcaklıklarıyla da başarılı olur. Perhizin tam olması için o kimseye güçlendiren maddelerin verilmesi ve kalbin sakinleştirilmesi gerekir. Vücudu [cidden] düzenlemek ve mizacı değiştirmek için uykuya gereksinim olur. İlacın tamamı çok uyku oluşturur. Bunun yanı sıra, ona küsküt (bağboğan) içirmek iyi gelir. Mizacını sakinleştirip fikrini (düşüncesini) kesinleştirmesi için ona bu ilaçlar yarar sağlamazsa, edepli bir şekilde başına ve yüzüne vurulur ve bingüldağı üzerinden dağlama yapılır.³²⁰ Sonra hastalık tekrar ederse yine vurulmalıdır.

Onuncu Kısım

Aşk

Aşk bir nevi hastalık ve sevdadır; malihulyaya benzer. Onun sebebi insan düşüncesine suretler ve şekiller aksetmesidir. Bu sebeptendir ki o kişi aşk hastalığını nefesine çeker. O çekişte o kişinin arzusu rol oynar. Bazı kere bu arzunun yardımı da olmaz. Aşkın belirtisi gözle görülür. Mizacı kuru olur. Daha sonraki zamanda da sıvı olmaz; göz yaşmaz. Göz kapaklarında yapışıklık olur; sanki gözlerin üstüne basınç uygulanıyormuş gibi bir hal oluşur. Lezzetli bir şey yiyor gibi veya hoş bir haber işitmiş gibi ve komik ve hoş bir şey duymuş gibi olur; bakışlarına da bu his yansır. Nefesi sık sık kesilir ve çokça soru

³²⁰ TM: Bununla epilepsi hastası iyi olur.

sorar. Onun sevdası çok olur, yani çoğunlukla göğüs geçirir ve hali değişkendir; zaman zaman güler ve gülümser ve zaman zaman ağlar, kederlidir; keder ve engel oluşması durumunda, yasaklar olduğunda, ayrılmayı konu alan kasideler dinler ve bundan mutluluk duyar. Gözleri özellikle vücudunun diğer kısımlarının aksine nemlidir. Zira gözlerinin bebeğinden sular akar ve göz kapakları büyür; çapaklanır. Göz kapakları zikrolunduğu gibi, daha sonra biraz küçülür. Uykusuzluğu dolayısıyla, göz kapakları kafa tarafına doğru çekilir ve titreme dolayısıyla rutubeti buharlaştığı için, aşıkın genel görünüşü hep aynı kalmaz. Nabızı da değişken ve düzensizdir. Âşık kişinin nabızı kalbi dışarı çıkıyor gibi atar ve özellikle âşık olduğu kişinin adı söylendiğinde nabızı değişir. Aynı zamanda sevgilisinin yanına geldiğinde nabızı çok değişken hale gelir. Özellikle de âşık sevgisini saklıyorsa durumu böyle olur.

Diğer taraftan, söylendiği gibi, âşık olduğu kişi onu anlar. Tahminler birer birer ortaya dökülür. Aşığın olduğu yere bir kişi girdiğinde değişiklik olursa, sevgili odur. Aşkın tedavisi, sevgilinin belirlenmesi ile olur.³²¹ Benzerlerinde gözlem ve muayene yapıldığında onların benzerlerinde şiddetli aşk dolayısıyla bu devrede kişinin cılızlaştığı, kilo verdiği ve belki de onların zor anlar dolayısıyla, benizlerinin sararıp solduğu ve uzun süren çeşitli hummalara, ateşli hastalıklara ya-

³²¹ TM: Bazen bu belirleme şiddetli sonuç verir. Bazen sevgiliyi götürmek mümkün olmaz. Eğer mümkün olursa belirlemenin yapılabilmesi için hayal etmek gerekir. Bu durumda aşıkın nabzına el konur; âşık olunabilecek kişilerin adları söylenir. Herhangi birinin adı tekrar söylendiğinde nabız değişikliği olursa ilkin nabzın katılır gibi olduğu(duracak gibi olduğu)sonra yavaşça tekrar hissedildiği birkaç defa sevgilinin adı söylendiğinde belirleniyorsa sevgilin o kişi olduğu belirlenir. Aynı şekilde o kişinin oturduğu yer, evi, zaafı, hoşlukları nesli, beldesi söylenip her birinde o bilinen adla ilişki kurulduğunda bu durum belirlenir. Her birinde nabız belirlenir. Hatta o zikredilenlerin her biri tekrar olundukça nabızda her defasında değişme olursa o söylenen adla birlikte sıfatlar belirlenir. (hatırlanır). Bundan anlaşılır ki onun sevgilisi o ad sahibi olup aşkı o özellikler ve o zikrolunan hayaller ve şekiller ve suretlerle ortaya çıkar. *Kanun*'un sahibi (İbn Sina) der ki bunu tecrübe ettik ve bundan dolayı sevgilinin kim olduğunu ve bu bilgiden onunla ilgili tedbir almanın büyük yararı olduğunu belirledik. Bundan dolayıdır ki sevgilinin kim olduğu belirlendikten sonra bütün olarak tedavinin bir yararı yoktur. Tedavi bütün olarak şerefli (saygı değer) kaidelerin (şeriatın) izin verdiği derecede olur. Eğer sevgili ile âşık arasında mesafe varsa hastalığın tamamen tedavisi ancak aşk hastalığının tahmin ettirdikleri, düşündürdükleri ile olur.

kalandıkları belirlenir; helak olurlar; aşk dolayısıyla her türlü hastalığa hazırdırlar. Âşık sevgilisini kaybettiğini hissettiği vakit kısa sürede güç ve kilo kaybı ve ürkütücü bir değişime uğrar.³²²

*Tedavisi.*³²³ O hastanın [aşk harareti ile] hıltlarından biri yanmıştı. Onun konuşmasından hastalığı belirlenir. Tedavi o yanmış hıltın dışarı atılması ile olur. O hasta, uyutucu ilaçlarla ve iyi beslenerek tedavi edilir. Hasta, bilinen şartlara uygun şekilde banyo yaptırılıp bir şeylerle meşgul edilmelidir. Rekabet ve hasımlarla mücadele etmelidir. Zira bazı şartlar dolayısıyla, kendini hasta edip hastalığın şiddetini artırabilir; aşkı unuttur veya hilekâr, yalancı hale gelir. Âşık sevgilisine ulaşmaya çalışır; âşık olmaya uygun bir güzel kişiye âşık olur; ikinci defa âşık olduğunda, gereğinden fazla olan [birinci] sevgisi azalır, o sevgisi geçip kaybolur. Ancak ikinci sevgisi güçlü değilse ikinci aşkı da kaybolur. Âşık akıllı ise ona öğüt vermek, onun kafatasında oluşturduğu ile alay etmek ve bunun gibi durumlar ve hallerde durumunun normal olmadığını bilmenin çok yararı vardır. Çünkü bu kısımda yararlı sözlerin kolayca sindirildiği açıkça görülür. Aynı şekilde yaşlı kadınların aşkla ilgili sohbetlerine katılması yararlı olur. Bu kişiler, daima sevgilinin saf olduğunu, zarif, seçkin ve şerefli bir aşkın uzun süre belli bir yerde oturan kişiye ait olmasının uygun olmadığını söyleyerek korkutur. Hasta sevgiliyi gece ve gündüz anar. Cefasının çokluğundan vefasından söz etmekten hoşlanmaz. Bunun gibi acizliklerden kaçınmakla âşık ayırt edilir. Diğerlerini heyecanlandıran şeyler onlarda heyecan ve arzu yaratmaz.³²⁴ Zikrolunan acizlik bozulmuş benzetmelerle sevgilinin şekli ve yü-

³²² TM: Bu garip hali gözlemlendiğinde şaşırtıcı olur. Bilim bize doğayı şekillendirenin bütün doğal olan ve beş duyunun olduğunu göstermiştir. Bu fakir kul (Tokatlı Mustafa) tatlıların tatlısı, feyizli akıllı kişi, akıllı olana layık olan, göz kamaştıran endişelerin mümkün olan hükümlerinden, eğilip, bükülüp tehlikeli vehimleri sakinleştirip, iyi huylu hastalıklar ve şişlerden daimi olarak kurtuluş yolunu bulur. Çünkü nefsanî kuruntulara ne kadar hayvani nefis hâkimse, insan akıllı da nefsanî ruha hâkim olur. Akıllı olan kişi kaidelere uygun olarak hareket ettiğinde saadete erişmeyi başarır.

³²³ TM: Aşk hastalığına yakalanan kişi tabiata uygundur.. Onun durumundaki kişi tabii hareket etmelidir.

³²⁴ TM: Aşk hastalığına yakalanan kişi tabiata uygun hareket eder. Onun durumundaki kişi tabii hareket etme zorundadır.

zündeki organlarını (organlarından söz etme) hikâye etmek ve onları utanç verici temsillerle (örneklendirmelerle, canlandırmalarla) söz konusu edilene inanıp, çoğunlukla sebepler göstermektedir. Çünkü bu konuda yaşlılar daha çok bilgilidir; onlar aydınlatma ve ayırt etme bakımından da daha bilgilidir. Erkekler onların bildiklerini bilmez. Ancak erkeklerden aşık olanlar bunun gibi işlerde ve belirlemede ve sanatı ayırt etmede yaşlı kadınlardan geri kalmazlar.

Aynı şekilde söz konusu edilen sanat, yani aşıkını sevgilisinden, diğer (başka?) sevgiliye yönlendiren âşık kişi, ikinci kişiye âşık olmadan önce aşkını belirlemesi ve onun şiddeti ancak yaşlı kadınlar tarafından belirlenebilir ve üzürlürler. Bu durumda onların nasihate ihtiyacı yoktur. O aşka çoğunlukla etrafını (çevresindekileri) iştirak ettirip genellikle cinsel münasebet için cariyelerini yeniler ve çevresine aşkla eziyet eder. Ancak bundan dolayı aşk ve eziyet durumunda âşıkları sakinleştirmek gerekir. Bazılarının şevk ve üzüntüsü çok olur. Aşıkın tecrübe edip etrafından neşe ve eziyet konusunda söz konusu edildiği gibi yararlanması gerekir. Yine aşıkı sakinleştirmek gerekir. Av ve dil oynama ve eğlenmeye devam ve farklı kerameti sultaniyeye sahip olmak gerekir. Aynı zamanda farklı ve yoğun üzüntüye düşmesi durumunda da o sakinleştirilir. Bazı kere onlar melankolik ve manya ve sara şikâyeti olanların tedbirleriyle tedavi edilmeye ihtiyaç gösterirler. Onlar hafif lapa ve yakularla tedavi edilerek, zararlı maddelerin dışarı atılması sağlanır. Bu tedavi sırasında genellikle aşkın beden ve zihin yetenekleri ve bedenlerinin görünüşleri ve de o hasta kişilerin zihin ve beden özellikleri ve davranışları birbirine benzer. Hekimler onları ve benzerlerini tedavi etmek isterse, hasta kuru mizaçlı olduğundan rutubetlendiren maddeleri bertaraf etmeleri gerekir. Allah Şifa vericidir.

BİRİNCİ FEN

BEŞİNCİ MAKALE

Beynin Hastalıkları Hakkında (Beyin Hastalıkları ve Bozuklukları)

Birinci Kısım

Devar (Baş Dönmesi, Vertigo)

Baş dönmesi öyle bir hastalıktır ki, ondan şikâyet eden kişi her şeyi hareket ediyor gibi görür. Yemeye içmeye ve kalkmaya gücü olmayıp düşer; çok kere sesi işitilmez olup geriye döner. Çoğu kez başı hızlı dönen kişiler kalkmak gerektiğinde görmeyi başaramazlar. Çünkü sürekli baş dönmesi ile ona bağlı olarak ruhlarında baş dönmesi ve kaymaya sebep olan durumlardaki gibi, hastalığa yakalanmış olanın beyninin karıncıklarında ve damarlarında (arter ve venlerinde) mevcut olan ruhlarda bu durum ortaya çıkar. Baş dönmesi ve sara aniden ortaya çıkar. Saralı kişi yere düşer ve sonra bayılır. Ancak daha sonra ayılıp kendine gelir. Ama *sadr* (sıcaktan dolayı baş dönmesi hissetme) öyle bir hastalıktır ki, ondan şikâyet eden kişi ayağa kalkmak isterse, başı dönüp gözleri kararır; tekrar denerse her defasında aynı arazları hisseder ve yere düşer.

Bu sebepten dolayı başı dönen kişinin baş dönmesi artarsa saraya benzer bir şekilde yere düşer. Lakin sara olan kişide titreme vardır, hâlbuki baş dönmesinde bu titreme görülmez. İnsanın bir süre başı döner; herhangi bir gerekçe olmaksızın, belli bir yer olmadan beyinde olan ruhlar dönerler. Baş dönmesi sakinleştiğinde ruhun dolanımı devam eder.³²⁵ Bilinen durum görüldüğünde bunun durumu (bakışı)

³²⁵ TM: Bilinen durum görüldüğünde bunun durumu su dolu bir fincanınkine benzer; su fincanda bir süre hareket eder ve bu hareket bir süre devam eder. Fincandaki suyun

su dolu bir fincanınkine benzer; su fincanda bir süre hareket eder ve bu hareket bir süre devam eder. Fincandaki suyun hareketi bir süre sonra durur. Bu baş dönmesi hastalığında da böyledir. Ne zaman görme ruhu dolaşsa, dairevi şekilde hareket etse, insan her şeyin hareket ettiğini zan eder. Onun içindir ki, görme ve hisler ruhun özel kısımlarıyla ilişki sonucunda ortaya çıkar. Ne zaman söz konusu karşılık verme belli bir denge içinde devam ederse hislerin sükûneti hisseldir. Hislerin dolaşım sırasında bütün dolaşım daha önce söylendiği gibi olup, bu dolaşım hissedilir. Aynı şekilde dolaşım sadece ruhlarda oluyorsa bu dolaşımın hissedilmesi mümkündür. Dairevi şekilde oluşan bu devri hareketin oluşmasına karşı olan ise onun şeklinin değişimi veya ruhlar olduğunun bu devri harekette hissedilmesi pek de fark yaratmaz.

Bazen baş dönmesinin sebebi olarak bir şeye devamlı bakmak gösterilebilir. Çünkü baş dönmesi sebebiyle dolaşımın şekli görme ruhunda ortaya çıkar ve sıkıca ona bağlanır. [Dolaşım sırasında görüntülerde bakış kesinleştikten sonra ortaya çıkar]. Her ne kadar sakin olan ruh hissedilmeyi sağlarsa da, yine o sakinlik devrim üzere olur. Dolaşımın şekli görme ruhundaki mevcut gücü keskin ve kuvvetli kılıp, benzeri ruhun sakin şeklini kabul etmesine engel olup, görülen nesne daha önce görülen nesnenin şekli ve durumu üzere, bir şekil oluşur. Bundan dolayıdır ki hekimler duyu fiillerinin hepsinin nesneye ait olduğunu ve o fiiller yerine getirilebilir olduğunu düşündüler. O organın aleti öncelikli olarak hassas ruh ve ona ait fiilin kaçınılmaz şeklidir; ona ait olanlarla olmayanların ayırımdan sonra, bu şekil geriye kalır.³²⁶

Bazı hekimler bütünü ve belli tek tek parçaları idrak edenin konuşma nefsi (fikir nefsi, fikir gücü, fikir ruhu) olduğunu; kısımları, parça parça idrak edenin idrak gücü olduğunu zan etmişlerdir. Lakin yaratılmış olanlar şunu önerdiler: maddenin parçası da, ancak fikir gücü (ruhu) ile anlaşılır; idrak edilir. İdrak gücü kesin olarak sükûnetle orantılıdır. Lakin hakikatle ilgili olanlar iki grupta toplanır. Bir grup, maddenin bir kısmının idrakinin konuşma kabiliyetinden kaynak-

hareketi bir süre sonra durur. Bu durum baş dönmesinde de böyledir.

³²⁶ TM: Hekimler his fiillerinin tamamının nesneye ait olduğunu düşündüler ve o fiiller yerine girilir. Organın ilki hassa ruhtur ve ona ait fiilden kaçınılmaz şekilde ona ait olanlarla ilgili ayırımdan sonra bu şekilde geriye kalır. Kanundaki belirleme şöyledir:

landığı gibi, vücut ve vücuttaki şekillerinin kısımlarının da konuşma kabiliyetinden kaynaklandığını iddia ederler. Diğer bir grup ise şöyle tahmin yürütmüştür: 'Maddenin kısımları ile ilgili bilgi onun imajının *konusma nefsi*ne gönderilmesi ile oluşur.' O halde, maddenin kısımlarının üç hissi vardır. İki tarafta olan ve aleti (organı) gereği, düşünce his fiilinin sonucudur ve ortada olan organ gereği, zikrolunan sonucu yok eder. Ayrıntılı olarak verilen devrin (dolaşımın) yanlarında iki kolu vardır: 1. konuşanların devreden (dönen kolu) ve 2. yerinde duran kolu. Bunun incelenmesi doğa bilimlerine aittir.³²⁷

³²⁸Bedende her ne kadar zaaf olsa, his organlarının fonksiyonlarından vücut organlarına etki çok ve yoğun olarak nakledilir niteliktedir. Onun için hastalığı zaaftan kaynaklananlar, biraz hareketle devreder (dolaşır). Bazen baş dönmesi vücutla ilgili sebeplerden dolayı ortaya çıkar. Çoğunlukla o sebepten beyinde olan damarlar ve sinirlerde buhar şeklinde dolaşır. Bu durumda beyin damarlarında hılt cinsinden nesneler basınç ve yanma oluşturulabilir. Çünkü o hapsolmuş hıltlar aşağı doğru hareket eder ve bu hareketle buharlaşıp oluşan buharı hareket ettikleri yere yakın olan nefsanî ruhu harekete geçirir. Zira nefsanî ruh o damarlarda oluşur ve onda kalıp beyin cevherine (maddesine) gelir ve beyinden sinirlerin içinde ayrılıp, bütün vücuda sinirler yoluyla dağıtır. Bazen baş dönmesinin sebebi önceden oluşan ateşli hastalıktır veya soğuk hastalıklardan geriye kalan engellenen yel olur ki, o yerdeki buhar beyin arkasından çıkıp onda hapsolür.

Aynı şekilde engellenmiş yel (gaz) oradaki dokuların gücü ile hareket edip, buharlar gibi yukarı çıkar ve beyinde hapsolür. Bu tutulma dolayısıyla sıcak olan tutulmuş yelin buharı dolaşıp nefsanî ruhunda dolanmasını (devretmesini) sağlar. Bazı kere nefsanî ruh beyinde buhar ve yelden dolayı olamaz. Belki beyinde aniden çeşitli kötü mizaç oluşup, ondaki nefsanî ruha zarar veren hareketle hareketlendirilir. Ruhun o zararlı hareketi yabancı bir maddenin karışması ve artması

³²⁷ TM: O halde o maddenin kısımlarının üç hissi vardır: iki tarafta olan ve aleti gereği, düşünce ve his fiilinin sonucudur ve ortada olan organ gereği zikrolunan sonucu yok eder. Ayrıntılı olarak verilen devrin yanlarında 2 kolu olur: konuşanların devreden kolu ve yerinde duran kol.

³²⁸ TM: *Kanun*'ün yazarı der ki

ile olur. Bunun benzeri su ile ateştir; ikisi bir araya gelse farklı (çeşitli) mizaç bir araya gelip onda ısıraplı hareket oluştuğu gözlenir. Bazen had derecede kusurlu vurma, düşme gibi kafatasını kıran şeyler, beynin ruhunu harekete getirir. Bunun gibi nesneler benim sakın ruhumu sıkıştırıp, sıkar ve o sıkıştırma çeşitli devri ve dalgalı, düzensiz harekete tabi olur.

Bu durumlar suda gözlenir. Suyu ağır bir şeyler konursa veya suyun içine ve üstüne bir şeyle atılsa, o suyun üstünde daireler oluşturarak dalgalandığı görülür. Bunun gibi daire şekli oluşturan havai parçalar ve havanın kendisi sudan çoğunlukla rahatsız olur ve gereğini yapar. Lakin onlar incelikleri dolayısıyla geçemediklerinde sıvıdaki daireler gibi dairesel hareketler oluşmaz. Havada vurma dolayısıyla daire oluşumu gözlenmediğinden dairevi oluşumların olmadığı sonucuna varılamaz. Onunla karşılaştırılarak beynin ruhlarının cismi hava cinsinden olduğundan, ruhun daire şeklinde hareketi mümkün olmadığı diye, havanın daire şeklinde hareketinin dolaşımı (devri hareketleri) iptal olunur. Bazen de başka organlardan beyine buharın çıktığı ve beyinde tutulan buharlar sonucunda baş dönmesi oluşur. O başka organ midenin kendisi veya mide vasıtasıyla safra veyahut mesane, rahim ve diyafragmadır. Zira bu organlara hastalık isabet etse veya o organların hıltları hareket etse, onların sinirinin buharı beyine çıktığında kasılma, tutulma, engellenme olmayıp, bu yukarı doğru hareket eden madde baş dönmesine sebep olur. Ekseriya o buhar mideden yukarı çıkar. Bundan başka rahmin fazlalıklarından çıkan buhar çok olur.

Beyne gelen arter ve venlere girip onlar yoluyla yukarı çıkar. Buharın maddesi bazen balgam olur. Balgam olduğunda saranın baş dönmesine benzer bir şikâyet ortaya çıkar. Bazen baş dönmesi ve genellikle sıcaktan oluşan bir baş dönmesi olmayıp, belki ulaşan bir özel durum dolayısıyla olur. O durum bir ateşli hastalıkla birlikte olur ve baş dönmesi ortaya çıkar. Bazı insanlarda açıktan arız olan ve özellikle açlığa dayanamayanlarda görülen baş dönmesi bu nevidendir. Zira açlıkta midenin ağzı acıyıp bu acıyı hissedip bu eziyet beyine ulaştığında ruhu tahrik edip harekete getirir.

Bazen de ateşli hastalıklardan oluşan baş dönmesi buhran yoluyla ortaya çıkar. Söz konusu dönmeler güçlü bir sükûnet gösterir. Kasıl-

malarda o dönmelerin arttığı belirlenir. Bir organın hissizliğinden sonra arız olan baş ağrısı düşmeye işaret eder. Bazen baş dönmesi olan kişiye baş ağrısı da arız olup, baş dönmesini yavaşça giderir. Aynı zamanda baş ağrısı olan kişide baş dönmesi arız olup baş ağrısı da çözülür ve iyi olur.

Belirtiler: Baş dönen insanın baş dönmesinden ya da baş dönmesine sebep olan şeylere bakışından veya ışıklı şeyler veya yukarı kalkmış şeylere bakmasından arız olan baş dönmeleri [ve aynı zamanda vurmadan kaynaklanan] o kişilerin görünüşünden anlaşılır. Beyne hapsedilmiş olan buharlar dolayısıyla arız olan baş dönmesinin işaretidir. Aynı zamanda, beyinde oluşup diğer organdan yukarı çıkmayan buhar dolayısıyla olan baş dönmesinin belirtisi, o baş dönmesinin devamlı olmasıdır ve diğer bir organın hastalığından dolayı meydana gelmemiş olmasıdır. Doluluk olduğunda, baş dönmesi hareket edildiğinde ortaya çıkar açlık durumunda sakinleşmez. Belki açlıkta daima dengeli olmasını sağlar. Baş dönmesinin bu tipi baş ağrısı, aldatma, etkilemek ve [zararlı buharların] başa nakil olduğuna işaret eder. Gözünde sabit karanlık daimi olur. Hareketleri kusurağıdır. Hatta zevk ve istek eğilimi eksiklik gösterir.³²⁹ Söz konusu damarların (arterlerin) nabızı şiddetli olup, yürüyüşü ağırdır. Gerek beyinde, gerekse diğer organlardaki buhardan dolayı baş dönmesi oluşur. Eğer söz konusu fazla hılt balgamsa, o hıltın alameti ağırdır; hasta çok uykuludur. *Kanun*'ün Birinci Kitabında söz konusu olan diğer balgam alametleri de görülür. Eğer o hılt safra olursa, o baş dönmesinde uykusuzluk ve iltihap olur. Onda çok ağırlık olmadığı hissedilir [ve o hasta] altın renginde bazı şeyleri hisseder. Eğer o hılt kan olursa, onun damarları açık olup kabadır. Baş, yüzü ve gözü kızarır; kırmızı olur. Onlarda şiddet vardır; ağırlıdır; uykuludur; nabız atışları yoğundur.

Eğer o hılt sevdalı olursa, hasta ağır sevdanın miktarına bağlı olarak ağrı olur. Adı geçen sevdanın fazla olduğunu gösteren başka işaretler de vardır. Eğer baş ağrısı olan kişinin bu şikâyeti midesindeki bozukluktan kaynaklanıyorsa, o kişinin yemek yeme arzusu olmaz veya

³²⁹ TM:Söz konusu damarların nabızı şiddetli olup yürüyüşü ağırdır.

yetersizdir. Sindirim bozukluğu görülür; titreme vardır; soluk alıp vermesi ağırlaşır midesinde bazı değişiklikler olur. Başında dikkati çekecek nitelikte öne doğru eğilme vardır; başının arka tarafında da, yine dikkati çekecek nitelikte bir meyil olabilir. Bu çeşit baş dönmelerinde çeşitli tipte ağrı gözlenir, yani hava dolayısıyla ağrı halinde de değişiklikler olur. Her şeyden önce ağrı çok yoğundur, daha sonra sakinleşir. Baş dönmesinden önce kusma görülür. Midesinde ağrı ve iltihap yoktur; beynin mide ile ortaklığı söz konusudur. Bu tip baş dönmesinde bingıladağın arka tarafından ve beynin sinirlerinden altıncı çiftin bittiği yerde şiddetli ağrı olur.

Eğer beynin rahimle ortaklığı varsa baş dönmesi görüldüğünde, o hastanın rahimde yanma vardır; manya görülür. Menstrual kan tutulur veya rahimde şişten dolayı büyüme vardır. Bu durumlarda baş dönmesi görülür ve baş dönmesi yukarıdaki belirtileri gösterir. Eğer baş dönmesinin sebebi kalp veya karaciğer ise, o sebep beyne nüfuzu arter ve venlerle gelip, kafanın arka tarafını etkiler veya boynun arkasındaki çukur tarafında olur. Bu çeşit baş dönmesinin belirtisi boyunda olan damarların gerginliği ve vuruşları ve şikâyet edecek kadar boyunda ve boynun sinirlerinde ve diğer sinirlerde ağrı olmasıdır. Baş dönmesinin sebebi arterler yoluyla boyuna ulaşp orada görülen (yüzeysel) ve derindeki (görülmeyen) damarlarla beyne giren maddelerdir. Eğer bu baş dönmesinin hangi sebeple olduğu bilinmezse, başa giden arterlere bakmak gerekir. Eğer onlarda uzama hissedilirse ve aynı şekilde, elle bakıldığında tendonlardaki gerilimle veya kurşunla veya o damarın kasılmasını sağlayan maddeleri kasın üzerine sürerek nabız engellendiğinde [arterlerde madde olduğu hissedilirse] baş ağrısına sebep olan maddeler o arterlere ulaşmış demektir. Bu yolla görünen arterlerin her biri ayrı ayrı denenir. O denemelerde, arterlerin hiç birinde madde olmadığı gözlemlendikten sonra, diğer arterlerin maddelerinin karında olduğuna karar verilir.³³⁰ Baş dönmesinden kaynaklanan kötü mizacın farklı farklı olduğunun delili, beynin hafif

³³⁰ TM: Bu yolla görünen arterlerin her biri ayrı ayrı denenir. O denemelerde arterlerin hiç birinde madde olmadığını gösterdikten sonra diğer arterlerin maddelerinin karında olduğuna karar verildi.

hissedilmesi olup, kötü mizaçla beraber, söz konusu alametlerin onda bulunmasıdır. Dışarıdan şiddetli soğüğün çekilmesi veya alınan besin maddeleri dolayısıyla, karında şiddetli sıcak ve soğüğün oluşmasının arkasından o baş ağrısı arız olması kötüdür.³³¹ Ateş dolayısıyla baş dönmesi olan kişiye su verilip onu geri çıkarması veya aynı şekilde şarap verildiğinde onu geriye çıkararak hastalığı atlatamaz. Ateşli hastalıklardan kaynaklanan baş dönmesi ve başka sebeplerle görülen baş dönmesi sürekli olursa, bu durum hastanın mizacının soğukluğuna işaret eder. Bu baş dönmesi buhranının görüleceğinin işaretlerini verir.

Tedavisi: Baş dönmesinin çeşitlerinden insanın kendi baş dönmesi diğer şeylerin dönüşüne bakarak veya bir yerde yukarıdan aşağıya bakınca görülen baş dönmesi (vertigo) sükûnetle veya kararlılıkla tedavi edilir. Eğer hastalık hızla bertaraf edilmezse ve bu şikâyet kesin olarak belirlenirse, ekşi şeyler hastaya yedirilir veya ekşi lezzet oluşturan şeyler, yiyecekler içine konur. Mesela ekmek doğranır veya o ekşi madde ilave edilmiş lokmalar yenir.

Baş dönmesinin vücutta birikmiş olan kan nevinden hıltların sebebi ile ortaya çıkmış çeşitlerinin tedavisi de kafadan kan almakla olur. Daha sonra kulak arkasında olan venlerden kan alınır.³³² Dönen maddenin kan alma ile bertaraf edilmesi yararlıdır; kan alınarak kanda devreden zararlı madde dışarı atılarak, hastalık tedavi edilir.³³³ Bazen bu baş dönmesinde ve özellikle vücuttaki buharlardan bir kısmının beyne çıkması ile oluşan baş dönmesinde dağlama yapılır. Özellikle başın arkasındaki (boyun) çukurun üzerinden hacamat yapmak yararlı olur. Aynı şekilde başa hacamat yapmakta yarar vardır. Eğer o kan diğer hıltlarla karışmışsa veya baş dönmesinin fail sebebi yalnız diğer hıltlar ise süratle dışarı atma uygulanır.

³³¹ TM:Ateş dolayısıyla baş dönmesi olan kişi su ile geriye attığı veya püskürttüğü şarap ile hastalığı atlatamaz.

³³² TM:Dönen maddenin kan alma ile bertaraf edilmesi yararlıdır.

³³³ TM: Bazen bu baş dönmesinde ve özellikle vücuttaki buharlardan bir kısmının beyne çıkmasıyla oluşan baş dönmesinde dağlama yapılır. Özellikle başın arkasındaki çukurun üzerinden hacamat yapmak yararlı olur. Aynı şekilde başa hacamat yapmak da yararlı olur.

Eğer hıltlar sıcak ise yakı gibi hâriçten uygulanan ilaçlar sabırla kullanılır ve [fazla zararlı hıltlar] dışarı atılır. Eğer hıltların yerleri farklı farklı ve sıcak ve soğuk hıltların karışması söz konusu ise helile ve küsküt gibi bitkilerden pişirilerek hazırlanmış lapa şeklindeki ilaçlar dışarıdan uygulanır. [Söz konusu fazlalıklar] dışarı atıldıktan sonra kantaron ve ebucehil karpuzu ile lavman yapılır. Sonra baştan boyundaki çukurdan kan alınır. Bunlardan sonra gargaralar ve buruna çekilerek koklanan ilaçlar kullanılır. Onların terkiibinde misk, kunduz hayâsı, çörek otu, mercan köşk olmalıdır. Baş dönmesi nöbeti heyecan ve hareket yaratsa ona yatıştırıp yardımcı olmak gerekir. Eğer sebep olan hıltlar mide hıltları olursa kusturularak turk otu ve turp pişirilip tuz ve balla hazırlanan onunla diğer bir kusturucu oluşturup [fazlalıklar] kusturarak dışarı atılır. Bunlardan sonra eğer kuvvet güçlüyse (hastalık direnç gösteriyorsa) *fukaye* hâpı ile dışarı atılır. Eğer güç zayıfsa yakılarla ve sarısabır (öd ağacı) infuzyonu ile dışarı atılır. Eğer hıltların yalnız geçtiği hastaya helile ve şahtere otu lapası verilir. Hıltlardan hangisinin sebep olduğu bu kısımda ve mide kısmında zikredilen alametlerden (belirtilerden) anlaşılır. Eğer sebep olan hılt başka bir organdan kaynaklanıyorsa organların her birine kendine (ona) layık tedavi şekliyle tedavi edilir. Baş dönmesinin görüldüğünde başlangıçta uygun gül yağı ve biraz papatya yağı ile baş desteklenir. Daha sonra hasta hamama sokulur. Sonra yalnız papatya yağı verilir.

Maddenin yalnız başta olduğu bilinirse, başın üzerinden hacamat uygulanır ve kulak arkasındaki damarlardan ve onların dallarından kan alınır ve gargara ve lapalar ve koklatılarak verilen ilaçlar ve buruna çekilen ilaçlar (sternutatory) ve bunlara benzer olan maddelerin alınmasıyla tedavi edilir. Eğer baş dönmesinin sebebinin çeşitli mizaçlar olduğu bilinirse o kötü mizacın sebebi geçen alametlerle anlaşılır. O sandal otu ile tedavi edilir, yani kötü mizaç soğukluktan dolayı ise, sıcak ilaçlarıyla; harareten (sıcaklıktan) dolayı ise soğutucu ilaçlarla tedavi edilip, doğal mizacına döndürülür. Eğer baş dönmesinin sebebi vurma ve düşme ise öncelikli olarak vurma ve düşme kısmında yazılan ilaçlarla tedavi edilir. Eğer baş dönmesi devam ediyorsa, söz konusu edilen ilaçlarla tedavi edilir. Baş dönmesi olan

kişinin tedavisinde acele ile dönen şeylere bakmaktan, sakınıp yüksekte bakmaktan kaçınmalıdır. Midenin havası dolayısıyla olan baş dönmesinde göğüs üzerine kasan, sıkıştıran *rabenna* (raphanis, Alc. Ravanosilverstre) gibi droglarla sıkıştıran meyve suları ve sıkıştıran yiyecek yedirilip hasta sakinleştirilmelidir. Özellikle koruk suyuna konmuş olan lokma (yiyeceklerle) çok sakinleştiricidir.³³⁴

İkinci Kısım

Luk (Kıvranmak, Kıvrılmak, Bükülmek)

Lui [kıvranmak] baş hastalıklarında yer alır. *Levran* ağırlaşma anlamındadır.³³⁵ O *el-becidik* (*psyllium maiserectus*) demektir. Bazen vücutta kaslarda damarlarda doluluk nedeniyle yüklenme gibi bir arıza ortaya çıkar. O sebepten damarlar uzar ve gerilir. Çoğunlukla kokular [ve buharlar] dolayısıyla, gerilim çok fazladır. Hastanın gözleri ve yüzleri kırmızıdır. Onun renginin değişmesi ve organlarının uzayıp kısılmasını durdurmak gerekir. İnsanda bu durum çok görüldüğünde, doluluğa işaret eder ki bu takdirde demevi (kansal) ve safravi hıltların dışarı atılması ve soğuk su içilmesi gerekir. Soğuk su içilmesi, bazı durumlarda bu hastalığı ortadan kaldırır. Maddenin galeyanını def etmek için, bu hastalıkta [soğuk su içmenin] büyük yararı vardır. İçme ve yemek yemede kendini kontrol etmekle (geri çekilmekle) bu durum giderilebilir. Yelleri çözmek ve atmak için sinirotu ve küzbe verilmesi, ağrı için yararlıdır. Hastaya banyo yaptırılması ve onun boynundaki *ırk-ı sebati* (carotid arter) denilen damarları sıkma iyi gelir. Hatta o kimseye bayılma arız olur, ancak hastalık atlatılabilir. Çünkü hastanın burnu sıkılarak, o damar da (carotid arter de) sıkıştırılıp bölgedeki maddenin çözülerek hastalık ortadan kaldırılması sağlanır. Ancak, beyine çıkan ruh da yırtılma olursa bayılma olur. Bundan dolayı, banyo tedbirinde bazı hileler vardır. İnsanın tahammülü ölçüsünde elleriyle de o damarları sıkıp, yiyeceklerini kontrol etmesi ve oruç tutmaları gerekir.

³³⁴ Allah en iyisini bilir.

³³⁵ TM: Sultan nüshasında ona *luvi* (kıvrılma) denir.

336 Üçüncü Kısım Kâbus

Bu hastalığa *casum* (*kâbus*) da denir ve *hanek* veya *nilan* diye de adlandırılır. Kâbus insan uykuya dalınca hissedilir. Ağırılık hissedildiğinde [kâbus] görülür; kişi kendini zorlar. O nefisini zorlayıp, daralma hissederek; sesi kesilir, hareket edemez; delikleri kapalıdır; helak olmaya yakın olur. Ağırılıktan ayrılıp, kurtulsa def etmek mümkün olur. Bu hastalık, sara veya sekteye veya manya gibi üç hastalıktan önce görülür. Eğer kâbusun oluşması, zarar veren maddeler dolayısıyla olursa ve başka madde arız olmazsa (başka madde belirlenmezse), yoğun madde sebebi ile veya balgam ve sevdavi maddelerin ağır buharı ise, o buharlar insanı uyutup onun hareketlerinin azalmasına sebep olur. Hasta sakinleştikte [o hareketle] çözülen buharların çözülmesi dolayısıyla ortadan kalkan karındaki fonksiyonlar, tekrar bütünleşip eski haline gelir; maddeleri parçalayıp ayırarak ortadan kaldırır. Kâbus hıltın buharıyla, o hıltın renginde bir ağır madde dolayısıyla ortaya çıkar. Hastalık, öncelikli olarak, prensiplerde (kanunlar) her hıltın işaretlerinin belirlenmesi sayesinde anlaşıldı. Bazen şiddetli soğğun olması da kâbusa sebep olur. Uykuda öncelikle, kötü madde başta toplanıp beyni zorlar; gerilme bozuk maddenin yoğunlaşmasına sebep olur. Onlarda öncelikle hıltların oluşması söz konusudur. Bu sebepler mevcut olduğunda, eğer beyin zayıfsa, kâbus ortaya çıkar.

Tedavileri: Kâbusun tedavisi kan alınmasıyla olur Hangi hılt hastalığa sebep olmuşsa onun atılması [ishal ile olur]. Eğer söz konusu hılt ağırsa, bu ishal ona yararlı olur ve eğer hılt ağırsa, tedavisi bir dirhem çöpleme (harbak) ile yapılır. İlacın terkibi şöyledir: bir dirhem çöpleme, üç dirhem mahmude ve dört dirhem ebucehil karpuzu ve iki denk anason. Eğer hastalık çok güçlü ise (hıltlar çok ağır ise), daha şiddetli, daha keskin olduğunda, o hastaya küsküt veya güçlü yakılar ile özellikle sıcak yakılarla Rufus yakısı verilerek [zararlı hıltları] dışarı atması sağlanır. Sonra *Kanun*'da senin bildiğin ve gördüğün başı güçlendiren ve destekleyen maddeler kullanılır. Bütün bu ilaçlar b aşın bu hastalığının tedavisinde yararlı olur. Bununla birlikte denir ki,

hastanın başına *favunda* (bir nevi haç şeklinde odun) konursa kâbusu iyi olur, denir. Sebebi soğuk dolayısıyla ortaya çıkmışsa, ısıtarak ve sıcak yakıların buharlarıyla tedavi edilir. Bu ilaçlarla ilgili olarak, bu konuda uzun bir açıklama yapmak bizim için zorunludur. Çünkü bu hastalıktan söz edildiğinde, burada açıklama yapmak gereklidir.

³³⁷Dördüncü Kısım

Sara (Epilepsi)

Sara bir hastalıktır; nefsanî ruhla ilgili organları, yani his ve hareket organlarının fonksiyonlarını yapmasını engeller. [O hastalığa yakalanan kişinin] beyni bağlantılarını tam yapamaz. Hastalığın sebebi ruhun gidiş yolunda tamamlanmamış tıkanıklıklar olur. Saranın çoğu beynin karıncıklarından ön karıncıkta bozukluk oluştuğunda titremenin her türlü için gerekli olan olgunlaşmamış tıkanıklıkların oluşması ile olur. Zira doluluk bozukluğu, his ve hareket kuvvetlerinin beynin ön karıncığına ve diğer organlara nüfuzuna engel olur. Tam tıkanıklık olmadığında bütün nüfuzu söz konusu değildir. İnsanın bu durumda ayakta durması mümkün olmaz. Bunun açıklaması şöyledir: titreme konusunda zikrettiğimiz gibi, üç sebepten birinden dolayı ortaya çıkar. O sebepler doluluk, kuruluk ve yeri dolayısıyla ortaya çıkar. O sebepler doluluk, kuruluk ve yeri dolayısıyla olan tutukluk, yani sinirlerin başlangıç yerinden çıkan tıkanıklık ve tutukluktur. Sarada titreme bütün organlarda olup, kişinin her tarafı titrer. Ancak kuruluk dolayısıyla, sarada titreme görülmez, çünkü kuruluktan oluşan titreme geçicidir. Saradan oluşan titreme tekrarlar ve aynı zamanda beynin kuruluğu o güce erişemez. O kuruluk ile beyin veya vücut titrer. O halde şurası aşikârdır ki, saranın zikredilenlerden geri kalan iki sebebinden biri doluluk veya [beyindeki gerilim ve tutukluğu] ile olur. Beyindeki tutukluk buharın tutulması veya ilkin bu hastalığın nitelikleri veya maddenin oluşturduğu rutubetin verdiği sıkıntı ve doluluktaki durumdan dolayı hatalık ortaya çıkar.

Bu durumda tıkayan hılt olgunlaşmamıştır ve titreme hissettirir veya bir nevi titreme hareketi oluşturur veya tıkanıklık oluşturur. Her

ne kadar suyun nüfuzu devam ederse de, his ve hareket varsa da, onlar bir nevi zorlayıcıdır ve his ve hareket güçlerini tamamen ve doğal olarak engellerler. Büyük Filozof Aristoteles bazen deliklerin ruhtaki ağır yellere konu olup, sara oluşturduğunu, bu sebepten oluşan yellere sara adı verildiğini söylemiştir. Aslında bozuk, zarar veren hıtlardan oluşan [baş ağrısı] tutuklukla oluşan saraya aittir.

Çünkü tıkanıklığın verdiği eziyeti, sıkıntıyı def etmek için bu hastalıkta beyin tutulur, gerilir. Çünkü bu tutukluğun görüldüğü organ tutukluğu bertaraf etmek ve ondan kurtulmak için belli ve gerçekten yapılması gerekeni yapar. Midenin ağzında görülen hıçkırıkla oradaki tıkanıklığı def eder. Mide aynı zamanda kusmaya meyille (nasea) [zararlı maddeyi] atar ve [diğer organlar titreyerek atılması gerekeni atar].³³⁸; beyindeki tutukluk yapan maddeyi atmak için gerilme ve kasılma olur.

Sonuçta sara titremesi ortaya çıkar. Ne zaman beyin kasılıp tutulsa ve gerilse, beyin çeşitli hareketler oluşturur; yüzde ve diğer organlarda sinirler kasılır. Sinirlerin çeşitli hareketleri olur. İyileşmesi hıltın ve yellerin ve diğerlerinin dışarı atılması ile olur.

Bazen beyinde olan titremenin sebebi sara ile atılır. Lakin bazı sara hastalıkları iyileştiğinde, bile hastanın el ve ayakları tutmaz. Onun sebebi sinirlerde görülen bağımsız gerilim ve titremedir. O titreşim oluşturan sebebi içeren organdaki söz konusu sebep ortadan kalkmadıkça, orada kaldığı sürece saranın tedavi edilmesine rağmen, titreme giderilemez. Gerek beyin, gerekse kasan maddelerin organlarda olan sinirlere inmesi ile organda titreme hissedilmesi, üç hastalıktan biri sebebiyle olur. İlkin bu hastalık beynin sinirlerindeki bir tek cins maddeden oluşur; beyne, onu geren ve kasan maddelerin inmesiyle sinirlerde de gerilim olur; kasılırlar.

İkinci hastalık beyinle ilgili olup beyin kasıldığında beyinde olan bu gerilime sinirler iştirak ederler; onunla birlikte kasılıp gerilirler. Söz konusu olduğu gibi, ortak olan organla ortak his ve hareket oluşturlar. Bazen organın cevheri güçlü olup, hastalık asıl hastalığa dönüşüp, güçlü olan organ tarafından hastalık bertaraf edilir, atlatılır.

³³⁸ TM: Hıçkırıkla, kusma eğilimle ve titremelerin her birinin gerilimi ve kasılmayla.

Bu durumda sara kolayca atlatılır. Ancak organlarda görülen titreme devam eder. Üçüncü hastalık beyin sinirlerinden oluşmakla, beynin maddesi ile ortak olan sinirin içindeki maddelerle ortaklık eder. Onun kökeni aslında daha çok [beynin maddesiyle] aynı olduğundan orada görülür. Uzunlamasına kasılması doğal olarak oluşur. Baş ağrıları gevşeme ile görülmeyip, titremenin sebebi saranın şiddetinden beyindeki eziyeti atmak, ondan kurtulmak, ancak gerilme ve kasılma ile mümkün olur. Gevşeme ile gevşeklik oluşur. Yalnız kasılma ile olan eziyet atılmaz; madde dolayısıyla olan titreme, humma ile bertaraf edilir. Bundan dolayı titreme maddi olduğundan, humma ile birlikte görülür. Yoğun baş ağrısı malihulyada da oluşur.

Bazı [hekimler] bu hastalığın maddesi olmayıp, bazen sadece baş ağrısı oluşturduğunu zannettiler. Eğer hastalığı oluşturan bazı maddeler sebepse bazen buharların yukarı çıkması nedeniyle, belli nite-likteki maddeler beyne atılıp, beyinde titreme ve kasılma oluşturur. Bu şekilde beyin kendi mizacı dolayısıyla, sara olduğu bu açıklama ile onaylanmış olur. [Ancak] o söze doğruluk atfedilemez. Çünkü beyinde olan mizaç sara sebebi olsa, sara olan kişinin iyileşmesi söz konusu olmaz. Çünkü bu hastalığı çeşitli ilaçlarla tedavi etmek için gayret göstermek gerekir. Belki saranın sebebi mizaçtan başka bir şey olabilir. Bu durumda sara hastalığında beyinde kasılma, gerginlik ve baş ağrısı olur; arkasından sabırsızlık görülür; hasta bağırıp çağırır veya hastalık onu öldürür. Eğer devam ederse saralı olarak yaşamaya devam edemez.

Bunun gibi işlevler beyinde oluşan mizacın müstakil işlevi olmaz. Muhtemelen o işlevin faili o özellikteki yerde ortaya çıkar ve oradan beyine çabucak ulaşır. Dolayısıyla, bu durumda hastalık sebebi dışarıdan gelmiştir. Beynin kendisi hastalık sebebi değildir. Sara ve sekte olanlarda ağızda köpük oluşur; ağrı görülür. Lakin saralılarda oluşan köpük, nefes almasının oluşturduğu ıstırapla oluşur. Sekte olanlarda da solunumdaki zorlama dolayısıyla köpük oluşur. Baş ağrısı ile titreme arasındaki fark, kasılma ve titreme ilkin beyine arız olur; burada görülen hastalığa sara derler. Eğer ilkin titreme başka organlarda olursa ona titreme derler. Aksırma ilkin beyin titremesi oluştuğunda görülürse, bu durumda saranın hafif olduğunu söylemişler-

dir. [Onlara göre] eğer hastalık ağırsa, yoğun bir aksırık görülür diye yorumlamışlardır ve bu özelliği ile tarif etmişlerdir. Ancak aksırmak, kendisi güçlü madde, [organ] zayıf olduğu için, titreme oluşturan maddeyi ileri doğru iter. Ancak sarada madde hangi yöne atılırsa o yerden dışarı çıkar. Hekimlerin söylediğine göre, şunu bilmek gerekir ki, saranın kökeninin beyinde olması gerekir. Çünkü saranın sebebi beyinde mevcut bir madde ve o maddenin his ve hareket yollarındaki tıkanıklık veya beynin önündeki iki karıncığı dolduran buharlardır.

Bazen o madde kan şeklinde baskın olup, bazen de çok miktarda balgam veya safra ya da sevda olur. Bunlardan safra, cidden daha az etkin görünür; safradan biraz daha etkin olan kandır, yani kan kötü mizaçlı ise, diğer hıtların meydana gelmesine engel olamaz. Ancak mizaç onların mizacına benzemez. Kanın mizacı sevda mizacına veya balgamın mizacına benzerse, o kandan dolayı sara hastalığının görülmesi kesindir.

Ancak, saranın yalnız balgamdan veya sevdadan dolayı görülmesi diğer sebeplere göre, daha sık görülür. Saralılar muayene edilse, çoğunlukla hastalığın görülmesinin sebebinin balgam olduğu anlaşılır. Hatta Hippokrates saralı koyunların beyinlerinin açılıp bakıldığında, çoğunlukla kötü mizaçlı rutubet görüleceğini ve yara olduğunu söylemiştir. Beyinde olan saranın sebeplerinin tamamı sindirim zaafından ortaya çıkar. İlk sindirim zayıf olur. Bunun gibi kişilerde sara görülür. Daha sonra o sebepten beynin maddesinde (cevherinde) ve çevresinde fevkalade kötü mizaçtan rutubet olur. Bu rutubet beyin zarlarında da bulunur. Bu tip bir safra hafif bir saraya sebep olur. Sevdadan kaynaklanan sara daha şiddetlidir; sıkça görülür. Sevdavi kötü balgamın yukarı çıkması zararlıdır. Çünkü sevdavi balgam ruhun geçiş deliklerini sağlam ve güçlü bir şekilde tıkar. Bu tip tıkanıklık görülen kişide bu madde öldürücü olur. Eğer ağrı nöbetleri sık sık görülüyorsa bu tip baş ağrılarında sara öldürücü olur.

Eğer saranın sebebi diğer organlarda olursa, o organlarda oluşan zararlı maddenin miktarına göre oluşan buharların beyine doğru yükselip beyinde toplanmasıyla sarayı oluşturacak şekilde yoğunluk kazanmasıyla ortaya çıkar veya o yoğunlaşmış maddede oluşan buharlardan sara yapan ruh oluşur. Diğer organlarda olan maddeden yukarı çıkan buharın miktarı dolayısıyla oraya ulaşmasından kaynaklanmayıp orada

donmasından kaynaklanır ya da yanma ve zehirli olması dolayısıyla veya kötü ve bozuk oluşundan dolayı olabilir ya da başka bir organın maddesinden yukarı çıkan buhar olmayıp, sadece basit nitelikte buharlardır; yukarı çıkarlar ve nitelik ve nicelik olarak beyni rahatsız ederler.

Nitelikleri ile beyni rahatsız eden ve zarar veren buharlar bütün vücuttan çeşitli yollarla atılır; gözyaşlarıyla veya safra organlarının birinde çıkabilir. Diğer organlara giderek, oradan yukarı çıkabilir. Bu söz konusu buharın hem cevheri, hem de niteliği kötüdür. O da bazen diğer buharlar gibi, bütün olarak vücudun maddelerinden yukarı çıkar. Hatta el ve ayak parmaklarında da bu tip maddeler oluşabilir. Bunun sebebi o organa gelen kanalların deliklerinin tıkanık olmasıdır; sonuçta bu organlarda kan birikir ve kandan kötü hıtlar oluşur. Bu oluşum, [sıkışmakla], ağır, yoğun sıcaklıkla kanın niteliklerini kaybedip kötü nitelik kazanmasıyla olur. Onda devreden veya devretmeyen buharlı maddeler oluşup, bunlardan zehirli maddeler meydana gelir. Bunlar sinirleri etkiler; akrebin zehirinden sinirlerin etkilenmesi gibi. Bu zehir [sinirler yoluyla] beyine ulaşır; onun maddesiyle birleşip orada kasılma ve titreme oluşturur; beyne zarar verir. Nitekim mide boş iken zehirli olan yiyecekler yendiğinde ıstıraplı hareket dolayısıyla hastalık yapan maddeyi oluşturur. Eğer midenin hissi güçlüyse, mide hıçkırık olduğunda titreme olması dolayısıyla aksırığa benzer bir durum hâsıl olur. Söz konusu edilen sebeplerden biri yüzünden beyinde titreme olursa ona bütün beden uyar; bütün organlarda titreme görürlü. Galen der ki: 'Değişim olduğunda [hıtlarda incelik arız olsa, onu hıçkırık tutsa, sonra şarap ile *felafuli* (?) denen şarap uygulanır]. Hıtların hiddetleri dolayısıyla hastalık ortaya çıktığındaki durumlara yakın olanları ve başkalarını da belirledik.' Yine Galen ve diğerleri bu konuyu şöyle aktarmaktadır: 'Daha sonra onları biz de gözlemledik ve muayene ettik ve saralı kişilerin ayak parmaklarında soğuk yel gibi bir şey oluşup, bu [rutubet benzeri hılt] kalp ve beyne çıkar. O, iki ana organa ulaşırsa (kalp ve beyin) bu durumda baş ağrısı oluşur'.

Galen dedi ki: 'Sara nöbetinde saralının iki kolu sıkıca bağlanmalı ve çıkışa engel olunmalıdır veya oturtulmalıdır.'³³⁹ Biz de bu kısımda

³³⁹ TM: İbn Sina diyor ki

söz konusu [hastalığı] gözledik ve bazıları ayağın başparmağı üzerinden dağladılar. Sara maddesi diğer parmağından yükselenlerde, hastanın o parmağını da dağladılar. O dağlama onlara uygun yöntemle yapılmalıdır.

Mide ve bağırsaklardaki kurtlardan (*hubbul-kar'a; bağırsak kurdu; ascarides*) ortaya çıkan şikâyet, mideden oluşan sara ve tedavileri baş ağrısı kısmında zikredildi. Ama baş ağrısının bir çeşidi vardır ki, bayılma ile karıştırılır. Hekimler bu çeşit baş ağrısını, o kısımdan çıkardılar. Ancak aslında onun baş ağrısı kısmına almak gerekir. Baş ağrısının bir çeşidine de *ihtinak-ı rahim (uterus yangısı)* denir. Kadınlar ve kızlarda menstrual kan tutukluğu olur. Onlar elli beş yaşına geldiğinde ay hali görmezse, menapoza girerler ve artık çocuk doğuramazlar, bu duruma menapoz derler. Bu yaşa ulaşmadan önce cinsel münasebeti terk ettiğinde ve rahimlerinde menstrual kan tutulursa, bu kan değişime uğrar. Onun zehirli buharı kadının kalp ve beyninde rahatsızlığa ve sara hastalığına sebep olur. Aynı şekilde, erkekte bazen meni damarları dolar ve bu toplanan meninin çok olmasından dolayı onlar birbiri üzerine yığılır ve donar ve zehirli bir nitelik kazanır. Kadınlarda görülen saraya benzer bir durum oluşur. Bazen tesadüfen karışıklık olur; hamile olan kadınlarda da sara görülür. Kadın hamile olup, madde olarak menstrual kanı dışarı atsa, onlara arız olmaz. Göğüs omurlarından başlayan bir nevi sara nöbetinden söz edilir. Burada sara nöbeti omuz kemiğinden (*scapula*) başlar. Bundan başka sara çeşitlerinden de söz edilir.

Mide ve safra kesesinin ortaklığından oluşan bir sara hastalığı ortaya çıkabilir. Çünkü damarlarda tıkanıklık olursa, organlara kolayca besin ulaşamaz. Onlarda oluşan hıltlar tıkanıklık dolayısıyla orada hapis kalıp bozulur. Bazen de o bozulmuş besin tıkanıklık dolayısıyla kendi kanalında gidemez; bu durumda mide bozukluğu oluşur. Midede olan hıltlarda da bozulma olur. Çok kere bu tutulmuş madde kusmayı tahrik edip, midede sindirilmemiş besini bozar ve baş ağrısının oluşmasına sebep olur. İnsan ya da hayvan olsun bu hepsinde bozulmaya sebep olur. Başlangıçta beynin yakınından yahut da beyin karıncıklarından arka karıncıkta bir bozulma meydana getirir. Çünkü zehirlenme yüz ve göz kaslarında hareket oluşturur. Bu bo-

zulma beynin ön tarafındaki sinir çiftinin (n.olfactorius ?) bozulmasına yol açar; diğer organlarla ortak olarak, karıncıklarda da bozulma olmasına sebep olur. Aynı şekilde, anlayış yok olur ; [kişi söyleneni anlayamaz]; solunum zarar görür ve güç azalır.

Saranın çoğunda ilkin titreme görülür; sonra sara nöbeti olur. Çünkü sara hastalığı sükûnetin, yerini titremeye bırakmasıyla belirlenir. Eğer saranın sebebi hıltlarsa ve hıltlar beyinden atılsa ve yeller çözülsün, hastanın his fonksiyonları sağlığa dönüşür; hasta sağlığına kavuşur. Bazı saralıların beyininden atılan madde burun deliklerinde ve halkalarında hissedilir. Çok kere sarada titreme hissedilemez. Onun içindir ki sara sebebi olan ince ve kötü maddenin daha çok niteliği dolayısıyla doluluk oluşur.

Bunun gibi sarada titreme olmaz. Birçok çocukta sara görülür. Bazı kere doğumlarında bu hastalık onlara musallat olur. Çocuğun rutubetleri çok olduğu için bu hastalık görülür. Bazen sara çocukta belli bir gelişim sürecinden sonra görülür, yani organları katılaştıktan sonra hastalık isabet eder. Eğer çocuğa arız olan saranın tedbiri uygun olursa onlar saradan kurtulur. Eğer çocuk saradan kurtarılamazsa, onda sara kalmaya devam eder. Burada yapılması gerekli olan, hastalığın tedavisinde ihtimam göstermek ve mümkün olduğunca, onun kurtulmasını sağlamaktır. Çocuğun başında ne zaman yara ve şiş olsa burunlarından rutubetleri akarsa, o çocuklar saradan kurtulur. Beynin arka tarafında rutubet olursa rutubetten beynin temizlenmesi gerekir. Bazen embriyo beyni rahimde temizlenir; bazen de temizlenmeyip, rutubetiyle doğar. Eğer doğduktan sonra o çocuğun beyni bu rutubetten temizlenmezse bu durumda sara arız olur. Çocuğa arız olan saranın tedavisi kolay ve hafiftir. Bu hastalık buluğa erdikten sonra kaybolur. Eğer kötü tedbirle ve ilaçlarla sara güçlendirilirse, güçlendirilen kimsenin tedbirinde hata edilmiş olur. Bazı kere sara gençlikte arız olur. Eğer yirmi beş yaşından sonra gençlikte oluşup sebebi de beyinde olursa, özellikle sebebi beynin cevherinde ise saranın atlatılması zordur; iyi olmaz. Ona ilacın yararı, sara nöbetlerinin eziyetini biraz azaltmak ve nöbet aralarını uzatmak şeklinde olur. Hippokrates dedi ki : 'Bunun gibi sara hastalarında sara iyileşemez; kalıcıdır; hasta saradan kurtulamaz.' Ama saralı kişinin göğüs damarları azdır.

Saralı kişi hareketlidir; heyecanlıdır. Bazen dışarı çıkar; yer, içer. Ancak onun, çok fazla güneşte kalması sonucu bazı maddelerin bozulması ve kokuşması ve de bu maddelerin beyne çekilmesi hastalığa sebep olur. Çünkü bunun gibi maddelerin sağa ve sola yayılması engellenir ve madde yukarıya, başa çekilir. Çok cinsel münasebette de sara olur. Aynı şekilde fazla sükûnet hâkimse, hareketsizlik ve perhiz de saraya sebep olabilir. Doluluktan dolayı, perhizde sara oluşabilir. Çünkü bu perhizde hıltlar noksan olup, boşluklar oluşur; onların doldurulması söz konusu olur. Yine saranın sebeplerinden biri de şiddetli korkudur. Hiddetlenmek de yine saraya sebep olur. Aynı şekilde çok yemek yiyenler ve yemeğe çok ilgi duyanlarda da sara görülebilir. Ancak bunun gibi sebepler saranın oluşmasındaki uzak sebeplerdir, ancak onlar yakın sebeplere zemin hazırlar. Biz bu uzak sebepleri başka kısımda ele alacağız.

Saralı olan kişi keçi gibidir. Hayvanın su içmesi gibi suya dalar. Bu durumda sara nöbeti anı gelmiş demektir. Aynı şekilde keçinin boyunu ile şiddetle yan taraftan dürtülse ona sara krizi gelir. Çok kere yoğun rutubet ve özellikle uzun süren bilhassa dört günde bir gelen humma nöbetleri sarayı çözer. Onun sara üzerindeki etkisi diğer hummalardan daha çoktur. Sevdavi maddeler dokularda çok olduğunda, kısa sara nöbetlerinin aralıkları uzar. Aynı zamanda güçlü çözücüler de sarayı çözer. Zira beyinde bol miktarda olanı standart bir miktara indirip, yani sağlam bir şekilde doldurup, asıl kısımlarda olan fazlalıkları güçlü çözücülerle dışarı atmalıdır. O güçlü çözücü, çözüp parçalayarak fazlalık maddeyi atıp, beyni temizler. Sara bu durumda çözülür; tıpkı çoğunlukla durmanın (sekte) felci çözmesi gibi olur.

Aynı şekilde sara da felce (inmeye) dönüşür. Bazı hekimlere göre, balgam sarada sıkıntı ve ıstırap yaratır. Çünkü balgamdan dolayı kısmî tıkanıklık olup, hareket tam olarak kesilemez. Tıkanıklık noksan olduğu için çıkan ıstıraba sebep olur. Ama sevdavi sarada, bunun aksine tıkanıklık tam olur. Onda ıstıraplı hareket kesilir; çok az miktarda olur. Bazıları saralının ıstırabının çok olduğunu ve sıcağın uygun olduğunu düşünürler. Oadaki hareketli hılt miktarı deliklerden daha az nüfuz eder. Hekimler bu şekilde hastalığı olanda, aksi olacağını düşünürler. Çünkü miktarı ve nüfuzu az olan sevdavi

maddedir. Bu yerlerde sevdavi hılt fazlalığı olduğunda ıstırabı olması gerekir. Bu iki grubun da (balgam ve sevdavi hıltlar) yerleri doğru değildir. Rufus (Ephesus) saranın baş kısmında tutulma görülürse, kötü saranın bertaraf edilmediği ve serbest kaldığını gösterir diye düşünmüştür. [Çok kere inen baş ağrısı ve malihulya geçer].

Saranın Görüldüğü ve Görülmesi Muhtemel Kişiler: Rutubetli mizaçlı kişilerde sara ortaya çıkar. Rutubet bazen yaş dolayısıyla olur; çocuk ve bebeklerin rutubetli olması gibi. Bazı kere de tedbir dolayısıyla rutubet oluşur. Çok rüzgârlı olan Güney ülkelerinin bu iklimi deliliğin oluşmasında etkin olur, çünkü bu yöre halkları rutubetlidir. Rüzgâr rutubetin başa dolmasına sebep olur. Çoğunlukla kadınlarda baş ağrısı ve bebeklerde kan damarlarının dar olması kanın akışını kesintiye uğratılmasından dolayı sara oluşur.

Belirtiler: Hekimlere göre, saranın çeşitlerinin belirtileri şunlardır: saralıların dillerinin altında olan damarların yeşil olması saraya işaret eder. Bedenlerinin mizacının değişmesi ve başlarının kızgınlık anında ağırlaşması veyahut kızgınlıkla karınlarında şiş olduğunda, başlarının ağırlaşması yine saranın oluştuğuna işaret eder. Dilin hareketinde zaaf ve kaslarının vahşi hayvan gibi olması, unutkanlık, korku, çekingenlik, korkaklık nefesin kötülüğü, göğsün daralması, öfke, hepsi beraber saraya müsait yapıda olanlarda çoğunlukla görülen alametlerdir. Saranın her çeşidi tedavi kabul etmez. Baş ağrısının yeri de sevdadır; öncelikli olarak sara nöbetinde şiddetli sarsılma ve kuvvetli bir ıstırap çok yoğun olur.³⁴⁰ Kendine zarar verir ve devamlı kavga eder. Daha sonra, çoğu zaman azalır; sakinleşir.

Saralının bu hali maddesinin yoğunluğuna ve gücünün zayıflığına işaret eder. Sara hastalığının beyinde veya diğer organlarda ne olduğunun belirlenmesini istersen, başta sürekli ağırlık ve baş dönmesi ve gözde sürekli kararma olduğunu belirlersin. Aynı şekilde dilde ve hislerde ağırlaşma ve hareketlerinde ıstırap ve yüzünde ve burnunda sararma ile hastalığın sara olduğunu belirlersin. Sara hastasının aklında karışıklık ve sürekli unutkanlık ve aptallaşma görülür; bu arazlar saraya işaret eder. Bu durumda çözülme ve doğasında yumuşama

³⁴⁰ TM: Sonra hasta sakinleşir ve uzun süre sakin kalır.

ve dışarı atma vaktinde eksik veya fazla olmazsa hekim için kesinlikle hastanın beyinde sara olduğunu gösterir.³⁴¹ Yine sıcak diğer organlarda ve dalak ve karaciğerde ve kol ve bacaklar (etraf) ve de eklemlerde bozulma bulamazsak, hastanın organlarından beyne bozuk maddelerin çıkışını hissetmezsek, kesin olarak hastalığın beyne ait olduğunu anlarız ve bozukluğu beyinde hissederiz. Saranın sakin ve fevkalade iyi olduğuna işaret budur: daha kolay [tedavi edilebilecek olan] saranın arazı da daha iyi olur. Onun akli süratle geri gelir ve ufuk saatinde kendi hastalığını fark ederek utanır. Aksırtma ve koklatma tedavisi kendine gelmesini hızlandırır. Aynı şekilde, kusmayı tahrik eden maddelerin hastanın boğazına girişi ile tedavi tamamlanır; hasta iyileşir. Gerekirse, onu kusturmalıdır. Saranın belirgin özelliği nefes alıp vermesinin zor olmasıdır. İstirabı uzun solukludur; ıstırabı geçtikten sonra uzun süreli kasılmalar olur. Aksırma ve koklama ile iyileşme görülmesi nadirse, bu saranın tedavisinde [bunların yararı olmaz] anlamına gelmektedir. O saranın ıstırabı uzun sürer; kasılma süresi kısaysa veya kasılması süresi uzun, ıstırabı kısa süreli olur.

Beyinde yoğun yellere dönüşen saranın alameti şudur: Saralı kişinin beyinde ve beyne yakın olan yerlerinde nakil olamaz; belki uzun süre kulağında akıntı olur;³⁴² tıkanıklık olmaz. Balgamdan olan saranın alameti şudur: onda ağızda olan rutubet sıcak ve ağır ve ağdalı olur; rengi camsıdır. O sarada korku, çekinme ve tembellik olur; ağırlık ve unutkanlık çok olur. Saranın balgami mizaçta olduğu hastanın kusmuğundan, tükürüğünden, dışının renginden ve kanının renginden ve de memleketinin maddi şartlarından anlaşılır. Bazen sükûnet ve gözün rengi ve de *Kanun*'da zikredilen balgamın alametleri, hastalığın oluşmasında balgamın etkin olduğunu gösterir. Eğer saraya sebep olan balgam soğuksa, hastada unutkanlık, baş ve bedende ağırlık, diğer belirtilerden daha baskındır. Saranın bünyede

³⁴¹ TM: Ne diğer organların ortaklığı ile, ne de yukarıda zikredilen bu alametler ile sara belirlenir. Bu alametlerle saranın beyne ait olduğu anlaşıldıktan sonra, o hastalığın oluşturduğu bozukluğun sadece beyin işlevlerine ait olup olmadığını veya diğer organlarla ortaklığı dolayısıyla ve diğer organlardaki bozukluktan meydana gelip gelmediğini bilmek istersek;

³⁴² TM: Beşinci olarak

oluşturduğu gevşeklik ve ona bağlı olarak oluşan yan etkiler yoğun olur. Bu nevi sara cidden kötüdür.

Ama tuzlu balgam dolayısıyla ortaya çıkan sarada, aklın (düşün-
cenin) işleyişi beynin soğukluğu ile daha hafif olur ve hareket daha
azdır; kişi daha sakindir. Sevdanın sebep olduğu saranın alameti
onda kusturucu sevda oluşturur. Kusup dışarı atılan sevda siyah kana
benzer veya korkutucu şekilde yakıcıdır veya ekşi olup hızla düştüğü
yerin toprağını kaynatır ve bu nevi sevdavi sarası olanlarda mizacı
(tabiatı) yağla karışıktır; onlar malihulyaya meyillidir; iyileştiklerinde
bile aklı saf olamaz ve yine sevda belirlenebilir. Yüz ve gözün rengin-
den ve özellikle dilin kuruluşundan sevdayı doğuran soğukluğun or-
taya çıkmasından anlaşılır. Sara maddesi olan sevdavi kana bağlı ola-
rak tortu olursa, hastanın onun sara oluşturması söz konusu olup,
hastanın az konuşmasından ve çoğunlukla sakinliğinden onun sara
oluşturduğu anlaşılır. Eğer yakıcı sevdavi safra (kara safra) cinsinden
ve [korkutucu ise] o tip sara olan kişinin yağ nevinden hıltları delir-
tici olur. Hastada çok konuşma özelliği görülür ve kara safra hâkim
olursa sara ıstıraplıdır ve hastalığın iyileşmesi yavaş olur. Bazen o sara
hastalığı ateşten dolayı ortaya çıkar.

Özellikle kara safra ince olursa ateş oluşturur.³⁴³ Eğer fazlalık
madde demevi sevda ise onun hastalığı gülme şeklinde ortaya çıkar.
Sara oluşturan maddenin, bu sevda çeşidinden olduğu, onun kusmu-
ğundan anlaşılır. Çünkü kusmuk yoğun kan gibi ise, o madde do-
ğal kara safradır. Nabız sakinse, onun sevdavi maddesi hareketlidir.
O kusmuk sertse (yakıcı özelliği varsa) organ hareketsizdir; sabittir
Eğer sevdavi madde kusma sırasında boğazı tahriş etmişse, sevdavi
maddenin soğuk ve kuruluşunun sona erdiğini gösterir. O sevdavi
madde, eğer ince ve ekşi olup hasta bağıırıyorsa, o sevdavi maddenin
kötü mizaçta olduğunu gösterir.

Bazen sevdavi maddenin artması bağıırıp çağırmağa sebep olmaz.
Saf kandan ortaya çıkan saranın alametinin belirtisi şöyledir: Eğer
sara oluşturan kan çok galeyana gelirse heyecanla bu aşılabildiği tak-
dirde maddenin fazlalığı dolayısıyla bu durum ortaya çıkmadı ise

³⁴³ TM: Onun hastalığı gülme şeklimde ortaya çıkar.

onun nevinde ve kötü belirtiler gösterdiğinde ağrılarında çok hareketlilik olmaz. Aynı zamanda, saradan önce rahim yanması durumu gibi bir durum görülmez, lakin onda ağırlık ve sersemlik, zaaf ve çok tükürük ; [çok sevdavi] sarada balgamin görülmesine uygun olarak çok görülür. Lakin kana bağlı olarak görülen işaretler ile sıcaklık ve gözlerin kırmızılığı başta kana bağlı olarak buharlar oluşturur. Eğer kanın hareketlerinin miktarı dolayısıyla bu durum ortaya çıkmışsa, bunlar belli başlı alametlerdir. Jugular venlerde bazı işaretler varsa, sara görüldüğünde yanma gibi bir his oluşur. Safradan dolayı ortaya çıkan sara, her ne kadar nadir görülse de, sıkıntısı şiddetlidir ve sara nöbetinin titremesi az ve süresi çok kısadır ancak ıstırapı çok şiddetlidir. Hastalık, onda kusma ve iltihap, akılda şiddetli karışıklık oluşturur. Gözün rengi sarı olmasa da, arazlar [saranın safradan oluştuğunu gösterir].

Midede arız olan sara, midenin ağzında olan titreme ve özellikle besinin alınmasından sonraki titremeden anlaşılır. Aynı şekilde, sersemlik ve korku ve titreme olur ve özellikle de alınan maddeler dolayısıyla, kararına önceden ortaya çıkar. Midede olan ağrı da biraz helak edicidir. Bu hastalık idrardan da anlaşılabilir. Meninin çıkışı, hafakan ve şiddetli baş ağrısı saranın korkutucu olması, düşüş göstermesi de saranın diğer kötü alametlerdir. Midenin gevşediği ve temiz olduğu zamanlarda saranın çok veya az görülmesi saranın mideyle ilgili olduğuna işaret eder.³⁴⁴ Midevi sara söylenenlere göre, öldürücüdür. Midede olup, bu kısımda etkisi ve hareketi (fonksiyonu) olan her hılt da bu nevidendir. O hıltın filinin çokluğu ile ve aynı zamanda, buharının çokluğu ile hastalık görülürse [bu hastalığın alametidir] ve bazen de ona diğer hıltlar karışır.

O halde midevi olan saranın hıltlarının alameti doluluk ve kokuşmadır. Aslında mide boş olduğunda ve yiyeceği doğanın atacağı zaman ve erimenin güçlü olduğu zamanda, sara krizi hafif olur. Bozulmaya izleyen zamanda, yani birbiri ardınca birkaç nöbet olduğunda kokuşma, bozulma olduğu görülür. Bu söz konusu edilenlerle birlikte safravi mide olursa ateş ve humma ve gevşeklik ve yanma olur. Eğer

³⁴⁴ TM:Midede olup bu kısımda etkisi ve hareketi olan her hılt bu nevidendir.

fazla madde sevdavi ise, çoğunlukla arzusu çok olur ve hasta ağzında ekşilik hisseder. Onun fikirlerinde kuruntu oluşur. Mide hıltlarından olan sarada muhtemelen balgam alametleri diğer alametlerden çok olur. Eğer mide hıltlarının fiili çok hareketli değilse, onların ağza doğru geri gelmesinden kaynaklanıyorsa, onun belirtisi saranın mide boşken görülmesidir. Zira o vakitte mide ağzı mide boşken oluşur ve olağan durumu teşvik edip artmasına sebep olur ve [sonra] sakinleşir. Midede besin bulunmazsa mide ağzında o zararlı maddeyi artırıp, saraya sebep olur. Ne zaman midedeki söz konusu hılt safra cinsinden olup, çok fazla olursa, bu durumda bertaraf edilmiş alametleri askıya almalısın. Bilinir ki, sara maddesinin kökeni merak edilirse, onun belirtisi bayılma şeklinde görülür. Hasta ekşi geçirir ve ağrısı vardır; nefes alması oflar gibidir ve sesi ısıklık çalıyor gibi çıkar; onun sakinleştirilmesi yavaş olur. Safrasında iltihap vardır. Bazen bunlarla birlikte kişinin omzunda ağrı ve sancı vardır. Bu ağrı besinin değişiminden kısa bir zaman sonra görülür. O besin sindirilmedikçe ağrı sakinleşmez. Ne zaman kişi bir şeyler yese, aynı şekilde ağrı geri döner. Sonuç olarak, her beslenmeden kısa bir zaman geçtikten sonra ağrı hâsıl olur. Her sindirimde ağrı sakinleşir ve boş olduğunda [midevi] sara arız olur. Doğada kurtuluş olmalıdır. Özellikle, bu hastalıkta, safra kesesinin üst kısmında uzama ve gurultu olur.

Eğer tabiat mülayim olursa, sara kaybolur ve bu nevi saralı hasta sindiremediği besini kusar. Eğer maddenin kökeni safra olursa, saranın bir başka çeşidi oluşur. Burada safranın sebebi olan buhari safra olur. Onun safravi olduğu iltihaptan ve renginden, akıl karışıklığından ve sıkıntısından, yorgunluk hissinden, itaatsizliğinden, eğitilmiş olup olmamasından anlaşılır. Bu safranın bir çeşidi de buhari sevdavi hıltlar dolayısıyla oluşan saradır. O bir çeşit malihulyadır; korkaklık ve korku oluşur. Zararlı madde, hastanın ölümüne sebep olabilir. Yöğün sevgi veya malihulya kısmında söz konusu edilen arazlar görülür.

Sara başlangıçta karaciğerden veya bütün vücuttan kaynaklanırsa, hastanın saçları, rengi ve cildinin büyümesi ve hastanın kurtuluşu, şişmanlığı, komikliği ve kanın gerekli olan çokluğu, yani nemli olması gerekir.

Aynı zamanda idrarın durumu önceki yiyeceklere ve önceki tedbirlere işaret eder. Aynı şekilde mideden ve rahimden mutaat olan

maddelerin atılması ve damarların kasılmasına işaret eder. Eğer karaciğerin maddesi kan cinsinden olursa renginde kırmızılık ve terindeki kötülük sarılık ve gülme ile ortaya çıkışından anlaşılır. Karaciğerden veya bütün bedenden ortaya çıkan safravi madde saranın sebebi olur veya balgami veya geçmiş (eski) sevdavi maddelerden hastalığın sara olduğu anlaşılır.

Ancak hastalığın sebebi rahimde olan maddeler olursa, onda menstrual kanın tutukluğu ve meninin ve rahme diğer organlardan gelen maddelerin tutulması söz konusudur. Bu nevi sara, öncelikle pubis ve edep yerlerinde ve arka tarafta ağrı yapar ve rahimde ağırlık ve atalet görülür. Saranın sebebi dalak olursa, hastalığın sevdavi olmasından anlaşılır. Dalak tarafında ağrı hissedilir. Dalakta katılık olur ve yine dalak tarafından sesler gelir. Çoğunlukla dalaktan kaynaklanan saraya bütün vücut ortaklık eder.

Zehirli maddelerden oluşan sara o maddenin sinir vasıtasıyla bazı organlardan beyne çıkması sonucunda ortaya çıkar. O organda olan zehirli maddenin kaynağı bazen sebebi dışarıdadır. Sinir olan yerde, akrep ve *retila* (*phalangium*, *venoumus insect*) ve arı sokması olması, buna işaret eder ve organa zehir girmesi ile hastalık oluşur. Bu tür sarada gözde rahatsızlık olur; görme bozukluğu oluşur. Burada buharın başa çıkması hissedilir. Çıkışının başlangıcı olan organ, bazen ayak ve bazen de el ve arka taraftan, kalçadan biri veya uterustan ve bunun gibi organların birisi dolayısıyla veya alışkanlıklardan ortaya çıkarsa, saralının tükürüğünde akışkanlık ve *ascaris* (*hubbül-kar'a*) görülür.

Saranın Sebepleri Hakkında: Tahrik eden havanın, saranın bilinen yerlere doğru yayılması ve sıcaklı gerek Güneşten gerekse ateşten olsun, fazla sıcaklık göstermesi [sara sebeplerindendir]. Sonuç olarak, saranın bir çeşidi de çok cinsel münasebettir; çok cinsel münasebette bulunmak sarayı tahrik eder ve bazen de çok zararlı güney ve kuzey rüzgârları da sarayı tahrik eder. Zira güney ve kuzey ülkelerinin havası maddeleri bozar ve kuzey rüzgârları ve güney illerinin havası hıltları tahrik edip, onlara ortaklık edip heyecanlandırır ve beyni rutubetle doldurur. Güney rüzgârları ile sara tahrik edildiği gibi, kışın kan alınması da, hıltları harekete geçmesi, yani hıltların harekete gelmesi, hıltlarda bozulmaya sebep olur. Korku

ile hıltların bozulması sebebi ile hıltlar harekete geçer. Güney ille-
rinde sara az olur, lakin öldürücüdür. Zira güney ülkelerinde zayıf
sara görülmez ve ancak güçlü sebeplerle oluşur. Rüzgârlar gerek
hafif, gerekse çarpıcı olsun, sebebi güçlü olan sara öldürücüdür. Ba-
zen bunların her birisi sarayı tahrik eder. Hareketin kendisi veya
seri hareketin düşünülmesi ve yüksek yerlerden bakmak, yüksek
yerler veya hamamda uzun süre oturma ve yemek yendikten sonra,
sindirim tamamlanmadan hamama girme ve başa ılık su dökmek
[başta] kanın birikmesine sebep olur. Gerek besinlerden kaynakla-
nan ağrılar olsun, gerekse ağrı olmayıp sıkıntı versin, örneğin kıvamı
yoğun olan yeni şarap gibi. [Kıvamı yoğun olan şarabın tortusu
olur; kırmızı şarapta tortu yoktur, lakin çok sıkıntı verir.] Bu kan
ağrı oluşturup sistemi tahrik eder. O şarap eğer keskin cinstense,
onun içilmesi sarayı tahrik eder. Onun beyinde meydana getirdi-
ği gevşeklik ve [değişim] saranın harekete geçirilmesinde etkindir.
Mercimek sevdavi kanın oluşmasını tahrik eder. Lakin arpa keşki
karıştırılmış mercimek sevdayı tahrik etmez; onun harekete etkisi
mercimek gibidir. Sarımsak ve soğan, başı buharla doldurur; onlar
da baş ağrısını tahrik ederler ve soğan, başın cevherinin kötü rutu-
betlerle bozulmasına sebep olur; dolayısıyla da baş ağrısını tahrik
eder. Aynı şekilde süt ve helva ve de onun bütün benzerleri ve onla-
ra yakın olanlar ağrıya sebep olur Bütün bu ağrılar yoğundur. Soğuk
meyve kabız yapar ve sıcak olanı ise korkutucudur.

Onların [midede] değişimi sarayı tahrik eder. Hıltların harekete
geçmesi dolayısıyla menstrual kan hastalığında, aynı şekilde, bozul-
ma görülür. Sindirim bozukluğu ve uykusuzluk ve güçlü nefsanî bo-
zukluklardan ve üzüntüden [ya da] örneğin gök gürültüsü, davul ses-
leri, aslan kükremeleri işitmek ve aynı zamanda huzursuz edici, kötü
düşünceler gibi, nesnelerin gürültü sesleri ve kapı açılmasında olan
gıcırtı ve gıcırdayan nesnelerin gıcırtısını işitme de sarayı tahrik eder.
Denizin ışıklarına bakmak da sarayı tahrik eder. Gözlerin kamaşması
ve ışık ışınları ve güneşin ışınlarına bakmak gibi güçlü, hareketi tah-
rik eden dokunma da sarayı tahrik eder. Esen rüzgâr gürültüsünün
dokunması gibi hareketler de sarayı tahrik eder. Bazen doluluk üze-
rine perhiz de sarayı tahrik eder. Eğer böyle bir şikâyet ortaya çıkar-

sa, onu perhizle, yoğunlaşmış olan maddeyi çözerék tedavi edersin. Hasta ilkin sarayı geçiren ilaçlar almalıdır.³⁴⁵

Tedavi: Sara tedavisinde kullanılan ilaçların nemli olması gerekir. Ona yedirilen besinler, hafif sıcağa eğilimli (ılık) besin maddeleri olup, bazıları daha yararlıdır. Ağır ve bozuk süt veya ağır süt besinlerinin değişmesinden kaçınmalıdır. Çok fazla cinsi münasebet ve yoğurttan kaçınmalıdır.³⁴⁶ Sarısabır vermeden ve zorlayan davul ve trampet sesi ve çok gürültüden sakınmalıdır. Bağırıp gezen hayvanların sesleri gibi yüksek seslerden çocuğun aniden oluşan sara nöbeti sırasında bu felaketten o korunmalıdır;³⁴⁷ uykusuzluk ve gazaptan ve korkudan ve şiddetli soğuktan ve şiddetli sıcaktan ve kötü sindirimden kaçınmalıdır. Hastaya yemekten önce, perhiz yapması önerilmektedir. Yemek yedikten sonra, perhiz yapması engellenmelidir. [Eğer hasta çocuksa] o çocuğun ince balgamı kusturan ilaçlar ile kusma sağlanmalıdır. Ballı su içirilmelidir; yararlı olur. Ona gülkurusu şeker ve gülkurusu ile karıştırılmış bal içirilmelidir; sedef otu ve diğer hoş, hafif kokular koklatmalıdır. Çünkü bizim zikrettiğimiz kokular bazen çocuğun sara ilacı için (sara tedavisi için) yeterli olur. Küçük ve büyük bütün olarak saralı kişilerin tedavisinde su verilmesi gerekir.

Sonra onlara mahmude otu verilmelidir. Mahmude otu cinsinden otlar dışında doluluk ve kötü sindirimden kaçınmalıdır. Zararlı maddeler vücuttan iyice atılmadan yiyeceklerden emin olmak gerekir; tekrar tekrar besin değişmesine alışık olmayanların besini üç kısım [olarak verilir]. Bir kısmı sabah, bir kısmı öğlen vaktinde ve üçüncüsü ikindiden sonra verilir Eğer hepsi birden verilecek olursa yeterli olmaz; üç vakitte hasta hafif besin aldıktan sonra besinler verilmelidir. Sıcak besinler verilmelidir; tedricen sıcak besinleri çoğaltmalıdır. Çünkü ateşli beyni şiddetli rutubet öldürür. Eğer sıcak alınması hasta için gerekli ise eski şarabı temizleyip tavsiye ettikten sonra biraz içi-

³⁴⁵ TM: Aynı zamanda sarayıbertara feden ve açan ilaçlar başhastalıkları cetvelinde zikettik.kina ve biber ve keçiboyuzuve bir tencere içine erkek kçi kaecığıeri alınıp hastaya yedirmek ve koklatmak yararlı olurç Bunlar hastalığın ortadan kalkmmasını sağlayan ilaçlat-rfırç

³⁴⁶ TM: Çok fazla cinsel münasebet ve yoğurttan kaçınmalıdır.

³⁴⁷ TM:: bu felaketten o korunmalıdır.

rilmelidir. Saralı kişiler bunları zorunlu olarak yaptıktan sonra gizli olarak en uygun olan içki içilir. Çok fazla soğuk güçlere de zarar verir. Muhtemelen onun başını korumak ve gözlemek gerekir.

Çok fazla sıcak ve çok fazla soğukla ilgili olarak, hummadan ve çok eğlendikten sonra sara oluşursa, ağır etlerin tamamından besin değeri güçlü besinlerden ve aynı zamanda balgamin bütün çeşitlerinin tamamının değiştirilmesinden hararet oluşur ve belki dört ayaklıların boyun etlerini yemekten kaçınmalıdır. Onların etlerden at ve tavuk etlerini, kuş etlerini, ehli ve yabani kuş etleri çeşitlerinden kaçınması gerekir. Kazayağı ve şifa verici otları ve cidden ayı etlerini zorla tüketmelidir; kullanılan yerlerin eti onlara çok yaralı olur. Bunlardan biri de dildir. Bazen keçi eti de onlara yararlıdır. Boşluğunun olması, terkilerinin yoğun olmaması dolayısıyla, onlara sığır eti ve yağlı yiyecekler gibi [ağır] besinler verilmemelidir. Onlara baklalardan ve bütün sebzelerden ve hatta *bahçe pazısı* (*atriplex hortensis*) ve Yemen baklasından verilmesi gerekir. Kerevizin de sara hassasını tahrik ettiği için ona dikkat edilmelidir. Eğer bakla alınması gerekirse, *şahterec* (*fumaria officinalis*) alınmalıdır.

Hekimler marul verilmesine de izin vermişlerdir. Ama³⁴⁸ saralı hastaya marul verilmesine biz çok iyi bakmayız. Aynı zamanda, küzbere yenmesi de baştan engellendiği için men edilir. Onu da ben geriye attım kullanılmamasını ben önerdim. Kusurlarını burada söyleyemem. Ama adı geçen bitkiler su ile pişirilip, etle kaynatılıp, zeytinyağı ve acı sosla ve bu şekilde geçerli olan şeylerle ıslah olunup yenmesi mümkün olursa, ancak demeviye ve safravi olan sarada küzbere yenmesine izin veririm. Tabiatı yumuşatmak için saralıya kaynamış et verilebilir. Bütün yiyeceklerle kaynamış et verilmesine izin verilir. Bu yiyeceklerden saralıya en yararlı olan sedef otudur.

Yiyecekler *türk otu* ve sedef otu ile birlikte yararlıdır. Yaş yemişin hepsinden ve ağır olan yemişlerin tamamından sakınmak gerekir. Lakin yemek üzerine bazı kabız yapan yiyeceklerden az miktarda yenmesi midenin ağzındaki tıkanıklığı giderir ve besinleri almak ve doğal olarak gevşemeyi engellediği için verilmesi uygundur. Yine şalgam, turp, lahana ve havucun yetiştigi yerden alınmalıdır. Sıcak olan

ağır besinlerden aynı şekilde korkutucu cazip olan yiyeceklerden ve hardaldan kaçınmalıdır. Çünkü hardal buharı başa çıkar ve beyin o buharın yakıcılığı dolayısıyla boşalır. Sinirden ve iyi yellerden, yani rüzgârlı yerlerden kaçınmalıdır. Sıcak ve soğuk su ile kusmayı hazırlar. Çünkü sıcak ruhlar ve soğuk sudan da kaçınmak gerekir. Ruhun his-sine zararı olduğu için, saralıda yiyecekten dolayı doluluk olsa, kusar ve mideyi [tedbiri, yani yiyeceği] inceltir; nazikleştirir. Yine gerekir ki koma oluşturan besinden ve ağır ve buharlı yiyecekten kaçınmalıdır. Ama çok şarap saralı için cidden zarar görür. Lakin şarabın az miktarı hekimlere göre, nefsi belirler; ruhu destekler; temizler. Vücudu temiz-lemek için çok su içmek gerekir. Şarap çok içilirse ısıtıcı olur. Söylen-diği gibi, uykuyu çoğaltır ve belki mutlak olarak uykuyu azaltmak zarar verir. Özellikle doluluk üzere uyku çok zararlıdır ve ifrat uykusuzluk ruhu çözer ve zaaf oluşturdudan sonra, buharlarla beyni doldurur.

Sara tedbirinin düzenlenmesinde ele alınması gereken saranın ilk döneminde hareketli olan nesnelerden kaçınılmasıdır. Hareketin ya-kın sebeplerini biz yukarıda açıkladık. Saralının sakinleşmesi hare-ketten öncedir. Dışarı atma ve bedeni temizledikten sonra perhize gereksinim olursa, gerekir ki o perhize doluluktan sonra başlanma-malıdır ve perhiz hata oluşturacak duruma ulaşmamalıdır. Perhizden sonra hasta bir süre dinlenmelidir ve hastalık kötüye gittiğinde en iyisini yapmalıdır ve diğer yerlerde başı dik tutulmalıdır ve başını ha-reket ettirmemelidir. Zira başını çok hareket ettirmek maddeleri başa çeker; vücudunun alt yarısını harekete getirmek üst yarısını harekete getirmekten çok daha fazla olması gerekir. Alttaki maddeyi çeken tedbirlerden alınmalıdır. Bundan dolayı ovmaya boyundan başlayıp yavaş yavaş aşağıya inerek tamamlamalıdır.³⁴⁹ Başın mizacını değiş-tirmek ve bu hastalıkta yararlı olacak tedbirlerdendir.

³⁴⁹ TM: Ovalamanın iyisi göğüsten ve göğsün üst tarafından başlamalıdır. Ovma sert, hır-ka ile olup, göğsü elle ovmalıdır. Sonra yavaş yavaş aşağı inip kolda ve ayak bileklerin-de bitirmelidir. Her ovma başlangıçtan daha şiddetli olmalıdır. Bu hıltların hepsinden başta mevcuttur. Bundan dolayı, o hastaya yürüme teklif edilmelidir. Söylemek gerekir ki, o hasta perhiz yaptığında rahatlar; güçleri yerine gelip, ıstırapı sakinleşinceye kadar kısmen perhiz ve istirahat yaptırmalıdır ve sonra o yerden asıl yerine naklolunur. Bütün maddeler ovma ile aşağıya çekildikten sonra başını da ovmak gerekir.

Başa hacamat yapmak ve başı dağlama yapmak yararlı olur. Zira bunlar başı ısıtır. Sonra, bu temizleme ve ishalle hastanın başını temizlemek gerekir; bir süre sonra hasta hamama sokulup epigastrik bölge altında hacmi artar ve baş senin bildiğin ısıtıcılarla ısıtılır. Baş sara nöbeti geldiğinde, arpa veya arpa gibi şeylerden alınan ağırlıkla şiş ve dumanlanma oluşur. O arpalar dişlerin arasına girer ve dışarı çıkamaz; ağızda kalır. İstirap vermesi dolayısıyla dişler zarar görmez. Sara maddesi hangi hıtlardan kaynaklanıyorsa onu dışarı atan ilaçlarla dışarı atılması gerekir. Burada başın tenkiyesi kast edilir. Yapılan gargaralar ile baş tenkiye olunur. Eğer sara devreler halinde olursa hıtların çoğu ile kurt artarsa, sonbahar geldiğinde alınıp, onda olan hıtlardan hangisi galip ise, o zararlı hıltı dışarı akıtılır. Alınan tedbirlerin etkisi geçtikte, ona göre buhar oluşunca dışarı atılması gerekir, demişlerdir. Eğer kan almaya mani bir nesne yoksa kan alınır. Çünkü daha sonra o hastadan kan alma ve özellikle ayaklarından kan alma duruma göre, ayarlanır.

Eğer beyin soğutulmayıp bizim zikredeceğimiz özelliğe göre durum kazandırılırsa, [durum böyle olur]. Ne zaman saranın nöbeti yakın olması ihtimali varsa, bir rişe süsen yağı ile yağlanır; çalkalayarak kusturulur. Özellikle midenin iştiraki olursa, bu kusturmanın çok yararı vardır. Çünkü kusma ile midedeki rutubet çıkar. Bu durumda kusmanın büyük yararı görülür. Ancak kusma çok olursa, beyinden kaynaklanan sarada zararlı olur.

Saralının, sara krizi sırasında vücudunun bu zararlı maddelerden temizlemesinde yararı vardır. Hıtlar kunduz hayâsı, ballı sirke gibi, maddeler verilerek temizlenebilir. Şunlar sünnet olan kişilerde de yararlı olur: Domuz yağı, küçük hıyar, şarap nışadır, kara kimyon, tuzlu balık jölesi, kunduz, hurma, biber, sütleğen otu, sarı sakız, sütleğen otu, kunduz hayâsı, lavanta çiçeği yararlı olur. Bu söz konusu edilenler, birlikte yararlı olur. Aynı şekilde hıtlar ve katran ve zift soluk için yararlıdır. Saralı hastalara şakayık ve sedef otu koklamak yararlı olur. Sara oldukça ve aynı zamanda iyileşme vaktinde sedef otunu koklamak yararlı olur. Huneyn b. İshak adlı hekimin görüşüne göre, saf arpa unu sirkeyle karıştırılıp, macun haline getirilip ondan yarar sağlanır; daima hastaya koklatılır. Bunlar saralıya yararlı olacak ko-

kulardır. Ballı sirke ve soğan özellikle yararlı olur. Her gün pişmişinin suyunu içmelidir. Aynı şekilde pelin otu ve ballı sirke alınması yararlıdır. Ballı sirkeli soğan kışın ılık suyu ile ve yazın soğuk su ile alınır.

Denildiği gibi, güzel kokular erkek devenin iliği ile birlikte uygulanır. O terkip gül yağı ile baş ağrısında ve bu hastalıkta göğüs omurları ve göğse merhem şeklinde uygulanır; [göğüs] onunla ovulur. Anka kuşu denen kuşun saraya yararlı olup olmadığını denediler ve bu denenmiş olan anka kuşunun yararlı olduğuna karar verdiler; bu inanç hala devam etmektedir. Bunu kaydetmek gerekir. Ancak hekimlerin deneyimleriyle bildiklerine göre, anka kuşu da terkinin oluşturulmasında yararlı olup, yararı onun rutubetine bağlıdır. Bu ilaçlarda sürekli olarak kuşu öldürüp, ondan ilaç yapmak gibi bir zorunluluk vardır. Sarımsak ve şeytan pisliği, yabani kimyon, loğusa otu, yuvarlak bit otu, bal, şakayık gibi ilaçları, her gün su ile içmelidir. Saraya uygun ilaçlarla tedavi edilmelidir. Bu ilaçlar gündüz ve gece olmak üzere, günde iki defa alınır. Hastanın menekşe suyu içmesi iyi olur. Bunu bazı âlimler de önerdiler; tecrübeler de onu onayladı.³⁵⁰ Bazıları da yine günde iki defa denizköpüğünü önerdiler. Ağrı ve huzursuzluğu sakinleştirmeyi tercih ettiler. Ağrıda ağrı ilacı, baş ağrısına yararlı olur.

Başka bir ilaç da şöyledir: Ada soğanını olgunlaştırmak üzere, geniş ağızlı bir kavanoz alınıp, ilaç onun içine konup, kabın ağzı sıkıca, kalın bir deri ile sarılır; bu terkip 40 gün bir tarafa bırakılır; daha sonra, arpa ilave edilerek 20 gün bırakılır. Arpanın terkip içinde olgunlaşması için 40 gün gereklidir. Bu terkip güneşte bırakılır Güney rüzgârlarına tutulur. Sonra kavanozun ağzı tekrar kapatılır; ona çöpleme suyu konup aynı süre bekletildikten sonra kavanozun ağzı açılır ve sen o ağır ilacı bulursun. Bu ilaç sanki sıcak, kaynamış madde gibidir. O ağır madde sonra, alınıp, sıkılır. Bal ile bu öz suyu karıştırılıp her gün birer kaşık içilir. Hastanın çabucak bu ilacı alması önemli olup, söz konusu süre geçtikten sonra, alınmazsa terkip ağırlaşır ve ekşiyip, bozulur. O kaynamış olan maddeden soğan ve sirkeli bal alınmalıdır. Sara için yeni ilaçlardan biri de bu ilaçtır: *siyalıyus* (sütlü uzun bir bitki) üç miskal, loğusa otu iki miskal, şakayık kökü iki mis-

³⁵⁰ TM: *Kanun* kitabının Beşincisinde yakular kısmında zikredildi.

kal, kunduzhayası bir miskal ve ada soğanı bir miskal. Bu droglar bir araya getirilir; toplanır. Bu miktardaki droglar alınıp, köpüğü dökülüp parçalanmış köklerle macun yapılıp, her gün ballı sirke ile alınır.

Bu terkip başı ağrıyan kişiye de yararlı olur. Çünkü havası hisleri mizacından uygun bir belde buluncaya kadar bir beldeden bir beldeye gidenler gibidir. Nitekim gençlikten yaşlılığa geçişte yararlı olduğu gibi, havası yoğun olan ülkeden ve tertipli ve düzenli olan ülkeye; havası kötü ülkeden latif olan ülkeye geçildiğinde hissedildiği gibi, bu ilaçlar da saralılara yararlı olur. Sara halinde organlarda kasılma olursa, o organ kasılmayı gideren, çözen yağlarla ve kaliteli su ile [muamele edip] ve elle iyice sıkılıp ovalanıp, düzleştirilir. Sara beyinden kaynaklanıyorsa, ona ilkin *hellabore* (*harbak*, *veratrum album*) ve zararlı sıcak maddelerden hanzel yağı ile yakı yapılır ve sarımsak ile pişirilip hastaya ağızdan verilerek kusturulur ve her biri tekrar tekrar dışarı atılır.

Kan alma hangi hılt için gerekirse [yani hangi hılt hâkim olursa kanında o hıltın hâkim olması söz konusu olursa] kusturma ile yetinmeyip kan da alınmalıdır. Hatta cephalic veninden de kan alınması gerekirse, kan alınmalıdır ve arkasından dilaltında olan damardan da kan alınmalıdır. Bazen bu şekilde kan alındıktan sonra zararlı madde beyinden çekilir. Eğer beynin mizacından ve zaafından söz konusu hacamata engel olacak bir şey bulunamazsa, bazen her madde artışında kan almaya gereksinim olur. Ne zaman bu kan alma işlemleri zorunluysa, o hasta bir hafta dinlendirip sonra müşhil içirilip, ishal olması sağlanır. Güçlü lavmanlarla, örneğin kantaron, hanzel yağı ve kunduz hayası bitkisinin yağı ve bunun gibi bitkilerle lavman yapılır.

Bundan sonra hasta bir süre istirahat ettirilip sonra gelişkinlerin başından, boyunlarının arkasındaki çukurdan ve koldan da kan alınmalıdır. Yine hasta istirahat ettirilip, sonra yine fazlalık maddeler dışarı atılmalıdır. Bu hal üzere, istirahat ve ishal ettirerek beden temizleninceye kadar işlem devam ettirilmelidir. Sonra yalnız başa uygulanan maddelerle tenkiye devam ettirilmelidir. Bundan önce, senin bildiğin gargara yaptırılmalı ve kokulu bitkilerle baş da temizlenmelidir. İlkin içmesi lezzetli şeylerle ve sonra onun benzerleriyle ve mercan köşk suyuyla tedavi edilirse yararlı olur. Sara nöbetinde midenin temizlenmiş olması zorunludur.

Eğer yemeğin kusturulması mümkünse, midede olanlar atılmalıdır. Ondan sonra yemek yenirse, iyi olur. Özellikle midede olan tuzlar ve tuzun dışındaki maddeler dışarı atılsa çok uygun ve yararlı olur. Bunların tamamı uygulandıktan sonra beynin mizacı sağlıklı besinlerle değiştirilir. Hardal yakısı ve senin bildiğin hardal yakısı ile muamele edilip mizacın değişmesi sağlanır. Sedef otu da koklatılır. Isıtıcı maddeler ve mizacı değiştiren maddeler bir defada verilmemelidir. Muhtemelen yavaş yavaş verilmelidir. Isıtıcı maddelerden beyin zarar görüyorsa hasta dinlendirilmelidir; ilaçlarla ovalama bırakılmalıdır.

Sara çeşitlerinden sebebi balgam olan sarada kusturuculardan en iyisi hanzel yağı ile göğse yapılan yakılardır. Sabah akşam her gün yarım dirhem şarap vermelidir. Akşam yemeğinde hastanın şarap içmesi yararlı olur. Eğer balgamlarla bağırsaklar dolu ise bizim bildiğimiz gibi, kan alma yararlı olur. Aynı şekilde salep ve sarımsak ve lavanta çiçeği, yabani havuçla ile kusturmak gerçekten yararlı olur. Ama eğer saranın oluşmasına sevdavi hıltlar sebepse, sara için küsküt ve çöpleme ve hamrelak (bir nevi kırmızı şarap?), gül, ermeni taşı, lavanta çiçeği ve besafyec (bir nevi eğrelti otu) ve helile ile ishal yapılır ve crkek deve incinin iliği ve gül omurgalarına kaburgalarına, göğsüne sürülür.

Ama safrayı soğutmak gerekir. Özellikle lavman yapılması uygundur. Eğer safra nüfuz edici özellik taşıyorsa safra fazlası sevdavi madde gibi etki eder veya sevdavi hıltlar ve safravi hıltlar arasında bu özellik taşır. Bebek annesi diye adlandırılan sara hastalığına yatkın olur. Bazı hekimler için bu hıltlar safravidir. Onun için saranın tedavisinde biz banyo yapılmasını ve soğuk rutubetin yukarı çıkmasını sağlamak isteriz. Hastanın başına boşaltıma engel maddeler konmalıdır ve vücudu güçlendirecek ilaçlar verilmelidir. Eğer o sara hastalığı çocukta olursa, hastayı soğuk yerlerde tutmalıdır. Ayrıca, hasta soğuk suya tutulmalıdır. Buna benzer durumda o hasta çocuksa, ana çocuğu (küçük bebeklerin) sarası yıpratıcı olur ve sara manya olur. Lakin bu adlar, hekimlere göre, bilinen ve meşhur dikenler belirgin özelliklerdir. Saralının nöbet sırasında, bazı organlarına titreme arız olursa yağ ve *fatu* (?) suyu ile o titreyen organ ovulur. Nazikçe sıkılıp, sıkıştırılıp ve ne zaman sara nöbeti gidip

gelse, onun tedavisi ebucehil karpuzu ve lavanta çiçeği ile olur. Sene birkaç kez, bu kusturucu maddelerle vücuttaki zararlı hıtlar temizlenir.

Mideyi temizledikten sonra, midenin güçlendirilmesi ve beslenmesi ve çabuk hazmedilen besinler verilmesi gerekir. Mideye verilen besinlerin hazmı hızlı ve keymusu iyi olmalıdır. Mideye o besinleri verirken, bizim vasıflandıracağımız gibi, vücudun onları sindirmesine uygun olmalıdır. Mide uzun zaman boş bırakılmamalıdır. Midenin boş olmasından ve açlıktan kaynaklanan hastalıklar ve arazlar baş ağrısı bahsinde ele alınan diğer şeyler de burada kullanılmalıdır. Ancak, o baş ağrısı, beyne diğer organlardan bazı şeylerin yukarı çıkmasıyla olur. Nöbet gelmeden önce, o organ üst tarafından güçlü bağlarla, tespit edilip bağlanır.

Bazen bağlama ile nöbet giderilir. Beyne çıkan madde yukarı çıktığı organdan dışarı atılır. Eğer tedavinin kuvveti o organa ulaşırsa, ama o organa bedenin gücü ulaşmazsa, sara sakinleştğinde yakıcı ilaçlarla o organ temizlenir. Oradaki fazlalık dışarı atılır veya o organın maddesi safra ve sütleğen otu ve benzeri ilaçlarla tedavi edilir, yakılır. Maddeyi yakan ilaçlar, *İkinci Kitap*'ta zikrolunan levhalarda gösterilmiştir. Bazen o nevi sara o dereceye ulaşır ki, onda *deraric* (bir nevi keklik), Malaka fasulyası ve pislik (bir defalık dışkı) alınması gerekir. Eğer organ belli bir duruma muhtaç olursa, yani ancak yukarı çıkan şey, bütün vücutta olursa, bu durum söz konusu olur. Bazı âlimlere göre, bu tip sarada, eğer çok dikkate alınması gerekmezse, iki uzun damarından (carotid arterler) kan almak uygun olur. Kan almak için bir damar yeterli olabilir. Ancak kan almanın önemi büyüktür.³⁵¹ Kanı kesilmez. Onun kanını durdurmak için tedbir almak gerekir. Kan alma beyni soğutur ve ruhu beyinden keser ve nabız durur. Sınıflandırmayı yapanlar, zikredilen 2 carotid arter damarından kan almak mümkün değildir. Ancak başa çıkan ancak arteryel olmayan damarlardan kesilerek kan alınabilir.

³⁵¹ TM: Çünkü bu uzun damarlar arterdir.

³⁵²Beşinci Kısım Sekte (Durma)

Sekte bütün vücut organların his ve hareketinin tamamen durmasıdır. Organlardaki bu değişimle beynin karıncıklarındaki his ve hareket ruhlarının yollarında tıkanıklık olduğundan beyinden o organlara ruh ulaşamayıp, hissiz ve hareketsiz kalmasıdır. Eğer hareket organlarında ağırlaşma ve solunumda ağırlık veya zaaf olursa solunum kolay olmaz. Muhtemelen nefsinde darlaşma olanlar da, köpük gibi olup veya daha dolu veya ağır olursa o *sekte (durma)* sıkıntılı olur ve bu nefes organlarının gücünün harekete getirilmesindeki yetersizliğe işaret eder. Bunlardan da zor olan nefesin köpük gibi olmadığı ve ağır olmadığı veya bunlardan birinin olmadığı sektedir. Eğer afet büyük değilse, gargara ile adeta boğulur. Yine etkin olan şey karna gidip burundan çıkmazsa bu şekildeki sekte, her ne kadar zikri daha önce geçen sektelelere dönüşürse de, ancak bunun sıkıntısı çoktur. Hippokrates eğer sekte güçlü olursa sahibinde soğuma olmaz, der. Eğer zayıfsa onun sağlığına kovuşması kolay olmaz. Onun iyi olmasının yollarından biri, beyinde olan ruh yolunun uygun olmasıdır. Bu da uygunluk ile veya dolulukla olur. Dolulukla olan sektede bilinmelidir ki, sekte yaşı ve ülkesi ve tedbiri rutubetli olanlara arız olur. Özellikle rutubetli kişilerin belli miktarda rutubetlerinin belli miktarda ve soğuklukları da olmalıdır. Eğer sıcak ve kuru mizaçtaki kişiye sekte isabet ederse, onun tedavisi zordur. Çünkü mizacı da sıcak ve kuru olan kişinin sekte mizaç halini oluşturur. Hastalığın şiddetli olması ancak sebebinin cidden güçlü olmasıyla oluşur. Mizacı güçlü olanın hastalığının sebebi de güçlüyse, hasta buna dayanamaz. Sıcaklık da nadiren oluşur.

Ancak şüphesiz ruhun yolundan beyne ve beyinden ruhun yoluna da bağlantı vardır. Ama bir defa kan hıltı beynin karıncıklarına gelir ve balgami hıltı da çok hâkimdir.³⁵³ Burada hıltı atar damarlardadır. Damarlar kanla çok fazla doldur. Ruh için geçiş yoktur. Yanma yoktur. Burada carotid arterlerde his ve hareket görülmez. Şüphesiz ki eğer bu durum bedene ait sebepten görülürse fiili budur.

³⁵² TM'de var.

³⁵³ Metinde bu cümle 2 defa yazılmış

Bazen derler ki sekte ve çeşitleri genel olarak iki sebeple oluşur. Şüphesiz selim organlarda ortaya çıkar. Onunla (sekte) ölüm arasında fark yoktur. Onda (hasta) soluk alıp verme görülmez. Sonra hasta kendine gelip yaşama devam eder ve sakindir. Gördük ki onda yaradılış yoğun haldedir. Sekte anında solunum yoktur, gevşemeye gerek yoktur. Çok yoğun nefes ve kesif duman vardır. Bu durum soğuktan dolayı görülebilir ve yaklaşık 12 saat kadar devam edebilir.

Sekte çoğunlukla felce dönüşür. Atması gereken maddeyi atamazsa felç olur. Sekte karıncıklarda tıkanıklık oluşturur. Şüphesiz tıkanıklık bu arkadaki karıncıklarda olur. Başın ön tarafındaki his kaybolur. Hippokrates dedi ki bu durumda başta aniden ağrı olur; sonra sekte olur. Tamamlanmadan önce helak olur, ancak bu durumda humma geri döner ve fazlalıklar çözülür.

Bilmelisin ki çoğunlukla sekte dışlarda etkisini gösterir. Burada rutubetli vücutlarda ve özellikle soğukla birlikte görülür. Şüphesiz bu hastalıkta sıcak ve kuru mizaç görülür. Hastalık normal mizaca zıttır. Ancak bu hastalık önemli bir sebepten ortaya çıkar; mizaçtaki fazlalıklardan oluşur; ihtimallerle belirlenir. Sıcaktan iki tarafta hapseden maddeler bir tarafta toplansa o madde felç oluşturur. Sektenin sebebi ekseriya beynin iki arka karıncığıdır. Eğer sekte ile humma birlikte görülürse, o karıncıklarda şişler olduğuna işaret eder. Bazen sevdavi kanı çok olan kişilerden çok kan alınmasına ihtiyaç duyulduğunda bu fazlalık kan alınıp dışarı atılarak tedavi edilir. Lakin daha sonra bu kişilerin hareketlerinde sekte gibi hastalıklar olur.

Ülkenin Uygunluğu: (Kişinin Yaşadığı Ülkenin Sekteye Uygun Olması): Bu hastalıkta, sıcak ilaçlar değişimi sağlar. Onun içindir ki, bu ilaçlar vücutta düzensizliği ve tembelliği olan sekte oluşturan maddeleri harekete geçirir. Baş dönmesini açıklarken baş dönmesinin sektenin uyarıcısı olduğu yerleri bildirdik ve o yerleri tarif ederek bunu yaptık.

Belirtileri: Sekte ve komanın birkaç bakımdan farkı vardır. Sekte görülen kişide ağırlık olur ve nefesinde bozukluk vardır; komada bu durumlar görülmez. Sektede ağır uyku olup, derece derece koma görülür. Ama sektede bu durum bir defa görülür. Yine sekte görülen kişide çoğunlukla sekten önce baş ağrısı venlerinde kalır. Sektenin sınıflaması ve sebepleri bu söz konusu edilenlerdir, ancak bazen iki

şekilde olan felç de sekte olarak kabul edilir. Felçle birlikte baştaki olan organlar da sakinleşir Bazen de bir tarafta görülen zaafa sekte denip, o sekteye *sekte-i seyyid* (esas, hâkim sekte) derler. Bu belirleme Tabip Hipokrat'tan alınmadır. Bazen insanda sekte olur; o ölümden farklı değildir. Onda hayatın göstergesi olan soluk alıp verme hissedilmez; solunum ve bir hayat belirtisi yoktur; sonra sekte geçer ve sükûnet oluşup, kişi hayata döner. Biz bu durumda olan birçok kişi gördük. Onlarda soluk yoktu nabızları tamamen durmuştu. Sonra onlar sağlıklarına kavuşup yaşamlarına devam ettiler. Bu durumda olan kişilerin gevsemeye ihtiyacı şiddetli değildir. Buharlı dumanları atıp, defederek, çok soluk alıp vermeye ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı hekimlere göre, bilinir ki, kişinin hayatında fazlalık artışı olup, onu atamazsa, 72 saatte onda sekte durumu ortaya çıkar. Çoğunlukla sekte felce dönüşür ve kişi ondan kurtulmakta aciz kalır. Bu durumda o maddeyi bir tarafa atar ve felç durumu ortaya çıkar. Sektede söz konusu olan fazlalık, sadece beynin karıncıklarında olmaz. Eğer [bu fazlalık] arka karıncıklarda olursa sekte görülen kişinin başının ön kısmında ve yüzünde his kaybı olmaz. Fazıl hekim Hipokrat şöyle [demoştir: Bir kişinin] başında ağrı oluşmuş; sonra düşmüştür. Kişide *kabl el-sabi, yani kabl el-yevm el-sabi* oluşmuştur. Ancak bu kişide ateş olduğu görülür. O biriken zararlı madde çok fazla çözülüp sekte ile ortadan kalkar,' demoştir.

Bilinmelidir ki, sekte yaşı, ülkesi ve tedbiri rutubetli olanlarda görülür. Özellikle rutubetli kişilerin rutubetleri belli miktarda ve soğukça şiş ve baş dönmesi, etrafı bir örtü ile örtülmüş gibi sınırlı ve karanlık görme ve bütün bedende titreme ve yaşlılarda uyku, ağırlık ve tembellik gibi belirtiler oluşur. Çoğunlukla sevdavi ve dumanlı bulut olur ve sevdavi mizaç hâkim olur. [Yazları dişlerine birer vuruş almış gibi olmasından ortaya çıkan sevdadır.] Testere tozu gibi ince parçacıklar idrarda birikip tortu oluşturur. Ama bir kısım vurma, düşme veya diğer bir organla ortaklığından dolayı görülen bir kısım sekte kesin olarak açıklanmalıdır. Yöntemden sen bunu anlayabilirsin. Humma (ateş) bu nevi sekteye işaret eder. Aynı şekilde şiş alametleri de sekte olduğunu gösterir. Kandan kaynaklanan sekte zikri çok geçen kan alametleri gösterir. Hastaların yüzleri ve gözleri

kırmızıdır. Boyun damarlarında uzama ve doluluk görülür. Bu durum ondan kan alınması gerektiğine işaret eder. Sektenin görülmesinden önce, kan oluşturan farklı besinler sekteyi gösterir. Ancak, sektenin maddesi balgam olduğunda gözün rengi burun boşluğununki gibidir. Bunun gibi belirtiler balgamın mevcudiyetine işaret eder. Hekimlere göre, yaşlı kişilerde baş dönmesi veya tekrar eden baş dönmesi arız olursa, bu durum kesinlikle sekteye işaret eder.

Tedavisi: Dış sebeplerden arız olan sektenin tedavisi o sebebin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşir. Diğer organlarla ortak oluşan sektenin tedavisi ortak olduğu organa göre ve senin *Kanun*'da öğrendiğin tedavi şekliyle olur. Kandan kaynaklanan sektenin tedavi ve ona karşı alınacak tedbir, sekte görüldüğünde kan alıp fazla kanı dışarı atmakla olur. Çünkü fazla kanın çıkması ile durum iyiye döner. Kan alındıktan sonra bildiğin lavman terkipleriyle lavman yapmalısın. O lavman ile baştaki madde aşağıya çekilir. Böylece koruyucu tedavisi gayet iyi olur. Tedavisi gül suyu, ince arpa suyu ile olup, menstrual sıvı kesilir. Beyni destekleyen kokulu nesneler koklatılır.

Ancak beyin bildiğin sıcak maddelerle ısınmaz; balgam maddesinden ortaya çıkan tedavide, eğer balgam ile kan alameti mevcutsa, yine kan alma yoluyla olur. Sonra güçlü lavman maddeleriyle lavman yapılır; güçlü göz ilacı uygulanır ve göz ilacı ile birlikte kuru ve sert inek safra kesesi uygulanmalıdır; sonra müshil içilir. Eğer müshil nüfuz edip boğazdan geçerse sekteye maruz kalan kişiye, uygun haplardan sütleğen hapi verilir. Bunlardan sonra sekteye uğrayan kişinin başına, başa uygulanan bir nevi pansuman yapılmaya devam edilir; hastanın devamlı yüzüne bakılır. Onun yüzüne kaynamış su uygulanır. Ona turk otu, farekulağı, ağaç kavunu yaprağı, yarpuz otu, yabani kekik, çördük çöp, sarıyonca, mercan köşk, pelin gibi maddelerden pişirilerek hazırlanan sakinleştirici ilaçlardan verilir. Aynı zamanda hasta bu gibi yağlarla sakinleştirilir. Bunlarda da haşhaş özelliği olmalıdır. Sedef otu yağı ile başı ovmak ve bu yağın içine nezle otu (yapışkan otu), kunduz hayası ve çavşır otu ve de kına konulmalıdır. O sekte hastasının bütün vücudu kükürtle karıştırılmış zeytinyağı ile yağlanır. Karanfil ve ezilmiş küçük Hindistan cevizi ve cevizden 3 habbe alınıp, iyice karıştırıp başa konularak, tedavide kullanılmalıdır. Ayak-

ları ısıtmak için bu özelliğine sahip yağ ve sıcak su ile ovulmalıdır. Kaynamış *hubzat-ı zahiri* (*arum cinsinden bir bitki*) ve zambakla merhem yapılır ve omurilik üzerine onun başlangıç yerinden başlayarak hardal ve ballı sirke ve kunduz hayası sütleğen otu ile karıştırılıp sekte hastasına uygulanırsa, iyi olur.

[Aynı amaçla] eşek hıyarı yağı, sedef otu, ada soğanı yağları kullanılır. Bunlara taze zeytinyağı katılmalıdır. Onun yapılması iki şekilde olur. Bu ilaçlar hastalık yeni ise yeni yapılmış zeytinyağı içinde kırk gün bekletildikten sonra, omurilik üzerine uygulanır veya taze zeytinyağı içinde bu maddeleri pişirirler. Örneğin zeytinyağından bir kusta ve ada soğanından iki ukiye alınır ve ada soğanı iyice kızıncaya kadar pişirilir. Aynı zamanda nezle otu yağı da bu iki şekilde hazırlanır. Önceki bir yazıya (tarife) göre, omurilik sıcak uygulama ile tedavi edilir. Daha önce hangi yağ kullanılmışsa, aynı hayvani yağ tercih edilmelidir; katı olan yağ eritilmeli, sıvı haline getirilmelidir. Merhem haline getirilen terkip yaraların üzerine uygun şekilde uygulanır. Eğer bu uygulama başarılı olursa, uygulamaya devam edilmelidir. Eğer başarılı olmayıp, tekrar başka ilaçlara ihtiyaç duyulursa, o zaman hastaya güçlü, nefesi rahatlatan kokulu ilaçlar verilir. İlacın gücü duruma göre farklı olur.

Lavman için dışarı atıcı maddeler verildikten sonra, buruna çok yaklaştırmadan, ona (burna) güçlü [kokulu] maddeler ve güçlü buharların (buğular) verilmesinde sakınca yoktur. Yine demiri kızdırıp başın arka tarafından dağlamayla tedavi edilir. Senin bildiğin yakıların, bu yere uygulanmasında da sakınca yoktur. Süsen yağı veya zeytinyağı ile yağlanıp sekte hastasının boğazının içine koymak mümkün olursa bu yolla kusturmak yararlı olur. Özellikle midenin ağzında doluluk olması söz konusu ise, bu tedavi çok yararlı olur. Aynı şekilde, sekteden önce bayılma olursa, yine bu tedavi çok yararlı olur. Sektede veya rutubetli olanların başlarını desteklemek üzere hasta kusturularak vücudu [zararlı maddelerden] temizlenir. Sektelercdc özellikle müşhillerle zararlı madde dışarı atılır. Çünkü ruhların dışarı atılması ve hastalığın hafifletilmesi gerekir. Bazen adı geçen arpadan bir kere alınması hızlı etki eder. Hastanın dişleri birbirine çarpar.

Hafif bir tenkiye yapılırsa, terkibe, sedef otu suyu ile pişirilmiş kunduzhayası yağı katılması gerekir. İki dirhem içilmelidir; onun yavaş yavaş içilmesi gerekir. İki dirhemi azar azar artırılarak, günde beş dirheme kadar çıkarılarak hastaya içirmeye devam etmelidir. Sonra dışarı atılması mümkün olursa (hastalık oluşturan hıltın), tiryak ve *mesrud* (*çorbaya kuru ekmek parçaları ilave edilerek elde edilen karışım*) ve aynı zamanda, *şelişa* (*ağızdaki paraliz ve çarpılma için kullanılan ilaç*) Malakka fasulyesi, *şecerniya* (*gözden yaş getiren bitkiler*) ve benzeri mürekkep ilaçlardan fındık miktarında alınarak, gargara yapılır. Basit ilaçlardan da kunduz hayası ve bir miskal ballı su ile veya bakla kadar ballı sirkeyle birlikte içilir. Onların (O hastaların) içkileri ballı su ve sedef otu olmalıdır. Eğer sen, gerekiyorsa, hastaya ballı su içir. Hasta bir hafta gözlenir ve bu sırada ona gargaralar ve *burundan çekilen* (*atusat*) ilaçlar verilir. Kafası ve omurgası üzerine şartlı veya şartsız olarak, gerektiğinde ağırlık konur; hastayı salıncakta sallayıp, perhiz yaptırılır. Üç hafta sonra, banyo yaptırılıp, hamam gününde hastaya merhemle masaj yapılır.

[Söz konusu edilen] ilaçlar içirilip, bütün vücudu temizleyen ilaçlar uygulandıktan sonra, onlara gargara yaptırılması yararlı olur. Yabani kekik, nane, mercan köşk ve çördük otu ve benzeri ilaçlar kaynatılır ve sirke ile birlikte muamele edilir. Bunlara bal da katılmalıdır. Aynı şekilde pancar kökü suyu ile nezle otu, meyveler, yabani kekik ve sumak pişirilir ve bu terkip ile gargara yaptırılır. Söz konusu olan ilaçlar içirilip bütün vücudu temizleyen ilaçlar uygulandıktan sonra, onlarla gargara yaptırılırsa yararlı olur. Yabani kekik, gül, nane, mercanköşk, çördük otu ve benzeri maddeler kaynatılır ve sirkeyle birlikte muamele yapılır. Bunlara bal da katılmalıdır. Aynı şekilde pancar kökü suyu ile gargara yapılır. Nezle otu, meyveler, yabani kekik ve sumak pişirilerek bu maddelerle hastaya güç verilir. Biber, zencefil, meyveler ve boraks ve sumak çiçeği alınıp bir arada dövülür kaynamış şarapla macun yapılır. Bununla emilerek alınan ilaçlar (tabletler) yapılarak, ağız yoluyla verilir yahut pişmiş çördük otu yapılan terkip gargara olarak verilir. Bu zikredilen ilacın hastaya yararı vardır. Biber, sivri biber, hardal, nane alınıp adı geçen terkip gibi macun yapıp, sonra sıcak olarak kullanılır. Sektede yenerek tüketilmesinde yararı olanlar

şöyle verilebilir: Nane, çeşitli meyveler, biber, mercanköşk ve hardal gibi şeylerin birlikte olsun, tek tek olsun tüketilmesinde yarar vardır. Bunların verilmesinde terkibe sumak koymak gerekir; bu tedavide yararlı olup, etkisi güçlü olur.

Sekte hastalığı olan kişilerde ruhları güçlendirecek sıcak yağlar yararlıdır. Çünkü bu yağlar sinirlerde olan ruhları destekler ve sinirin cevherini destekleyip sinirlerdeki fazlalıkları çözer. O yağlardan biri süsen yağıdır. Sonra mercanköşk yağı, papatya ve gevşeten, rahatlatan yağlar ve sarıçiçeklerin yağları gelir. Bu yağlarla özellikle baş yağlanmalıdır. Özellikle çördükotu, nane, yabani kekik, mercan köşk gibi bitkilerin yağları kullanılmalıdır. Sekte hastalarının beslenmesi iyi olur. Saralı kişilerin beslenmesi daha hafif olarak düzenlenmelidir. Sekte görülen kişinin sabahki besini sadece ekmek olmalıdır. Ekmekle kuru incir onlar için iyi bir besindir. Yemek üzerine içecek içmek, onlar için kusturucu olur. Onların yoğun harareti bertaraf edilmek istenirse, içeceklerin yemekten önce içilmesinde bir sakıncası yoktur.

Onlar, yemek yediklerinde uyuyamazlar. Muhtemelen yedikleri yiyeceklerin midenin ağzından aşağı inip, sindirilene kadar beklemele-ri gerekir. Onların uykusuz kalmamaları gerekir. Çünkü uykusuzluk beyinde çok kötü bir etki yaratır. Eğer besinlerindeki buharlar düzensizliğe engel olursa, bazıları (hekimler) onların, alınıp atılmasını uygun görür. Arpayı mercimekle muamele edip yerse, üzüm salkımı, badem ve kuru incirle onların sindirilmesine yardım eder. Bazen onu çerez şeklinde yedirmelidir. Şarap fazla gelir; gereksizdir. Onlara vermek uygun olamaz. Aynı şekilde, yeni şarap da uygun olmaz. Beyne hızla nüfuz ettiği için ve beyni hızla doldurduğu için sekte olan kişilere verilmesi uygun olan şarabın iki kötü etkisi vardır. Ancak, yine de şarap zararlı maddeler arasında ortalama bir yerdedir. Sekte olan kişinin el ve ayaklarında ateş varsa, iki saat kadar sekte olur. Çünkü sektenin hastalığın ateşinin verdiği etkiyle olması ihtimali vardır. Buhran halinde yenmesi ertelenmiş yiyecekler iki saate yakın yenmemelidir. Bu zaman geçtikten sonra, görülür ki o şişin oluşturduğu ateş ve sıkıntı (sekte) ortaya çıkmıştır; buhranla oluşmamıştır. O zaman sekte hastasının helak olduğu görülür. Bilinir ki, sekte ve felç hastalıklarında o hastalıklar dolayısıyla kanallar çok fazla sıkışmış

ve daralmıştır. O hastalıklar için verilen maddeler kanalların darlığı dolayısıyla, dışarı atılamaz. Hekim bilmelidir ki tedavide burun kullanılmalıdır. Muhtemelen bakışını iyileştirmek için hastalığa sebep olan etken maddeyi dışarı atmak gerekir.³⁵⁴

³⁵⁴ TM: Sekte hastalarının uykusuz kalmamaları gerekir. Çünkü uykusuzluk beyinde birçok fonksiyonun bozulmasına sebep olur. Besinlerindeki buharlar düzensiliğe engel olduğundan bazı [hekimeler] şu terkinin alınmasını uygun görürler: Arpa mercimekle muamele edilip, üzüm, bademve kuru incirle muamele edilirse, zararlı hıltların aşağı inmesi sağlanır. Eğer besinlerinde buharlar düzensizliğe engel olursa, bazı (hekimler) onların, alınıp atılmasını uygun görür. Arpayı mercimekle muamele edip yerse, üzüm salkımı, badem ve kuru incirle onların sindirilmesine yardım eder. Bazen onu çerez şeklinde yedirmelidir. Şarap fazla gelir; gereksizdir. Onlara vermek uygun olamaz. Aynı şekilde, yeni şarap da uygun olmaz. Beyne hızla nüfuz ettiği için ve beyni hızla doldurduğu için sekte olan kişilere verilmesi uygun olan şaarbın iki kötü etkisi vardır. Ancak, yine de şarap zararlı maddeler arasında ortalama bir yerdedir.

İKİNCİ FEN

SİNİR HASTALIKLARI³⁵⁵

(Bir makaleden meydana gelmiştir. Gereksiz ayrıntıdan kaçınılmıştır.)

Birinci Kısım

³⁵⁶Sinir Hastalıkları Hakkında

Sen sinirin kökenini ve organlara dağılışının şekillerini ve mizaçlarını ve anatomisini daha önce öğrendin. Ama burada hastalıkların sınıflarının 3 olduğu, yani mizacı, aletleri ve bozukluklarının açıklamaları verilir. Sinir hastalıkları mizaç ve organlarla bağlantıdır. Bu tip hastalıklarda ortak olan üç çeşit hastalık vardır. O hastalıklar dolayısıyla, sinirlerin doğal fiillerinde ve hareketlerinde bozulma görülür. Hareketin sertliğinin sinir hastalıklarının oluşmasında önemi büyüktür. Diğer sebeplerden daha güçlüdür. Çünkü sinir hareketin aletidir ve fiillerin çok sert olması hastalığın oluşmasında yatkınlık oluşturur. Hareketlerin çok sert olması siniri zorlar ve hastalığa sebep olur. Hatalı hareket çok uzarsa, [birikmiş olan] ağır nesneleri atmak suretiyle [yok] olur. Diğer güçlerin uzun süreli olması ve zorlaması kasılmalar şeklinde olur. Sinirin durumu his ve hareket fiiliyle belirlenir. Sinirin yumuşaklığı güçlü bir şekilde sabitlenmesinden anlaşılır. Beynin ve omurların uyumu yoluyla sinirlerin durumu anlaşılır. Hastalık, ağrılardan ve sinirlerle ilgili maddelerden de anlaşılır. Aynı zamanda,

³⁵⁵ TM: ve ONLARIN TEDAVİSİ

³⁵⁶ TM: *Ellinci Fen*

beynin durumunu gösteren belirtilerin çoğunun değerlendirilmesi ve yumuşak oluşuyla da anlaşılır. Sinirlerin hastalıklarından biri belirlenirse, o hastalık rutubetli mi yoksa kuru mudur bilinirse, onun tarifi şöyle yapılabilir: hastalık ortaya çıktığında, durumuna göre, gerektiği gibi tedavi yapılır. Eğer [hastalık birkaç kez] tekrarlırsa, rutubetinden şüphe edilemez. Aynı zamanda belirlenen sinir yağlı olur. Eğer sinir hızla yağı alıp emerse, hastalığın kuruluktan kaynaklandığından şüphe edilemez.

Eğer organda garip bir sıcaklık yoksa sinirin mizacını değiştiren sebeplerini tamamından önemli olan organı temizlenir; sonra, perhizle tedavi tamamlanır. Ancak her organın belirli bir süre perhizi olur. Konusunda ele alınmak üzere bırakıldı. Hastalığın tedavisine, mizacı değiştiren ve en iyi perhizle başlayıp, yavaşça mutedil güçlü bir tedaviyle devam edilir. Sinirin temizlenmesinde [zararlı maddeden temizlenmesi için yapılan] mizacı değiştiren tedavi şöyledir: sinir hastalıklarında çoğunlukla atılması gereken hastalıklı madde soğuk olan maddelerdir. Soğuk maddenin dışarı atılmasını sağlayan droglar ebucehil karpuzu yağı, beyaz çöpleme gibi güçlü maddelerdir ve özellikle beyaz çöpleme ile o maddenin kusturularak dışarı atılması sağlanır. Aynı şekilde sütleğen ballı sirke ile karıştırılıp elde edilen terkip ve diğer güçlü beyin ilaçları ve soğuk maddeleri atan eski yakılarla tedavi edilir.

Soğuk maddeleri kuru hamam ve mutedil perhizle [zararlı maddeleri] dışarı atılır. Sinirin mizacını belirleyen, beyinde söz konusu olan mizaç değişimidir. Özellikle, yağ veyahut ilaçlarla beyin mizaçlarının değiştirilmesi söz konusudur. Şiddetli saldırmalara karşı, yağ olarak, ılık yabani kuş yağları ve sıcak yağların tortuları, örneğin zeytin ve kuşların yağlarının tortusundan bir parça [ilaç olarak] kullanılır. Bunlar sinir hastalıklarının [tedavisi için] uygundur. Sinirlerde olan hastalıklardan kurtulmak için yağlar ılımlı bir tedavidir; güçlü amber kokusu ve yağların sinire etkisi çok olur. Bunlardan sonra sıcak kompres uygulanmalıdır. Lakin sıcak kompresler ve sıcak sular sinirlerin mizacının değişmesi için alınanların cidden güçlü ilaçların kullanılması gerekir. Onların nüfuzu için mesamatın açılmasını abartarak önlem almak gerekir.

İkinci Kısım

Sinirlerin Mizaçlarının Düzeltilmesi

Sinirlerin mizacını düzeltmek için çoğunlukla sıcak ilaçlara gereksinimi vardır. Bunun için hardal yakısı ve sıcak yakılar zift gibi ilaçların uygulanması gerekir. Aynı zamanda eklem ağrılarında uyguladığımız gibi, zeytinyağı da sinirin mizacını değiştirir. Onun için iyice pişirilmesi gerekir. Sinirinin mizacı kötü olanlar çam balından (zamkından) cidden yarar sağlarlar ve bilinmelidir ki, sinirin mizacının tedavisinde, arka beyin tarafındaki hastalıklarınkine benzer tedaviler uygulanır. Ancak söz konusu olan sinirler, yüz sinirleri ise, arka beyindeki sinirlere yardımcı olmak gerekmez. O halde beyin arka tarafına destek olunduktan sonra, organı harekete getiren sinirin başlangıcına destek olunur. Sinirlere yararlı olan ilaçlar olduğu, gibi zararlı olanlar da vardır. Onların bazılarını biz daha önce açıkladık. Sinir ilaçlarının yararı ve zararı sinirin durumuna uygun olmalı ve hastaya sorulan sorularla hastalıklara göre değerlendirilmelidir. Biz genellikle basit ilaçları zikrettik. Şüphesiz hastalıklarda, hastalığın durumuna göre ilaç tercih edilir.³⁵⁷

Yiycek ve içecekten sinire destek için kunduzhayası, çam kozalağı özellikle verilir; *batt* (deve, at veya kuş) sütü ve bal topağı, süt veren ineğin beyni ortalama miktarda alınıp, onunla [hasta kısım] ovulur.³⁵⁸ Bunlardan yapılan haplar her gün bir dirhem olarak veya bal şurubu ile hastaya verilir verilir. Uygun, iyi huylu siniri olanlara uygun suların verdiği zararı durdurucu su olur. Ilımlı bir perhizin de yararı olur. Sinire zararlı olanlardan biri de çok cinsel münasebettir. Doluluk üzerine uyumak da zararlıdır. Soğuk su veya çok yoğun ve çok yenen şeker de zararlıdır. Çünkü lezzetli şarap (içecekler) dışında, bütün çözülen şurupları alıp, içmek siniri soğutur. Aynı zamanda

³⁵⁷ TM: Örneğin sinirin ilaçlar uzatılmasına veya gevşetilip rahatlatılmasına yararlı ise ona, sinire yararlı ilaç derler. Aynı şekilde o hastalıklara zararlı olursa ona *zararlı ilaç* veya *ters ilaç* denir. Çünkü uzamış olan şikayet harareti yatıştırmak için söz konusu edilen ilaçların alınması her ne kadar organda olumsuzluk yaratırsa ona sinir ilaçları denemez; o hastalık bütünüyle vücuda yayıldığı için sinirin zayıflaması, gevşemesi bir nevi bozukluktur.

³⁵⁸ TM: Bunların beyinde önemli etkisi vardır.

ekşi olan ve güçlü soğuk şeyler sinirlere zararlı olur. Çok oruç tutmak da zararlıdır. Biz burada bu makalede sinir hastalıklarının mizacı- nı ve tıkayıcı hastalıkları zikrediyoruz. Ama sinirin şişleri yaralarını bu *Üçüncü Kitabı* izleyen *Dördüncü Kitaba* bırakırız. Bilinmelidir ki, soğuk su sinire zarar verir. Çünkü sinirin soğuk suyun soğutmasın- dan dolayı cevherinde oluşan rutubet sindirilemez; bünye aciz kalır. Bu rutubet ham hıta dönüşüp, münasip hastalıkların fail maddesi olur. Bilinmelidir ki, sinirler suya batırılırsa, güçlü olur, ısınır ve adeta kaynamış olur. Suya batırılmış olanların bu durumu, bundan önce de biliniyordu. Allah'ın izniyle.

³⁵⁹Falic (Felç) ve İstirha (Zihin Zaafı)

³⁶⁰İki Türü felç vardır: mutlak ve özel felç. Aynı şekilde felçte *mutlak* (*kesin*) felçle o iki nevi afetinin genel açıklaması aynıdır. Ama özel felç (*felc-i mahsus*) *istirhadır* (*zihin zaafı*); beden dolaşık (kar- maşık bir durumuna işaret eder. Felç iki sınıf olur. Birinde boyun- daki zaaftan dolayı, başa ve yüze doğru oluşan tiptekidir; diğerinde hastalık baştan başlayıp sonra yavaş yavaş diğer bir aşamada yükselir ve yaygınlaşır. Arapçada yazılan felç açıklamasından felcin manası ikinci gruba ait olmalıdır. Genel felç açıklaması alınıp genel *istirha* (*beyin zaafı*) olarak kabul edilirse, bu anlamda iki beyin zaafı genel olup, ancak baş kurtulursa, zihin zaafı felç grubundan olur. Ancak baş sağlıklı değilse *sekte* olur. Genel açıklamasına uygun olarak, geniş anlamda bu şekilde ele alınamaz. Aynı zamanda yalnız bir parmakta olan gevşeme de genel anlamda felçtir. Sen bilirsin ki, felç afeti isabet eden organda his ve hareket yoktur. Onların yok olması his ve hare- ket kuvvetlerine sahip ruhların hapsedilip organa nüfuz etmesinden yoksun olması dolayısıyla, ortaya çıkar veya söz konusu ruhları or- ganlara nüfuz eder. Ancak mizacı bozulduğu için iki kuvvetin onda etkisi olmaz. Organ o güçlerin filini kabul etmez. Bununla birlikte

³⁵⁹ TM İkinci Fası

³⁶⁰ TM: Bazı *kerç-i falic* (*felçler*) kesin bir açıklama ile verilir ve bazen de ihtimale dayalı sözlerle uygun bir açıklama yapılır. Ancak kastedilen muhtemel manası kesinlikle felcin kapsadığı anlamı içerir. Nitekim *istirha* (*zihinsel olarak zaaf halinde olma*) bir organla ilgili olduğu gibi, genel bir bozukluğa da işaret ediyor olabilir.

his ve hareket yok olur. O halde organın mizacı kötü sıcaklıktan veya soğukluktan veya rutubet veya kuruluştan biri olur.

Uygun olan kötü huylu sıcak mizaç his kuvvetinin etkilenmesini engeller. Ancak sıcaklık çok açıksa o zaman bozuk sıcak mizaç histen organı men eder. Ateşli hastalıklar aynı zamanda, sıcaklığı dolayısıyla mizaç bozukluğu olduğunda hislerin ve hareketlerin yok olmadığını gösterir. Kuruluştan dolayı görülen mizaç bozukluğu sıcak bozuk mizaçtaki gibi olur veya ona yakın olur. Belki organın his ve hareket etmesini engelleyen soğuk ve rutubet ile olan bozuk mizaçtan soğukluk ve rutubetin bu etkisi açık değildir. Çünkü soğukluk ruhun zıddı ters olduğundan ruhu [adeta] zehirler veya aynı şekilde organı rutubetten kurtarmak mümkün olmaz. Onun için maddi olmaksızın organa isabet eden soğukluk ve rutubet his ve hareket etti diye kabul edilir. Ancak bu şekilde olan felçlerin tedavisi kolay olur; kolayca bertaraf edilir. Basit rutubetle oluşan felçlerin genellikle bedene veya onun yarısına hâkim olduğu zannedilir. Belki bunun sebebi bu şekilde oluşan felçler bütün organlara hâkim olmamasıdır. Aynı zamanda ekseriya bütün bedendeki felçlerin sebebi ruhun hapsolması (tutulması) olduğu zannedilir. Ruhun hassasiyeti, ruhun mecrasının tıkanmasıyla ortaya çıkar. Aynı şekilde organlara gelen yolların tıkanması ya da ikisinin birden bulunması iyi olmaz. Zayıf dış dolayısıyla olan felçlerde bu iki şey birlikte bulunur. Felç beyin zaafının fiili sebebi ruhun organlardan gidememesi olup ruhun gidememesi, yollarının kesilmesi, deliklerinin kasılması veya onun benzerleri veya şişlerden veya kişinin zayıf düşmesinden ortaya çıkar. Deliklerin (mesamatın) kasılmasının dışarıdan bir müdahale ile giderilmesi mümkündür; hastalık bu bağlantının, hissin ve hareketin yok olması ve organın zayıf düşmesiyle ortaya çıkar. Bağlantısı çözülünce o hastalık ortadan kaldırılmış olur.

Deliklerin kasılması bazı kere vurma ve düşme gibi şiddetli basınçla olur. Göğüs omurlarındaki kırık sol tarafta veya sağdaki kırık omurların meylinde arız olan basınç nedeniyle yollarında basınç oluşur. Eğer kırık omurlar sağ tarafa veya sol tarafa meyilli değilse, ayaklara doğru veya zıt tarafa doğru ise onda bünye zaafı (beyin zaafı, istirahat) veya felç meydana gelmez. Çoğunlukla onda meydana

gelen afet uzama şeklinde olur. Bazen cevher organda ağır ve yoğun olduğunda delikler kasılır (kapanır?). Ancak dolulukla olan basınç, rutubet ve akıcı maddelerden meydana gelir. Çünkü o maddeler sinirde toplanıp dokunun devamında veya dallarında meydana gelir. Bu duruma göre, organa his ve hareketle bağlantılı ruhların nüfuzu mümkün olmaz ve şiş dolayısıyla olan kapalı sinirin (bloke olmuş olan sinirin) yastık oluşturmada veya dallarında şiş olup deliklerin ruhu tutmasıyla bu hastalık, felç oluşur. Ancak kesme ve bağlantıyı koparma eğer sinirin enine olarak yapılırsa o kesme organın his ve hareketine mani olmaz. Eğer kesme arızı olursa o kesme sinirin ulaştığı organda his ve hareketi engeller. Bilinmelidir ki sen beynin 3 karıncığından her bir karıncık, söz konusu edildiği üzere, 2 kısma ayrılır. Mesela birinci karıncığın sol tarafı bir kısımdır ve sağ tarafı da bir diğer kısımdır. Ne zaman o iki kısımdan birine zarar gelse diğerine o zarar geçmez. Diğer karıncıklar da onun gibidir. O halde bu şekilde beynin üç karıncığından her biri iki kısım olduğu gibi omurilik de iki kısımdır.

Omuriliğin sağ tarafı bir kısım ve sol tarafı diğer bir kısımdır. Ancak omuriliğin bu şekilde ayrılması hafiftir. Karıncıkların kısımlara ayrılması gibi hissi görülmez; omuriliğin kısımlara ayrıldığını gösterir. Karıncığın arka tarafındaki omurilik beynin iki kısmından doğar ve muhtemelen her ne kadar omuriliğe vurulmasıyla olursa, his görülmezse 2 yan tarafında olan sonuçlar, omuriliğinin doğasında icra edilip, omuriliğin sağ tarafına zarar gelirse, örneğin vurulursa beyin gevşer.³⁶¹ Bu konuda *Birinci Kitap*'ta bilgi vardır.³⁶² Bilinmelidir ki,

³⁶¹ TM: Aynı zamanda omuriliğin sol tarafına afet isabet ederse sağ tarafına geçmesine engeller. Bu ayımdan akılda olan helecan yararlı olur. O helccanın kaydı organa his ve hareketi gönderen omurilik siniridir ve his ve hareketin yok olması kaçınılmaz olarak omuriliğin gevşemesi ile olur.

³⁶² TM: Omuriliğe zaaf arız oldukça bir tek şey yekpare olduğu için solundan ve sağından biten sinir bütün olarak zararlı paylaşır ve felç bütün bedende olur. Felci bir parçaya aitse çoğunlukla sınıfların hususiyetleri görülmez. Gruplarımız özellikleri olmaksızın bu sınıfın çoğunlukla ortaya çıkması acıip bir iştir. Ancak omuriliğin kısımları düşünülüğünde bir ilginç kısım hangisi daha zayıfsa veya hangisinin maddesinin tedavisi mümkünde tabiat o zararı def eder ve diğer afeti korur. Bundan dolayı felç bir kısma mahsus görülür ve yapı bundan afeti oluşturan maddeleri, yapısı ayrılır.

çoğunlukla vücuttaki rutubetli maddeler vücudun her yerine dağılır. Vücudu yenen hararet ve bununla rutubeti yenmesi dolayısıyla veya rutubetli maddelerin korkusu, yokluğu ve eziyeti ve lezzet ve sıkıntıdan birinin beklenmeden ortaya çıkışı ve bu beklenmedik oluşu dolayısıyla bu sürpriz hareket etmekle oluşur.

Bilinmelidir ki, eğer bozukluk ve felce sebep olan beynin karıncıklarındaki madde ise ve bir karıncığın bir kısmına yayılmışsa, felç yüzün yarısına yayılır. Aynı şekilde madde bir kısımda görülür ve kanallarda olursa yine o kısımda ve yüz tarafında genel felç olur. Eğer söz konusu madde beynin karıncıklarından birinin iki kısmında veya beden iki kısmındaki kanallarında olursa, o maddenin zarar görmesi durur. Eğer zarar veren madde omuriliğin bittiği yerde olursa beden tamamı felç olur. Yüz organı sağlıklı olur. Ona his nüfuz etmez. Çünkü başta olan cildin hissini götüren sinir boyundan gelir ve söz konusu boyundan doğan sinir görevini yapar. Eğer hastalık yapan madde omuriliğin bir kısmında olursa vücudun o kısmında genel felç olur.³⁶³ Ancak yüzde felç görülmez. Eğer omuriliğin çıkış yerinden bir tarafı gevşek olduğu halde inme inerse o gevşeme omurilikten doğan sinir hangi organa gelip yayılırsa o organda felç olur. Eğer gevşeklik omurilikten olmayıp sinir çiftlerindeki gevşeklikten olursa o sinirin zorluğu ve çoğunlukla gevşek olması hareketli olduğu zaman organın zorluğu ve çoğunlukla hareketinin kaybolması şeklindedir. Eğer yarısı gevşekse hareket verdiği organın hareketinin yarısı kaybolur ve yarısında bazı kısımları noksan ve gevşekse o organın yarısında hareket yok olur. Bundan dolayı bozulma, madde dolayısıyla veya ferdin genel bozukluğu ile olur veya şişler ortaya çıkar. Felcin öyle bir sınıfı vardır ki o sınıf kuluncun buhranıdır ve birçok felcin bu grubunda his yok olmaz. Belki bu durumda his mevcuttur. Çünkü bu sınıfta madde felç olmuş sinir hareketidir; his siniri sağlıklı kalır.

³⁶⁴Maddenin birinden dolayı, kulunç bütün vücuda dağılmışsa insanın ondan helak olduğunu söylediler. O maddelerden kurtulanlar

³⁶³ TM: Yüz organı korunur. Ona his nüfuz etmez. Çünkü başta olan cildin hissini götüren sinir boyunda gelir ve söz konusu boyundan doğan sinir görevini yapar. Eğer madde omuriliğin bir kısmında olursa vücudun o kısmında felç genel olur.

³⁶⁴ TM: Eski hekimler

müzmin felç geçtiği için kurtulurlar. Kurtulanların tabiatları kuluncun maddelerini bağırsaklardan atılır ve o atılan maddeler dâhil olmak üzere, damarlara ağırlıkları dolayısıyla nüfuz edemeyip siniri etkilediler. Sinirin ağızlarını daraltıp, felç oluştururlar. Bazı felçte de had derecedeki hastalıkların buhranı dolayısıyla ortaya çıkar.

Hastalıkların çok şiddetli olduğu durumda sinirin maddeleri geçip felç arız olur. Ancak hastalığın çok şiddetlendiği durumda maddeler sinire geçtiğinde vücutta zaaf oluşup, hastalık yapan maddeyi atmaya muktedir olamaz. Beynin örtüsünde artık madde kalır. O geri kalan madde dolayısıyla, belli bir süre sonra baş ağrısı oluşur ve o maddenin başa nakliyle, orada kalıp, vücudun geri kalanı bu maddeyi sinire atıp felç oluşmasına sebep olur. Felcin genel olarak arazları soğuklarda ve şiddetli kışta oluşur. Bazen de dördüncü vakitte ve doluluğun hareket ettiğinde ortaya çıkar. Bazen Güney ülkelerinde hastalık elli yaşına gelenler ve onun gibilerde görülür. Çünkü Güney vilayetlerinin rahatı onların başını rutubetle doldurur; başlarındaki rutubet inerek felç oluşmasına sebep olur. Felç olan kişinin nabızı zayıf olursa ölüm olur. Hastalığın gücü zayıflarsa nabız zayıflar ve değişken olur. O nabzın düzeni olmaz. Felçli kişinin idrarı genellikle beyazdır. Nabızı ne kadar hızlıysa idrarı o kadar kırmızı olur. Çünkü bu durumda karaciğer zayıf olup, kanı içindekilerden ayırması mümkün olmaz veya damarlarda zaaf vardır ve bundan dolayı kanı çekmeyi başaramaz. Kan içindeki maddelerle birlikte idrar yollarına ulaşır veya karaciğerde ve damarlarda veya onlara yakın olan organlarda hastalık olduğundan idrarda kırmızılık oluşur. Felçte bazen felçlide sağlıklı olan tarafı hastalanır ve iltihaplanır; ateş içinde olan nesnenin soğukluğu gibi düşer. Soğukluğun gereği düşme dolayısıyla olur. Soğuk bazen soğuk tarafta olanın aynısı diğer tarafta da oluşturur.³⁶⁵

Söylendiğine göre, bazen sekte ve sara ve kuluncun her birinde geçiş zamanına bağlı olarak da felç arız olur. Aynı zamanda uterusun yanmasından ve müzmin ateşli hastalıkların buhran zamanında da felç arız olabilir. Omurların rahatsızlığından arız olan felç ekseriya

³⁶⁵ TM: Felçli ve gevşemiş yapıdaki hasta organların rengi diğer organların rengi gibi olup sarı olmazsa ve incelmeye yoksa o felçte sıhhatin aksine olanlardan çok faaliyetlerden olur.

öldürücüdür. Ancak vurmamalarla ortaya çıkan felç eğer sinire şiddetle vurulmayıp sinirde ezik yoksa bazen o felçten kişi kurtulur ve o kişi sağlığına kavuşur. Eğer sinire fazla [şiddetle] vurulmuşsa ondan dönüş olmaz. Felç vurma ile arız olup ondan dönüş olmuşsa o kişiden kan alınmalıdır. Başlangıçta [böyle] yapılır. Burada³⁶⁶ felcin madde-sinin ne durumda sabit olup, belirlenip ondan sekte ortaya çıktığını burada açıkladık.

Belirtiler: Felcin görülmesi daha ince (çok ince) sinirlerde düşme ve darbe ile ya da kılıç ve kılıç gibi kesici aletlerin kesmesiyle olur. Sebebin oluşması ve belirlenmesi [hastalığın] oluştuğunu [bize] gösterir. Bazen kesinlikle sebebi belli değildir. Sinirin derinde olması dolayısıyla, sinirin fonksiyonunu yapamaz. Bu durumda sinirin yoğun bir şekilde fonksiyonunu yapamaması felcin hemen oluşması ve tedbir ve tedaviden yoksun olmasıyla anlaşılır.³⁶⁷ Tedavisi olan felç şişten ve benzeri sebeplerden olan felçtir. Eğer felcin sebebi şişler olursa uzun süreli ağrı ve ateşin varlığına işaret eder. Eğer katı şiş sebepse o gevşemeden ve yumuşamadan anlaşılır; sinirden oluşan düğümler hissedilir. Felç görülmeden önce ağrı olur. Çünkü çoğunlukla vurma-nın şiddetinden veyahut kıvrılma (bükülme) veya sıcak şişten sonra felç olur. Bunlardan duruma uygun olan bir hal ortaya çıkar. Ancak gevşemeden oluşan felci belirlemek zor ve meşakkatli olur; ona ait özel alameti olmaz. Ancak her durumda gevşek şişten dolayı görülen felçte soldaki ağrıdan ve hissizlikten ve yumuşak ateşli hastalıktan ve hareket ve beslenme dolayısıyla ağrının çok az olması söz konusudur. Ona eşlik eden başka kanıt yoktur. Bu durum dolayısıyla felçli olan kişi hareket etmek istese hareket etmesini istediği organda hareket etmesine engel varmış gibi hisseder. O organın hareketini engeller.

Ancak fazla rutubetten kaynaklanan felcin alameti felçli kişinin bütün organların bozukluk hissetmesi ve sinirin ağırlığı dolayısıyla organın hareket ettirememesidir. Felçli organın kasıldıktan sonra, o organını kendiliğinde hareket ettirmek istese zorla kasılır. Aynı zamanda kendiliğinden kasılma mümkün olmayıp bir başka kişi or-

³⁶⁶ TM: sektenin maddesinin ne durumda tutulup felç meydana getirdiğini ve

³⁶⁷ TM: tedavisi için kabil olan sebep kesin değildir.

ganı hareket ettirmek istese organı kolaylıkla hareket ettiremez ve gevşeme yoktur. Mutlak felçte diğer organlar yumuşak olduğu gibi, yoğunluğu sebebiyle felçli organ yumuşak olmaz. Felç maddesi kan ile karışmışsa ona carotid arterler ve diğer damarlar ve göz ve nabzın doluluk göstermesi, organın beyaz olması, *terhel* ve zikri geçen diğer deliller ona işaret eder. Felcin oluşması kulunç veya sinirde sıcak madde olursa onda kulunç görülür ve ateşli hastalığa işaret eder. Eğer felcin sebebi kötü soğuk mizaçsa veya tek başına rutubet olursa o felç bir defada oluşmaz ve onda felcin diğer gruplarının işareti görülmez. Tek başına sebep rutubetse yumuşamaya dayalı olarak, aynı şekilde, organdaki belirgin sebeplerle karar verilir, yani organda kuru olan ilacın verilmesinin yararı olup rutubetli olan [madde varsa] ve onun yararı yoksa felce tek sebebin rutubet olduğu anlaşılır. Hekimler der ki ne zaman çocuğun idrarının rengi pek belirgin olmayıp yeşilse o idrar felcin veya spazmın oluştuğunu gösterir.

Tedavî³⁶⁸: Sinir hastalıklarından 5 hastalığın, yani *hudud* (*engellenme*), *teşennüc* (*titreme, spazm*), *raşe* (*titreme*), *felç* (*inme*), *ihtilaç* (*çırpınma*) başın arka kısmında olması gerekir. Acele edip bu hastalıkların öncesinde güçlü ilaçlar verilmemelidir. Bu ilaçların verilmesinde [hastalığın görülmesinden sonraki] dördüncü veya yedinci günü beklenmelidir. Eğer hastalık güçlüyse o güçlü ilaçlar on dördüncü güne kadar verilmeye devam edilmelidir. Ancak önce zikredilen günlerden önce yumuşatıcı, nazik ve müshil niteliğindeki ilaçlar verilmesi uygundur. Başlangıçta lavman yapılmasında sakınca yoktur. Bu tedbirlerle güçlü [zararlı] maddeler dışarı atılır. Ancak felçlinin beslenmesinde dikkat edilecek nokta hasta hastalığın görülmesinden sonra 2 veya 3 gün arpa suyu, ballı su gibi besinlerle beslenmelidir. Eğer hastalık güçlüyse 4 gün arpa suyu ve ballı su ile yetinilir. Eğer bu yeterli değilse üçüncü günden sonra kuş etlerinin hafif olanlarıyla beslenir. Sen hastayı ayağa kaldırıp hareket ettirerek acıktırıp kuru besin maddeleri ile beslemelisin. Sonra uzun bir zaman su vermeyip güçlü besinlerle beslemek yani kabuğu soyulmuş çam fıstığı ile beslemek bilhassa felçliler için yararlıdır.

368 TM: el-zai (azalma)

Bilinmelidir ki felçli kişinin su içmesi şarap içmesinden daha iyidir. Çünkü şarap sinirin maddesine nüfuz eder ve hastalığı artırır. Aynı zamanda şarap birçok bedende ekşilik oluşturur ve sirkeye dönüşür ve sirke zikredilenlere bakarsak [başka] şeylerden de oluşabilir. Ancak kasılmayla oluşan felcin tedavisi bundan sonra yumuşama ve sıkışma kısmında bizim sana tarif edeceğimiz ve belirleyeceğimiz ilaçlarla yapılır. Vurma ve düşmeden dolayı görülen felcin ilacı zordur. İyi felç görüldüğünde, hal üzere, onun tedavisinde vurma ve düşmenin sonuçlarına göre, şişten ve felcin hangi maddenin organı etkilemesiyle olduğu kontrol edildikten sonra, ortaya çıkan hangisi ise onun sebeplerine bağlı olarak gereken tedavi yapılır. Felcin bütün şekillerinin hepsinde vurulan yere ve aynı zamanda zarar gören sinirin başlangıç noktasına ilaç uygulanmalıdır. Ancak felç olan organın üzerine ilaç uygulanması doğru olmaz. Sinir hastalıklarında ilacın sinirin kaynağının bittiği yerin üzerine konması gerektiğinde o ilacın söz konusu sinirde olan şişi bertaraf etmesi gerekir. Aynı şekilde ilacın ruhlarveya siniri sakinleştirmesi ve mizacı değiştirmesi gerekir. [Bundan dolayı] yararlı ilaçlar sinire uygulanmazsa onun pek yararı olmaz. Bazen de organ zehirlenmiş veya şişin çözülmesini sağlayıp söz konusu organa hücum eden oradaki kanı bir başka yere veya bedenin başka bir tarafına çeker.

Ne zaman hakiki felç hastalığı olursa, yani bedenin yarısında felç görülüp gevşeme olsa, bu durumda da bu söz konusu ilaçların kullanılması gerekir. [Bunlar] felç yapan maddeleri değiştirip ince madde halinde dışarı atma özelliğindeki maddelerle yapılan tedavi edici ilaçlardır.³⁶⁹ Bu kısımdaki dışarı atma özeliğindeki ilaçların en yararlıları sütleğen otu hapı bimaristan hapı ve diş otu, pis kokulu Hermes yakısıdır. Aynı şekilde beyaz çöpleme ile tek başına veya turp suyu ile beyaz çöpleme birlikte belli bir süre bekletildikten sonra hazırlanan öz suyu felçliye verilerek kusturulur. Bütün bu ilaçların hastaya yararı vardır. Diğer bütün kusturucuların, temizleme [özelliklerinden dolayı] yararı olur. Bazen felçli kişinin tedavisine ara verilip birkaç gün tiryakten (güçlendirici ilaçlardan) birer danek verilir. Sonra azar

³⁶⁹ TM: Bizim söz konusu edip belirlediğimiz gibi, ne noksan ne de fazladır.

azar bir dirheme ulaşana kadar miktar artırılır. Ancak miktar 1 bir dirhemden fazla verilmez. Bazen tiryakın zehri artar ve sinir de bundan etkilenir. Bazen ballı sirke ve çavşır ilacı ve kunduzhayası ilacı ile yıkanıp ilaç olarak verilir. Bundan hastalara verilecek miktar bakla kadardır.

Bütün bu ilaçların bu konuda yararı vardır. Bu hastaya lavman uygulanması gerekir. Mayasıl yakıları uygulanmalıdır ve bu maddeler arka tarafa, sırt omurları üzerine yağlar uygulanmalıdır. Bütün bu ilaçlar bu hastalık için yararlıdır. [Başka yerlerde] sözü edilen yağların ve sıcak yakıların sıcak rahatlatıcı maddelerin alınmasında yararı vardır. Özellikle uyuşukluğu yok edip felce çok yararlı olur. Süsen kökü ve *muruhu* (bazı incinmeler ve ağrıları durduran) ilaçlar haricen kullanılırsa bunlar yararlı ilaçlardan olur. Kasların baş kısmına uygulanan çekici maddeler acıya yararlı olur. Eğer kusmadan sonra bu hücum eden maddeler uygulanırsa yararı sakinleştirme açısından olacaktır. Ancak pek az durumda buna ihtiyaç olabilir. Kaslara uygulanan uyarıcı maddeler acıyı önlemek için ve yüksek ateş olduğunda da kullanılır. Sert, pürüzlü bir elle şiddetle bastırarak oraya masaj uygulandıktan sonra hasta süratle kaldırılmalıdır. Uyarıcı ilaçların uygulanması gerektiğinde bu uygulamanın yapılacağı yer çok kesin olarak belirlenmelidir. Eğer gevşeklik çok yoğun ve ayırt edici olursa [bu uygulanır]. Eğer gevşemede yoğunluk yoksa gevşeyen kısmı çeşitli uyaran maddeler konur ve uyaran maddeler uygulandıktan sonra o yere zift ve çam usaresi konmalıdır; sıcak yakılar, delice otu yakısı ve süsen ve bal ile birlikte verilir. Bu hastalığa hardal yakısı yararlıdır ve zikrolunan uyuşukluk zayıf olup gücünün giderilmesi gerekir, ancak bu tedaviyle değiştirilebilir. İnsanın görüntüsü onlarla ortaya çıkan kanı yüzeye çıkarmasıyla değişir ve felçli organın kızarmasına sebep olur. Organ sağlığına kavuşunca *şitrec* (çok keskin lezzette, kusturmaya yarayan Hindistan kökenli bir ilaç) yakısı kullanılır. Bu yakının felç hastalığına yararı çoktur. Birçok hekime göre bu yakının kullanımı hardal uygulamasından ve de zift yakısından da daha yararlıdır. Özellikle sodyum karbonat ve kükürt ile alınmalıdır. Felçli organa zeytinyağını ve sodyum karbonat ve kükürt tuzları ile deniz suyu ile masaj yapmak yararlı olur. Hafif lapaların da tedavide kullanılması yararlıdır.

Hissi zayıf olduğu zaman güçlü yakıların uzva uygulanması yararlı olur. Ancak hissi zayıf olması dolayısıyla hissedilmez. O seçilen yakı şiddetli zarara ve uyarıya sebep olabilir. O halde güçlü yakıların bu durumları bilinmeli ve dikkatli olmalıdır. Yakının yapıldığında uygulanması gerekir. Eğer o yakının yararı ve sıcaklığı cildi etkilemezse yakıyı yenilemek gerekir. Eğer cildin içine nüfuz ederse yakı kaldırılır; yeni bir yakı uygulanmaz. Yakı cildi etkilediğinde bilinen yol yakı yapılan yere ilaç uygulayıp afyon ve benzeri ilaçlar uygulanarak hafifçe çimdiklenir. Eğer dokunulan yer beyazlaşırsa yakının, cildin sıcaklığını çok fazla etkilemediği anlaşılır. Parmakla çimdiklendiğinde fazla acıtmadığı bilinir. Eğer parmakla çimdiklendiğinde o yerde sıcaklık oluşup kırmızılık oluşursa bilinmelidir ki yakı etkili olmuştur. Bu durumda, her zaman yakı kaldırıldığında yakının etkisi bu şekilde belirlenir. Eğer yakı deriye nüfuz etmediyse yakıyı yenilemelidir ve tekrarlanmalıdır. Eğer cilde yakı nüfuz etmiş, etkili olmuşsa yakı kaldırılmalıdır. Bir daha yakı uygulanmamalıdır. Bilinmelidir ki, felçlinin burnuna aksırtan ilaç konması gerektiği bilinmelidir. Aynı şekilde aksırma yoluna sıcak ilaçların uygulanması yararlı olur. Çünkü bu gibi ilaçlar burnu yıkar ve hastalıklı maddeleri atıp, kişiyi hastalıktan kurtarır. Eski şaraptan biraz alınıp hastaya verilir. O bütün sinir hastalarına cidden yararlıdır. Çok şarap içilmesi sinirlere çok fazla zararlıdır. İki defa uygulanınca ağrıya yararlı olur. Aynı zamanda yakılardan bir miktar kunduzhayası ile karıştırıp sonra yavaşça içmek de yararlıdır. Bir dirhemden başlayıp damla damla artırılarak 1 dirheme kadar artırmak gerektirir. Aynı zamanda su ile ancak belli bir yöntemle kunduzhayası yağı içmek gerçekten yararlıdır.

Bazı insanlar felç hastalığında her gün bir miskal yakıya bir miskal biber katıp içirdiler. Onunla o hastalık iyileşti. Bu ilaçları içen kişiler su içerlerse o ilaç midede kalıp etkisi artar, demişlerdir. Bazen şarap bir gün için bırakılır. Onun yararlı etkisi bir günden sonra görülür. Ancak su içildikte o ilaç su ile mideden akıp gider; etkisini kaybeder; bunun için de yararı da olmaz. Bazen felçli kişiye gece olduğunda 1 miskal biberle 1 miskal kunduzhayası içirirler. Felçliye tiryak ve ekmek kırıntıları ve şelisa (*paraliz için kullanılan bir ilaç*) ve özellikle *mitriditus* gibi tiryakların uygulanmasının yararlı olmaz. İçerek veya

yakı şeklinde haricen uygulanan ilaçlar fevkalade yararlı olur. Özellikle her gün 2 defa alınırsa Hint fındığının da yararı fevkalade çoktur. Ne zaman organlardan biri sıkıntısından kurtulsa ve durumu iyiye gitse organ düzeliş o organ bir kere kasıldıktan sonra gevşemelidir.³⁷⁰ Hatta o organ söz konusu perhizle iyiye yönelir. Bazen felçli kişi bütün olarak iyileştikten sonra uzun süre kuru hamama sokarlar veya sıcak suya tutarlar; sonra kusması tamamlanıp, zararlı maddelerin çözülüp atılması gerektiğinde sadece sedef otu vermek yeterlidir. Belki o verilen çözültü kasılmayı kolaylaştırıyor olabilir. Onun için onlara verilen çözültülerde (ilaçlarda) anason ve onunla beraber kunduzhayası, sakal otu ve benzeri ısıtıcı ve kasılmayı sağlayan ilaçlar kullanılmalıdır.

Ancak kulunçtan sonra görülen felç için *Akrabadin*'de zikredilen açıklama kısmı yararlıdır. Onlara güç veren ve içeriğinde yoğunluk olmayan yağların da yararı vardır. Süsen yağı ve Hint sümbülü yağı, kunduzhayası yağı, nergis yağı, zambak yağı gibi yağlar yararlıdır. Bir parça yağ eski zamk ile karıştırılıp verilir. Bu denenmiş karışımın yararlı olduğu görüldü. Yağların yararları dolayısıyla soğutma ve güçlendirme özellikleri de vardır; zararlı maddeyi organdan uzaklaştırır. Ne zaman [sıcak ilaçlar uygulansa bu yağların sıcaklığının etkisi ile hastanın ateşi yükselir ve onun çok zararı olur]. Bu sebepten dolayı bu ilaçların verilmesi abartılmamalıdır. Ancak lavman ilacıyla desteklenerek alınan ilaçların papatya, sarıyonca, mercanköşk, nane ile güçlendirilmeye ihtiyaç duyar. O ilaçların soğutan ilaçlarla desteklenmeye, dolayısıyla karıştırılmaya ihtiyacı vardır. [Bu ilaçlar] hindiba tohumu ve süsen yağı ve benzeri ilaçlarla karıştırılır. Bu şekilde alınırsa çok yararlı olur.

Ancak kesik dolayısıyla olan felç, tedavi kabul etmez. Soğuk mizaç dolayısıyla oluşan felç bilindiği gibi, ısıtılan ilaçlarla tedavi edilir. Eğer soğuk mizaç çok şarap içmekten ortaya çıktıysa felç oluşmuşsa onun tedavisi kuru hamamdır. Bilinmelidir ki felçli kişiye hamam yaptırılrsa felcin tehiri söz konusu olur. O zaman ballı sirke ile gül suyu ona iyi bir ilaçtır.

³⁷⁰ TM: Bu kasılma ve gevşeme tekrarlanmalıdır.

371 Üçüncü Kısım

Teşennüc (Kasların Spazmı, Kramp)

Spazm sinirlerle ilgili bir hastalıktır. Bu hastalık sebebiyle [organ] başlangıcına doğru hareket eder. Bu hareketle sinirler kasılmaya karşı koyarlar. O kasılan (çekilen) sinirlerin bazıları kendi bulunduğu durumda kalıp kasılmaya muktedir olmaz. Bazen de kasılmaya dönüşü sakın bir şekilde olur; ısınma veya incinmeyle olan kasılmaya dönüşü kolaydır. Spazmın sebebi ya maddi olur ya da sıcaklık, kuruluk gibi maddi olmayan durumlardan kaynaklanabilir. Spazmın maddesi yoğunlukla balgam nevindendir; bazen de sevdavi ve demevi olur. Maddenin spazm oluşturmaması kasların durumundan kaynaklanır. Çünkü kaslarda şiş olsa sinirin lifleri farklılaşıp sinir lifleri arasına şiş olan madde girer ve sinirin gerginliği artıp boyu kısalır. Organ kasılınca boyu kısalır. Daha önce olan spazmın hepsi tamamen kaybolmaz. Onun maddesi bulunduğu kasların tamamında bulunur. Bu surette kaslarda şiş olmaz veya kasların bulunduğu yerde olur. Madde olmayan yer madde olan yere uyar. O kaslarda olan bütün sinirlerin tamamını çeker. Muhtemelen şiş, vurma veya bir türlü şiş ve düşme olduğunda kas böyle bir durum gösterir; yoğun ve üfleyen ruhlardan spazm görülebilir. Ben çoğunlukla görülen spazmların zikredilen rüzgârlardan dolayı görüldüğünü tahmin ediyorum. Nitekim bu ruhlar çözülünce spazm ortadan kalkar. Maddi olan spazm çoğunlukla maddesi organa geçtikten (organa geldikten) sonra hissedilir. *Havanik* (boğazdaki iltihaplı ağrı), *zatülcenp*, *sersam* (sersemleme) hastalıklarından sonra ortaya çıkan kasılma o maddelerin sinirlere ulaşmasıyla olur.

Kurulukla görülen bu kasılıp kilitlenme, tutulmanın giderilmesiyle çözülür. Çünkü rutubet çözüldüğünde arız olan kuruluk kasta hem tutulur, hem de arıza yaratıp, bozulmaya sebep olur. Bu durumda onun artışının yakın bir sürede olduğu anlaşılır. Yaz aylarında kısa olur. Kışın daha uzun sürdüğü bilinmelidir. Hafifleme, vücudun düzeni ve sinirin durumu ve terkibi yazın ve kışın mevsime göre, uzar veya kısalır. Madde olmaksızın vukuu bulan kasılıp kilitlenmelerin

bazısı her ne kadar maddeye dayandırılmazsa da, ancak bir şeyin, konumunu değiştirmek ve mevcut durumu sonlandırabilmesi için sinirlerin bir araya gelmesi, toplanması gerekir.

Sinirin kasmaına sebep olan nesne bazen öyle ağırlı olur ki, o ağırı çoğunlukla gevşek ve sıcak hıtlar nedeniyle olur. Bazen de o kasılıp toplanma beyindeki zehirlenme ve bunun sinire iletilmesinden kaynaklanır; siniri akrep zehirlendiğinde olduğu gibi. Bazen zehirli olmayan keyfiyet de aynı arazi gösterebilir; bir şiddetten ortaya çıkan sinir kasılması ve toplanması gibi. Zira sinir ve kas ne zaman şiddetli ve soğuk olsa kasılıp toplanır. Baş tarafı çekilip kasılma ve toplanma ortaya çıkar. Nitekim felçlerde ve gevşeme durumunda organın sinirinin başlangıcı dolayısıyla [serbest] değişken olduğu gibi, aynı şekilde kasılıp toplanma da kasın başlangıcı itibariyle organda çeşitli olur. Gevşeme ve kasılıp toplanmada mukayese tek bir şey üzerinde yapılır.

O bozukluklar boğazdan aşağısında, ayaklarda ve sırtta veya diğer taraflarda da olabilir. Ancak omuz üzerinde olursa omuz üzerinde olan kasılıp toplanma rutubetin birikmesi ve dolayısıyla bizzat rutubet dolayısıyla olur. Soğukta rutubetin oluşmasında yol gösterici olur. Onları toplayıp ağırlaştırıp kasılmaya mani olduğu için veya hut omuzun üstünde olan kasılıp toplanmasının asıl sebebi kuruluk-tur. Buna çoğunlukla sıcaklık yardım eder. Çünkü sıcaklık kuruluğu abartılı bir şekilde çözer ve kasılıp toplanmaya sebep olan maddenin hareketi organa ait kasılıp toplanmaya sebep olur. Gevşeklik soyut maddelerin ağırlığı sebebiyle ortaya çıkar. O maddeler sinirin liflerini göbek yoluyla müdahale edemez. Belki müdahalesi deliklere toplamak şeklinde olur. Bu durumda o tıkanıklıktan ortaya çıkan hastalıkta ancak kasılıp toplanma olur; gevşeme, yayılma olmaz. Bundan dolayı bir organın kasılıp toplanmasından sara olduğu belirlenir.³⁷²

Çünkü sara bütün vücutta olan sinirlerin kasılıp toplanmasıyla ortaya çıkar. Bir organdaki kasılıp toplanmaya kesinlikle sara denmez. Ancak bütün vücutta kasılıp toplanma olursa [ona sara denir]. Bir organa ait kasılıp toplanmaya *mutlak teşennüc (kasılıp toplanma)* de-

³⁷² TM Nitekim sarada bütün bedende kasılıp toplanma vardır. Sara ile kişinin kasılıp top gibi olması beyinde genel ve özel olarak dört sebepten olur.

nir. O halde sara bütün vücutta görülen kasılıp toplanmadır. Aynı şekilde humma ile de arasında fark vardır. Çünkü sara süratle görülür ve sara bazen devri olur (ara ara görülür). Ancak alışlagelmiş kasılıp toplanmada bu durum söz konusu edilmez. Senin de bildiğin gibi, diğer bir yönüyle de ikisi arasında fark vardır. Sevdadan (kara safra) arız olan kasılma da rutubetlidir. Çünkü memeye çekilen ve orada his edilen rutubetle olur. Bağların rutubeti kasılma başın tepesinde ve çocuk doğmadan önce görülür. Rutubetleri dolayısıyla [bu durum söz konusu olabilir]. Ancak çoğunlukla çocukta kasılıp, toplanma görülmesi ateşli hastalıklarda ve kandaki bozukluktan ve çok uykusuzluk çektiklerinde ortaya çıkar. Hafif ateşli hastalıklarda da çocuklarda kasılıp toplanma olabilir. Sonuç olarak beyinlerin ve sinirlerin ve de kaslarının kuvvetinde zaaf olduğundan dolayı onların kasılıp toplanması (spasm) kolay olur. Aynı zamanda onların da kasılıp toplanmasının fark edilmesi de kolaydır.

Çocuğun karaciğerinde ve kalbindeki güçleri çoğunlukla olduğu için ve de çocuğun hıtları çok yoğun olmayıp buhar ve çözülmede bozukluk olmadığı için ve de, aynı zamanda, kasılıp toplanma kuru mizaçlı çocukta, mizaçları ve yiyecekleri rutubetli olması dolayısıyla hızla iyileşme olur. Ama yetişkinlerde bu iş yani kasılıp toplanma görülmesi ve fark edilmesi kolay olmaz. Bazen çocukta had derecede hummanın arkasından kötü bir kasılıp toplanma oluşur. Onun belirtisini Allah isterse yener. Bundan dolayı ortaya çıkan kasılıp toplanmadan çocuk nadiren kurtulur. Yedi yaşını geçmiş çocuklarda cidden zor olan humma dolayısıyla benzeri durum ortaya çıkar. Hafif humma dolayısıyla onlara kasılıp toplanma (spazm) arız olur. Bazen korku dolayısıyla arız olur. Onun sebebi basit organlar olan ruhlar korku dolayısıyla tekrar karına gönderilir; orada çekilir. Onun etrafında (altında) olan kaslarda başlangıcına doğru hareket edip bu durumda diğer donmalar da (diğer hususlar da) ortaya çıkar.

Bazen de kasılan organın dayandığı organ dolayısıyla kasılıp toplanma oluşur. Çünkü kasılan organa şiddet uygulandıkta oradaki madde dolayısıyla organ ondan etkilenip kasılır. Genel olarak organ da diğer organlara uygun olarak, kasılan madde donup kasılıp toplanma (spazm) oluşturur. Bazen bu şikâyet, vurmada ve ağır yük

yüklenmekten ve sert yastık üstünde uyumaktan da oluşabilir. Ancak son durumda kasılma ve toplama kendiliğinden geçer; tedaviye gerek kalmaz. Bazen bunun gibi spazm (kasılma) organda kasılmış olan maddenin doluluğu dolayısıyla organı harekete getiren ruha zahmet verir ve ruhun organa nüfuz etmesini engellemesiyle ortaya çıkar. Zira organı harekete getiren ruhlar olduğundan ruhların o organda yokluğu ile organın kasılması ve hareketi kaybolur. Ne zaman güç geri dönüp maddeyi ayırdığında yine ruh organa nüfuz edip kasılma ve hareket geri döner. Bazen de uyku halinde kasılan organ kasılıp doluluğu hızlı oluşmaz. Uyku sırasında organ karna meyletmekle kasılır.

Kuru spazmın bunlardan başka birçok çeşitleri vardır. Bazen kuru spazm müşhil verilmesinin arkasından görülür.³⁷³ Aynı şekilde kusmadan sonra görülen spazm kötüdür. Kuru spazm olgunlaşmış hummaların arkasından ve özellikle *sersem hastalığında* (*beyin humması?*) olan hummanın arkasından olur. Bedenin hareketi ve uykusuzluk, gam ve korku gibi nefsanî hareketlerin arkasından olur. Bu nevi kuru spazmlarda kasılma az olur. Bazı spazmlar da vardır ki hummalar sırasında ortaya çıkar. Onlarla birlikte *cüderi* (*apse, tümör?*) olmaz. Bu kuru spazm da humma maddesinin sinire ve kaslara gönderilmesinden ortaya çıkar. Onların zararı çok değildir. Özellikle vücutta doluluk oluştuğunda kötülüğü az olur. Bazen de hummalarda spazm midenin ağzında görülür. Kusmayla o bertaraf edilir. Hummalarda bunlar gibi arız olan spazmları dikkatte alınmağa değerdir. Belki kötü ve zor tedavi edilenler sinirleri ve kasları boşaltan ve beyni pişiren yakıcı humma ve *sıcak sersam*'dir (*beyin humması*) görülür. Kronik ateşli hastalıklarda bunların tedavisi zor ve kötüdür. Çünkü o sinirleri ve kasları ve belki de beyni boşaltır. Ağır rutubetleri yok edip spazm (kasılıp toplanma) meydana getirir. Kuru spazmın bir nevi vardır ki hızla görülür ve hızla kaybolur. Bunun sebebi beyinde kuruluk oluşmasıdır. Hızla oluşan kuruluk dolayısıyla sinir kasılır.

Ne zaman tabiat yardımcı olup yeterince rutubet olursa, sinir de nemli bir ortamı oluşturur ve organ gevşer. Bunun gibi spazm açılır. Belli bir bölgede olan spazm, maddenin bir nevi donmasıyla olu-

³⁷³ TM: Bu kasılma cidden kötüdür.

şur; yoğundur. Bu spazm incelendiğinde açılma oluştuğunda, orada afyon gibi ilaçları şarap alındığı belirlenir. Ancak belli bir yerin spazmı, spazm çöpleme içen kişinin spazmı gibidir. Çünkü çöpleme içen kişi ishalden sonra kuruluk dolayısıyla şarap içtiğinde spazm görülür. Bazen de ishalden önce doğasında fazlalık olması dolayısıyla spazm olur. Çünkü çöplemenin zehrinin şiddetinden sinirler kasılır ve kasılıp toplanma (spazm) oluşur. *Zincari (Bakır pası renginde, yeşil renkte)* hılt kusanların spazmı bu neviden olur. O [yeşil renkli] hılt midenin ağzına gelip kasılma ve büzülme oluşturur. Yine bu şekilde midenin ağzının gücü dolayısıyla midenin ağzında oluşan safra dolayısıyla kasılma ve büzülme oluşur. Uterus hastalıkları ve mesane hastalıkları ve bunlar gibi rahatsızlıklarla ortaklık etmesi dolayısıyla görülen spazmlarla akrep, *ratilen (tarantula)* ve yılan gibi bazı hayvanların sinir üzerinde oluşturduğu spazm, sinire isabet eden kesik ile benzeri hastalıklarla ve de mide ve uterus ve diğer organlarda olan hastalıklarla ortaya çıkan spazmların hepsi, bütün söz konusu edilen spazmın benzeri olur.

Dolayısıyla arız olan spazm da o [söz konusu edilen] spazmlara benzer ve kötü bir spazmdır. Dudaklar ve göz kapakları ve dilde görülen spazm bu spazm dolayısıyla anlaşılır ki spazmın sebebi beynin kendisidir. Ne zaman bedende spazm oluşacak gibi olsa spazmın kasın ön tarafında olduğunu gösterir. Eğer vücudun meyli arka tarafa doğru ise, kasın arka tarafında olduğunu gösterir. Eğer vücudun meyli iki tarafa da olursa hastalığın iki tarafta da olduğunu gösterir. Sonuçta spazm iki tarafa doğru da meyleder. Bazen spazm şiddetli olur. Hatta boyun kıvrılır, bükülür. Dişleri birbirine çarpıp sürtünür. Spazmdan helak olan kişilerin daha sonra (helak olduktan sonra) vücutları sıcak olur. Çünkü spazm soğukla oluşur. Soğukluğun sebebi kasın nefes almayı kasıp engellemesidir. Hareket gücü kaybolur. Cerahat ile olan spazm genellikle öldürücüdür ve çoğunlukla ölüme işaret eder.

Belirtiler: Spazm görülen kişinin nabızı güvenilir nitelikte olup çeşitlidir. Zaman zaman yükselir; zaman zaman azalır. Bu artış ve düşüş ruhun karanlıktan kurtulması gibi bir defada olur. Nabız kısmı kısım olup her bir kısmın hareketi diğer kısma hız verir; arkasından,

onun aksi olur. Damarın hareketi diğer organların hareketinden çok olur. Damarlar toplanır, fakat bu toplanma, bir araya gelme, nabzın toplanması kan basıncı gibi olmaz. Aynı şekilde hastalığın yayılımı dolayısıyla damarların tutulması katılma gibi olmaz. İç organların ağrısında damara arız olan toplanma (kasılıp bir araya gelme) gibi olmaz. Belki spazm olan damarın toplanması, bağırsakların toplanması gibi olur ki bu da bir süre için olur. Spazmın geri dönüşünden elde edilen belirtilere dayanarak biz [bunları] açıklarız.

Ancak doluluktan kaynaklanan spazmın belirtileri şöyledir: spazm olduğunda spazm olan organın yolu üzerine herhangi bir tıkaçıcı madde konsa hızla organın yağını bertaraf edemez. Ancak ona yakın olan organa ateş arız olursa orada oluşan kuruluştan ortaya çıkan spazmın belirtileri onda olan spazmı yavaş yavaş ortaya çıkarır. Kusma, hastalığın görüldüğü durumlardan birinden sonra ortaya çıkar. İlaçlarla olan kusmadan ve menstrual hummalardan ve doğal dışarı atma şeklinden sonra görülür. Ancak o yerin çektiği sıkıntı ile oluşan spazmın belirtileri senin bildiğin sebeplerle olur ve afyon, çöpleme gibi ilaçların içilmesinden kaynaklanır ve mide ağzında olup, ona ilkin beyin ortaklık eder. İkinci olarak beyin yoluyla sinirlerde ortaklık edip, spazm ortaya çıkarsa o spazmın belirtisinden onun ortaya çıkmasından önce midede düşme sıkıntı ve üzüntü hissedilir. Bazen bu afetler geçmeyip spazmda hissedilir. Bazen o spazm sevdavi hıltların kusup atılmasından sonra görülür ve midenin ağzının his kuvveti dolayısıyla olan spazm da bunun gibidir. Her ne zaman midenin ağzına madde toplanırsa [midenin ağzının his gücü ile] spazm hâsıl olur. Ancak o spazmın oluşmasından önce midenin ağzında sıkıntı ve gevşeklik hissedilir. Uterus ve mesane spazmı da buna benzer organların spazmında olduğu gibidir. Eğer o hastalıklar güçlüyse, spazmın görülmesinden önce organda şiddetli elem veren ağrı ve afet ortaya çıkar. Ancak bu söz konusu edilen spazm durumlarından başkaca spazm durumlarının bulgular da vardır. Onlar da kanama veya sıkıntı da olabilir. Ancak bu elem spazmdan dolayı ortaya çıkmıştır.

Bir kısım spazmda ilkin elem belirlenir. O elem spazma sebep olmaz. Şişlerden dolayı olan spazm bu nevidendir. Onu sen bizim zikrettiğimiz arazlardan anlarsın. [Onlar] spazmın ortaya çıkması-

na işaret eden delillerdir. İlk nabız küçük ve farklı farklıdır. O, söz konusu ettiğimiz nabızı yükseltir ve çok kere yüz kızarır. Gözler yana doğru kayar; şaşır olur. Soluk alıp vermede nefes kesilmesi ve kalp çarpıntısı vardır. Bazen hiç sebep yokken kesilme arız olur ve yarıdılışı yıpranma halindedir. Çıkanların birazı da kurudur ve çok kere idrar atımı sıkıntılıdır; zor idrar atar. İdrar tutulması sıkça görülür. Atılan idrarın kıvamı kan gibidir. O idrarda kötü kokular vardır. Bazen baş ağrısı uykusuzluk, hıçkırık, titreme, boyun kaslarının altında 2 omuz arasında yoğun, ağır ve bel ve kalça kaslarında ağrı görülür. Aynı şekilde vücudun al kısmında görülen ağır ve ateşli hastalık dolayısıyla da ortaya çıktığını gösterir. Ateşli hastalıklarda belirti, gözün etrafındaki kızılık, gözün yanlara kayması, dişlerin kilitlenmesi, dilin siyahlığı ve baş derisinin doluluğu ve idrarın ilkin kırmızı olup sonra maddenin başa çıkmasıyla beyazlaşması, baş ağrısı ve baş damarlarının atması (vurması) spazma benzer. Bu afetlerle [birlikte] karına boşalma veya spazm arız olur. Hipokrat, ilkin spazm arız olup sonra kızılık olursa daha iyidir. İlk humma arız olup, sonra spazm arız olması demek Hippokrat'ın bu dediklerine dayanarak, spazm rutubetten dolayı ateşli hastalık olursa, ateşli hastalığın harareti, rutubeti çözer; spazm az olur veya tamamen bertaraf edilir.

Ancak ateşli hastalık sebebi ile olan spazm kuru olduğunda, onun tedavisi zordur ve nadirdir. Bazen spazmdan önce uyku sırasında boşalma ve renkte değişim olur. Ateş nedeniyle renginin kırmızılığı ve miktarı değişir doğal olarak yıpranır. Eğer zikredilenlerle başta ter de olursa idrar ağırlıdır ve içinde deri parçacıkları vardır. Aynı şekilde, o kişide gözdeki rahatsızlık spazmdan önce olursa, o kişinin iç organlarında tümör olduğunda iltihaplı spazm olur. Humma ile birlikte olan spazmın rutubeti yakıcı veya bozacak kadar güçlüyse ve uzun süreli olmasa da spazmı kuru, iyi huylu spazm kadar iyi olmaz.

Spazm kötü huylu rutubetin belirtilerini verir. Rüzgârların organ-da olması, özellikle çok gaz nedeniyle karında kötü kokular oluşması ve de o gazların hastalığın başlangıç zamanına rastlaması [iyiye alamet olmaz]. Spazmda bir takım maddelerin karışması nedeniyle idrarda kararma görülmesi kötüdür. Bu durum hastalığın sebebinin ateş olduğunu ve bulaşıcı olduğunu gösterir.

Spazmla iç organlarında vurma veya titreme olursa, bunlar da kötü delillerdir. Çünkü vurma iki nedenden birine işaret eder. Birincisi iç organlardaki vurmaya sebep şıştır. İkincisi iç organların pis kokulu oluşması ile iç organlarında atan damarda nabzın yüksek olması [durumu] ortaya çıkar. Bu türlü nabız (iltihaplı boğaz ağrısında) kalp spazmın olduğunu gösterir. İltihaplı boğaz ağrısının maddeleri sinire gelip spazm oluşturmak üzeredir. Ancak zatülcenbin maddesinin sinire geçmesiyle yoğun nefes darlığı olduğunu ve hummanın cidden şiddetli olmadığını gösterir. Ancak *sersam* (delilik) oluşturan maddelerin sinire geçtiğinin delili, o geçişlerde hastanın gözlerini çok açıp dişleri kilitlemesi, sonra gözleri şaşı olması, sırtına ağrılar girip boynu bükülmesidir; sonra spazm ortaya çıkar ve diğer yerlerinde de spazm oluşur.

Tedavi: Vurmadan oluşan spazmlarda lor peyniri, papatya ve hatmi, boy tohumu gibi bitkiler ve benzerleri alınıp karışım hazırlayıp [hastaya] verilmelidir. Onun nereye uygulanması gerektiğini *Kanun*'larda biz açıkladık. Ezizet oluşturan spazm, eğer o ezizet içilen bir şeyden dolayı oluşmuş olursa, sunum kısmında senin bildiğin ilaçlarla tedavi edilir. Eğer spazm hummadan dolayı ortaya çıkarsa beyin [ve sinir ve kaslar için güçlü terkip içeren yakılar yapıp hazırlanıp] soğuk olarak kullanılır. Çoğunlukla spazm ağrıdan oluşmuşsa ağrı sakinleştirilir. Çoğunlukla spazm zehirli hayvanların zehrinden ortaya çıkarsa zehirler kısmında bizim açıkladığımız ilaçlarla tedavi edilir. Eğer sebebi şişse [sinir şişleri] kısmında yazdığımız ilaçlarla tedavi edilir. Bu hastalık kuruluk dolayısıyla oluştuysa onun tedavisi zordur. Ondan sonra tedavisi rutubetli yağlarla yapıp, aynı tedavi tekrar edilir.

Eğer ateşi gereği kadarsa ve zayıf değilse, ilaçlarla birlikte eklemlemesine banyo yaptırılır; sonra merhem uygulanır. Eğer mümkün olursa banyo süttten oluşmalıdır. Eğer mümkün değilse banyo su ile yaptırılır, ancak banyo suyuna tuz, keşk, menekşe, nilüfer, kabak ve hıyar yapraklarının kaynatılıp elde edilen suyu konmalıdır ya da onun banyosuna kabak suyundan konmalıdır veya çeşitli bitki öz sularıyla hazırlanmış banyo veya banyo suyu orada söz konusu edilen ilaçların birinin kaynatılmasıyla elde edilen öz sulardan oluşmalıdır veya

kaynatılmış hindi suyundan veya tuzlu su ve benzeri sulardan biriyle [hasta] banyo yaptırılır. Deri için zikrolunan öz sularıyla yağların uygulanmasıyla rutubet oluşur ve deliklerdeki tıkanıklık giderilir ve eklemler ve sinirlerin üzerine uygulanan yağlar alınıp o yerlere uygulanır. Sonra tekrar uygulansa beynin fonksiyonuna kısmen yardımcı olur. Beynin işleyişinde bizim öğrettiğimiz gibi, bir beyin işleyişi olsa çok yararlı olur.

Ancak spazm olan kişinin ateşi yoksa ona yoğurt ve süten birisi içirilse yararlı olur. Ancak kabak suyu ve arpa suyu ve haşlanmış hindi suyu ve gül suyu da verilse muhtemelen yararlı olacaktır. Gerek spazmı birlikte ateş olsun veya spazmda ateş görülmesin bu ilaçların vücudu etkilemesi için beyaz ince şaraptan biraz bu ilaçlara katılarak içilse yararlı olur. O ilaçların sularına da şaraptan biraz katıp bu karışım verilmelidir. Bu ilaç devamlı olarak verilip hastayı hareket ettirmelidir veya yardıma ihtiyacı olmaması gerekir. Bedeni, bütün olarak yanlış yağların kullanımından sakınılmalıdır. O yağlar farklı öz suları ile çıkarılmağa çalışılmalıdır. Bundan sonuç olarak senin önceden bildiğin baş durumları ortaya çıkar. Baş rutubetli hale getirilmelidir. Keten tohumu ve yağının tekrar alınması zorunlu olur. Kudret helvası da yararlı olur. Özellikle spazm olan çocuklarda yararlı olur. Eğer kudret helvasını çocuğu içirmek mümkün olmazsa hastalığında içirilir. Spazmı rutubetli olan kişinin gücü zayıfsa onlarda kesikler yapılmaz. Onlara kirpi, tarla kuşu ve kudret helvası ve bunun gibi hayvanların etleri yedirilmelidir. Eğer rutubetli spazmı olan kişinin gücü yerindeyse, onun beslenmesi ekmek ve balla ve ekşi su ile de reotu suyu ve hardalla yapılır. Aynı şekilde sindirimi kolay besinlerle beslenir. Bunlardan herhangi birisi yenirse arasına biber katılır. Ancak kuru spazmı olan kişilerin besinleri nemli ve yumuşak olur. Arpa suyu ve badem yağı ve çözücü tatlılar verilir; sıkıntılar, üzüntüler, çok yorgunluk halinde de güçlü yağlı besinler ve yumuşatıcı besinlerle beslenir. Kuzu ve oğlak etinden alınan et suyu ile beslenir. Ancak et suyunun ona vereceği sıkıntıyı engellemek için baklayla karıştırılır. Eğer hastanın ateşi varsa besinin nüfuz etmesi için az miktarda şarap karıştırmak fazla olmaz. Özellikle hastanın çok fazla ateşi yoksa [bu uygulama yapılabilir]. Bunun gibi hastanın içtiği suya şarap karıştı-

rılması uygun olur. Söz konusu spazm görülen hastanın beslenmesinde alınacak önlemler vardır.

Ancak bu tedavinin açıklaması şöyledir: Ona kışkırtıcı ilaçlar verilmelidir; gücünü artırmalıdır. Biz sinirden ağır hıltların nasıl müşhillerle boşaltılacağını kusma kısmında zikrettik. Eğer sen o hastalığın belirtilerini görürsen [o kısma başvurmalsın]. Biz oradaki durumu ve tıkanmayı gördük ve ondan ilkin kan almak suretiyle, kan almayla tedavi edildiğini ve özellikle çok fazla şarap içilmesinden dolayı doluluk oluştuğunu gördük. O zaman baş ağrısı olmasından da bu anlaşılır. Ancak bu zararlı maddelerin atılması gereken miktarda kan alınmasıyla mümkün olur. Bir miktar kan alınır da, spazma direnirse, spazm tedavisinde kullanılan ilaçlardan oluşan sıvıya vücudun girmesi ve bizim eklem ağrılarında söz konusu edeceğimiz gibi, ağırlı kısmı zeytinyağı içine sokmak yararlı olur. Eğer yağın içine sokulamıyorsa, ilaç merhem şeklinde uygulanır. Aynı şekilde ilaç pişirilerek merhem yapılır. Baş ağrısında baş yağın içine konur. Ondan başka *kokulu bir bitki (santolina chamaecyparissus, rosmarinifolia)*, *sater yaprağı (saterjahortensis veya s. Montana)* ve onun dalları ve *topsiya (tefsiya, ruba sybestris)* yaprağı pişirilir. Ona dışarıdan sürülen yağlar da yararlıdır. Onu yumuşak, güzel merhemler, yumurta ve mısır tohumlarından elde edilen merhem ve kantaron öz suyundan yapılan [diğer maddelerle] karıştırılarak yapılan terkip şeklinde veya tek başına merhem olarak uygulanır. Bilinmelidir ki, banyo ve banyo gibi tedaviler uzun ve güçlü spazmlarda güçleri dolayısıyla zararlı olur. Bundan dolayı uzun süre alınırsa, bir miktar spazm önleyicilerle alınır. Örneğin banyoda her gün 2 saat kesici terkip alınsa bir defa oturmada 2 saat durdurulamaz. Belki banyoya konup her bir defasında birer saat hasta banyoda durdurulur.

Spazmın bir grubu vardır ki, bütün bedene hâkim olur ve ona *tetanos* denir. Bilgin Hekim Hippokrat'ın dediği gibi, o spazm ve aynı zamanda tekrarlayan afetler maddi sebeplerle oluşmuşsa, onların ikisi için hastayı bir defa suya sokmak kâfidir. Çünkü soğuk, su ile vücudun görünüşteki yoğunluğunu oluşturur; sıcak, vücutta hapsolür ve güçlenip spazma ve uzamaya sebep olan maddeleri çözer. Ancak her vücutta bu yarar emin bir şekilde ortaya çıkmaz. Belki bu yararı sağlayan güçlü şap ve et olabilir. Yarası olmayan vücutta ve yaz gün-

lerinde spazm ortaya çıkar. Bir kavim bu tedavi yoluyla iyileşebildi. Spazm olduğunda, patlama gibi bir sesin işitilmesinden sonra uzayıp gitmesi gibi, spazmda da hastalık ortaya çıktıktan sonra aniden bir iyileşme olsa da, etkileri biraz daha uzun sürer. Eğer spazm hafifse ve eğer spazmda hafifleme yoksa belli bir şartı olması gerekmez. Çünkü hafif olmamasının şartı yoksa hafif olmasının da yoktur. Burada belli bir hacim oluşmasıyla çekici maddelerle spazm artar ve hacminin artmasını sağlayan şeyler dizde ve sırt omurlarının sol ve sağındaki kaslarında birikir. Eğer spazmda idrar yolunda da hemen oluşmasından korkulursa görülür ki spazm oluştuğunda mesanenin başlangıcında ve bütün civarında belli bir hacim oluşur. Bunun dışında 2 yer hacim kazanmaz. Spazmda söz konusu organ ya da kısmın çok hacimli olmaması gerekir ve bir defada oluşmaz. Söz konusu hacim kazanan yerler korunmalı, soğutulmamalıdır. Çünkü hacmi büyüyen yerinin soğutulması için bütün vücut soğutulursa zararlı olur. Yine spazmın tedavisinde dikkat edilecek hususlardan biri de budur.

Spazm yeri ve ortak organların veya komşu organların durumu da gözetilerek, doğal şekilde tedavi edilir. Maddeye sıcaklık arız olursa, onunla birlikte tedavi edilir. Bundan dolayı Hipokrat diyor ki ilkin spazm ve sonra ateş arız olunca yapılması gereken ilk şey ateş oluşturup sonra spazm arızasını gidermek daha iyidir. Dört günde bir görülen humma oluşmasının spazma yararı olur. Çünkü dört günde bir görülen sıkıntıların maddeleri sinirde son bulur. Dört günlük hummaların çoğu çeşidinde de maddeler çözülür. Dört günlük hummaları olan kişilerde spazma pek rastlanmaz. Çünkü dört günde bir gelen humma spazmdan kötüdür ve spazmın deneyle belirlenmiş tedavisi onun tedavisinde de kullanılması gereken tedavi şeklidir. Spazm olan organ üzerine hayvan kuyruğu konup metin olmak ve sıkıntı arız oldukça yiyecekleri sınırlamak bütün olarak vücutta oluşan spazma yararlı bir ilaçtır. Aksırtıcı almak beyne yararlıdır. Çünkü aksırtıcı ilaçların spazma yararı büyüktür. Bunlar denenmiş ilaçlardır. İçilerek alınan ilaçlar yararsız olarak kabul edilir; zaman zaman haricen kullanılan sıcak yağın ve kuru hamamın yararı büyüktür. Taş kızdırıp üzerine şarap saçıldıktan sonra buharı üzerine hastayı oturtmak yararlı olur. Hasta onun üzerine oturup terlerse de yararlı olur.

Onlara yakı uygulanması yararlıdır. Kunduzhayası, sütleğen otu ile küçük pastiller ve süsen yağından oluşan merhemler uygulanır. Ayrıca, *Akrabadin*'de zikredilen merhemler yararlı olur. Yağlar ve diğer söz konusu edilenler de yararlıdır. Aslan yağı tortusu spazm merhem yapılması yararlı olur. Keten tohumu yağı ile badem yağı ile badem tomurcuğunun yararı vardır. Onların yararı çoktur.

Haricen sinir üzerine ılık tuz ile ilaç yapmak ve onlarda ateş oluşturmak humma dolayısıyla çözsün diye kunduzhayası yağı ve bal ile macun yapıp az miktarda içirmek iyi gelir. Bu terkip içildikten sonra, aynı zamanda ballı suyu ile kunduzhayası yağı ve balsam karışımının haricen uygulanması spazm için cidden yararlı olur. Tiryak ve eski macunları içmek sıkıntı durumunda zararlı olur. Bu ilacın yararı denenmiştir. Terkibi şöyledir: Mantar kökünden 20 dirhem alınıp 2 ratl su içinde 1/3'ü kalana kadar pişirilip bu pişmiş terkipten 2 dirhem badem yağı ile içilir. Bu ilacın yararı çoktur. Özellikle spazm arka tarafa meyilli olursa, onun yararı daha çoktur. Çoğunlukla bazen mantar kökü 10 dirhem balsamla 1/3'ü kalana kadar pişirilir. Nane de pişirilen terkipte kullanılabilir. İçilen miktarı balsam yağı miktarı kadardır.

Bu ilaç spazmda çok etkili olanlardandır. Çavşır yağı içmek [iyi gelir]. Eğer hasta olan kişi güçlü olursa bir miskal çavşır içirilir. Eğer gücü orta seviyede ise 1 dirhem içirilir. Eğer gücü zayıfsa 4 dirhem çavşır içirilir. Daha sonra mideye onu zayıflatıcı şeylerden korumak gerekir. Çünkü hastalıkta mide zaafı söz konusudur. Ayrıca çavşır da mideyi zayıf düşürür. Spazmı olan kişiye burçak tanesi kadar karıştırılıp 4,5 ukiye kökü ile verilmelidir. Aynı şekilde amonyak zamkı ve şeytantesi karışımı gibi içirilir. Bazen bu ilaçların hepsi çördükotu ile pişirilir ve içilir. *Ancudan* (*assafoetida* bitkisi) pişirilip içilir. Spazm tedavisinde kunduzhayasının yararı çoktur ve zararı az olur. Kunduzhayasının şerbeti 2 muallaka (küçük taş büyüklüğünde) kadar olmalıdır. Ancak bir defada alınmaz; 2 defada azar azar alınır. Eğer kunduzhayası yemekten sonra alınırsa, genel olarak onun zararı az, yararı çok olup, onda kalıcı zararlı etkisi yoktur.

Bu da spazm ilacındandır: Eşek hıyarı, kuru kunduzhayası, sedef otu ve Arap zamkı ile birlikte nezle otu (yapışkan otu) yağları; hepsi birlikte alınıp merhem yapılır. Bu merhem kasılıp büzülen, yani

spazm olan yere uygulandığında çok yararlı olur. Ancak erimiş kuyruk ve *bezciş* (?) yağı da yararlıdır. [Bunların dışında] bir ilaç daha yararlıdır. Onun terkibi şöyledir: Sümbül yağından bir ölçü ve kadıntuzluğu yağı aynı zamanda 2 kısım mum 2 ukiye yavşan ve güvercin eti ve bununla birlikte Arap zankı; her birinden birer ukiye, biber, sütleğen otundan dörder miskal, sümbülden 1 miskal, balsam yağı 1 ukiye alınıp bu zikredilenler bir araya getirilip terkip haline getirilir. Bundan bir kısım hastaya verilirse yararlı olur. Spazm olan kısım üzerine sütleğen yakısı konması yararlı olur.

Spazm arız olan hastalara bu ilaç uygulanmalıdır. Eklemlerin üzerine balla, safran, süsen ve anasondan macun yapıp yakı olarak eklemler üzerine konur. Ancak bu maddelerin çoğu süsen köküdür. Sonra çoğunlukla anason ve safrandan az miktarda olmak üzere alınıp ilaç yapılır. Bu ilaçların içinde papatya, sarıyonca vardır. Onlar yoğurtla pişirilir [ve bu terkip eklemin üzcrine uygulanır. Bazcn organ üzerine uygulanan yakı sadece papatya yağından ibarettir. Rutubetli spazm olanlara bazen az miktarda şarap içirilmesi yararlı olur. O şarap rutubetli spazmı çözer ve ateşi düşürür. Ama şarabın fazlası spazmda bazı istenmeyen şeylere sebep olabilir. Eski şaraptan az miktarda içirilmelidir. Hasta şarabı yemek yedikten sonra içmelidir.

Bilinmelidir ki ne zaman spazm sadece boyunda değil, bütün vücutta olsa da, hekimler yakı ile tedaviden söz ederken, boyun omurlarını kastederler. Eğer spazm bütün vücutta olduğu gibi, yüzde de olsa o yakı ile boyun omurlarını tedavi ettikleri gibi başı da tedavi ederler. Eğer spazm midenin de ortaklığı ile olup onun bundan önce zikrolunan belirtileri bilinirse, o hastayı başlangıçta kusturmalıdır. Çünkü bazen ikinci çare kötü hıltı kusturup zararlı maddeyi dışarı atarak tedavi etmektir.

³⁷⁴Dördüncü Kısım

Soğuktan Titreme ve Çok Şiddetli Titreme ve Organların Gevşeyip Uzaması

Temeddüd (extension) bir hastalıktır; basit kısımlardan oluşan yukarıdaki organlara arız olup, organ gerilim halindeyken, onun kasılmasını

engeller. Hastalık kas ve sinirdeki-bozukluktan dolayı meydana gelir. Ancak şiddetli titreme çeşitli değişik anlamlarda kullanılır. Bazen şiddetli titremede vücut uzamayı isterler. Yukarı kısımdan başlayıp ayak tarafına veya arka tarafına veya iki tarafına doğru uzar. Bazen de her uzama şiddetli titreme oluşturup, onların birbirini izledikleri kabul edilir. Bazen de boyunda hissedilen kasılıp büzülmeye (spazm) şiddetli titreme olarak kabul edilir. Bazen de ısınma ile oluşan uzama ve iki taraftan, yani ayaktan ve arkadan olan uzama olarak anlamlandırılır. Bazen de şiddetli titreme ifadesi donmuş olmanın sonucu ve soğuktan olan uzama olarak alınır. Aslında uzama, kasılıp büzülmenin (spazm) zıddıdır. Ancak kasılıp büzülme (spazm) nevinden, olup arkasından uzama olur; ikisinde de birer çeşidin birer cinsi vardır. İnsanın hayvana zıt olması gibi, büzülme ve uzama da birbirinin aksi olup, spazmın (kasılıp büzülmenin) belli bir sebebi vardır.³⁷⁵ Her ne kadar kendileri birbirine zıt olursa da bu böyledir. Çünkü birinci zikredilen sebeple ayaktaki sinir veya arkadaki sinir yalnız bu iki yönden birine çekilirse o çekilmeye kasılıp büzülme diye adlandırılır. Eğer o sebeplerle sinirin çekilmesi iki tarafa birlikte olursa o kasılma ve büzülmeden uzama ortaya çıkar. O ilerlemiş spazmdan kurtulur. Her ne kadar spazm zayıfsa da, zayıf kasılma basit olandan daha hiddetli ve şiddetli ve buhranı hızlı olur. Ancak bunun olması da gerekmez. Bu zayıflık peş peşe oluşmuş iki spazm olmasından ileri gelmiş olabilir. Belki de iki uzamadan (extension) da bu zayıflık oluşmuş olabilir.

Bu durumda spazmın şiddetli ağrısı geçmez ve aynı şekilde sebepleri spazm ağrısından oluşan sebeplere benzer. Ancak ağrı ters tarafta olur. Benzer olan yanı, şiddetli titremede bazen doluluktan olmasıdır; bazen de kuruluştan olur veya sinirlerdeki sıkıntıdan olur. Uzamalardan da şiddetli titreme olabilir.³⁷⁶ Ancak ağrı ters tarafta³⁷⁷ ise, spazmın gazdan olması nadirdir. Şiddetli titremenin gazlardan oluştuğu sık görülür. Belki iki spazmdan oluşan şiddetli titremenin

³⁷⁵ TM: İnsanda ikisi tıpkı hayvanla zıt olması gibi spazmın belli bir sebebi vardır.

³⁷⁶ TM: nitekim kasılıp büzülmenin bu sebepten ortaya çıkması gibi.

³⁷⁷ TM: ters tarafın anlamı

çoğu gazların vücudu istila etmesinden dolayı ortaya çıkar. Bu yüzden olan hastalık uzun sürer. Bir organda olan gaz dolayısıyla olan tek spazm basit (tek) kasılma ve büzülme, mürekkep kasılıp büzülme gibi olmaz. Çünkü gaz dolayısıyla olan kasılıp gevşemede gaz bütün vücuda yayılmaz; bütün vücudu etkilemez. Ancak tek (basit) kasılıp büzülme de, bazen baskın olup, daha hâkim olur ve bu durum ölüme işaret eder. Sadece rüzgârdan olan spazmda, gazın baskın olması ölüme işaret ettiğinde, zayıflatılmış yelin (rüzgârın) ölüme işaret ettiğinden daha şiddetli ve daha çok olur.

Bir başka bakımdan, daha şiddetli titremenin sebebi spazmın sebebine ters olur. Ondan dolayı maddenin sebep olduğu spazm (kasılıp büzülme) sinirin bulunduğu bir yerde oluşur. O organın gevşemesini engeller. Çünkü o kısım sinirinin lifleri enine uzayıp kasılıp organın kasılıp büzülmesini sağlar. Ancak şiddetli titreme madde dolayısıyla oluşmuşsa, maddenin sinir üzerinde olması ona ters olur. Çünkü maddenin sinir üzerinde [olması] maddi şiddetli titreme oluşması iki sebebe dayanır. Birisi şiddetli titreşim oluşturan sinir maddesinin lifleri arasına girip donup donduktan sonra orada katılışp kalmasıyla organın başlangıçta bulunduğu halden kasılmaya dönüşü zor olmasıdır.

İkinci şudur: sinirin maddesi birden oluşur; lifler arasına giremez. Ancak her lifin deliklerine girer ve liflerin boyuna olan deliklerini doldurur. Bu durumda lifi boydan boya örter ve ne kısalır ne de maddenin şekli lifinkine uyar; maddenin yayılımı lifin boyuna uymaz). Maddenin bu şekilde lifleri doldurması lifin uzunluğunu koruyup kasılmasını engeller. Ancak kasılıp büzülmeye (spazm) mani olan maddenin oluşması farklıdır. Çünkü o maddelerin liflere nüfuzu diğerlerine benzemez; aynı zamanda çoğunlukla da nüfuz etmez. Zannedilir ki, şiddetli titremede maddenin liflere nüfuzu gevşek maddenin liflere nüfuz gibi olur. Ancak gevşemede maddenin liflere nüfuzu gibi olur. Ancak gevşemede ince madde olmakla lifleri rahatlatır ve istirahatatta (gevşemede) olan sinir uzvu harekete geçirmeyi başaramaz. Ama spazm ham (olgunlaşmamış) ve katı maddelerden oluşur; organın gevşekliğini koruyup onun kasılmasını engeller. Zaman zaman şiddetli titremeye sebep olan madde kas, veter ve sinirden birinin ortasında olması değil, belki başlangıçta olmasıdır. Sinir ve veter

o maddenin yarattığı sıkıntıdan çekinip temizlenir, yani boyu kısalır ve organ kasılmaya muktedir olamaz.

Zaman zaman orada şiş olduğundan şiddetli titreme olur. Bazen de liflerin yapısındaki maddelerde bir yapı oluşur ve o zaman organ kasılsa bile madde lifleri bastırıp kötü bir alarm verir; o baskıdan ağrı meydana gelir. Bazen orada ağrılar ve sıkıntılar oluşturan maddeler oluşur. Soyut durumlar kasın veyahut ligamentlerin başlangıcında olup, kas ve eklem bağları boyunca o sıkıntıya karşı dururlar ve kaçarlar. Burundan dağlama ve çok kusmadan sonra görülen şiddetli titremenin bir türü vardır ki bu nevidendir. Sinirin ve eklem bağlarının bu şekilde olan durumu ise midenin ortaklığı ile oluşur. Ne zaman şiddetli titremenin sebebi kuruluk olursa onun durumu şöyledir: rutubetin kaybolmasıyla kasın genişliği azalır ve genişliğin azalmasıyla kasın uzunluğu artar. Delikler kasılıp, hareket kabiliyeti olan deliklerin tıkalı olmasından dolayı zaaf oluşur. Organ kasılamaz ve kuruluktan dolayı ortaya çıkan katılık da organın kasılmamasını sağlar. Ancak kuru spazmlarda maddenin çözülmesi söz konusu olur, yani ateş üzerinde olan etin ve derinin rutubetinin çözülmesi gibi sinir ve bağların yayılımı azalır, düşer. Çünkü kuru kasılıp büzülme kuru şiddetli titremeden çok daha fazladır.

Çünkü kuru spazm, kuru şiddetli titremeden çok daha kötüdür. Rahatlayıp gevşeme bazen cerahat dolayısıyla oluşur. Çünkü cerahat arız oldukça organın kasılmasında kas kasılması çok olur. Şiddetli titreme bazı nevide güçlü olur. Bunun sebebi de maddesinin güçlü olması dolayısıyla doluluğu çok olup, kasılıp büzülme olduğu için, orada şiddetli titreme oluşmasıdır. Çünkü hissizlik, dolulukla ruhun görevlerini engellediğinde, organ kasılmak üzere olursa, ruhun nüfuz etmemesinden organın hareketten kaçınması dolayısıyla, bu durumda organ kasılıp kalır; gevşemez. Bu durumda kasılıp büzülme oluşur. Eğer o zaman organ gevşemesi mümkün olursa, söz konusu edilen sebepten dolayı, organ uzayıp, gevşeyip uzama afeti (hastalığı) arız olur. Eğer tıkanıklık ruhlar bakımından rahatsız edici oluşum meydana getirirse, spazm ve uzamadan (extension) her biri kaybolur.

Bundan dolayı olan uzama ve kasılıp büzülme çoğunlukla uyanıktan hemen sonra görülür. Çünkü uyku halinde gizli ruhlar çe-

kilir ve uyandığında yavaşça görünür hale gelir ve görünen kasları harekete getirmesi uygun olacak duruma kadar ruh gelmezden önce, organ kasılmışsa spazm oluşur. Gevşemişse uzama hali devam eder. Ne zaman güç mükemmel görünüşe dönüşürse, büzülüp kasılma ve şiddetli titremeden her biri geçer. Bazen kaslarda zorluklar ve doğal olmayan arızalar görülür hale gelir. Hareket gücü kasta az ve zayıf olur veyahut şiddetli ağrı öldürücü güçtedir ve tahrik edilmeye katlanamaz. Organ bulunduğu durumda kalır. Kasılıp büzülür; toplanır; gevşemişse uzun zaman gevşemiş durumda kalır.

Bu durumlar tendonları uzamış olanlarda ve ağır yük kaldıranlarda ve arkasına ağır yük yüklenenlerde ve sert, katı ve yer üzerinde uyuyup kasları yere temas edenlerde görülür. Aynı zamanda bu durum kasın üstüne vurulduğunda (darbe alanlarda) ve düşme dolayısıyla da ortaya çıkabilir. Eğer kasta bu vuruşların etkisiyle oluşan kesikten dolayı sıkıntı ilerlerse, oluşmuş ateşli yaralardan da bu şikâyetler oluşur. Eğer kas bu sebeplerden dolayı ağırlı bir kasılmadan aciz kalırsa, yine bu şikâyetler oluşur. Bazen şiddetli titreme ile kaslar sinirin maddesinden etkilenir veya şiddetli titreme olan organlarda oluşan gazlar yoğunlaşır veya başka bir yerden gazlar oraya nakledilir. Nitekim yüze ve yüz organlarına ait olan kasılıp büzülmelerde böyle olur ve durum çok kötüdür. Aynı şekilde yüz organlarına ait olan uzama da kötüdür. Göz kapağına, dile, dudaklara ve yanaklara arız olan kasılıp büzülme kötüdür. Kuru şiddetli titremenin kötü bir cinsi oluşur ki bu humma, şiddetli titremeden sonra kulakta oluşur ve ıstırap ve hezeyanla birlikte görülür. O kişinin (o titreyen kişinin) yüzü sarı, dudakları kuru, dili karadır; doğası gereği dili bağlı, ayakları³⁷⁸ sert ve uzamıştır. Bu türde kötü şiddetli titreme olur. Darbe sebebiyle olan şiddetli titreme ve kızgın olur, yani ince bağırsaklarında olan zararlı madde ve zihin karışıklığı ve aklın uçup gitmiş olması, tabiattaki iniş ve bütün bu arazları göstermesi söz konusu ise şiddetli titreme öldürücüdür.³⁷⁹ Bu belirtiler yaklaştığında şiddetli titremede kas boşalır ve kas rutubetleri ısıyı kaynatır. Muhtemelen organın boyu uzar ve organa bu rutubet boşalır. Bu boşalma şiddetli titreme halini korur.

³⁷⁸ TM: çapraz cildi karışık, yani

³⁷⁹ TM: Çünkü bu belirtilmesi söz konusu ise şiddetli titreme öldürücüdür.

Çok kere çocuklarda şiddetli titreme arız olur. Lakin onların şiddetli titremesi kolaydır. Çünkü kasılma kısmında açıklanan kıyasa göre, çocuğun hissinin hafif olması dolayısıyla ile şiddetli titreme daha kolay iyileşir. Çok kere şiddetli titremeden önce vücutta seyrime ve ağırlaşma olur Aynı zamanda ağır ağır konuşma ve kaslar ve omurlar kısmında, kuyruk sokumuna kadar olan bölgede katılma görülür. Buluğ güç olur.

Hastaya tıkanıklık (kanın pıhtılaşması) arız olur, öyle ki kaşındığında bir şey hissetmez; idrarında iplikçikler şeklinde madde olup, vücutundaki tüyler diken diken olur. Göğsünde zar gibi bir yapı ve baş ve boynunda ter olursa bu belirtiler yakın zamanda o kişinin iki tarafında gevşeme (sarkma?) olur. Çünkü idrarında ipliksi maddeler olanların çoğunlukla aşağı kısmında tenkiye yapılmaz. Muhtemelen söz konusu maddelerden bir şeyler mesane ile beyin arasındaki ortak olup, zarar verir; şiddetli titreme hissedilir. Ne zaman şiddetli titreme arız olursa ve bütün vücuda yayılmışsa, hastanın ağzı kapanır ve yüzü kızılışır ve ağrısı şiddetlenir. Bu durumda içtiği su boğazından geçmez; gözünü çok açıp kapar; gözünde kan ve yaş olur.

Kasılıp büzülme ile uzamasın başlangıçta görüldüğünden farklı olarak, her ikisinin de kasta görülür. Lakin kasılıp büzülme kasın hareketi ile başlar ve uzama kasın hareketinin sakinleşmesiyle başlar. Kasılıp büzülmede zikrolunan geçiş veya karşılaştırıldığında belirlenen uzama, iltihaplı boğaz ağrısı ve zatülcenpten ve sersamdan olup, yüzünde onun arazları belirir. Güney illerinde benzeri konular çok görülür.

Hıltların o ülkelerde hareketi ve özellikle balgami olanların hıltlarının hareketinden belirlenir. Bazen güney ülkelerinde uzama da görülür. O ülkelerde kan pıhtılaşması ve hapsedilmesi dolayısıyla, hıltların sinirde hapsedilmesi ve sinirde oluşan zaaf, özellikle unutkanlık, sinirde zaaf olmasından dolayı olup; sinirlerde uzama çok olur.

Belirtiler: Uzamanın (ekstansiyon) alameti kesinlikle organın kasılması veya kasılmaya meyletmesi değildir. Ön tarafta olan şiddetli titreme ve uzama³⁸⁰ oluşur. Hasta olan kişiler boğulan kişiler gibi

³⁸⁰ TM: Mutlak uzamadan, uzama (ekstansiyon) kastediliyorsa ve ayağı ters yöne ve öne ve arkaya doğru olması anlamına gelir.

olur; yüzünde ve gözünde yanma izleri olur; yüzündeki kaşlarının yanması dolayısıyla o şahsın yüzü gülen insan yüzüne benzer; o kimsenin yüzü güler gibidir. Baş ayak tarafına doğru çekilip, açık ve seçik olarak bir hareket oluşur. Ancak uzama hareketini yapmayı başaramaz. Bu hareket iki yana doğru meyletmez; karın kaslarında bazen doluluk olur.

Dışarı atma gücünde de, zaaf olduğu için idrar atması mümkün olmaz. Bazen de mesane kası sürekli olarak uzayıp kasılmaktan kaçınıp, isyanda olduğu için, hasta iradesi dışında idrar atar. Bazen de şiddetli baskılanma (sıkıştırma) dolayısıyla damar şişip, idrarın kanlı olmasına sebep olur. Bazen de kas hareketi ayaklara doğru olup, onların birbirine yaklaştığı belirlenir.³⁸¹ Eğer uzama ve titreme arka taraftaki kaslarda olursa onun belirtisi baş ve omuzlarda ve arka taraftaki kaslarda çekilme şeklinde belirlenir. Çünkü sırtın kaslarının ekzstansiyonu karın kaslarıyla ortak olarak görülür. Karın kaslarının ekstansiyonundan söz konusu edilen hastalığın arazları belirlenir. Makatta olan kasta uzama olmasıyla, onunla birlikte düz bağırsakta (kolon) olan kötü, pis nesneler atılamaz ve ince bağırsaktan atılması gereken maddeler aşağı inemez ve bozuk ve atılması gereken maddeler aşağı inemeyip oldukları yerde tutulup kalır. Arka tarafına uzananlar (arka tarafında olan kaslar) bu şikâyetle ortaklık ederler, yani hasta boğulur gibi olur; uykusuzluk ve ağrı ve bunlarla birlikte ölüm ve idrarında çok fazla kokulu madde ile çok keskin kokular oluşur; sağlığında düşüş vardır. Ancak rutubetli uzama ve kuru uzama ve şişli uzama ve sıkıntıdan oluşan uzama bu söz konusu edilen belirtileri kasılıp büzülme ile ilgili kısımda verilen açıklamalarla karşılaştırmak suretiyle belirlenebilir. Çoğunlukla soğuk kas uzaması (ekstansiyon) dolayısıyla, soğuktan kulunç arız olur.

³⁸²**Tedavi:** Uzamanın ilacı kasılıp, büzülmenin tedavisiyle aynıdır, ancak uzamada alınan ilaç miktarı kasılıp büzülmede alınan miktardan daha fazladır. Çünkü sıcaklık hacmi çok artırır ve kendini yeniler

³⁸¹ TM: Bazen de hareket kas hareketi ayaklara yukarı doğru olup arkaya doğru olur ve baş omuzlara doğru çeker.

³⁸² TM: Alametler

ve eski haline döner; sıcaklıkla uzayan (ekstansiyon halindeki) madde çözülür. Uzmak için söz konusu olan hacme dikkat etmek gerekir. Özellikle boyun omurlarında olan kasların sinirler üzerindeki hacimli şeyler olmasının şart olmasından çok gerekliyse, hastalık oluşur; uzama oluşur.³⁸³ Ne zaman şiddetli ağrı ile veya tedavi için alınan ilaçlardan dolayı şiddetli titreme oluşursa dokular bir araya gelir; tamamen iyileşene kadar da tedavi bırakılmamalıdır. Belki biraz çaba harcayarak, bu tedavi vücutta uygulanır ve etkili olur. Bazen zeytinyağı pişirilip, ısıtılıp içine hasta oturtulmalıdır. Isınmış yağ kuvvetli bir şekilde dokuları çözdüğü için yararlı olur. Çavşır da içirilir ve hastanın güç ve zaafına dikkat edilmeli; göz önünde bulundurulmalıdır. Zayıf olana bir dirhemden bir ukiye miktarına kadar değişen miktarda ilaç içirilir. Şeytantsi de bu şekilde içirilir. Şiddetli titremenin tedavisinde, eğer kasılma ve sıkışma yoğunsa, kullanılan miktar normalden daha fazladır. Çünkü şiddetli titreme öldürücüdür ve boğazlanma gibi olur ve bölgeseldir. Şiddetli titreme ve kasılıp büzülme hastalığının tedavisi ilgili hekimlerin zikrettikleri ilaçlarla yapılır; gerçekten yararlı olur. Türk otunun sert çıkıntıları iyice pişirdikten sonra içine sırtlan ve köpek [etleri]³⁸⁴ ve de yiyeceklerle iyice pişirilip, sıcak nesne akıcı hale getirilip, iyice kaynatılan suya iki defa uzun süreli olarak hasta onun içine oturtulur.

Aynı zamanda şu terkip de şiddetli titremede yararlı olur: Eşek (eti?) ve yabani kekik tohumu ile hastaya merhem yapmak ve geyik yağı (iç yağı) ile aslan ve ayı ve sırtlan yağlarıyla ilaçlar veya söz konusu edilmiş diğer ilaçlarla merhem yapıp uygulanırsa yararlıdır. Sedef otu ve kunduzhayası yağı, kantaron ile lavman yapmak ve bütün bu yararlı maddelerle kasları ve sinirleri gevşetmek gerekir; onları denemeye tahammül etmek yararlıdır. Bu hasta büyü ile tedavi edilir.

Aynı zamanda ebucehil karpuzu yağı gibileri de yararlı olur. Eğer bu ilaçlar ifrat üzere yakılırsa o yanmış madde lavmandan sonra eşek sütü, iç yağı ve kuyruk yağı ile birlikte veya zikrolunan yağlardan biriyle birlikte, muamele edilip hastaya lavman yapılır. Soğuk uzama (ekstansiyon) rutubetliyse ona kunduzhayası yararlı olan şeylerden-

³⁸³ TM: sıkıca bir araya gelir.

³⁸⁴ TM: ve yiyecekleri çürütülen yiyecekleri

dir.³⁸⁵ Şiddetli titremesi olan kişi yemeğini yedikten sonra lokmaları küçültülmeli ve hasta zayıflatılmalı ve de incelme hissi oluşturup hastayı ilaçları almaya hazırlamalıdır. Çünkü onların lokmaları yutması zor olur; lokma burun deliklerine kaçabilir. Bundan hasta zarar görüp hastalıkları artar.

Şiddetli titreme oluşunca içilecek ilaçlar verilir ve organlarına ve midelerine sürülecek ilaçlar uygulanır; kına yağı gibi merhemler ve diğerleri ile dışarı atan ve aksırtan ilaçlar uygulanır. Bunların hepsini biz *Akrabadin*'de zikrettik. Onlara aksırtan ilaçlardan başka mum ve bazı yağlar karıştırılır ve rutubetli doğası olup, şiddetli titremesi olanlarda ateşli hastalık ilaçları yararlı olur.

Beşinci Fasl

Lakve (Ağız veya Yüzün Paralizle Bir Tarafa Eğilmesi)

³⁸⁶*Lakve* (yüz felci?) öyle bir hastalıktır ki yüce organlara arız olur ve bu hastalıkta yüzün bir kısmı doğal olmayan bir şekilde kasılır ve yüzün doğal görünümüne zıt bir görünüm kazanır. İki dudağın eğilmesi, çarpılması da buna ilave olarak şekillenir. Aynı zamanda yüzün çarpılması nedeniyle onun olduğu tarafta göz kapaklarında da çarpılma görülür. Yüzün kaslarında kasılma ve toplanma olur. O kasların ve sinirlerin nasıl olduğu ile ilgili olarak Anatomi Kısmında gerekli bilgi verildi. Gevşeme sebebi ile oluşan yüz çarpılması güçlüyse yüzünde gevşemesi olan kişinin yüzünün yarısında kasılma ve çarpılma olur. O kısmın güçlü bir şekilde çekilmesiyle diğer kısmı değişime uğrar. Eğer gevşemiş olan kısmın gevşekliği zayıfsa o gevşeklik o kısma ait olup, diğer kısma geçmez.³⁸⁷ Buradaki açıklama şöyledir: yüzün iki tarafından iyi olan taraf hasta olan kısmı kendine çeker ve hasta taraf iyi olmaya yönlendiğinde hasta tarafın gevşekliği onu yönetir ve onda çekmek için toplanma olur. O toplanma sırasında iyi tarafta ağrı vardır. Diğer kısım iyi görünür.³⁸⁸ Lakin bu söz doğru

³⁸⁵ TM: Bu ilacı almak gerekir

³⁸⁶ TM: Bu hastalıkta ağız ve yüzdeki paralizde eğilir.

³⁸⁷ TM: Bu kısımda Sultan nüshasında bir zıtlık söz konusudur ki o zıtlığı alan nüshalar zıt olanlarda bu söz konusu açıklama yoktur.

³⁸⁸ TM: Hekimlerden bir grubun sözlerinden bu anlaşılır.

değildir.³⁸⁹ Kasılma ve büzülmeye kuruluştan arız olan had derecedeki sıcak yüz çarpılmasında gerek söylenen, gerekse başka sebeplerle, yani dışarı atma ve nezle ile olanı dışarı atmada görülür.

Bu kuru kasılıp büzülmeye oluşan yüz çarpılması öldürücü ve çok kötü olur. Bazı hekimler dediler ki: yüzün çarpılması iki kısmında da olan hastada o kısımlar iyi görünür. Sağlıklı olan hasta kısım gibi görünür. Aslında madde hangi tarafta birikirse, o kısım hastalanır. Ancak hasta olmayan taraf hasta olan tarafı kendisine çekip, o kısmı düzeltmeye yönelip, toplayıp sağlamken, hasta madde dolayısıyla onda ağrı arız olur. Sağlam kısımda ağrı görülür. Çoğunlukla ve yayılma nazariyesine göre, buradaki tıkanıklık açıklaması, anatomi kısmında anlatılan kasların durumu göz önünde tutulursa, bütünüyle onaylanır. Aynı şekilde iyi görünen tarafın hissi kaybolmaz ve hasta görünen tarafın hissi kaybolur.

Bu durum da gösterir ki söylenen söz geçerlidir. Zira hakiki hastalık hangi kısımda olursa, o kısmın hissini yok olması gerekir. Hakiki

³⁸⁹ TM: Çeviriyi yapan bu sözü her ne kadar İbn Sina ve çoğunlukla bu konuda sınıflama yapanlar söylemişse de onaylamaz. Ancak hekimlerin sözü olmakla şu söz doğruya yakındır. Bir bakıma şu gereklidir ve onun takdimi şöyledir: Hasta tarafta maddenin ağırlığı dolayısıyla olan gevşeme ve meyli 4 yönden bağımsız olmaz. Çünkü hasta kısım meyleder ve ek olur ona benzer olur ve bu durumda o *sakterin* (?) çekilen kolu gibi meylli ve gevşemiş güçtedir veya zayıftır. Eğer duran tarafı gevşekse, ek gibi diğer tarafa meyleder. Eğer gevşek tarafı güçlü olursa o duran kısım üzerine sağlam kısım iki kısmın derileri birbirine bağlı olduğu için çekilip, sağlıklı kısım duran kısım üzerine gelir. Eğer bu şekilde hasta tarafın meyli ve gevşemeye zaafi olursa gevşemesi yalnız hasta kısımda olup, sağlam kısımda gevşeme gibi bir şey olmaz. Sağlam taraf hasta taraf üzerine yığılıp, o tarafa doğru meyletmez. Eğer hasta tarafın gevşekliği iç tarafta ise ve gevşeme zayıfsa, gevşeme yalnız hasta tarafta olup, iyi taraf aynı kalır. Hasta taraf iyi taraf üzerine yığılmaz; o tarafa çekilmez. Bunun üç şekilde yorumu vardır: iyi taraf toplanıp hasta tarafa çekilmez. Eğer hasta tarafın gevşek kısmı içe doğru olup ve gevşemede güç varsa hasta taraf iyi taraf üzerine biner ve iyi taraf o tarafa meyledip ek oluşturur. Bu surette söz konusu zikredilen açıklama doğrulanmış olur. Zira iyi olan taraf bir araya gelip gevşekliği düzeltmek için onu tarafına çeker. Toplamada sağlam tarafta ağırlar oluşur. Lakin çoğunlukla çocuklar bu açıklamaya uygun değildir diye red ederler. Gevşeme ile oluşan yüz çarpılmasının sebepleri gevşeme kısmında zikrolunan gevşeme sebebi ile olur. Çoğunlukla yüz çarpılması güçlü kasılmayla olur. Gevşeme ile yüz çarpılması nadir görülür. Kasılıp büzülmeye oluşturduğu yüz çarpılmasının açıklaması şöyledir: ne zaman yüzün bir tarafı kasılıp büzülmeye birinin sebepleriyle kasılıp büzülmeye ikinci tarafta çekme olur ve kasılıp büzülmeye olan yüz çarpılmasında iki gözde de kasılıp büzülmeye sebepleri kasılıp büzülmeye kısmında zikrolunan sebeplerdir.

sağlıklı olan tarafın hissinin sağlıklı olması gerekir ve çoğu kişilerin dizinde şiş arız olup onda bir nevi kızgınlık görülür ve o kızgınlık ile oluşur. Aynı zamanda ona şiş ile felç de arız olur; iki elleri felç olur. Çünkü elleri tahrik eden güçler boyun omurlarından çıkan sinirlerle ilgilidir. Bundan dolayı şiddetli şişler ve yüz çarpılmasında olduğu gibi, iki elde de felç oluşması ortaya çıkar. Bu yüz çarpılması sürekli olabilir. Bu yüz çarpılması dolayısıyla işler sağlıklı yapılamaz. Bilinmelidir ki, yüz çarpılması bazen yüzdeki felci uyarır. Belki, çok kere sekteyi uyarır ve yüzün çarpılmasının görülmesiyle birlikte hastalığın ortaya çıkmış olması gerekir. O ağız çarpılması sara ve sektenin başlangıcında bir şey midir? Bilinmelidir ki, eğer söz konusu edilen başlangıç mevcutsa güçlü bir şekilde kusturmalıdır. Bazıları yüz çarpılması olduğunda ilk üç günün önemli olduğunu ve çok kötü bir ölümün olacağını; eğer ilk üç günü kolayca atlatırsa hastanın kurtulacağını söylemişlerdir. Buna dayanarak, hastanın üç günü kolayca geçirdiğinde ölmeyeceği ve ölümün güçlü bir yüz çarpılmasına bakarak belirlenebileceği söylenebilir.

Belirtiler: Yüz çarpılmasının belirtileri şudur: yüzü çarpılan kişinin salyası bir tarafa akar ve ağzının bir tarafı havayı ve tükürüğü ağzına çekemez. Daima o tarafından nefes ve salya dışarı çıkar ve çoğu kez güçlü bir baş ağrısından sonra arız olur ve özellikle kasılıp büzülme olan yüz çarpılmasında genellikle baş ağrısı olur. Yüzü çarpılmış olan kişinin yüzünün hangi tarafında çarpılma olduğu, iki taraftan birisi el ile uzatılsa (çekilse) ve tekrar eski haline gelmesi sağlandığında, eğer o taraf asıl haline diğer taraftan sonra geliyorsa, bu yüzün o tarafının çarpıldığını gösterir. Gizliyse devreden bir hastalıktan etkilenmiş tarafta olur. Ama gevşemeden oluşan yüz çarpılmasının belirtisi hasta olan kısmın hareketinin zayıf ve hislerinde zaaf olması, yüz derisinin koyulaşması, bulanıklığı ve kaslardaki yumuşaklık olup, ekstansiyonun hissedilmemesidir. Çarpılan tarafın göz kapakları aşağı sarkar. Gözün bebeği üzerine gelen kapağın yarısı rutubetli olup, kapakta gevşeklik görülür. Bundan dolayı görme zarının (göz akı) yarısı görünür.³⁹⁰ Gevşek yüz çarpılmasında deri diz tarafından başlayıp bozulmaya

³⁹⁰ TM: Dil üzerine elle dokunulduğunda yanak üzerinde olan zarda bu örtünün tamamlandığı belirlenir. Onun gevşek kısımda yanak üzerindeki zarın olup, olmadığı ortaya

meyleder. Kasılıp büzülmeden oluşan-yüz çarpıklığında hisler genellikle karışık olmaz. Derisi bu şekilde uzamış olup, söz konusu hasta taraftaki bu kemikler (yüz kemikleri) deforme olup, açılır ve yüzde olan kas katılır. Çoğunlukla salyası ve kemiğin az olur. Çoğunlukla derinin meyli dize doğru olur. O taraftan gevşemesi kötü olur. Kasılıp büzülmesi olan yüz çarpılmasının rutubetli ve kuru olduğu bilinen belirtilerle anlaşılır. Yüzün çarpılmasının belirtilerinden biri yüzün kemiklerinde ağrı olmasıdır; cildinde pis koku (bozulma) ve çok seyrime olur.

Tedavi: Hastayı dördüncü gün veya altıncı güne kadar hareket ettirmeye çalışmalıdır; hafif yiyecekler vermelidir. Zeytinyağı ve benzeri hafif besinlerle ve kurutulmuş kuş yavrusunun bir miktarı ile beslenirse yararlı olur. Eğer hastaların tabiatında kuruluk varsa, kuvvetli temizleyici maddelerle ikinci günde lavman yapıp, tabiatı harekete geçirilmelidir. Ona lavman yapmak fevkalade uygun olur. Başlangıçta gargara ile başlamak zararlıdır. Çünkü başlangıçta olan gargara hastalık oluşturabilir; başlangıçta olan garip maddeleri hastalık yerine çeker. Hastalığın sebebi fazlalıklar olabilir. Hastalık yerine yakın olan engelleyici madde olgunlaşmış olmakla, çözülmeye de muktedir olamaz. O zaman gargara yarar sağlamaz. Bu durumda yüz çarpılması güçlü kasılma ve büzülme ilaçlarıyla dışarı atılmaya çalışılır. O yüzün çarpılmasında zayıf ilaçlarla dışarı atmak mümkün değildir. Belki geçişi oluşturacak ilaçlarla dışarı atılır. Şiddetli güçlü ilaçlarla maddelerin değişikliğe uğraması maddeyi kurutur ve ağırlaştırır; siniri kurutur. Onda bu durumda ilaçların etkisi olmaz. O halde süratle çok ilaç verilmesi zorunludur. Yine yüz çarpılmasında felç ve kasılıp büzülmeyi tedavi sağlayacak ilaçlarla tedavi etmek gerekir. Onlarla ilgili kısımlarda verilen bildiğin ilaçlardan uygun olanlar bu hastaya verilir. Yüzü çarpılan kişiye Hermes yakısından bir aya yakın bir süre

çıkır. Çünkü dilin örtüsü doğal yerinden çıkıp, yani baş kemiğinin süturundan çıkıp enine seyreden örtüye doğru birlikte seyreder; lamdoid suturdaki dilin örtüsü çekildikçe çekildikçe yanak üzerinde olan zar da (örtü) gözün deliğinde çekilip, o çekilen yer yanak örtüsü oluşturulup, gevşediği bilinir. Bu açıklama Sultan nüshası açıklamasıdır.) Terkipte oluşan yoldan vaziyet kelimesiyle basılan nüshalarda dil yoluyla oluşmuştur. Onu da doğru olarak yazıp açıklamasını çeviride söz konusu edilen nüsha açıklamasına dönüştürmek ehil olan olanların eserleridir.

her gün iki dirhem içilirse yararlı olduğu denénerek belirlenmiştir. Yine denenmiştir ki, zencefil ile iyi, kaliteli balla macun yapıp her gün bir cezve miktarı sabah akşam bu hastaya yedirmek yararlı olur. Onlardan yıkayıcı suyun yoksun bırakılmaması gerekir.

Bazı hekimler şöyle dediler: yüz çarpılması ilacı olarak sıkıntısı olan organın üzerine yabani hayvanların eti yakı gibi konmalıdır. Bu tavşandır.³⁹¹ Kuş, sırtlan, tilki, kurt ve geyik ve açıklandığı gibi uygulanır. Ama pişmiş ette pişmiş olmayanlar kadar, her ne kadar yararlı olsa da, onun gibiler yakı şeklinde haricen kullanılır. Eğer yüz çarpılması rutubetliyse, hastalığın başlangıcı olan taraf doğal görünüşüne ters olur; o kısım nemlidir. Eğer yüz çarpılması, kasılıp büzülme şeklindeyse, o kasılıp büzülen kısım yumuşatılıp sonra spazm çözülür. Şüphesiz kasılma olduktan sonra çözülmeyle gevşeme olur ve sen başın arkasına şu yumuşatıcı ve rutubetlendiren yağları sürüp, hastaya içirmelisin: menekşe yağı, badem yağı, küçük doğan yağı gibi. Papatya yağı uygulamanın zararı olmaz. Bu yağlar her gün birkaç defa uygulanmalıdır ve sonra tatlı olmayan şarap içirilmelidir.³⁹²

Yüzün çarpılmasına sebep olan maddenin sinirin başlangıcında sabit olması ve bir tarafta olması dolayısıyla hastalık söz konusu olmaz. Çünkü kasta da bozulma mevcuttur. Onun için boyun omurlarının dikenlerinin olduğu kısma ısıtıcı ilaç uygulanmalıdır. Yanaklardaki kaslarda çok lif olduğundan uygun ilaçların çene üzerine konması daha iyidir. Ama göz kapağının kası ağırlı hareket yapabildiği için ona söz konusu edilen ısıtıcı ilaçların konması yarar sağlamaz. Onun tedavisi beynin temizlenmesidir. Aynı zamanda zikrolunan omurlara ve çene kemiği üzerine kuru şeyler uygulamak oralarda tıkanıklık yaratır ve başta tıkanıklık olur. Özellikle ağrı olduğunda tıkanığın yararı olmaz.

Yüzü çarpılmış kişinin yüzünü sirkeyle yıkamak ve söz konusu edilen yerlere sirke sürülmesi uygun olur. Özellikle sirke pişirilmişse veya sirke içine hardal ilave edilmişse, yararı çoktur. Yine yüz çarpılmasında *şih* (bir nevi pelin otu) ve *kaysum* (bir nevi pelin otu, a.

³⁹¹ TM Ekmeğin kullanılabileceği ve önce onun düşünülmesi gerektiği düşünülür.

³⁹² TM: Eğer kanın belirtisi varsa dilaltındaki damardan kan alınır. Boyun omurlarından birinci omur üzerine belli hacimde bir nesne konur.

adrotarum), yabani sedef otu ve defne ve bunlar gibi olanlar pişirilip hasta yerin üzerine konur. Bu işlem yapılırken, o pişirme sırasında pişenin içine ılgın ve beyaz ılgın konur. Eğer bu ilaçlar yararlı ve etkili olmazsa, kulak arkasında olan damarın üzerinden dağlama yapılması zorunlu hale gelir. Söz konusu edilen gargara ve diğer ilaçlar çoğunlukla uygulanmalıdır. Bu ilaçlar çiğnenerek de alınır. Özellikle ona nezle otu uygulanır. Siyah helile de bu terkiplerde kullanılır. Çiğnemedede uygulamasında, sıkıntı olan tarafta çiğnemededen kaçınmalıdır. *Kukelef* (bir nevi tavuk safrası veya ayı safrası) de konur. Baş, eritilmiş at safralarıyla, aynı şekilde kendir tohumu, mercanköşk ve pancar kökü öz suları ve bunlarla birlikte süsen yağı sirkeli bal ve hatun sütüne mercimek kadar sütleğen otu ile söz konusu edilenlerden biri ile tedavi etmek yararlı olur. Baş hastalıklarında, *Kanun*'da zikredilenlerin baş için uygun olanları kullanılır. Hint fındığı bu hastalığa yararlıdır ve denenmiş terkiplerdendir. Özellikle Hindistan cevizi kabuğu çok yararlıdır. Farekulağı, eşekhiyarı, *artemisa* (sow bread) de faydalı aksırtıcılardandır. Bazen bu sıcak aksırtıcılar ve aksırtan diğer ilaçlarla karıştırılır. Kunduzhayası, siyah kimyon gibi dışarı atanların daha iyisi farekulağı suyudur. Ne zaman sudan 2 dirhem alınıp, ballı sirke ve ½ dirhem zeytinyağı ile kaynatılıp kullanılsa yararlıdır. Bilmelisin ki 5 güne kadar hasta sağlığına kavuşur. O hastanın sürekli olarak aynaya bakması gerekir. Hatta yüzünü görüp betimlemelidir; aynaya bakmalıdır. Çünkü yaşının benzeri işaretler görür. Çocukta dördüncü günün sonunda yüz çarpılması olsa onun en düşük dozla tedavisi gerekir. Gün sona erince şifa bulur; ekşi yiyecekler verilir.

Titreme, Sarsılma, Sınıfları ve Tedavileri

³⁹³Eğer vücudun tamamına veya bedeninin bir organına ağır bir madde gelse, o ağır madde, kendi tarafına doğru organı çekip hareketlendirir. Aynı şekilde organda iki güç vardır. Bir hareket gücüdür ve diğeri sakinleştirici güçtür. Bu güçleri isteğe göre veya istek dışı kullanır. Bu kuvvetlerden birinin fiiline konu olmaktan organ kurtulamaz; bun-

³⁹³ TM: *Kanun*'un yazarı titreme hakkında açıklama yaparken, sınırlarını belirlemek ve tarif etmekte methe layık bir giriş yapmıştır. Bu başlangıç şöyledir.

dan kurtuluş yoktur. Zaman zaman hareket gücüne konu olur; organ bu durumda iradesiyle hareket eder. Zaman zaman ise durdurma gücüne konu olup, organ, kişinin isteği ile hareketsizleşir. Ancak eğer çekilme iki gücün etkisini engellerse, organ onlardan etkilenmeyip kasılır. Bazen kasılıp kısılma çok güçlü olmaz. İstemli olan iki güç ona karşı koyup aciz kalır veya güçlü olur.³⁹⁴

Titreme hastalığı hareket gücünde olabilir veya organda olur veya hem güçte hem de organda olur. Ne zaman bir kişiye korku arız olsa veya o korkunç ve şok yaratan bir şeyle karşılaşsa veya yüksek yerden aşağıya bakıyor gibi, duvar üzerinde yürüyor gibi ve muhteşem bir kişi ile söyleşmek gibi ve buna benzeyen nefsanî gücü kasıp geren nesneler gibi ve hareket gücünün düzenini şaşırtan üzüntü ve hüznün ve sevinç gibi durumlar titreşime sebep olur. Bu söz konusu edilenlerin oluşmasından titreme oluşur. Bazen şiddetli öfkeden de titreme olur. Çünkü ruhun şiddetli öfkesinden zıtlık oluşur ve o zıtlıkla titreme meydana gelir. Titreme oluşturan sebeplerden biri de cinsi münasebettir.

Eğer doluluk, tokluk üzere olursa titreme oluşur. Ama bir başka sebebi sinirin bazı gevşemesi sonucunda olup o gevşeme felç oluşturma derecesinde olmaz. Lakin onun sükûnetini alıp götürür; organı harekete getiren güç zayıflayıp, engelleyici olamaz; dokunma gücü kaybolur. Bu şekildeki afet çok içki içmek ve şeker yemekten, çok soğuk su

³⁹⁴ TM: Buna bağlı olarak organı kasıp kısaltan gücü hareketinin aksine organı hareket ettirir. Bir kerede bu durumda diğer güç ona karşı koyamaz. Kasan ve kısaltan güç organı harekete geçirir. Bu durumda iradi olan güç bir kere daha karşı koyar ve diğeri de karşı koymaktan aciz kalır. Böylece söz konusu edilen şekilde ağır madde organı kendi tarafına doğru hareket ettirip zikrolunan iki güç birlikte etkili hale gelir ve kısaltan, kısım maddelere karşı koymaktan aciz kalırlar. Daha sonra, iki güçten güçlenip kısaltan, kasan güce karşı koyarsa titreme olur. İki çeşit hareketten, yani iradi hareket ve kısaltan, kasan hareketten karışmış bir hareket ortaya çıkar. Eğer sakinleştirici güç karşı koyarsa, titreme hareketi sakin ve kasılıp kasılma şeklindedir. İki hareketin toplamının ve bir hareket ve sükûnetin ikisinin birden adı *titreme* olur. Kısaltılarak anlatılarak, bu hayırlı açıklama akıllıca ve gözle uygun olarak, kısaca verilmiştir, dediler. Bu hastalık, yani titreme terkip şeklindeki organlara (compound organlar) ait bir hastalıktır. O hastalığın görülmesi organın kaslarını hareket ettiren hareket gücünün o kaslarda olup, iradi harekete uygun olup ve irade dışı harekete sebep olan ağır maddeye karşı koyaktan aciz olmasından dolayı oluşup, o iradi hareket gücünün irade dışı hareket veya iradi hareketini durdurup irade dışı hareketle karıştırıp, meczeder. Çeviriye dönersek,

içmekten ve vakitsiz içmekten meydana gelir. Afet dolayısıyla oluşan titreme bazen sinirde tıkanıklıktan (engelleme) olur. Sinirdeki tıkanıklığın sebebi çoğunlukla doluluktan kaynaklanır. Doluluğun kokuşması ve perhizin terk edilmesi gibi bilinen bazı sebeplerden de ortaya çıkabilir. O tıkanıklık dolayısıyla sinirlerin gücü tam nüfuz edemez.

Sinirin tıkanması ile sinir kanalı dolduran madde bozulur; kötüleşir. Öncelikli olarak, sinir nüfuz için kendini zorlar veya nakledilen sebeplerle nakledilmiş ve intikal etmiş olmayıp dengeli olur. Bazen organ dolayısıyla olan titremeyle uyumlu değildir, yani sinirin boşluğu oluşunca sinir itaatkâr olmaz; uyum göstermez. Aynı zamanda kolayca gevşemez. Nitekim sebebi gizli oldukta, kasılma ve gevşemedi olduğu gibi, ruh da gereği gibi o sinire nüfuz edemez. Böylece bu sebeplerden organ hareket etmek isteyince iradeye uygun hareket etmesi sıkıntılı olur. Bu açıklamadaki gibi, nefis bu şekilde hareket eder. Ama titremenin ortak güçler ve organlar üzerinde sıkıntılardan oluşması organa bir nevi zarar isabet ettiğinde ve organın zarar görmesiyle gücünün zarar görmesinden dolayı ortaya çıkar. Örneğin bu şiddetli hastalık isabet edip hastalığın şiddetinden güç zarar görür ve o dışarıdaki soğukluktan veya havanın bozukluğundan veya soğuk hılt dolayısıyla isabet eden veya şiddetli ateşli hastalıkların isabet etmesinden dolayı güç zarar görür; ikisinden de titreme olur; yakıcı şeylerden oluşan ısı gibi. Çünkü bu gibi şeyler sıcakla sinirde afet oluşturduğu gibi, güçte de bozulma görülür. Bazen de güçte onun kendisine ait sebeplerine bağlı olarak bu durum oluşur. Aynı zamanda sinirde de kendine ait sebeplerden oluşan bozukluk arız olup, iki afetin birleşmesinden titreme ortaya çıkabilir.

Titreme bazen bütün vücutta, bazen iki elde ve bazen de yalnız başta olur. Afet ve zararlı madde bütün vücutta olmayıp bazı kaslara mahsus olur. Bazen titreme yalnız iki elde olur; iki ayakta olmaz. Onun için sebep olan afet (hastalık) omuriliğin kökünde olamaz; muhtemelen dallarında olur; bazen yan dallarda bazen de ana dallarda olur. Ayağa ulaşan dal iyidir veyahut omuriliğin hastalığından dolayı hastalık meydana gelmiş olabilir. Ancak o afet nüfuz edip sinirler ve elin kökü omuriliğe yakın olduğundan, hastalık omuriliğin köküne atlar; oraya gönderilir. Doğal olarak, da bütün kısımlarda,

omuriliğin kökünde olan ayak sinirlerinde ve özellikle omurilikte bozukluk yaratır; o sinirler rahatsızlık yaratır. Ancak ayaklarda olan ruhlar kuvvetli ve etkisi de şiddetli olduğundan söz konusu olan sinirlere zarar vermez ve hareket sağlayan ruhların etkisi azalmaz. Belki hastalık çok güçlü olduğunda, onun gücünü kırıp, daha önce olduğu gibi, söz konusu araç kullanılır; aynı yolla tedavi etkili olur. Aşağı kısım yüksekteki organları taşımakta olduğundan, o tarafın yoğun ruhları çok ve güçleri yoğun olur. Bundan dolayı zarar görmez. Ellerin gücü ayağın gücüne ulaşamaz. Kuru [hıltların oluşturduğu] titremenin çoğunlukla sebebi soğuktur ve sinir ve rutubet birlikte rahatlar veya o rutubette oluşmuştur.

Sinir temele ait değildir. Ancak felç oluşturacak miktara *asla* (isla) denir; belki titreme oluşturur. Hippokrates değişken humması (ateşli hastalığı) olan kişide titreme olsa, zihnin hıltları bu titremeyi çözer, demiştir. Lakin Galen bu görüşü kabul etmez. Ancak Hippokrates'in sözü bir sebebe dayanmaz. Bilinmelidir ki, titremenin çok güçlü olanı kışın ortaya çıkar.³⁹⁵ Gözlenen titreme ilaçla giderilemez.

Belirtiler: Titremenin belirtisi yukarıda zikredilen sebeplerdir. Onların ne zaman görüldüğünün zikrinin tekrarlanmasına gerek yoktur.

Tedavisi: Hastalıkların tedavisinde söz konusu edilen ilaçlarla, titreme de tedavi edilir. Tıkanıklığı açan ve doluluğu bertaraf eden ve maddeleri dışarı atan ilaçları almak yararlı olur. Ona sinirleri destekleyen, güçlendiren ilaçlar verilmelidir. Desteğe ihtiyaç gösteren hastalığın zafına bağlı olarak, hastaya güçlendiren ilaçlar verilmelidir. Eğer aniden soğuk isabet etmesi veya içeceklerden ve vücuda soğuk isabet etmesinden titreme oluşursa iki takım ilaç verilir. Eğer gerekirse *Kanun*'da yazıldığı gibi alınır. Hasta deniz suyu ve sıcak su ile canlandırılıp tedavi edilir. Göz ilaçları, saz kamışı ve kızılcam yararlı olur.

Eğer titremenin sebebi soğuk su ise doğal sodyum karbonat ve hardalla karıştırılıp Arap zambak yağı ile yağlanır; çok ekşi şurubu içerek dışarı atılır. Eşekhiyarı yağı ile o yerlere merhem yapılır. Hindistan cevizi yağının burada fevkalade yararı vardır. Aynı şekilde yalnız 2 ratl verilir. Eğer organdaki içilen maddelerden dolayı olmuşsa veya hastalı-

³⁹⁵ TM: Bazı nüshada, sağdan başlayanlardan olanlar en güçlü olanlardır.

ğın maddeleri ağırsa veya hastalık durağan ve güçlüyse o zaman birinci omurun üzerinde koruyucu ilaçlar konur. Isıtıcı yağlardan banyo verilir. Hasta o banyoda oturtulur; felçli ve şiddetli titreyen ve aynı zamanda kasılıp büzülen [hasta] zikrolunan hayvan saf rası içine oturtulur. Daha sonra ona kunduzhayası ve bal şerbeti içirilir; laksatif terkipler de verilir. Sedef otu ile soğukluk (hamamın serin kısmı) kısmına oturtulur. Bu ottan yapılmış hap verilir. Tavşan beyni alınıp kaynatılsa ve hastaya içirilse çok yararlı olur; titremeye o da yararlıdır. Şarap, balla hatmi ve hatmi yaprağı ve amonyakla pişirilip yarım ukiye içilirse, su ile kasık otu suyu içilmesi de yararlı olur. Aynı şekilde sarısakız titreme ve rahatlama alınan ilaçlarla birlikte kullanılır. Eğer titreme yalnız başta olursa biberiyeden 1 dirhem veya 2 dirhem rahatlatmak için verilir. Laksatiflerle omurga ısıtılır veya ballı şarap verilir. Biberiye söz konusu ilaçlardan birisiyle alınırsa yararlı olduğu belirlenmiştir. 1 dirhemden 2,5 dirheme kadar her 10 günde bir kere kokai (bir nevi ot?) verilip denenmiştir. Titreme olanın yemesi gerekenler hızlı sindirilen yiyecekler olmalıdır. Onlara şarap zararlıdır. Suların daha iyi olanları ve zararı az olanları yağmur sularıdır. Aynı zamanda sinir hastalıklarının hepsinde yağmur suyunun zararı çok azdır. Ancak titreme görülen hasta çok zarar görür.

³⁹⁶Dördüncü Fası

Uyuşukluk

Kitaplarda *hadr* (*hadır: hissizlik, görüşün zayıflaması, uyuşukluk*) değişik şekillerde ortaya çıkar. Bazen uyuşukluk titreme manasına alınıp onunla eş anlamlı gibi kullanılır. Ancak biz ve çoğu kişi uyuşukluğu daha sınırlı şekilde tarif ederiz. Uyuşukluk hastada, benzer mürekkep organlarda görülen bir hastalıktır. O hastalıkta dokunma hissi yok olur veya his noksanlığı oluşur. Eğer o hastalık zayıfsa onda titreme olur. Eğer hastalık güçlüyse o hastalık gevşeklik yaratır. Çünkü his gücünün sinire nüfuzu engellenmiştir. Onda hareket gücü engellenmişse, bu durum titreme ve gevşeme olan organlarda ortaya çıkar. Buna bağlı olarak uyuşuk organlarda titreme veya gevşeme olması

gerekir. Her ne kadar onların vücudu vakit vakit harap olmuşsa da, bazen uyuşukluk görülür; onda hareket zorluğu görülmez. Çünkü his gücü ve hareket gücü sinirleri birbirinden farklıdır. Daha önce birçok defa biz bunu açıkladık. Uyuşukluğun sebebi, bazen kuvvet zaafından kaynaklanır. Duygusuzluğun olduğu durum güçlü ve had derecedeki hastalıklardan oluşan uyuşukluk halidir; onuncu sinir çiftinin başında ve yakınında ölüme sebep olan uyuşukluk gibi.

Bazen uyuşukluk organ tarafında olur. Duyu organının mizacı şiddetli soğuktan dolayı uyuşur; his kaybına uğrar. Tedavi edici şuruplar, akrep gibi hayvanların sokması ile torpido balığı dedikleri balıkların iğnesiyle ve afyon gibi ilaçlarla ve de şarapla birlikte alınırsa his kaybolur. Afyon gibi nesneleri içmek ruhu parça parça eder ve ruh gücüne zaaf arız olur. Bazen de şiddetli sıcaklıkla duyu organının sinirinin ve mizacının gücünün kayb olduğu görülür. Tedavide hastanın ısınmasından, çok sıcak olan hamamda uzun süre kalmasından ve değişken ateşten sinirin mizacı bozulmasından ortaya çıkar. Titremenin görülmesi sinirin cevherinin ağırlığından ve ruhun ona güzelce nüfuz edememesinden kaynaklanıyor olabilir. Ayakta olan sinirlerle elde olan sinirler karşılaştırıldığında, daha ağır olduğundan dolayı, ayaktaki hissizlik eldekenden çok daha sıkça görülür veya uyuşma tıkanıklık dolayısıyla da arız olabilir. O tıkanıklığa kan ve balgam ve kara safranın her biri sebep olabilir. Safradan da tıkanıklık olması mümkündür. Dış tarafındaki şişlerden birisi çimdiklendiğinde hissiz tıkanıklık ortaya çıkar ve o kısmın çok güçlü olan çimdiklenmesi ile tıkanıklık oluşabilir. O organın veya kısmın durumları dolayısıyla da tıkanıklık olur. O sinirin yarısı veya sıkıştırma veya organa çok kan gitmesi ve diğer hıtlardan çok fazla miktarda dökülmesi söz konusu olduğunda da görülür. Çünkü hıtların fazla dışarı dökülmesi ruhların fonksiyonunu keser; uyuşukluk ortaya çıkar. Organlarla ilgili durumlarda ise çoğunlukla kan sorunu olur. Ne zaman durumu değişip sinirin yarası (sıkıntısı) kaybolursa ve kan yerine dönse, sıcak olanlardan biri sağlığına kavuşup his döner.

Bazen uyuşukluk kuruluk ve fazla boşaltımdan da ortaya çıkar. Çünkü kuru ruh durumu tıkanıklık yapar. Sinirlerin lifleri toplanır; tabakalaşma olduğu için, bu sebepten dolayı görülen kötü uyuşuk-

luk oluşur. Bazen madde olmaksızın mizaç dolayısıyla sinire rutubet hâsıl olup sinirlerin gevşekliğinden sinirlerde tıkayan ruhlar oluşup, hissizlik olur. Ne zaman uyuşukluk sebebi beynin kendisiyle ilgili olup, bütün olarak o sebep beyne ait olursa, bütün vücuda yayılır ve o uyuşukluğun görüldüğü gün hasta ölür. Bazen uyuşukluk sebebi değişimdir. Onda bazen mükemmelleşme başlar ve bazen bu değişim sinirin bir kısmında olur. Mevcut soğukluk idmandan dolayı olup, uzun sürede gevşeme ortaya çıkarsa, o uyuşukluk sekteye (durma) veya saraya ve kasılmaya ve genelde felce benzer bir durum oluşturur. Herhangi bir organda sürekli uyuşukluk ve hissizlik çok şiddetli olsa, o organda felç veya kasılmaya benzer bir hastalık olduğunu gösterir. Yüzde olan hissizlik yüz çarpılmasına benzer; çok kere akciğer hastalığı ve zatülcenp ve soğuk sersemlik, uyuşukluğu ve benzeri şikâyetleri izler. O uyuşukluk geçmeyip kusmayı ve baş dönmesini izliyorsa o uyuşukluk sekteyi gösterir.

Belirtiler: Uyuşukluğun belirtisi, titreşimde olduğu gibi, uyuşukluğu oluşturan sebeplerin görülmesidir. O sebeplerden uyuşukluğun olduğu sonucuna varılır. Uyuşukluğun çok veya az olmasından sebebinin, çok veya az kuvvetli olması olduğu belirlenir.

Tedavisi: Uyuşukluğun tedavisi titreme kısmında önerilen tedavi olur. Lakin eğer uyuşukluk kanın fazlalığından olursa, o kanın oluşturduğu doluluk, kanın hâkim olmasından dolayı, damarların doluluğu, damarların rahatsızlığı, bedenin ağırlaşması ve uyku ve kırmızı yüz ve göz kırmızılığı gibi rahatsızlıkların hâkim olduğu görülürse, kan alınması uygun bir tedavidir. Zira bu şekilde olan uyuşuklukta zikrolunan kan alma sadece doluluğu giderir. Daha sonra verilecek ilaçlar tatminkâr hale gelir. Bazen kan alma ona düzelten tedbir ve boşaltan besinlerden çok daha fazla yararlı olur. Ne zaman bir organda geçmiş sebepler veya daha sonraki diğer sebeplerle uyuşukluk ortaya çıkarsa, soğukluk gibi veya soğuk gibi sebepler varsa, o zaman sinirin başlangıcında (kökünde) düşünce ve hareket olması gerekir. Tedavi yalnız belli bölge uyuşukluğu için olmazsa, muhtemelen bir organa ait olan sinirin başlangıcına tedavi uygulanır. Şikâyet uyuşukluğa yararlı olan ilaçlarla tedavi edilir. Uyuşukluk olan organı daimi olarak harekete getirip, tahrik etmek ve perhiz yapmak iyi gelir. Bilinmelidir ki, lavman içine yabancı safran konsa siniri ısıtır.

İhtilaç (Seyrime)

³⁹⁷Seyrime kasların irade dışı hareketine denir. O hareket (seyrime) bazen deriyi de hareket ettirir; sebebi yoğun gazlardır. Tabiat o ağır gazları çözer ve gazlar da çözülme halinde kasları harekete getirip uyarır; seyrime oluşturur. Etin titremesi ile sinirden terkip olan kasın titremesi oluşup, onun yalnız ette veya yalnız sinirde olmadığıнын delili, beyin gibi gevşek olan veya kemik gibi katı olan organlarda çözülme olmamasıdır. Bundan ortaya şu sonuç çıkar: titremenin belli bir yeri olması gerekir; gevşek olmamalıdır. Aynı zamanda katı da olmamalıdır. Onun yeri orta derecede bir duruma sahip kas olmalıdır. Zira yalnız et gevşektir ya da yalnız sinir katıdır. İkisinden oluşan terkip şeklindeki organın katılığı ve gevşekliği vasat olur. Çoğunlukla titreme soğuk güçle ve rutubetli madde ile oluşur. Çoğunlukla titreme nefsanî arazdan ortaya çıkar. Özellikle çoğunlukla gevşeklik oluşur; aynı zamanda gam ve gazaptan oluşur. Çünkü nefsanî güçte ruh hareket ve gevşemiş maddeye dönüşür. Bu durumda yeri olmaksızın, kasta istem dışı hareket oluşur. Bilinmelidir ki, ne zaman bedende titreme olsa, durma (sekte) ve yüz çarpılmasından biri görülür. Eğer safra kesesinde kasılma olursa ve bu süreklilyse malihulya ve sara-ya işaret eder. Yüze arız olup, sürekli olsa yüz felci oluşturur. Bazen kaburgaların ucundaki kıkırdakların titremesi kişide, diyafragmada şiş olduğuna işaret eder. Çünkü o yerde söz konusu edilen şişte tabii titreme olur ve bu da şişin varlığına işaret eder.

Kısa Aralıklı Tekrarlayan Titreme Tedavisi

Söylendiğine göre, devamlı olmayan titremenin tedaviye ihtiyacı yoktur. Ama aralıklı olarak, tekrarlayan titremenin tedavisi şöyledir: Dışarıdan uygulanan ısıtılmış bez ile tedavi edilir. Eğer bu uygulanan sıcak ilaçlı bez yararlı olursa, istenen gayeye ulaşılmış olur. Eğer hastalık için iyi gelirse, o kısma bazı yağlar uygulanır. İlkın zayıf, çözülen, fakat güçlü olan yağ ile başlanıp, yavaşça kuvvetliye doğru geçilir. Yağlarla hastalık geçmezse, müshil içirilip, müshilden sonra organı ısıtan ilaçlarla ovmalıdır. Bu ilaçlarda kunduzhayası ile zam-

³⁹⁷ TM:Bu kısım sinir seyrimesi, yani bir organın seyrimesi hakkındadır.

bak alınmasının yararı çok olur. Ona buzlu su ve çok ekşi nesneler içirmek, nefes üfletmek ve soğutulmuş olan nesneleri vermek zararlı olur. Bunun tedavisinde, daha önce zikredilen ilaçlara yakın olanların verilmesi yararlıdır. Bu söz konusu edilen sinir ilaçları his ve hareket sinirleriyle ilgili hastalıklara aittir. Sinirin şişlerinin ve bağlarının ayırt edilmesini biz *Dördüncü Kitap*'a bırakıp, bu *Üçüncü Kitap*'ta sinir hastalıklarını burada bitiriyoruz. Allah isterse o geri kalanları daha sonraki kitapta açıklayıp ilgileneceğiz. Allah'a şükür.³⁹⁸

³⁹⁸ TM: Allah isterse o geri kalanları daha sonraki kitapta açıklayıp önce ve sonra Allah'a şükür. Allah öncelikli olarak alsın.

ÜÇÜNCÜ FEN

DÖRDÜNCÜ MAKALE Göz Anatomisi, Halleri ve Hastalıkları

³⁹⁹Birinci Kısım

Gözün Anatomisi

⁴⁰⁰Ben, görme gücü mükemmel olan görme ruhu, göze boş olan ikinci sinir (n.opticus) yoluyla gelir, diyorum. O sinirler (*n. Opticus*) beyinden gelip göze ait olan kürelere girer. O sinirlere benzer organların anatomisiyle ilgili bilgi verirken, bunu öğrendik. O sinirler ve o sinirlere benzeyen zarlar, kaşlardan başlayıp taş kemiklerinde (temporal kemikler) son bulur. Bu zarlar aşağı doğru indiklerinde onların her birinin yanları açılır. Bundan dolayı gözün merceği (lens), üç rutubeti (aqueuse humor, crystalline humor ve vitreous) daha önce söz konusu edildiği gibi, bu tabakaları çevreleyip sinirlerin ve zarların içini doldurur.

O rutubetlerden ortada olanına *celidiyye rutubeti* (*crystalline humor*) denir. Crystalin humor buz gibidir, yani gökten inen dolu gibi yuvarlaktır. Ancak sınır kısımları yavaşça ilerler; kökündeki önceki fazlalığı bertaraf eder. Crystalin humorun ön tarafında fazlalığın oluşması yararlıdır, öyle ki oluşan ışın kırılması crystalline humorun ön tarafında görüntü oluşturur. O rutubetin ön tarafında fazlalık olmayıp başlangıcı (kökü) gibi örtülü olsa kırılma ve fazlalık olmaz; görme

³⁹⁹ TM'de Birinci Kısım var.

⁴⁰⁰ Bu *Üçüncü Kitab'ta Dördüncü Makalesi'ne* aittir. *Birinci Makale* gözün durumu ve hastalıklarıyla ilgilidir. Birinci Kısımda bu konu ele alınacaktır. [Bu kısım] gözün anatomisi hakkındadır.

tam olmaz. Fazlalık kısmında görülen şüpheli şeyde (görüntü, şekil) bozukluk ve görmede artış olur. Onun bir faydası da şudur: küçük şekiller, cisimlerin şekilleri fazlalık olan yerde oluşur. Ama crystalin humor tamamen kapansa, örtülse bir defada oluşan küçük değişik cisimlerden şeklin (hayalinin) oluşacağı yer kalmaz. Fazlalık öyle bir şekildedir ki, kıvrık şerit gibidir. Gizli olanlar bir grup oluşturmuştur. [Crystalin humor] ne çok yassı ne de fazla yuvarlaktır; şekli ikisi arasındadır. Crystalin humorun arka tarafı daha narin, daha incedir, çünkü crystalin humorun altında olan vitreousun içine girer. Vitreous, crystalin humorun o ince kısmını yutar. Crystalin humorun etli olan tarafı biraz daha ince, olsa yutma tam olmaz. Crystalin humoru yutan vitreous ince olarak yaratılmıştır. Gereği üzere, vücuttaki oluşumuna uygun olarak, crystalin humorun ince olanı içine alması için ve vitreousla birlikte *beydiyye rutubet (aqueus humor)* arasında, orta kısmında, yani vitreousun üstünde ve aqueus humorun altında bulunur. Çünkü gözün üç rutubetinin crystalin humorun yerine benzer olmakla birlikte daha şerefli ve daha faydalı olur. Daha faydalı olan nesnenin yeri ve durumunun güçlü olması gerekir. O halde yukarıda ve aşağıda olanın ikisi de güçlü olup, crystalin humor ortada oluşmuştur. Ancak vitreous beyinden besin olmak üzere crystalin humora gelir. Vitreous yavaş yavaş değişir ve o söz konusu rutubet vitreusa benzer ve söz konusu camısı rutubetin rengi kırmızıya meylli olur, ancak daha sonra rengi sarıya meyleder. Onun içindir ki saf olan crystalin humora besin olur. Bu yere uygun besin olur. Ama vitreous biraz sıcak olduğu için kırmızıya meyillidir, çünkü vitreous kandan dönüşerek oluşur ve crystalin humoru besler. Besin olan saf kan rutubetin harcanmasıyla rengi ortada olan crystalin humorun rengi arasında renkte olup, ortalama bir renkte olması uygun olur. Kanın rengi dolayısıyla ve de crystalin humorun sükûnetiyle, bütün yönleriyle crystalin humora dönüşmez. Çünkü değişim beslemeden sonra olur ve vitreousun crystalin humorun altında olduğundan dolayıcıdır ki, vitreous retina yoluyla beyinden beslenir. O halde, vitreous onların tarafında ve crystalin humorun altında olmalıdır. Vitreous, crystalin humorun yarı arkasında ve crystalin humorda olan çok iyi bir yapıdır. O büyük yuvarlak yapılar, o yere, *retinaya (şebekiyye)* ulaşır

ve onu biraz içine alır. Crystalin humorun üstünde bir başka rutubet daha vardır. Bu rutubet aqueus humordur. Aqueus humor crystalin humorun üstünde olmakla o da crystalin humor gibi saf olur. Çünkü crystalin humorun kendisi saftır. Saf olan rutubetin daha da iyisi saf olur. Aqueus humor crystalin humorun önünde yer alır. Bunun iki sebebi vardır: Birincisine, birinci sebep; diğerine ikinci sebep denir. Birinci sebep hemen biraz önce söz konusu edilmiş olduğu gibi, aqueus humorun, crystalin humordan daha iyi, daha mükemmel olmasıdır. Layık olan ise, bir şeyin daha mükemmelinin daha önde olmasıdır. Tamamlayıcı sebep, ikinci sebep, yine söz konusu edildiği gibi, geçen hayal crystalin humor üzerine resmedilmiş ve nakşedilmiştir.

Crystalin humorla geçen [şekil, hayal] aqueuse humorla beyne gönderilir. Crystalin humorun önünde aqueuse humor adeta bir kalın gibidir; adeta bahçe gibi konmuştur. Bir defada crystalin humora ulaşma vitreousa zarar vermez; yavaşça değişerek aqueuse humora geçer; ona nüfuz edip, crystalin humora makul bir ışık ulaşır; crystalin humorun tamamen doyumu ile oraya işlenip hayal oluşur. Basit olan *mücevef sinir* (n. Opticus) crystalin humorun gevşemesiyle, vitreousu çevreler. Lakin crystalin humor da siniri çevreler. Optic sinir vitreous içinde gitmesi gereken yere kadar devam eder ve vitreousun olduğu yerin sonu ve *iklil derzinin* (taç suturu) bulunduğu yere ulaşır. Sinirin o kısmının duyarlılığı söz konusu rutubetlerin miktarına bağlı olarak oluşturulmaktadır. O sinirin sonu söz konusu yerde örümcek ağı gibi örülmüş ince bir zar oluşturur; söz konusu tabaka, retina tabakasına inen hayallerle birleşip crystalin humorla aqueus humor arasına girer. Onun araya girmesiyle ince crystalin humor aqueus humorun yoğunluğundan zarar görmez, incinmez. Crystalin humorun besini *ankebutiyye* (crystalin humorun ön kısmı) tarafından, önden gelir. Crystalin humorun ön kısmı her ne kadar zayıfsa da, ancak şeffaf olduğundan ışığın crystalin humora geçişini engellemez; görmeyi (hayali) engellemez.

Söz konusu iki tabaka, retina ve crystalin humorun ön kısmı, görme sinirlerinin (n.opticus) tarafından doğar. Diğer tabakalar o sinire inen zarlardan oluşur ve onlarla temastadır. Çünkü beynin ince zarı pia mater olan kısımdır ve choroidea gibi damarlarla dokunmuş olan

tabaka besine ağız olmuştur. Çünkü aslında besinin girişi ve yolu ince besin doluluğu bu tabakayı oluşturur. O damarların hepsi söz konusu edilen yerlerdeki besini göze yöneltmez. Muhtemelen choroidea damarları besin yerindedir. Arkadaki yer, besin ile dolup gözü besler. O damarların besin yolu olan arkadaki yerden bir ince zar ve ince doku oluşur. Ona choroidea tabaka denir. O ince tabaka ön kısma rastlayan yerlerde kalınlaşır; onda besin yoktur. Zarın kalın olan kısımları kendi renginde kalın damarlardan oluşur. [Ön kısımda] beyaz renk ile siyah arasında bir renkte olur. Onun görünüşüne göre, göz rengi oluşur. [Göz rengi] gök rengi olur; o zarın rengidir. Bunun sebebi zarın sevdâvî olmasıdır. Gözde yorgunluk hissi olup göz kararsa, gözün tabakalardaki karanlığın o zarın rengi olan beyaza dönüştüğü görüşü doğru değildir. Aynı zamanda hastanın gözünün kararmaması ve gözün yapısı için o örtü yararlıdır. O beyaz renkli örtünün görünen kara rengi mürekkep mavisi olmasının sebebi kandan dolayı oluşan bu renkten olur. Bu örtünün başka yararı şudur: bu örtünün üç göz rutubetinden, hepsinin üstünde olan aqueuse humor rutubetinin üzerinde olur ve o örtünün üzerinde de kornea dedikleri katı bir tabaka vardır. Katılığı ve gevşekliği mutedil olan sertlikte olan bu örtü gevşeten rutubet ile sert, katı ve sağlam olan kornea tabakası arasında yer alır. Gevşekliği rutubeti korumak için uygun olur.

Aynı zamanda söz konusu edilen yararlarından başka, choroideanın bir görevi de, onun üstünde olan korneanın o örtünün arka tarafında olan retina tabakasından korneaya kadar ulaşmasıdır. Çünkü retina anlatıldığı gibi, o örtünün arka tarafındadır; o örtü onun ön kısmındadır. Aslında besin arka taraftan gelir. Sclera kalın ve ağır bir tabakadır. Onda besin (damar) olmaz, ancak korneanın besini ondan geçer. Söz konusu örtü (sclera) bütün rutubetlerin, aqueuse humor dahil, üstünü örter. Ancak onu örtmesi tam değildir. Bil ki o, örtünün ön tarafında ortada bir tabaka olarak kalır. Böylece doymuş rutubet o cyristalin humora o delikten (göz bebeği, pupilla) geçer, çünkü o örtü (sclera) rutubetlerin üstünü tamamen örterse göz bebeğinden geçişi engeller ve görmeye zarar verir. Göz bebeği (pupilla) üzüm tanelerindeki çöpü çekince oluşan delik gibi olur. O delik zarar görürse, görme de zarar görür.

Her ne kadar sclera katı ise de, bu deliğin (göz bebeği) dibinde taşıyıcı vardır. Lakin bu taşıyıcı dolayısıyla o örtünün deliği [ve aqueus humora besin olan alt kısımları] çözülmüş cisim gibi gevşek ve yumuşak olur. Altında olan rutubet katılığından dolayı sıkıntı oluşmasının diye, göz merceği şeklinde bu örtüde bir delik olup, bu tabakaya *inebiyye (iris)* denir. O tabakanın üst tarafındaki yapı çok sağlamdır. Bundan dolayı o tabakanın (iris) üst tarafında olan kornea tabakası fevkalade kalındır. Ona bağlı olan ve onu besleyen iris tabakası kısmı güçlü ve sağlamdır. İris denen kısım mavi renktedir. Delik yeri de (göz bebeği, pupilla) sağlamdır; katıdır. Çünkü o yer sağlam ve katı olmazsa delik korunamaz. Söz konusu olan yarar için, yani kötü olanların ve benzerlerinin nüfuz etmemesi için, o rutubetli delik, ruhlarla dolu olur. Kişinin ölüme yakın olduğu delikle, ona giden yolun çökmesinden anlaşılır. Göz tabakalarından retina boş olan kısma doğru gevşer.

Korneanın ön kısmı arachnoid mater gibi bitip, vitreoustan sinirin bittiği yeri duvar gibi çevreler; onun üstünü örter ve vitreous ve aqueus humorun ortasında bulunur. Choroidea, vitreous ve söz konusu edilen sinirle göz bebeğine doğru inen ince örtünün biraz arkasından gelip yukarı tarafı örten zardır ve şeffaftır. İris söz konusu edilen ince zarın ön tarafını oluşturur, ön tarafında delik vardır. Bu tabaka iki sinirden ve iki sinire gelen ince zardan meydana gelmiştir. O sinire ince zarda olduğu gibi, ikinci bir örtü iner. O ikinci zar gayet sağlam ve nemlidir. İçerdiği rutubet ve tabakayı koruması için böyle bir yapıya sahiptir. İkinci örtünün (zarın) arkasındaki katı tabakaya (sclera) örtü denir. Öndeki örtüye (zara) *kornea tabakası* denir. Ona çıplak ve sert tabaka da denir. Bu tabaka keskin ve boynuzsu bir yapıda olup onun rengindedir. Bütün olarak göz bebeğini, gözün üç rutubetini ve beş tabakasını çevreler. Korneanın çok katı, sert olan kısmı ön taraftaki kısmıdır. Abartı ile her ne kadar örtü şeklindeyse de, şeffaf olup ışığın ve benzerinin içeri girmesini engellemez. Kornea tabakası bir tabaka olarak kabul edilir. Aslında o tabaka dört tabakadan oluşmuş mürekkep tabaka gibidir, yani kat kat tabaka şeklinde oluşmuş olup, kabuk gibidir. Korneanın bu şekilde bir yapıya sahip olmasının sebebi dört tabakadan birine bir zarar gelse, onun bozukluğunun diğer katlara

ve de korneanın altındaki tabakalara-ve rutubetlere ve göz bebeğine geçmemesi; diğer tabakaları etkilememesidir. Bozukluk böylece, genel olarak bütün yapıyı etkilemez. Sinirler göz kâsesine iner; ikinci tabaka, yani göz bebeği tabakası ve kornea tabakasına ve de üçüncü tabakaya inip gözde olan kaslarla karışır. O gözün çevresinde olup kornea ile o örtünün arasındaki yağlı beyaz etle karışır. Bu yağlı et tabakası yastık gibi göze destek olur; göz kapağını yumuşatıp boşluktan gözü korur. Üçüncü örtüden oluşan zarla, o zarın desteğinin tamamı konjunktivadır. O halde göz merceğinin tamamı göz bebeğidir (pupilla). Göz tabakaları üç rutubetten oluşmuştur. Üç rutubet vitreous, crystalin humor ve aqueus humordur. Yedi tabaka retina, crystalin humorun ön kısmı, choroidea, iris ve sclera ve kornea ile konjunktivadır. Göz merceğini hareket ettiren kasları *Birinci Kitap*'taki kasların anatomisi kısmında açıkladık. Ama kirpiklerin açıklaması gözde onların açıkladığı gibi olup, onların görevi, dışarıdan göze gelen kaza ve baştan inen rahatsız eden sıkıntıları gözden uzaklaştırmaktır; göze nüfuz eden zararlı sevda hıltı dolayısıyla oluşacak değişmeden korumaktır. [Kirpikler] güçlü ve güzel olsun diye, kirpiklerin bittiği yerde kıkırdağa benzer bir yapı oluşmuştur. Çünkü eğer kirpiklerin bitmesi zayıf olsa kirpikler muntazam olmaz; aynı yönde olmazdı. O yer kıkırdak gibi güçlü olmakla göz kapağını açan kas kapağın açılmasıyla ona bağlanıp, onun hareketini kolaylaştırır. Diğer organların eklem kemiklerine dayanıp hareket eden kasları gibi, onların da hareket etmesi kolay olsun diye, göz kapağını açan kaslar da o kıkırdağa dayanarak kolayca hareket eder. Üst göz kapağı beş kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısım deri ve onun bir kısmını hareket ettiren zar ve üçüncü kısım yağ ve dördüncü kısım zikredilen kas ve beşinci kısım iki katlı zardır. Yağ ve kas iki katlı zarın arasında yastık gibidir. Ama alt göz kapağındaki bu beş kısımdaki kaslar hariç, hepsi vardır. Hareket eden göz kapağı üst göz kapağı olup alt göz kapağı hareketsizdir. Bundan dolayı, kasa ihtiyacı yoktur. Üst göz kapağındaki kasın başlangıcının kesilmesi önemlidir. Başka yerlerin kesilmesine gereksinim olduğunda, kesme ve açma yapılırsa bu o kadar önemli değildir. [Ama gözde bu konu önem taşır.]

Onuncu Kısım

Gözün Mizaçları ve Gözde Oluşan Bütün Hastalıklar

Gözün durumu dokuz belirti ile anlaşılır. Birincisi dokunma, ikincisi gözün hareketi üçüncüsü gözün rengi ve dördüncüsü şekli, beşincisi gözün büyüklüğü, altıncısı gözün fonksiyonu, yedincisi gözyaşı (göz akıntısı), sekizincisi gözün tepkileri, dokuzuncusu gözün damarlarıdır.

Bu kısım gözün hallerinin zikrolunan dokuz belirtisini verir. O dokuz belirti ile gözün durumu belirlenir. Dokunma ile belirleme gözü sıvazlamakla olur. Sıcaklık, soğukluk ve aynı zamanda kuruluk ve nemlilik hissedilirse, gözün mizacı ona ait olan duruma göre, onun bütün hallerinin belirlenebileceği bilinir. Gözün mizacının tarifi gözün hareketine dayanılarak yapılır. Eğer gözün hareketi hafif olursa, sıcaklık ve soğukluktan belirlenen arazlarla gözün hali belirlenir. Eğer gözün hareketi sırasında ağırlığı hissedilirse, bu soğukluk ve nemliliğe delalet eder. Gözün damarlarından gözün durumu belirlenir. Eğer damarlarda ağırlık varsa bu sıcaklığa işarettir. Eğer göz damarları ince ise bu soğukluğa işaret eder. Aynı şekilde göz damarları dolu olur. Eğer damarlar rutubetsizse bunun gözün kuruluşunun işareti olduğu bilinmelidir; bu hal hıltların bozukluğuna işaret eder. Ama gözün halleri gözün renginden belirlenebilir. [Hastalıklarda] gözlerin her birisinin renkleri birbirine benzer. O halde [gözlerin rengi] hangi maddeye benzerlik gösterirse, o maddenin varlığına işaret eder. Örneğin kırmızı olursa, kana; sarı olursa safraya; pırasa rengine olursa balgama ve siyaha meyilli ise sevdaya işaret eder. Ama gözün durumu gözün şekillerinden anlaşılabilir; gözün asıl şekli bozuk ise onun zayıf olduğunu gösterir.

Gözün büyük veya küçük olması, başın büyük veya küçük olduğunda açıkladığımız gibi, kıyas edilerek belirlenir. Ancak gözün durumu gözün hissinin karşılaştırılmasıyla bilmek mümkün olabilir. Eğer göz, gözdeki algılanmış görüntüyü görürse, yakın ve uzak olan görüntüyü güçlü görmesi dolayısıyla, gözde oluşan şeylerden zarar görmezse gözün mizacında denge ve güç vardır. Ama görmesi zayıf olup, fonksiyonu zikredilen fiillerin tersine olursa, o gözün mizacı veya yaradılışı bozuk olur. Eğer göz yakın olan nesneleri, her ne kadar ince ve gizli olsa da görmekte zorlanmayıp tam olarak kusursuz bir

şekilde görürse, ancak uzaktaki nesneleri idrakle kusurluysa, o gözün görmesi ince, saf ve doğru mizaçlı olup, ancak öldürücü şikâyeti olduğuna delalet eder.

Hekimlere göre, kişi gözden çıkan ışık ışınlarıyla etrafı görebilir. O ışık ışınları ruh cinsindendir. [Onların düşüncesi üzere zikrolunan gözün ruhunda azlık olduğu görülür.] Görme ruhu çok olursa, o ruh dışarı çıkıp, yayılıp, görülecek nesneyi göremez. Onun için uzağı idrak etmekte kusurlu olur. Eğer uzaktaki nesneyi kusursuz bir şekilde idrak edip, yakındaki ince ve küçük şeyleri göremiyorsa, biraz o nesne uzaklaştırılıp, o zaman görüyorsa, bu durum o gözün ruhlarının yoğun ve güçlü olduğuna işaret eder. O gözün ruhları saf ve ince olduğunun ve muhtemelen kendisinin mizacının rutubetli olduğunun delilidir. Hekimler, ışınlar ve ışıklı nesnelerden çıkan ışınların göze gittiğini söylerler. Giden ışınlar gözden çıktıktan sonra gücü dolayısıyla yakında olan ince ışıkları görmez. [Cisim] uzağa hareket ederse, hareketin ısısı ile ruhlar tasfiye olur ve geçerli olan ruh [cisme] yaklaştıkça hiç bir yerde kusur göstermez. Ama gözün yakını ve uzağı görmesi kusurluysa, o gözün ruhu azdır; hem de dağınıktır.

Gözden akan rutubetin durumu gözün hallerini bildirir. Eğer rutubet tamamen akıyorsa ve çapak yoksa o gözün kuruluşuna işaret eder. Eğer çok fazla *çapak* (*ramas*) varsa, gözün cidden rutubetli olduğuna işaret eder. [Bu durum da] gözün rahatsız olduğuna işaret eder. Eğer göz sıcaktan zarar görüp, rahatsız olup soğukta iyi oluyorsa, o gözde kötü mizaçlı sıcaklık olduğu anlaşılır. Eğer göz soğuktan zarar görüp rahatsızlanıyorsa ve sıcakta şifa buluyorsa gözde kötü mizaçlı soğukluk olduğunu gösterir. Bilinmelidir ki, bu söz konusu edilen gözün durumu, gözün her birinde ortalama durumda [görülüp], iki tarafı vardır. Yüksek yanına fazlalık ve aşağı tarafına eksiklik denir. Genel olarak, fazlalık ortalama olan durumdan daha iyidir. Görmenin oluşmasından fazla olması ortalama duruma göre daha iyidir. Bütün hastalık maddeleri, basit hastalıklar, karmaşık hastalıklar, yüce hastalıklar ve ortalama hastalıklar göze arız olabilir. *Gözün kayması* (*ayn-ı tarf*), *gözün yarı yarıya kapanması* (*tagmid*), *gözün açılması* ve göz rengi, gözün renginin değişmesi dolayısıyla, gözde oluşan hastalıklar için açıklayıcı hükümler vardır. O hükümler hastalığın sonucu

olarak belirlenir. O hükümleri bilmek isteyenler o hastalıkların söz konusu edildiği yerlerden bunu öğrenebilir. Göz hastalıklarının arazları asli olmayabilir. Bazen de başka organlarla ortak olması dolayısıyla, gözde hastalık görülür. Onun ortak olduğu en yakın organ beyindir. Baş ve beyin dış ve iç zarlarının hastalıklarıyla ortak olarak, gözde hastalık görülebilir. Bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, dış örtü ile ortaklığından dolayı, görülen hastalıkların hepsi daha iyi ve daha tercih edilenlerdir.

Onuncu Kısım

Gözün Durumlarının Açıklaması

Beyinle ortaklığından dolayı, gözde ortaya çıkan hastalıkların belirtileri şöyledir: söz konusu olan beyin hastalıklarının belirtileri bazen onda da görülür. Eğer beyinle ortaklığı dolayısıyla, meydana gelen hastalıklar *beynin derin zarında (pia mater)* ise gözün rahatsızlığı başlar ve onun maddesi sıcak ise, o hastalıkta hıçkırık ve nefes darlığı oluşur. Eğer soğuk madde ise onun soğuk akıntısı hissedilir. Beynin, gözün kötü ve basit mizacı ile ortaklığı azdır. Eğer gözün hastalığı *dış beyin zarıyla (dura mater)* ortaksa, o gözün maddesi dış zardan dolayı hastalanmışsa, ilkin alında ve yüzeysel damarlarda uzama, gevşeme ve görülebilir şekil alır. Göz tarafında rahatsızlık çok yoğundur. Eğer göz hastalığı mide ile ortak olarak (ondan etkilenecek) meydana gelmişse, beyin mideye ortaklığı kısmında açıklanan belirtiler ortaya çıkar. Eğer mide ile ortak olarak hastalık olursa gözde hayaller olur. Açlıkta görüntü eksiktir ve bu gibi olaylar çok sık görülür. Ancak, gözün kendisinde olup, gözün maddelerinin oluşturduğu hastalıkların belirtileri şunlardır: eğer kan nevinden madde [hastalık sebebi ise] onda ağırlık, ateş, gözyaşı, göz açılması (büyümesi) ve göz damarlarındaki akışta farklılık, vurur gibi baş ağrısı ve göz kenarlarında yapışkanlık (iltihap) şiddetli ateş oluşur. [Bu belirtiler] özellikle başta kan [fazlalığına] işaret eder. Ama balgamda yoğunluk ve hafif kırmızı renk ile göz kapaklarında yapışkanlığa meyil varsa, gözü sıkıca kapatıyorsa, sanki toz kaçmış gibi gözü kırıştırıyorsa ve gözyaşının durumu, gözde balgama bağlı bir hastalık olduğuna işaret eder. Ancak safraya bağlı göz bozukluklarında gözde iltihap vardır; gözün rengi

sarıya meyillidir. O kırmızılık kanın kırmızılığından farklı, ince ve keskindir. Aynı zamanda, göz kapaklarının yapışkanlığı ve gerginliği sıcaklığa (ateş) işaret eder. Yoğun sevda (kara sevda) ve ağrı, örten yapışkanlık gözün hastalığına işaret eder. Ancak maddesiz basit mizacın işaretleri şöyledir: o şekilde hasta olan gözün kapakları ağırlaşmaz ve diğer kötü mizacın zikri geçen işaretleri de gözün basit kötü mizacına işaret eder. Ama gözü hasta eden ortak hastalıklar ayrı bir kısımda ele alınmalıdır. Allah isterse.

Dördüncü Kısım Gözün Bütün Hastalıkları

Gözün tedavisi gözün hastalıklarına karşılık olur. Göz hastalıkları maddenin mizacına ve basit mizaca ve hastalığın terkibine ve hastalıkların farklı durumlarında olduğu gibi, gözün tedavisi de dışarı atma ile olur. Bu dışarı atılma işlemleri şişlerin tedbirini de içine alır veya gözün tedavisi mizaç değişikliği veyahut genel düzeltmeyle yapılır. Gözden bazen bazı maddelerin atılması bazı maddelerin harcanmasıyla olur. Bazen de organdan atma yoluyla gözden maddeler atılır. Maddenin gözde harcanmasının yolu şöyledir: Eğer vücutta doluluk varsa ilkin vücuttan madde atılır. Sonra beyni etkileyen ilaçlarla [zararlı maddeler] beyinden atılır ve beyin temizlenir. Sonra maddeler burun yoluyla ve gözün tabakalarından kornea damarlarına nakledilir ve [o yolla] atılır. Ama gözden maddelerin atılması yolu şöyledir: gözden yaş akıtıcı ilaçlar verilir veya gözün mizacını değiştiren özel ilaçlar verilir. Ama gözde değişiklik oluşturan ilaçlar verilir, öyle ki, onda biraz boşluk olur. Gözdeki gevşek olmayan şiş ve diğer göz hastalıkları hakkındaki sözlerimizden sen o ilaçları anlarsın ve bilirsin. Bilinmelidir ki, göz hastalıkları maddi sebeplerden oluşmuşsa, besin ağır olur ve bütün hastalıklarda tedavi edici besinler verilmelidir; ağır besinlerden kaçınmalıdır. Eğer gözün hastalık yapan maddesi diğer organlardan geliyorsa, sen o organın tedavisini yapmalısın. Bazı nüshalarda kastedilen kan alınmasıdır. Eğer besin maddesi dış örtüden geliyorsa ve biz hacamat uygularsak ve alına da zararlı maddeleri çeken ilaçlar uygularsak, ani değişiklikler ortaya çıkar. Sıcak maddeler içeren çiğ kabuklar, yani herhangi muamele ya-

pılmadan kullanılan kabuklar ve soğuk maddelerden *kalkadis* (demir veya bakır sülfat) [kullanılır]. Göz için kan alınacak damarlar *kıfâl* (koldaki cephalic ven) gibi damarlar olur. Bunlardan sonra göz hastalıklarında kan alınacak damarlar başın çevresinde olan damarlardır. Ancak başın çevresindeki damarlardan önde olanları gözün maddelerini nakletmekle görevlidir. Arka tarafta olanlar maddelerin çıkmasına yarar, yani gözün maddelerinin içe çekilmesini engeller ve arkadan olandan kan alma gözün maddelerinden göze çekilenlerin, çekilip atılmasına sebep olur; kan alma ile onlar dışarı atılır. Bilinmelidir ki, gözün maddeleri arkaya naklolur. Gerekli olanların nakledilmesinde çok yararlı olan yer burun delikleridir. Eğer çekilen madde, başka organlardan göze doğru bir yol izlemiyorsa burun deliklerine gönderilen madde aksırma ve içer çekme hareketleriyle dışarı atılabilir. Bu hastalıkları biz kitabın başında anlattık.

Göz hastalıklarının bazısının tedavisi gözün mizacının değiştirilmesiyle olur. Gözün mizacı soğukla değişir ve bunun göze yararı olur. Gözün mizacı değişebilir; göz soğutulup değiştirilir. İt üzümü ve çobandeğneği suları ve hindiba suyu ve *hanes* (?) suyu, gül suyu bu konuda yararlıdır. Bu bitkilerin suları ve keten tohumu özü ya da ısı ile gözün mizacı değiştirilir. Misk, biber, büyük kırlangıç otu ve bunların benzeri diğer başka ilaçlar [gözde etkili olurlar]. Çinko ve antimon (göz damlası olarak kullanılan bir sülfat bileşiği), iklimya (altın ve gümüş alaşımı; ore, bir nevi beyaz toprak) gibi boşaltıcıların tamamı dâhildir. Tutucu olan ilaçlar *mamisa* (mamita) *şiyafı* (büyük kırlangıç otu yakısı), *sabır* filizi ve safran karıştırılıp kullanılır veya göz mizacına uygun olan ilaçlar gözün mizacını değiştirir. Süt veya badem yağı ve yumurta, yumuşatıcı sıvılarla onların yerini tutan onların benzeri ilaçlarla gözün mizacı olgunlaştırılır. Safra damarları peynir suyu ve safranla birlikte muamele edilir. Özellikle içinde ekmek bulunan terkip gibi veya eriyik halinde ilaçlarla tedavi edilir. Anzarut, rezene suyu ve diğer ilaçların bazısı da, çözülüp eriyik halinde uygulandığında göze yararlı olur. Adamotu ve haşhaş ve afyon öz suları gibi ilaçlar da kullanılır. Bilinmelidir ki, göz ağrısı baş ağrısı ile birlikte olursa, ilkin baş ağrısı tedavi edilmelidir. Baş ağrısı bertaraf edilmedikçe [asıl hastalığın] tedavisine başlanamaz. Kusma, boşaltma ve uygun olan

tedbirler uygulanırsa, onların birisi de gözde olan hastalığa yararlı olmazsa bilinmelidir ki, gözde sıcak mizaç veya soğuk mizaç vardır veyahut zararlı bir madde vardır ve bu madde gözün tabakalarına girip onu etkilemiştir. Gözde görülen kötü huylu besin maddesi onu bozmak üzeredir veya onun beyninde bir yerde zaaf vardır ve [bundan dolayı] o yere göze zararlı madde inmiştir.

Beşinci Kısım

Gözün Hıfzısıhhası ve Gözde Mevcut Şeylerin Açıklaması

Gözünün sağlığını korumak isteyenlerin gözlerini tozdan, duman-
dan, ateşten, dışarıdaki soğuktan, şiddetli rüzgârdan, yani güçlü,
soğuk ve zehirleyen rüzgârlardan korunmalıdır. Daimi olarak belli
bir nesneye bakmayı istememelidir ve diğer bir şeye bakmalıdır.
Çok fazla bakmaktan kaçınmalıdır. İnce küçük nesnelere az bak-
malıdır. Gözün, ince, küçük ve dakik şeylere sınırlı derecede bak-
masını sınırlamalı, çok bakmamalıdır. Kafasının üzerinde durma-
malıdır. Bilinmelidir ki çok fazla cinsel münasebet göze zarar veren
şeylerdendir. Aynı şekilde, fazla şeker yemek ve çok yemek yemek,
dolu mide ile uyumak, bütün yiyeceklerin ve içeceklerin ağır olan-
ları [zararlıdır]; buğuları başa çıkar ve göze zarar veren nesnelerden
olur. Söz konusu edilenlerin hepsi dikkate alınmalıdır; *Pisa* (biş?
aconite?) ve *hundekuk* (üç parçalı ayağı olan bir kuş, *lotus corniculatus*)
ve diğer çok hafif şeyler göz için zararlıdır; çok tuz ve çok fazla
rüzgâr, gaz oluşturan lahana, mercimek ve basit ilaçlar kısmında
zikredilen ilaçlardan gaz yapan ilaçlar göze zarar verir diye yazıl-
an nesneler (şeyler, droglar) gibi. Bilinmelidir ki, çok uyku ve çok
uykusuzluğun her ikisi de göze zarar verir. Uyku ve uykusuzluktan
mutedil olanı göze uygundur ve gözün sağlıklı kalmasını sağlar. Bu
söz konusu edilen şeyler göze zarar veren şeylerdendir. Ama alın-
ması göze yararlı olan ve gözün gücünü artıran şeyler bakır sülfat
(veya demir sülfat) ile çinkodur. Çinko grubu rezene suyu ile bir-
likte veya birbiri yerine kullanılabilir. Her zaman rezene suyu ile
ovalama çok yararlı olur. Aynı zamanda nar, soğutucu nesneler ve
yine soğuk nar suyu ve iç yağı ile karıştırılıp bal ile birlikte pişirilir.
İnşallah, uygun yere uygularsan, diş ve gözü parlatıp onları keskin-

leştiren şeylerden olur. Saf su içine gözü koyup, onun içinde açıp kapamak gözü güçlendirir.

Göze zarar veren şeyler iki gruptur. Bunlardan biri hareket, diğeri besinlerdir. Zararlı besinlerden kaçınmak gerekir. Ama göze zarar veren hareketlerin göz kapaklarında etkisi görülür. Çok cinsel münasebet ve zararlı olan nesnelere uzun süre bakmak, küçük yazıları çok okumak [göze zarar verir]. Çok küçük yazıları uzun süre okumaktan sakınmalıdır. Bu şekilde her ince iş aynı şekilde göze zarar verir. Dolu mide ile uyumak ve akşam yemek yedikten sonra uyumak ve görme zaafı olan kimselerde rahatsız edicidir. Yemekten sonra, uyumayıp bir süre sabredip beklemek gerekir. Göze her türlü doluluk zararlıdır. Doğayı boşaltan ve tedavi edici şeyler ve pirinç gibi kanın artmasını sağlayan şeylerin hepsi zararlıdır. *Sinir* de göze zarar veren diğer şeylerdendir. İki bakımdan o zararlı ve yararlıdır. Çünkü midenin temizlenmesi dolayısıyla kusmaya yararlıdır. Ama beynin maddelerini harekete getirip göze giden maddelerin atılması bakımından zararlı olur. O halde ne zaman kusmak gerekse uygun olan yemeği yedikten sonra onu takiben kusar. Fazla uyku da göze zararlıdır; çok uyumak ve çok kan aldirmek ve özellikle peş peşe kan aldirmek ve hacamat da zararlıdır. Yiyeceklerden zararlı olan tuzlar ve pirinç ve diğer midenin ağzına zarar veren yiyecekler ve pırasa, soğan ve *baderuc* (*bir nevi kokulu bitki*) yemek, zeytinyağı ve pişmiş ve olgun yiyecekler ve kurutulmuş dereotu ve mercimek, bütün bu söz konusu olanların hepsi gözü yaşartır. Ancak göze beslenmede hazır olan öneriler şunlardır: bir besinin değişimi söz konusu olsa, onun sindirimi bozmaması gerekir; gaz yapmamalıdır. Biz bu durumu ek kısımda ele alacağız. Sen bu durumu *Üçüncü Kitab*'ın makalelerinden öğrenirsin. Allah isterse.

Beşinci Kısım

Remed (Göz İltihabı) ve Dem'a (Gözün Yaşarması)

Birisi hakiki göz iltihabı ve diğer bir hastalıktır ki, o da bir göz rahatsızlığına benzer. Göz iltihabı [bu durumda] gerçek olmaz. Gözden devamlı yaş gelmesine (*tekettür*) *tehassür* de derler. Gözden sürekli olarak yaş gelmesi, gözün devamlı yaşarması belli bir düzendedir; gözde bir sertlik, katılık vardır. Sıcak şeyler [o sertlik ve rutubeti gözde

sıvılaştırıp gözü kızartır. Güneş gibi dış sebepler, ateşli baş ağrısı ve humma ateşleri gibi nesneler de gözde yaş yapar]. Aynı zamanda kasılma dolayısıyla ve göze vurma yüzünden ve de heyecan, güçlü rüzgârlar dolayısıyla, ilkin söz konusu edilen sebepler gibi sertlik (katılık) ve rutubet gözde yaşarma oluşturur. Bu göz yaşarmaları söz konusu edilen hafif sebeplerden meydana gelir; bu sebeplerden dolayı ortaya çıkar ve görme ertelenip, görme mümkün olmaz. O kişi tedavi olmasa da, sebebin ortadan kalkmasıyla [çoğunlukla] hastalık iyi olur; geçer.

Göz iltihabının (*remed*) bir çeşidine Yunanlılar *tar-ı kisad* (*tarkisis*) adını vermiştir. Bu hastalık dış sebeplerle vücutta görülen başka hastalığın yanı sıra, ortaya çıkar veya başka bazı sürekli dış ve iç sebeplerle desteklenip, zayıflatan sebeplerle şikâyetler artsa, bu durumda hastalık gözde hakiki şişli iltihaba dönüşür. Her gün görülen nöbet şeklindeki ateşten, diğer bir ateşli hastalığa geçilmesi gibi olur. Dışarıdan gelen sebeplerle ortaya çıktıktan sonra, yine dışarıdan gelen sebeplerle göz yaşarması görülse, gözün yaşarması çok fazla olup gözün iltihaplanmasına sebep olur. Göz iltihabı gerçekleşirse, ona (göz yaşarmasına) komşu gibi olur, denir.⁴⁰¹ Göz iltihabının bir çeşidi gözde kaşıntı yapar. Onun sebebi (iltihap), gözün kaşınmasından dolayısıyla, tahriş olmasıdır, yani bu hastalık, gözün kaşınmasından dolayı tahriş olmasından ortaya çıkmıştır. Gözün iltihabının gözyaşı yoluna (lâkrimal kanal) ve onun tedavisine gözün kaşıntısı bertaraf edildikten sonra başlanır. Ama hakiki göz iltihabı aslında şöyle olur: göz iltihabı *conjunctiva* tabakasında oluşan bir iltihaptır (*conjunctivite*?). Onun şişleri iki gruptur. Bir grubu basit şişlerdir. Onda göz damarları durur ve gözyaşı ve ağrıdan başka bir şey olmaz. O şiş başka bir yere geçmez. Diğer grupta zikrolunan sınır ve seviyeye geçer; gözün aqueuse humoru büyüyüp göz merceğini örter ve gözün kapanmasını engeller. Ona *keymus* adı verilir. Bizim görüşümüze göre biz ona *dedinc* deriz.

Çoğu kez göz iltihabı maddelerin fazlalığı dolayısıyla arız olur. Göz iltihabının arızaları, yalnız çeşitli zararlı maddeler dolayısıyla

⁴⁰¹ TM:Tabii olan nüshada *darkisis(tarkisis) kartesis* yerine kullanılmıştır.

olmaz. Bazen de bu hastalık balgami ve sevdavi (kara safra) maddeler yüzünden meydana gelir. Çünkü hakiki göz iltihabı, belki göz merceğinde ve konjunktivada olan şişe bağlı olarak meydana gelir. Şiş mutlaka kan, safra, balgam ve sevd ve rüzgârlardan dolayı meydana gelir. Bu beş çeşit maddenin her biri ile ortaya çıkar. Hakiki göz iltihabında bu beş maddeden her birinin olması gerekir. Söz konusu edilen maddeler bazen gözün kendisinde oluşur ve bazen de başka organdan inip göze gelir. Onun göze inişi kafanın dış tarafında bulunan zarlar vasıtasıyla veyahut kafanın beynin üzerini örten örtüleri yoluyla olur; aynı zamanda, gözün etrafındaki kısımlardan da göze gelebilir. Genel olarak da, beynin maddesi, beynin etrafında söz konusu olup, zikredilen yollardan biri ile göze ulaşır. Çünkü beyinde çok madde olup, beyne dolduğunda, o madde taşıp gözü doldurup, gözde iltihap oluşur. Ancak göz hakikaten güçlüyse, başka maddeleri kabul etmez: Gözün dışarı atan kaidesi zararlı maddeleri atar. Bazen arterler gözün fazlalıklarını atıp, göz iltihabı oluşturur. Gerek o içteki arterler ve gerekse hariçten olsun, ikisi de çok fazlalık içeriyorsa onları göze atar. Bazen de gözün maddeleri beyinden ve baştan başkası olmaz. Belki gözün iltihabını meydana getiren baştaki maddeler ve beyinden gelen maddeler dışında organlardan madde gelmiş olabilir. Özellikle gözde kötü mizaç dolayısıyla zaaf oluşmuşsa her türlü maddeyi kabul eder.

Göz iltihabının bazı gruplarında saralar ve nöbetler olup maddenin oluşması dönemi ve nöbeti dolayısıyla göz iltihabı oluşur. Göz iltihabı ağrılarının meyli gözde gevşek hılt olup, gözün tabakalarını yiyip yok eder veya hılt çok fazla olup gözü gevşetmekle olur (göz küresi ekseninin uzaması). Bu hastalık gündüz olur. Bu sebeplerin zıtlığından (birbirine zıt olmasından) ortaya çıkar. Bu sebeplerin zıtlığı ile kötü bir ağrı olur.

O halde, bildiğin gibi, gözdeki iltihaplı madde, gözün maddesinin yakınında olan, vücutta veya başta olan iltihaptan olabilir; onu yapan soğuk madde (iltihaplı madde) damardan ileri gelir. Bazen gözde ağrı oluşturan madde gözün kendi maddesinde oluşmuş maddeden de ortaya çıkmış olabilir. Gözde iltihaplı madde oluşmasının sebebi gözde tutulmuş hıltların gözün mizacını bozması veya fazla

uzun süre, kan alınıp gözün bütün rutubetinin kötü maddeye dönüşmüş olmasıdır. Göz küresi büyük ve fırlak olanların gözünde iltihap çok büyük ve tekrarı daha fazladır. Çünkü bu tip gözde rutubet çok ve delikleri dolu olur ve göz iltihabında soğuk kan oluşur. Rutubeti hazmedilmemiş olduğundan dolayı, doğal terslikle iltihap (hastalık) ortaya çıkar, ancak sıcaklık azalır, kötülük giderilebilir. Bilinmelidir ki, kötü maddelerin dışarı atılması, maddenin atılması ve [yeniden zararlı madde alınamaması ile] olur. İltihabın çok olması maddenin miktarının çok olmasından kaynaklanır. Bilinmelidir ki, güney ülkelerinde göz iltihabı çok sık görülür. Lakin bir saatte kaybolur. Çoğu arazların (belirtilerin) sebebi, o ülke halklarının rutubeti dolayısıyla, maddenin akışı ve buharlarının çok olmasıdır.

Ancak, yine rutubetle bedenlerin deliklerinin içi dolup kabarır. Doğalarında gevşeklik oluşturma özelliği olduğundan, ne kadar çok madde olursa, atılması ve dolup kabarması o kadar hızlı olur. Eğer ülkenin insanlarına çok fazla soğuk isabet etse, onların göz iltihapları zorlu olur. Çünkü çoğunlukla onların hıltları hızlı akar. Başka çok fazla olan diğer hıltlara soğuk isabet etse, hızlı akan hıltlar tutulup, hızla akış ve boşaltma engellenir; bozukluk meydana gelir. Ama soğuk ülkelerde ve soğuk mevsimlerde göz iltihabı az olur. Ancak azlıkla birlikte dışarı atılması zor olur. Soğukluk dolayısıyla ağırlığı söz konusu olur. Soğukluk dolayısıyla soğuk ülke halkında soğuk dönemlerde, maddede bozulma olup, zarlı maddenin akışkanlığı azalır. Gözdeki diğer maddelerin azlığı dolayısıyla, göz iltihabı da az görülür.

O göz iltihabında gözün tabakalarının kötü bir şekilde inen maddeyle dolup kabarması söz konusudur. Onun içindir ki, tarife göre söz konusu maddeler iltihaplı madde oluştursa soğuk maddelerin gerilmesi ile tutulup, hapsolür. Onların erimesi güçtür. [Maddenin atılacağı yollar] soğukluk dolayısıyla kapalı olup, uzun süre orada o maddelerin tutulması söz konusudur. Gözü örten tabakaların uzaması ve besinleri parçalayıp birleştirme ve farklılaşması da bunun gibi bir durum oluşturur.

Kış şiddetli olduğunda, arkasından gelen dördüncü aydan itibaren şiddetli sıcak yaz olsa, Güney halkında şiddetli göz iltihabı olur. Aynı şekilde kışın ılık olup, kişinin vücudu hıltlarla dolu olsa, dördüncü

ayda Güney rüzgârı geldiğinde o bedene ait olan hılt tutulup hapsolsa, yine çok sayıda göz iltihabı görülür. Kuzey ülkelerinde yazın göz iltihabı çok fazla olur; özellikle kuzey yazı güney kışından sonra olursa, [bu durum söz konusu] olur. Aynı şekilde o yazda göz iltihabı çok olur. Dördüncü [derece] güneydeki kişinin mizacıyla üçüncü [derecede] kuzeydeki kişinin mizacı arasında, ilkimler benzer olduğu için, farklılık oluşmaz. Kuzey ülkesinin halklarının vücudu dayanıklıdır; güçlüdür. Güney halklarının vücudunda su toplanır; kabarıklıklar ve şişkinlikler oluşur; onlarda göz iltihabı sıkça görülür. Sıcak ülkelerde göz iltihabı çok görüldüğü gibi, aynı zamanda cidden çok sıcak olan hamam da göz iltihabı oluşturur. Bilinmelidir ki, gözünde iltihap olan ve hastalık oluşturan başka bir şey içeren kişilere tedavi uygulanıp, abartılı bir şekilde tenkiye olunduktan sonra, göz iltihabı giderilemezse, o göz iltihabına sebep olan hastalık yapan madde gözde yanma oluşturur ve hapsolan maddenin aslında baş ya da beyinden indiği ortaya çıkar. Bundan önce onu açıkladık.

Tedavi: Bilinmelidir ki, gözde iki çeşit ağrı görülür: 1. Yanma ve 2. Onu izleyen ağrı. Yanma oluşturan maddenin ağrısı kötüdür ve vakanın ağırlığına işaret eder. Mevcut ağrı çok miktarda madde veya gaz olduğunu gösterir. Göz iltihabının çeşitlerinden hızla gelişenlerinde, gözün rutubetinin çok arttığı ve yanmanın çok hissedildiği gözlenir. Ama gelişmesi geç olanlarda, geç ilerleyip olgunlaşanlarda akıntı olmayıp kuruluk vardır. Gözün çapağı maddenin pişmiş olduğuna veya hastalığı meydana getiren maddenin ağırlığına işaret eder. Gözde, maddeleri pişmiş olan göz iltihabı, başlangıçtan itibaren hafif olursa ve çözülmesi hızlı olursa, bu göz iltihabı iyi huyludur. Ama göz iltihabı dolayısıyla gözde kabarcık gibi oluşan afetler varsa ve eğer kabarcığı küçük olursa, o pek de iyiye işaret etmez. Çünkü kabarcığın küçüğü olgunlaşmanın yokluğunu gösterir. Ne zaman göz kapakları birbirine yapışmaya başlarsa, olgunlaşmanın yakın olduğunu gösterir. Bu durumda gözden su gibi rutubet akar; o akış olgunlaşmanın uzaklığına işaret eder.

⁴⁰²Biz diyoruz ki, göz iltihabının akıntı yapan çeşidinin gözün hafifliğini de gösterdiği anlaşılır. Aynı şekilde gözün yaşarması daha sonra

zikredilecek sebeplerin oluşması ile ve şişin oluşmasıyla anlaşılır. Ama gerçek maddenin başla ortaklığı dolayısıyla, ortaya çıkan baş ağrısı başın ağırlığına işaret eder. Nezleden olan göz iltihabında, eğer o nezlenin yolu başın dış kısmında olan zarda olursa, alnın gerildiğini ve dışta olan damarların hızla aktığı ve göz kapaklarının şiştiğini, alnın kızardığını ve adeta attığını gözleriz. Bu belirtiler nezleye işaret eder. Eğer zararlı maddelerin göze inişi içte olan zar (pia mater?) yoluyla olursa, onlar söz konusu edilen işaretler olmayıp, onun işaretleri, hıçkırık ve damak ve burun kaşıntısıdır. Eğer göz iltihabı mide ile birlikte meydana geliyorsa, [bunu] onda mide bulantısı ve mide maddelerinin oluşturduğu ağırlık, sıkıntı gibi zikri geçen işaretler gösterir.

Ama göz iltihabı kandan kaynaklanıyorsa, gözün rengi ve göz damarlarının atışı, baş ağrısının vurur gibi olması, beyinde olan kanın diğer belirtileri ve aynı zamanda ince, nazik sesin azlığı, uykuda olan göz çapağı ve göz kapağı zaafi buna işaret eder.

Ama az göz iltihabı, şiddetli gazlar, tahrik eden ağrılar, az fakat üst seviyede seyreden ateş, ince gözyaşları ve gözyaşlarının yara oluşumunu tetiklemesi [bu hastalığın] belirtileridir. Zaman zaman görülen küçük bir göz iltihabı gözyaşından yoksundur. Göz iltihabında göz yaşarması olmadığı gibi, küçük göz iltihabı uykuda oluşmaz.

Burada safravi göz iltihabı cinsinden göz iltihabı, ateşli denen o şişin göze arız olmasıyla ortaya çıkar; ateşli göz iltihabı kötü huylu kabbarcıklardır. Bazen bu göze dağlama ve yakma uygulanması gerekir. Yarası sürünüp uzayan cinsten olursa, o yara beyin ve şakaklara geçen (bulaşırsa, yapılsa) cinsten olur. Safravi göz iltihabının bir grubu da kuru olup, onda kaşıntı ve hafif ateş ve biraz da göz ucunda çapak ve yapışkanlık olur; gözde çapak az olur. Onda olan şişlik uygun bir şekilde görülmez ve göz yaşarması da yoktur. O göz iltihabı madde azlığından dolayı olur.

Ama balgami göz iltihabı çok şiddetlidir; ağır, ateşi düşük ve kırmızılığı hafif olur. Çünkü bu tip göz iltihabında renk çok yoğun ve beyazdır. Uyku halinde çapak oluşur; göz kapaklarının birbirine yapıştığı gözlenir. Göz kapağı normalden daha iridir. Gözün rengi, yüzün rengiyle aynı olur. Eğer balgamdan dolayı göz iltihabı olursa ve bunun kökeni de mide ise, o kusma ile kendisini gösterir.

Bazen balgamdan kaynaklanan göz iltihabında etli şişkinlik olur ve şişkinliğin büyüklüğü dolayısıyla, gözün siyahı üzerinde doğru meyleder. Ancak onda şiddetli ateş vardır; göz yaşarması görülmez; belki çapak vardır.

Sevdavi göz iltihabının belirtisi gözün büyüklüğü ve kuruluğu ve iltihabın yoğunluğu, uzun zamanda ortaya çıkması ve gözün yapışkanlığının az olmasıdır. İltihaplı gözün maddesinin belirtisi yoğun olmaz ve uzun süre göz yaşarmaz; gözde akıntı görülmez. Bazen bu süre içinde gözde yoğun bir ateş vardır.

Tedavisi: Gözden yaş geldiğinde ve hafif göz iltihabında gözyaşı yoluna geçenlere mani olmak için, bazen yolun tıkanması yeterli değildir. Onların sebepleri belli olup, kan doluluğu gibi nesneler olursa, doluluğu meydana getiren maddeler atılmalıdır. Bazen göze süt ve yumurta akı karıştırılıp damlatılır; tahrik eden maddeyi sakinleştirmek için bu yeterli olur. Kusmasına gerek yoktur. Eğer damla damla akış varsa ve bu nabız gibi vuruşla ortaya çıkmışsa, göze güvercin iliği veya güvercin kanı damlatılır. Bazen sünger veya pişmiş olan maddenin içine konduktan sonra göz üzerine, onunla masaj yapılması yeterlidir. Tedavide kullanılan nesnelerin kiminin içinde çukurlaşma, içeri doğru çökme ve kiminde tersi durum söz konusudur. Zıddı olduğu durumda, o nesnelerin sakin hali kaybolur; onlar bütünü değişinceye kadar pişirilmelidir veya şeker, gül yağı ve mercimek pişirilip [göze] uygulanır. [Bunun dışında] göze kadın sütü memesinden sağılan süt sıcak olarak göze damlatılır. Eğer bunlardan [hasta] yarar görmezse, boyotu tohumunun pişmişiyle yapılan beyaz *yakı* (*şiyaf-ı ebyez*) uygulanır.

Eğer üzüntü ve sıkıntıdan biri göz iltihabının sebebi ise, gözün iltihabının sadece rutubeti varsa, şişi yoksa ve de vücut ve başın doluluğundan kaynaklanıyorsa, o göz iltihabına hamam yaralı olur. Bu şikâyetle pişmiş papatya uygulaması (pansumanı) yararlı olacaktır. Yemek yendikten üç saat sonra, hafif bir şarap içip üzerine uyumak bu sıkıntı için yararlı olur. Güneşten veya soğuktan olsun ya da tozdan olsun, hepsinde [bu öneri] yararlıdır. Kaşıntı dolayısıyla olan hafif iltihaplanmanın tedavisinde, ilkin gözün kaşıntısı giderilir. Sonra göz iltihabına tedavi uygulanır. Bazen sadece keçiyoynuzu uygulanması yeterlidir; iltihap iyileşir; onun tedavisine gerek kalmaz. Eğer kaşın-

tı dolayısıyla oluşan göz iltihabı çok fazla olup, göz iltihabı varken kaşıntıyı tedavi etmekle mümkün değilse, göz iltihabının şiddeti giderilene kadar yumuşatıcı maddeler ve benzerleri haricen uygulanır. Sonra göz iltihabının tedavisine geçilir.

Altıncı Kısım

Göz İltihabının Nezle ile olan Ortak Tedavisi

Göz iltihabının ve diğer göz hastalıklarının tedavisinde ortak kanun, benzeri hastalıkları olanların yiyeceklerinin hafif olması ve işlevsel olmasıdır. Onlara tedavi ve iyi edici yiyecekler verilmelidir. Buharlar oluşturan ve besin maddelerinin sindirimini bozan maddelerle, cinsel münasebetten, harekettten, başı dumanlandıran [şeylerden] ve şaraptan ve ekşi ve tuzlu, saklanıp ve sertleşmiş besinlerin etkilerinden kaçınmalıdır. Doğal olarak, sürekli yumuşatıcı ilaçlar uygulanır. Baştan kan almak bütün göz hastalıklarında yararlıdır.

Göz iltihabı dolayısıyla, beyaz şeylere ve ışığa bakmamalıdır. Belki hastanın oturduğu odanın etrafı, eşyaları ve kendi giysileri siyah olmalıdır veya yeşil renkte olmalıdır. Yüzünü siyah bir hırka ile örtmelidir, öyle ki, o siyah hastanın gözüne aksetmelidir. Zikrolunan hastalık sebeplerinin çözümü siyahtadır. Sağlık durumunda gök mavisine bakmak iyi olur. Yine, onun başlangıçta karanlıkta oturması yararlı olur. Onu uyutmalıdır. Çünkü gözünde iltihap olana en iyi tedavi uykudur; baş iyi olana kadar da bu tedavi terk edilmemelidir. Çünkü o oluşumlar göz iltihabına gerçekten zararlıdır. Öncelikli olarak, onun başındaki saçlarını uzatmalıdır. Çünkü bu durumdaki insanların başında saç olması yararlıdır. Çünkü başında olan rutubeti besin olarak kendisine çeker ve başa nezle daha az iner. Eğer hastanın bedeni temiz olup, göz iltihabına sebep olan damardan gelen kan ağırsa ve özellikle göz iltihabı had derecesine ulaşırsa, hamama girmek ve şarap içmek ona yetmez. Çünkü hamamlar maddeleri farklılaştırır ve şarap maddeleri organdan atar. [Zararlı] maddeler atıldıktan sonra hamam göz iltihabının tedavisinde daha yararlı olur. Özellikle göz iltihabında gözün ağrısını teskin eden maddelerden biri ile ağrı teskin olunduktan sonra hamam yapılması çok daha yararlıdır.

Göz iltihabının ve bütün göz hastalıklarının tedbirlerinden biri de,

istirahat sırasında hastanın baş yastığının yüksek olması zorunluludur. [Çünkü] hastanın başı aşağı düşmeğe hazırdır. Onun başında buhar yoktur. Belki de onun başında buhar oluşturmak gerekir. Ancak, buhar oluşturan maddeler göz iltihabı için fevkalade zararlıdır. Her ne kadar gül yağı da olsa, kulağa yağ damlatılması göz iltihabı için zararlıdır.

Bazen göz iltihabı büyüyüp gözün tabakalarına tazyik eder. Bunun gibi, göz iltihabını oluşturan maddeler, eğer göze dışarıdan gelirse, o madde diğer bir organdan atılır; lavman ve kan alma yoluyla o madde, organın aksi tarafına çekilir. Bazen de kan almak yeterli olmayıp, sağda olan veya kulakta olan arterlerden kan almak gerekebilir. Çünkü göze o arterlerden besin gelir ve kan alındığında besinin göze gelen yolu kesilmiş olur. Eğer arterin yolu belirginse ve o arter kesilse hastanın başının tıraş edilmesi gerekir. Küçük arterin hangisi olduğu damarları birbirleriyle karşılaştırılarak, hangi damarın attığı, hangi damarın nabzının olmadığı belirlenerek karar verilir. Bu damar belirlendiğinde yapılan işlemler biraz abartılı olur. Bu şekilde belirlenen arterlerin büyük bir kısmı kesilir. Ama büyük arterlerin kesilmesi uygun değildir. Bazen baş ağrısı olduğunda da arter kesilir. Kesilmesi gereken arter, bağlanır ve sonra kesilir. Kesilecek yere yakın kısımda arter ibrişimle sıkıca bağlanır sonra damar kesilir. Sonra o kısım serbest bırakılır. Burada kesme işlemi uygulanan arterler küçük olanlardır. Ama dalların küçük olanlarının besinlerin gittiği yol olduğu belirlenirse, o arter kesilmemelidir; belki içindeki maddeleri boşaltmak yeterli olacaktır. Boynun arkasındaki çukurdan hacamat yapılması ve kan pıhtısının oradan kaldırılması (giderilmesi) küçük arterlerden kan almak kadar yararlı olur. Bu tedavi yarar sağlamazsa, gözün üst tarafından ve alın damarlarından kan almak gerekir. Lakin boynun arka tarafından kan almanın yararı çoktur, yani o hacamat işlemi birçok hastalığa iyi gelir. [Hastayı] kusturmaya gerek kalmaz.

Ne zaman bademcik ağrısı sürekli olsa, oraya yakı uygulanır. Bu yakının terkinde tahrik eden bakır bileşikler ve zaç vardır. Bazen yalnız *sarısabır* ile o kısmı ovalamak yeterli olur. Eğer göz iltihabı uzayıp tedavilerinin hiç birinden yarar görmezse, bilinmelidir ki gözün tabakalarının birinde hastalık vardır. Ona ulaşan besini bo-

zuyordur. Onun gibi maddeleri atmak için yıkayıcı tutmayı (çinko) alıp kuşkonmazla birlikte verilmelidir; ancak kusturacak kadar verilmelidir ve biraz da Arapzamkı verilir. Bazen de bingüldağa dağlama yapmak gerekir. Çünkü dağlama nezleyi hapseder ve göz iltihabının sebebi, nezlenin devamı üzere, göze inen kronik ve yayılmış göz iltihabı görünümünde ise, yararı olur. Göz iltihabının kökeni zarlardaki maddeler olursa, onun tedavisi zordur. Tedavinin temeli güçlü bir şekilde o maddelerin atılmasıdır. Başı güçlendirme konusu bu kısımda ele alınıp bilinen ilaçlarla tedavi edilir. Sümbül, gül, akasya, küzbere gibi ilaçlar alınıp yakı yapılır. Küzberenin suyu ile aynı şekilde bir parça safranla yakı yapılır. O yakı bir saat veya iki saat [organın üzerine] konup, sonra kaldırılır.

Bazen bunlarla aynı etkiyi gösteren başka maddeler de alınır. Aynı şekilde banotunun muadilleri de önerilen maddeler arasındadır. Aynı etkiye sahip maddeler göze damlatılıp gözü, öyle bırakmak uygun olmaz; bunlar gözden alınıp, yenisi uygulanır. Burada yeniden uygulanan ilaçların da aynı etkiye sahip olması gerekir. Yumurtanın beyazı uygulanır ve uygulandıktan sonra, her zaman yenilenmek suretiyle tedaviye devam edilir. İlk yumurtanın beyazı göze konup bırakılır ve onun göze zarar vermesinden korkulduğu zaman kaldırılır. Ancak, ilacın her zaman tekrarlanması gerekmebilir. Çünkü yumurtanın beyazı daha katıdır ve gözün dibine nüfuz edip zarar vermesi uzun zaman alır. İyileşme sürecinde hasta olan yerin sağlığına kavuşması [bu zaman aralığında] mümkün olur. Ancak sütün birçok farklı halleri vardır. Yumurtanın akı gözü toplar; yumuşatır; gözün yapısındaki delikleri tıkamaz; o delikleri daraltmaz. Pişmiş sütün çözülmesi, dokuya ve gözün yapısına nüfuzu söz konusudur. Gözün sertleşmesi gözün ağrmasına sebep olur ve sütün yağı gözde kötü etki yaratır. Sonuçta göze uygulanan ilaçlar, özellikle kan hastalıklarında da kullanılan ilaçlardır ve bunların fazla şiddetli olmaması gerekir. Safra nevinden ekşilik ve keskinlik özellikleri olan yiyecekler de yenmemelidir. Göze uygulanan ilaçlar cidden kolay uygulanabilecek ilaçlar olmalıdır, öyle ki gözün hastalığının şiddetinin bertaraf edilmesini sağlamalı, ancak zarar vermemelidir; onu beslemelidir ve mümkün oldukça besin olan yiyeceklerden oluşmalıdır.

Bazen göz ağrısında güçlü bir sarsıntı olup (birden hareketsizleşme, silkinme) belirlenip bazı şeyler onunla burundan dışarı atılır. Eğer o güçle diğer organların maddelerini göze çekmesinden korkulmazsa zaman zaman göz ağrısı için gargara da önerilebilir. Yine göze [şu] tedaviler de yararlı olur: Ilık su ile olgunlaşmış olan göz iltihabı *deniz süngeri (isfenc)* veya sof (ipek bez) ile silinir. Çoğu kez bu uygulamanın bir veya iki kere yapılmasının yararı çoktur. Bazen bu uygulamanın çok tekrarlanması gerekir. Göz iltihabının gücü ve zayıflığı ile [bu tekrarlama uygundur]. Eğer bu uygulamada sarıyonca kullanılırsa, onun lapası çok yararlı olur. Bazen alın üzerine dışarı atan maddeler uygulanır. Özellikle bu uygulama (lapa) göz iltihabında çokça kullanılır. Böylece hastalığa sebep olan dışarıya atılması gereken maddeler kafatasının zarlarından atılır. Bu uygulama kavun ve it üzümü ve çobandeğneği suyu ile karıştırılarak, yakı yapıp sarı-sabırın yeni çıkan filizleri, gül tohumu, safran, astragalus, anzarut ile hazırlanır. Aynı zamanda, buğday kavurması karışımı, it üzümü, ayva gibi bitkilerin karışımı da uygulanır.

Eğer gözdeki rahatsızlık çok fazla şiddetli ise, çekme gücü çok olan lapalar uygulanır; mazi, gül suyu ve demir dikenini gibi. Bu ilaçlar gözün hasta olan yerine, haricen uygulansa etkisi büyük olur. Bu ilaçlar, eğer madde sıcaksa yararlı olur; eğer soğuksa kurutan, çeken ve organı güçlendiren ve ısıtan ilaçlar verilmelidir. Zambak, kükürt⁴⁰³ ve *bervak* (*Arabistan'da görülen küçük bir bitki*) alınıp, lapa yapılarak göze uygulanır. Daima kanı temizlemelidir. Göze süt damlatarak da bu yapılabilir. Çünkü süt gözü yıkar veya yumurtanın beyazı ile göz temizlenir. Lakin bununla gözü zaman zaman yıkamalıdır. Eğer gözün iltihabı şiddetli ise kan alınıp, kana kan almak için uygun zamanı beklemelidir. Çünkü vaktinde alınmalıdır; aksi takdirde hastalık geri gelir.

Mümkün olduğu takdirde yakı uygulaması üç gün ertelenir ve o üç gün sadece alınan tedbirlerle yetinilir; dışarı atan maddeler ve maddeleri dışarı çeken ilaçlar gibi. Burada ne gerekli olduğunu kaydettik. [Bunlar] karanlık ycrdc hastayı oturtmak ve koyu renk elbise giydirmek gibi tedbirler olur. Eğer bu tedbirler alındıktan sonra bazı yararlı

görülen şeylerden verilirse, zararı yoktur. Çok kere hastalığı geliştirip, dışarı atan maddelerle bu tedavi yapılır. Bu tedbirle zararlı maddeler çözülüp çıkarılır; sonra tedaviye gerek kalmaz. Ama doğayı yumuşatmak herhalde gerekli bir iştir. Belki ishal yapmak gerekli olabilir. Çünkü kan alındıktan sonra, kana hılt hücum eder ve onda hâkim olur. Bu hıltı dışarı atan maddelerle vücuttan atmak gerekir. Çoğu kez tenkiyeden önce banyo yapmak iyi olmaz. Genellikle tenkiye öncesi lapa uygulaması yapılırsa, banyo maddeyi çekip gözün tabakalarına yönlendirir. Göz iltihabının başlangıcında yoğun ve şiddetli çekiş olmaması gerekir. Çünkü onun gibi ilaçlar gözün tabakalarında çekme ve yoğunluk oluşturup, maddeleri çözülmekten alıkoyar ve ağrıyı artırır. Özellikle ağrı şiddetli olursa bu zararlar artar. Aynı şekilde göz iltihabının başlangıcında zayıf çekme gücü olan ilaçlar verilmez. Çünkü çekme gücü zayıf olan ilaçlar, o organa akışı engelleyemez ve organın bu maddeyi atmasını men edemez. Ancak görünen tabakada yoğunlaştırıp hapsederek zararlı olur. Etkili maddeyi değiştiren ilaçlar verilirse, onun tedavisi ve zararlı maddelerin giderilmesi mümkün olur. Onun tedavisi daima sıcak su ile göze pansuman yapmakla olur. Göz iltihabının tedavisinde beyaz yakı, sarıyonca suyunda eritilip verilir. Bu yakı ilaç olarak yararlıdır. Çünkü beyaz yakıdan güçlü ilaçlarla başta toplanmış maddeyi atmak zarar verebilir.

Öncelikle göz iltihabında, göze zarar verecek ilaçlardan kaçınmak gerekir. Öncelikle, zikredilen atılması gereken maddeyi çekebilen ilaçların hastaya verilmesinden sonra, özellikle o güçlü ilaçlar yumurta ile karıştırılıp, sinirotu ve ballı suyla zayıflatılarak sulandırılıp, hastaya verilir. Çoğunlukla [hastalık] zayıfladıktan sonra, heyecanlanırsa yoğun olmayan sıkıntıyla, gözün heyecan ve ateşinin soğutulmasında etkili olur. Bu tedaviye başlamadan önce bu konudaki açıklamalarımızdan bizim destek tedavilerimiz kastedilip onlarla birlikte gözün iltihabı temizlenmelidir. Gözün yıkanmasında ona sıkıntı vermeme-lidir. Çünkü çapağın yıkanması ile gözün ağrısı hafifler ve göze parlaklık gelip, ilacın görevini yapması daha etkili olur. Ağrının yakınlığında, çok kere adamotu meyvesinin öz suyu, marul ve haşhaş bir miktar sumak karıştırılıp hastaya verilir. Eğer ağrı şiddetli ise onun gibi ilaçlarla ağrıyı yok edebilirsin. Bunlardan birisi zorunlu olarak

gerektiğinde, onun hazırda bulundurulması gerekir ve mümkün oldukça beyaz haşhaşla pişirilip verilmelidir, yani haşhaş kaynatılmışsa su içinde beyazı çıkarılıp alındıktan sonra verilmelidir. İlaçları doğrudan vermek mümkündür. Bazen onu başka ilaçlarla da karıştırmak gerekir. Çünkü çözülmesi dolayısıyla ağrıyı teskin edip ayrıca hastalığı çözüp yok eder.

Ama göz iltihabının tedavisinde bence, afyon ve benzeri ilaçları vermekte sakınca yoktur. Çünkü onlar öyle iyi gelir ki ağrısı devam etmez. Bunlar hastalığın ağrısını kesen ilaçlardır. Her ne kadar afyon ve benzerleri göz için zararlı ise de ve bundan dolayı kullanılması yasak ve kötü olduğuna dair bir inanç varsa da, maddesi yenirse ertelenemeyecek ağrılara acil şifa olur. Gevşemenin ilacı beslenme ve soğutma ve incelemidir. Ağrının ertelenmesinin ilacı gözü rahatlatma ve gevşetme olur. Bir diğer kısımda bu konu ele alınıp anlatılır. Hastalık müzminleşmişse aynı şekilde, kulak arkasındaki arterden kan alınır. Bizim bundan önce zikrettiğimiz gibi, göz iltihabı ve diğer başına nezle inen kişilerin kulağına yağ damlatılması fevkalade sakıncalıdır. Göz iltihaplarının genel olarak açıklaması şöyledir: diğer şişler gibi göz iltihabında da ilkin engelleyici ilaçlar ve daha sonrada boşaltıcı ilaçlar verilir.

Ancak gözün nefsi dolayısıyla göz iltihabının tedavisi ona çok yakın mizaçta ona yakın ilaçlarla tedavi edilmelidir. Yiyeceklerin, kötü, ince ve çözülmüş olması için o, gözde hissedilmemelidir. Çünkü bunun hissedildiğinde elem artar; şiddeti gözde de geçerlidir. Onun gibi, etkili olan ilaçlardan mutedil olanları verilmelidir. Engelleyici ilaçlardan çekici, toplayıcı, çözücü ve eriten ilaçların ağrıyı gevşetmesi hafif ve gizli olur. Belki önce verilen ilaçlar gevşetici olmamalıdır ve boşaltma ve çözülmenin yararı çok olur. Bu ilaçlara yumurtanın beyazı katılıp, o dışardan uygulanır. Bu yakının üzerine kadın sütü ilave edilir.

Gözdeki maddelerin dışarı çekilip, alınıp, ağrı çok fazla olmazsa, günlük denen yakının yumurta sarısı ile karıştırılıp verilmesi uygundur. O yakı uygulandığında hasta sağlığına kavuşur. O yakının uygulandığı günün gecesinde hastaya banyo yaptırılmalıdır. Maddelerden gözde kalanı için sümbül yakısı denen yakı uygulanır. Bazen de kullanılan yakılardan ne kadar kullanılacağı hastalığın günlük seyri ile

belirlenip ikinci günde miktarı daha artırmalıdır. Duruma göre ilaç kullanmalıdır: Bu konuda *Kânun'da* söylenecek şey bundan ibarettir. Muhtemelen ilacı ihtiyaç olduğunda, ihtiyaca göre kullanmalıdır ve ikinci gün verilecek ilaç miktarı duruma göre ayarlanmalıdır. Buradan anlaşılan şudur: ilk günü göze o yakıdan dikkatle, sanki korkar gibi ve az miktarda uygulanır ve ikinci günde dozu artırılarak tedaviye devam edilir.⁴⁰⁴ Daha önce verilen ilaç gözün iltihabını çözmekte yararlı olmazsa, biraz eşek safrası usaresi gibi şeylere ihtiyaç duyulur.

Sekizinci Kısım

Demevi (Kansal) ve Safravi Göz İltihabının Tedavisi

Demevi (kansal?) ve safra kökenli olan iki çeşit göz iltihabının ortak tedavisi kan almadır. Eğer kan sıcak ve safravi olursa veya göz iltihabının maddi sebebi yalnız safra olursa, ondan kan alma ile birlikte helile, *turbid* (*turbuthe*, *turbith*, *Ipomoea turpethum kökü*) ile karıştırılarak ilaç yapılır. Eğer maddeye şeytanti konup o maddenin örtüsünün etkilendiğini bilirse, ortak maddeler olan helile ve *turbid* kökünü yakıya destek olarak öneririz. Bunun gibi ilaçlar göz iltihabında bazen yararlı olup, yeterlidir. Eğer o göz iltihabında ateş olursa o ateşi teskin etmek için hindiba suyu ve yağmur suyu yararlı olur. Bu göz iltihabının hepsinde ilkin gözü soğutacak öz sularıyla lapa olarak kullanılmakla birlikte sinir otu öz suyu, söğüt öz suyu ve süt gibi ilaçlar içerek kullanılır. Aynı zamanda bu öz suları ile göze damlatılıp göz soğutulur. Bunlardan sonra eşek sütü ile yumurtanın akı verilir. Bunlardan sonra beyaz yakı uygulanır. Bizim engelleyici olarak zikredeceğimiz diğer yakılar da burada kullanılır. Ama kullanılacak yakının etkisinin gözün tabakalarında yoğunlaşmaya sebep olmaması gerekir; maddeyi hapsetmesi durumunda şiddetli ağrı görülür.

Her zaman söz konusu edilen dışarı atma ve engellemeler ve de çeken ilaçlarla zarar veren maddelerden gözü korumalıdır. Derece derece pansuman uygulanmalıdır. İlkin engelleyici ilaçlarla hıtlar bertaraf edilir; sonra pişiren ilaçlar verilir. Pişirip olgunlaştıran ilaç-

⁴⁰⁴ TM: Bazı nüshalarda şöyle denmiştir: 'şüphesiz ki onun miktarı söylendiği kadardır. Görülen odur ki faydalandığımız nüshada verilen bilgi doğrudur.

lara gül suyu ilave edilir. Böylece bu karışımların verilmesi ile tıkanıklık çekilir; bertaraf edilir. Keten tohumunun zararlı olduğu kadar bir nevi pişirme gücü de vardır ve iğde çekirdeği öz suyunun da pişirip olgunlaştırma gücü vardır. Boyotu tohumu suyunun pişirilmişiyidir ve ağrı için teskin edicidir; ağrıya iyi gelir. Göz iltihabında harap eden ilaçlar alındıktan sonra, pişirilenlerden ilkin boyotu tohumu suyu ile başlanır. Bunda çekme gücü yoktur. Bundan daha ağır bir pişirme özelliğine sahip bir ilacı almak gerekir. Bu da bazı öz suları olup, boy otundan daha soğuk bir şey alınması gerekirse, soğutan bitkilerin öz suları alınır. Yunancada *etatta* ve Farsçada *ışk* denen ağacın öz suyu gözün iltihabının sıcaklığını başlangıçta dışarı atar. Bu ilaç uygulanmış ve hastalığa iyi geldiği tecrübe ile tespit edilmiştir. Göz iltihabında iki durumda bilhassa güçlü etkisi olur. Bazı kere zikrolunan öz suları alınıp saklanır ve gerektiğinde kullanılır. Bundan daha güçlüsüne gerek olduğunda sarıyoncanın pişmiş, beyaz anzarot karıştırılıp özellikle kadın sütü ile veya eşek sütü ile birlikte pişirilip terbiye olur. Sonra bu hastalıkta uygulanır.

Hastalık sona yaklaşınca terkiplerden daha güçlü olanı verilir. Rezene, anzarot ve boyotu suyu pişirilip lapa şeklinde uygulanır. Sen ona (hasta) hamam yaptırırsın. Eğer beyni maddelerden temizlenmişse ve yiyeceklerden birkaç saat sonra, ona eski ve güçlü şaraptan biraz içirirsin. Bundan sonra, eğer sıcak su ile hamam yaptırılırsa ve sıcak suyla pansuman yapılırsa fevkalade yararlı olur. Göz iltihabının bitim zamanında *Akrabadin*'de zikredilen saf yakılardan vererek [hastayı tedavi edersin]. Eğer göz iltihabının maddesi demevi ise, kan alındıktan sonra hacamat ile [tedaviye devam edilir.] El ve ayakların daimi rehberliğinden ve senin diğer hastalıklardaki şiddetin delilinden, demevi göz iltihabının şiddetli soğukta olduğunu bilirsin. Öncelikle, demevi (kansal) olan [göz iltihabında] o ekmek üzüm şurubuyla da iyice pişirilip, çözülüp, eritilip verilerek tedavi edilir. Eğer ağrı şiddetlenirse o ekmek bir parça afyonla karıştırılır. Eğer göz iltihabı safravi ise, hastaya kan alma uygulanıp, sonra safra kusturulup, hastanın onu atması sağlanır; daha sonra hastaya tatlı, hoş kokulu su verilir. Bazen başta soğuk göz iltihabı görülür. Bu şikâyetle göz üzerine soğuk su koymak, çocuklarda yararlı olur. Ba-

zen de soğuk su az miktarda sarışabırla karıştırılıp, yüzün o terkiplle yıkanması yararlı olur.

Safravi göz iltihabında bir gün önce fazla ilaç vermeden daha çok çekme özelliği olan ilaçların verilmesi gerekir. Çeken [lapalar veya yakılar] öz sularında eritilip verilmelidir.

Safravi göz iltihabında ve gözün *kızıl göz iltihabı* denen göz hastalığında, lavman uygulamasından sonra, gözün üzerine bu ilaçların konması gerekir. [Onun reçetesi şudur]: nar kabuğu ovulur. Şarap veya bal ile pişirilip yakı yapılır. O göze daima ılık süngerle uygulanır.

Burçak ve buğday unu, bal şerbeti ile veya süsen kökü suyu ile yapılmış yakı ile karıştırılıp, uygulanırsa yararlı olur. Süt ile gözü yıka-mağa devam etmelidir ve göz soğutulup rutubetlendirilmeğe çalışılmalıdır. Lakin başlangıçta soğutma sınırlı tutulmalıdır. Ne zaman hastalık çözülüp, iyileşmeye doğru giderse, gözün kırmızılığı kalsa, pişmiş yumurta sarısı, safran ve bal ve diğer *Akrabadin*'de bulunan kırmızılığı giderici ilaçlar hazırlanıp göze uygulanır.

Dokuzuncu Kısım

Soğuk Göz İltihaplarının Tedavisi Hakkında

Soğuk maddelerden oluşan göz iltihabının tedavisinde soğuk hıltlar dışarı atılmalıdır. O boşaltım, gerek baştan, gerekse lavman ve gargara ile olsun, tedavinin ve kusmanın oluşmasına gereksinim vardır. Bir kere boşaltım yetmez. İlk bu işlemde kullanılan ilaçlar engelleyici olan maddelerdir. Onların çok soğuk olmaması ve etkilerinin az ve nazik olması gerekir. [Bunlar] sarı sakız ve anzarot gibi maddelerdir. Eğer sümbül yakısı bazı mutedil tuzlarla birlikte alınırsa, tedaviye uygun olur ve soğuk göz iltihabında, konjunktivada rahatsızlık olmazsa, baş ağrısı, safran, menekşe ile bal pişirilip, o sıvı ile öldürücü etki elde edilir. Başlangıçtaki göz iltihabının tedavisi, menekşe ile alını olarak yapılır. Özellikle, gözde soğuk mevcutsa baş kısmında olan zar yoluyla soğuk inmiş olabilir.

⁴⁰⁵Göz kapaklarına tiryak, kükürt ve cıva ile lapa şekline uygulanması iyi olur. Hiç şüphe yoktur ki, türk şurubu da yararlıdır. Bu

⁴⁰⁵ TM: Menekşenin tekrar tekrar pişirilen suyuyla başlangıçta

deva denenmiştir: kunduz yağı alınıp, hatmi yaprakları ve dereotu ile şarap içinde pişirilip hastaya verilir. Biz *Akrabadin*'de soğuk göz iltihabında verilmesi gereken yararlı hapları zikrettik. Soğuk iltihabı olan göze boyotu ve keten tohumu öz suyu damlatılsa yararlı olur. Bunlardan sonra yararlı olacak kırmızı yumuşatıcı lapa için (*şiyaf-ı ahmer-i leyin*) ve *şiyaf-ı ahmer-i ekber* (*büyük kırmızı yakı*), anzarot, Hint keneviri öz suları karıştırılır. Sadece Hint keneviri yaprakları ile pansuman yapmak da yararlıdır.⁴⁰⁶ Hamam yapmak ve beyaz şarap içmek yararlıdır.

Onuncu Kısım

Verdinec (Göz Kayması, Şaşılık)

Göz iltihabı ve hafif şikâyetlerde, onların tedavisi hastalığa sebep olan maddenin dışarı atılması, kan alma ve hacamatla olur. Bazen arter yarasında da [bunlar] yararlıdır. Eğer sıcak göz iltihabı olup, şaşılık oluşmuşsa, bütün vücuttaki ve özellikle de baş damarlarındaki [zararlı maddelerin] dışarı atılması gerekir. Hacamat yapıldıktan sonra, engelleyici ilaçlardan *beyaz yakı* (*şiyaf-ı ebyez*) ve soğuk, gevşetici öz suları alınmalıdır. Dışarıdan uygulanacak ilaçlar arasında safran ve kişniş, sarıyonca ve *beyaz altınla* (*elektrum, gümüş altın alaşımı*) ile yakı yapılarak, haricen uygulanır. Ekmek üzümle aynı ölçüde karıştırılıp, ezilir, iyice eriyik haline gelene kadar karıştırılır ve onunla lapa yapıp uygulanır. *Verdinec* (*göz kayması, şaşılık*) için bu terkip kullanılabilir. Aynı zamanda kırmızı boynuzlu haşhaş, kadıntuzluğu ve sarısabır ile yapılan karışım da kullanılır. Bunlar şaşılık için uygun ilaçlardır. Kaliteli iç yağı, yumurta sarısı merhem gibi karıştırılıp gözün üzerine uygulanır. Üzüm ve gül de aynı şekilde, yani bu ilginç merhem gibi [aynı amaçla, aynı şekilde] kullanılır. Sonra göze beyaz yakıyla birlikte, güçlü ve zararlı hastalık için uygulanır. Şaşılık şiddetli ağrı yaparsa, süt, kişniş ve safran alınıp karıştırılıp, göze uygulanır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ TM: Soğuk maddelerden ortaya çıkan göz iltihabının hepsinde o, iyi bir önlemdir.

⁴⁰⁷ Şaşılık tedavisi için şöyle yapmak gerekir: ilaç organın dışından uygulanmalıdır; içinden ilaç uygulamasını bırakılmalıdır. Eğer [maddeyi] çözme, eritme olanağı varsa, üç gün boyunca göze süt damlatılmalıdır. Göz hekimleri şaşılıkta (göz kayması), ağrı kesici ve kirpikleri koruyan ilaçlar vermelidir. Anzarut, safran ve kırmızı boynuzlu haşhaş yakısı

On Birinci Kısım

Rüzgârlı Göz İltihaplarının İlaçları Hakkında

Ancak maddesi rüzgâr olan göz iltihaplarında, pansuman ve yıkama tedavi edicidir. Rüzgârdan olan göz iltihabında da pansuman yararlı olur. Güçlü ilaçlar vermeye cesaret eden tabip, hasta rüzgârdan olan göz iltihabında şiddetli ağrı hissederse, hastalığı söküp atan ilaçlar verir. Bu indiren maddeleri alanlar, her ne kadar ilaç alındığında ağrı kesilirse de, sonra ağrı yükselir, çıkar ve ilkin artan ağrı, gözde hayal (görüntü) oluşmasını engeller.⁴⁰⁸

On İkinci Kısım

Göz İltihabında Kullanılan İlaçlar

Gözde iltihap oluşturan ilaçlar kısaca anlatılamaz. Beyaz yakı farklı ve soğutulmuş ağrıyı sakinleştirmek ve hıltları gevşetmek için kullanılır. Bazen ona verilen ilaçlara afyon karıştırılır. O karışım ağrıyı sakinleştirir. Ancak bazen görme kusuru söz konusudur. Sınırların çok fazla genişlemesi (hastalığın artması) hastalığın iyileşme sürecini uzatır. Bazen uygulanan yakılar hastalığın şiddetini giderir. Bunların mide iltihabı ve ağrısının geçmesinde de büyük yararı olur. Gül tabletinin iki sınıfı vardır; yakı şeklinde olanı vardır. Onların birisi küçük sınıftır; diğeri büyük sınıftır. *Akrabadin*'de sen birkaç tablet tarifi bulabilirsin. [Onlar da] bu şekilde hazırlanmıştır. Gözün ekseninde basit ilaçların engelleyici olanlarından *merdash-senc* (kirli kurşun oksit, *plumbi oksidum*) ve çoğunlukla kadıntuzluğu nevinden bir bitkinin öz suyu, gül, *İsfahan taşı* (*antimon?*), akasya, kırmızı boynuzlu haşhaş, sandal, mazı, *yin-ı mahtum* (*mumyalama çamuru veya kili*) ve diğer bazı bitki özsuları ve zamk gibi basit droglar bulunur. Ağır maddeler özel ve basit ilaçlardan yapılır. Sarıyonca, safran, kendir, sümbül ve kunduzhayası ve kırmızı bakır az miktarda, özellikle sarısabır ve nohut ve geyik boynuzu gibi uyari-

ve afyon dışarıdan göze uygulanır. Şaşılık veya göz kayması, ağrı yapan ve soğuk olan zararlı maddelerden sonra görülürse, onlar yakılarla dışarı atılır. Gevşetici, yıkayıcı öz suları veya lahana öz suyu ile onlar dışarı alınır. Bazen it üzümü öz suyu katılmasına gerek duyulur. Bazen safran, sarıyonca ve mercimek de kullanılır.

⁴⁰⁸ TM: Sonra hayalin oluşmasını engeller.

cılar, tedavide kullanılır. Ama bunların ağırlığını takdir etmek gerekir. Soğuk ve sıcak birbirlerine karıştırılıp, akıcı bir terkip elde edilir. Ama diğer denenen karışımları biz *Akrabadin*'de zikrederiz.

Soyut olan engelleyici, tutucu özellikte olanlar ağırlığı dolayısıyla şiddetli ağrıyı teskin eder ve göz için kullanılan ilaçlardan olur. Yoğunluğu yeterli derecede olan hakiki bal ve boyotu alınıp, mil ile göz bebeklerine konmak üzere, hazırlanan mürekkep *şiyaf-ı istikan* (?) ve *kırmızı şiyaf (yakı)* ve büyük tarçın yaprağı yakısı ve hapları ve tohumları gibi ilaçlar da yararlı olur.⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ TM: Göz iltihabı [tedavisinde kullanılan] maddelerinin çok olması dolayısıyla, tabipler, tedavide kullanılan ilaçlarda da tasarruf etmeğe çalışırlar ve tasarrufu önerirler.

İKİNCİ MAKALE

Birinci Kısım

Nufâhat (Kornea Tabakasında Su Birikmesi)

Söz konusu olan kornea tabakası tek tabaka olarak sayılır, ancak bu tabaka dört kattan meydana gelmiştir. Etlerin kabuklarında serin sıvı oluşur. Onun için o tabakanın kabuk gibi olan katlarının aralarında sıvı toplanır.⁴¹⁰ Onun yeri katların sayıları dolayısıyla, farklı olur.⁴¹¹ Onlar oluşma ve yoğunlukta çeşitlidir; hiddette çeşitlilik gösterir; yiyici ve yiyici olmayan çeşitleri vardır. Onun birinci tabakasında olan sıvı birikimi siyah renktedir. Onun için, ilk tabakada olan bozukluk ve su birikimi gözün görmesi ve hayal oluşmasına engel olmaz. Yukarıda olan sıvı toplanmasından iris siyah renkte görünür. Eğer sıvı birikmesi dördüncü tabakada olursa gözün bebeği ışıktan mahrum olduğu için ve ona ışığın ulaşması engellendiği için, göz bebeğindeki görüntü siyah olarak izlenecektir. Görüntünün yeri maddelerin kendi yeri olur. Maddelerin ve tabakaların rengi beyaz olduğundan, biriken sıvı da beyaz görünür. Hastalıkta, biriken su belli bir orana ulaştığında bozulma oluşur. Çünkü onun gibi, çok fazla olan ve uzun zamandır orada kalmış su birikimi, dokuyu yediği için sıkıntı verir. Onun ağrısı şu iki sebepten kaynaklanır: Su birikimi çok fazla olanların hastalığı çok şiddetlidir; ondaki [doku] yenmesi gittikçe artar. O sıvı birikimi göz bebeğinin karşısında ve hizasında olan görüntü için zararlı olur. Özellikle ilkin giriş yerinde sıvı birikmişse, o yeri yer ve yara oluşur.

Tedavi:⁴¹² Eğer su birikimi azsa, tedavisi kurutucu ilaçlarla olur ve Aral Gölü civarı kili gibi ilaçlarla tedavi edilir. Transaxonya kilinin üç ukiyye miktarı tutya (çinko), bir ukiyye ve yıkanmış *ihtimiya* (bakır ve gümüş alaşımı) iki ukiyye ve antimon (gözü yıkamak için kullanılan göz ilacı) iki ukiyye ve de dövülmüş ve yıkanmış bakırla hazırlanır.⁴¹³ O halde bu ilaçlardan zikredilen miktardaki alınıp, yağmur suyu ile

⁴¹⁰ TM: Onda sıvı dolu kabarcıklar oluşur. Onlara *nufabat* denir.

⁴¹¹ TM: Tabakaların sayıları dolayısıyla, onun derine nüfuz etmesi daha kötüdür. Sıvının çokluğu ve eksikliğine göre, sıvı birikimi, büyük ve küçük olarak iki kısıma ayrılır.

⁴¹² TM: [İkinci Kısım: Gözde Su Birikmesinin] Tedavisi

⁴¹³ TM: İki nüshada da dört vukiyye veya bir vukiyye afyon üç vukiyye zamlık dört vukiyye.

karıştırıldıktan sonra yakı yapılı ve boyotu tohumu ile verilir. [Gözde su birikmesi] çok fazla olduğunda ona dağlama uygulanır.

Üçüncü Kısım

Göz Yaraları ve Kornea Yırtıkları

Göz yaraları çoğunlukla çok sıcak ve hıltların tahrikinden oluşur. Göz yaraları yedi çeşittir. Dördü kornea yüzeyinde olur. Galen o dört yarayı adlandırır. Galen ve öncelikle hekimlerin bazıları, onların venlerinin şiddetinden oluştuğunu söylerler. O dört çeşitten ilki öyle bir yaradır ki, orada kara safra, dumana benzerinde görünür ve dağılıp bulunduğu yeri kaplar;⁴¹⁴ ona hıltların *kara dumanı* da denir. İkinci si öncekinden daha derin olur; beyazlığı şiddetli olup, hacmi daha küçüktür; ona *sehab* (*bulutlar*; *gök gürültüsü bulutları*) denir. Üçüncü grup *iklil*dir (*taç*); gözün karası, taç şeklindeki [göz yarasının] üstünde olur. Bazen konjunktivada olan beyazın bir miktarına da nüfuz eder. O yaranın göz bebeği üzerinde olanı, daha beyaz ve konjunktiva üzerinde olanı daha kırmızı görünür. Dördüncü gruptakine *ihtirak* (*şiddetli şişme*) denir. O *sufi* (*harabiyet*) olarak da adlandırılır. O görünen göz merceğinde küçük harabiyet olarak görünür.

Bu zikredilen kornea yüzünde olan yaralardan geri kalan üç çeşidi ve derin yaranın ilkinde *lusubun el-amik el-gar* denir. O derin yara grubundandır; yara dardır; delik oluşturur. İkinci derin yaraya *luluma* denir; *hafır* (*koruyucu*) anlamına gelir. Bu yaranın derinliği daha azdır ve yeri geniştir. Üçüncü yara *karha-i gaire* (*akan yara*) diye adlandırılır. Bu da yakıcı bir yaradır. Bu tip yanan yarayı temizlemek yararlı olur. Çünkü bütün tabakalarda o yaranın etkisi görülür. Yara temizlendikten sonra, gözün rutubeti alınıp, kan alınır. Gözdeki yara, göz iltihabından sonra veya o son bulunca görülür veya vurmadan sonra ortaya çıkar. Çoğu kez yaranın kökeni içtedir; dışa doğru yayılır. Bazen başlangıcı dışta olup, dış tarafta yayılır.

Belirtiler: Göz bebeğinde olan yaranın belirtileri göz bebeği üzerinde beyaz veya konjunktiva üzerinde kırmızı nokta şeklindedir. Ağrısı çok yoğundur ve nabız gibi atar. O yaradan beyaz bir madde

⁴¹⁴ TM: ona *hifa* (*manto*) denir.

atılır. Ağrının yoğunluğu ve nabız gibi atışı hastalığın gücünü gösterir. Eğer sarı madde varsa, sıkıntı veya hafif bir vuruş varsa, ağrı da hafif olur. Eğer madde kırmızı olursa, ağrı gerçekten hafiftir. Eğer maddenin rengi duman rengi ise ağrı şiddetlidir.

Tedavi: Yara sağ gözde ise, sol tarafa, sol gözde ise, sağ tarafa dönüp uyumalıdır. İlk tedbir hafif olmalıdır, yani hastaya hafif ilaçlar verilmelidir. Eğer yara açılıp değilse, onun etkileri etrafa dağılır; hastalık çevreye yayılır. [Bu durumda] hafif önlemlerle yetinilirse, hasta zayıf düşer; zayıflar; yara iyileşmez; vücutta gereksiz maddeler oluşur. O hastanın sağlık durumu sürekli olarak değişim gösterir. Hasta aksırmamalıdır. Arazlarından birisi görülse, tedaviye başlamalıdır; madde olgunlaşmadıkça hastaya banyo yaptırmamalıdır. Eğer hasta banyo yaparsa banyoda uzun süre kalmamalıdır. *Furuh-u ayn* (gözün iltihaplanıp ateşlenmesi) tedavisinde istenen şey, başın [zararlı maddelerden] temizlenmesidir. Onun için göz yaralarının tedavisinde boyun üzerinden hacamat ve o hizadan kan almak, sıcak şeyleri [olgunlaştıran ve] dışarı atan maddelerle onları dışarı atmak yararlı olur. Yara oluşan gözde, eğer iltihap varsa ilkin göz iltihabını tedavi etmek gerekir.

Göz iltihabı, konusunda zikredilen dışarı atan maddelerle ve ağrı kesici, ağrıyı dindiren ve yaraları kurutan ilaçlarla tedavi edilir. Nişasta, kendir ve *isfidac* (*kurşun karbonat*, *plubum carbonicum*, *üstübeç*) ile hazırlanan yakılarla ve gözü açıcı özellikte süt gibi maddeler uygulanarak [tedavi edilir]. Eğer gözde akıntı olursa, meni akışını güçlendiren ilaçlar [hastanın ilaçlarına] karıştırılır. O hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçlar, hafif olmalıdır; ancak gevşetici olmamalıdır.

Gözün sıcaklığı şiddetlendiğinde yumuşatıcı tarçın yaprağı yakısı ve kendir yakısı uygulaması yararlı olur ve delen, açan ve kurutan yakılar ona yararlı olur. Eğer bu hastalıkta akıntı varsa, *bars* (*lepra*) için kullanılan yakılar kullanılır, ancak ilaç tedavisinde yaranın rengi ve eğilimi dikkate alınmalıdır. Eğer akan madde şiddetliyse *sarkolon*⁴¹⁵ yakısı uygulanır. Onun terkinde sarısakız ve sümbül vardır. Eğer o yarada kokuşma varsa ballı şarapla veya yoğurt suyuyla zikredilen yakı önerilir; hastaya temizleyici maddeler verilir veya keten tohu-

⁴¹⁵ TM: *sersarmahun*

mu veya kadın sütü ile temizlenir. Eğer yaranın [dokuyu] yemesi çok fazla ise *idtarat*,⁴¹⁶ tarhun ve afyon verilmesi gerekir. Gözün yarasını sen temizlersin. Gevşetici olmayan ve kurutan ilaçlara öncelik verip, kendir yakısını veya kendirin kendisini, nişasta, sümbül ve kusturucu ilaçlarla ve beyaz yakı ve soğutucu ilaçlarla karıştırıp o terkipte tedavi edersin. Sedefin külleri, beyaz yakı veya büyük sedefin külleriyle, eşit ağırlıkta tarçın yaprağı birlikte verilmelidir.⁴¹⁷

Lubanis Yakısının Terkibi ve Gücü: Bu yakı gerçekten güçlüdür. Terkibi 16 miskal kurşun bikarbonat, nişasta, afyondan meydana gelmiştir. Çoğunlukla her birinden ikişer miskal alınıp, birlikte muamele edilir; yağmur suyu ile eritildikten sonra yumurta akı ile macun haline getirilip gerektiğinde hastaya verilir.

*Bir Başka Yakı ve Olumlu Gücü:*⁴¹⁸ Birinci ilaçtan daha güçlüdür. Verilen ilaç yıkanmış kurşun bikarbonat 8 miskal, yıkanmış sarıyonca 6miskal ve harekete getirici 1 miskal nişasta ve yine tahrik eden kurutucu ilaçlar ve de dışarı atan ilaçların her birinden dörder miskal ve en çok 8 miskal karıştırılıp yumurta akı ile macun yapılır.

Dördüncü Kısım

Kornea Tabakası Yarılması (Yırtığı)

Bazen gözdeki yırtık, gözde, örneğin vurma, sadme ve yaralanma gibi nedenlerle yırtık olur. Bazen de dışarıdan vurma gibi şeylerden kaynaklanır. Vurmadan meydana gelen kornea yarılmasında gözün tabakası görünür. Eğer gözdeki yarılma küçükse ve nemli ise ona *mur* (*gözdeki benek veya sinek*) adı verilir. Bu görülen hastalık küçük ya da büyük olabilir. Eğer yırtık, göz bebeğinden daha büyük-

⁴¹⁶ TM: tarhumatayun

⁴¹⁷ TM: Üçüncü Nüşhada Üçüncü Kısım: Bu yakı gerçekten güçlüdür. Terkibi 16 miskal isfidac (kurşun karbonat) nişasta, afyon ve çounlukla her birinden ikişer miskal alınıp birlikte muamele edilir; yağmur suyu ile eritildikten sonra (hallolduktan sonra) yumurta akı ile macun haline getirilip gerektiğinde hastaya verilir. Nüsha... buna da şiyaf-ı lumayıs derler. Birinci nüshadan daha güçlüdür. Verilen ilaç: yıkanmış kurşun karbonat, 8 miskal, yıkanmış mur (sarı yonca) 6 miskal, ve harekete getirici 1 miskal nişasta ve hareket ettiren (tahrik eden) kurutucu ilaçlar ve de dışarı atan ilaçların her birinden 4 miskal veya en çok 8 miskal karıştırılıp yumurta akı ile macun yapılır.

⁴¹⁸ TM: Buna şiyaf-ı humas derler.

se, örneğin üzüm tanesi kadar olursa, ona *inebiyye yarığı* (göz bebeği yarığı) denir. Eğer daha da büyük olursa *elma* diye adlandırılır. Eğer iris gerçekten dışarı fırlayıp iki göz kapağı arasına gelirse, gözün kapanmasını engeller; ona *mismati* (iğne, harap edici) yarık denir. Eğer iris beyaz olursa, onun sağlığı yerinde değildir.

Bilinmelidir ki, eğer kornea uzunlamasına yarılsa, onda beyaz görünümlü olmaz ve lakin yarığın kendisi görünür. İristen, [benzetilerek] adlandırılan yer uzamış gibi görünür.⁴¹⁹ O daha açık anlatımla, söz konusu edilmiş olduğu gibi, kornea her ne kadar birinci tabaka ise de, zayıf bir tabaka gibi birbiri üzerine gelmiş dört tabakası vardır. O halde korneaya arız olan yarıma bazen o katların ve dış tabakanın tamamında görülür. Bu suretle iris dışarı doğru çıkar. Bazen yırtık ve farklılaşmış bağları vardır ve onlar katların bazısında oluşmuş olup bazısı sağlıklı olur. Bu suretle iriste yükseklik değişimi olmaz. Böylece dışarı çıkan, korneanın kendisinin devamıdır. Bu durum kabuklardan (tabakalardan) birisinin yenmesiyle ortaya çıkar. Bu yüzden oluşan dışarı fırlama su birikmesine benzer. Ancak sıvı birikiminde oluşan *nutu*'dan (dışarı fırlama) farklıdır. Sıvı birikiminde gözün beyazında kızılık vardır ve göz yaşarması ve vuruşlar ile içe doğru meyil, çukurlaşma ve çökme oluşmuştur. Ama dışarı doğru yırtılmayla bu haller görülmez. Korneanın bütün tabakaları ve kabukları hareket etse, iris tamamı veya bir kısmı görünür. Bu yarımanın dört grubu vardır.

Birincisi küçük olup *sinek gibi* (zübabi) veya nemli olur. Bu küçük olduğundan su birikmesine benzer. Ancak şu farkları vardır: Bu cinsten dışarı çıkmış olan irisin renkleri siyah veya kırmızı olur. Eğer dışarı fırlamış (çıkışmış) kısmın renkleri irisin renklerinden farklı ise, o dışarı çıkan kısım su birikmesinden kayganlaşmıştır. Bu yırtıktan dışarı fırlamanın başlangıcında ipek iplikçikleri motifler gibi olur, yani o görünen motif kornea yarığının kenarında olur. O yırtık nemlendiğinde rengi beyazlaşır ve bu söz konusu edilen görünüm hakikaten süs gibi bir şeydir. O kornea yırtığının içinde saklıdır. Yırtığın ikinci çeşidi bizim bundan önce göz bebeğinde anlattığımız durum şek-

⁴¹⁹ TM: Denir ki, göz yaralarının zikrolunan açıklamadan başka bir açıklaması da mümkündür.

lindedir. Üçüncü grup, habbenin (noktanın) göz bebeğinden büyük olduğu durumudur. Bu durumda göz kapakları birbirine kavuşamaz ve göz kapakları böyle bir durumda olduğunda, orada elma şeklinde büyük bir yarık olduğu söylenir veya *mesamadi* de denir. Dördüncü grupta gözün yarığı elma cinsindendir. Ancak burada dışarı fırlayan kısmın içi doludur ve etlenmiştir. Kornea dışında olan yarılmadan dolayı dışarı çıkan iris, dış kısımda düz, bağlı gibi durur; ona *feleki* (şiş, yuvarlak) denir. Çünkü iris sulu kısımla, yani ön tarafla bitişirse, dış kısmında korneaya da o şekilde birleşir.

Tedavisi: Aslında göz yaraları, farklı zamanlarda ve bir tarafta olur. Onun tedavisi adi yaraların ve basurların tedavisi gibidir. Bizim zikrettiğimiz gibi, maddeleri boşaltan, her ne ise, onunla vücuttaki maddeyi dışarı atan ve vücudu temizleyen cinsten ilaçlar verilmelidir. Gerekirse, vücudu temizlemek üzere, kan alma da uygulanır. Ancak hamama girdiğinde hamamın havası yoğun olmamalıdır; hamam suyunu fazlaca soğuk olarak, uzun süre ve çok miktarda başa dökmek gerekir. Hastanın başından duman çıkmamalıdır. Çünkü dumanın bazıları gözün maddesine gider. Beyinde sürekli olarak madde varsa, çözülüp göze ulaşır. Beyinde yoksa diğer organlardan beynin maddesine çekilir. Bu madde beyinden yaşayan göze iner ve dumanları diğer bir kısım delikleri tıkayarak, maddelerin çözülüp erimesini engeller. Zorunlu olarak beyinde hapsolmuş madde göze doğru iner. O hastanın besinleri iyi huylu keymus olan besinlerdir. Besin dengeli bir şekilde soğuk ve rutubetli olmalıdır. Diğer soğuk olanlar, mutedil soğuk ve rutubetli şeyler olmalıdır, yani havası ve içeceği ve diğer zorunlu olarak verilen hastanın yiyecekleri dengeli bir şekilde vücudu rutubetlendirip soğutmalıdır. O halde, o gözün görmesi bozuksa, tedavide onu ferahlatan ilaçlar ve yaralar için verilen ilaçlar verilir. Hasta iyileştiğinde, onun midesini kasan ve güçlendiren ilaçlar uygulanır. Bu maddeler bal ile pişirilip yakı yapılır: nar tohumu, zeytinyağı, yumurta sarısı, safran veya ekşi nar, az miktarda sirke veya koruk suyu ile kaynatılıp hazırlandıktan sonra, yakı şeklinde uygulanır.

Eğer gözün güçlendirilmesi gerekiyorsa, o pişirilip hazırlanan terkip göze damlatılır. O gözde görülen [yara] korneayı geçip görüntüye (görüntünün olduğu yere?) yaklaşırsa, yara ilacı ile tedavi edilir. Eğer

yara nemli ise, sıvıyı çeken maddelerle tedavi edilir. Sıvı *afs* (*mazı, quescusan fectoria*) suyu çözeltisi ile tedavi edilir; göze bununla pansuman yapılır veya gülle pişirilir ve onunla göze pansuman yapılır. [Ayrıca] büzen ve kasan yakılarla [yara] yok edilir.

Nemli yaraya yararlı ilaçlardan zeytin yaprağı özsuğu ve tek başına kasma, germe özelliği olan ilaçlardan sümbül ve bir nevi *zeytin yağı* (*kimolya*), *mahtum* (*bir nevi kül*) ve kurşun karbonatla hazırlanan terkipler hareket ettiren kaslara pansuman yapılır. Mazı suyu iki kısım, *kehl* (*kulil, collyrium, göz için kullanılan bir nevi toz, antimon*) on kısım alınır. Bunlar rutubetlendirilip göz için ilaç haline getirilir. Yararlı yakılar arasında *hemîn yakısı*, nar ve bazı kuş etlerinden yapılan yakılar, apse ve şişler için Arap yakısı ve uykusu ağır olanlara yararlı olan *berditusliyun yakısı* bulunur.

Uykusu ağır olan kişilerin gözüne bal yakısı uygun miktarda uygulanmalıdır. Bu hastalıkta kullanılan güçlü yakılardan birisi de *mistilkiya*'dır. İçinde bakırla hazırlanmış maddeler olup, ağır hastalarda kullanılır. Ona çok yararlı olan kül, yani *nuhas* (*bakır?*) da denir.⁴²⁰ Bakırın içine safran ve nişasta da konur. Bu ilaç tavuğun yumurtladığı gün yumurtası alınıp, beyazıyla macun haline getirilip ondan yakı oluşturulur. Bazen bu terkibe Yemen taşı da ilave edilir.⁴²¹

Bu Hastalığın Tedavisinde Kullanılan Güçlü Bir Şiyaf: Bu yakı yırtık için kullanılır. Bu yakıya *şiyaf-ı nardin* (*sümbül yakısı*) veya *bardini* de denir. Birçok göz iltihabına ve şişine yararlıdır. *Beser* (*göz şişi, yara başlangıcı*) kusturucu, tahrik eden *kuhl* (*antimon tozu*) 4 miskal, yıkayan ve hareketlendiren göz ilacı olan üstübeçten 4 miskal, kuru karbonat 6 miskal, Hint loğusa otu 16 miskal, sümbül 8 miskal, yavşan 2 miskal, sarı akasya 20 miskal, kunduzhayası 6 miskal, sarısabır 6 miskal, zambak 20 miskalle terkip hazırlanır. Bu maddeler alınıp yağmur suyu ile karıştırıldıktan sonra, yakı haline getirilir. Bilinmelidir ki, korneanın yarası iltihaplanıp kabarmağa başlarsa, onu tedavi edip, yok etmeye ve hastayı yatırarak tedavi etmeye gerek vardır. Eğer yara kokuşmuş tümör şeklinde olursa, onun tedavisi yoktur.

⁴²⁰ TM: Olgun safran çokça kullanılır.

⁴²¹ TM: Bir başka nüshada bu yakıya *şiyaf-ı nardin* (*sünbül yakısı*) da derler.

⁴²²Bazıları güzellik devam etsin diye *irisin yerinden kaymaması (iridoptosis)* için harekete sebep olacak bitkileri önermezler. Çünkü bazen tahrikle madde harekete geçer ve iki gözde de bozukluğun oluşmasına sebep olur.

Beşinci Kısım

Göze Arız Olan Beser (Gözdeki Şişler, Yara Başlangıçları)

Korneada görülen *beser (yara başlangıcı, şiş)* hakkındadır. Bu durum konjunktivada kızılık oluşturur.

Tedavisi: Onun tedavisi kan alma şeklindedir. Bizim gözde söz konusu ettiğimiz gibi, kanın damla damla akmasında yumurta beyazının döveçle gül yağıyla birlikte dövüldükten sonra, onda bir katılık oluştuğunda, yakı olarak kullanılması uygundur. Süt içine konan bir bez göze uygulanır. O uygulandıktan sonra göze süt damlatılır. Burada kullanılan *abar şiyafi* ve *hanekiyun şiyafı*dır.

Altıncı Kısım

Kornea Altındaki Maddeler Hakkındaki Kısım

Korneanın altında veya yakınında maddeler toplanıp, hapsolmuşsa ona demir sülfat suyu denen [madde iyi gelir].

İlaçları: Paulus [dedi ki: gözdeki] bozukluk, bal şurubu ve boy otu, *kenzer (kendere, bir kuş adı)* ile tedavi edilir veya kötü hali olmadığında oradaki madde sarıyonca ve keten tohumu öz suyu ile pişirilip hastaya verilir; sonra sarıyonca, şahtere otu ile o yara temizlenmelidir. Eğer gözde yara yoksa bu yakı kullanılır.

İlacın Terkibi: Bakır sülfat ve safranın her birinden 1 ukiyye, yarım ukiyye saf sakızla birlik alınır ve 1 ratl balla karıştırılır. Bu terkip *kabarıklık (zafar)* için verilen çekici ilaçlardandır. *Nufakat (Gözde su toplanması)* hakkındaki açıklamalarda zikrettiğimiz *şanus (Samos adası) kili* ilaç olarak önerilir.

⁴²² TM: Bazı hekimler Kırmızı kurşunlu topraktan olanları keserler. Görüşler açılmış olmayıp güzellikle devam etmesi için

Yedinci Kısım

Göze arız Olan Seretan (Kötü Huylu Ur)

Kötü huylu tümörlerin çoğu korneada görülür.

Belirtiler: Bu hastalıkta ağrı çok yoğun ve şiddetlidir; göz damarlarında uzama olur. Gözde su toplanmasında ağrı çok güçlüdür; hat- ta gözde su toplanmasında başta da ağrı vardır. Özellikle gözde yaş olur; yani göz yaşarır. Saç hareket ettikçe hastalık tahrik olur. Gözün tabakalarındaki katmanları sarı olur; yiyeceğe duyulan istek azalır; isteksizlik oluşur; sıcak olan şeyler ona ıstırap verir. O halde kanserin şekli ve sağlıklı olup olmadığı belirlenemez. Ancak sıkıntısının hafifletilmesi ümidi edilir. Göze arız olan kanserin ağrısı diğer organlar- da olan kanser kütesinin ağrısından daha fazladır. Gözün kanserinin ağrısının bir benzeri, diğer organlarda görülmez.⁴²³

Tedavisi: ⁴²⁴Hastalığın zararlarını hafifletmek ve hastayı sükûnete ulaştırmak için onu teskin edecek iyi huylu yiyeceklerle beslemelidir.⁴²⁵ Bütün olarak vücuda ve baş bölgesine ilaçlar uygulanmalıdır. Bu ilaç- lar karışmış olan yaraları dışarı atar. Bunlardan bir kısmı iyi huy- ludur. Sıcak olmayan *buğday* gibi besin maddeleri verilir. O hastaya süt içirmek yararlı olacaktır. Gözdeki kanserde yumurtanın beyazı, sarıyonca ve bir miktar safranla birlikte verilmelidir. Ak yakı ve aynı zamanda bütün yakılarda nişasta ve kurşun karbonat, zamk ve afyon gibi maddeler karıştırılmalıdır; onlar bir terkip haline getirilmelidir. Onların hepsi de yararlıdır. O yakılara yumuşatıcı maddeler ilave edi- lerek verilir. *Semerdiyun şiyafı* ve diğer koruyucu yakılar da uygulanır. Ona yumurta sarısı ile muamele edilerek bu yağlar da verilir.

Sekizinci Kısım

Garb (Göz Kapağı Şişleri) ve Muk (Gözün İç Köşesi Şişleri)

Bazen göz kapağında ve gözün iç köşesinde şişler görülür. O şişler- den kurtulmak mümkündür. Şişler hissedilip, tahrik edilerek hare- ketlendirilmiştir; parçalanmamıştır. Muhtemelen beze benzeyen bir

⁴²³ TM: O hastaya sıcak ilaçlar vermek; gözün üstüne sıcak ilaçlar uygulamak iyi olur. Diğerlerinden farklı olarak onlar sıvı çıkarır.

⁴²⁴ TM: Eğer tedavi etmek mümkün olmazsa

⁴²⁵ TM: için kan almak gerekir.

yapı oluşmuştur. Zararlı olanların çoğu göz kapağında kabarma ve şiş olarak ortaya çıkar, yani zararlı olanlar çoğunlukla orada kabarma ve şişme yapar; bu gibi zararlı olanları kötü görünür. Diğer bazı durumlarda göz kapağında olan şikâyet çok fazla rutubet birikmesinden kaynaklanıp şiddetli ağrı oluşturur. Göz iltihabında bazen de, daha kötü bir durum görülür; [şikâyet edilen kısımda] parçalanma ve açılma meydana gelir. Ne zaman bu parçalanma ve açılma meydana gelse, oluşan uzun süreli yara çoğunlukla habis olur.⁴²⁶ Ancak *garb* kötü huylu bir yapıdır ve göz kapağının arkasında oluşur ve çoğunlukla bu tip şikâyetler göz kapağında olur; sonra kabarcık meydana gelir.

Çünkü kabarcık ortaya çıktıktan sonra göz kapağında habis bir yapı oluşur ve o oluşumun açılmasından önce birden ortaya çıktığı belirlenir. Göz kapağının dışarı doğru meyli ve kabarmasından sonra kötü oluşum olduğunun belirtisi, kabarcığın cevherinin altına ince bir çomakla dokunulduğunda [o çıkıntı dolayısıyla] yassı bir delik olur; bu delik sanki bir boşluk gibidir. Onun bir tarafı burun kemiğine ulaşır ve diğer tarafı göz kapağı tarafındadır. Göz kapağında dışa doğru bir fırlama oluşursa ve madde akarsa orada bir bolluk oluşup, kalır. O yer etle dolmaz; o yere akıcı maddeler akıp orada habis bir oluşum şekillenir; bu oluşum sağlıklı olmaz.

Çünkü organın o kısmı rutubetlidir ve sürekli olarak hareketlidir. Hareket dolayısıyla bozuk kısım daima rutubetlidir; madde azalmaz. Habis yapıdan kurtulmak mümkün olmaz. Söz konusu edilen dışarı çıkma (fırlaklık) bazen içeri doğru, bazen de dışarı doğrudur; bazen sağa, bazen de sola doğrudur. Bazen çıkıntı, hem içe, hem de dışa

⁴²⁶ TM: Burada *Kanun*'un iyi bir nüshasında ek vardır. *Garb* çok derinde ve çok ağırlı olan, çok fazla [kötü] kokulu, derin su manasına gelir; çok fazla su gelip, orada toplanıp rutubetin fazlalığı dolayısıyla ondan ağrı oluşması, demektir. Burada söz söyleyemeyenler nüshayı bozup, ağrı oluşturan şeyler anlamını çıkarırlar ve derler ki birinci olarak görülen işaretlerle ikincilerinde kaparcık oluşması [arazı] ortaktır, yani o iki belirtiden hangisi liissedilse ilkin hareket eder; elle basılsa kaybolur ve kendi haline terk edilse kalkar; yukarı doğru kalkar. Bazen bu başlangıç halindeki yara cevheri derinde olur; kabarma ve yukarıya doğru fırlama olmaz; dışarıdan kabarcık hissedilmez. Ancak yarının başlangıcında kaşıntı olur. Bazen göz kapağının üzerine elle iyice bastırınca o yara başlangıcına el isabet edip, dokunmayla hissedilir. Bu söz konusu şiş ya da kabarcığın oluştuğu yer göz kapağıdır.

doğrudur. Bazen çıkıntı burun tarafında olup, burna doğru akıntı olur. Bazen bu kötü huylu kabarma, şiş burun kemiğine kadar iner ve kemiği bozar; sonra devam edip, göz kapaklarında olan kıkırdakları bozup, gözü bozuk maddelerle doldurur. Göze elle dokunulsa ya da bastırılrsa, bu zararlı madde dışarı çıkar.

Tedavisi: Dışarı doğru fırlak şişler kroniktir ve başlangıçta daha korkutucudur. Başlangıcında ona hafif ilaçlar verilmelidir. Biz o ilaçları Allah isterse, söz konusu ederiz. Ancak dışarı doğru fırlak şişler eskiyip kronikleşirse, onların tedavileri dağlama ile olur.⁴²⁷ O kronik şiş dağlamada kullanılan uygun ilaçlarla tedavi edilir. O ilaçlar daraltan ilaçlardır. Kurutan ilaçlar verilmesiyle, ilkin kötü huylu bir yara da belirlenir. Sonra daraltıcı bir ilaç alınır ve kötü huylu yapının deliğine ve boşluğuna uygulanır. Bazı kişiler, kötü huylu yapı, ölü dokudan temizlenip, alındıktan sonra, keçiboynuzu suyu ile yaralı kısım ıslatılıp, o zararlı maddeyi oradan ayıran şeyler uygulanması daha yararlı olur, demişlerdir. Ayrıca dağıtıcı ilaçlarla tedavi edilmek istenirse, bu tedavi daha faydalı olur. Yapı içinde hapsolmuş madde dışarı atılır. Onu büzen ve kasan ilaçlar damlatılırsa kötü yapı yıkanır. Eğer zararlı madde az ise ve başlangıçta dışarı fazla madde atılmadıysa, yıkamadan sonra bandaj ile sarılıp [uygun bir süre] olarak, iki veya üç gün kendi haline bırakılır. Sonra yine aynı işlem uygulanıp, madde dışarı atıldıktan sonra, tekrar bozuk yapı söz konusu, şurupla yıkanır.

Dışarı atan yakı diye adlandırılan yakı uygulanır ki, Kindi onun Muhammed Zekeriya [Razi] tarafından önerildiğini söylemiştir. Bu söz konusu terkipten bir damla alınıp uygulandıktan bir saat sonra, bir damla daha uygulanıp, her iki damla arasında bir saat ara vermek gerekir. Bu dışarı atmada daha yararlı tedavi, yaranın iyileşip iyileşmediği kontrol edildikten ve yaranın durumu belirlendikten sonra, bir miktar keten bezi ile temizlenip içeride biriken maddeyi akıtan ilaçlarla tedavi edilir. Burada içerideki maddenin akıtılıp temizlenmesi zorunludur.

⁴²⁷ TM: O dağlamayı da Allah isterse biz gruplandırırız.

*Denenmiş Bir İlaç:*⁴²⁸ O hasta sakın bir şekilde durmalı ve hareket etmekten kaçınmalıdır. Bu kısımda uygulanacak ilaçlar kırmızı cıva, demir sülfat, ince kireç taşı, nışadır ve dereotudur. Bu droglar cıva birlikte alınıp, bir araya getirilir ve çocuk idrarı ile birlikte muamele edilir ve boş kısma uygulanır. Bazen gizli şiş oluşması durumunda şiş açılmadan önce, bu ilaç uygulanırsa zararlı olur. O şişin üzerine zaç uygulanır ve gözü yaşartan maddeler konur. Aynı zamanda *cıva yumağı* (*cevz-i zenc*) da koruyucu olarak kullanılır. Tedavide erimesi ve çözülmesi kolay olan dayanıklı ilaçlar kullanılır. Yeşil sedef otu yaprağı o yerde oluşan açılmamış şiş ya da kabarcık açılmadan ya da iyice olgunlaşmadan önce konursa, onu olgunlaştırır ve dokuyu da iyileştirir. Lakin önce uygulanırsa, gevşeticidir, ancak şiş oluştuktan sonra onu gevşetmez. Şiş açılıp içindeki dışarı atılırsa, bilinmelidir ki, onun tedavisinde *Kanun*'da zikredilen dışarı atıp temizleyen maddeler uygulanıp, sonra tedavi edilmelidir. Dışarı atılarak yapılan temizlikte bal ile doku gevşetilir, dışarı atılması gerekli maddeler ona katılır. Bu maddeler atma kabiliyeti olan maddelerdir. Sonra sünger, bal suyu ile ıslatılıp, o yer yıkanır. Bazı kere ona tabi olunup, söz konusu olan kamış kabuğu bozuk yapının üzerine konur, yani o kuru kabuk hasta yere uygulanır; boş kısma karıştırılmaz.⁴²⁹ Kırmızı boynuzlu haşhaş, safran suyu ve *haşkule* (?) ile birlikte verilmelidir. Bu terkinin verildiği kişi değişik zamanda yeni ilaçlar almaktan kaçınmamalıdır. Bu ilaçlar

⁴²⁸ TM: Göze ilaç uygulandığında, bir sargı ile sarılması zorunludur

⁴²⁹ TM: İlkın dağlama yapılır, sonra ilaç uygulanır. [Eğer gizli şiş oluşmuşsa] bilmelisin ki, o deridedir ve özellikle katıdır; irinli ise onun tedavisinde bal kullanırsın. Bal uygulamasından sonra, o kısım *isfenc* (*deniz süngeri*) ile temizlenir. Eğer şiş kısımda iltihap varsa ilkin o kısım temizlenip, daha sonra ilaç uygulanır. Kaf kamış manasınadır; ayn ile açılan nesnenin tahrifi kastedilmektedir. Gözdeki şiş kısmın dağlanmasından sonra, kelimenin sonu hemzedir. Ancak hemzenin *Kamus*'un yazarına göre, olmaması gerekir. Cevherî'ye göre, kelimenin kendisinde hemze vardır. Her durumda da vitreous içinde bulunduğu zar incedir. Burada kullanılan kamışın iç kabuğundaki ince kabuktur. Safran ve *bekkam* (*logwood*, *bekkam ağacı*, *bu ağaçtan çıkan kırmızı boya*, *Haematoxylon campechianum*) kardeş kanı ve kırmızı zamkdan bir damla alınıp bir terkip halinde iltihap için kullanılır. Bunlarla birlikte kullanılan başka ilaçlar da vardır. Burada kötü yapılanmalarda önerilen cehaletli şiş için de kullanılan bitki kabuğunun cehaleti yok edip, ortadan kaldırdığını ve daha sonra da, şişin kaybolduğunu söyledi, yani gereğine göre yara ve şiş yıkandıktan sonra o dışarı fırlamış, kabarmış şiş tedavi edilir ve yok edilir; temizlenir tamamen kurutulur, demiştir.

da denenmiş ilaçlardır. İçinde olan etine (dokuya) diğer kısımlarıyla birlikte bütün olarak pişirilip, sarısabır ile karıştırılıp, dışarı fırlak şiş için uygulanır. Ancak bu şiş henüz olgunlaşmamışsa, ona söylenen ilaçlar yeterli olacaktır. Yara olduğunda da bu ilaçların yararlı olduğu denemiştir. Aynı zamanda olgunlaştıran safran ve kuru *tilhaşukuk* (*tilha*, *Arap akasyası*), sumak suyu ile karıştırılıp hastaya verilir. Seddef otu, nar suyu ile şişin üzerine konursa, yararı fevkalade çok olur. Kabarmış şişmiş kısım iyileştikten sonra, onun izinin kalmaması, bu ilacın etkisiyle sağlanır, ancak gevşeklik oluşur. Bu gevşekliğe itibar etmeyip, faydalarını istemekten vazgeçmemek gerekir. Bunlar yararlı ilaçlardandır. Ekmek ve sarı sakız tohumu ile veya kendir, kadın sütü ile veya safran cırcır suyu ile veya zehirli sarı sakız ile *merk* (*zehirli ilaç*) üç ölçek zamkla birlikte yakı yapılır; inek safrası ile macun haline getirilir ve kabarmış olan yerin üzerine uygulanır. Bu kabarcık geçene kadar bu yakı orada bırakılır; asla hareket ettirilmez. Bu kabarmaya karşı kullanılan ilaçlardandır. O hasta kişi kör veya gözü yaşlı ise, onun gözünün rutubeti alınmalıdır.

Muhtemelen Hindi Bir İlaç: *Bezelye* çiğnenip şişe uygulanırsa, iyi gelir. Bazıları sarıyoncanın kabarcık üzerine uygulanmasının sağlıklı olduğunu iddia ederler. Buna göre, bu ilaç denenmiştir. Arpa, zerdeçal bir ölçü, çörek otu üçte iki birim ölçüde alınıp, bunlar birlikte pişirilip kabarcık üzerine uygulanır.⁴³⁰

*Yararlı İlaçlar:*⁴³¹ Tozu alınmış bakır, şap, nışadıyla birlikte alınır ve hepsi karıştırılır; kabarmış kısım üzerine uygulanır. Allah'ın izniyle iyi gelir. Diğer kabarcıklık için iyi gelen diğer ilaçlar arasında, zaç ve sarısabır ve hareketlendiren kendir ve boy otu [vardır]. Bunlar aynı ölçüde alınır; şikâyet edilen yere uygulanır. Aynı zamanda [kabarmış kısım üzerine] sabır ve kendir yaprakları konur. *Akrabadin*'de zikredilen ilaçlar da kullanılır. Özellikle tedavi edici maddeler daha fazla kullanılır. Basit ilaçlar da kullanılır, yani şişlerin tedavisinde onlardan daha başarılı olanlar verilir. Zikrolunan ilaçlar yararlı olmayıp, kabarcıklık büyümeye devam ederse, o kemiğe ulaşana kadar açılıp bakılır.

⁴³⁰ TM: Allah'ın izniyle yararlı olur.

⁴³¹ TM: *Tedavi:*

Eğer onda et mevcutsa onu almak gerekir. Et alındıktan sonra üç şekilde tedaviye devam edilir.

Eğer kemik iyi durumda ise üzeri kararmışsa, kemiğin karalığı temizlenir ve açılan kısım ilaçla doldurulmayıp işlem tekrarlanır. Bir süre sonra o kısım kendi haline terk edilir. Eğer o kabarıklık şiddetliyse ve bununla tedavi edilmesinin yararlı olmadığı bilirse, o kısmın kesilip atılmasının yararı vardır. Bazen bu işlemin tedaviye yararı olur. Burayı (şişi) dağlamak gerekir. Bunun için de bir delik açmak gerekir. Burada sadece kabarıklık açılmakla kalmaz; onun içi boşaltılır. Böylece bu kabarma sonucunda zararlı maddenin o kısma yayılıp, ilerlemesi ve konjunktivaya ulaşması engellenir; bu da tedaviyi ve iyileşmeyi kolaylaştırır. Eğer göz bebeğinin meyli göz tarafına olursa ve göz bebeğinin meyli içten dışa doğruysa, uygun ve yararlı olan elde edilemez; belki de bu tedavi zararlı olur. Ancak kabarıklığın olduğu yerde bir delik veya üç yerden küçük delikler açılıp, göz ve burun tarafına meyletmeksizin, bu delikler aradaki boşluğu açılırsa, [yararlı olur]. Kan ağız ve burun tarafına akıtılıp bu şekilde tenkiye yapıldıktan sonra dağlama yapılır. Bunun yararı çok olup, dağlamada göz bebeği (iris) korunmalıdır. Belki dağlamadan önce iris tutulup daha sonra dağlama yapılmalıdır.

Dağlama yapılan yere ilaç ekilip üzeri bağlanmalıdır. Bazen söz konusu edilen delik açılmaksızın dağlama yapılmakla yetinilir. Mümkün olduğunca delik açılmaksızın kabarıklık kesilip o kısım dağlanırsa yararlı olur. Ne zaman dağlama yapılır ve dağlama ilaçları gözün üzerinde dökülse, gözün üzerine su ile ıslatılmış sünger konur veya ince soğuk kar uygulanır. Daima soğutucu ilaç konmalı ve yenilemekten geri kalmamalıdır. Bir pansuman bozuldukça diğeriyle değiştirilmelidir.

Dokuzuncu Kısım

Göz Kapaklarındaki Etin Az ya da Çok Olması

Bazen orada bulunması gerçeken et fazla olur ve bu fazlalık hastalığa sebep olur, çünkü o görmeye engel olur. Bazen de orada olması gereke et cidden noksandır. Uygun miktardaki et gizli olup, gözyaşının akmasını engellemez. Çoğunlukla uygun miktardan az

olmasının sebebi hekimlerin safrayı kesmekteki hatasından kaynaklanır.

İlaç: Buna ilave olarak,⁴³² uygun etten daha fazla olması halinde fazlalığı uygulanan ilaçlarla tedavi ederler. Ancak oradaki etin tamamını bertaraf etmek, yok etmek durumunda göz yaşarmasının artmasından korkulur. Ancak etin noksanlığının tedavisi, eğer o noksan kesme ile ortaya çıkmamışsa ona tedavi yapılamaz. Eğer o kesmeden başka sebeplerle de arız olduysa, bazen tedavisi mümkün olmaz. Eti (kası) şiş olan yapı, kasan ve boşaltan ilaçlarla tedavi olunmalıdır. Kırmızı boynuzlu haşhaş ve safran ve sarısabır gibi ilaçlar şarapla birlikte verilmelidir. Aynı şekilde sarısabır ve ban otunu şarap ile veya yalnız sarısabır otu verilebilir. Sarısabır o yerin üzerine uygulansa, yararlı olur. Şarabın kendisi de yararlı olur. Özellikle şarap içinde geren, tutan şeyler pişirilip uygulansa yararı çok olur.

Onuncu Kısım

Göze Arız Olan Beyazlık (Katarakt?)

Bilindiği gibi, göze arız olan beyazlık, bazı kere ince olup, gözün dışında görülür. Ona *gumam* (*catarrh*) denir. Bazen o yoğun beyaz olur; ona *beyaz* derler. Mutlaka ondan söz etmelidir, çünkü başka yazılı bilgi yoktur. O halde açıklamanın iki kısmı olup, bunlardan birisi göze arız olan yara veya gözde oluşan iyi olmaya yüz tutmuş yara olup, kapanmış yara dolayısıyla da arız olabilir, yani beyazlık o [yaranın] maddesinin kalıntısıdır; rengi beyazdır.

Tedavi: Ancak [göze arız olan] aklık ince olup hoş, nazik organlarda görülen ilaçlarla tedavisi gerekir. Ona ince, rakik ilaçları vermeyi sürdürmelidir. Bazen ona bir çeşit beyaz şakayık *şekaik-i numane*, *anemone*, *peony*, *paene officinalis*) öz suyu ve ince kantaron öz suyu yararlı olur. Aynı şekilde, çam kozalağının kökü, *nanhab* (*ajowan*) 30 kısım alınıp, rahatsız olan kısma uygulanır. Bu söz konusu edildenden daha güçlü bir terkip anzarot şekeri, güllü şeker ve *züb el-bahr*'dir (*denizköpüğü*). Çok miktarda loğusa otu, boraks ile muamele edilip, kullanılırsa bu ilaç da katarakta iyi gelir. İster kötü siyahlık ve

⁴³² TM: Hekimler

ister yaranın siyahlığının giderilmesi olsun, kurşun oksit gibi hafif göz ilaçlarıyla bu söz konusu [hastalıklar] tedavi edilir. Ama yoğun beyazlık (katarakt?) müzmin olup, gözlerdeki bu şikâyeti bu ilaçlarla tedavi etmek, beyaz kısmı yumuşatır. Söz konusu edilen ve uygulanan gevşeticilerle verilecek olan yakalar, havlıcan suyu veya erimiş nadir tuzların suyu ile muamele edilerek verilmelidir. O [hasta] göz ilacını hamamda almalıdır. Eğer onun banyo alması doğru değilse, katran ile bakırdan oluşan bir yakı yapıp, gözüne uygulamalıdır. Aynı şekilde geyik boynuzu yakısı veya yalnız koyun göğsü ile olgun bitkilerin tozu ve bakır veyahut enderan (bir çeşit zambak) ile karıştırılmalıdır. Bunlardan daha güçlü ilaçlar da kullanılabilir. Onun paralize açıkça uygun olduğu görülür veya hastalık daha şiddetli olduğunda bal ile gözü yıkamak ve zehirli olgunlaşmamış hurma ile sabahları, göz yıkanmalıdır. Göz güçlü bir yıkayıcı ile muamele edilmelidir. Salyangoz kabuğu, yanmış akrep buharı, gümüş ve altın talaşı ile muamele edilerek, onunla göz banyosu yapılması uygun olur.

Eğer beyaz örtüde (katarakt) yara ve çukurluk ve gözyaşı olursa kırlangıç otu ve sarısakız, kertenkele göğsü aynı miktarda alınıp [hastaya] verilir. Tırnaklar konusunda zikrolunan ilaçlar [bu hastalık için] iyi gelmemektedir. Bazı kere de o beyaz rengini gideren renk açan beyaz boyalı ilaçlar verilir. Örneğin narçiçeğinin kokuyu kesen tomurcukları alınıp akasya ve *kalkadis* ve zamkla karıştırılıp verilir. Bu ilaçlardan birinden, birer ölçü akasya, antimon ve mazının yeşili, her birinden üçer dirhem alınıp, su ile karıştırıldıktan sonra hastaya verilir. Eğer narçiçeği bulunamazsa karşılık olarak, kabuğu veyahut narın taneleri arasında olan zarlar alınır. Aynı zamanda mazi ve akasyanın her birinden ikişer miskal alınıp, bakır sülfatı akıcı kılan bir şeyle uygulanır; terkip küllü yağmur suyu ile yıkanmış olmalıdır. Bunlar alınıp ilaç yapımı tamamlanır. O göz damlalarındandır. Bu özellikte olan bu göz yıkayıcı karışım kurşun, safran ve zamktan meydana gelmiştir. Gözü yıkayan sıvı, bir miskal bakırla alınıp yarım miskal mercimekle, her birinden iki miskal alınıp, birbirine karıştırılıp, bundan önce olduğu gibi hastaya verilmelidir.

*Bir Başka Göz İlacı.*⁴³³ Ufalanmış demir veya bakır sülfattan, her birinden dört miskal alınıp, yarım cüz suyla karıştırılıp yarım cüz *şekayik-i numaniyye* suyu ile yıkanır.

On Birinci Kısım

Subl (Çapaklı Kanlı Göz ve Gözde Damarlarında Kanama)

Subl zardır, yani bir perdedir; hastalık *mültahime* (*conjunctiva*) ve kornea yüzeyinde görünen damarların açılmasından olur. İki yüzeyi ayrılmış damarlarının arasında yağ gibi bir oluşum görülür. Buna *gata*⁴³⁴ denir. O damarların açılmasının, yırtılmasının sebebi başın madde ile dolu olmasındandır. O maddeler başın dış tarafındaki zar veya başın doluluğu nedeniyle beyin karıncığının zarları yoluyla göze iner. Gözde zaaf olursa o inen maddeleri atamayıp, kabul eder ve de o madde damarlara nüfuz eder ve damarların açılmasına, yırtılmasına sebep olur. O halde *subl* (*gözdeki kanama*) sebepleri şunlardır: kaşıntı, gözyaşı, zar oluşması, kötü güneş [ışığı], ışıklı lambanın veya ışığın rahatsız etmesidir; bunlar kişide görme zaafı yaratır. Burada gözde, çırpıntı olduğundan, sıkıntı oluşur ve gözde kaynama olur. Bazen kanama gözün küçük olması ve göz bebeğinin yapısındaki noksanlıktan olabilir. Göz kanaması öyle bir hastalıktır ki onda kalıtsal özellik ve şiddet vardır.

Belirtiler: Dış zar dolayısıyla, olan göz kanamasının belirtileri sözü geçen şu belirtilerdir: Dış damarlarının çok fazla kırmızılığı, şakaklarda atma, aynı şekilde, korneada şiddetli vurma (atma) ve diğer başka belirtiler. Ama iç taraftaki örtü dolayısıyla gözde olan kanama, senin *Kanun*'dan öğrendiğin belirtiler olup, o belirtiler bunların aksidir.

Tedavisi:⁴³⁵ Gözünde nezle olanların tedavisinde nelerin yapılması ve alınması gerektiğini biz anlattık; burada tekrarlamıyoruz. Göz kanamalarında bundan önce bizim zikrettiğimiz kusturucu, dışarı atan maddeler ve temizleyen maddeler verilmelidir. Başın üstüne bu-

⁴³³ TM: Bu nüshanın daha iyi olduğu gayet açıktır.

⁴³⁴ TM: *veya gıyave*

⁴³⁵ TM: Gözünde nezle olanların terketmesi ve almaması gerekenleri gözünde kanama olanların da yapmaması gerekir.

harların uygulanmasından ve fazlalıklardan kaçınmalıdır. Burundan çekilmek suretiyle verilen maddeler de zararlı maddelerden sayılır.⁴³⁶ Eğer baş söz konusu maddelerden temizlenmiş ve arındırılmışsa, Galen onun şarap içirilerek, uyutulmasını önermektedir. Eğer hastanın başı ve vücudunun diğer kısımları temizse ve gözdeki kanama hafife benziyorsa, bu göz kanamasının tedavisinin oradaki bir nesneyi alıp kaldırması gerekir.⁴³⁷ Hafif göz kanamasında böyle hareket etmek uygundur. Eğer göz kanaması güçlüyse, bunlarla tedavi etmek uygun olmaz. Belki tamir etme için, gözün içine girerek müdahale etmek gerekir. Tamir etmenin en iyi yolu şöyledir: Söz konusu olan gözün açılmış olan damarının (yırtılmış olan damar) altından açılıp, damara girilip, birçok iplik geçirildikten sonra o kısım yukarı çekilerek başta kullanılan *mikras*'la (*ucu kıvrık bıçak*) yırtık kısım tamir olunur. Bundan sonra gözdeki kanamadan hiç bir şey kalmaz. Çünkü eğer kanamanın bir kısmı kalsa, daha öncekinden fazla kanama olur. Kanama atıldıktan sonra, *zufre* (*katarakt*) bahsinde söz ettiğimiz tedbirler alınır.

Tamirin etkisiyle gözde ağrı olursa, o ağrı tamir işleminden sonra, yumurta sarısı ile tedavi edilir.⁴³⁸ Bunlardan sonra geri kalan kanamayı tamamen çözüp, gözünü temizlesin diye kırmızı yakı hazırlanıp verilir. Tamir işinin daha da iyisi, uygulamadan önce, vücudu ve başı temizleyip, zararlı maddelerden kurtardıktan sonra yapılındır. Çünkü [zararlı maddeler] dışarı atılmadan önce, bu işlem yapılırsa, tamir işinin oluşturduğu ağrı vücuttaki maddeleri göze çeker. Gözün kanamasına yararlı olan maddeler genellikle gözün kanaması henüz başlangıçta ise, yararlı olur.

Göz kanamasında yararlı olan şu ilaçlar denenmiş olanlardır. Ta-

⁴³⁶ TM: Ancak bence onların (burundan çekilerek alınan maddeler, sternuatory) bir sakıncası yoktur.

⁴³⁷ TM: Yerden kaldırılan düşmüş bir kömürün kaldırılmasına da *lakt* (*bir araya getirme, tamir etme*) denir. Bundan dolayı, tamir etme, kesme gibidir. Dilin korunması için böyle denmiştir. Aynı şekilde, *mutevil* (*ağlayan*) kişiyi tamir etme, teselli etme ve *mutekine* (*inançlı olan, imana gelene*) imana gelmiş sabit inaçlı kişi derler. Burada kesmek için kesmek anlamı vardır. Bu ifadeden bu anlamlar çıkarılır. Burada tamir etmek demek gözdeki zarı kaldırmak demektir.

⁴³⁸ TM: Allah isterse.

vuk yumurtası, tavuk yumurtlar yumurtlamaz alınıp, henüz taze iken kabuğu 10 gün sirkeyle kaynatılır. Sonra, o ter kibin yarısı alınıp, bir gün içinde kurutulur ve gerektiğinde kullanılır. Bu da denenmiş ilaçlardandır: Narla yapılan yakıda bir ölçü *markaşısa* (*demir pirit çeşidi*) göze çekmek için kullanılır; bu da denenmiş bir ilaçtır. Kıbrıs bakırı ovulduktan sonra, idrar içinde bir gün bekletilip, terbiye edildikten sonra, o ovulmuş metal [göze] uygulanır. Terkip şeklindeki yakılardan *istefikan* (*açma özelliği olan?*) yumuşatıcı yakı ve kırmızı yakı, rahatlatan yakı, *terhumatifun* ve *rushatec* yakıları ve kurutucu yakılar yararlıdır. Bütün bunların tamamı *Akrabadin*'de zikrolunmuştur. Yoğun gül suyu uygulanması (pansumanı) da yararlı olur. Göz kanaması hastalığına gözdeki kaşıntı sebep olursa, ona sumak pansumanı iyi gelir. O pansuman sadece bacağın diz kısmından uygulanır. Bazen de az miktarda zamk anzarot ilave edilip, karışım hazırlanır. Bu yakı gözdeki kanamayı keser ve kaşıntıyı alır.

On İkinci Kısım Zıfr (Pterygium)

Kanun'un yazarı, yani ben diyorum ki *zıfr* (*konjunktiva üzerinde oluşan bir örtü*) öyle bir fazlalıktır ki, konjunktivadan başlar veya gözü çevreleyen zardan çıkar ve çoğunlukla o fazlalık göz bebeğinden başlayıp korneayı örter ve kornea üzerine nüfuz eder. Hatta bazen korneanın deliğini (göz bebeği, pupilla) de örter. *Zıfr* (*konjunktiva üzerindeki örtü, pterygium*) yumuşak ya da sert olmasına göre sınıflandırılır. O renklerine göre de sınıflandırılır. Bunlardan bir kısmı sarı, bir kısmı kırmızı ve kimi de değişen renklerde olur, yani her birinin farklı şekil ve renkleri vardır. Ancak [bağlanma şekli dolayısıyla] onların yapıları değişiktir. [Belki yanları ve uçları farklıdır]. Bu çeşit konjunktivadan çıkan örtü soyulur; adıyla da ilgili olarak, bağlantısı kesilip ayrılır. Bir başka bozukluğun çeşidi, diğer birisiyle ilgisi dolayısıyla, ortaya çıkar. Bu hastalık senin de bildiğin gibi, giderilmeye ve [oradan o örtünün] kaldırılmasına ihtiyaç gösterir.

Tedavi: Bunun tedavisinin en iyisi demirle yapılır. Özellikle yumuşak olanında tedavisinin en iyi yolu, o örtünün konjunktivadan demirle soyulup, ayrılmasıdır. Ama katı olanı *kaştına* (*costus*) uygu-

lanması gerektirir ki, ameliyatı çok iyi gitsin. Çünkü [bu yapı] giderilmezse, zarar verir. Onun giderilmesinin yolu şöyledir: milin ucu ile *zıfır* (*konjunktiva üzerindeki örtü, pterygium*) denen örtü kaldırılır. Eğer bu örtüye, *sunmare* (*mil*) ucuyla müdahale edilirse, örtüyü kesmek kolay olur. Eğer milin sivri ucu ile kaldırmaktan kaçınılırsa, o örtünün altında bir yerden veyahut iki yerden *ibre* (*iğne, ucu sivri bir alet*) ile veya ona benzer ince bir tüy veya ibrişimle kaldırılır ve o örtü yok edilir. Bu ameliyat yararlı olmazsa, sıcak olmayan demirle hafifçe o örtüyü kaldırmak yararlı olur ve mümkün olduğunca, o örtüden hiç bir şey kalmaması gerekir. Ancak göz bebeğinin etine müdahale etmemelidir. Eğer göz bebeğine müdahale edilirse, gözyaşı hastalığı denen *dem'a* oluşur. Örtüyle göz bebeğinin yeri renklerinden belirlenir. Bu örtü kesilince kimyon çiğnenip tuzla birlikte göze damlatılır. Onların gözü *lezî* (*dağlama*) yumurta sarısı, badem yağı, gül yağı ve menekşe [yağı] ile tedavi edilir. Eğer söz konusu kimyon tuzla birlikte göze damlatılmazsa, konjunktiva göz kapağına yapışır ve pişer. Onun için gözündeki örtü kaldırılan kişinin göz bebeğinde hastalık olmasın ve bir taraftan da hareketini devam ettirsin ve onu tahrik eden hareketlerden korunsun diye, ameliyattan sonra üç gün boyunca yakılar uygulanır. Bu örtüden geri kalan kısmın giderilmesi için bu yapılır. Bu örtünün giderilmesinde onun üzerine uygulanacak ilaçların pek yararı olmaz. Eğer örtü yoğunsa, bu örtüyü ilaçların çözmesi ümit edilmediğinden, bu örtüyü yok etmek için verilen diğer ilaçlar kuvvetli olduğu için göz bebeğine zarar vermesi engellenemez.

Bu örtünün kaldırılması için, daha önce denenmiş *göz yıkamada kullanılan sıvılar* (*ekhal*) kullanılır. *Tırhumatikun*, demir sülfat yakıları ve *kısar* (*gücü son seviyesine getiren, artıran*) yakılar, *basilikon elhadunc* (*ağızdan veya burundan alınması önerilen ilaçlar*) ve *şinayi* (*yüzdüren*) yakılar, *dinarcun* (*beyaz altın?*) gibi yakılar [hastaya uygulanır]. Bu yakıların hepsi *Akrabadin*'de verilmiştir. Yine bu örtü için şu yakılar da denenmiştir: Isıtılmış bakır ve demir sülfat ve demir sülfat safrası, *milh-ı derani* (*parçalayan tuzlar*). Her birinden birer kısım, yarım kısım zamlı bu söz konusu edilenler alınıp ısıtılıp, lapa yapılır veya sıcak bakır ve demir sülfat parçaları, nışadır, keçi safrası veya inek safrası alınıp, bal ile yakı yapılır. Yalnız bal, keçi

safrası ile yakı yapılır veya mıknatıs, bakır pası, ekşi süt ve amonyak zımkı il yakı yapılır. Bunların her birinden ikişer kısım, safrandan bir kısım alınır. Sonra söz konusu edildiği şekilde, bu ilaçlar bir araya getirilip, her birinden bir ukiyye başına bir ratl bal ve demir sülfat katılır. Yapılan bu ilaç da konjunktivanın üstünde oluşan örtünün tedavisinde yararlıdır. Nışadır ve keçi safrası göz ilacı olarak alınır. Bunlar cidden çok yararlıdır.

Bu ilaç fevkalade ilginç bir göz ilacıdır; ilaç bu hastalıkta denenmiştir; etkisi ameliyatla yapılan tedaviye yakındır. Bu göz ilacı şöyledir: Sırlı bir saksı alınıp üzerine yeşil ve sarı hak olunur ve iyice pişirilip karıştırılır. Kabak karaciğerdeki yağla karıştırılıp iyice pişirilir. Bu meyilli bir deri içine doldurulup, sarılıp, onunla gözde, konjunktivanın üstünde oluşan örtü tedavi edilir. Gözdeki hastalık tedavi edilene kadar gün boyu tekrar tekrar uygulanır. Bu uygulama o örtüyü inceltir ve daha sonra, sona erdirir. Bu ilacın uygulanmasından önce göze, onu doldurup, yüzü kızartana kadar su buharına tutulmalıdır. Banyo yaptırmak bu hastalık için iyidir; hafif örtü ince ise yararlı olur. Kendir sıcak su içine bir süre tutulduktan sonra göze uygulansa yararlı olur.

On Üçüncü Kısım

Tarfe (Göz Kırpma, Göz Seyrimesi)

Tarfe gözde taze ve kırmızı kandan bir noktanın oluşması veya taze kandan akıp, siyahlaşmasıdır. Vurma gibi şeylerden damarlar açılır ve kan akar. [Gözdeki] dolma ve şiş dolayısıyla damarlarda açılma ve akma dolayısıyla *tarfe* (göz kırpma) meydana gelir; damarları yerinden çıkaran sebeplerdendir. Bazen bağırma, burunu hareket ettirmek ve bazen kanın huzursuzluğundan dolayı, damarlar açılır ve bazen de darbeden dolayı göz küresinde oluşan yara sebebiyle ortaya çıkar, yani gözde yara oluşur ve bundan dolayı *islem* (sıkıntıdan kurtulma, yaranın oluşturduğu fazlalıktan kurtulma ?) için kişide göz kırptırma oluşur.

Tedavi: Seyrime oluşan göze eşek kanı veya *şefafe* (bir çeşit tarla kusu) kanı, *fuhat* (misk, güzel kokular) ve *veraşin* (boynu halkalı güvercin, *columba palumbus*) kanı özellikle fibrillerin altına, başının kökün-

de ucunda olan kanı alıp damlatmak-çok yararlıdır: Göz kırpmasının başlangıcında söz konusu yere incir, beyaz mermer ve Ermeni kili gibi güçlü çekme özelliği olan ilaçlarla karıştırılır. Ama göz seyrimesi [tedavisinden sonra] oradaki kanlarda zıtlık oluşur. Hatta bu karışım arsenikle ile *tin-i maktum* (aşı boyası) da karıştırılması uygundur. Bazen kadın sütü ve tuzlu su ile yani durrani tuzu ile hazırlanmış tuzlu su kendirle verilir.⁴³⁹ Yeni olan göz kanamalarında uygulanırsa, çok yararlı olur. *Dinarcun* (kara şahin?) yakısı gözdeki kanamaya fevkalade yararlı olur. Bu ilaç da yararlıdır. *Hacer-i fülful* (biber taşı?) ve anzarot eşit miktarlarda alınır ve ikisinin toplamı kadar arsenikle karıştırılıp ilaç olarak kullanılır. Bazen ona *milb-ı enderan* (colocynt, bir çeşit zamk) karıştırılıp yakı yapılır.

Bazen de göz kırmızı şarapla içten yıkanıp, dışarıdan yakı olarak bu terkip uygulanır.⁴⁴⁰ Aynı zamanda, taze yara az bir tuzla, turp kabuğu, sarıyonca ve kardeşkanı ile veyahut süsen balı, safran, mercimek, gül yağı, yumurta sarısı ile karıştırılır. Çördük otu ve mercan köşk buharda pişirilir ve kendirle birlikte haricen göze uygulanır. Sirke içinde pişirilen yakı da bu şekilde uygulanır veya çınar ısıtılır; sarısabırla veya yabani safran suyu ile ya da safranın suyu ile veya papatya ve sarısabırla veya lahana parçalarıyla pişirilir veya Lâçin yaprağı ile pişirilip, dövülüp uygulanır. Çok güçlü olan göz kanlanmasında hardal dövülüp, iki ölçü incirin iç kısmıyla karıştırılıp lapa yapılır veya süt ile eritilmiş olan arsenik ile yakı yapılır⁴⁴¹ veya kül şarap ile pişirilip yakı yapılır; çörek otu tohumları ve küçük çördük otu sütü ile yakı yapılır. Eğer gözün kanlanmasından (veya göz kırpma, seyrime) dolayı konjunktivada *hark* (yırtılma) olursa burada bir uyarı verilir.⁴⁴²

⁴³⁹ TM: Özellikle o tikanıklık ve baş ağrısı, *enderan* (bir çeşit zamk) tuzu ve nişadır konur.

⁴⁴⁰ TM: Aynı zamanda, gargara da [yaptırılır] veya bir başka türlü uygulanır ve şaraplardan biri uygulanır. Ciğerden (karaciğer?) atılan parçalarla da [tedavi edilir]. Kazımakla (?) veya *hal* (sirke) veya hekimleri önerdiği diğer karışımlarla tedavi edilir. Özellikle o göz kanamasında, şiş de varsa [bu şekilde tedavi edilir].

⁴⁴¹ TM: Bazı nüshada eriyik karşılığında mahluk kelimesi kullanılmıştır.

⁴⁴² TM: Eğer yaprak (zar, tabaka?) terslik gösterirse, ancak ona Allah yardım eder.

On Dördüncü Kısım Dem'a (Göz Yaşarması)

Göz yaşarması, öyle bir göz hastalığıdır ki, bu hastalığa tutulmuş olan gözde sürekli yaş vardır. Bazen gözyaşı akar. Bazen bu hastalık doğuştan vardır. Bazı kişilere de sonradan arız olur. Bu hastalık iki kısımdır. Birisi sağlıklı olup gözyaşı gerektiğinde oluşur; diğerinde, hastalıklı mizaçtan dolayı olup, hastalığın kişide oluşmasından sonra [gözyaşı iner]. Ateşli hastalıklarda olduğu gibi gözün yaşarmasının sebebi, organın zaafından ya da besinleri sindirme zaafından kaynaklanır veya doğal olana uygun olmamasından ya da fazla miktarda ilaç almaktan kaynaklanır. Kalınlaşmış konjunktiva tabakasının kornea tabakasının üzerine doğru uzanıp yapışması (pterygium) arkasından göz yaşarması olabilir. Bu rutubetin kaynağı beyindir. İki yoldan birinden göze yaş akar. Bu yollarla ilgili olarak birkaç kez bilgi verildi. O halde gözden yaş akması hastalığı, anadan doğma olanlar ve aynı zamanda konjunktiva tabakasının kornea tabakasının üzerine doğru uzanıp yapışması dolayısıyla olanlar için uygun olan etliliği, bütünüyle harap olduysa, geriye dönüşü ümit edilemez. Gözyaşının akmasına sebep olan hastalık özel bir hastalık sebebi ile olmayıp ya da beyinde gereksiz yere fazla madde olmasından veyahut beynin maddesinin hastalığından dolayıdır. Her gün gelen nöbetlerle ve benzeri ateşli hastalıklarda bazen gözyaşı iletisi şeklinde ya da iltihaplı ateşli hastalıklarda görülür. Hastalığın uzun sürmesinde de gözyaşı görülür. Bu söz konusu edilen hastalıkların hepsinde gözyaşı araz olarak görülür. Burada gözyaşının görülmesi bütünüyle hastalığa bağlıdır. Hastalığın azalması ve kayboluşu hızlı ise gözyaşının azalması kaybolması da hızlıdır.

Tedavi: Bu hastalığın tedavisinde *Kanun* budur ki çeken ve büzen ilaçlar hastaya verilmelidir. Ama pterygiumun arkasından ortaya çıkan veya göz ilaçları verildikten sonra arız olanlara safran tozu veya hapi verilir. Aynı şekilde sarısabır macunu ve banotlu safran macunu verilir. Kendirle veya kendir buharı ile ve özellikle sabır otu safranla birlikte kullanılır. Ağrı çok artarsa, bu ilaçlar verilirse de, rahatlama sağlanamayabilir; harap olan etli kısım geri gelmez. Ayrıca göz yaşarmasının ilaçlarından biri de *tutya* (çinko karbonat) gibi doğal ilaçlarla, özellikle görmeyi güçlendirenler ve yumuşatıcı macunlardır. Hastalık

bunların hepsiyle, beyaz macunla, anzarotla, açıcı ilaçlarla ve diğer *Akrabadin*'de zikredilen yumuşatıcı macunların hepsiyle tedavi edilir.

Bu kısımda verilen denenmiş ilaçlardan başka ekşi nar suyu ve diğer ilaçlardan tedavide kullanılan ilaçlar şunlardır: Ekşi nar suyundan 1 ratl alınıp yarısı kalana kadar pişirilir. Sonra üzerine sabır otunun dal ve filizlerini karıştırıp, safran ve kırmızı boynuzlu haşhaş macunundan bir miskal ve iki denk misk konup, ağzı kapatılıp, cam kap içinde 40 gün güneşte bırakılır; gerektiğinde kullanılır. Bu terkip, göz yaşarması için denenmiş ilaçlardandır. Bundan sonra hemen arkasından hamama girmek, suda oturmak ve göze sirke damlatmak [yararlıdır. Ancak] doğuştan olan göz yaşarmasının tedavisi zordur.

On Beşinci Kısım

Havl (Şaşılık)

Havl'in⁴⁴³ (*şaşılık*) birçok sebebi vardır. Bazen göz bebeğini hareket ettiren kasların bazılarının gevşek olup, göz bebeğinin olması gereken yerin aksi yönünde hareketiyle ortaya çıkar. Bazen de söz konusu olan kasların kasılmasıyla göz bebeği dokular tarafına meyleder. Her ne sebeple olursa olsun, şaşılık bazen kuruluktan bazen de rutubetten ortaya çıkar. Hastalığın maddesinden dolayı oluşan şaşılık kuruluktan dolayı ortaya çıkar. Kasın kasılması hissiyle olan şaşılık gözü hareket ettiren kasların kasılması ile olur. Çünkü gözde görevi üstlenmiş olan kasların kasılmasıyla göz hareket eder. Ancak gözü hareket ettiren kaslardan gözde hastalık oluşmaz. Muhtemelen onlar daima yararlıdır.

Çoğu kez şikâyet hastanın beyniyle ilgili olarak ortaya çıkar. *Sara*, *kranitis* (?) ve *sedir* (*çok sıcak sebebiyle hissedilen baş dönmesi ve şuur kaybı, bayılma*) gibi hastalıklar nedeniyle olur. Çünkü o hastalıklarla yanma ve kuruluk oluşur.⁴⁴⁴ Her nesneyi kendi sayısı ne kadarsa o kadar görür; ondan bir zarar oluşmaz.

⁴⁴³ TM: Türkçede *havl* şaşılıktır.

⁴⁴⁴ TM: Yanma ve kuruluk ise şaşılığa yol açar. Doluluk dolayısıyla da şaşılık oluşur. Bilinmelidir ki, şaşılık hastalığı şeyleri çift görmeye belirlenir. Ancak her durumda o ortaya çıkmaz. Eğer göz bebeği doğal yerinden kayıp yukarı veya aşağı tarafa meyletiyse, bu durumda kişi bir nesneyi iki görür; sağ veya sol tarafına çıktıysa, o durumda, bu şikâyet ortaya çıkmaz; muhtemelen

Tedavi: Bu hastalık doğuştan olmaz, ancak çocuklukta vücudun derisi ısınırsa ortaya çıkar. Özellikle *cevl* (nesneleri anlamaya başladığında) olduğunda arız olup, onun ilacı çocuğu küçükken rutubetli nesnelerle tedavi etmektir. Böylece çocuğun bu şikâyeti giderilir ve çocuğun gözünde, şaşılığın tersine bir tek ışık oluşur. Çocuk o tek ışığa bakmak için daima göz bebeğini o tarafa meylettirir ve rutubet dolayısıyla, göz bebeği isyan etmeyip, tekrar kendi yerine döner. Aynı şekilde kırmızı renkli püskül gibi bir nesne göz bebeğinin kaydığı yönün aksine asılır ve yine aksi yönde olan bir yüz veya kırmızı renkte kulak ve çocuğun meylettiği başka bir şey konur. Bu neviden şeyler çocuğun dikkatini o yöne çeker ve görmek için gözünü o tarafa yöneltir; şaşılığı tahrik eder ve bazen de tedavide etkili olur. Gözün yaşarmasına ve bakışın düzelmesine sebep olur. Ancak şaşılık büyüğe kötü durumlar oluşabilir. Sebebi gevşeme veya kasılmaysa, onun tedavisini rutubetli şeylerle yapmak gerekir. Söz konusu edilen dışarı atan maddeler veya eski yakılar (terkipler) gibi ilaçlarla beynin [işlevi] düzenlenmelidir. Hastaya hamam yaptırılmalıdır.

Bunlar hastaya yararlı ilaçlardır: zeytin yaprağı öz suyu ile atan ilaçlar verilmelidir. [Eğer] hastalık kasılma sebebi ile meydana gelmişse, ona rutubetli eriyikler verilir. Eğer ateşi yoksa cidden rutubetli olan yağlar ile yoğurttan, yani ekşi süttten verilmelidir. Sonuç olarak, onların tedavisi rutubeti artıran şeylerle yapılır. Gözlerine bir nevi kırlangıç kanı damlatılır. Yumurtanın beyazı ve gül yağı az miktarda şarapla karıştırılır ve göz üzerine bağlanır; birkaç gün süre ile bu işlem tekrarlanır.

On Altıncı Kısım Cuhuz (Büyük ve Fırlak Göz)

Bu hastalığın birçok sebebi vardır. Bazen ağır bir doluluktan dolayı göz küresinin yerinden çıkmasından dolayı olur; bazen de kayma sebebi ile baskı yapan bir şeyin bastırıp gözü dışarı doğru itmesiyle olur. Bazen de gözün bağları ve gözü koruyan kasların gevşemesinden kaynaklanır. Gözün dışarı fırlamasının sebebi ağır ve bozuk doluluk ise, madde hılt ya da buharlar şeklinde olur; gözün kendindense, o maddeler gözün kendisinde oluşmuştur veya gözün beyinle olan or-

taklığından veya bütün vücutla olan ilişkisinden kaynaklanır. Kadınların ay hallerinde gözün dışarı doğru fırlaması vücutla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu dış tarafa doğru kuvvetle itilme şeklinde olan bir fırlaklıktır. Çok sinirlendiğinde, şiddetli baş ağrısında, kustuktan sonra ve şansızlık durumunda, doğum ağrısından sonra ortaya çıkan göz fırlaklığı, yani kadınlarda doğum sancıları çok yoğun olduğunda ortaya çıkan göz fırlaklığı [gibi]. Bazı kadınlarda gözün fırlamasının yanı sıra, kan göze hücum eder ve gözden kan akar. Fetüsün kötü mizacından ve ölü olup, kokuşmuş olmasından da ortaya çıkabilir.

[Yine] kasların gevşekliği ile olan göz fırlaması anatomide söz konusu edilen optik siniri çevreleyen kasların gevşekliğiyle olur. Çünkü kaslarda gevşeklik olduğunda göz küresini yerinde tutmayı başaramaz ve göz küresi dışarı fırlar. Eğer kaslarda gevşeklik olup *yırtık* yoksa göz sadece dışarı doğru fırlak olur; görmede bir şey olmaz. Beynin zarında şişler ve *boğazda iltihaplı ağrılar* gibi hastalıklarda iki gözde de dışarı fırlaklık oluşur. Bu hastalıklarda arız olan gözlerdeki fırlaklık da bazen basınç ve gözlerdeki madde doluluğundan kaynakla bilir. Çoğunlukla, o göz fırlaklığında şekillerin geçişinde korneada şiş olur.

Belirtiler: Göz küresinde maddenin toplanmasından kaynaklanan göz fırlaklığında büyük ve çok fazla zorlanmış, itilmiş madde destek olursa onun (gözün) fırlaklığı çok fazla olur. Bazen de o fazla olmaz, ama iki durumda da göz fırlaklığının aksi tarafta uzama hissedilmesine sebep olur ve bundan da gözün dışarıya doğru meylettiği anlaşılır. Ama kasların gevşekliği ile olan göz fırlamasında göz küresinde büyüme olmaz ve alt kısımdaki uzama çok şiddetli bir şekilde hissedilmez. Ancak göz küresi kale gibi olur, yani göz bulunduğu yerden dışarı fırlar.

Tedavi: Hafif göz fırlaklığı olanların göz küresi arkaya, dibe çeken sinirleri ve bağları sıkıca bağlanıp, döndürerek yatırıp uyutulur. [Hastanın] yiyecekleri hafif ve az olmalıdır ve gözü sıkıştırmağa karşı koyabilmelidir. Eğer ilaca gerek duyulursa, balık yakısı verilmelidir. Ama güçlü olan göz fırlamasında, eğer bozuk madde varsa, dışarı atan maddelere ihtiyaç duyulur. Vücudun maddelerinden ve baştan, bildiğin dışarı atabilecek maddeleri kullanarak, zararlı maddelerin atılmasını sağla ve göz damarlarından kan alma uygula; çekici maddelerle

kustur. Sonuç olarak, göz fırlaklığının her çeşidinde çekici maddeler uygulanır. Başlangıçta bir ölçü saf sirke ile ıslatılmış bez uygulanmalıdır. Soğuk tatlı su ile veya soğuk tuzlu su ile yüzü yıkanır. Özellikle, suyun içine nar kabuğu ve böğürtlen gibi tutma özelliği olan maddeler pişirilip konur. Haşhaş, hindiba, çobandeğneği gibi ilaçlar da pişirildikten sonra uygulanır. Eğer o göz fırlaklığı doluluk sebebi ile değilse, diğer bütün çeşitlerinde bu ilaçlar yararlıdır ve her zaman tedavi başarılıdır.

Eğer gözün fırlaklığı doluluk dolayısıyla ortaya çıkmışsa, başladık-tan sonra madde çözölmelidir. Eğer gözün fırlaması kas gevşekliğinden kaynaklanıyorsa, onun ilacı *kibar-ı eyaric (eski yakılar)*, gargara, bilinen bazı kokular ve buharlardır. Bunlardan sonra çeken, büzen ilaçlar uygulanır. Böylece gevşemiş olan bağlar çekilip, bağlanır. Ancak doğum dolayısıyla olan göz fırlaklığı ve kan noksanlığı nedeniyle oluşan göz fırlaklığı olanlarda az miktarda kanama veya fetal bozuk-luktan arız olduysa onun ilacı menstrual idrar ve fetüsün dışarı atıl-masıdır. Eğer sadece basınçtan dolayı görölmüşse, çekip büzen ilaçlar hastaya verilir. Bunlar şişmeye ve fırlaklığa yararlı ilaçlar olur. Gül ve kendir ile birlikte bakla unu, yumurta beyazı ile karıştırılır ve lapa haline getirilir. Aynı şekilde liken, kaya yosunu, kavrulmuş çekirdek ve sümbül ile hazırlanan terkipler iyi ilaçlardır.

On Yedinci Kısım

Gözün Guuri (Gözün Dibe Kaçması ve Küçük Olması)

Gözün *guuri (dibe kaçması)* ve *suguri (küçük olması)*, yani çukura kaç-ması özellikle ateşli hastalıklarda ve özellikle de uykusuzluk yapan ateşli hastalıklarda görülür. Kusmanın arkasından sıkıntı ve vehim olur. Ancak uykusuzluktan olan gözün dibe kaçmasında *nuasiye (baş dönmesi)* olur. Ancak göz küresinin hareketinde bir zorluk yoktur. Eğer gözün içe kaçmasında sebep sıkıntı ise, o zaman göz küresi sa-kindir. Burada şöyle bir hikâye anlatılır: Bazı insanlarda vücudun iki yarısında zıtlık oluşmuş; bir tarafı şiddetli soğukken, diğer yanı şid-detli sıcak olmuş. Soğuk taraftaki gözü dibe kaçmış ve küçülmüş.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ TM:Bazı nüshada bilindiği gibi bu açıklama var

Allah en iyisini bilir. Biz bu hastalığın sebeplerini açıklamakla yetinip, kısa kestik. Sence bilinir ki, onun tedavisi sebeplerinin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olur.

On Sekizinci Kısım Gözün Zerkali (Maviliği)

Gözün mavi olması gözün tabakasının maviliğinden kaynaklanmaktadır. Gözün o tabakasının mavi olmasının sebebi, rutubettir; rutubetin sebebi de crystalin humorun çok fazla olması, aqueus humorun rutubetinin saf olup, aqueous humorun konumunun dışarıya daha yakın olması veya aqueous humor miktarının mutedil veya az olmasından kaynaklanır. Bu sebeplerden dolayı gözün rengi mavi olur. Eğer gözün tabakalarında uyumsuzluk ve maviliğe engel bir şey yoksa ve eğer gözün crystalin humorunun rutubeti azsa ve aqueous humor çok olup çokluğundan dolayı ve parçaların sayısının çokluğundan dolayı karanlık oluşursa veya crystalin humora batmış olursa, o gözde siyahlık olur. Ama gözün rengini oluşturan sebep iris tabakası ise ve o iris tabakasının rengi siyah olursa, göz de siyah renkte olur. Eğer irisin rengi mavi ise ve iris tabakasının mavi olması oradaki olgunluk sebebi iledir, bitkilerin neminin fazlalığından mavi olması gibi. Çünkü bitkilerin oluşmasında şüphesiz rengin oluşması hissedilmez. Muhtemelen göz beyaza meyilli olur; pişse, olgunlaşsa hayret verici bir renk oluşur. Bundan dolayıdır ki, çocuğun göz rengi mavi ve şehla olur. Gözün mavi rutubeti abartılı olduğunda göz mavi olur, yani çok fazla miktarda olan rutubeti doğa öncelikli olarak pişiremeyip renk açılması görülmez ve pişme oldukça pişme miktarı geçerli olur ve irisin mavi olduğu rutubetin pişip olgunlaşmasından ve çözülmesinden sonra görülür. Çünkü rengin açılması rutubete bağlıdır. Rutubetin azalmasıyla mavilik oluşur ve göz mavi renkte olur. Bunun benzeri yine bitkide görülür. Bitkilerin rutubeti pişerse rutubet çözülür ve rutubetin çözülmesi dolayısıyla pişme azalır ve renk açılmağa başlar. Bu sebepten olan mavilik onda kuruluşun hâkim olması ile ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁶ Bazen de

⁴⁴⁶ TM: Bundan dolayı yaşlı insanların gözleri mavimsi, çünkü yaşlılığında hasta eden garip rutubetlet çoğalır; rengi farklılaşır.

irisin bir kısım maddesi rutubetinin saflığı yüzünden mavi olur. Ancak irisin maviliği o yaradılıştaki maddenin rengi mavi olduğu için olmaz; yaradılıştaki irisin rengi üzerindeki diğer tabaka gibi olup, doğmadan önceki bozukluktan biri, yani rutubet ve kuruluştan biri arız olmakla irisin halka şeklindeki maddesinin rengi maviye dönüşür. Bilinir ki, bu ikisi arasındaki fark şudur: irisin yaradılıştan maddesinin rengi mavi olursa, onun görmesinde bozukluk olmaz; görmesi iyi olur.⁴⁴⁷

İki çeşit mavilikten biri doğal mavi gözlülüktür ve diğeri yırtıklıktan oluşur. Siyah gözlülük sebepleriyle mavi gözlülük sebepleri bir arada ise *şehlet* (*gözde mavimsilik veya yeşilimsilik*) oluşur. Çünkü mavimsilik siyahla mavilik arasında bir renktir ve o iki çeşidin birleşmesinden mavimsi göz olur. Enbasicilus (?) zannetti ki bazı gözlerde ateşlilik olur ve bu ateşlilik mavimsi göz olmasına sebep olur.⁴⁴⁸ Çünkü gözde ateşlilik olsa, gözün rutubetini yok edip, görmeye zarar verir. Çünkü görmenin iyi olması rutubetle olur ve mavimsi ve yeşil gözde rutubet eksik olduğu için görmesi iyi değildir. Buna da itiraz edilmiştir. Siyah gözlerin görmesi bazen mavi gözlerden daha noksandır. Eğer mavi gözlülük bozukluk sebebiyle olmazsa, bazen sebebi aqueus humorun güçlü olmasından dolayı olabilir. Onun gibi şeffaf olan rutubette şeffaflık olmadığı için [ışık nüfuz edemeyip] görüş kusurlu olur.⁴⁴⁹ Aynı zamanda, yakından bildiğin gibi, görme kusuru aqueus humorun yoğunluğundan olursa, [ışık] gözbebeğine gelmeyip, ön tarafa doğru hareket etmekle mavi gözlülerin bazısında görme kısıtlı ve eksik olur.

Mavi gözlülüğün sebebi aqueus humorun azlığı olursa, o mavi gözlüler gece, karanlıkta gündüzünkünden daha iyi görürler. Çünkü karanlıkta (kötü aydınlatılmış ortamda) görmeyi sağlayan o az rutubetli maddeyi tahrik ettiğinden, hareket dolayısıyla, o tahrik edilmiş olan rutubet görüntüyü ortaya çıkarmaya kadir olamaz. Karanlıktan çıkan kişi, aynı yeterliliği ortaya koyamadığı gibi, aynı zamanda rutu-

⁴⁴⁷ TM: Eğer yaradılıştan rengi mavi değilse ve doğum öncesinde iki bozukluktan birisi dolayısıyla mavi olmuşsa, bu gibi durumlarda görme bozukluğu vardır; görmesi iyi değildir. O halde mavilik (mavi gözlü olma) iki çeşittir.

⁴⁴⁸ TM: Ancak bu tahmin yanlıştır.

⁴⁴⁹ TM: Ateşli hastalıklarda [bu durum] sıkça olur.

beti az olan gözde gündüz aydınlık ortamdaki şekli de göremez. Ama çok rutubet dolayısıyla göremeyen organ gece görür, yani o ancak gece görebilir. Bu durum nadir görülür. Çünkü gece görme olması dışarıdan uyarı ile harekete geçirmekle ve gözün dış kısmındaki etinin tahrikiyle olur. Rutubetli maddesi çok olduğunda onun hareketi zorlaşır ve maddenin az olduğunda uyarılması daha kolay olur. Ama göz tabakası dolayısıyla olan görmede ruhunun tamamı güçlüdür; her tabakada görme iyi olur.

Tedavi: Mavi gözlülüğe yararlı olan ilaçlar denenmiştir. Ban otu su içinde bal gibi olana kadar pişirilir. Sonra onunla [göz] yıkanır veya *İsfahan panzehiri* 3 dirhem, inci bir dirhem ve bir danek misk, bir dirhem kâfur alınır; yanmış zeytinyağı dumanı [veya cıva buharı] iki dirhem, safran bir dirhem olmak üzere, bu droglardan alınır. Safran tek başına da alınır. Safran ve onun yağını vermek gözü siyahlaştırır. Aynı şekilde köpek üzümü öz suyu gözü siyahlaştırır veya boğa dikenini öz suyu, iki dirhem Himalaya meşesi toz halinde bir dirhem, ağacında olgunlaşıp siyahlaşmış zeytin çekirdeğinin yağı ve diğer kabuklu susam yağı; her birinden birer dirhem alınıp, bir kapta siyahlaşana kadara pişirilir ve sonra kullanılır. Bu da fevkalade yararlıdır.

Bu ilaç da denenmiş ilaçlar arasındadır; onun içeriği şöyledir: fin dık alınıp zeytinyağı ile kavrulur; sonra çocuğa veya gözü mavi olan kişiye onunla merhem yapılır. Aynı şekilde, taze ve yaş ebu cehil karpuzu, yağ ile pişirilir. Hatta dediler ki, onun gibi iç yağları, göze uygulanırsa, her ne kadar göz doğal olarak mavi ise de, ona ilaç uygulandığında siyahlaşır. Göze ceviz kabuğu da ebu cehil karpuzu gibi etki eder.⁴⁵⁰ Aynı şekilde, bir kısım akasya ve altı kısım Himalaya meşesi şakayık suyu ile muamele edilip, göze damla olarak uygulanır. Yine göze banotu suyu ve nar kabuğu öz suyu da damlatılır. Bunun gibi maddelerin göze uygulanması ile gözdeki mavi halka ortadan kaldırılır.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ TM: Bazı nüshada bunun yerine culuz diye kaydedilmiştir.

⁴⁵¹ TM: Muhammed Zekariya [Razi] mavi gözü olan bebeğin (*bebeğin emdiği süt*) gözü-nün mavisi ile veya Habeş süt annenin sütü ile hastalık tedavi edilmelidir; böylece hastalık yok olur. Doğru deneyimle bunun sağlıklı olduğu belirlenmiştir diye diye şahitlik ettiniz diye [Muhammed b. Zekeriya er-Razi] hikaye etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MAKALE

Göz Kapağı Bozuklukları ve Göz Kapağında Olanlar On Kısımdan meydana gelir.

Birinci Kısım

Göz Kapağında Kaml (Bit) Oluşması

Göz kapaklarındaki *kaml* (*bit*) oluşmasının maddi sebebi bozuk rutubettir. O doğa tarafından deriye atılmıştır. O atılmış olan rutubetten oluşmuş olan bitin fail sebebi olağan dışı sıcaklıktır. Bit genellikle renkli ve çok yeme alışkanlığı olanlarda olur; onlar çok az perhiz yaparlar; temiz değildirler ve banyo yapmazlar.

Tedavi: Onun tedavisinde ilkin hastanın vücudu ve başı temizlenir; gözün etrafı senin de bildiğin *yağlarla* temizlenir. Özellikle sirke ile gargara yapılarak temizlenir, böylece dil temizlenmiş olur. Sonra göz kapakları yıkanır. Çelik suları ve tuzlu sularla ve kükürtle yıkanır. Göz kapağının kirpiğın bittiği yer bir cüz şap ve yarım cüz kahkaha çiçeği ile yapılan ilaçla muamele edilir ve bazen de göze uygulanan ilaca sarısabır ve borakstan her birinden yarım cüz ilave edilirse, daha iyi olur.⁴⁵²

İkinci Kısım

Sulak (Göz Kapağındaki Ülser)

Sulak göz kapağındaki ağır kötü oluşumlara denir. Yunanlılar ona *simsimaniyye* derler.⁴⁵³ Ben derim ki bu hastalık, göz kapağı ülserlerinde ortaya çıkan bir nevi ağır ve kötü yapılanmadır; ağırlık, kötü yapı ve boraks denen maddeden oluşabilir. O maddenin alınması ile göz kapağı kızarır ve göz kapağının kenarları kıpkırmızı olur ve kir-

⁴⁵² TM: Bu droglar ada soğanı ile macun haline getirilir. Kahkaha çiçeği ve boraksyla yapılan ilaç bitlenmeye karşı için tedavi edici olur.

⁴⁵³ TM: Sahib-i *Kanun* der ki

piksiz kısım yırtılıp, dağılır ve göz kapağının kenarının yaralanmasına sebep olur. O gözün doğal yapısının bozulmasıdır.⁴⁵⁴

Tedavi: Yeni oluşmuş olan göz kapağı yarasına bu ilaçlar yararlıdır: mercimek, gül suyu ile pişirilip göze uygulanır veya semizotu ve hindiba, gül yağı ve yumurtanın beyazı birlikte muamele edilip, geceleri göze uygulanır veya mercimek kabuğu, sumak, nar ve gülyaağı alınıp kahkaha çiçeğı ile macun yapılp geceleri kullanılır; sabahları hamam yaptırılır. Hamam, göz kapağı yaraları için yararlıdır.

Ancak göz kapağında kronikleşmiş yarası olanların tedavisinde gözün uç kısmına dağlama yapılması uygundur ve alın damarından kan alınmalıdır. Burada kullanılacak ilaçlardan birisi de kızdırılmış bakır yarım dirhem zaç, üç dirhem safran, biber her birinden birer dirhem alınıp Himalaya meşesi şarabı ile karıştırılır, öyle ki onun kıvamı ince bal gibi olsun. O göz kapağına dış taraftan uygulanır. Gözdeki bozukluğun arkasından görülen göz kapağının ülserleşmiş yarası için yara üzerine uygulanan bu macun denenmiştir. İçeriğı şöyledir: Harekete getiren zaç, safran ve sümbül. Her birinden birer tarçın yaprağı kadar alınır. Bunlardan macun yapılır; göz kapağının şikâyet edilen kısmına uygulanır.⁴⁵⁵

Üçüncü Kısım

Cesai el-Ecfan (Göz Kapaklarının Sertleşmesi, Boynuzsu bir Yapı Kazanması)

Bu kısım *cesa el-ecfan* (göz kapaklarının sertleşmesi) hakkındadır. Bazen göz kapağının duyarlılığında bozulma olur. [Bu durumda] göz kapağının hareketi zorlaşır. Göz açıldığında yummak zorlaşır; göz kapağında ağrı ve kızılık olur. Çoğu kez hasta uykudan uyandıktan sonra gözünü açamaz; bir süre yumulu kalır; çoğu zaman kuru ve [katı çapak] [yani onunla birlikte orada kuru çiçekler] olur. Gözde yaş yoktur; isteğine bağılı olarak gözyaşı akar. Çünkü [bu hastalıkta] kuru bir bozukluk olup hıtların akışında arıza vardır, dolayısıyla bu

⁴⁵⁴ TM: Çoğunlukla gözün yanma hissi daha sonra görülür ve aslında bu, eski ve kötü bir oluşumdur.

⁴⁵⁵ TM: Bazı nüshada yektechil yerine yehak bil-cefn olarak kaydedilmiştir.

gibi şikâyetlerde gözde sıvı akışı yoktur; ancak ağrı ve nemlilik vardır, ama o bozukluk göz kapağında olursa, herhangi bir maddeden bağımsız olarak göz kapağında kaşıntı olur. Ona *göz kuruluğu* denir. Çoğunlukla göz kapağında sıcak mizaç ve madde fazlalığı olur. Bu fazla maddeleri atmak gerekir.

Tedavi: Göz kapağındaki maddelerin [atılmasının] tedavisi şöyledir. Ilık su ile ıslatılan süngerle göz silinir. Suyun⁴⁵⁶ ılık olması gerekir. Yumurtanın beyazını gül yağı ile dövüp, uyurken gözün üzerine uygulamalıdır; başa nemlendirici yağlarla ve lapalarla ve nilüfer yağı, menekşe yağı ve diğer rutubetlendirici yağlar uygulanır.

Eğer o hastanın rahatsızlığı safravi maddelerden olmuşsa ve böyle olduğuna dair delil varsa *leblab*'ın (*tırmanan bir bitki*) bu hastalığın tedavisinde yararı vardır. Eğer göz kapağında ağır maddeler [ve kuru maddeler] olduğu zannediliyorsa, oradaki kuru maddelerin çözülüp eritilmesi gerekir. [Burada] çemen otu öz suyu ve keten tohumu öz suyu sütle karıştırılarak göze uygulanır. O terkip oradaki kuruluğu yok eder ve bozuk hıtların atılmasını sağlar. Bu [aşağıdaki terkip] hastalık için denenmiş ilaçlardandır. Tavuk yağı ve karnıyarık bitkisi öz suyu, bal ve gül yağı. Bu söz konusu maddeler daima gözün üzerine konur; hayat veren ve tamir eden, yaş getiren çemen otu, gözyaşı bezi üzerine konur. *Astradis şiyafı* gibi ilaçların alınması göze yararlıdır. Çünkü maddi nesnelerin (katı ilaçlar) ve *fernibe'nin* (*bir nevi tarla faresi?*) gözün kuyruğuna uygulanması yararlı olur. O göz ilaçları ağır maddeleri çözüp dışarı atar ve ince nemi, rutubeti başka yerden çeker; inceltip ağır maddeleri de çözer; eritir.

Dördüncü Kısım

Ağır Göz Kapakları

⁴⁵⁷Göz kapaklarının ağır olduğu durumları ve onların tedavisini anlatır. Bu hastalık göz kaşıntısına bağlı olarak ortaya çıkar. Bazen göz kapağı üzerine soğuk ilaçlar konmasından kaynaklanabilir. Bu hastalığın tedavisi de göze bazı haricen uygulanan ilaçlarla yapılır. Lapis la-

⁴⁵⁶ TM: tatlı ve

⁴⁵⁷ TM: Ağır göz kapakları hakkındadır.

zuli, (laciverd taşı), Ermeni taşı ve sarısakız birlikte uygulanır. Bunun arkasından hamam yaptırılıp *şurb-u nebi* (peygamber içkisi) verilir. O kişinin göz kapağına *şiyaf-ı ahmerî* (kırmızı macun) sürülür. Ama sinirotu uygulanırsa, çok kere maddeleri rahatsız edip kaşıntı oluşturur.

Beşinci Kısım

Teheyyüc (Göz Kapaklarının Toz Bulutuna karşı Yaptığı Hareket, Kırpıştırma)

Teheyyüc-i mevad-ı dakika'da (küçük parçacıkların gözü hareketlendirmesi) tozdan göz kapakları açılır gibi olur ki, ona *teheyyüc* derler. Sindirimin zayıf olması sıkıntısından kaynaklanır. Sabahleyin ve sıcak sabah vakitlerinde görülür. Bazen de vücutta su toplanmasından önce, kötü bir kırmızılıkla ortaya çıkar. ve unutkanlık gibi, rutubetli şişlerde ortaya çıkar. Bu şekilde kırıptılı göz kapağı görülse, hastalığın, tedavi edilse bile, geriye dönme tehlikesi vardır. Özellikle göz kapağı etrafında olan organlarda zayıflama olur. Göz kapaklarında çırpıntı, kırpıştırma olsa onun gibi güçlü bir çırpıntı tekrar görülür. Bu hastalığın tedavisi için, yani göz kapağına ince maddeler geldiğinde gelen toz ve dumanı kesip, sebebi önlenip, [gözü] yıkama gerektir.

Altıncı Kısım

Göz Kapaklarının Ağırlaşması

Bazen toz ve dumanla oluşan kırpıştırmadan göz kapakları ağırlaşır. Göz kapağını harekete getirmek ona zor gelir. Göz kapaklarına vuran bu ağırlık (toz vb maddeler) göz kapaklarında zaaf oluşturur ve bazen göz kapaklarının ağırlığı *şirnak'tan* (*arpacık*) dolayı olur. Bazen göz kapaklarındaki ağırlaşma ateşli hastalıklardan önce görülür.

Yedinci Kısım

İltisak-ı Cefn (Göz Kapaklarının Yapışkanlığı)

Bazen göz kapakları *iltisakı* (yapışkanlığı), yani göz küresine yapışması hastalığı görülür. Göz kapağı *conjunctiva* (*mültahime*) veya korneaya [ya da her ikisine de] yapışır. Bu göz kapağının bir tarafında olur. Bazen de yapışma orta kısımda olur. Yapışma hem orta kısım hem de yanlarda mevcuttur; yapışmanın oluşmasının birçok sebebi vardır. Yara

sebebi ile olabilir veya daha önce oluşmuş olan pterigium, *lakt* (*mad-denin birikmesi, toplanması*) ve bunun belirlenmesi için yapılan hatalı açma dolayısıyla veya kaşıntı dolayısıyla oraya kimyon veya tuz uygulanmasından ortaya çıkar veya bizim söz konusu ettiğimiz gibi, abartmaksızın yapılan dağlama uygulanmasıyla yapışma meydana gelir.

Tedavi: Gözün iç köşesindeki hastalık ve onun bertaraf edilmesi konusundadır.⁴⁵⁸ Burada en iyi tedavi dağlamadır. Ayrıca *garb muallicesi* (*batı ilaçları?*) ile tedavi edilir veya *basilikun*, kolun ulnar venin ilacı ve menekşe ilacı, pterigium için kullanılan ilaçlar ve özellikle cıvalı macunlar kullanılır. Eğer bu hastalık aqueuse humor kararmasından olursa, onun ilacı konjunktiva tabakasının kornea tabakasının üzerine doğru uzanıp yapışmasında kullanılan ilacın aynısıdır.

Sekizinci Kısım Göz Kapağının Dönmesi

⁴⁵⁹ Bu hastalığın tipi vardır:

1. Göz kapağı döner ve göz kapağı döndüğü için gözü kapatamaz. Bu durum bazen doğuştan olur; bazen de göz kapağında kesik olduğunda ortaya çıkar. Bu tip gözlere *tauşan göz* (*ayn-ı ernebiyye*) denir.

2. Orta sınıftır; burada göz kapağı gözün beyazının bir kısmını örtmez. Bu gruba *kasr el-cefn* (*kısa göz kapağı*) denir. Birinci sınıfın sebebi ikinci sınıfa sebep olur. Ancak söz konusu edilen birinci sınıfta sebep yoğun, güçlü; ikinci sınıfta azdır.

3. [Burada da esas belirlenen] göz kapağı dönmesidir. Onda üst göz kapağı alt göz kapağına intibak etmez; uyuşmaz. Onun sebebi, bu uyuşmaya engel olan bir bez olduğundan veya ön tarafta bir yara dolayısıyla bir et fazlalığı oluşmasından ya da göz kapağı üzerindeki bir yara dolayısıyla, oluşan bir şişten kaynaklanabilir. Bu sebeplerden hangisi olursa olsun, üst göz kapağının alt göz kapağına intibakını

⁴⁵⁸ TM: Bu hastalık öyledir ki göz küresinde et oluşturur. Sedef onu ve tedavisi hakkındadır. Bu hastalık öyle bir bozukluktur ki, göz küresinde et kitlesi oluşturur. O ateşli hastalık sırasında, eğer gözün üst tabakalarında et kitlesi olursa, onun tedavisinde iyi olan o kısma dağlama uygulamasıdır.

⁴⁵⁹ TM: [Bu zikrolunan çeviri tab' ile olunan nüshanın içinde idi. Ancak diğer nüsha görüldü. Çünkü yer yoktu]. O *şefre* (*göz kapağı kenarı dönmesi*) diye de adlandırılır.

engeller. Bazen de sebeplerin hepsi birden göz kapağında oluşur. Kasın kasılması dolayısıyla ortaya çıkar.

Tedavi: Göz kapağının kısılığı dolayısıyla, görülen göz kapağının gözü kapatamaması dolayısıyla, oluşan göz kapağı dönmesinin tedavisinde göz kapağı ikiye ayrılır, ancak o iki parça dikilmez. Bundan dolayı göz kapağı uzar ve kapanır. Bu tedavi gözün beyazını tamamen örten ve tamamen ya da kısmen örtmeyen birinci sınıf ve ikinci sınıf hastalığın tedavisinde uygulanır. Ancak bez dolayısıyla olanın tedavisi, o bezin alınması ile olur. Aynı zamanda kapanan yaradan geri kalan göz kapağının kısa olmasından dolayı olur ise, göz kapağı demirle dağlanmalıdır ve eğer kasılma ve titreme dolayısıyla göz kapağı gözü kapatamıyorsa, onun tedavisi ur ve rutubetli spazm gibi iki çeşitten kaynaklandığından, onların durumuna göre tedavisi yapılır.

Dokuzuncu Kısım

Berde (Göz Kapağı İçindeki Taşlaşmış Kütle)

Berde göz kapağının iç kısmında birikmiş yoğun ve adeta taşlaşmış bir nevi rutubettir; beyaza meyilli olup kökten doğmuş gibidir.

Tedavi: Göz kapağının altındaki yoğun taş gibi şişin tedavisinde *boşaltan* (*kuvarir*) ve tutmayan ilaçlardan verilir. Bazen onun üzerine gül yağı, sakız ağacı meyvesi (çitlembik) ve zamk, anzarot uygulanır veya amonyak zamkı ve *hal* (*Huzistanda yetişen bir nevi narın çiçeği*) suyu ile göze banyo yaptırılır veya kasnı otu veya kokulu şeytan pisliği⁴⁶⁰ veya tamamen bu madde göze uygulanır veya kıl bahsinde Oribasius'un zikrettiği *uriyasiyus* (?) ile göz tedavi edilir.

On Birinci Kısım

Şair (Kıl)

Şair (*kıl*) göz kapağı tarafında görülen bir şiştir. Onun tedavisi kan alma ve zararlı maddelerin dışarı atılması ile olur.

Tedavi: Bilindiği gibi, bazı dışarı atan terkiplerle zararlı maddeler dışarı atılır. Sonra ballı sirke alınıp, su ile karıştırılır ve göz kapağındaki kılın oluşturduğu şiş üzerine uygulanır. Bu gerçekten yararlı bir ilaçtır.

⁴⁶⁰ TM: soğuk nesnelerle yani kısmi olarak

Yağın da uygulanması yararlı olur; ince arpa unu ve kına veya pişmiş ekmek de yararlı olur. Baştan alınmış olan sinek veya kıl kaynatılmış su ile veya güvercin kanı veya tavşankanı, *şifnin* (*üveyik*) kanı ile ve bunların hepsi bir araya getirilip veya az miktarda *borak* (*boraks, nitre*) ve çok miktarda kan alınıp birlikte karıştırılıp, söz konusu kıl (*şiş*) üzerine uygulanır. Oribasius ile de muamele edilir. Oribasius *karışımı* (*dışarıdan uygulanan terkip*) kendir, *mur* (*sarı sakız, sarıyonca*), her birinden birer kısım⁴⁶¹ ve süsen yağı, mum ve boraksın her birinden yarımşar kısım alınır süsen yağı ile iyice karıştırılıp haricen uygulanır.

On İkinci Kısım

Şırnak (Syle, İt Dirseği, Arpacık)

Şırnak (*arpacık*) üst göz kapağında daha sıkça görülür. O yağlı maddeden meydana gelir ve üst göz kapağını ağırlaştırır ve gevşetir. [Yağlı maddelerin] göz kapağının içine girip pekişmesiyle oluşmuştur. Yırtık gibi hareket etmez. Arpacık genellikle çocuklarda ve ileri yaşlarda olur.

Tedavi: Arpacık belirtilerinin birisi iki parmakla bu oluşum üzerine bastırılıp, iki parmak arasına alınır ve maddenin o kısma toplanması sağlanır. Hasta oturtulur; başı alınır ve ense tarafına doğru çekilir; derisi çekilir ve böylece göz kapağı kalkar. Bundan dolayı tedaviyi yapan kimse kalkmış olan göz kapağını orta parmakları arasına alıp, hafifçe kapağın üzerine parmağı ile bastırıp maddeyi orada tutar. Zikrolunan sebebe [bağlı olarak] madde orta parmakların arasında toplanır. Hastanın başını tutan kişi o zaman şiş olan (çıkıntı şeklinde olan) kısmın tamamını nazik bir şekilde ikiye ayırır (keser) ve⁴⁶² kesme işi nazikçe ve açma derin yapılmalıdır. Eğer bu nazikçe yapılan açma işlemi yeterli olmazsa, bir başka açma işlemi daha yapılır; ⁴⁶³arpacık görüldüğünde, eğer bu doku göz kapağına yapışık değilse, o zaman

⁴⁶¹ TM: Allah'ın izniyle

⁴⁶² TM: kabaca yapmaz, çünkü o kısma itina göstermek gerekir, ki bunun içinde

⁴⁶³ TM: bunun da yine dikkatle ve nazikçe yapılması gerekir. Eğer önceki açma ve kesme işi sonucunda orada bulunan arpacık görünür hale geldiyse, bir başka açma işlemine gerek kalmaz ve eğer bu yapılan kesmede arpacık görünmüyorsa, bir başka kesme yapmak gerekir. [Şiş veya çıkıntıyı oluşturan] arpacığı açma işlemi devam eder.

açma işlemini yapan kişi eline bir parça keten bez alıp, o arpacığı sağa sola hareket ettirerek, bulunduğu yerden alır. Eğer bakiye kalırsa, o kalan yapıyı yok etmek için oraya tuz ekilir. Eğer bu arpacık bir kılıf içinde ise, o kısımlarına dokunulmaz. Muhtemelen yapışık olan bezenin üzerine tuz ekilerek, onun tuzla çözülmesi sağlanmaya çalışılır.

Burada, biraz sirkeye batırılan bir parça bez açılan kısım üzerine konur. İkinci günün sabahında, hala arpacık duruyorsa, sen gevşetici ilaçları, arpacığın bulunduğu yere had derecede uygulamalısın. Bazen göz kapağına bağlı bulunan arpacığı öne ve arkaya hareket ettirmek ve yağ bezesini tahrik etmek gözden yaş getirir; açmaya gerek kalmaz. Arpacığın (yağ bezesinin) alınabilmesi için göz kapağı derisi açıldığında zarar vermemek, kötü bir etkiye sebep olmamak gerekir. Çünkü bazı kimseler göz kapağını fazlasıyla çekip, o kısmın zedelenmesine sebep olurlar, hatta vurarak deriyi ve derinin altındaki zarı kesip zarda olan yağın kesilmesinde [kesme sırasında adı geçen açma yapılırken, 2 parmakla iyice bastırıldığında] şiddetli ağrı olur ve bu da şişe sebep olur. Yağ bezesinden biraz kaldığında o kalan zararlıdır ve sıkıntı yaratır. Eğer söz konusu edilen ağrıya dikkat edilmezse, kaldıran kastan bir kısım kesilir. Ancak [bu durumda] göz kapağının açılması [işlemi] zayıflar. Ama yeni oluşmuş olan arpacıkta çoğu zaman oraya uygulanacak ilaç yeterli olacaktır. Burada ameliyata ihtiyaç yoktur.

On Üçüncü Kısım

Tuse (Göz Eti, Fazlalık Et) Hakkında

Bu hastalık göz kapağının içinde kötü huylu et oluşmasıdır. O etten sürekli olarak kan akar; rengi kırmızı ya da siyahtır. Onun ilacı et yiyen ilaçlarla göz kapağını ondan temizlemektir. Bu ilaçlar uygulandıktan sonra göze uygun yakılar ve pomatlar uygulanır. Burada kullanılacak ilaçlar göz kapağı yaralarında zikrolundu. Sonuç olarak, göz etinin ilacı kaşıntı ve uyuzda kullanılan güçlü ilaçlardır.

On Dördüncü Kısım

Tehaccür (Gözde Oluşan Taşlar) Hakkında

Tehaccür (gözde taş oluşumu) bir çeşit küçük şişlerdir. Bu şişler zamanla taşlaşır. Bazen el ile ovalamakla onlar kaybolabilir.

On Beşinci Kısım Göz Kapakları Kuruluşu

⁴⁶⁴**Tedavi:** Onun tedavisinde şu ilaç uygulanır: kırık mercimek (ufalanmış mercimek), nar kabuğu ve fıstık. Bu droglar sirke ile birlikte pişirilir; göze haricen uygulanır. Oradaki kütle, düşüp, oradan ayrılırsa, o kısma yumurta sarısı ve safranla hazırlanan preparat uygulanır. Eğer istersen kendir yakısı ve gevşek kırmızı yakıyı da uygulayabilirsin. Ancak göz kapağının hareketi ile ilgili hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar da çok yararlı olur.

On Altıncı Kısım Göz Kapaklarındaki Uyuz (Kaşıntı, Psorasis)

Çok fazla kan doluluğu sebebiyle oluşan tuzlu ve güçlü maddelerden veyahut çok fazla olan hılt veya hıltlardan bir başka hıltan göz kapağında kaşıntı oluşur; daha sonra, uyuz görülür. Çoğunlukla bu durum gözde yara oluşmasından sonra ortaya çıkar. Göz kapağında ilkin hafif kaşıntı görülür, arkasından sertleşme görülür ve göz kapağı kızarır. Daha sonra kabarcıklar oluşur. Göz kapağı şakağa doğru kayar.

Tedavi: Uyuz oluştuğunda ilkin kötü belirtileri tedavi edilir; daha sonra uyuzun tedavisine geçilir, ancak uyuz ihmal edilemez. Onun tedavisi şöyledir: uyuz hastalığı bir başka hastalığa meyilli olursa, ilkin hastalığın tedavi edilmesi gerekir. Daha sonra uyuzun tedavisine geçilir, ancak uyuzun tedavisi ihmal edilmemelidir. Bu iki birbirine yakın hastalıktan şiddetli olanının tedavisine daha çok ihtimam göstermek gerekir. Sen göz kapağında vukuu bulan bir uyuz görürsen, onun tedavisinde had derecede ilaç kullanmaya hazır ol. Öncelikle, göz kapağının hak ettiği miktarı hafif ilaçlarla birlikte verip, sonra had derecede [güçlü] olan ilaçları ver. Zira öncelikli olarak, güçlü ilaçlar verilecek olursa, şiddetli sıkıntı yapar, Uyuz çeşitlerinden ikinci ve üçüncü çeşidi, yani [kapaklarda] yara oluşturan çeşidinin ilkin kabarcıkları olanının tedavisi gerekir. Tedavide yeni bir *hokka* uygulaması yapılır veyahut ilaçlarla göze banyo yaptırılır. Örneğin, *zubd el-Bahr* (el-bahr) diye bilinen *hacer-i kışr* (bir nevi taş) veya incir yaprağı ile hazırlanmış ilaçlarla göze hokka çekilir (göze banyo yap-

⁴⁶⁴ TM: Göz kapaklarının kuruluşu *bay* açıklamasındaki gibidir.

tırılır) veya kenevir tohumu, kına tohumu, safran ve sarısakızdan bir terkip hazırlanır; onunla göze banyo yaptırılır. Bu terkiplerle, çeşitli uyuz hastalıklarından yalnız şiddetli olanları tedavi edilir.

Uyuz üçüncü dereceye erişirse, onun öncelikli tedavisi kusturmak ve tamir etmektir. Her ne kadar her ay 2 defa kan almak gerekirse de, her kan alma işlemlerinden sonra, *makde* (*yırtık*) oluşur. Tedavinin devamı konusunda karar vermek gerekir. Hastanın tozdan, dumandan ve doku tahribinden kaçınması gerekir; kaftanının göğüs kısmındaki dökümlerin baskısından ve gömleğinin yakasındaki baskıdan kurtulması gerekir. Hasta gazlı nesnelerden, sıcaktan ve çok konuşmaktan kaçınmalıdır. Baş yastığı alçak olmamalıdır; secdeye kadar uzanmaktan da kaçınmalıdır. Aynı zamanda güçlü besinler verilmemelidir; hasta zevk veren şeylerden kaçınmalıdır; hastalığın başlangıcında gevşek kırmızı yakı uygulamak yararlıdır. Eğer hastalıkta bir ölçüde güç fazlalığı olursa, kırmızı lapa (*şiyaf-ı ahmer*) denenene terkip uygulanır. Sonra *şiyaf-ı ahdar* verilir; o yumuşatır; hepsinden güçlüdür. *Tarhumatikun* ve göz ilaçlarından *aristeratis* ve safran lapası verilir. Bazen de keçi safrası ve domuz safrası ile nişadır, yanmış bakır, demir sülfatla *basilikun* ve *şiyaf-ı rumadi* (*nar şiyafı?*) iyi gelir. *Aristeratis* ilacı çok yararlıdır. Bu özellikte olan ilaçlar hastaya çok yararlı olur.

Onun kolay olanı, bir cüz hindiba ile iki cüz bakır kırıntıları (levhaları?) ile alınıp bal ile macun haline getirildikten sonra uygulanmasıdır veyahut yanmış bakır da orada kullanılır. Yanmış bakırdan 16 miskal, biberden 8 miskal, *eklimiyadan* (*bakır gümüş karışımı alaşım*) 4 miskal, sarısakızdan 2 miskal, safrandan 2 miskal, *zencardan* (*bakır karbonat*) 5 miskal ve zamktan 20 miskal alınır; yağmur suyu ile bil-diğin şekilde bir araya getirilip macun yapılır.

On Yedinci Kısım

İntifah (Şiş)

⁴⁶⁵**Belirtiler:** Bu şiş gözde aniden ortaya çıkar ve onun meyli iç tarafa doğrudur. Oluştığı yerde sineğin organları gibi bir durum oluşur ve

⁴⁶⁵ TM: *İntifah* hakkındadır. İntifah soğuk bir şiştir ve kaşıntı olur. Onun hâkim maddesi yeldir (gazdır). Bazen fazla ince balgam oluşur ve fazla sıvı birikir. Bu sıvının mizacı sevdavidir.

yaz döneminde ortaya çıkan bir arazdır. Ama balgami şişin belirtisi soğuk ve ağır olmasıdır. Parmakla şişe bastırılrsa, onun izi bir saat kadar kalır. Hâlbuki, içi sıvı dolu olan şişte böyle bir durumda iz kalmaz; parmağı kaldırdığında iz kaybolur. Bu şişlerde ağrı olmaz.

Bu sevdavi şişler genellikle, göz kapağında ve gözde olur. Bu şişler katıdır ve kaşlara doğru uzar ve yüze ulaşır. Ağrısı hissedilmez; açık renktedir. Çoğunlukla, *remedden* (*konjunktiva iltihabı, ophthalmia*) ve uyuzdan sonra görülür.

Tedavi: Burada ilk belirtiler görüldüğünde vücut fazlalıklardan arındırılmalı ve başa tenkiye yapılmalıdır. Hastalık balgama meyli olan ilaçlarla tedavi edilmelidir; hatmi ile ilaç yapılmalıdır. Bu ilaçlar güçlü olmalıdır.⁴⁶⁶ Aynı şekilde sünger, sirke ve sıcak su ile ıslatılıp iyice karıştırılır ve sabır ve menekşe ve boynuzlu haşhaş, yakısı ve biber, safran ve salep suyu ile merhem şeklinde uygulanır.

On Sekizinci Kısım

Tarfe (Göz Kırpma, Göz Çırpınması)

Bu hastalığa tutulan kişi sık sık gözünü açıp kapar. Hastalık çoğunlukla hafif bir kazanın isabet etmesi sonucunda ortaya çıkar; püstülden de olabilir; ayrıca göz kapaklarındaki gevşemeden dolayı da sıkça görülür. Hareket olarak uzama olmayıp, yapısal olarak uzayıp yayılmış gözde ve göz kapaklarında titreme olanlarda görülür.

On Dokuzuncu Kısım

Kirpiklerin Yayılması (Dökülmesi)⁴⁶⁷

Kirpiklerin dağılması ve dökülmesi iki sebepten ortaya çıkar. Bunlardan birisi maddedir ve diğeri oradaki fazla miktardaki kirpiktir. Madde sebebiyle görülen kirpiklerdeki dağınıklık ve dökülme, maddenin ve rutubetinin azlığından kaynaklanır. Çok ağır bir hastalık sonunda, maddenin azalmasından dolayı kirpiklerin döküldüğü görülür. Rutubetine veya maddesine kötü bazı şeyler karıştığında maddenin bozulması kirpiklerin dökülmesine sebep olur. Saç dökülmesi,

⁴⁶⁶ TM: Kunduzhayası otu yaprağı, *turk* otu ile birlikte dövülüp uygulanır.

⁴⁶⁷ TM: Sultan nüshasında lahana yerine kibrit (kükürt) denmektedir.

göz kapağının iç tarafındaki rutubet ve madde veya tuzluluk kaybolur, ancak göz kapağında herhangi bir bozulma meydana gelmez, ancak kirpikler bu değişimden etkilenir. Oradaki kirpiklerin döküldüğü ve seyredildiği görülür. Örneğin göz kapağı katı ve ağır olduğunda kirpiklerin oluşmasını sağlayan buhar şeklindeki maddenin delikleri olup bu kısım beslenemediği için besinsiz kalmış olabilir veya göz kapağında olan şiş veya yenmiş doku dolayısıyla kirpikler dökülmüş olabilir. Onda kızılık ve şiddetli yanma görülür.

Tedavi: Eğer tüylerin dökülmesine sebep, oraya ait hastalık veya bozukluksa, o kısım ile ilgili hastalıklarda önerilen şekilde tedavi edilir. Eğer dökülme ve yayılmaya sebep maddenin azlığı ise, oradaki maddeyi takviye edip, besleyen maddelerle tedavi edilir. [Hasta] göz kapağı kirpiklerinin çıkmasını sağlayan ve onlar için cazip olan ilaçları, bizim *Akrabadin*'de zikredeceğimiz ilaçları ve basit ilaçlar içinde zikrettiğimiz ilaçları almalıdır. Kötü rutubet sebebi ile kirpiklerin dökülmesinin tedavisi başın temizlenmesi ve organların temizlenmesi ile olur. Sonra kirpiklerin tedavisi ele alınır ve bol kıl çıkaracak ilaçlar hastaya verilir.

Mürekkep İlaçlar: Basit kuhlardan (göz banyosu yaptırılan terkipler, *collyrium*) arasında Ermeni taşı ve lapis lazuli taşı ve kavrulmuş ham hurmadan,⁴⁶⁸ göz banyosu terkipleri hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Kuru hurmanın yanmış çekirdeği 3 dirhem ve dağ sümbülü 2 dirhem alınıp göz banyosu terkipleri hazırlanır. Bu hastalığın tedavisinde yararlı olan denenmiş olan göz banyolarıdır. Siyah sümbül gibi drogların uygulanması [yararlı olur]. Aynı şekilde, bu terkinin balla karıştırılmasıyla da elde edilen terkipleri de yararlıdır. Verimli olan yer toprağı, Rum safranı (Anadolu safranı) eşit miktarda alınır ve göz banyosu için kullanılır. Bu göz banyosu uyuz, kaşıntı, gözdeki şiş ve kabarcıkların tedavisinde kullanılır. Eğer başta ateş varsa içindeki droglar kaynatılır; daha sonra hasta yere uygulanır. Bütün tamir edici maddelerin bu hastalıkta yara vardır. Aynı zamanda, söz konusu maddelerin

⁴⁶⁸ TM: gonca gülden yapılan göz damlaları (göz banyosu sıvıları) uygulaması ve bu terkip şeklindeki göz banyosu ilaçlarından taze hurma ile ladinden *Akrabadin*'de zikredildiği üzere

yararlı olmasını sağlar. Bakır sülfat ve zaçtan eşit miktarda alınıp, ufalandıktan sonra alınmasının yararı vardır.

Bu da denenmiş bir ilaçtır: Sıcak tavşan (eti) 8 dirhem ve erkek keçi göğsü 3 dirhem alınıp, iyice parçalanıp öğütüldükten sonra kullanılır. Aynı şekilde, sinek başı kesilip, kurutulduktan sonra, uygulanır veya yanmış fındık alınıp, keçinin ya da ayının yağı ile macun haline gelene kadar karıştırılıp, macun haline getirilip, o kısma uygulanır. Bu ilaç uygulandığında kirpik oluşmasını sağlar ve bu biten kirpikler siyahtır. Aynı zamanda mişvarla birlikte alınan bal ve biberden birer cüz ve yıkanmış kurşundan 4 cüz ve safrandan 2 cüz ve dağ sümbülünden 3 cüz, hurma ile uyarıp hareketlendiren ciğer dikeninden 2 cüz alınır.

Yirmi Birinci Kısım

Dönmüş Kirpikler Hakkındaki Kısım⁴⁶⁹

⁴⁷⁰Genel olarak, bu gibi kılların tedavisi 5 çeşitten biri ile yapılır. Bir şeyi o kısım üzerine yapıştırmak suretiyle kompres ve dağlamayla, o kısımda yara açarak, göz kapağını keserek ve kirpiklerin bitmesine engel olacak zikredilen ilaçları uygulamak suretiyle tedavi olunur. Ama üstüne sürerek veya yapıştırmayla tedavinin yolu fazla kirpikleri kaldırmaktır. Farklı yönlerden çıkmış olan kirpikler kaldırılır, yani bütün kirpikler aynı duruma getirilir. Mastika, rezene ve *debak* (derileri tabaklamak için kullanılan sıvı), sarmaşık ve sedef parçasından elde edilen zambak, sarısabır, şeytan pisliği ve çoğunlukla da yumurtanın beyazıyla ve kendirle karıştırılır. Göze haricen uygulanan bu yapışkan terkip çok yararlı olur. O kirpikler Çin yağı ile ovulur; bu uygulama da yararlıdır. O kirpiklere zambak uygulamak

⁴⁶⁹ TM: Göz Kapağında Olan Fazla Kirpikler

⁴⁷⁰ TM: Bu fazla kirpiklerin ucu göze doğru döner; kirpiğin ucu göz hareket ettikçe göze batar. Onun için göze birçok sıvı uygulanır ve aynı maddeler çok sayıda akıtılırsa, *sebl* (*kanlı göz*) kaşıntı kızarma, göz yaşarması ve konjonktivada kalınlaşma oluşmasına sebep olur. Göz kapağından fazlasıyla çok miktarda fazla kirpik biter. Önce söz konusu edilen göz kapağından gözün içine girer veya aynı yönde ve düz olmayıp aşağıya doğru olursa görmeyi engeller; görme tam olmaz. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, genel ve mutlak bir hüküm vardır. Bu kısım göz kapağında olan fazla kirpikler ve dönmüş kirpikler hakkındadır.

yararlı olur. Bu haricen uygulanan yapışkan ilacı⁴⁷¹ *Akarabadin*'de zikrederiz.

Dönen kirpiklerin iğne ile tedavisi şöyle yapılır: Doğal olmayan bir şekilde bitmiş olan kirpiklerin alt kısmından iğne sokulup, arka tarafından iğnenin ucu dışarı çıkarılır ve iğnenin deliğine kirpik geçirilerek dışarı çekilir ve o kirpik dışarı alınır. Eğer kirpiği iğne deliğine geçirmek zor olursa kadınların başından bir saç teli alınır iki uçları birlikte zikredilen iğnenin deliğine geçirilir ve iğnenin ucu dışarı çekilir; göz kapağının içindeki delik halka gibi kalır ve dönmüş olan kıl o halkanın içinden geçirilip, dışarı çekilir. Bu işlemle tüyü dışarı alamayıp, ikinci olarak bir de iğnenin deliğine geçirmek gerekirse bu iyi olur.

İkinci kez iğne sokuldukta bu delikten sokulmamalıdır. Delik büyümeyip dışarıdan korunması kolay olsun diye belki dönmüş olan kirpiğin yanında başka bir yerden delik açılır. Ancak tersine döndürülmüş olan göz kapağı kesilerek de [fazla kirpik çıkarılabilir]. O kirpiğin göz kapağından bitmiş olan kısmı katı olur. Bazıları şöyle önermişlerdir: Gözkapağının yan tarafında kanat olarak bilinen kısmında kesme yapılır ve sonra o kısım temizlenir ve orada biten dönmüş kirpik etten çıkarılır ve kirpikler yönüne doğru çekilip onun dönmesi engellenir. Ancak dönmüş olan kirpiğin dağlanması şöyle olur: Bir kıvrık iğne alınır; bu iğne kanca gibidir, yani başı eğri bir iğnedir. Bu baş ateşte kızdırılır ve gözkapağına uygulanır; onunla dönmüş olan kirpiğin üzerine bastırılır, dağlanır. O yerde bir daha kirpik bitmez. Eğer o yerde tekrar kıl biterse, bu dağlama işlemi tekrar edilir. Ama kirpik dökülmesinde olan tedavi şöyledir: Bunun gibi fazla olan kirpikler koparılır. Sonra o yerde kıl bitmesini engelleyen ilaçlar sürülür. Özellikle göz kapağının üzerine bizim *Edviye-i Müfreda (Basit İlaçlar)* kitabında zikrettiğimiz ilaçlar uygulanır. Burada önerilen tedavi dönen kirpiklerin tedavisidir.

Fazla Kirpikler Hakkında Açıklama

Ama gözü örten ve ona zarar veren kirpikler için başkaca ilaçlar aşağıda verilmiştir.

⁴⁷¹ TM: İnşallah-ü Taala

İlaç: Zikrolunan fazla kirpik göz kapağında toplanmış olan rutubetin bozulmasından oluştuğu için, ilkin baş ve göz senin bildiğin dışarıya atan maddelerle temizlenmeğe çalışılır. Sonra göz kapağına sıvının içine akıtılacağı kap tutulur. Daha sonra gözü temizleyecek madde göze uygulanır. Burada *basilikun*(?), *rušnai* (*bal ve susam yağı ile hazırlanan gevşek yapıda bir preparat*), *ahder-i had yakıları* (*kırmızı asidik, ekşi*) yakılar) ve helile uygulanır. Özellikle, o gözde fazla gözyaşı ve zararlı hıtlar varsa, yani hıtlar sebebiyle görülen hastalıklardan biri mevcut ise helile yakısı uygulaması fevkalade yararlı olur. Bu ilaçlarla fazlalık, kirpiğin verdiği zararın atlatılması *mil ile tedavi* yoluyla olur. O [fazla] kirpikler koparılıp, o kısım kirpi kanı ile ve kirpi safrası ve benzeri hayvanların safrası, akbaba ve keçi safraları ile tedavi edilir. Bu zikrolunan kanlar ve kunduzhayası karışımı, *ilus* balığı gibi droglarla şiyaf yapılır ve gerektiğinde, o şiyaf insanın ağzının suyu ile karıştırıldıktan sonra yarım saat bekletilip, hastaya verilir.

Yine bu terkip de iyi ilaçlardandır: Kirpi safrası, onun gibi hayvanların safrası ve kunduzhayasının miktarları birbirine eşittir. Onlara güvercin kanı katılıp, hap haline getirilir. Bunlar, bu kısımda önerilen ilaçlardandır. Kene dedikleri kurdun kanı, özellikle köpeğin kanı ve kurbağa kanı da denenmiştir. Bu kanların katran ile karıştırılmaları gerekir. Yine bu kısımda yararı bilinen ilaçlardan erkek keçi safrası, sedef külüyle veyahut nışadıyla yahut da pırasa suyu ile bir kap içine konup, birbirine karıştırılarak, ateş üzerinde kuruyuncaya kadar pişirilir. Eğer zikredilen şiyaf, sedef külü halinde olursa daha yararlıdır. Paslanmamış demir tozu, insanın ağzının suyu bu hastalık için fevkalade yararlıdır. Ancak ağrı olur, ama denenmiş ilaçlardandır. Ağaç kurdu ve nışadır, özellikle yakılmış eşek tırnağı, keskin sirke ile karıştırılmalıdır. Aynı şekilde denizköpüğü, karnıyarık suyu ile birlikte bu ilaçlar denenmiştir. Bunlar hastaya verilmek istendiğinde, kirpiklerin bulunduğu kısmı hazır edip, soğutmak gerekir. Bu ilaçlar kirpiklerin köklerine uygulandığında, orada bir daha kıl bitmez.

Yirmi İkinci Kısım

İltisak-ı Eşfar (Göz Kapaklarının Yapışık Olması)

Göz kapağının dibi gözün, göz bebeğine yapışık olabileceği gibi, kirpiğin bitiği yerlerin üstündeki kısım da göz kapağının kenarına yapışık olabilir. Bu yapışık olma durumu, çoğunlukla konjunktivada hastalık olmasında ortaya çıkar. Bu durumda anzarot şekeri, *tızred* (*tızrec, pheasant, sülün kuşu*) her birinden birer kısım denizköpüğü 4 kısım alınıp, karıştırıldıktan sonra, göz kapaklarının birleştiği yere sürülmelidir.

ÜÇÜNCÜ FEN

30 makeden meydana gelmiştir. Görmenin gücü ve görme fonksiyonu hakkındadır. Her bir makale de 4 Kısımdan meydana gelmiştir.

Birinci Kısım

Görme Zaafı

Görme zaafı ve bozukluğunun sebebi bazen genel olarak beden mizacını değiştirip kuruluk veya rutubetin, madde olmaksızın yahut da madde ile birlikte, baskın olmasından kaynaklanır, ya da genel olarak, bedende [veya midede] buhar oluşup, onun göz kapaklarına doğru çıkmasından kaynaklanır. Maddeyle veya madde olmaksızın soğuktan oluşan görme zaafının sebebi budur. Maddeye veya maddenin dışında, sıcaklığın hâkimiyetinin sebebi, beynin kendisinde olduğu bilinen beyin hastalıklarından birisine tutulmuş olmasıdır. O kişide görme zaafı ortaya çıkar. Beynin cevherinde veya ön karıncığının tamamında, bir darbe dolayısıyla da, görme kaybı ortaya çıkabilir yahut da o beyin hastalığının beynin ön karıncığında olmasından dolayı da görme zaafı oluşabilir.

Görme zaafının çoğu hâkim rutubetten ya da hâkim kuruluktan dolayı ortaya çıkar. Kuruluktan dolayı ortaya çıkan hastalıkta sebep, nefsin ve beden mizacının fazla hareketi ve fazla dışarı atımıdır. Çünkü bu sebeplerden dolayı, madde yokluğu arız olup, görme gücü zayıflar veya görme zaafa uğrar. Bu durum, ruhuna mahsus bir fonksiyon sebebiyle ortaya çıkan bir görme zaafıdır. Mesela görme siniri, gözün rutubeti, gözün tabakaları ve bunların çevresinde olanlardan dolayı görme zaafı ortaya çıkabilir.

Bazen görme ruhunun ince ve latif olmasından ve bazen de ağır ve yoğun oluşundan dolayı görme zaafı ortaya çıkar. Ancak ruha çokluk arız olması daha iyidir. Ruha incelik arız olduğunda, güzel şeyler olur.

Ruha incelik arız olduğunda çoğunlukla kuruluk dolayısıyla, hastalık ortaya çıkabilir. Bazen de Güneş gibi, ışıklı nesnelere bakmadan dolayı, ruh ayrılıp, ışığın şiddetli olmasından dolayı onda incelme arız olabilir. Bazı kere de, ruhun inceliğinin sebebi, ruhta bozukluk ve kötü unsurların olmasından kaynaklanabilir; kısımlarında böyle bir bozulma söz konusu olabilir. Onun eriyip incelmesinden toplanıp, birleşmesini ayırmak gerekir. Ruhun tutulması ilkin yoğunluğa ve ikinci olarak da, cidden incellemeyle başlar. Bu tipten bir incelleme gölgede uzun süre oturanlarda da arız olup, görme zaafi olarak ortaya çıkar. Ancak ruhun kararması rutubetten dolayı da ortaya çıkabilir. Bazen de, ruhun toplanmasından kaynaklanır. Eğer ruhun bir araya gelip toplanması, parlamaya ve onun çözülmesine konu olmazsa, bu böyle olur. Çünkü parlamaya sebep olan veya parlayan nesne toplanan ruhun incelmeye sebep olur. Değişmeye konu olmayan ağırlığın artmasına sebep olur.

Bazen ruhun ağırlaşması ve incelmesinin sebepleri asıl doğası ile ilgilidir. Aynı şekilde, az da olsa, bazı insanlarda bu durum yaradılıştan vardır. Bazen kuruluğun şiddetinden, dışarı atımın çokluğundan, beynin ön kısmının had derecede zaafından ve hastalıkların oluşmasından ortaya çıkar. Ruh azalırsa, ölüm yakın olur. Ruhun azalması gözün tabakalarının zaafından da kaynaklanabilir. Onların zaafından ruhlarda da zaaf meydana gelir. Lakin dışarıda olan tabakaların zaafından bu durum ortaya çıkabilir. İşte olan tabakalar görme zaafına konu olmaz. Bu sebepten dolayı, görme zaafi bazen tabakanın cevherinde ve bazen de tabakalardaki ruhtan kaynaklanır, yani tabakanın cevherindeki kötü mizaç sebebiyle olur.⁴⁷² Buharın onda hapsolmesinden veya fazla rutubetle onun karışmasından olur veyahut tabakalarda kuruluk ve kötü yapılanma arız olduğunda ortaya çıkar. Özellikle iris ve kornea tabakalarına bu bozukluk arız olursa, görme zaafi yoğundur.

Görme zaafi tabakanın yüzeyinde daha önceki yaradan kalan izler dolayısıyla da görülür. Gerek izler görünsün, gerekse gizli olsun bu fark etmez. Bunların dışında görme zaafi, tabakanın şeffaflığının

⁴⁷² TM: Tabakanın kötü mizaçlı olması açılmayla, yüzü güneşin renginden veyahud söz konusu kısımdaki yumuşamadan ve ilkin bütünüyle donar.

çok fazla bozulmuş olması veya garip renklerin müdahalesi ile olur. [Örneğin] sarılıkta korneaya safra gibi sarı bir renk arız olur ve *tarfa* (göz kırpma, göz seyrimesi) hastalığında olan kırmızılık da bunun gibidir yahut da tabakanın doğal renginin puslanmasıyla (karlanmasıyla) ortaya çıkar. Mesela kornea tabakasına renk kaybı arız olup, şeffaflığı artar ve korneanın dış kısmının şeffaflığının bozuk olması dolayısıyla, *ruh-u basireyi* (görme ruhunu) çok fazla ayırt edip, görme zaafının ortaya çıkmasına sebep olur. Bazen de korneaya arız olan şeffaflık havai ve rahatsız edici bir şekilde uyarılmış olup, görme zaafının ortaya çıkmasına sebep olur. Görme zaafı, tabakalardaki vurma (basınç) dolayısıyla ortaya çıkar. Çünkü tabakaların doğal şeffaflığı olduğunda, [bu basıncın] o tabakaya nüfuzu derece derece olmaz; muhtemelen bir defada nüfuz edip, gözün crystalin humoru, baş eklemleri ve burnu şiddetle rahatsız eder; insan buna tahammül edemez; kaçınılmaz bir şekilde, crystalin humor, şekli gerektiği gibi, resmedip, algılayamaz. Ayrıca, tabakalarla ilgili olarak, zarın dönmüş olması, görme zaafının sebebidir; *zufrede* (nefesin bir süre tutulması) olduğu gibi, tabakalarda olan damarların şişmesi ve ağırlaşması sebebiyle de, ortaya bu hastalık çıkar; *sebel'de* (gözde leke olması, *alpugo*) olduğu gibi. Ancak gözbebeği ve tabakaların delikleri görme zaafına sebep olabilir. Eserin çeşitli kısımlarında zikredeceğimiz sebeplerden dolayı, onların boşlukları doğal ölçüsünden daha dar olur yahut da, o boşlukların genişliği doğal olandan daha geniş olursa veya olgunlaşmış doluluk veya eksik doluluk ile doldurulmuş olursa, *su inmesindeki* (katarakt) gibi görme zaafı ortaya çıkar. Biz bunları başka başka kısımlarda söz konusu edeceğiz.

Gözün rutubeti dolayısıyla oluşan görme zaafı şöyledir: crystalin humorun dengede olduğunda sahip olduğu doğal yoğunluğu değişip ağırlaşır veya inceliği artar. Dışta görülen suyu [rengi deniz rengine olmaz]. Muhtemelen onlar mevcut değildir.

Ancak aqueuse humor, crystalin humora göre daha fazla veya daha az ise şeffaflığın azalmasına yol açar. [Bazen de] aqueuse humorun şeffaflığının azlığı diğer rutubetlerin çokluğuna sebep olur.

Ancak aqueuse humor çok olursa veya eksik olursa, şeffaflığı azalır ve bazen de aqueuse humor'un şeffaflığının azlığı karışıklık yaratır.

Çünkü dışarıda olan buharlar ve dumanlar o rutubeti bozar. İçeride olan buharlar ve dumanlar, önceki yoldan gelip toplanır. Bu buharlar yayılır. Ancak öncelikli olarak, vitreus görmeye zarar vermez. Ancak bozulma olduğunda cyristaline humora zarar verir. Cryistalin humor da bu durumda görmeye zarar verir. Zira daha öncede de söylendiği gibi, vitreus cyristalin humorun besinidir. Vitreus'un hastalanması demek cyristaline humorun da onun besini olması dolayısıyla, hasta olduğunu gösterir. Ama görme sinirinde *sudde (tıkamklık)* veya şiş veya yırtık varsa, onlar da görme zaafına sebep olur.

Belirtiler: Bütün olarak, vücutla ortak olan görme zaafı bedendeki mizaç değişmesinden ortaya çıkar. Bunlar bizim bildirdiğimiz belirtilerdir. Beyinle ortak olarak oluşan görme zaafının belirtisi, beynin hastalıklarının belirtileriyle tespit edilir. Bütün olarak havası bozulan görme zaafının beyinle olan ortaklığının güçlü delilleri vardır. Başın üzerine kuvvetle vurma dolayısıyla beyinle birlikte bu hasar görmede de hissedilir. Aynı şekilde, koklamada da, o hasar güçlü olarak hissedilir; ancak işitmede hissedilmez. Bazen işitme aynı şekilde kalır. Görmede bir değişiklik olmamakla birlikte, gözü yummak mümkün olmaz. Göz kapağı açık kalır. Ancak görme kaybı söz konusu olur.

Görme zaafının ruhi sebebinin, incelik ve azlık olduğuna dair özel işaretler vardır. Göze yakın olan nesne tam olarak gözde ağ gibi bir şekil oluşturur. Sonra geçiş düzgün olmaz; dolayısıyla görme tam olamaz. O *İstiska'ya (su birikmesi hastalığı)* sebep olmaz. Ruhun ince ve çok olmasının alametleri yakın ve uzağı tam olarak görebilmesiyle belirlenir. *İstiska-i ruyet* (su birikmesinden kaynaklanan görme bozukluğu) şiddetli olur. Ancak incelik had derecede olursa, cisim ışıkl (aydınlık) olduğu için, bakış sabit olmaz. Belki o aydınlık cisimle parlak ve yüksekte olan görme ruhu tahrik olup, ayırt edici bakışı yok eder. Eğer ruh ağır ve yoğun olursa, o ruh, yoğun olanın geçişini sağladığından, yoluna devam edip tamamlayarak, mükemmel bir şekilde görür. Ama yakında olan nesneyi algılayamaz ve bu konuyla ilgilenen hekimlerin kitaplarında söz konusu ettikleri gibi, görmeyi sağlayan ışık, kendine uygun şekilde hızla, gözden çıkar ve uygun bir şekilde hâsıl olur diye ifade eden hekimlerin zikrettikleri bilinen alametlerine göre, yoğun ruh (görme ruhu) fazla hareket etme özelliği

dolayısıyla, dengesini güç kazanır ve dengesini kazanmış olan ruhun göze geçmesiyle görme de mükemmel olur. Ancak ince olan ruhun uzun mesafede yoğunluğu azalıp farklılaşır ve geçen ruh az olduğunda görme noksan olur.

Ancak hekimlerden gözle ilgilenenler (göz hekimleri), gözden çıkan ışık ışınlarıyla görmenin olduğunu inkâr edip, ışınlarla, geçtikleri hava arasında şeffaf bir ortamın olduğunu ve ışınların göze dönmekle görme hâsıl olduğunu söylerler. Işık ışınlarının durumuna bağlı olarak, görme tam ve mükemmel veya eksik ya da kusurludur. Işık ışınlarıyla ilgili söz konusu edilen sebepten başka bir sebep daha vardır. Bu başka sebep, göz *cyristaline humor*'un hareketinin çok olmasıdır. *Cyrstaline humor* içinde hapis olmuş olan ruhun ağırlığını ayırt eder; ince ruh çözülür ve ruh hem ince ve hem az olursa, çözünümü çok olur. Zikrolunduğu üzere, görme bu prensibe dayanır. Bu iki görüşün hangisinin doğru olduğunun kararı hekimleri ilgilendirir. Hekimlerin bu konuyu incelemesi gerekir.

Ancak görme zaafının sebepleri gözün tabakalarıyla ilgilidir. Aslında bilinen sebepleri tabakaların renginden, işlevini iyi yapıp yapmamalarından, uzamalarından, şeffaflığından, gözdeki bozukluktan, küçülmesinden ve gözün üzerinde kavis şeklinde, yani gök kuşağı şeklinde renkleri olan limoni rutubete bakıp, anlaşılır. O tabakalar ve gözün rutubetlerinden görme zaafının sebepleri ve aynı zamanda o uyarı (hastalık veya bozukluğun uyarısı) için gözde olan kuruluk ve engelleme bakılır. Ona dışarıdan bakıldığında bu hususlar belirlenebilir.

Ancak bazı durumlarda bozukluğu belirlemek mümkün olmayıp, gözdeki o kuruluk engelleyici olup, insanın gözünde bakışın kusurlu olması hastalığın belirlenmesi için yeterli değildir. Bu işaretlerin bazıısı kornea tabakasının, bazıları aquese humordaki rutubetin haline işaret eder. Bu hasta gözde, kuruluk dolayısıyla oluşan incelme daima 2 gözün karşısında sinek gibi nesneler görmesine sebep olur.

Sen hastanın gözünde olan rahatsızlığı ancak göz bebeği hizasında görüp, korneada ve aquese humorda yırtık olmadığını belirlersin. Eğer hastalığın korneayı sardığından şüphe edilirse, o zaman hastalık sadece korneada mı yoksa kornea ile aquese humorun tamamında mı olduğu bilinemez. Ancak, bazen de hastalığın sebebi aquese

humordur. Onun şeffaflığı kaybolur ve buna bağlı olarak, hasta göz seviyesinde dağlar veya çeşitli nesneler, pencereler ve aynı zamanda bunun benzeri şeyler görülür. Korneadaki kuruluğun eseri olarak *ceffiyé* (*boşluk*) olan kişiler buna benzer hayaller görür. Bazen görülen hayaller, su inmesi sebebiyle (katarakt) inen hayaller zan edilip, yanlış düşünülür, hâlbuki şikâyet, göze kara su (katarakt) inmesinden kaynaklanmamıştır. Bundan dolayı bu konuyu araştırmak gerekir.

Ancak göz bebeğinin daralması ve göze suyun inmesiyle ilgili açıklamalar ve sinirlerin durumuna dayalı olarak oluşmamıştır. Bilinir ki, gözdeki her türlü bozukluk kuruluğundan hâsıl olur; açlıkta bozukluğun derecesi artar. Kusma ve başın üstüne gelen şiddetli sıcaklıktan göz rahatsız olur. Ayrıca, fazla rutubetten de her türlü bozulma arız olabilir. Bazen de bunun tersi söz konusudur.

Tedavi: Eğer görme zafiyeti kuruluk sebebi ile görülürse, iki göz, karşısında daima sinek gibi bir nesne görür. Sen hastanın gözündeki şikâyeti sadece gözbebeği hizasında görüp, korneanın ve aquese humorunun kısımlarında herhangi bir bozukluk olmadığını belirlersin. Hastalık korneanın kısımlarını sarıp oraları kavramamıştır. Ancak hiç şüphe yoktur ki, o hastalık (zaaf) sadece korneada mıdır yoksa *aquese humor* bütünüyle hastalanmış mıdır? Hangisinin olduğu kesinlikle belli değildir. Bazen de hastalık aquese humorda olup, onun şeffaflığı kaybolmuştur. Buna bağlı olarak bir dağ gibi veya benzeri çeşitli nesneler ve pencereler ve aynı zamanda bunun gibi hayali nesneler görülür. Korneasındaki kuruluğundan dolayı, o tabakadaki kuruluk eseri [gözünde tahribat] olan kişilerde bu hastalık görülür. Çünkü bunun gibi durumlarda hayal görme gibi bir hastalık kişiye arız olur.

Bazen de hayal görmenin kişide göze su inmesi dolayısıyla olduğu tahmin edilerek, yanlış bir tahmin yapılır. Ancak göze su inmesiyle böyle bir şikâyet ortaya çıkmamıştır. Bundan dolayı konuyu tekrar gözden geçirmek gerekir. Ancak göz bebeğinin darlığı ve göze su inmesi konusunda söylenenler sinir konusundaki açıklamalara kadar ertelenemez. Bilinmelidir ki, kuruluğundan kaynaklanan bütün bozukluklar açlıkta artar ve aynı zamanda perhiz ve kusma ve de herhangi bir engelde şiddetlenir. Rutubet sebebi ile ortaya çıkan arızalarda durum bunun tersidir.

Tedavi: Eğer görme zaafının sebebi kuruluk dolayısıyla olursa peynir suyu, diğer nemlendiriciler ve *haleb* (yeni sağılmış süt) içirerek, hastanın başına yağlar sürerek tedavi edilmeğe çalışılır. Özellikle, görme zaafı aniden ortaya çıkarsa, söz konusu yağları cilde sürmek yararlı olur. Görmedeki kuruluktan kaynaklanan zaafıta, uyku, rahat ve keskin kokulu maddelerin ve özellikle nilüfer yağının uygulanması yararlı olur. Bu ilaçlar tabakadaki kuruluk ile ortaya çıkan görme zaafının tedavisi için kullanılır.

Eğer görme zaafı rutubetten kaynaklanıyorsa, öncelikle kusma, daha sonra söz konusu tedavi uygulanmalıdır. Ancak *hay'in* (*dam koruğu, sempervivum tectorum*) makul ölçüde verilmesi yararı vardır. Özellikle benzeri durumlarda yararı çoktur. Ancak *hay-ı anif* (bir çeşit dam koruğu) cidden yararlıdır. Gargara ve kurutucular ve keskin kokulu nesneler de yararlı olur.

Görme zaafına kusma da yararlı olur. Sabır yağı ve kunduzhaya-sı yağıyla hazırlanan şurup ve *ıtrifil* (*myrobalan electuary*, helile ile hazırlanan bir çeşit macun) gibi temizleyici ilaçlar almak, özellikle uyku için yararlıdır. Tedavi perhiz, kol ve bacakları, özellikle de, vücudun aşağı kısmındaki organları, yani ayakları hareket ettirmek ve zapt etmekle şeklinde yapılır; ayaklarda da mesamat vardır. Eğer zaaf durumu, aciliyet gösterirse, söz konusu göz ilaçları alınır. Çok fazla ilaç alınırsa, onlarla birlikte tutan (kabız) ilaçlar da alınmalıdır. Bu tip ilaçlar bu hastalıkta yararlıdır. Göze *tutya* (*göz ilacı, collyrium*) verilmelidir ve [hoş kokulu olmayan su veya] çörekotu suyu yahut oğulotu ile mayasıl öz suyu ile veyahut o göz ilacı (*tutya*) kullanılarak ve demir ile yapılan göz ilacı cidden yararlı olur; göz uzun zaman gücünü korur. Gül suyu ile göz ilacı yapılırsa, ısı ve kaşıntı oluşturup, bu nedenle göz zaafına sebep olan ince göz rutubetine yararlı olur. Bunun gibi droglar, muhtemelen görme zaafına yararlıdır.

Bu durumda *zevrak* (*bir çeşit arpa*), *şubut* (*bir çeşit balık*), *rahme* (*bir nevi kuş*), kırmızı şarap, ayı ve tavşan, erkek keçi ve asaf (*bir nevi çalı*), tilki, kurt, kedi ve yabani köpek, koç ve bunun gibi, yani *tu-i* denen kuşun safrası bu kısımda zikrolunan safra ve onların yağlarıyla terkip şeklinde ilaç yapılır; onların yağı yararlıdır. *Huru'* (*bitki çürüğü veya çalı, palma christi*), nergis, defne meyvesi, süt, süsen, mercan-

köşk, papatya ve *ekhevan* (bir nevi papatya) yağları ve oğulotu suyu ile göz ilacı (damla gibi) yapılması yararlıdır. Yine mutedil ilaçlar göz için yararlı olur. İki kısım helile (halile) çekirdeğinden 30 tane kadar alınır; ovulur ve üzerine bir miskal biber konup, göz hareketsiz bırakılıp, söz konusu ilaçla ovulur; bu tedavi yararlı olur. Mayhoş nar suyu alınıp yarısı kalana kadar pişirilir. Sonra bırakılıp, geri kalanın yarısı asıl drogla karıştırılıp, daha sonra hastaya verilir. Aynı zamanda göz, nar suyu alınıp 2 birim *siffin*'le (kuru ilaçlar) tedavi edilir.

Hastanın yoğun harareti olursa, bu ilaç bırakılır ve [her ratl için] 3 dirhem sabır, sivri biber, nışadır ve *elka* (bir çeşit tarla kuşu) ile bir ilaç hazırlanır. Bazen bu terkipten nışadır çıkarılır; diğerleri karıştırılıp güzelce saklanıp gerektiğinde kullanılır. Her ne kadar eskisi yararlı ise de, hepsi de görme zaafına yararlı olan ilaçlardandır. Kır langıç otu göz ilacı olarak önerilir; alınırken soğan suyu ve balla karıştırılıp, alınırsa yararlı olur. Isıtıcı, güçlü ve yakıcı yakılardan biri de *nesir* (büyükçe bir ağzı olan yabancı bir hayvan) safrasıdır. Bunların dışında, bakırdan yapılan yoğun ilaçlar da uygulanır. Bunlardan biri de bir miktar bakırla hazırlanan ilaçtır; o katı maddenin üzerine birkaç damla sirke ve bir damla süt ve bir damla bal damlatıldıktan sonra, o yoğun kütle üzerine zikrolunan *fihr* (kolayca toz haline getirilebilen, pembe ufak top şeklinde yapılar) ile muamele edilir. Bu terkip, siyahlaşınca kadar karıştırılır; sonra o siyah terkinin çözülmesi sağlanır. Bilinmelidir ki, pişirilmiş ve terkip haline getirilmiş şalgam, zaafı olan gözü hiddetli kılar. Hatta daha önce mevcut olan görme zaafını ortadan kaldırır ve o tiryakla pişirildiğinde olduğu gibi ve bizim cüzam kısmında pişme şeklini betimlediğimiz gibi, organı pişirip değiştirmeye kadir olan kişi onu o şekilde pişirip, uygularsa, sağlığını korur.

Genel olarak, konuyla ilgilenenler, görme zaafı olanlara benzeri iyi özellikte ilaçlar önerir. Tutya (çinko), şarap, gerekli olduğu kadar pelesenk yağı alınır. Zikredilen maddeler alınıp, pelesenk yağı üzerine uygulanır. Sonra şarap da uygulanıp gerektiği üzere, o terkip ile göz iyice ovulur. Bir ilaç daha vardır ki, onun yararı büyüktür. Hatta o ilacı alan kişi için, güneş küresine sürekli bakmak mümkün olur ve o bakıştan ona herhangi bir rahatsızlık gelmez, denir. Onun reçetesi şudur: yasef taşı, mıknaş taşı, *hacer-i ahatıs*, beyaz şap, se-

def otu, papatya, yarpuz ve *kendis* (*deniz kenarında yetişen tuzlu bir bitki, glasswort*). Zikredilenlerin hepsinden birer kısım alınıp, ak-baba safrası ve engerek safrasından da birer kısım ile birlikte bir göz ilacı hazırlanır. Başın sıvanması, okşanması yararlı olur. Özellikle, başa yapılan bu uygulama çok yararlı olur. Her gün başa birkaç defa mes yapmak; saç tatar gibi başı sıvazlamak gerekir. Çünkü bu şekilde başı okşamak, ovmak gözdeki onu açan ve görmeyi sağlayan maddeleri hareketlendirir; gözü güçlendirir. Özellikle şap, gözü ve görmeyi destekler ve sıhhatini çok iyi korur olur. Mide buharının rutubetinden şikâyeti olan ve bu zararlı maddeyi alan kişiye daha önce pelin otu yedirmeli; ballı sirke, soğan ve diğer drogları verip midede olan gereksiz maddeleri parçalamalıdır. Bundan dolayı, bunları almak gözler için yararlıdır. Özellikle söz konusu edilen hastalıklara çok yararlı olur.

İkinci Fasıl

Görme Zarının İşlevleri Hakkında

Görme zarının 3 fonksiyonu vardır. Yiyeceklerin hareketinin işlevi ve besinlerin tüketilmesinin şartları bunları etkiler. Ancak gözün fiilleri ve hareketleri onlarda olan boş nesnelerin hepsini görmede yönlendiricidir. Bütün olarak, ortak olan nesnelere çok bakmak ve tek tek ince hatları okumak da yararlı olur. Ama işleri dakik olur. Doluluk üzere iyi ve güzel şeyler yiyip üstüne uyumak da fevkalade zararlıdır. Muhtemelen görme zaafı olan kişilerin yiyecekler hazmedilene kadar uykuya sabretmeleri ve yemek üzere hemen uyumamaları gerekir. Her doluluk, aynı zamanda doğası kuru ve boş olan şeyden daha zararlıdır. Tuzlu, ekşi ve acı kan gibi olan zararlı şeyler göze de zarar verir.

Bundan dolayı midenin kusup temizlenmesi yararlıdır. Maddeler beynin uyarılıp, gözden atılması sebebiyle görmeye zarar verir. Eğer o kişinin kusması gerekli olursa, onu kusturmak önemli olursa, yemek yedikten sonra, onu kusturmak, görme zaafı olduğunda sıcak suyla hamam yaptırmak, çok fazla uykusuzluk ve şiddetli üzüntü (çok ağlamak) ve çok perhiz yapmak iyi olmayıp bu durumda özellikle hacamat yapılmalıdır. Aynı zamanda, besin maddelerinden tuzlu ve ekşi ve baharat, mide ağzını sıkıntı veren besinlerin tamamı ve ağır

kuvvetli şarapların hepsi zararlı olur. Pırasa, soğan, fesleğen yemek, zeytinyağı, soğan, lahana ve mercimek yemek de zararlıdır.

Üçüncü Fasl Aşa (Gece Körlüğü)

Görme gece mümkün olmayıp, gündüz görme bozukluğuna *aşa* (gece körlüğü) denir. Bu hastalıkta gündüzden sonra, görme zaafı yavaş yavaş zayıflar ve gece iyice zaafa uğrar. Bunun sebebi gözün rutubet miktarının doğal miktarından fazla olması ve ağır, yoğun ya da gözün tabakalarında yaşlılığa (30-50 yaş arası) bağlı arazları olmasındandır. Karanlıkta hasta fazla göremez. Genellikle göz bebeği küçük olan gözlerde daha çok görülür. Çünkü o özellik, gözün yaradılışında az rutubet olmasından kaynaklanır. Bazen de mide ve beyinle ortak arazlardan kaynaklanır Ortaklık sebebiyle olduğunda senin de bildiğin daha önce zikredilen sebeplerden kaynaklanmıştır.

Tedavi: Bu göz bozukluğu olan kişinin maddeleri çok olursa *kıfal* (baş damarları) ve *mahlar* kan alınır. Bilinmelidir ki, kusturucu, dışarı atan maddeler tekrar tekrar alınır. Bazen kısa mahmud otu ve kunduzhayası ile kusturulur. O kusmanın yararı olur ve yemekten önce şarap içilir veya *zufra* (*altın bukle*, *Iphionasps*) ve kuru sedef otu toz halinde alınır ve yiyecek tamamen sindirildikten sonra eski şaraptan uygun miktarında alınır.⁴⁷³

Keçi karaciğeri ateş üzerinde kebab yapıldıktan sonra, bıçakla o pişmiş karaciğer alınır. Bu denenmiş ilaçlardandır. Karaciğerden elde edilen rutubet alınıp, üzerine Hint tuzu, sivri biber üzerine ekilip hastaya verilir. Bazen de ateş üzerinde karaciğer kebab yapıp, söz konusu ilaç alınıp hasta onun buharına tutulur. Daha sonra hastaya karaciğer yedirilir. Bunların hepsi hastalığın tedavisinde yararlıdır. Bazen de karaciğer parça parça kesilip, ondan yakı yapılır. Sivri biberden de yakı yapıp karaciğer yakısının iki katı arasına konur. Biber yakısının alt ve üstüne karaciğer yakısı konur. Bundan sonra, uzaktan ateşe tutulur, ancak pişirmekte mübalağa etmemelidir. Daha sonra ondan biraz alınıp yakı yapmakta kullanılır. Tavşan karaciğeri,

⁴⁷³ TM: Bu kısımda kaydedilmiş ilaçlardandır.

keçi karaciğeri gibidir ve yine bununla birlikte sivri biber de alınıp; 3 adedi diğer ilaçla birlikte kullanılır; safra kesesi de bu konuda yararlı olur. Sonuç olarak, bu ilaçları almak yararlıdır. 3adet biber, yani kara-biber, beyaz biber, sivri biber alınıp toz olana kadar ezildikten sonra az miktarda afyonla karıştırılarak tedavide kullanılmalıdır.

Biberle hazırlanan ve toz şeklinde kullanılan göz ilacı Mısır mumudur; bal ile karıştırılırsa yararlıdır. Rezene suyu ile alınıp, göz ilacı yapıp, uygulanır; gözü uzun müddet yummak çok yararlıdır. Balla, ona şap ve nışadır ilave edilerek daha güçlü bir göz ilaç yapılır. Eşekhiyarı öz suyunun etkisi eşek baklasıyla kertenkele haşlaması yararlı olur. Kil lapası ve zencar lapası da yeterlidir. Bir kısım biber ve yılan 3 kısım alınıp balla macun haline getirilip uygulanır. Herhangi bir engel yoksa 2 göz köşesi damarlarından bildiğin gibi kan alınması da yararlıdır.

Dördüncü Kısım Cehre (Gündüz Körlüğü)

Cehre gündüz körlüğü şeklinde belirlenen bir göz bozukluğudur. Onun sebebi ruhun inceliği ve çok az görebilme sebebiyle ortaya çıkan bir şikâyetir. Ne zaman görme ruhu ince ve cidden az olursa, gündüzün ruh dağılır ve görmeye kadir olamaz. Gece ruh toplanır ve görme mümkün olur. Bazen de gündüz görememenin sebebi çok ışık olmayıp, az olduğunda, gece gördüğü gibi gündüz karanlıkta da çevreyi görür. Ancak, yoğun ışıklı olan ortamda göremez.⁴⁷⁴

Beşinci Kısım Hayalât (Hayal Görme)

Hayal görme şikâyetinde gözde biraz renk hissedilir. O renk öyle hissedilir ki keskin ve yoğundur. Hayal görmenin sebebi gözde olan kristalin humor ile görme fonksiyonu arasındaki şeffaflık derecesinin yeterli olmamasıdır. Bazen bir şeyi bir misli ile görür. Görme gücü olan kişiler zekâları sayesinde durumunun aksine görme gücü olanlar gibi idrak eder. Onun görme zekâsının gücü yeterlidir; sinirlerinde

⁴⁷⁴ **Tedavi:** Gece görmeyen kişiye ağır yiyecekler vermek gerekir. Bir dereceye kadar ağır yiyeceklerle beslemeyi burada tekrarlamak gereksizdir.

herhangi bir güç kaybı yoktur. Muhtemelen, onun görme yolunda bir araz olabilir. Bu kısmın anlamı şudur: havada bazı şeyler olabilir. Görmeye yakın boşlukta onun gibi boş nesneler olur ve o boşlukta görmenin ulaştığı güç ve hasta zekâsı onu ancak yakınlaşıncı idrak eder; ortam ve hislerin zaafını idrak edemez. Ancak bu bilgiye göre hissi zayıf olanların onu hissetmesi mümkün olmaz. Lakin görme kabiliyeti güçlü olanların gözünde his olup, kişi onu tahkik edemeyip, görüntü ortaya çıkar ve nadiren kaybolur. Aynı şekilde, gözün içinde az miktarda buhar olur. Çünkü insanın mizaç ve doğasının gücüne uygun olarak, gözde ve diğer organlarında buhar oluşur. Zeki ve his olarak olgunlaşmış olan kişiler yeterli güç ve buhara sahip olup, onların nesnenin hayalini oluşturmakta herhangi bir sorunu olmaz. Bu kişilerin söz konusu edilen görme fonksiyonunda zararlı hayalleri çok olmaz. Ortalama his gücü olan bazı kişiler hayali (görüntü) idrak ederler.

Ancak hayalin (görüntü) oluşmasında bozukluk oluşması bazen tabakalardan dolayı bazen de rutubetlerden kaynaklanır.⁴⁷⁵ Ancak gözün tabakalarında olan sebep, kornea üzerinde cidden gizli bozukluk olmasıdır. Bunlar, daha önce olan yaralar ve bozukluklar ve bunun gibi nesneler olabilir. O eserler çok gizli olduğundan bakanlar gerçekten göremez ancak, korneada hayal şeklinde görüntü ve imaj oluşur.⁴⁷⁶ İlk sebep gözün rutubetidir; gözün dışında oluşmaz. Muhtemelen rutubet cevheri kendisi dönüşerek oluşur. İkinci sebep gözün dışında rutubet olmasıdır ve görme bu rutubetten etkilenir. Gözün bazı kısımlarında bu rutubetin etkisiyle mizaç bozukluğu ortaya çıkar ve gözün şeffaflığı kaybolur. Bu kötü mizaç soğuktan veya rutubetten oluşur ya da kısımlarının sıcaklığından dolayı arız olup, ancak rutubet o gözdeki o sıcaklıkla uyarılıp, kaynamakla hava cinsinden olanı tutar. Hava cinsinden ve şeffaf olan madde şeylere karışıp onun

⁴⁷⁵ TM: Gözün tabakalarında olan sebebi budur: kornea tabakasında ciddi gizli bir sorun vardır. Öncelikli olarak bu tabakadaki bozukluğun sebebi daha önceki ateşli hastalığın bıraktığı izdir. O eser kafasında ışık algısı olmasını ve bu kusur beynin karıncığında da aynı şekilde kendini gösterir.

⁴⁷⁶ O eserlerin altında olan bozukluklar örtülü (saklı olup) dışarıdan hissedilmez. Aynı şekilde, o izlerin altında olan saf hava ve dışarıda olan nesnelerden bir kısmı bile hissedilemez; o kısımların yeri söz konusu olan izlerin altında olmak layık olur ve o izler bulunduğu yerde şeffaflığı iptal ederek söz konusu olan araz ortaya çıkar.

rengini beyaza döndürür ya da rutubet kısmı bozuk mizaç dolayısıyla yoğunlaşır ve toplanıp kuruluk oluşturur.

Ancak gözün kısımlarını dışarıdan etkileyen ikinci sebep gözün rutubetine dışarıdan karışanlardan kaynaklanır. Bunlar bazen gözün rutubetinde kararlı ve sürekli olmaz; bütün vücutta, vücuttan çıkan buharlar gibi ve mide ve beyin buharları gibi olur. Çünkü buharlar çok ince olduğunda karışır ve ince olan buharlar sabit bir yerde çözülmez. Bunun gibi buharlar, kusma ve şiddetli sıkıntını arkasından oluşan göz rutubetlerinde söz konusu edildiği gibi, görmeye müdahale eder yahut gözün rutubetine müdahale eden şey geçici olamaz. Belki gözün kısımlarının maruz kaldığı rutubet temkinli olur.

Bundan dolayı olan göze su (kara su) iner ve zikrolunan hayallerin kimisinin miktarında çeşitlilik olup, küçük ve büyük olur. Bazen bu rutubetin çeşitli kıvamı olup, ortaya çıkarması için ince olması yeterlidir. Görüntü de çeşitlidir; çözülmüş kısımlar yahut yoğunlaşmış tabakalar, böcek ve sinek şekillerinde ve bazı kere de iplik uzun ve uzun tüyler şeklinde olur.

Görüntü ve Hayalin Kesişmesi

Belirtiler: Bu hayallerden zekice hisler dolayısıyla arız olanların belirtileri şunlardır: arız olan hayaller. Bunlar (görüntüler) yeterlidir. Bu görüntüler tek yoldan ve açık ve seçik bir şekilde olmaz. İnsanın sağlıklı görme süresince, görüntüler belirgin bir şekilde oluşur, görülür ve ondan insana zarar gelmez. Kornea sebebiyle arız olan hayaller zikrolunan sebeplerin varlığını gösterir. Bu sebeple oluşmuş olan hayal örtülüp, eksilmez; bir karar üzere sürekli olur. Görmede ve gayrette bir zerre bile geçmez. Aqueuse humorda ortaya çıkan hayal alameti şöyledir: o hayalin süresi uzun olur ve büyük bozukluk oluşmaz. Kötü ateşin arkasından bu hastalık ortaya çıkar yahut soğuktan veya çok fazla ısıtan sebeplerin arkasından hastalık görülür. Aqueus humor sebebiyle imgeler ortaya çıkar. Özellikle kornea berrak ve saf olup, aqueuse humor yoğun olmazsa, o zaman aqueuse humor sebebiyle ortaya çıkan görüntünün o sebepten (hastalık sebebiyle) ortaya çıkmasına sıkça rastlanır.

Çünkü kornea bu hal üzere bir görüntü oluşturup artırıp eksiltir; görüntünün aqueuse humor sebebiyle oluşması göz bebeğine dayalı-

dır. Ancak mide buharları cismin görüntüsünün ortaya çıkmasında etkilidir. Bu görüntülerin ortaya çıkmasından haberdar olmasının değişimi, sindirim, doluluk ve hareketleri sırasında, o görüntünün oluşturduğu heyecandan anlaşılır. O görüntüler baş dönmesi ve sıcaktan oluşan ve baş sersemliğinde ortaya çıkan görüntülere benzer. Bu durumda bir denge olmayıp artıp eksilme olur. Bu durum sadece tek gözde olmaz. İki gözde de bu durum ortaya çıkar. O dışarıda oluşan görüntülere yakın olursa, söz konusu edilen gerçek işaretler sabit olur; dışarı atma şeklinde ve aynı zamanda, yakularla dışarı atmakla ve latif besin maddeleriyle beslenmekle, sindirime yardımcı olarak az çok görüntülerin gerçekten buhar cinsinden olduğu belirlenir. Aquese humor ve diğer göz tabakalarında kuruluk olduğunda oluşan görüntülerin işaretlerini görme zaafı kısmında öğrenin.

Sağlıklı ve iyi bir durumda olan gözdeki görüntü altı ay kadar sağlıklı bir şekilde olursa, onun sürekli olduğundan emin olunur; korkulmaz. Ancak göze kara su inmesinden (katarakt) önce olan görüntüde, sahibinin gözünden azar azar sıvı damlar. İnən sıvı geçinceye kadar zaman zaman gözün gücü artar. Hatta tekrar ona su iner ve görüntü başlangıcından suyun inişi 6 ayı geçmez. Bu şikâyeti olanlarda çözülme nadir olur. Sen görüntünün zaman zaman yok olduğunu ve bazen de belirginleştiğini görürsün; görüntü artar ya da eksilir. Bunun gibi görüntüler katarakt olmadan önce incelenmelidir. Aynı zamanda görüntüler sabit olup, ancak başarılı bir şekilde mevcut zararlı maddeyi atamazsa, bilmelisin ki kesinlikle gözdeki şikâyet kataraktır. Eğer uzun süre görüntü sabitse ve görmede zaaf yoksa bilmelisin ki katarakt yoktur.

Tedavi: Tedavide amaç katarakt olmadan önceki görüntüleri elde etmektir. Onun tedavisinde dikkatli olmak gerekir. Ancak kuruluktan oluşan diğer görüntülerde çoğunlukla, senin de bildiğin gibi, rutubetli madde verilmesi yararlıdır. Eğer görüntü sebebi rutubet yahut da kuruluk özelliği olan diğer nesneler olursa gözü parlatan göz banyoları (göz ilaçları) vermek hastaya yararlı olur. Ancak kataraktın başlangıçtaki tedavisinde, ilkin beden ve özellikle midenin temizlenmesi gerekir ve sonra başı temizlemek gerekir. Gargaralar ve burundan verilen (koklatılarak verilen, sternuatory) ilaçlar ve rahatsız eden ilaçlar verilmesinin oradaki rahatsız eden maddeyi temizle-

mekte yararlı olduğu bilinir. Aksırtan maddeler ve burnu temizleyen maddeler ile hareketli hale geldiği için oradaki gerekli maddenin inmesinden ve göze uygun suyu harekete getirmesinden korkulur. Özellikle de sinirler ve [korneada olan sıvının harekete getirilmesinden çok korkulur.

Bilinmelidir ki, bu kısımda kullanılan lapaların terkinde çoğunlukla kantaron ve hıyar bulunması yararlıdır.⁴⁷⁷ Temizleme işlevinde güvenilir ilaçlar kısmında sen baş tedavisindeki yararlı olan ilaçları öğrendin. İlgili kısımlarda oluşan sıkıntıları iyi düşünülmüş lapalar ve sıkıntıyı gideren haplarla temizlemek, bu şekilde olup, ciddi söylenildiği gibi uygulanmalıdır. Nazik ilaçları sadece gülsuyuyla alıp, onun benzeri göz ilacı yapıldıktan sonra, tenkiye yapılmalıdır ve katarakt olduktan sonra kulak ardında olan arterden kan almak yararlıdır. İlk gevşetici ilaçlarla tedavi uygundur. Bal ile rezene karıştırılıp, mercan köşk bitkisinin yağı ile muamele edilmelidir; katarakt başlangıcında bu terkip yararlıdır. Keten tohumu ile göze ilaç yapmak da uygundur.

Bu gevşetici ilacın alınmasından sonra ballı sirke ve benzeri terkip şeklindeki ilaçlar azar azar verilmelidir. Bu alınacak terkip şeklindeki ilaçlardan birisi şöyledir: Ballı sirke 3 kısım, beyaz çöpleme, şeytanti onar kısım, on ölçü balla karıştırılıp, hastaya verilir. Bu da denenmiş olan ilaçlardandır: yakılmış cengel başı balla göze uygulanır. Hatta çengelin başı yakılıp bal ile göz tedavisinde uygulanır. Daha güçlü bir ilaç şöyledir:⁴⁷⁸ Dövülmüş çivit yaprağı ile gözü ovmak (mes etmek) katarakt tedavisinde övgüye değer bir tedavidir. Aynı zamanda *istifkan yakısı* ve görme zaafı kısmında zikrolunan safra uygulaması da yararlıdır. Bundan da güçlü *umilau* denen göz ilacı ve *Akrabadin*'de söz konusu edilen göz ilaçları safrayla birlikte uygulanır. Aynı şekilde *Oribasius ilacı* rezene suyuyla ve mercanköşk yakısıyla *sarus* merhemi vücuda sürülür ve pelesenk yağı da yararlı olur.

Boğa safrası ve beyaz biber alınır; 2 haftaya kadar bir bakır kap içine konup, 10 birim sirke üzerine ilave edilir. İki defa pişirilmiş safran, yabani kaplumbağa safrası ve pelesenk yağından her birin-

⁴⁷⁷ TM:Baş Tedavisi

⁴⁷⁸ TM: Safra kesesi yakısını göz ilacı yapıp göze uygulamalıdır.

den ikişer dirhem olmak üzere alınıp, söz konusu boğa safrası ile karıştırılıp bir araya getirildikten sonra, onunla göze ilaç yapılır. Bir başka reçete şöyledir: çöpleme bir kısım, şeytanboku bir kısım ve *ballı sirke* bir kısım olarak alınır; hepsi toplam on kısım oluşturur. Bunun üç kısmından lapa yapıp göz ilacı olarak kullanılır. Bir başka reçete ise şöyle verilmiştir: beyaz çöpleme, amonyak zamkı ve biberden birer kısım alınıp karıştırılır. Bu ilaçtan 3 kısmı turbun özsuğu ile yakı yapılarak verilir. Balıktan ve buhar halindeki ağır besinlerin öz suyundan ve de fazla miktardaki şaraptan, kan alma ve hacamattan kaçınılmalıdır. Şiddetli sıcaklık mizaca ters olup, tedavi ertelenemez, ancak söylenenler ve uygulanan bu ilaçlar ona uygun değildir.

Altıncı Kısım Gözbebeği Büyümesi

Göz bebeğinin (pupilla) genellikle genişlemesi ve büyümesine *intişar* denir. Bu intişar baş ağrısının yoğunlaşmasının arkasından görülür. Darbe ve çarpma gibi bazı kötü olgular sonucunda ortaya çıkar. Bazen de göz bebeğinin kendisinde olan aquese humorun üçgen şeklinde göz kapağına doğru yayılmasından ortaya çıkar. Bu hastalık göz bebeğinde görülen bir hastalıktır. Göz bebeğini aquese humorun tahrik etmesi ve göz bebeğinin hareket edip yayılması sonucunda görülür. Aquese humorda kuruluk arız olsa onun yayılması gerekir, ancak onun belki bizzat yayılması gerekmeyebilir; belki aquese humora kuruluk arız olduğunda göz bebeğinde de kuruluk oluşur. Göz bebeğinde kuruluk olduğunda ona tabi olup, göz bebeğinde ve göz kapağında da kuruluk olur. Göz bebeğinde kuruluk görüldüğünde göz bebeği etrafını çekip uzatır ve bu gibi uzama ile göz bebeğinde genişleme oluşur. Bu durumda ortasında delik olan tabakada kuruluk oluşmuş ve o uzamıştır. Bu şekilde deri delik etrafında onun çevresine doğru uzar. Burada delikte genişleme oluşur. Muhtemelen göz kuruluğunda göz bebeği çok genişler. Bazen de göz bebeğinin genişlemesinin sebebi rutubet olur; göz bebeğinin cecvherine nüfuz edip, onun altına girer ve onun ağırlaşmasına ve yoğunlaşmasına sebep olur. Göz bebeğinin altına rutubet çekilir ve bu ağır ve yoğun madde o kısmın uzamasına sebep olur; gözbebeği genişler ve yayılır.

Bazen de göz bebeğine şiş arız olup onun uzamasına sebep olur ve bu uzamadan gevşeklik oluşur. Bazen de göz bebeğinin durumuna bağlı olarak, doğal olarak göz bebeği daralır; şeyleri daha küçük görür. Bu bir hastalıktır. Bazen göz nesneleri göremez. Şüphesiz bu durum göz bebeğindeki genişlemedendir. Hatta bu genişleme, yayılma dolayısıyla görme sınırlı hale gelebilir.⁴⁷⁹

Belirtiler: Genişlemenin gruplarının belirtileri görme zaafı kısmında ele alındı.⁴⁸⁰

Tedavisi: [Sinirlerin] dağılımı ile ilgili hastalığın tedavisi olmaz. Kuruluk dolayısıyla ortaya çıkan şikâyetler daha önce adı geçen tedavi şekilleriyle tedavi edilir. Rutubetten olanlara, vücutta çok madde varsa, kan alma yararlı olur. Organdan maddeleri atılması için dışarı doğru çekilerek gözün köşe damarlarından kan almak yararlıdır ve baş damarlarından kan alma ve akciğeri besleyen damarlardan kan almak da yararlıdır. Senin daha önceden bildiğin dışarı atan maddelerin hastaya verilmesi de yarar sağlar. Tuzlu su ve tuza doymuş nesneler başa uygulandığında, özellikle sirke ile karıştırıp başa uygulansa, yararlı olur. Zararlı maddelerin dışarı atılması için müşhillerin verilmesi genellikle uygulanmamalıdır. Çünkü çoğunlukla bu durumda güç zayıflar ve onda geçerli olan dışarı atma yapılamaz. Ona uygun olan muhtemelen her 10 günde bir kere 1 dirhem veya 1,5 dirhem *kokaya* hapı vermekle yetinmelidir; bu onun dışarı atmasını yeterli kılar. Onun besini üzüm suyu ile ekşi sudur. Genişleyip, yayılan göz bebeği için daha sonra göze tutya uygulanır.

Göz bebeğindeki genişleme için katarakt kısmında kullanılan ilaçlar verilir. Uyku onun için yararlıdır. Kafanın arka tarafından hacamat yapılarak maddenin arkaya çekilmesi de yararlı olur. Has-

⁴⁷⁹ TM: Bazen de göz bebeğinin şuaşı artar ve mutediye hiçbir şey kalmaz. Göz hiçbir şeyi göremez. Genişlemiş olan göz bebeği görme ruhu ayırt edici olamaz ve çözülme dolayısıyla ve vurmayla ve vurmadan dolayı olan yayılmanın genel olarak, tedavisi de yoktur. Göz sinirinin(optik sinir) sebep olduğu genişlemelerden birinin [tedavisi] de zordur.

⁴⁸⁰ TM: Ancak optik sinirin yayılmasında (dağılması) oluşan bozukluklarla ilgili açıklamalar daha sonra ele alınacaktır. Burada sinirin tabakalardaki dağılımına bağlı olarak ortaya çıkar.

taya kafasının arkasından vurulursa-yararlı olur. Onun öncelikli ilacı kan alma ve daha sonra başın üstünden hacamat yapmaktır. Daha sonra hastaya soğutucu ilaçlar verilir. Kabuksuz bakla ile ilaç yapılır. Onunla yapılan lapadan başka arpa yaprağı, söğüt yaprağı ile yahut da hindiba suyuyla ıslatılıp lapa yapılır yahut da bir kısım gül yağı ve şurubu ile lüle gibi yapıp vurulmuş olan yere yumurta da katarak yakı yapılır. Şeffaf göz bebeğinin yayılımı ile gözyaşları damla damla akar. Bu durumdaki göze üçüncü günde süt damlatılır. Genel olarak, güçlü göz ilaçları ile tedavi olunur. Genel olarak, yayılmış şiş için kullanılan ilaçların dışında olan ilaçlarla tedavi edilir ve üçüncü günden sonra bu lapa uygulanır: Kendir, safran ve sarısakızın her birinden birer kısım alınır; arsenikten yarım kısım ilave edilerek ilaç hazırlanır.⁴⁸¹

Göz bebeğinin Genişlemesi Hastalığında Yararlı İlaçlar

Bu ilaçlar *umur-u yasefiyat* dedikleri göz bebeği hastalıklarının tedavisi için yararlıdır. O yararlı ilaçların reçetesi şudur: çocuk safrası ve gergedan safrası ikişer miskal, safran bir dirhem, 170 adet biber, süsen suyu beş miskal veya 3 miskal yeteri kadar balla ve rezene suyuyla karıştırılıp göz ilacı yapılır. Bu ilaçtan yarım miskal vurulan yere turp suyuyla birlikte uygulanır; kuruyuncaya kadar devam edilir. Yine erkek keçi safrası 1 miskal, ayı göğsü veya kuru kertenkele göğsü 1,5 miskal, Hint sümbülü 1 miskal ve biber ve gergedan safrasının her birinden ikişer miskal olmak üzere alınır; safran bir miskal, amonyak zımkı ½ miskal, beyaz çöpleme 1 miskal. Bunların hepsi rezene suyuyla muamele edilip, balla karıştırılır. Ama bu terkip sadece damarların genişleyip, farklılaşmasının tedavisinde kullanılmaz; bazen burada da kullanılır. Kafanın üzerinden hacamata devam edilir ve kurutan ilaçlarla göz ilacı yapılır.

Yedinci Fasıl

Gözbebeği Darlığı

Gözbebeğinin normalden daha dar olması veya darlaşmasına *gözbebeğinin darlığı* denir. Bu durum eğer doğal olursa sağlıklı olur; eğer

⁴⁸¹ TM: Bu ilaçlar alınıp hepsinden yakı yapılır.

hastalık dolayısıyla olursa, kötüdür ve bozukluk daha çok göz bebeğinin genişleyip yayılmasında görülür. Bazen de dar gözbebeğinde tıkanıklık oluşur. Bazen gözbebeği darlığı kuruluştan dolayı olur; korneanın kuruluğu ile büzülüp kasılır. Gözbebeğinde darlık veya tıkanıklık oluşur. Bazen de gözbebeğinin darlığına sebep korneaya rutubet arız olması ve o rutubetin yayılmanın aksine kornea cevherinin etrafından ortaya doğru ve gözbebeği tarafına doğru uzanıp gözbebeğini daraltmasıdır. Bu kişinin bakışı boştur; darlığı asıl darlıksa göz bebekleri dar olur. Bazı kere de gözbebeğinin daralmasına aquease humora arız olan kuruluğun şiddeti sebep olur. O kurulukla da tabakanın kaybolması ve gözde çıkıntı olması dolayısıyla, bu duruma uygun olarak aquease humour zıt tarafta toplanır. Bu şekilde olan darlık çoğunlukla kuruluk dolayısıyla olur.

Belirtiler: Onun belirtisini gözün zaafı kısmında biz zikrettik.

Tedavisi: Kurulukla arız olanı daralma, rutubetlendirmeyele tedavi edilir. Örneğin rutubetli olan damlalar, vücudu ovma için kullanılan ilaçlar gibi sıvı ilaçlardan senin bildiklerin tedavide kullanılır. Ona yararlı olan ve zarar vermeyen sütlü besinler ve yağlı yiyecekler hastaya verilir. Bazen rutubetli maddelerin göze çekilmesi için sıcak olan bir şeylerin verilmesine ihtiyaç vardır. O ilaçlar baş, yüz ve göz hastalıklarında verildi. Göz bebeği doğası gereği deliktir. O rutubetli maddeyi göze çekmek için çalışır, çünkü rutubetli maddeyi sarf etmek zorundadır. Bazen de zararlı olur. Sen göz tedavisinde çeken ilaçları kullanmalısın.

Rutubetli maddelerin verilmesine tedavi boyunca devam etmelidir. Rutubetli yiyecekleri, göz ilaçlarını görme zaafı, katarakt ve hayalat kısımlarında biz zikrettik. O tertiplerden biri de bu zaaf için ilaç olarak kullanılabilir.⁴⁸² Burada kullanılan terkiplerden birisi şöyledir:

⁴⁸² TM: Bir başka nüshada şöyle bir açıklama vardır: zencar 4 miskal, eşk 2 miskal, sümbül 3 miskal, sang 1 miskal. Bu droglar balla yakı haline getirilip, hasta için kullanılır. Gözbebeğinde darlık olanlara onu verdik. Korneada yara olup demle olmuş olanlar, yara gaire değildir. Onda daha sonra göz bebeği darlığı oluşmuştur. Bu tip hastalığı olanlara ben kristalin humoru inceleyecek ilaçlar veririm. Ona verilen ilaçların çözücü özellikte olması gerekir. O çözücü olan ilaç balla birlikte rezene öz suyu ile rutubetlendirilir. Benim tedavi ettiğim kişilerden biri tam olarak sağlığına kavuştu; hatta önceki sağlıklı görme kabiliyeti geri döndü.

yeşil bakır pası ve amonyak zamkı; her birinden bir kısım, safran bir kısım, 3 kısım sabır, beş kısım misk. Bir başka terkip amonyak zamkı 2 miskal, yeşil bakır pası 4 miskal, safran 2 miskal, zamk 1 miskal alınıp balla bunların karışımından yakı yapılır. Bir başka terkip: Biber ve amonyak zamkı, her birinden ikişer kısım, pelesenk yağı ile karıştırılır. 1 kısım safran ve bir kısım bu ilaçların karışımından alınıp, ilkin amonyak zamkı, sonra rezene suyu ile karıştırılıp, üzerine pelesenk yağı dökülür. Bal ile bu terkip macun haline getirilir. Bu yararlı bir terkiptir.

Sekizinci Fasl Göze İnen Su (Katarakt)

Bu hastalık tıkanıklık dolayısıyla ortaya çıkar. Hastalık ciddidir. Su dedikleri *rutubet-i garibe*'dir; göz bebeğinde oluşur ve aquese humor ile kornea tabakası arasında olur. Bu rutubet gözün görmesini tıkanarak engeller. O rutubet nitelik ve nicelik bakımından bazen farklı olur. Oadaki zıtlık dolayısıyla garip bir rutubet olup, gözbebeğinin görme işlevini engeller. Kişi gözünün önünden geçen nesneleri göremez. Bazen de göz bebeğinin rutubeti nispeten az olur ve gözbebeği tamamen tıkanmaz. Belki bir tarafı tıkanır ve bir tarafı kalır. Göz, gözbebeği hizasında olanları göremez ve aksi taraf hizasında olanı görmesi mümkün olur. Tam olmayan tıkanıklıktaki göz, bazen nesnenin yarısını ve kısmen görür. Bazen de göz görmez hale gelir. Ancak göz bebeği görüntüyü naklederse görmediği tarafı görür ve görmesi gereken taraftakini görmez. Bazen sadece gözünün önünden geçen cismi görür. Eğer gözün önünden geçen cismin imajı gözbebeğinin açık olan kısmından içeri alınırsa ve gözbebeğinde gerekli olan rutubet eksik olduğunda, görüntü nereye isabet ederse orada etkili olur. Ne zaman görüntü gözbebeğinin yukarısına ne zaman altına, sağına ya da soluna isabet ederse, alınması gereken görüntü elde edilemez. Bazen de rutubet deliğin ortasında merkez daire gibi olur ve etrafı açılan daire şeklinde olur. Bu şekilde olan göz geçen görüntüyü alır ve görür, fakat geçen ortamını göremez. Belki ortamda kuvvet ve hava gibi nesneyi görür, yani o kişinin görüş ortamında görmeye mani bir karanlık vardır, diye tahayyül edilir.

Ancak o yakın rutubetin zıtlığı bazen kıvamında olup, o rutubet bazen ince saf ve bazen de cidden yoğun olur. İnce saf olduğunda Güneş örtülmez ve bazen cidden alışlagelenin zıddına bir durumda olup, buna bağlı olarak, göz farklı renkte olur. Kimisi hava renginde, kimisini yoğun beyaz ve kimisi de inci rengindedir. Bazısı da beyaz olup, mavimsi beyaza meyilli olur. Bazısı sarı ve bazısı siyah ya da toz renginde olur. Renk açısından ilaç olarak kabul edilen hava ve beyaz inci ve az miktarda maviye ya da yeşile yakın renge meyilli olan ve bazen altın tozu rengine yakın olup, bunların dışındakiler tedavi edilebilir. Ancak rengi yoğun beyaz ve maviye ve bulanık ve yoğun sarı olanlar göz damlası ve diğer göz ilaçlarını kabul etmez.

Yoğun sıvı grubundan olan bir grubu, cidden katı olur. Hatta nefesin rutubeti cinsinden olanlar dışarı çıkar ve tedavi edilenlerin hızla farklılaşıp toplandığını belirlersin. Bu kıvamda gözde biriken suyun kadehe (özel göz kadehi) indirilmesi istenir. Lakin zikrolunan işe girildiğinde her zaman o su üzerine parmak basılsa suyun kıvamını bilmek için oraya kadeh uygulaması yapılır. Zira göz kadehi diye bilinen bu aletle su alınır ve daima muayene için su üzerine parmak basıldığında ince bir su fark edilir. Onun aletle alınmasında bu durum etkili olmaz. Onun için, bazıları suyun kıvamını bir başka yolla sınar. O sınaşa şöyledir: o göz üzerinde bir parça pembelik olur. Bu kısma şiddetli üfleyip bu pembeliği göz bebeği üzerinden kaldırıp temizlerler ve suda yüze bakarlar. Eğer o suda hareket görürlerse o yerin tedavisi mümkündür. Yine bu gözlerden birisinde söz konusu sudan bulunuyorsa, eğer o kısımlar için şartlar uygunsa, göz kadehi uygulanır. Ancak düşme ya da beyin hastalıklarından sonra vaki olan kataraktın her birinde tedavi zor olur.

Belirtiler: Katarakt belirtileri bundan önce zikri geçen durumlardan da belirlenebilir. O hastalığın oluşması için görüntünün bozuk olmasından başka sebepler olmamalıdır. Onun hallerini *hayalat* kısmında biz açıkladık ve anlattık. Kataraktın *hayalata* göre, özel bir gücü olur. Özellikle gözün gücü tek olursa o katarakta işaret eder ve görmesi güçlü olur. O aydınlık nesne hayal eder. Güçlü olmayan çeşitli ışıklı lamba ve kandil gibi aydınlık şeyleri (ışık kaynakları) görür. Bunun gibi *hayalat* 2 sebeple ortaya çıkar. Birincisi katarakt ve ikincisi gözün içinde

kütle oluşmasıyla ortaya çıkar. İçteki tıkanıklık ve katarakt arasında fark vardır. Gözlerden birinde uyku hali varsa, diğerinde su dolayısıyla genişleme vardır. Bunun sebebi ruhun uzaklaştırılmasıdır ki diğer göz besiniyle onu besleyebilsin. Diğer gözde de durum böyle olur. Diğer de genişler. Bazen katarakttaki sıvı yoğun olur. Tıkanıklık oluşmaz, ancak onda doğal olmayan bir yayılma oluşur. Her ne kadar tıkanıklık olmasa da, ancak sadece gözde gözbebeğinin genişlemesi belirlenir.⁴⁸³

Tedavi:⁴⁸⁴Gördüm ki, gözünde katarak oluştan kişinin gözünde bir dönüşüm oluşup su oluştu. O kişi kendisini zararlı maddeleri dışarı atarak temizledi ve doğru olanı yapmış oldu. Az yedi ve safravi ve rutubetli olan maddelerden kaçındı; yararlı göz ilaçları aldı ve yeniden sağlığına kavuştu. Aslında kataraktın öncelikle görülüp tedavi olunursa ona ilaç yararlı olabilir. Ne zaman katarakt olduğuna karar verilirse, ona kadeh uygulamasından (gözden kadehle oradaki sıvının alınması) başka ilaç yararlı olmaz. Ayrıca kataraktın oluş sebebini bertaraf etmek gerekir, yani, içkiden ve cinsel münasebetten kaçınmalıdır; besini, gereği üzere yarıya indirmelidir. Balık, meyve ve ağır etlerin yenmesinden kaçınmalıdır.

O hastanın midesini temizlemelidir; kusma hasta için yararlı olur. Özellikle, su açısından bakılırsa o zararlıdır. Biz *Hayalat* kısmında katarakt ile ilgili ilaçlar hakkında bilgi verdik. Burada kullanılacak ilaçlardan bazıları açıklandı. Denenmiş ilaçların birisi budur: defne tohumu 10 kısım, biraz soğuk zambak 10 kısım. 1 kısım zambakın sağlıklı bebek idrarıyla alınması önerilir. Katarakt için olduğu kadar bu ilaç

⁴⁸³ TM: hamd (dad) olursa gözün arkası mütesa olur. İçinde kütle olan gözde hummanın diğer ahedi gamz mudi olmaz (geçerli değildir). Bazen kataraktaki sıvı yoğun olmakla, diğer mütesai olmaz. Her ne kadar sudde olmazsa ancak gözün yayılması o yerlerde 2 gözden birisinin gamz-i aherde ittisasına mudi olmaz. Suddesi olan gözlerden birini gam iki dad-ı aherin ittisasına olmadığı gibi. Daha sonra, hayalatı olan göz bu yolla imtihan olur. Eğer ahdi hummanın gamzi diğerinin ittisaindan mudi olursa o hayalat katarakt oluşması sebebi ile ortaya çıktığına hükmolunur. Eğer ahdi hummanın gamzi (dad) uhranın ittisasına mudi olmazsa kütle dolayısıyla olduğuna hükmolunur. Çünkü ahdi hummanın gamzi uhranın ittisaina mudi olduğunun sebebi şudur: ahdi humma-i agmz olduğunda gözün ruhu güçlü olarak def eder, gözü genişletir ve kütle olan gözde ruh birikimi indifaina mani olmakla ittisa olmaz. Bundan dolayı çoğunlukla fonksiyon da böyle olur.

⁴⁸⁴ TM: *Kanun*'un yazarı der ki

görme zaafı için de yararlıdır; sedef otu suyu ile alınması önerilir. Amidli (Diyarbakırlı) Aetius dedi ki: bal ve engerek safrası karıştırılıp, macun haline getirilir; bundan göz ilacı yapılması gerçekten yararlı olur. Ben diyorum ki:⁴⁸⁵ Eğer kişi engerek yılanı zehri alırsa, diğer zehirlerin etkisi kalmaz. Bu tecrübe hekimler arasında itibarlı olup, engerek yılanı zehri alındığında ve zehirden zarar gören olduğunda yılanın safrasıyla bunu bertaraf etmeye çalıştılar. Bir başka denenmiş ilaç: Knidos Adasına ait taşın suyudur. *Kemaziryus*, kısa mahmut otu ve mercandan; her birinden bir miskal alınıp rezene suyu ile macun yapılır.

Ama kadeh ile yapılan uygulamada yapılacak işlerden birisi de vücut ve başa tenkiye yapılmasıdır. Eğer ihtiyaç varsa, kan alınmalıdır. Çünkü baş ağrısı mevcutken kadeh uygulanması gözün tabakalarında şiş meydana getirir ve hastaya zarar verir. Kadeh uygulanan kişilerde öksürük de şiddetli ve peş peşe olmamalıdır. Çünkü şiddetli öksürük daralmaya sebep olur; su birikiminin geri dönmesine sebep olur. Şarap içmekten ve cinsel münasebetten ve sıkıntılı daralmalardan kaçınmalıdır. Bu şartlara uyduktan sonra kadeh uygulaması yapılması gerekir. Ancak katarakt su indikten sonra ve o sıvı yoğunluk kazandıktan sonra olur. İnen suyun kıvamına yoğunluk geldikten sonra alınır. Suyun o hali mükemmel olgunlaşmış diye tanımlanır. Yoğunluğun oluştuğunda kadeh uygulaması şöyle olur: ne zaman kadeh uygulaması söz konusu olursa, boş kadeh gözü harekete getirir. Yoğunluğun azlığı dolayısıyla, inen su alınır ve ne zaman kadeh uygulanmak istenirse o kişiye kadeh uygulanmasından önce balık yedirilir ve inen suyu yoğunlaştıran diğer besinler verilir. Hastaya kuvvetli besin maddeleri verildikten sonra, kadeh uygulanır. Genel olarak göze inen su (katarakt) cidden ağır ve yoğun olursa kadeh uygulanır.

Genel olarak, cidden ince veya ağırsa uygulama yapılmaz. Ne zaman kadeh uygulanmak istense, hastaya daima uygun tarafından baktırılıp, zikrolunan bakışta oluşan gözün şekli korunur. O hasta gerçekten güçlü olmalı ve başka hastalıkları olmamalıdır. Ancak bu durum belirlendikten sonra kadeh uygulaması yapılabilir. Öncelikle

⁴⁸⁵ TM:Şcyhü'l-Reis der ki:

kadeh uygulamasında delik (göz bebeği) ve 2 tabaka arasına kadeh ulaşır ve hastalığın olduğu yeri geçer. Göz bebeğine kadeh ulaştığında zararlı maddeleri oradan atar. Onun deliğinden (gözbebeği) alet içeri sokulur O göz bebeğine ulaşan anahtardır (açıcıdır). O alet oraya sokulmadan önce üzerine nişasta lapası konmuştur. Alet gözün içine gözün dayanabileceği kadar sokulur. Hastanın buna sabretmesi gerekir. Alet suyun olduğu yere kadar girer öyle ki oradaki sıvının tasfiyesi tekrarlanmaz. Sıvı alt taraftan korneaya doğru yönelir. O zaman yavaşça, fakat emin bir şekilde anahtar alet indirilmelidir. Bu sıvı için dikkat gereklidir. Sonra sıvının geriye dönmediğinden ve mevcut miktarın tamamının alındığından emin olunmalıdır. Daha sonra gözün içinden alet çıkarılıp bakılır. Eğer su tekrar dönerse, söz konusu uygulama da tekrarlanır. Kataraktın tekrar ettiğinden emin olmadan bu işlem tasfiye edilir. Eğer sıvı bir başka tarafa doğru meylederse aletin sıvının bulunduğu tarafa meylettirilmesi gerekir. O diğer taraftaki sıvıyı ayırt eder; sıvı başka tarafa meylederse, tekrar göze yönlendirilir. Ancak sıvı başka yerde delik olmadığı için gözbebeğine yönlendirilir.

Eğer gözbebeğinden kan akarsa bastırılıp kan durdurulmalıdır. Ancak oradaki kan hemen atılmalıdır. Çünkü eğer kan donarsa, bu tedavi edilemez. Sadece bir tek delik kalır (gözbebeği). Burada etlenme olmaz. Açıklandığı gibi, kadeh uygulaması yapıldığında göz üzerine yumurta sarısı ve menekşe yağı karıştırılıp oraya uygulanması gerekir. Bir gözünde görme kaybı olan hastanın zaman içinde diğer gözü de harap olur. Çünkü sağlıklı göz harap olmasa bile, dışarı doğru meyleder. Hasta göz düzgün gören gözün hareketine müsaade eder. Bu durumdaki hastanın 3 gün karanlık bir yerde uyuması gerekir. Böylece tahrik olmuş bozuk hareket düzelir. Bazen göze uygulanan lapanın benzerlerinden daha yoğun olması ve bir hafta kadar uygulamaya devam edilmesi ve de gözün arkasındaki yapının korunması gerekir. Genellikle bu durumlar, gözde şiş veya baş ağrısı ve benzeri başka arızalar oluşursa ortaya çıkar. Ancak şiş olduğunda güçlü bağlar gevşer.

Sonuç olarak, öncelikli olan şudur: Kadeh uygulanmasından sonra kadehin acısı teskin olana kadar hastaya yakı (lapa) ve ilaç uygulama-

sı terk edilmemelidir. Gözdeki bağ ancak, 3 gün sonra çözülür ve tedavi gözün bağlandığı süre ile sınırlıdır. Bağ çözüldüğünde gül suyu ve söğüt yaprağı suyu ya da bunun gibi sularla tedavi olunmalıdır. Kadeh kısmında özel bir başka yol vardır. Hatta bazı göz korneasında aşağıdan fitik olup inen su, kadehin o kısmından dışarı atılır. Bunun büyük önemi vardır. Çünkü bazen inen sıvı (katarakt) yoğun ve ağır olur. Oraya ait olmayan yoğun olan sıvı atıldıktan sonra gözün aquese humoru da dışarı çıkar. Her türlü sıkıntıdan göz kurtulur.⁴⁸⁶

Dokuzuncu Fasıl

Görme Kaybı

Görme kaybı bazen görme zaafının sebeplerinden olur. Görme zaafının sebepleri aynı zamanda çok fazla görme kaybının da sebebi- dir. Bu konuyla ilgili açıklama için, görme zaafının sebepleriyle ilgili açıklama verilen kısma bakılmalıdır. Ancak zaafın beyinle ortak ve ortak olmayanlarla ilgili açıklamaların başında biz şöyle diyoruz: Bazen beyin zaafı, görme kaybı olmasından ortaya çıkar, ancak gözün görülen kısımlarının cevherlerinde biriken sıvı doğru ve iyi huyludur. Bazen de görme kaybı gözü etkileyen ateşli hastalıklardan veya benzeri bozukluklardan veya onun yollarındaki bozukluktan olur. Ancak bizim sözümüz birinci kısım ile ilgilidir. Her ne kadar gözün kısımları görünüşte iyi huylu ise de görülmeyen cevherlerinde bozukluk vardır. Ancak göz bebeği sağlıklı durumdadır veya sıkıntı yoktur.

Göz bebeği boşluğunda birikim olursa veya birikim olmaz da, sinirde tıkanıklık varsa, bu durum boşlukta bozukluk olmasına ve görme kaybına sebep olur. Aynı zamanda optik sinirin uyumuyla ilgili olan arızadan veya sinirde veya göz kaslarındaki şiş veya gevşeklik dolayısıyla, sinirler zarar görür. Bizim yerinde açıkladığımız gibi, gözbebeğini açan kasların kendisindeki arıza veya beynin önündeki söz konusu durumu bize açıklayan arızalar veya sonuçta görülen kristalin humordaki deliğin (gözbebeği) karşısındaki arıza görmeyi engeller. Mizaçtaki bozukluk da görme kaybına sebep olur. O bozukluklar yaradılıştan da olabilir; aynı sonucu verir.

⁴⁸⁶ TM: Allah korusun

Kristalin humorda arıza görülmesi çoğunlukla ciddi rutubet artışı veya kuruluşundan ortaya çıkar. Ne zaman kristalin humor kuruluşu hâkim olsa ve yoğunlaşsa, humorun kendini yenilemesiyle iyileşir. Eğer humor doygunluğu kabul etmezse, görme kaybı ortaya çıkar. Bu görme bozukluğuna *ulkum* denir. Onun ilaçla tedavisi mümkün değildir. Bundan dolayı gözün şeffaflığı kaybolur; göz mavimsi bir renk alır. Buraya kadarki durumlarda gözbebeği sağlıklıdır. Ancak göz bebeğinde yapışkanlık veya tazyik vardır ve göz uyum yapamaz.⁴⁸⁷

Belirtiler: Sıvı ile ilgili belirti, yani gözbebeğindeki birikmiş sıvı olduğunun belirtisi, yapışkanlığı ve daralması gibi arazaların belirtisi kendi kısımlarında anlatıldı. Ayrıca optik sinir dolayısıyla olan sebebin belirtileri kendi kısımlarında zikrolundu. Ancak optik sinir dolayısıyla olan görme bozukluğunun sebebinin temel belirtileri zikrolunan belirtilerden bir şekilde toplanıp, onlardan yararlanmak suretiyle kolayca belirlendi. Ancak ayrıntılı bir şekilde bunların belirtilerini toparlamak zorlu oldu. Ne zaman söz konusu sebeplerle görme kaybı arız olsa, o gözde vurma ve ateş olur ve sinirlerde sıcak şiş olduğu belirlenir. Eğer o gözde ağırlık ve ateş varsa, sinirlerde soğuk şiş olduğu anlaşılır. Eğer ağırlık ve yoğunluk şiddetli olup, gözde cidden rutubet olursa maddede rutubet olduğuna işaret eder. Eğer kuruluk olursa maddede sevdavilik olduğuna işaret eder.

Ne zaman baş darbe alırsa veyahut kişi düşüp kafasını vurursa o zaman darbe ve düşme göz bebeğinde fırlama oluşturabilir veya herhalde göz bebeğinde boşluk olursa, görme kaybı olur ve sinirde farklılaşma görülür.

Onuncu Fasl Gözdeki Işık Işınları

Bu durum ruhun ısınmasına işaret eder ve onunla ilgilidir. Onun (ruhun) incelmesi ve çoğunlukla kranitisle birlikte görülür. Ancak göz kapaklarındaki kaşıntı sebebiyle, o bozukluk görülse kranitis hastalığı o zaman görülmez ve bozukluğun tedavisi göz kapaklarının yarısı kısmında anlatıldığı şekilde yapılır.

⁴⁸⁷ TM: O bozukluklar iyice olgunlaşır ve sonuçta halk da aynı sonuçlara varır.

On Birinci Kısım Kar Körlüğü (Nipalepsia)

Kar körlüğü çoğunlukla kara uzun süre bakmaktan gözün gevşemesine (uyum yapamamasına) derler. Bazen kötü rüzgârlar ve beyazın yoğun bir şekilde hâkim olmasından ortaya çıkar. Kara sürekli bakan kişiler bir süre sonra hiçbir şey göremezler veya kornea soğuk şeyleri göremez veya kornea kötü inen nesnelere baktığında bu hastalık oluşur. O beyaz renkteki nesnelere bakanların da gözü beyazlaşır.

Tedavi: O bozulma sahibinin yeşile ve gök rengindeki cisimlere bakması istenir. Onun gözünün karşısına siyah renkte nesneler konur. Karın rengi göze zarar verdiği gibi soğukluğu da zarar verir. Bunun için buğday unu alınıp pişirilir ve bu terkip göze uygulanır. Bazen de balla sarımsak öz suyu karıştırılır ve damla olarak göze uygulanır. Bazen hurma şarabının buharı ile göz açılır veya gözün rengini bu terkip değiştirir veya haşhaş ve koyun pisliği suyu ve sarıyonca karıştırılıp, pişirilerek bu terkibin buharına açık göz tutulur. Bazen de koyun pisliği ve sarıyonca pişirilip suyunun buharına göz tutulur. Bazen papatya, çördük otu ve yonca öz suyu iyice karıştırılıp bu terkibin buharına göz tutulur.

DÖRDÜNCÜ FEN

KULAK

Birinci Kısım Kulak Anatomisi

⁴⁸⁸Kulak işitmek için yaratılmıştır. Mevcut sesi toplayıp, titreşimleri alıp bütünleştirmesi için ona toplayıcı kemik konmuştur. Onun için delik oluşmuştur ki delik temporal kemik içinde yer alır. O delik meyilli olup, meyli çengel gibidir. O deliğin ilkin başlangıcı ve bedenine enine uzanıp derece derece zorlanıp, incelir. O deliğin kendisi de derecelidir. Eğer öyle olmasa deliğin mesafesi az ve kısa olurdu. Dolayısıyla mesafe belli bir uzunlukta olur. Eğer, o mesafe uzun olmasa sıcak ve soğuk sinir işitmeyi engeller, yani tutardı. Bu da tekrar oluşmayı gerektirirdi.

Bu delik uzun bir yol kat ederek, içe geçer; burada sıcak ve soğğun değişmesi söz konusu olur. Zikrolunan delik bir boşlukla sonlanır. Boşlukta sakın ve rakik hava vardır. Boşluğun içinde işitme sinirinin lifi yayılıp dağılır. Beyinden çıkan sinirlerden beşinci kafa çiftinin bir kolu (n. acusticus) çok yoğunlaşır. Havanın çarpmasından ve durumundan etkilenip karışmış ses temporal kemikteki delikten girip, yayılır ve işitme sinirine çarpar, öyle ki sinir o sesi idrak eder. O sinirin işitme durumuna nispeti kristalin humorun görmedeki yeri gibidir; yayılmış olan sinirden başka kulağın diğer kısımları da kristalin humorun etrafındakiler gibidir; işitme sinirin etrafındakiler de işitmeye ve kristalin humorun etrafındakilerde görmeye hizmet ederler. Kulak deliği gözün

⁴⁸⁸ TM:Kulağın anatomisi hakkındadır. Kulak bir organdır.

bebeği gibidir ve kulak yaradılıştan-serbest yaratılmıştır. Çünkü o hastalıkta müstakil ve kararlı olup, kıkırdak yapı ile korunmuştur.

Kulağın cevheri et veya zardan oluşsa da onun yolunun şekli ve genel görünümü belirli ve sabit değildir. Eğer kulağın kemiğinin cevheri özel olsa her bir darbe ve sıkıntı ona zarar verir. Bundan dolayıdır ki, kulak kıkırdaktan yapılmıştır. Böylece mevcut şekli korunup, hareket kabiliyeti olacak yumuşaklıkta olmalıdır. Kulak başın iki tarafında olup, kulak yüzün ön tarafına konmamıştır. Çünkü ön tarafta olsaydı sıkıntı yaratırdı.⁴⁸⁹ Beynin ön tarafı görmeyle ilgili olduğundan işitmeyle ilgili kulaklar saçın bittiği yerin altında ve ona yapışık olarak yaratılmıştır.⁴⁹⁰ Kulağa öldürücü ağrı da arız olabilir. Kulağın hastalığından bazıları ateşli hastalıklardır. Bazen de ateşli hastalık olduğunda kulak zarı zarar görür.

İkinci Kısım İki Kulağın Hıfzısıhhası

Kulağa itina edilip, sıcak ve soğuk ve kokulu şeyler, hayvanlar ve sular gibi şeyler girmesine engel olunması gerekir; korunmalıdır. Kirden korumak için haftada bir badem yağı damlatmalıdır ve badem yağının yararı çoktur. Kulakta şiş, püstüller ve yara oluşmasına mani olan şeylere dikkat etmelidir. Çünkü bu bozukluklar kulağı rahatsız eder ve eğer kulakta pislik oluşmasından korkulursa, o kulağa boynuzlu haşhaş lapası sirke ile birlikte damlatılır. Her hafta bir kere kulağa boynuzlu haşhaş lapası uygulandığında, inmesi gerekenlerin hareketini kolaylaştırır. Özellikle doluluk üzerine kusma ve uyku zararlıdır.⁴⁹¹

Üçüncü Kısım İşitme Bozukluğu

İşitme bozukluğu, kulağın diğer işlevleriyle aynı sonucu gösterir. Çünkü her işlevin bozukluğu veya yokluğu gibi, işitmenin yokluğu

⁴⁸⁹ TM: Çünkü *Üçüncü Kitab*'ın başında ayrıntısıyla verildiği üzere, göz kemiğinin diğer kenarında olup; büyük bir kısmı gizlidir. Gizli kısmın yönü önde olur.

⁴⁹⁰ TM: Onun için ki onun bittiği yerin üstünde olsa (246/a) baştaki saçın bulunduğu yerin altında kalacağından kulak örtülmüş olup, işitme yeri zarar görür.

⁴⁹¹ TM: Gerekir ki bu zikredilenlerden kaçınmak gerekir.

da olur veya işlevin bozukluğu, onun kaybına sebep olur. Bu durumda onda işitme noksanlığı görülür. Çünkü işitme noksanlığı aslında daha az işitme olması demek değildir. Kişi yakındaki sesi işittir; uzaktaki sesi işitmez. Diğer fonksiyonlara benzemez; farklıdır. Diğer organlarda görülen fonksiyon bozuklukları gibi değildir; tedavisi de farklıdır. Kulak ısıklık veya zil sesi gibi bir ses duyar.⁴⁹² Bundan dolayıdır ki, onda değişim olmuş olması gerekir.

Bilinmelidir ki, işitme bozukluğu bazen asli olur; bazen de doğuştan hafif işitme ve zor işitme vardır. Doğuştan işitme sağlıklı olup, sonra o bozukluk ortaya çıkmış olabilir. Sağırılık hafif işitme bozukluğundan farklıdır. Çünkü işitme bozukluğunda yaradılıştan kulak içinde zikredilen boşluk yoktur. Ancak hafif işitme bozukluğundan farklıdır. O kısım sakın havadan oluşmuş sesin dalgalanmasıyla işitmede, gözbebeği gibi, görev yapar. Bu havanın dalgalanması ses olarak algılanır. İşitme, işitme organıyla yapılır. Onun iç kısmı işitme için yaratılmıştır.

Ancak hafif sağırılık ve sağırılık ondaki his kaybıyla ortaya çıkan bozukluktur. Hafif sağırılık, bir noksanlık gibidir; yokluktan başka bir şeydir ve çoğunlukla kusmanın arkasından ortaya çıktığı görülür. Onun oluşması kolaydır. İşitme kaybı veya sağırılık doğuştan olabilir. Onun tedavisi yoktur. Aynı zamanda sağırılığın grupları vardır. Hafif işitme de doğuştan olabilir ve eğer böyleyse onun tedavisi yoktur. Eğer sağırılık uzun süredir devam ediyorsa müzmindir ve aynı şekilde bu durum sıkıntıdan ve ilaçların etkisiyle de oluşmuş olabilir. Ancak ömür boyunca hafif işitme olabilir; bu durum tedaviden önce söz konusudur.

Bazı kere o bozukluk diğer organla ortak olarak oluşur. Mesela beyne ortaklıkla veyahut beyne yakın bir organın ortaklığından olur; diş çıkarma sırasında bu şekilde bir bozukluğun görülmesi gibi. Aynı şekilde ağrıyan dişlere ortaklığı ile de işitme bozukluğu oluşur. Bütün hastalık sebepleri birbirine benzer.⁴⁹³

⁴⁹² TM: Bu farklılığın tahkiki yoktur.

⁴⁹³ TM: Bazen işitme bozukluğu burnun kendinde bir bozukluk oluşturur ve işitme siniri veyahut delikte bozukluk olur. Ancak işitme sinirinde olan bozukluk bazen kısımları benzer olan organlarda da arız olur. Bazen yüksek organların hastalığı ferdi sebepleri ile ortaya çıkar.

Ancak benzeri kısımlarda olan bozukluk, basit kötü mizaç veya mürekkep kötü mizaç grubuyla görülen bozukluklar dolayısıyla, işitme ile ilgili hastalık (sağırlık) görülür. Genellikle ona kötü soğuk mizaç sebep olur. Basit ve mürekkep mizaçlardan her biri bazen maddeyle ve bazen de madde olmaksızın bozukluk oluşturur. Maddeyle olanın maddesi sevdaviye veyahut safraviye veyahut maddesi balgam ya da koku nedeniyle sağırlık olur. Çoğunlukla safravi ishal olmakla daha sonra sağırlık arız olur. Safravi olmayan ishalin oluşmasından sonra da, ishaller olması uzak değildir. Ancak bazı başka durumlarda maddelerin hapsolmasından da oluşabilir.

His sinirlerindeki hastalık nedeniyle arız olan işitme bozukluğu o sinirde tıkanıklık arız olmasından ortaya çıkar. O tıkanıklıkta uzama veya şiş olması gerekir. Onun şişi ve oradaki apse veya sıcak şiş ya da katı şiş olur ya da o tıkanıklık bir örtü oluşturmıştır. Burada genişleme ya da o sinirde gevşeklik veya kabarma ya da sapma olur. Bazen de bu durum sinirde yara ve yenme olmasından kaynaklanır. Ama sesin yolu (kanalı) sebebiyle olan işitme bozukluğunun sebebi tıkanıklık veyahut sınırlı tıkanıklıktır. Taşlaşan sulu tıkanıklık ve şiş gibi nesneler olabilir. Sınırlı olan kum şeklindeki tıkanıklık, hurma çekirdeği şeklinde nesnelerin dışarıdan kulağın içine girmesiyle oluşur. Aynı şekilde kulaktan çıkan kanın birazı aktıktan sonra geri kalan birazı da kulak içinde toplanır ve kitle oluşturur.

İşitme bozukluğu bazen tekrar tekrar ve bazen de ara ara görülür. Ne zaman buhran dolayısıyla görülse, sınırsız işitme mümkün olmaz. Bazen de ateşli hastalık dolayısıyla meydana gelen ve daha sonra başta devam eden ağırlıktan dolayı, işitme bozukluğu görülür. Buhran dolayısıyla olan işitme bozukluğu buhran hareketine bağlı olarak meydana gelip, hareketin bir göstergesi olur. Hareketlerin azalmasıyla işitme bozukluğu da azalır ve yok olur ya da buhran oluşur; buhrandan sonra oluşan işitme bozukluğu kalır ve sabit bir durum oluşturur. Ateşli hastalıklar arasındaki fark şudur: bir grup ateşli hastalıkta, buhran devam ettiği sürece maddenin tamamı uyarılır ve dolayısıyla kulağa uyarılmış madde akar ve bu akışta bir kararlılık yoktur. Muhtemelen daha sonra bu dengesizlik kaybolur.

Ancak diğer bir durumda kasıtlı olarak maddeyi kulağa gönderir; oraya atar ve kulakta o madde kalır ve etkin olur. Bundan dolayıdır ki, buhran geçtikten sonra işitme bozukluğu oluşur.⁴⁹⁴ Çoğunlukla kusma ve burun akıntısı ve benzeri durumlarda kulaklarda bu şekilde işitme bozukluğu oluşur.⁴⁹⁵

Belirtiler: Aynı şekilde beyinde oluşan bozukluk, işitme hissi ve hareket gücünün zaafına da işaret eder. İşitme bozukluğunun beyinle ortaklığı olduğundan, yoğun etki gösterir. İşitme gücü ile dilde de bozukluk olması, özellikle *sersam* (*meningitis, cerebritis*) ve *ihtilat-ı akl* (*zihnin karışıklığı*) ve diğer beyine ve mizaca ait bozukluklardan birinin arkasından oluşan işitme bozukluğu beyinle ortaklık ettiğine dair güçlü delillerdir.

Eğer işitme bozukluğunun sebebi, sinirin hissine ait olursa, beyin ve kulağın deliği, özellikle de sağlıklı olup olmamasıyla belirlenir.⁴⁹⁶ İşitme bozukluğunun görülmesi durumunda, öncelikle, işitme organının sağlığı korunmuşsa, bozukluğun sinirle oluşan his kuvvetinden kaynaklandığı sonucuna varılır; solunum sinirlerinin iltihaplı ve sıcak olması bozukluk işaretidir. Onda kabuklaşma ve titreme vardır. Bunun gibi durumlarda ateş olması gerekir; ondan akıl karışıklığı ve titreme oluşur, ancak iltihap da vardır.

Eğer sinirin kendisinde şiş yoksa onda ateş olması gerekmez. Ancak şiş olması halinde, her gün ateşli nöbet olması gerekir. Onda süre uzaması, ağrı, ağırlık ve vuruş vardır; ağırlık ve ağrı ortaktır. Şişten ve maddeden oluşan bozukluk işitmede genel olarak kulağın kısımlarına geçer. O madde ve şiş hangi yerde olursa olsun, kulakta alıkonur ve ağrı oluşturur. Eğer bozukluk sebebi ile koku salarsa, onda peş peşe çınlama olduğuna işaret eder; onda ağırlık olmaz.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ TM: ve sanki gerçek hastalıkmiş gibi müstakil tedebbürle olur.

⁴⁹⁵ TM: Bazen bu bozukluğu dışarı atma ile etkin olmaktan çıkarılabilir.

⁴⁹⁶ TM: Bazı nüshada sinirin deliğinin yerine işitme deliği denmiştir.

⁴⁹⁷ TM Eğer sebep yara ve ur olursa ona hukke ve ağrı işaret eder. Eğer sebebi birikmiş madde ise çoğunlukla onda ağırlık olmaz. Bazen böyle birikimlerde ağırlık olur. Ne zaman işitme olur, ağırlık olmazsa ve kötü mizaç görülmezse o bozukluğun birikimden olduğu anlaşılır ve o birikime önceden tedbir alındığını gösterir. O birikim reml gibi bir nesne olursa, onun vurmada olduğuna işaret eder. Eğer birikmiş madde kanın donmasından hasıl olmuşsa kanın daha önce kulaktan aktığını gösterir. Eğer işitme sadece kötü mizaç-

Eğer sebep soğuk kötü mizaçsa, soğuk nesneler yemekten kaçınmalıdır. Aynı şekilde gündüzün soğuk vakitlerinde ağrı şiddetleniyorsa, bunun sebebi basit kötü mizaçsa, soğuk mizacın tersine sıcak şeylerin alındığında ve gündüzün sıcak zamanlarında sıkıntı olur. Onda iltihap ve yanma şeklinde ağrı hissedilir. Eğer kötü mizaç maddeye yakın ise, her çeşit kötü mizaç zikrolunan belirtilerle birlikte ağırlaşır ve özellikle secde yapıldığında ağırlık daha çok hissedilir. Eğer işitme bozukluğu kuruluktan dolayı ortaya çıkmışsa onun ortaya çıkışı sabahleyin ve zehirlenmeden sonra olur; yüzde ve gözde şekil bozukluğu görülür. Yüz ve göz çekilip küçülür. Bozukluğun sebebi kurtçuk olursa kulakta şekil bozukluğu olur ve sonuçta o kulaktan kurtçuk dışarı çıkar.

Tedavi: Öncelikle biz kulağa ne damlatılırsa damlatılsın, onun soğuk ya da sıcak olmaması gerektiğini söylememiz gerekir. Muhtemelen etkisi nispeten hafif damlalar damlatılmış olabilir. Bu söz genel bir hükümdür. Damlanın tamamında geçerlidir. Ancak işitme bozukluğunun tedavisinin ayrıntılı açıklaması şöyledir: Görülen bozuklukta, istenen maddelerle [zararlı maddeler] atılır. Çünkü genellikle geçiş dolayısıyla, işitmesinde bozukluk olanlarda sağırılık doğal olarak görülür.⁴⁹⁸ Aynı şekilde safravi maddenin karışmasıyla ve dışarı atılamaması dolayı bozulmasıyla onda işitme bozukluğu olur. Bunlar şunu gösterir: safravi maddenin ilaçlarla dışarı atılması zikredilen işitme bozukluğunu ortadan kaldırır. O soğukluk gerek dumanndan, gerekse başka sebeplerden olsun, o bozukluğun tedavisinde kırmızı narın iç kabuğu alınıp sıkıldıktan sonra bu sıkılmış sıvı yine kabuğuna geri konur ve o sıkılmış kabuğun suyu biraz sirke ve kendir ve gül yağı ile karıştırılıp bu karışım kabuk içinde pişirilir. Kıvamı oluşana kadar işleme devam edilir; sonra kulağa damlatılır yahut o kulağa marul suyu ya da köpeküzümü suyu damlatılır.

Ancak soğuktan meydana gelen bozukluğa sıcak yağ uygulaması yararlı olur ve kunduzhayası tiftik karıştırılmış yağlar da yararlı olur. Özellikle, sıcak yağlardan pelesenk yağı, kostus yağı, acı badem yağı, mazı suyu, papatya yağı ve inek yağı fevkalade yararlıdır.

tan ortaya çıkmışsa, ağırlık olmaksızın ve uzatmasız amikte olan ağrıyı gösterir.

⁴⁹⁸ TM: safravi maddenin dışarı çıkmasıyla işitme yok olur.

Aynı zamanda boğa safrası veya susam yağı, ebucehil karpuzu yağı veya o, ebucehil karpuzu kökü ile pişirilip verilse yararlı olur; sarısı-kız, öküz sidiğinde eritilip ıslatılıp damlatılsa yararlı olur. Eşekhiyarı öz suyu da yararlıdır. Bu zikredilen ilaçlar, soğuk maddeler vücutta ve başta arttığı zaman alınır. Böylece vücutta zararlı olan maddelerin atılması sağlar. Daha sonra bildiğin ilaçlar verilir.

Aynı şekilde sen biliyorsun ki, özellikle baş ve kulaktan maddelerin inmesini sağlayan defne yaprağının öz suyu alınması çok yararlıdır. Bu durumda perhizin de yararı çoktur. O hasta olan kulağı çok sağlıklı hale getirmek için özel bir ses borusu ile kulağı iyice⁴⁹⁹ temizlemek ve kirleri dışarı atmak ve de kulağa yararlı lapaların buharını bir huni ile içeri göndermek yararlıdır.

Bunların hepsinden daha yararlı olan, sedef otu suyunun balla yahut kunduzhayası ve çöpleme yağıyla keçi sidiği ve keçi safrası, özellikle şeytanterisi ile yapılan terkiptir. Bu konuda birbirine benzer birçok ilaç vardır. Kunduzhayası 1,5 dirhem, çöpleme 1,5 dirhem; toplam 3 dirhem olarak, bu droglardan alınıp, gerektiğinde damla şeklinde kullanılır.

Bir Başka Terkip: Çöpleme 4,5 dirhem, sodyum nitrat 3 dirhem ve kendiş (koklanarak alınan bir ilaç), safran, kunduzhayası şarapla birlikte alınır. Ayrıca 4 kısım çöpleme, kırmızı soda ile parçalanıp şarapla karıştırılıp hastaya verilir. Bir başka terkipte sarısabır, kunduzhayası, ebucehil karpuzu ve sütleğen otu alınıp, inek safrasıyla karıştırılıp kullanılır. Bu terkip de denenmiş ilaçlardandır: Turp yağı ve dağ üzümü yağıyla yapılan ilaçlar ısitme bozukluğunun tedavisinde çok yararlıdır. Pelin otu öz suyu veya pişmiş pelin otu veya turp suyu tuzla birlikte yararlıdır. Özellikle kulakta rutubet ve birikmiş madde varsa, ona çok yararlı olur. Bu da tedavide denenmiş bir ilaçtır. Hardal ve incir içi açılarak alınıp, kulağa uygulanır ve bazen de pişirilmiş sodyum nitrattan yapılan fitil de çok yararlı olur. Deniz suyunu kulağa damlatmak yararlıdır. Siyah çöpleme ve safra, özellik-

⁴⁹⁹ TM: Elbuk banın zammı ve medle budi olur ki ona butla da derler. Nitekim Hasan b. Sabit'in Hz. Osman hakkında olan mersiyesinde vaki olmuştur. Beyt: *Ma katlu ala zenb el-tenbih İlla ellezi natuktu bi veka velemyekun*

le dişi keçi safrası çok yararlıdır. Bazıları der ki, onu susam yağı ile kararana kadar pişirip, kaynatmalıdır. Bu sağırılık için çok yararlı olur. Bu drogların hepsi de yararlıdır: Dereotu yağı veya defne veya süsen yağı ya da kunduz hayası ile Hint sümbülü veya pelin köpüğü ya da sedefotu usaresi. Bu ilaçların hepsi birlikte yararlıdır.

İşitme bozukluğunun sebebi kuruluk olursa, onun tedavisinde hamam, şarap ve rutubetlendiren tıbbi yiyecekler ve içecekler yiyip içmek ve mutedil yağ ve sıvılar başa uygulanmalıdır. Nilüfer yağı ve söğüt yağı ve kabak çekirdeği yağı verilir. Tıkanıklık sebebi ile işitme bozukluğu olması tıkanıklık kısmında zikrolunan ilaçlarla tedavi edilir. Aynı zamanda ona kenevir tohumu özsuğu ve taze ebuçhil karpuzunun usaresinin çok yararı olur.

Ancak şişler sebebiyle oluşan işitme bozukluğu, kısmında zikrolunan sıcak ve soğuk şiş ilaçlarıyla tedavi edilir. Beklenmedik hafif işitme bozukluğu görülürse, ona içinde pelin otu pişirilmiş su tedavisi de yararlı olur veya pelin öz suğu öküz safrası ve *şebüt* dedikleri tirsî balığı safrası karıştırılıp, kaplumbağa suğu ile karıştırılıp verilir ya da boğa safrası yağ ile ve zeytinyağı veya çöpleme otu sirkeyle soyulmuş taze turpla ve gül yağı ile karıştırılıp verilse yararlı olur. Kunduzhayası ve defne tohumunun, gül yağı ile uygulanması yararlıdır. *Menenjit (encephalitis)* arkasından görülen şikâyet tedavi edilirken, ilaç verildikte, ilkin zararlı maddeleri dışarı atmak gerekir. *Fikara* yakısı ile dışarı atılır. Sonra kuzukulağı, kunduzhayası, kostus yağı içine damlatılır veya kunduzhayası ya da yalnız kostus yağı ile karıştırılıp veyahut sadece tatlı badem yağı damlatılır. Turp suğu ve gülyağı ve kunduzhayası, defne ve gül yağı ile kullanılması yararlıdır.

Bu ilacın tıkanıklık hılt ve rüzgâr gibi sebeplerden birinden dolayı arız olan işitme bozukluğuna yararı tecrübeyle sabittir. Bu hapın terkibi şöyledir: turbid 20 dirhem, ebuçhil karpuzu 10 dirhem ve geven 2 dirhemdir, 7,5 dirhemden çoğu fazladır. Helile 10 dirhem olmak üzere, bu zikredilen ilaçlar alınıp, ondan macun yapılır. Bundan 1 dirhemlik haplar halinde hazırlanıp hastaya içirilir. Başlangıçta ifade edilenler gibi, ben de derim ki, bütün olarak kulakta olan bozukluklar, yani işitme ağırlığı ve kulak ağrısı, yel, sapmalar, çınlamalar ve hafif işitme bozukluğudur. Bu bozuklukların maddesi soğuktur ve soğuk-

luktan oluşarlarda da ortak ilaçlar kullanılır. İlkın başı temizleyip, sonra kulaktaki bu sıkıntılar sirke, bal ve boraks ile zeytinyağı ve şarap karıştırılıp safra ilave edilerek damlatılır yahut da o ilaçları acı badem yağı ile karıştırıp birlikte damlatılır yahut pırasa ve soğan suyunu bal-la karıştırıp damlatılır veyahut kadın sütü ve benim ağrılar kısmın-da zikrettiğim müşterek ilaçları almak; akşam ve sabah ondan ikişer damla damlatıp beyaz ve siyah çöpleme ve bazı yağlarla ve özellikle süsen yağı, pelin suyu ve turp kabuğunun suyu ile karıştırıp damlat-mak yararlıdır. Aynı zamanda o yağ belli özellikte çamur veyahut def-ne tohumu veyahut sütleğenle pişirilir veya kunduzhayası yağı ile veya zeytinyağı ile karıştırılıp damlatılır veyahut pelesenk yağı damlatılır yahut da organa ulaşan kan pıhtısından bir ukiye ve şebboy yağından 2 ukiye veya 3, badem yağından yarım ukiye alınır. Bunların hepsi bir-likte muamele edilerek, karıştırılıp kaynatılır ve sonra sabah ve akşam üçer damla verilir. Aynı zamanda bal gibi akıcı bir maddeyle şebboy yağı ve ebuçhil karpuzu yaprağının suyu ve ejderotu öz suyu ve şeytan şalgamı alınıp karıştırılır. Bu kısımdaki şikâyet için iyi ve güçlü bir ilaştır. Ağrılar kısmında zikrettiğimiz terkip halindeki ilaçlar da yarar-lıdır. Bu gibi bozukluklar çocuklarda görülürse, onlar için de sedef otu, yabancı kekik suyu ve benzeri zamktan 1 ölçü alınıp papatya ve dereotu ve defne yaprağı ve farekulağı, kuru yarpuz, yapışkan otu pişirilip, bu pişmiş terkip boyun ve kulağın altına uygulanır. O pişmiş maddeler içine *güldenef* denen şarap kabı içine konup kulak çevresine uygulanır.

Buharın kulağa girmesi için zayıf یشitme şikâyetlerinde, kan alınıp dışarı atılması gerekir. O dışarı atma işlemi yoğundur, yani dışarı atılacak olan rutubetin miktarı az olmalıdır. Çünkü bu şekilde dışarı atma gücü korunur ve alınan ilaçların vücutta muamelesi bakımın-dan yararlı olur. Ancak şişler sebebi ile ortaya çıkan یشitme bozukluğu had derecededir. Soğuk şişlerin tedavisini bildiğin ilaçlarla yaparsın.

Dördüncü Kısım

Kulak Ağrısı

Kulak ağrısı kötü mizaç veya şiş ve ur yahut bağlantı farklılığı sebe-biyle olur. Kötü mizaçta madde olmaksızın sıcak mizaç ortaya çık-mış olabilir. Sıcak havadan ve sıcak yelllerden olan kulak ağrıları gibi,

özellikle soğuktan ortaya çıkan ve iyileşip bir defa da, sıcak hava ve sıcak yele tesadüf edenlerde, çoğunlukla kulak ağrısı görülür. Sıcak sıvı ile yıkanıp kulağına ılık su kaçıranların tabiatına sıcak güç hâkim olursa veya başka maddelerle ile yıkayanlarda kulak ağrısı oluşsa⁵⁰⁰ herhangi bir madde olmaksızın, kötü sıcak mizaç sebebiyle de meydana gelmiş olabilir. Bazen orada olan madde dolayısıyla ağrı olur veya safravi maddeden oluşan kötü sıcak mizaç bu hastalığa sebep olabilir veyahut kulak ağrısına sebep olan kötü mizaç madde olmaksızın, bazen de soğuk hava ve soğuk yel dolayısıyla oluşan kötü mizaç dolayısıyla ağrı görülebilir.

Sıcaktan oluşan kulak ağrısı, havaya ve soğuk rüzgârlara tesadüf edenlerde, kötü mizaç oluşmasıyla, sıkça görülür. Aynı şekilde soğuk su ile yıkananlarda kötü soğuk basit mizaç oluşur. Bazen de kulak ağrısının sebebi kötü soğuk mizaçlı maddedir. O maddede soğuk rüzgârlar veya gevşetici hıtlar hastalık sebebidir. Uurlar ve şişler sebebiyle de kulak ağrısı görülür. Burada değişik yapışkanlıklar da oluşur. Uzun müddet devam eden rüzgâr nedeniyle, kulaktaki bağlar ve iletişim farklılaşır ve ağrı ortaya çıkar ve yara ve irin ile de oluşum farklılaşıp, uzun soluklu ağrı görülür. Kulak ağrısı bu 2 farklı ilişki dolayısıyla kulağa yel girdiğinde de ortaya çıkar ya da su veya hayvan kulağın deliğine girip, kulakta kurt oluşturmaları sonucunda kulak ağrısı olur. Bu zikredilen sebeplerden ağrılar ortaya çıkar. Darbe ve düşme de ağrıya sebep olabilir. Kulak ağrıları çok şiddetli olabilir. Kulağında tıkanıklık olanlarda kulağının içinde derinliklerindeki görülmeyen şişten de kulak ağrısı olabilir. Onun benzeri olan kulak ağrılarında ateş de olmalıdır. Özellikle, şişin hıtlarının yemesinin az olması gereklidir.

Ancak kulakta görülen her ağrı şiddetli olmaz; aynı şekilde titreşimi de şiddetli olmaz. Fakat kulağın içindeki sakın ağrı bazen beklenmedik derecede öldürücü olabilir. Hatta bu ağrı, yaşlılıkta olan bu ağrılardan çok daha öldürücüdür. Ancak bu duruma sıkça rastlanmaz. Bazen bu ağrı yedinci günde öldürür. Ancak çoğunlukla bu

⁵⁰⁰ TM: Bu 2 ılık su beyninde 40 budur ki suret evvela da suyun ısısı ateş ve sıcak güncşle olur ve ikinci olarak doğal durum dolayısıyla olur.

şiş kulağın içinde açılır ve lakin geceleyin açılmadan önce, ağrısı öldürücüdür. Ancak şiş irin içerirse ve olumlu bir belirtisi görülürse, kurtulması mümkün olur. Kulak ağrısında bazen kaşıntı vardır, bazen de kaşıntısız olur. Biz onu kulak kaşıntısı kısmında ele alırız.

Belirtiler: Bu konudaki açıklamalar hafif işitme bozukluğundaki belirtiler gibidir.

Tedavi: Kulağa ilaç damlatmak, kendi kurallarına göre yapılmalıdır. O kurallara göre, damlalar çok sıcak ve keskin soğuk olmamalıdır.⁵⁰¹ Eğer kulakta dönüşümler (değişimler) sebebiyle bedende ve başta doluluk olursa, beden bölgesinde madde doluluğu oluşturan fazlalıkların dışarı atılması ve bedenin temizlenmesi (tenkiye) gerekir. Eğer sıcak madde doluluğu olursa, yani kan olursa kan alınarak, diğer sıcak maddelerden başa giden fazla kanı atmak mümkün olur. Eğer hılt gevşekliği ve zarar veren hılt olursa bilinen uyku getiren haplar verilir ve gargara ile temizlenir. Ancak çarpıcı, zarar veren maddeler kulakta olursa dışarı atıldıktan sonra yumuşatıcı buharlar ve damlalar kullanılır. Eğer kulak ağrısının sebebi yüksek ateşe, beyin kısmında zikrolunduğu üzere, ferahlatan ve soğutan ilaçlar verilmelidir. Kulağa ferahlatıcı gül suyu buharları uygulamak ve yumurta akı damlatmak yararlı olur.

Eğer ağrı şiddetliyse, zikredilen damlalara kâfuru da ilave edilir. Bazen kâfuru ile menekşe yağı ağrıyı teskin eder ve gül yağının sakinleştirici etkisi de çok olur. Aynı zamanda, yumurta akı gibi, göz ağrısında kullanılan yakılar da kulağa damlatılır. Burada yumurta akının yararı çoktur veya inek sütü, it üzümü suyu ve kişniş suyu ile karıştırılıp damlatılır. Sütün iyisi o süttür ki ondan yoğurt yapılır. Bu çok yararlıdır. Bu süt gül yağı içinde karıştırılarak kaynatılır ve kulak içine damlatılır.⁵⁰² Aynı şekilde, gül yağı kaynatılıp kulağa damlatıldığında veya salyangozu gül yağında pişirip damlatılırsa ya da yağ 3 misli sirke içinde pişirilir; 3 mislinin biri kalana kadar, yani sirke gidip, yağ geride kalana kadar pişirmeye devam edilir; ateşten kal-

⁵⁰¹ TM: Belki fatiren damlatmalıdır.

⁵⁰² TM: Her ne kadar sütün kapsamı varsa da, ancak onun gibilere iyi süt denmez. Zikrolunan menfaat (yararı) onlarda mevcut olmaz ve iyi süt damlatılmasının kulak ağrısına gerçekten yararı vardır.

dırıldıktan sonra, damla şeklinde kullanılırsa, sıcaktan ve vurmadan dolayı oluşan ağrı için gerçekten çok yararlıdır.

Aynı şekilde, kabak çekirdeği yağı, nilüfer yağı, söğüt yağı ve bunun benzeri yağlar da yararlı olur. Aynı zamanda, kabağın kendisi ve yaprağının suyu ikisinden de birer ölçü olmak üzere, kulağa damlatılırsa, yararlı olur. Dışarıdan uygulanan soğuk uygulamalar da yararlıdır. Boru çiçeği suyunun bir ölçüsü cidden yararlıdır. Kınnap tohumu suyu da yararlıdır.

Vurma ve ağrı şiddetlenirse, onun kasılıp kalmasından korkulursa, tedavi olarak, yağla ovulup, ona hayat verilmesi gerekir. Ayrıca, verilen yeni yapılmamış, bozulmamış inek yağı ile uygulanması gerekir. Bazen de bir kap içine sıcak su konup, ağzına bir tüp konduktan sonra, sargı ile sarılır. Buharı kaçmasın diye böyle yapılır ve tüpün ağzı ağrıyan kulağa sokulur ve sıcak sıvının kulağın içine nüfuz eden buharı kulak ağrısını sonlandırır. Başka bir şeye gerek kalmaz; tedavisi için yeterlidir. Bazen başka bir tedavinin uyuşturucuyla desteklenmesi gerekir. Özellikle pişirilerek konan su sakinleştirici ilaçlarla kaynatılır. O kaynatılan terkip içine ağrı dindiriciler karıştırılmalıdır. Kulak ağrısında uyuşturucu verilmesi zorunlu olduğunda ona en iyi ilaç siyah boynuzlu haşhaştır. Afyondan bir avuç o ilaca katılıp, sonra kadın sütüyle karıştırılıp kulağa damlatılır. Kulak ağrısının sebebi kulağa soğuk girmesi olursa onun ilacı soğuk algınlığı ilacıdır.

Eğer derin ağrının sebebi kuvvetli soğuk olursa veyahut dışarıdan başka bir etken olursa, hastaya verilen damlalar sıcak olmalıdır. Sıcak buharları verilenler şunlardır: Sedef otu yağı, dereotu yağı, sümbül yağı, defne yağı, papatya yağı, pelesenk yağı, kunduz yağı ve diğer bu zikredilenler gibi olan yağlardır veya kulakta soğuktan oluşan ağrı için bu yağlar damla olarak alınmalıdır. Zeytinyağı içinde pişmiş sarımsak süzülüp, süzülen sıvı kulağa uygulanır veyahut biber, kunduzhayası ve sütleğen sıvısı zeytinyağı ile muamele edilip alınmalıdır veyahut *galiye (bir nevi koku)* danek miktarı ban yağı içine bir miskal konup, damla olarak kullanılır veyahut ıtır nevinden kokulu bitkilerin yağları sıcak olarak damla şeklinde kullanılır. Bazen o ağrı sahibine kuvvetli şaraplar içirilir ve hasta uyutulur. Uyandığında hastalık geri dönmez ve başka bir hastalığa dönüşmez.

Eğer kulak ağrısına soğuk buharlar sebep olursa, ikinci kısımda ve kulak çınlaması kısmında zikrettiğimiz ilaçlarla ve aynı zamanda yakıcı soğukların sebep olduğu kulak şikâyetlerinde kullanılan ilaçlarla tedavi olunur. Soğuk buharların sebep olduğu ağrı uygun ve mülayim ilaçlarla tedavi edilir. Onların hepsi sıcak su ile muamele edilerek, kulağın etrafına uygulanır. Kulağa sedef otu, hurma ve ballı suyla damla yapılır yahut bir kısım mercaköşk, süsen yağı içine konur yahut kunduzhaya-sı, pelin otu ve mercanköşk süsen yağı içinde pişirilir ve süzildükten sonra ilaç olarak kullanılır veyahut boraks, sirke ile ve gül yağı ile yahut yılanıyastığı usaresi ile karıştırılarak ilaç olarak verilir. Bunlardan daha güçlü ilaçlara ihtiyaç olursa, sütleğen zamkı ve kunduzhaya-sı gibi ilaçlar deniz kustusu yağı ile loğusaotu karıştırılarak kullanılır. Bazen ısıtılmış arpanın ısıtılmış bezle kulağa konması da yararlı olur.

Eğer kulak ağrısı ur sebebiyle olursa, kulak uru kısmında zikrolunan ilaçlarla tedavi olunur. Kulakta oluşan kurtçuk ağrısı sebep olur. Kendi kısmında zikredilen ilaçlarla tedavi edilir. Aynı zamanda kulağa sıvı veya taşın girmesinden oluşan gariplikler de kısımlarında zikri geçen ilaçlarla tedavi edilir. Eğer sebep sıcak şişin ağrısı ve suya dalmaktan oluşan bir gariplikse, o sebeple olan ağrıda tehlike vardır. İrin gelirse ondan korkulur. Çünkü kulağın içindeki kısımları beyine yakın olduğundan kulak hastalıklarında beyin zarar görebilir. Bundan dolayıdır ki, kulak şişlerinde kan alma ve oradaki zararlı maddeleri bir yolla dışarı atma işleminden sonra, ilkin yumuşatan ve soğutan maddeler verilmelidir. Üçüncü güne gelinceye kadar tekrar süt verilir ve aynı zamanda sirkeyle pişmiş gül yağı damlatılır. Sonra yoğurt köpüğü, keten tohumu köpüğü ve mersin tohumu köpüğü süt içinde kullanılır. Bu durumda onun misli kadar *leblab (dolichos)* suyu da yararlı olur. Bu çeşit ağrıda ince susamın yararlı olduğu deneyle sabittir.

Bundan sonra daima sıcak su ile karıştırılarak verilen zeytinyağı hastalığa engel olur ve damla halinde kullanılır. Bir ölçü o zeytinyağı ılıtılıp, kulağa hafif meyil verilerek, içine dökülür. Dışarıdan kulağa gevşetici, yumuşatıcı ilaçlar bir bezin üzerine dökülerek uygulanır. Eğer ağrı ve şiş çok güçlü değilse, kertenkele yağı merhem olarak uygulanır. Ancak hastalık başlangıcında ise ve bu ilaç zarar vermişse, o kulağa tilki yağı damlatılır veyahut kertenkele yağı alınıp damlatılır

yahut da bazilikun, gül yağı ve kına yağından biri de damla halinde kullanılır veyahut ördek yağından biri damlatılır yahut da tavuk yağı veya ördek yağından yapılan merhem kullanılır.

Eğer hastalık şiddetli sıcak şiş değilse, ona şu ilaç verilir: eritilmiş keçi yağı, bal ve aynı zamanda kendi ağırlığında aşağıdaki ilaçlar çördük otuyla karıştırılıp terkip yapıldıktan sonra o kulağa dökülür ve bunların tesiriyle hastanın yapısı ve direnci güçlenir: Kurşun oksit, üstübeç; her birinden birer ukiye, kendir, değirmen taşı tozu ve reçine; her birinden üçer ukiye, zeytinyağı bir ratl, keçi derisi yağı 2 ratl, keten tohumu yağı yeterli miktarda olmak üzere, bu ilaçlar alınıp onlardan merhem yapılır Bazen uyuşturucu alınmasının yarar vardır. O uyuşturucu bizim yakında zikredeceğimiz şekilde verilmelidir. Uyuşturucu verilmesi gerekirse yeterli miktarda keten tohumu özü, gül yağı, papatya yağı ve kendi bölümlerinde zikredeceklerimiz diğer droglarla verilir.

Eğer kulağın dışında şiş olursa ki, bu az görülür, ona ince arpa yararlı olur ve ince bakladan yapılan iyi bir lapa tedavi edici olur ve ince bakla (bakla unu) ile yapılan yakının içeriği şöyledir: bakla unu, menekşe, papatya, arpa unu, hatmi ve sarıyonca alınır, öğütülür; suyla ve menekşe yağı ile iyice karıştırılarak, haricen kulağa uygulanır.

Eğer şiş kulağın dışında olursa, onun tehlikesi azdır. Ona arpa unu yararlıdır; bakla unundan yapılan merhem yararlı olur. Bakla unundan yapılan merhemnin içeriği şöyledir: bakla unu, papatya, menekşe, arpa unu, hatmi ve sarıyonca. Bu droglar ezilip elekten geçirildikten sonra, suyla ve menekşe suyu ile karıştırılır. Bazen de it üzümü ve erimiş yağı ile buğday unu kullanılır. Bu ilaçlardan oluşan yakı ile yetinmelidir. Ancak kulakta ur olursa, buğday unu ile pişmiş incir yeterlidir. Bu kulağa damlatılarak da uygulanır. Pişmiş olan bu terkinin kulağın içine bir tüple uygulanması yararlıdır. Buradaki kulak ağrısı için daha önce verdiğimiz reçetelerin uygulanması ağrıyı dindirmeye yetecektir. Bu zikredilen tüp uygulamasının arkasından zikrettiğimiz gibi, hazırlanan ilaçların alınması yeterlidir.

Kulak ağrısı sırasında alınacak ilaçlar soğuğa meyilli olanlarla ortak ilaçlardır. Bu ilaç için çiğ zeytinyağının içine böcek veyahut solucan ya da su testilerinin altında bulunan kurt konularak pişirilir. Aynı

zamanda, balık safrası zeytinyağı ile ya da yağ ve kertenkele veyahut tilki ve akbaba ve keklik bunlardan her birinin yağının gereği kadarı alınıp veya akrep yağı ile hepsi birlikte ilaç olarak kullanılır.⁵⁰³ Hepsi de çok yararlıdır. Mercanköşk suyu, kabak yaprağının zankı ve kavak ağacının kabuklarının zankı veyahut solucanın sıvısı ördek yağı pişirilir ve süzülüp pişmiş mersin bitkisi ile karıştırıp alınır ve şiddetli soğuktan dolayı hastalık oluşmuşsa kulağa meyilli olarak şebboy yağı içinde boğa safrası eritilip zank haline gelene kadar pişirilerek, damla şeklinde alınır. Başkacası da yararlı olur.

Bazen kulağın ağrıların şiddetine göre tedavi yapılması uygundur. Sütle, *filonya* (*Philonium romanum*) ile safranla veya kevkab haplarıyla veyahut afyon, kunduzhayası ve safranla hap yapılır. Bu ilaçlar kadın sütü ile alınır. Bu ilaçların alınmasını bayılma korkusu ortadan kalkana kadar ertelemek gerekir, özellikle, nispeten soğuk olursa, bu erteleme zorunludur. Çünkü soğuk maddelerin cidden zararı vardır. Bu ilaçların alınmasından zarar oluşursa bu durumda hastaya sadece kunduzhayası yağı verilmelidir. Bazen kunduzhayası pişirilerek kullanılır. Sonra üzerine afyon içirilir.

Eğer kulakta yara olursa süt ile kadıntuzluğu ve afyon alınır veyahut afyon, kendir ve boraksın her birinden birer buçuk dirhem alınır ve 6 dirhem safran 6 alınıp, bu zikredilen terkinin bir buçuk dirhemi sirke ile muamele edilip, kurutulur ve gerektiğinde gül yağı ile ıslatılıp damla olarak alınır. Eğer o kulakta madde olursa zikrolunan ilaçlarla hamur yapılır; sirke veya balla veya ballı sirke ile karıştırılıp alınır.

Beşinci Kısım

Çınlama ve Zil Sesi Duyma ve ıslık Sesi Duyma Açıklaması

Uğultu (çınlama), zil sesi duyma ve ıslık çalar gibi bir ses duyma birer hastalıktır. İnsanın o sesler dışarıda yokken, o sesleri işitmesidir. Bu sesler, işitme ile karşılaştırıldığında dışarıda ses yokken, dışarıda bir nesne yokken hayal görmek gibi, ses veya hareket algılamaktır.⁵⁰⁴

⁵⁰³ TM: Aynı zamanda akkaz yağı cidden yararlı olur.

⁵⁰⁴ TM: Çünkü onlar bütün olarak sır gibidir ve sırların sebebi havanın tenuci ile ve temuvrec hareketle olur.

Zikrolunan çınlamanın, zil sesinin ve ıslık sesinin içindeki bilinmeyenin oluşması içindeki havanın hareketiyle olur. Duyulan sesin sebebi havadaki titreşimdir ve özellikle onun duyu haline gelmesidir. Çünkü ilkin dışarıda sesler yokken içeride oluşması gösterir ki, o seslerin oluşmasına sebep kulağın içinde olan havanın hareketidir. Kulağın içinde olan hava ve buhar boşluklara gelir ve o buharın hareketi bazen çok gizli olur; boşluğa ulaşan o gizli titreşimden yoksun olmaz. Bazen de hava cinsinde olan buharın titreşimi, çoğunlukla gizli titreşimden olur ve o gizli titreşimi bazen vücudun hissetmesinin yanı sıra, kulak da ondan oluşan sesi işitir.

Diğer vücut hisleri de o gizli titreşimin sesini hisseder, fakat idrak edemez. Bunun sebebi bazı kişilerin işitme hissinin çok zekice olmasıdır, ancak o havanın hareketini idrak eder ve bazı diğer hisleri mutedil olur; gereğinden fazla değildir. Onun için de gizli olanları idrak edemez.

Burada bizim hayaller kısmında zikrettiğimiz açıklama geçerlidir. Bazı şahısların o gizli titreşimi hissetmek için hisleri cidden zayıftır.⁵⁰⁵ Aynı zamanda mizacının ısısı zayıf olanlar sıcaklıktan etkilenir. Zaaf grupları kötü mizaçlar sınıfındandır.

⁵⁰⁶Ancak kulağın içindeki nevinden olan buharın titreşimi gizli olmayıp, titreşimi o karara erişse, oluşan ses zeki olmayanlar ve aynı zamanda kuvveti yerinde olanlar da hisseder. Onun için o şahsın kulağının içinde olan buhar doğal hareketini yapıp [kısımlarını] hareket ettirir. Hareketli olan organda sesler oluşur ve içindeki hava hareketli olduğunda işitme baş kısmında ortaya çıkar. Hareketli olan rüzgârlar veya başta oluşan seslerin sevki ve o yerde oluşan irinin kaynaması veyahut kulağın buharında oluşan kurtçuğun hareketi ses olarak algılanır. Söz konusu olan olayların sebepleri şudur: [onun önceki nöbeti, ıstırapı gibi vücutta ıstırap oluşur ve o ıstırapla] vücudun hıltlarının tamamı harekete geçip zikrolunan asıl sebepler oluşur veyahut ifrat madde dolayısıyla vücutta doluluk oluşur veya yalnız başta doluluğu olur. Sinirde ortaya çıkan devinim ve hareketlerin önceki sebebi başa

⁵⁰⁵ TM: Çünkü işitme güçlerinde zaaf olmasından kaynaklanır. Bunun bakışı o mizacı zayıf olan kişinin durumu soğuktan kaynaklanır; soğuktan etkilenir.

⁵⁰⁶ TM: *Birinci Kitapta* ayrıntılı olarak o sınıflar anlatıldı.

mahsus doluluk olur veyahut önceki sebepten beyin tarafında oluşan fazla hareket ve ıstırap ortaya çıkar.

Vurma ve darbenin arkasından ortaya çıkan ıstırap durum eski sebep nedeniyle olabilir. Bazen de daha önceki geçen sebep bu ıstırapların hiç birisi olmaz. Belki maddelerin gevşekliğinden dolayı, yellerin (rüzgârın) zerreleri etkili olur ve bu şekilde devam eder. Bazen de çınlamanın sebebi daha önceki yayılmış olan havadır. Çınlama olsa hava şiddetli olup, vücutta hapsolan sakın rutubet rahatsız olmuştur. Çünkü doğal tasarruf edilecek besin bulamadığımızda hapsolmuş rutubetler oluşur ve o rutubetler çözülür ve kulağı tahrik eder. Bazı ilaçlar vardır ki, onlar yel şeklinde hıltların tutulmasına sebep olur. O şekilde ilaçların çeşitliliği de bakışlarına sabitlik ve kulakta çınlama oluşmasına sebep olur. Bazen de mide ve diğer organlarla şikâyetler ortak olur. Çünkü mide doluluğu rüzgârların burna gitmesine sebep olur. Ondan kulağın içinde olan hava buharlı havayı tahrik edip çınlamaya neden olur.

Belirtiler: Gerek söz konusu ve gerekse daimi olan sesler sebebiyle başı da rahatsız olur; baş da o şikâyetlere ortaklık eder. Şüphesiz o ilkin çok sakindir. Buradaki işaretler ortaklığı gösterir. Eğer burada kulak sese benzer bazı şeyler hissederse (duyarsa), bunların hepsi de genel olarak vücutla ve mideyle ortaktır. Eğer işitilen ses hafif rüzgâr estiğinde ağaçlardan çıkan ses gibi ise, yani hayali bir ses gibi olursa, başta yelin algılanıp, tekrarlandığına oluştuğuna işaret eder. Eğer o hastalık sahibinde ateş ve ağrı ortaya çıkarsa, iltihabın toplandığına işaret eder. Eğer o işitilen sesin oluşması bir defa yalın olarak oluşup, bir başkasına bitişmiş ve gizemli olması onun sebebinin gevşek hılt olduğuna işaret eder.

Ama o hissin algılanması bilincine sebep, rüzgâr ve doluluk değildir ve işitme devam etmektedir. Sen onun geçmişteki fazlalıklardan olduğunu bilirsin. Bazen o mizaç sıcak ve iltihapla birlikte görülebilir. Bazen tersine soğuktur.

Tedavi: Genellikle, bu bozukluk sahibi, güneşten, hamamdan, sırt hareketten, kusmadan, bağırmaktan ve doluluktan kaçınmalıdır. Onun tedavisi hastalığa sebep olan organla ortak yapılmalıdır. Özellikle midenin temizlenmesi gerekir. Beynin ve kulağın da desteklen-

mesi gerekir. Beyin ve kulak bitotu yağı gibi, kulağı gevşeten yağ ile ovulmalıdır. Bu bozukluğun tedavisinde ilkin mizacına bakılacaktır. Bilgi için *Kanun*'lardaki ilgili kısımlara başvurmak gerekir. Senin bildiğin iyi tedbirle vücut ve baş temizlenir. Ama buhrandan olanları tedavi edip maddeleri uyarmak uygun olmaz.⁵⁰⁷

Ancak hisleri hassas ve süratli çalışanlar bu konuda hizmet verecek, yararlı olan maddelerle tedavi edilir. Söz konusu olduğu gibi, yağ ve sirkeyle pişirilip az miktarda afyonla karıştırılıp verilmesi veyahut bu zikredilenlerin banotu yağı ile karıştırılıp, bu terkinin verilmesi ya da kunduzhayasıyla pişirilen baldıran otu gibi ilaçların verilmesi önerilir. Alınması istenen ilaçların genel düzenlemesi şöyledir: çam sakızı ve kunduzhayası yağı veya zeytinyağı alınır ve sirke ile karıştırılıp kulağa damlatılır. Ancak erikten yapılan ilaç irinli şiş için uygulanır. Ancak hastalıktan kalkanlar için bu ilaç irin giderici olarak uygundur. Mizacı kuru olanlarda görülen durum böyledir. Benzeri hastalıkların genellikle sebebi kuruluk olursa, yiyecek ve yağlarla besinler dengeli hale getirilerek, gerektiği gibi, soğuk veya sıcak meylli olarak hazırlanır. Eğer sebebi zaaf olursa o mizacın zaafından ortaya çıkıp, bu mizaç tedavi edilir. Söz konusu olan damlalarla bu değişim sağlanır.

Delilik tedavisinde kulakta görülen atılması gereken madde veya yoğun hıltlar ve gevsemeye sebep olan maddelerin atılmasıyla kulak ağrısı tedavi edilir. Burada ilgili kısmında zikrolunan ilaçlar kullanılır. Delilik tedavisinden sonra, özellikle ateşli hastalığı izleyen şikâyetlerde ve kulak çınlaması tedavisinde şu ilaç kullanılmalıdır: Pelin özsuyu, gül yağı ile veya süsen yağıyla sirke zikrolunan hastalıkların tedavisinde yararlıdır. Soğuk gevşek hılt sebebiyle ortaya çıkan hastalıklara mahsus şu ilaç denemiş bir haptır: beyaz çöpleme 3 dirhem, safran 5 dirhem, Hint sümbülü 10 dirhem. Bu zikredilenlerden hap yapıp gerektiğinde hastaya verilir; söz konusu bozukluk grubunda denenmiş ve ortak kullanılan bir ilaçtır.

Zayıflık, tıkanıklık ve hıltlar sebebiyle görülen kapsamlı olan ilaçlardandır: Karanfil, pırasa tohumu; her birinden yarım dirhem ve

miskten bir danek. Bu ilaçlar alınıp, mercanköşk ve sedef otu sularıyla veyahut şarapla karıştırılıp ilaç olarak kulakta kullanılır. Aynı zamanda çam yaprağının haşlaması ve *şemşad* yaprağı lapası ve defneyaprağı lapasıyla damla yapılır. Bunların hepsinde akşam yemeğinden kaçınmak gerekir. Bazı âlimler kulakta ısıklık gibi çınlamanın oluşması ve bu bozukluğu tedavi edebilecek yarpuzdan yararlı bir ilacı hıfzısıhha kısmında zikredip açıklamışlardır. Allahu Taala'nın yarattığı ilaçlar bu hastalığa genel olarak tedavi edecek bir ilaçtır. Çördük otu, çam yaprağı ve defne tohumu damla olarak yararlı bir ilaçlardır. Çınlama ve ağrı kısmında zikrolunan ortak ilaçlar ve özellikle soğuk olan ilaçlar da tamamlandı. Bu kısımda yararlı olan ilaçlar kullanılmalıdır.

Altıncı Kısım

Kulakta Olan Uzama ve İrin ve Kulak Yaraları ve Tedavileri

O bozukluklar tedavi edilmeden önce hafif yiyecekler alınmalıdır. İyi hılt ve sağlığa kavuşturan sözler, etler ve besinler hastaya uygulanmalıdır ve mutedil nitelikleri olan maddelerle tedbir alınmalıdır. Eğer mizaç arpa suyu ve ona benzer besinlerle değişim gösteriyorsa onlarla beslenmelidir ve hafif perhiz önerilir. Aksırtan ve gargara yapılacak maddeler buruna ve ağza uygulanır.

Kulak yaralarının kimisinde his (ağrı gibi?) görülür ve kimisi de derinde olup hissedilmez. Ama görünen yara sirke ve su ile yıkanır veyahut ballı sirke ve su ile yıkanır. Gül ve bitotu pişirilip balla muamele edilir. Sonra tahrik eden zaç kendi kadar kurutucu ilaçlarla kulağa uygulanır. Yaranın üzerinde yoğun sıvı ve irin olanlara kınnap tohumu yağı yararlı olur. Öncelikli olan şudur: onlar çok fazla olmadıkça maddeleri ve madde yapısı engellenmemelidir. Belki de şu gerekir: onlar mersin bitkisi suyu ve kınnap ile yıkanarak verilmelidir. Aynı zamanda zeytin yaprağı suyu damla olarak verilir. Ancak kulakta olan derin yara 2 kısım olur. Biri taze ve yeni yaralardır; diğeri eski ve kronik yaralardır. Yeni ve taze derin yaranın tedavisinde, sirkeyle boynuzlu haşhaş lapası veya gül lapası ve mersin suyu yararlı olur. Özellikle ona bal da ilave edilir. Aynı zamanda söğüt yaprağı suyu veya lapası veya Yemen şapı ve mersinin her birinden bir dirhem

yıkılarak kullanılır, yani kulağa damlatılır veyahut kardeşkanı, denizköpüğü, Ermeni boraksı, mersin günlüğü ve boynuzlu haşhaş eşit miktarda alınıp balla karıştırılıp, kulak eğilip içine uygulanır.

Eğer o derin yarada ağrı da olursa had derecede çoğunlukla kullanılması önerilir. Kulak boşluğunda ağrı olanın ilacına müsekkkin özelliği olan ilaçlar da katılarak verilmelidir.⁵⁰⁸ Pişirilerek, gül yağı yerine badem yağı ve bazen de o ilaca az miktarda afyon karıştırmağa ihtiyaç duyulur. Kuvvetli ağrılar için kuvvetli müsekkkinler önerilir. Biz onları *Akarabadin*'de zikrettik. Baş ilacı verilmesi de yararlı olur. Enderun hapları da yararlıdır. Karaciğerdeki şikâyetlerle ortaksa yanmış mazı ve hareketli kısımlar için şebboy yağı ve bezir yağı tortusuyla bir araya getirilip damla olarak verilmesi yararlıdır. Basilikun merhemi ile üstübecin karıştırılarak verilmesi yararlıdır. Bu ilaç damla olarak kulağa uygulanır.⁵⁰⁹

Bazen kulak kemiklerinin muayene edilip, oradaki hastalığın ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır. Orada müzmin yara varsa cidden çok kötüdür. Kulak yolundaki kemiklerin arasındaki açıklık fazladır. Bu durumda yara cidden çok kötü, kokuşmuş durumda olabilir. Onun tedavisinde hastaya katran ve bal karışımı karga ve kaplumbağa safrası, kadın sütüyle verilir yahut yabani kimyon, tohumu çıkarılmış Hint sümbülü incirle birlikte fitil yapılarak kulağa uygulanır; daha sonra kulak temizlenir. Daha sonra kulağa diğer güçlü ilaçlar damla olarak uygulanır. Bir başka ilaç: bakır zerrelere ve balla sirke, kirli demir tozu ile dövülüp hamur haline getirilip bal kıvamında oluncaya kadar tekrar zikredilenler karıştırıldıktan sonra kulağa damlatılır. Bazen de daha güçlü bir merhemın uygulanması gerekir. Bunun terkibi şöyledir: göz taşı (bakır sülfat) plakalarından 4 dirhem pırasa suyu 1 ukiye, bal karıştırıp hastaya verilir.

İrin cidden çok fazla olursa, bir açma yapılarak oradan alınıp, boğa safrası ile birlikte kulağın içine sokulur veya o kulağa çocuk idrarı damlatılır. Bu kısımda ilaçların güçlüsü daha önce geçtiği gibi zararlı

⁵⁰⁸ TM: Ona sabır ve safran gibi ilaçlar da verilir.

⁵⁰⁹ TM: Bu zikrolunan edviye-i amika-i hadise olan kulak yaraları ilaçlarıdır. Ama reddiye olur.

kuvvetle yıkayıcı olmasıdır. Eğer sirkeyle pişirilip verilse, bu terkip yararlı olur: salep, gül yağı ile veya pırasa suyu ile balık ve tuzlu balık suyu ile dövülüp uygulanır. Bazen ağrı dolayısıyla, sabır, afyon ve safran balla yoğrulur. Bu terkinin kulağa konması gerekir.

Kulağı rutubetin tutması sebebiyle, sıvı ve kurutucu ilaçlar uygulanır. Bunun için kulağa gül yağı damlatılır. Sonra et bitiren ilaçlar konur. Genel olarak, yaranın akıntısının kötü olmamasına ve yeni yara oluşmasına engel olunmalıdır. Verilen ilaçlar yaralar ve onların iltihaplarını kurutur. İlaç uygulandığında hasta yan tarafına dönerek uyuması engellenmelidir. Hasta kulağa belli bir meyil verilerek yaranın akması engellenmiş olur.

Ancak kulakta yaranın sıvısı arka tarafa doğru içindeki irini atamazsa sıkıntı oluşur. İrin için akacak yol olmadığı için kulağın içinde toplanır. Bu durumda kulak dibinde olan et gevşetilip zararlı maddeler dışarı atılmalıdır. Bu zararlı maddenin akmasıyla kulak o maddelerden kurtulur.

Yedinci Kısım

Kulaktaki Kan Akıntısı

Bazen kulaktan kan akması *ruaf* (*burun kanaması*) gibi buhranlı olur ve bazen de dolulukla damarların yırtılması, kesilmesi ve ağzının büzülmesi ile olur ve vurmadan ve sadmeden de olur.

Tedavi: Buhran hasebiyle kulaktan kan akması zaaf ve bayılmaya sebep olmadıkça önemli görülmez. Aksi durumda kulak kanı tutar. Bunu araştırmak gerekir. Kulaktaki kanama soğuktan olabilir. Ancak tutulanlar su ile [veya sirke ile] pişirilmiş mazı ve çöl dikenini gibileri bazen de pişmiş çöl dikenine, eski mersin otu pişirilip sirke ile karıştırılarak uygulanır. Aynı zamanda boynuzlu haşhaş lapası, kadıntuzluğu ve çam sakızı veya nar sirke içinde pişirilir; nar kabuğu bu zikredilenlerin hepsiyle birlikte kabız eden ilaçlarla verilir. Ancak soğutan çobançantası öz suyu, büyük sinir otu hamuru, boynuzlu haşhaş yakısıyla ve afyon gibi uyuşturucularla verilir. Buna ilave olarak, tatlı fesleğen suyu verilir. Çok yararlı başka bir terkip de tavşan burunu sirkeyle veya pırasa öz suyu sirkeyle birlikte yararlı bir terkiptir. Bunlar denenmiş ilaçlardır. Bir öküzün 2 böbreği ve yağından da

bir miktar alınıp tuzlanır; sonra anason ve çivit kavrulup, yani ateşte pişirilip onun suyu kulağa damlatılır.

Sekizinci Kısım Kulakta Olan Tıkanıklık

Bu bozukluğun hafif ilacı şöyledir: Dağda yetişen acı badem yağı kulağa damlatılır. Özellikle yavaşça damlatılır ve sonra hasta hamama sokulur. Kulak içindeki kirler akıp gitsin diye kulak yere doğrultulur. Hamam sıcaklığında kulak arkasına nefis yağı uygulanması yararlı olur. Aynı zamanda bu terkip de yararlı olur: 1 miskal nefis yağı, yarım miskal Ermeni boraksı, beyaz incir veya keçi safrası yağla veya kara maribium otu ve kaynamış suyu ya da boraks ve sirke ile karıştırılıp kaynatılarak sakinleşene kadar kendi haline terk olunur ve gül yağı ile damla halinde uygulanır⁵¹⁰ veya incirle boraksı karıştırıp, ondan şekerli haplar yapılır ve kulağın içine konur. Üçüncü günden sonra çıkarılır ve o hapla birlikte hasta hafifler ve rahatlar. Bazen de ona maribium ve incir konur.⁵¹¹ Bunlara ilave olarak boraks ve cıva aynı miktarda alınır; karıştırılır ve sirkeyle ve sıcak suyla muamele edilir. İlaçlar damla olarak kullanılır. 1 saat bekledikten sonra balla veya sıcak suyla kulak yıkanır.

Kuvvetli fitiller ancak [kir] dışarı atıldıktan sonra yapılır. Ona ait fitillerden biri şöyledir: zeytinyağı, papatya yağı, Hint sümbülü yağı. Bir kavim şöyle demiştir: Kâfur hafif sağırılığa çok yararlıdır. Bunun doğruluğu şüphelidir. Ancak denenene şey zeytinyağına benzer. Şüphesiz ki, zehirden uzaktır. O tıkanıklık için yararlıdır. Zeytinyağı

⁵¹⁰ TM: kuşlağa tektir bulunur ve münzeri el-huyt

⁵¹¹ TM: Kulak tıkanıklıklarında hassasiyet vardır ve eğer tıkanıklık ve sakiye olursa südde ve sıhhiye kısmındaki mezkûre ilaçlarla tedavi edilir ve sağlık ve sağlıklı olmayan ve sıhhiye olan tıkanıklıklara yararlı ilaçtır. O tıkanıklıkların açılması harf ve burkdan alınıp, 3 gün miktarı kulağa el-sak ve ilzam olunur ve 3 günden sonra ihraç olunur ve bu açılmadan daha güçlü olduğundan mada his sinirini de tenkiye eder. Hırbak ikrası ve onun nüshası budur: hırbak-ı ebyez 2 miskal natron, 10 miskal safran, 3 miskal bu ilaçlar dak olunup sirke ile olunduktan sonra ondan hap alınır. İhtiyaç olduğunda yine sirkeyle hall olunup kulağa damlatılır. Acip ve cidden yararlı olur. Ama hilkat-ı asliyesinde kulağında delik olmasa veyahut kulağın içinde hilka-ı sudde olsa amel yediel (elle) denir. Keş ve tatrik olunur, yani deliklerde olan tıkanıklık hadid ilc (demir) salh olunarak yol açılır ve eğer karında (içinde) olan samaha, yani cubeye varınca ya kadar yol açılırsa nefa olur ve bazen de nefa olmaz.

tereotu ve boraksla karıştırılıp 3 gün kulağa uygulanır. Sonra kulak içindeki tıkanıklık yapan şey çıkarılır; kulak rahatlamıştır. Aynı zamanda bu fitil balla da yapılabilir.

Dokuzuncu Kısım

Kulaktaki Tıkanıklık ve Benzeri Şikâyetlerin Tedavisi

Kulakta tıkanıklık oluşmasıyla ilgilidir.⁵¹² Bu tıkanıklık doğuştan olabilir. Delik üzerinde oluşmuş bir zar gibidir. Onlar kirdir; donmuş kandır veya kulak yolunda fazla et veya siğil oluşmuştur. Bu tıkanıklık sebebi taş veya içindeki bir hurma çekirdeği de olabilir. Tıkanıklığı oluşturan kulağa girmiş bir hayvan da olabilir; kulağa girmiş ve orada ölmüştür. Bazen de hıtlar deliği veya sinir yolunu tıkar Bütün bunlar insanda tıkanıklık olarak hissedilir ve şiddetli rüzgâr oluşturur.

Tedavi: Eğer kulak içinde herhangi bir örtü ya da zar veya et yaradılıştan var olup kulak yolunu tıkarsa, onların tedavi edilmesi gerekir ve görünüşte çok kolaydır. Şüphesiz [eğer mevcut tıkaç etse] ince bir aletle kesmek uygun değildir. Ancak yakında zikrettiğimiz kulak yolunun kapanmasına engel olunmalıdır. Görünüşte burnun çıkıntılarının onu ikiye ayırması gibi, kulakta eğer diken şeklindeki tıkanık yaratan [et] varsa, bıçakla kesilir ve üzerine demir oksit tozu serpilmiş fitil uygulanır. Böylece o bloke edilerek, kulak yolunu tıkayan etin tekrar bitmesi engellenmiş olur. Ancak kulağın iç kısmında oraya bağlı bir şey tıkanıklık yapıyorsa kulağa gül yağı, süsen yağı ve diğer uygun yağlardan hazırlanan damla damlatılır. Eğer oraya yapışmış şey hayvansa ve içerde ölmüşse onu oradan atan veya ayıran yağlar uygulanır. Sonra temizleyici maddelerle söz konusu nesne kullaktan atılır.

Ancak tıkanıklık sebebi fazlalık etse veya harabiyetse sıcak su ve sodyum nitratla yıkanır. Sonra sıcak bakır ve kırmızı cıva karışımı kulağa damlatılır. Bu terkinin sirkeyle pişirilmiş cidden yararlıdır, öyle ki eti yakar. Sonra yara ilacı uygulanır. Burada şöyle denmiştir: Eğer domuz safrası içine dökülürse cidden yararlıdır. Kulağında tı-

⁵¹² TM: İstihmam ve igtisal eden kişi kulağını korursa, bazen kulağında süd hasıl olur ve iza edip kulağının dibinde turim ve şiddetli ağrı oluşur.

kanıklık olan insanın kulağına şu terkip damlatılsa yararlı olur: Süsen yağı, pancar suyu içinde eritilmiş boğa safrası, kenevir tohumu, ebu-cehil karpuzu karışımı.

Şüphesiz ki tıkanıklık ve kulak kiri *Kulak Tıkanıklığı ve Kiri* kısmındaki ilaçlarla da tedavi edilir. Onlar kulak kiri ve tedavisinde yararlıdır. Burada yararlı başkaca fitiller şunlardır: Tere, kırmızı boraks alınır ve onlardan fitil yapılır. Bu fitil 3 gün kulak içinde tutulur; sonra çıkarılır. Bundan daha güçlüsü ve temizleyicisi haplar da vardır. Bunlar çöpleme ve onun grubundan ilaçlarla hazırlanır. Beyaz çöpleme 2 miskal, sodyum nitrat 1 miskal, safran 3 miskal alınıp dövülür ve sirkeyle pişirilir ve hap yapılır. Sonra eğer gerekirse, sirkeyle karıştırılır ve damla şeklinde kulağa damlatılır. Bu ilaç çok yararlıdır. Ancak tıkanıklık içerdeyse ve kulak deliğinden başka yerdeyse veya içerde oluşmuşsa onu elle çekmek gerekir, öyle ki işitme yolunun iç kısmına ulaşıp kulak yolu açılsın. Bazen de bu uygulama yararlı olmaz. Tamamen tersi olup; tepki yaratabilir.

Onuncu Kısım

Kulağa Arız Olan İncinme ve Darbe

⁵¹³Saygın Hekim Hippokrates incinme ve darbe isabet eden kulağın tedavisi olmadığını kabul etmiştir. Ancak Hippokrates'ten sonra onun tedavisini önerenler onu şu mürekkep ilaçlarla tedavi eder: akasya, mersin bitkisi, sabır ve kendir alınıp sirke ve yumurtanın beyazıyla hap yapılır veya bu terkip balla karıştırılıp bir lapa hazırlanır.

On Birinci Kısım

Kulağın Kaşıntısı

⁵¹⁴Pelin otu suyu onun yağıyla birlikte kulak damlası olarak uygulanır.

⁵¹³ TM: Radde an kavli sözlüğünde yenem kufetle tefsir okunmuştur, yani kulak ezilir ve kıvam-ı nusfiyet üzre kaybolur.

⁵¹⁴ TM: Hikke beyanındadır.

On İkinci Kısım Kulağa Su Kaçması

Kulağa su girdiğinde ve suyla yıkandığında eğer kulağın içine su kaçarsa kulak köklerinde şiş olur ve şiddetli ağrı hissedilir.

Tedavi: Bu bozukluğun tedavisinde kulaktaki suyu tüple çekmek yararlıdır. Daha sonra kulağa tatlı badem yağı sürülür. Bazen kulağa giren su öksürük ve aksırıkla da dışarı atılır. Bazen de dereotunun bir çeşidi veya hasır otunun bir çeşidinden bir avuç alınır ve o otun bir kısmının üç katı miktarı pamukla fitil yapılır. O pamuktan fitil zeytinyağına batırılır ve kulağa sokulur; onun pamuk olan tarafı yakılıp bırakılır ve onun sıcaklığı kulağa etki edinceye kadar o kulakta kalır ve sıcaklık, kulağın iç ateşine etki ettikten sonra birden bu otlu fitil çekilir ve kulakta olan su bir defada çekilip onunla birlikte dışarı çıkar.

Yine bu tedavi de kulağa yararlıdır, özellikle, başlangıçta çok yararlı olur. Bir avuç su alınıp hastanın kulağının içi doldurulur ve kulak o tarafa meylettirilip örtülür öyle ki kulaktaki su tamamen çıkar. Aynı zamanda kulakta olan su zerk ile de çıkarılır. Bu tedavi şöyle yapılır: İlk enjeksiyon için kullanılacak aletin başı kulağa konur ve biraz yer bırakılıp su çekilir. Eğer kulağa giren su için tekrar tekrar ve peş peşe bu uygulama yapılırsa, halile suyun aletle çekilmesi yerelidir. Özellikle hastalık ortadan kalkıp, ağrısı kalırsa ve içteki ağrı şiddetli olursa, haşhaş kabuğu, sarıyonca, papatya, menekşe, hatmi, pamuk tohumu, arpa unu ve kadın sütü kulağa yakı olarak uygulanır ve bu terkip cidden yararlıdır.

On Üçüncü Kısım

Kulağa Dışardan Hayvan Girmesi ve Kulakta Kurt Oluşması

Kulağa hayvan başları ve sıkıntı verecek hayvanların girmesi şiddetli ağrı ve kaşıntı oluşmasına sebep olur. Hayvanların hareketi ve miktarı çok veya az olabilir. Ancak kulakta kurt oluşması zihinde karmaşaya sebep olur.

Tedavi: Bunların hepsine yararlı ilaç katrandır; katran kulağa damlatılır Çünkü katran, kulaktaki hayvanın hareketini sakinleştirir ve kısa zamanda onu öldürür. Eşekhiyari suyundan damlatılması da yararlıdır. Gerek tek başına, gerekse kısa mahmut otu suyuyla birlikte

damlatılmalıdır. Aynı zamanda kükürt ve uzun loğusa otu, demir sülfat ve mersin bitkisi de onun için yararlı bir ilaçtır. Kızartılmış inek etinin sıvısı damla olarak kullanılır ve yine o da yararlı olur. Kulağa zeytinyağı konup, Güneşte oturtmak kulağa giren hayvanın ve özellikle kurtçukların çıkması için yararlıdır. Şeftali öz suyu, gebere öz suyu, beyaz dut kökünün öz suyu, tatlı fesleğen öz suyu, Buhara eriği, şeftali yapraklarının öz suyu, pelin otu öz suyu ve kantaron veya sütleğen özsuyu veya sakız ağacı ve çitlembik ağacı yaprağının öz suları veyahut şimşir, mercanköşk veyahut çam yaprağı özellikle bu bitkilerin yapraklarının sirkeyle pişirilmesi ve eşek hıyarı özsuyu, beyaz çöpleme özsuyu veya küsküt ve yarpuz özsuyu veya kısa mahmut otu veya pelin otu veya Mısır mercan köşkü veya ballı su ve bunlar gibi.

Aynı zamanda turp suyu ve soğan suyu, özellikle bu özsuyu bir nar içinde yağlarla karıştırılır veya soğanla ve balla birlikte veya safrayla ve özellikle, kuru nar içinde yağla karıştırılarak kullanılır. Aynı zamanda kaynamış kükürt veya acı bakla özsuyu veya musluk suyu ile sabır veya pişmiş kustus veya yapışkanotu alınıp ilaç olarak hastaya uygulanır. Bu zikredilenlerin hepsi kurtçuk şikâyetinde yararlıdır ve onları bertaraf eder.

Şarap 2 dirhem bal, 3 dirhem gül yağı, 1 dirhem 2 adet yumurta beyazı ile karıştırılıp mutedil bir terkip yapılır ve bir kısım safra üzerine konup kulak, onunla doldurulur ve o kulak uyarıldıktan sonra kurtçuk çıkana kadar uyutulmaz. Kurtçuğun verdiği sıkıntı için pelin otu özsuyu veyahut onların pişmiş şekli kulağa uygulanır veya geber kökünün pişmiş Mısır mercanköşkü suyu veya mercanköşk suyu, bekletilmiş idrarla karıştırılıp uygulanır. Bu terkip de yararlıdır.

On Dördüncü Kısım Kulak Kökünde Olan Şişler

Bu şişler öyle şişlerdir ki, gevşek etler gibi olup bez şeklindedir. O şişlere *baritus* derler. Aynı zamanda *kulağın kız kardeşleri* de derler. Bazen bu bozukluğun ağrısı öyle şiddetlidir ki öldürücü olabilir. Kulağın kökünde olan ağrı ile kulak boşluğunda olan şişin ağrısı geceleri yaşlılıktan daha öldürücüdür. Çünkü o iki yerin eskimiş ağrısı mülâyim olur. Ancak mizacın şartları daha da olgunlaşır ve şişlerin mad-

desinin durumu çok daha şiddetlenir; zararlı maddenin toplanması pek gecikmez. Kulağın kökündeki bu maddenin tamamının iltihaplanması durumunda kulağın kökünde buhran ortaya çıkar veya kötü buhran gecikirse sükûnet oluşur.⁵¹⁵

Genel olarak bu şişler bazen sevdavi veya sıcak ve demevi maddeden veya sevdavi ve balgami de olabilir. Zikredilen şişlerden demevi olanlarda sıcaklık, ağırlık ve dokununca tepki veren kulak yollarında darlık oluşur. Safravi şişlerde ince kandan ortaya çıkanları, arterlerine benzer. Ancak şiş ağır değildir; kanallara baskı yapmaz, ancak çok sıcaktır ve iltihabı yoğundur. Balgami olan ödemli ve gevşektir; biraz kırmızıdır. Sevdavi olan şiş katıdır; ağrısı azdır ve çoğunlukla büyümeye meyillidir; kötü maddeleri çeker. Eğer madde beyin yapısını bozarsa unutkanlık buhranında olduğu gibi, buhran oluşturur. Bu konuda Kitapta bilgi verilmiştir. Onun tedavisinde şişi pişiren maddeler kullanılmalıdır. Başlangıçta o maddeler kötüdür. Tedavide tedbirli olmalıdır. Sonra şişi çözmeye çalışmalıdır. Şiş, küçülten ilaçlarla ovulmalıdır; ilaçların içinde şişi incitecek maddeler bulunmamalıdır; sıkıştırmamalıdır. Bundan dolayı başlangıçta ona ilaç verilmez. Sonra tedavi için verilen ilaçlar uygulanır. Muhtemelen haşlayan, pişiren ve özellikle nemlendiren ilaçlarla ve baş ağrısını gideren ilaçlar verilir. Aynı zamanda, şişi tamamen çeken ilaçlar verilir. Özellikle eğer o şiş nem içeriyorsa ve baş ağrısı varsa, bu tip ilaçlar organın maddesinden şişi çekmeye yardımcı olacaktır. O çekmeyle bütün olarak şiş bertaraf olunur. Eğer şiş hacimliyse hızla çekilmemesi gerekir.

Eğer verilen ilaçlarda hızla çeken maddeler yoksa kan almaya gerek olursa, kulaktan kan alma maddenin çözülmesini sağlar. Eğer maddelerin yoğunluğu çoksa tabiatı değiştirilip, bertaraf edilmelidir. Şiddetli ağrı giderilmeye ve ateş düşürülmeye çalışılır. Muhtemelen o yerde şiddetli ağrı ve yüksek ateş vardır. O yerde şiddetli ağrı varsa, hayatı sakinleştirici ve ağrı giderici ilaçlar verilmelidir. Eğer o şişte şiddetli ağrı başlarsa ağrı kesiciler sıvı şeklinde verilip, tedavi edilir. Eğer hastalığın başlangıcında hafif şiş olursa, ona tuzdan yakı yapılır

⁵¹⁵ TM: İyi işaretler mevcut değilse veya bu şiş vakti buhrandan önce görülmüşse (vukuu bulmuşsa) reddi olur.

veya güçlendiren ilaçlar ağızdan verilir. Eğer ağrı şiddetli olmayıp, şişe baş oluşursa onun tedavisinde besleyici ve neşelendiren ilaçlar verilir. Bal şarabıyla alınan buğday unu ve keten gibi ve yoğurt suyu, hatmi ve papatya gibi ilaçlar verilir.

Eğer şiş çözülmeyp ortaya çıkarsa, onda iltihap oluşur. Mümkün olursa, maddeyi inceltip latif hale getirip dışarı atmalıdır. Her ne kadar maddeleri dışarı atmada belli şartlara ihtiyaç olursa da hastaya, tedavi eden ilaçlar verilmelidir ve verilen ilaçlar irini dışarı atabilmelidir. İlk şart *ismilin* adlı ilacı vermelidir. Bu ilaç bu şişe uygun ilaçtır. O şişi çekme ve çözülmesini sağlama özelliğine sahip olan ilacın terkihi şöyledir: kaz veya tavuk yağı ile koyun göğsünden oluşur. Arsenik ve cıva ile yapılan oradaki maddenin dökülmesini sağlayan merhem ve inek yağından yapılan başka bir merhem ve onların benzeri maddelerin verilmesi uygun olur.

Eğer müzmin şiş olursa sedef, nar ve deniz suyuyla pişirilip yalnız zamkla veya diğer ilaçlarla verilir. Aynı zamanda rutubetli zift, zamk, deve yağı, günlük özsuyu ve diğer akıcı maddelerle ve kemik iliğiyle verilir. Ne zaman o şiş kötüleşip, sabitleşse, bu maddelerle merhem yapıp uygulamalısın. Kan pıhtısı, sakız, defne, dağ üzümü, zamk, kimyon, biber, yılanıyastığı, gebere, defne yağı, nezle otu, koyun göğsü ve yağı çok yararlıdır. Domuz ve keçi yağları ve dağ keçisi yağı, özellikle şiş maddesi sevdavi olursa, yararlı olur. Tavuk beyne ve kırmızı başlı keklik ve inek iliği ve de özellikle vahşi hayvan yağları, keçi iliği ve buharları vermek yararlıdır. Daha sonra sıcak maddesi olan şişler için gül yağı ve menekşe yağı uygulanır. Maddesi soğuk olan şişe süsen yağı ve dereotu ve papatya ve kunduzhayası yağları yararlıdır ve bu şişin çözülmesi zor olursa yengeç merhemi yapılır.

On Beşinci Kısım

Yüksek Titreşimli Sesten Kulağın Harabiyeti

Kulağın yüksek sestten harabiyeti ve kuvvetini kaybetmesinin sebebi beyinde olan güçlü nefis veya işitme kabiliyetinin gücünde zaaf ortaya çıkmasıdır. Buradaki bozulma senin bildiğin beyne güçlendiren ilaçlarla tedavi edilir.

BEŞİNCİ FEN Burnun Halleri İki Makaledir

BİRİNCİ MAKALE

Koklama ve Bozuklukları ve Burun Akıntıları

Birinci kısımda koku alma, koku almada görülen bozukluklar ve ikinci kısımda burun akıntısı ve fazla burun akıntısı ele alınmıştır.

Birinci Kısım

Burnun Anatomisi

⁵¹⁶Burnun bilinen 2 adet yolu vardır. O yollar burun kemiğine (ethmoid kemik) nüfuz eder. Beynin örtüsünün altında olan 2 meme başı gibi uzantıları beyin alt tarafında olup, kalbur kemiği (ethmoid kemiğin) deliklerinden girer. Bu geçişe müsaade etmek üzere beyin zarında bir delik bir yer vardır.⁵¹⁷ Koku hissi söz konusu o 2 uzantı (lobus olfactorius) ile olur. O uzantılar beynin ön tarafındaki 2 karcıncığın ön tarafında bulunur ve söz konusu edilen çıkıntıdan beyin fazlalıkları temizlenir. Beyne yel gibi maddeler o yoldan ulaşır ve o uzantılar solunan hava ile kokuyu idrak eder. Beynin kendisi teneffüs eder ve o teneffüsle beyinde olan ağır sıcaklık korunur ve bu ağır, zararlı sıcaklık atar damar nabızı gibi azalır ve çoğalır. Koku geldiğinde ve havadaki yanma dolayısıyla sıcaklık çok artar ve burnun içine

⁵¹⁶ TM: Biz deriz ki burnun anatomisi kemiklerin kıkırdakların, ayrıntılı açıklaması büyüklüğünün ve kıkırdaklarının ve kaslarının ve yollarının anatomisiyle olur. İlk uç kısımlarının anatomisinin Birinci Kitapta benzer organların anatomisinin açıklamaları arasında zikrettik. Ama burnun yollarının anatomisi budur ki

⁵¹⁷ TM: Burna giren beyin buharı o deliğin yoluyla burna ulaşır ve burunda olan 2 yoldan zikrolunan şekilde beyne yol olduğu gibi. Aynı zamanda boğaza da yol vardır. Ancak koku organı anatomisi şöyledir

girer. Burun yolundan 2 göz pınarlarına ulaşır. Bunun içindir ki, göze koku uygulandığında, örneğin göze sürme çekildiğinde, sürmenin hafifçe tadı dile kadar ulaşır. Ancak kokunun kendisi hava niteliğindedir ve dolayısıyla havada oluşur ve koklamakla koku alma hissi o hava ile buruna ulaştığında o koku idrak olunur veya o idrak edilen koku, kokunun buharı olur. Kokunun buharı çözülürse, havayla birlikte o kokunun buharı da içe çekilir. Koklama gücü onu idrak eder. Bu inceleme filozof için gereklidir. Tabipler için de gereklidir, çünkü koku havadan değişme ile bir halden diğer bir hale geçer. O havanın kokusu, koku organıyla idrak edilir ve onun onanması kokunun sahip olduğu buharın ışığı ile belirlenir.

İkinci Fasıl Burnun Hastalıkları

Biz burnun anatomisini ve yararını (fonksiyonunu) ve burun deliklerinde olan kaslarını bundan önce zikrettik. Bizim için gerekli olan ancak burun hastalıklarının sebep ve belirtilerini ve onların tedavilerinin zikri gerektir.

Buruna Uygulanan İlaçların Uygulanması: Bilinmelidir ki burnun hastalıklarının tedavileri sadece burun yoluyla olmaz; gargara ve baş hastalıklarında alınan yağlar gibidir. Bazısı da, burun yoluna ait olur. Buharlar, koklanarak alınan ilaçlar ve nefes yoluyla verilen ilaçlar gibi, bu tip ilaçlar bir nevi rutubettir; burna çekilip koklanır ve burun yoluna ait ilaçların her birinin kokusu solunarak alınır. Buruna çekilen kuru ilaçlar buruna yararlı olsun diye alınır. Gerekir ki koklayarak, nefes yoluyla alınan ilaçlar yararlı olur. İlacı alacak kişinin ağzı su ile doldurulmalıdır ve sırt üstü yatıp başını arkaya yatırılmalıdır. Bu şekilde kullanılan ilaçların hepsi burna uygulanmalıdır. Hatta o burun deliklerinde ilaçlar etkisini gösterir. Hatta çoğu kere ilaç uygulanmasından sonra sıcak bir ilaç burna damlatılır ve o yararlıdır. Bu ilaçlar başa çok gevşeklik getiren ilaçlarla ortak ilaçlardır. Onlar bazen ruhu sakinleştirir. Çünkü bazen sakinleştirici ilaçlara ihtiyaç vardır. O ilaçlarla ıslatılmış örtü başın üstüne nemli bir örtüyle örtülür; üstüne süt ve yoğurt veya onlarla birlikte yağlar uygulanır. Bu yağlar arasında kabak çekirdeği yağı ve gül yağı, söğüt yağı vardır.

Buruna çekilen ilaç etkisini gösterdiğinde, burna [soğuk yağlarla] süt damlatılır.⁵¹⁸

Üçüncü Kısım

Koku Almanın Bozulması

Diğer fiillere bozukluk isabet ettiği gibi, koklama fonksiyonuna da bozukluk isabet eder; koku alma yok olur veya zaaf içinde azalır veya kötü değişime uğrar. Koklama hissinin yok olma ve zaafı da 2 şekilde olur. İlk şekli şöyledir: gerek yok olması, gerek zaaf göstermesi güzel kokuyla ve uyaran kokularla iki bakımdan bozulur ve değişikliğe uğrar. İyi ve gerekli hisleri kaybolur veya zayıflar veya iptal olur ve bozulup değişime uğrar.

İkinci şekli şöyle olur: güzel kokular dışındakilerdir. Bunlar yoğundur ve sıkıntı vardır. Ancak kötü, basit mizaç da [koku alma duyusunun] bozuk veya kötü olmasına sebep olur veya kötü hıltlar buna sebep olabilir. Beynin ön tarafında bulunan hılt 2 karıncıkta hâsıl olur veya koklama duyusunun aleti olan koku alma çıkıntıları (n. olfactorius) veya [koku alma bozukluğu] burun kemiklerindeki tıkanıklık olmasından ve o tıkanıklığın da hıltan veya yellerden veya şiş ve kanser (ur) ve şişlerinin birinden ve fazla et çıkıntısı bitmesinden olur veya zikrolunan koku bozukluğu ethmoid kemik üstünde olan beynin çevresindeki örtüdeki (dura mater) birikimden kaynaklanır. Kötü basit mizaçtan oluşan bozukluk genellikle alınan ilaçlardan ve damlatılan damlalardan olur. Zira hastaya verilen ilaçlar ve damlalar mizacı teskin eder veya soğutur ve bozar. Onlardan kötü basit mizaç oluşur; koku almadaki bozukluk oluşur veya zikrolunan teskin edilen mizaç ve soğutulma ve sakinleştirme keyfiyeti söz konusu yerlerdeki havadan da arız olabilir. Bazı kere koku bozukluğu darbe ve düşmeden olur ve bozukluk sünger gibi kemiğe (ethmoid kemik?) ulaştığında görülür.

Belirtileri: Bir kimse kokuları idrak edemiyorsa, alışılmışın dışında bir nevi fazlalıkların ethmoid kemik üzerinde birikmiş olduğuna işaret eder. Sen nefesin bunu engellediğini belirlersin ve burundan ko-

⁵¹⁸ TM: Bu durumda sütü damlatmak yararlı olur.

nuşma olursa burnun kendinde tıkanıklık olduğunu gösterir. Fazlalığın akması kesilip, beyinde mizaç ve fazlalıklarında azalma olduğu anlaşılrsa, burnun alt kısmında tıkanıklık olduğunu gösterir. Burnun altından eğer fazlalığın akması ve alışlageldiği üzere, burnun altında ve etrafında tıkanıklık olduğuna işaret eder. Beynin bozukluğu kendinde olursa ve beynin fonksiyonları ve söz konusu hali senin bildiğin belirtilerle olur. Bu belirtiler koku yokluğu ve koku almada eksiklik oluşturur. Çünkü o belirti gücün kaybolmasına ve zayıf olursa koku almada da zaafa işaret eder. Ama dışarıda olmayan pis kokunun koklanması görülüp, böyle bir durum görülürse, onun sebebi zikrolunan yerlerin birinde kötü hılt olduğuna işaret eder ve belli yerlerde, o kötü hıltın zikrolunan belirtilerinin benzerlerine işaret eder. Adı geçen hastalık ve sebebi bilinmeyen kokular koklansa ve dışarıda onun gibi kokuları olan bir şey de olmasa, örneğin misk, incir ve iç yağı kokusu hissedilse veya bir başka koku olsa, bu o yerdeki bozukluğa işaret eder ve ölüm şüphesi vardır.⁵¹⁹

Tedavi: Kötü koku almanın sebebi kötü mizaç olursa, zıddıyla tedavi edilir ve burada öncelikli olarak beyin kast olunup, eğer gereken keyfiyete uygun olmazsa, hastaya sıcak kompres, koklatılarak uygulanan, yağlar ve çeşitli ilaçlarla merhemler ve de yakılar, zikredildiği şekilde verilir. Genellikle kötü mizaç beyin iki ön karıncığında oluşur ve orası tamamen soğur veya lobus olfactoriusta soğukluk oluşmuştur. Bu iki şekilde olan bozukluğun tedavisi o burna çekilen ilaçlarla olur ve sıcak buharlar şeklinde uygulanır. Burada sütleğen otu, kunduzhayası zamkı ve misk buharı söz konusu sıcaklıkta burna uygulanır. Beynin karıncıklarına karışan bozukluğun ilacı ilkin söz konusu hıltın koku alma bozukluğuna sebep olduğuna görüşüne dayanarak, beyinle ilgili kısımda zikredilen işaretlere dayanarak, hastalığın ne olduğu belirlendikten sonra, eğer hastalık bütün vücuda hâkimse, bedenden atılması yolunda tedavi yürütülür. Sadece beyne mahsus ise, bedenden onu dışarı atacak maddeler hastaya verilir.

⁵¹⁹ TM: [Muhammed Kazvini der ki mutel matal ve müşerref olduğuna işareti onun içindir ki ruhlarda bu keyfiyet vardır. İhtirak ile zahir olur. Ne zaman hastalık bu görülen halde olsa ruhların ihtirahına işaret eder.] hadis olsa ve o had derecedeki hastalık alamat-ı reddiyede de mevcude olsa mutel mevt ve müteveccih olduğuna delalet eder.

Hastaya dışarı atılan vücudu temizleyen ilaçlar, gargaralar, buhar şeklindeki ilaçlar ve hafif ilaçlar ve bunlara benzer senin bildiğin ilaçlar uygulanır.⁵²⁰ Bu tedavinin tamamında tedavi için, beyinde yazılan yöntem ve prensiplere başvurulur. Eğer koku almadaki bozukluğun sebebi ethmoid kemik olursa, tedavisi baş kısmında zikredilen buhar şeklindeki ilaçlarla yapılır. O buhar şeklindeki ilaçların uygulanması için buhara doğru hastanın başı eğilir. Beyne buharın nüfuz etmesi için söz konusu ilacın içine biber, kundus ve çavşır konup bunlar pişirilerek hastaya uygulanır.

Bunlardan sonra başa tıkanıklığı açan maddelerden oluşan gargaralar vermek gerekir. Bunlar denenmiş ilaçlardır. Kara kimyon birkaç gün sirke içinde bırakılıp, sonra çıkarılır ve zeytinyağı ile karıştırılıp damla şeklinde kullanılır. Bazen hastaya mümkün olduğunda ilaç koklatılarak verilir. Bazı kere de kara kimyon toz haline getirilerek eski zeytinyağı ile karıştırıldıktan sonra, tekrar bir daha toz haline getirilip hastaya uygulanır. Bundan sonra hastalıktan eser kalmadığı tecrübeyle sabittir.

Bu terkip hekimlerin de zikrettiği ilaçlardır: Kırmızı arsenik, sütleğen sütü alınıp karıştırılıp toz haline getirildikten sonra, üzeri örtülerek güneşe konur ve günde 2 kez karıştırılıp, ona idrar ilave edilir. Ne zaman ilaç idrarı emse ona yeni idrar verilmelidir. Ondan bir dirhem miktarında burna çekilir ve sonra burun gül yağına batırılır. Tıkanıklık için övülen ilaçlardan olur. Dağda yetişen cinsinden acı bademin yağı ile burna buğu yapılması için yabani sedef otu veya beyaz biber un haline getirilip, karıştırılır. Bazı hekimler akciğerlerin kabuğunun kurutulup ve pişirilip un haline getirilerek burna çekilerek, uygulamasının yararlı olduğunu iddia etmiştir.

Eğer koku alma bozukluğunun sebebi burunda polip şeklindeki oluşumlar olursa, basur şeklinde olduğundan basur ilaçlarıyla tedavi edilir. Ancak güzel kokuyu his etme ve güzel kokuyu alamama durumunda o kimsenin devamlı olarak misk koklaması gerekir. Bu durumda hasta o bozukluktan kurtuluncaya kadar miski koklamak zorundadır.

⁵²⁰ Eğer damarlardan kan alma hacet olursa kan alınan damarlardan kan alınır.

Dördüncü Kısım Burun Kanaması

Burun kanamasında, belli miktarda katran damlatmak gerekir. Bazen hırsla ve kızgınlıkla kan tutulması veya kuvvetli ve şiddetli kanama olur.⁵²¹ Bu kanama beynin arter veya venlerinden kaynaklanabilir. Genellikle bu tip kanamada tedavi mümkün olmaz ve kanamada kan fışkırır. Bu tip kanamalar, baş ağrısı, iltihap ve kanama hastalıklarından dolayı olur. Burun kanaması, kötü ve bozukluk arazıdır ve bozukluğa bağlı olarak görülür. Bazen de burun kanamasının sebebi en üst düzeyde buharlar olur; ven ve aortalardan fışkıran arteryel ve venöz kan birbirinden ayrılır. Venöz kan sıcak ve çok kırmızıdır ve onların inceliği farklıdır. Aynı zamanda burun kanaması bazen devri olarak görülür ve bazen de bir defa olur.

Bazen burun kanaması yararlı ve bazen de zararlı olur. Başında doluluk olan kişilerin burun kanamasından sonra başına uyku arız olur. Rengi koyu kırmızı iken rengi mutedil olursa ve sıcaklığı dengeliyse, o burun kanaması yararlı burun kanaması olur. Özellikle bu veçhile olan had derecedeki burun kanaması, eğer karındaki şişler varsa ve özellikle şişlerin demevi olanlarında ve safravi şişlerde çok yararlı olur ve beyinde olan şişe burun kanamasının yararı çoktur. Yine, karaciğer şişine, diyafragma şişine ve akciğer şişine burun kanamasının yararı çoktur. Zatülcenpte burun kanamasının yararı çoktur ve çok kere had derecedeki hastalıklarda burun kanamasında büyük buhran olur. Özellikle çiçek ve suçiçeği gibi hastalıklardaki büyük buhranda burun kanaması olur. Ne zaman burun kanaması başlasa onun arkasından insanda alışılmamış açlık hissi olur veyahut rengi kurşun rengi olur veyahut safra ve sevdâ kaybolur. Onda kaslarda zayıflama ve el ve ayaklarda soğukluk hâkim olur. Eğer çok fazla burun kanaması olursa arkasından bunların zararı belirlenir.

Ne zaman kanama arkasından kişinin rengi sararsa, o kanamanın zararlı olduğu belirlenir. Kanın az çıkması onun hâkimiyetine işaret

⁵²¹ TM: kanla galeyan eylemek ile olur ve bazen silinis olur. ve heyccan sebebi tane ve hıfre veyahut kan gücüyle galeyan eylemekle olur ve bazen de kanın inficarı beynin damarları ve arterlerden münteşecce olan şebekesinden olur

eder ve hastanın rengi safra veya sevdanın hâkim olduğuna işaret eder; had derecede renk kaybı olur. Ne zaman rengi safra rengine dönse, safra hâkim olmuştur, demektir. Kanın azalması söz konusu olur. Rengi kurşuniye dönmüşse balgam hâkimdir ve renk kaybı olur. Ancak siyahlığa doğru gider. Bu ikisi çok zararlıdır. Bu durumda vücuttaki kan kişinin ihtiyacından daha azdır, demektir. Genelde ifrat derecede olan burun kanaması karaciğer zaafı ve karında su toplanması gibi hastalıklardan dolayı olurlar. Şiddetli burun kanamasına istidadı olan bedenlerde burun kanamasına yatkınlık vardır. Burun kanaması oluşmasının meydana gelmesinin birçok delili vardır. İki gözde parlama olması gibi ve beyaz ve siyah ve kırmızı çizgiler görünmesi gibi; baş ağrısının ve onun buhranlarının arkasından bu zikredilen deliller şiddetli ve güçlü olur. Burun kanamasının durumunu hastalıkların hallerinden ve buhranlarından anlayabiliriz. Biz bunları kendi konularında açıkladık.

Belirtiler: Buhran ve burun kanaması ve buhrana benzer olanlara, yani doğal olarak dışarı atmada görülen burun kanamasının gücü düşürmesinden korkulmadıkça tedavi bırakılır. Eğer bazen burun kanamasında akan kan 4 ratle ulaşır ve kuvvetin cidden düşmesinden korkulursa ve eğer o burun kanamasında, kan çok fazla şiddetle akarsa ilaçlarla durdurmak mümkün olmaz ise, o kanama kötüdür. Eğer kan fazla akmazsa tehlikeli olan ilaçlar terk edilir. Sütün ve safranın kullanımıyla olduğu gibi ondaki safranın atılması gerekir. Yiyecek ve içeceklerle kanamayı kesmelidir. Bütün kötü huylu burun kanamalarında, en iyi tedavi kan almaktır. Eğer burun kanamasında, ortak yerlerde darlık varsa, kan alınır ise ve özellikle bayılma olursa, kan almanın yararı çok büyük olur. Burun kanaması kötü olanlar için tedavi yoğun kasılma veya soğutma ve yoğun ve şiddetli donduran ilaçlarla yapılır.

Ancak başka şiddetli olan veya çok güçlü olan ilaçlar da vardır. Bazıları bilhassa burun kanaması içindir. Bu zikredilenler tek başına ve gerekirse üçü birden alınır. Ancak kabız şeklinde etkili sıvı keçi eti suyu, yılan suyu, akasya ve gül suyu ve gül, mercimek, mazı ve kuşburnu yaprağı, armut yaprağı suları ve ayva ve çobandeğneği suları ve benzerleri yararlıdır. Ancak soğutan afyon, kâfur, banotu tohumu ve

kalsiyum sülfat, marul tohumu suyu, söğüt, hurma suyu, *kakli*, sinir otu olmak üzere hepsi alınıp pişirmeden soğutucu olarak kullanılır. Ama bunların dışında değirmen taşı tozu ve kendir unu da kullanılır. Güçlü olan zaç ve demir oksit gibi ilaçlar da kullanılır.

Bunun gibi güçlendirici ilaçlar verilirken dikkatli olunmalıdır. Çünkü çoğunlukla söz konusu güçlendiriciler orada güç oluşturur. Ne zaman güç düşerse tehlikeyi kendine çeker. Yine, burun kanaması kötü olanın ilaçları eşek pisliği, reyhan ve yabani nane suyu gibi ilaçlardır. Burun kanamasının hafif olanı bazen buruna uygulanan buharlı ilaçların buharı ile veya damlatılarak uygulanır. O ilaçlar şunlardır: ham hurma suyu ve akasya suyu. Her birinden ½ ukiye, kâfur 1 habbe. Bunlardan oluşturulan ilacın suyu burna damlatılır. Diğer bir buruna uygulanacak ilaç: ham hurma suyu ve pırasa öz suyu, daha sonra tuzlu su, sarı sakız ve gebere suyu. Ancak tuzlu su burun deliklerinden damla olarak uygulanır. Akasya öz suyu pişirilmeden kullanılır. Sonra hıyar suyu, kâfuru ile [muamele edilir]. Daha sonra, reyhan kâfuruyla yahut sinir otu öz suyu ile mühür kili ve kâfuruyla yahut çobandeğneği öz suyuyla mühür kili ve kâfuru muamele edilir. Bu, bu hastalıkta yararlı olan ilaçlardandır. Eşek pisliği ve taze at pisliği de [yararlıdır.] Eğer kanın kesildiği hissedilirse, göz taşı sirkeyle karıştırılıp yavaş yavaş burna damlatılır. Bir başka burna çekilen ilaç şudur: uykuda kaliteli ısıtılmış gül suyu, sinir otu suyu ile karıştırılıp verilir. Diğer: Bu terkip afyon suyu içinde ıslatılıp burna uygulanır. Kişinin çok soğuk su almaması gerekir. Bazen kanama beynin zarlarındaki kanı döktürür. Bazen de beyin zarları içinde birikir. Biz onları *Akrabadin*'de zikrederiz.

⁵²²Ancak fitil alınıp, üzerine ekmek konur; onun üzerine de zaç ekilip onlar birlikte karıştırılır; bazen de burna çekilip, burun içine sokulur. Diğer bir burun açılarak yapılan tedavi de, Arap zamkı ağacı yaprağının öz suyu, demir oksit, tavşan suyu, eşek pisliği kurusu veya tazı pisliği, pırasa suyu ve kendirle yapılır; onların hepsi alınıp burnu açan fitil yapılır. Diğer bir fitil şeklindeki ilaç da yanmış Hint yağı, kadıntuzluğu, külü, reyhan, değirmen taşı tozu ince kendir unu,

sabır ve sirkeyle ve yumurta akı ile yapılır.⁵²³ Bir başka ilaç yine fitil şeklinde hazırlanan zaç, parşömen külü, kendir kırıntılarıyla kadıntuzluğu suyunun karıştırılmasıyla elde edilir. Diğer bir başka ilaç gül suyu ile ıslatılmış demir oksit ve sabır veya pırasa suyuyla yapılan fitildir. Bu fitilin üstüne üstübeç ve burnu açıcı maddeler ilave edilip, sirkeyle uygulanır veya katran tortusundan fitil yapılır veya az miktarda göztaşı ile fitil yapılır ya da kendir suyu içine batırılmış tavşan tüyü, sabırla macun yapıp 2 kısım, afyon bir kısım sirke ile birlikte uygulanır veyahut yanmış yumurta kabukları, mazı ve şapla burnu açıcı madde yapılır.

Burna üflenerek verilen ilaçlardan biri de yanmış Hint kadıntuzluğu (diken üzümü) ve yine yanmış kurbaga külleri ile yapılır ve burna çekilir. Aynı şekilde değirmen taşı tozu veya beyaz çömlek toprağı veya kireçten ve yine kendir kabukları, papirüs ve zaçtan biraz alınıp yapılan ilaç burna çekilerek uygulanır.

Diğeri şöyledir: Çınar ağacının kabuğu kurutulup pişirilir ve onunla burun ovulur. Çınar ağacının kabuğu ağaçtan göze denen bir aletle toplanır ve üzerindeki fazlalıklar ovulup giderilmelidir. Bu aletle çınar ağaçlarının içinde bulunan topraktan alınır ve aletin içine konur. Eğer onlara saksı toprağı da bir miktar karıştırılırsa çok iyi olur. Sonra o gözenin ağzı bağlanıp içindeki iyice ufalanana kadar gölgeli bir yerde tutulur. Ufaladığında burna uygulanırsa burun kanamasını keser veyahut yumurta kabuğu pişirilip toz haline getirilip, burna çekilir. Diğer bir terkip de kan dindiren otu ile hazırlanır ve nesrin denen gülün külü, gül tohumu ve karanfilden her birinden 1 dirhem alınır; sarı sakız ve mazıdan yarımsar dirhem ve misk ve kâfurudan az bir miktar alınıp, kanama sırasında buruna çekilmek üzere hazırlanır. Bu ilaç 1 saat kadar bir süre ile uygulanır. O uygulama sırasında herhangi bir kaçak olmaması için burna tüp gibi bir aletle uygulanmalıdır, öyle ki burun kanamasını engelleyebilsin. Burun kanaması için verilen merhemler ve damlalardan biri budur: söğüt ağacı yaprağının öz suyu, solucan, bit otu yapraklarının öz suyu ve gül suyu. Bunlar tamamen ve soğutulmuş olup, keten bir beze dökülüp alna uygulanır.

⁵²³ TM: Bunlardan sirke ve yumurtanın beyazıyla burnu açacak ilaç yapılır.

Aynı zamanda bütün soğuk ve kabız eden ilaçlar gizli seyreden hastalıklarda da merhem olarak uygulanır. Terkipler soğuk öz suları ve kabız yapan öz suları içinde zayıflatıldıktan sonra verilir. O öz suları şunlardır: Söğüt yaprağı öz suyu, kuşburnu, üzüm asması öz suyu, armut suyu, ayva suyu, çobandeğneği suyu. Bu ilaçlar bu öz sularından biriyle zayıflatıldıktan sonra hastaya verilir. Bu hastalıkta verilecek kokular: Taze ve eski eşek pisliği gibi. Ancak bu pisliğe burun sokulup, oradaki yaraları doldurur. Ayrıca çalı süpürgesi başı, papirüs lifleri ve benzeri bitkilerin iplikçikleri tedavide yararlı olur. Ancak burun kanamasından şiddetli sıcaklık dolayısıyla cephalic venden kanın akışı veyahut arterlerin yoğun akışı olursa bu durumda cephalic venden kan alınır, o kan almadan sonra gerçekten burun delikleri daralır. Bu durumda baş arkasından hafifçe hacamat yapılır. Çoğunlukla da şartsız olarak göğse yakın yerlerdeki damarlardan kan alınır.

Bazen cephalic venden bayıltana kadar kan alınır. Aynı zamanda omuzun arka tarafındaki damarlardan da kan alınır. Bu kan almanın yararı belirlenmiştir. Çünkü bu uygulama kanın başa çıkışını engeller. Bundan dolayı görülen şiddetli burun kanamasında kan alma korkutucudur. Belki burun kanamasının şiddeti hissedilirse, değişim olur. Bu durumda kuvvet kaybından korkulur. Şiddetli burun kanaması hissedilmesi gibi durumda değişim olur ve kuvvet düşmesinden önce, hacamat aleti çıkarılıp atılır. Ancak burunda şiddetli kanama yoksa damlalar halinde kan gelir; azar azar kanama olur. Burada yoğun kanamadan damla damla akışa kesintisiz olarak geçiş yapmalıdır. Eğer kan alma yeterli miktara erişirse kanın soğutulması dondurulması gerekir. Şüphesiz her ne kadar sıcak ve soğukla ilgili olmakla birlikte, bu tedaviyle kan soğumazsa innap gibi ilaçlarla dondurulması; kanın gittikçe yoğunlaşması gerekir. Kan alma ancak belli yerlere uygulanır. Kan almak için kanın eksik olmaması gerekir. Ancak kan hâkim olduğunda kan alma uygulanır. Kan alma için kan alma kabı uygulanır. Eğer burun kanaması sol tarafta ise kan alma kabı karaciğer üzerine konur. Kanama burnun sağ tarafında ise dalak üzerine konur. Eğer burnun iki tarafından da kan geliyorsa iki taraftan da kan alınır. Kol ve bacakların hisleri yoğun olup kadınların memeleri ve erkeklerin testislerinde yoğun ağrı olur. Dolayısıyla kulakların eğilip sıkıca bağ-

laması yararlı olur. Çoğunlukla soğuk su buruna çekilmelidir. Bazen kar ile soğutulmuş su içine oturtmak da yararlı olabilir.

Bazen de kalsiyum sülfat veya sirkeyle hazırlanan sıvı ilaçlarla ovalamaya ihtiyaç vardır veyahut karda soğutulmuş subaşın üstüne üçgen şeklinde uygulanır. Bazen bunlar yararlı olmaz. O zaman hastanın başına üçgen şeklinde kuvvetli göztaşı, 2 dirhem reyhan suyu kâfuru ve halis mumla uygulanır. Bu zikredilenlerin yararı olmazsa, ağza biraz soğuk kar verilir. Bilinmelidir ki burnu kanayanın bazısının 20 ratl ve bazı diğeri 25 ratl kan çıkıncaya kadar hasta sağ kalır. Bu miktarı geçerse, hasta helak olur. Bazı burun kanaması olanlarda bayılma arız olur ve bazı çocuklarda bayılma kanamayı durdurur.

Bazı besin maddeleri burun kanamasını durdurur: mercimekle su-mak sirkeyle veya koruk suyundan biriyle muamele edilir ve burun kanaması olanın nemli alnına uygulanır. Aynı zamanda banotu yoğunlaşana kadar pişirilir. Bu hastalığın tedavisinde yararlı ve uygundur; o, kana geçerek burun kanamasını durdurur. Bazen de kaynamış yumurta kana geçerek kanamanın durmasında yararlı olur. Bazen de ekşi nesneler inceltmeleriyle burun kanamasına yararlı olur. Bazı deneyim sahibi kişiler şöyle demişlerdir: Burun kanaması olanlara tavuk beyni daha yararlı besin olur. Muhtemelen burun kanaması çarpma ve düşme dolayısıyla olanlara daha etkin ilaçlarla yapılmalıdır. Lakin gerekli olan şudur ki, o ilaçlar çoğunlukla ve daha sonra tekrar alınmalıdır. Ancak şarap desteği yararlı olabilir, ancak kanın tahrik edilmesi ve uyarılması dolayısıyla, zararlı olur. Bundan dolayıdır ki şaraptan az miktarda karıştırılıp içmelidir. Ancak zararlı olmayıp kanamayı azaltan güce sahip ve yakınsa, o vakit bilinen şarap içilmez. Çünkü mideye inip, mide kanını bozar. Mideye inerse ve midede kalırsa kusmayla dışarı atılır ve denir ki, mideye inmesi hissedildiğinde o vakit hızla uygulama yapılmalıdır. O vakit geçerse temizlenmesi gerektiğine hükmedilir. Mideden kusmayla o madde atılmalıdır.

Bilinen Tedbir: Bazı hastalıklarda burun kanamasında tedbirli olmak önerilir. Özellikle beyin hastalıklarında burun kanaması tedbir olarak da vurgulanarak önerilmiştir. Burun kanaması için, kıdemli hekimler bir alet önermişlerdir. Bu alet hastalığa son vermek için acele kullanılmalıdır. Burnun kenarlarında oluşan bir şey hissedildiğinde

hemen tedbir alınmalıdır. Özellikle de bataklık sazı odunu üzerinde biten çiçek gibi, örümcek gibi ve yabancı nane gibi droglar alınıp, *ken-diş* (*devekuşu?*) dağ üzümü ve sütleşen gibi droglar inek safrasıyla karıştırılıp hastaya verilir.

Beşinci Fasl Nezle ve Burun Akıntısı

Nezle bu hastalıklarla birlikte görülür ve ortak özellikleri beyinden inen maddenin akmasıdır. Ancak bazı insanlar nezle adını boğaza inme durumları ve inen maddelerin hepsi için kullanmışlardır. Bazı insanlar da beyinden inenlere, hangi mahalle inerse insin, ayırt etmeksizin, hepsini nezle diye adlandırır; nezle ismini burna inen için kullanırlar. Burna inen tuzlu ve ince bir maddedir. O koku almaya engel olup, genel olarak göze ve yüze ve diğer organların önüne gelirse, bazen bu inme dolayısıyla yaralar oluşur. Bazen de inen madde dağılıp boğaza ve akciğerlere yayılır ve şiş meydana getirir. Bazen de mide ve yemek borusuna kadar inip, yayılır. Bunlar çoğunlukla yara oluşturur; organları rahatsız eder. Bazen de iştihayı tahrik eder. Bazen de sinirlere yayılır ve onları etkiler ve sonra bütün organlara yayılır; onlarda titreşim yaratır. Ancak onun bir belirtisi yoktur. Eğer inen madde had derecede sıcaksa mide ağrısı, ishal ve deride tırmalama hissi yaratır. Eğer tuzlu şeyler veya ekşi maddeler yenirse, inen madde kulunç hâsıl eder. Özellikle o inen balgam ham olursa ve genellikle inen maddenin mizacı sıcaksa, bu durum görülür veya Güneşten gelen dışarıdaki ısıdan kaynaklanabilir. Zehirler ve Güneş isabetinden veyahut misk, safran ve soğan gibi pişirici özellikte olanların hastaya verilmesinden ortaya çıkar veya mizaca mahsus olan soğukluktan ya da dışarıdaki soğuktan olur. Havanın soğukluğu ve kuzey rüzgârı isabetinden olur. Özellikle hamam, perhiz ve fikri eziyetler ve bunun gibilerinden birisiyle beyin çok etkilendiğinde, soğuk hava ve kuzey rüzgârlarının etkisi yoğun olur. Aynı şekilde kötü soğuk mizaç da nezleye sebep olur.⁵²⁴

⁵²⁴ TM: Bazen de, kan alma ile çözülme vücudu sıcak ve soğuğu kabule yatkındır ve ona dayanarak inme görülür (madde iner). Özellikle, çoğunlukla, kan almayla kanı atma

Eğer soğuk mizaç hâkim olursa, o mizaç maddeye uygun olmaz. Karaciğer o mizacı tadil edip, mizacı değiştirmeyip, mizacın sıhhati ve ağır sıcaklığı çok olanı olgunlaştırır. Diğer benzerleri de beyni zayıf olan kişilerin soğuk beyinlerinde [görülür]. Beyin zayıfsa, besin zarlara ulaşır ve zaaf tan dolayı ona nüfuz edip, besleyemez. Sıcaklık gibi soğukunda çok olması nezleye sebep olur.⁵²⁵

Sıcak mizaç sahiplerine göre, soğuk mizaç sahiplerinin nezleye daha yatkın olduğu kabul edilir; onlarda nezle daha şiddetli ve daha sık görülür. Sıcak mizaca sahip olanlarda bedeni sebeplerle nezle olması ihtimali fazladır. Ancak, soğuk beyin asıl gıdadan alması gerekeni alamaz ve mideden ve diğer organlardan beyne gelen ve yukarı çıkan buharları soğuk beyin çözülemez. Belki ancak o buhar toplanıp çoğalır, kalpten yukarı çıkan buhar imbikten kaba gidiyor gibidir. Oradan diğer organlara iner.

Soğuk mizaçlı olan beyin sahiplerinde akıntı inmesi çok ve sürekli olur. Akıntının kimi yoğun ve kimi [daha ince sıvı] ve kimi yoğun madde kimisi de ince ve suludur; tuzludur ve bozuk nesneler içerir. Şüphesiz bu durumda dağlama yapılır. Soğuk akıntı sıcak ateşle pışırılır. Ancak sıcak humma (ateşli nezle) bertaraf edilemez. Nezlenin kendisinden ve zararlı maddelerin verilmesinden oluşan diğer hastalıklar kuzey rüzgârı estiğinde, özellikle güney rüzgârından dolayı görülen hastalıklardan daha fazladır. Aynı zamanda kışın ve özellikle az yağmur alan güney yazlarında ve güneydeki sonbahar yağmurlarından dolayı görülen akıntı kışın ve zararlı maddelerin inmesiyle daha da artar. Çünkü bu yeller (rüzgârlar) başa dolar. Hekim Hipokrates dedi ki: 'Çoğunlukla inen akıntıları olan kişinin dalağına isabet etmez'. Galen, Hippokrates'in sözlerini inceleyip der ki: 'Kişinin bir organında hastalık olsa, diğer organ afetten kurtulur.'⁵²⁶ Zira farklı yönde olan

olursa ve aynı zamanda dışarıdan isabet eden kötü sıcak mizaçla da nezle arız olur ve denilir ki meşayihden olduğu gibi.

⁵²⁵ TM: Belki fazla olup zikrolunan organlara gayri muntazım (düzensiz) iner ve soğuk sebebiyle arız olan nezle sıcaktan ortaya çıkan nezleden [olan] ekseriya olur.

⁵²⁶ TM: sahib-i Kanun Hippokrates'ten sözünden başka tahlile götürüp der ki nezlenin isabeti [sahib-i Kanun'un illet-i ahriyc aduli Galen'i redde işarettir. Zira mugayir cl-cihet olan 2 organda ictimai alil kesir cl- vukuudur. Lakin Galen'in kavli hükmü kesindir.

organların maddeleri uygundur ve diğer keyfiyette olursa ya yüksek veyahut alttakilere talip olur.⁵²⁷ Burnunda akıntısı olan kişide baş ağrısı olup nezlesi çok olur. Zira baş ağrısının kendine çekme özelliği vardır.⁵²⁸

Belirti: Eğer burun akıntısı varsa, onun belirtisi had derecede sıcaklıktır (ateştir) ve gözün kırmızılığı ve akan sıvı ile birlikte rutubet vardır. Ateş onlarla birlikte görülür. Eğer o nezlede şiddet görülüyorsa ve boğaza kadar o akıntı inmişse, onun belirtisi boğazdan inen maddenin hiddetiyle oluşmuş şiddetli yanma hissidir ve maddenin inceliğiyle hissedilen iltihaptır. Eğer onun tükürüğü sarı ve kırmızıya meyilli ise tikanıklık olduğunu gösterir; hasta genizden konuşur ve zihninin karışıklığı da ona arkadaşlık eder. Soğuk nezle belirtisi şudur: Burundan gelene akıntının süresi uzar ve tutukluk ve alında sıkıntılı yayılma ile belirlenir. Yoğun tikanıklık ve genizden konuşma vardır. Bazen bu durum orada yoğun bir madde birikimini gösterir. Boyuna kadar madde yayılırsa tükürüğü soğuktur ve beyazdır. O yoğun ateşle birlikte görülür.

Tedavi: Nezle tedavisi noksan maddeden oluşan arazla sınırlıdır. Nezlenin etkin sebebi akıntının kesilmesi veya kesilmemesi veya başka taraftakiyle tahrik edilip, onun muhtemel akışına engel olacak ilaçların verilmesi ile tedavi edilir. Örneğin burun kemer kemiği ve burun deliklerindeki yaralar veya diğeri boğazdaki yaralar, öksürük, akciğerde ve etrafındakilerdeki yaralar ve şiş gibi, yeni oluşan bozukluklar ortaya çıkmasına engel olacak ilaçlar, tedbirlerle birlikte sunulur. Bunların verilisinde hazımsızlıktan kaçınmalıdır ve doluluk terk edilmelidir. Aksırık aşağı akan maddenin ve nezlenin oluşmasında zararlı olur. Çünkü aksırık beyinde hâsıl olan hıltların şişip inmesini engeller. Onun içindir ki şişme sükûnetle olur ve aksırma hıltları tahrik eder ve diğer organların maddelerinden beyne çekilen madde ve gereksiz şişmeye engel olur.

⁵²⁷ TM: Yüksek talib aşağı suflı ve seffî talib-i ulvî nûzu eylemez ve eğer cihetler ise madde bir uzva inen yol buldukta el-tarîke suluk eylemez ve mevad-ı muhtelif el-kıvâm olduğu nadir el-vukuu olur] mevadın raktuna delalet eder ve mevad-ı rakikadan dalak arız olmaz. Zira dalak illeti hılt-ı sevdavidenden suud edip nevazil (nezle) olmaz.

⁵²⁸ TM: Mideden vesair (diğer) yerlerden mevadi beyne çekilir ve beyinde kuvvet olmakla mevad-ı meczubeyi tahlil edemeyip nezle çok olur.

Ancak aşağı akan maddenin sebep olduğu aksırık diğerlerinde ve maddelerinin pişmesinde çok yararlı olur. Zira aksırık ancak pişen maddeleri çözer. Akıntı ve nezle bozukluklarına müptela olanların karnında doluluk olmamalıdır. Baş fazlalıkla dolmamalıdır. Eğer baş ısınır ve soğuktan uzaklaşırsa iyi olmaz; özellikle güney rüzgârının sonraki kuzey rüzgârından başı korumak gerekir.⁵²⁹ Çünkü güney rüzgârı başın fazlalıklarını çözer; kuzey rüzgârı gereksiz sıvının inmesine sebep olur. Baş akıntısına müsait olanlar karlı su içmeden ve gündüz uyumaktan kaçınmalıdır. Mümkün oldukça aç, susuz ve uykusuz olurlar ve bu zikredilenler fazla sıvının tedavisinin aslı ve esası olur. İshalle ve kan alınmasıyla inen sıvı [kan alma ve ishale gerek olursa] tedavi edilir ve bu ikisi ile de tedavi edilirse de, ilkin kan alma uygulanır; sonra ishal edici ilaçlar verilir.

Baştan inen akıntıda kan alma uygulanmaz. Ancak maddelerin doluluğu çok fazla olursa ve hıltlar şiddetli olup, vücudun öncelikle doluluğa tahammül edememesinden korkulursa, bunun gibi durumda akıntılarda [kan alma] uygulanır. Öksürüğe yakın akıntıda kan almadan vazgeçilmesi öncelikli olarak uygundur. Eğer nezlede öksürük olup, ondan nefes azsa, kan alınması gerekir. Ancak az kan alınıp bırakılmalıdır. Tekrar kan alınmamalıdır. Hastaya önce sedef otu ve haşhaş suyu verilir. Eğer akıntı uykusuz bırakıyorsa bunlar verilir. Eğer akıntıda uykusuzluk yoksa haşhaş suyu şekerle verilir ve onlar akıntı için verilir.

Akıntı şeklindeki madde varsa, arpa suyu gibi, maddelerle lavman yapılır. Arpa suyu maddeleri çeker ve akıntı şeklindeki maddeleri dışarı atar. Akan madde ile birlikte ilkin göğüste renk kaybı olursa bu durum maddenin yaralara sebep olabileceğini gösterir. Eğer bu durum söz konusu olursa kan alınır. Buhar oluşup ateş görülür; çok defa susuzluğa karşı sabretmek gerekir. Bazen hastanın çok susuzluğunu haşhaş suyu ve su keser. Onların susuzluğu arpa suyu ve şarapla ve de buğday ve arpadan yapılan yemekle giderilir. Akıntı ile birlikte ateş de olduğunda hastalık sahibine hamam yaptırmalıdır. Nezle gö-

⁵²⁹ TM: gecelerde karında doluluk olup bundan dolayı uyursa başı dolu olur ve mutad ve müstaid olduğu nezle ortaya çıkar ve mevcut nezlesi müstede olur. Yine nezle mutadi olandan ta'bid eyleye ve şimal rüzgârından ve özellikle cenuptan sonra hububu ondan

rülen kişiye, yaz ve kış daima kunduz yağı verilmelidir. Sarısabırın yararı daha çoktur. Aşağıdaki organların hareketi akan sıvının aşağıya çekilmesinde yararlıdır. Doluluk olmadığına dikkat ederek, hastaya buhar şeklinde ilaçlar verilir.

Nezlenin sıkça görüldüğü kişi nezle olmadan önce evdeki hamamda terletilir. Hastanın başı öne eğilir ve ortam geniş olmalıdır. Hasta uyurken sırt üstü yatmamalıdır. Ancak nezle maddesini azaltmak için bedeni temizlemek gerekir ve temizlemek için kan almanın yanı sıra, sıcak maddelerle lavman yapılmalıdır. Soğuk yiyecekler içmek üzere verilir ve lavman için de müshil niteliğinde ilaçlar kullanılır. Sonuç olarak, nezle tedavisinde mümkün oldukça yemek yenmesi ve içilmesi veya bir gün ve bir gece tamamen yenmesi ve içilmesinin gerektiği kabul edilir. Bundan dolayıdır ki, böylece nezle kişinin başının güçlü soğutucu ilaçlarla soğutulması gerektiği kabul edilir.

Ama bilinmelidir ki başın sıcaklığının desteklenmesi için sıcak uygulanmalıdır, derim. O hamama girdiğinde yoğun şekilde baş soğuktur. Ancak her sabah hamam yapmamalıdır ve el ve ayaklara su dökmeli ve başı ve ayakları ovalamalıdır; göbeğe ve boğaza ve zikredilen diğer yerlere menekşe ve papatya yağı sürülmelidir; arpa, haşhaş, menekşe, papatya lapası verilmelidir ve üzerinde su dökmelidir. Ona verilen besinlerin soğuğa ve rutubete meyli olmalıdır. Bu terkip her gün yabani nane ile verilmelidir.

Soğuk olan nezlede, öncelikle ortaya çıkmasında aksırık gibi karmaşık bazı şeyler hissedilmesine dayalı olarak, başını teskin için gerekli ilaçlar verilmelidir ve fissürü (yırtığı) kaynatan ilaçlar sıcak olarak uygulanır ve o beyinde hissedilir. O adeta soyulur. Bu durum hissedilene kadar sıcak olarak lapalar, o yere uygulanır ve sıcak yağlarla ve merhemlerle kol ve bacaklar ovulur. Dereotu yağı, papatya yağı ve mersin yağı kullanılır. Bunlardan sonra daha güçlü olan sedef otu ve banotu ile defne ve süsen yağları uygulanır. Bu yağlarla penis, çevresi ve anüs ve çevresi tamamen bu yağlarla ovulur ve *Kostantin sabunu* denen maddelerle baş yıkanır.

Ancak yağlarla ovulduğunda mümkün oldukça, örneğin mis gibi güzel kokulu yağlarla da ovulmalıdır. Sen başka yağlara ihtiyaç olmadığına ve tedaviye gerek kalmadığına karar verene kadar, bu işleme

devam etmelidir. Aynı zamanda soğuk nezle tedavisinde baş ve alnın üstüne hardal, kustus ve onların benzerleriyle pansuman yapılır ve sıvı sabunla ve benzerleriyle yıkanır. O hastaya hafif ve latif besinler verilmelidir; sıcak ve kurutucu olup göğsü yumuşatan yiyeceklere hastayı yöneltmelidir. Hastanın ısıtan yiyeceklere ihtiyacı vardır ve ona sıcak hamam yaptırılmalıdır; hardal, incir, yarpuz ve dağ sedef otu zamkı da verilmelidir. Muhtemelen hastaya dağlama yapılır ve sonuç olarak, başı ısıtıp, oradan akan maddeyi kurutmakta yararlı olanlar çekici olanlara engel olmamalıdır.

Sıvı akan nezlede madde şişmesinden önce hastayı hamama sokmamalıdır; muhtemelen kuru yiyecekler verilmesi uygundur. Soğuk nezleye misk gibi maddeler koklatmak ve ısısının artması için sıcak badem yağına batırılmış bir parça bez kulağa kapatılmalıdır. Ancak nezlenin akıntısının donup kesilmesi soğuk gargara ile olur. Soğuk su, gül suyu, mercimek suyu, gebere suyu ve pişmiş haşhaş kabuğu ile nar suyu gibi sıvılarla hastaya gargara yaptırılır. Ancak sıcaklığı soğutmak ve soğuğu ısıtmak için şarapla gargara yapılır.⁵³⁰

Aynı zamanda şarap içine konmuş sarı sakızla da soğuk gargara yapıp, onunla boğaz rahatlatılıp, akıntı kesilir. Özellikle nezle soğuk maddelerden oluşmuşsa böyle yapılmalıdır. Aynı zamanda afyon ve fındık⁵³¹ gibilerini emerek de akıntı kesilebilir. Akıntının kesilmesi için günlük, kendir ve safran gibi bazı yiyeceklerin suyu da verilir. Özellikle sıcak maddelerin akıntısı için şarap, haşhaş suyu ve tarçın kullanılır; soğuk akıntı için lahana suyu ve haşhaş suyu verilerek hastalığa son verilir. Bunların yanı sıra sarısakız ve diğerlerini biz *Akrabadin*'de zikrettik.⁵³²

Uygun olan haşhaş suyunu başlangıçta vermektir, çünkü o maddenin göğse inmesini engeller. Ancak akıntı hapsolup nefesle dışarı atmak gerekirse, o zaman haşhaş suyu iyi bir ilaç olmaz. Burada kötü buharlar hapsolmuşsa, buhar şeklindeki ilaçların buharına hastayı tutmak çok yararlıdır. Sıcak nezle için kullanılan buharı amber zam-

⁵³⁰ TM: Nezle sıcaksa bu soğuk sularla gargara yapılmalıdır.

⁵³¹ TM: kendir ve safran

⁵³² TM: Ancak lahana ve haşhaş suyu içine benzer nesneler konan sulukayla şarabı da hastaya içirilir.

kınındır. Sadece soğuk nezle için siyah kimyon buharı veya kokusu kullanılır. Yine kostus da siyah kimyon gibi kullanılır. Eğer o parçalanıp, bir bez içine konup hastaya koklatılsa cidden yararlıdır. Aynı şekilde *hur* (bir nevi çam) kabukları parçalanıp, ufalanıp, hastaya koklatılsa, aynı etkiyi yapar. Aynı şekilde şarap buharı, bal buharlarıyla alınıp uygulanır. Kızgın taşın üzerine şarap ve bal damlatılarak yapılan bir terkiptir. Burada şu terkip de yararlı olur: kendirle buhar oluşturup, taze sarısabır ve sütü amberle muamele edilip hastaya verilir. Ancak ılgın ve gülün [buharının] verilmesi sıcak nezlelerde kısmen yararlıdır. Aynı zamanda şeker kamışı ve bakla ve suyu ve özellikle inek sütüne batırılmış arpa, elenmiş ve sirkeye batırılmış sinir otu ve kâfuru sıcakla buharlaşır. Pişip yerleşmiş olan nezlede daha sıcak buhar uygulanır. Aynı zamanda yıkanmış değirmen taşı kızdırılıp onun üzerine dökülen sirkenin buharı da burna tutulursa yararlıdır.

Ancak, bunların dışında, nezle maddesinin kıvamını değiştiren yalanarak alınan ilaçlar da verilir ve çoğunlukla bunlar verilir: Ayva çekirdeğinin ağza alınması yararlı olur. Çünkü onların çevresi yoğun maddeyle çevrelidir. Onlar karışıp [ağız sıvısı vasıtasıyla] kıvamı değiştirir. Onlar derinlere inmez. Nefes alma onlarla kolaylaşır veya incelten maddeler alınır; böylece onların yoğun ve ağdalı yapısı hafifler.

Eğer inen madde soğuksa yemekten önce hamama girmek uygun olmaz. Eğer akıntı sıcaksa yemekten önce hamama girerken onu çok beslememelidir. Belki ondan hasta zarar görebilir. Ancak inen madde indiği tarafın tersine çekilir; örneğin boğaza inen maddelerin burna çekilmesi gibi. O çekme için aksırtan ilaçlar verilir ve genellikle de burun deliklerini gevşeten ilaçlar verilir. Bütün sıcak nezleler (akıntı) aşağı kolayca iner. Aynı zamanda aksırtan maddelerle sıcak nezleler kolayca aşağı iner. Burun boşluklarından hacamat yapılır ve kokuların çekilmesiyle olan buharlarla aşağı inen maddeler burun deliklerinden aşağı çekilir.

O buharlardan sonra kokular koklanır. Ancak akıntı oluşmasından önce organa nezle isabet etmesinden alıkoymak için alınan tedbirle, boğaz ve akciğerler afetten korunmuş olmalıdır. Genellikle organların korunması besinlerle olur. Göğsünde sıcaklık varsa, göğüs menekşe yağı ile ovulur ve arpa suyu menekşe suyu ile bakımı yapılır;

tatlı nar suyu yudum yudum içilir ve arpa unu ve inek sütünden yapılan yoğurt alınıp yeni arpa unu, bakla unu ve sütle hazırlanan terkip yudum yudum verilir. Eğer hastanın ateşi yoksa bu şekilde verilen süt zararlı olur. Soğuk yumuşak ilaçlar yalama şeklinde verilir. Ateşli olan çocuğa çördük otu da verilir. Ancak soğuk burun akıntısında, papatya yağı ve banotu yağı ile merhem hazırlanarak uygulanır. Hastaya sıcak nesneler uygulanır; balla ıtır yedirilir ve elenmiş buğday suyunu bademle ve balla karıştırıp hurma şurubu ile verilir; sıcak ve yumuşatıcı ilaçlar yalamak suretiyle verilir. Sıcak su içinde haşlanmış ve yumuşatıcı, sıvıyı akıtan nesneler yararlıdır. Çünkü ağırlaştıran ve yoğunlaştıran maddeleri, bu maddelerin dışarı atması gerekir. Bu özellikte maddeler, solunum organlarındaki yoğun maddenin atılmasını ve aşağı inmesini sağlar. Bu ilaçlar onları (akıntıları) pişirerek yumuşatıp gevşetir. Ancak bu kişilere hurma şurubu uygun değildir. Bazen nezlenin (akıntının) başlangıcında hurma şurubu uygun olabilir, ancak şurup tatlı olmalıdır. Çünkü o yağlı yiyeceklerin akıntıyı değiştiren buharını engeller.

İKİNCİ FEN

İKİNCİ MAKALE

Birinci Kısım Burunda Olan Kötü Koku

O kötü kokuya sebep göğsün etrafından ve akciğerlerden ve mide-den akıp edip burna ulaşan pis buharlar olur veyahut burun kemiğinde olan kötü kokulu hıtlardır. Çünkü o kötü kokulu hıtlar fazla olursa burnu kokutur ve her durumda onda pis koku oluşur. Bazen çok rüzgâr olup koku oluşur ve bu beyne ulaşır kötü koku hissedilir veyahut burun içindeki kötü koku oluşturan hıtlar olur veya beynin tamamında veyahut beynin ön kısmında [ve burun veya beyin tarafında] olan kötü hıtlar kötü kokuya sebep olur veyahut kötü koku burnun kemiğinin kendisinde kötü koku olmasından kaynaklanır. Kötü koku burnun kendisinden kaynaklanıyorsa tedavisi güç olur veyahut burunda pis kokulu basur olmasından kaynaklanır.

Belirtiler: Eğer kötü kokuya sebep olan kötü hıtların burnun derinlerindeki yaradan olmayıp muhtemelen midede ve beyinden kaynaklanıyorsa, onun tedavisinde, mide ve beynin kötü hıtlarına karşı kullanılan bütün ilaçlarla, öncelikli olarak tenkiye yapılmalıdır. Ondan sonra⁵³³ fitiller ve koklanan ilaçlar ve benzerleri kullanılır. Bu kısımda denenmiş olan fitillerin verilmesi şöyle olur: fitillerden (açan ilaçlardan) önce burun şarapla yıkanmalıdır. Sonra burnu açan ilaçlar verilir ve burnu açan ilaçlar şunlardır: sarısakız, gül ve sümbül. Bu ilaçlardan bal ile burnu açan ilaçlar veyahut kakule, sarısakız ve gül kullanılır. Bunlardan Hint sümbülü yağı ile burun açılır. Daha önce zikredilmiş olan bu ilaçların yoğunlukları farklı olup, onlardan burnu

⁵³³ TM: o yeni ilaçları, yani bunun kendisinin ilaçlarıyla tedavi edilmelidir.

açan ilaçlar yapılır. O ilaçlar bunlardır: Hint selvisi, sümbül, nesrin gülü, kan dindiren, kakule, karanfil, sarısabır, gül, bir miktar tuz. Bu ilaçlardan birlikte ve ayrı ayrı olarak ilaç hazırlanıp verilir veyahut açıcı özellikte bir drog 3 dakika ıslatılıp burna ekildikten sonra karanfil verilir. O ekilecek ilaçlar şunlardır: karanfil ve Hint selvisi zerreleri burun içine ilaçların her birinden eşit miktarda alınıp elekten geçirilir. Kuru hurma tozları, nesrin gülü, karanfil ve nar kabuğu karışımı oluşturulur. Bu terkipte de her birinden birer dirhem alınarak ilaç hazırlanır. Bunların her birinden yarım dirhem alınır: sarısabır ve mazi. Misk 4 habbe, kâfur 4 habbe alınıp aynı miktarda tuz alınması uygun olur. Bu maddelerden burnu açıcı ilaç yapıp hastaya verilir.

Altın gümüş karışımı (metal cürufu), yarpuz suyu burna fitil şeklinde uygulanır. En iyi burun açıcı eşek idrarıdır. Onun çok yararı vardır. Eşek idrarının zararı olmaz. Yine iyi ve denenmiş buruna çekilen başka ilaçlar da vardır. Bu terkip tiryak şeklinde olup, ender ve sıcak şarapla eritilip burna damlatılması kötü kokan burunu temizler: mersin, reyhane şarabıyla karıştırıp, birkaç gün koklanır ve cidden çok iyi gelir. Ancak yalanarak alınan ilaçların içine demir oksit de konur. Yasemin yaprağı su ile pişirilip, burna tutulur ve burun latif kılınır. *Kreatin (bal ve su ile yapılan bir nevi içecek)* ile yapılan ilaç hoştur. Bu durumda burna uygulanacak ilaçlar şunlardır: sarıyonca 4 dirhem ve 3 dirhem Çin tarçını, 1 dirhem kakule, 16 dirhem bal ile macun yapılır. Bu terkip burna çekilerek kullanılır. Ancak burna çekilen yarpuzunun da yararı olur. Beyaz çöpleme ve sıcak sedef otu nefesi ferahlatır. Daha sonra açıcılar olarak zikrolunan ilaçlarla burnu açan başka ilaçlar da burna çekilir. Pişirilerek kullanılan çekici ilaçlardan mersin veya birkaç gün üzüm şarabı burna uygulanır. Onlar burundaki kaşıntının giderilmesi için ilaç olarak kullanılır. Özellikle de beynin ön kısmında sıkıntı varsa, bingüldağın sağından ve solundan ve kulakların üst tarafından veya beynin ya da başın önünden dağlama çok yararlı olur.

İkinci Fasl

Burundaki Yaralar

Bazen burunda yaralar oluşur ve o yaraların sebepleri keskin (akut) veya kötü buharlardır veya hiddetli nezleler olur. Bazı burun yarala-

rında kokuşma ve bozulma olur ve kimisi de deri döküntüsü oluşturur. Bazı yaralar çok kötü olur. O yaralar içte ve açıkta olabilir.

Tedavi: Burun kulaktan daha rutubetlidir ve göz de daha kurudur. Kulak yaralarının ilaçları ve göz yaralarının ilaçları arasında yara ilaçları olanlar gerekir. Burun yaralarını kurutan ilaçlar kulak yaralarını kurutan ilaçlardan daha az kurutucudur ve göz yaralarını kurutan ilaçlardan daha kuvvetli kurutucudur. Çünkü kulak yaralarının daha kuvvetli kurutucu ilaçlara ihtiyacı vardır ve göz yaralarının da had derecede kurutuculara ihtiyacı vardır. Bundan sonra şüphesiz ki, eğer yaralar burna akan madde sebebiyle veyahut buharlaşıp çıkan maddelerle oluşmuşsa, o maddelerin dışarı atılması, senin bildiğin gibi, diğer tarafa çekilene yapılır.

Zikrettiğimiz burun basurları (şişler?) ve burun poliplerinde yara ilaçlarının hepsi yararlıdır. Aynı şekilde yaralar güçlüyse poliplerin ilaçları da yaralarda da yararlıdır. Eğer sümükle (burun akıntısıyla) şişerse ve benzer durumlarda, aynı şekilde bütün hafif yaralar güçlüyse, yaralarda da aynı ilaçlar yararlıdır. Ancak kuru yaralarda kuru ilaçlar uygulanırsa, bunlar koklatılarak verilir. Onlar inek ayağı kemiğinin yarım ölçü iliği ile nilüfer veya susam yağları karıştırılıp gül yağı ile de ıslah edilse, özellikle zeytinyağı ile karıştırılmışsa, yararlı olur.⁵³⁴ Aynı zamanda menekşe yağından çok miktarda veyahut az miktarda keten tohumuyla hatmi pişirilip verilir. Aynı şekilde bir açıcı ilaç olarak da hayvan pisliği (koyun vb. gibi hayvanların), ördek yağı, sarı mum, geyik yağı, tavuk yağı ve bal burun delikleri içine uygulanır. Bazen burun yaralarında kafatasının yan tarafından kan alınarak ve burun boşluğundan hacamat yapıp müshiller verilmesi yararlı olur.

Ancak korkutucu ve kötü akıntısı olan yaralar kötü kokuludur. Onun tedavisi zordur.⁵³⁵ Onun tedavisi dışarı atılması şeklindedir. Bazen de eski yakılarla tedavisine gerek vardır; yara boraks ve sabunla yıkanmalıdır; özellikle *saklinadis* (*scolopendrium Galen*) sabunuy-

⁵³⁴ TM: Sonuç olarak hafif yaralarda yararlı ilaç olur ve eğer burun yaraları kuru lursa bir mesuhla tedavi edilir ki mesuh bu ilaçlardan terkip olunur. Şem'i bir cüzün sak-ı bakanın muhi, yani iliği mof cüzi bu 2 ilaç hilt olunup nilüfer yağı içinde veyahut şir u gan içinde benim katımda mesulum ıslahı gül yağıdır. Özellikle ki gül yağı infak zeytinyağından müttehiz olur

⁵³⁵ TM: gerekir ki münsaba olursa

la boşluklardaki maddeleri dışarı atan ilaçlar verilir. Onlardan bakır talaşları, bakır sülfat, kırmızı arsenik ve çöpleme alınıp pişirilip boğa safrası içinde sıcaklık oluşuncaya kadar birkaç gün bırakıldıktan sonra hastaya verilir. Bazen zikrolunan ilaçların üzerine kakule ve sarı sakız, yarpuz, yabani pırasa, safran, dereotu ve denenmiş Rufus ilacı ilave edilir. Bu ilaç hastalıkta denenmiştir. O ilacın terkiibi şöyledir: dereotu, mazi, sarısabır, safran ve arsenik. Bu ilaçlardan aynı miktarda alınıp içecekler ve üstübeç ve kurşun kiri alınıp gül yağı ve mum ile merhem yapıp, tedavi için hastaya verilir. Ancak püstüller şeklinde ilaç gülyacı, bit otu, kurşun kiri ve gül suyu ve sirkeden az miktarda alınarak yapılır.

Açıktaki yaralar bu merhemlerle tedavi edilir. Üstübeç bir ratl, kurşun kiri 3 ukiye, üzüm şarabı 3 ukiye alınıp bitotu yağı ile karıştırılıp verilir. Burun yaralarının hepsinin ortak ilacıdır. Ekşi nar suyu bakır bir kabın içinde yarısı buharlaşana kadar pişirilir; sonra fitil haline getirilip burna uygulanır. Burun yaralarında haplar da tedavi de kullanılır. Gangren şeklindeki yaralar bazen bitotu ve şarapla içilen tabletlerle ve eski şarap ve bazen bitotu ile alınır ve gördüğün gibi suyla bir araya getirilir ve ağırlaşp yoğunlaştırılana kadar hareket ettirilir. Sonra ateş üzerinden indirilerek bir bakır kapta saklanır. Isıtılmış kurşun kiri onun içine ilave edilir. Nane öz suyu da ilave edilerek, diğer ilaçlarla birlikte verilmesi uygundur. Bu cidden yararlı bir ilaçtır.

Üçüncü Kısım Hılve (Bir Nevi Burun Yarası)

Bu yaranın başlangıcında yalnız gül yağı veya mum ve tavuk yağı ile ilaç yapılır. Bunlardan daha güçlü olanı üstübeç merhemidir. Özellikle ayva ile karıştırılan üstübeç merhemi çok güçlü olur. Eğer çok boşaltma istenirse, o ilaca gümüş kiri de katılır. Bazen gümüş kiri ile yetinilir. O hastalık şiddetlenirse bu merhemnin kullanılması önerilir. Üstübeç 1 ratl, kurşun kiri 2 ukiye, kötü kurşun 3 ukiye, yıkanmış kurşundan 4 ukiye alınır. Bu ilaçlardan (maddelerden) bitotu yağı ve sirke ile merhem yapılır. Ancak müzmin yara cidden şiddetli olursa o özelliğinden dolayı burada söz konusu edilen merhem verilir. Bir nüsha: kurşun kiri, taze sedef otu 4 dirhem, şap 2 dirhem. Bu ilaçlar da bitotu yağıyla ve sirkeyle karıştırılıp merhem yapılır. Bu merhem güçlüdür: Zaç ve bakır

sülfat ve sarı sakız. Her birinden⁵³⁶ yedi kısım ve bakır sülfat 6, bitotu 6 kısım, sirke 1 dirhem, yemen şapı 8 ukiye, mazı, bakır tozu; her birinden 4 dirhem ve kendir 1 ½ kısım. Bu zikredilen droglar 1 bakır kap içinde bal kıvamında oluncaya kadar pişirilip ondan merhem yapılır.

Dördüncü Kısım

Burun Deliklerindeki Tıkanıklıklar

Burun boşluğundaki tıkanıklık şöyledir: Onun içinde bir şey hapsolmuştur. Hatta boğazdan buruna bir şeyin girmesini engeller veya burundan boğaza bir şey gitmesini engeller. O gevşek yapıda bir hılttır ve etten oluşur. Şüphesiz o bir nevi deri döküntüsüdür.

Belirtiler: Tıkanıklıkta hasta burnundan konuşur. Hatta burun boşluğundaki akacak fazlalığa engel olur; burnunda bir şey var gibi kişi adeta öter gibi ses çıkarır.

Tedavi: Acı mercimek 1 dirhem, kunduzhayası ve badem ½ dirhem, afyon 1 kırat, safran ve misk birer kırat, sarı sakız ½ dirhem. Bu droglar alınıp onlardan ilaç yapılır. Taze mercanköşk suyu gerektiğinde verilir ve çoğunlukla burna el ile sirke uygulanır. Burnun bir mille kazınması gerekir. Eğer burnun soyulması mümkün olursa, temizlenene kadar hâsıl oluncaya kadar burnun kazınması devam eder. Bazen kazınmak suretiyle, birçok şey dışarı çıkar ve dışarı çıkan şeyi o kadara erişir ki o şaşkınlık yaratır. Bu yarım ratla ulaşır. Bu tedaviden yeterlilik olmazsa basur kısmında zikredilen ilaçlarla tedavi yapılır.

Beşinci Kısım

Burundan Konuşma ve Tedavisi

⁵³⁷Buruna çekilecek ilaç burundan konuşma hastalığına da iyi gelir. Onun ilacı şudur: Mazı, örtecek kadar tatlı nar suyuyla pişirilir. O su

⁵³⁶ TM: yeni haru kalkadis illeti cüzü şebb yemani tuba el-nuhas her birinden dörder kısım ve yarım kısım

⁵³⁷ TM: Bu kısım tabı olan nüshalarda yazılmamıştır. Kamus'ta der ki: hunhane inne la yebin fi kelamihi fe nehnehanne fi hayaşimihi intehi. O halde bundan söylenmek istenen şudur: hunan (hannan) ile İbn Sina burundan soyulup da ölümü muhacirinde daha sonra kadir olmaya derler ve [bu kısım] hunnanın tedavisi konusundadır. Özellikleri buruna çekilen ilaçlar gargaralardan verilir.

hastaya içirilir ve içirmeye devam edilir. Daha sonra mazı çıkarılır ve sıvının yarısına kadarki miktarda kendir ve geven karıştırılıp yine pişirilen mazı da tekrar karıştırılıp bir defa daha macun haline getirilir. Burna çekilen veya alışılanın dışındaki günlerde de ilaç burna uygulanır. Yine burundan konuşmaya karşı (sesin burundan geliyor gibi olması) şöyle bir yol vardır: mum ve yağ ile boraks koklatılmak suretiyle uygulanır ve şikâyet geçene kadar da uygulamaya devam edilir.⁵³⁸

Altıncı Kısım Burun Ezilmeleri

Bu hastalığın tedavisinin en iyisi burnun dışından gelen kötü etkilere iç kısmında olan kötü nesneleri dışarı atmak ve burnun içini sıcak nesnelerle temizlemekle ve onarmakla olur. O zararlı şeyler, her ilaç uygulanmasında az miktarda dışarı atılır. Hatta sonunda temizlenip, rahatsız veren şeyden hiçbir şey geri kalmaz. Ancak bu hastalığı kesecek ilaçlar daha yararlıdır. Bunlar az miktarda sabır, fasulye, sarısakız, ve nar kabuğu ile bunların karışımı sirke, Ermeni toprağı, hatmi, laden çiçeğı, lavanta, ılgın suyu ve şurubu uygulanır. Bu ilaçları ballı su ile o yere uyguluyoruz. Bu ilaçların kitabın birçok yerinde tekrar ele alınması gerekir.

Yedinci Kısım Burundaki Fazla Etler

Basurlar fazlalık etlerdir; burunda oluşur. Bazen bu etler gevşek ve beyazdır. Bunlarda ağrı olmaz. Bunun tedavisi kolaydır. Bazı sıcak ve bazı kere o sıcak ve yoğun şiddetli ağrı olur. Bu sınıfın ilacı buğular şeklinde olur. Onun hiçbir belirtisi yoktur. Eğer o ette iltihaplı pus olursa ağrının şiddeti artar. Bu tip burun şikâyetlerinde burnun şekli bozulur. O basurun oluşturduğu kanserin rengi kötüdür. Onun oluşması cidden kötüdür. Onun ağrısı cidden çok şiddetlidir. Ona idrarla tedavi yapılır. Şüphesiz burun kanseri ile kötü basur başka afetlerdir. Eğer burunda biten fazla etin oluşması başın üstünde ve nezle afetleri neden sonra hadis olduysa o et basur olur. Eğer onların arkasında

⁵³⁸ TM: Buldan ittihaz olunur. Tarik sanatı İbn Kütübi müfredatta zikr olunmuştur.

olmayıp yüzeyinde ise ve akıntı olmamasından, onun kanser eti olduğu anlaşılır. Özellikle o fazla et burunda beyinde herhangi sevdavi bir arazın oluşmasından önce olur. O başlangıçta yan tarafta bir çıkıntı gibidir veya fındık gibi bir fazlalıktır. Sonra büyüyüp sertlik oluşturur ve genellikle pus olmaz. Bu ağrı akan rutubet oluşturmaz. Muhtemelen kuru katı ve bazen de uzunluğuna o boyuta ulaşır ki burundan dışarı çıkar veya çeneyi geçer; kavun dedikleri⁵³⁹ ilaçlar yararlıdır. Bazen ilaçların gücünü artırmak gerekir.

Tedavi: Birinci kısımdan bunlar zikredilmelidir. Tedavisinde ilkin ince bir bıçakla kesilir. Sonra aletle güzelce soyulur ve aletle dağladıktan sonra küçük ve ince güçlendiricilerle dağlama olunur veya ikinci olarak ilkin bizim zikrettiğimiz ilaçlar uygulanır. Nar kullanılır. Daha sonra ince küçük dağlama aletiyle dağlanır. Basur ve bütün çıkıntılar ve fazlalıkları tüp şeklinde bir aletle dışarı çıkarılıp kesilir. Bundan sonra burun deliklerindeki dışarı çıkar. Sonra bu sirke ve su ile muamele edilir. Orası iyileşir; fazlalık kaybolur, ancak derinde kalıntısı kalabilir. O zaman onun testere ile derhal alınması gerekir.

Testerenin Uygulanması Şekli: Tüy veya iğneye geçirilmiş ibrişim ipliği alınıp, kıvrılarak testere gibi diş diş olan alete yerleştirilir ve dışarıdan kıvrılarak burun deliğinden basur gibi çıkıntılara sokulup ipin ucu dışarı çıkarılır. O düzenek basurun geri kalanının aşağıya çekilip bilindiği gibi kesilir. İki taraftan o iplikle oluşturulan düzenek çekildikten sonra burun kanalından veya yaradan tüple oluşturulan bir alet çekilip, onun üzerine papirüs gibi basur ilaçları konarak o ilaç yaraya uygulanır ve bizim bundan sonra zikredeceğimiz ilaçların uygulanması gereklidir. O tüp buruna sokulur ve burun açık hale getirilir. Eğer burnun derisi soyulursa soğutulmuş gibi olur, ancak tüp buruna sokulup, burnun geçidindeki burundaki basur şeklindeki çıkıntıları tenkiye olunması mümkün olur. Ne zaman basur üzerinden kesme uygulansa ve kıl döken ve yiyen ilaçlarla verilirse, o kimsenin aksırması gerekir. Hatta bundan sonra, o aksıran kişinin burnunda

⁵³⁹ TM: çok el-ercel balık neyinden olan hastalıkta kullanılan ilaçlar yararlı olur. Bu esir burunda da olur ve bazen ilaçların gücüne çok ihtiyaç olur, yani erbeyan ilaçları basurlarda istimal olundukta hafif basurlar olursa o

olan sıkıntı odun talaşı ile burundan atmalıdır. Ama basurda verilen ilaçların hafif olanları bunlardır: Nar kabuğu suyu ile ezilmiş macun yapıp, o macundan bir fitil yapıp verilir. Bu fitil denenmiştir; yararlı olur, ancak etkisi yavaştır. Çok madde olduğunda yararı ortaya çıkar ve aynı zamanda çördük otuyla bir fitil yapıp veya fındık yağı ve tarçınla bir fitil veya cevizin sıvısından bir miktarla incirle bir fitil yapılarak, birkaç gün ilaç olarak verilir veyahut fitil yapılır, ancak yarpuz suyu içine konmaz. Yalnız o sıvıya batırılmış fitil verilir veya o suya batırılmış fitil üzerine, yarpuz unu ekildikten sonra verilir veya sıcak fitil suya batırılıp, üzerine yarpuz tozu ekildikten sonra verilir veya nar suyu ve nar suyuna batırılmış fitille kabuk ve yağı ile veya bal ve gül-den fitil yapılır ve fitil her gün yenilenir veya arsenik ve bakır sülfat ile muamele olunup kurutulduktan sonra bu terkip burna çekilir.

Ancak bu hastalıkların müzmin olanlarının tedavisi için o fitillerin burnun tedavisinde merhemlerle yapılması zorunludur. Mum, sarısakız, sıcak bakır, nar kabuğu ve beyaz süsen kökü, bakır sülfat, demir oksit, göztaşı, zaç, Hint sümbülü aynı miktarda alınır. Sonra zikrolunan bu ilaçlardan bakır sülfat hazmedilemez. Şüphesiz filku-lağı denen bitki yararlıdır.⁵⁴⁰ O tozlar budur: bakır sülfat, demir oksit ve zaçtır. Bu ilaçlar eşit miktarda alınıp, toz yapılır ve iyi olan ilkin şart olup, sonra bunlar verilir. Bunlardan kurtuluş ve yarar sağlanmazsa bakır sülfat verilir.⁵⁴¹

O halde bu hastalığın elle tedavisi uygun olur. Aynı zamanda ilkin vücutta ve başta olan doluluk atıldıktan sonra, tedavi yapılır. Eğer o

⁵⁴⁰ TM: fitiller ve pişmiş lapalar veya yarpuz suyu veyahut narın yağı ve kabuğu ile nar suyu ile fitil yapılır. Eğer bu ilaçlarla kurtuluş olmazsa zikredilen burundaki sulardan halas olmaz ise zikredilen burundaki sulardan fetile itti haz olunup üzerine bu zururdan çok miktarda zer olunur.

⁵⁴¹ TM: Bazıları derler ki bu burun esirinde her ne kadar o luf grubundan (sınıfından) luf el-hayyc denen lufun tarafından olan ankud yani salkım-ı asır olunup asiri bir derecede sufi içerse de ve o suf minha rane idhal olunsa, fazla et ve burun kanserini (burundaki kötü kütleli) yok eder. Ama erbeyan, ani o burun şişi ki dud-u heyetinde olup (kurtcul şeklinde olup) kesir el-ercel olan alığa benzer. Bu kelime-i menkusedir. Kamus ruba maddesinde zikreder. Nesneh Kanun'da Sultani nüshasında aynı şekilde Hippokrates'in tedavi ile açıklamalarında Re harfinden sonra Be ve daha sonra Ye yazılmıştır. Kanun-u matbuhda Re'den sonra Nun ve daha sonra bir noktalı Be yazılmıştır. Yazılmış ve harflere dökülmüş olduğu gibi adlandırılmıştır.

hastalık hafifse ona yara ilaçlarından daha güçlü ilaçlar verilir. Mesela burna çekilen ilaçlar verilir: mum ve sarısakız; her birinden birer kısım, demir oksit ve mazı; her birinden yarımşar kısım alınıp, burna çekilir veya o ilaçlar fitil şeklinde verilir. Bu ilacı Galen yapmıştır. O ilaç budur: tatlı ve ekşi narlar alınıp kabuğu ve yağı birlikte pişirilir ve pişirildikten sonra⁵⁴² kurşundan iki kısmı alınır. Sonra tortu alınır ve inceltir, öyle ki o tortu hamur haline getirilir ve bu hastaya içirilir. Böylece o yumuşar. Sonra o tortudan ilaç yapıp, alınıp hastanın burnunun içine konur. Ondan, burundan, bu ilaçlar çıkarılır. O vakit dinlendirilen nar suyu burna ve yanaklara sürülür ve bu tedaviye devam edilir. Bu durumda, yara ilaçları bu basurlara yararlı olur ve sıkıntısı kalmaz.

Bazen Galen'in önerdiği ilaçlar zikredilen yakıcı, ekşi ve tatlı olmak üzere 3 çeşit nar alınır. Eğer basur katı ise, ekşi ve yakıcı olan daha çok kullanılır. Eğer basur çok rutubetli olursa mazıdan da katılarak kullanılır. Galen'den sonra bir grup kavim (hekim?) dediler ki, bu hastalığın ilaçları bazen demir oksit, nışadır ve bakır pasıyla hazırlanır ve bu ilaç hastalığı çözen ilaçlardandır.

Safravi ilaçlar oradaki maddeyi yukarı çeker. Keskin ilaçlar şişlerin hepsini yer. Eğer şişte ağrı olursa, onu teskin eder. Sonra mum, yağ ve bal verilir. Sonra yine o teskin edici ilaç verilir; o yararlı olur. Daha sonra madde toplanıp, tekrar şiş oluşturmaya kadar ilaç uygulanmaya devam edilir. O ilaç yararlı olur. Bu hastalık geçene kadar hastaya taze keçiyoynuzu verilir. O halde Bu durumda, oradaki oluşumu harap etmek için deniz çekirgesi ile beraber yenir.⁵⁴³ Selvi cevizi de yararlıdır. Aynı zamanda göz ilacı olan kırmızı zaç o şişin ovalanması için de kullanılır. Ne zaman o şiş kesilse kanının akışını engellemek için soğuk su ile incir verilir. Hatta incir sakızlandırılır. Sonra yine o incir tekrar soğutulup, soğukluğu gayeye uygun seviyeye eriştikte burna uygulanır.

⁵⁴² TM: bir kurşun kat içinde hıfz olunur ve asir olunan helva-i hamız narların süfli dak olunup acin gibi kalınır ve usare-i matbuhanın zikredilen o süfli telyin edinceye kadar o sülfe miktar-ı kifaye sak olunur.

⁵⁴³ TM: Salılı, yani sekleri ehl eyledikleri gibi ve aynı zamanda baş kısmı ve de yararlıdır ve yine denenilen ilaçlardandır. Zac-ı ahdar kehl-i sahk olunur ve meshuku akşam ve sabah nefh olunur. Allah'ın izniyle beraat-ı hassda olur ve er-beyan.

Sekizinci Kısım

Aksırma

Aksırma ile hıltlar dışarı atılır. Aksırma beyinden hıltın atılmasından veya havanın bir hareketinden kaynaklanır. Burun yoluyla ve ağızdan atılmayı bekleyen hıltı başka yere gönderen bir hareket aksırmadır. Aksırık ne ise öksürük de öyledir. Bazıları şöyle zannettiler: Beyin içinde mevcut olan hıltları atmak için o aksırık oluşturur ve hılt havaya dönüşür. Çünkü aksırıkla dışarı atılma hava şeklinde olur. Havaya dönüştürülemeyen hılt orada kalır; dışarı atılamaz. Bazısının aksırıkla dönüşümü gerekli değildir. Muhtemelen beyindeki zararlı maddenin atılması demek, zararlı maddenin havaya dönüşüp başka tarafa çekilmesidir. Vücut başlangıçta havayı içine çeker; burun yoluyla vücuda giren havayla göğüs ve diyafragma kasları hareket eder ve o hava iç taraftan dışarıya çıkar. Sonra o göğüsten ve onun kısımlarından dışarı doğru yönelir. Bundan dolayı, havanın titremesi çıkışa yardımcı olur. Çünkü bu hareketler birbirini izler. Kapalı yerde olan hava dışarı atılır. Eğer ölüm yakınsa aksırık olmaz.

Bazen aksırık cidden incitici olabilir ve maddenin inmek için hıltta ihtiyacı vardır. Burada uygun olan ondaki maddenin sakinleşene kadar pişmesidir. Bazen aksırık ateşli hastalıklarda ve benzerlerinde çok olur. Vücut kuvvetten düşer ve baş zararlı hıltlarla dolar. Bazen şiddetli burun kanaması da olur. Bu durum kötü olduğunda vücut kuvvetten düşer ve bu durumda acele etmek gerekir.⁵⁴⁴ Ancak maddi üstünlük şiddetli rüzgârla çözülür. Aksıran kişide başlangıçta yüksek ateş yapar. Aksırık rahatsızlık oluşturan bir durumdur; iyi olarak ka-

⁵⁴⁴ TM: Baş maddeleri az ise ve her ne miktarda o az madde nadic olmazsa da utas onun nafaz edip dışarı atar ve o az madde kokulu olursa veya madde çok olursa yine utas onları dışarı atar. Başta olan buhar cinsinden doluluk burun utası çeşidinden olur ve ağır maddeler nadiha olanları da utas nüfus eder ve ne zaman başın maddeleri ağır ve çoksa utas olur ise o utas beynin gücüne işaret eder. Onun için ölüm yakın olup gücü düşenlerde utas olmaz ve bir hastaua mutas istimal olunup utasa eylemese onun biri sıhhati geri gelmez ve utas hapsolmuş fazlalıklar nefda muayyen olur ve doğumu teshil ve meşimeyi dışarı atar. Ağırlaşmış kafayı teskin etme ve hafifletme ve ancak başında gayri nadic maddesi olan intizac için sukune muhtac olsa utas ona zarar verir. Bir utas-ta zarar veriyorsa o utas beyne teshin edip beynin etrafında olan suhnetli maddenin oluşması dolayısıyla beyne el-haza bakımından korkmalıdır. Aynı zamanda göğsünde yoğun madde veya madde-i fecce olanlara da utas görülür.

bul edilmez. Eğer aksırmanın sebebi başsa korkmalıdır. Ancak endişe yaratmaz. Bu iyi bir durum değildir; dönüştürülemez.

Eğer maddi ise, ancak onun bir miktarı sarsarsa ve eğer olgunlaştırırsa veya rüzgâr oluşturursa ve de buhar şeklindeyse, aksırık baş boşlukları için yararlıdır. Şüphesiz aksırık baştaki buhar şeklindeki doluluk için yararlıdır veya yoğun maddeler varsa da yararlıdır. Ancak tamamen pişmişse ve ondan çok miktarda bulunuyorsa, beynin gücüne işaret eder. Bundan dolayı o kişi ölüme yakın olur; aksırmaz. Aksırması gereken kişinin aksırması zorunludur. Eğer aksırması gerekiyor da aksıramıyorsa hasta sağlığına kavuşamaz. Aksırıkla atılması gereken madde orada hapsolup kalır. Aksırma doğumu kolaylaştırır ve plasentayı çıkarır. Ağır başı sakinleştirir. Eğer pişmemiş maddeler söz konusu ise, kişiye zarar verir; pişirilerek zararının giderilmesine ihtiyaç vardır. Hareket etmiyorsa, onun başına zararlı maddeler çektiğinden korkmalıdır. O madde göğüste çok engelleyici olabilir.

Dokuzuncu Kısım

Aksırığa Engel Olan İlaçlar

İyi gül yağı aksırığa mani olur; söğüt yağı aksırığı şiddetle teskin eder ve bazen burnu sıcak şeylerle doldurmak, başı ılık su ile yıkamak ve ısıtmak, kulaklara sıcak yağ uygulamak (sürmek), kafasının altına dirseği koyup yaslanmak ve elma ve soğuk şeyler koklatmak gibi; bu zikredilenlerin hepsi aksırığı keser. Bazen de düşünce ve bir şeyle meşgul olmak da aksırığı keser. Ancak küçük çocukların aksırıklarının ilacı budur: Bir biber alınıp ateş üzerine konur ve tamamen pişmeden önce ateşten kaldırılır, ancak biberin rutubeti tamamen alınmıştır. O parçalanır ve burna tutulursa aksırığı keser. Aynı şekilde aksırma isteği geldikte sabredip, aksırığı tutmak da aksırığı keser. Aksırığı atlatmak için bu ilaç ve tedbir yeterlidir. Bazen göz ve kulak ve etraf (kollar ve bacaklar) ve yanak ve omurga kuvvetinin yoğunluğu ona engel olur. Hiddetle bakmak aksırığı sınırlar. Aksırığı kesmek için yatırıp istirahat ettirmek, döndürmek ve kol ve bacaklarını yağlarla ovmak gerekir. Hastayı dikkatle uyandırmalıdır ve toz ve dumandan korumalıdır.

Onuncu Kısım **Buruna Çekilen İlaçlar**

Buruna çekilen ilaçlar bunlardır: beyaz çöpleme, kunduz hayası, kundus (deve kuşu?), biber ve hardal tek başlarına veya birlikte alınıp burna çekilir veyahut nezle otu (yapışkan otu), sümbül ve tutan ilaçlar, yabancı sedef otu, sabır ve aynı şekilde benzerleri buruna çekilen ilaçlardır. Onlarla burun temizlenir. Ancak yalancı reyhan, loğusa otu ve gül bir terkip haline getirilip buruna çekilir. Bu terkibi koklamak burnun içini temizler ve ferahlık verir.

On Birinci Kısım **Burna Çekilen Hafif Drogalar**

Burna afyon koklatılır ve reyhan dalları, loğusa otu, gül ve onun narin yaprakları koklatılır. Onlar ısıtılıp burna çekilir. Bu ilaçları koklamak ve içe çekmek yararlıdır.

Burun Boşluğunda Olan Şey

Bazı kişiler ağızlarına bazı ilaçlar alınca aksırır. Eğer o şey aksırık olunca çıkıyorsa onun burun delikleri sağlıklıdır. Bu konu daha önce zikredildi.

On İkinci Kısım **Burun Boşluğu**

Burun sıcaktır ve şiddetli kurudur; burun kemerinin içinde kurutucu hıtlar vardır. Onların her biri görüldüğünde yararlı yağlar ve rutubetli soğuk sıvılar uygulanır ve hıtlar atılır, sonra yağlarla veya sıvılarla oradan atılması gerekenler de atılır.

On Üçüncü Kısım **Burun Kaşıntısı**

Burun kaşıntısı bazen hiddetli buhardan veyahut güçlü akıntısı olan nezleden olur. O nezle soğuktan olabilir. Bazen de burun kanamasının hareketinde karıncalanma olur. Burun kanamsıyla birlikte olan burun kaşıntısı buhrana işaret eder Çiçek hastalığında ve kızamıkta görülen buhrandaki kaşıntıya işaret eder. Bu hastalıklarda burun tahrik olur ve bunların her biri bildiğin gibi kolayca belirlenip tedavi edilir.

ALTINCI FEN Dişlerin Durumu (Bir makaledir)

Birinci Kısım Dudak ve Dilin Anatomisi

Dudak yiyeceği ağzın alt boşluğuna göndermek için gerekli bir organdır. Aynı zamanda havayı yukarıdaki boşluğa gönderir. Mide ağzında toplanan bütün fazlalıkların inceltilmesinde yararlıdır. Onlar aşağı inmekte zorlanırsa, onları aşağıya doğru inmeye zorlar. İnsanda konuşma dudaklar yoluyla olur. Diğer hayvanlarda durumunu ifade etme vasıtasıdır. Dudak öyle bir organdır ki yenen ve içilen her şey onunla ağız içinde döndürülür, o zevk organıdır. Onunla ses kısımlara ayrılır ve harfler şeklinde ağızdan çıkar. Dudakları örten deri kıvrılıp ağız içinden yemek borusuna doğru iner ve orada mideyle birleşir; o örtü şeklindedir. Yukarıda bu deri sagittal sutur seviyesine kadar çıkar ve orada kısımlara ayrılır. Ancak ayrıldığı kısımların arasında bağlantı vardır. Sen [*Külliyat*'ta] dili hareket ettiren kasları öğrendin.

Dil dişlere göre daha önemlidir. Genişliği ve uzunluğu mutedildir. Dilin ön tarafı incedir. Onun ince tarafına dilin ucu derler. Dil ucu ne kadar ince olursa söz ve ses o kadar iyi olur. Ne zaman dil cidden büyük ve geniş veya küçük olup, kalın bir yapıya sahip olsa onun sahibi kelimeleri telaffuz edemez. Dilin cevheri gevşek ve rengi beyaz bir ettir. İçindeki küçük damarlar kanla doludur. Bundan dolayı o sıcaktır ve beyaz dilin cismi kırmızı görünür. Dile giren damarların bazıları ven ve bazıları da arterdir ve sinirlerin anatomisinde zikrettiğimiz dört sinirdir. Giren kan damarının dallanmaları çoktur ve dil her ne kadar kendisi küçükse de onda olan sinirler, venler ve arterlerin çok sayıda dalları vardır. Dilin altında 2 yol vardır; onların orada delikleri vardır. Onların meyli içeri doğudur. Ağız suyu (tükürük) dilin altındaki bu deliklerden ağız içine akar ve ağız nemli tutar. Onlara tükürüğün kay-

nağı derler. Her iki delikte tükürüğün kaynağı gibidir. Dilin üzerinde yayılmış olan zar dudakların üzerine yayılmıştır ve yemek borusuna kadar iner. Dilin altında kırmızı renkli 2 büyük damar vardır; onlardan küçük küçük birçok damar çıkar.

İkinci Kısım Dil Hastalıkları

Bazen dile hastalık isabet edip dilin hareketinde bozukluk oluşturur.⁵⁴⁵ Bunlar yokluk ve zaaf veya onun dışındakilerdir. Bazen de duyu gücünün zayıflaması söz konusudur.

Şüphesiz hastalık kötü mizaç sonucudur; büyük ya da küçük olabilir veya şekil bozukluğu halinde ortaya çıkar ya da kasılmaz veya gevşeyemez veya tek başına bağlarından çözülür. Dilde bazen kasılamama veya gevşeme veya tek başına bağlarından çözülme olur ya da konumunda bozukluk vardır.⁵⁴⁶

Bazı kere hastalık karmaşık olur.⁵⁴⁷ Bazen de beynin ortaklığıyla dilde hastalık görülür; cinnet ve delilikle de çoğunlukla ortaklık olarak ortaya çıkar. Bazen de başka duylarda olan bozuklar dolayısıyla dilde bozukluklar oluşur. Çünkü duyuyu oluşturan sinirin kısımlarının kökünde bozukluk olur. Bozulma dilin duyu gücünü oluşturan sinire ait olmayabilir.⁵⁴⁸ Eğer sadece his veren sinir kolunda bozukluk olursa, o zaman bozukluk sadece dile ait olup, diğer duylarda bozukluk belirlenmez ve çoğu kez bozukluk dil ve mide ortaklığı ile ve az da olsa akciğer ve göğüs ortaklığı ile oluşabilir.

Dilin mizacı dilin rengi ile belirlenir, yani beyaz, siyah, kırmızı ve sarı

⁵⁴⁵ TM: ve o bozukluk 3 grupta toplanır.

⁵⁴⁶ TM: Ancak kuvvetli güçte olana bozulma yapmaya muktedir olamaz. Örneğin dilde olan 2 duyu kuvvetinde dokunma hissi (duyusu) zaaf olup, zevk duyusunda yeterli güç olsa zaaf hastalığı o güçlü dokunma duyusunda hastalık meydana getiremez ve aksi üzere olursa o söz konusu hastalıkların oluşturduğu bozukluk da aksi üzere olup kuvve-i zaikada bozukluk oluşturur. Dokunma gücünde bozukluk olmazsa ve dilin hastalığı bir ölçüde kötü mizaç ve bazı diğer bazı organlardaki hastalıklardan kaynaklanır. Mesela dil ziyade büyük ve azim veyahut küçük veya şekli ve hacmi kötü olur (bozuk olur). Basitlikten veyahut munkabız olunmak ve dilin hastalıkları bazen inhilal ferd

⁵⁴⁷ TM: Şişlerin sınıflarından birisininin arız olmakla ve bazı kere bozukluk dile has olur.

⁵⁴⁸ TM: La mahalle o sinirin kökünün bulunduğu yerden çıkan kolun tarafında hissi oluşturan kısımda olan bozuklukla ortak olabilir.

olmasına göre belirlenir. Aynı zamanda dilin mizacı yiyeceğin lezzeti algılamasından da anlaşılır. Ekşilik, tatlılık, tuzluluk, acılık ve sıkıntıdan olan kötü kokusu gibi benzer durumlarda ve yakıcılıkla hissedilenlerle dilin mizacı belirlenir. Ağızdaki yiyeceğin ve dilin rengi dilin mizacını belirleyip ve bazen de diğer organların durumunu da tayin etmekte yardımcı olur. Çünkü dilin kırmızılığı ve özellikle de sertliğe yakın olması, bazen başın civarında, midede ve karaciğerde şiş olduğuna işaret eder. Dil beyaz olursa bazen midenin ve karaciğerin soğukluğuna ve başın balgam mizacında olduğuna işaret eder ve bazen de dilin beyaz olması sarılığa işaret eder. Eğer sarılık olan kişinin vücudu beyazın aksi renkte olursa, o safravi hilt gerek midede, gerekse başta veya bütün vücutta olsun, yiyeceğinde hangi hiltin hâkim olduğunu gösterir.

Bir başka bakımdan da şöyle bir çıkarım vardır: bazen dilin rutubeti ve kuruluşu da mizacını gösterir ve dilin kuruluşu 2 bakımdan hissedilir. Birincisi dilin yüzeyinin rahatlığı ve yumuşaklığı olur. Bu bakımdan hissedilen kuruluk hakiki kuruluk olur. İkincisi dilin kuruluşu ondan daha yapışkan ve yoğun hiltin akması ile ve dilin üzerinde şiddetli sıcaklık oluşturmasıyla anlaşılır. Ancak bu delil, dilin cevherinde kuruluk olduğunu göstermez. Belki dilin üzerindeki rutubet ve yoğunluğun toplandığını gösterir. Dil üzerinde yoğun rutubet toplanması, nezle veya ağır buharlar dolayısıyla olur. Hekimler ağız boşluğunun hastalıklarından ağız boşluğunun halini belirler, yani dilin mizacı rutubetliyen kuruluk oluşur; hekimler arızı kuruluk alametini görüp hakiki kuruluşu ondan çıkarırlar.⁵⁴⁹ Dilin mizacı bazen dilin konuşma hareketinden belirlenir. Bu konuşmanın kaybolmasından ve ağırlığından ve hafifliğinden de belirlenebilir. Hatta dilde, her ne zaman kelimelerin noksan telaffuz edilmesi söz konusu olsa ve hareketi ağırsa, dilin kandan veya rutubet ve benzerinden kötü etkilendiğine işaret eder. Dilin hali bazen dilde arız olan şişler ve çıkıntılardan da belirlenebilir. Bundan önce geçen bütün yöntemleri ve bundan sonra zikredilecek bazı usulleri belirleyerek kaydedip, sonra burada zikredilen kaynaklar-

⁵⁴⁹ TM: Humma sırasında fark şudur ki eğer onun gibi dilde sertlik olursa kuru dile işaret eder. Eğer melaset olursa, dilin rutubeti ve ağız boşluğunun sıcaklığı dolayısıyla arız olduğunu gösterir.

dan senin onun durumunun nasıl olduğunu anlaman mümkün olur. Dilde bazen tek başına, yalnız kendisinde düzensizlik olur ve bazen de beyin veya midenin de ortaklığı ile kişi hastalanır. Dile yararlı olan birçok sinir terkip şeklindedir. Dil fonksiyonlarının bozulması onunla birleşmiş olan sinirlerin etkilenmesiyle olur. Genel olarak, dil fonksiyonunu belli bir yönde yapar; dil kendi sinirinin yönlendirmesi ve onunla uzlaşmasıyla işlevini yaparken, o sinirin dille birleşmesi ve hepsinin birbiriyle uyumla işleyişine ihtiyaç vardır. Bundan dolayı bazen o sinir bütün olarak uygun şekilde fiillerini yapmaktadır. İçlerinde sapma olmaz. O sinir sahibinin konuşması düzgün ve açık ve seçik olur. Ancak o sinirde bazen bozulma olursa, o ve benzeri durumda dilde, duruma paralel olarak, işlevinde bozulma olur; telaffuzunda bozukluk, konuşmasında zorluk olur; hasta konuşamaz. Bazen dilin sinir gücü daha sonra istenen duruma cevap veremez; sinirlerdeki güç kaybından dolayı kişide konuşma kabiliyeti tamamen kaybolur.

Tedavi: Baş ve mide ortaklığıyla olan dil hastalıkları baş ve mideye iyi gelen ilaçlarla olur ve o ilaçların hangi kısımlara uygun olduğunu sen bilirsin. Ancak dile özel olan hastalıkların tedavisinde ishale dışarı atan ilaçlar içirilir. Müshil içeceklerle kusturma ve benzeri mizaçta olan ilaçların verilmesi yararlı olur veya kabız eden özel ilaçları ya da o bölgeye ait ilaçlar kesilir. Hafif ilaçlar verilerek tedavi yapılır. O ilaçlar içildikte dile güç getirir; en uygunu, bunun gibi içecekler yemekten sonra verilmelidir. Bazen yiyeceklerle ve vücudun yüzeyine uygulanan yağlar ve kokular ve buharlarla tedavi yapılır. O ilaçlar verildikte ağızda bir müddet tutulmalıdır. Hububat ile de ilaç yapılır. Onlar ağızda tutarak alınmalıdır ve o hububat zikrolunan güçlere sahip olan kokulu ve uygun maddelerden oluşur. Öncelikli olarak ilaçlardan ferahlatıcı olanları alınmalıdır. Ağız ve dil ilaçlarından keskin olanlarının alınması gerekir. Eğer o ilaçlar boğaz ve akciğerlere zarar veriyorsa kusmalıdır; akışkan ilaçlar ve benzerlerinden süt oluşturmalıdır.

Üçüncü Kısım

Tat Duyusunun Bozulması

Duyunun bozulmasının bilinen üç çeşidi vardır ve hepsi birbiriyle ortaktır: Kötü ve yok edici, zayıf ve eksik. Diğer bir şekilde de olur.

Onlardan her biri ya dille ilgili asıl hastalık ya da diğer bir hastalıkla ilgili hastalık olur. Yalnız zevke mahsus bozukluk kötü mizaçtan veya yüksek organlardaki bir hastalıktan oluşur veya ikisinin birlikte ortaya çıkmasından kaynaklanır. Bizim bundan önce işaret ettiğimiz arazlarla onlar belirlenebilir.

Tedavi: Zevk bozukluğu cğcr ortaklık dolayısıyla olursa, onun tedavisi beynin durumuna bağlıdır; senin bildiğin şekilde beynin düzeltilmesi gerekir. Mideyle ortaksa, onu da bilmek ve ona göre, tedavi etmek gerekir. Eğer zevk bozukluğu ortak değilse, ancak dile özgüysen, sadece dilin tedavisi yapılır. Eğer dile mahsus hastalığın sebebi doluluk ve kötü hılt ise, onu atmak gerekir. O hılt çok fazlaysa *fiy-kara lapası* gibi açan ilaçlarla veya kısa mahmut otu, ebuçhil karpuzu yağı, neft tuzu alınması gerekir. Eğer o hılt ağırsa, ısıtıcı ilaçlarla dışarı atılır ve dilin gevşekliği kısmında zikrolunan gargara uygulanmalıdır. O bozukluğun sahibine soğan, hardal ve kısa mahmut otu ve sirke gibi yakıcı yiyecekler verilmelidir.

Dördüncü Kısım

Dil Gevşekliği ve Ağır Dil ve Konuşma Bozukluğu

Dil gevşekliği bundan önce zikrolunan gevşeklik durumlarından farklıdır. Senin bildiğin sebeplerden ortaya çıkar. Bazen kansal sıvı rutubetinden kaynaklanır. Bazen de sebep ilkin beyinde ve bazen de dili hareket ettiren sinirde veya sinirlerinin bir dalında olur. Biz dilin gevşekliğinden beynin ortaklığı ile olanları ve ortak olmayanları bütün olarak bilirsek, his ve harekette beyinden istifade eden diğer organların durumları sağlıklı olursa, dilin gevşekliğinin asli hastalık olduğunu anlarız. Eğer diğer organlarda gevşeklik olursa, dilin gevşemesinin de beyinle ortaklığından kaynaklandığı aşikâr olur. Dilin ısısı ve aynı zamanda bu sıcaklık dili gevşeten maddenin kan nevinden olduğuna işaret eder. Tükürüğün, ince madde ve sıvı cinsinden olması ve çok akması durumunda çözen maddelerin verilmesi hastaya yararlı olur ve kasılma yapan maddelerin alınmasından daha yararlıdır. Bazen de gevşeklik had derecede olur ki, hastanın bütün konuşması kan tarafından engellenir veya zorlanır veya başka türlü değişime uğrar ve acayip bir çeşit değişim oluşur; konuşması nadiren ayırt

edilebilir. Bu durumdaki bazı çocuklar uzun süre konuşamazlar ve kelimeler karıştırırlar. Eğer hastada ateş oluşmuşsa dillerinde gevşeklik olur. Çünkü sinir kökünde kasılma (tutukluk) olur. Bunun gibi durumda kişi r harfini ğ telaffuz eder. Eğer karıştırılıp dengele-nirse dil katılır.

Tedavi: bu hastalıklar dilin hafif gevşetici ilaçlarla ve eski laksatif ilaçlarla vücudun temizlenmesinden sonra başın etrafına mahsus olan ilaçlarla tedavi edilir. Eğer rutubetli maddenin kana baskın olduğu zannediliyorsa, dilin damarlarından kan alınır ve çene üzerinden hacamat yapılır. Sonra dilde olan madde gargarayla tahrik olunarak, dışarı atılır. Burada ilk kısımdaki baş hastalıklarının tedavisinde uygulanan ilaçlar uygulanır.

Ancak burada oraya mahsus ilaçlar kullanılır ve çoğunlukla tedavide çözeltiler dil üzerine uygulanır. Kesen ve incelten ilaçlarla gargaralar ve çiğnenerek alınan ilaçlar tedavide kullanılır; geyik otu gibi. Aynı zamanda hardal, nezle otu, gebere otu ve kabukları ve kundus gibi ve bunların hepsi birlikte kullanılır veya soğan emilir. Bazen de o ilaçlarla birlikte nışadır ve ekşi süt veya yumuşak peynir veya benzerinden dilden tükürük akıncaya kadar alınması yararlı olur. Soğan sirkesi ile gargara yapılması veya soğan çiğnenmesi cidden yararlı olur ve dilin gevşemesi ve ağırlaşmasına ağrı kesici ilaçlar iyi gelir. Eğer gevşeme çok olursa ve konuşmada zorluk görülürse, papatya ve kendiştenden biraz alınır ve dil ucu ve dil köküne uygulanır. Bu ilaçla ve bunların benzerleri ilaçlar dil üzerine uygulanır. Zikredilen nüshada bu zikredilen ilaçlardan haplar yapıp verilir. O ilaçlar hızla çözülmeye engel olan hap şeklindeki ilaçlarla yoğrulur ve macun haline getirilir. Örneğin badem çiçeği, amber ve deniz yengeci gibi gevşetici ilaçlarla yoğrulur.

Bir başka nüshası: Dilin altında tutulursa dilin gevşeyip sarkmasında yaralı olur. Bitkilerin kabuk ya da çeperleri 2 dirhem hiltit ile birlikte bir dirhem büyüklüğünde nohut gibi haplar yapıp dilin altına konur ve emilir.⁵⁵⁰ Bu konuda gargara niteliğinde olan ilacın biri de budur: nışadır, biber, nezle otu, hardal, boraks, zencefil, dağ üzümü, yabani mercan köşk, kuru farekulağı, nef tuzu ufalayıp

⁵⁵⁰ Dilin gevşekliği istirha ve dilandan yararlı olur

elekten geçirilip toz haline getirilir ve sıcak suyla karıştırılır. Birkaç gün bu ilaçlarla gargara yapılır. Hintli hekimlerin⁵⁵¹ önerdikleri midevi, kolay sindirilen ilaçlardan biri de şudur: kara kimyon, kirman kimyonu, ekmek kabuğu, Hint tuzu. Her birinden yarım ölçü alınıp sivri biber suyu ilave edilir ve 8 ölçü şekerle karıştırılır. Sonuç olarak bu droglardan yapılan ilaçlar genel olarak hafif ilaçlardır. Ne zaman çözülebilen ilaçlardan terkip yapılarak yararlı olduğu gözlenmezse ve rutubet ve akışkanlıkları olduğu da belirlenirse, bützen ilaçlarla karıştırarak hastaya verilir. Bunlar sümbül yağı ve güldür. Bataklik sazı çiçekleri ve tebeşirle karıştırılır; çoğunlukla ilaçlar ekşilikleri sebebiyle dili kasıp çeker. Şüphesiz onlar kuvvetli ve yoğun olan tükürüğü çözer ve bunun için ekşi üzüm ve kaymak gibi droglar kullanılır. Eğer⁵⁵² çocuğun konuşması yavaş ilerliyorsa dilini uyarmaya devam etmelidir ve onun tükürüğünün akışını kolaylaştırmalıdır. Bunun için özellikle bal, darani tuzu ve dilin rutubeti ile ilgili ilaçlar kısımda verilen ilaçların hepsi kullanılabilir. Onlar dili rahatlatır ve konuşmaya zorlar.

Beşinci Kısım Dilin Kasılması

Dilin kasılması, dili gevşeten rutubetten ortaya çıkar. Çünkü o rutubet kaslarını enine uzatır ve kasın uzaması ile gevşeten rutubetten

⁵⁵¹ ve sakilinde ağır ilaçları iyi gelir. Ne zaman istirha müşt ed olup kelimadan acz ve imtina-i arız olsa furbiyun ve kendüşte bir şeyi ahz olunup (alınıp) ve onunla dilin kendisi ve dilin kökü [veram/şiş?] delik olunur. Bu ilaçlar ve bunların benzeri ilaçlar hubub itti haz olunup o ilaçları sürat-i inhilalden mani olan diğer ilaçlarla cdviye-i hubub ilkin yoğrulur ve macub kılınır (macub hale getirilir). Örneğin lazet ve amir ve rcytinac ve sumug-u luzec-i sair ile yoğrulur ve lubb-u mezkurun. Nüsha İlk (alak) el-inbat 2 dirhem hıştıyet bir dirhem bunlarda nohut gibi haplar itti haz olunup dilin altında vaz' ve imsak olunur ve dilin istirha ve dilinden nafi olur. Bundan sonra mücerrede olan ilacın biri de budur ki nişadır-ı fülful, akirkarha, hardal yabes milh-ı neft dak olunup ilkinden geçirirli ve sıcak su mütevelliyen şanda ehli Hindinin sikreylediği civarı şenlerdendir. Bu nüsha cevarişeni kimyonu esved-i kirmani kerfeidi; milh-ı Hindi. Her birinden ½ miskal sivri biber, 10 adet biber 200 adet, 8 ıstar ki bir ıstarı 6 dirhem ve yarım dirhemdir ve muz yarısı kadar. Bu kelimadan maksud [aher-i kitabı kanunda] zikri ati olan istaddan ihtirazdır.

⁵⁵² TM: edviyenin humuzeti (kırmızılığı) hasebiyle ve o havamız-ı masl ve has dem vesair fevakinin korukları gibi nesnelerdir

dilde kasılma oluşur. Bazen sevdavi kasan maddeden oluşur ve bazen de had derecedeki hastalıktan arız olur. Eğer dildeki kasılma dildeki kuruma ve bozulma yoluyla dil kaslarında görülürse, bu durumdan konuşma da etkilenir.⁵⁵³

Tedavi: Dilin kasılmasının tedavisini '*kanun ve kaideler bu üçüncü kitabın birinci fennin fazlalıklarının tutulmasının genel tedavisi kısmı*'nda zikrolunan kanun ve kaidelerle uzlaştırmak mümkün değildir. Ancak bizim zikrettiğimiz gibi, dilin kasılmasının tedavisinin açıklaması şöyledir: dil kökü üzerine papatya, sarıyonca, yonca, farekulağı ve dereotu muamele edilip uygulanır. Bu drogların tek tek ya da birlikte söz konusu yere uygulanması yararlıdır. Bunların yağları ile gargara da yararlı olur. O yağlarla ya gargara yapılır ya da ağız dolusu içilir. Dil zayıftır; o uzayana kadar da açıcı sıvılar verilir ve daha sonra kasacak sıcak yağlar uygulanır. Bunun arkasından, onu çözen tatlılar, süt ve benzeri gibi yiyecekler verilir. Eğer hastanın ateşi varsa menekşe yağı, su kabağı yağı ve gevşeten soğuk suyla muamele edip, adım adım dilin rutubetlenmesi sağlanmalıdır.

Dil Büyümesi

[Bu hastalıkta] dilin büyüklüğü doğal olduğundan daha büyüktür. Ancak bazen de söz konusu edildiği gibi, büyük olması rutubetinin çokluğundan ve kanın yoğunluğundan ileri gelebilir. Bazen de dilin büyüklüğü o kadar artar ki, ağza sığmayıp ağzın dışına çıkar. Dilin bu şekilde büyük olduğu durumu biz tedavi kısmında tek başına ele alıp açıklayacağız.

Tedavi: Dilin şişleri ve büyümesi kandan ve ateşten olursa onu ovarak tedavi etmek gerekir. Dile kuzukulağı ve ağaç kavunu gibi ekşi keskin droglar verilir. Eğer dilin büyüklüğü rutubettense, nışadır, sirkeyle karıştırılıp o karışım dile yavaşça sürülür. Zararlı maddeleri kusturulup dışarı attırdıktan sonra, zencefil, biber, sivri biber ve darani tuzu alınıp, hepsi iyice ufalanıp dile bu karışım uygulanır. Bu

⁵⁵³ TM: kasın kurumasından dile teşennüç arız olur ve bazen de had derecedeki hastalıkta konuşmaya zarar verir [yani lisanı teşennüc olmaz ve lakin tekellümüne zarar isabet eder] ve lakuvda bazen lisan-ı ebraz olursa onda avecac zahir olur ve bundan akdem (beyaz kan?) bunları biz beyan eyledik.

muameleden sonra dil ağzın içine girer; büyüklüğü yok olur. Dilin gevşekliği çocuklarda görüldüğünde onun tedavisi için ateşli hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçları kullanmak yeterlidir. Serçe ve büyük develerin [etinden] yedirmek gerekir. Dili büyük olan bir kişinin tedavisi amacıyla dilinin altına vurulur ve dilinin alt bağı ve zarı kesilerek dil gevşetilir.

Yedinci Kısım Dilin Kısılması

Bazen dilin kısılması dilin etrafına yapışık olmasından kaynaklanır ve dilin kısa olması kasılmasına engel olur.

Tedavi: Kasılmanın tedavisi gibidir. Bunun için şöyle denir: ⁵⁵⁴Dil kısa olduğunda dilin bağı kesilir ve kanamayı durdurmak için ısıtılmış zaç kullanılır. Dilin serbest kalması için ve dilin dışarı çıkmasını engellemek için bu kesmeye ihtiyaç vardır. Eğer kanın çok akmasından korkulursa onu çok kuvvetli basit ilaçlarla tedavi etmelidir. ⁵⁵⁵ Dilin altındaki bağ çok dikkatle kesilip dilin altındaki damarı korumak gerekir. ⁵⁵⁶ Bundan dolayı bu kesme işlemi çok kan akmasına sebep olmaz.

Sekizinci Kısım Dil Şişleri

Dilde görülen şiş bazen sıcak şiş, bazen de balgami şiş veya içinde gaz olan ya da katı şiş ve kanser olur. Şişler kısmında olan açıklamalarımıza müracaat edildiğinde bu kısımlarda her birinin alameti bütün olarak açıkça görülür. Bazen de zehir içmekten dil şişer; çatlak olur, afyon yutmuş gibi.

Tedavi: Ancak sıcak şişler olduğunda öncelikli olarak kan alma ve ishale (dışarı atma) tedavi edilir. Dil şişlerinde kusmanın da yararı olur. Bazen de dilin altında olan damardan kan almadan önce ağza hindiba

⁵⁵⁴ TM: bundan ikdam (önce) teşennüc tedavisi konusunu biz anlattık

⁵⁵⁵ TM: ictinab (çekinme) olunursa bir hayat-ı haram iykine ile bağın altından geçirilir. Başka şekilde rıbat haram olup dilin cismie bağın birleşmesi fasl olunur. Mani inbisat (bağlanmaya engel) olmaması için o dile mücedded bağlanmasın diye çok güçlü ilaçlar konur

⁵⁵⁶ TM: muahade olunsa hatta kesme aletinden zarar görmemelidir.

suyu ve kokulu yonca suyu ve it üzümü suyu, özellikle ekşi süt, gül suyu, haşlanmış gül, çobandeğneği suyu ve nar kabuğu suyu uygundur ve bu ilaçların ağızda emilerek alınması gerekir. Taze şeftali suyu ile dil ovulmalıdır. Şeftali ile dilin mes olması dil şişlerinde çok yararlıdır. Ancak şişin çözülmesine bu ilaçların yararlı olmaz. Çözülüp pişmesi için başka bir şeye ihtiyaç vardır; balla karıştırılmış yoğurt ve pişmiş süsen kökü ve tatlı pişmiş incir, kuru hurma, üzüm ve rezene haşlaması ile gargara yapılması gerekir. Aynı zamanda midenin ağzındaki ağır maddeleri temizlemek için gargara yapmak suretiyle parçalayan ilaçlar içmeye ihtiyaç duyulur. Bunun için pişmiş ve çözen besinlerle, örneğin lahana, çilek ve çözen yağlarla beslenir. Eğer şiş açılırsa ağızdan kasılma yapan maddeler verilir. Pişmiş sumak, bit otu, mercimek ve zeytin yaprağı ve kabuğu pişirilip mazı şurubu ile verilir. Ona bu merhem yararlı olur. Bir başka merhem: köpek üzümü suyu, gül yağı, mercimek, gül yapraklarından merhem yapılır. Eğer bu şiş gevşek soğuk şişe onlara bu terkip yararlı olur. Eğer şiş sıcaksa, rezene kökü kızartılıp şişin üzerine konularak tedavi edilir: Bu şiş ve aynı zamanda ağır ve yoğun olan sıcak şişlerin bazısında bu ilaçla tedavi edilir; terkip şöyledir: safran ve parçalayan ilaçların yağlı olmak üzere her birinden birer kısım, kâfuru ve misk; her birinden 3 kısım ve Tebriz şekeri bir buçuk kısım. Hepsinin toplamının yarısı kadar miktarı alınıp kız doğuran kadının sütünden 2 danek alınıp hepsi karıştırılarak hastaya verilir.

Galen şöyle dedi: Bir insanın diline büyük bir şiş arız oldu. O insanın yaşı altmış seneye ulaşmış kan almanın zamanı geçmişti. Bundan dolayıdır ki, onun tedavisinde kan almayı bıraktım ve ona pişmiş dili gıcıklayan ilaçlar verdim. Onun dilini soğuk lapalarla örttüm ve sonra kusturdum. Hekimlerden biri benim bu ilacımı inkâr etti ve bana itiraz etti. O tabip o gece rüyasında o kimsenin ağzını marul özsuyla doldurduğunu ve bunun yararlı olduğunu gördü. Buna dayalı olarak yine benim önerdiğim o ilacı tedavide kullandı.⁵⁵⁷

Ama dil şişi katılaşmışsa, onun tedavisinin nazik olması gerekir ve tedavi uygun ilaçlarla yapılır. Aşağıdaki kısımlarda zikredilen ağır

⁵⁵⁷ TM: Bir atım ile o atıl sıhhat buldu.

hıltlar eski ilaçlarla (lapalar) dışarı atılır; hoş gargaralar verilmelidir. Ağızda ısıtılmış yoğurt incirle ve aynı zamanda önce defne tohumu ile ve temizlenmiş kuru üzüm veya hurmayla ve de keçi sütü ve kadın sütü ağza uygulanmalıdır. Aynı zamanda pişmiş hurma veya üzüm şarabı balla ve Çin tarçını ile alınıp doğayı yumuşatan laksatif bir ilaç yapıp hasta onunla tedavi edilmelidir.

Dokuzuncu Kısım Konuşma Bozukluğu

Dilin gevşemesi konusuyla ilgili hallerin bazıları hakkında biz bilgi verdik. Şimdiki halde biz deriz ki, konuşma bozukluklarının sebebi beyindeki bozukluklardır ve beyinden inip dile gelen sinirden kaynaklanmaktadır. O sinir dile gelip dallanarak dilde dağılır. Aynı zamanda o sinirin kollarındaki bozulma da dilin fonksiyonlarında bozulmaya sebep olur. O sinirlerdeki bozulma dilin uzaması ve kasılıp kısılması ve katılması ya da gevşemesi şeklinde ya da bağların kısılması ve gevşemesi yahut bağlarının cerahatlenmesi veya katı şişler oluşması şeklinde bozukluklar oluşturur. Bu gibi durumlar, bilin ki, çoğunlukla rutubet ya da bazen de kuruluk sebebiyle olur.

Ne zaman konuşma bozulsun, dile ve dilin çevresine arız olan şişlerin ve yaraların sebebiyle olursa, bunun sebebi sersam (menenjit?) olabilir. Ondan sonra konuşma bozulur.

Beyinden çıkan fazlalıklar sinirlere gider ve şiddetli kuruluk dolayısıyla sıcak ateşli hastalıklar oluşur. Bu hastalıklarda görülen konuşma bozukluğu ile birlikte dilde kasılma olur. Bazen bu zikrolunan konuşma bozuklukları asıl olmayıp arızıdır. Bazen öncelikli olarak insana önerilenler zararlı olabilir. Bazen konuşmadaki bozukluk hançere kaslarında uzama veya kasılmadan kaynaklanmış olabilir.

Bazen insan öncelikli olarak ses çıkaramaz. Çünkü [ses çıkarma ve konuşma istediğinde] göğüs kasları ve hançeresinde zorlama olur. Buna tahammül edemez; kasları hastalanır. Eğer konuşurken kelimeleri kolayca ve rahatça söylemeye başlarsa, ilk sözleri kolayca telaffuz edebilen kişinin bundan sonraki kelimeleri söylemesi de kolay olur; konuşmada göğsün derin ve büyük hareketine ve derinden nefese

ihtiyaç duymayan insanlarda olduğu gibi. Muhtemelen onda, eğer bu denge sağlanırsa, konuşma da kolayca başlar. Ancak bizim daha önceki kısımda söz konusu ettiğimiz menenjit hastalığında dilaltındaki damarlardan kan alınması yararlı olur.

Onuncu Kısım Dil Altı Kisti (Ramulus)

Dilaltı kisti (ramulus) dilin altında olup, oradaki damarın rengindedir; dilin yüzeyinin renginden farklıdır. Onun oluşmasının sebebi yoğun, ağır maddedir.

Tedavi: Bu tip kistlerin üzerine onları kesen ve çözen ilaçlar uygulanmalıdır. Böylece onlardaki fazlalıklar kurur. Örneğin nişadır, sirke ve tuz bu ilaçlardandır ve yine burada göztaşı ve zaç da uygulanır. Burada çok fazla ilaç uygulamanın yararı olmaz; *Akrabadin*'de zikredilen ilaçlar ve *deva-i afilon* ve *deva-i safariyun* kullanılabilir. Burada ilaçlar dilaltına alınır. Güçlü atan, yıkayan, söküp atan ilaçlar hastaya verilir. Bunlara ellemek yararlı olmaz. Fars mercanköşkü, nar kabuğu ve tuz alınıp küçük kurbağa dili ile karıştırılıp, hastanın diline uygulanır. Bu ilaç şüphesiz ki kisti düşürür; yok eder.⁵⁵⁸

On Birinci Kısım Dil İrritasyonu (Yanması?)

Dilin irritasyonu midenin ağzının şiddeti ve beynin sıcaklığı sebebiyle arız olur. Eğer o sıcaklık humma seviyesine erişemezse veya acılık, tatlılık ve tuzluk gibi ortak şeylerin değişiminin sebebidir. Onun en önemli sebebi had derecede sıcaklık ve iç taraftaki şiş gibi oluşumlardır.

Tedavi: Bütün bu şikâyetlere, özellikle de, bu hastalıkla ilgili olanlara engel olmak gerekir. O da dildeki irritasyon ve yanma gibi histir. Kişinin sırtı üstüne yatıp uyuması gerekir. Eğer sürekli ağzında acı algıyorsa, ağzı açık kalıyorsa, ağzına kavun, hıyar çekirdeği, kabak çekirdeği, mana, nişadır ve benzerlerinin verilmesi gerekir. Ağızda kaysı em-

⁵⁵⁸ TM: Denenmiş ilaçlardır.

mesi ve Hint hurması, Hicaz şekeri ve söz konusu bitkilerin öz suları verilmesi yararlıdır. Eğer oraya gevşeten yağlar karıştırılıp uygulansa, sonra yiyecekler de yağlarla birlikte verilse ve güzel kokulu yağlar kullanılsa, yararlı olur. Bunların yanı sıra söz konusu bitkilerin öz sularıyla kuş yağları dile uygulanır. Dile nane sürülmesi de yararlıdır.

On İkinci Kısım Dildeki Çatlakların Tedavisi

Keten tohumunu ağzda emmek ve paça ve rafadan yumurta yemek yararlıdır. Yeşil sebzelerle pırasa parçalarını birlikte muamele edilip oluşan maddenin köpüğü ile tedavi etmek denenir.

On Üçüncü Kısım Dilin Ağızdan Dışarı Sarkması

Dilin ağızdan dışarı çıkması bazen dile büyük şiş isabet etmesinden dolayı boğazda oluşan yaradan olur.⁵⁵⁹ Solunum yolunu genişletmek için doğal olarak dil dışarı çıkar.⁵⁶⁰

On Dördüncü Kısım Dudak Uçukları

Ağızda uçuk olmasının sebebi çoğunlukla mide ve baştaki ateş (sıcaklık) ve buharlardır. Şüphesiz dudak uçukları ateşli hastalıklardan olur. Dildeki sevdavi sıcak püstüller ateşli hastalıklarda görülür. İkinci günde hasta ölür. Ancak soğuk ve kurutuculara ihtiyaç oldukça, helile, mazı, gül tohumu, nışadır, ılgın meyveleri, gelincik lapası, gül suyu yararlıdır. Çoğunlukla sandal otunun, gülün, tebeşirin, mercimeğin, sumağın, Ermeni incirinin ve narın ufalanmasından elde edilen un, bükülüp kıvrılmış meşe, *kimolya (cimolite)*, Hindistan cevizi ve so-

⁵⁵⁹ TM: Zira bu şişle nefes yolu dar olur.

⁵⁶⁰ TM: Tabiat veyahut irade [yani hareket dille el-haric innema yekun bir tecrübe adel el-lisan ve hareketi adel el-lisa-ı irade ve kıyel haza el-hareket lil adel tabiiye ve leyre birradiyye ve ileyhi işar eli kavli fe tedlia el-tabiiyyat evvela irade ve tekmiil inne yeraden muharrik el-lisan-ı tabiiye li bah el-elhval ve irade fi bazı aher ağzın dili ihrac ile mecra-yı nefesi geliştirir. Kanun sahibi bu hastalığın tedavisinin görülmesine binaen eylemedi. Zira onun tedavisi veyahut hamak ilaçları ile olduğunu zikredeceğimiz çeşitten nevi sebeplerin malumu olur.

ğuk özsularıyla karıştırılarak verilir. Burada kullanılan ilaçlar arasında marul, it üzümü tohumu, semizotu, lahana gibi droglar da vardır. Çoğunlukla çocukların ağzında soğuktan olan püstüllerde kâfuru ve şeker kamışı yararlı olur.

Ancak onlar daha sonra sıcak ilaçlara ihtiyaç duyar. O sıcak ilaçlar bunlardır: Kırlangıç otu, özellikle Hint sümbülü, küçük Hindistan cevizi, selvi cevizi, safran, hodan, nezle otu, karanfil, yarpuz ve bir nevi sirke dâhil olmak üzere, hepsi tedavide kullanılır. Bunlar sıcak ilaçlardır. Bu ayrıca sıcak köpek tersiyle de tedavi edilir. Bazen uçuklar için arseniğe ihtiyaç vardır. Ayrıca Hint sümbülü, kırlangıç otu 4 ukiye, sabır 2 dirhem, safran 1 miskal alınıp, pişirilir. Ağır ağız yarası için bu terkip kullanılır. Aynı zamanda bu ilaçlar, karanfil, Hindistan cevizi, Hint sümbülü, eşit miktarda veya bir birine yakın miktarlarda alınıp ilaç olarak kullanılır.

Eğer uçuk püstülleri iltihaplanmışsa ona tükürük kıvamında şu ilaç yapılır: keten tohumu, sarı sakız tohumu, tatlı fesleğen, hatmi tohumunun salgısı veya kendileri alınır. Bazen de keten tohumu, incir, buğday unu ve nane ve yoğurdun, pişirilip hastaya verilmesi gerekir. Hekimlerden bazıları, ağız püstülleri tedavisinde kandindirenin (sakal otu) yağının ağızda emilerek verilen ilaçlardan çok daha faydalı olup, onun kadar yararlısı yoktur dediler.

On Beşinci Kısım Ağız Yarası (Boğaz Yaralarından Dolayı Olan) ve Ağızda Olan Başka Kötü Yaralar

Bu ağız yaraları ağızda ve dilin derisinde birlikte olup, yayılır ve birlikte iyi olur. Yaralar zaman zaman artar ve ekseriya bu yaralar çocuklarda da olur. Bazen bu hastalık süttten kaynaklanır ve onun midede hazmedilememesinden ortaya çıkar. Bunlara sebep dört hılt vardır. Bunlar renkleriyle anlaşılır. Beyazsa ağız yaraları balgami mizaçtır. Genellikle tuzlu balgamdan oluşur. Sarı olan safravidir ve diğerlerinden daha sıcaktır. Siyah olan sevdavidir ve kırmızı olan geniş bir yer kaplamışsa demevi olur. Hepsi de kötü mizaçlıdır. Ancak sevdavi olan çok kötüdür. Ağız yarasının yiyeen cinsi çok şiddetlidir. Sakin olan cinsi şişle birlikte görülür. O tektir. Bütün yüzeydeki ağız yarala-

rı hızlı yayılır. Çünkü o yaraların oluşması için ateş olması gerekmez. Cildin yumuşak ve rutubetli olması yeterlidir. Galen ağız yaralarını şöyle vasıflandırır: Ağız yaraları yüzeydeyse eğer yaralar kokuşmuşsa ve içeri doğru ilerliyorsa o yaralar ağız yaraları diye adlandırılmaz. O yaralar muhtemelen ağız yaraları değildir. O yaralar muhtemelen kötü huylu yaralardandır ve derine inen cinsten olduğundan ilaçları da derine nüfuz eden cinsten olmalıdır. Eğer çoğunlukla hava yağmurlu ve hasta ateşliyse, bu durumda da ağızda yaralar oluşur.

Tedavi: Öncelikli olarak ağız yarasının hâkim hıltını belirlemek gerekir. O hılt bütün vücuda hâkimse, genel olarak, vücuttan atılmalıdır ve özellikle çene altındaki damar diye bilinen damarlardan atılmalıdır. Bu damarlardan kan almak sıcak maddesi olan bütün ağız hastalıkları için yararlıdır. Bunlardan sonra zikri geçen ağız döküntüsü ilaçları verilir. Buna göre, ağız yaraları güçlüyse ve çok rutubetliyse, yaralarının iyileşmesi uzun zaman alır. Eğer yaralarda puslanma varsa, onun tedavisinde güçlü ilaçlar verilmelidir. Bu adı geçen yaraların mutedil olanlarında mutedil ilaçlar kullanılır. Zayıf olan ağız yaraları zayıf ilaçlarla tedavi edilir. Ne zaman büyük yaralar oluşursa, cidden güçlü ilaçlar verilmesine gerek olur. Bakır sülfat, miktarı fazla olmak üzere, Arap zamkıyla verilir. Yağlardan hatta zeytinyağı verilmesinden çekinmek gerekir.

Ancak bu az miktarda verdiğimiz ilaçlar birinci kısımda zikrettiğimiz sıcak ve soğuk döküntü şeklindeki yaralara verilen ilaçlardan oluşur. Püstüllerin sınıflamasında sözünü ettiğimiz kırmızı demevi (kansal) olan ağız yaraları düşük dozdaki ilaçlarla ve öncelikle, başlangıçta kolayca büzen ve soğutan ilaçlarla tedavi olunur. Ağızda püstüller görüldüğünde başlangıçta, çözen ilaçlarla tedavi edilir. Ağız yaralarından koyu kırmızı renkte bir yapıya sahip gruptakilere, soğuk ilaçlar verilmelidir. Ancak ağız yarası koyu kırmızı ya da sarı renkteyse, tedavisinin başlangıcında öncelikli olarak, onun kurutulmaya ihtiyacı vardır; onun durumunu mutedilleştirmek gerekir; sonra hızla kurutulmalıdır. Bu ilaçların hepsinde hastanın yaşı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak çocukta görülen püstüller için verilen ilaçların diğer hastalara verilenden daha zayıf olması gerekir. Onları sütle tedavi etmek uygun olur. Ancak yaşlılardaki ağız yaralarını besin maddeleriyle tedavi etmek yararlı olur. Eğer çocuk küçük olup,

söz konusu besin maddeleriyle beslenmesi mümkün olmazsa, anne sütüyle birlikte uygun besin maddeleri birlikte verilir.

Ancak ağız yaralarından sıcak olanlar sakinleştirici (ısıyı teskin eden) ilaçlarla tedavi edilmelidir. Bunlar arasında parşömen yaprağı ve mercimek gibi droglar vardır; onlar hastaya yedirilmelidir. Eğer ilik ayva ile karıştırılıp verilirse yararlı olur; özellikle keçi iliği ve sığır iliği gibi zengin büzen, kabız yapan unsurlar verilmesi yararlıdır. Aynı zamanda elma, muşmula ve kabız yapan meyveler, ayva, innap, pirinç unu, *karmi* (*basit bir bitki*), kurutulmuş ebegümeci, mercimek unu ve bunlardan daha güçlü olan mazı, tebeşir, gül ve onların özel hazırlanmış suyu ve başka kabız yapan maddelerle birlikte kırlangıç otu da verilirse çok yararlı olur. Aynı zamanda, onların özel hazırlanmış suyu ve kâfur ağız yaralarında yararlıdır.

Ancak ağız püstüllerinin soğuk balgami ve sevdavi olanların yarasının kurutulmasında, kurutan ilaçlar yardımcı olacaktır. Özellikle onlardan balgami olanlarının çözücüler ve kurutucularla tedavisi gerekir. Özellikle sevdavi püstüllere bezelye unu, bal ve mazı ile muamele edilerek verilir. Bu yaralarda kaplumbağa safrası da çok yararlıdır. Özellikle çocuklarda, eğer sirke ile karıştırılıp verilse çok yararlı olur. Kötü ağız yaralarında sirke ve zaç karıştırılarak da verilir. Balgami olanlar sevdavi yiyici olan yaralarla birlikte ise, göztaşı, demir oksit, mazı, mum, gülsuyu eşit miktarlarda karıştırılarak verilmelidir. Aynı zamanda yararlı haplar veya göz ilaçları, büzüp, kasan koruk suyu gibi öz suları da verilmelidir.

Ortak ilaçlardan mum ve ufalanmış mazı, toz zerrelere şekline gelene kadar pişirildikten sonra ağza güzelce uygulanır (sürülür). Mazı bütün kötü ağız yaralarına iyi gelir. Özellikle mazı, sirke ve tuzla pişirilip çocuğun ağız yarasını onunla tedavi etmek yararlıdır. Defneden yapılan ilaçla özellikle çok kötü ağız yaralarına iyi gelir. Bu ilaç her çeşit ağız yarasında kullanılan ortak ilaçtır. Aynı zamanda Kıbrıs çamuru, bakır suyu ve yanmış şarap tortusu ortak ilaçlardan olur. Ancak siyah sevdavi ağız yarasına bal, anasonla yoğrulup uygulanır; yararlıdır. Eğer o püstül şeklindeki ağız yaralarında şiş de varsa bu merhem uygulanır: Reyhan suyu, bir ölçü gül yağı, bir ölçü mercimek, safran, 2 miskal alınıp merhem yapılır.

On Altıncı Kısım

Uykuda Tükürük ve Salgı ve Ağız Suyunun Çok Olması

Ağız sıvısı (tükürük) çokluğu ve uykuda akışı hakkındadır. Bu durum sıcaklığın ve rutubetin çokluğundan, özellikle bu keyfiyetin, yani sıcaklığın ve rutubetin midede çok olmasından ortaya çıkar. Bazen de yalnız sıcaklığın hâkimiyetinden dolayı görülür. Oruçlulardaki gibi beslenmek gerektir ki, bu da besin değişikliği ile olur. Bozukluk balgamdan ve soğuktan da görülebilir.

Tedavisi: Ağızdaki baskın sıvının nedeni sıcaklık ise ilkin basilik damardan kan alınmalıdır; ekşi şuruplar ve aralıklı olarak büzen soğuk nesneler verilmeğe devam edilmelidir; keskin mizaçlı eski olmayan şarap verilmelidir. Balık ve diğer hafif etlerle ve kuş etleriyle hasta beslenir; bazen de yıkayacak yiyecekler vermeye devam edilir, yani mercimek ve sumak gibi yiyecekler verilir. Eğer ağız yarısı soğuk ve balgamdan oluşmuşsa senin bildiğin gibi, bütün bir hafta günde 2 ila 3 kere suyla kusturulur. Bu ilaç bütün bir hafta içilir. Bir başka reçete: *Fiykara* lapası 2 dirhem, Hint tuzu 2 danek, anason ve nane; her birinden birer danek karıştırılıp tohumların sirkesi veyahut ballı sirke ile hastaya verilir. Bunlardan sonra tiryak ve sıcak sindirimi kolaylaştıran şeyler içirilmelidir. Ama onlara verilecek en iyi besinler baharatlar, hardal ve sarımsaktır. Kek şeklindeki yiyecekler ve kolay sindirilebilen besinler verilir. Sonra sıcak su içirilir; ortak iyi ilaçlarla, ev temizler gibi temizlenir; parlatılır. Her gün taze hindiba tuzla 1 dirhem ağırlığında, dozu ayarlanarak verilir. Sonra küçük helile verilir ve uzun süre bu işleme devam edilir. Bunu fare üzerinde de denedim ve özellikle çocuklarda yararlı olduğunu gördüm.

On Yedinci Kısım

Yenenlerden Yiyeceklerden Ağza Arız Olan

Kötü Kokular ve Ortadan Kaldırılması

Bu çeşitten kokuları ağızdan yok etmek için sedef otu yemek (çiğnemek) ve böğürtlen yaprağını çiğnemek ve soğan sirkesi içmek gerekir. Hastanın ağzına Hint selvisi ve yabancı zencefil koymalıdır.

On Sekizinci Kısım Ağızdan Kan Gelmesi

Eğer ağıza gelen kan, ağızdan ve ağzın derisinden geliyorsa uçuk kısmında zikrolunan büzücü ve kanı tutan maddelerle tedavi edersin. İyiye pişmiş büzen maddeler ve aynı zamanda asma filizinin büyük yararı vardır. Eğer o kan deriden gelmeyip, kökenini başka bir yerden alıyorsa, bu kısımların her birini başka başka kısımlarda açıkladık.

On Dokuzuncu Kısım Nefesin Kokması

Eğer ağız kokusu başlangıcındaysa, sakız koku için yeterlidir. Ona arız olan gevşeklikten veya diş etlerinde olan sıkıntıdan (koku) veya diş etlerine arız olan gevşeklikten koku olur. Kötü ağız kokusunun kökeni ağzın derisine kötü mizaç arız olmasından ve ağzın rutubetinin bozukluğundan kaynaklanır. Çoğunlukla bu mizaç sıcak olur. Bazen de midenin ağzındaki kötü kokulu hıtlardan olur. Safravi hılt veya balgami hılt midede kokuşur. Bu kokuşmuş maddenin kokusu ağızda görülür ve bazen de kötü kokunun sebebi akciğerlerdedir. Akciğer iltihabında olan ağız kokusu bu çeşittendir.

Tedavisi: Zamk ve sakızdan olan koku tedavide kullanılır. Dişlerin temizlenmesinde daima dikkat etmelidir ve sirke ve suyla yıkamalıdır. Bunlarla şikâyet son bulur ve hastalık tedavi edilir. Eğer bu yıkama ile temizlenme olmayıp, şikâyet ortadan kalkmazsa, muhtemelen de ağızdaki sıkıntı fazla olursa, yıkadıktan sonra ılgın meyvesi ve nezle otu, sedef otu, tarçın, sarısabır, damla sakızı, ağaç kavunu kabuğu ve karanfil çiğnemelidir. Deri üzerine sabır, sarısakız ve bunlar gibi ilaçlar konmalıdır ve soğan sirkesi ile ağız çalkalanmalıdır; ağza ve dile anasonla tatlı şarapla karıştırıp sürülmelidir. Bunlardan daha güçlü ilaçlara ihtiyaç olursa dağ üzümü çiğnenmelidir; ağzının suyunu tükürmelidir. Bu da yarar sağlamazsa ve hastalık tekrarlırsa, yakıcı zaçtan az bir miktarda alınıp, süsen kökü safranla, her birinden yarım kısım olmak üzere alınıp karıştırılır. Bu ilaçlar alınıp balla yoğrulup, hap yapılır ve gerektiğinde sirke ile kullanılır veya gül suyu ile karıştırılıp, gargara yapılır veya bundan daha güçlü ilaçlar verilir. O daha güçlü ilaçlar şunlardır: yakıcı parşömen 3 dirhem, arsenik 2

dirhem ve yarım dirhem sumak; zencefil, acı biber, *kalkadifun* tabletlerinin her birinden ikişer dirhem alınıp, ondan un şeklinde veya macun (merhem) yapıp keten üzerine konur ve tek başına veya soda ile uygulanırsa yararlıdır. Eğer hasta kısım üzerine konursa yarayı kökünden iyi eder; yarayı ortadan kaldırır. Aynı zamanda orada et bitmesini de sağlar.⁵⁶¹ Bir başka ilaç şudur: Arap zamkı, kırmızı arsenik, sarı arsenik, cıva alınır ve pişirilip bunlardan sirke ile hap yapılır; gerektiğinde bal sıvısı veya pişmiş ardıçla alınır. Aynı zamanda yıkanmış ve soğutulmuş bal beze sürülüp, uygulanırsa safranın atılmasında yararlı olur.

Eğer hilt, balgami ise kusturmağa çalışmalıdır ve mide ağzının iltihaptan temizleyen ve mide kısmında zikredilen ilaçlar verilir. Hastaya küçük helile, yararlı zencefil ve kaya balığı jölesi verilir; çok su içmesi söylenir. Meyve ve bakla sularını bırakmalıdır. Bir defaya mahsus olmak üzere, yeni kesilmiş zeytin ve *arak* (*salvatora persica*) gibi bitkiler uygulanır. Bit otu yaprağı ile ufalanmış acem kuru üzümü veya onun gibi selvi parçaları ile ilaç yapıp, her gün bir kere verilir. Çam tohumu da yararlı olur. Bir başka reçete de biber, karanfil, bitotunun her birinden yarımşar dirhem, kâfuru ve misk; her birinden bir danek, nezle otu 1 dirhem, sabır 3 dirhem, hardal 1 dirhem alınıp pişirilip ilaç olarak kullanılır.

Basit denenmiş ilaçlardan kendir, Hint sarısabırı, karanfil, ağaç kavunu kabuğu, gül, kâfuru, sandal, Hint biberi, sakız, küçük Hindistan cevizi, Hindistan cevizi, bataklık sazı kökü, *inmak* (*tarçın gibi kokulu bir bitki*), kaya yosunu ve tıbbi merhemlerden macun yapılmalıdır. Ayrıca kakule, fesleğen, ağaç kavunu yaprağı, sümbül, Hint narı, zencefil ve *Kitap*'ta yazılı uygun basit ilaçlar kullanılır. Onlardan daha az etkili ve yıkayan ilaçlar yapılır; ağaç kavunu gibi.

Yirminci Kısım

Kalıcı Ağız Kokusu (Halitosis)

Bilinmelidir ki ağzın açık kalmasının sebebi derin solunuma ihtiyaç olmasındandır. Burada nefes yolunun iltihapla örtülmüş veya dar

⁵⁶¹ TM: Bu ilaç mualice-i necrde yararlıdır ve denenmiştir.

olması veya boğazda iltihap ve ağız-kaslarında zaaf olmasından kaynaklanır. Gün içinde solunum fonksiyonunu yapamaz. Bundan dolayı çok kötü hastalanır. Ancak ağız uykuda açıksa hastalık çok yoğun değildir. Dilin rengi diğer yerlerde de açıklandığı gibi, çok şiddetli hastalıklardaki gibidir.

YEDİNCİ FEN

Dişlerin Durumu Hakkındadır.

Bir makaleden meydana gelir.

Birinci Kısım

Dişler Hakkında Bütün Açıklamalar

Bundan önce dişlerin anatomisini ve kullanımını biz açıkladık. Orada yazılan yaralarının açıklanması gerekir. Bilinmelidir ki dişler kemik grubundandır; onların his kuvveti vardır. Çünkü beyinden inen sinirlerden biri dişlere his gücü verir. Bundan dolayısıdır ki, dişlerde elem (sıkıntı) olduğunda titreme ve onun nabız atışı gibi [ağrısı] hissedilir. Bazen de dişlerde kasılma gibi bir his olur ve irritasyon vardır. Bunlar dişlerdeki gevşemeden, hassasiyetten, dişlerin yerlerinden çıkarılması zorlayan şiş ve benzeri hastalıkların arazlarıdır. Aynı zamanda diş hastalıklarının bazısında diş rengi değişir ve üstlerinde madde oluşur. Yemek yerken acı ve elem hisseder ve koku oluşur ve kırılır. Onda şiddetli ağrı ve kaşıntı olabilir. Azı dişlerinde kararma oluşabilir Bu durumda dişte ağrı vardır. Bazen dişlerde ekşi ve tatlı nesnelere karşı hassasiyet olur; onları yiyemez. Bazen de dişlerde soğuk ve sıcak karşı hassasiyet olur; onları yemeye pek az dayanabilir.

Bazen dişlerde baskıyla değişim olur; büyür, ufalanır ve küçülür. Bazen dişlerde şişler oluşur. Buna şaşmamak gerekir Çünkü öncelikle beslenmeyle ilgili olarak uzama söz konusudur. Eğer dişe fazla madde nüfuz etmezse dişlerden bir şikâyet olmaz; sararmaz, siyahlanmaz. Dişlerin erimesi ve büyümesi doğal olarak mümkündür; hatta ufalanıp kaybolan kısımların yerini alır. Hatta düşen dişin yerini alan mevcut dişler vakit vakit uzar ve o dişler uzayarak ufalanmamış öndeki diğer dişlerin üzerine gelir. Bilmelisin ki şüphesiz insan mizacı hakkında onların renginden ve ufalanmasından sonuç çıkarabilirsin. Dişlerin rengi sarı ise safravi olduğuna ve beyaz ise balgami

olduğuna ve kırmızı ise demevi (kânsal) olduğuna ve siyah ise sevdaviye meyilli olup koyu renk olursa sevdavi olduğuna sonucuna varılır.

İkinci Kısım

Dişlerin Sağlığının Korunması

Dişlerin sağlamlığını korumak isteyen kişiler sekiz noktaya dikkat etmelidir. Birincisi budur ki kötü yiyecek ve içecekler yiyip içmekten kaçınmak gerekir. Midede bazen yiyeceğin bozulması dişlerdeki bozukluklardan kaynaklanır. Kişi öncelikle hızla bozulan yiyeceklerden kaçınmalıdır. Süt, tuzlanmış balık ve balık jölesi ve de benzeri yiyecekler veya bazen cevherinde kötülük olmayan, ancak değişmesinden kötü sonuçlar doğan, bozulmaya müsait olanlar da yenmemelidir. Şüphesiz o kötü sonuç verenleri sen bilirsin.

Onlardan biri de kusma konusunda görülür. Eğer kusulan nesne ekşiye, onun gibi bütün sakız nevinden olanları çiğnemekten kaçınmalıdır. Özellikle tatlı ve incir sakızını nesneler çiğnememelidir. Katı nesnelerden ve düzensiz yemekten, çok soğuk ve çok sıcak olan şeylerden kaçınmalıdır ve özellikle sıcak üstüne soğuk ve soğuk üstüne sıcak yemek çok zarar verir. Zararlı şeyleri sınırlamalıdır. Dişlerin arasına giren et gibi şeyleri çıkarmalıdır ve dişler temizlenmelidir. Ancak dişlerin bitmesini sağlayan pırasa ve benzerleri dişlerin arasına girip onlara zarar vermemelidir. Dişlerin hareketlerine sebep olmamalıdır. Ayrıca dişlere zarar verenler konusunda zikredilen diğer şeylere de dikkat etmelidir.

Ancak misvakı dengeli kullanılmalıdır, öyle ki dişlerin yapısını bozacak şekilde zorlamamalıdır. Zira o şekilde misvak uygulanması dişlere ve onların sıvısına ve baştan inenlerin hepsine zarar verir; mideden çıkan buharlara da zararlıdır. Misvak kullanımı dengeli olursa dişleri parlatır ve güçlendirir. Diş etlerinin korunması ve ağız kokusunun güzel olmasını sağlar. Misvakın daha iyisi çekme ve kasma özellikleri taşır.

Dişlerin dinlendirilmesi için arasıra yağlanması gerekir. Bu yağlar gül yağı gibi yağlardır. Bu yağın soğutulması gerekir. Ancak banotu yağı ve Hint sümbülü yağı dişlerin ısıtılması istendiğinde kullanılır. Bazen ikisi birlikte karıştırılıp verilmesi gerekir. Öncelikli olan budur

ki, o yağlar önce verilmelidir. İlk dişler balla sıvanmalı ve eğer soğuğa meyilli olursa veya azıcık sıcak olursa şekerle sıvanmalıdır. Bal ve şekerin her birinden birkaç türlü uygun terkip bir araya getirilir ve dişlerin cilalanması için kullanılır. Yine şeker kamışı ısırilır ve balla karıştırılır ve dişlerin cilalanması için kullanılırsa bu uygulama yararlı olur; ona sakız ilavesi yararını artırır. Sonra dişleri yağlamak gerekir.

Dişleri sağlığını koruyan ilaçlardan biri de ayda 2 defa şarapla ve pişmiş sütleğen otu köküyle gargara yapılmasıdır. Bunun yararı gayet açıktır. Bunu düzenli uygulayan kişide diş ağrısı olmaz. Aynı zamanda yanmış tavşan başı ile desteklenirse iyi olur. Yine aynı ilaç şu terkipde de desteklenirse daha iyi olur: Tuz, bal ile macun yapıp verilirse gerek yanmış olsun gerekse yanmamış olsun yararlıdır. Dişlerde taş oluşmuşsa onun alınması gerekir. Yara olduğunda onlarla dişler sıvanmalıdır. Aynı zamanda, acı bakla veya Yemen şapı ile sarısakız karıştırılıp dişlere sürülür; özellikle sıcak şap ve balla karıştırılırsa yararlı olur.

Bu ilaçlar ile dişler ovulduktan sonra balla veya şekerle ovulmalıdır. Ondan sonra bizim belirlediğimiz yağlar üzerine sürülmelidir. Eğer dişlere nezle arız olup, ekseriyetle ona nezle iniyorsa ve bu sıklıkla tekrarlıyorsa ağzı kabız yapan (dokuları çekip geren) kavrulmuş şap ve tuz uzun süre ağızda tutup dişlerin üzerine uygulanmaya devam edilmelidir.

Üçüncü Kısım

Diş İlaçları ve Dişler İlgili Bütün Açıklamalar

Bu kısım dişleri koruyan ilaçlar ve dişlerin tedavisiyle ilgilidir.⁵⁶² Dişlerin cevheri kuru olmakla değiştiğinde dişlerin mizacı değişken olurdu. çoğunlukla gerekir ki, dişlerin mizacının değişmesinde sağlığını koruyacak ilaçlar alınması gerekir. Ancak bozulan doğal mizaca uygun kurutucu ilaçlar verilmesi zorunludur. Bazen sıcak ilaçlar ve bazen de soğuk ilaçlar verilmesi gerekir.⁵⁶³

⁵⁶² TM: İyi (yararlı) ilaçların kimisi muhafaza için verilir ve kimisi de dişlerin hastalıklarının tedavisi için verilir.

⁵⁶³ TM: Mesela dişlerin asıl mizacı, yani kuruluştan çıkmasına sebep sıcaklık oluşur, o zaman dişler soğuk ilaçlar ile tedavi edilip dişlerin asıl mizacına red olunur ve sonra dişlerin mizacının değişmesine sebep soğukluk olursa sıcak ilaçlar verilerek dişlerin mizacı değiştirilir (düzeltir).

Ancak dişlerin sağlıklı olması için uygun şiddette ilaçlar verilir. Gerekli durumlarda verilen ilaçlar mutedil kurutucu olan ilaçlardır. Ancak ilaçların kurutuculuğu mutedil olmalıdır. Dişlerin ilaçlarının hepsinin cildi kurutması ve fazlalıkları çözmesi gerekir. Şüphesiz dişin mutedil bir şekilde çözülmesinde yarar vardır; onun üzerine maddenin çekilmesini engellemek gerekir.⁵⁶⁴ Bütün diş ilaçları kurutucudur, ancak bunlar dişe gerekli olanlardır. Onlar görülen arazlara uygun olmalıdır. Sıcak kurutucu ilaçlar kuru diş ilaçlarıdır; onlar ağız ve dişleri kurutan ve parlatan ilaçlardır ve dengeli bir şekilde dişlerdeki fazlalıkları çözer ve yine dengeli bir şekilde dişin çözülmesinde yardımcı olur ve maddenin oraya çekilmesini engeller. Soğuk kurutucular soğuk maddelerden oluşur. Onlar ekşilik veya bozukluğa iyi gelir; sert kemik ve ekşi ağaç kavunu gibi. Bu ilaçlar kurutucudur: kuru kâfuru, sandal, gül, gül tohumu, gül suyu, kardeşkanı, ılgın meyvesi mazı, kehribar, inci, biber, arpa unu, dut ağacının iç kabuğu, ılgın yaprağı ve limon kökü.

Ancak sıcak ilaçlar ve harareti olan diş ilaçları 2 gruptur. Bunlardan cevherinde sıcak olanlar, örneğin kavrulmuş tuz, *seyh-muharrik* (*Artimisia maritima*), Hint selvisi, tarçın, çördük otu, bataklık sazı çiçeği, geber meyvesi ve onların kabuğudur; bunlar güçlü ilaçlardır. Yine sarısabır, misk, taze kız saçı, kuru kızsacı, kuru selvi yaprağı, ardıç, tarçın, sarısabırla kuru erkek geyik boynuzu, yanmış çam, boraks külü, yuvarlak loğusa otu, üzüm asması kabuğu külü, tavşan başı külü, kavrulmuş hurma gibi ilaçlar etkin olur. Diğer bir grup, kuvvetli sıcak olanlar [değil] gücü kesilmiş ilaçlardır; mazı külü gibi. Eğer sirkeyle sıcaklığı söndürülürse, dengeye yakın olur. Üzüm asması külü, şeker kamışı külü ve benzerleri olan mutedil nesneler ve örneğin erkek geyik boynuzu külü ile yıkanmış çınar ağacı cevizi ve çam ağacı iç kabuğu böyledir.

Bu ilaçlardan terkip yapılı: Arpa unu gibi maddelerden yapılan terkipler gibi. Bu da yapılan terkiplerdendir: Arpa unu eğer tuzla karıştırılır ve yoğunlaştırılmış şarapla, süsen şarabıyla ve katranla

⁵⁶⁴ Bazı kere kurutmayan ilaçlar ile diş doğal olmayan arızaları tedavi edilir ve o ilaç dişe diş olduğu için verilecek ilaç değildir. Belki arızanın yaptığı tahribat için verilen bir ilaçtır.

macun haline getirilir, sonra hurma ve katranla kavrulur, öyle ki bu terkip kömür haline gelir. Sonra süsen şarabı onun üzerine saçılır.

Diş tedavisinde denenmiş olan ilaçlardan biri de şudur: Erkek ge-yik boynuzunun yanmış (külü?) 10 dirhem, selvi yaprağı 10 dirhem, çınar ağacı cevizi 10 dirhem alınıp 5 dirhem sirkeyle birlikte *nitafe-lin kökü* (*buntafilin kökü?*) 10 dirhem, kavrulmuş kızsacı 5 dirhem, koparılmış ve parçalanmış gül 3 dirhem, sümbül 3 dirhem. Bu mad-deler güzelce karıştırılıp dişler bu karışımla ovulur. Bu terkip dişlere yararlıdır. Bir başka dişlere iyi gelen terkip yanmış Hint selvisi, gül, güzel sümbül çiçeği. Her birinden 1 dirhem alınır ve 4 dirhem tuzla (darani tuzuyla) karıştırılıp aynı şekilde dişlere uygulanır. Gelecek kısımlarda ve *Akrabadin*'de de dişlerin tedavisi ve korunmasıyla ilgili bazı ilaçları zikredeceğiz.

Biz söze şöyle başlayıp, deriz ki, dişlerin kurutucu ilaçlarla bildiğin gibi tedavisi uygundur. Bu ilaçlar soğutucu ve ısıtıcı ilaçlardır. Onlar şiddetli nezle olduğunda bu nevi ilaca ihtiyaçları olur; onların bir kısmı da çiğnenerek alınır; bir kısmı ise sürülerek uygulanır. Onlar dişlerde biriken maddeleri çekilmesini sağlarlar. Bazı ilaçlar da dolduran ilaçlar-dır. Bazı ilaçlar baş aşağı dökülür; bazıları da burundan çekilir. Bazı ilaçlar kulağa damlatılarak uygulanır veya oralara hacamat veya yakı uygulanır.

Bazı diş ilaçları eritici ve soğutucudur ve dişlere uygulandığında onları uyuşturur; çarpmadan olan acı ve ağrıyı uzaklaştırır. Ancak bu durum genellikle dişin maddesinde bozukluk olduğunda ortaya çıkar. Aynı şekilde burada kullanılan bazı ilaçlar şiddetli çözücüdür, ancak bunlar zorunluluk olduğunda alınması gerekir. Örneğin ebucehil karpuzu, çöpleme, eşekhiyarı ve bunun gibi bazı ilaçlar bu gruptandır. Dişlerin tedavisinde çok kere, dişte delik olduğunda ince misvak kullanılması gereklidir.⁵⁶⁵

Dişlere konan ilaçlar ona nüfuz eder. Her ne kadar sirke dişlere zararlı olsa da ona nüfuz eder. Çünkü sirke dişlere her ne kadar zararlıysa da diş üzerine uygulanan ilaçlarda, gerekse soğutmak üzere hazırlanan terkiplerde bulunur ve bu terkipler yararlıdır. Sirke soğutan ilaçların terkibini takviye eder; soğutan ilacın içine, dolayısıyla

⁵⁶⁵ TM: Ancak bu minval üzere dişi sukbe madde-i mevziyeyi dişten inaş ihrac eder.

dişe nüfuz ederek onu güçlendirir; dişteki bozulma ve çürümeleri durdurur. Ancak yine de zararlıdır. Diş ilaçlarında bozulmayı kesip durduran madde olarak kullanılır.⁵⁶⁶

Dördüncü Kısım

Diş Ağrıları

Bilinmelidir ki diş ağrılarının bazen sebebi kötü cevherdir. O sebebi biz sana bundan önce haber edip bildirdik. Bazen diş ağrılarının asıl sebebi oraya ulaşan sinirler olur. Bazen de diş ağrısının sebebi dilin yarası ve dişteki fazla etten dolayı olur ve önünde gevşek veya kötü, bozuk maddelerin olmasından kaynaklanır, onlar dişte çok koku ve sıkıntı yaratır. Aynı şekilde dişlerde ajitasyon vardır. Dişlerinde ağrı olan kişilerin çoğunda dişteki ağrı olgunlaşır ve diş araları ayrılır. Bu ayrılışın çeşitli sebepleri vardır.

Diş ağrılarının sebepleri genelde bazıları kötü sıcak mizaç ve kötü soğuk mizaç veya besinler nedeniyle oluşan boşluklardır. Dişlerin boşluğu çoğunlukla benzer sebeplerden meydana gelir. Kötü rutubetli mizacın ağrıya sebep olduğunu ya da diş ağrısının sebebin kötü maddi mizaç olduğunu ya da gazlar olabildiğini sen bilirsin. Diş boşluğu maddelerin çokluğundan veya ağır maddelerden ya da maddelerin hiddetinden kaynaklanır. Bazen de dişin maddesinde şiş ya da dişte yenme oluşur. Bazen de dişte kurtçuk oluşur. Dişin [bozuk] maddelerinin kaynağı bazen mide ve bazen de baştır veya hem yüksek ateş hem de mide ve baştaki hastalıklardan kaynaklanabilir. Dişte olan bozuk madde ile bazen bütün vücut dolu olursa o maddeler diştan mide veya başa doğru yönelir ya da her ikisinden gelir. Bazen de ateşli hastalıklarda dişlerde ağrı oluşur. Bütün vücutta olan mizaçla ortak olarak dişte kötü mizaç arız olması dolayısıyla ortaya çıkar. Eğer dişte yenme dolayısıyla ağrı ve vurmalar olsa o dişin kökünde iltihaplanma olduğunu gösterir ve gerekir ki, ilkin o dişin şiş ve ağrısının tedavisi yapıp sonra, dişin tedavisine geçilmelidir.

Belirtiler: Diş ağrısının tedavisinde diş etinde ve etrafında şiş olup

⁵⁶⁶ TM: Ancak halk dişlerin muzırratı muhallili olan ilaçlar dişin iki çeşitten her biri ile münkesire olur ve bu mezkurlar bütün olarak dişin mağlumundur.

olmadığına bakmak gerekir. Eğer diş etinde şiş görülürse o ağrının sebebinin dişte olmadığı anlaşılır. Aynı zamanda parmak gibi bir şeyle diş etine dokunulsa diş etinde şiş olup olmadığı belirlenir. Eğer diş etine dokunulduğunda o ağrının sebebinin dişin kendisinde veya dişin kökünde olan sıkıntının dişin cevherinde olduğunu gösterir. Diş boyunca elem hissediliyorsa, sebebinin o dişte olduğuna işaret eder. Dişin sıkıntısı yoğun bir şekilde hissedilirse, sıkıntının sebebinin diş kökünde olan sinirden kaynaklandığını gösterir.

Dişin mizacının sıcak veya soğuk olması, dişte de görülen diş eti sıkıntısı şeklinde ortaya çıkar. Ancak kuru mizaçta da dişte gevşeme ve sıkıntı görülebilir. Diş ağrısı eğer uzun sürüyorsa, ağrının yelden kaynaklandığı sonucuna varılır ve ağrının sebebinin yoğun sıcaklık veya soğukluktan ileri gelen bir ağrı olmadığı görülür. Demevi yahut safravi olan hılt sıcak ağrıya sebep olduğundan dişte ağrı olur. Çünkü ağrıda yoğunluk vardır. Hıltların yarattığı sorun sebebiyle dişte renk değişimi olur. Bilinir ki, hıltın başlangıç yeri beyin ve midedir. Bunun tek tek veya ikisi birlikte olarak doluluktan olduğu belirlenir. Ağrının sebebi diş etlerindeyse hareket ettirmek yararlı olmaz ve dişin tedavisinde diş eti çekilmesine yararı olur. Bazen de diş çekilmekle ağrı geçmez. Çünkü hıltı sinirlerde olur ve sinirlerin çıkarılması ile sinirin bulunduğu yerin sıkıntısı geçmez.⁵⁶⁷ Diş çekilince o yer genişler; sıkışıklık olmaz. Orada oluşan olan ağrı da yok olur.

Tedavi: Eğer diş ağrısı diğer organlar ortaklık ettiği için olmuşsa, ilkin ortaklık eden organın temizlenmesi gerekir. Kan alma ve yakılan ebucehilkarpuzu veya kısa mahmut otu verilerek temizlenir veya eğer sebep baş ağrısı olursa, sulandırılmış ilaçlar verilerek veya baş bölgesi gargara ile temizlenerek zararlı maddeler atılır. Diş etinde özel bir şiş olursa, ilkin kan alma ve müşhillerle tedaviye başlanır. Hastanın gücü korunmalıdır. Kan alma, diş ağrısı dâhil, bütün ağrı sınıfından her şeyi, ağızdaki fazla sıvıları, dil püstülleri (pürtükleri) ve ağızın bütün kıvrımlarındaki her şeyi bertaraf eder. O soğutulmuş

⁵⁶⁷ Ama dişin çıkması ağrının yok edilmesi içindir ki sinire gelen hılt ve fazlası sinn-i cess ve zagat eder ve hıltın icacı zagat ve ihtibas ile olur.

kâfuruyla desteklenmelidir. Ağızda, ifrat derecede kasılma ve büzülme olmamalıdır ve çoğu kez gül yağı ve damla sakızı veya zeytinyağı ve bit otu yağı gibi maddelerle yetinilmelidir.

Bunlar diş ağrısına yine yararlıdır: Şarap, kuru üzüm ve iyice olgunlaşmamış gül yağı alınıp, hepsi birlikte iyice pişirilir; daha sonra bu terkip ağza konur ve yavaş yavaş ağızda çiğnenerek ezilir (ağız içinde çözülür) ve bu güçlü terkip içindeki çözücü maddenin ağız boşluğa akması sağlanır. Aynı zamanda tedricen organdan atılır ve o atılma 3 şekilde olur: Dişlerin köklerine şarap konarak, dilin altında olan damardan kan alınarak ve sakal altındaki bölgeden hacamat yapılarak.

Eğer ağrı şiddetli olursa, dişlerin köklerini nezle otu ve kâfuru ile ovmalıdır. Her ne zaman o iki ilaç çözülse yenilenmelidir. Ancak ağrının şiddeti çok fazla olursa, gül yağı ile afyon verilmelidir ve afyon verilmesi gerektiğinde uygun olmadığında muhtemelen uygun olan maddenin verilmesiyle belirlenir.

Eğer ağrının sebebi dişin kendisinde veyahut dişin köküne bitişen sinirlerde ise madde olmaksızın kötü mizaçlı olursa, onun bilinen ilaçlarından o mizacın zıddı mizaca sahip diş ilaçlarıyla tedavi edilir. Kötü soğuk mizaçta olan sıcak ilaçlarla tedavi olunur. [Eğer dişin kötü mizacının] sebebi sıcak yiyeceklerin organı ısıtmasıyla ortaya çıktıysa, nilüfer yağı çiğnenir. Sonra onun gibi yağlar bilfiil soğukken verilir. Eğer dişe kötü mizaçlı soğuk şeyler dolayısıyla ağrı arız olursa, sıcak yağlar verilir. Hint sümbülü ve banotu yağı gibi yağlarla kavrulmuş yumurta sarısı veya sıcak ekmek gibi maddeler zikredilen iki mizacın (soğuk ve sıcak) her ikisinden birinde yararlı olur. Ancak açıkça ağrının sebebi kuruluk ise ağrıyan yere tereyağı ve ördek yağı gibi yağlarla ovulur.

Diş had derecede madde içeriyorsa veya ağır maddenin had derecede olması kötü mizaca işaret eder. O maddenin dışarı atılarak tedavi edilmesi gerekir. Diş tedavisinde başlangıçta ağır ve soğuk bütün maddeleri bir başka yöne yönlendirerek ilaçlarla tedavi edilmelidir. Eğcr maddesi had derecede fazla keskinse ve yoğunluğu azsa özellikle soğuk olan güçlü atıcı maddeler verilir. Sirkeyle yakıcılığı söndürülen şap ve aynı miktarda tuzla tedavi sürdürülür. Sonra bu terkip verilip, hastanın çiğnemesi sağlanır. Bu ikisinden sonra, terkip şarapla

muamele edilir. Atmayı sağlamak için sirke ve mazı karıştırılarak verilir. Şüphesiz eğer sıcak ağrının ilaçları verilmesi gerekirse, soğuk öz suları tadil olunup verilir. Eğer bunlar yoğunluğun çözülmesinde yararlı olmazsa veya uyuşturmada veya oradaki madde ağır veya çok yoğun olursa ağrının başlangıcında, ilaçlar eritilerek kullanılır. Öncelikli olarak, gül yağının sirkeyle çiğnenmesiyle tedavi edilir. Şüphesiz bazen yoğun rutubeti, sonra fazlalıkları çeker. Şüphesiz bazen de bizim zikrettiğimiz çözülme ve erimenin bir araya toplanması gerekir. Özellikle ballı sirke, kına ve üzerlik tohumu kullanılması yararlı olur.

Beşinci Fasl Çözölmeye İhtiyacı Olan Dış Ağrısında Alınmasına Gerek Duyulan İlaçlar

⁵⁶⁸O ilaçlar çiğnenerek alınır ve hepsi uzun zaman ağızda tutulur. Ebu-cehil karpuzunun sirke içinde pişirilmesiyle elde edilen terkip veya çamurun sirke içinde pişirilmesiyle elde edilen terkip kullanılır ve cidden güçlü bir terkiptir. Şarapla veya *zerrinbad* (*zeodary*) ve nezle otu veya hardal, şeytantesi veya gebere kabuğu veya çam kabuğu ile veya çınar yaprağı veya yavşan ve kabuğu veya onun suyuyla karıştırılıp ağızda uygulanır. Aynı zamanda sumak ile nezle otu ve sirkeyle *kundus* (*kendis*) muamele edilip ağza döndürölerek uygulanır. Nezle otu ve sirke içinde ılıgın meyvesi veya kuru mercanköşk veyahut eşekhiyary veya suyu ve sirke ile veya pişmiş üzerlik veya sirkeyle pişirilmiş yabani kereviz verilir. Dişlerin vurur gibi olan ağrısının tedavisinde mazı sirkeyle pişirilir ve ban otunun sirkeyle muamele edilmiş terkibi verilir veya it üzümü ile sirke karıştırılıp uygulanır veya pişirilip ballı sirke konup ağza alınır. Bunların hepsi gargara yapmak için kullanılır.

Zikrettiğimiz çiğnenerek alınan ilaçlar ve kuru dağ üzümü ve su içinde bırakılan sarımsak ağza alınıp gargara yapılır ve ağız açık bırakılır. Bu ilaçlar ve benzerleri çiğnenerek de alınır. Bu ilaçlar da yararlıdır: Dağ yarpuzu, nezle otu, biber, sarısakız ve üzüm alınıp onlarla macun yapılır. Bu terkipten fındık büyüklüğünde haplar da yapılır ve onlar hastaya verilir.

⁵⁶⁸ TM: Tahlile muhtaç olan dış ağrısında müstamele edviye-i muhallele beyanındadır

Bu tedavide kullanılanlar arasında yalanarak alınan ilaçlar, yağlar ve koklanarak alınan ilaçlar, lapalar vardır. Bilinen eriyik şeklindeki ilaçlardan alınır ve suyla belli bir kıvam kazanması için bal veya katran veya suyla karıştırılır veya sadece suyla karıştırılır veya lahana ve kadıntuzluğu ile birlikte pişirilir. Dişlerdeki vurma için, bu ilaçların dışında hardal pişirilip diş köküne konur ve bu ilaç denenmiştir. Şeftali çekirdeğinden dudak miktarı ve yarısı kadar biber alınıp katranla macun yapılır ve onunla diş kaplanır veya dişin içine konur ya da yalnız tiryak ile veya yalnız şeytanti veya her ikisinden de veya *surnithan* ya da kaynatılmış kara kimyon zeytinyağı ile⁵⁶⁹ ilaç yapılır. Bir başka ilaç da nezle otu, dağ üzümü, zencefilin her birinden bir kısım ve Ermeni boraksı bir buçuk kısım alınıp pişirilir. Onunla dişler ovulur. Şüphesiz çok yoğun olanı yararlıdır. Dişin üzerine hatmi, papatya, dereotu tohumu ile pırasa pişirilip, dereotu ve yağı ile dişin üstüne uygulanır. Galen şöyle zannetmektedir: eğer ağrıyan diş üzerine konursa ağrıyı teskin eder.

Bu ilaçlar haricen uygulanır. Bu ilaçlar 2 vakitte verilir; yemekten 2 saat önce veya yemekten 4 saat sonra ağrıyan dişe uygulanmalıdır. İlacın miktarı ağrının şiddet derecesine göre ayarlanır. Örneğin tuz ve darı ile yahut ısıtılmış zeytinyağı veya erimiş mumla uygulanır. Çene kemiği ağrıyorsa, bu yoğun ağrı olduğunu gösterir. Bundan sonra üzüntü ve sıkıntı onu izler, çünkü o maddeyi kendine çeker. Eğer çene şişerse ağrı sakinleşir. Özellikle o vakit yoğun yağla diş dağlanır.

Onların dağlanması ve dağlamadaki tedbirleri şöyledir: Örneğin zikredilen eriyik halindeki ilaçlardan veya biriyle zeytinyağı pişirilir veya benzeri bir terkip alınır ve onunla dağlama yapılır. Ateşlenme olursa zeytinyağına batırılan bir tüp ağrıyan dişin köküne kadar sokulur. Hatta o tüp (iltihabı dışarı atmak üzere) dişin köküne kadar ulaşır. Oraya dağlama da yapılır. Onun etrafına mum veya macun veya başka bir madde konur. Bunlar dişlerin arasına veya diş etlerinin etrafına uygulanır. Çoğunlukla dişin kendisine uygulanır. Şüphesiz tüp içine yoğun yağ damlatılır, sonra zikredilen önlemler alınır. Zeytinyağı diğer yağlardan daha az konur. Zikredilen diğer yağlar

⁵⁶⁹ TM: denenmiş olan ilaçlardandır.

vücudun ovulmasında kullanılan yağlardır. Bazen dişleri güçlendiren maddeler verildiğinde bazı kere ağrıyan dişe nüfuz etmesi için deliği doldurmaya ihtiyaç olur. Eğer ilaçlar yararlı olmazsa, ince bir aletle hasta diş tekrar tekrar dağlanır. Bundan dolayı dağlama ağrısı teskin edinceye kadar terk olunmaz. Eğer ilaçlar yararlı olmazsa, dişe aletle dağlamaya devam edilir. Hatta dağlamada uyuşturulur. Ağrı sakinleştirilir ve diş çekilir.

Balla zencefil yağı diş ağrılarına iyi gelir. Onunla birlikte sirke ve tuz ve sirke, ebucehil karpuzu ve nezle otu birlikte karıştırılıp terkip yapılır. Bu terkip çok yararlı olur. Diş ilaçlarından yağlar ve buharlar hastalığa son vermek için kullanılır. Bunun için ebucehil karpuzu yaprakları gibi ilaçlar çözelti haline getirilerek kullanılır. Özellikle dişlerdeki kurtlar için bitotu veya yavşan otu veya sedef otu veya nezle otu verilir. Burada kullanılacak ilaçlar arasında şöyle çözeltiler vardır: eşekhiyari kökleri öz suyu veya buharı veya mercanköşk suyu. Onlar kulak içine, ağrıyı kesmek için kullanılabilir. Burada koklanarak (burun yoluyla) kullanılan ilaçlar verilir. Gebere öz suyu gibi sıvılar ağrıyan diş tarafındaki kulağa damlatılır. Onlardan bir kısmı yenmiş dişi örtmek için kullanılır. Şüphesiz o ağrının sebebi dişin yenmiş olmasıdır. [Kullanılan ilacın] yararlı olması, sert ve şiddetli olmaması gerekir. Sert ve şiddetli olanlar diş ağrısını artırır. Diş dolgusu *sukla* (bir nevi sirkeyle), Hint selvisi veya bundan daha kuvvetlisi olarak, şeytanti ve yabani kereviz veya zeytinyağı veya siyah kimyonla veya biberle pişirilir veya kızartılmış çökelti veya sütleğen zamkı veya nezle otuyla muamele edilip hastaya verilir veya şeftali çekirdeği ve zikredilen biberle tedavi yapılır. Sıcaktan olursa, soğuk ve soğukluktan arız olmuşsa sıcak ilaçla doldurulur. Dişlerin tedavisinin bir tipi de hasta dişi çekip çıkarmaktır. Biz onları açıklamada bir kısım ayırdık ve o çekip çıkarma ancak dişte ağrı olursa uygulanır.

Altıncı Fasl

Ağrı Kesici Olan Diş İlaçları

Ağrı kesici ilaçlar şikâyeti çözmek için zikredilen uygulama yapılır. Ancak ilkin kirlenmiş veya karışmış mizaçta olan veya maddeyle dolmuş olan dişte hastaya ağızda çiğnenen ve buhar nevinden ilaçlar

verilir. Bunlar banotu tohumu, afyon, günlük ve çınar tohumundan; her birinden 2 dirhem, biber ve Şam şeytantesi; her birinden birer dirhem alınıp, onlardan üzümlle birlikte rahatlatıcı bir ilaç yapıp, ağrıyan diş üzerine konur veya afyon ve kunduz hayâsı eşit miktarda alınıp bir habbe veya 2 habbe ağrıyan diş tarafında olan kulağa gül yağı ile damlatılır veya adamotu kökü su ile muamele edilip, ağız yoluyla veya buhar halinde banotu tohumu ile verilir. Banotu tohumu ile şarap muamele edilip ağza uygulanır veya uyuşturan ilaçlar içilir *philonium* (folinyum) gibi. Şüphesiz dişinden azap çeken kişi bu ilacı ağzına alınca uyur. Ağrıyı sakinleştirmenin bir başka yolu karla çok soğutulmuş olan su ağza alınır ve ağızda tutulur. O diş uyuşturur ve ağrıyı teskin eder. Lakin diş ağrısını bir süre sonra başlangıcında olduğundan çok daha fazla artırır.

Yedinci Kısım Dişlerin Sallanması

⁵⁷⁰ Fazla sıvıdan ve vurmadan oluşan havanın sebebi ile dişte sıkıntı oluşur. Rutubet dolayısıyla sinir gevşer. Bununla diş dolup zayıflamaz. Bazen de bitişme yerlerindeki arıza ve genişleme veya dişlerde azalma olur; dişlerde ve ek yerlerinde çentik, kırık oluşmasıyla dişlerde yenme arız olur. Çünkü yenme dişlerde zayıflık oluşturur. Hekimlere göre, açlık (beslenememe) açlığı getirir ve o da beslenme bozukluğu oluşturur. Bu da şüphesiz etin o kısmını kusurlu kılar.

Tedavi: [Sallanan gevşek] dişle yemek yemekten (çiğnemekten) kaçınmalıdır; az konuşulmalıdır. Elle veyahut dille o diş sallanmalıdır. Genel olarak çiğnemeyi bırakmalıdır ve mümkün olduğunca sulu şeyler yemelidir. Eğer dişlerin sallanmasının sebebi dişin yenmesi ise yenmenin tedavi edilmesi gerekir. Dişlerin ilacından, yoğun ve büzen ilaçlar çiğnenerek alınır ve dişler ovularak ilaçlardan verilir. Eğer sallanan dişin sebebi besinlerle dişin incelmış olması ise tedavisi ve telafisi zor olur. Bunun için sallanan dişe rutubetli maddeler sürülür. Kulak içine bu özellikte ilaçlar damlatılır. Örneğin gülyağı, söğüt, it üzümü yaprağı suyu, bal ve diğer bazı büzen ve kasan mad-

⁵⁷⁰ TM: Bazen diş kulak ve istiab üzere olur, yani hareket eder.

deler damla şeklinde uygulanır. Eğer dişin sallanmasının sebebi dişin zayıflığı veya düşmesi ise besinlerin alınması yarar sağlamaz. Çünkü besin dişin incilmesi veya kaybına yararlı değildir. Belki o sallanan dişin sağlamlaşması için soğuk büzen ilaçlar kullanmalıdır. Aynı zamanda, vurmadan oluşan dişin sallanmasında zikir olunan bağlayıcı damlalarla tedavi edilir. Eğer dişin sallanması gevşeten rutubetli etler sebebi ile olmuşsa sıcak, büzen ve kasan ilaçlarla tedavi edilmelidir. Az miktarda hünnap yaprağı, selvi yaprağı ile veya şap içinde kuru üzüm yarısı kadar tuzla veya ballı sirke ile su içinde pişirilerek elde edilen karışım ağızda çiğnenmelidir.

Dişleri yapıştıran terkiplerinden 2 dirhem tuz, 1 dirhem tuzla diş köküne uygulanır veya bakır tortusu kırıntıları, zeytinyağı, süsen yağı ve servi kabuğu; her birinden 4 kısım, şap 1 kısım veya ılgın külü ve aynı şekilde eşit miktarlarda alınır veya erkek geyik boynuzu ve bal, sıcak tuz ve sıcak, kavrulmuş sarı demir, her birinden bir kısım ve sarısakız, safran, sümbül ve Arap zamkı her birinden ikişer kısım, kuru sedef otu, sumak, gül suyu; her birinden üçer kısım alınır. Bu zikredilen maddelerle dişler için onları bağlayıp birleştiren macun şeklinde ilaçlar yapılır.

Aynı zamanda sabır, demir oksit, gümüş ve altın tozu karışımı bu kısım için iyidir. Bir başka tedavi de Hint selvisi, gül, iyi sümbül, darani tozu, ılgın, erkek geyik boynuzu aynı şekilde yakarak uygulanır. Bu terkip diş etleri eksilmesine iyi gelir. Yine bunun gibi Yemen şapı, yanmış öd, Hint selvisi, sumak ve gül suyu ile ilaç yapıp diş etlerine uygulanır.

Sekizinci Kısım

İnsan Dişinde Oluşan Delik

Bu afetin tamamı dişlere kötü rutubetin nüfuz edip diş etlerinde ko-kuşma oluşmasından ortaya çıkar.

Tedavi: Dişin yenmesini engelleyecek diş yiyen ilaç dişe doldurur. Bu onun kötü cevherini temizler. Dişe giren maddeleri çözer ve dişin bu maddeleri kabulünü engeller. Bozuk maddelerin, dişleri yemesini önlemek için, onların dişlere girmesini engellen, dışarı atan ve dişlere yapışmasını engelleyen ilaçlar verilir. Şüphesiz bu ilaçlar dişleri kuvvetlendirir. Dişlerde boşluk oluşmaması için güçlendirilmeğe ih-

tiyaçları vardır. Eğer dişler zayıfsa, diş etlerinin sıkışmasını sağlamak için, hastaya, dişlerin delinmesini engelleyen ve o zararlı maddeleri atan ilaçlar verilir. Bu zikrettiğimiz bütün gruplarda sirke ve Hint selvisi ile misk, kadıntuzluğu, Hint sümbülü ve bit otu da verilir. Bunlardan bir ölçü alınır. Onların hepsi dolgu kısmına uygulanır. O dişlerin yenmesini engeller ve ağrıyı sakınleştirir. Bu tedavi için, Arap zamkı, mastika ve sirke veya sarısabır veya günlük veya mazı, kadıntuzluğu veya günlük, afyon veya palmiye lifi ile sarı kibrit (kükürt) ve kadıntuzluğu veya terebentin, sarı sakız ve biber veya bir nevi sirke ve terebentin sakızı ve nane veya kara kimyon unu, bal ve sirkeyle macun yapılır veya kükürtle dolgu yapılır veya diş üzerine serpilir veya zencefil, bal ve sirkeyle pişirilir. Şüphesiz o çok güzel bir ilaçtır: Şeytantsi ile katran veya şeytantsi ile odun kurdu birer ölçü alınır ve mumla kaynatılır; gece çözülür. Şüphesiz ağrıları çok teskin edicidir. Bu terkip tek başına veya ziftle karıştırılarak kullanılır veya ilacın terkipteki kadıntuzluğundan bir ölçü ve zacla birlikte verilir. Sirke içinde kâfur ile muamele yapılır. Şüphesiz bu terkip çok yararlıdır ve dişlerin çok yenmesini engeller; dişlerin ağrısını giderir.

Diş ağrıları kısmında zikri geçenler de kullanılır; onlara dikkati çekmek gerekir. Bazı kere ilaçlar ve yağlar da verilir. Onlara kunduz hayası, nezle otu, afyon ve kına az miktarda ve hepsi aynı miktarda olmak üzere ilaç yapıp almaları önerilir veya biberle kokulu bal ile yahut nezleotu, sarısakız, balla ve çam fıstığı bal ile veyahut kuru toprak yoğun sirke üzerine konarak yahut kertenkele karaciğeri verilir; onlara çok yararlıdır. Canlı kükürt, aynı miktarda kadıntuzluğu, biber, sütleğen sütü veya boraks, nezle otu yahut boyotu tohumu veya kına veya günlük ve afyon verilir.

İyi bir İlaç: Boraks, boyotu her ikisinden 2 şer kısım nezle otu ve biber; her birinden birer kısım ve afyon 3 kısım olarak alınıp, bir araya getirilir; dişin yenen kısmına uygulanır. Yine günlük külü alınır ve biber, ardıç; her birinden bir kısım, dağ üzümü ve ısırgan tohumu ve afyon; her birinden bir buçuk kısım alınır; hepsi alınıp, birlikte pişirilir. Kuvvetli *filfindikun* veya kırmızı kurşun oksit veya karınca bir kısım alınır; nişadır, şap, sarısakız, mazı, Arap zamkı ve süsen kökü ile biraz yanmış kekik, denizköpüğü, zeytin külü kına içine konur. Ağızda çiğnenirse

dişlerin sıkılaştırılmasında çok yararlıdır. Ayrıca geber, sirkeyle yarısı kalana kadar pişirilir ve ağızda emilir. Yeneni diş için şöyle bir damla uygulanır: Zeytinyağı içinde eritilen arsenik pişirilip yeneni dişe damlatılır. Bu terkip de yararlı ilaçlardan olur. Dişin yeneni tarafında daha etkili olur. Aynı şekilde badem yağı da dişin yeneni tarafında daha etkilidir.

Dokuzuncu Kısım

Dişlerin Dağılması ve Kırılması

Dişlerin dağılması ve kırılmasında sebep çoğunlukla mizacın rutubete dönüşümüdür. Bazı kere dişin mizacı şiddetli kuru olduğunda kırılma ve açılma arız olur ve dişteki şikâyetlerde normal diş ve hasta diş arasındaki fark, kırılma ve açılan dişin zayıflığı veya fazlalığı olur. Bunun delili dişteki değişim ve yenme ve de diş bozan maddenin sahip olduğu mizaftır.

İlaç: ⁵⁷¹İlkin dişin sallanmasını engelleyen ve diş destekleyen, kasan ilaçlar verilir. Bunlar şap, nişadır ve bunun gibi güçlü etkisi olan ilaçlardır. Bunlar yetersizse, siyah kâfur ve balla macun hazırlanır. Ancak eğer kuruluk söz konusu olursa daha önce zikredilen ilaçlar verilir.

Onuncu Kısım

Dişlerin Renginin Değişmesi

Dişlerin renginin değişmesi bazen üzerinde olan güzelliğin bozulması dolayısıyla olur. Bazen dişlerin kökleri değişip onun rengini değişime zorlar. Şüphesiz dişin renginin değişmesi bozuk maddenin onun cevherine nüfuzuyla olur. Çünkü her ne kadar üzerinde renk kaybı olmasa da dişin cevherine nüfuz edip, değişim olmakla dişin rengi bozulup patlıcan rengi veya benzeri bir renk kazanır.

Tedavi: ⁵⁷²Ancak rengin değişmesi söz konusu olup dişlerin üzerinde sarılık oluşursa (dişler sararırsa) onun ilacı dişleri temizleyen

⁵⁷¹ Eğer sen mütefettitte fi cihet eden tegir olursa o ise o dişe tekil olursa madi olan rutubetli mizaca işaret eder. Birinci kısmın ilacı yani rutubet sebebiyle olan rutubetli mizaca işaret eder

⁵⁷² değişmesi kalah olursa, yani dişlerin üzerinde safret arız olup sararıp, dibinde olmazsa onun ilacı calı ve müttékayılâçlar istimal ile olur.

ilaçlar olmalıdır. Örneğin denizköpüğü, tuz, ufalanmış bahçe tere-si, sedef külü, kuru hurma külü, yuvarlanmış loğusa otu, kavrulmuş yabani kekik darani tuzu eşit miktarda alınır ve bu terkip sararmış dişler için önerilir. Eğer sen istersen bu terkibin üzerine kavrulmuş helezon sedefini ilave edersin veya kavrulmuş pelinden bir kısım, bi-ber bir kısım, kakule 3 kısım, tarçın 2 kısım, yanmış hidrosülfat 10 kısım. Bu söz konusu edilenler alınır ve iyice ufalanıp hastaya verilir.

Eğer dişin rengi çok değişirse, göz taşı balla verilir ve dişlerin bo-zuk renginin giderilmesi için beyazlatan ilaçlar verilir. Yeşil Çin külü veya toz halinde cam ve *meshukunya*, tarçın ve elmas taşı verilir. İkinci olarak erimiş maddelerle ilaç yapılır ve dişin üstündeki fazlalıklar dişten temizlenir ve dişlere cila yapılır. Örneğin biber, yarpuz, kostus, loğusa otu alınır ve zikredilen parlaticılarla karıştırılıp verilir. Bun-lardan önce zikredilen parlaticı diş ilaçları gibi yararlı olur. Örneğin loğusa otunun kökü bir kısım, yanmış erkek geyik boynuzu 2 kısım, mastika (zamk) 3 kısım, gül yağı 5 kısım. Bunların hepsiyle birlikte bir karışım hazırlanarak hastaya içirilir.

Sonra pelin, yıkanmamış tuz, süsen; her birinden dörder kısım, Hint selvisi 5 kısım, sümbül bir kısım, biber 6 kısım. Hepsi yakılıp ufalanır ve küçük partiküller oluşturulup, tuz şeklindeki terkip verilir. Bir başka terkip şöyledir: sedef külü 4 kısım, kuru gül 5 kısım, Hint selvisi 3 kısım ve bataklık sazı meyvesi 1 kısım.

On Birinci Kısım Dişlerin Kolayca Çıkması

Bazen çocukların dişlerinin bitmesinde zorluk oluşur ve dişin çık-ması sıkıntı verir ve bazen ona doğal gidiş için gevşetici maddeler ortaklık eder. O zaman diş diplerine yağlar sürmek veya toz haline getirilen ve bütün kitaplarda zikredilen lapaların uygulanmasına ih-tiyaç vardır. Dişlerin bitmesini kolaylaştıran ilaçlar vardır. Dişlerin kolayca bitmesi için yağlar ve beyinler ve özellikle pişirdikten sonra çıkarılmış tavşan beyni veya kına yağı ve iç yağı ve süsen yağı ile diş etleri ovulur. Bazılarına göre, köpek sütünün dişin bitmesine özellikle yararı çoktur. Eğer o vakit ağrı çoksa, it üzümü suyu ve gül yağı ile karıştırılıp diş etlerine sürülür. Kıvamı ve katılığı olan nesneleri çocu-

ğün diş çıkarırken yemesi engellenmelidir. Muhtemelen bakıcı parmağını bebeğin ağzına, ağrıyan dişin başına kadar sokmalı ve sıkıca ovalamalıdır. Böylece diş etlerindeki rutubet akıtılır. Sonra zikrolunan ilaçlarla diş etlerini hafifçe ovmalı ve başa ve boyuna ve çeneye yağa batırılmış sof uygulanmalı ve kulağa da yağ damlatılmalıdır. *Birinci Kitap*'ta bu konuya biraz değindik.

On İkinci Kısım

Diş Etlerinin Çekilmesinde Alınacak Önlemler

Şüphesiz şikâyetçi olunan dişlerin bozukluğu öyle bir hale gelir ki artık ilaç kabul etmez. İlaçlarla teskin olunsa, eski haline döner. Sağlıksız dişler komşuluk dolayısıyla, diğer dişlere de zarar verir; ilaçlar yoluyla düzelmez. Onun tedavisi ancak dişin çekilmesiyle olur. Bazen diş çekimi kerpetenle olur. İlk dişlerin kökü üzerindeki et kaldırılır. Dişi çıkarmadan önce dişin hastalığının kendisinde olup olmadığına bilinmesi gerekir. Dişte sorun varsa diş çekilir, ancak sorun diş etindeyse veya sinirlerde ise elbette ki diş çekilmemelidir. Zira bu surette dişin çekilmesi, her ne kadar ağrıyı azıcık hafifletse de, ancak tam olarak ortadan kaldırmaz. Şüphesiz burada ağza, diş etlerinin üzerine bir miktar çözücü madde uygulanması beklenir. Diş çekilmesinde ihtiyaten diş köküyle çıkarılır. Öncelikli olarak dişin kendisinde hastalık olup olmadığına bakılması gerekir.

Dişler çekildiğinde, dişlerdeki birçok bozukluk ortadan kalkar. Bazen diş çekiminde çene açılır ve onun cevheri kokar ve şiddetli ağrı ve ateş yapar. Eğer sen dişin çekilmesinin zor olduğunu bilersen veya ona tahammül olmazsa, o gibi dişi şiddetlendirmek ve tahrik etmek doğru değildir. Çünkü bunun gibi hareket ağrıyı artırır. Ancak bazen de ağrı sebebi dişin kendisinde olmaz, ancak diş çekilirse, dişin sıkıntısı ve yoğun hareketi dolayısıyla dişin altında olan maddeler çözülür ve ağrı sakinleşir.

Bazen de dişlerin çekilmesi ilaçlarla olur. Dişin etrafının bıçakla ortaya çıkarılması yararlı olur ve üstüne ilaç uygulanır.⁵⁷³ O ilaçların

⁵⁷³ TM: gerekir ki ve layık olur ki diş hastalığının etrafı müşret ile şart oluna ve üzerine deva-i kala konmalıdır

bazısı: dut ve nezle otu kökü alınır ve güneşte kurutulur ve keskin sirke ile hatta balla ovulur. Sonra dişin kökü onunla günde 3 kere ovulur veya nezle otu ufalanıp güneşte sirkeyle karıştırılarak 40 gün bekletilir. Daha sonra dişe uygun olan o ilaç damlatılır ve 1 saat veya 2 saat kadar terk edilip civarındaki dişler mumla çevrelenip korunur. Sonra şikâyet edilen diş sirkede saklanmış arsenikle muamele edilir. Bu uygulama dişi rahatlatır veya ısırğan otu tohumu da dişi rahatlatır ve diş kolayca çekilir. Sirkenin tortusu veya dut kurusu ve gebere kabuğu bu durumda fevkalade yararlıdır. Her birinden bir ölçü alınıp karıştırılarak kullanılır. Sarı arsenik, nezle otu, yer fıstığı, ebucehil karpuzu kökü, deniz marulu alınır ve nane suyu ile karıştırılır veya çok keskin sirkeyle ve balla karıştırılır; dişin etrafına sürülür. Sonra diş çekilir veya pelin otu kökü ve sütleğen kökü 2 kısım alınır ve onların sütü dişin üstüne konur. Diş zayıfsa balla güneşte mum karıştırılıp, sonra üstüne zeytinyağı damlatılır ve dişi ağrıyan kişiye onu çiğnemesi söylenir.

On Üçüncü Kısım

Yenmiş Dişin Ufalanması ve Ağrı Olmaksızın Diş Çekimi

⁵⁷⁴Dişler kırık veya yenmiş olursa onun için sütleğenin sütü ile unla macun yapılır. Bu macun birkaç saat dişin üstünde bırakılır. O terkip dişin ufalanmasını sağlar. Dişlerin üzerine uygulanmak üzere büyük sarmaşık yaprakları ve ağaç odunu ve kurbağa yağı ile bir terkip oluşturulur. O kurbağa acı yeşil renktedir. O ağaç aralarında yaşar, ot arar ve bunun için ağaçtan ağaca sıçrar.

On Dördüncü Kısım

Diş Kurtları

Boy otu tohumları ve pırasa tohumlarının her birinden 4 kısım, soğan tohumu 2,5 kısım alınır ve ufalandıktan sonra keçi yağı ile macun yapıp dişlerin üzerine sürülür. Her bir hapın ağırlığı bir dirhem olur. O hap buhar haline getirilip bir huni ile başı da örtterek uygulanır.

⁵⁷⁴ TM: Tefti kala gibidir, ancak ağrısı olmaz

On Beşinci Kısım Dişleri Gıcırdatma

Uykuda dişleri gıcırdatmak dişlerin birbirine sürtmesinden oluşan ses sanki 2 çene titriyor gibi hareket etmesinden oluşur. Çoğu kez çocuklarda görülür ve idrakleri oluştuğunda ortadan kaybolur. Bir kişi uykusunda dişlerini gıcırdatsa ona sekte veya baş ağrısı veyahut titreme arız olur. Bazen de bu durum karında kurtçuklar olduğuna işaret eder. Eğer kurtçuk dolayısıyla arız olmuşsa, o kişi dişlerini çok gıcırdatır. Bu durumdaki kişinin başına tenkiye ve boynuna kasılmayı güçlendirecek güzel kokulu sıcak yağlar uygulanmalıdır.

On Altıncı Kısım Uzayan ve Normalden Uzun olan Dişler

Uzayan diş 2 parmak ile veyahut kavrayan bir alet alınıp sonra soğutucu ile soğutulur. Sonra defne şap ve uzun zeravent o dişe uygulayarak tedavi yapılır.

On Yedinci Kısım Dişlerin Kamaşması (Bir Nevi Uyuşukluk?)

Dişlerin kamaşması dişlere arız olan bir nevi sertlik sebebiyle oluşur. Onun sebebi sert olan nesnelerdir. Dişin sertliği büzen veya sıkıca saran ve de ekşi şeylerden kaynaklanır. O bazen dişte dışarıdan gelen bir sebeple veya kusmayla oluşur. Bazen de bu arıza mide bozukluğundan kaynaklanır. Midede ekşi hılt olursa, dişleri kamaştıran şeyler onları etkiler. Bazen de başka kişiler yoluyla olur; ekşi nesnelerin gözlenmesinden veya hayal edilmesinden de dişlerde kamaşma olur.

Tedavi: Dişlerde kamaşma olduğunda, semizotu veya tatlı fesleğen veya semizotu tohumu unu suya bırakılıp iyice çiğnenmesi yararlıdır. Fırat zıncı veya badem veya fındık ve Hindistan cevizi iyi gelir. Diş kamaşması için, özellikle fındık veya zeytin yayılıp ovulursa veya yoğun zeytinyağı tortusu bakır kap içine konulup güneşte veya ateşte ağırlaşan zeytinyağı tortusu ile karıştırılıp, bununla dişler ovulursa veya eşek sütü zeytinyağı ile karıştırılıp, ağızda çiğnenirse veya şarap tortusu veya defne tohumu ve uzun loğusa tohumu veya şeytanterisi ve

sütleğen otu sütü gibi droglar tuzla veya tuzsuz çiğnenerek verilirse yararlı olur. Bunlar ters etki yaratarak diş gıcirtısı için de yararlı olabilir.

On Sekizinci Kısım Dişin Sıvısının Kaybolması

⁵⁷⁵Bu bozukluğun sahibinin diş sıcak ve soğuk ve sert, kolayca çiğnemeyen bir şeye tahammül eylemez. Bu bozukluğun sebebi ekseriya soğukluk olur. Bu bozukluk diş ağrının da başlangıcıdır.

Tedavi: Eğer bu bozukluğun sebebi soğukluk ise onun tedavisinde defne tohumu, şap ve uzun loğusa tohumu kullanılır ve bu terkip yumurta sarısı ile daima sıcak bandaj yapılır. Eğer bunlarla def olunamazsa gevşetici ilaçlar sürülür. Ondan da yarar sağlanamazsa tiryak ve hardal yağı cidden yararlıdır; ısıtılmış katran eğer safrayla dişlere mes olursa çok yararlı olur. Eğer bozukluğa sebep sıcak mizaç ise, o sebepten bu bozukluğun ortaya çıkması her ne kadar diş etlerinin rengi, gevşemesi ve gevşemiş dişlerin ortaya çıkması durumunda gül yağı içine kâfuru parçacıkları katılıp dişler ve diş etleri, o yağla veya sandalla ovulmalıdır. Bunun üzerine keten öz suyu gül suyuyla karıştırılarak verilir; semizotu ve özellikle semizotu tohumları çiğnenmesi yararlıdır.

On Dokuzuncu Kısım Zayıf Dişler

Zayıf dişler bundan önce zikrolunan çekilip büzülme ve çözülmede yararlı olan, yani yanmış mazı, beyaz bitotu, sirke, kavrulmuş enderan tuzu, *ramek* (*peklik yapan bir ilaç*) ve sıkıştıran ilaçlarla tedavi edilir.

İyi diş macunlarının terkiibi şöyledir: Hint selvisi 3 dirhem, toz halinde sarı helile 5 dirhem, tarçın kabuğu 10 dirhem, tarçın 3 dirhem, şap 2 dirhem, nezle otu 7 dirhem, nişadır ve sivri biber 1 dirhem, sirke 1 dirhem, safran 1 dirhem, tuz 5 dirhem, boyacı sumağı 2 dirhem, ılgın meyvesi 3 adet, kakule 4 adet, safran 16 birim ve gül suyu 4 birim. Bu droglar birlikte pişirilip ağza uygulanır. İyi bir başka diş macunu ise şöyledir: kırmızı sandal, Hint biberi; her birinden beşer

⁵⁷⁵ TM: Bu afet-i zehab mai esnan (dişlerin sıvısı) demekle bilinir.

dirhem alınır; tarçın kabuğu 2 dirhem, tarçın 4 dirhem alınıp, bu zikredilenler buğday nişastasıyla macun haline getirilir.

Bir başka diş macunu: Arpadan yapılan keşk çorbası alınır, ezilir ve bal ve az miktarda sarı katran parçalarıyla hap haline getirilir. Kâğıt içine konulup tuğla fırın içine konur. Ne zaman rengi siyahlaşırsa fırından çıkarılıp ondan bir kısım Hint selvisi, nar kabuğu ve tuzla karıştırılır. Bu drogların her birinden bir kısım alınır; pişirilip ondan diş macunu yapılır. Bazen yukarıda zikrettiğimiz yanmış arpadan 20 kısım, Hint selvisi, biber ve ılgın meyvesinden her birinden birer ölçü alınıp, 1 kısım zencefile macun yapılır.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ TM: Yedinci Fen Allah'ın izniyle tamamlandı.

SEKİZİNCİ FEN

Diş Etleri Şişi ve Dudak Hastalıkları Tedavisi

Bu Fen bir makaleden meydana gelmiştir.

Birinci Kısım

Diş Eti Şişleri

Diş eti şişi genellikle baştan inen maddelerden oluşur ve bazen de bu şişler midedekilerle birlikte görülür. Bazen kusmanın başında ve kötü buharlardan oluşan vücuttaki kötü durum dolayısıyla ortaya çıkar. Isırmadan oluşan şişlerin bazıları birbirine yakın olur ve şiş aşikârdır. Onun gibi olan şişler dildeki şişlerle aynı şekilde tedavi edilir. Bazısı aşağı akmıştır; diğeri donmuştur. Bunun tedavisi zor diye kabul edilir. Bazısında ise [nabız gibi] atış vardır.

Tedavi: Eğer şişin maddesi fazla ısı ise tedavisinde dışarı atan maddeler kullanılır. Genellikle kan alınır. İlaçlarla tedavide ilkin ağızda çiğnenen maddeler verilir. Onlar için soğutulmuş ve içinde büzen maddeler bulunan terkipler kullanılmıştır. Örneğin gül suyu, ekşi süt ve bitotu suyu ve kasılmayı sağlayan yapraklardan elde edilen terkiplerle gül suyu karışımı, sinirotu suyu, meşe veya kestane suyu, semizotu suyu gibileriyle çiğnenir. Bunlardan sonra zeytinyağı ile birlikte sakız ağacı yağının bunların her birinden dişe üçer dirhem mastika katıp çiğnenir veya gül yağı içinde sümbül ve kuru gül ve mastika kaynatılıp uygulanır. Sakız ağacından çıkarılan yağda şüphe-siz ısırıktan oluşan şiş ağrısını sakinleştirecek kuvvet vardır. Özellikle şöyle olur: dudak incindiğinde ve şiddetli olmadığında özellikle ağrı durumunda ona yararlı olur. Bundan sonra taze süsen kökü öz suyu

verilir. Şüphesiz o öz suyu kanı ve iltihabı atar veya zeytin yaprağı veya şarap tortusu veya sedef otu suyu içinde palmiye tohumu yağı ve onun yaprağının suyu içinde şarap tortusu karıştırılır veya uzun loğusa otu ile alınır.

Eğer sıcak şiş derinse, o şiş *barulis* diye adlandırılır ve onlar çözülmez. Belki açılır. Bazen onun kuvvetli ilaçlara ihtiyacı vardır. Bazen de onun cevheri yeni bir oluşumdan kaynaklanır. Derin olan şişte onun üzerine göztaşı ve mazı uygulanır veya bakır plakaları sirkeyle karıştırılıp bu terkip birkaç gün uygulanır veya yanmış *sura* mazı ile verilir. Ne zaman dış etindeki iltihap ve şişi ilaçla bertaraf edilemezse, ona dağlama yapılması gerekir. O dış etinin dibinin dağlanması şöyle yapılır. Zeytinyağı kaynatılır ve o kaynar zeytinyağı içine mil batırılır. Daha sonra şişin üzerine bu mil uygulanır. O şiş inceliş beyazlaşınca kadar başından başlayarak işlem devam eder. Eğer o şişin rutubeti fazlaysa, o şişin başlangıcında sıcak buharlar, bal ve zeytinyağı ile muamele edilmesi gerekir.⁵⁷⁷

İkinci Kısım

Dış Etleri Kanaması

Onun tedavisinde ateşte yanmış şap sirkeyle zayıflatılarak tuzla yenir veya benzeri terkiplerle karıştırılarak dış eti üzerine sürülür. Yine terkinin yarısı kadarı onun üzerine dökülür. Aynı şekilde kor kömür gibi olan tuzlanmış madde⁵⁷⁸ yakılır ve bir kısım kül (yanmış balık?) ve 2 kısım kuru gül alınır; bit otu ve kavrulmuş mercimeğin her birinden bir kısım ve sumak ve *suradan* bir kısım, sarı elmadan 3 kısım alınıp hepsi karıştırılır ve hastaya verilir.

Üçüncü Kısım

Dış Etleri Çatlakları

Dış etleri çatlaklarının tedavisi dudak yarıkları, çatlaklarının tedavisi gibidir. O ilaçlar dudak çatlakları kısmında verildi.

⁵⁷⁷ Bazı nüshada rabb bedeline ve ribb şarap vaki olmuştur [tahifdir] olan rabb zahir olmuştur ve başlangıcından sonra bundan önce zikrolunun güçlü muhalefat istimal olunur.

⁵⁷⁸ TM: balıkla

Dördüncü Kısım Diş Eti Yaraları

Bu kısım diş eti yaraları, yenmesi ve fistülleri hakkındadır. Diş eti yarası da bazen kokuşmadan ve bazısı dişlerdeki yenmeden ortaya çıkar.

Tedavi: Diş eti yarasının ilacı tarçındır ve o diş etlerindeki kesik için de yararlıdır. Ancak o kokuşmuş yaralarda da verilir. Onun için ardiç ve boğa dikenı gibileri tedavide kullanılır. Şüphesiz yararlı olur. Ancak bunlar 1 kısım mazı, 1 kısım sarısakız, yarım kısım alınıp, hepsi gül yağı ile bir araya getirildikten sonra, bu terkip ona yararlı olan ağızdan verilen ilaçlardan sirkeyle, soğan eşek sütü ile verilir. Aynı zamanda zeytinyağı ile veya gül ve mercimekle ve mazının nar dilimleriyle karıştırılıp gargara yapılması yararlıdır.

Ancak diş eti yenmesinde, o ağız içine yayıldıysa göztaşı (bakır sülfat) ile tedavi yapılır. Bu konuda özel ilaçlar fissürlerde kullanılır. Bundan sonra burada büzen, kasan ilaçlar kullanılır. Burada denenmiş ilaçlardan biri şöyledir: ılgın meyvesi ve nezle otu her birinden üçer dirhem, kırlangıç otundan bir dirhem, sarı helileden 2 dirhem, kuru gülden 2 dirhem, bakla, nışadır, Hint biberi, denizköpüğü; her birinden yarım dirhem, gül suyu safran; her birinden 1 dirhem, kâfuru 4 dirhem kullanılarak terkip hazırlanır.

Bu ilaçlardan diş macunu yapılır veya o diş macunu yenilir. Onun terkinde ortalama güçte olanlar nezle otu, süsen ve kakuleden vardır. Her birinden bir kısım ve gül suyu, mazı, sumak ve şap; her birinden ikişer dirhem alınır. Bu droglar pişirilip diş macunu yapılır. Diş eti yenmesi ve fissürlerde ortalama güçte ilaçlar kullanılır. Aynı zamanda gül suyu ve gümüş altın karışımından olan terkip ile dişlerdeki yenik kısımlar doldurulur. Sonra sirke, soğan veya sirke içinde zeytin yaprağı ağızdan verilir veya *filonya* (*philonia*) dişin yenen yerine uygulanır. Aynı zamanda yarpuzla yapılan macun da sıkıntıyı engeller. Üzerlikle yapılan macun göztaşı ile yapılan kadar yararlı olmaz. Ancak onların etkisi birbirine yakındır. Yine şap ve arsenik ve cıva karışımı ve *zernihan* (*sarı ve beyaz arsenik karışımı*), mazı ile birlikte eşit miktarda alınır. Ondan bir danek alınıp iyice pişirilir ve hasta olan ya da şikâyet edilen yere bastırarak sürülür ve sürüldükten sonra

bir süre beklenir; sonra gül yağı hastaya verilir. Bazen onun terkibine Arap zımkı da ilave edilerek, hap yapılır. Bazen zikredilen dağlama yararlıdır. O yenen yere konur ve orada iyi et biter. Sonra oraya 3 ölçü mazı, 3 ölçü sarısakızdan yapılan macun uygulanır. Şüphesiz ki orada et bitmesi sağlanır ve diş etleri tamir edilmiş olur. Kan alma da ona yararlıdır.

Beşinci Kısım Diş Eti Kokusu

Diş eti kokusu ile ilgili açıklama nefes kokusu kısmında ele alınmıştır.

Altıncı Kısım Diş Eti Eksilmesi ve Yok Olması

Erkek kendir, yuvarlak loğusa otu, kardeşkanı, bezelye unu, süsen kökü eşit miktarda alınır. Bu terkip pişirildikten sonra bal ve sirkeli soğanla macun yapıp hastaya uygulanır. Bezelye unundan 10 dirhem alınıp balla macun yapılarak hap haline getirilir; tuğla üzerinde veya çömlekte kızdırılmış fırına verilir veya fırın içinde ekmek gibi pişirilir veya yanana kadar orada bırakılır; adeta pişip kızarır. Üzerine 4 ölçü kardeşkanı ve erkek kendir konur. Yuvarlak loğusa otundan ve süsenden ikişer dirhem ilave edilerek zikredilen diş macun olarak uygulanır.

Yedinci Kısım Diş Etlerinin Gevşekliği

Eğer diş etlerine arız olan gevşeklik az ve zayıf olursa mizaç dolaşısıyla sıcak veya soğuk kaynamış su ile ağız doldurmak ve [gargara yapmak] yeterli olacaktır. Onun zayıflığı ve gevşekliği devam ederse uygulanacak yararlı terkip şudur: Sirkenin içine pişmiş dereotu konur. Ancak diş eti gevşekliği güçlüyse onun tedavisinde uygun olan akan kanı temizleyip, kanamayı kesmek için daha önce zikredilen ağrı ile ilgili büzen gargaralar uygulanmalıdır. Uygun gargaralardan birinin terkiibi şöyledir: İlgün meyvesinin unu 3 dirhem, kına yaprağı 2 dirhem, loğusa otu 2 dirhem alınır. Sonra bunlar karıştırıp terkip haline getirilerek hastaya verilir veya gül suyu ve nar kabuklarından,

her birinden altışar dirhem alınır ve arsenik ve Yemen şapından üçer dirhem alınır ve de gül ve Bağdadi sumağından, her birinden sekizer dirhem alınır ve sümbül ve bataklık sazı meyvesinden her birinden onar dirhem alınır. Bu maddelerden ilaç yapılır. Buradaki sümbül koklanan ve yapışkan özelliklerde olup, tedavide çene damarından kan almak yararlıdır. Genellikle yapışkan özelliğine sahip ilaçlar hastaya yararlı olur. Bunun için ağza uygulanan ilaçlardan sonra kesilmiş gül ve kestane kabuğu, gül suyu, bit otu tohumundan her birinden dörder dirhem alınıp Nabatean ardıcı, temizlenmiş sumak, tarçın cevheri, her birinden beşer birim veya tarçın yerine yeşil bit otu dört ölçü alınır. Hafif müsilaj maddenin ağza uygulanması yararlıdır. Sonra sirkeli soğan ve bitotu ile sirke karıştırılır ve bu kuvvetli macun uygulanır.

Sekizinci Kısım

Diş Etlerinde Fazla Et Oluşması

O etin üzerinde göztaşı, sarı sakız konur ve fazla et tamamen bertaraf edilir. Bu ilaç denenmiştir.

Dokuzuncu Kısım

Dudak ve Hastalıkları

İki dudağın yararı ağız ve dişleri örtmek, güzelleştirmek ve ağzın sıvısını hapsetmektir. İnsan konuşmasında sınırlı hizmet verir; konuşmanın bütünü 2 dudak sağlar. Dudak et (kas) ve sinirden yaratılmıştır.

Onuncu Kısım

Dudak Çatlakları

Dudaklardaki çatlakların tedavilerinde ilaçlara ihtiyaç vardır. Onlar büzen ve yumuşatarak kurutan ilaçlardır. Dudak çatlaklarında yararlı olanlar şunlardır: Çoğunlukla eğer onlar ağızda emilirse ve ağız içinde döndürülse dudak yara ve çatlaklarına yararlı olur. İyi, yararlı ve bağlayıcı, birleştirici yağlarla ve maddelerle dudak içlerini yağlamak yararlıdır. Kesilmiş hıyarlardan oluşan taze yağla dudakları ovma yararlıdır veya onun yeşil suyu diş suyu olarak uygulanır veya arpa

suyu veya keten tohumu suyu ve bu üç suyun birlikte uygulanması yararlıdır veya tereyağı ile tuz ve kaz yağı ile veya kaz yağı balla karıştırılıp dudağın iç kısmına sürülür veya yeşillik bitkilerin tohumu veya gül yağı ile ve o yağa yumurta beyazı ve unla ve özellikle de bezelye unu ile karıştırılıp sürülür ve aynı zamanda gül yağı ile karıştırılıp keten bezi üzerine sürülüp uygulanır ve bazen de terkibe kurşun kiri katılıp dudağa uygulanır; dudak çatlaklarına yararlıdır. Denenmiş bir ilaçtır. Kurşun karbonat, nişasta ve tavuk yağı ile pişirilip hastaya verilir.

Aynı zamanda, Arap zankı ile terebentin zankı ve pisliği, çördük otu ve baldan merhem yapılır. Yine kurşun oksit, tarçın ve safran köklerinin her birinden yarım kısım alınır ve *dahnec* (*yakuta benzer bir taş*) yarım kısım dudaklar üzerinde sert bir örtü oluşturulur; safranla birlikte, her birinden 3 kısım, *suru* 1/6 kısım alınır. Hepsi bir parça mumla karıştırılıp, 16 kısım yağla birlikte ve yine eritilmiş amber, pelesenk yağı veya banotu yağı veya ağaç kavunu yağı 4 kısım ve kefen bezi (*keyrutıyan*?) ile uygulanır; koyun ayağı ve rafadan yumurta yiyecek olarak hastaya verilir.

On Birinci Kısım

Dudakların Şişi ve Yarası

Onların tedavisinin başında, baskın hıltın kusarak atılması gerekir. Söz konusu edilen ilaçlar hastaya verilir. Ancak dudak yaraları dudak şişlerinden daha baskındır. Diş etinin biraz daha çok tedaviye ihtiyacı vardır. Dudak yaralarında büzen ve kasan ilaçlar hastaya verilir. Örneğin kadıntuzluğu, gül tohumu, selvi cevizi, safran kökü gibi ilaçlar hastaya verilir. Bazen onların içine *dahnec* (*yakuta benzer bir taş*) da konur. Ayrıca kavrulmuş keçi ayakları ve kavrulmuş arpa ve bunlardan oluşan buhar ağaç üstündeki yosunla muamele edilir. Bunlara ilave olarak mişmiş ve Hindistan cevizinin yağından oluşan terkip şeklindeki yağlar verilir.

On İkinci Kısım

Dudaklardaki Kanamalı Şişler

Dudakta olan kanamalı şişlerin tedavisi şöyledir: Demir kiri, kurşun oksit, üstübeç, safran, şap; her birinden aynı miktarda alınıp mumla

merhem yapılır. Yine Hindistan cevizi veya badem yağı ile de merhem yapıp uygulanır.

On Üçüncü Kısım Dudak Titremesi (Ataxia)

Dudak titremesi çoğunlukla dudaklarla midenin ortaklığıyla belirlenir ve özellikle onda kusma veya herhangi bir şeyi dışarı atma hareketi olduğunda, şiddetli hastalıklar veya zorlama yoksa buhran vakitlerinde görülür. Bazen bu hastalıklarla ortak olduğundan dudaklarda titreme görülür. Dudaklardaki sinirler beyinden gelir ve sinirler vasıtasıyla dudakların beyinle ilişkisi vardır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ TM: O sinirler şefeye beyinden veyahut omurilikten gelir ve o sinirler beyne ortak olur ve dişin üzeri ki gerekir ki o ihtilacın sebepleri tafhis ile dış vakt-i sebepten hadis olduysa Kanun-u Sabık'ı üzre amel edip ona münasip (uygun) tedavi uygulanır.

DOKUZUNCU FEN

Boğazın Durumu hakkındadır.

Birinci Kısım

Boynun Anatomisi

Boyun soluk ve besinlerin içinde seyrettiği bir boşluktur. Onda küçük dil (uvula) ve bademcikler ve kıkırdaklar vardır. Sen yemek borusunun ve soluk borusunun (trachea) anatomisini öğrendin. Ancak küçük dil etten öyle bir cevherdir ki perde gibi hançerenin yukarısına asılmıştır. Yararı dışarıdan gelen havayı hapsedip değiştirip bronşlara yollar; zikredildiği gibi, hava yavaş yavaş değişemeyen soğuklukta dışarıdan akciğerlere ulaşsa onun soğukluğu akciğerlere geçer. Tükürüğün yararı buharın ve tozun akciğerlere girmesini engellemek ve kuruluk varsa onu dengelemektir. Ses, ona dayalı olarak güç bulup, daha yüksek tonda çıkar. Bunun gibi küçük dilin katı (sert) kısmı sesin çıkmasında etkindir. Eğer hastalıktan dolayı tükürük oluşmazsa, kişiye zarar verir. Akciğer de değişikliğe uğramaksızın giren soğuktan zarar görür. Onda öksürük oluşur.

Bademcikler iki küçük etçiktir. Onların kökü dilin üst kısmındadır. Onlar adeta 2 kulak gibidir. Onlar et ve sinirden yaratılmış 2 güçlü bezdir. O bezler kulakların kökü gibidir. Yemek borusu o 2 bez arasından geçer. Onların yararları havayı bronşlar seviyesine kadar hazine gibi korumak ve kalbin havayı çekmesi için bütün havanın dışarı atılmamasını sağlamaktır.⁵⁸⁰ Çok hava dolayısıyla hayvan boğulabilir, ancak larynx (gırtlak) öyle bir yapıdır ki etten bir örtü gibidir; küçük dilin altına yapışmıştır. Soluk borusunun (trachea) üstünde uygun şekilde yapılanmıştır. Soluk borusunun ön

⁵⁸⁰ TM: Çünkü aniden hava akciğerlere girse akciğerler boğulur ve havanda katılma oluşur.

tarafında bir kemik vardır (hyoid kemiği). Onun 4 kenarı vardır; ikisi üstte ikisi alttadır. Yemek borusu ve soluk borusunun anatomisi kısmında biz bunları açıkladık.

İkinci Kısım

Boğazda Olan Organların Hastalıkları

Boğazda olan organların her birinde mizaçlarından, şişlerden ve organdaki bozulmadan dolayı hastalık görülür.

Çok Fazla Yiyecekten Dolayı Boğazda Oluşan Tıkanma

Eğer çok fazla yiyecek yenirse ve onlar boğazı tıkarsa, o tıkayan yiyeceğin oradan çıkması ve tıkanıklığın geçmesi için 2 omuz arasına vurulmalıdır. Eğer vurma ile tıkanıklık geçmezse o zaman hastayı kusturarak tedavi etmelidir. Ancak onun da tehlikesi vardır; hastaya zarar verebilir.

Üçüncü Kısım

Boğazı Engelleyen Diken ve Onun Yolundan Geçen Nesneler

Eğer tıkanıklık varsa, boğazda diken veya ağaç, kemik kıymıkları ve onun gibi nesneler olup olmadığına bakmak gerekir. Eğer boğazda diken yahut ağaç ve kemik kıymıkları gibi nesneler olduğu hissi ya da yaralar veya kıvrılma veya katlanma olursa ya da ikiye katlanma gibi bir durum ortaya çıkmışsa bu zarar verir. Eğer o tıkayan şey dışarı atılabilirse veya çekilebilirse, el veya bir aletle o söz konusu dikene ulaşılabilirse, onu çıkarmak çok yararlı olur. Eğer orada çatlak ya da yarık olduğu hissedilirse orayı belirlemek gerekir.⁵⁸¹ Bu şekilde oradaki nesneyi çıkarmak mümkün olmazsa hastanın parmakla kusmasını, hıçkırık oluşmasını sağlamak gerekir.⁵⁸² Her gün bir dirhem sıcak su içilip kusmak da iyi gelir. Şüphesiz bu şekilde boğazın içine yapışmış olan madde dışarı atılır. İlkın mideyi tamamıyla doldurup sonra kusturmak gerekir. Bazen de bir miktar ete iplik bağlayıp, bu yapışkan etle oradaki nesne güçlü bir şekilde sıkıca çekilir. Burada yapışkan etle

581 TM: Bizim gelecekte avsf edeceğimiz üzre ihraç olunursa cümleden infa olur.

582 TM: Bu kısımda mücerreb olan ilaçlardan olur.

beraber oradaki madde de dışarı çıkar. Aynı zamanda kuru incir de söylendiği şekilde bağlandıktan sonra çiğnenir ve sonra kuvvetle çekilerek dışarı atılır. Bazen de ovaladıktan sonra pişirilen incirle gargara yapılır. Bu yerin açılıp direne edilip oradaki maddenin akıtılmasından sonra, zeytin ve arpa suyu ile hazırlanan lapa oraya uygulanır.

Dördüncü Kısım

Yırtık Oluşturan Kurt (Sülük?)

Şüphesiz bazen gizli küçük sülüğün parçaladığı ve yırtık veya delik oluşturduğu görülür. O delik veya yırtık o kadar küçüktür ki gözden kaçmış, fark edilmemiş olabilir. Ancak o zaman içinde korunur, gelişir ve büyür. Bu tip şikâyetler bazen boğazda görülür. Bazen de yemek borusu içinde olur. Bazen onlar midede olur; bazen de sülük o kadar küçüktür ki görülemez; kişi onu hissetmez. Ne zaman gizli kurt yırtığa doğru hareket eder ve geçerse onun mevcudiyetini hisseder.

Belirtiler: Sülük oluşmasıyla kişinin sıkıntısı büyür; kan tükürdüğü belirlenir. Eğer tükürüğünde ince kan belirtileri görülürse veya kusmuğunda kan görülürse onun boğazında sülük vardır. Bu konu üzerinde durmalısın; düşünmelisin, çünkü muhtemelen o hastanın boğazında sülük vardır.

Tedavi: Eğer sülük gözle görünüp idrak edilirse, gerekli ilaçlar alınarak dışarı atılır. Bazen boğaza yakın yerdeyse ilaçla gargara ve buharlarla tedavi edilir. Onlardan burna çekilen ilaçlarla, sülük burundan girerse müşhiller ve kusturucu maddelerle kurtçuklar veya benzerleri dışarı atılır. Eğer midede kurt varsa, o verilecek güçlendiricilerden birisi şöyledir: ⁵⁸³Sıcak suya insanı bastırmak veya sıcak hamamda oturtmaktır. Özellikle sarımsak yemek iyi gelir. Sonra tekrar edilerek etki sağlanamazsa, hastanın ağzına karla soğutulmuş soğuk sular

⁵⁸³ TM: alaka nanaşib görünüp basr ile idrak ihsas olunursa bizim vasf edeceğimiz üzre onun alaka ahz ve nez' olunur ve bazı kere boğaza karib mahalde ise gargara ve necurat ile mualice olunur ve ona suuzat dahi yararlı olur. Eğer alaka naşib enf'e yakınsa ve eğer alaka derikte ve midede ise mide de mütevellid olan kurtları kusturunca ve ishal edince mukiyat ve müşhilat istimal olunur ve bazen bu mezkurlardan mazahir ihra eyleye daha iskat olunur. O kilden (hilden?) biri budur ki: alaka seyi olan kişiler sarımsak yiyip sıcak su içine girer veyahut

uygulanır; sülük olduğu yeri terk eder. Soğuktan korkup sıcak yere meyleder. Eğer sıcağa ihtiyaç duyarsa kusmadan kaçınmalıdır; sabretmelidir. Şüphesiz iyi tedbir alıp, çıkarmakta tedbirli davranmalıdır. Genellikle kar yemenin üstüne kısa bir süre sonra sarımsak yenip, Güneşte ağzı açık oturmak ve karda soğutulmuş su içmek yararlıdır.

İnsanlardan bazıları tahtakurusu yutarlar. Tahtakurusu bir nevi bittir ki kırmızı ve kan nevindendir. Cildi gayet gevşek olanlara benzer; ona bir miktar un pişirilip el ile mes olursa parçalanıp ezilir. Tahtakurusu olduğunda, sirke veya şarap içilse, boğazdan aşağı inip onu harap eder. Zannolunur ki, tahtakurusu denen bizim ülkemizde *encel* diye bilinen hayvan olmalıdır. Bazen yalnız sirke alınırsa boğazdan o dışarı atılır ve özellikle sirkeye tuz katılırsa fiili güçlü olur.

Ama kurdu dışarı atmak için yararlı olan şeytantesi ile gargara yapmalıdır. Boraks onu zayıflatır veya nışadır da aynı görevi yapar veya yarım ölçü kükürt ve nışadır veya siyah kimyon keskin sirke içinde sarımsakla pişirilir; pelin otu, ebuçhil karpuzu, eğrelti otu veya keskin sirke 2 ukiye alınır; ona 3 dirhem boraks, 2 diş sarımsak konur. Onlar bir terkip haline getirilerek gargara yapılır. Bu gargara-
ların her biri sülüğün düşürülmesi için hastaya verilir. Kurdu çıkarmak için özel bir terkip de karaardıç yaprağı sıkılarak yapılır. Aynı zamanda sirke ve şeytantesi veya demir oksit ve su ile gargara yapmanın da yararı vardır.

Ancak sülük midede ise içilen su ile mideye ulaşmış ve orada büyümüşse, onun için bu ilacın içilmesi gerekir. Tahtakurusu (*artemisia*), kara pelin, pelin, kara kimyon, acı bakla Kabil pirinci kurusu, *aspidium filiyamus* denen yosun. Bu zikredilenlerin her birisinden ikişer dirhem alınıp, su ile karıştırılıp sirke ile hastaya verilir. Yine o kimseye sarmaşık veya lahana veya taze nehir nanesi ve hardal iyice pişirilir; hepsi çok keskindir. Onları yedirip hastayı kusturmalıdır. Şüphesiz bu kusma muamelesinden sonra onun içini temizlemek kolaydır. O kişinin kusması kolay olmazsa, çok tuzlu yiyecekler verilmelidir. Eğer sülük burundaydı sirkeyle düşürülmelidir. Hastaya kara kimyon ve sirke uygulanmalı ve eşek hıyarı ve çöpleme ile yapılan ilaç verilmelidir.

Eğer o sülük bulunduğu yerin dokusunu keser veya parçalarsa sahibi bağırıp ağlamasına ve konuşmasına dikkat etmelidir. Bunların

her birisi senin bildiğin ilaçlarla tedavi edilir. Bu tedavide çiğdemin özel bir yeri vardır. Sülüğün bir aletle alınmasının yolu budur: kendisinde sülük olan kişi güneşte oturtulup ağzı açılır ve dili aşağıya, yan tarafa doğru eğilip dilin üstüne bastırılır. Sülük görüldüğünde alet boyun köküne konup sülük alınır. Sülüğün kesilmesi için alet boyun köküne kadar uzatılır. Bu kalıp şeklindeki alet basurun alınmasında da kullanılır.

Beşinci Kısım Boğaz İltihabı ve Kabakulak

Boğaz iltihabının akciğerlere ve kalbe nüfuzu önlenmelidir. Bu hastalık birçok sebeplerden kaynaklanır, örneğin katılmaya, donmaya sebep olan zehirli ilaçlar gibi ve bazı iç organlardaki kanın donmasını sağlayan ilaçlar gibi. Ancak biz burada onun ne sebepten ortaya çıktığını konuşuyoruz. Onlar solunum yollarında ortaya çıkan arızalardır. Hançereye yakın yerlerde veya benzeri yerleri kapsayan veya hareket gücünün aczi gibi nesnelerden olur. Sen bilirsin ki, bu hastalıklar tıkanıcıdır ve komşu organları sıkar ve havanın geçmesini engeller. Senin de bildiğin gibi, oradaki hareketi sağlayan kaslar yardımıyla hava dışarıdan çekilir. O kaslar hançerenin kaslarıdır. Hançere kaslarının havayı çekmesinin niteliğini ilgili olan solunum kısmında açıklarız. Eğer gırtlak hareket etmekte aciz kalırsa veya fonksiyonunu kuruluşundan dolayı yapamıyorsa, gırtlak içindeki kasların fonksiyonunu yapamaması ve gevşek veya sarkık olması nedeniyle kasılıp kalması veya başka bozukluk hayvanın soluk almasını engeller ve solunum yolunun tıkanmasından dolayı solunum yapamaz.

Eğer boğazın çevredeki iltihabın sıkıştırması sebebiyle boğaz tıkanır, şüphesiz onun (iltihabın?) gırtlaktan aşağıya doğru inmesinden kaynaklanır. Öncelikle gırtlaktan aşağıya doğru vurma sebebiyle veya düşme dolayısıyla olursa onun ilacı yoktur. Omur kasları ve bağları (ligamentler) veya yemek borusu kasları ve onun başlarıyla ortak yapılarıdaki şişler dolayısıyla veya içeri doğru gırtlığın çekilmesi sebebiyle veya yine çekilenlerin oluşturduğu kasılma dolayısıyla ve onun kuruluşundan arız olur veya bundan dolayı kişinin sinirlerinde bozukluk meydana gelir. Çoğunlukla bu şekilde oluşan bozukluk

(hastalık) bağların gevşekliği sebebiyle sıklıkla görülür. Bu hastalık çocuğun boynunun ikinci omurunda ve üstündeki yapılarda daha sık görülür. Eğer ikinci omur altındaki omurlardan birinin kaybı olursa o iltihaplanma daha hafif ve birinci omurda ise daha şiddetli olur. Bunları, dişler dolayısıyla olan iltihapların kısmında ve onunla ilgili kısmında ve yine şişlerin zorlukları kısmında zikrettik.

Ancak şişmiş organları dolayısıyla oluşan organ şişleri 4 gruptur. Şüphesiz ki kaslarda olan şişler; gırtlığın dışında olan şişler; aşağıya doğru veya ayağa doğru olan şişler; boynun önünde olan kırmızılık şeklinde olan şişler veya göğüste olan şişler veya sternum üzerindeki şişler veya boynun dışındaki kaslardaki şişler gibi. Bu son gruptakiler arkaya doğrudur ve yemek borusu kaslarındaki şişlerdir. Onlar sıcaktır ve rengi kırmızıdır. Onların rengi ağız renginde de görülür. Bazen şiş ve şişin rengi omurlara ve omuriliğe kadar iner veya yemek borusundan karın kaslarına ve yemek borusundaki kaslara kadar iner ve etraf organlarla birlikte soluk alıp vermeyi zorlaştırır; sıkıştırır. Bu şişlerde his görülmez veya gırtlaktan karına kadar giden kaslarda ve karnı örtten zarda bir şey hissedilmez. O çok kötüdür ve onda his görülmez.

Bu kısımda arız olan şişin sebeplerinden iki veya üçü bir araya gelir. Bu şişlerin sebebi diğer şişlerin sebebi gibidir. Bazı besinler vardır ki onu yiyenler zikrolunan organlarında zikredilen bu dört şişten birini oluşturur; mavi yonca şişleri gibi. Denir ki, marul ve hindiba tiryak gibidir. Onun için tiryak gibi maddeler vücutta doluluk yaratır. Hâlbuki vücutta şiş yokken ve beden temizken, boğaz çevresinde doluluk olup, zikrolunan şişler ortaya çıkar.

Bu şişler şöyle gruplandırılır. Denir ki, boğazda olan şişlerin bazıları dıştan hissedilir. Bazılarına bakıldığında boğazın altında ve içinde şiş olduğu hissedilir, bazısında his olmaz ve his olmayan şiş oluşmuştur veya şiş gırtlığın içinde veya dilin kenarındadır. Bundan dolayı ağzı açmak ve dili dışarı çıkarmak güçtür ve zorlamakla olur.

Bu şişlerin maddesi bazı kere kan ve bazı kere sarı safra ve bazen de balgam olur. Çoğunlukla çene açan kas tabakalarında oluşur ve balgami olan budur. Balgamdan olanın yüzeyi zayıftır (gevşektir) ve hızlı hareket eder. Bazen de 40 gün kadar devam eder. Balgami olan şiş ağır ve yoğunsa soğuktur. Ondandır sıcak, ince hoş bir balgam oluşur.

Eğer bu balgam gibi olan oluşum (balgamsı madde?) baştan inmişse çoğunlukla o baştan kaynaklanmıştır. Birçok yönden [o şiş] boyna bağlı olarak hareket eder.⁵⁸⁴ Çünkü gırtlaktaki ağır balgam aşağıdaki kaslara iner. Bu yolla balgamsı madde boğaza ve gırtlığın üst tarafındaki kaslara ulaşır; pek azı onlara nüfuz eder. Bazıları der ki: sevdavi olan iltihap oluşması mümkündür. Çünkü sevdavi olan bir organdan diğerine bir defa gider, ancak o devretmez. O bir defa görülür veya azar azar gider. Sonra o sıcak şiş oluşur; o her durumda kötüdür.

Bütün iltihaplı şişler öldürücüdür. Ancak toplanıp, orada iltihap oluşturuyorsa, böyledir. O zaman onlar bronşlara girer; ancak onun, öncelikle, gırtlığa ulaşmaması gerekir.

Ancak kötü boğaz iltihabının devamında ağız açılıp, dil dışarı fırlar. Ona köpek gırtlığı denir; olumsuz etkilidir. Bunlarla birlikte kaslarda da bozulma olur. Gırtlığın içindeki kaslarda olan iltihabın omurların ayrılmasından oluştuğu söylenir. Onun maddesi akciğere geçerse zatürree oluşturur. Bu safhada kişi titrer; kasılır. Eğer bu maddeler sinirlere geçerse; sinirlerde katılıp onları kasar. Bazen de katılışp kütle oluşturur ve öldürür. Bazen de bu madde mideye geçer. Bütün bu boğaz iltihaplarının katı maddesi kişiye arız olduğunda katılmaya ve sonra da helak olmaya sebep olur. Bazen bu iltihap birinci günle dördüncü gün arasında helak edip öldürür; dördüncü gün boğazdaki iltihap arttığında benzeri hastalıklar da artar.

Eğer boğaz iltihabı daha da şiddetlenirse nefes burundan yapılır. Bu durumda buruna hayvan pisliği tutulur. O nefesin açılmasına yardım eder. Çünkü solunumu tahrik ederken göğsü ve sırtı da harekete geçirir. Göğsün tahrik edilmeye çok ihtiyacı vardır. Burada nefes hızlıdır ve solunum güclüğü belirlenir. Ona güçlenmesi için yardımcı olmak gerekir. Nefes alırken durmamalıdır (durdurmağa çalışmamalıdır?). Burada tabakalarda ateş olduğunda adeta yanma vardır. Bazen ondaki ağrı çiçek hastalığına işaret eder. Aynı zamanda ondaki iltihap ağrı yapar. Zira solunum yapmak ihtiyacı olduğundan onda hareket olmaması had derecede ciddi kötü hummalara (ateşli hastalıklar) yol açar. Çünkü

⁵⁸⁴ TM: Adalat-ı aliye şişi balgamdan tevellüd eder ve bazen verem-i suflani olan adalat-ı sencerde olur ve şişin maddesi latif safra olur.

onun çok solunuma ihtiyacı vardır. Eğer her gün buhran varsa, mahvedip öldürür ve eğer şişle buhran varsa o kısmın ölümüne sebep olur.

Belirtiler: Çeşitli boğaz iltihabının genel arızaları şöyledir: Nefes darlığı ve nefes kesilmesi, ağzın açık kalması ve sıkıntının (solunum zorluğunun) sürekliliği, hatta bazen böyle kişinin su içtiğinde burnundan çıkması ve iki gözünün dışarı fırlaması ve hareket zaafı gibi arazlar ortaya çıkar. Bu arazlardan birisi daimi olup hasta burnundan konuşmasıdır. Aslında akciğerlerde hastalık olduğunda bu durumun tersi görülür. Ancak kişi burundan konuştuğunda ne söyledikleri çok net anlaşılmaz. Onun hastalığı mizacındaki değişimlerden belirlenir. Bu durum burundan konuşanların soluk yolundaki tıkanıklıktan kaynaklanır. Aslında kişi burundan konuşamaz.

Balgami olanda şiddetli ağrı olmaz, sıcak olanda ağrı şiddetlidir. Eğer ağrı daha da şiddetliyse, bütün omuza dağılır. Kişinin ağrısı vardır ve dili sarkıktır ve boyun ağrısı daha iyi durumdadır. Soluk alıp vermeyi zorlamaz. Boğaz ağrısı olanın nabızı başlangıçta değişkendir. Sonra küçük değişiklikler olur. Şiş dolayısıyla olan boğaz iltihabının her çeşidi bu belirtileri paylaşır. Onların yemek boruları ve gırtlaklarında uzamış gibi bir his oluşur. Bu hastalık sahibinde kusma isteği olur. Ancak boğaz iltihabında irin boyundan doğru çkilerek aşağı iner ve inerken damarları kavrar. Eğer orada ağrılar ortaya çıkarsa ve kafası üzerine yatarak uyursa, kesinlikle bir nesneyi yutamaz.

Boğaz iltihabındaki ve akciğerlerde olan zatürreenin sebepleri arasında fark vardır. Şüphesiz gırtlaktaki şişle yemek borusundaki şiş arasında da fark vardır. Eğer solunum imkânsızsa, gırtlakta şiş var demektir veya tersine olduğu belirlenir ve yemek borusunda şiş vardır. Bazen gırtlak büyümesi olur. Hatta solunum engellenir. Şüphesiz yemek borusundaki şişlerden dolayı solunum zorlanır ve solunum zorluğu, eğer şiş onun yukarı kısmındaysa, en had safhadadır. Ancak aşağıda ise solunumu engellemez. Eğer bronşların çevresinde zorluk veya darlık varsa o durumda bronşlar çevresinde sıkıntı olur. Kesinlikle hava içeri giremez. Eğer yemek borusunda şiş varsa ve içindeki kaslarda şiş olursa, his kaybolursa, çene sıkıca kapanır.

Bazı serbestçe oluşmuş kötü şişlerin yanı sıra, kötü olmayan muhtemelen yemek borusunun diğer kaslarında olan ve hissi olmayan şişler

vardır. O halde orada nefes darlığı görülmez, ancak kötü şişlerin yanında nefes darlığı olur. Onlardan kötü olanlar gırtlığın içindedir. Ancak dışarıdan hissedilmez ve orada şiş olduğu bilinmez. Eğer bronşlardaki halkalar onda olsaydı muhtemelen aşağı doğru akardı: kötü gırtlak iltihabı şüphesiz solunumu engeller. Eğer sahibi sırt üstü yatarsa, onun nefesini engeller. Eğer arkaya bağlanmazsa nefes almada zorluklar ortaya çıkar. Ancak boyun uzar ve boynu bir taraftan diğerine döndürmekle solunum yapmaya gayret eder (soluk alıyormuş gibi yapar). Onun dik oturması gerekir, ancak yan tarafına yatmayı beceremez. Eğer nefes darlığı varsa ve buharlı duman çıkarıyorsa ve onda geri dönüş oluyorsa ilaç vermek gerekmez. Şüphesiz ondaki boğaz iltihabının artışı gözlenir. Sonra iyi yiyecekler ister. Ancak boğaz iltihabı olan güçlüdür ve iştihası çoktur. Ancak yüzü kızıldır ve gözleri siyahlaşır ve ölür. Aynı şekilde, eğer nabızı küçükse ve ayakları soğuksa bunlar kötü işaretlerdir. Şiddetli ateşle birlikte olursa hasta hemen ölür.

Eğer boğaz iltihabı varsa çok nefese ihtiyacı olur. Denir ki, ölüm belirtileri hızlıdır; boğazdaki iltihapla birlikte genellikle oluşan ateşle hastanın boynunun rengi kırmızıya dönüşür. Daha sonra beyaza döner veya yeşile döner ve koltuk altı damarı soğursa şüphesiz o kişi ilk gün ölür. Ancak belirtiler geri dönebilir. Şüphesiz kızılık (ateşi) dışa vurur. Ateş dışa vurduğunda, iltihaplı boğazı olan kişi, gözünü açar ve onda iyilik oluşur. Solunumu sık ve küçük küçüktür. Çünkü yoğun nefes, uzun nefese doğru hızla değişir ve uzun süren solunumda, havayı azar azar çeker. Eğer nefes kısa kısa olmağa başlarsa soluk istenen uzunlukta olur. Organlar doğal hallerine döner. Aynı zamanda karşı tarafında şiş olursa, bildiğin çözümler geri döner.

Ancak boğaz iltihabının yayıldığını (diğer dokulara geçtiğini) gösteren belirti boğazda iltihabın gizli şişinin görülmesidir. Gevşeme ile fışkırıp akan sıvılar adeta çözülür. Bundan sonra, yani şiş gözlendikten sonra, nabızda buna ait belirlemeler yapılması gerekir. Nabız büyük bir dalga oluşturur. Öksürük varsa şuna işaret eder: boğaz iltihabı zatürreenin dönüşmüştür. Eğer nabız cidden zayıf ve küçükse ve birbirine eşit değilse, değişkense ve sabırsızsa gerçekten hafakan (*yüreğin hızla çarpması; tachycardia*) oluşur. Ağır ve yoğun bir çözülme oluşur. Hasta bayılır; kalp bölgesinde madde oluşmuştur.

Şüphesiz midede ağrı ve kusma varsa midede de hastalık oluşmuştur. Ancak bu belirtiler bir arada görülür. Şikâyetler dördüncü günden sonra biraz yumuşar.

Bazı boğaz iltihaplarında boyun bölgesinde ateş görüldükten sonra ateşin düşmesi 2 sebepten oluşur. Birinci sebebi maddenin içe dönmesi ve ikinci sebebi maddenin dışarı atılmasıdır. Eğer sebep atılan maddenin dönüşmesinden kaynaklanıyorsa, söz konusu ateş kaybolduysa da, tekrar geriye dönebilir, çünkü madde içe döner. Eğer ateşin düşmesinin sebebi dışarı atılmaysa ve ateş tekrarlarsa, bu durum solunum için korkutucudur; çok kötüdür.

[Boğaz iltihabının] demevi olan (kansal olan) belirtileri kanla ilgilidir. Bu durumda dil kırmızı ve ağrılı ve de göz kızıldır. Ağızda kan lezzeti vardır; ancak lezzeti tatlıdır veya keskin şarap lezzetindedir, şiddetli ağrı adeta uzamış gibidir ve solunumda yoğun baskı vardır.

[Boğaz iltihabının] safravi olanının belirtileri ateş, yoğun ağrı ve susuzluktur; boğaz gevşektir. Ancak nefes darlığı görülmez, hâlbuki demevi olanda nefes darlığı vardır. Safravi boğaz iltihabında hastanın durumu dilinin renginden, oradaki ateşten ve hastalığın şiddetinden anlaşılır. Bu tip boğaz şikâyetlerinde boğazda yanma gibi bir his oluşur. Demevi olan iltihap safravi olana göre daha az görülür.

Balgami olan boğaz iltihabı tuzludur veya sıcak ve boraks nevindedir ve gevşeticidir. Çünkü bu balgam kötü kokuludur; dilin ve yüzün rengi beyaz olup, az susuzluk hissedilir ve az iltihap oluşur. Hastanın dilinde gevşeklik vardır ve bezlerde şiş olur; biraz ağrı vardır. Bu tip boğaz iltihaplarında ateş yoktur. Onun iyileşme süresi 40 güne kadar sürer. Bu balgami boğaz iltihabı hastası, uğraşırsa hastalığının kolayca üstesinden gelebilir. Bu hastalıkta boğazın gevşekliğinden kurtarılması gerekir.

Sevdavi olan boğaz şişleri katı olur ve hastanın ağzında ekşi ve bozuk bir tat vardır; hastalık yavaş yavaş ortaya çıkar. Bazen sıcak şişten dolayı ortaya çıkabilir. Boğaz iltihabının belirtisi hastanın solunum organlarında ve ağzında rutubetinin az olmasıdır; onlara sıcak sıvı vermek ve ağzılarını nemlendirmek gerekir. Bilinmelidir ki, bazı kişilerin boğazındaki ağrı bir veya 2 sene sürekli hissedilir.⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ TM: o ağrı sürekli olarak gösterir ki o kişinin nevakı boğazında fazl ve madde tehavvür

Altıncı Kısım

Boğazda Arız Olan Şişlerin Tedavisi

Boğazdaki hastalıklar, boyun etrafında, hançerede ve bezlerinde, küçük dilde ve bademciklerde olur. İlk hastalığa sebep olan her şeyi atmak gerekir. Onun için kan alma ve müshil maddelerle zararlı maddeler dışarı atılmalıdır. Şüphesiz bu maddeleri aksi tarafa çekmek gerekir; hatta hacimli olsalar bile bu yapılmalıdır. Oradaki maddeleri aksi tarafa çekerek bulundukları yeri genişletmek gerekir. Etrafını bağlarla bağlamalıdır. Bu hastalığın tedavisinde ilkin büzüp çeken ilaçlarla tedaviye başlanıp, şişin üzerine kasıp büzen ilaçlar uygulanmalıdır. Bu tip ilaçlara biraz bal da katılır. Burada yararlı olan ilaçların en yararlısı ceviz kabuğu ve dut şarabıdır.

Bundan sonra bilinmelidir ki, ne zaman ağrı küçük dil ve gırtlakta görülse sirke ile gargara yapmak maddeyi etkili olmaktan men eder ve fazla rutubeti kendisine çeker ve ortaya çıkacak olan bazı zararlı oluşum veya olayları engeller. Bu gargara sırasında rutubet oluşturan şeyleri hastaya vermekten kaçınmalıdır. Yine burada yararlı olan kasan ve büzen ilaçlarla tedavi yapılır. Şap, mazı ve iyice pişmiş 2 çeşit nar alınır. Bu zikredilenlerden, yalanarak alınan ilaçlar hastaya verilir. Aynı şekilde burada, boğaz iltihaplarında yararlı olan ilaçlardan alınır. Bu ilaç hastanın bingıldak bölgesine, Arap zamkı sıvısıyla karıştırılarak uygulanır. Bu ilaçlar daha önce verilmiş büzen ve kasan ilaçlardır. Onlar yavaş yavaş pişirilip verilir; yararı çoktur. Sonra nezle otu bizim zikrettiğimiz ilaçlarla birlikte uygulanır. Bu kısımda bizim zikrettiğimiz boğaz şişleri için yararlı olan diğer ilaçlar şunlardır: kundus, kostus, defne yaprağı, mercanköşk gibi.

Genel olarak, bunlar bütün organlarda, özel olarak boğaz şiş ve iltihaplarında küçük dil (uvula), bademciklerde (tonsiller) yararlı olur: Biraz deniz erguvanıyla boyalı olan iplik alınıp, onunla engerek yılanı boğulmalıdır. Daha sonra o iplik boynunda şiş olan kişinin boynuna sarılmalıdır. Bu şekilde hazırlanan boyunluğun buradaki şişe yararı

eyelmiştir ve layık olur ki onun işi ve tedariki ihmal olunmamalıdır (onun giderilmesi ihmal edilmemelidir) ve tedavisine asret (zorluk) o fetin sahlı halbuki batı olduğundan tadarruc eylemeyip tedavisinde muvazibet oluna ve hastaya tıbbi tedaviye tabi tutulmalıdır.

çoktur; boynu çok güçlendirir. Dua ve telkinle ağrıyı teskin ettikten sonra, bu ilacı uygulamak yararlı olur.

Büzen ve kasan ilaçlar verilmek istendiğinde uygulanacak ilaçlar için vücudun durumuna bakmak gerekir. Vücut gevşek bir yapıya mı sahip yoksa sert ve sıkı mı olduğunu belirlemek gerekir. Eğer vücut sıkı, yoğun ve sertse verilen ilaçlarla onu desteklemek gerekir. Eğer beden yumuşak ve gevşekse verilen ilaçlar da yumuşak, hafif ve zayıf olmalıdır. Aynı şekilde hastanın yaşına, mizacına, zamana ve kaslarının durumuna da bakılmalıdır.

Küçük dil ve bademciklerin şişleri, gevşeterek ve esneterek tedavi edilir. Biz onları tek tek kendi kısımlarında ele alırız ve kendi durumlarına göre tedavi ederiz. Bu bozuklukların 3 yeri vardır. Birincisi omurların bittiği yerdir; ikincisi küçük dil ve bademciklerdeki şiş yerlerdir. Bazen küçük dil düşüp sarktığına o düştüğü yerden yukarı kaldırılır. Üçüncüsü **balgami** şişlerdir. Eğer deliklerde zaaf olursa, iltihaplı ve yumuşamış kısım sıkılıp sıkıştırılıp, hemen yardım etmek gerekir.

Angina (Boğaz İltihabı) ve Bütün Boğaz İltihaplarının Sebebi
Boğazda çok yoğun ateş olursa, başlangıçta kan alınır. Bir defada çok kan alınmaz. Özellikle eğer hasta kuvvetten düşmüşse, ondan onar saat arayla kan alınır. Bu 3 gün arayla tekrarlanır. Şüphesiz kan alma zaaf olduğunda yapılır. Ancak kan alma kuvvetten düşüp bayılana kadar devam etmez; gücün korunması gerekir. Bayılmaya fırsat verilmemelidir. Eğer hasta kuvvetten düşme gösteriyorsa, onda nefes alma zorluğu (solunum güçlüğü) görülür ve hasta güçten düşer. Özellikle, isteyerek veya zorunlu olarak az besin verildiğinde, bu durum ortaya çıkabilir ve hemen duruma müdahale edip engellemek gerekir. Bir başka şey de kan alma işleminin gerekli olduğunun belirlenmesidir. Bazen boğaz iltihabında şişin galibiyetinin sebebi göz önünde tutulmadır. Basur kanı ve menstrual kanın bilinen rahatsızlıklarıyla yanılıp, yanlış tedaviye yönelmemelidir. Burada olduğu gibi, venlerden kan alınmalıdır. [Bu uygulama] tutulmuş olan kısımlarda olması gerektiği şekilde kan çekilir; safenden kan alınması gibi ve koldan hacamat yapılması gibi. Eğer çok kan çıkarsa, bazen o sırada mevcut olan hastalık sakinleşir; bazen de besin maddesiyle onun (alınan kanın) geri verilmesi gerekir.

Aslında şüphesiz ki, eğer kan alınmasıyla onda müdafaa hali ihtimal dâhilindeyse, aynı zamanda bedende kuvvetin kalması için bu (kan alınmaması) daha önemlidir. Hasta maddenin kendisinden beşer gün beşer gün olmak üzere yaklaşık 20 gün için aşağıya indirilmesi (gönderilmesi) yeterli olur. Bu değerleri sınırlamak gerekir. Bundan hemen sonra, solunum kolaylaşır; rahatlar. Aynı zamanda hastaya gargaralar uygulanır. Eğer orada doluluk oluşmuşsa ve gargara yapılırsa, oradaki maddenin çekilmesinden korkulur. Muhtemelen gargara, tenkiye yapıldıktan sonra uygulanır.

Boğaz iltihabının (angina) bir başka grubu boğazda görülen değişimdir. Eğer hastalıkta inişe geçmesinden önce bozulma olursa, madde boğaza iner. Genellikle bilinir ki, o zaman başlangıçta oluşan hastalık boğaz iltihabıdır ve hastalık artar, inişe geçer ve sona erer. Onun grupları şöyledir: O iyileşme halindedir; zorluğu artar veya durur veya inişe geçer veya artarak devam eder. Kan alma zorunlu değildir. Söylediğimiz gibi, hastalık, iyileşmeye doğru gittiğinde kan alma kesilir.

Eğer boğaz iltihabı bütün bedenle ortak değilse, muhtemelen ancak boğaz kısmında fazlalık vardır ve korkutucu değildir. Kan almamak uygundur. Muhtemelen bedeninde hastalığı oluşturan sebeplerin çözülmesinden uzaklaşılır; ihtiyacı olandan ters tarafa doğru gider. Beslenmesi engellenir, çünkü beslenmesi kan yoluyla olur. Onun bedeninin kana ihtiyacı vardır. Şiş oluştuğunda bu güç harcanır. Şüphesiz o (şiş) kanı alıp tutar, sonra çözüp kabul eder ve kanı pişirerek olgunlaştırır.

Şüphesiz hastadan kan alınır, ancak onun buna tahammülü olmaya-bilir ve onun güçsüz kalmaması için beslenmesi gerekir, ancak beslenme sırasında hasta ağrı ve acı hisseder. Hastaya özellikle besleyici yiyecekler verilmelidir. O zaman hastanın yemek yemesi çok sıkıntılıdır. Bu durumda dilin altından kan alma ertelenmelidir. Her ne kadar günlük olsa da, kan alınmalıdır. Aynı zamanda zikri geçen kan alma işlemi dilin altından yapılmamalıdır. Ancak dilin altında olan damarda uzama olursa, o damardan kan almak da yararlıdır. Bazen de jugular ven dedikleri damardan kan almak gerekir. Bazen de dilin kendi damarlarından kan alınır ve ona hacamat uygulanır. Şüphesiz bu hacamat çok yararlıdır.

Boğaz iltihabı olan kişiden onda doluluk hissedilmezden önce, dördüncü günde kan almaya izin verilmelidir. Kuvvetli boğaz ağrı-

sında kan alma fevkalade yararlıdır. Ancak yüksek ateşe engel olmalı ve her durumda gevşek tutucularla, ateş durdurulmalıdır. Bu ilaçlar güçlü olmalıdır ve bu güçte yakılar da yararlıdır. Boğazın etrafının rutubetlen-dirilmesi için boynun kumaşla (sofla) sarılması gerekir. Özellikle koyun sofı yararlı olur. Bu yün bez zeytinyağı ve papatya yağı ile muamele et-melidir. Bu uygulama ağrıyı hafifletir. Bu durumda çekiciler uygulandı-ğında hastaya yararlı olmaz. Yararlı olanlar boraks, hardal, kostus, kun-duz yağı, kükürt gibi maddelerle, ekşi yararlı maddelerden merhemler yapılır. Aynı şekilde bal, Malaka fasulyesi nefte sokarak uygulanır.

Aynı zamanda boğaz iltihabında üç güne kadar ballı sirke veya ballı şarap verilmesi kısıtlanmamalıdır. Üç günden sonra bazı lezzetli içe-ceklerle arpa suyu verilmelidir. Sonra yumurta içi ilave edilir. Eğer şiş kolayca olgunlaşıyorsa mümkün olduğu kadar Rum (Anadolu) buğ-dayı içmek uygun olur. Daha sonra çözeltilerden verilir. Şiş büyük ve zorluyrsa boynun üzerine yarım ölçü olarak uygulanır veya azar azar delik genişletilir. Yiyecek boğazdan inerken her şeyi genişletir. Eğer kişi bundan kurtulursa, şişin büyümesi ortadan kalkmış demektir.

Ancak ateş solunumla düşerse, bu durumda zamanda yırtıp, kesip açmaya gerek olmaz. Oradan kan çıkar. O yerden kan alınmasından zarar gelmez. Aynı zamanda bunlardan sonra başın üstünden de kan alma yapılabilir. Bu işlemin boğazın alt kısmından çene üzere uygu-lanmasında sakınca yoktur. Çünkü bu maddeyi aksi tarafa çekerek onları nakleder. Aynı zamanda bazı kütleler ilkin meme altındadır. Bu oluşum orta yaş üzerinde görülür. Yine şüphe yoktur ki, Rum (Ana-dolu) buğdayı gibi maddelerin iplikçikleri nedeniyle boğaza uygula-nır. Bazen eğer doluluk şiddetliyse, boynun üzerinde (gırtlakta) büyük bir kütle oluşturmaz; solunum fazla etkilenmez. Ancak nefes darlığı olduğunda, boynun üzerinde büyük bir kütle olursa, bu uygulama, uy-gun olmaz. Şüphesiz boğazın şişinin genişlemesi (büyümesi) yeterin-ce sıkıştırarak solunumun kuvvetle yapılmasında yararlı olmaz. Ancak boğaz iltihabının başlangıçta tedavisi kasan ve büzen ilaçlarla yapılır. Özellikle demevi (kansal) olanlarda böyle tedavi yapılır.

Büzen ve kasan ilaçlardan başka, onun cevheri nazik olduğundan, bu cevhere büzen maddeler de yararlıdır. Bu durumda, denenmiş ya-rarı bilinen basit ilaçların karıştırılmasıyla elde edilen büzen ilaçlar

kullanılır. Bazen başlangıçta, boğazda şiddetli ağrı olur ve o zaman kasıp büzen ilaçlar, ağrıyı teskin eder ve boğazı yumuşatır. Menekşe şerbeti, şeker kamışı, sıcak süt, keten tohumu (pamuk tohumu) öz suyu ve kaynamış şarap gibi ağrı dindiren ve yumuşatan nesneler karıştırılır. Bazen de bu maddeler oradaki oluşumların dökülmesini sağlar. Büzen maddelerin karıştırılıp uygulanmasına ihtiyaç vardır. Bazen de üstüne dökülen maddeler uygulanır, ancak çok dökülmez. Şiş de kuvvetli değildir. Onun gibi şiş tedavilerinde mazı ve nışadıyla başlanıp, tedavi edilir. Şüphesiz o ilaçlar söz konusu hastalığı kuvvetle engeller ve oradaki zararlı maddeyi çözer.

Ancak boğaz iltihabı safravi ise, onun tedavisinde soğutucu ilaçlar büzen kasan ilaçlarla birlikte verilmelidir. Şüphesiz ona dışarıdan sürülen ilaçlar da verilir. Boğaz iltihabında bütün sıcak gargaralar ve yararlı burna üflenene ve buna çekilen ilaçlar verilir. Ballı sirke ve suyla yapılan gargara ve sirke ve suyla yapılan burna çekilen ilaçlar yararlıdır. Şüphesiz soğuk ya da sıcak çok yararı vardır. Boğazı dutla ve özellikle yabani dutla ovmak yararlıdır. Bu gargaralar ilkin verilir; daha sonra şeker veya bal verilir. Onun terkiibini güçlendirmek için kurutucu sumak özsuğu, koruk suğu, yağmur suğu, gül suyuna ilave edilir. Şüphesiz onlar balla karıştırılıp tenkiye (boğazı temizlemek) içinde kullanılır.⁵⁸⁶ Aynı zamanda ağızda çiğnenen hurma balla pişirilir veya üzüm yoğunlaştırılmış şekeri ile pişirilerek gargara yapılır. Bu daha güçlüdür. Taze ceviz suğu da çok yararlı ilaçlardandır.

Taze gül suğu, kabız yapan haşhaş ile karıştırılırsa, başlangıçta çok yararlı olur. Bitotu, sumak, kestane pişirilir veya gebere suğu, sumak suğu ve ceviz kabuğu suğu ile pişirilip, bitotu ve mercimek su içinde pişirilip verilirse çok yararlı olur. Ayva suğu cidden iyi bir kabız edici maddedir. Zaruri olduğunda hastanın boynuna doğal olarak Yemen şapı da uygulanır. Aynı zamanda hastanın boğazı için, gül tohumu, sumak, gül suğu ağırlıkları kâfurudan az miktarda alınıp, terkip, burna üfleme suretiyle hastaya verilir. Safravi boğaz iltihabında yoğun soğuk karışım, onu büzmesi için uygulanır. İt üzümü suğu ve asma dalı suyundan yapılan terkip burna üflenerek verilir.

⁵⁸⁶ TM: takviye olunmaksızın sarfende zikrolunan gargara verilir. Bunun gibi gargarayı bal karıştırılıp tenkiye yapılır ve takviye için bal karıştırılmaz.

Bu safravi ve demevi boğaz iltihabında nişasta, tebeşir sumak, kitre zamkı ve kâfur gibi ilaçlar alınıp, onlardan tek tek ilaç yapılır ve dilin altına konur. Ne zaman maddeler kesilirse, dokunun büzülüp kasılması gerektiğinde terkibe karadut ve safran karıştırılır. Çünkü karadutun kuvveti kabız yapma ve çözme özelliği nedeniyle, içerideki maddeleri parçalar. Safran da parçalayıp, boğazın üstüne pişirildikten sonra, top gibi uygulanır. Boğaz şişlerinin kanlanmaya meyli görüldüğünde, dutla birlikte boraks gibi bir karışım uygulanır. Eğer hastalık son bulmaya yakınsa veya yeni hâsıl olmuş olsa da, yine de teskin edici ve yumuşatıcı ilaçlar ve boraks verilir. İnek sütü içine filus (bir bitki), Çin tarçını, zift, dut konularak veya boyotu, bitotu özü, kaynamış şarapla veya lahana kökü balla veya kaynamış şarapla veya Arap balsamı ile üzüm suyu ile teskin edici ilaçlar çok yararlıdır veya içinde kuru üzüm pişirilmiş kök-ler, boyotu, incir, hurma, sarısakız, safran, tarçın, ballı sirke ile oluşan terkip- le gargara yapılır veya ballı su haricen de lapa şeklinde kullanılır (kol ve bacaklara uygulanır). Yine bir başka lapa, şahtere lapasıdır. Hastanın kulağına badem yağı damlatılması yararlıdır.

Eğer boğazdaki maddelerin pişmediğini görürsen ve şişin katılığı- nı belirlersen, onun tedavisinde kükürtlü ilaçlar kullanman gerekir. Şişte pişme olursa sen onu gargara ile yumuşatıp akıtabilirsin. Hastaya içinde etkin maddeler bulunan sütle gargara yaptırılır. Bu gargara ile şiş yumuşar ve içindekini akıtılır. Eğer boğazda şiş görülüp iyileşme süresi uzarsa ve uzun süre akıp kaybolmazsa, ona kuvvetli ilaçlar verilmesinde beis yoktur. Mutedil ilaçlar akıtabilen ilaçlarla değiştirilir; incir, hurma, pişmiş mercimek, mersin, meyan kökü ve mercanköşk alınır ve sonra yavaş yavaş güçlendirilir. Karadut usaresi boraks- la, sarısakız bitkisiyle ve kitreyle karıştırılır ve mercan köşk tohumu keçi sütü içinde yağlarla karıştırılır. Hastaya bal ve sirkeyle verilir. Burada onun yerine gül tohumu da verilir. Aynı zamanda ballı su içinde pişirilmiş yarpuz ve mercanköşk veya dereotu, nane, yabancı kimyon ve susam kökü pişirilip, hepsi birlikte veya ayrı ayrı hastaya verilir. Bu durumda özellikle deniz kustusunun çok yararı vardır.

Aslında bir başka terkip, boraks, boy otu, sarısakız, biber, kunduz- hayası, kırlangıç pisliği, horoz pisliği ile hazırlanır. Dut şurubu ile gargara yapılır ve muhtemelen nişadır, nezle otu, üzerlik, hardal ve

turp suyu, ballı sirkeyle muamele edilir. Bunlardan burundan çekilen ilaçlar yapılır.⁵⁸⁷ Nişadır buharı da burundan çekilir. Eğer hastalık son bulursa, hastaya şarap, hamam ve burundan çekilen buhar şeklinde ilaçlar alması önerilir.

Hastalığı Sonlandırmada Yararlı İlaçlar: Süsen kökü, boyotu yarım kısım alınarak, lahana usaresi ile veyahut üzüm şekerinden hap yapılır. Ama balgami boğaz iltihabının ilacı budur: Yalancı zarflı kıvrık yarı kuru hurma alınıp üzeri bir örtü ile örtülerek şikâyet olan yere bağlanır. Onun rutubeti kaybolur. Hastalıktan kurtulmak için, boyotu, tarçınla uygulanır veya kokainle uygulanır; müshil ilaçları ve benzerleriyle birlikte kullanılır. Cidden kuvvetli lavman yapılır. Ancak sevdavi olanların tedavisinde yararlı olan üzerlikle gargara yapmak faydalıdır ve içerdeki ve dışarıdaki pislik atılır.

Her zaman boğaz iltihabına yararlı ve uygun olan ilaçlardan biri de beyaz köpek pisliğidir. Köpek acıkınca çok yemek yer, öyle ki beyaz pislik kusar. O biraz pis kokulu pis bir şeydir. Aynı şekilde insan pisliği de kullanılır. Özellikle çocuk pisliği kullanılır. Onun hazmedebileceği miktarı bir araya getirilip toplanır. Daha iyisi ondan alınan bir parça kurutularak ekmek ve az miktarda Mısır fasulyesi acı bakla ile bir araya getirilir ve hastaya verilir. Onun üzerine eski şarap içilir. Daha sonra ona geri dönülür. Ondan alınan şey bir parça kurutulur. Zira onun kötü ve pis bir kokusu vardır. Eğer o insan söz konusu ekmekğin yanı sıra, başka bir şeyi de canı çekerse ona en uygun yiyecek dengeli keymustur. Onun için dengeli yiyecek tavuk eti ve keklik eti ve de keçi etidir. Şüphesiz besinlerin sindirimi iyi olduğunda, dışarıya attığı fazlalığın kokusu daha azdır.

Bu boğaz iltihabının tedavisinde bilhassa yararlı olan ilaçlardan bir terkiptir: Kırlangıç kuşu ilkin kurban edilir ve kanı yanlara (boğazın) akıtılır. Sonra üzerine tuz saçılır ve toprak kap içine hayvanın başı konur ve toprak kabın ağzı çamurla mühürlenerek fırın içine konur. Yanana kadar orada bırakmak uygun olur. Aynı şekilde yanmış kırlangıç pisliği de çok yararlıdır.

⁵⁸⁷ TM: ve kezalik sekincebin ve bezr-i ficl bu mezkurlardan nufuhât ittihaz olunup istimal olunur.

Şüphesiz boğaz iltihabı olana, balla tuz, sirke, zeytinyağı da yararlıdır. Aynı zamanda küçük dil şişlerinde de yararlıdır. Balla boğa safrası ve kaplumbağa safrası ve bakır çiçeği ve de tuzlanmış balık başları, özellikle küçük dil şişi için iyi gelir. Aynı zamanında ballı sirkeyle gargara yapılır. O turp tohumu içinde pişirilerek verilir. Eustachi borusu şişleri için zaç ve demir oksit karışımı iyi gelir. Terkip halindeki ilaçlardan safran, sarısakız ve duttan oluşan terkip şeklindeki ilaç ve kırlangıç ilaçları ve üzerlik ilaçları, taze ceviz kabuğu ilacı, kalp ilaçları ve bu özelliklere sahip ilaçlar bu hastalıklarda yararlıdır. Toprak kapta yanmış beyaz köpek pisliği veya yanmamış olandan 1 ukiye, sivri biber 2 dirhem, yanmış mazı ve nar kabuğu, domuz kılı veya keçisakalı veya sırtlan başı (?); her birinden birer ukiye alınır. Kostus ve sarısakız; her birinden yarım ukiye hastanın burnuna üflenir veya balla macun yapıp yalanır. Aynı zamanda boğaz iltihabında başka zaman ve şiddetli olduğunda çocuk pisliği ile acı baklanın muamele edilmesinden elde edilen terkip ve köpek pisliği ve kırlangıçtan yapılan ilaçlarla nışadırdan yapılan ilaç her gün tekrar tekrar verilir.

Bazen boğaz iltihabı dilde şiş yapar. Bazen onun tedavisine de gerek vardır. Dil şişlerinde biz bundan önce boğaz iltihapları için söylediğimize döneriz. Onlar, buraya ait olan cevabımız olacaktır. Dilin şişi için kan alındıktan sonra, hastaya maddeleri aşağı çeken ilaçlar ve müşhiller verilmelidir. Çünkü müşhiller mide ağzında, yemek borusunda ve boğazda olan hıtları aşağı çeker ve müşhil alındıktan sonra, üzerine kötü soğutucular verilir. Bu sarıyoncadır. O özel bir mizaca sahip olup bu hastalıkta yararlıdır. Sonra eğer bu hastalıkta belli ince nazik fonksiyonların da çözülmesi gerekirse onları da çözer. Ancak boyun omurlarındaki iltihaplanmanın tedavisini, omurun tersi tarafına uygulamak yararlıdır. Bu sebeptendir ki orada eşiyle arkasına kadar seyreden sinir yolunun belirlenmesinde dikkatli davranmak gerekir. Bazen omurlar geri döner. Burada omurları sıkıştırmalıdır, ancak tedbirli davranmak gerekir. Şüphesiz bu parmakla veya aletle yapılır. Bazen de bu uygulama ile iltihaplı boğaz rahatlar. Onun aleti at gemi gibi bir şeydir. Boğaza bu aleti sokup boğazdaki iltihabın atılması sağlanır. Ancak şişlerde sıkıştırmanın cidden zararı olur.

Eğer boğaz iltihapları çok şiddetliyse, ilaçlarla sonuç alınması zordur. Eğer zorlu bir boğaz iltihap ise hastalık geri dönebilir. Burada tedbir budur: bronşlar ayrılır. Bu ayrılma soluk borusunun kıkırdak halkalardaki bağların ayrılmasıdır. Bu bağlar bronşlardaki halkalardan gırtlaklardaki halkalara ulaşır. Bu halkalarla solunum oluşur. Burada alınacak tedbir serbest olan halkalar dikilerek birleştirilir; ilaç verilmez. Burada tedavi şöyledir: boğazında iltihap olan hastanın başı arkaya uzatılır; boyun derisi alınıp açılır (kesilir). Daha da iyisi budur ki deri kanca ile çekilip bronşlar üzerinden halkalar arası açılıp, o kısımdaki boğaz derisi kesilip, açılır. Sonra o kısma kurutma özelliği olan sarı toz üzerine dökülür. Sonra açılan kısım birleştirilerek dikilip o kısım kapatılır. Eğer kıkırdak ve zarlar uygun değilse, o zaman bu şekilde kesilmesi uygun olmaz. Katı, yoğun şiş olduğu zannedilir. O takdirde kesme yapılmaz.

Eğer boğazda iltihaplanma varsa hasta bu nedenle bayılmışsa, bu durum katılma ile sonlanır. Ona soğuk kuvvetli bir şeyle çarpılır ve dilaltı damarından kan alınır. Şartlı veya şartsız olarak çene altına ağırlık konur. Eğer o bayılma ve katılmanın sebebi damarlardaki sıvıya ve atılması gerekiyorsa, rutubet azaltılır, sonra sıvı hızla buharlaştırılır. Hastalık iyileşsin diye, hatta hasta uysansın diye ve şiddetli boğaz iltihabından kurtulabilmesi için kan alma ve lavman yapmak gerekir. Birkaç gün nohut unundan sütle yapılan veya et suyu ile hazırlanan ve içine söz konusu unu elenip yumurta sarısı ile hazırlanan terkip verilir. Bilinmelidir ki, boğazında ağrı olan kişinin hangi ağrı olursa olsun konuşmaması gerekir.

Dokuzuncu Kısım

Bademcik ve Küçük Dil Hastalığı

Bu iki organa⁵⁸⁸ 2 bezsi ette nezle arız olur; o nezle organları şişirir. Hatta şiş nefesi engeller ve şişten dolayı küçük dili gevşetir. Onun tedavisi kasan, büzen ve kurutan ilaçlarla olur. Gerek nezlesi sıcak, gerekse soğuk olsun, ikisinde de çeken ve kurutan ilaçlar yararlı olur.

⁵⁸⁸ TM: yani beyin el-avam belig küçük dil dedikleri organ ve lahmîyet ile karında olan bezler gibi nati ve mur hukuc

Bazen küçük dili kesmek gerekir. Bu şişlerin ilaçları boğaz iltihabı ilaçlarına yakın ilaçlardır. Başlangıçta sürülerek uygulanan ilaçlar, küçük dille boğaz iltihabında ortaktır. Titremeyle aynı tedavi yapılır. Burada kullanılan ilaçlar burna çekilerek uygulanır. Çünkü bazen küçük dilde şiş görülmez; bazen boyunda görülür. Az da olsa kemiklerde de iltihap olabilir. Bu durumda yakıcı ilaçlar verilmelidir. Şiddetli soğuk almış kişiyi kurtaracak ilaçlar boğaz iltihapları ilaçlarıdır. İt üzümü suyu gibi ve gül suyu ve yaprağının suyu gibi sıvılar kullanılır. Onlar etki olarak güçlüdür.

Bu kısımdaki kuvvetli ilaçlardan biri de Arap zamkı, kitre, geven ve çıyan otu (benekli eğrelti otu) haricen sürülerek kullanılır. Aynı zamanda gül suyu 2 kısım, Yemen şapı bir kısım alınır. Bunlar ısıtılarak toz haline getirilip başı kesilmiş geniş saplı bir kaşıkla verilir. Zeytinyağı, safran ve kâfuru da bu terkibe ilave edilir ve sürülerek dışarıdan uygulanır. Yine bu hastalıkta mazı pişirilip sirke ile karıştırılıp başa sürülür. Yine ekşi nar suyu bütün bu maddelerle birlikte verilir. Kantaşı, yakıcı kurumuş *abratus* denen taş ve Afrika taşı, tebeşir, mühür çamuru ve Ermeni kili ile koruk özsuğu, Mısır diken meyvesi, Yemen şapı, gül tohumu; bunlar alınır ve dereotu saplarıyla pişirilip buhar elde edilir. Bu pişmiş terkip çok iyi bir merhemdir. Haricen uygulanan bir ilaçtır. Tatlı nar suyu onunla birlikte kabuğunun unu ve 1/6 kısım balla güçlendirilir ve yoğunlaştırılır. Bu iyi bir haricen uygulanan ilaçtır.

Kabız edip büzen ilaçlarla gargara yapmak gerekir. Sıcak su ile gargara yapmaya gereksinim vardır. Çünkü sıcak su ile gargara yapmak ağzın büzülmesine engel olur; ağzı gevşetir ve onunla gargara yapmakla ağız yumuşar. Katılıp büzen maddeler alındığında ağızda sertlik oluşmasını engeller. Şüphesiz onda katılma, büzülme olsa veya sertlik oluşsa veya kasılma olsa ona tükürük, zamk ve kitre, nişasta, et zamkı, hatmi tohumu, arpa ve buğday suyu veya çöl diken dallarının suyu 5 ölçü balla muamele edilerek veya aynı miktarda zeytinyağı veya gül, sumak ve 6 ölçü balla terkip yapılır ve kıvam bulana kadar pişirilip, hastaya verilir. Dışarıdan verilen kurutucu ve kabız yapan ilaçlardan mazi, Yemen şapı ve tuz karıştırılıp, hepsinin üstüne uygulanır; çok

yararlıdır.⁵⁸⁹ Sevdavi olan şişte mazı bir kısım, kırmızı zaç, sumaktan üçer kısım ve yine 3 kısım kavrulmuş tuz alınıp hastaya verilir.

Bu Durumda Çok İyi Bir İlaç: Yemen şapı 3 kısım, gül tohumu 2 kısım ve 1 kısım kostus. Bu ilaçlarla lapa yapılır. Küçük dil kaldırılarak o ilaç oraya sürülür.

Sürülerek Uygulanan İyi Bir İlaç: Nar kabuğu suyu alınıp 5 ölçü bal ile kıvama getirilip, uygulanır. Aynı zamanda şap 1 kısım, nışadır bir buçuk kısım, çiğ mazı 1/3 kısım; bunlar terkip halinde hastaya verilir. Ne zaman bu şişler son bulmaya yakın olsa veya onların son zamanı olsa, hastaya sarısakız, Hint selvisi ve benzeri ilaçlar verilir. Mersin, özellikle bataklık sazı 2 tür pelesenk ve yosun (ağaç üstünde yetişen). Bu zikredilenlerden ve onların sularından haricen sürülen ilaç yapılır. Özellikle onların sularıyla gargara yapılırsa yararlı olur. Süsen kökü, gül tohumu ile bal karıştırılıp, içine badem yağı konularak ne zaman kulağa damlatılsa, yararlı olur. Eğer bademcikler toplanmış veya kıvrılmış ya da dönmüşse boğaz iltihabı kısmında zikredilen zamklar haricen uygulanır. Eğer ağrı devam edecek olursa, ishal geri döner ve tedavi şöyle tamamlanır: kuvvetli çözücüler hastaya verilir. Örneğin eşek hıyarı, gebere, kantaron, kırmızı boraks balla karıştırılır veya tek başına verilir. Eğer bu safhada inceltici alınırsa orada yoğunlaşma ve ağırlaşma olur ve ilaç kesilir. Bu terkipile hastalığı atmak mümkündür: Nışadıyla ilaç inceltir ve at gemi şeklindeki bir kaşıkla küçük dil kaldırılır, ancak eğer onu kökü gevşekse, kesmek gerekmez. Şüphesiz onda büyük tehlike vardır. Gargara yapmak kurutucudur ve şişler ve yaralar sürülen ilaçlarla kurutulur ve temizlenir. Mercimek, gül suyu beşer ölçü, boynuzlu haşhaş, safran, kostus birer kısım olarak alınır; suda pişirilir. Zamklardan da alınır ve dut öz suyundan yarım ölçü alınıp ¼ ölçü balla karıştırılır ve bu terkipile gargara yapılır.

Onuncu Kısım

Küçük Dilin Düşmesi

Ateşli hastalıklarda küçük dil düşer. Şüphesiz ateşli hastalık olmasa da küçük dil düşebilir. Küçük dil düşmesi onun aşağıya doğru uza-

⁵⁸⁹ TM:Diğer tedavilerden daha öncelikli ve daha faydalıdır.

ması hatta yerine geri dönememesidir. Bazen hatta onun itilmesiyle, yutma ancak mümkün olabilir.⁵⁹⁰

Tedavi: Eğer orada sıcaklık, kırmızılık olursa sen hastadan kan alma uyguladıktan sonra, daha önceki kısımlarda zikrolunan gargara- larla sirke ve gül suyu ile gargara yapmasını önerirsin. Sonra düşen dil gül ve gül suyu, sandali kâfurı ve dut şurubu vererek, muamele eder- sin. Özellikle at gemi gibi aletle muamele ederek mümkün olduğu kadar doğal haline dönmesini sağlarsın. Eğer o yerde sıcaklık (ateş) ve kırmızılık yoksa ballı sirke, hardal ve acı bitkilerle hastaya gargara yaptırılır. Zikrolunan aletle inen et (küçük dil) kaldırılır. Ayrıca kü- çük dili kaldırma işlemi pişmiş mazı ile yapılır. Küçük dili kaldıran ilaçların en güçlüsü yukarı tarafındaki kasları kasıp büzen ilaçlarla veya çeken uzatan terkiplerle olur. Bu terkiplerle küçük dili yukarı ve dışa çekmekle bu hastalık tedavi edilir. Bazen dut şurubu, ceviz ve benzerlerini parmaklara sürüp düşen dili çekerek veya ihtiyaç duyul- lan maddeleri birbirine karıştırılarak yapılan ilaçlarla olur. Onlar dut şurubu, ceviz ve benzerleridir.

Burada Kullanılacak Yararlı İlaçlar: Gül suyu, şap ve kâfurudur.

İyi Kaldıran İlaçlar: Sirkeyle nişadır ve de mazı ve nişadırıdır. Sirke daha hafif etkilidir. Ancak burada, küçük dilin etrafında şiş ve dolu- luk yoksa bu terkip kullanılır. Ne zaman küçük dil kaldırılıp doğal haline döndürülürse, o zaman sirkeyle bir defa daha gargara yaptırılır. Bu da denenmiştir: Gül tohumu, yarım ratl, yemlik otu suyu 3 ukiye. Bunlar bal içinde veya pişirilip kullanılır. Bu pişmiş terkip ço- cuk için çok güçlü ilaçlardandır. Bazen mazı pişirilip sirke ile verilir. Küçük dil yukarı kalkar. Özellikle bu ilaç çocuğun bingıldağı üzerine konursa çok yararlı olur.

On Birinci Kısım

Küçük Dil ve Bademciklerin Kesilmesi Konusunda Birkaç Söz
Küçük dil ve onun kaybolması dikkatle gözlenmelidir. Özellikle onun alt kısmına ve etrafındaki yoğunluğu ve öncelikli olarak irin

⁵⁹⁰ TM: Bilke esfele nazil olup birde mahallinle varmaz ve ete belig ve azdiraht murad olundukta o et sakıt mani olur. Barmak ile de tilmedikce boğazdan o lokma geçmez.

gibi nemlilik içerip içermediğine dikkat etmelidir. O zaman demirle veya yakıcı keskin ilaçlarla onu kesmelidir. Burada kesme işleminden önce, hafif incitmeyen ilaçlar verilmeli ve bedende olan başka doluluklar varsa giderilmelidir. Çünkü doluluk varken, küçük dili kesmek doğru olmaz. Eğer küçük dil düşüp, fare gibi dilin üzerine bindiyse doluluk yoktur. O küçük dilin rengi kırmızı ve siyah değilse o biraz kesilir; ciddi bir kesik yapılmaz. Küçük dilin kesilmesinin sebebi aşağıya doğru eğimidir ve o eğim kesilir. Gaye, küçük dilin dönmesini, rahat hareket etmesini ve böylece aşağıya akışı sağlamaktır. O kesilirse kanama olur ve bu kan akışı devam eder, bundan dolayı dili tamamen kesmek doğru değildir. Çünkü eğer dil çeneye yakın yerden kesilirse kanı kesmek mümkün olmaz. Ayrıca küçük dilden de hiçbir şey kesmemek en doğrusudur. O olduğu gibi bırakılır. Ancak doğal olan fazlasını kesmektir.

Kırmızı olan küçük dili kesmek ciddi bir iş olup, bazen kanı durdurmak mümkün olmaz. Bazen onu kesen ilaçlar kullanılır. Şeytانتersi ve şap düşen dili kaldırmak için kullanılır. Şüphesiz bu ilaçlar onu keser ve düşürür. Şeytانتersi ve zaçla küçük dile dağlama yapılsa dil düşer. Küçük dili kaldıran ilaçlardan şeytانتersi ile zaçla küçük dile dağlama yapılır. Bu ilaçlar dağlama yapılacak aletin ucuna az miktarda sürülüp küçük dile uygulanır; birkaç saat sonra işlem tekrarlanır ve tekrarlanarak tedaviye devam edilir. Küçük dil kararıp düşene kadar, çoğunlukla güçlü ilaçlarla muamele edilir ve küçük dil üçüncüde düşer. Tedavi olan kişinin ağzı açık olup, hatta tükürüğü ağzından dışarı akar; ağzına hapsolup kalmaz.

Ancak bademciklerde (tonsiller) [şiş olduğunda] at gemi gibi bir iplikle onunla bademcikler askıya alınıp dışarı çekilir. Ancak oradaki örtü veya zarların çekilmesinden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. O bademciklerin her biri döndürülerek kökünden kesilir. Eğer onlar doğal yapısından sapmış ve yatmışsa, bademciklerin ilkin biri ve sonra diğeri kesilir. Sonra küçük dil ve onun etrafında zikredilen şartlar gözlenir. Eğer onlar kesildikten sonra kan akışı durmuşsa, onlar iyi durumdadır. Hatta biraz kanamaya izin verilebilir. O kişi yüzü yukarı gelecek şekilde uzanır. Daha sonra soğutulmuş sirke ile ağzı çalkalanır; hasta kusar v öksürür ve içini temizlemek için (iç organlarını

temizlemek için) tenkiye yapılır ve daha sonra **kanı** kesmek için demir oksit ve şap ve de zaçtan meydana gelir; bu terkibe darı ve mersin yaprağı pişirilerek ilave edilip, hastaya bu terkiplerle gargara yaptırılır.

On İkinci Kısım

Bademciklerin Kesilmesinin Yarattığı Sıkıntılar Hakkında Açıklama

Bu organlar zarar gördüğünde ses de zarar görür. İkinci olarak, dışarıdan gelecek sıcak ve soğuktan dolayı akciğerler zarar görür ve bu sıcaklık ve soğukluk öksürüğe sebep olur. Akciğerler dayanıklı değildir; soğuğa ve sığağa tahammülü yoktur. Aynı zamanda bademciklerin kesilmesi toz ve rüzgârın doğrudan içeriye girmesine sebep olur ve akciğerleri etkiler. Bademciklerin olmaması mideyi de kötü etkiler; sıkça midede kötü mizaçlar oluşur. Hatta kişi kötü mizaçlı mide yüzünden hava soğuk veya çok sıcak olmasına rağmen mutedil olarak algılar. Çoğu kişi göğüs ve akciğerlerinde güçlü bir soğğun hâkim olduğunu hisseder ve hatta dayanamayıp ölürlür. Şüphesiz tutulamayan, zapt edilemeyen kan boşalır; kişi harap olur ve ölür.

Küçük Dil ve Bademciklerin Kesilmesinden Oluşan Kanamanın Tedavisi

[Bu durumda] göğüs ve boyun üzerine hacimli bir şey koymak gerekir ve ortak olan aşağıdaki damarlardan (koltuk atı damarı?) kan alınmalıdır. Ancak kanın akmasına engel olan basit ilaçlar ve sürülerek uygulanan ilaçlar kullanılır. Bunlardan sürülerek uygulanan ilaçlar zaç gibileri veya toz şeklinde olanlar kanı dindirmek için kullanılır. Aynı zamanda kar gibi soğutucu etkisiyle soğutanlar ve damarları kasan ilaçlar kullanılır. Örneğin koruk suyu ve üzüm asması suyu, ravent, it üzümü, ekşi ayva suyu ve bu kısımda zikredilmiş denenmiş ilaçlar gibi. Bu kısımda herkesin bildiği çözücü ilaçlardan *heducanis* diye bilinen ilaç hastaya verilmelidir. Eğer özellikle kehribar hapları ve mühür toprağı ile alınırsa iyi olur. Muhtemelen sıcak şeyler verilen ilaçların fonksiyonunu iptal eder.

ONUNCU FEN GÖĞÜS VE AKCİĞER HASTALIKLARI (5 Makaleden meydana gelmiştir.)

BİRİNCİ MAKALE Sesler ve Solunum

Birinci Kısım

Boğazın (Larynx) ve Bronşların Anatomisi ve Akciğerin Anatomisi

⁵⁹¹Trachea (soluk borusu) birçok halka şeklinde kıkırdaktan meydana gelmiştir. Ancak onların arkasında olan yiyeceğin girdiği yerle ilgisi yoktur. Yemeğin geçtiği yer yemek borusudur (oesophagus). Soluk borusunun (trachea) ona yakın yerde olan halkaları yarım daire şeklindedir. Yemek borusu üstü örtülü şeklinde bir yapıya sahip olup kıkırdak içermez, ancak aşağıya doğru kıkırdaksı bir yapı kazanır. Soluk borusu ve bronşların içi aşağıya doğru gittikçe sertleşir ve daha kuru bir yapı kazanır. Aynı zamanda soluk borusu görünüşte baş tarafında üst taraftan ağız ve gırtlığa bağlıdır ve aşağı kısmı ikiye ayrılır. Sonra her bir kol birçok kollara ayrılır. O küçük kolların her biri akciğerler içinde dağılır. Onlar arter ve venlerin son bulduğu ağızlarda sonlanır.

Bronşlar kıkırdak halkalardan yaratılmıştır. İçlerinde zikredilen hava dolaşır. Aşağıya doğru indikçe akciğer içinde nispeten sert bir yapı kazanırlar. Soluk borusundaki kıkırdakların sertliği sesin oluşmasına sebep olur veya sesin oluşmasına yardımcı olur. Bronş-

⁵⁹¹ TM Boğazın boşluğu 2 tabakaya ayrılmıştır. Birisi üstte diğeri alttadır. Üstte olan boşluktan akciğere hava gelir ve onu çevreleyen organlara soluk borusu denir ve alttaki boruya yemek borusu denir. Mideye yiyecek ve içecek onula taşınır. Soluk alındığında ikisi arasında olan örtüye gelip soluk borusunun yolu açılır ve yemek borusu tariki mcsdud ve ne zaman taam ve şarap tenavül olursa yemek borusu açılıp kasaba-i rie yolu kapanır. İza arafet haza sahib-i Kanun ilkin kasaba-i teşrihine şuru' edipder ki harezat misalinde biraz uzariften müelliftir. O uzarifin kimisi dair seine (seime?) heyetine olur ve kimisi daire-i teme (tam daire) olınayıp kavs-i daire heyetinde olur [nısf-ı daire karib olur].

lar zarlarla bağlanmış birçok kıkırdaktan meydana gelmiştir. Bir şey koklandığında veya nefes alındığında, bronşlar hava ile dolar. Eğer onların alt kısmında bir sıkıntı olsa veya vurma gibi bir ters bir durum olsa üst tarafta sıkıntı yaratmaz. Aşağıdaki rahatsızlık üst tarafa geçmez. Ancak kıkırdakların sayısı olması gerekenden eksikse bunun bir yararı yoktur. O kıkırdakların kenarlara doğru genişleyen, düzgün olmayan şekilleri vardır. Bundan dolayı onlara bir zarar geldiğinde, onlardan başkalarına geçmez; başkalarına zarar vermez. Onlar tek tek örtülmüştür ve sağlamdır. Ancak kıkırdaklar yarım daire şeklinde olup, böylece yemek borusuna zarar vermezler. Yemek yendiğinde, yiyecekler yemek borusundan aşağıdaki boşluğa (mide) rahatlıkla aksın diye [soluk borusu] böyle bir yapıya sahiptir. Çünkü gerektiğinde yemek borusu kolayca genişler ve yiyecekler rahatça onun içine nüfuz edip hareket eder. Bu sırada solunum durmaz; yemek borusunun şişmesi, genişlemesi solunumu durdurmaz.

Bu durumda soluk borusunun boşluğu (kıkırdak olmayan kısmı) yukarıdan yemek borusuna dayanır ve yemek sırasında, yiyecek doğrudan ve kolayca yemek borusu içine gider. Yemek borusunun şişkin kısmı soluk borusunun baş kısmına uyum gösterir. Yemek borusunun başlangıcı (yutak) soluk borusunun üzerindedir. Bu kısımlar boğazdaki arytenoid kıkırdaklara binerek yapıya uyar. Aynı zamanda hyoid kemiği ve kıkırdaklar soluk borusunun başlangıcı üzerine kapanır.⁵⁹² Ne zaman kusma ve şişlerden biri görülse soluk borusunun ağzı ilkin kapanır. Eğer kusma ve şiş olursa ağız yolu orada solunum olmasına imkân vermez. Küçük dil denen kısım (yapı) soluk borusunun genişlediği yere, yani gırtlığa baskı yapıp, kusma ve yemek yeme sırasında onu kapatır.

Burası dar olarak başlayıp (soluk borusu) küçük dile doğru genişler

⁵⁹² TM:Bu 2 sebep aralarında mübayeet ve müzayede olmağa teneffüs ile izdiradın iç-timağı mümkün olmaz ve efes yolu olan kasaba-i ric taam ve şarap (içecek) mecrası olan yemek borusu üzerinde yaratılmıştır. Onun için ki aks üzre olup, meri kasaba-riçnin (trake?) olsa yemek borusundan geçip yiyecek ve içecek soluk borusuna nüfuz ve akciğere iza eder ve soluk borusu üst tarafta olmakla akciğere meun el-gaile olur ve soluk borusunun intibakı ve kapanması Birinci Kitapta hancere kıkırdaklarını anatomi kısmında ayrıntılı olarak açıklandığı üzre mükebbi

ve ses orada hapsedilmiş basınçtan oluşur. O kısmın yapısı küçük dilin onu kapatmasına uygun şekildedir; onun hareketlerine göre genişler ve açılır. Böylece ses meydana gelir. Ancak soluk borusunun bağlı olduğu örtü serttir; katıdır ve aşağıya doğru indikçe sertliği artar. Böylece kalpten gelen duman, buhar ve kandan etkilenmez ve sesin yükselmesinden rahatsız olmaz. Bronşlar ilkin 2 dala ayrılır. Onlar venlerin yanında seyrederek. Ancak ağızları dardır. Onların ölçüleri dalların sayısı arttıkça küçülür. Bu ağızlardan hava hafifçe kalbe giden arterlere nüfuz eder. O bronşçuklara besin götüren venlere hava nüfuz etmez. Eğer nüfuz edecek olursa soluktan kan gelir.

Ancak gırtlak (hançere) ses oluşturur. Nefes orada tutulup; orada küçük dile benzer bir oluşum vardır (epiglottis?) Biz onu burada zikrediyoruz. Gırtlakın karşısında çıkıntı gibi bir et vardır. O küçük dilin başını güçlendirir ve ses bu etsi fazlalıkla tam bir şekilde oluşur. Gırtlakla birlikte yemek borusu da sesin güçlenmesinde yardımcı olur.

Ne zaman yenen besin dolayısıyla yemek borusunun genişlemesi gerekse yemek borusu lokmayı çekmek için, aşağıya meyleder ve yemek borusunun üst kısmı ile gırtlakla uyumlu olur ve üst tarafına ulaşır. Gırtlak kıkırdaklarının bazıları hızla arkaya intibak eder ve kasları ve zarları uzar. Eğer yemek borusu yenen yiyeceklerle tahrik olursa uyarılırsa soluk borusunun ağzı ve gırtlak yukarıdan çeneyle aynı hizaya gelip yapışır ve soluk borusuna herhangi bir şeyin girmesi mümkün olmaz. Sadece yiyecekler yemek borusuna geçebilir. Yemek borusunun bu hareketinden soluk borusu uyarılıp (rahatsız olup), gırtlak tamamen kapanmadan yiyecek yemek borusuna geçemez. Eğer herhangi bir şekilde yiyecek soluk borusuna kaçarsa doğa öksürükle onu dışarı atar. Biz *Birinci Kitap*'ta boyundaki bütün kıkırdak ve gırtlakın anatomisini anlattık.⁵⁹³

Ancak akciğerin anatomisi birkaç çeşit kısımdan oluşur. Birinci kısım bronşların dallarından oluşur ve ikincisi arteriyel venin dalları ve üçüncüsü venöz arterin kıl gibi damarlarından oluşur ve bu kısımları toplayan etli kısım dördüncü kısımdır. O et havayı ve besini içe-

⁵⁹³ TM: yani der ki ve tersi kıkırdakla la ismi lehu demekle maruf (bilinen) kıkırdakın keyfiyete tekibi ve üzerlerinde olan mükebbi gudrufunun onlara olan keyfiyetti ittisali ve kasabanın ağzının ve hancerenin inzımanı ve ifitalu ne vechile olduğu ayrıntılı olarak açıklandı.

ren damarları ihtiva eder. Onun birçok delikleri vardır ve kendi rengi beyaza meyillidir. Özellikle yaradılışı tamamlanmış hayvanların akciğerleri tamdır. Akciğerin içinde hava vardır. Çünkü onun içindeki hava ondaki deliklere nüfuz eder ve onu temizleyerek çok yararlı hale gelir; karaciğerin besinleri pişirmesi gibi. Akciğerde 2 kısmı vardır. Bir kısmı göğsün sağ tarafında diğeri sol tarafındadır. Soldaki 2 sağdaki 3 kısımdan meydana gelmiştir.

Genel olarak akciğerin yararı havayı paylaştırıp dağıtmaktır. Bu paylaştırmanın yararı gerekli olan havanın kalbe yollanmasıdır. Nabız için kalbin ona ihtiyacı vardır. Aynı zamanda hayvan suya daldığında onu ayarlar (hazırlar). Aynı zamanda alınan havaya bağlı olarak ses uzun soluklu olması halinde, solunum engellendiğinde, burundan çekilen havanın durumu, burundan çekilen havanın bozuk olması, kötü kokular sebebiyle veya havaya bağlı başka bir sebeple, mide akciğerlerdeki havanın gitmesini sağlayarak kalbi ferahlatır. Ayrıca bu havayı akciğer kalbe gönderip kalbin sıcaklığını (ısıısını) ferahlatır ve onu sakinleştirir. Ayrıca o havanın bir yararı da, kalpte oluşan ruh cevherinin kısımlarının biri de hava olduğu için, burundan çekilen hava ile takviye edilmesini sağlar. Bazıları ruhu oluşturan cevherin sadece hava olduğunu zannettiler. Hâlbuki hava onun sadece bir kısmıdır. Ancak giriş deliği genişcedir ve vücudu besler. Akciğer yoluyla kalbe ulaşan hava ruhları oluşturur anlayışı sadece bir tahmindir.⁵⁹⁴ Ruh mürekkep yapıdadır; basit değildir. Ancak yararı fazlalığı harekete geçirip kötü havayı ruhtan çıkarmaktır. O atılan hava duman nevin-dendir ve akciğere girmiştir. Akciğerdeki bu pis havayı dışarı atar ve soğuk havanın girmesini sağlar. Burada burunla çekilen hava (soğuk hava) akciğerlerde yararlı havaya dönüşür. Ruhun değişiminde de onun herhangi bir yararı olmaz.

Ancak damarlar (venler) ve bronşlar akciğer içinde dallanır. Şüphesiz ki bronşlar ve arteryel ven solunum filinin tamamlanmasına yar-

⁵⁹⁴ TM: Havai muaddin ruha kıyası sunun gıda-i bedene kıyası üzre olur. Yalnız sudan gıda hasıl olmadığı gibi yalnız havadan ervah hadis olmaz. Bunlardan her birisiye cüzü gazi olur veyahut menfez mübderrek olur. Ama su [bedenin] besinini menfez ve nübderrek olur ve hava ervahın gıdasını karaciğerden kalbe varid olan latif ihlattan hadis olur. Ihlatın her birisi dört hiltan mürekkeptir. Bazen zan eylediği gibi basit değildir.

dım eder. Arteriyel ven ve venöz arter kalp tarafından çektikleri pişmiş kanla akciğerleri beslerler. Ancak onların akciğer içinde dallanmasıyla bu mümkün olur. Akciğerin eti bu dalların aralarını doldurur. Aksi takdirde burundan çekilip akciğere kadar gelen hava akciğerler içinde dağıtılamaz ve ona nüfuz edemez. Akciğerlerde bronşların dallanmasıyla hava akciğerlere nüfuz eder. Buradaki gevşeklikte yayılma, çoğalma vardır. Ancak hava her ne kadar bronşlarla geliyorsa da onların içine nüfuz etmez; akciğerlerde dağılır. Buradaki dağılım onların birçok dallarla dallanmasına bağlıdır. Aynı şekilde görülür ki, onların kasılmasıyla hava dışarı atılır. Burada 2 hareket vardır. Bundan dolayıdır ki, akciğer havayı aldığı anda açılır, genişler ve kasılıp büzülerek de içindeki havayı dışarı atar. Onun 2 hareketi de yapma kabiliyeti vardır. Bundan dolayı hava girdiğinde akciğer açılır. Hava beyazdır ve hava akciğere nüfuz ettiğinde akciğer de beyaz renk kazanır. Bu durum hareket süresince devam eder. Akciğer 2 tanedir, çünkü onlardan birisinc bir sıkıntı arız olduğunda diğeri işlevini sürdürür. Ancak her ikisi de hastalanırsa solunum durur. Ama 2 parça olmakla bir parçasına afet isabet etse, diğ er parçası sağlıklı olduğundan solunum bütünüyle zarar görmez Bu iş için (solunum) akciğer 2 parça (tane) olup aynı zamanda 2 kısma ayrılmıştır. Daha sonra sağdaki 3 soldaki 2 kısma ayrılmış olup bütün olarak 5 adet şubeye ulaşır. Ancak bunların dördü solunumda yararı olup, beşinci yani sağdaki üçüncü kısma karaciğerden doğan ecvef (aorta descendensin bir kolu?) denen damar gelip dağılır. O kısmın solunumla pek ilgisi yoktur.

Göğsün sol tarafındaki akciğer 2 kısımla yetinir. Çünkü kalbin üst tarafı sola meyillidir. Göğsün yukarı tarafında bir boşluk vardır ve sağ tarafında böyle bir boşluk yoktur. Göğsün sol tarafında yeterince boşluk olmadığı için, sol akciğerin bir lobu eksiktir. O halde sağ tarafındaki akciğerde bir lop fazla olup, damar sayısı ve onların kollarının sayısı daha fazladır. Akciğerlerde bütün olarak bir sınır yoktur, ancak onu çevreleyen zarlarda sınır vardır. Bundan dolayıdır ki, o zarlar açılmaksızın akciğerlere müdahale edilemez. Bu zarlar onları bütün olarak çevreleyip örtmüştür. Bundan dolayı akciğerlerde bir nevi his mevcuttur. Bu zarlar göğüs [kemikleriyle akciğerleri birbirinden ayırır. Göğüste 2 boşluk vardır ve bu boşluklar zarlarla ayrılmıştır. Bu zarlarda delik yoktur.

Aslında bu tek zar olarak hissedilen zar 2 zardan meydana gelmiştir. O 2 zar arka taraftan omurlara bitişip, üst taraftan 2 köprücük kemiğine ulaştığında oraya bitişir. Bu zar göğüsten karna doğru iner. Eğer bu zarlardan birine bir afet arız olsa diğerine o hastalık geçmeyip sağlam olan solunum filinin yapılmasında yardımcı olur. Göğsü ikiye ayıran zarın (diyafragma) yararları şöyledir: Yemek borusunu bağlar, yerinde tutar; akciğerleri yerinde tutar ve bazı göğüs organlarını diğerine bağlar. *Birinci Kitap*'ta kasların anatomisi ile ilgili açıklama yaparken biz onu zikrettik.

Hakikatte o zar kaslardan biridir ve o kas 3 tabakadan meydana gelmiştir. Onlardan biri ortadadır. Bu ortadaki tabaka bir bağdır ve kasın fiili onunla tamamlanır. Orta tabakanın üstündeki tabaka genellikle göğsü tespit eden zarlara temel oluşturur; temel kaide gibidir. Aşağıda olan kısım aynı zamanda peritona esas ve temel oluşturur. Diyafragmada 2 delik vardır. O 2 deliğin büyüğü büyük venin geçtiği deliktir; küçüğünden aortanın aşağı inen dalı (*ebher, aorta descendens*) nüfuz eder ve o damarın geçtiği kısım çok etlidir.⁵⁹⁵

Kısım

Akciğerin Mizaçları ve Akciğerin Hallerinin Belirtileri

Biz diyoruz ki, akciğerin mizacının sıcak olduğunun işareti, akciğeri sıcak olan kişilerin göğsü geniş ve nefesi kuvvetli olur. Bazen nefesin kuvvetli olmasının yanı sıra, rüzgâr gibidir; seslidir ve akciğerde onun ağırlığı hissedilir. Eğer nefes sıcak ve soğuk havadan çok etkileniyorsa bunun zararı çok olmaz. Ancak ona aksırık arız olur. Soğuk sıvı şeyler içmesinin dışında hafif meltem onun aksırığını teskin eder. Çoğu kez susuzluk aksırığa sebep olur. Soğuk mizaçta, akciğerin mizacı da soğuk olduğunun işareti o mizaç sahibinin göğsünün dar olmasıdır. Aynı zamanda nefesi ve sesi de alçak tondadır, ancak sert ve hırçındır. Eğer soğuktan zarar görürse o akciğerde balgam çok miktarda oluşur; onun nefesi zayıflar ve astım oluşur. Akciğerin mizacının ru-

⁵⁹⁵ TM: Malum buyurula ki kanunun bu zikr olunan verid damarına ebher itlakı kamusa muvafık olur ve lakin ve inne kavli lugatinde ve kütlei tabiyede ve ulemanın muhaverelerinde müstamel olduğu üzre ebher yürek damarları ona şıryan derler. İntehi fasıl el-teşrih.

tubetli olduğunun alameti, o mizaçtaki akciğerde çoğunlukla rutubet dolayısıyla at sesi gibi bir ses oluşur ve özellikle bu ses tonunda horlama görülür. Eğer madde yukarıya doğru meylederse, vücutta zaaf yoktur, ancak ses çıkarmaktan acizdir. Bir başka işaret de, akciğerinin mizacı rutubetli olanlar yüksek tonda ses çıkaramazlar. Bu zaaf vücut zaafından kaynaklanmaz.⁵⁹⁶ Kuru mizaçlı olan akciğer sahiplerinin sesi kuyruksallayan kuşunun sesi gibidir. Bazen onda yoğun bir şekilde nefes alma güçlüğü olur. Bunların hepsi akciğerin doğal mizaçlarının belirtileridir. Burada söz konusu belirtiler ortaya çıkar, ancak bazı akciğer hastalıklarında onlara özgü arazlar ortaya çıkar. Ancak aralarında ortak olan işaretleri şunlardır: Burada zikredilen belirtilerin istisnaları vardır; bunlar daha sonra zikrolunur.

Onların müstakil olan alametlerinden biri onun doğal mizacıdır ve diğeri arızı mizacıdır. Eğer belirtileri doğal olmayanlarsa, mizaç da arızidir ve doğal olmadığını gösterir.⁵⁹⁷ Eğer göğüs genişse ve onun arıza alamet olduğu belirlenirse, bu hal baskıyla oluşmuş demektir. Doğal alametler göğsün büyük ve genişliği ya da dar ve küçük olmasıdır. Bilmelisin ki, göğsün halleriyle ilgili deliller sıcak akciğerin solunumu ve soğuk akciğerin solunumu, nefesinin büyüklüğü ve küçüklüğü, zorluğu ve kolaylığı, kokusu, kokusunun iyi ya da kötü olması ve bunun dışındaki hallerle belirlenir. Aynı şekilde sesin özellikleri de bu konuda delil olup, bazen de [göğüs] kaslarındaki afetlerle ilgili olabilir; onlardaki iltihaplar gibi. Kasta (Göğüs kaslarında) afet olduğunda öksürük, nefes darlığı ve nabız atımında bozukluk olabilir. Şüphesiz solunum durumunu gösteren belirtileri farklıdır ve

⁵⁹⁶ TM: Belki rutubet hasebiyle olur.

⁵⁹⁷ TM: Mesela luhas ve ateş mizac-ı rienin (akciğer) hararetine delalet eder. Lakin o kişi de luhas ve ateş kadim ve mutad ve daim olursa o luhas mizac-ı tabiinin har olduğuna delalet eder ve eğer luhas ve ateş o kişinin mutad-ı kadim olmayıp emraz-ı hasebiyle arız oldu ise mizacının har olduğu arızı olduğuna delalet eder ve'l-hasıl zikr olunan alametler kadim ve tabii olursa medlulu olan mizacın tabii olduğuna ve hadis olursa mizacın da arızı olduğuna delalet eder ve her alamet-i medlülü olan mizacın tabii ve gayri tabii olanları arasında müşterektir. O alametler-i tabii veyahut gayritabii olmaları ile mizac-ı tabiinin alameti mizac-i arızının alametinden mümtaz olurlar. Lakin mizaç tabiinin bir nevi alameti dahi vardır ki o mizacın tabii olduğuna has olup arızıye delaleti olma. Mesela suge (suye?) göğüs mizac-ı rienin harareti tabiisine delalet eder ve hararet-i arızıye ile sonra göğse sağa gelmez. Binaenaleyh hararet arızıye delaleti olmaz.

sesin işaretlerinin keyfiyeti de farklılık gösterir; öksürüğün belirtileri (işaretleri), durumu ve soluk alıp vermedeki bozukluk halleri farklı farklıdır. Ancak nabız ve hastalığın mizaçları dolayısıyla gerekli olanlar da farklıdır ve bu farkları sen belirlemelisin⁵⁹⁸

Akciğerin yeri kalbe yakındır. Onların hareketlerinden çıkarılan sonuç güçleriyle ilgilidir. Akciğerlerdeki bronşların kolları ile ilgili delilileri daha güçlü olarak nabız verir. Akciğerdeki saklı maddelerin şekli ve renk kaybı hissedilir ve gevşekliği, zarlardaki madde ve kaslardaki renk kaybı da yine [nabız vasıtasıyla] hissedilebilir. Eğer nefes hafif öksürükle birlikte olursa maddenin bronşların üst tarafına yakın yerlerde olduğuna işaret eder ve hastanın solunumu yoğun öksürükten sonra oluyorsa garip, akıcı bir maddenin derinlerde olduğunu gösterir ve şüphesiz akciğerlerdeki bu gariplik göğüs organlarıyla da paylaşılır. Örneğin akciğer şişlerindeki belirtilerin diğer organlardaki sıcak yaralarda görülen belirtilere benzemesi ve diyafragma şişlerinde görülen belirtilerin de akciğerin sıcak şişlerinde görülmesi gibi.

Üçüncü Kısım

Akciğere Arız Olan Hastalıklar

Benzer kısımda olan organların hastalıkları ve aynı zamanda yüksek organlara arız olan bütün hastalıklar akciğere de arız olur. Özellikle damarlarına, bronşlarına ve onun dallarına ve özellikle de bronşlarda ve tracheanın kendisinde (soluk borusu) tıkanıklık arız olur. Diğer yerlerde tıkanıklık oluşturan sebeplerin hepsi akciğerde olan söz konusu tıkanıklığa yol açar, hatta uyum dolayısıyla ve ortak hastalık

⁵⁹⁸ TM: Baki alametleri de bu kıyas üzeredir ve malum buyurula ki göğüs ve akciğer ahvaline ahz olan delaile teneffüsten mehuze olur. Zira teneffüsün cer ve burdi ve azm ve suguri ve suhulet ve asreti ve netin ve tıp rayıhası ve bunlar miaden nefes avarızı sadr-ı verid ahvaline delalet eder ve ses de nefeste zikrolunan igrâz hasebiyle göğüs ve akciğerin ahvaline delalet eder ve aynı zamanda afet adel hasebiyle ses mutegayyir olduğundan sonra eğer o ses mütegayyir hannaki olan kişi sadı gibi olursa delalet eder ki afet göğsü basit olan kas olur. eğer o ses iç yani kesir el-cuhe olanların sesi gibi olursa delalet eder ki o afet göğsü kabız olan kas olur ve aynı zamanda öksürük ve nefes ve nabız da rüzgarın mizacına işaret eder. Nefesin ve sesin ve öksürük ve nefesin delaletleri keyfiyatı bundan akdemesinin malumun oldu. İgrâz ve emziceden her bir çeşidi nabızın hangisi icab eylediği dahi sen bildin

yüzünden akciğerde o zikredilen yerde tıkanıklık ortaya çıkar. Kışın sonbaharda çoğunlukla nezleler (akciğer hastalıkları?) olur ve özellikle yaz sonlarında sonbahar yağmurlarında güneydeki çoğunlukla kum dolayısıyla ortaya çıkar. Sonbaharda akciğer hastalıkları artar; soğuk hava akciğerlere zarar verir. Çoğunlukla akciğer hastalıkları karaciğere de geçer ve aynı zamanda akciğerlerde şiddetli soğuk kadar sıcaklık da çok zarar verir. Ayrıca akciğerde şiddetli soğuk kadar yoğun sıcaklık da karında su toplanmasına (istiska, dysuria) sebep olur.

Tedavi: Astım tedavisinde, solunum konusundaki kısımlarda açıklandığı gibi, ortak sebepten ortaya çıkan hastalıklardan başkasına ancak tenkiye yapılır. Aynı zamanda akciğerde ses yükselmesi, nefes darlığı (sesin çıkmaması?) durumunda tenkiye yapılması yararlı olacaktır. Çünkü yoğun olan fazlalıkların inceltilmesi gerekir. Genel olarak, burada akciğerlerin ilaçları verilmemelidir. Onlar ilaçlarını hap şeklinde almalıdır, çünkü bazen bu tip şikâyetlerde hapi ağızda tutmakla hastalık önlenemez ve orada birikmiş olan maddenin çözülmesini sağlayabilir. Akciğerlerde oluşan maddeler rutubet cinsindendir ve irin nevindendir. Bunlar kan cinsinden maddeler, sıcak ve ince maddeler ve akciğerdeki yapışkan maddelerden oluşur. Şüphesiz akciğerin harabiyeti zordur. Ancak bu tip bir bozukluk oluşursa ağırlaşır ve bu bozukluk her iki akciğerde de meydana gelmiş olabilir. Ancak bu durumda solunum güçleşir. Akciğer ince ve nazik bir yapıda olup orada öksürük oluşturan maddeyi, atması gerekir. Hastalık bronşlarda oluşup akciğerlere doğru yayılır. Onlarda ilaç uygulandığında, az miktar çözülme olur. Bronşların etrafından ilaçların nüfuzu uzun bir zaman alır. Özellikle, eğer hasta sırt üstü uyursa bütün kasları gevşer öyle ki akciğerler, bronşlar ve onun yanında ve çevresinde olan organlar gevşeyip rahatlar. Bundan dolayı eğer engel yoksa kusmanın çok yararı vardır.

Dördüncü Kısım

Akciğerdeki Maddeler,

Onlar Hakkındaki Düşünceler ve Tedavileri

Akciğerlerde oluşan maddeler bazen rutubet cinsinden olur. Bu madde bazen irin şeklindedir ve onlar sıcak ve incedir; akciğerde yapışkan bir madde oluşturur, ancak ağırdır ve camısı bir yapısı vardır. Öksürük olu-

şurken ağırlığı ve gevşekliği ile rutubeti bağlar ve iltihap ezilip, rutubet boşluklarda kalır ve atılmasının zorluğundan dolayı çok miktarda rutubet oradan birikir. Eğer göğsün maddeleri ağır olursa, onu boşluklarında fazlalık olmaz. Muhtemelen bu durum yumuşamayla ilgilidir ve uygun muamele ile çözülüp ayrılabilir. Bu ayrılma işleminin yapılması son derecede önemlidir. Bu ayrılma çözülmeye yardımcı olur. Burada alınan ilaçların tamamında ballı su olmalıdır. Çünkü ballı su organa adeta cila yapar ve organı yumuşatır. Sen ballı suyun nasıl verileceğini bilirsin.

Beşinci Kısım

Göğüste Basit ve Mürekkep İlaçların Kullanımları

Göğsün tedavisinde kullanılacak basit ve mürekkep ilaçlarla göğüs temizlenir. Bu ilaçların iki seviyesi vardır. Birincisine örneğin, bakla unu pişmiş keten tohumu, badem ve tatlı şaraptır. Şüphesiz akciğerdeki yoğun tıkanıklık için tatlı şarap açıcı özellikte olması bakımından yararlıdır. Soğukluklar için şöyle bir terkip verilir: *kısa (bir çeşit hıyar)* tohumu, sarı salatalık, pişmiş tereyağı. Eğer yoğun bir şekilde tek başına uzun su kavunu verilirse, temizleyici etki yaratır. Acı bademle biraz bal karıştırılır. O biraz pişirilir ve bu terkip genellikle temizleyicidir. Bundan daha güçlü olan bir terkip de şöyledir: terebentin zamkı, acı badem, sirkeyle bal, soğan, çemen, kendir ve demir hindi. Her biri de temizleyicidir. Daha güçlü bir terkip şöyledir: kimyon, biber, süsen kökü çavşır kökü, kunduzhayası kökü, balla karıştırılır ve kavrulmuş soğanla birlikte pişirilip macun haline getirilir ve kantaron, yuvarlak loğusa otu, siyah kimyon ve çoğunun altında olan küçük kurtçuklar ateş üzerine konur veya o kurtlar beyazlanıp kuruyana kadar fırın içinde kurutulup kullanılır. Bu terkip balla karıştırılıp hastaya verildiğinde yararlı olur. Andız otu da, eğer bu terkip ile karıştırılırsa, yararlı olur. İlgin ise bu terkip ile karıştırılıp hastaya verilse, solunumu kolaylaştırır. Selam otu da nefesi açar; boğaz için çok yararlıdır. Bundan sonra tek tek bu droglar alınıp yaprakları kaynatılıp hastaya verilir. Safran da solunum aleti için yararlıdır; güçlendirir ve solunumu kolaylaştırır. Bu ilaçların hepsi yararlıdır; macun ve lapa yapılarak kullanılmaları yarar sağlar.

Bu ilaçlar terkip şeklindedir. Bunlardan *Eflatun hâpı* şöyledir: Günlük hâpı, çördük otu ve muhtelif çeşitleri, *Enderumabus ilacı*, *iskilib-*

yadis ilaçları, Galen ilacı ve haşhaşla muhtelif çeşitleri, *magnavis ilacı* ve *belazir ilacı* banotuyla birlikte kullanılır. Bu terkip bir şekilde balla pişirilir ve ayarlayarak hastanın alması sağlanır veya lahana suyu kullanılır. Solunumu zorlaştıran hıltlar ve maddeler için şunlar alınır: ballı sirke ve sarısakızdan 1 miskal, yabancı kimyon bir miskal, afyon 1 miskal, kunduz hayasından bir miskal alınır. Bu ilaçları zikredildiği gibi, alınıp tatlı şarapla macun yapılır ve hastaya yarım miskal içirilir. Yine bozuk maddeleri çeken ilaçlardan biri şöyledir: Kendir 4, sarısabır 2 ile 3 ukiye ile bal kıvamında oluncaya kadar pişirilip, yalanarak uygulanır veyahut lahana özsuğu veya benzeri etkide olan droglar bir misli balla karıştırılır. Ateşte kaynatılarak hastaya verilir. Aynı zamanda sarısakız, biber, ısırgan otu ve ballı sirke hardal tohumlarıyla birlikte alınıp, bu terkipten hap yapılarak uykudan önce yemekle yenir. Aynı zamanda hardal, 1 dirhem, boraks 9 kırat, eşekhiyari özsuğu ve anason 1,5 kırat alınır. Bu ilaçlardan bir şurup yapılır; vücuttaki fazlalıkların atılmasında etkin bir terkiptir. Akciğerlerin temizlenmesinde bu terkip kullanılır: kuşkonmaz kökü, hardal, ısırgan otu tohumu, eşekhiyari özsuğu ile anason balla karıştırılıp bunlardan macun yapılır, kullanılır.

Sıcağa meyilli hıltlardan oluşan şikâyetler için şu ilaç uygulanır: boyotu ve meyan kökü şurubu 2 ukiye, keten tohumu 1 ukiye, bezelye yarım ukiye, kuru pamuk tohumu yarım ukiye. Bu drogların hepsi birlikte badem yağı ile ıslatılır ve balla karıştırılır. Aynı zamanda sebze ve beyaz incir ve kuru üzüm, meyan kökü ve kızsacı su içinde çıyan otu ile ve *turbidle* (*lupinus termis*) pişirilip, verilirse yararlı olur. Bilinmelidir ki, çoğunlukla bir şey göğüste hapsolursa o şeyi nefis kabul eder. Ancak nefes gücü (solunum gücü) zayıflar. Bu gibi durumlarda aksırık da yardımcı olur.

Altıncı Kısım

Solunum Hakkında Açıklama

Solunum 2 hareketle tamamlanır ve iki hareket arasında bir duruş vardır; nabzın hareketi gibi. Ancak solunum hareketi istemli bir harekettir ve istemli olarak doğal yollarda yapılır. Nabız ise sadece doğal bir harekettir. Solunumda akciğerler soğuk havayla doldurularak yapılır. Hatta kalp nabızlarıyla da denk olur. Kalp bu yolla soğuk havayı

alır ve dumansı buharını reddeder.⁵⁹⁹ Hatta akciğerde dolu olan hoş soğuk havaya 2 halden biri arız olunca şöyle olur: birisi birleşmekten dolayı havaya sükûnet gelmesidir. İkinci halde akciğere gelen soğuk hava saf dumansı buharla karışıp özelliklerini kaybeder; dönüşüme uğrar ve nabza yardımcı olacak hali kalmaz. Bu durumda akciğerde geri kalan iyi olmayan havanın organdan atılması gerekir.⁶⁰⁰ İki hareket arasında iki duruş vardır. O hareketlerden biri havanın içeride bölünüp dağıtılmasıdır. Havanın akciğerlerden girişi ve dağılışı ile akciğerlerde gevşeme ve genişleme olur. Bu hareket akciğerlerle ilgili olup, çevresindeki organlar onun bu hareketine uyar.⁶⁰¹

Genel olarak solunum akciğerin hareketiyle olur. Hekimlere göre, solunum hekimler tarafından anlatıldığı ve bazen de halk arasında ifade edildiği gibi olur. Genel olarak söylendiği gibi, nabız bir gevşeme hareketidir. Hekimlere göre, onda bilindiği üzere, kendisine özgü bir düzeltme hareketi vardır. Solunum hareketi bozulmadan, sonra mutedil hale geri döner. Solunum diyafragmada tamamlanır. Şüphesiz burada çok kuvvete ihtiyaç vardır; havanın içeri girip çıkması zordur veya bir başka ifade ile, göğüs kasları ve diyafragmanın yardımına ihtiyaç duyulur; hatta bazen daha aşağıdaki kasların da desteği gerekir. Eğer nefesten ses oluşturmak gerekirse elbette gırtlak kaslarının da yardımcı olması zorunludur. O sesin kelimelere dönüşmesi için de boyun kasları ile dil ve diğer ağız kaslarına gerek vardır. Bu sırada zaman zaman dudak kasları da kullanılır.

Nitekim nabzın büyük ve küçük olması, ya da uzun ve kısa atımlı olması, hızlı veya yavaş olması ya da soğuk veya sıcak olması veya peş

⁵⁹⁹ TM: İlk hareket-i enbisatiye sonra duruş sonra hareket-i inkıbazıye ve sonra duruş olur. Bütün teneffüs 4 kısımdan oluşur ve dördüncü kısmı yani ikinci duruştan sonra ikinci nefesin kasılma hareketi başlar ve kafa-i ula teneffüs evvelin hareket-i enbisat ve hareket-i inkıbazları arasında olur ve kafa-i saniye teneffüs-ü ulanın hareket-i inkıbazı ile teneffüs-ü saniyenin hareket-i inbisatı arasında olur. O halde Kanun'un teneffüs-ütetem bihar ketin ve iki duruş arasında ibarete mesahle ve mesamicce olur ve nefes 4 kısım ile tam olmakta nabza benzer. Zira nabza-i vahide de 2 hareket ve 2 sekun ile tam olur. Lakin nefesin hareketi iradiyedir. Mecra-i tabiisinden o hareketi bila irade tagyir mümkündür. Ancak nabzın hareketi tabiidir.

⁶⁰⁰ TM: O zaman yeni havanın içeri girmesi gerekir.

⁶⁰¹ TM: [ve o ecramında olan bir sebep ile ecramın ve akciğerin hareketlerine futur geldiğinde inbisat hareketleri tam olur ve cdhincyi istihrac hareket ibasına ile olur.

peşe ya da uzun aralıklı olması veya güçlü veya zayıf olması ya da bağlantılı ve gergin olması veya kötü titreşimler içermesi damarların durumundan, çoğunlukla çeşitli fonksiyonlardan veya kutsanmış işler veya kötülenen işlerden kaynaklanmış olup, bunların her birisinin sebebi, kişinin fonksiyonunun gösterdiği ona mahsus mizacı dolaşısıyla gösterdiği zıt oluşlardır. Aynı zamanda bu zıtlıkların sebebi, fonksiyonun ortaya çıkış sebebinin de farklı olması, kişinin vücut yapısının ve arazlarının farkları ve ruhsal arazlarının farklı oluşudur. Aynı zamanda, solunum ve beslenme işleri (mideyle ilgili olan) ve onlara benzer olan fonksiyonların gösterdiği zıtlıklardan da kaynaklanabilir. Genel olarak nefesin her birinin bir sebebi vardır ve her biri bir şeyin delilidir. [Sonuç olarak denilebilir ki] nefes büyük ve küçük, uzun ve kısa, hızlı ve yavaş, zayıf ve güçlü, sıcak veya soğuk, kolay ve zor, birbirine eşit ve farklı olabilir.

Nefesin sınıflarının kendisine ait adları vardır. Örneğin kesik kesik olan nefes, birbiri arkasına gelen nefes, zayıf nefes, duraklamalı nefes, sık sık kesilen nefes ve ara verip duran nefes gibi belirlenebilir. Onda bozukluk oluşursa, bu bozukluk ya solunum organlarından ya da solunum organlarının başlangıcındaki organlardan veya solunum organlarının etrafındaki ortak organlardan kaynaklanır. Solunum organlarından gırtlak, akciğer, bronşlar ve küçük bronşçuklar, arterler, diyafragma, göğüs kasları ve göğsün kendisi (göğüs kafesi?) bozukluğun sebebi olur. Şüphesiz eğer göğüs zayıf ve darsa nefeste bozukluk oluşturur. Ancak nefesin başlangıcında beynin kendi ve omurilik de bozukluğa sebep olabilir. Çünkü omurilik diyafragmadan bitmiştir (onun yanındadır). Bundan dolayıdır ki omuriliğin dördüncü çifti omurilikten çıkıp, beşinci ve altıncı çiftten (trokal sinirlerden) gelen sinirlerle birleşir.

Solunum organları etrafındaki organlarla ortaktır: mide, karaciğer, uterus, bağırsaklar ve diğer iç organlar gibi. Bozukluk olduğunda kötü mizaç, sıcaklık, zafiyet veya soğukluk veya rutubet veya kuruluk oluşur veya basit veya kötü hıtlardan oluşan madde veya çoğunlukla onlarla ilgili olan veya onlarla karışık olan veya ağır hıtlardan ve irinli (cerahat) maddeler veya yellerden veya buharlardan bozukluk oluşabilir. Bunlardan felç hastalığı veya titreme veya parçalanma veya

yırtılma ve bundan oluşan gevşeklik, kokuşma veya yaralanma veya dokularda yenme veya soğuk şiş veya katılık veya ağrı oluşur. Sen bizim açıklamalarımızdan bunun ne olduğunu anlarsın. Eğer nefes güçlüyse nabız normaldir. Bundan sonra sen görürsün ki eğer nabız normalse nefesin doğal olması gerekir. Aynı zamanda, solunum gerektiği şekilde olup, değişiklik olursa akciğerin durumunda değişiklik olduğu sonucuna varılır.

Yedinci Kısım

Nefesin Çok sayıda Olması veya Nefesin Az Sayıda Olması, Sebepleri ve Delillerinin Açıklanması

Çok sayıda nefes demek mutedilin üstündeki havanın yukarıdan aşağıya inmesidir. [Hava aşağıya inebilsin diye] bütün solunum organları her yönlerden yeterli derecede gevşer ve genişler; hava solunum organlarında yayılır. Az hava içeri çekildiğinde bunun tersi olur; o zaman organlar daha az genişler. Aynı zamanda, nefes verirken genel olarak solunum organları hareket etmez ve hareket edenlerin de hareketi tam değildir. O halde benzeri hareketle alınan ve organda dağılan hava da az miktarda olur. Aynı zamanda büyük nefes de (çok sayıda nefes), nabızın yüksekliği de adı geçen 3 sebepten ortaya çıkar. Bazıları zannettiler ki, küçük nefes (yüzeysel nefes) yalnız diyafragmanın hareketi ile oluşup tamamlanır.⁶⁰² Ancak bazen yalnız diyafragmanın hareketi ile hâsıl olan nefes, her ne kadar yüzeysel olsa da, bazen de yalnız diyafragmanın hareketi ile mutedil nefes oluşur. Çünkü diyafragmanın hareketi bazen çok güçlü olur. Diyafragmanın güçlü olması durumunda, hareketi ile mutedil nefes olur. Bazen de bütün olarak solunum zayıf olur. Onun gibi kişilerin zaafı halinde solunum organı, genel olarak, hareket etse de, yine de solunum küçük (yüzeysel) olur. Bazen sakin olan diyafragmanın gevşemesi ve kasılması ile çekilip alınan hava dışarı atılamaz. Çünkü diyafragma ve diğer solunum organlarından sadece bir organla gevşeme tam olmaz; diyafragma dışında solunum organları akciğeri gevşetip genişletir, ancak yine mutedil solunum oluşmaz (olmaz). Çünkü geçiş yerleri tam

⁶⁰² TM: Onların zannı ale'l-ıtlak doğru değildir.

bir genişlemeye izin vermez. Yeri müsait olsa da, havada zaaf olup akciğerin genişlemesi tam olsa da, işlevi noksan olur ve içeriye havayı çekmesi ve atması da noksan olur. Zatürriyede olan nefes bu şekilde olur. O halde bu açıklamadan da görülüyor ki, muteber olan havanın uygun şekilde içeri alınıp, yine uygun şekilde dışarı atılması gerekir. Gerek sadece diyafragmanın hareketleriyle olsun, gerekse diğer solunum organlarının yardımıyla olsun ve gerekse de kasılma ve gevşemelerin tam olmasıyla olsun, o hareketlerin hepsinin uygun bir şekilde olmasıyla, mutedil solunum olur ve uygun olan da uygun miktarda havanın alınması ve yine uygun bir şekilde dışarı atılmasıdır.

Ancak çok sayıda olan nefeste göğüs kasları ve aynı zamanda, göğsü çevreleyen kasların hepsinin hareketiyle, göğüs hareket edip zikrolunan organların hepsinin hareketiyle, her birinin gevşeme ve kasılmasıyla fevkalade çok havanın içeri girmesi zorunlu olur. Ancak yüzeysel nefeste çok sayıda soluğuniçeri girmesinin aksine bir durum ortaya çıkar. Bazen solunum organlarının şiddetli hareketinden öyle bir hareket ortaya çıkar ki, gevşeme hareketi yukarıdan 2 köprücük kemiği tarafından arka tarafa, kürek kemiğine doğru, sağ ve sol taraftan 2 omuzda bulunan büyük kaslarda son bulan bir hareket oluşturmaya ihtiyacı olur. Kasılmalarla solunumda bu hareketlerin oluşturulma ihtiyacı olursa, kasılması çok ve gevşemesi az olur ve tersine rahatlamaya çok ihtiyacı olursa gevşeme hareketi çok olur. Bazen o insanın havayı içeri alarak değiştirmeye ihtiyacı olur ve gevşer. Havanın akciğerlerle çok yakından temas etmesi gerekir. Bu duruma uygun olan hareket de gevşemedir.

Bazen burun delikleri bu yoğun harekete yardımcı olur. Muhtemelen çoğunlukla, solunu organları burun deliklerinden yardım alırlar. Bazen gevşeme ve kasılma hareketleri büyük ve küçük olarak birbirine zıt olur. Bu durumda gevşemesi kasılmasından daha çok olur. Bu zıtlık maddelerden kaynaklanır. Çünkü kalpte ruh oluşturulmasına ihtiyaç olup, kasılmayla çıkarmaya şiddetle ihtiyaç duyulursa, kasılması fazla ve gevşemesi az olur. Tersine rahatlayıp gevşemeye ihtiyacı çok olursa gevşeme hareketi yoğun olur ve göğüs organları gevşer. Bazen o insanın havayı içeri alarak değiştirmeye ihtiyacı vardır. O havayı alıp gevşer ve bu durumda akciğerler çevre organlarına

çok yakından temas eder. Bu gevşemeden sonra çok büyük bir kasılma kaçınılmaz olur; çok miktarda buharın (havanın) içeri çekilmesine ihtiyaç olur. Eğer insanın bu organında olağan dışı bir ayrılma veya parçalanma olursa muhtemelen solunan havanın az olması uygundur. Onlar çok fazla soluk dışarı atılır. Çok sayıda nefes alış yoğun hararet eksikliği ve solunum organlarındaki olağan dışı durumu gösterir.

Solunum organlarının burundan başlayan hareketlerinin bozulmasının 4 sebebi vardır. Birincisi kalp ve akciğer bölgesindeki sıcaklık ve iltihap çokluğudur. İkincisi solunum organlarını hareket ettiren kaslarda veyahut o kasların işleyiş yönteminde ve ortaklıklarında zaaf olmasıdır. İltihap veya nefes darlığı hastalıklarından sonra benzerlerinde olduğu gibi ve aynı zamanda, bütün ara durumlardaki hastalıklarda güç zaafi olması gibi. Çünkü bütün bu ara durumlarda veya başka hastalıklar dolayısıyla, hareket gücü zaafa uğrarsa solunum organları harekete geçer veya muhtemelen de, özellikle ona bozulmaya yardım eder. Solunum organlarında başka hastalıklar da oluşur; titreme, felç, kötü mizaçlar, şişler ve ağrılar gibi. [Üçüncü olarak,] kötü solunum bazı hastalıklarda kasların gevşemesini engeller; örneğin mideye yiyecekler veya kokularla doluluk arız olması gibi. O kaslar doluluk durumunda gevşemeyi engeller. Burada buruna da gereksinim vardır; kokuların alınması gibi. Midenin doluluğu sınıra tecavüz edip, diyafragmanın gevşemesine engel olur; o zaman gazlarla mide doluluğu diyafragmanın gevşemesini engeller; ona mani olur; bu durumda burnun hareketine ihtiyaç duyulur. Dördüncü bir sebep de şudur: Gırtlakta ve bronşların etrafında ve arterler ve venlerde olan giriş çıkış yerlerinde sıkıntı olur. Aynı zamanda, çözülme dolayısıyla akciğerlerde olan delikler hıltlarla dolar ve tıkanır. Söz konusu deliklerde tıkanıklık olduğunda organ (akciğer) kolayca açılıp genişleyemez. Aynı zamanda akciğerlerde şiş de arız olursa o da gevşemeyi engeller. Nitekim bu durumlar kötü hıltlar ve uzun süren hastalıklarda ortaya çıkar veya ihtiyaç olduğunda iki soluk teneffüs arasında maddeye hareket arız olup, iki teneffüs arasındaki duruşlarda aralık süresi uzun olur. Bundan dolayı solukla güçlenmeye ihtiyaç olduğundan kuvvetli nefese ihtiyaç vardır. Nefesi değişken olup kalbi şiddetli soğuk olanlarda bu durum görülür.

İlkin onu kararlı kılıp sonra zorla değişkenliği azaltıp solunumu kuvvetlendirmek gerekir. Çünkü iyi olduğunda çok buharlı duman olur ve soğuk nefes çok buharlı olup, isteyerek atıldıkta onu dikkate almamalıdır. Aynı zamanda, nabız kalbin mizacındaysa, bu durumda nefesle sıcak kabul edilmez ve alınması gereken hava hızla atılır. Sağlığın korunması için mücadele ederek, durum kuvvetli solunumla telafi edilir.⁶⁰³

İşaretler: Göğsün bütün hareketlerinin sebepleri arasında belirtileri bakımından fark vardır. Şüphesiz ki, o çoğunlukla bir sebeple olur ve onun sebebi güçlüdür; bu durumda nefesi derindir ve çoktur. Bu nefes sıcaklığın sebebi olur ve o nabzın derinliği sıcaklığının delilidir; sahibinin yüzünde, gözlerinde ve dilinde iltihap alametleri ve renginde değişim ve de sertlik vücudundaki işaretlerdir. Şüphesiz göğsündeki kasılmanın tam olması mümkün olursa, onun sebebi zikrolunan deliklerin dar olmasından kaynaklanır. Ancak solunum organlarının tamamı hareketleri uyarmaya yönelir. Sonra hareketin uygun olması için desteklemezse, hareketi uyarmazsa, iptal olur ve kasılma olmaz; yapılmamış işlerin tamamlanamaması gibi. Hepsi bazen deliklere yönelir. Orada zararlı, kötü nefes olmaz Göğüs kaslarıyla solunum bozukluğunun üstesinden gelinip hareket gücü oluşur (kazanılır).

Eğer bronşlarda rutubetten dolayı darlık olursa, nefeste hırıltı olup, sahibi boğazı temizleyecek maddeye ihtiyaç duyar. Bu bütün darlıkların işaretidir. Ancak bu şekilde olmayıp, yani hırıltıyı geçirilip, boğazı temizlemeye ihtiyaç olmazsa, darlığa sebep olanın rutubet olduğuna işaret eder. Ne zaman daralmada hırıltı bir defa olsa nezle oluşturan maddelerden bir maddenin akciğere indiğini gösterir veya solunum organlarından birinden madde ve irinden birinin ilkin akciğere ve ikinci olarak bronşlara indiğine işaret eder.

Sekizinci Kısım Şiddetli Solunum

Şiddetli solunum o soluktur ki, o soluk çok olduğunda sahibinin nefesi içeri çekmek için fazla çaba göstermesi ve nefesi dışarı atmak için çok fazla çaba harcaması gerekir ve onda büyük bir güç oluşur.

⁶⁰³ TM: Bircümle bu umur göre zabt ve fehm olur.

Dokuzuncu Kısım

Yoğun Nefes

Bu yüksek nefes büyük nefestir. O nefes grubu göğsün üstündeki kasların hareketine ihtiyaç duyar. Onda diyafragma kasların altında-ki kısımlarının hareket etmesine ihtiyaç yoktur. Çoğunlukla yüksek nefes hummalar veba hummalarında görülür.

Onuncu Kısım

Sayıcı Nefesin Az Olması

Nefesin az sayıda olmasının (küçük nefes) sebepleri büyük nefesin sebeplerinin karşılaştırılmasıyla anlaşılır. Bazen ağrı sebebiyle yüzeysel nefes olur. Çünkü solunum organlarının ağırları solunum organlarının hareketleri sırasında belirlenir. Bazen de nefes daralması sebebiyle yüzeysel nefes olur. Ne zaman yüzeysel solunum zayıflayıp yok olursa, o doğal ölüme işaret eder. Aynı zamanda yüzeysel solunum mide ve etrafında ağrı olduğunda da belirlenir; yara ve şişlerde olduğu gibi.

İşaretler: Nefesin sayıcı az olmasının sebepleri büyük nefesin aksine olan sebeplerden anlaşılır. Ama yüzeysel nefesin çok olması mümkün olur ve ağrıdan olan nefes sayısının azlığı esnasında bazen çok sayıda nefes görülebilir. Çünkü bazen nefesin çok sayıda olup bununla birlikte çok nefes 2 nefes arasında olur ve onu ihtiyaçtan davet eder. Muhtemelen ağrı veya ağrıdan oluşan dikkatsizlik dolayı çok nefese ihtiyaç olur. Aynı şekilde yüzeysel nefeste bunun zıddı oluşur.

Uzun Nefes

Uzun nefeste yayılmış, parçalanmış havanın uzun sürede harekete getirilmesi ve geri verilmesidir. Çünkü çoğunlukla havanın kuvveti korumasını (tasarrufunu) sağlar. Bazen hızla peş peşe gelen ağrıyı engeller veya daralmayı engeller. O durumda hızla ve büyük miktarı parçalanıp onun yerini uzun soluğa bıraktığı belirlenir.

On Birinci Kısım

Kısa Nefes

Bu nefes uzun nefesin tersidir. Ne zaman kısa nefes görülürse veya ona benzer bir durum ortaya çıksa, solunum organları ve onun et-

rafında ağrı olduğuna işaret eder. Eğer nefes kısa ise, ağır olaylarda ölümün yakın olduğuna işaret eder.

On İkinci Kısım

Sık Nefes

Seri nefes, nefesin aralıklarının kısa olduğu nefestir. Kısa nefes yüzeysel nefesten daha çok hava çeker ve içerideki havayı daha hızlı atar. Hızla olmasının sıkıntısı şudur: hızla soğuk havayı çekmesi ve dışarı atması ihtiyaca bağlı olup, çok nefes ihtiyacına cevap veremez veya çok sayıda nefes oluşmasına engel olup, çok nefes olması imkânsız olur. Bunun gibi nefeste nabız hızlıdır. Zikrolunan engel ve araya giren mani bazen organla veya kuvvetle ilgili olur. Zaman zaman gevşeme hareketi kasılmadan daha sert ve hızlı, bazen de tersi olur. Bu 2 hareketten birinden birinin olmasının sebebi, çok sayıda nefeste zikredilen gevşeme ve kasılmanın oluşma sebepleri gibidir.

On Üçüncü Kısım

Yavaş Nabız

Bu nefes öyle bir nefestir ki nefesi hızlı olanın zıddıdır. Yavaş nefesin sebebi de hızlı nefesin sebepleri gibidir. Bazen de ağrı dolayısıyla solunum organları ortaklığından bu şekilde hareket edip, orada ağrı olup o da yavaş nabza sebep olur.

On Dördüncü Kısım

Peş peşe Nefes

Nefesin kısa zaman aralıklarıyla olduğu ve nabzın da aralıklarla oluştuğu nefestir. Onun sebeplerinden biri çok sayıda ve seri değilse nefes, yoğun olmaya ihtiyaç vardır. Çünkü çoğunlukla nefesin peş peşe olması bu nefes şeklini ortaya çıkarır veya ağrı veya şiş veya çoğunlukla dar gelen kanallar veya göğüs boşluğundaki irini sıkıştırıp, dökme çabaları veya başka bir daralma sebebiyle olur. Sen ihtiyaç sebebiyle fark edersin veya ağrı sebebiyle farkına varırsın ve çok sayıda nefes kısmında sana verilen açıklamadan da bunları bilirsin. Hippokrates peş peşe oluşan nefesin akciğer boşluğundaki bozukluktan oluştuğunu söyler. Sonuçta solunum organlarına bu nefes sıkıntı yaratır.

On Beşinci Kısım

Soğuk Nefes

Bu nefes kuvveti ölümüne ve kötü yoğun sıcaklığın sönmesi (kaybolması) ve kalbin mizacının soğuğa dönüşmesini gösterir. O had derecede olan hastalıkların alametidir ve özellikle eğer bu hastalıkta yerde nemliyse bu hastalığın had derecede olduğunu gösterir. Bu hastalığın özellikleri yoğun ateşin çözülüp kaybolmasıyla tamamlanır.

On Altıncı Kısım

Kokan Nefesi

Bu grubun diğerlerinden farkı diğer sınıflarda kötü koku daima görülür. Bu tip hastalıklarda ise soluk alıp verilirken çok kötü bir koku vardır; diğer vakitlerde koku hissedilmez. Bu nefes solunum organlarından bronşlarda veyahut akciğerlerde olan hılt ve maddenin koğuştüğünü gösterir.

On Yedinci Kısım

Sayıca Nefesin Çok Olması, Sayıca Nefesin Az Olması, Seri Nefes ve Değişken Nefes Aralarındaki Görülen Geçiş

Bundan önce sen ne zaman ruhlara çok ihtiyaç olup, bir mani ve engel yoksa nefesin o zaman sayıca büyük olduğunu öğrendin. Eğer ihtiyaç olursa ikin nefes değişikliği görülür ve çok sayıda nefes ortadan kalkar. Aynı zamanda bu değişim engel ve maninin ne olduğuna bağlı olarak ortaya çıkar, yani engelin önemi, hızı ve değişimi engellemesi ve engelin ne kadar ortadan kalkabileceği ile ilgili olup, ilkin nefes hızı ve sonra da sayıca çok olması ortadan kalkar. Ne zaman nefesin derinliği, hızı ve değişkenliği ortadan kalksa, onda doğal olarak, nefesin küçülmesi (yüzeysel) söz konusu olur. Genel olarak bu kasılma ve gevşemede dikkate alınır. Çünkü zikredilen 2 ihtiyaç arasında zıtlık söz konusudur; uyumsuzluk çoktur ve noksanlar vardır. Gevşeme sebebi çok olup kasılma az olursa, gevşeme daha çok (uzun süreli?) olacaktır. Aynı zamanda kasılmanın sebebi daha baskınsa o zaman kasılma hareketi daha yoğun olacaktır ve onlara uygun nefes ve hızla sıcak şişlerin oluşması nefesin daralmasına sebep olacaktır.

On Sekizinci Kısım

Sıcak Nefes veya Pisliklerin Atılması ⁶⁰⁴

Bu nefes solunum sisteminin kuvvetine veya boğmacada boğazın çok dar olmasına veya maddenin hepsinin ya da içeriğindeki hıtlardan birinin içeriğine işaret eder.

On Dokuzuncu Kısım

Kötü Solunum Konusundaki Bütün Açıklamalar

Kötü solunum genel olarak aşıkâr veya muhtemel belirtilerin birbirini izlemeyen nefeslerle doğal olanın dışında oluşturduğu solunumdur. Genel bir bozukluktur, hastalıktır; solunum güçlüğü, nefes darlığı, solunum zaafı, nefes kesilmesi, nefesin artması gibi. Bazen çeşitli bozuk mizaçlar, doluluk, tıkanıklık, komşu organ şişleri ve solunum organlarının hareketine engel olanlarla, diyafragma ve göğsün etrafındaki (yanlarındaki) yaralar ve aynı zamanda ateşli hastalıklar ve had derecedeki veba hummalarından ve zehirli içeceklerden kötü solunum arız olur. Kötü solunumlar aynı zamanda nefes darlığı, solunum zorluğu ve maddenin çıkardığı zorluk dolayısıyla olur. Çoğunlukla hasta yana döndüğünde vasat bir durum oluşur ve o şekilde yana yatıp uyur, ancak korkar; boğazındaki iltihap onun sırtüstü yatmasını engeller.

Yirminci Kısım

Nefes Darlığı

Nefes darlığı dışarıdan alınan havanın soluk deliğinden içeri alınması olup, ancak girerken ve çıkarken havanın zorlanması ve dışarı doğru azar azar çıkmasıdır. Nefes darlığının sebepleri gırtlakta ve soluk borusunda, bronşlarda, arterlerde ve akciğer bronşlarında ve akciğerin kendisinde olan şişlerdir. Akciğer şişlerinden nefesi zorlayan şiş katı şişlerdir veya akciğerlerde yoğun hıtlar ve gevşek ve ağır hıtların toplanması ve sıvı hıtların aynı şekilde toplanması solunumu zorlar. Ayrıca nefes darlığına sebep akciğerleri kaplayıp örten örtüdür. Nefes darlığı, akciğerin örtüsünün karaciğer, mide ve dalaktan birinde mevcut olan sıcak şişlerle ortaklığından olur veya

⁶⁰⁴ TM: *Sui Teneffüs Hakkındaki Bütün Açıklamalar*

[göğüs boşluğunda] su doluluğu oluşması dolayısıyla aşağıdaki boşlukta olan yayılmaya hıltların ortaklığı ile olur. Çünkü adı geçen, akciğerin kasılmasına mani olur ve kuruma dolayısıyla akciğer arız olan yoğunlaşma ve aynı zamanda akciğerde olan kasılma ve akciğere ve diyafragmaya isabet eden soğukluk ile de nefes darlığı ortaya çıkar. Sinirden ve diyafragmadan kaynaklanan sebeplerden de nefes darlığı olur. Ancak bu iki konudaki sebeplerle arız olan hastalık, öncelikli olarak, nefes darlığı olarak adlandırılır. Aynı zamanda, dumanlı, buharlı yerlere giren kişi de nefes alma zorlandığı için, nefes alma zorlanır ve tazyikle de nefes darlığı arız olur. Nefes darlığının bir sebebi de göğsün darlığıdır. Bundan dolayı solunumda kasılması gereken organlar yeterince kasılamaz.⁶⁰⁵ Bazen de buhran dolayısıyla, üst tarafta (göğüs organlarında) oluşmuş madde dolayısıyla, tıkanıklıktan nefes darlığı oluşur. Bazen de nefesin alma zorluğu ve daralması içteki (karındaki) şişleri oluşturan maddenin akıp başa ulaşmasıyla arız olur. Bundan dolayı arız olan darlık iyi olabilir. Eğer o daralma sıkıntılı olursa, beyinde de şiş oluşmasına sebep olabilir.

İşaretler: Boğaz şişlerinin belirtileri daha önce zikredildi. Ancak akciğer solunumunda arız olan şişin belirtileri şöyledir: o bozuklukta akciğer solunumu ağır olur. Göğsün kaslarında ve örtülerinde kötü ağrı olur ve o ağrı karında daha güçlenir; ancak görünüşte zayıftır. Akciğerlerin kıkırdaklarında da ağrı olur ve kıkırdakların yoğun olan ağrısının kuluncu olur. Bazen onun kuluncu öksürüğe sebep olur. Eğer akciğerin şişi sıcaksa bu humma görülür. Ancak hıltlar dolayısıyla olan bronşlardaki darlık, ve yüksek ateş (humma) boğaz iltihabının işareti olup, hasta arka üstü yatırıldığında, [boğazının] doluluğu belirlenir. Onlar soluk borusunda yoğun olup, içten öksürük oluşturur ve onunla birlikte fonksiyonda zayıflama olup, öksürük kötüleşir ve yine onunla birlikte boğazda hırıltı oluşur. Eğer akciğerde de durum böyleyse öksürük görülür; bu durumda öksürük daha yoğun olmakla birlikte hırıltı vardır. Eğer sıkıntı yaratan hıltlar daha aşağıdaki kısımda ise onun belirtisi ağırlığın bir yandan diğerine geçmesidir. Bu durumda yoğunluk nefes darlığındaki kadar değildir.

⁶⁰⁵ TM: O sebepten dolayı nefesinde darlık olur.

Yirmi Birinci Kısım Birbirine Zıt Nabızlar

Nabzın zıtlığı gibi nefesin zıtlığı da çeşitlidir ve düzensizdir.

Yirmi İkinci Kısım Zayıf Nefes

Nefesin artması çeşitlidir ve artmış olan nefes (soluk) akciğerlerin kasılması ve gevşemesi ile olup o 2 hareketin arası sükûnet arası olur; çocuk nefesi gibi. Eğer devam ederse, bunun olağan dışı olduğu anlaşılır. Eğer gevşemede değişme olursa ve eğer kasılma olursa onun sebebi çok sıcaklık (yoğun ateş) olur. O hafiflemmezse sıkıntı yaratır. Muhtemelen yüksek ateş durumu uzun sürer. Solunumdaki gevşemeye bağlı olarak, solunum aletinde, akciğerde zaaf oluşur. Ancak kötü mizaca bağlı olarak, hasta güçten düşer veya kuruma olursa, organda katılma olur ve bu durum çoğunlukla da ortaya çıkar. Ancak onda (hasta organda) ağrı vardır veya komşu organlarda ağrı olur veya kendinde veya komşu organlarda şiş oluşmuştur. Bu durum, solunum organları, diyafragma, komşu organlar, karaciğer ve dalakta etkin olur. Ancak karaciğerin dalakla ortaklığı daha güçlüdür. Ancak hastalık bakımından safra kesesi önceliklidir. Çoğunlukla titreme olur veya titreme olacaktır. Burada nefesin bozukluk belirtisi yüksek ateşli hastalıklar olur. Eğer hastalık soğuktan olursa, şüphesiz humma tedavisi (ateşin düşürülmesi) yapılmalıdır.

Yirmi Üçüncü Kısım Vasat (Ortalama) Nefes

Bu nefes akciğerin yarısında hastalık olması ve diğer yarısının sağlıklı olmasının sonucudur.

Yirmi Dördüncü Kısım Solunum Güçlüğü

Bu nefes öyle bir nefestir ki, burada akciğerin havayı alması zor olur. Onda gerek darlık olsun, gerekse olmasın, bu nefesin sebebi, başka yerlerde de açıklandığı üzere, solunum organındaki bozukluktur. Bazen bunun olmasına sebep, kalpte korkutucu ateşin hâkim olmasıdır.

Aynı zamanda soğğun kuvvetinin hareket kabiliyetini öldürmesi ve yok etmesi veya orada bir bulaşıcı hastalık olmasıdır; örtülerinden veya başka bir şeyle soğuk almış olmasından dolayı, diyafragmada görülen soğuk alma gibi. Bazen bu soğuk algınlığı solunumu güçleştirir.

Bazen hıtlardan dolayı nefes almada zorluk oluşabilir. Kötü mizaç dolayısıyla diyafragmanın etkilenmesinden olduğu kadar, onu soğuk havanın etkilemesinden veya mizacın soğukluğundan kaynaklanmış olabilir. Bu durumda onlara haricen lapa veya yakı uygulaması yapılır. Bundan dolayı gevşeme olmaz ve tıkanıklık oluşur. Kötü irinler, iltihaplı maddeler sistemi (solunum sistemi) tıkar. Bazen de bu durumun oluşması için başka bir çaba gerekmez. Bu solunum yollarını tıkayan şişler oluşur. Bazen de nefes darlığı müşhil verilmesinden kaynaklanır. Bu durumda müşhil madde dışarıya atılamamıştır; tahrik edilir, ancak vücut onu atamaz. Aynı zamanda çok lavman yapıldığında yaralar oluşmasına sebep olur. Hastanın o maddeleri dışarı atmağa gücü olmaz ve maddenin hareketiyle tıkanıklık ve nefes zorluğu oluşur. Zatlucenp hastalığında kan alındıkta kan gerektiğinden daha az alınır, nefes darlığına sebep olur. Nefes almanın zorluğu ile ilgili kısmın sonunda zikrolunan hali, burada da muteber kabul etmelisin.

Yirmi Beşinci Kısım Nefesin Yükselmesi (Artması?)

Bu nefes öyle bir nefestir ki, onu oluşturmak mümkün olmaz. Ancak onun sahibi dümdüz uzanırsa boynu uzar. Çünkü bu yapı ile boyun açılıp tıkanıklık oluşur. O halde nefesi geçecek delik bulur. Bu nefes sahibinin boynu arkaya çekilir. Çünkü göğsünü ve sırtını arkaya döndürür; onun üzerine, nefesi daralırsa, diz tarafına çekilip nefesi darlaştığı gibi, aynı zamanda o hastalığın sahibi göğsünü ve sırtını aksi tarafa döndüremez. Ne zaman nefesi yükselen kişinin ayağa kalkması gerekirse, yön hissi kaybolur. Kişi, özellikle de bütün bedeniyle sırt üstü yatsa, akciğerlerinin bazı kısımları, diğerinin üzerine gelip, solunum yolları akciğerlerle kapanır; adeta kilitlenir ve havanın geçmesi engellenir. Akciğere giden yollar engellenir ve asıl hali ortadan kalkar. Bazen nefesin tıkanması, söz konusu birikintiler ve ateşli hastalıklar gibi rahatsızlıkların görülmesi demektir. Hummalarda,

buharlar ve rutubetler alınıp solunum organlarının genişlemesini engeller ve delikleri bu buharlar doldurur ve solunum yolları tıkanır. Bazen hakiki hıltlar o yollarda birikir ve şişleri şiddetlendirip, bu tip bir nefes oluşturur.⁶⁰⁶ Ancak buradaki gevşemeden ve sarkmadan solunum yolları sıkışmaz. Göğüs bölgesindeki kaslar ve göğüs sıkışır.

Yirmi Altıncı Kısım

Solunumun Tabiatları ve Solunumda Dışların Hali Konusundaki Bütün Açıklamalar

Çocuklar fazlalıkların atılmasına şiddetle ihtiyaç duyar. Çünkü onların sindirimi çok yoğun ve sürekli. Onların dışarı atma ihtiyacı da az değildir. Ancak fazla güçleri de yoktur. Çünkü onların vücutları mükemmel olgunlaşmış değildir ve onların bazılarında nefes hızlı ve peş peşe olup soluk alıp vermenin ikisi de yoğun olur. Onların nabızları sayıca çoktur, ancak şiddetli değildir. Ancak gece onların solukları artar; nefesin hızı az ve solukları peş peşedir. Ancak ihtiyacı olduğunda soluk sayısı artar. Eğer gece soluk sayısı azalırsa solunum tembelliği olur. İnsan yaşlandıkça soluk sayısı azalmaz ancak daha yüzeysel hale gelir, hafifler; sizin de bildiğiniz gibi, soluğun şiddeti kaybolur.

Yirmi Yedinci Kısım

Yiyeceklerden, Organların İlişkisinden, Karında Su Toplanması Gibi Sebeplerden Oluşan Nefes Tıkanıklığı

Bu kimselerin nefesleri az sayıda ve yüzeyselle meyillidir. Çünkü basit hareketler diyafragmaları titretir ve bu nefes yüzeysel ve az sayıdadır. Eğer kuvvetleri yeterliyse solunum seri ve değişken olmaz veya şayet azalma olursa sadece solunum değişim gösterir.

Yirmi Sekizinci Kısım

Sıcak Nefse

Sıcak su ile yıkanan kişinin rahatlamaya ihtiyacı olup, organın da

⁶⁰⁶ heyet-i üstüvane üzere olduktan müsterhiyye kaslar ayak tarafına teldi eder, yani sarkar. O tedhliden nefes yolları munzagıt olmaz. Ancak hall-i istilkada kaslar tarafına teldi eder

gevşekliği olduğundan nefesi artar ve hızlı bir değişim olur. Ancak soğuk su ile yıkananların nefesleri bunun aksi olur.

Yirmi Dokuzuncu Kısım

Uyuyan Kişinin Nefesi

Eğer uyuyan kişi güçlü olursa, nefesi çok ve derin olur; sakindir. Nabız kısmında bu açıklandı. Eğer kasılma gevşemeden daha büyük ve daha hızlıysa bu çoğunlukla sindirimden kaynaklanır.

Otuzuncu Kısım

Göğüs Organlarında Ağrı Olanların Nefesi

Bildiğin gibi ve bundan önce zikri geçtiği üzere, bu organlarında ağrı olanların nefesleri yüzeysel ve sayıca azdır. Nefesleri kısa olmaya meyillidir; bazen zayıf, bazen de zorlanarak yapılır. Bu durumda hastada ateş vardır ve solunum değişkendir. Nefesleri uzun olanların genellikle aynı zamanda yavaştır. Çünkü kasılmaya doğru adeta yönlendirilir ve çoğunlukla gevşeme daha azdır; diğer organlarla ortak gibidir ve solunum eziyet verir.

Otuz Birinci Kısım

Hangi Sebeplerle Olursa Olsun, Nefes Darlığı, Astım ve Ağır Nefes Alıp Verme

Nefes darlığı ile birçok bakımdan değişken olan nefesi, hız bakımından dengelemeye ihtiyaç vardır. Şüphesiz sayıca az ve hafif olan nefes dar nefestir ve bu nefesin sahibinde konusunda açıklanan astım hastalığı vardır.

Otuz İkinci Kısım

Uzun Soluklu İnsanların Nefesi

Uzun soluklu insanların göğsünün genişlemesi sıcaktan ve rüzgârlardan etkilenir ve bu etki onlara pek de yararlı olmaz. Çünkü bu tip teneffüsü olanlar hastadır ve güç zaafı vardır. Onlarda ve astım görülür.

Otuz Üçüncü Kısım

Angine Pectoris ve Boğmaca Olanların Nefesi

Solunumu derin ve çok sayıda nefes içerir; hızlıdır. Ancak ihtiyaca göre değişebilir; madde içeriye nüfuz eder. Onda hava gidiş gelişi yoktur.

Otuz Dördüncü Kısım

Astım Hakkında Özet Açıklama

Astım akciğer hastalığıdır. Bu hastalıktaki değişen solunum ilaçla tedavi edilemez. Örneğin boğulma veya acıyla kasılmış hale gelen nefes gibidir. Eğer bu hastalık yaşlılarda görülürse, onu yormaktan geri kalmaz. Çünkü olgunlaşmaz ve aynı zamanda gençlerde de zor bir hastalık olmaktan uzak değildir. Çoğunlukla bir başka hastalıktan oluşur. Ekseriya karında su toplanmasının yanı sıra, hastalık sırasında birçok şey oluşur. Bu hastalık uzun soluklu hastalıklar arasındadır; tıpkı sara'nın arkasından oluşan hastalık gibi, onun arkasından da başka hastalıklar meydana çıkar.

Akciğer solunumunda bozulma oluşur ve arterler ve küçük dallarında ağır hıltlar birikir; bronşlarda da hıltlar oluşur. Bazen de akciğerlerdeki bronşçukların halkalarında ve durumlarının imkânı dâhilinde buralarda bozukluk meydana gelir.

Bu rutubetler bazen de baştan kaynaklanabilir ve özellikle güney ülkelerinde ve özellikle de güney vilayetlerinin çoğu kısmında bu hastalık görülür. Bazen zikrolunan başka yerlerde rutubetten dolayı o hastalık oluşur.

Bazen de söz konusu yerde soğukluk arız olup, söz konusu rutubetin o yerlerde azar azar oluşmasından ortaya çıkar. Ondan ortaya çıkan astım bir tip bronşit olup yavaş yavaş ortaya çıkar. Bazen de astımın sebebi akciğerdeki arterlerinden kaynaklanır. Bazen de mideye baştan ve karaciğerdeki rutubetlerden kaynaklanır veya midede oluşan rutubet astıma sebep olmuş olabilir. Nefes almada mide diyafragmayı ve diyafragma da akciğeri itip, çıkıntı oluşturmaya sebep olur. Bazen de karaciğere soğukluk ve ağırlık arız olup, astım bronşit oluşmasına sebep olabilir. Zikrolunan hıltlar bazen de miktarının çokluğu dolayısıyla sıkıntı verebilir. Akciğerin kuru ve boşluklarının azalmasından

ve nefesin toplanmasından bazen astım hastalığı meydana gelebilir. Örneğin mide dolduğunda eğer diyafragmaya sıkıntı verirse, çoğunlukla olmaması gereken buharlar oluşur ve bu akciğerlere temizleme işlemi uygulanırsa, astım oluşur. Eğer akciğerlerde cerahat olduğunda organlara tenkiye işlemi uygulanırsa ve solunumda sıkıntı varsa, göğüs küçükse, solunum yeterli olmayıp, solunumda bozukluk oluşur. Örneğin midenin küçük olmasından dolayı midede yiyeceğin oluşturduğu rahatsızlık gibi bir durum ortaya çıkar. Şüphesiz astım nefesle bağlı olarak yoğunlaşır ve bu yoğunlukla ye dönüşebilir.

Belirtiler: Eğer astımın sebebi, soluk borusunda hıtlar ve rutubetlerin olması ise o solunumda daralma olur; hasta soluk almada zorlanır ve bu durumda boğazın temizlenmesi gerekir. Bu durumda soluk almada bir süre duraklama, ağırlık hissi ve yakınlarında kanama olur. Eğer nezleden hıtlar oluşursa, bunlar dışarı atılır, ancak bu yavaş yavaş yapılır.

Eğer damarlarda sertleşme olursa, dalgalanan nabız (titrek nabız) uyumsuzluğu sürer. Bazen de bu durumda dalgalı nabız (titrek nabız) ve öksürük birlikte görülür. Çoğunlukla nefes darlığı varsa, nabızda da titreklik, dalgalanma vardır. Eğer bozukluğa sebep olan madde akciğerin dışındaki boşlukta olursa, ne şekilde olursa olsun, o hastalıkta öksürük olmaz. Eğer adı geçen organın başlangıcında hastalık görüldüyse, o zaman bozukluğun başlangıcına işaret eder. Aynı zamanda komşu organların doluluğunu gösterir. Bu inen maddelerin hali de bunu gösterir. Eğer madde bir defa solunum organlarına kaçarsa (içine girerse) her şey ve ses de hastalığın bu sebepten meydana geldiğine işaret eder. Bu kaçıştan kastedilen o maddenin oraya sızması dolayısıyla bazı arızaların oluşması demektir. Eğer bu kuruluk dolayısıyla görülüyorsa ona (hasta) hıçkırık arız olup, orada kanama olmadığına ve rutubetin değişiminin yanı sıra, onun azaldığına ve rutubet alındığına işaret eder. Eğer nefes darlığı iltihap sebebiyle oluşmuşsa göğsün etrafının inceliğini (zayıflığı?) ve nefes daralmasının etraf organlardaki daralmadan kaynaklandığını, hırıltılı sesler çıkarma, horlama olmadığında ise söz konusu organdaki hastalığın hangi noksandan ileri geldiğini gösterir. Nefes darlığı akciğerin kendi mizacı dolayısıyla görülürse, o hastalık önce yavaş yavaş ortaya çıkar; daha sonra süreklilik kazanır.

Nefes Darlığı (Astım) Tedavisi ve Nefes Darlığının Artışı

⁶⁰⁷Bu zikredilenlerden rutubetlerden olanların tedavisi, hastanın akciğerlerinde olan rutubetin kaldırılıp, dengeli bir hale getirilmesidir. Eğer sen bilersen ki hastada o bozukluk akciğerde çok rutubet olmasından arız olmuştur, bu durumda onları dışarı atan maddeleri hastaya vermelisin. Bu maddeler hastanın vücudunu temizler. Verilenler nazik, vücudu incitmeyecek maddeler olmalıdır ve burada pişmiş maddeler verilir. Çünkü fazla sıcaklık maddeyi kurutur ve yoğunlaştırıp ağırlaştırır. Ağır ve yoğun madde nefes darlığı için zararlıdır. Bundan dolayı erken tarihte yaşamış hekimler ve eski alimler astım (nefes darlığı) için alınacak olan ilaçlara afyondan macun kattılar, ancak onun içine banotu ve adam otundan koymadılar. Yoğun nezle görüldüğünde bu macunu haricen nezleyi bertaraf etmek için kullandılar. Aynı zamanda biz keten tohumunu da bu macuna koymadık. Allah'ın dediği olur.

Aynı zamanda, o halde, eğer organda gevşeklik varsa, bu maddelerle onu düzeltmek (düzenlemek) gerekir. Bu durumda ona parçalara ayrılmış veya un haline getirilmiş tarçın verilmekle yetinilmemelidir. Bazen burnun rutubeti maddenin cerahate dönüşmesiyle, akciğerlerde iltihaba sebep olabilir. Bundan dolayı bütün akıcı maddeler bu hastalık için zararlıdır. Çünkü akciğerden akan ince madde dışarı atılmalıdır. Eğer nefes darlığı hastalığında karaciğerde ağırlık hissedilirse, göğüs hastalıklarında alınan ilaçlara kasık otu, pelin otu, aynı miktarda olmak üzere, 2 organın hastalığı, yani karaciğer ve akciğer hastalıklarında yararlıdır. Onlara *fuh el-sabg* (bir çeşit boya yapılan madde) ve loğusa otu gibi ilaçlar karıştırılıp karaciğer ve akciğer hastalıklarında verilir.

Eğer küçük çocukta nefes darlığı varsa, onun ilaçlarına anne sütü karıştırılmalıdır. Bu durumdaki çocuklara mutedil ilaçlar vermek yeterlidir. Taze rezene ile anne sütü karıştırılarak verilir. Mutedil ilaçlar ile birlikte ördek pişirilip verilir. Bu tedavi göğüsteki tıkanıklık için verilirse, yararlı olur; özellikle nefesin kendisi gevşekse, göğüs mutedil bir şekilde sert bit bez ve elle ovalanırsa, özellikle yararlı olur. Eğer yağ bakımından yağ bakımından noksansa, kuru ise, bu durumda yağ verilmesi gerekir; yağlı terkiplerle ovalama işlemi yapılmalıdır. Bazen

⁶⁰⁷ TM: *İlaç*: Burada astımın ve astımın artışının tedavisini bildirelim.

de bu ovalama işlemi pelin otu, Hint sümbülü yağı ile yoğun bir şekilde uygulamak gerekebilir.

Eğer madde çok olursa müşhillerle tenkiye yapmak gerekir. Örneğin ısırgan otu tohumu ve çıyan otu (benekli eğrelti otu), eşekhiyarı, ebuçhil karpuzu yağı ile bu uygulama yapılır. Tenkiyeden veya maddenin dışarı kusarak atılmasından sonra yavaş yavaş ses düzelir; kuvvetli ve uzun soluklu bir nefes şeklinde yerine gelir. Bu hastalıkta alınacak diğer bir tedbir de onun tedavisinde bağlayıcı, yapıcı ve kurutucu maddeler kullanmaktır. Özellikle turp yedikten veya 4 dirhem boraksla 5 ukiye bal şurubu, 5 ukiye şarap içildikten sonra alınmalıdır. Ancak eğer hastalık güçlüyse ve tedavisi zorsa beyaz çöpleme çok yararlı olacaktır. O göğüs hastalıklarından korkutucu olanlarından başkasına çok yararlı olacaktır. Göğüs hastalıklarında çöpleme verilmesinden korkulmamalıdır. Onun verilmesi olumlu sonuçlar verir. Onun yararlı olarak uygulanması şöyle olur: Beyaz çöpleme parçaları alınıp turp içine konur ve bir gün bir gece bekletilip sonra çöpleme parçaları çıkarılır ve o turp hastaya yedirilir. Aynı zamanda hardal ve tuz, her birinden birer dirhem ve bir dirhem boraks, yarım dirhem Ermeni boraksı alınır. Bu ilaçlar 5 iştâr su ve ballı su içinde kaynatılır. Balın miktarı 1 ukiye olmalıdır.

Bu hastalığın bir tedbiri de, doğal yapıyı dengede tutmaktır ve onun dengede olmasının da belli bir ölçüsü vardır. Yemekten önce tuzlu gembere verilir. Taze küçük balık, ördek çorbası ile yalancı safran suyu, sarmaşık ve pancar kökü verilir ve bunlar yoğun arpa suyuyla pişirilip biraz sütleğen ve taze kekikle birlikte hastaya verilirse çok yararlı olur. Aynı zamanda incir yağı ile pişmiş boyotu çok miktarda balla, uzun süre yemek öncesinde hastaya verilir; sonra aynı zamanda keçi pisliği ve boyotu yağmur suyu ile pişirilir ve hastaya verilir. Tedbir olarak bu ilaçlar birlikte, ara ara perhiz yaptırılarak yavaştan hızlıya doğru gidilerek uygulanır.

Çünkü perhizde ilaçlar derece derece uygulanır. Eğer bir defada uygulanması gerekli olan ilaçsa burundan verilir. Ancak bu hareket bütün maddelerin hareketine sebep olacağı ve genel olarak maddeyi tahrik edeceği için tedavide ateşin yükselmesine sebep olur.

Ancak zikredildiği gibi, ilaç uygulanan kişinin beslenmesi zikrolunan perhizden sonra yapılır. Çiğ hamurun pişirilmesiyle elde edilen

ekmekle denge sağlanır; hareketleri çok iyidir. Bir başka yararlı terkipte de tere tohumu, koyun pisliği, yabani kekik ve yarpuz vardır. Onlar tavşan yağı, erkek geyiğin yağı ve özellikle tilki yağı ile yenir ve özellikle, tilki akciğeri verilmelidir. Kurutulup ondan 2 dirhem hastaya içirilecek tilki akciğeri bu hastalığın ilacıdır. Aynı zamanda yaban kirpisinin akciğeri de bu şekilde hastaya verilse bu hastalıklara iyi gelir.

Ancak o hastalıklara tutulanların yiyecekleri sahra balığı olur. Eğer o pek yararlı olmazsa serçe, bıldırcın, doğan ve ördek eti çorbaları da onlara uygun yiyeceklerdir. Şüphesiz bu hastalığa tutulan kişiye kuzu eti verilir. Ancak nefes darlığı olanlara, tedavide reyhan şarabı yararlı olur ve az miktarda verilir.

O zaman cidden dakik olan ince hafif bir şarap verilir. Aynı zamanda hastaya bal içirilmesi de onlara yararlı olur. Tatlı şarap da o hastaya yararlıdır. Çünkü onun gibi hummalı olanları temizler, organı gevşetir ve mutedil seviyede vücudu ısıtır. Onlarda yiyeceklerle şarabın arasını açmak gerekir. Onlarla aynı zamanda su da verilmemelidir; aralarında belli bir süre bırakmalıdır.

Ancak o hastalık sahibi kişinin yemekler ve çok uyku uyuduktan sonra hamam yapmaktan kaçınması ve özellikle de gündüz uyuduktan sonra banyo yapmaktan kaçınması gerekir. Yemekten sonra uyumak onlara genellikle zararlıdır. Ancak o kişilere şiddetli sıcaklık oluşur ve gevşeklik olur. Onlara kısa uyku gerekir. Yine gerekir ve zorunludur ki, her türlü tahıldan ve oflayıp puflamaktan kaçınmalıdır ve yemek üstüne herhangi bir şey, su dahil olmak üzere, içmekten kaçınmalıdır.

Ancak kuvvetli müshillerden (güçlü müshil ilaçlar) dikkat kullanılmalıdır. Örneğin çavşır, ebucehil karpuzu yağı, her birinden yarım dirhem alınıp bal suyu ile verilir veya kunduzhayası, amonyak zamkı, ağaç mantarı tohumu ile verilir. Bu terkipten ayda bir defa verilmelidir. Eğer hastalık güçlüyse ilacın reçetesi şöyledir: Ağaç mantarı 3, süsen kökü 1 dirhem, yabani pırasa 1 dirhemi turbid (bir nevi purgatif, Hindistan kökenli bir bitki) 5 dirhem, fuykara lapası 4 dirhem, ebucehil karpuzu yağı, geven; her birinden birer dirhem alınıp, karıştırılıp dağ üzümü ile macun yapılır ve hemen içilir. Aynı şekilde, ebucehil karpuzu yağı yarım miskal, anason 6 miskal alınıp suyla macun yapılır ve hastaya uygulanır. Daha sonra tarçınla gün aşırı lavman yapılır.

Bir başka reçete pancar kökü suyu, susam yağı ve borakstan oluşur ve burada biriken maddeyi akıtır.

Aynı zamanda ebucehil karpuzu 2 danek, ısırgan otu tohumu 1 dirhem, taze kekik yarım dirhem ve balla macun yapılır; 3 satte bir hastaya içirilir. Aynı şekilde ebucehil karpuzu yağı, aynı miktarda pelin otu yarım kısım, süsen kökü bir kısım, çavşır gerektiği kadar alınır. Ondan 1,5 dirhemden 1 dirheme kadar hastaya içirilir. Bir saat beklenir ve ballı suyla yarısına kadarı içirilir. Yine 1 miskal hardal yarım miskal tuzlu suyla karıştırılır; yarım miskal eşekhiyari alınıp, hepsi karıştırılarak hap yapılır ve gün aşırı bu haplardan 1 tane hastaya içirilir. Bu hap balla içirilir. Bu terkip tabiatı yumuşatır ve soluk alıp vermeyi kolaylaştırır.

Ancak başka ilaçlar da vermek gerekir. Bunlardan biri sonuca bağlı olarak, devamlı alınmamalıdır. Bil ki, ilaçların biri verildikten sonra diğer ilaca geçmelidir. Çünkü eğer bir ilaç sürekli olarak verilirse tabiat ona alışır ve etkisi olmaz. Bilinmelidir ki, ilaçla beyin arasında öyle bir ilişki vardır ki, o münasebet ancak, deneyerek anlaşılabilir. Ne zaman vücuttaki ilaçları tecrübe edip, o ilacın vücutta yararı olduğu tecrübe sonunda anlaşılrsa, ondan yararlanılmalıdır. Eğer madde baştan indiyse, nezle ilaçlarıyla tedavi etmek uygun olur. O hilt, onu temizleyen maddelerle temizlenmelidir. Bazen bu iş için Ermeni kili fevkalade yararlı olur.

Ancak Dioscorides'in loğusa otu gibi ilacı her gün su ile yarım dirhem yenir ve ballı sirke, ardıç ve selviden 1 kısım verilir. Aynı zamanda siyah ve beyaz asmadan 4 danek kökünün suyu ile verilir. Aynı zamanda sirkenin içine bırakılmış ısırgan otu 2 dirhem ve bahçe teresi üzerine aynı miktarda badem yağı konur. 4,5 dirhem kedi otu, ballı sirke ve ada soğanı ile karışımı yararlıdır. Özellikle balla yuvarlak loğusa otu, yarpuz, pelin otu, süsen, yer palamudu (meşecik), kunduzhayası yararlıdır. Aynı zamanda pişmiş kantaron da yararlıdır.⁶⁰⁸

Kantaron 2 sınıftır. Her bir sınıfı hastanın 2 halinden birine mahsus olur. Kantaron ağır olan maddeye hareket verir ve genellikle has-

⁶⁰⁸ TM: Özellikle asıl ve zeravend medd-i hare ile istimal olur. Aynı zamanda kantaryon matbuhi de yararlıdır

talığın başlangıcında verilir. Kantaronun ince olanı sükûnet ve diğer durumlarda verilir. Ondan balla 1 ukiye kantarondan alınıp hastaya verilir. Aynı zamanda Aşağı Fırat'ta yetişen kantarondan 1 ölçü veya onunla birlikte nezle otu (yapışkan otu), sakız ve çavşır verilir. Bu hastalıkta cidden çok yararlıdır. Ancak parmakla kusturmanın da büyük yararı vardır. Bu hastalıkta kükürt de çok yararlıdır. Aynı zamanda bahçe teresi ve susamdan birinden otuzar dirhem, kuru koyun pisliğinden 7 dirhem alınıp gözlenen hastaya verilir. Tabib ilaçlarını hastaya tecrübesine dayanarak vermelidir. Aynı zamanda kuzu ve tilki akciğerinden 5 dirhem yabancı yarpuzdan 4 dirhem, kereviz tohumu ve Hint sedef otunun her birinden 8 dirhem, kakule ve biber, her birinden dörder dirhem, ban otu tohumu 2 dirhem alınır veya soğan, ada soğanı usaresi bir misli balla alınır ve kömür ateşi üzerine konur. Bu terkip yemek öncesi ve yemekten sonrasında yazıldığı şekliyle hastaya verilir. Aynı zamanda yarpuz, yabancı kekik, pırasa ve biber ve anason alınıp balla macun yapılır ve fındık büyüklüğünde hap yapılarak akşam ve sabah hastaya verilir.

Aynı şekilde cidden faydalı olan terkiplerden biri de Ermeni palamudu, pelin otu, kunduz hayası, kendir ve çördük otu; her birinden birer miskal alınıp karıştırılıp, balla da karıştırılarak o ilaçtan 2 ölçü alınıp şerbet yapılır veya boraks 4, beyaz biber 2, şeytan tersi 3 ölçü alınıp, amonyak zamkı ve balla veya kaynamış şarapla macun yapılır ve ondan bir bakla kadar miktarı ballı su ile hastaya verilir veya kunduz hayası, yuvarlak loğusa otu ve amonyak; her birinden 1 miskal, biber 10 tane alınıp, üzüm şurubu ile karıştırılır. Bir defalık içim dozu bir bakla büyüklüğü kadardır ve ballı sirke ile hastaya verilir. Aynı zamanda köpekayası, kustus, günlük, çam tohumu; her birinden birer miskal, beyaz biber, eşekhiyarı usaresi; her birinden yarım miskal alınıp, balla macun yapılır ve bir defalık dozu bir bakla büyüklüğünde olur. Sıcak ballı su ile verilir.

Aynı zamanda hardal ve boraks: her birinden 2 kısım, nehir yarpuzu, eşekhiyarı suyu; her birinden birer kısım, soğan sirkesiyle macun yapılır. Bir defalık dozu bir karaburçak kadar olup, bu da tükürük salgısı üzerindeki su kadardır veya pelin otu, sedef otu alınıp balla macun yapılır veya bal içinde pişirilir veya balla gargara yapılır

ve öncelikle ballı sirkeyle içilir veya yarpuzla süt pişirilir ve özellikle hastada ateş varsa, bu terkip tercih edilir. Bilinmelidir ki, baş ve başın suyu bu hastalıkta çok faydalıdır.

Bu hastalığın güçlü ilaçlardandır: cıva ve rezene ile onlardan nefes darlığına yararlı ilaç yapılır veya cıva ballı su ile veya rafadan yumurta ile verilir; denge sağlayan bir ilaç olup çok yararlıdır.

Bu şekilde dengeli ilaçlardan biri de kimyon ve sirke karışımıdır. O nefesin rahatlamasında gerçekten yararlı olur. Yine beyaz hardal aynı miktarda bal ile yalatarak hastaya uygulanır. Şiddetli ateş ve nefes darlığı olursa hem boraks ile Şam bahçe teresi su ve balla verilir. Şüphesiz hastaya bu terkip saat başı verilmelidir. O terkip siyatik için de yararlıdır. Onların şuruplarına damlatılan yağlar: acı ve tatlı badem yağı, çam tohumu yağı, sakızı (çam sakızı) ve defne yağıdır. Bu yağlar göğse merhem olarak uygulanır. Aynı zamanda dereotu yağı ile merhem yapılır.

Ancak hastaya uygulanan yağ, arsenik ve kükürtle karıştırılır. Bu yağ keçi böbreği yağıdır. Aynı şekilde sarısakız, kustus, Seylan tarçını, safran, loğusa otu, günlük sıvısı ve şeytantesi, Üsküdar sabır otu (öd ağacı), arsenik, uzun loğusa otu pişirilir, inek yağı ile yoğrulup ondan fındık büyüklüğünde haplar yapıp, ondan bir dirhem miktarıyla tütü yapılır. On gün, her gün üçer defa olmak üzere uygulanır.

Ancak nefes darlığında ve astımda kalpte olan buharla (duman) ve arterlerde olan hıltlarla oluşan kan alma uygulanmaz. Onlardan kan alma sol taraftan yapılır. Ancak rüzgârlardan oluşan nefes darlığında bu nefes darlığı ilacından verilir. Burada 2 iş gerekir. Birisi rüzgârın ortaklığı ile çözülür. Bu çözme işlemi bilinen ilaçlarla yapılır. İkinci tıkanıklığı açmaktır. Bunun için de deliklerin (giriş yolundaki deliklerin) tıkanıklığını çözüp oradaki maddeyi dışarı atmakla olur. Bunun için Hint sümbül yağı, defne yağı, sedef otu yağı ile merhem yapılır ve dereotu, papatya, mercanköşk pişirilip, sıcak olarak uygulansa yararlı olur. İçecekler boğazdan incin şcyler ve *emrusiya* ve kafanın titremesine karşı ballı sirke, çavşır ve benzerlerinden yapılan şerbet 1 miskal verilir. Bu hastalıklara yararlıdır.

Ancak nezle hastalığı sebebiyle ortaya çıkan nefes darlığı hasta-

lığının tedavilerinde ilkin nezle engellenir. Bütün olarak göğüs rutubeti nefesle dışarı atılır. Sinirler sebebiyle oluşan nefes darlığı ve nefes almadaki düzensizlik hakiki nefes darlığı olup, biz onları nefes darlığında değil, nefes alıp vermede zorluk kısmında zikrettik.

Ancak kuru ve boşluktan olan astımda (nefes darlığı) eşek sütü, keçi sütü ve soğuk ve bu türde içecekler rutubet için yararlıdır. Badem yağı ve hafif yoğun olmayan şarap da mizacı rutubetlendirmek için verilir ve o bozukluk rutubetlendirilir. Hastaya kuvvetli ısıtan maddeler, senin de bildiğin eriyikler, kurutucuları dışarı atanlar, onları rutubetlendiren yağlardan yapılmış merhemler ve gevşeten ilaçların verilmesi uygundur. Ancak sıcaklık (ateş) dolayısıyla, arız olan nefes darlığı iltihapla birlikte olur ve ona soğutucu merhemler ve soğutma için kullanılan yağlar verilmelidir. Aslında çarpma ya da vurma dolayısıyla oluşan kötü solunum nefes darlığı değildir. Bu durumda menekşe ve arpa suyu içmek yararlıdır.⁶⁰⁹

Otuz Beşinci Kısım

Başka Bozuk Solunum Gruplarının Tedavisi

Eğer bozuk solunumun sebebi kalbin sıcaklığı ise, onun tedavisinde hastaya soğutan ilaçlar içirilir veya onları hariçten uygulamak gerekir. Eğer sebep nefesin kalpte olan buharlar veya akciğerlere diğer organlardan gelen buharlar olursa, onun tedavisi basilik venden kan alma ile olur. Bu hastalıkta kişiye ballı sirkeyle laksatif terkipler verilip, bu tip ilaçlar el ve ayaklara sürülür. Eğer hastalığın sebebi ince rutubetse yoğunlaştıran maddelerle kıvam kazandırılmış su verilir. Eğer sebep mutedil rutubet ise, ancak basitse, çam tohumu, ceviz, kuru üzüm gibi ilaçlar verilir. Bozuk solunuma *baderu* (kokulu bir bitki, veya kokulu bitki zamkı) suyu veya sedef otu suyu şekerle birlikte verilir. Eğer nefes darlığının sebebi ağır, yoğun rutubetse, zikredilen tedavi yolları uygulanır. Ada soğanı, çördük otu, çörek otu gibi droglar kullanılır. Burada nefes darlığı ve göğüsle ilgili hastalıklardaki ilaçlara başvurmalıdır.

⁶⁰⁹ TM: Ancak soğukta hadis olanlara meşrubattan ve tılalardan müsekkinat ilaç olur. Halebe tabhını zeyb ile şığ eylemek de onlara yararlıdır.

Eğer buharlar ve rutubetler başka bir yerden geliyorsa ve eğer beyne aitse, onu oradan indiren ve başı temizleyen ilaçlar verilir. Ancak beyne ait ilaçlar uygulanmaz. Eğer göğse diğer yerlerden gelen kötü soğuk varsa, orada kan alma ve temizlemeden sonra, o madde başka bir yöne çekilip göğsün güçlendirilmesi mümkün olur. Burada loğusa otu, *setubudis*, *diyalkus*, yabancı kimyonla ve özellikle sedef otu ve güçlü ilaçlarla baş ciddi güçlendirilir.

Eğer sinirler sebebiyle, bu hastalık olursa, onda sinirler ve sinirlerde olan ruhları güçlendirecek ve kaldırıp destekleyecek ilaçlar verilmelidir; örneğin kokulu yağlar gibi. Eğer kötü solunum yemek borusundan veya kötü mizaçtan kaynaklanıyorsa ve onun tedavisi kendi konusunda anlatıldığı gibi olur. Eğer mideyle ortaklığından dolayı ortaya çıkmışsa mide güçlendirilip iyice yıkanır. Mide kısmında açıklanan maddelerle tedavi edilir. Eğer soğuktan oluşmuşsa *enkardiya* (*se mecarpus anacardium*, *marking nut*, *findık*) verilir. Bilinmelidir ki, safran bütün nefes darlıklarında ve solunum zorluklarında yararlıdır; solunum organlarını güçlendirir ve solunumu kolaylaştırır.

Otuz Altıncı Kısım

Solunum Zorluklarında Kullanılan İlaçlar

Bozuk, kötü solunum ilaçlarından nefes darlığı ilaçları ile ilgili olarak, eğer solunum güçlüğü rutubetten oluşuyorsa Galen şöyle bir tedavi uygulanmasını emreder: Hastaya, ada soğanı ve balla macun yapılıp, her ay 2 defa verilmelidir; her bir dozu 36 kıratdır ve o ilacı ilacı almadan 2 gün önce konuşma ve hareketi bırakmalı ve yemek yedikten 7 saat sonra şarapla ekmek yenmelidir. Hasta, akşam yumurta sarısı ile ekmek kenarı yiyip, daha sonra tavuk suyundan biraz içmelidir. Bu yiyecekler, mercandan yapılan macunla verilir. O yiyeceklerle birlikte hamam yapılır. Hastalık inişe geçip, ortadan kalkmazsa mercan macunu ve *Andramahus ilacı* verilir. Özellikle eğer o hastanın hastalığı çok uzayıp devam ederse, böyle yapmak gerekir.

Eğer soluk almanın zorluğunun sebebi baştan kaynaklanıyorsa, onun başı her hafta 2 defa sabun ve boraksla yıkanır ve ona burnu açan ilaçlardan verilir. Taze dut, sarısabır ve sarısakızla çokça gargara yaptırılır. Sırtına merhemler sürülüp perhiz yaptırılır. Onun bilekleri

bağlanır ve bağ yukarıdan başlayıp aşağı doğru indirilir. Zikri geçen yağlar ve aynı zamanda bu özellikte olanlar hastaya verilir. O hapın içeriği budur: pelin otu, sedef otu ve bir nevi pelin otu ve haşhaş. Bu ilaçlar eşit miktarlarda alınıp, onlardan hap yapılır ve her gün nohut büyüklüğünde ikişer hap verilir. Sonra ballı sirke ve özellikle ada soğanı verilir. Aynı zamanda kunduzhayası ve pelin otu verilir. Her birinden birer kısım olmak üzere, bir çeşit pelin otu ile, ondan yarım kısım alınıp nohut şeklinde haplar yapılır. Onlara lahanadan yapılan terkinin yalatılması da yararlıdır. Aynı zamanda çanak içinde olgunlaşmış Hint narı yararlıdır. Çanak içindeki drog ateşte yakılıp balla her gün bir kaşık verilir. Söz konusu ilaçların hepsi de yararlıdır. Eğer sebep sinirsel olursa, bu ilaçlar uygulanabilir.

Ancak hastalık sıcaklık sebebiyle görülürse, ona kadıntuzluğu içerikli hap vermek yararlı olur. Meyan kökü 14 birim, amberbaris 2 kısım, *lak* (*ağaçta böceğin salgısıyla oluşturduğu sıvı*), loğusa otu, mastika, kasık otu, pelin otu, sümbül, anason ve rezene tohumu hepsinden 3 dirhem, hıyar tohumu, eşekhiyarı, su kavunu (karpuz?); her birinden birer dirhem, zambak ve kitre zambkı, süs (*bir çeşit zambk*), ebeğümeci tohumu; her birinden birer dirhem alınır.

Bu ilaçlardan zikredilen kadar alınıp onlardan hap yapılır. Gerekir ki, sıcaktan ortaya çıkan nefes zorluğunda, sıcak hıltları bulunduğu yerden çıkaracak ilaçlar vermek gerekir. Eğer sebebi zayıf sinirler veya bozukluklarsa, sinirlerin içindeki ruhu güçlendirecek ilaçlarla tedavisi gerekir. Sıcak kokulu yağlar, nergis yağı, süsen yağı, beyaz zambak ve kokulu baharatlar ve mumlu bez (kefen bezi), safran yağı gibi yağlarla birlikte safranın kendisi alınıp uygulanır. Eğer hastalığın sebebi sinire isabet eden darbe ise şiş ilaçlarıyla tedavi edilmez.⁶¹⁰

⁶¹⁰ TM: Bazı nüshada mevakir şiş bedeline mevaniğ şiş vaki olmuştur ve bu nüshada ezherdir.

ÜÇÜNCÜ KISIM ONUNCU FEN

İKİNCİ MAKALE Sesin Hakikati ve Genel Olarak Sınıflaması

Birinci Kısım Sesin Tarifi ve Hastalıkları

Sesin oluşmasını sağlayan kastır; o gırtlakın içinde bulunur. O organ havanın içeri girmesini, dışarı atılmasını ve ses oluşmasını sağlar. Ses organı olan gırtlak, küçük dile benzer. O boğazın ilk organıdır. Diğer ses organları sıvılarıyla, diyafragmanın uzamasıyla ve göğüs kaslarıyla ona yardımcı olurlar; madde akciğere geçer ve bu hava maddesi olup gırtlakla geçer. Eğer aynı şekilde orada bir bozukluk oluşursa, bu fail sebeplerle olur. Ancak sebebi maddi sebepse ve onun bozukluğu dolayısıyla ses yok olabilir veya ses kısılır. Bazen de ses at sesi gibi olur veya yoğun olur (kalınlaşır); bazen de korkuludur; titrektir. Bu sebeplerden her biri kötü, basit mizaçtan kaynaklanır veya maddeyle oluşur. Özellikle de gırtlakta görülen kötü mizaçtan oluşan nezle dolayısıyla çok ortaya çıkar. Bazen de o bozukluğun oluşu gırtlakta görülen çözülme kesintiye uğrama veya şiş veya ağrı ya da darbe ve düşme ile olur.

Bazen de bozulma kendisinde veya ortaklık dolayısıyla arız olur. Sinirlerle ortaklık eden gırtlak kaslarının hastalığına yakın olmasından dolayı ortaya çıkar veya kasların başlangıcının beyne kadar uzamasından olur veya bezlerin kısımlarını çevreleyen organlarda olan ortaklığından olur veya onu çevreleyen muhitteki karın ve göğüs organlarına ortak olmasından veya omurlara yapışan organlardan

olabilir. Ayrıca damakla ortaklığından kaynaklanabilir ve damağın rutubeti veya kuruluğu ve de sertliğine göre seste değişiklik olur. Bundan dolayı küçük dil ve bademciklerin kesilmesiyle de ses değişikliği oluşur. O organları kesilen kişi boğazını temizlerken, kuvvetli bir gerilim (irritasyon) hisseder. Bazen kişinin boğazları dolar; tıkanır. Bu durumda kişi çığlık atar.

Ancak akciğerlerin ısısının artması (şiddetlenmesi) veya soğuması ya da rutubetinin artması veya şişlerinden inen sıvı veya benzeri yapılardan inen iltihap akışıyla seste değişiklik olur. Sıcaklık ses artırır; daha fazla çıkmasını sağlar; soğukluk sesi kısıtlar; ses daha az çıkar ve kuruluk sertleştirir ve sesi titrekleştirir ve ses kuyruksallayan kuşunun sesine benzer. Rutubetli olduğunda at sesi gibi olur; yumuşaklığı değişir; sertleşir; ses toklaşır, güzelleşir. Rutubetle akciğer dolduğunda nefes alma zorlaşır. O kişinin sesi yüksek çıkamaz, saf olmaz, pürüzlüdür. Çünkü akciğer ve gırtlığın sağlıklı oluş ölçüsü birbirine zıt olabilir. Şüphesiz ses yoğunlukta zıt olursa ve gırtlığın geniş kapasitesi, darlığı ve genişliği ve soluk borusunun darlığı ve genişliği sebebiyle öksürük oluşur.

Eğer söz konusu bozukluk adı geçen organlarda çok şiddetliyse ses kaybolur. Ancak çok ses kaybıyla konuşma yok olmaz. Çünkü sözler ses olmaksızın mutedil solukla oluşur. Bunun gibi o akciğerin sesi de, onun recurrent sinirinin soğuk demirle belirlenmesi gibi, ses de bazen o sinire isabet eden soğuk dolayısıyla kaybolur. Ancak mutedil solukla söz kalır ve konuşma mümkün olur. Diğer bir örnek boğazlarında şiş oluşanların (scrofula) recurrent sinirinden biri kesilir ve o kimsenin sesinin bir kısmı o sebepten kesilir (kaybolur). Eğer hastalık boğaz kaslarında yerleşmişse kişinin sesi at sesi gibi olur. Eğer sebep basit hareketi sağlayan kasta olursa boğulur gibi bir ses oluşur. Belki o hastalıktan dolayı boğulur gibi bir ses olursa ve eğer bozulma kasılma hareketini yapan kasta ortaya çıkarsa o kişide boğuluyormuş gibi bir ses oluşur. Eğer kasların hareketi kaybolursa ses de kaybolur. Eğer kasın gevşekliği eksik ve hareketi tam değilse o kişide titremeye benzer bir durum arız olursa seste de titreme oluşur. Ancak kasta görülen rutubet onu rahatlatacak kadar değilse, ses at sesi gibi olur. Ne zaman ses at sesi gibi olsa o rutubet at sesi gibi bir sesi oluşturacak kadar az miktarda ve yetersiz demektir. Eğer miktarı çok olsa seste titreme yapar ve eğer çokluğu fazlaysa sesi yok eder.

Bazen de o organa arız olan şiş ve oluşumdan ortaya çıkar. Bu durum yemek üzerine görülen ses bozulması gibidir. Bu hal soğuk dolaşısıyla olabilir ve çok şiddetli sıcak mizaçtan dolayı da görülebilir. Aynı zamanda uykusuzluk ve sert şeyler yemekten de ortaya çıkabilir. Çoğunlukla çok yüksek sesle bağırarak ve sert besin maddeleri tüketmek boğazı hissizleştirir ve sesi at sesine benzetir. Hekimler bunun tedavi edilemeyeceğini söylemiştir. Eğer kuzey yazı kuru olursa ve güney yazı yağmurlu olursa bu şartlarda boğaz hastalıklarına sıkça rastlanır. Eğer sesin kurutulup iyileşmesinin çoğunlukla sebepleri belirlendiğinde, bu durumda venlerde genişleme ve bozulma görülür. Bilinmelidir ki, nekahet döneminde sesi at sesi gibi olanların güçleri az olup, çok hava harcamaktan acizdirler ve sesin daha kuvvetli çıkması için gırtlaklarını zorlarlar.⁶¹¹

İkinci Kısım

Sesin Kesintiye Uğraması

⁶¹²Sesin kesilmesi bazı kaslarda olan kötü mizaç veya başka bozuklukla görülürse, kötü mizaç kısmında zikredilen ilaçlarla tedavi edilir. Başlangıçta hisler kesildiğinde o kimsenin, o bozukluk güçlenmeden önce, tedavi olması gerekir. Bundan dolayıdır ki, yumurta sarısıyla yapılan çorba, susam (ufalanmış) veya yoğurt; her birinden bir kaşık alınır ve su ile her gün günde 3 kere içmelidir. Yine emulsif dedikleri tatlı nar alınıp ve ilik içine konup (gömülüp) yumuşayınca kadar pişirilip, sonra çıkarılıp başının üstünden açılıp alt kısmında bulunanlar çıkarılıp, az şekerle karıştırılıp içirilir.

Eğer ses kasılmasının sebebi gırtlak ve oraya yakın yerlerdeki organlarda ise, rutubet olup o rutubetten ağrı olmayıp, ancak çok fazla gevşeme olursa, kuru incir ve fındık alınıp birlikte pişirilir. Sonra Arap zımmı ile pişirilip bal gibi oluncaya kadar karıştırılır ve hastaya yalıtılarak yedirilir veya safran 3 dirhem, yarım dirhem sarısakız, 2 dirhem süsen öz suyu ve kendirden bir dirhem alınır.

⁶¹¹ TM: Ne zamanfi'l-hakika zaif el-kuvve olanlar içtihadı ettip hançerelerin tevsig edip seslerin sakil etmekle murat eyleseler mutavaat eylemez ve geyn olmaz.

⁶¹² TM: *İlaç infiah el-Savt*

Bu ilaçlar üzüm suyu veyahut balla bir araya getirip karıştırılır veya safran bir ölçü, şeytantesi yarım ölçü ve 3 ölçü bal alınır. Bu ilaçlar bir araya getirilip, hepsi karıştırılıp iyice pişirilir; ondan haplar yapılır. Onlar hastaya dilaltı olarak uygulanıp emilerek verilir. Lahana ile yapılan yalanarak alınan ilaçlar da yararlı olur. Taze lahana parçalar çiğnenir ve yavaş yavaş suları azar azar verilmesi yararlı olur. Eğer yalatılarak uygulanan ilaçlar ve lahana yararlı olmazsa, onun üzerine az miktarda şeytantesi suyu, soğan suyu, sarımsak, fıstık, tatlı kuş üzümü de yararlı olur. Aynı zamanda zencefil şekeri abartılı bir şekilde terbiye olunup yumuşatılmış olarak kullanılır öyle ki adeta ilik gibi olmuş olmalıdır ve onun üzerine yarım ölçü miktarı olarak sivri biber alınıp toz haline getirilip, pişirildikten sonra pişmiş safran çeyrek ölçüde alınıp karıştırılarak kullanılmalıdır. Bu ilacın hepsi birlikte olarak oluşmuş karışımına nişasta, şeker kamışı şekeriyle veya balla pişirilir ve ilaç olarak kullanılır.

Ona uygun yiyeceklerden 2 tarafını da güçlendirenler: 4 ayağın inciği çok yararlı olur. Şüphesiz ses kesilmesi kuruluktan oluşmuşsa ve özellikle yemek borusunda da ortaklığı ile şikayet ortaya çıkmışsa, onun hastalığı at sesi gibi bir soluk alıp vermeyle birlikte olmaz. Muhtemelen onda nefes küçük olur ve şiddetli olup ağırlı olur. Onun tedavisi neses borusu ile ilgili ilaçların yanı sıra, taze menekşe yağı ve şeker kamışı şekeri ile yapılır. Aynı zamanda pamuk tohumunu çok şekerli su ile karıştırıp verilmelidir. Tavuk dikenini, (kemiği, kanadı), *izfidbacat* ve bilinen besinlerin dikenleri, incir yararlıdır. Gerek o hastalık rutubetten ve gerekse kuruluktan arız olsa, yarpuzla alınması ses zaafına ve at gibi ses çıkarmada yararlıdır.

Haşin ve At Gibi Ses Çıkarmanın Tedavisi

At gibi ses çıkarmanın sebebinin sen biliyorsun. Bilmelisin ki, sesi at sesi gibi olan kişiler ekşi, tuzlu ve şiddetli yoğun zıt nesnelerden uzak durmalıdır. Ancak bunlar birlikte yenirse ilaç almak gerekir. Onları almayı hemen bırakmalı; yumuşatıcı ilaçları terkip şeklinde almalıdır. Şüphesiz eğer at sesi gibi bir sesi olursa, o kişi sesi için incir yemelidir; ona bir parça sarısabır verilmelidir ve kaynamış şarapla macun yapıp verilmelidir. Temiz buğday ve arpa çorbası, badem yağı ve safran alınır ve üzümle kaynatılır; bunun özellikle ses kaybına iyi olduğu

söylenir. Şeytanti safranla da iyi bir ilaçtır. Şüphesiz sıcak (ateşli) boğaz hastalığında kaz yağı ve Yahudi kavunu, arpa suyu ve hıyar tohumu, nişasta ve badem karıştırılıp verilirse iyi gelir.

Eğer ses kesilmesinin sebebi soğuksa, tedaviye şeytantiyle ve safranla başlamalıdır. Şüphesiz 3 dirhem hardalla, bir biber, 6 sarısakız, süt ve kına; her birinden 4 ölçü alınır ve dilaltına uygulanır veya sarısakızdan 2 dirhem, süt (ya da yoğurt) 10 ölçü alınıp, hepsi bir araya getirilir. Şüphesiz bağtırmaktan ses kısılması olmuşsa veya yorgunluktan olmuşsa, hamam yararlıdır ve diğer sebeplerden olan ses kısılmasına da yararlıdır. Burada yararlı olan rahatlatan ve heyecanlandıran ilaç verilir. Tuzsuz rafadan yumurta sarısı ve ıtır, bilindiği gibi yudum yudum içirilir ve kazayağı, Yahudi kavunu ve benzeri ile nişastadan *tragacanth* zankı, meyan kökü suyu, zank, yumuşatıcı haplar verilir. Şüphesiz bunlar şişleri çözer. Aynı zamanda gargara ve yalıtılarak kullanılanların hepsi yumuşatıcıdır. Onlar boğaz hastalıklarında ilaç olarak kullanılır. Aynı zamanda yudumlayarak alınan ilaçların dışında bakla unu, keten tohumu gibi gevşetmeyen ancak boğazı parlatıp, adeta cilalayan başka ilaçlar da vardır. Bunlardan en kuvvetlisi yarfıstığı zankıdır.

At gibi sesi olan, şaraptan uzak durmalıdır ve özellikle başlangıçta böyle davranmalıdır. Eğer sıcak şiş varsa, tatlı şarap içmelidir. Pişmiş turp ve acı şeyler yararlıdır. Eğer rutubetliyse ses kaybında zikredilen yiyecekler gereklidir. Bütün bu ilaçlar ona yararlıdır: ince bakla unu, azar azar verilir. O bezelye içinde pişirilip verilirse, buradaki bezelyenin un şeklinde olması da yararlıdır. Aynı zamanda o yiyeceklerden birinci derecede olanlardandır. Aynı zamanda ıtır, süt, iç yağı topağı, üzüm şekeri, meyan kökü şurubu, sonra balla bakla ve pişmiş incir, sonra sarısakız ve ada soğanı ve onun suyu verilir. Bunlar sert ve haşın sesler için iyidir. Tatlı incir suyu ve menekşe yağından damlatılıp hastaya verilir; sesi düzeltir.

Güzel Sesin Korunmasında Etkin İlaçlar Hakkında Bütün Sözler

Güzel ses için bakla ve çam tohumu, incir, zank, boy otu, keten tohumu, hurma, meyan kökü, badem ve özellikle sarısakız, şeker parçaları, yeşillik, bal şurubu, yoğunlaştırılmış şarap ve sonra boğaz için iyi gelen daha önce zikredilen ilaçlar verilir. Sıcak ilaçlar: sarısakız,

şeytanti biber, Benjamin (bir nevi zambak), kendir, yoğurt, fıstık zambak, nane, rezene, sirke, ada soğanı iyi gelir. Eğer sıcaklık yoksa ve kuru değilse, çavşır kökü iyi gelir. Soğuk iyi ilaçlar: pırasa tohumu, su kabağı, nişasta, kitre zambak, zambak, keten tohumu salgısı, gülsuyu, meyan kökü (yoğun olarak) yumurta sarısı ile düzenlenen terkipler ve diğer ilaçlar da yararlıdır. Aynı zamanda yoğurt da yararlıdır.

Sert Ses ve Tedavisi

Sesin sertliği soğuktan, ses tellerinin gerginliğinden, titreme durumlarından onu etkileyen durumdan, oradaki rutubetin kurummasından çok şarkı söylemekten, küçük dilin kesilmesinden, cinsel ilişkiden ve uykusuzluktan olabilir. Onun tedavisi aşağıdaki şekildedir.

Tedavi: Daha önceki kısımda adı geçen ve burada tekrarlamayacağımız sıcak şeylerden ve at sesi gibi sesler kısmında zikredilen yumuşatıcılar ve rutubetlendiren ve kurtaran maddeler, örneğin kuru incir veya hurma verilir; özellikle sıkıntıyı kesen maddeler (yok eden maddeler) arasında badem yağının büyük yararı vardır. Küçük dilin kesilmesinden doğan arazlarda da yararı vardır. Aynı miktar balla üzüm şekeri köpüğü çıkana kadar pişirilir; sonra sıcak suyla karıştırılıp, hastaya verilir.

Üçüncü Kısım

Kısa Ses

Sesin kısalığının sebebi nefesin kısalığıdır. O halde tedavisinde nefesi uzatan ilaçlar verilir. Bu hastalıkta nefes tutulur. Perhizde ses adeta derecelenir ve şüpheli bir çıkış ve iniş gösterir. Sıcak hamamda nefeste gecikme olur. Nefes alınan bütün durumlarda soluk acelecidir, çünkü nefes hapsolmemiştir. Hepsinde bu görülür; disipline edilir ve hamam yaptırılır; hamamdan çıktıktan sonra hastaya şarap içirilir. Şüphesiz şarap ruhu besler ve daha sonra hastaya yemek yedirilir. Çünkü yemekle soluk artar. Ona uyku da yararlıdır.

Dördüncü Kısım

Yoğun Ses

Ağır ses at sesi gibi sestten arız olur, çünkü onun yolları geniştir. Çoğunlukla bu durum sabahları arız olur.⁶¹³ Onun tedavisi zordur. Şüp-

⁶¹³ TM: çok oturmaktan hadis olur. Zira zikrolunan nesneler nefhada nefese tekattig ve ihtibas gelip hava enfes-i riye muhtekin olmakla mücerriğ nefes gevşer

hesiz o burun deliklerinde çok kir birikmesinden ve şiddetli akıntıdan olur. Çünkü bu nesneler soluğu keser ve akciğere giden yolların tutulmasına sebep olur.

Beşinci Kısım

İnce Ses

Bu güçlü sesin zıddıdır. Bu zıt sebepler uykusuzluk ve besinlerdir. Şarkı söylemek ve özellikle yemekten sonra şarkı söylemek, yorgunluk ve kusmadır. Tedavisi ise dengeli perhiz ve dengeli beslenme ve her sabah banyo yapmak, kabız olmama, kuru yiyecekler ve cinsi münasebetten kaçınmadır.

Altıncı Kısım

Sıkıntılı ve Üzgün Ses

Bu ses, iki tenekenin birbirine çarpmasıyla çıkan ses gibidir. Burada cidden yoğun rutubet vardır. Onda perhiz, güce dayalı işler yapmak, sınırlı solunum, keten bezin üstüne konup göze uygulanan kurutucu lapalar, hamam yapmak, hafif besinler almak tuzlu balık gibi yiyecekler ve ekşi şarap içmek yararlıdır.

Yedinci Kısım

Titrek Ses

Bu sesin sahibi sağlıklı olabilmek için sesini uzun süre yükseltmemeli, çok konuşmamalı, mümkün olduğunca gülmemelidir, koşmamalı, tırmanmamalı, sinirlenmemelidir ve 2 elini yanlara bırakıp mümkün olduğunca rahat olmalıdır. Sonra sırt üstü yatmalı ve konuşma sıkıntısına tahammül etmelidir. Şüphesiz onun göğsü metal bir ağırlık varmış gibi hisseder; ancak daha sonra bu basınç ortadan kalkar. Burada yiyeceklerle boğazın yanlarını ve ayak kaslarını ve onları harekette getirilmesini ve kasılmalarını güçlendiren yiyecekler verilir.

ÜÇÜNCÜ MAKALE

Öksürük ve Kan Tükürme

Bu makale iki kısımdır

Birinci Kısım

Öksürük

Öksürük çok yemekten oluşan doğal sıkıntıyı def etmek için yapılan harekettir. Bu hareket akciğerlerde ve ona bağlı ve ortak organlarda yapılır. Öksürük akciğer için, beyin için aksırık ne ise odur. Göğsün kasılması ve gevşemesi ve diyafragmanın hareketi ile olur. Öksürük olması akciğere özgü olan sebeple veya ona yardımcı olan organlar yüzünden olur veya bilinen sebeplerle olur. Öksürük, göğüs mizacında veya etrafındaki organlardan kaynaklanabilir.

Akciğer veya göğüs kasları ve göğüs kaslarına ortak olan organlara soğukluk isabet ettiğinde onda sıkıntı yaratmasıyla veya gelip geçen rüzgârlardan olabilir. Soğuk su içilmesi durumunda tabiat harekete geçer; o acıyı def eder veya bu sebeplerden dolayı başlangıçta yardımcı olur ve ısıtır. Akciğeri kurutan, sesi haşınleştiren (sertleştiren), toz ve duman gibileri, ekşi yiyecekler, yılan zehri, kötü yiyeceklerin yenmesi, solunum yollarında garip şeylerin olması ve soluk almanın ve vermenin yapılmasının engellenmesi öksürüğe sebep olur. Yiyecekten bir şeyin nefes yoluna düşmesi ve içeceğin yanlışlıkla solunum yoluna düşmesi ve onu tıkaması öksürüğe sebep olur. Ancak öksürüğün asıl sebepleri bedenle ilgili olup, madde olmaksızın mizacın sıcaklığına ve soğukluğuna, rutubetine ve kurutulmuş olmasına ve diğer başka maddi olmayan veya demevi madde, safravi madde veya balgami ve yoğunluğu veya sevdavi olan maddeden olur. Öksürükte bunlar etkindir. Eğer zikrolunan maddeler göğsün üst tarafında toplanırsa, şüphesiz onlar bronşların üzerine sanki duvar üzerindeki bir şey gibi kayıp gelir. O şekilde çok öksürük oluşturmaz. Eğer bronş boşluklarında kalması söz konusuysa, öksürük oluşmasına sebep olur.

Aynı şekilde eğer gevşeklik varsa ve aynı zamanda akciğerden dışarı atım varsa, tabiatın onu def etmek isterse veya midede veya karaciğerde veya göğüsteki diğer bazı organlardaki sıkıntı (zedelenme, ısırılma vb) öksürük oluşmasına sebep olur.

Bireyin gevşemesi organın bağlarının münasebetinin bozulması, diyafragmada tıkanıklık veya akciğerlerde tıkanıklık veya soluk borusunda tıkanıklık ve bütün bu yerlerdeki maddeler ve akciğerlerdeki bozukluk ve diyafragmadaki engeller kalp ve akciğer arasındaki zardaki engel öksürüğe sebep olur. Genel olarak bu sebepler vücudun kendisinden kaynaklanan sebeplerdir.

Ortaklık sebebiyle görülen öksürük ise, karaciğerin şişi veya afetleri, yemek borusu, mide ağzında, memelerde veya bu organlardan birinde afet görülmesinde onlara ortaklık ettiğinden dolayı veya humma (ateşli hastalıklar) da bedene ortaklık edip, özellikle veba gibi hastalıklarla ortaklık etmesinden veya hummalardan başka solunumu zorlayan hastalıkların hepsinde bedene ortaklık etmelerinden dolayı öksürük oluşur. Öksürüğün bazısı kuru ve bazısı rutubetlidir. Kuru öksürükte nefes almada zorluk vardır. Kuru öksürüğün sebebi kötü sıcak mizaçtır veya kötü soğuk mizaç veya tek başına kötü kuru mizaçtır. Bazen kuru öksürük göğüs etrafındaki organlarda olan sıcak şişlerin oluşmasında etkin madde olgunlaşınca kadar ortaklık etmesiyle ortaya çıkar. Salt şişle birlikte cidden kuru öksürük arız olur. Bazen kuru öksürük karaciğerin şişlerinden ve onun etrafında olan şişten de arız olabilir. İç organlarındaki şişler dolayısıyla göğüs boşluğunda dolgunluk öksürük oluşturur; öksürükle atılamayan rutubette de kuru öksürük meydana getirir.

Bilinmelidir ki bazen öksürük ile⁶¹⁴ birlikte taş gibi bir şey dışarı çıkar. Örneğin hidrokalsiyum sülfat gibi veya papirüs gibi. Onu sıcaklık taşlaştırmıştır. Bu taşlaşmış olan şeyi İskenderiyeli hekim (Galen?) ve Paulus gözlemlemiştir. Onlar onun kötü öksürükten oluştuğunu söylediler. Biz diyoruz ki, bozuk solunumda bu neviden oluşumları biz de gözledik. Çok tuzdan oluşan öksürük uterus yapısının bozukluğundan olabilir. Çoğu kez öksürük kışın olur ve son-

⁶¹⁴ TM:veya miktar-ı bird

baharda başa geçiş yapar. Bazen de genel olarak mutedil sonbaharda olur ve bazen de kuzey rüzgârlarından olur. Eğer mevsim kuzey yazıysa, yağmur azdır ve güneyde yağmur korkutucudur. Çoğunlukla öksürük kışın olur.

Belirtiler: Ancak soğuk öksürük belirtileri soğukla birlikte artar ve soğuk azalınca azalır. Sıcakla birlikte soğuk azsa, hastanın yüzü kurşuni renkte olup, az miktarda aksırık olur. Bazen soğukta oluşan öksürük nezle ile olup bir şeyin göğse inmesiyle boğazda doluluk hissedilir ve madde buruna çekilince öksürük azalır ve öksürüğün maddesinden boğaza inen maddenin orayı irrite ettiği anlaşılır. Nezlenin ince maddesinin belirtisi görülür. Burun deliklerinde tıkanıklık ortaya çıkar. Öncelikli olarak o öksürük sahibinde nezle özellikleri görülür. Daha sonra onların burunlarından sarı ve yeşile dönüşen balgam özelliğinde bir madde akar. Bazen onunla birlikte ateş de olur.

Sıcak iltihabın belirtisi aksırık, sakinlik ve genellikle soğuk havalarda görülen sakinleşme, yüzde kırmızılık, yüksek nabız, rutubetli bir yapı oluşur; akciğerin cevherinde rutubet görülür. Yaşlı hekimler ve yazarlar şöyle demişlerdir: Horlama yoğundur, özellikle uykuda bu artar ve daha sonra da boğazda hırıltı şeklinde bir ses hissedilir. Kuru öksürüğün belirtisi hareket fazlalığı, iştihanın fazlalığı, fısıltıyla konuşma, sakinlik ve göğüste doluluk olup, ona hamam yaptırılır; keten tohumu şurubu ile öksürük hafifletilir; hastaya rutubetli şeyler verilir.

Burada verilenler, basit maddesiz olanlara benzer olup, ondan farkı, bu öksürüğün akıntısı olmasıdır. Hasta madde kaynaklı olduğunda akıntı olur. Akıntıdaki maddenin cinsi, hastalığın maddesinin cinsini gösterir. Şişlerin olmasında görülen öksürük, soğuk, sıcak ve bizim zikrettiğimiz zatülcenp ve ye işaret eder. İltihaplı olanın belirtileri bizim zikrettiğimiz iltihapların işaretleridir. Ağrısı, kuruluşu ve çoklukla rutubeti de yine zikrettiğimiz mizaç kaynaklı olanlar gibidir.

Yaralardan olan öksürüğün belirtisi, yaralar kısmında zikredilen yara kabuklarının dökülmesi veya akciğerin kendisinden beyaz bronşlardan gelen akıntı olur. Onun oluşumu yenen şeylerin inmesinden, kanın akıntısından (kanamalardan) ve şişlerden sonra görülür. Kuru öksürüğün çoğunlukla görülmesi, orada madde olması veya

madde mevcut olup ancak konusunda açıkladığı gibi, güçte zaaf olması nefesle maddeleri atma gücü yetmediğinde olur.

Başka organlarla ortaklığından olan öksürüğün açıklaması şöyledir: mide ile ortaklığı dolayısıyla olanların belirtileri mide bozukluğunun delilleri ve o bozukluğun gerekli olan sebeplerinin artması ile öksürüğün çoğalmasındır. O sebep mide boşluğunun dolu veya boş olsun midenin durumu ile ilgili olup, dolu olması durumunda bunun sebebi yiyecek olabilir. Mide doluluğunda öksürük olması, öksürüğün çoğunlukla sindirimle ilgili olduğunu gösterir; karaciğerle ortak olduğunda görülen öksürük karaciğerin kendisindeki alametlerden kaynaklanması gibi. Eğer sıcak şiş değilse onda (hasta) ateş olması gerekmez. Diğer delillerini belirleyip sonuç olarak, öksürüğün karaciğerinden olduğu anlaşılır.

Bilmelisin ki, sıcak şeylerin verilmesi bir tarafa bırakılsa, o madde akıtılamaz, ancak şüphesiz ki o kurutulmalıdır. Örneğin soğuk haşhaş şurubu ve süttten yapılan marmelat gibi kıvamlı terkip kullanılır. Onlar akıcı olan maddeyi toparlar. Eğer o ifrat derecede toplandıysa çördük otu suyu ona iyi gelir. Eğer öksürüğün sebebi ağır maddeyse çördük otu şarabı iyi gelir. Ağır olan maddelerin temizlenmesi istenirse onu temizlemek iyi olur.

Bazen ateşle öksürük birlikte olur. Bu öksürüğü teskin etmek başlangıca dönüş olup, ciddi bir gerilim olur ve akışı sağlayan kanallara baskı yapar. Arpa suyu bütün akışlar için yararlı olur. Eğer akış engellenirse, hummalar (ateşli hastalık) oluşur. Şüphesiz maddi bozukluk olur. Hummalarda kokuşma veya ufalanma olur; oradaki madde incelir.

Tedavi: Ancak soğuk mizaçlarda öksürük hafif olur ve bundan dolayı öksürük dış sebeplerden olduysa, onun düzeltilmesi nefesin düzeltilmesiyle olur. Şüphesiz kolayca akciğerler ısınır ve bu durumda akciğerleri güçlendirecek ilaçlara ihtiyaç vardır. Onu tedavi etmek için dilin altına fındıkla sarısakız veya ballı günlük verilir. Aynı zamanda bir kaşık katrandan verilirse, ağrıyı dindirir veya balla terebentin süspansiyonu, pelesenk yağından bir miskale varıncaya kadar ballı sirke ile içmek, aynı zamanda lahana, rafadan yumurtayla ve damla şeklinde verilen sıcak ilaçlar ve bezelye balla karıştırılarak ve suyla tatlı nar ve onun üzerine bal veya şeker kamışı verilir veya dil altına konur.

Süsen yağı, nergis yağı, kırmızı mum gibileri göğüs üzerine uygulanır. Yabani nane, bal ve incirle ve kuru üzümle süsen köküyle ve kız saç ve badem yağıyla birlikte bir miskal köknar da öksürüğün atılmasında yararlıdır ve pişmiş çördük çöp otu (çördük otu), yabani sümbülle incir ve ökse otu öksürük için yararlı olur.

[Hasta] belli miktarda çemen otuyla, temiz tereyağı ile ve hurma, incir ve Şam pırasası kökü ile beslenir. Yağlardan fıstık yağı, çam tohumu, ıtır ve şeker kamışı onlara yararlıdır.⁶¹⁵ Onlara etlerden piliç eti, ördek eti, horoz eti, onlarla birlikte soğan, peynir ve et karışımı olan bir yemek verilirse uygun olur. Onunla birlikte koyun eti de verilir. Şöyle bir reçete nakledilir: Fıstık, çam tohumu, kuru üzümle çemen otu verilir. Şeker kamışı dalları, incir, kuru üzüm ve muz verilir. Kuru incir, cevizle ve müzmin öksürük için taze ve eski reyhan şarabı, muz ve ballı suyla verilir.

Ancak öksürük için, bilinen sıcak lapalar özsuları ile birlikte ilgili yere (boyna) sürülür ve yağlarla gül suyuyla hazırlanan terkip oraya uygulanır. Hastaya haşhaş suyuyla tavşan suyu bir kere verilir ve zikrettiğimiz ekmek de yararlıdır. Aynı zamanda hastaya haşhaş yalattılır.

Bu yalanarak alınan çiğ haşhaşla yapılan ilacın terkibi şöyledir: 15 ölçü taze olmayan haşhaş, kustus içinde yağmur suyu ile verilir. Onların bir gün bir gece alınması yararlıdır. Sonra bu terkibi pişirip süzülür ve yarım kısım bal veya şekerle pişirilip belli bir kıvam kazanınca hastaya yalatarak verilir ve yemekle birlikte sabah akşam hastaya içirilir. Onlarla birlikte erikle arpa suyu da yararlıdır ve menekşe şarabı ve siyah menekşe, soğuk çördük otuyla ve özellikle o diğeri gibi pişirilir ve içine yoğun nar suyu konur. Onun üzerine beyaz şeker konursa yararlı olur. Yine şu terkip bronşlara yararlı olur. Ketentohumu, ayva tohumu, nişasta, Arap zıncı ile karıştırılıp yalanarak alınan ilaçlardan olup, bu terkip iyi öksürük ilaçlarındandır. Bazen öksürük ilaçları içinde uyuşturucular vardır.

Yiyecek olarak onlara soğuk olanlar verilir ve yalanarak alınan ilaçlar verilir. Örneğin pırasa, kabak, hıyar, badem yağı ve toz halinde bakla ile badem yağı ve kabak yağı ile iyice pişirilir. Arpadan, bak-

⁶¹⁵ TM: onlardan muttahiye veyahut bir yaşında olan koyun etinden müttahiye olan

ladan, nişastadan ince unla verilir: Eğer tabiaten çözülme varsa, arpa ile şeker ve ıtır verilir. Eğer hastalık şiddetliyse arpayla tuzlu yağmur suyu ile yıkanmış yengeç kolları verilir.

Soğuk Diyakuza reçetesi: kabuklu taze haşhaş kabukları alınıp su içinde pişirilir ve üzerine şeker dökülür. Onun kıvamı gül suyu kıvamındadır. Eğer hastanın rutubeti yoksa, önce haşhaş tohumları bir gün bir gece su içinde bırakılır, sonra pişirilir. Eğer daha güçlü bir terkibe ihtiyaç duyulursa, onun kabukları bir araya getirilir; özellikle de siyah kabukları terkibe karıştırılır.

Ancak rutubetli mizacın sebebi akciğerin rutubetinin bizzat kendisi olursa, tedavi güçlendirenler karıştırılmış açan kurutucularla yapılır. Bu terkipler şöyledir: Ermeni kili, kitre zamkı Arap zamkı; hepsinden bir ölçü alınıp yarpuz, çördük otu, yabancı kekik, tarçın, kız saçı; her birinden yarım kısım alınıp macun haline getirilir ve hastaya verilir.

Ancak ateşi olan hastaların öksürüğünde veya ateşli olmayan öksürük hastalarında kuru mizaçlıysalar, şu ilaçlar alınmalıdır: eşek sütü, keçi sütü ve diğer sütler verilir. Bunların yanı sıra, rutubetlendirecek ilaçlar verilmelidir. Başka rutubetlendiren içecekler hastaya verilir ve bilinen soğuk kefen bezi uygulanır ve arpa suyu verilir. Yağlarla birlikte daima yiyecek verilir; rutubetli maddelerin ayaklara da uygulanması yararlıdır. Eğer mizaç mürekkepse ilacı da terkip halindedir. Eğer öksürüğün maddesi inceyse, *diyakuzyat tarçınla*, haşhaş birlikte yalanarak verilen ilaçlardandır. *Akrabadin*'de zikrettiğimiz şeylerden sıvılar (bitkisel sular) pişirilerek verilir. Şüphesiz o ağrıları çözer ve daha önce söylenen şartlara uygun olarak, dolaşım sağlanır; madde dengeli bir şekilde serbest kalır. Söylenen yerden, şartlara uygun olarak ayrılır, uzaklaşır. Belki de yumuşatmak için kesmek ve kayganlaştırmak için çaba harcanır ve zikredilen temizlik yapılır.

O yere balla karıştırılmış zamk uygulanır veya balla yalancı safran veya balla aynı miktarda Hint selvisi, meyan kökü şerbeti, kitre, kına ve tatlı badem eşit miktarda alınıp uygulanır ve şüphesiz onu balla ağza uygularsın. Onun şüphesiz çok yararı vardır veya 3 yumurta al ve onu balla yarısı kadar yağla karıştırıp, 40 biber al ve hepsini pişirip sabah güneşin doğmasına kadar bekletip, sabah ve akşamüstü ondan hastaya yalat.

Yine 7 baş Şam pırasası alınır; 3 ratl su içinde 1/3'ü kalana kadar pişirilir ve bu kısım balla karıştırılıp tekrar pişirilip, taze gül 8 ölçü, çam tohumu 1 ölçü alınır; yabani fıstık zankı 1 ölçü, 4 ölçü kuru üzümle ve yeterince balla karıştırılır. Ondan yalanarak alınan bir terkip oluşturulur.

Yeni bir İlaç: Nehir nanesi 8 ukiye, çam tohumu, ısırgan otu tohumu; onlardan birer ukiye, keten tohumu ve biber; her birinden üçer ukiye balla macun yapıp verilir veya hurma içi 5 kısım, süsen 8 kısım safran ve biberden her birinden ikişer kısım, bezelye 20 kısım alınır. Bu maddelerden köpüğü parçalanmış balla macun yapılır veya safran, tıpta kullanılan sümbül, biber; her birinden birer kısım, mari-bium suyu, çördük otu; her birinden üçer kısım, sarısakız ve süsen her birinden ikişer kısım alınıp yoğun bir macun yapılır.

Müzmin olan öksürükte katran balla karıştırılıp yalattılır veya Hint keteni, dereotu, şeker kıvamında nar çiçeği yağı ile pişirilir. Yine kavrulmuş keten tohumu bir ölçü balla veya biber ve 10 kısım balla veya dağ nanesi ile karıştırılıp verilir. Yine bal ve süt ile mumlu bal karıştırılır ve çavşırla karıştırılır. Hardal, acı badem karıştırılır. Yine *mis-ridatus* da yararlı olur. Çocuklara kadın sütünde pişmiş ve bal kıvamı kazanmış beyaz çöpleme veya taze rezene suyu verilir.

Eğer öksürük sebebi nezle olursa onun tedavisi de nezlenin tedavisi gibidir. Eğer onların ilaç alması gerekirse, incir lapası baş üzerine uygulanmalıdır ve her zaman dilaltına ondan konmalıdır. Özellikle gece hastaya nişasta hapi verilmez. Kabız eden (geren) ilaçlarla gargara yapılmalıdır; hasta ekşi nesneler ve mazi yememelidir. Haşhaş suyu içkisi, tarçın sıcak olarak veya sarısakız, safran ve diğer soğutan nesneler hastaya verilmemelidir. Ancak şişler ve yaralar için, akciğerlerdeki gibi ve göğüsteki gibi olanlara, zatülcenp, karaciğer ve akciğerlerdeki ülserleşmiş yaraların tedavisindeki ilaçlardan yararlanılabilir. Şüphesiz ki, öksürük tedavisinde ilaçlar ağızdan alınır. Bunlar ağzı ısıtır; bunlar bilinen öksürük ilaçlarıdır ve bu haplardan meyan kökü, zank, kitre, nişasta, keten tohumu salgısı veya çekirdeğinin salgısı, pırasa tohumları, kabak, sarıyonca ve hıyar ve de tebaşir, haşhaş tohumu ve bunların benzerlerinden alınır. Bir başka ilaç terkihi şöyledir: meyan kökü (taze), Hint hurması yağı, buğday usaresi, safran,

kitre, çam tohumu, keten tohumu, bitotu, haşhaş tohumu, anason, dereotu, sarısakız, safran, şeker kamışından ve sıcak zehirli yaranın ilaçlarından hastaya verilir.

Bu ilaçlardan eski öksürüğü sakinleştiren bilinen günlük tohumu ve aynı zamanda günlükle birlikte kunduzhayası, yabani sümbül, afyon, aynı miktarda alınır. Ayrıca onlardan hazırlanan haplar da ağız yoluyla alınır. Yine boy otundan 6, çam tohumu 6, safran 1 birim, yoğun üzüm suyu ile alınır. Aynı zamanda, günlük, sarıyonca, afyon; her birinden 1,5 ukiye, pelesenk yağı, safran; her birinden 2 dirhem alınır. Bir nevi ekmek sepeti gibi olur.

Eski (kronik) öksürük için astım kısmında zikredilen eski rutubetli yağ verilir. Eğer rutubet mutedil olursa, öksürük, sarı ve kırmızı arsenikten dumanlarla ve tavşan pisliği, arpa unu, fıstık kabuğundan yumurta sarısıyla yuvarlak ve bir dirhemlik haplar yapılır. Güneşte kurutulur ve günde 3 defa verilir ve yine loğusa otu, sarısakız, günlük, zamk, aynı seviyede arsenik alınıp, hepsi birlikte inek safrası ve fındıkla macun yapılır ve fındıkla fazla ateşi olanın tedavisi, öksürüğün ateş arazi kısmında ele alınmıştı.

İkinci Kısım Kan Tükürme⁶¹⁶

Bazen tükürükle birlikte ağızdan kan gelir. O ağzın kısımlarından gelmiş olabilir. Bazen kan boğazdan dışarı çıkar. O mukoz yapı boğazdan gelir ve bazen de mukoz yapı olmaz; ağızdan gelen kan bronşlerden gelir. Bazen de boğazdan kusma ile birlikte ağızdan kan gelir. O kusma ile gelen kan yemek borusundan, mideden, mide ağzından, karaciğerden kaynaklanabilir. Bu organların birinden kan gelmiş olabilir. O kan akciğerler ve akciğerlerin etrafındaki organlardan gelmiş olabilir. Akciğerlerden gelen kan kadar, göğüs etrafındaki organlardan kan gelse korkulmaz. Çünkü göğüsten kaynaklanan kanama hızlı bir şekilde oluşur ve göğsün yarısından hiç biri akciğer yarısı kadar sıkıntı yaratmaz ve çoğu kere o kan eski yaradan çıkar ve solunumun yapılmasını zorlaştırır.

Bu zikrolunan nefes darlığı gruplarından hepsinin yakın sebebi cerahattir. O cerahat göğüs, karaciğer ve diyafragma üzerine vurma ve düşmeden olur veya o organların kesilmesinden kaynaklanır veya tuzlu tuzlu ya da kötü siyah öksürük veya sesin kısılması ya da derece derece baskılanmasıdır. Onun içindir ki, kötü deliklerde ve nefes darlığı olanlarda kanama çok olur. Bazen burundan kanamaya adeta hazır olmak gerekir. Şüphesiz had derecede müshillerin içilmesinden, dereotu ve soğan gibi yiyeceklerin değişimden, kanın kaçmasından duyulan korku ve sıkıntı ve kuru yer üzerinde uyumaktan, boğaza ve boğazın içinde kanama olmasından kanlı nefes oluşur. Kanlı nefesin, yani ağızdan kan gelmesinin sebepleri bazen de boğaz damarlarıdır veya başka bir sebeptendir.

Orada [kanama] boğazdan gelen damarlardaki kesilmeye olur veya oraya ulaşan damarın had derecede açılmasından veya gevşemesinden olur veya hiddetli hıtların damarı yemesinden olur veya damarların cevherinin inceliğinden olur. Çok kere bronşlar ve arterlerin dalları arasında olan deliklerin kötü mizaçlı olmasından, çok genişleyip bundan dolayı kanın dışarı çıkmasına sebep olur. Kan soluk borusuna doğru süzülür ve oradaki damarların içinde cerahat oluşmasına sebep olur. Ancak irinli yara veya yenmiş yara kokuşur ve onunla birlikte organdan bir şeyler çıkar ve oradan daha sonraki kısımlara gider.

Bazen akciğerlerde demevi şiş olup ondan kan süzülüp çıkar. Bu gibi şişler iyi huyludur. Çünkü demevi olan şişte orada olan ağır maddeler süzülerek çıkar. Zikrolunan kanama sebeplerinin hepsi akciğerde mevcut değildir. Çünkü kan pıhtısı akciğere yönlenmez; onun akciğere ulaşma sebepleri önce adı geçen sebeplerdir. O adı geçen çoğunlukla maddelerdir. Çoğunlukla, fazla besin maddesi alıp, perhizin terk edilmesinden olur. Şüphesiz tabiatın onun sebepleriyle ilgili birçok sayılıp dökülecek sıkıntı vardır. Kan akışının hızının kesilmesi, menstrasyon tutulması veya basur memesinin oluşması veya bir organın kesilmesi örnek olarak verilebilir. O adı geçen sebeple maddenin hiddeti veya şiddetli hareketi veya bununla ilgili sebeplerle damarlarda kokuşma oluşur. Çünkü onlar damarlarda oluşan fitiklanmalardan kaynaklanmış olabilir. Özellikle deliklerde

(damarların geçiş yerlerinde) bu olur. Onlar çoğunlukla bu gibi durumlarda ortaya çıkar.

Ancak organların işini yapabilmesi maddeyle mümkün olur. Soğuk o organı kasar veya gevşemeyi zorlaştırır ve muhtemelen, sorumlu güçte zorlama nadir değildir; belki de parçalanır. Dışarıdaki sıcaklık veya soğukluk ya da kuruluştan bu durum ortaya çıkmış olabilir. Çünkü kuruluk oluşmasında yoğunluk olduğu kabul edilir ve kuruluk olmasından dolayı parçalanma olur ya da sebep rutubet olur. Rutubet organı gevşetir; genişletir; delikleri genişletir veya sebep yırtıkla karşılaşmasıdır veya yenmeyle veya kesikle veya bozukluktan (kokuşmayla), sıcak maddeleri olan organın birinde bozukluk oluşmuş olabilir.

Ne zaman damarlara kan dolsa tabiat onu kabul edip maddelerin hangi yolu izleyeceğini belirleyip onu gönderir. Menstrasyonun doluluk oluşturan maddesi imkân olan yere atılır. Eğer onun yapısı çok yoğunsa fazlalıklar hangi yere yakınsa, onu kanamayla (kanla) atar veya basur kanaması veya menstrasyon kanamsı veya burun kanamasıyla dışarı atar. Şüphesiz güçlü damarlardan kan boşalmazsa kan damarların boşluklarına dolacağı için, beklenmedik ölüm olur. O aniden ortaya çıkan kanama akciğerde yara olduğunu gösterir. Şüphesiz onda cerahat vardır ve cerahat yaraya doğru meyillidir.⁶¹⁷ Kanama olan kişide zikredilen kanama durdurulduktan sonra, yine kanama görülebilir. Kanama ilkin yara iltihabına dönüşür. Çoğunlukla kanama burundan olur. O kan baştan akciğere inip akciğerden solukla dışarı çıkar. Eğer kanama akciğerden çıkarsa, ondan 2 bakımdan korkulur. Birinci korku onun fazla olmasındandır ve diğeri kanamayı gerektiren akciğer iltihabının yaraya dönüşmüş olmasıdır. Bütün kanamalardan korkmak gerekmez; hepsi korkutucu değildir. Muhtemelen kanama devamlı olursa veya hummaya yakın olursa çok korkutucudur. Çoğunlukla kanamanın sebebi karaciğer ve dalak şişlerinden kaynaklanmış olabilir.

Belirtiler: Hançereye yakın olan yerden biraz öksürükle kanama olmuş olabilir. Ancak yoğun öksürükle uzaklaştırılır; şiddetli öksürükle kanamanın kaybolması gibi. Eğer kişi bir tarafına yatıp uyursa,

⁶¹⁷ TM: Çoğunlukla hapsolmuş kan cerahate dönüşür.

kanama artar. Öncelikli olarak burun kanaması arız olan kişiye bakılmalıdır. O kimsede burun kanamasının çok veya az olduğu bilinmelidir. Kanamadan sonra o kimsenin başında hafifleme olup olmadığı veya burun kanamasının belirtisi olan yüz ve göz kırmızılığı olup olmadığı, gözlerini öne doğru açıp açmadığı ve kanamada köpük olmamasından ve kanamanın bir defa olmasından hastalığın önemi belirlenir.

O kanama sahiplerinde bu belirtiler mevcutsa, o burun kanamasının kötü olduğunu gösterir. Eğer burun kanaması akciğerin cevherindeki yara veya cerahatten geliyorsa, alameti, köpüklü olup kesik kesik ve ağrısız olmasıdır. O damarlardan gelenden daha azdır; sonu çok kötüdür. Bütün köpüklü kan sahipleri ve zatülcenple suçlanır. Bazen akciğerlerinde çok ateş olanın da sonu kötü olur. Şüphesiz bronşlardan kan gelebilir. Ancak boğazı temizlemek gerekir ve böylece öksürük kolaylaşır ve orada olan şey kolayca çıkar. Orada ağrı hissedilir. Damarlardan kaynaklanan kanamada köpük yoktur ve kıvamı akciğerden gelen kandan daha yoğundur. Göğüsten gelen, yoğunlaşmış kana benzer.

Göğüsteki kanamadan gelen kan siyah renktedir ve yoğundur; adeta donmuştur. Onda köpük olmaz; onunla birlikte göğüste ağrı hissedilir. Bu da hastalığın yerine işaret eder. Bu arada uyku hali artar. Buradaki kanamadan dolayı, göğüste ağrı oluşur. Ancak ağrı birden bire oluşmayıp yavaş yavaş artar; çok keskin değildir. Öksürükle kanama şiddetlenir ve dışarı kan atımı artar; damarların kesilmesinden oluşan çok miktarda kanama olması gibi. Organlardaki yenmenin belirtisi ortak şeylerin değişmesinden oluşan yenme sebeplerini belirtir. Ortak olan, inip atılacak şeyler iner. Hummada, iltihapta veya onun kabuğundan veya akciğerin bir kısmında kanama oluşabilir. Bazen kanama et suyu gibidir ve bu kanamanın tedavisi başlangıçta kolaydır. Sonra bazen bir defada çok fazla kan dökülür. Burada iyi şeyler de atılır; kanın rengi kötüdür.

Ancak damarların doluluğu ile ağızlarının açık olmasından onda ağrı olmaz. Kanamayla ona rahatlama gelir. Bu kanamada (kanamalı tükürük) kesinti ve aralık olmasından dolayı kan miktarı az olur. Çoğunlukla atılan kan yenik kısımlarda oluşanlardır. Şiştten süzülme

de bir belirti olup, ondan gelen kan o çok azdır. Süzülme (kanama) olması ve diğer benzeri hastalıkların belirtisidir.

Tedavi: Kanama (Kan tükürme) akışkanlığı olan kişide ne zaman doluluğun olduğu bilinmesi gerekir. O kişinin kendi de doluluk hissettiğinde, kan aldırması gerekir. Özellikle, eğer boğazın göğüs kısmı darsa bunu uygulamalıdır, ya da tuzlu (baharatlı) yediğinde öksürüyorsa, böyle yapmalıdır. Ondan vücudun alt kısımlarından safenden kan alınmalıdır, sonra basilikten kan almalıdır. Eğer kadında menstrasyon zamanı ise bu durumda onlarda kanama mevcuttur. Onlardan kanın tutulması gerekir.

Yine kanama alışkanlığı olanlara, kanı harekete getiren sıcak yiyecekler ve hızlı hareket eden nesneler verilmemelidir. Hasta sesli bağırmmalı, cinsi münasebet yapmamalı, derin nefes almamalı, çok konuşmamalı, yoğun olarak bakmamalı, çok şarap içmemeli ve çok yiyip içmemelidir. Bunlara dikkat etmelidir. Aynı şekilde o kişilere şu yiyecekler açıcı olduğundan verilmemelidir: kereviz, sabır, susam, eski şarap gibi. Çünkü o maddeler ona zararı olur. Ancak taze peynirin yararı olur. Kanaması akış halinde olanlara uygun gıdalar verilmelidir ve tıkayan ve yumuşak besinler verilmelidir; kanı soğuktan ve akışa mani olanlar da onlara uygun besinlerdir ve ona uygun yiyeceklerdendir. Pişmiş inek sütü bunlardandır; büzen (kasan) maddeler verilir. Tuzsuz peynir ve tereyağı, kabız yapan meyveler ve kabız yapan küçük kaysıdan verilir ve taze zeytinyağı yedirilir. Onların yiyecekleri yağlı olur. Onlara meyve gibi yiyeceklerin çok yararı olur.

Ancak akciğerin kendisinden ortaya çıkan kanamanın tedavisinde onlar kuru ilaçlar ve gevşeticilerle tedavi edilir. İncir, tarçın, sinir otu, suyu ile ve suyla karıştırılan sirke ile hastaya içirilir. O nevi kanamada zikrolunan yiyeceklerle ilgili tedbirden başka, bu tedavide o kişiden kan almak gerekir. Kanama hangi tarafta vukuu bulduysa, o taraftaki basilikten azıcık kan alınır. Ondan kan tekrar tekrar alınır. Her iki kan alma arasında üçer saat bir süre verilir. Bu aralık hastanın gücüyle ilgilidir. Burada kan alma ile kan aksi tarafa çekilir. Bu uygulama cerrahatte şiş olmasını engeller ve onların etrafı da ovulur. Aynı zamanda onların etrafı başlangıçta yukarıdan aşağıya kadar çok doluysa, söz konusu işten çekinmek gerekir.

Onlar dengesiz havalardan güneye doğru yatmaktan, bütün bedeniyle kalkmaktan kaçınmalıdır. Çünkü gece bazı organları, diğer bazıları üzerinde olur. Hastaya, suyla karıştırılmış sirke içirmek yararlıdır. Şüphesiz kurumayı engeller ve göğüs ve akciğerlerde sıvının toplanmasını engelleyip, mevcut olanı temizler.

Aynı zamanda onlara tedavi eden soğutucu ilaçlar verilir. Çünkü o hastanın tedavisinde öncelikli olarak teskin edici ilaçlar içirilmesiyle ilgilenilmesi uygun olur. Eğer heyecanlandıran ilaçlarla tenkiye yapılırsa o tedavi gayet uygun olur. Pamuk tohumu ile diğer soğutucuların içirilmesi yararlı olur. Tohumun soğukluğu dolayısıyla, şiddetli sıcak olan kanama sahiplerine çok yararlıdır.

Bazen bu tedbirlere uyuşturucu karıştırıp verilmesi 2 bakımdan yararlıdır. Birincisi kanı teskin eder; durdurur. İkincisi uyuşturucudur; uyutmakla hareketi ortadan kaldırır. Biz kanama gruplarının ortak ilaçlarını bundan sonraki kısımda zikrettik. Eğer kanama safrası nezleden dolayı görülürse, korkulacak bir durum yoktur. O hastanın ayağından kan alınmalı ve ellerin üst tarafından aşağı doğru bağlanmalıdır. Sıcak zeytinyağı, sıcak yağla ve eşekhiyarı gibileriyle, hastanın kollarını ovalanmalıdır. Ancak başı elbette ovnamalıdır. Onların beslenmesinde yakıcı lezzette bir şey buğdayla karıştırıp yudum yudum hastaya verilir. Onların yakıcı meyveler ve benzeri cinsinden olması gerekir. Onlarda zaaf olursa soğuk sıvı ile karıştırılmış sirke içinde ekmek muamele olunup, hastaya yedirilir ve üzerine tenkiye yapılır. Oradaki madde baş kısmından çekilir. Özellikle, bir mani olduğunda, kan almak mümkün olmazsa, o zaman söz konusu tenkiye yeniden yapılmalıdır. Bunlar için mümkün olduğunca fazla çaba harcamamalıdır. Ancak terkibi için de fazla çaba sarf edilmez; o hastalığa yararlı şeylerden şunlardır: kehribar hapı içilmesi zikrolunan yararlı ilaçlardan olur. Eğer bizim zikrettiğimiz öksürük olmazsa, ona ancak nezle tedavisi yapıp nezle orada hapsolür. Baş tıraş olunup çördük otuyla yapılan yakılar başa uygulanır. İhtiyaç olan kadar yapıp üstüne bırakılır.

Galen şöyle dedi: Bir kadında nezleden kanama oluştu; ona yoğun lavman uygulandı. Özellikle ondan kan alınmadı ise 4 gün kadar tenkiye olundu ve lavman 4 gün süreyle uygulandı. O zaaf gösterdiğin-

de, sıcak yiyecekler verildi; çok kabız olması sağlandı ve onun başının ilacı olarak hamam yaptırılması uygun oldu; rutubet için başına hastanın yağ uygulanmadı. Ona taze tiryakler içirildi. Çünkü taze afyon verildi. O hastayı uyuttu ve hastayı irrite eden öksürük de yatıştı.

Ağrı maddelerin akışını engeller. Ancak alınmasının ikinci gününde inen maddelerin harekete getirilmesi mümkün olmaz. Muhtemelen sükûnet oluşturan akciğerin temizlenmesine ihtiyaç vardır. O zaman çoğunlukla onun tedbiri etrafını (kol ve bacaklar) ovalamak gerekir. Zikri geçen taze hazırlanan tiryakten ilk gün bakla kadar az miktarda akşam içirilir. Onun sıkıntısı balla yavaş yavaş temizlenir. Daha sonra kuvvetlenmesi için ekmek ve arpa suyu verilir. Dördüncü günde ona çok balla eski tiryak verilir. Akciğerin şiddetle temizlenmesi için daha sonraki günlerde beslenmesi gerektir. Ondan sonra nekahet devri gelir. Bu tedbirler ile birlikte hastanın başına, dağ sedef otu ve zamk sürülmüş kefen bezi konur. Onlara hamam yapmak yastaktır. Genel olarak bu tedbir iyidir. Onlara bu tiryak 2 aydan 4 aya kadar bir sürede içirilmesi gerekir.⁶¹⁸

Bu terkip uyku verir ve nezleyi hapseder ve zikrolunan yağlar onların başlarına uygulanmaz. Onların başlarından boyunlarına kadar unlu terkipler konur. Eğer hasta kadın olursa ve eğer inen maddesinde fazlalık varsa ilkin kan alınıp sonra *kokaya* (*marwal*) ile ishal olması sağlanır; sonra hamurlu yiyecekler verilir. Eğer kan damarının parçalanması veya yırtılması söz konusu ise ve onların sebebi doluluk olursa hastanın mümkün olduğu kadar aç bırakılması gerekir. Muhtemelen 3 gün süre ile söz konusu ilacın verilmesi yeterlidir. Eğer güç düşmesi görülmezse, bu şekilde beslenmeye 4 gün bitene kadar devam edilir.

Eğer gücün düşmesinden korkulursa kanın mutedil olmasını sağlayan veya soğuğa meyli olan besinlerle beslenir. Onda yiyecekler özellikle yoğun kanı yumuşatıcı ve gevşetici, örneğin haşlanmış buğday çorbası verilse ve dört ayaklıların inciği ve başları, rafadan yumurta, ıtır ve özellikle de balla veya mercimek ve iğde ile pişirilip

⁶¹⁸ TM: Bir cbdan mukaddem (bir aydan önce) veyahut 4 aydan sonra istimal olursa bu hususta onun muteber menfaati olmaz. Bu müddet olan tiryakı istimal eder

verilir. Mümkün olduğu kadar onlar güçlü olan yiyeceklerle beslenmez ve gıdasından arpa suyu azaltılır. Özellikle mercimek, innab ve ayva ile pişirilen arpa suyu azaltılır ya da soğuk su ile karıştırılır veya ekşi bir nesne ile ve zararlı olmayan bütün soğuk şeylerle yenir. Diğer adı geçen soğuk yiyecekler ve genel olarak, soğutan yiyeceklerin ona yararı olur. Kasma ve soğukluğuyla yağı alınmış inek sütünün de yararı olur.

Genç ve otcul hayvanların sütleri burada yararlıdır. Ancak onlardan fazla tüketilmemelidir; zarar verir. Balık eti çok yararlıdır. Bu hastalık sahibinin, aynı zamanda bundan sonra zikrolunacak yiyeceklerden soğuk olan yiyeceklerle beslenmesi gerekir; tuzlu olmayan taze peynirin onlara yararı cidden çoktur. Eğer bu hastalık sahipleri etle beslenmek isterse, o etten az yemelidir; onlardan az kan oluşup, organ kuru ve hafif tutanlar tercih edilmelidir. *Kafa kuşunun (bir nevi av kuşu)* eti, kaplumbağa ve tavuk eti gibi kasan ve sıkıştıran nesnelerin içinde pişirilip yenir.

Bu terkinin birbirini izleyen kanamaları kestiği denenmiştir: bakla çiğnenip suyunu içmek gerekir. Bazen de o baklayı çiğneyerek suyu içildiğinde kanamayı keser. Ayva salgısı, suyu ve elma sık sık tıkayıp kasanlara karşı yararlıdır. Yine innab (iğde), bitotu tohumu, Şam keçiboynuzu ve bunlar gibi kanalları koruyan nesneler hastaya verilir. Şüphesiz mühür kili, Ermeni kili, Arap zamkıyla ve biraz kafuru ile verilir. Eğer kan hapsolür ve 4 gün geçerse, onlara başlangıçta soğuk su içinde bekletilmiş ekmek gibi yiyecekler verilir. Eğer parçalanma ve kesilme sebebiyle şiddetli kanamsı varsa, sen kanın yönlendirip meyletmesini sağla ve aksi tarafta sarf edilmesini sağlayıp, safravi olanı dışarı atıp, sonra hastanın kuvvetlenmesini sağla. O hasta rutubetli olanla soğutulup, kendisine kasıp geren nesnelerle verilir ve gargaralar önerilir, örneğin arpa suyu, yengeç, su kabağı, *enderimahus* ilacı ile ve *Galen ilacı* verilir.

Ancak damarların ağızlarının açılmasından kanamanın tedavisi için kasılma ve sıkımayı sağlayan zamk nevinden ilaçlar verilir. Bundan önce zikrolunanların tedavisinde ihtiyaç olan tuzlu (tuzlu içecek) ilaçlar gibi ilaçlara ihtiyaç duyulur; onların arkasından yapıştırıp kaynaştıran ilaçlar verilir. Örneğin gül suyu, nar posası, sumak, malta

mantarı usaresi, üzüm asması sürgünlerinin suyu, meşe palamutu, çöl dikenini yaprağı, kehribar ve Arap zamkı, salyangoz kabuğu, çobandeğneği, Arap dikenini, koruk suyu, eski taş altındaki su kullanılır. Bu ilaçlar ve bunlardan elde edilenler, bazen şapla, mazı, sabır, pelin otuyla desteklenir. Onlardan mürekkep ilaçlar yapılır. Burada sayılan ilaçlar bu kısım içindir. Bu zikredilen ilaçlardan terkip şeklinde ilaçlar hazırlanır.

Bu ilaçlar bazen sadece suyla pişirilir veya bazı öz sularla pişirilir hastaya verilir. Bazen de onlardan lapalar yapılır ve bazen de bu ilaçlara başka sıcak kanama ilaçları karıştırılır. Hepsi söz konusu kanamalarda verilir. Örneğin kereviz, anason, sümbül vermek; adamotu kökünün kabuğu, banotu ve haşhaş gibileri diğerleriyle karıştırılır. Bir başka terkip şöyledir: zamk, kendir kabuğu, Şam toprağı, tebaşir, sinir otu, keten tohumu salgısı ve tohumu ve maydanoz suyu ve ayva çekirdeği salgısı ile karıştırılır kullanılır.

Ancak kanamanın sebebi eğer şişse ve açılma ise onun için ilkin ilaç kullanılmaz. Bu nevi kanama gerip, kasan maddelerle tedavi edilmez. Çünkü kasılma büyük bozukluk oluşturur. Muhtemelen bu kısımdakiler, ilaçlarıyla tedavi edilir. Ancak yenmeyle oluşan kanamanın tedavisi zor ve zahmetli olur ve o yoğun gibidir. Çünkü o hasta ondan kurtulamaz ve o kısım etlenmez. Ancak bu kötü mizaçla birlikte olur. Uzun sürede sert (had derecede) şiş ya katılaşıyor veya kokuşur. Bazen dikkatle kontrol eldir. Bazen safravi olan ve yoğun katranköpüğü gibi bir şeyle olur. Onun güçlendirici desteklenmeye ihtiyacı vardır. Yararlı tohumlarla onun yoksunluk irritasyonunu sakinleştirirsin. Şüphesiz onlardan yarar sağlanır. Genel olarak onların tedavisi kan alma ve diğerleriyle dışarı atarak temizlemektir ve yiyecekler iyi keymusi olmalıdır. Yoğurt, sarıyonca yemek, yoğun yağmur suyu, maydanoz tohumu, hatmi kökü, Şam toprağı ve bunların yarısı kadar afyon da konur. Bunlar bu kısımda tedavi için verilen ilaçlardır. Paulus'un zikrettiği bizim *Akrabadin*'de zikrettiğimiz onlara yararlı ilaçlardan olur. O ilaçlar kantaşı, kardeşkanı kehribar, kobalt zamkı, mühür toprağı genel olarak bütün kurutucular, temizleyenler ve yapıştıran şeyler bu ilaçlara dâhil edilmelidir.

Ancak göğüsten akan kanın tedavisi için göğüs üzerine konan o ilaçların maddelerinin nazik, cevheri ince olmalıdır Onlarla birlik-

te bizim zikrettiklerimiz de uygulanmalıdır. Bütün bu işler arasında hastaya tatlı fesleğen suyu verilmelidir. Eğer kanama sıcaktan oluyorsa, ilaçların hepsi yararlıdır.

Eğer sebep soğuksa onun tedavisi zikrettiğimiz gibi yapılır. Bu tedavi Galen'in önerdiği gibidir. Şüphesiz ki bu gençlerin ilacıdır. Birinci gün ve ikinci gün hastanın kolundan kan alınır. Onun şiddetine göre, kötü kan iner ve onun buğday çorbasıyla beslenmesi gerekir ve göğsünün üstüne mühür çamurlu kefen bezi konur. Ondak akşamüstü kaldırılır. Gece onun sıcaklığı istenen kadar artar ve buğday çorbasıyla beslenir ve yararlı tohumlar verilir. Üçüncü gün yine birinci günde yapılanı yapıp, zikrolunan kefen bezini göğsüne 3 saat kadar koyulur ve sonra üzerine arpa suyu ve ördek etinden alıp, daha sonra ördek etini soğan ve tereyağı ile çorba yapıp hastaya verilir; hasta onunla beslenir. Bu tedbirim ile onda olmasından korkulan şişi ortadan kalkar. Akciğerleri olgunlaşmış eski tiryakla muamele ettim ve onu temizledim. Ona azar azar eşek sütü içirdim ve diğer kanama ilaçlarından verdim. Galen şöyle anlatmaktadır: kanaması olan kişi birinci günü Galen'e müracaat etmişti ve onun ilaçlarıyla tamamen iyileşmişti. Ancak birinci gün geçtikten sonra müracaat edenlerin hali farklı farklı oldu. Kimisi sağlığına kavuştu; kimisi helak oldu. Ben bu yolla tedavi edilen kanaması kişilerin sağlıklarını kazandıklarını gözledim.

Eğer hastalıkta (kanama) rutubet ve gevşeklik olursa, onu ısıtmak ve germe, maddeyi tutma özelliğinde ilaçlar vermek gerekir. Hastaya örneğin bataksazı balı, mastika, kavrulmuş kimyon, dağ yarpuzu, bakır suyu ve kunduz hayası ve safran gibi ilaçlar verilir. O ilaçlara, göğsün mutedil bir şekilde kasılabilmesi için kestane karıştırılır. Şüphesiz bunlar *Akrabadin*'de zikredildiği gibi, terkip şeklinde verilir.

Eğer sebep kuruluk olursa ve bu az görülse, rutubet için bilinen sütlerden, yağlardan, sıvılardan alınır ve sonra maddenin aksi yönde işlemesi için ortak tedbirler alınır. O ortak ilaçlardan sonra kanamada kan alma ve başka tedbirler de alınması gerekir. Böylece başka sebeplerden olan hastalıklar da zayıflar. Eğer kanama sebebi karaciğer üzerine vurma ise ona basit toz ilaçlar verilir. Çin tarçını 10 ölçü, Ermeni kili, 5 ölçü olarak alınıp toz haline getirilerek verilir. Onun bir defalık dozu 1 ila 1,5 dirhemdir.

Ancak kanamayla ortak ilaçlar *İkinci Kitap*'ın cetvellerinde zikrolundu. Burada verilmesi uygun olan basit ilaç tarçındır. Çünkü yoğun olarak tarçın toz şeklinde içilse onun bir miskali bazen büzer, kasar; çeken veya sıvı ile verilse ondan hemen çok hızla yarar sağlanır ve semizotu çiğnense ve onun suyu içilse, o, bu durumda kanamayı tutar (hapseder). Hıyar suyu ve özsuğu ve özellikle bazı yapışkan ve çeken kasıp, büzen maddelerle verilir. Eğer kolayca akıtılırsa tedavi de kolayca olur. Yanmış geyik boynuzu yararlı ilaçlarla karıştırılarak verilir.

Arpa suyu da onlar gibi yararlıdır. Aynı zamanda bir dirhem karaardıç meyvesi de yararlıdır. Yine kişniş meyvesi soğuk suyla 3 dirhem kadar alınıp, akşam ve sabah içilmesi yararlı olur. Aynı zamanda mercan ve Samos toprağı da yararlıdır. Tahmin edilir ki, Samos toprağı Yunanca yer yıldızı dedikleri ilaçtır. Muhtemelen *talak* dedikleri başka bir ilaçtır. Yine, oğlak kanı, oğlağın doğumundan önce alınıp, 3 gün yarım ukiye hastaya içirilir.

Aynı zamanda bitotu tohumu, sinir otu 2 dirhem, sinir otu suyuyla verilir veya suyla verilir; çok yararlı olur. Ayrıca ayva da özellikle pişmiş olanı yararlı olur.

Yine tavşan burunları gül suyu ile veya pişmiş mazı, reyhan suyu ile, özellikle göğse yararlıdır veya mühür çamuru ve onun yerine Samos kili sirke ile karıştırılıp kullanılır. Aynı zamanda, *sumkutun*, yani çok yıllık bitki olan *semporium tektorium* da yararlıdır. Bir adam bazı kitaplarda bunun şöyle ifade edildiğini söylemiştir: bir nevi yarpuz vardır ki sahrada biter; o diğerlerinden farklıdır ve tuzla yenir. Onu yabani adamotu diye de adlandırırılar. Bu ilaç, bir misli nişastayla tüketilir. Yine o Yemen şapıyla yenirse çok yararlıdır. Özellikle rafadan pişirilmiş yumurta sarısı ile Yemen şapı içine konup hastaya verilse çok yararlıdır. Yine ona balık zımkı yararlıdır.

Eğer tedavide zorlanılırsa, 4 dirhem banotu balla verilir. Kötü kanaması olanlar mazı şarabı ile tedavi edilmelidir. İlacı soluyabilmesi için başka bir özsuğu ile verilir. Eski ve yeni kanama tedavisinde pırasa tohumu, bitotu tohumu eşit miktarda alınıp karıştırıldıktan sonra 2 dirhem kadar çobandeğneğı suyu ile içilir veya Şam pırasası öz suyundan 1 ukiye ve sirke yarım ukiye alınıp, sabah hastaya içirilir veya yanmış süngerle ve şarapla birlikte hastaya verilir.

Galen kanamayı tiryakla, *misriditus* ile ve güzel kokusu olan ilaçlarla tedavi etmiştir. Çünkü güzel koku tabiatı güçlendirir ve güçlü olan tabiat kandaki bozukluğa engel olup, olgunlaşmamış olan maddelerin atılmasını sağlar. Aynı şekilde *kevekb hapları* ve *andromachus ilacı* ve kantaron alınır; bu ilaçların hepsi kanı durdurup organı temizler. O halde bu ilaçlar hamam suyu ile ve ateşi olmayanlara şarapla içirilir. Kuzey ülkeleri halkı bu hastalığı pişmiş dağ kantaronu ile tedavi ederler.

Onlara uygun içecek sinir otu suyu 2 dirhem, hodan öz suyu 2 dirhem, semizotu suyu ve taze gül dalları usaresi lukiye alınır. Bu şeyler su konmaksızın hastaya haricen (göğüs üzerine) uygulanır. Bu bitkilerin öz suları alındıktan sonra, muhtemelen pişirilmeden içine bir miktar mühür kili konup onlardan zikredilen miktarda hastaya içirilir veya gül dalları öz suyu alınıp içine antik taşların altındaki su, kantaşı ve yanmış geyik boynuzu ilave edildikten sonra, hastaya içirilir. Bu ilaçlardan karıştırılıp hap yapılır: Arap zamkı, kırmızı gülsuyu, Güvercin çenesi özsuğu, meşe kurusu, kendir kabuğu eşit miktarlarda alınıp, hap yapılır. Aynı şekilde arsenik, güzelavrat otu kabukları, kendir, Arap zamkı, semizotu tohumu, reyhan tohumu, gül suyu, kâfuru alınıp ilaçlardan da hap yapıp alınır veya mazı suyu veya reyhan suyu ve yine haşhaş tohumu, mühür çamuru, *heyfritidas* (antik taş altındaki su) veya reyhanla içilir. Aynı şekilde hap yapılır. İbn Serapion'un zikrettiği ilaç, yani antik taş altındaki su badem zamkı ile verilir. Yaz günlerinde göğüs üstüne uygulanan yağlardan biri de ayva yağıdır ve kışın sümbül yağıdır.

Yararlı Bir Hap: Çöl toprağı, Samos kili, mercan ve kuru gül; her birinden birer kısım, kehribar nişasta ve zamktan her birinden birer kısım alınıp, karıştırılıp hap yapılır. Bir defada içilecek miktar 4 miskaldır.

Gerip, kasarak ısıtan terkip ve diğeri özellikle içilerek alınan, kabız eden, ısıtıcı terkipler ve müşterek yakılardan biri şöyledir:⁶¹⁹ arpa unu, kendir unu, Arap zamkı ve yumurtanın beyazı ile yakı yapılır.

⁶¹⁹ TM: *Mabnume*: Bu hap kabız usare ile (sıkıştıran öz sularıyla) ve mahmum olmayanlara şarap ile içirilir. Enva-i nefes beyninde müştereke-i azimedendi

Cerahat olgunlaşmadan önce kullanılır ve o şişi engeller ve henüz olgunlaşmamış irini de engeller. O terkip maddeyi etraftan çeker ve göğsü soğutur. Bundan sonra, o hastalık sahibine gerip tamir eden, yapıştıran ve şişi engelleyen yiyecekler, göğsü soğutan ve etraftaki organlardan maddeyi çeken maddeler verilmelidir. Sonra sık sık sirke karışımı ile birikmiş zararlı maddeleri akıtmak; oradaki maddeyi çekmek gerekir. Daha sonra, önce söz konusu edilen zararlı şeyler temizlenir. Ancak temiz yağmur suyu, Ermeni toprağı veya gül konularak içilmelidir ve demir suyu içine söndürülmüş demir suyu kullanılır. Bu suların içilmesi cidden yararlıdır. Onların kabız olmak gereklidir ve bu terkip yararlı olur. Eğer kanın akciğerde donmasından korkuluyorsa, ona sirke ile karıştırılmış su içirilmelidir. Öksürük olanlara ve söz konusu olduğu üzere, sirke ile karıştırılan su vermemelidir. Eğer kanı tamamen donmuşsa, mühür kili ve balla yapılan macun, ballı sirke ve pırasa suyu ile karıştırılarak hastaya içirilmelidir.

Donmuş kan için şu mürekkep ilaçlar önerilir: pişmiş boyotu 2 dirhem, loğusa otu 1 dirhem, sarı sakız 3 dirhem, süsen yağı 1 dirhem, biber 1 tane, ban otu 1 dirhem, gül 2 dirhem alınır; bu söz konusu edilen ilaçlardan hap yapıp gölgede kurutulur ve rezene ve kereviz suyu ile hastaya içirilir. Aynı şekilde tavşan burnu veya kül suyu incirle karıştırılır; kekikle veya ballı arpayla veya basit ilaçlardan dışarı atan (temizleyen) ilaçların suyu ile içilir. Biz o basit ilaçları *İkinci Kitap*'ta zikrettik. Mürekkep ilaçları da *Akrabadin*'de zikrettik ve *Dördüncü Kitap*'ta donmuş kanın çözülmesi kısmında zikrettik.

DÖRDÜNCÜ MAKALE

Nazari Yöntem Hakkında

Kalp Dışındaki Göğüs Organlarının Kuruluk ve Şişleri ile İlgili Bilimsel Yöntem⁶²⁰

Birinci Kısım

Göğüste ve Göğsün Yan Taraflarında ve Göğüsteki Örtülerde ve Diyafragmada ve Kaslarda Olan Şişler

Göğüsteki kaslar, örtüler, diyafragma ve göğsün etrafında görülen her türlü ciddi şişe *şuse* (*pleurisy* ve *bersam, pleodynia*) denir. Göğüste-ki iltihap zatülcenp diye adlandırılır. Göğüs organlarında ağrı vardır, ancak bu şişten değildir; zatülcenp zannedilir; onlar yelin ağrılarıdır; O kişinin göğsünde zatülcenp olduğu zannedilir. Bunların (şişlerin) büyüklüğü ve halleri zatülcenpte, diyafragmanın kendinde olan şişlerden daha kötüdür. Çoğunlukla bu şişin maddesi akıcı madde veya kandır. Çünkü o zara (göğüs zarı, *pleura*) ancak ince olan nüfuz eder. O nüfuz eden kan özeldir. Ondan dolayı oluşan hummanın nöbetlerinin şiddeti çoğunlukla yoğun olur ve çoğunlukla zatülcenbin ince maddeden oluşmasından dolayı, sık sık ekşi geçirmesi olanlar, zatülcenp olmaz.⁶²¹ Sıcak şişin maddesi balgam ve nadiren de sevdavi hılt (kara safra) olur. Belki sıcak şiş, söz konusu özelliklere uygun bozuk balgam ve sevdadan da meydana gelmiş olabilir, ancak hiddetli olmaz. Sıcak şiş safradan ve kandan meydana gelen şiştir. Bunların dışında oluşan şişler kronikleşir. Bu zikredilenlerin çoğu insanda görülmez.

⁶²⁰ TM: 14 kısımdan meydana gelmiştir.

⁶²¹ TM: Zira o ceşâ balgamı el-mizaçta olur ve balgamdan zatülcenb olmaz ve kan muhterekten ve mütecaffin olan balgamdan hudusü çok olur ve nadiren ufunetli mültehibe sevdadan olur. *Kitab-ı Külliye*'de biz beyan etmiştik ki

Şişlerin hemen hepsi çözülebilir veya bir yerde o şişi oluşturan sıvı toplanıp katılaşıp ve bu durumlardan biri de zatülcenpte görülür. Ancak, her ne kadar katı şişler zatülcenpte görülürse de bunlar çözülebilir. Ancak onun belirgin durumu maddenin toplanmasıdır. Eğer ondaki madde çözülürse, bu maddeyi çoğunlukla akciğer alır ve kanamalı solunumla onları dışarı atar. Bazen çözülme diğer tarafa doğru yönelir. Eğer madde toplanırsa, onun pişirilip, dışarı atılmaya ihtiyacı vardır. Bazen akciğerde kanlı solunum olur; bazen de o madde arterler tarafından alınıp, idrarla dışarı atılır. Bazen o madde aşağıdaki kanallara geçer, bağırsaklara gönderilip dışarı atılır.

Bazen de o boşaltılan madde boşluklara etli bezlere nüfuz edip, şişler oluşturur. Boğazdaki thyroid ve kulak arkasındaki bezlere doğru atılıp tehlike oluşturur veya bazen de madde uzun sürede boğazda, soluk yolunda birikip, boğar (soluk borusunu tıkar?). Bazen madde zikredilen miktarlara ulaşamaz, ancak çok şişmez. Gerek o madde uzun soluklu olsun veya kanlı soluklu şiş oluştursun, ancak bu durumda solunum zaafı yaratır. Bu durumda gücünün artırılması gerekir. Çünkü solunum organları güçlü olduğu derecede şiddetle gerilip öksürük oluşturarak solunumun olmasını sağlar. Bu kanlı solunum 2 güçle olur. İlki doğal olandır. O doğal güç, ilkin maddeyi pişirir ve sonra atar. Onun için güç istemlidir; dışarı atma bu istemli güçle yapılır. Eğer iki güç de yeterli derecede olmazsa, temizleme işi aciz kalır.

Bilinmelidir ki, kanlı nefesin zorluğu ancak zaaf dolayısıyla ortaya çıkar. Eğer organı hareket etmesi eziyet veriyorsa, bu durum gerek organın kendisinden gerekse hareketten kaynaklanmış olabilir. Bu durumlarda havanın düzensiz (zararlı) maddeyle akciğerler ve bronşlara girmesiyle, karışmasıyla akciğerlerde örneğin, galeyan şeklinde kendisini gösterir. Bazen nefes almadaki zorluk sebebi madde olur. Çünkü madde cidden nazik, ince veya ağır ve yoğun veya gevşek olsa, onlar solunumu güçleştirir. Bu durumda akciğerlere ve bronşlara nefes darlığı arız olur. Zatürriye maddeleri 14 gün içinde toplanır. Sakinleştirilemezse, 40 gün süresince irinleşir; atılmazsa, o kişide zatürriye meydana gelir. Bazen irinleşme yedinci günde olur. Ama çoğunlukla yirminci günde irinleşme olur; 40 günde veya 60 günde de irinleşme olabilir.

Bazen ortaya çıkması pişmeden önce olur. Onun içindir ki, maddenin çokluğu veya hiddeti önemli olup doğal olarak eğer madde pişirilebilirse, söz konusu madde atılabilir. Aynı şekilde sıcaklık dolayısıyla ve yaş ve yaşadığı ülke ile ilgili olarak madde pişmeden de dışarı atılabilir. Hekim hatası olarak vaktinden önce dışarı atan ilaçlardan iştirilmesinden dolayı, bu yiyeceklerin dışarı atılması söz konusu olur. Biz Allah isterse, dışarı atan ilaçları basit ilaçlar kısmında açıklarız. Hastanın yorucu hareketi, yüksek sesle bağırması veya bu şekilde bozuk davranışlardan kaçınması gerekir. Bazen zatülcenp zatürrieye dönüşür. O vakit akciğer zatülcenbin maddesini kabul eder. Ondaki kanlı soluk iyi değildir ve şiş içinde hapsolmuş demektir. Bazen zatülcenp akciğerlerin etkilenmesiyle, zikretmiş olduğumuz gibi, zatürrieye doğru yayılma gösterir ve herhangi bir araç olmaksızın zatürrie meydana gelir. Belki zatülcenpteki maddenin irinli olması veya şiddetle akciğerin içindeki maddenin çözülmüş olması ve onun bozuk olması zatürrie olmasına sebep olur. Bazen de zatülcenp titreme oluşturup, perişan bir duruma dönüşür.

Çünkü madde şişin içinde bulunduğu organa bağlı sinirlere atılır. Hastalık sinirlerde oluşur; organlara geçer. Bu geçiş öldürücü olur. Ona ilaçların yararı olmaz.⁶²² Bazen zatülcenp ve zatürrie, hastalıkların arkasından olur. Onlar göğsün içindeki organlar ve etrafındakilerde ağrı oluşur; kollarında ve bileklerin içinde ve parmaklarında ağrı vardır; hastalık kalbe taşınır ve ilerler ve oralarda da işlevlerde bozulma oluşur.

Bazen de zatülcenp maddeleri geçip görünen organlara doğru çıkar görünür hale gelir. Zatülcenp maddelerinin zikredilen geçişi sinir ve veterlere bağlar. Muhtemelen kemiklerle de olur.⁶²³ Eğer zikredilen bozuk madde aşağıya meyledip sonra açılıp fistül oluştursa, bu kurtuluş sebebi olur. Ancak fistülün kendisi kötü bir oluşumdur. Eğer o madde eklemlere meylederse ve fistüller olursa, o hasta da kurtulur.

⁶²² TM: Nev intikalde diğer işaretler her ne kadar iyi olursa da bazı kere o olumlu (iyi) alametenin TM: Zikredilen maddelere bazen asabın ve veterini cevherlerine ve belki cevher-i izame nüfuz eder işaretlerin (belirtilerin) yararı olmaz.

⁶²³ TM: Zikredilen maddelere bazen asabın ve veterini cevherlerinc ve belki cevher-i izame nüfuz eder

Ancak organda müzminleşme olur; özellikle o organda biraz yoğun atık taşıyan idrar ve pişmiş çok miktarda kan varsa, o solunmamalıdır. Eğer bunlardan biri bulunuyorsa o fistül daha iyi olur. Çünkü atılması gereken madde gizliyse, aldatıcıdır ve bu durumda atılması gereken maddenin azlığına işaret eder ve pişmesiyle onlardan kurtulma imkânı vardır; bozukluk ve yoğunlaşma hastalığının arttığına işaret eder. Bazen şiddetli humma yüzünden orada peş peşe olan nefes oluşur; maddenin gevşekliğinden dolayı hastada şiddetli kanama ve çok fazla ateş olur; kişi ateş fazlalığından nefes nefese kalır. Nefesin peş peşe (aralıksız) olması kanamanın gevşekliğinden olur. Bunların her ikisi gerginliğe yardımcı olur.

Ancak zatürrie ve zatülcenpten hangisi daha kötüdür? Sol tarafta olup, kalbe yönelik olan zatülcenp veya zatürrie daha kötüdür.⁶²⁴ Bazılarına göre şu daha kötü, bazıları da öteki daha kötü derler. Ancak kalp tarafına yakın olan daha kötüdür. Şüphesiz maddesi pişmesi mümkünse onun pişip çözülmesiyle dışarı atılır. Kalp tarafına uzak olan daha iyidir. Ancak maddesinin pişip çözülmesi zordur.

Bazen baş bölgesinde göğüs bölgesinde veya göğse ait damarlarda olan doluluk oluşturan zatülcenbe sebep olur. Bazen çok soğuk su içmekle madde göğüste kalıp ondan fazla soğuk oluşur ve hıltları hareket ettirmek ve heyecanlandırmak için şarap içilir. Bu durumda zatürrie zatülcenbe döner. Ancak çoğunlukla aksi olur. Bununla birlikte gizli bir nefes darlığı oluşur.

Zatülcenp çoğunlukla sonbahar ve kışın görülür. Özellikle kışın dördüncü ayından sonra olan korkutucudur ve kışın olan önemlidir. Kuzey rüzgârları esince artar veya artması baskılanır. Yanlardaki ağrılar artar. Özellikle yanlarda hastalık devam eder. Yazın güney rüzgârları estiğinde cidden az olur. Ancak güneyin yazı ve yağmurları ve arkasından güney rüzgârları ve yağmur olursa, sonbaharda hastalık az görülür. Ancak başka durumlarda sonbaharda, eğer kişi safravi mizaçlıysa zatülcenp olma olasılığı çoktur. Ancak diğer güney halkından zatülcenp bu havalarda az olur ve güneydeki ülkelerde ve güney havalarında zatülcenp az olur. Aynı şekilde adet gören kadınlarda

⁶²⁴ TM: O halde bu meselede ihtilaf olunmuştur.

zatülcenp az görülür. Bilinmelidir ki, ne zaman zatülcenp kanamalı soluğa yakın olsa ilkin humma ile görülen ishale benzer olur. Zatülcenpte ilkin kanama dolayısıyla kabız eden ilaçlar verilmelidir; daha sonra, yumuşatıcı ilaçlar verilmelidir. Çünkü onların mizacı safrasız olup rutubetlidir. Eğer hamile kadında olursa öldürücüdür; yaşlılarda az olur. Eğer kanlı soluk temizlenmezse öldürücü olur. Zatülcenp bazen karaciğerde olur. Eğer karaciğere şiş ulaşmışsa, bu durumda diyafragma ve oradaki örtülere kadar uzar. Orada ağrı hissedilir. Nefes darlığı (nefesin zayıf olması) hastalıkları arasındaki fark belirlenir. Zatülcenp bazen menenjitte birlikte görülür. Zatülcenpte bu arazlar görülürse öldürücü olur. Boğazlanma gibi bir his olur. Bazen zatürriyenin bayılma veya benzerlerine dönüşüp, öldürücü olduğu söylenir. İkinci olarak, ısıtıcı ve kusturucu veya humma sebebiyle soğuk ve rutubetli dışarı atılımlar (madde boşaltımı) sebebiyle kurutucu ilaçlara ihtiyaç vardır.

Çoğunlukla zatülcenp ve zatürriyenin sebebi kötü besinlerin ağır yiyeceklere değişimi olur. Çünkü karnabahar gibi kanı yoğunlaştıran yiyecekler erkek memesi gibi yerlere ve yanlara atılır. Onun ilacı ince (hafif) maddeler ve hamamdır. Ballı sirke onu süratle dışarı atar; yağlı merhemlerden kaçınmalıdır. Onlar çekicidir. Bazen kan almak gerekir.

Zatülcenbin Belirtileri

Zatülcenbin kendi belirtileri beştir. Bunlardan biri kalbin etrafında humma olmasıdır.⁶²⁵ İkincisi yanlarda görülen ağrılardır. O kısım zarsıdır; örtü şeklindedir ve çoğunlukla ağrı solunum sırasında hissedilir.⁶²⁶ Bazen de teşvik edilip uzar. Bazen zatülcenbin zararlı maddeleri çok olur; onun uzaması da madde miktarının çokluğunu gösterir. Hastalığı teşvik edilmesi maddenin keyfiyetinin kuvvetini gösterir. Çünkü kuvvetin özelliği dolayısıyla nüfuzu ve gevşekliği çok olup,

⁶²⁵ TM: Zatülcenb-i halis alametleri beştir. Tabh ile olan nüshada alamat-ı hamse ve nüsha-i sultaniyyede alamat-ı müşennec vaki olmuştur.

⁶²⁶ TM: Zira zatülcenb halis az olarak akciğer arasında olan hicapta şiş olmasına itlak olur ve la mahalle o az (kalil) şiş yakın olmakla humması lazıme ve gayri mufarika olur.

hastalığı desteklediği hissedilir. Üçüncü belirti (işarete) şişin akciğeri zorlaması ile oluşan nefes darlığı olur ve nefesin küçük ve peş peşe (kesintisizmiş gibi) olmasıdır. Dördüncüsü testere gibi solunumdur. Burada soluk alıp vermek, testere ile bir şey kesilirken çıkan sesler gibidir; nefes ileri geri hareket eder gibidir ve gittikçe zayıflar ve maddesi artar. Beşincisi öksürüktür. Bu hastalığın başlangıcında kuru öksürük görülür; sonra kanlı soluk görülür (soluk alıp verme sırasında kan gelir). Bu hastalıktan önce öksürük olmaz. Hastalığın başlangıcındaki öksürük iyidir. Hakiki zatülcenpte bu öksürüğün oluşması akciğerin ortaklığıyla ortaya çıkar. Sonra hastalık maddesi dolayısıyla hasta terler. Onun akciğerdeki kanamayı da atması gerekir. Şüphesiz o bu maddeyi çözer ve toplanmış olan maddenin hepsini kanlı öksürükle atar. Bu sırada kurtulan hastada nabız olmaz. Çünkü çok nabız, arteri çok olan organda olur.⁶²⁷

Öksürük, ateş, nefes darlığı ve solukların uzamaları, bayılma, karaciğerlerdeki zatülcenptekine benzer. Ancak onlar arasında fark vardır. Ama zikredilen arazlar ve nefsin kanlı olmasıyla zatürrie, karaciğerdekine (zatülkebed) benzer. Onların arasında fark vardır ve bu farka ihtiyaç da vardır. O halde zatülcenp ile zatülkebedin farkı, zatülkebedde nabız tek dalga (tek vuruş) şeklindedir; ağrısı ağır olup, onun ağrısı desteklenmez; hastanın yüzünün rengi sarıya dönüşür. Öksürüğünde kanama olmaz. Muhtemelen zatülkebedde öksürük kuru ve taklit gibidir ve bazen de dil sarıdan siyaha dönüşür; idrarı atılmaz; birikir. Sıvı birikiminin bir kısmı karaciğere aittir. Sağ tarafında ağırlık hisseder ve karaciğerin şişi hissedilse onda ağrı da hissedilir. Bazen zatülkebedi olanlarda gücün zaafı dolayısıyla et yıkıntısına benzer ishal olur.

Eğer karaciğerin şişi onun arkasındaki çıkıntısında olursa çoğunlukla o şişe dokunmayla hastalık hissedilir. Eğer karaciğerin derininde olursa, solunumun düzensiz olmasıyla bu durum anlaşılır. Çünkü derin nefes alındıkta, ağır bir şey asılmış gibi hissedilir ve karaciğer iltihabından dolayı daralma hissine benzer bir his oluşur. Rutubet eksilmez ve cidden şiddet olmaz. Ancak zatülcenpte öksürükte kana-

⁶²⁷ TM:zatülcenb şişinin yerinde olan arterler çok değildir.

ma vardır ve ağrısında artış oluşur. İdrarının kıvamı ve rengi güzeldir; nefes darlığı daha şiddetlidir. Onun nefes darlığı, hastalığın şiddetiyle birlikte artar. Hatta her altı saatte değişim görülür; çoğunlukla onlar arasındaki fark da artar. Bu zikredilen zatürrie ve zatülcenp arasında olan farklardır. Ancak zatülcenp zatürrie arasındaki fark zatürriide nabız atışı dalgalıdır ve ağrı daha yoğundur; nefes darlığı şiddetli ve nefesi daha sıcak olur. Bunlardan başka zatülcenbin başka belirtileri de vardır.

O işaretler fark edilmeyen sersamın(menenjit) arazlarını gösterir; örneğin zihin karışıklığı, hezeyan, nefes sıklığı gibi ve boğazlanıyor gibi olma, bayılma ve bunların benzerleri gibi. Bazı vakalar daha hafif olabilir. O arazlar gerginliğin verdiği sıkıntı ve şiddetli ıstırap, şiddetli aksırma olur; ateşle birlikte renkte değişme olur; ateş ve kusma da görülebilir. Bu arazların hepsi akciğerlerde hastalık oluşturduğunda görülenlerle aynıdır. Bu gevşek iltihap ve karaciğer iltihabı arasındaki fark menenjit ve hepatitis arasındaki fark gibidir.

Menenjitte ilkin zihin karışıklığı oluşur; sonra, diğer arazlar oluşur ve menenjitte teneffüs daha dengelidir ve teneffüsün kötüsü zihin karışıklığından sonra ortaya çıkar. Menenjit belirtileri menenjitte görülen göz kırmızılığı ve yukarı doğru çekilmeyle ortaya çıkar. Ancak zatülcenpte, zihin karışıklığı daha sonra görülür. Bazen zihin karışıklığı zatülcenpte ölüme yakın görülür. O zamana kadar akli başındadır. Ancak zatülcenpte nefes değişimi onun kötüye gittiğini gösterir. Zatürrienin başlangıcında yutmada zorluk olur; uzun sürede yutar. Göğüste olan şişe doğru çekilir gibi olur; ağrı azdır.

Menenjit ve zatülcenp arasında olan farklardan bir de menenjitte nabız büyük olup, nabız aralarında büyük fark vardır; zatülcenpte nabız aralarındaki fark daha azdır. Zatülcenp şiddetli değilse nabız küçüktür. Zatülcenbin şiddetli olanının arazları konusunda şöyle zikredilir: dil kuru ve serttir. Eğer onun yüzünde ve gözünde kırmızılık çok artarsa ve gerilim şiddetlenirse, nefes kötüleşirse, zihin karışıklığı olursa, soluk kesintiye uğrarsa [bu zatülcenptir]. Bazen kötü zıtlıklara doğru gidiş olur.

Hakiki Zatülcenp (Pleurisy) ve Hakiki Olmayanlar

Zatülcenp hakiki değilse, muhtemelen yanlardaki zarlarda doluluk vardır veya göğsün dışındaki (kaburgalar üzerindeki) kaslarda doluluk vardır. Bu hakiki olmayan zatülcenp belirtisidir. Burada had de-recede ağrı vardır. Çünkü dıştaki zarda olan şiş dokununca hissedilir. Bazen de ciltteki belirtiler de ona ortaklık eder. Bazen şişlik dışarı doğru olur. Kanamalı nefes yoktur. Şişin dışı doğru meyletmesi (çık-ması) bazen doğal olarak bazen de yapma gibidir. Ancak zatülcenbin hakiki olmayanının şişi kaslardadır. O şiş nabız gibi atar. Eğer atışlar hissedilirse ve burundan bir şey sokulursa o şişin dış kaslarda oldu-ğu belirlenebilir. Nabız atışlarından ve solunumun kötü olmasından, şişin göğsü kasan kaslarda olup olmadığı belirlenir. Senin bildiğin gibi, dış ve iç tabakadan her birinde çeken, kasan ve gevşeten kaslar mevcuttur.

Gerçek zatülcenpte ağrı hissedilir. Gerçek zatülcenpte nefes darlığı, öksürük, sert nabız, yayılım ve şiddetli ateş vardır. Bunların hepsi hakiki zatülcenbin arazlarıdır. Bazen nabız gevşektir. Bazen ateş sebebiyle şiş, zikredilen yerlerden başka yerlerde de olabilir veya başka bir sebepten de olabilir. Örneğin kanama veya bir başka sebep olabilir. Ancak her kanama zatülcenp değildir. Bu durumda orada ağrı hissi yoktur; nabız testere sesi gibidir ve diğerlerinde de böyledir. Bu hakiki zatülcenp değildir.

Hakiki olmayan zatürriede, genellikle omuzun alt kısmında ağrı vardır. Hakiki zatülcenpte diyafragmanın altında ağrı olur ve bu ağrı epigastrik bölgeye doğru yayılır. Çoğunlukla akılda karışıklık vardır; arazlar daha yoğun ve ağrı da daha şiddetlidir. Nefes güçlüğü vardır. Diğerlerinde olduğu gibi şiddetli ateş yoktur. Muhtemelen bazen ateşin gücüyle fazlalıklarda kokuşma olur. Eğer iltihap göğüsteki zarlardaysa ağrı köprücük kemiğinin zarının üzerine doğru yayılır. Aynı zamanda arkada, sırtta da ağrı vardır. Onda elbette, nabız gibi atma hissedilmez. Ağrı epigastrik bölgeye doğru yayılır. Onun sebebi diyafragmadaki şiştir. Şiş etli organlarda olur. Bu çok tehlikeli değildir.

Kötü ve İyi Zatürriye Belirtileri

⁶²⁸Zatülcenpten kurtulmanın işaretleri hakkındadır. Kolayca kanama, hızlı pişme olur; soluk beyazdır; nabız eşit aralıklı olur. Nabız sert değildir; testere gibidir; kuvvetli ses vermez; ağrı ve diğer belirtileri de keskin değildir. Nefesi ve uykusu rahattır; tedavi kabul eder. Muhtemelen hastalıkta çok yoğunluk yoktur. Beden yumuşak ve sıcaklığı sabittir. Onun sıcaklığı azdır ve hasta ağır bir baskı hisseder; damarları soğuktur; bağlı, birbirine yapışmış gibidir; ciddi idrarı vardır; damarları ve bağları kötüdür ve kötü kokuludur; şiddetli safrası vardır. Kötü kokulu olması onun işaretlerindendir.

Onun işareti olan burun kanaması olursa, bu zatülcenp için iyi bir işarettir; yararlı olur. Kötü olan işaretleri şunlardır: kanamanın tutulması veya çok yavaş olmasıdır. Akan kan pişmeyip, rengi kırmızıdır veya renk değişimi olur veya siyahlaşır. Onun nefesi gevşek olup, boğazlanır gibidir ve genel olarak zatürriye belirtilerinin iyi olan diğer tiplerinin belirtileri bunların zıddıdır. Kötü belirtilerden biri idrar atımındaki hız ve düzensizliktir. Aynı zamanda idrarı kan nevindedir (kanlı idrar). Çünkü bu gibi idrar kötüdür; beyinde iltihap olduğuna işaret eder. Bundan dolayı kötü bir işarettir. Söz konusu kişinin sıcaklığı şiddetli olup, özellikle eğer kol ve bacaklarında soğukluk varsa, ağrı sırta doğru uzanır. Eğer hasta sırt üstü yatıp uyursa ağrı şiddetlenir. Eğer zatürriye olan hastalarda hastalıklarının sonucunda zıtlıklar varsa, yani hastalıklarının arazları bakımından zıtlıklar varsa, karaciğerin kötü olduğu sonucuna varılır ki, bu durum cidden çok kötüdür. Ancak o zıtlıklar hastalığın başlangıcında görülürse iyidir ve teşhis ve tedavide yararlı olabilir. Ancak bu hastalıkların tedavisinden sonra zıtlıklar arız olup, nefes alma zorluğu ve yoğunluk ortadan kalkmazsa bazen o zıtlık dördüncü günde öldürür.

Zatülcenpte epigastrik organların altında titreşim varsa bu durum çoğunlukla aklın karışıklığına işaret eder. Çünkü vücut örtüleri, başın örtüleriyle ortaktır (Diyafragma ve baştaki zarlarda ortaklık vardır?). Bu [irinli madde] diyafragma içinde hareketlidir. Çoğunlukla bu hastalığın tırmanması (artması) kötü belirtidir. Humma sakin-

⁶²⁸ TM:Onun reddisinin ve selimiyetinin alametleri hakkındadır.

leşmezse tehlikesiz cerahatin dönüşmesiyle kötü belirtiler gösteren zatülcenp ortaya çıkar. Kanlı soluk iyi değildir. Bu ölüme işaret eder. Ancak ne zaman bu durum ortaya çıksa maddenin boşluğa yönelmesi kaçınılmazdır. Burada iyi ve kötü belirtileri açıklamak için başlı başına, müstakil bir kısım ayrılmamıştır.

Bilinmelidir ki, ne zaman zatülcenpte kanlı tükürük görülse, solunumda cidden zaaf olması gerekmez. Ancak kötü huylu bir bozukluk vardır; birçok madde onları oluşturmaya hazırdır. Kötü huylu nefes olmasıyla venlerde kanama vardır. Hippokrates şöyle dedi: Şüphesiz ki, çoğunlukla kanama (kanlı tükürük) cidden kolay oluşur. Aynı zamanda bu sırada nefes de iyidir (bozuk değildir). Ancak başkalarının bozuk olması öldürücü olur; örneğin nefes gibi. Nefesi iyi olan hastanın tedavisi kolay olup ağrısı arkaya, sırta meyillidir. Arkasına vurulan kişinin hissettiği acı ve ağrıyı hisseder. İdrarı kanlı ve iltihaplıdır. O halde bu durumda olan hasta yavaş yavaş iyi olur veya beşinci günle yedinci gün arasında ölür. Nadiren on dördüncü güne kadar yaşar. Genellikle hasta yedinci güne kadar yaşarsa kurtulur. Çoğunlukla hastanın 2 omzu arasında kırmızlık arız olur ve gücü olmaz. Bu durumda olan hastanın içinde (karnında) sıcaklık olup o (hasta) biraz safra çıkarırsa, helak olur; yedinci güne erişemez. Zatülcenpte hastanın kanaması daha iyi olabilir. Onun birçok çeşitleri vardır. Bu durumlarda, eğer ağrı nispeten daha şiddetliyse, üçüncü günde hasta ölür. Ancak üçüncü güne ulaşırsa sağlığına kavuşur. Zatülcenbin bir çeşidi de vardır ki köprücük kemiğinden kola kadar uzanan vuruş şeklinde belirlenir. Onun tükürüğü nekahat döneminde kanla karışık değildir. Eğer hastanın idrarı nekahat döneminde saf olsa (kan içermezse) o zatülcenp de ölüme meyilli olur. Çünkü maddenin bütünüyle başa çıktığına işaret eder. Ancak, o durumda olanlarda, hasta yedinci güne ulaşır, iyi olur.⁶²⁹

Zatülcenbin Görüldüğü Vakitlerin İşaretleri

⁶³⁰Eğer kanama yoksa veya çok ince ise veya azsa veya tükürük diye adlandırılıyorsa, onu biz başlangıçta diye adlandırıyoruz (hastalığın

⁶²⁹ TM: meğer ki Allah ü Taala istesin.

⁶³⁰ TM: Diğer şişler gibi zatülcenb şişi görüldüğünde 4 kısım olur.

başlangıcı). Belirtilerin zıt olması veya kanamanın çok olması ve ince olması (yoğun olmaması), yoğunluğunun ve sıcaklığının zamanla artmasıyla belirlenir. Onun kırmızılığı uygun bir şekilde sarıya dönüşür. Bundan dolayı yoğunlaşır. Sonra, eğer hastanın kanaması kolayca oluyorsa ve zikrettiğimiz gibi pişmişse ve miktar olarak çoksa ağrısı hafiftir. Bundan dolayı, o tam olarak piştiğinde hastalık bitmiştir. Eğer kanamanın kıvamı noksansa ve kolayca kıvam kazanmışsa ağrı yoktur ve belirtiler eksiktir. Şüphesiz hastalık yoğun değildir; inişe geçer ve belirtilerin yoğunluğunu kaybetmesiyle kanama tutulur ve sonuçta hastalık hafifler ve[iyileşir].

Sebepleri Bakımından [Zatülcenbin] Gruplarının Belirlenmesi
Zatülcenbin fail sebebinin birisi kanamadır. Eğer kanama basitse rengi tek renktir; basittir veya karışıktır. Orada (zatülcenpte) ağrı ve ateş vardır ve şiddetli nöbet mevcuttur. Kanamadan (kanlı soluktan) onun fail sebep olduğu anlaşılır. Eğer safraya meyilli ise safraya işaret eder ve kanlı tükürüğün rengi kahverengi olur. Bu da onun fail sebebinin safra olduğunu gösterir. Eğer pişmiş tükürüğün rengi beyaz ise bu hastalığın fail sebebinin balgam olduğunu gösterir ve de tükürüğün rengi, koyu renkse ve o siyaha meyilli ise ve duman gibi dışarıdan nüfuz etmediyse, hastalığın fail sebebi kara safradır. Aynı şekilde balgami ve sevdavi olanlarda çoğunlukla ağrı aşağıdadır ve çoğunlukla yoğun değildir; sırtlara doğru çıkar; hastalıkta yoğun iltihap vardır. Aynı zamanda eğer ateş şiddetliyse, madde sıcaktır ve eğer şiddetli değilse, oradaki madde soğuktur. Bazen de onların yerine geçenler olumlu işaretler verir.

⁶³¹ **Zatürriyenin [Akciğere] Geçiş Belirtileri**

Eğer zatülcenpte kanlı tükürük hızla sağlıklı tükürük haline dönüş-

631 MT: *Zatülcenbin Hissi Esbab Olan Sınıfları Alametleri*: Zatülcenbin fail sebebi istidlal olunan alametlerin birisi nefestir. Nefesin basit el-levn (basit bir renk) ve karışık renkte olmasından fail sebep istidlal olunur. yer ve ağrıdan ve hummadan ve lıunmanın şiddetinden nöbetinden de çıkarılır. Zira nefes-i humrete meyilli olursa fail sebebi kan olduğuna işaret eder ve safrate meyilli ise safraya işaret eder. Nefesin rengi eşkar ise kan ve safra ile birlikte fail sebebi olduğuna delalet eder ve nefese nadec olmayıp rengi beyaza meyilli ise balgama işaret eder ve nefsin rengi sevd kemudete meyilli olup rengi duhan gibi dışarıdan geçen (sabig) ile arız olmadıysa sevdaviyye işaret eder ve aynı zamanda

mezse ve 4 gün geçip o günlerde bütünüyle hastalık iyi olmazsa öncelikli olarak ağrının şiddetinin artacağına, solunumun zorlaşacağına ve nefesin daralacağına işaret eder. Zaafın arıtılıp, bütün belirtilerin iki misli güçleneceğine, bunların yanı sıra, kasılmaların kısalıp ateşin şiddetlenmesine işaret eder. Bunlara ilave olarak, özellikle, dilde sertlik ve kuru öksürük oluşur. Çünkü madde gevşektir ve diyafragmada yoğunluk vardır. Kuvvet zaafa uğrar, cinsel arzular azalır; çarpıntı ve uykusuzluk vardır. Burada ağırlık hissedilir. Eğer bütün bu belirtiler bir araya gelmişse, hastalık tamamlanmış demektir. Ateş düşer, ağrı azalır; ağırlık artar. Ne zaman şiş görölse, o organda harabiyet oluşur; nabız birbirine zıt durumlar gösterir; hasta güç kaybeder; solunum azalır.

Çoğunlukla organların maddesinde şiş meydana gelse ateş yükselir. Eğer 40 güne kadar madde temizlenmezse, o hastalık akciğer şişi (veremi) olarak kabul edilir. Orada iltihap yedinci günde oluşur. Yedinci günden sonra organdaki şişin oluşumu yavaşlar ve bundan sonra onuncu güne kadar çoğunlukla böyle devam eder. Yirminci veya kırkıncı ya da altmışıncı günde hastalık tekrar yükselişe geçer. Her ne kadar zatülcenp şişinin belirtileri şiddetli olsa da, o şişin tekrarlaması daha da hızlı olur. Ne zaman zikredilen belirtiler yumuşak ve hafif olsa nüksetmesi tehlikesi o kadar azdır.

Eğer görülen belirtiler daha açık ve seçik hale gelirse, o kanlı tükürük ve diğer belirtiler de sağlıklı oluşun delillerine işaret eder. Parçaya bakarak bütün değerlendirilmemelidir. Çünkü bütün parçalarda oluşanların sebebi parçada oluşanların sebebi değildir. Bütün zatülcenplerde kanlı tükürük olduğunda kan alma ve temizleyici ilaçlarla tedavi edilemezse, şişi pişiren ilaçlar kullanılır veya onu yok eden ilaçlar verilir. Bu iki işten hangisinin uygulanacağı, diğerinin delilleriyle belirlenir. Eğer nabzın şiddetinin uzaması, gittikçe nabzın şiddetlenmesi, söz konusu olsa ve özellikle nabzın değişkenliği gittikçe şiddetleniyorsa, o kişi kuvvetli olsa da, zatürriyeye geçişi engelleyemez ve akciğerlerde şiş oluşur. Genel olarak ondaki seyir iltihaba doğru olur.

balgamı yahut sevdavi olan zatülcenbin ağrısı sufle meyilli olur ve yumuşak (leyin) olur. Ancak maddesi kan ve safradan biri olursa onun ağrısı fevka mütesaid olup mültakib olur ve şiddet-i hummada sıcak maddeler ve humma-i gayri şedide soğuk maddeler ve bir maddeye işaret eder. Bazın humma nevabi hasebiyle mevate delate-i ceyyide ile delalet eder.

Ancak o kişide koma kuvvetinden kurtuluş, arzu gibi delilleri olmasa da ve arzu koması ve bunun gibi başkaları da mevcut değilse de, şüphesiz bu durum belirlenir; ondaki bu belirtiler ölüme işaret eder. Öncelikle, organın üstündeki örtüleriyle belirlenir; arzu çoğunlukla düşerse, genellikle bununla birlikte kan fışkırmasının yanı sıra artması, bolluğu vardır. Hastanın yüzü kırmızıdır. Ne zaman onunla birlikte buhar yükselmesi (artması) olursa, yüzü kızarır. Eğer göğüs boşluğuna doğru çıkarsa günlerce sıkıntı olur. Sonra durum daha da kötüleşir. Yükselme olduğunda, nabzın bizim söylediğimiz gibi, olduğunu belirledim. Şüphesiz onun zaafi vardır ve muayene edildiğinde yavaş hareket ettiği ve farklı olduğu belirlenir. Dışarı atmayla kuvvet çözülür ve yoğun ateş söner. Zikrettiğimiz gibi, titreme onları izler. Gevşetici hıltlar sebebiyle titreme oluşur. Şüphe yok ki, çok miktarda yükselen, yukarı çıkan madde ve kuvvet zaafi vardır. Bunlar helak eder. Bilmelisin ki, eğer güç zayıflarsa şiddet uzar ve değişken olur. Bundan dolayı bildiğin gibi bayılma görülür. Eğer değişim bunun da altındaysa, daha kötüye doğruysa, bu gerekenin altında olan solunum uyarılır. Şüphesiz beyinde rutubetli buhar varsa bunun ateşi zatülcenptendir. Bazen ateş ve titreme ve pişmenin kesintiye uğramasıyla uyarılır. Şüphesiz beyin rutubetli buharla ateşi kabul eder, ateşlenir. Bu had derecede maddeyle (bozuk maddeyle) kaçınılmazdır ve nabız ciddi bir değişime uğramaz. Öncelikli olarak, onun sinirdeki zaafını atar; onların sinirden atılmasıyla büyük bir titreşim olur. Bu durum yoğun maddenin oluşturduğu iltihabın kesintiye uğradığını gösterir. Bundan dolayı şöyle denir: Şüphesiz beyin ve sinirler öncelikle güçlüdür. Bazen titreşimle uyarılır ve eğer solunum şiddetliyse (yoğun-sa) onda zorluk olur. Humma olur, ancak kuvvetli değildir.

Ne zaman söz konusu hastalık biraz sükûnet ve yavaşlama gösterse onun tükürüğündeki kan kaybolur. Bazen idrar atımı ve dışkı azalır; ince safrada zıtlıklar belirlenir veya idrarda yoğunluk görülür. Şüphesiz onun çıktığı görülmezse, sen boğazda şiş ve hypocondriada uzun süren ateş ve ağırlık belirlersin. Senin ihtiyaçlarının yanı sıra, çıkması gerekenleri uyarman gerekir veya sakinleştirmen gerekebilir. O, sakinleşmeye meyilli olabilir. Bu durum hastanın kurtulmuş olduğunu gösterir. Bunun gibi durumlarla ilgili olarak Hippokrates şöyle bir tahmin yürütmüştür: Bu durumda hasta boyotuyla tedavi edilmelidir.

Şüphesiz ben bu durumda solunumun zorluğunu ve göğüsteki daralma ve baş ağrısını gördüm ve köprücük kemikleri, memeler, kollarda ağırlık ve yukarı doğru yükselen bir ateş ve hararet olduğunu belirledim. Kulaklara ve başa meyil eden bir uyarı vardı. Eğer durum böyleyse, şiş görülmez ve bu bölgeden çıkmaz. Şüphesiz madde beyne doğru meyleder ve bu durumda hastalık öldürücüdür.

İkinci Kısım

Zatülcenp Oluşmasından İkinci veya Üçüncü Gününde Oluşan Kanlı Tükürüklerle İlgili Açıklamalar

Daha iyi kanlı tükürük daha iyidir ve daha hızlıdır; daha çoktur; daha pişmiştir. Maddenin pişmişliğinin belirtisi, tükürüğü düz ve düzgün olup onda gevşeklik olmaz. Belki mutedil yoğunluğu olur ve bu pişmişliği bakımından ortalama olanlara yakın olur. Eğer daha önce olursa veya uykusuz varsa veya başka kötü arazların görülmesinden sonra, o hastanın tükürüğü pişmiş olsa, o kötü olan arazlar, pişmiş kanlı tükürükten belirlenir. İlk günlerde kırmızıya meyleder ve daha sonra sarıya meyleder. Daha sonra bu köpük tabiatı kazanır. Köpük şeklinde olan tükürüğün kısmen ince olmalıdır. Bu tükürük hava ile karışıktır ve çok şiddetli (keskin) köpüklü olan tükürük zikrolanlar kadar iyi olmaz. Belki onun kötüye (bozulmaya) meyli olur.

O önce kırmızıya dönmeye veya sarıdan ateş rengine dönmeyi destekler. Cidden kötü olan, beyaz pürüzlü yuvarlak olur. Hepsi siyaha dönüşür ve özellikle pis kokuludur. Sarı olan siyah olandan ve dışarı atılandan ve de yuvarlak olandan daha iyidir. O kırmızı olandan da daha iyidir. Şüphesiz eğer o kötü ve maddenin ağırlığına işaret ediyorsa sıcaklığın (ateşin) istilasını söz konusudur. Kanlı tükürük hastalığın uzayıp gittiğini gösterir. Akciğer iltihabı ve bütün belirtileri tükenmeye işaret eder. Kırmızı renkte kanlı tükürük sarı olandan daha iyidir. Çünkü tükürük kırmızı olduğunda yalnız doğal kan olur veya doğal kanın balgamla karışımıdır. Yeşil tükürük donmuş olmaya veya şiddetli yanmışlığa işaret eder.⁶³² Bazen tükürük, cevherinde kötü olur ve dışarı atılmasıyla rahatlama olur. Onun

⁶³² TM: Nefes alınıp cumude veyahut ihtirakı-ı şedide gösterir.

kolayca atılmasıyla kötü (bozuk) cevher yok olmaz ve kötü kokulu tükürük olur ve o bu gibi kötü şeylerin salgısının örnekleri de kötü olup, fazla olmamalarından dolayı pişmezler. Her kolayca atılama-yan tükürük (salgı) sakın olmayıp, o salgı göğüsten ihraç olunan basit rutubet olup, ona garip pişmiş bir şey karışır. Balgam ve sevda gibi bir nesne karışmazsa, herhangi bir hılt karışmazsa, farklı bir durum göstermez. Bu durum onun herhangi bir hıltlar karışıp piş-tiğine işaret eder. Tükürük hastalığının uzayacağına işaret eder. Eğer kötü bir pişmenin değişik durum olmaması helak olmayı gösterir. Özetle tükürüğün özet olarak kişinin hastalık durumu kanlı tükü-rük dolayısıyla ve kıvamının ağırlığı (yoğunluğu) ve şeklinin yuvar-laklığından veya yuvarlak olmamasından ve miktarının çokluğunda veya azlığından anlaşılır.

Tuzlu tükürük yiyici nezleye işaret eder ve tükürüğün hıltı yoğundur. Belki iltihaplı tükürük bazen akciğerde yara yokken ortaya çıkar. Onun sebebi bir nevi göğüs rutubetidir. O rutubet 30 yaşından 50 yaşına ka-dar olan perhizi terk edenlerin bedenlerinde oluşur. O tükürük 40 gün-de temizlenir. Bazen bir sene kadar kanlı tükürük atılıp, sene sonunda temizlik yapılır ve o gibi tükürükler çoğunlukla sakıncalı değildir.

Zatülcenp Buharları

Eğer tükürük (kanlı tükürük) birinci günde pişmemiş ve inceyse, o hastalığın maddesi dördüncü günde buhran oluşturur. Eğer dör-düncü günde pişme olmazsa ve birinci günde kanlı tükürük oluş-mamışsa, onun buhranı on birinci günde veya ondördüncü günde olur. Dördüncü güne girerken veya dördüncü günde olur. Dördüncü güne kadar kanlı tükürük olmayıp sonra kanlı tükürük görülmeye başlarsa, onda pişme olsa, o hastalığın etkisi ortalanır, yani kötü ile iyi arası olur. Dördüncü günden sonra başlangıç yapan kanlı tükürüğün hastalık süresi uzun olur ve ondan iyi sonuç beklenir. Özellikle boğaz şişinin alametleri kuvvet, arzu, yaş olarak iyi ise, sonuç iyidir.

Ancak hastalık yedinci güne gelindiğinde veya kanlı tükürük piş-memişse muhtemelen tükürüğün karışımı basit olsa, gücün zayıf ol-duğu görülür ve onun maddesinin pişmemiş olması bunun delilidir. Ancak daha sonra pişer. Ancak zaafı yüzünden hastalık 14 günü geç-

mez; ondört günden önce hasta helak olur. Bundan dolayı bunun gibi hastalığın buhranı 40 gün veya 60 gün olur. Zayıf tabiat bu süreye salimen ulaşamaz. Eğer hasta gücü yeterli ise ve arzusu mutedilse onun uykusu ve nefesi, olması gerektiği gibi olur. Hastanın idrarının cidden pişmiş (olgun) olduğunu, o hastanın 14 güne ulaşip çoğunlukla 14 gün sonra helak olduğunu gördüm. Bu zikredilenlerin hepsi sıcak madde olması ve onun had derecede olmasının sonucudur.

Genel olarak hafif buhranın bu hastalıkta uzunluğu 14 gün olur. Bazen de 20 güne varıncaya kadar uzar. Galen şöyle tahmin eder: Bazen 30 günde tükürükle temizlenip o zaman buhranla bu tamamen değişir. Biz diyoruz ki kanlı tükürük basit bir salgıdır ve uzun süren hastalığa işaret eder. Bazen anlaşılır ki belli bir süre içinde buhran vukuu bulur. Onun yakın olduğunun delili belirlenir veya delil sonra gelir. Örneğin kanlı tükürük belirlenip, deliller durumu gösterdiğinde, buhran on dördüncü günde oluşur. Ancak yedinci günden sonra, siyah kanlı tükürük olursa ve özellikle o siyah tükürük sekizinci gün ortaya çıkarsa, o tükürük on dört günden önce kötü bir buhran oluştuğunu gösterir. Ancak söz konusu surette kötünün delili yerine, iyinin delili iyice pişmiş olma belirlense, kötü buhranın ertelendiği ve iyi buhrana ulaşılacağına işaret eder.⁶³³

Üçüncü Kısım Zatürrie

Zatürrie akciğerde ortaya çıkan bir nevi şıştır. O şiş bazen akciğerde olan sebeple öncelikli olarak, başlangıçta akciğerde ortaya çıkar. Bazen de akciğere inen hıltlarla ilgilidir. O hava alamama (boğazlanıp hava alamama) sebebiyle olabilir. Akciğere hava gitmemesinden olur veya zatülcenbin zatürrieye dönüşmesidir. Bunun gibi durumlar çocuklarda öldürücüdür. Şüphesiz güçlü tabiat tükürüğün maddesinin gücüyle olur. Zatürrie ise, akciğerde iltihap oluşmasıdır. Zatürrie çoğunlukla dört hıltan kaynaklanır. Genellikle de balgamdan olur. Ancak zayıf, ince organ olan akciğerde ince hılt hapsolmaz. Çoğunlukla zatülcenpte zatürrienin aksine olur. Çünkü zatülcenp zar yapılarda ortaya çıkar.

⁶³³ TM: Layıktır ki bu işler anlaşılıp tedavide sacred olunmamalıdır.

Zatülcenp zatürrienin aksi taraftadır. Çünkü zatülcenp zarlarda ve de yoğun, sağlam, katı yerlerde olur. Zatürriede akciğerlere çok ince olan maddeler nüfuz eder. Kendi gibi şeyler nüfuz eder. Sıcak şeyler ona nüfuz eder. Onlar çoğunlukla öldürücüdür ve çoğunlukla kalple ortak çıkarır. Zatürriede içeceklerin ve lapaların pek azı tedavide etkindir. Çünkü içilenler, akciğerlere ulaşamaz. Akciğerdeki hastalık yakınlığı dolayısıyla kalbi de etkiler. Hasta daha önce alınacak tedbirlerle akciğerler soğuktan korunur. Yine organ soğuktan korunarak, soğüğün akciğere ulaşmasını engelleyen lapalarla tedavi edilir.⁶³⁴

Zatürrie, çözülerek tedavi edilir. Öncelikle iltihabın ve katılığın giderilmesi gerekir. Çoğunlukla pistüller oluşursa, öldürücü olur ve kranitise dönüşür. O çok kötüdür. Bazen de zatülcenbe dönüşür, ancak bu nadirdir. Zatülcenpte zikredildiği gibi, hissizlik oluşur. O çoğunlukla hemen onun arkasından görülür. Bunun akıntısının zatürriede, zatülcenpteki kadar yararı olmaz. İki madde arasında fark vardır (birbirine zıttır). Çünkü zatürriede akciğerlerden, diyafragmadan ve göğsün sert, kalın zarlarından ve göğüs kaslarından madde çekilir.

Belirtiler: Zatürrie olanlarda had derecede ateş vardır. Çünkü sıcak şiş olması dolayısıyla solunum daralması olur. Kişi boğazlanır gibi olur. Orada bulunan şiş soluk yolunu kapatır. Hastanın nefesinin sıcaklığı yoğun olur. Hassas olmayan akciğerin onu sarıp sarmalayan zarlarında his vardır. Bu zarlar ağır maddelerle dolarsa bundan dolayı akciğere de yayılır ve göğüsteki ağrı da uzar ve göğüs kemiği(sternum) seviyesine kadar gelir. O yoğundur ve 2 omuzun arasında hissedilir ve omuz kemiği ve köprücük kemiği altında nabız hissedilir veya onun yanı sıra, öksürük oluşur. O yan yatıp uyuyamaz. Ancak kafasının üstüne yatmak zorundadır. Ama yanlarına yatarlarsa boğulur, tıkanır.

Zatürrie olanların ilkin dili kırmızılaşır. Sonra siyah olur ve diline elle dokunulursa ele yapışır ve dilinde ağırlık oluşur. Bazen de doluluk ve uzama bütün bunlara dilde ortaklık eder. İki yüzde kırmızılık ve şiş görülür. Bunlar sıcak buharlardan oluşur ve parçalara ay-

⁶³⁴ TM: söz konusu olanın tedavisi tabiata ianeti olmamakla hastalık galebe edip hastalık baskın çıkıp öldürür.

rılır. Derileri alın derisi gibi yaprak gibidir. Bazen kırmızılığı o kadar şiddetlidir ki boyanmış gibidir. Bazen buhar çıkmasıyla daha iyi olur ve yüzüne ateş çıkmış gibi olur. Şiddetli puflamalar görülür. Ateşi ve sıkıntısı çok olmakla, nefesi yoğun ve hızlı olur. Göz kapağında şişler vardır ve gözlerinin hareketlerinde ağırlık ve gözlerinin damarlarında doluluk ve göz kapağında ağırlık vardır. Bu zikredilen sebeplerin görülmesinden adı geçenin göz tabakalarından kornea tabakasında benzer şişler görülür ve göz bebeğinde büyüme ve yağ gibi hıtlar görülür. Deliği de (gözbebeği) yağlanıp kalınlaşır. Bazen buharı rutubetin çokluğu dolayısıyla, hafif uyku hali olur. Bazen de hastalık sahibinin el ve ayakları soğur.

Ancak zatürrie olanların nabızı hafif dalgalı ve yumuşak olur. Çünkü bu hastalıkta organ gevşek ve rutubetli madde ile doludur. Şüphesiz hastanın nabzının gevşemesinde dalgaları değişiktir; kasılmalarda ve gevşemelerde farklılık gösterir. Bazen nabız kesilir ve bazen çift vuruşludur; burada gevşeme hareketi tektir. Bazen de bu hastalıkta nabız gevşemeleri çok olur. Bazen o gevşemelerin araları uzundur. Aralarda, ara atış belirlenir. Zatürrie olanın nabızı yoğundur. Çünkü şiddeti eksik ve yumuşak hastalık olduğu için böyledir. Ancak nabzın şiddeti ateş ve ihtiyaçları dolayısıyla değişkendir. Bundan dolayı nabzın kuvveti yetersiz ve acizdir. Hippokrates bu konuda şöyle dedi: zatülcenp memelerin yanında olursa ve onlara yakın olursa açılır; eski yaralar varsa onlar iyi olur. Bundan kurtuluşun sebebi nabızla belirlenebilir. Aynı şekilde eğer onların her ne kadar iyi olması nadir olsa da, hafif nefes darlığı kalır. Göğüste sıcaklık oluşur. Zatürrie olan kişinin kanlı tükürüğü, zatülcenpte olduğu gibi farklı renkte olur. Ancak daha çok balgamidir.

Ancak o zatürrie ateşli olsa veya ateşli olmaya meyletse nefes darlığı olur. Ama göğüsteki duruma özgü, biraz ağırlık olur; iltihabı gayet şiddetli olur. Zatürrie şişinin iltihaplanmaya yakın olduğunun belirtileri zatülcenbin iltihaplanmaya geçiş belirtilerine yakındır. O belirtiler şunlardır: Onların hummaları (ateşlenme durumları) ve ağırları eksik değildir; kanlı tükürükleri olur veya yoğun, yapışkan bir balgam çıkarırlar. Bu hastalıkta güçlü, olumlu belirtiler öncelikli olarak iltihaplanmadır ve çıkıntıların oluşmasıdır. Zatülcenpte zikredilen be-

lirtilerden dolayı onlar (zatürriedeki zararlı maddeler?) aşağıya veya yukarıya yönelirler ve onların ne tarafa yöneleceği bilinir. Şüphesiz oradaki kuvvet ve zikredilen kurtuluş belirtileri yoksa hasta helak olacak demektir. Hastanın ağız salgısında tatlılık görülürse, zatürriyenin şişinin iltihaplanmış olduğu anlaşılır. O surette 40 güne ulaşınca kadar iltihaplanma olursa ayaklarda şiş oluşur. Sindirim gücünün, özellikle ayakta olan sindirim gücünün zaafı dolayısıyla ayaklarda şiş olur. Eğer madde mesaneye dönerse hasta kurtulur.

Dördüncü Kısım

Akciğerde Olan Katı Şiş

Bazen akciğerde katı şiş olur ve o katı şiş nefes darlığına işaret eder. O darlık günden güne çoğalır; ağır ve kısa nefes ve öksürükten dolayı şiddetli kuruluk olur. Bazen öksürüğün değişkenliğinde kuruluk oluşur ve bununla birlikte göğüste hararet azalır.

Beşinci Kısım

Akciğerde Olan Gevşek Şiş

Bazen akciğerde gevşek şiş oluşur ve onda nefes darlığı arız olup, ondaki balgam fazla değildir; göğsünde yoğun harareten dolayı başka rutubetler oluşmuştur. Hastanın yüzünde kırmızılık da olmaz. Muhtemelen hastanın rengi kurşunidir.

Altıncı Kısım

Akciğer Püstülleri

Bazen akciğerde püstül oluşur ve onun belirtisi şöyledir: akciğerlerde ağırlık hissedilir; nefes darlığı olup, nabız çok hızlıdır ve değişkendir; göğüste sıcaklık ve iltihap vardır. Genellikle humma yoğun olur.

Yedinci Kısım

Akciğerde Su Toplanması

Bazen akciğerde su toplanır ve onda kemiklere kadar hissedilen ateş ve el ve ayaklarında yumuşak şiş, kötü, ince akıcı kanlı tükürüğün ve sanki su çekmiş gibi bir halin ortaya çıktığı görülür.

Sekizinci Kısım

Bronşlarda Görülen Şiş ve Cerahat

Onların belirtileri şöyledir: Onların zayıf ateşi, ortalama nabız vuruşu ve ağrısı vardır. Ancak ağrı hafiftir. O hastalıkta vücutta aksırık ve hırlama sesleri oluşur. Hastalık bronşlarda görülse onun ağzında balık kokusu gibi bir koku olur ve tükürüğü azalır.

Dokuzuncu Kısım

Cerahat ve Bütün [Göğüste Bulunan Fazlalık]

Maddelerin Açıklaması

Cerahat hekimlerin dediğine göre, 2 anlam taşır. Bunlardan biri her yerde görülen anlamıdır; her yerde söylenen şeydir. İkinci anlamı göğüs hastalıklarında görülen cerahat olarak belirlenir. Akciğer arasında olan boşluktaki doluluk demek istenmiştir. O doluluk gerekiyorsa, bir tarafta veya 2 tarafta olsun ve bu doluluğun sebepleri ince maddenin oraya inmesiyle veya akciğerlerdeki yaralar ve orada oluşan iltihaplanmayla oluşur. Bu madde uzun süre akıp akciğerlerdeki boşluğu doldurur. Çoğunlukla 20 gün sonra o boşluğu dolduran madde iltihaplanır ve iltihaplı madde tükürükle dışarı atılır.

Ancak bazen doluluğun sebebi olan göğüs bölgesindeki şişin açılıp maddesinin akmasıyla bu hastalık oluşur. Ancak eğer o madde pişmişse kurt gibi bir şeyler oluşur. Zikrolunan boşluğu dolduran maddenin 4 hali vardır; ya çoğunluk miktarıyla boğulma oluşup, hastayı öldürür. Bu boğulma sırasında nefes daralması olur ve hasta tükürük atamaz. Ancak göğüs boşluğuna dolmuş olan madde akciğere yönelip orada iltihaplanma (ptysis) oluşturur. Eğer kolayca tükürebilirse, oradaki maddeyi atmak mümkün olur. Çünkü büyük damarlar (venler) ve arterler yoluyla bu zararlı madde mesaneye kadar ulaşip oradan yoğun idrar olarak dışarı çıkar. Göğüs boşluğunda toplanan madde öncelikle venlerle karaciğere ve karaciğerden böbreklere geçer. Bazen de karaciğerden bağırsaklara atılma olup dışkı ile dışarı atılır. Bu 2 yolla çıkış uygundur. Bundan önce iltihabın patlama ve yayılma sürecini zikrettik.⁶³⁵

Yaşlı insanlarda iltihap görüldüğünde çoğunlukla gençlerden daha çok harabiyet verir; onlar helak olur. Çünkü onların kalp bölgesinde zaafı vardır. Gençler yaşlılara nispetle ağrıdan daha az etkilenir ve daha az helak olurlar. Biz zatülcenbin geçişinin belirtileri kısmında çoğunlukla, aynı zamanda onun nasıl patlak verdiğinin belirtileriyle ilgili bilgi de verdik. Ancak bronşların irinle dolu olduğunun belirtileri bunlardır: Bu durumda göğüste ağırlık olur. Onunla birlikte, ağrı ve kuru öksürük vardır. Onların bazılarının öksürüğü rutubetli olup, tükürükle hafifler; onlar peş peşe olur. Bundan dolayı hastanın konuşması hızlıdır. Solunumun yanı sıra, burunlarının hareketinin arttığını gözlenir. Onda hafif ateş vardır; karnında su toplanması görülebilir. Ancak maddenin yönü onun ne tarafta toplandığını gösterir. O hastada, safra bir tarafa çekilir; diğer madde o tarafa meyleder. Çünkü orası maddenin biriktiği yerdir. Maddenin sesi ve titremeleri ve ani sıçrar gibi olan tarafta doluluk olduğu bilinmelidir. Bu durumda hastaya, kırmızı kil içine konmuş kefen bezi giydirilir. Elbisenin göğsünün üstündeki kısmı kurursa, hastalığın orada olduğu; orada ateş ve kokuşma olduğu sonucuna varılır.

Ancak maddenin çıkışının iyi olduğunun belirtisi şudur: Şişte ortaya çıkan ateşin düşmesi, arzunun artışının dinginleşmesi, tükürüğün daha gevşek olmasıdır. Eğer madde yukarı doğru hareket etmişse yanlarda sıcak sert oluşumlar ortaya çıkar. Aynı şekilde o şekilde oluşumlar ortaya çıkar ki dağlama veya şişin açılması zorunlu olur; onlardan yumru şeklinde beyaz bir madde çıkar. Ancak yukarı çıkan kötü maddenin belirtisi şudur: yanma hissi, bayılma, kötü tükürük akciğer iltihabının belirtilerindendir. Eğer dağlama yapılırsa veya yara açılırsa onlardan ateş yapan ve kokuşmuş madde dışarı çıkar.

Ancak kanlı tükürükteki madde veya balgam arasında fark oluşturan tükürüğün sudaki tortusudur. Sıvı akıcı olursa balgam olduğuna işaret eder. İçinde tortu olanların belli bir madde olduğu sonucuna varılır. Aynı şekilde verilen sıcak solukla da belirlenir. Akan balgam kokusuz olup su içerir. Eğer tükürükte madde varsa, daha önceki kısımda açıklandığı gibi, akciğer iltihabı, tükürükle çıkarır; balgam çıkarmaz. Kötü koku varsa, hastalığın uzadığına ve kötü kokusu olmayanlar ise tükürüğünden anlaşılır. Daha önce zikrettiğimiz gibi,

akciğer iltihabı olmadığında, kişi sadece tükürük çıkarır. Akciğer iltihabında cidden çok pis kokulu irin çıkarır. Ben bu durumdaki şişin kaybolmadığını, ancak zahmetli hale geldiğini ve iyileşmediğini ve hastanın yaklaşık bir saatte veya daha az bir sürede öldüğünü gördüm.

Ancak akciğer yaralarının iyileşip iyileşmeyeceği konusunda hekimlerin arasında ihtilaf vardır. Bir grup elbette iyileşmez veya sakinleşmeye doğru gitmez ve etlenmez (doku yenilenmesi olmaz) der. Galen onlara itiraz etmiştir ve şöyle bir tahminde bulunmuştur: hareket tektir; uyumsuzdur, ancak eğer başka engeller yoksa oradaki yara kurutulup temizlenip etlendirilebilir; bunun için bir engel yoktur. Bunun delili ateşlenen diyafragmadır; onun yarası tedavi edilebilir.

Galen akciğer yaralarıyla ilgili şöyle demektedir: Eğer onların kendisinde (akciğerler) şiş veya yiyecek hıtlardan biri varsa ve akciğerin yenmesi söz konusu ise, akciğer çözülme gösterir. Belki de bu hastalıkta başka bir şey vardır; cerahat yoktur; irin yoktur; ayrıca şiş de yoktur. Şüphesiz hastalıktan kurtuluş mümkündür. Aynı zamanda yaralardan dolayı olanların tükürüklerinden onların durumu belirlenebilir. Ancak hasta kurtulmuşsa, onun tükürüğünde irin veya balgam görülmez. Ancak akciğerde şiş ve yenme varsa hastanın kurtulması mümkün değildir. Her durumda yara irinleşir. Kurtuluş, ancak uzun soluklu tenkiye ile mümkündür. Bu öksürükle olur. Yara ve fistüller genişleyince artar, çoğalır. Ağrının artması gibi tehlikesi de artar. Madde yanlara doğru çekildiğinde daha da artar. Balgama engel olacak ve irinleşmiş rutubetli yaraları kurutacak ilaçlar verilmelidir.

O hılt düzeltilmeden oradaki dokunun yenmesinden kurtuluş yoktur. Benzerlerinde olduğu gibi, bu hastalığın uzamaması gerekir. Ancak yara yakılır. Şüphesiz etlenme olmaksızın onda akıntı olur. Bu işlem akciğerin bir kısmının yenmesi sırasında uygulanmalıdır. Daha sonra şiş olur; onun yardımıyla madde şiş içinde toplanır ve onun yardımıyla etlenme hareketi zorlanır. Yine, aynı sebepten, akciğerlerin içindeki ince damarlar genişler ve kalınlaşır. Bu yırtığın iyileşmesi zordur. Aynı zamanda yine içilen ilaçlar ve akciğer arasında belli bir mesafe vardır. Bunun yanı sıra, yaranın desteği ile kuvvet zaafi oluşur. Galen bu görüşü onaylamıştır. Bazen bütün gün yaklaşık 50 ukiyeye yakın irin akar ve o yaklaşık 7 kutuliyattır

(1 kutuli= 7 ila 8 onz). Bu hastalığın uzaması ve diğer rutubetler arasındaki farkı anladım. Hastalıkta, balgamın yanı sıra (kanlı tükürüğün yanı sıra) hasta ateşlendiğinde görülen kusma ve orada mevcut maddenin kötü suyula da ayırt edilir. Bu sıvı içinde tortu vardır. Ancak yüzeyde değildir.

İltihabın oluştuğunu gösteren, balgam ve onun rengi ve de miktarıdır; yanlardaki doluluk (göğsün 2 yanındaki doluluk) ve boyun-daki doluluk ve de farklılık olmaksızın, bütün parmaklarda oluşan iltihaptır. Hatta hastada ateş olur; kol ve bacaklarda soğuma görülür. Altlarındaki etin (dokunun) kaybolmasından dolayı tırnaklar eğilir. Vurmayla 2 gözdeki renk beyaz ve sarıya meyleder. Bunların dışındaki belirtilerini, biz akciğer iltihabı ve yaralarla ilgili kısımda anlattık.

Onuncu Kısım

Göğüs ve Akciğer Yaraları

Akciğer iltihabı da göğüste olan yaralardandır. Onlar göğüste, diyafragmada ve akciğerlerde görülür. Ayrıca bronşlarda da olur. Biz onları daha önce zikrettik. Bu yaralar göğüs yaralarından daha iyi huyludur. Çünkü göğsün damarları daha küçük ve yapıları daha serttir. Onların parçalanması kolay değildir. Çünkü onda irini oluşturan sıvı kalmaz; muhtemelen sıvı göğüs boşluğuna akar. Ancak akciğerin durumu böyle değildir. Akciğerin hareketi akciğere özgü olup güçlü bir hareket değildir. Çünkü o yapı olarak et cinsindendir. Etsi yapıda olanların tedaviyi kabul etmeleri daha kolaydır.

Çoğunlukla yaralar göğüste ortaya çıkar; kokuşur ve kemikleri de bozar. Hatta onun etrafını iyileştirmek, bozukluğa son vermeye gereksinim vardır. Bazen bozukluk zardan kaynaklanıp, oradan yayılıyor olabilir. Ancak elbette oradan, etin içinden (akciğer) geçme söz konusu değildir. Onun içinden geçemez. Ancak etsi olmayan sinirlerin kısımlarından geçer. O kısımlarda ateş vardır. Eğer o yaralar diyafragmanın etli kısımlarında olursa, tedavi kabul eder. Ona soğuk ilaçlar verilir. Ancak akciğer nüfuz edilemeyen yerlerdendir. Eğer sıcaksa, şüphesiz akciğer yaralarında görülen ateş çok fazladır ve onun için gerekli olan inceliğe (hafifliğe) zarar verecek kadar kurutucudur;

yanarın ateşi onun rutubetini engeller. Şüphesiz yaraların ilaçlarının hepsi kurutucudur ve özellikle onun (akciğer) altında ve üstündeki rutubetleri sulayanlar gibi olan yaraları kurutmak gerekir. Şüphesiz bu [etin] yenmesi için tedavi çok önemlidir. Eğer başlangıçtaysa ve bronşların iç taraftan iç kısmı ve üst kısmı çekilmiş ve diyafragmanın üzerindeyse ve akciğerin cevherinde ateş yoksa (sıcak değilse) o akciğer yarası hızla tedaviyi kabul eder. Ancak kıkırdakların kendisinde ise tedavi kabul etmez. Çocuklarda kullanılan iltihap ilaçlarıyla yaşlılarda da tedavi mümkündür.

Akciğer yaraları *koyun uyuzu* (*hoşkerin?*) şeklindeyse, tedavi olmaya daha uygundur. Eğer mizaçtan kaynaklanan bir sebep yoksa veya hıltın kendisinden kaynaklanan bir sebep yoksa, yara kuru halkalar gibi kurtcuklar oluşturur.⁶³⁶ Bazen de akciğer iltihabı uzar ve sağlığın

⁶³⁶ TM: Ancak akciğer yaralarının birinde ve adem birinde (eğer yara olmazsa) hekimler bu konuda anlaşılamazlar. Bir kavm zahib oldu ki [sıcak sebebiyle olan] yara için elbette birat olmaz. Zira yaranın biri suhnet ile akciğerde olursa zaima hareket üzeredir. Galen onlara karşı çıkıp der ki yalnız hareket biri ve ilticami mani tam olmaz. Diğer mevanigler harekete manzum olursa o zamanda mani biri olur. Onun delilidir ki hicapta hareketlidir ve akciğer yaralarında Galen'in sözü budur ki akciğer yarasının uruzu şiş veya hılt-ı ckkal ile (az miktarda hıltla) hadis olan tekil eylemeyip bil ki diğer sebeplerden hadis intikal-i ferd ve teferrük ittisal ile akciğerde yara oluşursa o yara mademki tekil ve teverrüm eylemeyip harac-ı mahsus oldukça tedbirle ona beri (biri) hasıl olur. Aynı şekilde akciğerde olan yaralar nukye olup tekeyyüh eylemese (irinli olmasa) onun da beri caiz olur. Ancak yaralar akciğerden şiş ve tekül ile ortaya çıkanları (oluşanları?) için beri rica olunmaz. Zira mütekeyyüh olan karhaya maddesi tenkiye olmadıkça beri olmaz. Akciğerden maddeyi tenkiyesi ancak nefesle nefes öksürükle olur ve öksürük yarayı tavsîğ ve hark eder ve ağrı maddeleri ağrının görüldüğü yerlere çeker ve bunların hepsi mani berîğ olur. Aynı şekilde akciğerlerde olan iltihaplı yara bila sud ilaçlarla tenfis ve tenkiye mümkün olmaz. Zira müceffefat istimal olunsu müceffef edviye nefese (hoşluk oluşturan ilaçlar nefesi engeller) mani olur. Nefes olmadığında tenkiye hasıl olmaz (nefes olmazsa tenkiye olmaz) Mürettebat istimal olunsu rutubetlendirecek ilaçlar yara oluşturup beriye engel olur. Söz konusu yaranın beriye yokluğuna başka bir delili vardır. O delil şudur: Hıst ekaldib-i hadis olan teküllin biri tekül mevzuunu ıslah ile olur. Onun ıslahı uzun zamanda olur ve karha-i mütekele uzun zamanda uyarılıp ateşlenir; nasur olur. Nasuru olan yara etlenmez veyahut suaye edip akciğerin kısımlarını yer ve akciğere mütekillenin (yenmiş olan) sahibi için kurtuluş düşünülemez. Akciğer yarası şiş dolayısıyla olursabu anlamlar onda da mevcut olmakla akciğerin hareketi muayene edilir. Aynı şekilde akciğerin damarları ince ve geniş ve salabetli olur. Buna binaen inde olan fitık-ı mülahham olmak asir (zor) olur ve bu yüzden akciğerin irinli yaraları için beri rica olmakla istidlal edip deriz ki meşrub lan ilacın (içilen ilacın) müşhili ile akciğer arasında mesafei baide vardır. La mahalle o mesafeyi kıtada devanın keyfiyet-i nafiası-

kazanılması gecikir ve iltihabın iyileşmesi uzun zaman alır. Aynı zamanda bazen de gençlikten yaşlılığa kadar sürer. Ben akciğer iltihabı olan bir kadın gördüm; 23 seneye yakın veya 23 seneyi biraz geçen zamanda bu hastalığı devam etti. Akciğer yaraları olan hasta cidden korkutucu zarar görür. Eğer hastalığındaki iltihap zorluysa ve hastalık sahibi bu hastalığa tutulup tutulmadığını bilmese bile, hastalık kendisini sonbaharda belli eder.

Akciğerinde yara varsa, işaretleri aşikârdır ve bilinir. Bunlar zikri geçen iltihaplardır, ancak ateşle birlikte olmaz. Akciğerlere ağır gevşek hıltlar iner ve akciğer bu maddeleri kabul etmekle yolları daralır ve kişide nefes darlığı ve tuzlu öksürük oluşup onlara güçlerini geri verir ve vücutlarını eritir. Bu hastalığa tutulanlar astım hastaları gibi, kısa kısa nefes alırlar; onların ateşi azdır. Onların tedavisi astım hastalarının ilaçlarıyla yapılır.

Akciğer Yaralarının Sebepleri

Akciğer yaralarının sebepleri yiyen yaralar, yakıcı nezleler (madde inişleri) veya etrafındakilerin kokuşmalarıdır. Bundan dolayı pişirme fonksiyonunu yerine getirmemezse, sağlıklı olamaz veya o zararlı maddelerden biri diğer organların birinden akciğere akar veya ilkin zatürriye ortaya çıkıp, akciğerde cerahat oluşmasına sebep olur ve

na zaaf gelip yararı almaz. Özellikle saki olunan soğuk ilaçlar ise (belid?) olup nüfuz eylemez. Edviye-i hare (sıcak ilaçlar) saki olursa akciğer yaralarına gereken hummaya harda olup hummayı artırır ve müceffef deva-i merhame (merhem şeklindeki ilaçlar) akciğere gerekli olan Dakka muzır olur ve mürettebat saki olursa yaranın iltihamını engeller. Zira etli olan (ette olan) yaraların sebep-i iltihamı müceffefat istimali olur. Onlara genel olarak mürettebat-ı muzire olur. Özellikle akciğere fukundan ve altından rutubet oluşup akciğerin cevheri sahife olmakla tekili (yemesi) mümkün olur. Bunun gibi organ yaralarında mürettebat istimali çok muzır (zararlı) e bazen akciğerin tekili (yenmesi) ilacı mümkün olur. Burada istenenler şunlardır: Tekilin (Yenmenin) görülmesinde başlagıçta tedbre mübaşeret olunmalıdır ve tedavi ve tedavi olunan tekül (yenme) o zar üzere oluşmuş olmalıdır ki kasaba-i rıeye (trachea) içten o zar örtmüş ve sarmış olmalıdır. Akciğerin et cevheri (eti, maddesi) de o afeti hızla kabul etmemelidir ve yenme (tekül) kasaba-i rienin gudrufunda (kıkırdaklarında) olursa o yenme (tekül) ilacı kabul etmez. Bu makamda Kanun'un ibareti budur (Burada Kanun'un açıklaması böyledir). Ama kıkırdaklar nefsiha (kıkırdakların kendisi) fela yukbil intiha. İş bu kelim 2 yere nazır olmak ihtimali vardır. Ara tercümede zikr olunan manadır; bi hasebi' l-isan (dişler dolayıyla) sell hastalığının ilacı çok kabul edenleri sübyanda (çocukta) seldir.

zatülcenbe gelen kokuşmuş irin, cerahat akciğerlere akarak akciğerlerde yara oluşturur. Akciğerlerdeki yaraların bir sebebi de kanlı tükürüktür. Ağız damarlarının açılması veya damarların kesilmesi veya onlardan sızma olması gibi sebeplerden akciğerlerde yara oluşur. Onların sebepleri arasında iç sebepler de vardır. Kanın kaynaması (çok hareketlenmesi) ve bunun gibi söylenen sebeplerdendir. Ayrıca dış sebepler de akciğerlerde yaraya sebep olabilir; örneğin dışarıdan gelen darbeler, düşme gibi. Bütün bunlar ağız damarlarının açılmasına sebep olabilir. Bazen de akciğer yaralarının sebebi akciğerin kendi cisminin bozulması, kokuşması, yenmesi olup, onda yara oluşmuş olmasıdır. Nasıl ki, diğer organlarda organın cevherinin bozulması ve kokuşması ve yenmesi görülürse, o organdaki gibi, akciğer de onlardaki bozulma sebeplerinin oluşturduğu bir bozulmayı kabul eder. Genellikle akciğerlerde cerahatlenme güneyde kuru yaz sonrasında görülür ve kuzeyde rutubetli yaz yağmurları korkutucudur.

Göğsün genişliği yetersiz olup göğüsleri dar ve omuzları etsiz olanlar, özellikle omuzlarının arka tarafı çok etli ve omuzları aşağı doğru olan düşük omuzlular ve meyli iki yana gibi olup, boğazlarında çıkıntı olanlarda sıkça rastlanır. Onların göğüslerinde rüzgar vardır; solunum fonksiyonunu gerektiği gibi yapamazlar; onların göğüsleri dar olup az hava girer. Onların beyinlerinde de zaaf olup, ona yönelmiş olan fazlalıkları beyin kabul eder ve kendini beslemeye, beyin zaafi dolayısıyla muktedir olamazsa, tahmin edilen sonuç ortaya çıkar. Özellikle zikredilen özelliklere sahip kişide fazla miktarda safra karışmış olmalıdır. Akciğerlerinde iltihap olması zikredilen yan taraflarında hızla yükselen ateşle belirlenir. Onun ince beyaz saç sararır ve yine katı kısımları yoğunlaşıp sertleşir. Damarlarında kopmalar, yırtıklar oluşur. Bundan dolayı mizacının soğuğu kabulü kolay olur. Genel olarak iltihap oluşmasına müsaade edenlerin yaşı 18'inden 31 yaşına kadar olanlardır. Bu hastalık genellikle soğuk ülkelerde çok olur. Çünkü o memleketlerde damarlar soğukta çıkıntılar yapar ve çoğunlukla kan sızıntısı olur (doku aralarına kan sızar).⁶³⁷

⁶³⁷ TM: kanın nefsi noksan olur ve fazlalıkların zikri tekaddüm eden harif özellikte çok görülür. Galen dedi ki

Güçlendirilmesi Gerekenler: Bu hastaların yiyeceklerle desteklenmesi gerekir. Göğüs organlarını bağırmalardan, kalbi sertleştiren şeylerden ve üzüntü ve sıkıntılardan uzak tutmak gerekir.

Akciğer İltihabı Belirtileri

Akciğer iltihabında kanlı tükürük olur ve onun belirtileri daha önce bizim açıkladığımız renk gibi ve buhar gibi şeyler ve diğerleridir. Hastalığın yeri kalbe yakın olmasından dolayı ateşin hafif olması gerekir; yiyeceklerle şiddeti artar ve yerinde zikrettiğimiz gibi, rutubetlenir. Bazen şiddetli, yoğun ateşten sonra nabız nöbet oluşturur. Bazen de peş peşe dört veya beş nöbet oluşur. Bunlardan en kötüsü beşincidir. Sonra azalır; sonra tekrar nöbetler oluşur. Eğer bu hastalığa tutulanalarda iltihaplanma kısmının sonunda zikredilen belirtiler görülürse, ondan he zaman damarları etkilenir. Çünkü onların güçleri besini alır ve tedbir bakımından zayıf düşer. O besini sıcakta çözüp eritir. O hasta tükürüğünde yara kabuğu çıkarsa, onda akciğer iltihabı olduğundan asla şüphe edilmez. Özellikle iltihap maddesi oluşmasının zikredilen sebepleri o hastalıkta mevcut olmalıdır. Eğer beden et kaybeder ve kol ve bacakları bükülürse (kıvrılırsa), beslenme yoksunluğundan hıltların dökülmesi ve fazlalıklarda bozulma olursa hastalık kesindir. Bazen başlangıçta, iltihaptaki gibi renk bozulur. Ancak, buharın yükselmesinin yanı sıra, kızillik oluşur; hastanın boynu ve alını uzar; özellikle de iltihap oraya yerleşmiş ve etrafları iltihaplanmışsa ve özellikle de ayakları iyice açılmışsa onun hıltları bozuk olup, bedendeki yoğun ve kötü mizaç dolayısıyla hasta ölür.

O sırada nabız sabittir; mutedildir ve küçüktür. Bazen 2 tarafa meyil arız olur. Bu belirtilerin görülmesinden sonra, içte yaraların oluşmasıyla epigastrium (midenin üst kısmı) yukarıya meyledip; onda şiddetli aksırma ve yüksek ateş belirlenir. Gücünün azlığından yemek yeme arzusu yoktur. Bazen gücün düşmesi, azalması dolayısıyla karnı arkaya doğru gider. Bazen boğazında tükürük birikir veya damarlarında küçük şeyler oluşur. Bu durumda hasta ölüme yakındır.

Eğer balgamsı sıvı ile dolu olan damarlar ince ise, o balgamlı kanlı sıvının olduğu damarlar akciğer damarlarıdır. Eğer kısa ise bronşlara aittir. Çoğu zaman onların içinde kanlı sıvı, kanla tükürük, ufak taş

parçaları vardır. Onlar bronşlardan boğaza atılmazlar. Ancak büyük yaralar, kanlı tükürük ve yoğun sıvı oluştururlar. Sonra zaaf dolayısıyla, gücü zaafa uğrar. Bazen onlar boğulur gibi olurlar; tıkanır, nefes alamazlar. Bazen kanlı sıvı (balgam) gibilerin görülmesi gecikmez; hastalığın henüz başındayken ortaya çıkar. Eğer akciğer iltihabı kötü cinstense ve ağır maddelerden oluşuyorsa, bu sindirilemez. Eğer⁶³⁸ akciğer iltihabı olduğu kesinse, hastaların ömrü 4 günden daha fazla değildir.

Bazen kuvvet zaafından dolayı soluk kesintiye uğrar. Bu suretle soluk alıp verme de zorlaşır; kısalır. Hatta onların solunumu bazen onlara ait değilmiş gibidir. Çok kere öksürükleri şiddetli olup, kan tükürüğe geçer. Onların öksürükleri tedavi edilirse, biraz dışarı hava atabilirler. Eğer öksürük kendi haline terk olunup tedavi olunmazsa hafif kanama ile hasta ölür. *Hızlı Ölüm* kitabında şöyle denir: Akciğer iltihabı baklaya benzer kabarcıklar oluşturursa bu kabarcıkların oluştuğu kişi hastalığın başlamasından 52 gün sonra ölür.

⁶³⁸ TM: başka bir iltihapla

BEŞİNCİ MAKALE

Buradaki Fonksiyonların Yöntemleri Hakkında Beş Makaleden meydana gelmiştir.

Birinci Kısım

Akciğer Civarında ve Akciğerdeki Şişlerinin Tedavisi

Genel olarak o hastalıkların tedavisi kan almadır. Ancak başlangıçta arka taraftan kan alınır. Öncelikle hemen kan almak gerekirse ilkin acele olarak kan alınan damar safendir. Daha sonra görülen arızalar bağlı olarak kan alınacak damarlar basilik damarlardır ve sonra da median cephalic vendir. Eğer o damar görünmüyorsa cephalic venden ve koltuk altı veninden kan alınır.⁶³⁹ Bu kan alma işlemleri yapıp, birkaç gün geçtikten sonra, hastalık yerine uygun olan taraftan kan alınır. Bazen göğsün üzerinden hacamat yapılır. O hacamat şartsız olur ve şart ise maddeyi dışarı çekene kadar devam etmesidir. Özellikle kan alma ile öncesinden yapılan hacamat maddeyi çözer. Galen dedi ki: bu hastanın humması (yoğun ateşi) cidden şiddetliyse, müshil verilmemelidir. Onun tedavisi için kan alma ile yetinmek gerekir. Çünkü kan almada tehlike yoktur veya tehlike daha azdır. İshalde tehlike daha çoktur. Çünkü bazen ishal tahrik eder ve bazen de istenen madde dışarı atılamaz ve bazen ifrat derecede dışarı atılır. Onlar mümkün olduğunca, örtülü hale gelmemelidir. Çünkü örtülü olma pişme ve solunuma engel olur. Onlara uygun olan besin maddeleri arpa suyu ve buğday suyu ve aynı şekilde kaynamış ebegümeci suyu, Yemen baklası, Yahudi ebegümeci, kabak suyu ve aynı şekilde, bakla suyu ve Frenk üzümü gibi nesneler yiyecek olarak verilir. Çok fazla sıcaklığı yoksa ve diğer şikâyetlerin ortadan kalkmasında, özellikle kuru üzüm yararlıdır.

Genel olarak, maddeleri temizleyip şiddetli maddeleri ortadan kaldırıp, birinci derecede yumuşatan innap suyu, menekşe suyu ve

⁶³⁹ TM: Her ne kadar onun yararı geç ve ibta ve az ise de

haşhaş suyu ve meyan kökü, hıyar ve eşek hıyarının dışında, hindiba tohumu, *sebistandan* (*sibestan*, *cardia latifolia*) ilaç yapılır. Bazen onlarla birlikte ayva çekirdeği usaresi, kitre zamkı ve haşhaş tohumu alınır. Bu zikrolunan ilaçlar [içerdeki dokular] kesilmeden uygulanmalıdır.

Onları temizleyip, parlatan ilaçların yararlısı eğer göğüs ve akciğerden başka organlarında şiş yoksa ballı sudur. Eğer şişleri varsa, yine ballı su verilir. Ancak şişi olanlarda verilen ballı suyun mizacında suyun çok olması daha uygundur.⁶⁴⁰ Bunlardan sonra arpa suyu ve sonra tatlı şarap, hastaya daha az miktarda verilir. Bu hastalık sahiplerinin daha yararlı olan tatlı şaraptır. Özellikle o tatlı şaraptan beyaz olan şarap çok daha yararlıdır. Tükürük için de daha yararlıdır. Ancak zatülcenp ve zatürriye hastalığında tatlı şarap pişirilmeden değil, sonra içmek uygundur. Bunları susuzluk ve ateş bölümlerinde zikrettik.⁶⁴¹ Karaciğer ve dalakta hastalığı olan o şarabı içmesi uygun değildir. Tatlı şaraptan sonra yararlı olan, ekşi sıvı içmektir. Ekşi sıvı sudan daha çok gücü artırır. Hastalığa so verir; onu rahatlatır.

Balı alınmış veya şekeri alınmış ballı sirke içilse, sirkesi az olmalıdır. Eğer suyla karşılaştırıldıktan sonra hastaya verilse, maddeyi inceltir, temizler ve organı toparlar. Eğer o ballı sirke cidden çok ekşi olsa, tükürük oluşturur, ancak tükürük yapışkan hale gelir, ağırlaşır, hatta kesildiğinde, bazen badem yağıyla güçlendirilmeğe, hatta tükürmeye ihtiyacı olur. Eğer ekşi madde verilmesi gerekmezse, o ekşi madde zayıflatılarak veya biraz sıcak su azar azar içilir. Ancak eksikliği mutedil olan ballı sirke içilmesi bu gibi durumlarda daha emindir. Hem tatlılığın verdiği zarardan ve onun oluşturduğu susuzluğu engeller ve hastalığın sıvısını ve onun oluşmasını engeller. Arpa suyu ile de desteklenir. Ballı su ile olgunlaşır. Bazen tabiatın badem yağı ile ekşi kılınmağa ihtiyacı vardır.

Ancak hastalar sıvı içecekleri kışın içerler; sıcak su şeklinde sıvı onların alternatifidir. Yaz günleri ılık su içilir; onlar soğuk su içmez; onlara uygun değildir. Çünkü şiddetli susuzluk yapar; az miktarda

⁶⁴⁰ TM: O ballı su su gibi olmak ılıktır. Ancak gül suyu ve şekerli su o gibi ballı sudan ufak ve ılık olur.

⁶⁴¹ TM: İçtikten sonra ortaya çıkan ateşleri ateş teskin eden tedbirle tedarik olunur

içilse bile, yeterli olmaz, ancak gül suyuyla veya soğuk ballı sirke ile karıştırılarak içilmelidir. Şüphesiz ballı sirke süratle nüfuz edip zararlı olanları def eder. Bu hastalığın zamanında durdurulması için ballı su içilir ve hastalık sakimleşir. Ancak şişin süresi uzadığında ve şişip atılması kast olunduğu zaman ona ihtiyaç vardır. Sonra hastalığın belirlenmesinde ne gerektiğinde müstakıl olarak açıklandı.

İkinci Kısım Zatülcenb Tedavisi

Maddenin şişe dönüşmesine engel olmak ve şiş oluşmasına meyledenin dışarı atılmasını ve o maddenin aksi yöne çekilmesini sağlamak gerekir. Bu kısım ile ilgili bilgi, önce zikrolunan kısımda bizim betimlediğimiz tedavide öğrenilir. Bazen onların açıklamasını biz tekrarlarız.⁶⁴² Biz diyoruz ki zatülcenpte kan bundan önce zikrolunduğu üzere olursa, onun tedavisi şöyle olur: Burada şişin rengi değişince kanın kaderi belirlenir. Şüphesiz kanın renginin değişimi kandan bazı şeylerin atıldığına işaret eder. Bilinmelidir ki, vücut kanlarının sevdanın şiddeti ile siyahlaşanları, bu şişlerde veya bu şişlere yakın olan şişlerde kanın siyahlaşmasına sebep olur. Şişe benzeyenlerin kanı buna çok yakındır. Bununla birlikte, onlarda da kanın atılması istendiğinde kuvvete başvurmak gerekir. Bazı kere zikrolunan hadde varınca ya kadar kan çıkmasına kuvvet izin vermez. Bu hastalıkta, yani kan siyah ve bozuksa bunun sebebi kanın maddesi olmayıp, diğer bir hılt olursa, o diğer hılt dışarı atılır. Ancak helile ile yahut da onun içe çekilmesini sağlayan ilaçlarla dışarı atılmaz. Belki bu hastalıklarda alınan ilaçlar onda ishale birlikte yumuşama da yapmalıdır. O ilaçlar menekşe ve kudret helvası ve bir nevi manna, hicaz şekeri gibi nesnelerden yapılmalıdır. Onlara müşhil içirilir.

Bilinen kişilerden bir grup, hastaya iyi gelecek olan maddeleri atmak işi için, kan alınması gerektiğini söylerler. Çünkü bazen müşhil içmek hastayı rahatsız eder ve bu hastalıkta ıstırap zararlı olur. Biz onu zikrettik ve özellikle, eğer tükürük (ağız salgısı) cidden safra-

⁶⁴² TM: Kurben İnşaallah-ü Taala

lıysa ve özellikle de⁶⁴³ Galen'in zikrettiği gibi, ateşi cidden yüksek olanlarda çok zararlı olur. Galen kısa mahmut otu şurubu içilmesini önerir; çöplemeden verilemez, der. Müshil verilir ferahlatıldıktan sonra, verilen arpa suyunun filini över. Ancak müshil ile birlikte verilen arpa suyu müshilin fonksiyonunu engeller. Bununla birlikte, bu arada şiddetli ağrı ve elemeye meyilli olduğunun bilinmesi gerekir.⁶⁴⁴ Eğer ağrı ve maddelerin meyli omuza ve soluk borusuna ve onların üst tarafına doğru olursa, kan alma daha iyi olur. Eğer elemin (ağrı?) meyli, epigastrik bölgeye yönelmişse, yalnız dışarı atan ilaçlar verilir ve maddesinde kan da gözlenirse, onunla birlikte kan alma uygulanır. Aşağı doğru meyilli olan maddeler, yalnız basilikten kan alınarak ve başka şey vermeden tedavi edilir.

Zatülcenpteki ağrı geçmezse, sakinleştirilecek yakılardan yapmalıdır.⁶⁴⁵ Bu hal şunu gösterir ki, bedende genel olarak doluluk vardır ve kcsinlikle dışarı atılmasına ihtiyaç vardır. Özellikle kan almaya çok ihtiyaç vardır. Eğer o hastalıkta kan alma uygulansa, madde atılsa ancak arazlar ortadan kalkmazsa kan alma ve dışarı atma işlemiyle maddeleri atma işlemini tekrar etme. Bilmelisin ki, dışarı atmada önemli olan söz konusu şişin bütün maddesinin bertaraf edilmesidir. Arazın durumu gösterir ki, şişe sebep olan maddenin, kan alma yoluyla dışarı atılması onlardan oluşan sıkıntıları bertaraf etmez.⁶⁴⁶

O halde yapılması gereken budur ki, bir defa kan alma ve dışarı atma uygulandığında araz sakinleşmezse, araz kaybolmazsa, tedavi terk olunmalıdır ve dışarı atma işlemi tekrar olunmayıp pişmemiş maddenin pişmesi beklenmelidir. Kanın maddesi tam pişmemiştir. Eğer pişerse hastalığın uzaması engellenir; tükürükle temizlenmesi mümkün olur.

⁶⁴³ TM: Bu gaileden kan almada emin olunmakla cismin mümkün kan alma ishalden esahbe olur ve ishalin ıstıraba mudi olduğu zikrini biz takdim eyledik

⁶⁴⁴ TM: Eğer terk meragat olursa kan alma ve ishalden biri de yararlı ve nafız olmaz.

⁶⁴⁵ TM: Zira bihasb el-mütenahide ve'ltecrübe sabit olmuştur (Tcrübeyle belirlenmiştir) ki o hastalıkta temid ve teemüd ile vacih teskin olmaz veyahut ağrı tekmid ve tazmid artırır

⁶⁴⁶ TM: O halde tekrar olursa matlub olan memaniatta tekrarın tesiri olmaz. Belki tekrar mezkur madde (zikredilen madde) teblid edip sonra inzacc bütün olarak mani olup maddenin azası artar.

Eğer tükürükte pişme ve olgunluk görülse kan alınmaz ve sonra sen yine güçte zaaf görürsen elbette kan alırsın. Şüphesiz güç zaafi kalmaksızın ve ishalsiz çözmek için makul lavman uygulaması gözlemlere dayanılarak, had derecede uygulanır. Özellikle ağır epigastrik bölgeye meyilli ise lavman ziyadesiyle ılık olur. Bilgin Hippokrates işaret etti ki: diğer yerlerde ağır olmayıp, ancak epigastrik bölgede şiddetli ağrılar hissedilse, onun ilacı kara çöplemedir veya *filun*'la dışarı atılır. Bazı reçetelerde *filun* yerine yabani bakla verilir. Bu yabani bakla, semizotuna benzer. Onun sütü zehirlidir.⁶⁴⁷

Eğer bu dışarı atanlar, atılması gerekenleri dışarı atıp, elem ve ağrıda hafifleme olursa ona şekerli su yetmez, ancak iyice pişmiş arpa suyundaki arpa kabukları verilmelidir. Ancak Anadolu buğdayı suyu ile desteklenmelidir. Kavun ve üzüm suyu ve yeşil bitkiler, menekşe, haşhaş tohumu ve bademden elde edilen yağ ile desteklenir. Zatülcenp hastalığında bir grup hekim nar yenmesini yasak etti, ancak bunun yanı sıra, tatlı nar yenmesinin sakıncalı olması normaldir. Bu ilaçlar bazen pişirilip kanlı tükürük için verilir. O ilaçlar bunlardır: arpa kabukları, innap, menekşe, haşhaş tohumu ve menekşe şarabı ve nilüfer şarabıdır. Bu ikisi gül suyundan yararlıdır.⁶⁴⁸

Bu hastalığın başlangıcında Galen bütün sınıflara (gruplar) *diyakorza* (*haşhaştan yapılan bir içki*) verilsin, diye emretti. Çünkü *diyakorza* maddenin birikmesini engeller ve pişirir; hastaya verildiğinde, onu uyutması iyidir. Ben diyorum ki, uykusuzluk olmayıp *diyakorza* verilmesine ihtiyaç olmazsa, haşhaş verilmesi kişiyi aptallaştırır; vücudu uyuşturur ve tükürüğü keser. Ancak uykusuzluk şiddetliyse, o vakit haşhaş verilir. Haşhaşın zararı şekerle ortadan kaldırılır.⁶⁴⁹ Bu durumda *diyakunza* haşhaş tohumundan yapılanı haşhaş kabuğundan yapılandan daha az zehirlidir. O tükürükle dışarı atılmayıp, geriye kalan hapsolmuş, atılacak maddelerden olmalıdır. Hasta çok yemek yemeyip gerektiği kadar yemelidir. Hastalığın hiddetinin çokluğu ve azlığına göre, hafif yiyecekler yemelidir. Eğer baskın araz hafif

⁶⁴⁷ TM: Süt güçlüdür.

⁶⁴⁸ TM: Sultani nüshada haşesine haşhaş da ihraç olunmuştur.

⁶⁴⁹ TM: Eğer haşhaşın bazretinc? vaki olan sukkar diyafude idhal olunursa bila zatülcenb hastalığında istimalinde olursa bcis olmaz.

ve kolay tedavi edilir nitelikteyse, ilkin pişirilmiş arpa suyu ile beslenir. Çünkü arpa suyu gibileri hastalığa son verir ve güçlü olur. O arpa suyu ile hasta unsurlar atılmak istense, şeker veya balla zararlı maddede dışarı atılır. Eğer arazlarında ıstırap olursa, o ıstırap geçene kadar arpa suyu ile yetinmelidir. Özellikle tükürük (kanlı) çok olursa çok olan maddenin zararından emin olmak gerekir. Sen kuvvete ihtiyaç olduğunu bilirsin ve o vakit hastayı güçlendirmek için arpanın kabuğunun suyu ile beslenir. Ancak soluk alıp vermede, daralma olursa, nazik tedbirler alırsın ve arpa suyunun verilmesi uygun içeceklerle horlama için hastaya içirilir. Zatülcenpte ilkin ishal ortaya çıkar; daha sonra boğaz ağrısı onu izler ve bu ağrı yanlara iner; onlar zatülcenp ilaçlarıyla bütünüyle engellenir; ondan kan alınmalıdır. Doğa yumuşatılmadan tedavi olunmaz. Ona tedbir olarak arpa şarabı verir. Eğer zatülcenpte kan almaya ihtiyaç hissedilip, maddeler de pişirilip, kan alınacak yerin üzerine tuz ve zeytinyağı konup, kan alma tamamlanmalıdır ve çok kere kan almaya uygun olur. Onda karın gevşekliği ortaya çıkıp, bütün gün oturur veya hasta oturtularak kan alınır. Kan almadan sonra bayılma veya şiddetli nefes almada zorluk (darlık) oluşturur. Bu da şuna işaret eder: oradaki maddeler kan almayla dışarı atılır. Öncelikli olarak, göğüs ağrısı öncesinde doğa gevşek bir yapı oluşturmamalıdır. Ancak lavman yaparak, hafif yakılarla yapıyı yumuşatmanın sakıncası yoktur.

Bu hastaların çok soğuk şeyler içmesi büyük hatadır. Soğuk şeyler içilebilir ve soğuk kabız yapan şeylerle içilebilir. Mercimek gibi tuzlu ve keskin lezzetteki şeyler yenir. Bilinmelidir ki, bu hastalıkta soğuk su uygun değildir. Mümkün olduğunca, bu hastalıklarda soğuk su içilmemelidir; soğuk su içilmesi çözücüdür. Eğer yoğun ateşe isyan edip, soğuk su içilmek istenirse, soğuk suyun şiddetini kesmelidir. Soğuk suyun içerde (karında) kalış süresi kısadır. Genel olarak suyun şiddeti kesilip, çözülerek bedenin soğumasına sebep olup, böylece yararlı hale getirilir.

Bilinmelidir ki, zatülcenp hastalığında, eğer iltihap çok olursa soğutmak için hastaya verilen ilaçlar temizleyen su ile hıyar suyu ve turunç suyu gibi rutubetlendiren maddeler olması gerekir. Ancak kabak suyu bir bakıma yararlı olsa da bazen idrarı zaafa uğratarak, hastayı

zayıflatır. Bu hastalıkta kaçınılacak şeyler bunlardır: bakla suyu, semizotu, hindiba suyu ve bütün soğutan ve yoğunlaştıran diğer şeyler.

Bu hastalığın tedavisinde senin en büyük sıkıntın tükürme zorluğunun oluşturduğu yoğunlaşma için alınacak tedbirlerdir. Hastalık olan taraf üzerine dönüp uyumak bazen tükürük salgısını artırır. Bazen sarsılma ve sıcaklık su yudumlamaya ihtiyaç duyurur ve bu cidden yararlıdır. Bazen şiddetli salgı tutukluğu ve dolayısıyla nefes darlığı oluşur. Onun için bal ve göz taşı karıştırıp yalanarak verilen ilaç yapılır. Ancak soğutan ağrı çok şiddetli olursa bakla, balla ve şeytantesiy-le ağrılar için kullanılır. Eğer solunumda normal dışı olursa, horlama ölüm sırasındaki hırlamaya benzer hırıltı varsa laksatif maddeler, sodium nitrat, gargara şeklinde hastaya verilir. Hepsi toplam 3 parmak olur; bunlara bakla kadar göztaşı katılır; az miktarda zeytinyağı ve ılık su ilave edilir. Biraz da bal konur. Bunlar yararlı olmazsa, hardal ve bahçe teresi ile karıştırıp hastaya verilir ve hepsi içilir.

Şüphesiz zatülcenp olan kişinin daha güçlü beslenmeye ihtiyacı olup, balık ile beslenmesi sağlanır. Bunun yanı sıra, ateşli hastalıklar bir süre sonra, kesilir, durur. Onlara, şekerli ekmek ile kuru üzüm vermelidir.; onlarla beslenmelidir. Hastalıktaki bozuk, kötü hıltların pişip pişmediği tükürüğün olgunluğu ile kontrol edilir. Hastaya tuzlu pırasa ve dereotu ile pişirilen balık verilir. Yandaki boşluklardan çekinmelidir; korkmalıdır. Göğsün iki yanına zahmet vermekten kaçınmak gerekir. Tabiatını yumuşatıp, karındaki fazlalıkları atmalıdır. Eğer tutulma söz konusu olursa, yumuşatıcı lavmanla atılmalıdır. Keşk suyu, azıcık pancar suyu ile karıştırılır. Bu karışım astım ve nefes darlığını engeller.

Bilinmelidir ki, yoğun buhar ve hava üfürükleri bu hastalıkta cidden zararlıdır ve bu hastalıktan şikâyet edenlerde şişin maddesinin, organa zarar vermeden hastalığın maddesinin pişirilmesinin çok mühim olduğu görülür. O madde sıkıntı yaratıyorsa, yemek yemeden önce sistemi temizlemelidir. Bilinmelidir ki, bu hastalığa tutulan kişi daima tükürük salgısını kolaylaştıracak terkipler oluşturulmalıdır ve bunu hızla yapmalıdır. Eğer o tükürük salgısı tırmansa, artarsa ve güçlenirse, sinirlerde bozulma olmaz. Ona son vermek için ballı sirke içilir.

Eğer hastaya şekerli Çin tarçını, kudret helvası, yine bir çeşit kudret helvası olan *şirhuşt* (bir nevi manna) verilse iyi olur; merhemler ve lapalar uygulanır. İlk onlardan 4 dana ağırlığında verilir. Onlar menekşe yağı ve süzölmüş mumla hastaya verilir. Sonra tedricen yağlanır ve hasta oynatılır ve rahatlama sağlanır. Sonra hasta tedricen güçlenir. Bunun için papatya kökü, hatmi kökü ve süsen kökü lapası yapılır ve pişmiş bostan ebegümecinden lapa yapılır. Onun güçlendirilmeğe ihtiyacı vardır. Yine kaynatılmış lahana ve rezene verilir; pelin otu, meyan kökü (süsen?) baldan biraz ilave ederek ve sümbül yağı ile bir terkip hazırlanır. Bilinmelidir ki, o iyi bir terkiptir ve iyi bir ağrı kesicidir. Aynı zamanda şişler için iyi bir çözücüdür. Bu hastalıkta yeterince alınır. Eğer zararlı maddeleri atmak gerekirse, bu ilaçlarla birlikte kan almak yararlıdır.

Bir başka iyi yakının terkihi şöyledir: menekşe yaprağı, hatmi; her birinden birer kısım, meyan kökü 2 kısım, bakla unu, arpa unu birer buçuk kısım, papatya ve pırasa 2 kısım alınır; lapa haline getirilir.

Bazen madde ağırdır ve çok çözölmeye gereksinim gösterir. Kuru üzüm içine keten tohumu konup mum, menekşe ve üzüm suyuyla hamur haline getirilir. Eğer sıcaklığı azsa onun yerine, bir reçeteye göre, menekşe yağı ve süsen yağı veya nergis yağı kullanılır. Eğer sıcaklığı fazlaysa, onların yerine lavman için nilüfer yaprağı ve kabak kullanılır.

Bir başka iy merhem reçetesi şöyledir: Ördek yağı, tavuk yağı, koyun yağı, taze çördükotundan otundan merhem yapılır. Şüphesiz, o iyidir. Onlardan yapılan yakı ağrıyı dindirir. Bir başka terkip arpa unu, sarıyonca ve haşhaş kabuğundan oluşur.

Bazen bu hastalığın tedavisinde rutubetli ve kuru kimyasal maddeler de verilir. Ancak onun şişi kırmızıya meyilli ise, rutubetli maddeler az ve balgamsı ise kuruluğu az olur. Rutubetli maddeler yararlı olmadığı zaman, yakı yapılmaz ve kuru kimyasallar kısıtlı verilse bile zararı çok olur. Kimyasal maddelerden mümkün olduğunca kısıtlı miktarda verilir ve ufak sinirler, ılık su ile ıslatıp onunla muamele etmek gerekir. Bunlardan biri ortalama tuzlulukta deniz suyu ile orta tuzlulukta su ile yapılan ilaçtır.

Bunlardan gerekirse buharla veya sıcak zeytinyağı ile ve sıcak suyla terkip hazırlanır. Bunlardan daha güçlü olanı, bir ölçü saf yağla

alınır, yapılan terkiptir. Onun içine sirke, lahana ve bezelye ilave edildikten sonra, onlarla tedavi etmek üzere kuru ateşi olan hastaya uygulanır; iyi bir ilaç olur. Daha sonra ince arpa unu tuzla muamele edili, kullanılır.

Bu tedavi bütün ağrıyı bedenın gerek üst kısmından gerekse alt kısmından olsun, eğer doluluğa mani olunamazsa, onun çözülmesini sağlar. Ne zaman zikrolunan ilaç tedavide yakı olarak uygulanırsa, hasta çok çaba harcar ve hastanın yüzünde onun etkisi görülür. Çünkü hastalık engellenmezse, o buhar hastada gerginlik ve nefes darlığı oluşturur. Bazen kuru hastalık şiddetli olup, rutubetli yakılar ve kimyasal ilaçların yararı olur. Çünkü dengeli olarak, rutubetli olan ilaçlar (mutedil rutubete sahip olan ilaçlar) ve yakıların buharları yüzüne akseder ve onu parlatır ve iç kısma aitse (karına aitse) o rutubetli buharlar kuruluşun değişmesinde yararlı olur. Bu hastalık bazen insanlara yalayarak verilen ilaçlarla tedavi edilir. Yalanarak alınması gereken ilaçların uygun olanı sıcak, temiz, beyaz, yıkanmış mum, menekşe yağı ile ve özellikle ağrı şiddetliyse uygulanır. Bazen kan alma ve diğer vücudu temizleyen maddelerle onu temizledikten sonra, hacamat yapmak tehlikelidir. Çünkü zikrolunan maddelerin atılmasıyla tenkiye olduğu anlaşıldıktan sonra, ağrıyan yere hacamat yapmanın yararı çok olur. Bazen ağrı asla yatışmaz; bazen de maddeyi dış taraflara çekmekte hacamat etkili olur.

Eğer o hastalık yedinci güne erişirse, deneyimi hekimler şöyle dediler: Onlara bademden oluşan yalanarak alınan ilaçlardan verilir ve ısırgan otu hapları ve terebentin zımkı verilir. Bazen onlara *asanaysa suyu* gibi eski macunlardan verilir. Bu eski macunların alınması vücudun temizlenmesine bir şekilde iyi gelir ve solunumdaki sıcaklık için de iyidir. Telif etmek için bu tedbir gereklidir. Onun üzerinde etkin olarak oluşmuş zorluk, onun temizlenmesiyle bertaraf edilir. Eski hekimler hacamatın güvenilir olanların dışındakilerin, korkutucu olduğunu söylemişlerdir. Hatta ballı terkiplerden de korkup, terkibe bal yerine karıştırılmıştır. Baldan oluşan terkiplerde, arızanın hangi nesne ile olduğunu bilmediklerinden eski hekimler bu hastalığın tedavisinde vücudu temizleyen tohum şeklinde güçlü olan ilaçlara işaret etmişlerdir. Ballı ilaçlarla yoğrulup ondan haplar yapmışlar

ve onları tedavide kullanmışlardır. Gerektiğinde o ilaçları dilin altına koyarlar ve onunla birlikte zikrolunan yakılan mercanköşkten yapılan yakılar ve sedef otundan yapılanlara işaret ederler.⁶⁵⁰

Genel olarak söylenen şudur: Tedavide meslekteki eski olan herkesin düzenli olması gerekir. Şişlerin ilerlemesi ve şiddetli ateşin tahrik edilmesinden korkmalıdır. Çünkü hastalık sürekli ilerler. Eski hekimlerin yolundan giderek düzenleme yapanlara gönülden güvenilir ve onların yolu korunur. Bu hastalıkta kanın yükselmesinden veya ateşin yükselmesinden korkulur. Sonra onlar acilen hastayı rahatlatır; hasta ondördüncü günde şifa bulur. Ona başka bir şey yapmaya veya rahatlatmaya gerek kalmaz.⁶⁵¹ Onlarda uykusuzluk şiddetli olursa haşhaş şarabı ve haşhaşın kendisini vermek gerekir. Onlarda nefes darlığı varsa, nefes almada zorluk çekiyorlarsa, bu zararları telafi edilmelidir. Şüphesiz şöyle bir yalayarak alınan ilaç yararlı olur: Çeken şeyler ve gül suyu hastaya verilmelidir.

Ağrının hafifletilmesi, ılık suyla ağrının yanlara çekilmesi yararlıdır. Şüphesiz onun zararlı olup olmadığını sen bilirsin. Hastalığın gerilediği, ortaya çıktıktan sonra, hamam yaptırılmasından güçlü ve yoğun olan tedbirlerden kaçınmalıdır, yeter ki sıcak şiş olmasın. Aynı şekilde ağır olan tedbirden de kaçınmalıdır; hafif tedbirler alınmalıdır. Adı geçen içecekler ve onların içinden pırasa ve yarpuzu başka içecekler içinde içirmelidir. Roma ısırgan otu tohumu, karıştırıp yalayanarak da alınır. Eğer şiş zorlarsa ve o ön tarafında bulunuyorsa onun tedavisi bu anlatılan şekilde olur.⁶⁵²

⁶⁵⁰ TM: Onlar zikrolunan güçlü temizleyicilerden sonra verilir.

⁶⁵¹ TM: Bu mütercim abdülfakir muterif der ki Şeyh-i Kamil'in (İbn Sina kastedilmektedir) bu kelamı sahih-i necaride olan bu her yere rıza Allahü Taala anhu Hazretlerinin rivayet eylediği olayların (hadiselerin) mezmun menifi ve ahsul mnaî şeriftir ki Rsulullah aleyhi vesellem buyururlar ki "ma enzele Allah min dai enzel Allah lehu şifai". Bazı rivayette kıldı ki "fe iza esib beri izn'l-llah" Lakin eccl mukadder mübrem oldukta tedavide isabet müyesser olmaz ve hatanın vukuu emr-i mukarredir. Bu hadis-i şerite geriye kalan soru ve cevabı şerrah hadis (hadisi şerhe edenler) tafsilen tahrir eyledirler (yazdılar): "inheh". Eğer bu tedbirlerden sonra hastalıktan [on drdüncü güne kadar] bayı kalırsa o zaman hacamat ve teltif tedbir gerekir.

⁶⁵² TM: Hastalık [el-cenb] henüz zail olup nake olanlara gerektir ki malumat-ı hirafet ve imtila ve şebig zira zatülcenb hastalığı ne zaman nefes alsa hasta helak olur. Söz konusu ilaç bizim kulmazdır ki zat-ı har halis oldukta onlarla ilaç olunur.

Ancak zatülcenp gerçek ve yüksek ateşli olmazsa onun ilacı macunlarla yapıp keskin ilaçlar verilir ve doluluk oluşturan, tatmin edici şeylerden ve güneş, rüzgâr, duman, yüksek ses, buhar ve cinsi münasebetten kaçınmalıdır. Şüphesiz hasta bunun dışında davranırsa, ölür. Gerçek zatülcenp hakkındaki hakiki görüşlerimiz budur. Şüphesiz aynı zamanda, belki habis olmayan şiddetli ateşli hastalık, merhemlerle ve yakılarla tedavi edilebilir. Süt, sıcak zambak ve hacamat uygulanır. Balgami olanların ilacı, sıcak lavmanlar ve zararlı maddeleri vücuttan atmakdır, ancak bu kan alma değildir; maddeyi çözücü ilaçlar hastaya verilmelidir. Bunlar yakılar ve uygun kimyasallardır. Hastaya yiyecek verilir; hastaya pancar yedirilir; lahana suyu, nohut suyu, zeytinyağı veya tatlı su ve acı badem yağı verilir. Yine o hastalara sıcak yakı ve kimyasallar uygulanır. Biraz mandalina, kunduzhayası yağı ile pişirilerek içirilir.

Ancak sevdavi olan da öğütülmüş buğdaydan alınıp hastaya verilir ve bakla ve biraz buğday sütü ve özellikle eşek sütüyle karıştırılıp verilirse, onlara yararlıdır. Badem yağı gibi yumuşak yağlar tercih olunmalıdır. Sevdavi zatülcenbe bu terkip yararlıdır. Arap zambakından bir dirhem alınıp, bir kaşık pişmiş dereotu suyu ve pelesenk yağı ile veya şarapla bal verilse bu deva kötü öksürükte yararlı olur.

Zatürriye ve Tedavisi

⁶⁵³Zatürriyei tedavide zatülcenpte kullanılan ilaçlardan kullanılır. Ancak zatürrienin yakıları zatülcenp yakılarından daha güçlüdür. Zatürriede ilaçlar hastaya açken verilir. Doktor, tükürüğü temizlemede büyük çaba sarfeder. Zatülcenpte salgın yönünde sırtüstü yatmanın bedeli zaaf olur. Ancak hasta biraz meyilli olarak yatmalıdır.

Eğer hastanın tabiatına bağlı olarak bu şikâyet ortaya çıkmışsa, onun bu şuruptan 2 günde bir defa içmesi gerekir. O şarap şudur: Çin tarçını ve çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm; her birinden üçer istar alınıp üzerlerine 4 ölçü şeker su konduktan sonra yarısı kalıncaya kadar

⁶⁵³ TM: Ancak akciğerde mümtezic olan syun ilacı budur ki tekıy için bizim zıkr ettiğimiz tedavinin ahfı istimal olunsa redide olan içtimai mayede ilaç olur. Bazen battada ihtiyaç olur. Ancak batta hatr-ı azim vardır Bütün ilaç içtiba ondan içtinab eylemek gerektir.

pişirilir. Sonra ateşten indirilmiş pişirilmiş olan terkinin üzerine 1 ölçü it üzümü suyu dökülür ve bu hastaya verilir. Bu içecek güçlüdür. Zayıf olanlara yarısı içirilir. Eğer hastanın tabiatı yumuşaklığa meyilli ise bitotu öz suyu ve şerbeti ve tatlı nar suyu verilir. Zâtürrienin sınıktısı ateş şeklindeyse, onların tedavisi öncelikle bizim zikrettiğimiz üzere yapılır. Onlara yararlı bilinen ilaç varsa, o ilaç ateş söndürmeye yarayan haşhaş suyu ve diğer şiddetli soğuk olan sebzelerin özsuu olur. Onlara gevşeten soğutulmuş hindiba suyu ve benzerlerinden içilir.⁶⁵⁴ Eğer safra atılması gerekiyorsa, manna, demirhindi, kudret helvası ve benzerleri haricen uygulanır.⁶⁵⁵

İltihaplanma⁶⁵⁶

Eğer zatülcenp ve zatürrie şişlerinde belirtilerin hepsi ortaya çıkıp görülür hale gelse, ilkin bedenin temizlenmesine, sonra da şişin olgunlaşmasına yardım etmek gerekir. Ona yardım bazı kimyasal maddeler ve yakıların uygulanması şeklinde yapılır. Örneğin arpa unu ve bitki suları, beyaz şarap, helva, hurma ve kuru incir gibi yiyecekler verilir. Bunlardan daha güçlü olarak, bazı kimyasal maddeler, örneğin boraks verilir. Bunlar hastalığın ilerlemesini karşı iyi gelen ilaçlardır. Hastalığın ilerlemesinden önce o hasta yan yatırılmalıdır. Çünkü hastalık ilerledikçe balgamsı tükürük salgısı artar.

Eğer hastanın çok ateşi varsa arpa suyu balla karıştırılıp verilir veya ince hafif ballı su verilir. Eğer güçlü ateş yoksa hasta güçlüyse onlara pişmiş çördük çöp otuyla, yabancı kekik, köpekayası, hurma ve bal içirilir. Yine burada onlara bal, süsen, kökü ile haşlanmış arpa suyu verilir. Bazen *misridutus* (*mitridatus*?) ve pişiren tiryaklar verilmesi gerekir. Onlar bu durumda yavaş yavaş içirilmelidir. Daha sonra da köpekayası şarabı verilir.

⁶⁵⁴ TM: Tabiğ ile olan nesnede hindi bedeline hindiba vaki olmuştur. Hindiye murad-ı batih hindidri. Onun usarcisinde tebrid (soğutulmuş) ve şiddetli nutfe vardır ve kabza yoktur. Hindiba da soğutulmuştur. Ateş olduğunda verilir diye muharrirdir.

⁶⁵⁵ O halde 2 nüshada sahihtir. Maşera ve humret cinsinde olan zatürriyenin maddesi olan safrayı şir-i haşt ve temr hindi (demirhindi) ve terencebin ve bunun gibi müstefrigat ile istifrag eylesin.

⁶⁵⁶ TM: Tashihde olan alam-ı kalil

Pişiren İlaç: Hatmi tohumu, buğday, hıyar, karpuz, kabak, menekşe kökü suyu, sarıyonca, menekşe, elma ve kitre zımkı. Bu ilaçlardan yakı yapılarak uygulanır ve çok kere onlardan keten tohumu özsuğu ile hap yapılır ve incir suyu ile hastaya içirilir.

Ancak hastanın durumu ilerleme gösterirse, o, iyi beslenmelidir. Besinlerin suyu veya ballı su ile rafadan yumurta ve ekmek ve benzeri besinlerle beslenir. Küçük ve büyük çam tohumu, tatlı badem, buğday unu alınır ve arpa unu, nohut, bakla unu, badem yağı, şeker ve bal-dan oluşan bir terkip yapılır. Ne zaman hastalık yeniden baş gösterse ve yükselişe geçse, bunların hepsi pişirilip hastalığın görüldüğü yere uygulanır. Çünkü bu uygulama ile sıkıntı kaybolur; tatlıları sütle giderilir. Aynı zamanda, zikrettiğimiz gibi ve yardımcı olmak üzere, bu terkip hastaya içirilir. Burada *misriditus* ve tiryak verilmesi de yararlı olur. Eğer ateş ve fazla zayıflama ve arıklaşma yoksa ona tuzlu balık yedirilir ve uyku vaktinde yakılardan oluşturulan haplar verilir. Ebu-cehil karpuzu yağından da verilir. Aynı şekilde uykunun yanı sıra onlara kukaya hapları içirilir; süt içirilerek ağızlarının kokusu giderilir.

Bazen hastanın makadı üzerine oturmasının ona yararlı olur ve o her defasında hareketlenir. Ancak düşme korkusundan dolayı hasta kişinin omuzlarından tutulması gerekir. Onlara ballı su ve hardal içirilir; süt içine karıştırılmış olanı da yararlıdır. Ne zaman iltihaplı şiş oluşsa hastanın o taraf üzerine oturması onun için yararlı olur. Eğer hastalık kötüye giderse, kusma da görülür. Sonra bu durumda hasta bayılır. Bu durum tehlikelidir. Eğer hastalık ilerlemeye devam ederse ve büyük bir ilerleme gösterirse, muhtemelen sonuç da kötü olur. Hastanın kusması gerekir. Daha sonra bu maddeye bakılır. Madde-nin beyaz ilik şeklinde olması beklenir. Ancak beklenen olmaz.

Eğer madde artmışsa ve akıntı oluşmuşsa ki, bu madde az veya çok mutedildir, toplanan madde ilik gibi ise, 40 güne erişinceye kadar balgamlı tükürük temizlenir; daha sonra hastaya, temizleyip parlatan maddeler verilir; balgamlı tükürüğün çıkarılıp, yapının temizlenmesi sağlanır. Bunlar çördük otu ile pişmiş meyan kökü, mavi süsen, bal ve şarapla, lahana ve zikredilen buğday, nohut ve çok küçük çörekotları alınıp karıştırılır. Aynı zamanda bezelyeden yapılan yalanarak alınan ilaçlar da yararlıdır.

Bu hastalığın tedavisinde basit ilaçlardan, örneğin bezelye unu, öğütölmüş süsen kökü, 2 çeşit zeravend(uzun zeravend ve kısa zera-vend), 3 çeşit biber (karabiber, beyaz biber, sivri biber), hardal, bahçe teresi, çavşır, kustus, Seylan tarçını ve sümböl gibileri kullanılır. Bazen bu basit ilaçlardan hangisi verilse, ona diğerlerinden de az miktarda katılır. Bu hafif ilaçlardan biri de *sokudiyun*'dur. Çünkü bu hastalıkta onun yararı çoktur. Bu hastalığın zikrolunan ilaçları ana ilaçlardır. Bunlar içilerek, yakı olarak, merhem şeklinde, yağlarla ve sürölerek uygulanır. Bazen kullanılan ilaçlar güç veren ilaçlardır. Nergis yağı, papatya yağı, kına yağı, sümböl yağı ve defne yağı bunlar arasındadır. Özellikle bünye iniş göstermişse, bunlar kullanılır. Bazen çam sakızı, hayvani yağlar, kına, bataklık sazı meyvesi, taze çördük otu, yoğurt, defne yaprağı, Yahudi balsamı ve benzeri ilaçlar kullanılır. Bazen de hazırlanan ilaçlara bu yağlardan konur. Hastanın ateşi yük-selecek olursa onun tedavisinde ifrat derecede ısıtıcı ilaçlar kullanılmaz. Çünkü ateşi olanlara ifrat derecede ısıtıcı ilaçlar verilmesi kötü mizacı güçlendirip, kişiyi zaafa uğratar ve gücün azalması hastanın tükürük salgısını zaafa uğratar; hastayı aciz kılar.

Zatürriide göğüste irin oluşup, o irinde tırmanışa geçip yoğunlaştıktan sonra, hasta tükürük salgısını dışarı atamaz; hâlbuki o salgının dışarı atılması gerekir. Hastalık yaklaşık olarak 7 günde oluşur. Ancak zatöl-cenp oluştuğu ve maddenin çok olduğu bilinse, 40 günde temizleneceği de bilinse ve akciğer iltihabı da oluşacağı anlaşılsa, o şişi dağlamak gerekir. İnce bir dağlama aleti alınıp göğüsteki iltihabı kurutmak için bir delik açılır ve o madde azar azar dışarı çekilir ve yara daha sonra ballı su ile yıkanır. Onların (aletlerin) yardımıyla dışarı çekilir. Zikredilenden, iltihabın yer ve yanı onun (göğsün) ses ve sarsıntısından belirlenir.

Aynı şekilde kırmızı incir ile öldürücü yaranın nerede olduğu ve o yaranın göğsün hangi kısmında oluştuğunu; hangi taraftaki göğüs boşluğunda oluştuğunun yeri belirlenir. O yere işaret konup, o yer dağlama ile veya kesilip açılır. Çünkü bazen zatölcenpte dağlama açmaya gerek gösterir. Muhtemelen iltihabın olduğu taraf bıçakla kesilip açılır ve orada birikmiş madde dışarı alınır. O madde her gün azar azar alınır; bir defada çok miktarda alınmaz. Bunun gibi zamanlarda et gibi ortalı güçte besinler hastaya verilir güçlendirilir. O zaman

ateş kaybolur. Çünkü şişteki madde burada kaldığı sürece, onun soğutulması düşünülemez.

Eğer hasta tükürük salgısıyla (kanlı tükürükle) atma gücünü korsa veya dağlama ile verilen ilaçlarla gücünü koruyabilirse, ateş yok olur. Çoğunlukla olgunlaşma (pişme) öncesi şişin arttığı olur ve o durumda maddede kan olur. O durumda kan alma uygulanmalı veya kanı atacak yakılar uygulanmalıdır. Dışarı atmayla oradaki maddenin çözülüp atılmasını sağlayan yakılar şunlardır: lahana merhemi, ballı su merhemi, daha sonraki terkipte de görüldüğü gibi, tertip olunmalıdır. Bu terkipteki yakı yararlıdır: biber, kız saçı, kuru çördükotu, ısırgan otu, zeravend alınıp balla karıştırılıp uygulanır.

Üçüncü Kısım

Göğüs Bölgesindeki Yaralar ve İltihapların Tedavisi

Eğer yara soluk borusunda olursa, süratle onun tedavisi yapılır. Hasta kafası üstüne yatmalıdır ve verilecek ilaç hastanın ağzına verilmelidir. İlaç başlangıçta azar azar verilir. Bir defada çok miktarda verilmez.⁶⁵⁷ Çünkü bir defada çok miktarda vermek, öksürüğe sebep olur. Onun kokusu boğazın başlangıcındaki kasları rahatlatır; hatta öksürüğe sebep olmaksızın gırtlığa kadar iner. Hastanın ağzında zikredildiği şekilde emilecek ve boşluktaki değişimi sağlayacak ilaçları iltihap kısmında ele aldık.

Ancak bizim zikrettiğimiz göğüs ve akciğerlerde olan yaralar, o yaraları temizleyip parlatan, yıkayan ilaçlara ihtiyaç gösterir. Hastaya hasta tarafına yatmaması emredilir; onun öksürüğü tahrik olunmalıdır veya hafifçe sarsmalıdır. Bazen ona ballı su verilir sonra irini (iltihabı) çekecek aletle onun irinini dışarı almalıdır. Eğer biz maddeyi temizleyip atabilirsek ondan bir şey kalmaz. O zaman damla şeklinde ilaçlar verilir. Parlatıp temizleyen ilaçlarda, bal gibi bir nesne yoktur. Çünkü bal zararlı değildir; doğaya uygun bir besindir. Ondandır yara zarar görmez.

Ancak akciğerin yarasında iki nokta önemlidir. Onlardan birisi hakiki ilaçlardır; ikincisi akıtan ilaçlardır. Hakiki ilaçlar ile hastayı tedavi etmek mümkündür. Bu ilaçlar hastayı iyileştirir ve bu, has-

⁶⁵⁷ TM: boğaza ve etrafına gönderilmesin diye çok verilmez.

talığın tedavisi olduğunu gösterir. Bundan önce biz o ilacın yarayı gerçekten temizleyip boşalttığını ve yaraya ait maddeleri alıp attığını, inen maddeleri engelleyerek organın etlenmesine yardım ettiğini söyledik. İnen maddeye engel olmak için, alınacak tedbir daha önce de anlatıldığı gibi, maddenin inmesini engelleyen bütün asıl ilaçlar verilmelidir. İnişi engelleyenlerin hepsi vücudu temizler ve maddeyi baştan aşağıya çeker ve de başı destekleyip başa yönelen fazlalıkları başın kabul etmemesinden fazlalıkların tutulmasını engeller ve başka tarafa yönlendirilmesini sağlar.

Eğer kan alma ile bu bozuk maddeler temizlenmesi ve çeşitli fazlalıklar bir yolla atılması gerekir. Bu yolla temizlenen maddenin oluşturduğu kokuyu atmak için de kokulu ilaçlar verilir. Örneğin Mekke pelesenki, *marwhal* (*Monadon monoceros*) zamları verilir. Bazen küsküt gibi ilaçlarla sevdavi hıltların atılmasına ihtiyaç duyulur. Bazen sen dışarı atma işini tekrarlamak ihtiyacı hissedersin. Fazlalıkları boşaltıp atmanın yolu şöyledir: ilkin ilaçla boşaltma yapıp, kan alındıktan sonra, bir süre hastada sakinleşme olur; hasta dinlenmeye bırakılmalıdır. Sonra kusma ve kan alma tekrarlanır ve özellikle bu tekrar güçlü olan vücut için gereklidir. İnen maddelerin birkaç defada yararlı şeylerle atılması sağlanır. Haşhaş usaresi verilmesi, özellikle o haşhaş usaresinin *Akrabadin*'de yazdığı gibi, haşhaştan yapılan terkihiyle verilmesi gerekir, başkası verilmemelidir.

Zikrolunan tedbirleri organın kabulünde belli bir kurutucu hava da etkili olur. Havası kurutucu olan beldelerden nakledip, başka beldeye göç etmek ve orada tedaviyi süt içirerek yapmak iyi gelir. O kişi boynunun üzerine yatmalıdır; ayaklarını öne doğru uzatmalıdır. Bu şekilde yatan kişinin akciğerinin bazı kısımlarının diğerinin üzerine gelmesi engellenmiş olur ve yaranın kısımları tabiaten uygun olur ve karşı karşıya gelir. Öksürüğü teskin edip, salgıyı engelleyen ve korkutucu evham yaratan bir şey hastaya verilmemelidir. Ancak nefesin engellenmesi çok yanlıştır.⁶⁵⁸

⁶⁵⁸ TM: Her ne miktarda öksürüğü teskinle bir miktar heft husali ibham olunursa, ancak akciğer yaralarının maddeleri için tedavileri budur ki yarayı tasib ve tecvife kadar olunup yara faş ve mütesağ olmaktan men olunur.

Her ne kadar zikrolunan katılaşma ve boşaltmayla yarayı etlendirmek ve iyileştirmenin olduğu görülemese de, bu alınan tedbirle o yara irinleşmek için zamana ihtiyaç duyar; kişinin yaşama süresi uzatılmış olur. Ancak onun yaşamı istenilen rahatlıkta olmaz. Belki yarası olanların tedavisinde hata yapılmışsa, hastanın şikâyetleri artar. Bu zikrolunan boşluklar akciğeri daraltır ve kurutur ve de onlar yaraya baskı yapar, ancak apse yapmaz. Bu yolu izleyenlere elbette süt verilmemelidir. İltihap ilacı balla yapılır. Balın zararı olmaz.

Ancak yaranın temizlenmesi konusunda zikredilen yara tedavisi için *Akrabadin*'de zikredilen yara ilaçları kullanılır. Örneğin iltihabı temizlemek için pişmiş çördük otu kullanılır. Bundan daha güçlü olan yine *Akrabadin*'de zikredilen keten tohumu ile bezelyeden hazırlanmış ve yalanarak kullanılan ilaçtır. Bundan daha güçlü olan eşek sütüyle alınan soğandır. Bazen de bu ilaçlarla gevşemeyi destekleyen ilaçların birlikte alınmasına ihtiyaç vardır. Bazen öksürüğü atmak için uyuşturucularla bu tedavi desteklenir. Çünkü öksürük başka tedavi işinin ilerlemesini engeller. Öksürüğün atılması mümkün olduğunda ilacın etkisi artar ve bu değerlendirmeye göre, güçlü teşvik tedbirlerine gerek duyar. O güçlü canlandırıcılarla iltihaplanmayı ilgili kısımlar ve aynı şekilde, irinlenme kısmında biz zikrettik. Ancak bu zikredilenlerden yararlı olduğu bilinenler hastaya verilir. Onlardan bezelye ve Şam lahanası suyu yudumlanması ve onlarla birlikte nohut unundan eski şarapla yapılan terkip hastaya yudum yudum içirilir. Yine o ilaçlardan pırasa suyu yoğunlaştırılarak verilir. Pişmiş ballı su tükürük salgısının oluşmasında yardımcı olur. Etlenmeyi sağlayan maddeler de pişirilerek hastaya verilir. Bunların tamamının açıklaması yapıldı. Yarayı kurutan macunlar şunlardır: kimyon, *asnasya* ve keten tohumundan yapılan macunlardır.⁶⁵⁹

Eğer özellikle yoğun bir zafiyet olmadan önce verilirse yararlı olur. Ateş bitirip tüketmeden bu ilaçlar yararlı olur. Kırmızı kil her zaman bu hastalık için yararlıdır. Aynı şekilde Ermeni kili de yararlıdır ve bizim zikrettiğimiz yakılar, ilaçlar ve yararlı merhemlerin hepsi de burada yararlıdır.

⁶⁵⁹ TM: Ancak o zikredilenlerden verilmesi olağan olunan kesrine müttahiz olan ihsadır.

Eğer göğüs ve akciğerde olan yaralar eski olsa, sabahleyin katrandan bir küçük kaşık veya balla veyahut sıvı günlükten biriyle alınması yararlı olur. Eğer o hastada ateş olsa ve ateşin bertaraf edilmesinden korkarsan ve verdiğin soğuk temizleyiciler yararlı olmazsa, o zaman akciğer salep, rezene tohumu ve temizleyen meyan kökü usaresi, kız saç usaresi alınıp, hepsi şekerli suyla bir araya getirilir. Bu terkip gayet yararlıdır.

Şüphesiz hastanın kurutucu buharlara (buğu septil?) ihtiyacı vardır; onlarla iltihap temizlenir. Bu buharlar göz iltihaplarında da yararlıdır. Arsenik, beyaz fındık ve tatlı zeytin yaprağı ile dağ ineği pisliği, erkek keçi iç yağı, tavşan pisliği; hepsinden eşit miktarlarda alınıp onlardan buhur yapılır. Bu tip buhurlardan biri de lotus kabuğu ve arsenik ve erkek keçi yağı ile yapılır. Bu ilaçlardan oluşturulan maddelerden buhur yapılır. Bunlardan biri de arsenik, koyun yağı ve bir diğeri de arsenik, loğusa otu ve gebere kökü kabuğundan yapılan ilaçtır. Bunlar bal ve yağla bir araya getirilir. Yine aynı şekilde çam kozalağı ve katran tortusu konur. Aynı şekilde sarı arsenik, susam yağı ile de buhur yapılır. Her zaman sıcak mizaç, sıcaklığın kalıcı değeriyle ısıtılması için birkaç gün kâfuru hâpı ile tedavi edilip, sonra kurutulmağa yönelik tedaviye girilir.

Ama onların beslenmeleri kokulu buhurların ve güze kokulu nesnelerden elde edilen besinlerle yapılır. Beyaz şarabın, öncelikli olarak sarf edilmesi engellenmez. Onlara daima güzel kokular koklatılır. Onlara uygun dua ve sükûnet gerekli olup, sıkıntı ve eziyet çektilirmez (verilmez). Onlardan kendilerine sıkıntı verecek şeyler istenmemelidir. Onlar vücutlarına fazla safra çekecek şeylerden uzak durmaları gerekir. Bu hastalığa tutulanlar her gün çok miktarda taze gül tatlısı ve onun üstüne ekmek yemelidir. Bundan sonra o hastanın o hastanın fonksiyonları izlenir; gül vasıtasıyla bu izleme yapılır. Gül kokusu onda nefes darlığı yaparsa, gerektiği kadar çördük çöp otu şarabı içirilir. Eğer hastanın ateşi varsa kâfuru hâpı verilir. Nefes darlığı ve ateşin bertaraf edilmesi için gülkurusu verilmesinin bir sakıncası yoktur.

Muhtemelen zararlı olduğu zikredilen ilaçlardan kaçınmalıdır. Eğer burada yalan yanlış bilgi vermek isteseydim, çok acayip şeyler nakledirdim. Bunun gibi güllü terkip alan bir kadının hikâyesini an-

latırdım. Çünkü akciğer hastalığına tutulan kadının hastalığı onu yatağa yatırarak seviyeye ulaştı. Hatta o kendi ölümünü isteyecek hale geldi. Ancak o kadının kardeşi onun başına oturarak ona bu ilacı uzun süre uyguladı. O kadında aşikâr bir şekilde iyileşme görüldü; sağlığına kavuştu ve kilo aldı. O kadına iyi gelen gül tatlısı miktarına benim itiraz etmem mümkün değildir.

Bazen bu hastalıktan oluşan kuruluk ve sıkıntı süt veya çökelek verilmesine ihtiyaç duyar. Burada beslenmede tertip kötü hıltın değişmesiyle ekşi sütteki suyun maddesiyle temizlenir. Çoğu kez bu tedbirle akciğer yaralarından kurtulmak mümkün olur. Yaranın katılaşması istenmiyorsa bu tedbir uygulanmalıdır. Burada çok yararlı olan kadın sütü memeden emilir. Sonra eşek sütü, sonra keçi sütü gelir. Özellikle keçi sütünde kabız keyfiyeti çok azdır. Kısarak sütünün de yararı vardır. Ancak kısarak sütü temizleyici özelliktedir. Konuyla ilgilenenlere göre o aynı zamanda besleyicidir. Ancak inek sütü ve koyun sütü ağırdır. Eğer zar onu iyice emmeyi başarırsa o uygun bir ilaçtır. Ancak sütü alınan hayvanın sütünün terkibi onun yediği ot dolayısıyla değişime uğrar ve buna bağlı olarak sütün yararında da değişim olur. Hayvanın bu hastalığa yararlı olabilecek otlarla beslenmiş olması gerekir. Örneğin sütü kullanılacak hayvan asla çobançantası, kuşburnu ve sarımsak yemiş olmamalıdır. Eğer tükürük salgısı gerekiyorsa yabancı kekik, hurma öz suyu, kara yonca ve benzerleri hayvana yedirilmelidir. Süt verildiğinde diğer temizleyicileri vermekten kaçınmalıdır; çünkü yanlış olur. Bazen hastalık geri dönebilir. Bazen de süt içmenin dışında başka tedbirlerin de uygulanması gerekebilir. Ancak o tedbirlerin birinde yanlışlıkla içirilen süt hastaya dokunabilir.

Tıp eserlerinin bazılarında süt içmenin keyfiyetini betimler. Buna göre, doğumdan 4 ay geçtikten sonra dişi eşek ve atın sütü alınır. Sütü alınacak meme su ile yıkanır. Eğer o kısım kullanılmışsa öncelikli olarak süt sağılımından önce sıcak su ile yıkanır. Onun yıkanması kabın içine su konup onun üzerine memenin bırakılması şeklinde olur. Süt sağıldıktan sonra tekrar sıcak suyla yıkanır ve sonra sıcak ve soğuk suyla yıkanır. Sağılan süt sıcak su kabı içine konur ve yoğurt yapılır. Bu yoğurt yarısına kadar şeker konup bu yoğurt hastaya

yedirilir. Eğer hastalığı iyi huyluysa ve yoğunsa bu yarı yarıya şekerli terkipten verilmelidir. Hastaya fazla miktarda verilmesi tabibin kararına göre olur. İkinci günde hastalığın zaafına göre iki katı kadar olur. Ancak ilacın günlük miktarı onun seyrine göre ayarlanır.

Birinci gün içilen sütle tabiat tutulursa, sıkı sıkıya uyuşursa, yani hastalık gerilerse, ikinci günde ilk günkü gibi, aynı şekilde yapılan yoğurt içilir. Eğer üçüncü günde gevşeme olmadıysa, ona iki şekerli süt içilir. Onun içine Hint tuzu 2 danek ve bir dirhem veya bir buçuk dirhem nişadır katılır. Her gün yarım ölçek şekerli süt içilmesi gerekir. Üçüncü güne ulaşınca, eğer mizacı başka türlüsünü gerektirmiyorsa, 3 şekerli süt içine badem yağı ve nişasta karıştırılır. Eğer bu tedbir ile doğası 3 günden fazlasını gerektiriyorsa, daha sonra içilen şeye hiçbir şey katılmaz ve süt de zikredilen miktardan daha az içilir. Sonuç olarak, bir gün bir gecede toplam 3 günden çok bu maddeden doğasının gerektirmediği kesindir. Ancak 3 defadan az olmamalıdır. Buna göre süt verilmesinde yarar görülürse 3 hafta kadar süt içilmeye devam etmelidir.

Bazı sonuç çıkaranlar da şöyle demiştir: Etin torbasının boşluğunda olan süttür. Onun sebebini yerinde görürsün. Ondaki irini ince haşhaş kurutur; odun kadehte verilir. Pelin otu, dağ pelini gibileri de verilir. Ancak sulu sütün içilmesi daha iyidir. Bunun yoğurt halindeki şekline biraz katılıp, kızdırılmış taş konur. O yoğurdun içine birkaç defa atılır, öyle ki süt onun sıcaklığı ile pişer ve sıvı kısmı gider (buharlaştır). Bunun sindirimi daha kolaydır. Bu şekilde pişen süt ateş üzerinde pişen süttten daha iyidir. Çünkü sindirim tabiatı yumuşatmakta yardımcı olur. Ancak o hastada hastalık şiddetli olmalıdır. O halde sütün içinde Malta mantarı katılır. Eğer sütü içen hastanın öksürüğü çoksa, o zaman 1 dirhem kitre zamkı katılır. Ancak içende mide zaafi varsa onun içine kimyon ve karaman kimyonu konur.

Eğer pişmiş sütün hazmi kolaysa, sindiriliyorsa beslenme için yeterlidir. Eğer içtiğinde kişide mide ekşimesi yapıyorsa, onun verilmesine son vermelidir. Ancak bu durumda çökelek (ekşimiş süt) cidden yararlıdır. Eğer ateş şiddetliyse ve çökelck içerse ishal yapar; o gerçekten yararlıdır. Genel olarak yoğurdun ekşimişi alınıp bir gece bekletildikten sonra, bekletilen sıvı şiddetle sallanır. Hatta bazı kısımları diğer kısımlarla uzlaştır, uyuşur. Sonra onunla ince buğday unu

kariştirilip hap yapılır ve hastaya verilir. Bu ilaç Farsçada *beraz* diye bilinir. O hapın 10 dirhemine 30 dirhem zikrolunan çökelek katılır ve yalamak üzere hastaya verilir. İkinci günde çökelek 10 dirhemden fazla alınıp ekmekten bir dirhemden az alınır, yani 9 dirhem ekmeğe 40 dirhem çökelek katılır ve yalanarak alınmak suretiyle hastaya verilir. Bu şekildeki ekmekten ikinci gün bir dirhem eksilterek ekme verilir; çökelek aynı kalır. Hastada iyileşme görülüp hastalık son buluna kadar ilaç eksiltilecek, işleme devam edilir. Daha sonra ekme artırılır.⁶⁶⁰ Eğer hastanın acı ve ağrısı mevcutsa içilen çökeleğin çok sıcak olmasının bir sakıncası yoktur. Acısı ve ağrısı olanlar için Akrabadin'de zikrolunanlara müracaat etmelidir.

Ancak onların besinleri farklı olmalıdır; onların besinleri, örneğin yağ, ekme, ıtır, darı ve pirinç gibi besinlerdir ve yine ilik ve etlerden alınan besinler hastaya verilir. Arpadan yapılan iyi pişmiş keş iyi gelir. Özellikle tekrar tekrar suyla ve küle yıkanmalıdır. Yengeç kol ve bacaklarını kaplayan kısımlar, arpadan yapılan keşle pişirilir ve özellikle bu yiyeceksoğuk olmalıdır; mercanköşk de ilave edilir. Nişasta, hıyar ve patlıcan alınan yiyeceklerden olup, tükürük salgısını kolaylaştırır. Eğer ateş hafifse onlara lahana, kuşkonmaz ve tuzlu balık gibi temizleyen şeyler verilir. Eğer bunlar bir veya iki defa yenirse yararlı olur. Eğer yara kötü ise bütün tuzlu şeylerden kaçınmak gerekir.

Eğer hasta et ile beslenirse yeşil keklik, tavuk ve serçe gibi küçük kuşlar ve tarla kuşu eti ile beslenmesi uygundur. Ancak bu etler yağsız olmalıdır.⁶⁶¹ Ben koyun etinin ve güvercin etinin 40 gün yapının temizlenmesi için yendiğini belirledim.⁶⁶² Aynı zamanda onlara iyi besin olup, gevşeklikleri dolayısıyla kebab kılınan balık da uygun besindir. Eğer akciğer iltihabı hastalığına yakalanmış olanlar etli çorba yemeği arzu ederlerse, balla kariştirip sonra bu karışımla beslenir. Besinden önce ve sonra onlar hamama sokmak uygun olur. Eğer karaciğerlerinde birikmeler yoksa böyle yapılır. Çünkü o zaman hamama girmek onları güçlendirir ve kilo aldırır.⁶⁶³

⁶⁶⁰ TM: Bu şekilde çökelek kadar içilir.

⁶⁶¹ TM: yani kafeste beslenmiş olmamalıdır. Muhtemelen avlanıp hastaya verilmelidir.

⁶⁶² TM: Zira şey ile verilenlerin kuruluğu ve eti çok olur.

⁶⁶³ TM: Ancak onların sıvı olarak yağmur suyu içmeleri gerekir.

Bundan önce zikrolunduğu gibi, akciğerinde iltihap olanda çoğu defa kanlı tükürük arız olur ve o zaman bu hap gibi ilaçlar ona yararlı olur: mühür kili 3 dirhem, nişasta, Ermeni kili, kırmızı gül; her birinden dörder dirhem, kehribar, bitotu tohumu; her birinden altışar dirhem, yanmış akrep, maydanoz tohumu; her birinden 15 dirhem, mercan, kitre zamkı, tebaşir, kantaşı her birinden 5 dirhem, zamk, hayvan tersi, meyan kökü; her birinde 7 dirhem, semizotu suyu ile macun yapılır veya taze gül suyu ile macun yapılır ve ondan hap yapılır.⁶⁶⁴

Çoğunlukla akciğer iltihabı olan kişinin küçük dili düşer. Bundan dolayı onda gırtlığın önünden gelen horlama ve homurtu görülür. Bazen onun (küçük dil) kesilmesine ihtiyaç duyulur. Bilinmelidir ki bu yararlı bir uygulamadır ve göğsün etrafı, yanları, sağ ve sol tarafına biraz sandal otu, biraz gül suyu mühür çamuruyla sürülse şüphesiz yararlı olur.

⁶⁶⁴ TM: Birçok hekim de bunlara ilave olarak şir-i sazenc de verir.

ON BİRİNCİ FEN
Kalp Hastalıklarının Tedavisi
Bu Fen iki makaleden meydana gelmiştir.

BİRİNCİ MAKALE

Birinci Kısım
Kalp Anatomisi

Kalp güçlü etten yaratılmıştır. Bundan dolayı bozulmadan uzaktır. Onun yapısı liflerden örülmüştür. Onlar birbirine zıt yöndedir. Uzunluğuna çekilir ve enine genişler ve lifler çift anlamlıdır. Çünkü bunlar kalbin hareketlerinin gruplarıdır. Onun yaradılışı, bu hareketleri yapmakta yeterli ölçüye sahiptir. Eğer yeterli güçler çok olsa, onda oluşan nesnelerde fazlalık ve ağırlık olur. O (kalp) büyük bir organdır. Onun kısımları yukarıda yer alır. Çünkü o arterlerin kaynağı (başlangıç yeri) ve bağlandığı yerdir. Çünkü orası verimlidir; onların doğduğu ve oluşumun tamamlandığı yerdir.

Kalp, göğüste diğer organları gözlemesi için, diğer göğüs organlarına nispetle daha yukarı konmuştur. Ancak onun diğerlerine dokunmasına izin verilmemiştir. Onun uç kısmı diğer kısımlarından çok daha incedir. Çünkü onun göğsün kaburgalarına (kemiklerine) dokunması söz konusu değildir. Onun kendisi (kalp) katıdır. Çünkü, söylendiği üzere, diğerlerine bağlı olarak o katı yapı yaratılmıştır. Onun şekli çam kozalağı gibi olup, alt kısmı üstüne nispetle daha güzeldir. Onda fazlalık yoktur. Onun cidden sağlam bir kılıfı vardır. O her ne kadar zar cinsindense de, kalınlıkta ona yakın değildir. Çünkü ruhu korumak içindir. Onun bir kılıfı vardır. Kalbin kökü kendisi kadar güçlüdür. Oradan arter biter, çünkü orada herhangi bir sıkıştırma

olmadan kasılma mümkün olur. Organın (kalp) kökünde temel yapı gibi kıkırdağa benzer bir yapı vardır. Bu yapı kalbin kaidesidir. Yüreğin kendisinin yaradılışına ve yapısını bu kaide oluşturur.

Kalp 3 karıncık vardır. İki büyük karıncıktır; biri de onların aralarında adeta ortak gibidir. Galen o ortamı bir geçit ve delik olarak kabul eder. Onu karıncık olarak nitelendirmez. Çünkü kalp depo gibidir; yoğun bir şekilde beslenir ve çok güçlüdür. O cevhere şekil verir. İnce kan kalpte doğan ruhun kaynağıdır. İki büyük karıncık arasında geçit yeri olur. O yer (yol) hareket sebebiyle genişleyince, kalp uzayıp genişliği azalınca zikrolunan yol gerekli olur [içindeki ni sunar]. O iki büyük karıncıktan biri solda ve diğeri sağda bulunur. Sağda olan karıncığın kaidesi aşağı kısımdadır ve sol karıncığın kaidesi de oraya doğru iner. Arterlerin duvarları iki katlı yapılardır. Ancak arterin duvarlarından biri ince ve diğeri daha kalın ve serttir; o sağlam bir yapıdadır. Çünkü nabız vuruşları sert ve sağlam olan örtüye gelir. Çünkü onun hareketi için güçlü ruh cevheri vardır. Onun korunması ve desteklenmesi gerekir. Arterler kalbin 2 boşluğundan soldakinden çıkar. Çünkü sağ boşluk karaciğere daha yakındır ve uygun olan besini karaciğerden çeker ve alır.

O halde sağ karıncık ağır besin içerir ve soldaki arterin kanı incedir; latif ruhlar içerir ve o ikisi arasında değişim olmaz. Sağdaki karıncık yoğun besini içermekte olup, çeperi ince olup, geniş yapılmıştır. Özellikle ruhları içeren artere sahip olan sol karıncık kalın yapıdadır. Sağ karıncığın yapısı ince ve içerdği maddeler kalın ve ağır olup, sol karıncığın yapısının zıddı olarak yaratılmıştır. Her ne kadar içeriği ince ise de ondan kan sızıntısı ve yayılma yeterli derecededir. Sol karıncığın içeriği her ne kadar ince ruhlardan oluşmaktaysa da da kalın yapısı olduğundan sızıntı ve yayılma görülmez.

Kalbin kasları ortasında boşluk ve kalbin 2 çıkıntısı vardır. O çıkıntılardan birisi kalbe dâhil olan kanın girişinde ve diğeri kalbe dâhil olan rüzgârın girişinde oluşmuştur. O iki çıkıntı kulak gibidir. Yapısal olarak sinirsel bir özellik gösterir. Kalbin kasılmasında 2 çıkıntı gevşektir ve başka bir organ gibidir. Kalp kasıldığında birleşir ve kalbe yardımcı olup, kasılma sırasında içerdği şeyleri saklayıp korurlar. O iki çıkıntı kalbin birer kısmı gibidir. Diğer damarlardan

kalbin içerdiği şeyleri saklayıp korurlar. O iki çıkıntı ince ve sağlam yapıdadır. Kalbin kasılması ve görevlerini yapabilmesi için onların güçlü olmaları gerekir.

Kalbin kasılması doğal gücünü besler ve besini olan havayı kan gibi içine çeker. Kalp göğsün ortasına yerleştirilmiştir. Çünkü kaslı bir yapısı vardır. Ancak karaciğerin yerinin sağda olmasından dolayı karaciğerden uzakta olup, göğsün sol tarafına biraz meyleder.

Çünkü karaciğer şerefli bir organ olup, dalaktan daha önemli olduğundan kalbin yeri karaciğerden daha geniştir ve karaciğerin yeri de dalaktan daha geniştir.⁶⁶⁵ Kalbin sağ tarafa meyilli yaratılmamasının sebebi kalp ve karaciğerin her ikisinin de sıcak organlar olmasındandır.

Eğer kalp sol tarafa meyilli olmasaydı bedende sağ ve sol tarafın ayrılması zor olurdu. Aynı şekilde sol tarafta olan dalağın kendisi cidden sıcak olmasaydı onun tarafındaki arterlere zahmet verirdi, sıkıntılı olurdu. Bazı mekânların böyle olması mümkündür.⁶⁶⁶ Tavşan ve geyik gibi bazı korkak hayvanların kalpleri büyük olur. Onun sebebi şudur: onların kalplerinin sıcaklığı azdır ve kalpleri küçüktür. Biraz sıcaklık ısıtmaz. Belki büyük kütle içinde sıcaklık yoğun olur. Sıcaklığı az olduğunda, bu düşük ısı ısıtmaz. Fakat bazılarının kalpleri büyük olur; kalpleri sıkıntı çekmez ve şişmez. Onların kalbinde diğer organlarındaki bozukluklar yoktur.⁶⁶⁷

Ancak görüldü ki, çoğunlukla cüssesi büyük hayvanların kalbi de büyüktür ve arterleri de kalındır. Bu hayvanların kalp kıkırdığının meyilli bir yapısı vardır. Onların sağlığı ile sertliği çoktur. Böyle kalplerden biri fil kalbidir. Bazı maymunların kalbi 2 başlıdır.⁶⁶⁸ Kalpte hayatın gücü vardır. Ne zaman hayvanların kalbinde iltihap olmazsa,

⁶⁶⁵ TM: Dalak canib-i seyyanın aşağısından mahtur olmakla kalbi sol tarafa konup karaciğerin yeri geniş ve dalağın yeri sıkışık oldu. Kalp hakikaten ortada kılınup 2 mekan birleşik olmadı.

⁶⁶⁶ TM: Burucede budur ki karaciğerden doğan ecvef damara yürecğe meyl ile ferahası olmaz ve ecvefin yeri geniştir.

⁶⁶⁷ TM: Soğukluğu cebeni oluşur ve bazı hayvanların kalbi küçüktür. Ancak ceri ve cisim olur. Onun için ki onlar kalplerinin harreti (sıcaklığı) çok olur. Küçük kısmı (cürmü) hararet-i kesire-i muhtekine olup ondan hadis olur.

⁶⁶⁸ TM: Kalp elemi ve şişi kabul eylemez. Onun için zebh olunan hayvanların biri meuf el-kalb bulunmaz. Diğer organlarında bozukluk olanların da kalbi selim olur ve büyük cüssesi olan hayvanların bazılarının özellikle seyyanın azim bulunur.

o zamana kadar nabzı normal atar.⁶⁶⁹ Her ne kadar kalp kasyapısına benzerse de, ancak hareketi istem dışıdır.⁶⁷⁰

İkinci Kısım Kalp Hastalıkları

Bu kısım kalp hastalıklarının bütün sınıflarının açıklamasını sunar; örneğin kötü mizaçtan oluşanlar gibi. Şüphesiz onlar maddeden kaynaklanır. Bunlar basit hastalıklardır. Maddeden kaynaklananlar damarlardaki maddeden kaynaklanmıştır ve bu madde kalbin kılıfı ile kendisi arasında olur. Özellikle rutubetli madde kalp ve kılıfı arasında çok sık oluşur. Bilinmelidir ki orada çok rutubet oldukta kalbin gevşemesine sebep olur; kalp zarar görür. Bazen kalbe şişler ve tıkanıklıklar arız olur. Bu durumda mizacın gevşemesine mani olmasın ve ölüme sebep olmasın diye ve yapıda erime ve bozulma olmasın diye, rutubetli mizaçları olanlara bu maddeleri atacak ilaçlar uygulanır. Çözülme bazen kalbin cevherinde ve bazen de kılıfında arıza yaratabilir. Kalbin kötü mizacı koruduğu sürece hastalığın tedavisi güçtür; hastalık tedavi kabul etmez. Ona sıcak şiş isabet etse, bu durumda öldürücü olur (hasta ölür). Soğuk şiş bazen yavaş yavaş öldürücüdür. Kalpte katı şiş ve gevşek şiş nadir görülür. Bil ki, o şişlerin çoğu kılıfta olur. Bununla birlikte şişler kalp cevherine arız olsa, duruma göre öldürücü olmayabilir. Ancak sıcak şiş şiddetli bir öldürücüdür.

Bazen kalbin kılıfındaki ağır hılt dolayısıyla arız olan katı şiş veya sıvı, hılt arız olduğunda, öldürücü olabilir; katı olmayan şiş hemen öldürmez, zaman tanır; birden öldürmez. Şiş kalır. Bu durumda kalp kılıfı kalınlaşır.⁶⁷¹ Galen şöyle hikâye eder: Bu şekilde kalın yumuşak kılıfta kalp yaşar. Öldükten sonra açılıp bakıldığında onun hayatında ne olduğu ve neyin gizlendiği ve neyin zayıf olduğu anlaşılır.

Eğer kalbin kendisinde şiş mevcut değilse, muhtemelen onda

⁶⁶⁹ TM: Sonra değişken zaman olur. Bazıları zan cylediler ki kalp kastır. O kişiler hata eylediler.

⁶⁷⁰ TM: yani hakiki kas olsa kalbin hareketi istemli olurdu. Kalbin hareketi istemli olmasa kas olmadığını gösterir.

⁶⁷¹ Belki sıvı olması öldürücüdür.

maddenin toplanması ve cerahat söz konusudur.⁶⁷² Eğer bu yaralar püstül şeklindeyse, onlar da burun kanaması (ruaf) görülür. Şüphesiz bu hastalık öldürücüdür. Bazen kalp damarlarına tıkanıklık arız olup filleri, kalbe zarar verir. Ancak kalbin kendisindeki çözülme muhtemelen kalbin şişi kabulünden sonra olur. Eğer kalbin kendisinde çözülme olursa, bu karına da nüfuz eder. Bu durumda hasta ölür. Bazen de eğer hastalık karına nüfuz etmezse, hasta ikinci gün ölür.

Bazen kalbin hastalığı, kılıfıyla ve bazen de beyinle yan tarafındaki organlarla, akciğerlerle ve karaciğerle, bağırsaklarla ve diğer iç organlarıyla ortaktır. Özellikle mide ile ortaktır. Şüphesiz başka organlarla da ortaklık yapar. Çünkü beden bir bütündür; hummalarla olduğu gibi, hatta nöbetler ve buharların oluşmasındaki gibi. Diğer başka organların ortaklığında kesinti olmasında görüldüğü gibi, örneğin besinler dolayısıyla zaaf oluşursa, kalpte de arıza ortaya çıkar. Eğer kaslarda zaaf ortaya çıkarsa solunum zaafı ortaya çıkar.⁶⁷³

Beyinden zaafın inmesiyle bağlantıda kesinti söz konusu olur. Bazen kalp başka organı ortakedip, o hastalığı [başka organdan] kalbe getiren şeylerle bu etkileşim olur. Eğer beyinde sevdavi hıtlar çoksa ve beynin çevresine nüfuz etmişse, kişide *hafakan* (*çarpıntı, içinin kabarması*) harekete geçer. Aynı zamanda gücü düşer ve kişi sıkıntı hisseder. Kötü düşüncelere saplanır. Aynı şekilde, beyindeki rutubetli hıtlar kalbe girdiğinde, bu yolla o hılt kişide aptallaşma ve depresyon oluşturur. Ancak karaciğerden sıcak kötü kan veya soğuk kötü yoğun kan gönderilir.⁶⁷⁴

Bazen kalbin diğer organlara ortaklığı diğer organların kısımlarında kalıp, onlara iştirakle artış olmasıyla olur,⁶⁷⁵ sıcak ve soğuk şişin sı-

⁶⁷² Ne zaman bu takririn kalbin şişi tahammül eylemedi ki zahir olursa, kalbin şişi tahmiğ ve takici munikun olmadığı bitarik elevla sabit olur. Ne zaman kalpte kalbin dayandığını (dayanabildiğini) letere gibi kalpte yaralar oluşsa hekimlerin zikrettiği üzre o kişilere kara ruaf (siyah ruaf) arız olup sonra öldürür.

⁶⁷³ TM: Zira karaciğer bazen zayıf olup kalbe doğru gıdadan aciz olur ve ona binacın kalbe beslenmeksizin (bila gıda baki kalmakla) bozulma isabet eder. Karaciğerin zaafı kayboldukta o sebep münkatı olur. Aynı şekilde beyin ortaklığı ile kalbe arız olan sebep münkatı olur. Aynı şekilde beynin ortaklığıyla kalbe arız olan hastalıklarda münkatia sebepler olur. Çünkü bazen beyne zaaf gelip (ulaşıp) teneffüs (solunum) kasları zayıf olur ve kadar-ı kifaye nefes boğulmamağa kalbe isabet eder.

⁶⁷⁴ TM: Onlara münasip bozukluk kalbe arız olur.

⁶⁷⁵ TM: yani o diğer organların keyfiyet-i cüzlerinde nesnenin dışında tedi eylemez.

kıntısı gibi. Mesela kalbin kılıfında sıcak ve soğuk şişlerin biri görülse, ona ortaklıkla eden kalp de hastalanır; özellikle diğer iç organlardaki sıkıntıların kalbin hastalıklarına da sebep olması gibi; mide ve mide ağzının sıkıntısı veya kuvvetli hıltların midede olması veya yakıcı hıltların ya da kurtların veya kabak çekirdeğinin midede sıkıntı oluşturmaması gibi. Bu sıkıntılar kalpte de sıkıntı yaratır; kalbe sıkıntı arız olur.

Bazen de başka organlarda olan ağrı ile ortaklık kalpte sıkıntı oluşturur;⁶⁷⁶ bu öldürücü olabilir veya o maddenin zatürrie ve zatülcenpte olduğu gibi, kalbe yönelmesi boğucu ve öldürücü olur Bu madde kalp ve kılıfı arasında olursa o durum daha da kötüdür; mahveder. Eğer kalbin kılıfında şiş olup kalp ona ortaklık ederse kesinlikle öldürücü olur. Eğer midenin ağzında çarpıntı varsa, o çarpıntı adeta kalpte olmuş gibi hissedilir.

Üçüncü Kısım

Kalbin Halleri ile Oluşan Durumlar ve Sekiz Durum⁶⁷⁷

Kalbin bu halleri nefes ve göğüs üzerinde oluşanlar ve göğsün dokunulan yerleri ve orada görülenler ve bedenın kuvveti ile zaafı ve sıkıntısı olmak üzere 2 sebepten ortaya çıkar.⁶⁷⁸ Nabızdan kaynaklanan sebepler şunlardır: nabzın hızı, büyüklüğü, değişkenliği ve kalbin sıcaklığı. Kalbin halleri, bu nabızların zıtları ve soğukluğuna işaret eder. Nabzın gevşek olması, rutubetine, katılığına ve kuruluğuna işaret eder. Nabzın kuvveti ve tek düzelığı ve aynı şekilde, çeşitli olup değişik düzen üzere olması kalbin sıhhatine işaret eder. Büyük, hızlı değişken ve sıcak olan nefesler de, kalbin sıcaklığına ve onların zıddı kalbin soğukluğuna işaret eder.

Göğüs geniş olup, baş küçük veyahut orta büyüklükte olsa ve nabız da kuvvet olsa sıcak kalbe işaret eder; göğüs dar olur; baş küçük değilse, kalbin soğukluğuna işaret eder. Bazen başın büyük olması beynin büyüklüğünü anlamlandırılır. Beynin yoğun ve büyük olması omuriliğın büyüklüğü, omurların büyük olmasını ve omurların büyük olması on-

⁶⁷⁶ TM: Çünkü diğer organların ağrısına iştirak ettiğinde kalbe müntehi harmak ve zatül-cenb ve zatüriye de madde intikal ettikte kalbe meyleder.

⁶⁷⁷ TM: Kalpte Görülen Vücu

⁶⁷⁸ Onlar sekiz sebepten ortaya çıkar.

dan doğan kaburgaların büyük olmasını gerektirir. Kaburgaların büyük olması ve göğsün geniş olması kalbin sıcak olduğunu göstermez.

Bu kıyas üzere, başın küçük olması beyninin küçüklüğü, göğsünün darlığı da kalbin soğukluğunu göstermez. Muhtemelen göğsün darlığı beynin küçüklüğünü gerektirir. Soğukluk ona giremez ve göğsün üzerinde oluşan kılların çokluğu ve özellikle de çok kıllı olması kalbin sıcaklığına işaret eder. Göğüste kılların azlığı kalbin soğukluğuna ve kılların mevcudiyeti sıcaklığın hararetinin yokluğu veya kalbin kuruluşuna işaret eder. Zira kılların maddesi buhardır ve buhar rutubetin pişmesinden oluşur. Ne zaman rutubet bulunmasa, buhar da yoktur ve kıl da bitmez. Ne zaman göğüste sıcaklık olup, ancak genel olarak beden mizacı rutubetli olsa veya hava, ülke ve yaş, göğüste kıl olmaması mutadı olsa, o zaman göğsün sıcak olması kalbin kuruluşuna delalet etmez.⁶⁷⁹

Bazen bütün olarak vücut sıcaktır. Lakin dalak ve karaciğer soğuk olur. O surette, sıcaklık bedende sıcak, ancak dalak ve karaciğerde soğuk olur. Bu durumda sıcaklık vücutla kalbin sıcaklığıyla elde edilmez. Çünkü dalak ve karaciğerin soğukluğu, kalbin sıcaklığını değiştirir. Mutedil sıcaklık bütün olarak vücudun doğasını sakınleştirmez.

Bilindiği gibi, bütün olarak vücudun fazla sıcaklığı doğal değildir; kalbin ağırlığı dolayısıyla da değildir. Genel olarak, vücudun soğukluğu ile kalbin soğukluğu sonucuna varılır. Bu sonuçtan kalbin soğukluğunun karaciğerin sıcaklığına mukavemeti olmadığı anlaşılır. Vücudun gevşekliğinden kalbin rutubeti belirlenir. Eğer karaciğerin rutubetinin kalbe mukavemeti olmazsa, vücudun sağlamlığından karaciğerin kuruluşu sonucuna varılır.⁶⁸⁰ Ancak yaradılıştan olan hallerden, kalbin kaslarının doğal gerginliğinin alışkanlıklar dolayısıyla olmadığı belirlenir; cesareti önceliklidir ve hareketin uzaması söz konusudur. Aynı şekilde sıcaklık şiddeti değişir ve artar. Eğer ve-

⁶⁷⁹ TM: Ne zaman bütün olarak sıcak beden olsa kalbin sıcak olduğu sonucuna varılır. Kalp sıcak olduunda bütün olarak bedeni sıcak kılmak gerekir. Lazımın vücudu gözlendiğinde melzunun (lazım olanın) vücudu ortaya çıkar (sonuç olarak elde edilir).

⁶⁸⁰ TM: Kalbin kuruluşuna karaciğer musannıf kelamını icmal eyledi. Suret-i evlade (çocukların sureti/şekli) itnabdan teharruzen mukayeseye durumlar oluşup özet olarak açıkladık. Zira ayrıntılı açıklama tearruf olundukta (bilindikte, açıklandıkta) batuleri de ondan istinbat olunur (belirlenir). Bir kişide kötü ateş (hararet) olup lakin karaciğeri iyi durumda ve sağlıklı olsa o humma (ateş) kalbinde ısı (ateş) ve turtubet vardır.

himler, alışkanlıklardan değilse, vücudun kuvveti kalbi de kapsar ve vücudun zaafı, beyin ve sinirdeki bozukluk sebebiyle ise, onun beden gücü vücudu dengeler. Aynı şekilde kalbin gücü kalbin mizacının doğal dengesine işaret eder. Kalbin doğal dengede olması yoğun sıcaklığının ve hayvani ruhun kalpte çok olup, ateşli olmadığı ve dumansız olup, ışıkl ve saf olmasıyla mümkün olur. Ancak arızı sıcaklığı iltihaba ve nefes darlığına işaret eder. Bazen nefesteki sıcaklık bozulmaya sebep olur.

Ancak sıkıntılardan (kuruntular) oluşan nefes rahatlamaya yöneliktir; bu dönüşe isteklidir. Bu yönelme ve kalbin gücü, sıcaklık ve rutubette dengeli olduğunu gösterir. Ancak sıkıntılar korkutucu bölgeye meyilliyse kalbin sıcaklığına işaret eder ve sıkıntı ve korkuya meyilli ise, kalbin soğuk ve kuru olduğunu gösterir.

Ancak nefesin kalpte hissedildiği durumda, mesela kalpte iltihap ve çarpıntı olduğu hissedilirse, onların bazıları tek başına kalbin mizacını gösterir. İltihabın kalbin sıcaklığına işaret etmesi gibi ve bazı diğer benzerleri de kalbin mizacına işaret eder; çarpıntı gibi. Çünkü çarpıntı kalbin bütün olarak kötü mizaçlı olmasından kaynaklanır. Kalbin zaafından dolayı kalp sıkışması (çarpıntı) ortaya çıkar. Onun kötü mizacı, kendine özgü işlerini göstermez. Çoğu kez, çarpıntı, kalbin his gücü ve zekâsı ile zararlı kuruntulardan ve az miktarda buhar gibilerinden ortaya çıkar.

Bazen de kalbin hastalıkları diğer organlara ortaklık etmesinden kaynaklanır. Özellikle baş ve midenin ağzı ile ortaklığından kalpte hastalıklar ortaya çıkar. Beyin hastalıklarından malihulya ve sara gibi olan hastalıklar kalple ortaklıktan etmez. Bazen de zatülcenp ve zatürriye gibi hastalıklarda, onlardaki atılması gerekli maddenin kalbe gelmesi, ulaşması dolayısıyla kalpte büyük sorunlara sebep olur. Eğer hıtlar gerektiğinden eksik olursa, o ilkin kalbe zarar verir. Eğer kalbe sıcaklık ve soğukluk ulaşmıyorsa, o kalp harap olur.⁶⁸¹ Bazen sert soğuk ve terle, bu terlemeden dolayı kişinin öldüğünü gördüm.

⁶⁸¹ TM: Onun kahice helak olması damarlarla ile olur, yani soğuk ter dökerek olur ve kahice göğüs damarları helak olur. Bu tercümcenin Kanun'da zikredilen ibare budur ve tabirleri açıklamasıdır.

Kalbin Doğal Mizaçları

Kalbin doğal mizacının sıcak olması, onun yaradılıştaki kapasitesini gösterir. Ancak⁶⁸² beyin onun aksidir. Aynı şekilde, doğal nabız büyüktür (yoğundur), değişkendir ve hızlı olmaya meyillidir. Bu durumdaki kişide göğüs üzerinde kıllar çoktur ve özellikle göğsün sol tarafının biraz meyilli kısmında daha yoğundur. Ancak bazen başka organda da cidden yoğunluk olduğu ileri sürülür. Hastalık olması zannı ve de hastalığa meyil, kişinin göğsündeki kılların çokluğundan anlaşılır.

Beynin büyüklüğü göğsün büyüklüğünü (genişliği) göstermez. Ancak kalbin doğal mizacının soğuk olması, söylendiği gibi, dar göğse, nabzın küçük olmasına, nabız aralıklarının uzun olmasına ve de nabzın doğaldan daha hızla atmasına işaret eder. Eğer doğal nefes küçükse yavaşlığa meyillidir. Aynı ayrı nabız hissedilir; zayıftır ve gevşektir; sakindir; değişken değildir. Perhizle kontrollüdür. Onun yaradılışı kadın yaradılışına benzer; şaşırtıcıdır ve hayret vericidir; kötü değildir ve o kişinin bedeni soğuktur.

Ancak rutubetli mizaç gevşek nabza işaret eder; hızlı ve çabuk tepki verir; sinirlenir; ancak hızla rahatlar, geri dönüş yapar. Cildi rutubetli olanın karaciğeri dayanıklı değildir. Ama kuru mizaçta nabız güçlüdür; yavaş yavaş tepki verir, sakın bir duruşu vardır; ahlakı sabah ahlakı gibidir. Bedeni kurudur. Vücut kurudur ve zikri geçtiği üzere karaciğerinin dayanıklılığı yoktur.

Sıcak ve kuru mizaçlı kalp nabzın büyüklüğünü gösterir. Çünkü onun büyüklüğü ihtiyaçtandır ve onun eksikliği afete sebep olur ve o nabız hızlıdır. Özellikle kasılmada değişen bir eksiklik içerir; nefesi hızlı ve büyüktür; özellikle havayı farklı miktarda çıkarır. Bundan kötü mizaç oluşabilir. Nabız sertse, hareketi yavaşcadır; sıcaklığı hızla artar; yükselir ve yavaş yavaş kurutucudur. Göğüs kılları çok ve yoğundur; maddeyi kurutur; gevşetici kuruluğu artar. Ancak kalbin mizacı sıcak rutubetli olması durumunda, göğüste az kıl olur; göğüs dardır. Nabzı büyük olur, ancak gevşektir; hızlıdır ve değişken ve kuru

⁶⁸² TM: zikri geçtiği gibi, bu beyin işaretlerinin büyük olmadığı surette olur. Aynı şekilde bu durum kalbin sıcaklığını (ısısı) gösterir.

mizaçta kıl azdır. Eğer sıcaklıkta dengeliyse, şiddetli olmayan hızlı bir gazap oluşur. Ancak gevşeten sıcakta rutubetli bir mizaç oluşur. Eğer karaciğer soğuğa şiddete karşı koyamazsa, soğuğa mukavemeti olmazsa, sıcak-rutubetli olan kalpte çok sıkıntılı hastalıklar olur.

Ancak kalp rutubetli soğuk olduğunda, onun nabızı büyük değildir; küçüktür ve gevşektir; hızlı değildir. Muhtemelen mizaçlarının toplamı dolayısıyla yavaş ve değişkenliğe meyilli olur; öncekinin zıddı olur. O kalbin sahibi harap olur ve korkak, aciz ve neşeden yoksundur; saçsızdır, hain ve kötü değildir. Eğer bedeni kuru ise sahibinin nabızı sakın değildir; sahibi yavaş ve hiddeti sabittir; haindir; saçsızdır; bedeni soğuktur ve kurudur. Kalp sıcak olursa yapısı öldürücü olup, mukavemet edemez. Kalp çok sıcak değilse, düzeni yetersizdir.

Dördüncü Kısım

Kalp Hastalıklarının Belirtileri

Bu kısım kalbin doğal olmayan mizaçlarının belirtileri hakkındadır. Kalbin mizacı kalp zaafi ise kuvvetten düşme, soğuk veya organın ortaklığı sebebiyle bozulur. Bu delillerin yanı sıra kalp titrerse, bu durum kalbin mizacının tam delilidir. Eğer bayılma olursa, o da kalbin mizacının kötü olduğunu gösterir. Eğer kalbin üzerinde soğuk mizaç etkin olursa veya sıcak veya kuru mizaç güçlüyse ve o mizaç maddeye yakın olmazsa, beden yoluyla, akciğer yoluyla ve sıvılar bu durum oluşur. Eğer o hâkim mizaç sıcak olursa, ondan mutlaka sıcağa bağlı hastalıklar olur. Soğuk mizaç dolayısıyla yaşlı olanlarda ve akıllı kişilerde nispet olunup mizacın ince ve kırılgan olduğu söylenir. Onun kırılganlığı akciğerdeki benzer problemlere zıttır. Kalpteki inceliğe de terstir. Şüphesiz onun nefesi derin değildir. Onun sahibinin öksürüğü yoktur.⁶⁸³

Kötü sıcak mizaçlı olanın nabızı hızlı, değişken ve doğaldır. Nefes yoğun olur ve hızlıdır ve doğası değişkendir. Şiddetli aksırık vardır; soğuk havayla sakinleşir. Genelde nefes kuru ise ve başka bir sebep yokken çözülme gösteriyorsa, iltihapla birlikte sıkıntı yaratır; hıltlar sıkışıp büzülür.

⁶⁸³ TM: O kalbi kötü sıcak olmayanın kalbi hafif sakın değildir. Nefes, doğal olan kadarından daha çok olur ve hızda tevatire hurç eder. Onda ateş çok olur (yüksek ateş olur).

Ancak kalbin kötü soğuk mizacının alametleri, o kişide nabzın küçük ve sakin ve de doğal olandan farklı değişime meyilli olmasıdır. Ona ihtiyacı olan gücü sağlamak için, gücü düşük olsa bile zorlar; diğerleriyle birlikte değişime uğrar. Onda solunum zayıftır; kuvvet düşüş gösterir. Koklama, işitme, tat alma gibi duyularında rahatlama olur.

Ancak kalbin rutubetli kötü mizacının belirtilerinden biri, kalbin nabzının doğal olanlardan çok daha gevşek olmasıdır ve hızı seçeneklerde karışıktır (hızı belirgin bir denge göstermez.). Hepsinde hızlı inişle birlikte birden geçiş vardır. Onda humma (ateş) yoğunudur; ateşin yükseldiği görülür. Ancak kötü kuru mizacın meyli, doğal olarak kuruluğa doğrudur ve durumun belirli olması ile birlikte, zorlamayla karışıklık oluşur; kuvvetli veya zayıftır ve vücutta sıvı oluşur.

Beşinci Kısım

Kalbin Şişlerinin Delilleri

Sıcak şişlerin işaretleri şunlardır: Şüphesiz onlarda nabzın acayip ve alışılmamış zıtlıkları görülür. Onların bedenlerinin ateşi yüksek olur ve özellikle solunum organları bölgesinde yüksektir. Soluk alıp verdiklerinde burnundan çok hava çeker ve hava onu soğutur; sanki solunum (hava) yokmuş gibi olur. Sonra bayılma görülür.

Kalbin sıcak olan şişlerinde nabzın sertliğinden, kalbin durumu anlaşılır. Ancak kalbin şişi nabzın sertleşme seviyesine ulaşmadan önce öldürücü olur. Kalbin şişi dolayısıyla, nabız sertleşmesi olup, sertliği kalbin hallerinin anlaşılması için tam ve yeterli olmaz.⁶⁸⁴ Bazı hekimler dediler ki kalpte yara olduğunda onun sahibinin kalbinin sol kulakçığından kan akarsa o kimse helak olur. O yaranın belirtisi hastanın memesi civarında ağrı olmasıdır.

Altıncı Kısım

Kalpte Görülen Hastalıkların Sebepleri

Kalpte etkin olan sebeplerin kimi özellikle yalnız kalpte etkilidir ve kimisinin kalpte ve diğer organlarla etkisi ortaktır; kalbe mahsus ol-

⁶⁸⁴ TM: ancak böbrek inhilal ferd arız olduğu (böbreklerden birine görüldüğü) esbab-ı badiyenin takdiminden anlaşılır.

maz ve müşterek olan hastalıkların sebebi mizaçlar, şişler, kalpteki karışıklık ve benzerleridir. Bunlar benzer hastalıkların fail sebepleridir ve biz *Kitab-ı Külliyyat*'ta onlardan söz ettik. Onlardan başkası da, özellikle kalpte etkin olur.⁶⁸⁵ Nefes cidden dar veya cidden sıcak ya da nefes cidden soğuk olur. Bu sebeplerin her biri kalpte bozukluk oluşturur. Ancak solunum karışıklıklarının tesirini biz *Külliyyat*'ta açıkladık. Solunum karışıklığı ilkin ruha tesir eder; sonra ruh vasıtasıyla kalpte etkili olur. Ne zaman solunum karışıklığı çok fazla olsa, karına doğru yayılan sıcaklıktan boğazlanma gibi bir his olur veya etkisi ellere doğru yayılır. Bayılma olur; muhtemelen helak olmaya kadar gider. Burada bütün olarak sıkıntı hissedilir. Ancak bu yoğun rahatsızlığın öldürücü olduğu durumlar azdır. Ancak uykusuzluk, perhiz ve benzerleri ruhun çözülmesini dolayısıyla kalbi zayıflatır.

Yedinci Kısım

Kalbin Tedavisine İlişkin Bütün Tedavi Kuralları

Bizim için kalp ilaçları müstakil bir makale halinde verilmelidir. Tıpta marifet sahibi bütün insanlar ve tıp usulünü bilenler bu konuda aynı fikirdedirler. Ancak tedavi böyle yararlı olur. Basit tıp kitaplarında böyle olması gerektiği yazılıdır. Şüphesiz kalp temel organlardandır ve o organların en şerefliisidir. Bundan dolayı, kalbin tedavisinin, iyi ilaçlarla yapılması gerekir, yani hıltların atılması için onun mizacına uygun ilaçlar kullanılmalıdır.

Ancak dışarı atma işlemi, kan alma yoluyla yapılır. Ona biz öncelik tanırız. Bu sebeptendir ki, eğer dışarı atma işlemi yapılmışsa, başka bir tedbire gerek yoktur. O dışarı atma işlemlerinden uygun olanı gücü düşürmeden yapılmalıdır; ifrat derecede uygulanmamalıdır. Dolayısıyla sıcaklığı az olmasının gerektiği belirlenir. Soğuk mizaç veya sıcak mizaç kanın atımıyla hissedilir. Muhtemelen kanın hepsi, eğer şiddetle ihtiyaca dayalı olarak atılırsa, bundan zaaf oluşmaz. Muhtemelen genellikle kanın dışarı atılmasında ihtiyatlı olunur.

⁶⁸⁵ TM: Bazı sebepler vardır. Nefesin sebepleri dolayısıyla ve infialat-ı nefsanîye sebebiyle olur veya tesiri kalbe mahsus olur. Ancak nefes dolayısıyla olan sebepler bunlardır:

Ancak kanın atılmasından sonra, başka tedbirlere gereksinim olur. Bunun dışındaki tedbir gruplarına keskin bir göz atmak gerekir. Eğer kan dışarı alınırsa, bu kalp için istenen tedaviyi oluşturmaz. Çünkü kalbin doluluğu çoğunlukla kandan ve buhardan oluşur ve bundan tamamen kurtulmak, ancak olarak kan almayla mümkün olabilir. Ancak doluluk sol basilikte olur ve buhar nevinden doluluk sağ basilikten kaynaklanır.

İlaçlardan oluşan kusturucu tedbirlerle, diğer tedbirlerin karıştırılmasıyla oluşturulması gerekir. Çünkü bu ilaçlar soğuklukla bedende zıtlık oluşturan kusturucu ilaçlardır ve bu ilaçlar kalp için iyi gelen ilaçlardır. Onlar içlerindeki maddelerle kalbi güçlendirir. Hatta kalbin hıltlarını temizleyen ilaçlar, tiryaklarla ve kalp için uygun zehirlerle karıştırılır. Çünkü bu ilaçlar bu iş için çok yararlıdır. Onların başka yönlerden de yararı vardır ve böyle uygulanır. Çünkü bu kusturan ilaçlar, aynı zamanda kalbe nüfuz eder; muhtemelen kalp onları ve diğerlerini harcar.

Bu ilaçlar kalbin mizacının değişmesini sağlar. Kalbin mizacını değiştirir ve onun soğuk veya sıcak veya rutubetli veya kuru olmasını sağlar. Biz soğuk mizacı değiştirmek istersek, sıcak kalp ilaçlarıyla onların yerini tutabilecek ilaçları karıştırıp hastaya vermeliyiz. O teskin edici ilaçların karıştırılmasının sebebi, şiş yapan madde ve benzerlerinden kalbi korumak istememizdir. Ne zaman kalbin sıcak mizacının değişimini istesek, yalnız soğutucuların verilmesine cesaret edemeyiz. Çünkü kalbin cevheri ruhların oluşması için yaratılmıştır. Sıcaklık cevheri ağırdır. Ancak bu sıcaklık vücuda zarar veren sıcaklıktan farklıdır.

Kalbin cisminin bastırılması söz konusuysa, yoğun sıcaklığa karşı güçlendiren sıcak ilaçların karıştırılmasıyla oluşan sıcakla o hastalığı yenecektir. Muhtemelen bu söz konusu üstünlüğü sıcaklığından dolayı olup, ruhun zarar görmesi mümkündür. Şüphesiz onun başa yararı vardır. Eğer o ruhun sıcaklığına aitse (ayrılmışsa) kalbin kendisinin sıcaklığının değiştirilmesinde de yarar vardır. Onun için önde gelen âlimler kalpte görülen kötü sıcak mizaçta ve benzerlerinde görülen hastalıklarda verilen ilaçları vermekten geri kalmazlar ve bu hastalıkların ilaçlarından alınabileceğini söylerler. Bu ilaçlar, soğuk

kalp ilaçlarıyla karıştırıldıktan sonra verilir. Kalbin mizaç olarak doğal yapısı soğuk ve sıcak arasındaki kuvvetle dengelidir. Kalbin soğukluğunun durumu dolayısıyla olduğu farz edilir ve ilaçların onun cismini (kalp) soğutup değiştirdiği düşünülür veya kalbin sıcaklığı ruhlara ve ağırlığına atfedilir ve onlar değiştirilir. Şüphesiz özellikle ruhu desteklemek üzere, mutedil ilaç bulunur veya onlara yakın denge sağlayan ilaçlar bulunur; örneğin su yosunu gibi. O kalbe yoğun şekilde destek olur. Ancak tabiat zayıfsa alınan bu tedbir ona yarar sağlamaz.

Kalpte kullanılan ilaçlar sıcak olduğunda kalbi ısıtıp yoğunlaştırdığı için, çoğunlukla soğuk ilaçlar kullanılır ve ona bu ilaçların nüfuzu az olur. Onların verilmesinin sebebi, tabiaten nüfuz etmesinden çok kalbin mizacını sabit kılmasıdır. Kalbe yararlı olan sıcak kalp ilaçlarıyla onların karıştırılmaya ihtiyacı vardır. Onlar kalbi yönlendirmede tabiata (kalbin mizacına) yardımcı olurlar; kâfur tabletine safran ve benzerinin karıştırılması gibi. Şüphesiz başka hıltlar da kalbe uygun değilse, safran onları kalbe sevk eder; sonra kalbe geri döner; doğal güçle ilgilenir veya kalpteki ruhla ilgilenir. Mizacını değiştirmek üzere kalp soğutucularla desteklenir. Şüphesiz burada bu yaradılışı soğutan ilaçlardan alınmalıdır. Sonra önceki işlerle ilgilenilmelidir (önceki işlere dönülmelidir). Organlar da kendi işlevlerini yapmayı sürdürürler.

Eğer kâfur tabletinden safran çıkarıldığında o haplar beklenen yararı sağlamadı ve yaşlı hekimler kötü hıltların kalpte safran sayesinde çıkarıldığını bilemediler. Sıcak mizaç tedavisinde taze meyve ve özellikle Şam elması ve ayva suyu yararlıdır, diyoruz. Onlar ve bizim zikrettiğimiz benzerleriyle tedavide kullanılır. Onlar kalbi güçlendiren karışımlar olarak şurup, merhem ve yakı olarak kullanılırlar. Çünkü kalbi atılması gerekenlerden temizler. Soğuk mizacın ilacı bizim zikredeceğimiz gibi eski macunlarla yapılır. Bunlar reyhan şarabı ile verilir; mutedil perhiz yakılar, yağlar, kalp için kullanılan sıcak ıtır gibi kokular ve uygun miktarda yiyecekler maddeyi temizleyecek kadar kullanılır.

Ancak kuru kötü mizaç çok rutubetli yiyeceğin arkasından hama ihtiyaç duyar ve hamamla birlikte nazik yiyecekler verilmesi az

hareket etmesi ve dua etmesi, soğuk su içmesine ihtiyaç vardır. Kuru kötü mizaçta soğukluk olur; soğukluk onun yanlarındaki soğukluktan da olur. Onun soğukluğu kuruluşun ilaçları ve şerbetleriyle giderilebilir. Onlar sıcak şeyler yediğinde çok uyur. Bu konuda biz hassas ilaçlar ve bozuklukları kısmında ayrıntılı bilgi verdik.

Kalbin rutubetli kötü mizacı için önerilen ilacı, hafif besinler ve kurutucu ilaçlar ve de çoğunluklu olarak, peş peşe ve çok miktarda mutedil perhizdir. Ancak soğuk rutubetli mutedil mizacın tedavisi, perhizle birlikte yemekten önce, hamamla birlikte, etli meyve suları vermektir ve sıcak suda bırakmaktır. Hasta, müşhil niteliğinde ilaçlar, idrar söktürücüler almalıdır; az miktarda ıtır şarabı içmelidir; çok miktarda olmaksızın, iyi yiyecekler yemelidir. Eğer o mizaç rutubetli ve sıcaksa, hamamdan çekinmek gerekir. Rutubetli mizaçta cinsel münasebet yapılabilir. Rutubetli mizacın sebebi madde olursa, gerek sıcak ve gerekse soğuk olsun, vücudun temizlenmesi lazımdır.

Sekizinci Kısım

Kalp İlaçları

Kalp ilaçları hakkındaki açıklama bizim basit ilaçlar ve basit yiyecekler açıklamasından alınmıştır. Ancak bu durumda zikri gerekenler ve yöntemle ilgili olanlarını burada açıklarız. Biz diyoruz ki, kalp ilaçlarından mutedil olanlara en yakın olan yakut, garnet, firuze, altın, gümüş, hodan ve sıcak olanlardan turunc ve *cedaver* (*ceydanan: yumuşaklığı gideren bir nevi kök*), misk, amber, *zerrinbath* kökü, ibrişim, safran, *beahmen* kökü gibi ilaçlarla kalbin güçlendirilmesi hemen etkili olur. Karanfil gerçekten yararlıdır; ham sarısabır, patlıcan, dağ melissası, keten tohumu yağı da yararlıdır. Aynı zamanda oğul otu ve oğul otu tohumu, şahseferem, bezir, kakule, Hint biberi, fesleğen, ağaç kavunu, kuzukulağı, Hint kavunu, anduz otu, mercan da yararlı olur. Bu zikredilen ilaçlar cidden yararlıdır. Kalp ilaçlarının soğuk olanları inci, kchribar, kâfuru, sandal, gül, tebaşir, mühür toprağı, kuru kişniş, taze kişniştir.

İKİNCİ FEN

İKİNCİ MAKALE Kasların Kısımları

Birinci Kısım Çarpıntı ve Sebepleri

Hafakan (Çarpıntı) bir nevi kalp hareketidir ve kalpte görülür. Onun sebebi kalbin kendisine, kılıfına veya etrafındaki organlarda ve onun ortak olduğu kısımlara zarar veren şeylerdir. Hılt maddesinden ve kötü basit mizaçları da olabilir ve şişlerden oluşur. Kişinin bütünlüğünün bozulmasından da çarpıntı oluşur. Bazen garip sebepler ve yoğun hisler de çarpıntı oluşturur. Kalbe sıkıntı veren hıltlar bazen kanla ilgili veya rutubetle veya sevdaviyye; bazen de safraviyye veya hava cinsinden olur. Hava cinsinden olan çarpıntının açıklaması şöyledir: hafif ve kolay tedavi edilebilir. Basit kötü mizaç dolayısıyla oluşan çarpıntının açıklaması şöyledir:⁶⁸⁶ Kalpte oluşan zaaf ifrat şeklinde olmayıp, kalpte güç kalmışsa sıkıntıyı kendinden uzaklaştırıp atmak için sıkıntıya girmesi halinde çarpıntı ortaya çıkar.⁶⁸⁷ Çarpıntı oluşup sonra kalp zarına geçer ve fazla zaaf hastanın helak olmasına sebep olur. Bu fiillerin hepsi basit mizacın birinden, yani basit mizaçlardan, soğuk, rutubetli ve kuru olan basit mizaçtan çarpıntı oluşur.⁶⁸⁸

Ancak ne zaman sıcak şiş oluşmaya başlasa, başlangıcından itibaren çarpıntı oluşturur. Sonra baygınlık oluşur ve hasta helak olur

⁶⁸⁶ TM: kalbin mizacı ne zaman doğal olanın dışına çıkarsa dört unsurdan (safra, balgam, kan ve kara safra) hangisi galipse o galip olanın mizacına bağlı olarak kalpte zaaf oluşur.

⁶⁸⁷ TM: Eğer mizaç galibin gerektirdiği zaaf ifrat üzre olursa (Eğer galip olan hılt ifrat şeklinde varsa) lkin

⁶⁸⁸ TM: bu gışaya da geçerek göğsün helak olmasına (harap olmasına) sebep olur.

veya bu hale yakındır. Ancak bazen daha yavaş sürede oluşur. Aynı zamanda, kişi gevşer ve kan ve kalpteki ruh yollarında tıkanıklık oluşur. O yolların etrafında veya akciğerin içindeki sertleşmiş damarlarda tıkanıklıklar oluşur.

Ancak garip bir sebepten şiddetli ağrılar olur. Ağrılar gibi, şişlerin maddelerinin zikredilen yollara geçişleri zehirli içeceklerden olur ve zehirli hayvanların kamçısıyla da aynısı oluşur; aynı zamanda karın içinde oluşan yeni oluşumlar ve özellikle o oluşumun (canlı oluşumunun) uygun besin ve ağır yiyecekler dolayısıyla oluşturduğu sonuçtan, çarpıntı oluşur. Ancak kalbin nazik hissinden ve zekâsından oluşan çarpıntı, kalbin kendisiyle kılıfı arasında kötü bir yel oluşmasından veya yelin kalbin kılıfına nüfuz etmesinden veya damarlarına nüfuz etmesinden ortaya çıkar. Aynı şekilde sıcak ve kötü soğukluğun yeterli derecede olması, hatta soğuk su içildikten sonra kalpte zaaf oluşması ve başka organa arız olan bozuklukla ortaklık dolayısıyla kalpte çarpıntı olur.

Her ne kadar o içilenle kalpte çarpıntı olmasa da, diğer bir organda oluşan arazın ortaklığından dolayı çarpıntı oluşur. Ortaklıktan oluşan hastalık ateşli hastalıklarda ve özellikle vebalarda olan ateşlenmelerde olur. Kalbin kılıfıyla ortak olarak kalpte çarpıntı oluşur. Yine kalpte gevşeme ve kılıfında katı şişler görüldüğünde, çarpıntı ortaya çıkar. Zikri geçtiği üzere, geniş kısımda veya mideye yakın kılıfına arız olan şişlerden kalpte çarpıntı arız olduğu gibi, midenin ortaklığıyla kalbe arız olan çarpıntı midenin ağzında camsı balgamın gevşekliğinden veya saf ravi yakıcı hilt veya midede yiyeceklerin bozulmasından ve şiddetin kalbe yönelmesinden veya bedenin bütün organlarının ortaklığı ile çarpıntı oluşabilir veya midenin içindeki yaraların ortaklığı nedeniyle de kalpte çarpıntı ortaya çıkar. Kuvvetli sıkıntı ve kusma şiddetli zaaf oluşturur ve kalbin asıl hastalığının çarpıntı olup olmadığı fark edilemez.

Bazen midenin ağzı ve benzerlerinde çırpıntı olur. Bu da çarpıntıya benzer. Eğer o tarafta tıkanıklık varsa solunumla kalbin ortaklığı ile çarpıntı olur. O çarpıntı huzursuz nefes darlığı oluşturur. Bazen de buhran sebebiyle ve hiltların hareketi dolayısıyla çarpıntı arız olur.⁶⁸⁹ O

çarpıntıyı yerinde açıklarız. O hastalık çarpıntı oluşturduğu kişide, çarpıntıyı hastalığın arkasından oluşur; hırs olur ve çoğunlukla çok safra kusar; hırsı inmez; o kötüdür ve o kötü çarpıntının midede titreme oluşturduğu belirlenir.

Belirtiler: Çarpıntı genel olarak nabızda zıtlık olduğunu ve bunun da ötesinde büyüklük ve küçüklükte hızlı olmada ve yavaşlıkta farklılık ve değişiklik olduğunu gösterir ve çoğunlukla benzeri durumlarda kötü nabza benzer bir durum oluşur. Şiddetli gevşek nabız rutubeti gösterir ve sahibinin hisleri rutubetteki gibidir; demevi olan iltihap ve ateşe işaret eder. Hızlı nabız ve çarpıntı dışındaki durumlarda yoğun nabız vardır. Tersine soğukta cinsel münasebette de kişi çarpıntıya duçar olur.⁶⁹⁰ Safravi çarpıntı çok az görülür. Safravi hastalıklar ve onların görülmesinden sonra olur. Onun durumundaki nabızlarda, sıvının katılaşması ve şiddetli iltihap vardır.

Sevdavi olduğunda, çarpıntının kandan ve sıkıntıdan olduğu anlaşılır ve bu durumda sert bir nabız vardır. Kalpte yel olduğunu hızlı çözülmeden dolayı, çarpıntı olduğunu gösterir; nabız hafifliğini korur; ihtilafı azalır; kalbin cevherinde veya kılıfında şiş olduğuna işaret eder; şişlerde zikredildiği gibi, bu çarpıntı kalbin bozulmasına dayalı olarak ortaya çıkar. Aynı şekilde zehir ve yarıktan olanlar, daha önceki sebeplerden oluşan çarpıntının yok olduğuna işaret eder. Aynı şekilde çarpıntı kurtlardan ve sıcak basit mizaç, şiddetli basit iltihap ve kalpte oluşmuş rutubetten çarpıntı oluşur. Nabız hızlıdır ve değişkendir. Eğer heyecan zamanında madde olmaksızın ve yumuşak doku ve bölgelerde sıcaklık olursa çarpıntı oluşur.

Aynı şekilde soğuk basit mizaçta yoğun sıcaklığı söndüren kusmalardan, soğuktan oluşan hastalıklardan ve yeller ve diğer sebeplerden çarpıntı oluşur. Çarpıntı zamanında nabız yavaş ve değişkendir. Ancak tıkanıklık işareti yoktur.

Kalbin hissi latif gibidir; yel yoktur; eziyet (sıkıntı) yoktur.⁶⁹¹ Ancak bu durum nabızın gücü ve nefesin sağlıklı olduğunu, diğer organların selametini, nabızın büyüklüğünün delillerini gösterir. O değişimle be-

⁶⁹⁰ TM: Ancak soğuk hafakan kası sıcak hafakan adalesinden daha çok olur.

⁶⁹¹ TM: nabızın kuvveti ve nefsin sıhhati diğer organın selametini (kurtuluşunu) gösterir.

den de değişime meyilliyse, çarpıntı salimdir ve kuvvet korunur ve fiillerin doğru olduğu kabul edilir. Çoğunlukla nefes karışıklıklarının etkisi konusunda ortaya çıkanları gösterir. Azolduğunda, gazap gibidir veya korku gibi veya bunların dışındaki durmlar gibidir. Ancak hummalarda (ateşli hastalıklarda) bütün beden ortak gibidir. Orada da bu durum görülür. Aynı zamanda buhran oluşturan durumlarda da çarpıntı vardır.

Ancak mide sebebiyle olan çarpıntının sebebi, midedeki araz durumlarının belirtilerinden anlaşılır. Arzu ve mide ağzındaki safra sebebiyle yiyeceklerin sindirimi şiddetlenip çarpıntı oluşturur. Bu durum o kişinin akciğerinde rutubet olduğunu gösterir ve solunum yolları kapanır. Biz onu kendi kısmında açıkladık. Kısmında zikrettiğimiz gibi, bu onun üzerindeki iç duvarlardan onun içinde akan salgıdan da anlaşılır. Yine yer değiştiren ve mide ağzında tekrarlayan ağırlarda çarpıntı sebebidir.

Kalp Çarpıntısı Tedavisi

Maddeler dolayısıyla arız olan bütün çarpıntıyı dışarı atmak yararlı olur. Ancak demeve olanın atılmasında kan alma ve kanın çıkmasıyla kemiyet ve keyfiyet olarak yiyeceğin değiştirilmesi yararlı olur. Eğer o maddi çarpıntı kötü olursa veya dört unsurun birinin fazlalıklarından oluşur. Mesela dördüncünün mutat hareketinden oluşmuşsa, o vakit nöbet gelmezden önce, kan alma ve hafif besinlerin değiştirilmesi gerekir. Bu kalbin dayanıklılığını değiştirir.

Ancak balgami hılttan olan çarpıntıda şu gereklidir: balgami hılt ilaçlarla dışarı atılmalıdır.⁶⁹² O ilaçlar kalpteki balgamsı rutubetin nazikçe atan yakı şeklinde ilaçlardır.

Ancak sevdavi kandan kaynaklanan kalp çarpıntısının ilacı kan almadır.⁶⁹³

Karaciğer değişikliğe uğrattılır ve hatta kısmında açıklandığı gibi, sevdavi hılt oluşturmaz hale getirilir. Eğer çarpıntıya sebep bilinmeyen

⁶⁹² TM: onun etkisi kalbe ulaşmamalıdır

⁶⁹³ TM: İlgili kısmında zikredilen tedbirler değiştirilir, yani hala mevcut olan demeve sevdavi kanla tenkiye olur.

sevdavi hılt ise,⁶⁹⁴ onun tedavisi Rufus yakısı ve *lugazya* yakısıyla ve genel olarak sevdavi hıltı uzak mekândan bile atan ilaçlarla temizlenir. Zikrolunan ilaçlarla temizledikten sonra, mizaç değişir. Ancak soğuk mizaç ısıtan maddelerle, sıcak mizaç soğutan maddelerle değişikliğe uğrar. Özellikle mideden kaynaklanan çarpıntı, sıcak ve soğuk kalp ilaçlarıyla tedavi edilir. Mideyle ortak olan çarpıntı eğer midedeki bozukluk sebebi ağır hıltılsa, yemekten sonra hastaya turp özsuğu ve ballı sirke gibi hafif yiyecekler verilmelidir, sonra kusmayla ve kusmadan sonra ishale tedavi edilmelidir. Sonra hafif ilaçlar (yakılar) uygulanır. *Lugaziye* ve *sebaderitus* ve güçlü ilaçlar ve yakılar uygulanır. Bunlardan biri şöyledir: ebucehil karpuzu yağıyla veya ağaç mantarı küskütle birlikte mideye uygulanır. Eğer safra dolayısıyla midede yanma varsa, mide meyve sularıyla ve ıtır meyvesi, ıtır elması, ayva meyvesi ve özellikle yemekten sonra ve bol miktarda bunların benzerleriyle tedavisi sağlanır.

Aynı şekilde doğa gevşemeye meyleder. Safravi hılt dönüştüründen kaçınmalıdır ve mideyi tedavi için tedbir alınır. Aynı şekilde eğer midede yiyecek bozuksa mide kısmında zikredilen midedeki bozukluğu tedavi için mideyi desteklemek için tedbir alınmalıdır. Bu tedbirle sen şüphesiz çarpıntıya son verirsin. Aynı zamanda, bununla birlikte bu yapılarla desteklenen de kalptir O kuvvet dolayısıyla, zikredilen sebeplerin geri kalan niteliklerinden de etkilenmesinin gerçekleşmesi söz konusu olmamalıdır. Muhtemelen kalp ilaçlarıyla kalbin desteklenmesi gerekir ve kalp çarpıntısı için yararlı olan hodandan 1 miskal gece yatıp uyumadan önce hastaya içirilmelidir. Yine bu hastalıkta yararlı olduğu bilinen ilaçlardan karanfil (erkek) 5 dirhem, 12 miskal taze sütü aç karına içmek faydalıdır ve kuru mercanköşk 1 miskal soğuk su ile içilir. Onda sıcaklık varsa bu ilaç uygulanır. Sıcaklık yoksa müteakip günlerde mercanköşk şarabı içmek gerekir.⁶⁹⁵

Bunların yanı sıra çarpıntı olanlara daima mülayim olan şeyler iyi gelir. Aynı zamanda buharlaşan, iyi koku cinsinden şeyler de yararlı olur. Eğer kalp çarpıntısı sıcaksa, gül, kâfur, sandal, soğuk yağlar, biraz misk, safran, karanfil gibi ilaçlarla karıştırılarak verilirse iyi

⁶⁹⁴ TM: ona kan karışılmazsa

⁶⁹⁵ TM: hafakan (çarpıntı) a yararlı yararlı nesnelerden olur.

olur. Ancak onların miktarı 1 kadehi geçmemelidir ve soğuk olmalıdır. Kalp çarpıntısının mizacı soğuksa ona iyi gelen misk, anber, banotu yağı, ağaç kavunu yağı, kâfuru suyu, misk yağı ve bunlar ve benzerleri iyi ilaçlar uygun olur. Bunların yararına yakın olanlardan yağ grubundan olanlar ve mizaç dolayısıyla mülayim olan *nedanedud* (bir çeşit parfüm, misk, amberparis ve sarı sabırla yapılır) alınması bu hastalıkta verilen ilaçlardandır. Kalbin soğuk ilaçlarının hakkındaki açıklamalarımızı kısa keseceğiz. Çünkü sen onların hepsini basit ilaçlarda bulursun. Hepsinin topluca açıklaması şöyledir: bütün güzel kokular kalbe iyi gelir. Bununla birlikte hastaya verilmesi uygun olan ve çoğunlukla verilen ilaçları biz zikrettik.

Bizim zikrettiğimiz gibi, kalp çarpıntısında eğer devamlı mide bulantısı da varsa, o kalp çarpıntısı kötüdür. Onun tedavisi, özellikle, geri kalan ateşli hastalıklar için verilen ilaçlarla ve sıcak su ile alınır ve soğuk su ile yıkanmış arpa verilir. Sonra 10 dirhem soğuk şeker verilir. Şüphesiz bu şekilde verilen o ilaç kusmaya sebep olsa da, yararlıdır. Eğer şeker çok olduğu için kusma da fazla olursa, şeker yerine hastaya nar taneleri verilir. Hastanın kol ve bacakları ağırlaşır, kâfuru ve sirke ve benzeri ilaçlar koklatılır ve göğsün üstüne sandal suyu ile ıslatılmış bir hırka konur. Çoğu kez bu tedbir kalp çarpıntısını tahrik edip artırır. Sonra o şeyi sola ve sağa def eder; sonra kalp çarpıntısı sakinleşir.

Sıcak Kalp Çarpıntısının Tedavisi

Kalp çarpıntısı maddeler nedeniyle olursa o maddeler dışarı atılır. Yine eğer ondan eser kalırsa yahut çarpıntı madde olmaksızın görülürse o çarpıntı sahibinin beslenmesinin az ve yararlı olması iyi olur. Gül suyu içinde pişirilip içine reyhan şarabı ilave edilen ekmek ve elma şarabıyla ve elma çorbasıyla, ekşi yoğurt veya gerçekten ekşi olmayan yoğurtlu ekmek ve akasya, Yemen baklası ve soğuk meyveler verilir. Eğer et verilirse iğne gibi batma olur ve üst tarafta yanma oluşur ve istenmeyen hassalar ortaya çıkar. Bu özellikler soğuk mizaçlı olanlarda belirgin olur.⁶⁹⁶

Buradan genel olarak hıçkırık sınıflarıyla bütün bu grupların özellikleri anlaşılır; ekşi koruk, ekşi elma, keskin sirke, gül suyu ve söğüt

⁶⁹⁶ TM: Bu etlerden itti haz olunan husus sınıflarının (gruplarının) yararı olur.

suyu üzerine dökülür. Şüphesiz limon ve ağaçkavunu da yararlıdır. Eğer çarpıntı şiddetliyse ve iltihaplanma ve cerahat varsa soğuk ve kar suyu, gül suyu ile karıştırılıp verilir ve hasta rahatlatılır. Sonra hıçkırık için şaraptan 1 ve Şam elması şarabından da 1 ratl dolusu içilir ve daha sonra benzeri şeylerden aynı miktarda içilir ve bu hastalığı def etmek için kâfuru da verilir.

de 1 veya 2 ratl yoğurt içirilerek veya besin şeklinde yedirilmesi gerekir; onunla beslenir. Şüphesiz hasta ekmek kenarları ve pasta gibi bir şeyle beslenmesi desteklenir. Eğer gücü zayıf olursa ve ölmüş kısımlarla çevrelenmişse, bununla şunları karıştırmak gerekir: Hint biberi, kakule, ağaçkavunu yaprağı ve yine kişniş, kâfuru, gül ve tebeşir gerekli değişim için kullanılır. Ancak hodan bu zikredilenler arasında değişiklik yapmada önceliklidir. Hastanın içtiği şuruplar ve yiyeceklerin hepsine hodan karıştırarak görülen sıkıntılardan kurtulması için hastaya verilir; içilen miktar dikkatle ayarlanır; aynı zamanda hodana benzer ilaçlar da yararlı olur.

Bazen soğuk su ile1 dirhem kadar Çin tarçını suyunun her gün içilmesi yararlı olur. Sen de karar verip, hastanın havasını gayet soğuk şeylerle soğutup bulunduğu yere pişmiş ve kokulu ıtır ve kafuru ve sandal otu uygulamalısın. İlacın kokusunun kalbe nüfuzu için o nesneler üzerine şarap nevinden bir şey koymakta sakınca yoktur. Sıcak kalp çarpıntısı olan kişilerin kendi sıcak havasından, genellikle soğuk havaya geçişi yararlıdır. Bu geçişte hasta sağlığına kavuşur. Sandal, gül suyu ve demirsuyu ve kafuru ile gül, tebeşir, mercimek çok miktarda alınıp kalp üzerien yakı şeklinde uygulanmalıdır. Ancak burada yararlı olanlar terkip şeklideki ilaçlardır. Şüphesiz safran ve ekşi ağaç kavunu şarabı ile yapılan kafuru hapları yararlı olur. Onların içine ağaçkavunu yaprağı ve tatlı misk konur; bu terkip ferahlatıcı ve soğuktur.

Denenmiş Bir Reçete: Sıcak çarpıntıda şiddetli sıcaklığı olmayanlar için tebeşir 4 kısım, Hint sarısabırı ve sirkeden her birinden 1 dirhem, karanfil ve kakulenin her birinden birer dirhem, kafurudan yarım dirhemden ençok 3 dirheme kadar alınıp kudret helvası suyu ile hap yapılır. Her bir hap yarım dirhem olur.

Bir Başka Reçete: Bir kısım kafuru, 4 kısım sandal, 3 kısım inci, kehribar, mercan, Hint sarısabırı, tebeşir ve gülden, her birinden ya-

rım kısım ve yarım kısım hodan alınıp, bu droglar elma suyu ile macun haline getirilip dozu her seferde 1 dirhemden 1 miskale varana kadar olan kısmı alınıp hap yapılır.

Bundan daha kuvvetli bir ilaç: marul tohumu, hodan, kuru kişniş, mercan, kehribar ve inci. Bunların her birinden ikişer dirhem alınır.⁶⁹⁷

Eğer hastalık şiddetliyse tebaşir, sarı sandal, ve gülden her birinden 1 kısım alınır; kafurudan 4 kısım alınır; her defasında bu terkipten 2 kısım içilir.

Diğer Bir İlaç: Nişasta, kehribar, inci, reyhan, fesleğen, Yemen mumu gibi ilaçlar alınır; üç kısım Ermeni çamuru, 5 kısım kişnişle karıştırılır. Bu ilacın bir defalık içilecek miktarı 1 miskaldır. Oğul otu suyu ile içilir. Eğer çarpıntı şiddetli ve yanma hissi çok olursa şiş oluşmağa başlamasından korkulur. Bazen güzelavrat otu tohumu ve afyon içirilir. Güzelavrat otunun en iyisinden dörder dirheme varıncaya kadar ve afyon yarım daneke kadar alınıp misk, ıtır, sarısabır, kafuru ve safran alınıp kuvvetli ilacı ihtiyaç olduğunda karıştırılıp hastaya verilir.

Soğuk Çarpıntı İlacı: Soğuk çarpıntı maddeden kaynaklanıyorsa onun maddesi bizim bundan önce açıkladığımız şekilde dışarı atılır. Soğuk çarpıntının maddesinin⁶⁹⁸ balgami rutubeti kötüdür; kalbi mide tarafına çeker. Bu durumda yarım dirhem ağaçmantarı, ebuçhilkarpuzu yağı ve bir danek turbid (bir nevi müshil ilacı) 1 danek, balsam 1 danek, Nabatean tuzu 4 danek alınıp hastaya verilir.

Bu zikredilenler drog olarak kullanılır. Zikredilen bütün terkip haliindeki ilaçlar şurup halinde içilir. Sevdavi kalp çarpıntısı için şu terkipler kullanılır: kara helile, Kabil helelesi; her birinden bir dirhem, küsküt yarım dirhem, Ermeni taşı 4 dirhem, sarısakız 3 dirhem alınıp, onları ıslatacak kadar reyhan şarabı içine konulup, hastaya içirilir. Bazen çarpıntı maddesini dışarı atmaya devam etmek için fiykara yakısı verilmesi gerekir. O fiykara yakısından uygulanacak miktar 1 miskal olup, 1 danek küsküt ile ballı sirke karıştırılıp hastaya içirilir.

Ancak kalbin mizacını değiştiren ilaçlar, tiryakler, mısriditus ve tatlı misk ve bunları lezzetli kılacak maddeler, sarısakız, kayser ilacı, *kami-*

⁶⁹⁷ TM: Şiddetli olursa tebaşir, sandal, sarı gül cidden yararlıdır.

⁶⁹⁸ TM: beyninin maddesi nahiye-i hallede

de ilacı, canlandıran ilaçlar, *necah macunu*, (*hazmi kolaylaştıran ilaçlar*), misk hapı verilir. Ne zaman yoğun kalp çarpıntısı olsa soğuk için iyi geldiği *Akrabadin*'de zikredilen ilaçlardan hastaya içirilir.⁶⁹⁹ Onlara bu ilaçlara ilave olarak, 30 miskal nohut suyu safranla muamele edilip içine küsküt konur; hasta nohut suyu ile beslenir. Hastaya hamam yaptırılır. Serçe eti ve tarla kuşu eti verilir. Diğer denenmiş terkip şeklinde ilaçlardan küsküt 1 dirhem, zencefilden 4 dirhem alınır. Onlardan yapılan şerbetten ayın başı, ortası ve sonunda birer dirhem verilir. Reyhan şarabı da içmek gerekir. Sonra kehribar, kunduz testisinin her birinden 1 kısım kuru ağaçkavunu kabuğu, fesleğen tohumunun her birinden yarım kısım, ferahlatan özsularıyla başarıyla uygulanır; kalbi düzgün çalışmayanlara bu ilaçlar uygulanır. Bu ilaçlar *Akrabadin*'deki bu hastalık için iyi gelen reçeteler içinde ayrıntılı olarak verildi.⁷⁰⁰

İkinci Kısım

Bayılma ve Bayılma Sebepleri ve Ölüme Götüren Sebepleri

Bayılma öyle bir durumdur ki, o kalbin his ve hareket zaafıdır ve ruhun iç tahriklerle toplanmasıdır veya içeride kan veya idrarın tutulması, nefes alınamaması veya nefes azlığı sebebiyle, inceliğinden ve yapının mevcut olduğu üzere, mükemmel olmamasıdır.⁷⁰¹

Sen de bilirsinki, onun burada incelenmesi, çözülmemesinin nedenini belirlemek gerekir. Bu durumda boğaz onu tıkayan yoğunlaşmış maddeyle kalbin dolması hastalık sebebidir veya tıkanıklık olması baygınlık sebebidir veya boğulmuş ruhunu dışarı atılması

⁶⁹⁹ TM: Bazen soğuk hafakan (çarpıntı)a yararlı olan içinde lisan-ı sur nefi olunmuş

⁷⁰⁰ TM: Musfi ve müngilat olmiyan usare-i mufreh ile içilir. Bu şanda edviye yararı vardır. Ki bilgacidedir (balgacide?). Tavi el-nüşha ve kesir el-ihlattır. Bu *Akrabadin*'de zikredilmiştir.

⁷⁰¹ TM: Midenin de yani kalbin sol boşluğunda bulunması gereken miktardan çok ve fazıl ruh olmaz ve mevcut olan ancak midenin mühimmatına vefa edip ruhlar ve ruhların hamil olduğu güçlerden bir nesne dışarıya çıkmakla his ve hareket güçleri mutele olur. Bizim bu boşluğumuz. Gaşanın sebepleri bizim açıklamalarımızdan senin tarafından bilinir hale geldi. Zira gaşanın sebepleri harika (harika-i maraz, olağan üstü) hastalıktan çoğunlukla kalpte doluluk olur veyahut kalpte sudde olur veyahut ruh-u muhallel (bozulmuş, normal yapısını kaybetmiş ruh) dışarı atılır veyahut cuğ şedid dolayısıyla ruhtan mütehalhil olanlara bedel ma yetehalhil hasıl olmaz.

halinde çok açken baygınlık olur. Baygınlık geçiren kişiler ne sağlıklı ne de hastalıklıdır.⁷⁰²

Ancak yaşlılıkta bayılma görülenlerin, bayılmaya tahammülü yoktur ve onların kışın bayılmaya dayanıklılıkları yaza nispetle daha fazladır. Bayılmanın sebepleri kalpte olan kötü mizaç veya kötü mizacın kalpte yoğunluğa sebep olması veya büyük miktarda kalbe atılmış olması veya şiddetli ağrı veyahut baş organlarının birinde görülen güç zayıflığıdır. Beynin ve karaciğerin zaafi de baygınlık oluşturur. Karaciğerin zaafından dolayı görülen bayılma kalple olan ortak zaaf-tan kaynaklanır. Yine zayıflıktan, incelikten veya zikrettiğimiz diğer yerlerdeki nefsanî arızaların vücudu istilasından da baygınlık ortaya çıkar.⁷⁰³

Çoğunlukla nefis zaafından dolayı, bayılma yaşlı olanlara arız olur. Kalpte ve ruhta cevheri dolayısıyla oluşan bir nesnenin gücünün kalbe ve ruha etkisinden olur. Örneğin harap eden bozuk irin gibi ve havadan oluşan veba ateşi ve onun ateşinin başlangıcında görülen vebalardaki gibi ve bedeninin kötü kokusu ve güçlü zehirlerin kalbe nüfuz etmesinden bayılma ortaya çıkar. Bazen onlara ortaklık ederek arterlerden dolayı da bayılma görülebilir. Midenin ağzında yukarı doğru yükselen kurtlardan dolayı da baygınlık oluşur. Burada biz ayrıntılı açıklama verdikten sonra diyoruz ki, şüphesiz çoğunluk bayılma maddelerin arterlerin içinde birikmesinden oluşup, hepsi de kalp içinde birikip, bloklanmasından kaynaklanır; hatta o katılmış gibi olur. Çok madde birikiminden bayılma görülür. Madde birikimi karıncıkta, midede, göğüste ve onun civarında veya faranjitin şişin-de, zatülcenpte, zatürriyeden kalbin etrafına yayılan doluluk bayılma sebebi olabilir. Ancak dokuya bu katılan ve yoğunlaşan madde yapışır, kanallarda bozukluk yaratır ve özellikle tıkanıklık oluşturduğunda baygınlığa sebep olur.⁷⁰⁴

Şüphesiz midedeki önceki sebepler veya midede oluşan zaaf, mide

⁷⁰² TM: hekimler derler ki nlarda sahih ve ne hastalıktan ve onlar sübyan (çocuk) veyahut sübyana (çocuklara) yakın ve meşayih ve nakuhundur.

⁷⁰³ TM: Midenin ağzı gibi veyahut genel olarak bedeninin zaafı bayılmanın (gaşanın) sebebi olur ve hezal ve nchafcti olur veyahut nefesine arız olan istilası gaşaya sebep olur.

⁷⁰⁴ TM: Çoğunluk hıltların ve kanla birlikte [ve göğüs ve onun gibileri

ağzının sıcak ve soğuk maddeleri ağza çekmesine sebep olur. Bu da genellikle bedendeki damarların tıkanıklığına sebep olur.⁷⁰⁵

Zikrolunan kitle halindeki yenen ve içilen maddelerin çok fazla olmasından ortaya çıkan kötü sindirimden öldürücü maddeler ortaya çıkar. Hatta bu maddeler bütün vücuda yayılıp damarlarda tıkanıklık oluştururlar ve nefesi tıkırlar. Bu çok fazla madde birikimi başka yönlerden de baygınlığa yol açar. Çünkü madde çokluğu nedeniyle yiyeceğin yolu tıkanır. Ancak bu maddeler iyi besine dönüşmez. Çünkü o çok maddeden dolayı tabiat güçlü olup değiştirildiğinde sıkıntı yaratmaz.⁷⁰⁶ Baygınlığı artırır ve mizacı karıştırır. O mizaç bastırılır ve baygınlık oluşur. Karında gevşeme ve ishal oluşur veya midede anormal hareketlilik oluşur veya kazınma olur veya kusma artar. Burun akar ve başka organlardan kan aşağıya makad ağzına iner veya cerahat oluşur veya delik oluşur veya bir defada çok fazla akıntı olmasından dolayı kesik veya dokuda açılma olur veya menstrual akıntı ve doğumda ve perhizde çok yoğun sıcak hamamda, çok keskin lezzetlerdeki yiyecekler tüketildiğinde, damarlarda yoğun sıcaklık oluşturan tatlarda veya bedeni veya mideyi çok fazla etkileyen sıcak yiyecekler veya havalarda veya cevherlerdeki hıltların çok ince olmasından veya mizaçlarının çok nazik olmasından bayılma olur. Bütün bunlar vücudun mizacını bozar. Midede olduğunda, her ne kadar az da olsa ve kalitede çok kötüde olmasa, baskılanma ve bayılma olur. Ancak kusma çok fazla olursa, kusma ile birlikte bütün yararlı maddeler de zararlı maddelerle birlikte atıldığından baygınlık meydana gelebilir.

Hıltların aşırı atılmasında görülen bayılma henüz güçlü hayvani güçler olsa, o baygınlık, kan almanın arkasından görülen bayılma gibidir. İkisi de korkutucu değildir. Ancak ağrı oluşur; ruhun ifrat derecede de çözülmesiyle bayılma olur. Kolik ve kulunçta bu şekilde bayılma olur. Midenin ağzı, mide ve bağırsak ve bunların benzeri organlarda olan gevşeklik nedeniyle bayılma olduğu gibi, sinirde ve dışarıda olan

⁷⁰⁵ TM: Ondan bayılma (gaşa) hasil olur. Bazı kere de beden damarlarında çok sud olduğundan olur.

⁷⁰⁶ TM: Tabiat mağlup olmakla onu Salih gıda (yiyecek) ihaleden aciz

yaralar, akrep ve arı gibi hayvanların ısırılmalarından organlara isabet eden yaralar ve boğazlanmayla zayıf düşülmesi, eklemlerin bu yüzden baskılanmasından bayılma meydana gelir; örneğin yaraların oluşturduğu yenmeden dolayı oluşan şiddetli ağrılardan meydana gelen bayılma da olduğu gibi. Bu gibi yaralar organlarda bozulma meydana getirir; hatta öldürür. Şüphesiz ilkin sen o ağrıdan bayılırsın; sonra şiddetle kalpte soğuma olur veya organın boşluklarından kalbe gelen kötü buharlar oluşur. Bunlar nefse münasip mizacın tersine mizacı dönüştürür.

Biz nefesin arızaları nedeniyle olan bayılma sebeplerini daha önce açıkladık. Sen o arızalı solunumun göğüste kalbe ulaştığını, ancak şiş oluşturup, bayılmaya sebep olduğunu bilirsin. Ancak onun sebebi görünür ya da gizli önemli bir sebeple bu durum görülür. Kalbin mizacı arterlerin genişlemesiyle bozulur veya oradaki organ sebebiyle kalbin mizacı bozulur. Kalbin kılıfı veya kalbin yakınındaki organın bozuk olması gibi, durumlarda da bayılma görülür. Şiş cidden büyük olmazsa da, büyük şişin yaptığı etkiyi yapar veya eğer onunla birlikte şiddetli ağrı olursa, bundan dolayı da bayılma oluşur. Ancak mide bozukluklarının hepsi bayılmaya sebep olabilir. Bilinmelidir ki, midenin bulunduğu yer kalbe yakındır. Bununla birlikte midenin hissi şiddetlidir. O halde bayılma bazen cidden soğutucudur. Polinus (Paulus?) mide bozukluğunda olan bayılmada mide cidden sıcaktır veya cidden ağrılıdır. Bazen midede ağır soğuk bozukluk veya gevşeklik olduğunda bayılma olur. Midenin ağzında yaralar olduğunda da baygınlık olur.

Bilinmelidir ki, başka organın sebep olduğu veya onlardaki zehirli buharın kalbe gönderdiğinde, uterustaki kasılmalarda bu tip bayılmalar görülür. Ancak onda kalpten ruhun çözülmesiyle dışarı atım olur; midenin ağzındaki şiddetli zaafıdaki gibi. Ancak tıkanıklık kalp etrafındaki ruhun yolunu kasmaya yönelir. Kötü mizaçlar güçlüdür ve kanallar üzerinde hakimdir; yakıcı hummalar ve vebalarda olduğu gibi. Burada oluşum bütün organların ortaklığı ile olur.

Bilmelisin ki, ne zaman bayılma güçlü olsa onun tedavisi olmaz. Özellikle yüzü yeşil olursa ve boynu dönerse (çarpılırsa) ve başını kaldırmaya muktedir olamazsa kalp işlevini yapamaz; artık başını kaldıramaz. Bu kişiden kan almak gerekir. Kan alınınca onda bayılma olsa o bayılma çoğunlukla dışarı atma ile veya o kişiden kan alın-

mış olmasından dolayı meydana gelmiştir. O hastanın vücudundaki hastalık midesindeki yiyeceklerin veya maddelerin dışarı dökülmesi ve kronik ateşten kaynaklanır.⁷⁰⁷ Kan alınması alışkanlığı olmayan kişilerden kan alındığında ilkin bayılma olsa, bu bayılma yararlı olur. Çünkü bu bayılmanın sebebi birden kan alınmasıdır. Onda miktar belirlemesi yoktur.⁷⁰⁸ Buharlar sıcak maddeleri parçalayınca genellikle bayılma görülür. Çoğu kez soğutmak amacıyla kan alma bayılma sebebidir.

Belirtileri: Bayılma sebepleri ve ağrılarının sebeplerinin alametleri bundan önce zikredilen çarpıntı alametlerine uygundur. Çünkü o sebepler zayıf olursa çarpıntı sebebi olur; eğer güçlü olursa bayılma sebebi olur. Eğer daha güçlü ve cidden şiddetli olursa bu bozuluk ölüm sebebi olur ve nabız bayılmaya işaret eder. Buradaki güçte sebat olması, nabızdaki baskıya işaret eder. Nabızdaki zıtlıklar şiddetli ise, omurlar ve küçük kemiklerde güç azalması olur. Diğer durumlarda konuyla ilgili senin de bildiğin başka deliller vardır.

Genel olarak bayılma eğer tekrarlıyorsa, öncelikle nabız küçüktür. Ondan sonra kan kaybı olur ve daha sonra renk kendi haline döner. Göz kapağı kaldırılamaz; gözün hareketinde zaaf ve gözün renginde de değişim olur. Göz mevcut olmayan şeyler (hayal) görür; el ve ayaklar soğur. Soğuk bedeninde nem oluşur. Bazen bayılma ve bazen de bütün bedene soğukluk arız olur. Bu belirtiler ne zaman kan alma ve dışarı atma veya benzer işlerin arkasından ortaya çıkarsa o iş derhal terk edilmelidir ve görülen belirtiler ortadan kaldırılmalıdır. Çünkü terk olunmazsa bayılmaya yol açar. Ne zaman bayılma olup söz konusu sebepler görülmezse o bayılma boğulur gibi olma ile ortaya çıkar. Ağızda değişken bir boğazlanma gibi bir durum oluşur ve bu hal kalbe yönelir. Ancak kusma ve sıkıntı ile olan çarpıntı bazen midevi olur. Ne zaman baygınlık hissi şiddetliyse ve bir sebep olmaksızın bayılma olmuşsa ve muhtemelen o kalbin baygınlığı ise o baygınlık sahibi çok kötü bir şekilde harap olur.

⁷⁰⁷ TM: Ne zaman şeyh mecmumn humması münhale olup maddeler midesine verad cyleye, gaşa oluşturur.

⁷⁰⁸ TM: İtibar hasıl oldukça iktisad katında o gaşa vaki olmaz.

Tedavi: Yoğun kötü mizaçta güçlü sıcak baygınlık tedavisi olmaz. Ancak bu şekilde olmayanlar belki daha korkutucu veya kalbin dışındaki sebepler dolayısıyla olmuşsa onlar tedavi edilir. Baygınlık geçiren kişide bayılma ve bazen de bayılma sırasında sabırsız bir hal oluşur. Şüphesiz baygınlıkta kötü bir uyku hali oluşur.

Eğer hasta da bayılma olursa biz onu daima durduran sebeple tedavi etmemiz mümkün olmaz. Belki o sebeple arız olan arızaya uygun ilaçla tedavi etmemiz gerekir. Burada iki farklı kısım olduğundan bazen tedavide 2 zıt ilaca ihtiyaç duyarız. O hastalıkta birbirine zıt 2 kısım olması dolayısıyla, buna dayanarak organda olan hıtları dışarıya atıp azalmasını sağlarız. Çözülmeyen şeyleri (erimeyen nesnelerden) yeniden yapılandırır; canlandırırız.

Çoğunlukla bayılma tedavisinde olanla başlayıp, ruhlardan (uçucu maddelerden) olanla destekleriz. Örneğin uterusun sıkışmasında (kasılıp sıkışmasında) iyi gelen ıtır kullanılır. Eğer uterustaki sıkışma nedeniyle baygınlık oluşmuşsa onda kötü kokular oluşmuştur. Özellikle midenin ağzının sıkışmasında (kasılmasında) hafif bir koku özellikle hıyar kokusu gibi bir koku belirlenmiştir. Özellikle sıcak ve safravi olan baygınlık için ıtır iyi bir ilaçtır. His için de iyi bir ilaçtır. Daha sonra güçlü canlandıran yiyecekler verilir. Eğer bu hastalıkta açlık ve lezzet (tad) varsa onlara şarap vermek gerekmez. Muhtemelen onun yiyeceklerine çok et suyu veya su karıştırmak icab eder. Eğer su karıştırmadan şarap verilirse hastanın akli karışır.

Çoğunlukla baygınlıkta gerekli olan çözülmüş ruh dışarıdan verilen maddelerle yoğunlaştırılmıştır. Ancak onun dışarı atılması güçtür veya bayılmasının sebebi şiddetli soğuk olur. Eğer burada sebep soğuk değilse, ona soğuk su verilir. Özellikle soğuk su ile ve gül suyüyle hasta rahatlatır. Sandal otu kokulu elbise hastaya giydirilir ve soğuk güzel kokular koklatılır. Bunlarla çoğunlukla baygınlık önlenir. Ne zaman baygınlık güçlü kokularla önlenemiyorsa, bunun sebebi çoğunlukla iç bölgededir. Eğer baygınlık daha güçlüyse ve cidden sıcak ve bozulmuş bir fonksiyonun arkasından görülürse, onun burnuna misk tutmak ve koklamak yararlı olur ve güzel kokular koklatılmalıdır. Mümkünse misk koklatılmalıdır. Eğer baygınlık sebebi sıcaksa, soğuk ıtır ve yüzüne soğuk su uygulanması yararlı olur. Suyu biraz misk katmanın zararı olmaz.

Onların karışımlarına kafuru, sandal ve misk katılır. Bu terkinin mevcut sıcak mizacı soğutma gücü vardır. Miskle bu terkip desteklenir. Aynı zamanda hastaya soğuk su yudum yudum içirilir. Eğer hastanın hali şaraba uygunsa soğuk su ile hafif şarap karıştırılarak içirilir. Soğuk su ile karıştırmanın hiçbir sakıncası yoktur. Ben bunu tespit ettim. Bu tedbirlerin midenin ağzına aralıklı olarak uygulanması uygundur.

Onun uygulandığı yerin soğuk havası olan yerler olması gerekir. Aynı şekilde bu hastalık soğuktan dolayı ortaya çıkmamışsa bu baygınlık organın zaafından kaynaklanmıştır. Bu durumda el ve ayaklara ve başın çevresine gül suyu uygulanması gerekir. Bununla birlikte bilinen soğuk sularla kompres yapılmalıdır; soğuk su içilmemelidir. Eğer hastada hıçkırık varsa, hastanın muhtemelen ateşi de vardır. Onda tabiaten zihni karışıklığı ortaya çıkar (bayılmanın yanı sıra zihin karışıklığı vardır). Hastanın boğazı eğrilir (bükülür) ve heyecanlı hareketleri kusturularak yatıştırılır ve kötü, bozuk hıltlar dışarı atılır; hastanın canlılığı devam eder. Ona süt içirilir. Hasta yüksek sesle bağırır ve susuzluk hisseder. Eğer hasta aksırıyorsa besinlerle tedavi olunur. Aksırıkla birlikte hastalığın harap edici olması gerekir. Özellikle bayılmada hastalığın sebebci olan maddenin dışarı atılması gerekir. İhtiyaç duyulan yiyecekler ruhlara yakın olabilir (hıltlara yakın olabilir?) Mide ağzındaki hıltlar sebebiyle bayılma olabilir. Bunun muhtemel olması gerekmez.

Soğuk olan şeylerden ya da ısıtıcı şarap gibi nesnelerden 2 hal olması kesindir ve bu hüküm geçerlidir. Şarap bu hastalar için yararlıdır. Bu sınıftan şarap hafif, nazik ve iyi bir besindir. O kasılma gücü verir; aynı zamanda şarap kuvvetli bir nemlendiricidir ve nemlendirici olanları destekler. Ancak şarabın ağır olmaması ve safravi olmaması gerekir. O doğal olarak iyi olup, hızla nüfuz etmelidir. Onun rengi sarıya meyilli olmalıdır. Ancak dışarıya atma, kusma gibi işlevler nedeniyle hastaya şarap veriliyorsa bu durumda siyah şarap verilmesi uygundur. Çünkü siyah şarap çok besleyicidir ve ortaya çıkan hıltın zıddı olup onu çözmeye meyillidir. O ruha asıl kıvamını geri verir.

Ancak bu hastalığa, kusma veya dışarı madde atımı gerekmeyenler için, bu şarap hızla nüfuz eder. Hastaya ne kadar hızlı etki ettiği,

şaraptan az miktarda içmesiyle oluşan etkiden anlaşılır. Onun için o (şarap) uygulanması gerekli olanlar için uygun bir ilaçtır.⁷⁰⁹ Bazen şarabın içine miskten 2 damla kadar veya ona yakın veya misk ilacından bir içimlik miktarda veya bir içimlik miktarın yarısı kadar veya 1/3'ü kadar karıştırılır.

Eğer baygınlık şiddetliyse, aynı şekilde *Akrabadin*'de zikrolunan misk haplarıyla uygun olan şarap karıştırılır; bu terkip bu gibi hastalıklar için ısıtıcıdır. Eğer hastalık yoğun ateş dolayısıyla ortaya çıkmamışsa, o yararlı olur. Eğer o şarap ekmekle desteklenirse, fazla sıcaklık oluşmasından kurtulunur. *Akrabadin*'de zikrolunan hafif iyi şarap da yararlı olur. Bayınlara ısıtıcı şaraptan içirilirse, baygınlık geçer ve hasta iyileşir. Baygınlık sebebi soğuksa bu hastalara soğuk şarap içirilmez. Aynı şekilde vücudu soğutan baygınlık sahiplerine soğuk şarap içirilmez. Bu gibi baygınlıklarda hastaların merhemle ovulup, masaj yapılmasına ihtiyacı vardır. Sıcak ıtır yağı ile mide desteklenmelidir.

Eğer bayılma sebebi madde ise, mümkünse o madde azaltılır. Hastanın ısıtılarak kusması sağlanır veya lavman yapılır veya kan alınıp baygınlığa sebep olan madde azaltılır. Eğer baygınlık sebebi içten dışarıya doğru boşaltımsa, el ve ayak ısıtılır ve sıcak yağlarla ovulur. Bazen onların el ve ayaklarının şiddetli ovulmaya ihtiyacı vardır. Kusma kısmında zikrolunan kötü kusmadaki tedbirlerin hepsi de burada uygulanır. Bedene kuvvet veren senin bildiğin tedbirle tedavi yapılır. Bu tip bayılmada hazımsızlık kısmında verilen ilaçlar iyi gelir. Sen kuru miski şarabın içine koyup, ayva suyu ile ve şarapla güçlendirilmiş et suyu ile hastaya verirsin. Onlara kendire Nişabur hurması ve kafuru reçel yedirmek yararlı olur.

Eğer bayılma dış taraftan yani damarlar gibi ve benzerleri sebeplerle ortaya çıkmışsa bu tedbirlerin tersi uygulanır. El ve ayaklar soğutulur ve cilde bitotu, mermer toprağı, nar kabuğu ve diğer kabız edici maddeler uygulanır. Maddeler, elbette dışarıdan tahrik olunmaz. İçeriden dışarıya doğru atmadan oluşan baygınlıkta hastaya toz verilmez. Bütün bayılmalarda destekleyici güç olması gerekir. Özel-

⁷⁰⁹ TM: kendi ve tıp ise o şarap istenir.

likle lezzetli yiyeceklerin kokusu ve zikrettiğimiz çoklukla desteklenir. Eğer baygınlık zayıflıktan oluşan ağrı sebebi ile ortaya çıkmışsa, ağrının sebebini kesmek mümkün olmazsa, benzerleriyle denenmiş *fadzebr* (midedeki taş) ve misk ve *Zehir Kitabı*'nda zikrettiğimiz ilaçlar hastaya içirilir. Bayılmadan zayıf düşmüşse ve biraz bozulmuşsa (düzenden çıkmışsa), onun tedbiri öncelikli olan tedbirler gibidir; örneğin onlara iştirak eden şey gibi ve bu zikredilen durum sebebiyle alınan yararlı ilaçların dışarıdan uygulanması gibi, alınan yararlı ilaçların içine ilave edilmesi gibi.⁷¹⁰ Çarpıntı kısmında onları (o ilaçları) öğrendin ve bunu ve çoğunlukla mümkün olanı uygularsın. Örneğin eğer bu doluluk mide ağzındaysa, baygınlıkta kusma dolayısıyla istenilen iyileşme elde edilir, demektir.⁷¹¹

Aynı şekilde midenin ağzında doluluk, ağrı olmasını gerektirir. O kişinin beslenmesinin azaltılması icap eder. Bu durumda hastanın dayanabildiği hafif perhiz uygulanır; organlara üstten masaj yapılır. Hatta organlara, hatta mide ve mesaneye de masaj yapılır. Ona, söz konusu edilen yemesi gerekli besinlerden baygınlık oluşmuşsa, baygınlık durumunda verilmesi gereken şarap dışında başka besin verilmez.

Çoğunlukla cahil hekimler zannederler ki, ona yiyecek vermek yararlı olur. Bununla birlikte bu besinler hastanın gücünü açığa çıkarır ve ağır sıcaklıklarını harekete geçirip, hastanın helak olmasına ve ölmesine sebep olurlar. Bunun gibi baygınlık görülen kişiye ballı sirke ile özellikle de çördük otu ve benzeri hafif ve şikayete son veren nesnelerin içinde pişirilip verilir. Baygınlık sebebiyle solunum organlarında ve o organların etrafında tıkanıklık olursa, ballı sirke ona iyi gelir ve elle ovma onu yönlendirir ve destek olur. Şarabı içen hastada, eğer hararet varsa yararlı olur. Eğer o baygınlık kusma ve zaaf dolayısıyla olmazsa, ona etten çıkarılıp süzölmüş sıvı ve gül suyu karıştırılıp, reyhan şarabı içine doğranmış taze ekmekle verilir. Bazen de soğutulmuş çökelek ve aynı zamanda koruk su ve ekşi süt içilmesi

⁷¹⁰ TM:2 halde yani hali gaşa hal fetrette mücsavi ve temekkünde beraber olan tedbirler bihaset hafakan kısmında zikrolunduğu üzere yararlı ilaçlardır.

⁷¹¹ TM: Ancak fitret-i gaşye temekkün zaidesi olan tedbir mide ağzında doluluk hasebiyle olan gaşa fatırın tedbiridir. Zira o cihetten hadis olan fatunda kay (kusma) şifa olmakla takkiye için içtihad olunur.

yararlı olur. O vakit onlarda dışarı atma ve sıcaklık olur. O ekşi ham ağaçkavunundan daha yararlıdır. Onun içine ağaç kavunu yaprakları da konsa, yine de önceki daha yararlıdır.

Genel olarak ne zaman ayılma ile birlikte sıkıntı ve heyecan (yanma?) varsa veya bayılma şiddetli bir şekilde oluşursa, ona verilecek ve içirilecek şeyleri bilmek gerekir. Burada tedavide beklenen hareketi soğutan, rahatlatan şeylerden destek alınması zorunluluğudur. Eğer yumuşak atıcı şeyler hastaya verilse o sakinleşir. Et suyunun içine reyhan şarabından 10 dirhem, bir miktar yumurta sarısı ve tatlı ya da ekşi elma; onların her birinden 1/3'ü kadar olmak üzere alınıp uygun bir şekilde pişirilerek içirilmesi uygundur. Eğer sen şarabın ısıtılma işini yapıp şarabı içirmeye cesaret edemezsen, soğutulmuş çökeleğin içine yağlı ekmek koyup içirirsin veya onun üstüne kaynatılmış etten oluşan bazı yiyecekler koyup hastaya verirsin.

Eğer bu soğutulmuş maddelerin hastaya verilmesi nedeniyle o hastaya bir hastalık arız olursa, özellikle bağırsaklarında bir rahatsızlık oluşursa ona *fenafıl* macunu veya biberiye ile pelin otu içirilir. Bazen onlar şarapla içirilir. Eğer ilaçla tenkiyeye ihtiyaç duyulursa ve onda iyileşme olursa, mide desteklenmelidir. O ilaçtan önce balla pişirilen pelin otu şarabı hastaya içirilir. Mideyi güçlendirdiği zikredilen *azende* ve sonra reyhan şarabı içirilir. Zikredilen mide için açan yakılar uygulanır ve reyhan şarabı içirilir. Bundan sonra hasta iyi besinlerle beslenir.

Ancak ateşli hastalıklarda henüz başlangıcındaysa, görünen şişler ve bayılmanın tedavisini humma kısmında ele alacağız.⁷¹² Genel olarak onların tedavisinde kol ve bacaklar ovulup ısıtılmalıdır. Bu şiddetli olarak uygulanmalıdır. Güç ve madde içeride olumsuz etki yaratmasın diye, onlar yemek-içmekten men edilir. Onların uykuları kaybolur. Ateşli hastalığa yakalanmış kişinin hastalığın daha başında bayılmasına sebep zaaf olursa, o zaman uyuması engellenmez ve bayılan kişiler yiyeceğe ihtiyaç duyarlar. Onların beslenmesi humma nöbetinden önce olur. Nöbet gelmezden 2 saat ve 3 saat önce olmalıdır. Onların yiyeceği soğuk arpa ve ekmek parçalarıdır. Onlara

⁷¹² TM: İnşallah biz zikrederiz. Özet olarak açıklaması şudur

güzel kokular koklatılmalıdır. Hastanın tabiatında tutukluk özelliği varsa, gevşetip yumuşatan yiyecekler verilmelidir. Örneğin *isfenbacet* ve benzeri yiyecekler vermek yararlı olur. Hasta hafif yiyeceklerle beslenmelidir; et suyu gibi; ona yumurta sarısı verilir.⁷¹³ Ona et suyu ve ekmek karışımından bir yudum verilmelidir. Bazen o yiyeceklerle biraz şarap da karıştırılmasına ihtiyaç hissedilirse, sıkılmış meyve suları ve meyve şurupları verilir. Ancak nöbet zamanında sadece şarap verilir.

Ancak bayılma nefsanî arıza gibidir. Zikredildiği gibi, iyi ruhlardan olur. Hastanın burun delikleri kapanır; kol ve bacakları ve midesi ovalanır ve hasta et suyu ile beslenir. Onun içinde kek ve sıcak veya soğuk şarap vardır. Eğer bayılma hastanın tekrarlayan safra humması ise içilen terkibe şarap karıştırılmalıdır. Aynı şekilde bayılma ağrısından oluşuyorsa, içilenlere şarap katılır. Kulunç için içilen şarabı kulunç kısmında zikrederiz.

Kan almanın arkasından görülen baygınlık çoğunlukla midesi bozuk olanlarda ve damarlarında darlık olanlara olur. Çoğunlukla midesi dar olanlara veya bedenlerinde safravi madde hakim olanlara arız olur. Kan almada itiyatlı olunmadığında bu bozukluklardan baygınlık arız olur ve alışık olmadığı halde kan aldıranlarda kan almadan mideyi ve kalbi güçlendiren bir şeyler içirilmelidir. Burada baygınlık olduğunda zikrolunan tedbirler alınmalıdır. Mideyi ve kalbi güçlendiren sular içirilmelidir. Eğer baygınlık olursa, zikredilenle yapılır ve o içirilenlere mideyi güçlendiren ve onu koruyan başka öz suları katmamız gerekir. Bizim baştan tekrar edersek, baygınlığın tedavisinde kusmayı engellemek için, baygınlıkta kullanılan, kasan bütün ilaçlara başvurmamıza ve muayyen organları rahatlatarak güçlendirmeye ihtiyacımız vardır.

Midenin, ağzına gelen maddeleri kabul etmesi için yoğurt ve şarap gibi ruhu besleyen ve hızla nüfuz eden ilaçlara ihtiyacı vardır. O halde bunların filleri birbirine zıt olup onların faaliyetlerinin de farklı

⁷¹³ TM: Elma şarabı, ballı sirke ile içirilir. Bu şarap onun gibi baygınlıklarda yararlıdır. Eğer hasta etli yiyeceklerle ihtiyaç duyarsa yeni besinler vermesi gerekmiyorsa ona et suyu verilir.

olması gerekir ve gereksinimleri de farklıdır; iyileşmede kabız eden ilaçlar verilir veya yaşam gücü için soğutucu ilaçlar verilirse şüphesiz etkili olur ve onu canlandırır. İkinci olarak hızla canlandıran ilaç içmeye ihtiyaç vardır. Bu ilaçlar onun üzerinde büzücü, kasıcı ve gerici olmamalıdır ve onun nüfuz etmesi engellenmemelidir.

Bazen de besleme gücü olan şarap içmeye ihtiyaç duyulur. Özellikle bayılma açlık sebebiyle ortaya çıkarsa veya çok çözülüp, erime sebebiyle olursa böyle yapmak gerekir. Ne zaman tarçın şarabı içilse, bedeninde yara ve bere oluşur ve hıltlarında karışıklık oluşur; titreme olur. Et suyu karıştırılmış şarap da böyle olmaz; ancak o ekşidir. Ancak 2 iş için tatlandırılır. Eğer bir engel bulunmazsa iyi olan o şarabın içine karanfil ve misk gibi şeyler katılır. Çünkü mide ancak o şekilde şarabı kabul eder ve onunla midenin kuvveti canlanır ve onun gücünü kalp çeker. Şarabın içine yağlı ekmek koyarak vermek gerekir. Eğer o kişinin beslenmesinde gariplik varsa, onun el ve ayakları yoğun olarak ovulur ve aynı zamanda bütün bu bayımlarda kusma yararlıdır, ancak ruhları taşıyan damarlar ve onun gibilerinden dolayı, bayımda kusma yararlı değildir. Çünkü bu tip bayımda ruhların ihtiyacı sakinleştirilmelidir. Onların tahriki gerekli değildir ve etrafındaki kısımların hareketi de onlar için iyi olmaz. Bayılan kişiye yağ veya zeytinyağı ile ılık su şaraba karıştırılıp verilir. Daha önce onun midesinin ve etrafının sıcak olması için ısıtılması gerekir.

Bilinmelidir ki, kol ve bacakları ovalamak ve güzel kokulu maddeleri koklatmak teskin edicidir. Aynı şekilde midenin ağzına sümbül yağı gibi güzel kokulu bitki ve hardal, nezle otu gibi bitkilerinin yağlarıyla ısıtmak gerçekten yararlı olur. Kan kusma veya hılt ve doluluk varsa, muhtemelen çoğunlukla onun üzerine bayılma olur. Eğer hıltların hareketi dışarı doğru ise onların (hıltlar) ileri doğru çekilmesi ve bir şekilde kesintisiz olarak onları serbest bırakması gerekir; aksi takdirde, çözülür, parçalanır ve hasta ölür. Bu durum kusmaya karşı, kusmanın arkasından oluşan duruma bağlı olarak ortaya çıkar.⁷¹⁴ O ilaçlar koltuk altına uygulanırsa yararlı olur; soğuk su serpintisi ve

⁷¹⁴ TM: O gibileri gâşye olanlar etrafın şeddi ile ala cbatı, yani kulaklarını şedd ile ittifağ ederler.

mide ağzını onunla ovalamak iyi gelir. Bütün bayılmalarda kusma ve zikredilen maddelerin karıştırılmış olduğu şarap yararlı olur. Ancak şişler şarap verilmesine engeldir; olgunlaşmamış, sürekli değişen baş ağrısında olduğu gibileri.⁷¹⁵ Bayılma nedeniyle güçten düşmede destek olmak üzere, hastaya şarap içirilir. Ancak onu abartmamalıdır. Büyük ihtiyaçta ve tedavisi zor hastalıklarda çok fazla kontrolsüz kanama varsa veya menstrual kanama veya yara varsa bayılma olur. Çok fazla kontrolsüz kanama, yara ve menstrual kanamada hamam cidden zararlı olur. Aynı zamanda çoğu damarlarlardan dolayı olan bayılma da da hamam zararlıdır. Midenin ağzında tıkanıklık dolayısıyla olan bayılmada kişilere hamam yararlıdır.

Ancak midenin ağzının tıkanıklığı mide ağzının zaafından ortaya çıkmış olup, mide ağzı üzerine güçlendiren yakılar uygulanır. Örneğin mastika zımkı, ayva, sandal, safran ve süsünden yapılan yakılar gibi. Aynı şekilde mideye misk ve şarapla yapılan yakı uygulanır. Ayrıca onun gibi iltihabı olanların ayak ve elleri ovulur ve bu tedavi çok yararlı olur. Ağrı dolayısıyla arız olan bayılma bazen 1 dirhem ekmelele sakinleştirilir. Kuru beden veya kuru tabiatla olan baygınlık nöbetine birkaç lokma ekmeği ve nar şarabı veya elma şarabı ile karşılamak uygun olur. Bazen baygınlıktan ortaya çıkan had derecedeki hastalıklarda şarap içmeye ihtiyaç duyulur. O baygınlık oluşan kişi uyuyamaz ve konuşamaz.

Üçüncü Kısım Anı Güç Düşmesi

Bu hastalık çoğunlukla ağrı, ishal, büyük şiş ve fazla kusma olduğu halde ortaya çıkar. Onun oluşması midenin üst kısmı ve damarları dolu kılan hıltlarla olur. Hıltların kanla oluşması az rastlanan bir durumdur. Çünkü kan başka arızalar ve beklenmedik şekilde güç düşmesi oluşturmaz. Çoğunlukla bu hastalığın nedeni midede veya damarlardaki ağır hıltlar olup nefes yolunun tıkanıklığından ortaya çıkar.

Bilinmelidir ki, güçten düşme bazen baygınlığa sebep olacak seviyeye ulaşır. Şüphesiz o seviyeden aşağıda olanda bayılma olmaz.

⁷¹⁵ TM: Şarabın verilmesine engel bir nesne mevcut ola.

Bundan dolayı kuvvet ancak sinirden ve kastan kaybolur. Onlarda hareket edici güç olmadığından insan harekete kadir olamaz ve çok fazla çaba harcayarak ancak kalkmayı başarır. Zira bizim zikrettiğimiz bayılma sebepleri nin bazıısı çok şiddetli olursa, hepsinin kuvvetinin düşmesi bayılma sebebi olur. Eğer o sebepler zayıf olursa sinir ve kasın gücü düşüp zikredilen bayılmanın daha altında olan durumu ortaya çıkarır. Çoğu kez aniden güç kaybı hıltların cevherini hafifleten (incelten) çözülmeden dolayı ortaya çıkar. Özellikle hummalarda (ateşli hastalıklarda) böyledir. Her ne kadar fillerini çoğunlukla tekrara tahammülleri olmazsa da onların fillerinin seyri kötüye yönelmez.⁷¹⁶ Eğer çoksa ve tekrar ediyorsa tahminlerin üstündedir.

Tedavi: Bu hastalığın tedavisi bayılma tedavisine benzer. Kanın doluluğundan oluşan güç kaybı kan alma ile tedavi edilir. Eğer sebep diğer hıltlar ise, yani ağır hıltlar dolayısıyla güçsüzlük ortaya çıkmışsa, o hılt kusturularak tedavi olunur; örneğin ilaçlarla onlar kusturulur. Bazen turbid ve Hint tuzu, ağaç mantarı, pelin otu ve onlar gibi ilaçlarla yapılan mürekkep ilaçların uygulanmasıyla yetinilir. Bazen mahmude otu içirilerek tedavi edilir. Çünkü mahmude otu diğer ilaçları harekete geçirdiği için, hastanın onu alması gerekir. Hastaya kusma ve ishalden sonra ilaç verilir. Kalbin gücü bundan sonra değişir; sonra da kalbin güçlendirilmesine devam edilir. Güçlü zehirler de hastaya tedavi sırasında verilir. Hastanın kol ve bacakları sıcak ve yoğun olan, canlandıran ilaçlarla ovalanır. Bunlardan sonra mutedil bir perhiz uygulanır.

Ancak onların besinleri hafif olmalıdır; hafif, kesip sonlandıracak güçte hafif yiyecekler hastaya verilmelidir. Hardalla zeytinyağı ve badem yağı ile verilen nohut suyu ve biraz da hafif eski şarap verilir. Sonra hamam yaptırması uygun olur. Yoğun sıcaklıktan dolayı ince yağlarla masaj yapılmalıdır. Şarabın alınmasından sonra, bal şurubu ve pelin şurubu ve bunun gibi içecekler hastaya verilir. Yoğun sıcaklık olursa güçlü ve hızlı sindirilen yiyecekler verilmesi gerekir. Sen onları makalelelerimizden öğrendin. Bilinmelidir ki, burada güçlü yiyeceklerin zıddı yiyecekler ve içecekler uygundur ve iyidir ve de onların verilmesi istenir ve kişiyi neşelendirir. Burada zararlı olanlardan kur-

⁷¹⁶ TM: yani onların zehirleri ve hayal gibi filleri sahih olur.

taran nesneleri tazeleyip yeniden o yiyecekler verilir. Onlarla birlikte hastanın gücü artar.

Dördüncü Kısım

Kalpteki Sıcak Şişlerde Görülen Belirtilerin Tedbirleri

Eğer kalpte şiş arız olursa ya harap eder ya da öldürür. Ancak bundan önce bir çarpıntı olur; şiddetli iltihap ve bu konuda zikredilen işaretler görülür. Onun tedavisi helak olmasının önlenmesi ile olur. Onun kurtuluşu için basilik venden kan alınmalıdır. Bazen vücudun alt tarafındaki arterden kan almak göğsü karla kafuruyla sandalla taze kışnişle serinletmek ve devamında tekrar kafuru ve karla muamele etmek uygundur.

ON İKİNCİ FEN

Meme ve Memenin Halleri

[Bir makaleden ibarettir]

Birinci Kısım

Meme Anatomisi

Memeler süt oluşturmaları için yaratılmış organlardır. Onda oluşan sütle henüz yenidoğmuş çocuk güçlenip kuvvetlenene kadar beslenir ve onun sindirimi kolay olup yoğun güç sağlar. Memeler venler, arterler ve sinirlerden terkip olunan hissi olmayan bezsi beyaz yapının arasına konmuştur. Beyez kana benzer besleyici madde içinde süte benzer bu yapı oluşmuştur. Süte benzer olan kandan meydana gelen madde oluştururken, karaciğerdeki kana benzer; o da keymustan oluşmuştur.

Nitekim keylus mideden karaciğere gelip karaciğere uyup ve rengi aslında beyazken kırmızı kana dönüşür. Aynı şekilde meme kanı kırmızıdan beyaza dönüşür. Memedeki arterler, venler, ve sinirler onun içindeki kısımlarına benzer; onları bu yapı sarıp sarmalamıştır ve onlar onun içinde bol miktarda akar. Meme ile uterus arasında ortaklık vardır. Onların ikisi arasında damar ortaklığı vardır ki o damarlar memenin ikisine de ulaşır. Çünkü süt maddesini uterus kanından alır. Damarların anatomisi kısmında bu konuda gerekli bilgi verildi.

İkinci Kısım

Sütün Bolluğu⁷¹⁷

Bilinmelidir ki sütün çoğu iyi kandan oluşur. Eğer süt bazı sebeplerden az olursa bu kanın azlığı veya kanın bolluğunun kaybolmasındandır. Kanın azlığının sebebi, maddenin azlığı veya mizacı dolaşısıyla veya besinin az olmasından dolayı ya da ondaki kanda oluşan

⁷¹⁷ TM: Sütü Az Olan Hatunların Sütlerini Artırmak

zıtlıktan, kanın çok fazla soğuk olmasından veya kuruluşundan veya şiş olan yere veya vücudun başka yerine kanın yönlenmesinden sütü oluşturan kan azalır.

Kanın azlığı mizacın hasta olmasından ve kötü mizaçtan olur. Kötü mizaçta bütün vücudun mizacı kötü olur veya sütün mizacı da kötü olur. Memenin kuru mizacı o rutubeti kurutur veya rutubetli mizacı gevşetip kandan süt oluşturmaz. Daha sonra kan iyileşme-siyle denge oluşur. Bunun dışında süt iyi olmaz.

⁷¹⁸Ancak mizaç bakımından ele alındığında beden mizacının rutubetli veya kuru olması veya gevşek olması halinde o kandan sıvı oluşturulamaz. Ondan sonra, iyi kanlılık denge için gereklidir. Tersî kötüdür. Ancak iyi kanın kaybolmasının sebebi ve memede kötü olmasının sebebi ondan süt oluşmasıdır. İyi olan kandan süt olmaz.⁷¹⁹ Eğer süt iyi kandan oluşmuş olsa 3 hılttan biri safra, balgam veya sevda hakim olurdu. Safra hakim olduğunda süt sarı ve ince ve hid-detli olacaktı. Balgam hakim olduğunda beyaz renk hakim olup, sulu olacaktı; kokusu ve lezzeti ekşiliğe meyilli olurdu. Sevdavi olsa yoğunluğu çok ve miktarı az olurdu; kuvvetli olurdu.⁷²⁰ Her ne kadar

⁷¹⁸ TM: Zira süt ancak salih olmayan kandan oluşur ve ceyyid deva olursa istihaleye salih olduğu o vechile olur ki sütün karışımı yani balgam, safra ve sevdadan birer kanın cersi görülür.

⁷¹⁹ TM: Süt onun hakim eseri tahminin şiddeti ve azlığı ve çokluğu dolayısıyla olur. O kandaki üçlünün karışımı etkilenip suhuletle bu vechile üze onlardan münfail olur. O kan ceyyid kandır; süte istihale eder. Ne zaman bu vechile üze münfail olmasa kanı ceyyid değildir ve süte istihale eylemez ve baid değildir. Kanın açıklandığı gibi infialin olmaması (yokluğu) kanın çokluğu dolayısıyla olur.

⁷²⁰ TM: Çünkü kanın çok olması dolayısıyla zikrolunan ihlata galebe ederve la mahalle galip mağluptan münfail olmaz. Tabiatı da isyanı edip o kan çok hakim olan süte istihalede tabiatı acize olur. Bu vechile olan süt azlığının alameti zahir ve gayri hafi olur. Bazen boşluklar dolayısıyla süt dolayısıyla ve meniden her bir hayz misalinde çıkar (dışarı çıkar). Sütte bu halatin görülmesi ona haml olunur ki kanda her ne kadar gazarat v çokluk varsa süt cevheri mahmud olmaz. O kan gariziye sütün dönüşmesi Salih olmaz. Balki ondan gayri (başka) gayri mahmud tebevvin edip o heyetinde ortaya çıkar ve sütün vücuh afetleri esbabı senin malumun olduğu ise o sebeplerin kita mualicesinde sen görürsün ki gazarat meniye mucip olan ilaçların hepsi çoğunlukla ebdanda sütün (cisimlerde sütün) gazarat ve çokluğunu da gerektirir. Tezvir yiye (tezvirin) haşhaş tohumu, darağ magiz ve darağ zan (dan) ve bunlar misali ilaçlar [gazarat-ı meniye eylediği gibi eminin mucip garazat ve mükessrat]. Bu abd-ı kakir ve çeviriyi yapan der ki *Kanun*'un ibaresinde olduğu gibi, tezvirin vaki olmuştur ve ihtimaldir ki sığa-ı teşrid olup 2 tevdiri (tuderi) demek olmalıdır, yani tedvirinin birisi ve bir tanesi murad olun-

birçok yiyecek varsa da, yine de süt cevheri kadar iyi olmadığı zannedilir. O yoğun kanın süte dönüşmesi iyi olmaz. Belki ondan iyi olmayan süt oluşur. Eğer sebebi bilersen, onun sonlandırma yolunu da görürsün.

Bilmelisin ki meniye artıran ilaçların hepsinin çoğunlukla sütün de artmasını sağlaması gerekir; çok fazla yenen haşhaş tohumu, koyun ve keçi memesi ve benzerleri gibi. Bunun gibi bütün ilaçlar meniye kurutur ve onu azaltır ve onun oluşmasını engeller. Şüphesiz sütü de azaltır; örneğin kınnap tohumu gibi. Eğer sütün azdığında sebep besin azlığı ise çok besin verilmelidir. Onu rahatlatmalıdır. Onu iyi, rutubetli, sıcak keymus cinsinden oluşmuş şeylerle beslemelidir. Eğer kötü gıda onun içinde mevcutsa onun zikredilen kötülüğü düzeltilmelidir. Eğer perhizin çokluğu sebepse o azaltılıp ferahlık sağlanmalıdır.

Eğer sütün azlığının sebebi, kanın azlığı ve benzeri sebepler ise ve kanın kuruluğu gibi sebeplerden olursa, kanın vücudun daha alt kısmından yukarı doğru gelen kuruluktan onun bozukluğu ortaya çıkar. Aşağıdan yukarıya doğru kanın kuruluğu, azlığı farklılaşır, bozulur. Eğer sütün azlığının sebebi basit mizaçsa mizaçtan dolayı onunla birlikte ağır ve yoğun keymus oluşur. Bunun sebebi bozuk hıltlardır. Onların hepsinin kusarak atılması gerekir. Eğer kadındaki mizaç saf-ravi ise besinler soğuk ve rutubete meyilli olmalıdır.⁷²¹

Gül suyu ve arpa suyu ve yine hıyar tohumu, havuç, pırasa tohumu, yenmesi yararlıdır. İnek sütü ve keçi sütü içmek baliketi, kuzu eti, tavuk yağı ve onun iç organları yararlıdır. Keşk ve arpa ve sütle

malıdır. Zira teẓvîr dedikleri mağrûf nöbetin [sudedî nüshasında dıygası üzre ican vazı olunmuştur]. Lakin bu kitabı tedvîri resminin evahirindedir ki sahib minhac tedvîriyün zikreyledi. Lakin mahiyetine idîğini beyan eyledi. Ancak bu sebepten zikrettik ki bu ilaç katıldır. Onu şerb eden (içen) kişiye teşennüç hasıl olur ve arterlerin yüzü, dudakları güler gibi geriye kalır. Balı su ve süt içilerek takbiye ve elzene iclas ile o tedavi edilir. Bu ilaç bilinmez. İntehi ve ihtimal galip Kanun'un murada (söylemek istediği) bu ilaçtır. Genel olarak mulahluk olmakla İbn Kütübünün keliminde tevderiyyın vaki olmuştur. Her ne kadar bu ilaç öldürücü ise de sonra ıslah istimal olundukta zikredilen yararı olması gerektir. Filanreci ila tercüme va aynı zamanda meniye tecfif ve taklil eden ve tevellüd-ü meniye mani olan nesnelerin hepsi sütü de taklid eder.

⁷²¹ TM: Eğer sebep kötü hıltlar galip olursa o kötü dört hıltan hangi hılt ise onu müstefriga olan deva ile istifrag olunur. Hatunlardan safra o mizaç olanların besini burudet ve rutubete meyli olan bedende kılınır. (ve cinsten kılınır).

birlikte yeşillikli etli yiyecekler yararlıdır. Öncelikli balgami mizaçlı olan kadınların tedavisinde ısıtıcı besinler verilir. İkinci olarak,⁷²² kurutucu olanlar az verilir. Havuç, tere, rezene, dereotu ve taze kereviz ve özellikle tazesı eğer kurusu bulunamıyorsa kullanılır. Bu sıcak ve kurutucudur ve rezene yoğurtla buğday unuyla verilir.

Ne zaman süt ağırlık ve kuruluk dolayısıyla engellenirse, rutubetli olan nesneler sıkılıp verilir. O cidden rutubetli olur ve yenen şeyler rutubetli olmalıdır. Aynı zamanda menide de aynı özellikler vardır. Sevdavi mizaçta alınacak tedbir zikrettiğimiz gibi yoğun olan, ısıtılmış iyi özellikteki yiyecek ve ilaçlardır.⁷²³ Sütü besleyici kılan ve artıran mutedil maddeler şunlardır: Hurma 30 dirhem, rezene yaprağı 20 dirhem, onun suyu 15 dirhem, buğday unu 25 dirhem, nohut kabuğu ve beyaz arpa kabuğu; her birinden 18 dirhem, kuru incir 10 tane. Bu ilaçlar alınıp 30 ratl su içinde kaynatılır; 8 ratl veya daha azı kalana kadar pişirilir. Onun bir defalık dozu 5 ukiye olup yarım ukiye tatlı badem yağı ve 1,5 ukiye Süleyman şekeri ile kadına verilir. Aynı şekilde tuzlu balık da sütü artırır.

Yine bir başka sütü artıran reçete şöyledir: susam tahini alınıp saf şarap içinde halledilip saflaştırıldıktan sonra bu süzülerek sütü artırmak üzere verilir. Bu terkip sütün miktarını da artırır: Kuru patlıcandan yarım kafız (8 makakil miktarında) alınır ve saflaştırılır; ufak parçalara ayrılır. O iyice parçalanıp ovulur; sonra su içinde bekletilir; süzülüp saflaştırılır. Daha sonra ondan 1 ukiye alınıp iç yağı içine konur veya 5 ölçü alınıp birkaç gün boş mideye içilir. Özellikle süt çok sulu ise balla ve arpa suyu veya gül suyu ile verilir veya az miktarda hurma çekirdeği, az miktarda gül suyu ile şerbet yapılır ve sıcak suyun içinde buğdayla şurup yapılır veya şarapla 2 dirhem sümbül içilir.

Bu kısımda iyi ilaçlardan biri şöyledir: 1 ukiye inek iç yağı, büyük bir kadeh şarapla alınıp, aç karna içilir. Şakayık dalları ve yaprağı

⁷²² TM: beslenmede kullanılanların hepsi besin olarak yararlı olur. Nacia ve balgamiyye mizacı olan kadınların tedbirleri o besinleri ve o ilaçları almaktır. Onlarda çocuklarının doğumunun ikinci gününe varıncaya kadar

⁷²³ TM: Ancak sevdavi el-mizaç olan hatunların tedbirleri zikr olanların kine yakın olanlarla tedbir olunup edviye ve agdiye (ilaçlar ve yiyecekler) fazl-ı testini ve iyi mizaçlı olanlar hastaya verilmelidir.

alınıp arpa unu ile pişirilir çorba yapılır veya turp tohumları şarap içinde kaynatılıp süzülür ve bu terkip içilir veya kavrulmuş haşhaş tohumu ağırlığına eşit soğuk su ile sirkeli bal veya şarap içinde 3 gün bekletilir. Bu terkip yararlı olur. Siyah kimyon balla içilir veya dereotu tohumu, pırasa tohumu, mavi yonca tohumunun her birinden bir ukiye alınıp boy otu, hurma çekirdeği aynı miktarda olmak üzere alınıp, rezene suyu ile karıştırılıp içilir. Ancak bal ve yağ ile karıştırılırsa daha yararlı olur.

Üçüncü Kısım

Süt Azlığı ve Sütün Yoğun Olmasının Engellenmesi

Ne zaman süt çok fazla olsa şiş olur ve hastalığı kendine çeker. Bazen gebe olmayan kadınların memelerinde süt toplanır. Menstrual akışları kötü olup, özellikle eğer menstrual tutukluk varsa, bu kanın uterustan atılmasını sağlayacak kuvveti bulamaz; uterusun gücü düşer, azalır. Bazen de süt erkeklerin memelerinde toplanır. Özellikle puberte safhasında henüz memeleri şiş olanlarda süt toplanır. Bundan önce sütün azlığını oluşturan ilaçlar senin malûmun oldu. Sütü az olanların memesi tamamen boş olur veya şiddetli çözülme vardır veya hepsi çok soğuktur; çok rutubet vardır ve sıvı çoktur, ancak kan miktar olarak azdır. Burada süt az olduğundan meniye süte dönüştürecek ilaçlar verilir.⁷²⁴ Ancak onun azlığında soğuk ilaçlar kullanılır; örneğin marul tohumları, mercimek ve sirkeyle mercimek çorbası verilir. Yağlardan keten tohumu suyu ve pamuk tohumu salgısı ve marul ve benzerlerinden ilaç yapılır. Aynı şekilde bakla 10 dirhem gül yağı ve sirke ile verilir.

Ancak sıcak olan ilaçlar sedef otu ve sedef otu tohumu ve özellikle dağ sedef otu, beşparmak otu ve onun tohumu gibileri olur. Şerbetten 2 dirheme kadar alınır. Ondan süt oluşmasında patlıcandan daha etkilidir. Bazıları şöyle derler: O sütü artırır ve kimyon, özellikle dağ kimyonu, sütü kurutur ve yine onun sirkeyle muamele edilmesi gerekir. Şaraplar sıcak amonyak zımkı ile muamele edilir. Bu iyi bir

⁷²⁴ TM: fazlalığı budur ki her nesne ki Nakşi ve tahlil ve neshini hasepleri ile şiddetli beda müceff olur.

ilaçtır. Lahana kökü alınır; inceltilir ve onunla yakı yapılır veya mercimek unu, bakla, safran, ardiç ve tuz soğuk suyla karıştırılır. Yine boyotu suyu veya gümüş tozu (pisliği) ve gül yağı karıştırılır ve yanmış deniz yengeciyle göğse uygulanır.

Dördüncü Kısım Göğüste Peynirleşen Süt

Şüphesiz süt memede kurutucu sıcaklıktan pıhtılaşır ve soğukluğundan dolayı donar. Sen bilirsin ki bu zikredilen diğerinin izleyicisidir (takipçisidir) ve bu 2 sebebin her birinin alametlerini sunduk. Sütün pıhtılaşmasına mani olan ilaçlar şöyledir: menekşe yağı, nane yağı ve benzeri gibi hafif yağlar içinde muamele edilerek zayıf toz haline getirilmiş nane ve safran sıcak kefen bezi üzerine sürülür ve soğuk bitki öz suları ve soğuk yağlar ve saf mum, taze kişniş ve semizotundan yakı yapılır.⁷²⁵

Pıhtıları çözen ilaçlardan sıcak sirke, gül yağı dövüldükten sonra, onunla karıştırılır veya it üzümü yaprağı, lahana yaprağı veya onların öz sularıyla karıştırılır. Özellikle o öz sularına sarısakız ve safran karıştırılır ve aynı zamanda, ekşi sirke, menekşe yağı ile karıştırılır; biraz yoğurt alınıp ona karıştırılır. Pıhtıyı çözen soğutucu ilaçlar verildikten sonra rezene suyuyla meme temizlenir ve rezene tohumu ve dereotu kadına yedirilir. Bütün bu sütü akışkan hale getiren ilaçlardan biri de şöyledir: papatya ve dereotu ile pişirilir. Yabani kekik, boyotu, pelin otu, kunduztestisi alınır ve süsen yağı, nergis yağı ve kustus yağı katılır; iyi ilaçtır. Bu ilaçlardan mutedil olanları yararlı olur. Şüphesiz ekmeğin beyaz unu, arpa unu, fasulye, boyotu, hatmi, keten tohumu unu, ağız dolusu miktarda verilir; bu terkipten yakı da yapılır.

Memede sütün pıhtılaşması sonucu şiş olursa ona yararlı olan ilaç şudur: Bir kısım sünger, şekerli su, ılık sirkenin içine konup memelerin üzerine uygulanır veya sarısakız ile sirke karıştırılmış ekmelele macun yapılır.

Bu terkip süt tıkanıklığını açar: solucan veya sarıyonca ve yarpuz suyu ile anason ve nohut unu ve defne yaprağı ile kereviz tohumu,

⁷²⁵ TM: İşbu ilaçlar şedide el-menfaat olur.

kimyon, kakule, çoban değneği suyu ile muamele edilir. Aynı şekilde pancar suyu, buğday, siyah kimyon ve yine kendir, boğa safrası ile karıştırılır veya balla süt verilir ve bu terkip menekşe yağı ile karıştırılır ve göğüsler bu onunla ovalanır. Bu terkip süt tıkanıklığını çözer. Lahana suyu ile de bu uygulamayı yapmak yararlı olur.

Beşinci Kısım

Memelerde Sütün Donması ve Bozukluk ve Memelere Arız Olan Doluluk ve Arız Olan Hastalıklar

[Bazı nüshalarda] hastalık tedavisi pancarla yapılır; pancar alınıp pişirilir ve iyice sıkılır. Sonra ekmek suyu ve bakla unu susam yağı ile karıştırılır veya ekmek ve soğuk rutubet diye adlandırılan terkip mum ve gül yağı ile birlikte veyahut ekmek ve suyla, zeytinyağı ve bal ve şarap ile terkip yapılır veya yoğunlaştırılmış şarapla yakı yapılır ve yakı 2 ila 3 kere tekrarlanır. Aynı zamanda susam balla veya susam ve semen balla karıştırılır. Eğer onlara kaba un veya bakla unu karıştırılırsa yararlı olur. Göğüs sıcak su ile ıslatılıp, sıcak su buharına tutulur. Özellikle o suyun içine keten tohumu ve boyotu, hatmi ve onların tohumları ve papatya katıp pişirildikten sonra göğse uygulanırsa yararlı olur. Bu zikredilenler yoğun yakılara tahammülü olmayanlara uygulanır. Eğer tahammül edilebilirse ağır yakılar çok daha yararlı olur. Eğer bu hastaların memelerinin damarlarında ezik olursa bu yakı ona yararlı olur.⁷²⁶ Fasulye ve kuru Acem innabından un yapılır ve servi suyu ve ballı su alınır ve göğüslere uygulanır.⁷²⁷ Eğer memelerde kan donmuşsa menekşe yağı ile merhem yapılır; sonra onun üstüne sıcak su uygulanır; sonra da, daha önce zikredilen yakı uygulanır.

Altıncı Kısım

Memelerdeki Sıcak Şişler ve Ağrılar

Bu hastalıklar görüldüğünde başlangıçta bilinen ilaçlar, engelleyici olarak uygulanır. O engelleyici ilaçlara biraz hafifleten ilaçlar karıştırılır. Mesela sıcak şarap sıcak su ile karıştırılır veya biraz gül yağı ve

⁷²⁶ TM: O zımad yararlıdır.

⁷²⁷ TM: menekşe ile temrih müdavemet olunur.

bakla unu ballı sirkeyle veya it üzümü ve gül suyu ile karıştırılır. Eğer o şiş başlangıçta az miktarda ise, ona bizim meme doluluğu ve kanın donmasında zikrettiğimiz ilaçlar verilir.

Burada uygun ilaçlar şunlardır: Bakla unu ve sarıyonca alınıp iki-si birlikte pişirilir. Onlara susam yağı karıştırılıp tatlı su ilave edilir. Aynı şekilde ekmek unu ve arpa unu, bakla unu, şeytantesi, boyotu, hatmi, yumurta sarısı, safran ve sarı sakızla yakı yapılarak uygulanır. Bunun gibi keten tohumu unu sirkeyle karıştırılır. Çoğu kez şişin sebep olduğu göğüs ağrısı çözülür. O bölgede zatülcenp hastalığından korkulur. O halde senin dikkat etmen gerekir.⁷²⁸ Sen bu durumda yalnız hastalığı engelleyen ilaçları uygulamalısın. Ağrıyan yerlerde bu durumda sıkıntı olmaz. Çünkü o zaman sıkıntı gideren madde ağrıyı çözer ve ağır maddeyi yok eder. Ağır madde de bir sıkıntıdır. Eğer meme başlarında ağrı olsa, kan alıp sandal suyu, Arap zamkı, akasya ile tedavi edilir. Çünkü bu durumda bu tedbir alınmazsa o şikayet kanser oluşturacak kadar büyür.

Yedinci Kısım

Memelerde Soğuk Balgamdan Oluşan Şiş

Bu şişe kereviz yararlıdır. Şiş üzerine papatyayla birlikte uygulanır.⁷²⁹

Sekizinci Kısım

Memelerin Sertliği ve Memelere Arız Olan Çatlaklar ve Bezler ve Ergenlikte Arız Olan Meme Büyümesi

Memelerde görülen şişler sertliğe meyilli ise ona başlangıçta şarap içine bırakılmış yakı uygulanması yararlıdır veya menekşe yağı ve yumurta sarısı pırasa ile yapılan merhem de yararlıdır. Eğer şiş sertse tedavi edilir: mum, gül yağı, katran ve kafuru suyu alınır; merhem yapılır. Bazen bu ilaca boğa safrası katılır ve hasta yapılan bu merhemle tedavi edilir. Şüphesiz mazı yağrağı ve yağı ile yapılan ilaçlar ona yararlı olan ilaçlardandır. Yeni pişmiş kurt veya sirke kurdu onunla karıştırılarak yapılan ilaç da yararlıdır. Ancak çatlak veya bez oluşu-

⁷²⁸ TM: bütün olarak tedavi ve tedbir eyler.

⁷²⁹ TM: medkuk ve ikkil el-melik konursa yararlı olur.

munda iyi gelen ilaç budur: taze şeftali yaprağı, sedef otu yaprağı un haline getirilip suyla yakı haline getirilir. Eğer ergenlikte oluşan doluluktan geriye kalmış bir şişse ve bundan sonra acı oluşmuşsa veya verilen ilaçların çözmesi sonucunda oluşmuşsa bu büyümüş kitle veya yağlanma açılıp çıkarılıp, o kısım dikilir.

Dokuzuncu Kısım Memelerde Olan Şiş

Memelerde madde toplanıp, donmuş şiş arız olursa o maddeler iyice pişirilen ilaçlardan biri şöyledir: keten tohumu, susam, süsen kökü ile günlük, keçi pisliği, güvercin pisliği, boraks, çam sakızından eşit miktarda alınıp ilaç yapıp ilaç olarak kullanılır. Bu ilaçla birlikte susam yağı, menekşe yağı, inek kemik iliği de bu sebeple ortaya çıkan bozukluk için kullanılır. Bu terkip şarap içine bırakılır. Şüphesiz bu hastalıkta kişinin ondan büyük bir bardak içmesi gerekir.

Onuncu Kısım Memelere Arız Olan Yaralar ve Doku Yenmeleri

Mazı şarabından 20 ratl alınır ve içine renk açan sumaktan 1 ratl, olgunlaşmamış mazıdan yarım ratl, selvi cevizi (meyvesi) 1 ratl alınıp bu şarap içine konup 20 gün bekletildikten sonra, pişirilip selviden temizlendikten sonra geri kalan yarısı kalana kadar pişirmeye devam edilir; sonra ateşten indirilir. Kuvvetle suya bastırılır; temizlenir ve geri kalan ateş üzerine konup iyice yumuşayana kadar ateş üzerinde bırakılır. O ateş hafif olmalıdır. Sonra terkip bir cam kap içinde saklanır. Bu ilaç ağız ve dil gibi ve bütün diğer gevşek, yumuşak organ yaralarına yararlı olur. Dokunun yenemsini engeller ve dokuyu yeniler (temziler).

On Birinci Kısım Küçük Memelerin Korunması ve Yapılması Gerekenler, Memelerin Düşmesine Engel Olanlar ve Küçük Çocukların Testislerinin Büyümesine Engel Olanlar

Memelerini düşmekten (sarkmaktan?) korumak isteyen kadınlar hamama az girmelidir. Aynı şekilde çocuklardaki testislerin küçük

kalmasını istemeyenler çocuklarını az hamama sokmalıdır. Sonra üstübeç ve *kimolya*'dan (*camolian earth, terra cimolia*) her birinden ikişer dirhem alınıp, banotu tohumu suyu ile macun yapılır ve mastika yağından zamk ağacının zamkı ile karıştırılıp, keten bezi üstüne sürülür ve o bez soğuk mazı suyuna bastırılır. İstirahat sırasında göğüs üzerine uygulanır.⁷³⁰

Yine bu ilacı kadınlar denemiştir: 20 dirhem alınıp, afyon, ekmek ve bal konup karıştırılır. Ona 2 dirhem baldıranotu ilave edilir; sirke de konursa güçlendirici bir ilaç olur. Bu terkiye Samos toprağı, akasya, çinko oksit alınıp banotu öz suyu karıştırılır veya kendir, deniz hayvanı kabuğu ve arpa unu alınıp cidden yoğun olan macun yapıldıktan sonra 3 gün kadar göğse onunla masaj yapılır. Aynı zamanda keklik yumurtası, göz taşı, gümüş kiri, günlük alınır ve keten tohumu suyuyla karıştırılır veya büyük baldıran ve haşhaşla hepsi sirkeyle karıştırılıp fındık gibi hap yapılır. Üç gün bekletilir. Eğer istenirse, su içinde yıkanmış sünger üzerinde kurutulur.

Bir başka terkipten Malta mantarı öz suyu, nar kabuğu, kükürtle yanmış kurşun; hepsinden 3 dirhem alınır. Yemen mumuyla ve kurşun kırıyla yanmış mercimek 1 dirhem, yanmış salyangoz, pelin otu; her birinden 3 dirhem, sinir otu suyuyla karıştırılıp, 3 gün memelerin üzerine konur veya amonyak zamkı ve baldıranotu alınır. Yapılan terkipten 9 gün göğüslerin üzerine uygulanır. Bu kısımda zikredilen ilaçlar domuz kanı ve büyük kirpi kanı veya kaplumbağa kanıyla karıştırılır veya zeytinyağı ve ufalanmış antimon gibi, mum gibi maddeler alınır ve havanda kurşun gibi dövülür. Hatta onun içine kurşun konur ve bu terkipten merhem yapılır. Aynı şekilde sıcak kil ve çiğ mazı balla bir araya getirilip karıştırılır ve memelerin üzerine uygulanır.

⁷³⁰ TM: Özellikle müsterhiye olan memeler ziyade yararlı olur. Bu deva-i nisvanın tecrübeleri yararlıdır.

EL-KÂNÛN FÎ'T-TİBB

Bu kitabın önemli özelliklerinden biri eserdeki sistematik sınıflamadır. İlk baş hastalıklarından başlanıp, göğüs hastalıklarının sonuna kadar olan hastalıklar ele alınıp, her biri tek tek açıklanmıştır. Burada dikkati çeken husus hastalıkların tek tek açıklamalarının yanı sıra, birbirini etkileyen ve tetikleyen hastalıkların da söz konusu edilmesidir. Örneğin baş ağrısı sadece baş hastalıklarıyla bağlantılı olarak oluşmaz denmekte ve onun bağlantılı olduğu ya da araz olarak kendini gösterdiği hastalıklardan da tek tek söz edilmektedir.

